DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

TWINTIGSTE DEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1937

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

EVULGETUR
NOVIOMAGI DIE 1A DECEMBRIS 1937
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

P

(vervolg)

Pneuma (Gr., = adem) **1°** (w ij s b e g.) bij de → Stoa de ziel, die als een stoffelijke kracht met het lichaam vergroeid is, en door lichamelijke voortplanting ontstaat; bij → Philo van Alexandrië een element in den kosmos (lucht), tegelijk beginsel van kennis en wijsheid, waaraan ook de mensch deel kan hebben.

L i t. : F. Sassen, Wijsb. der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

2° (M u z i e k) Latere benaming voor → neuma in den zin van melodische geheugenformule en versierings-vocalise.

Pneumatisch transport is het transporteeren van granen, asch, sintels, houtspanen e.d., door middel van een krachtig zuigenden luchtstroom in een buis. De zuigpomp is door een buis verbonden met een gesloten ruimte (den recipiënt); hierin mondt ook de zuigbuis uit. Door den onderdruk in den recipiënt stroomt het materiaal door de zuigbuis toe en wordt daarna door een in den recipiënt draaiende trommel verder getransporteerd; deze trommel is cylindervormig en wordt door eenige schotten in sectoren verdeeld, waardoor hij als luchtsluis werkt.

De meest bekende vorm van p. t. heeft men bij een zgn. graanelevator. Ook de zgn. buizenpost, voor het transporteeren van poststukken in groote kantoren, cassabons in warenhuizen enz., is een vorm van pn. transport. *Metz.*

Pneumatolyse (g e o l.), een vorm van → c o n t a c t m e t a m o r p h o s e, waarbij stoftoevoer door gassen uit het magma een groote beteekenis heeft. Vooral boor en fluoor worden op deze wijze toegevoerd, ook tin en wolfram. Pneumatolytische mineralen zijn dan ook veelal boor- en fluoorhoudend: topaas, toermalijn, verder tin- en wolfram-ertsen. *Jong.*

Pneumatomachen, bestrijders der Godheid van den H. Geest, sinds eind 4e e., veroordeeld in Rome (380) en Konstantinopel (381). In de 5e e. worden zij meestal Macedonianen genoemd, ofschoon het niet duidelijk is, of patriarch → Macedonius inderdaad als aartsketter beschouwd moet worden. *Franses.*

Pneumatophoren, → Ademwortels.

Pneumococcen (g e n e e sk.), ovale of kaarsvlamvormige grampositieve (→ Gram-kleuring) bacteriën, die altijd met tweeën bij elkaar liggen (diplococcen) en meestal een kapsel om zich heen vormen. Ziekten, door p. veroorzaakt, zijn o.a. sommige soorten longontstekingen, middenoorontstekingen, bindvliesontstekingen van het oog, enz. De p. zijn verwant met streptococcen, en groeien onder bepaalde omstandigheden ook wel in ketens. Ze onderscheiden zich daarvan o.a. doordat ze in gal oplossen, zeer gevoelig zijn voor optochine en zeer virulent zijn voor witte muizen, die 24 à 48 uur na injectie met p. aan een algemeene infectie sterven. Men onderscheidt tegenw. meestal 4 groepen (typen) van p. De practische beteekenis daarvan is, dat deze verschillende groepen verschillende pathogene eigenschappen hebben en dat de erdoor veroorzaakte ziekten soms met type-specifiek antiserum behandeld kunnen worden. *Wyers.*

Pneumoliet, andere naam voor → longsteentje.

Pneumonie is longontsteking. Zie → Longziekten; zie ook → Bronchopneumonie.

Pneumothorax (g e n e e s k.), door Forlanini in 1882 voor het eerst toegepast, beoogt de long meer rust te geven, door ontspanning van het longweefsel. Hiertoe wordt lucht tusschen de pleurabladen gebracht met behulp van het pneumothorax-apparaat, nadat men van te voren de opening van een naald tusschen de pleurabladen gebracht heeft. Uit het apparaat wordt dan de lucht in de borstholte geperst, terwijl een manometer de contrôle van den druk mogelijk maakt; en de long valt samen al naar gelang men meer lucht laat toestroomen. De werking van de p. kan door pleura-adhesies (plaatselijke vergroeiing van de borstvliesbladen meestal ten gevolge van droge pleuritis) belemmerd worden. Deze kan men doorbranden, nadat men met behulp van de pleuroscopie zich een overzicht van de ligging der adhesies heeft verschaft. Een vrij veel voorkomende complicatie van de p. is de erin optredende pleuritis (men spreekt dan van: vocht in de pneu). Deze pleuritis werkt vaak op den duur gunstig. *Wynands.*

Pnom-penh, hoofdstad van Cambodja in Fransch Indo-China (X 224 I/J 5); ca. 80 000 inw. P. is een drukke verkeershaven aan de Mekong. Handel in katoen, huiden en vellen. Bekend is het koningspaleis.

Pnyx, → Athene (sub Antiek A., kol. 232).

Po, rivier in Noord-Italië (XIV 320 C2), ca. 700 km lang, stroomgebied van 70 000 km². De Po ontspringt op 1 950 m hoogte bij den Monte Viso in de Cottische Alpen. De linkerzijrivieren (Dora Riparia, Dora Baltea, Ticino, Adda, Mincio), die van de Alpen komen, brengen veel steenen en slib mee, zoodat de rivier tegen de Apennijnen wordt opgedrongen. De rivier wordt thans door dijken binnen haar bedding gehouden. De scheepvaart is gering, tot Mantua komen kleine schepen; kanalen zorgen voor het verkeer. Door den slibrijkdom wordt er aan de monding een delta opgebouwd, die jaarlijks met ca. 80 ha aanwast. De hoofdmonding is wel de Po Grande. → Povlakte. *Heere.*

Poa pratensis, → Beemdgras.

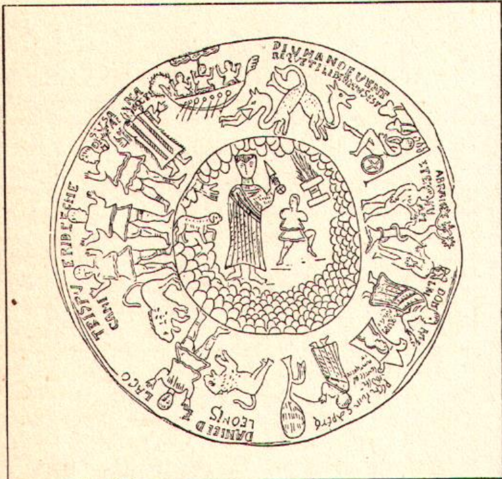
Pocheeren, het gaar maken van spijzen beneden kookpunt, toegepast op vruchten, eieren (zonder de schaal), filets van visch, tong enz.

Pochette, kleine viool van slechts 4 à 5 cm breedte, eertijds gebruikt door de dansmeesters.

Pocketing, tamelijk sterke, geappreteerde en gekalanderde stevige katoenen stof, vnl. voor zakkenvoering in kleedingstukken.

Podatus, andere naam voor → pes.

Podgoritza (P o d g o r i c a), grootste stad van Montenegro, Joego-Slavië (XIV 625 D3), aan de Moraca; ca. 10 200 inwoners. Te P. heeft men een **schaal** gevonden van met goud bewerkt glas (doch van eenigszins andere structuur dan de gewone → goudglazen), uit de 4e eeuw, van belang voor de oud-Christelijke kunst. De binnencirkel vertoont het offer van Isaäc.

Schaal van Podgoritza.

Daaromheen voorstellingen van Adam en Eva, Jonas, Susanna, de Jongelingen in den oven, Daniël en de leeuwen, Moses slaat water uit de rots, Opwekking van Lazarus. Het feit, dat we hier dezen cyclus voor ons hebben, dien we ook kennen uit de zeer oude gebeden der stervenden, is wel een versterking voor de opvatting, dat de over de catacomben verspreide voorstellingen van Jonas, Susanna, Daniël, Lazarus enz. niet maar als toevallige decoratie, doch bewust symbolisch bedoeld zijn (tegen Styger).

L i t. : Kaufmann, Handb. d. chr. Archäologie (1913) ; Styger, Die altchr. Grabeskunst (1927). *Franses.*

Podiebrad (Podebrad), G e o r g e v a n, koning van Bohemen (1458-'71). * 23 April 1420 te Podebrady, † 23 Maart 1471 te Praag. Leider van de gematigde → Utraquisten of Calixtijnen, regent tijdens de minderjarigheid van koning Ladislaus Posthumus, tot wiens opvolger hij na diens dood werd gekozen. Hield vast aan de door Pius II opgeheven → Compactaten van Praag en werd door paus Paulus II in den ban gedaan en afgezet. P. wist zich echter tegenover den nieuwen koning: Matthias van Hongarije, te handhaven, maar overleed vóór het einde van dezen 2en Hussieten-oorlog. *Wachters.*

Podische verzen. Wanneer de opeenvolgende rhythmische tegenstellingen in een vers een dusdanigen sprekenden vorm aannemen, dat men ze tot min of meer constant terugkeerende groepen (versvoeten, Gr. podes) kan vereenigen, spreekt men van podische verzen. Onderscheiden worden vooral monopodische en dipodische verzen. *Wils.*

Podiumtempel, Etruskisch-Romeinsche tempel, gebouwd op een podium met trappen alleen aan de voorzijde.

Podmokly, Tsjech. naam voor → Bodenbach.

Podolië, landschap in het W. van Klein-Rusland, een deel van het massief van Oekraine, waarin Dnjestr en Boeg diepe dalen uitgeschuurd hebben. Het plateau is bedekt met vruchtbare zwarte aarde en $^2/_3$ van het gebied wordt gebruikt voor landbouw: tarwe, suikerbieten en in het N. rogge. In de beschutte dalen ooftteelt en wijnbouw bij Vinograd, Oeman en Winnitza. De dichtheid der bevolking is grooter dan 100 per km². Kamenets, Podolsk, Mohilew, Winnitza en Balta zijn de voornaamste steden. *fr. Stanislaus.*

Podophyllumwortel, wortelstok met bijwortels van Podophyllum peltatum, overblijvende plant van de fam. der Ranunculaceae (loofbosschen van N. Amerika). In de geneeskunde gebruikt als laxans.

Podsol (g e o l.), een grondtype in doorlaatbare bodems, kenmerkend voor vochtige klimaten in de gematigde zône. Vertoont sterke uitlooging door de humuszuren der hoogste lagen, op het grondwaterniveau afzetting van ijzeroer, e.d. Het typische p.-profiel is: humus, schierzand (loodzand, sterk uitgeloogd, grijzig zand), afzettingshorizon, bruin door ijzer. Algemeen in de Ned. zandgronden. *Jong.*

Poe, E d g a r A l l a n, Amerik.-Eng. romanschrijver en dichter. * 19 Jan. 1809 te Boston, † 7 Oct. 1849 te Baltimore (op reis). Als wees opgevoed in Engeland, 1 jaar univ., Amerik. leger, daarna in de journalistiek. Redacteur o.a. van The Southern Literary Messenger. Morphinist. P. is een van de grondleggers van het moderne sensatie- en detectiveverhaal. De romantische misdaad- en griezelroman kreeg bij hem e.a. een inslag van achtervolging en ontdekking.

E. A. Poe.

W e r k e n : Veel novellen en romans, o.a. The Gold Bug (1841) ; The Haunted Palace (1840) ; Murders in the Rue Morgue (1841). Gedichten : Poems (1831) ; The Raven (1845). — L i t. : Allen (1926) ; Marie Bonaparte (1933, Fr.). *Etman.*

Poedel, → Hond.

Poeder (g e n e e s k.), een droog in min of meer kleine deeltjes verdeeld geneesmiddel. De graad der fijnheid wordt aangeduid door den zeefbodem, waardoor het gezift is; voor grove p. heeft men zeefbodems van perkament met ronde openingen van $1^1/_2$, 3 en 5 mm middellijn, waardoor men p. $A_{1,5}$, A_3 en A_5 verkrijgt; voor fijne p. zeefbodems van zijden builgaas met resp. 10, 20, 30, 40 en 50 openingen per lengtecentimeter, die poeders B_{10}, B_{20}, B_{30}, B_{40} en B_{50} leveren. P. worden afgeleverd óf onverdeeld in flesschen of doozen, óf verdeeld, al dan niet met melksuiker tot een gewicht van 0,5 g aangemengd, in gewoon, perkament- of paraffinepapier. *Hillen*

Poederkalk, fijn gemalen, droog gebluschte kluitkalk, dus direct voor het gebruik gereed.

Poederkool bestaat uit gemalen steenkool of bruinkool en vindt uitgebreide toepassing in de stooktechniek (→ Babcock en Wilcox-ketel). Minderwaardige brandstoffen zijn als grondstof voor p. dikwijls zeer geschikt. Het bereiden geschiedt in molens, waarbij de kool tevoren of gedurende het malen gedroogd wordt. P. is zoo fijn, dat het, met lucht gemengd, als een vloeistof door buizen kan worden aangevoerd. Een nadeel van het stoken van p. is het optreden van veel vliegasch, waardoor een → vliegaschvanger noodzakelijk wordt.

L i t.: H. Bleibtreu, Kohlenstaubfeuerungen ([2]1930).

Poederlee, gem. in de prov. Antwerpen, ten N. van Herentals (II 512 D3); opp. 1 147 ha; ca. 1 000 inw. (Kath.). Zand- en kleigrond. Landbouw. Behoorde eerst bij Vorselaar; baronie in 1653. Als parochie opgericht in de 15e e. St. Jan Baptistkerk met overblijfselen uit de 15e e. Oude kapel op de Hegge, waar in 1412 gestolen H.H. Hostiën werden teruggevonden. Zusters van Vorselaar. *Lauwerijs.*

Poederlien, geologische formatie uit het Plioceen van België.

Poederoijen, gem. in de prov. Gelderland, in het W. van de Bommelerwaard aan den rechter Maasoever (XI 512 A4). Omvat de dorpen P. en Aalst. Opp. 1 624 ha; ruim 1 250 inw. (ca. 80% Ned. Herv. en 20% Geref.). Land- en tuinbouw, veeteelt en visscherij. Gemeentesecretarie te Brakel. De geschiedenis van P. valt samen met die van het kasteel → L o e v e s t e i n. *Heijs.*

Poedjonggo (waarsch. uit Sanskrit bhoedzjangga = slang), verbasterd Javaansch woord, dat in het Oost-Jav. tijdperk een soort priesters aanduidde, waarvan ons de richting en de functies niet precies bekend zijn, doch dat later den functionaris aan de hoven der vorsten van Midden-Java aanduidde, die de beoefening der Jav. wetenschappen, speciaal van de geschiedschrijving, de chronologie en de wichelarij, tot ambtstaak had en die ook wel als staatssecretaris optrad. Hoewel het ambt niet erfelijk was, bleef de bekleeding ervan toch in bepaalde families. De p. was een gezien persoon, doch zijn ambtelijke rang was niet bijz. hoog. Aan den p. hebben wij de → Babad te danken; de laatste poedjonggo was → Ronggowarsito (1803-1873). *Berg.*

Poedowkin, W s e w o l o d I., Russ. filmregisseur. * 1894 te Moskou. P. behoort tot de grootste filmers van de wereld en van zijn land (met Eisenstein, Dowsjenko en Wertow). Hij speelde eerst een enkele maal in een film (Het levende lijk van Ozep); na de revolutie van 1917 maakte hij een reeks revolutionnaire films: De Moeder, De laatste dagen van St. Petersburg, Storm over Azië, die alle sterk afwijken van het werk van → Eisenstein. In tegenstelling met deze is P. bezonnen, poëtisch, menschelijk, en warm; daarom verweet men hem zijn aristocratische houding.

P. schreef ook eenige boeken over de filmkunst (Filmtechniek en filmregie). Van hem is afkomstig het gevleugeld woord: grondslag van de filmkunst is de montage. Intusschen is de montage van zijn films minder opvallend dan die van Eisenstein. Deze nl. verkoos doorgaans de contrast-montage, terwijl P. de montage der continuïteit of op zijn sterkst de montage-door-associatie prefereerde.

In de laatste jaren is P., evenals Eisenstein en anderen in de Sowjet-Unie op het tweede plan geraakt om plaats te maken voor mindere talenten, die zich gemakkelijker naar de bevelen van regeering en partij voegen. *v. Domburg.*

Poegatsjew (vroeger N i k o l a j e w s k), stad in het Wolgagebied aan den Bolsjoi Irgis; ca. 18 000 inw. Lederfabrieken, graan- en veehandel.

Poegatsjew, E m i l j a n I w a n o w i t s j, leider van Russ. opstandige Kozakkenbeweging. * Ca. 1725, † 10 Jan. 1775 te Moskou. Zich uitgevend voor den in 1762 overleden tsaar Peter III, wist P. in 1773-'74 in den Oeral een opstand te verwekken, waarbij zich Kozakken, Basjkieren, Kirgiezen en ook vele Russ. boeren aansloten. Na hevigen strijd werd hij door Michelson verslagen en te Moskou geëxecuteerd. *v. Son.*

L i t.: Poesjkin, De opstand van P. (Russisch, 1833); Poegatsjewtsjina (uitg. der Sowjet-regeering, 1933); v. Son, De opstand van P. (in: Historia, Jan. 1937).

Poe Ji, keizer van China (1908-'12, onder den naam Sjoean Toeng) en van Mantsjoekwo (sedert 1934). * 7 Febr. 1906 te Peking. P. J. werd door Joean Sje-K'ai onttroond en 1917-'24, na een mislukte restauratiepoging, gevangen gehouden. Hij leefde daarna als privaat burger te Tien-Tsin, totdat Japan hem als werktuig van zijn expansiepolitiek verkoos en hem in Febr. 1932 tot president van Mantsjoekwo aanstelde, welken titel hij 1 Maart 1934 in dien van keizer veranderde. *V. Houtte.*

Poe-Ji.

Poeke (Fr. Poucques), gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten W. van Gent, tegen de grens van West-Vlaanderen. Opp. 583 ha, ca. 800 inw. (Kath.). Landbouw, bloemkweekerijen. In de kerk (in 1842 gebouwd) dient tot altaarsteen de grafzerk van Roeland, heer van Poeke († 1373). Kasteel van P., in de M. E. een sterke burcht, in 1453 veroverd door Philips den Goeden, herbouwd in de 17e-18e eeuw. *Lauwerijs.*

Poelaert, J o s e p h, architect. * 1816 te Brussel, † 1879 aldaar. Hoofdwerk: Justitiepaleis te Brussel (1866-'83) (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 416 in dl. VI).

Poelasari, Mal. woord voor → alyxiabast.

Poelau of Poelo (Mal., enz.) = eiland. Het taaleigen van de betreffende Indonesische talen eischt, dat voor de eigennamen der vsch. eilanden dit woord wordt geplaatst.

Poelau Ende, eiland in de baai van Ende, langgerekt Noord-Zuid. Vulkaaneiland met vsch. eruptiepunten. Sterk bevolkt (ruim 3 000 bew.). Ruïnen van het fort der Dominicaner-Solormissie uit de 16e e. De bevolking is thans geheel Mohammedaansch.

Poelau Laoet, eiland ten Z.O. van Borneo, Ned.-Indië (V 752 C3). Vindplaats van steenkolen, waaraan het zijn econ. beteekenis dankt. De gouvernementsontginning daarvan is sedert eenigen tijd stilgelegd vanwege de slechte resultaten. Hoofdplaats Kota-Baroe.

Poelau Sembilan (Maleisch, = 9 eilanden), eiland in de Aroebaai; gouv. Oostkust van Sumatra, Ned.-Indië.

Poelau We(h), eiland aan de Noordpunt van Sumatra, Ned.-Indië (XVIII 432 A4); opp. 175 km². Van beteekenis geworden door de stichting van Sabang als bunkerhaven, aan de uitstekend beschutte Sabangbaai.

Poeldijk, dorp in de Z.H. gem. → Monster.

Poelenburg, Cornelis van, schilder. * 1586 te Utrecht, † 12 Aug. 1667 aldaar. Leerling van Abr. Bloemaert, was lang in Rome; hij schilderde meest mythologische voorstellingen in landschap.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex.

Poelepetaat, andere naam voor → parelhoen.

Poelgeest, 1° gehucht in de Zuid-Holl. gem. Oegstgeest met het adellijk huis Oud Poelgeest.

2° Landgoed in de Z.-Holl. gem. Koudekerk. Het werd in 1326 door Dirk van P. aan graaf Willem van Holland in leen opgedragen.

Poelhekke, 1° Johannes, Ned. schrijver; vader van 2°. * 1819 te Raalte, † 1881 te Deventer. P. bekleedde een betrekking aan de gemeentesecretarie te Deventer. Hij schreef een aantal gedichten en tooneelstukken.

2° Martinus A. P. C., Ned. schrijver; zoon van 1°. * 20 Dec. 1864 te Deventer, † 12 Nov. 1925 te Nijmegen. P., die in het M. O. werkzaam was (1901-1924 directeur van de Gem. H. B.S. te Nijmegen) was een der eersten onder de Kath., die de Tachtigers op juiste waarde wist te schatten, en die hun beteekenis voor de Kath. literatuur inzag. Met zijn helder gestelde essays en zijn literair-paedagogische werken heeft hij de emancipatie ingezet van de moderne Kath. lit.

M. A. P. C. Poelhekke.

Werken: Een Pionier, J. A. Alberdingk Thijm (1896); Modernen (1898); Het tekort der Katholieken in de wetenschap (1900); Het Land der zon (1900); Beschouwingen (1904); Lyriek (1924); Kultuur en Leven (1924); Platen-atlas b. d. Ned. Lit. Gesch. (met G. Brom en de Vooys); Woordkunst (¹²1933); Taalbloei (⁵1932). — Lit.: P. Kerstens (in: Opgang, 1924); J. Eeckhout (in: Dietsche Warande en Belfort, 1925); Feber (in: Boekzaal, 1925). *Piet Visser.*

Poelkapelle, gem. in de prov. West-Vlaanderen ten N.O. van Ieperen; opp. 1 529 ha; ca. 2 000 inw. (Kath.). Zandstreek. Landbouw. Eng. en Duitsch krijgskerkhof.

Poelkowa, Russ. astronomisch observatorium, 15 km ten Z. van Leningrad; in 1839 opgericht.

Poeloegoedoe-vallen, watervallen in de Marowijne (Suriname), bij de samenvloeiing van Lawa en Tapanahony.

Poelpolder, naam van meerdere polders, o.a. twee in de prov. Z.-Holland, in de gem. 's Gravezande (50 ha) en de gem. Warmond; verder in N.-Holland en Zeeland.

Poels, 1° Henricus A., voorman in de Limburgsche Katholieke sociale beweging. * 14 Febr. 1868 te Venraij. Priester gewijd 1891. Hij studeerde de Heilige Schrift aan de Kath. univ. van Leuven, waar hij in 1898 promoveerde op het proefschrift: Examen critique de l'histoire du Sanctuaire de l'Arche. P. had zich toen reeds doen kennen als een strijdbaar man in de wetensch. polemiek. Tot 1903 was P. kapelaan te Venlo, waar tijdens de befaamde spoorwegstaking zijn sociale talenten reeds tot uiting kwamen. Van 1903 tot 1910 was P. prof. in de exegese aan de univ. van Washington. Het jaar 1910 bracht P. terug naar Limburg, waar hij als hoofdaalmoezenier van den arbeid de leiding nam der Kath. sociale beweging in het door socialisme en ongeloof ernstig bedreigde mijngebied. P.'s verdiensten werden o.a. erkend door zijn benoeming tot protonotarius apostolicus en huisprelaat van Z.H. den Paus. *Thewissen.*

Mgr. H. A. Poels.

2° Jan, veearts en bacterioloog. * 1851 te Venraij, † 4 Maart 1927. Vestigde zich in 1879 als veearts te Rotterdam. Verrichtte onderzoekingen omtrent de oorzaak der besmettelijke longziekte bij het rund (Jaarverslag van het veeartsenijkundig Staatstoezicht over 1886). Was directeur van de Rijksserum-inrichting (1904-'22). Als resultaat van regeeringsopdrachten verschenen zijn rapporten over de kalverziekten (1899) en de varkensziekten (1905), hij ontdekte de oorzaak van deze ziekten, van den goedaardigen droes der paarden, enz. De bestrijding van vele besmettelijke veeziekten leidde hij in nieuwe banen: van hygiënische maatregelen en politie-voorschriften naar voorbehoeding en genezing door middel van entstof of serum. In 1895 werd hij doctor h.c. in de geneeskunde van de Leidsche univ., 1902 buitengewoon lid van den Centralen Gezondheidsraad, 1911 buitengew. hoogleeraar in de practische bacteriologie te Leiden en in 1917 in de practische toepassing van sera en vaccins aan de Veeartsenijkundige hoogeschool te Utrecht. *Moerlands.*

Poelslak, longslak uit het zoetwater, van het geslacht Limnaea. Zeer gewoon in onze streken is Limnaea stagnalis, tot 6 cm lang. De p. fungeert als gastheer voor een ontwikkelingsstadium der leverbot.

Poelsnip, → Watersnip.

Poema (Felis concolor L.), een soort van de fam. der katachtigen, bewoont geheel Amerika. Is donker roodachtig; buik roodachtig wit; kop grijs, staartpunt donker. Lengte ca. 1 m. In bosschen en grasvlakten. Voedsel: kleine zoogdieren. (Zie afb. in kol. 17.)

Poena, districtshoofdplaats in het residentschap Bombay (X 224 C4); ca. 250 000 inw. (80 % Hindoe, 12 % Mohamm., 8 % Christenen, w.o. ca. 2 000 Kath.). Uitvoer: goud en zilverwerken, zijden en katoenen stoffen. Kath. bisschopszetel. Middelb. school van de

Jezuïeten. Indische vrouwen-univ. (gest. 1916). Zomerresidentie van den gouverneur van Bombay. In het N. van P. ligt Kirki met den beroemden tempel van Parwati.

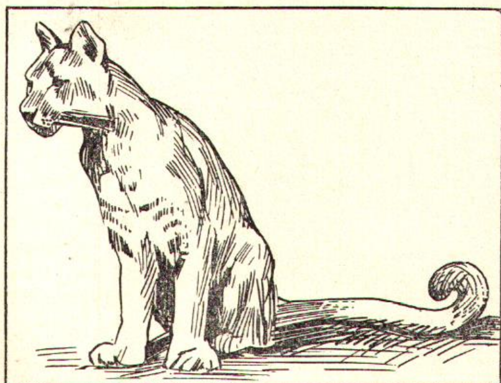
Poenale Sanctie. Aldus noemt men de in de Koeli-ordonnantiën (→ Koeli) vervatte bedreiging met vrijheidsstraf of geldboete wegens willekeurige inbreuk op het arbeidscontract. Ze treft vnl. de werknemers wegens arbeidsweigering en desertie: een gedroste koelie kan met hulp van de politie naar de onderneming teruggebracht worden. Over verzet tegen en geleidelijke afschaffing van de P.S., zie → Arbeidswetgeving in Ned.-Indië (kol. 743) en → Koeli.

Poenan's, zwervende volksstammen in de binnenlanden van Borneo, langzamerhand echter tot sedentair leven overgaand. De kleine groepjes zwervers blijven in den regel zoolang op een plaats als de jacht in hun onderhoud voorziet. Wat het bosch niet oplevert, wordt door inruiling tegen boschproducten verkregen van andere, reeds gevestigde Dajakstammen. Eigenaardig is, dat hun godsdienst veel minder verbodsbepalingen kent dan die der gezeten Dajaks, omdat naar contact met de geesten van overledenen niet wordt gestreefd. Verdeeling in standen komt niet voor. *Olthof.*

Poenitentialia, → Boeteboeken.

Poenitentiaria, S a c r a, of Heilige Penitentiarie, kerkelijke rechtbank te Rome, die onder den → poenitentiarius maior staat. Zij geeft volmachten, beslissingen, straffen in gewetenszaken. Volmachten zijn o.a. de pagella, een reeks bevoegdheden om te ontslaan van straffen, geloften, verplichtingen. De P. treedt handelend op, nadat het geval is voorgesteld door een biechtvader of nadat een aanvrage is ingekomen van een bisschop of tot biechthooren bevoegd priester: dan wordt ontheffing, dispensatie, verandering, herstel (sanatio), kwijtschelding door haar gegeven. Ieder biechtvader kan zich onmiddellijk tot de P. wenden met opgave van eigen adres en onder verzwijgen van den naam van den penitent. De kardinaal groot-penitencier wordt bijgestaan door een raad (segnatura) van prelaten, aan wier hoofd de regens staat: zij zijn allen door het meest strikte geheim (biechtgeheim) gebonden.

De P. heeft als onderafdeeling de zorg voor de aflaten: alles wat betrekking heeft op het gebruik, het verleenen, de moeilijkheden omtrent aflaten, behoort tot haar bevoegdheid en wordt behandeld in een bijz. afdeeling met consultoren en beambten. De P. huist in het paleis van het H. Officie. *Drehmanns.*

Poema.

Poenitentiarius, in het a l g e m e e n: → boetepriester, priester, die de opdracht en de volmacht heeft in de biecht de zonden te vergeven, vooral de aan bepaalde personen voorbehouden zonden, bijv. in de kapittels de kanunnik-penitencier, die in ieder kathedraalkapittel moet en in de collegiaalkapittels kan aangesteld worden. De kanunnik-penitencier der kathedraal heeft voor het inwendig rechtsgebied dezelfde macht als de bisschop en moet daarom op bepaalde tijden in de kathedraal beschikbaar zijn. Hij kan in het diocees geen post bekleeden, waaraan uitwendige rechtsmacht verbonden is. Zie C.I.C. can. 398, 399, 401.

In het b ij z o n d e r: de **p. maior,** kardinaal, die aan het hoofd staat der → Poenitentiaria te Rome en in gewetenszaken alle volmachten heeft (ontslag van sommige excommunicaties en schending van sommige eeden, bijv. H. Officie, pauskeuze, is alléén voorbehouden aan den paus). Hij geeft den stervenden paus de laatste absolutie en den aflaat in het uur des doods. Wordt op plechtige wijze in Sint Pieter geïnstalleerd. In de Goede Week houdt hij met de prelaten van de Penitentiarie in de basilieken van St. Pieter, St. Jan en Maria de Meerdere openlijk zitting tot het hooren van biechten; feitelijk komt het hierop neer, dat de geloovigen en priesters, voor hem geknield, met een stokje worden aangeraakt en daardoor een aflaat verdienen.

Poenitentiarii minores zijn de aangewezen biechtvaders der drie bovengenoemde basilieken, in St. Pieter de Conventueelen, in St. Jan de Franciscanen, in Maria de Meerdere Dominicanen. Zij worden uit alle naties gekozen, ten einde biecht te kunnen hooren in vele talen, moeten alvorens hun ambt te verkrijgen een bijzonder examen maken ten overstaan van den p. maior, hangen in alles van de Penitentiarie af en krijgen groote volmachten, die vooral uitgebreid zijn in den tijd van het jubilé. *Drehmanns.*

Poent noemden de oude Egyptenaren een min of meer sprookjesachtig land, waarsch. aan de Somalikust gelegen. Vanaf het Oude Rijk was er handelsverkeer heen over zee, om wierook, ebbenhout enz. naar Egypte te halen. De bewoners werden voorgesteld als een op de Egyptenaren lijkend volk; ze zijn wel Hamieten met nigroïden inslag geweest en voorvaderen der huidige Somali's, Galla's en dgl. stammen. *Bent.*

Poëphagen, → Planteneters.

Poerana's (Sanskrit, = oude geschiedenis), categorie van religieuze gedichten in de Sanskrit lit., gewijd aan de vereering van Wisjnoe of Sjiwa. Zij zijn voor het latere Hindoeïsme, wat de Weda is voor het Brahmanisme: de heilige boeken, die alles bevatten, wat op godsdienst en cultus betrekking heeft. De oudste P. gaan terug tot vóór den tijd der heldendichten (→ Mahabharata), waarmee ze in stijl en ideeën vaak overeen komen. Juiste dateering is uitgesloten, daar ieder afzonderlijk vaak uit stukken van verschillenden datum is samengesteld. De ideaal-P. moet bestaan uit 5 deelen: 1° schepping (sarga), 2° wereldvernietiging en herschepping (pratisarga), 3° genealogie der goden (wamsja), 4° geschiedenis der elkaar opvolgende tijden tusschen wereldontstaan en -vernietiging (manwantarani), 5° geschiedenis van zon- en maan-dynastieën der koningen (wamsjanoetsjarita). Hieraan beantwoordt geen enkele der bewaarde P. volledig; hun hoofdonderwerp is steeds de Wisjnoe- of Sjiwa-cultus volgens een bepaalde sekte, met beschrijving van legenden, heiligdommen, feesten. De traditie beschouwt den legendarischen ziener Wjasa

als den auteur van alle P. Van de 18 P. zijn de belangrijkste: Wisjnoe-, Baghawata- en Markandeja-Poerana. *Zoetmulder.*

Lit.: M. Winternitz, Gesch. der Ind. Lit. (I, waar opg. v. lit. en vert.); studies en vert. v. F. Pargiter, o.a. in Hastings' Encycl. of Religions and Ethics (s.v.).

Poerbalingga, 1° regentschap, van de afd. Banjoemas in de prov. Midden-Java; opp. 804 km², 418 646 inw. (eind 1930), w.o. 225 Eur., 2 223 Chin. en 27 andere Vreemde Oosterlingen; Inheemsche bevolking Javaansch; taal Javaansch. P. is in het Z. vlak en zeer vruchtbaar, in het N. heuvelland tot bergland toe. Hoofdcultuur rijst, cocosnoten (klappers) en suikerriet.

2° Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap en district (XIV 496 E3); 16 435 inw. (eind 1930), w.o. 105 Eur., 1 409 Chin. en 26 andere Vreemde Oosterlingen. P. is een mooi gelegen gezond plaatsje. Het wordt bezocht door de Missionarissen van het H. Hart vanuit Poerwokerto. *Brokx.*

Poerdah-systeem noemt men wel het gebruik van sommige Mohamm. volkeren om de vrouw geheel uit te sluiten van het openbare leven. Het woord gaat via de Eng. schrijfwijze purdah terug op het Perz. woord pèrdè, gordijn, afsluiting. De moderniseering van landen als Turkije en Perzië heeft officieel opheffing van het p.-s. met zich meegebracht, doch het gewone volk heeft er nog allerminst afstand van gedaan. De vrij algemeen gehuldigde opvatting, dat de opheffing in strijd met de voorschriften van den Islam plaats heeft gevonden, is niet juist; de Mohamm. plichtenleer schrijft de vrouw minder vaak en minder streng de sluiering voor dan het volksgebruik dat doet, en in sommige gevallen verbiedt de wet zelfs den vrouwen zich te sluieren. *Berg.*

Poerga, boeran of stormwind in den winter, over de Russ. en Siberische steppen en toendra's.

Poeri, → Jagannath.

Poerimfeest, Joodsch feest, de herinnering aan de redding der Joden in het rijk der Perzen door Esther (Esther 9.21). Het feest [14e en 15e Adar (12e maand: Febr.-Maart)] bestaat in het houden van een feestmaaltijd en het uitdeelen van aalmoezen, en draagt verder geen religieus karakter. *C. Smits.*

Poerio, Allessandro, Ital. dichter en patriot. * 27 Aug. 1802 te Napels, † 3 Nov. 1848 te Venetië. Vertoefde als balling lang te Parijs en leerde in Duitschland Goethe kennen. Schreef patriottische gedichten op groote Ital. figuren als Petrarca, Michelangelo, Leopardi.

Voorn. werken: Poesie (1917); Il viaggio in Germania (1917). — Lit.: B. Croce, Una famiglia di patriotti (1919). *Ellen Russe.*

Poeroesja (Sanskrit, = mensch), in de oudste Indische → cosmogonie (Rigweda X, 90) een reus, die door de goden geofferd werd, en uit wiens lichaamsdeelen de onderscheidene aardsche wezens werden gevormd. In de latere Indische wijsbegeerte (→ Indië VI) een belangrijk begrip, vooral in het Sâmkhja-stelsel, waar het, in tegenstelling tot prakriti, de onbewuste, aan een toestand van onophoudelijke verandering onderhevige natuur, den bewusten, aan zich zelf steeds gelijk blijvenden geest aanduidt.

Lit.: Masson-Oursel, Esquisse d'une hist. de la philos. indienne (1923); → Indië. *Scharpé.*

Poerwakarta, hoofdplaats van het gelijknamige district en van het regentschap Krawang, West-Java (XIV 496 C2); 18 227 inw. (eind 1930), w.o. 75 Eur., 2 141 Chin. en 93 andere Vreemde Oosterlingen. Belangrijk centrum van rijstcultuur, groote markt. Behoorlijk klimaat. Ligt aan de S.S. verbinding Batavia —Bandoeng. Wordt bezocht door de Franciscanen vanuit Meester-Cornelis. *Brokx.*

Poerwamimamsa (Sanskrit, = de eerste uiteenzetting), oorspr. een systeem van regels voor den uitleg der Wedateksten en geworden tot een der zes philosophische systemen, die door het Hindoeïsme als orthodox worden erkend; het beschouwt werken, offers en ceremoniën als den weg tot de verlossing (→ Wedanta, → Oettaramimamsa). *Zoetmulder.*

Poerwodadi, hoofdplaats van het gelijknamige district en van het regentschap Grobogan, Midden-Java (XIV 496 E/F 3); 10 840 inw. (eind 1930), w.o. 75 Eur., 1 612 Chin. en 23 andere Vreemde Oosterlingen. Levendige handel in rijst en vee. Warm doch niet ongezond. Ligt aan de Semarang—Joana-Stoomtram (S.J.S.). Wordt bezocht door de Jezuïeten vanuit Semarang. *Brokx.*

Poerwokerto, 1° regentschap van de afd. Banjoemas in de prov. Midden-Java; opp. 947 km², 396 878 inw. (eind 1930), w.o. 892 Eur., 4 020 Chin. en 135 andere Vreemde Oosterlingen; Inheemsche bevolking Javaansch; taal Javaansch. Is voor een belangrijk deel heuvel- tot bergland. Vlakte en heuvelland zijn zeer vruchtbaar. Hoofdcultuur is rijst en suikerriet. Wordt doorsneden door de S.S. verbinding West—Oost-Java.

2° Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap en district (XIV 496 D/E 3); 33 260 inw. (eind 1930), w.o. 815 Eur., 2 395 Chin. en 132 andere Vreemde Oosterlingen. Vriendelijk binnenplaatsje, koel klimaat, mooie omgeving, gelegen aan de hoofdverbinding S.S. West—Oost-Java. Zetel van den apost. prefect der prefectuur Poerwokerto. Missiecentrum der Missionarissen van het H. Hart. Vsch. Kath. scholen en vereenigingen. *Brokx.*

Poerworedjo, 1° regentschap, van de afd. Kedoe in de prov. Midden-Java; opp. 1 079 km², 561 095 inw. (eind 1930), w.o. 1 095 Eur., 3 847 Chin. en 127 andere Vreemde Oosterlingen. Inheemsche bevolking Javaansch; taal Javaansch. P. is grootendeels vlakte en zeer vruchtbaar. Rijst, cocosnoten (klappers) en suikercultuur. Wordt doorsneden door de S.S.lijn van W. naar O. Java.

2° Hoofdplaats van het gelijknamige regentschap en district (XIV 496 E/F 3); 24 645 inw. (eind 1930), w.o. 858 Eur., 1 841 Chin. en 84 andere Vreemde Oosterlingen. P. is een flinke plaats, warm doch niet ongezond, drukke markt. Heeft een Kath. kerk, bediend door de Missionarissen van het H. Hart, meerdere Kath. scholen, een ziekenverpleging en vsch. vereenigingen. *Brokx.*

Poesaka of Poesoko, naam, die in vsch. Indonesische talen gegeven wordt aan voorwerpen, die, van de voorvaderen afkomstig en daarom doordrenkt van hun magische vermogens, door de nakomelingen vol eerbied bewaard worden en ter versterking van de magische kracht van familieleden of van de geheele gemeenschap gebruikt worden, telkens wanneer daartoe een bijz. aanleiding bestaat (geboorte, besnijdenis, huwelijk, optreden van besmettelijke ziekte enz.). Allerlei voorwerpen kunnen p. zijn, doch speciaal voorwerpen, die op zich reeds magisch-krachtig zijn, komen daarvoor in aanmerking (krissen, weefsels). Tegenwoordig noemt men ook de overerfde cultuurgoederen wel p.; zoo heet een Jav. tijdschrift, dat aan de uitingen van Jav. cultuur gewijd is, Poesoko Djawi. *Berg.*

Poesje(nel), volksnaam van het Antwerpsche poppenspel, door H. Conscience vereeuwigd in Herinneringen uit mijn Jeugd. De oudste documentatie is van 1860, als L. Pasmans als „artistiek" leider optreedt. Na schorsing werd de schouwburg in 1880 heropend en verhuisde hij in 1889 naar den kelder in de Reepstraat. Sinds 1929 speelt hij nog alleen voor vereenigingen e.d., zelfs voor de Wetenschappelijke Congressen. De P. is, zuiver, levende folklore. Het is simplistische vertelkunst op basis van de blauw-boeken. Het repertorium omvat 54 stukken. De poppen, uit de 17e eeuw, zijn met het hoofd bevestigd aan een stok. Een tweede stok brengt den arm in beweging (stokpop). Ze worden ingedeeld in edele poppen en „voddebalen" (straatphilosophen en vechtersbazen) en wegen van $1^1/_2$ tot 25 kg. De Antwerpsche P. wordt als de bakermat beschouwd van het Belgische poppenspel (Duitsch: Kasperltheater).

L i t.: A. Delen, Het poppenspel in Vlaanderen en de Antwerpsche Poesje (1916); Th. Berger, Het poesjenellenspel (1930). *A. De Maeyer.*

Poesjkin, A l e x a n d e r S e r g e j e w i t s j, Ruslands klassieke dichter bij uitnemendheid. * 17 Juni 1799 bij Moskou, † 10 Febr. 1837 te St. Petersburg. P. was een zeer veelzijdig schrijver, die het Russ. gemoedsleven in steeds schoone vormen en volmaakte harmonie wist te schilderen. Zijn meest vruchtbare dichtersperiode valt tusschen 1823 en 1831; zijn proza is vooral gedurende de laatste jaren van zijn leven te St. Petersburg geschreven. Hij was van moeders kant van Abessynische afstamming. Hij dichtte zijn eerste ode in 1816 bij de verloving van den Prins van Oranje met grootvorstin Anna Pawlowna. Sinds 1817 werkte hij op het ministerie van Buitenlandsche Zaken, doch werd wegens liberale uitingen in 1820 naar Zuid-Rusland verbannen. In 1824 vestigde hij zich op zijn landgoed Michailowskoje bij Boldino; in Moskou kwam hij in aanraking met → Mickiewicz. In 1831 huwde hij Natalija Nikolajewna Gontsjarowa en vestigde zich te St. Petersburg, waar vooral zijn vrouw een zeer mondain leven leidde en haar het hof gemaakt werd door George d'Anthès, den aangenomen zoon van den Ned. gezant, baron van Heeckeren. In een duel met d'Anthès op 8 Febr. 1837 werd P. doodelijk gewond; hij stierf twee dagen later als Christen en werd te Michailowskoje begraven.

A. S. Poesjkin.

P.'s groot epos is Eugene Onegin, in 8 dln. (door Tsjaikowskij in 1877 tot opera bewerkt), dat het Russ. gemoedsleven uit de eerste helft der 19e eeuw getrouw en schoon weergeeft en ook thans nog door bijkans elken Rus grootendeels uit het hoofd gekend wordt. Zijn verdere gedichten zijn: Roeslan en Ludmilla (1819); De Zigeuners; het hist. drama Boris Godoenow (1825; (als opera bewerkt door Moessorgskij in 1874 en door Rimskij Korsakow in 1896); Schoppenvrouw (opera van Tsjaikowskij, 1890); Poltawa (1826); De bronzen Ruiter; De belasteraars van Rusland (1831). Zijn prozawerk: de Kapiteinsdochter (1833); de Verhalen van Bjelkin; de Opstand van Poegatsjew (1834); en een onvoltooide geschiedenis van Peter den Grooten.

U i t g.: Er bestaan zeer vele uitg. van P.'s werken; de gezam. Russ. uitg. van Efremow (1905) en van Morozow (1906) behooren tot de beste. Een Ned. selectie verscheen in 1936. — L i t.: Annenkow, Documenten bij P.'s biographie (Russ., 1855); Mezjow, Poesjkiniana (Russ., 1886); M. Hoffmann, Pouchkine (1931); v. Wijk, Russ. Letterk. (1926); Baring, Russian Lit. (1919); J. Cleugh, Prelude to Parnassus (1937). *v. Son.*

Poesta, → Alföld.

Poestoko Rodjo [Javaansch (Kawi) = Boek der koningen], het voornaamste werk van den laatsten Javaanschen → poedjonggo, → Ronggowarsito, waarin deze, de traditie der poedjonggo's getrouw, de geschiedenis van het Jav. koningschap geschreven heeft, doch van de gangbare gewoonte afgeweken is door het kiezen van een nieuw kader en het toevoegen van talrijke, uit allerlei bronnen geputte verhalen. Hoewel het karakter van het werk nog overheerschend Javaansch is, blijkt uit allerlei details de invloed van Europeanen, dien Ronggowarsito ondergaan heeft. De P. R. is door den auteur in proza geschreven, met gebruik van vele Kawi-woorden, en met de kennelijke bedoeling om den tekst later in dichtvorm om te werken. Zoo ver is de auteur echter niet gekomen: het overgroote deel is proza gebleven. Van de drie hoofddeelen, resp. de oude geschiedenis, het middeltijdvak en de jongste geschiedenis (naar Jav. opvatting) behandelende, is het eerste gedeeltelijk gedrukt in 9 deeltjes (Jogjakarta 1912-'24); de rest is slechts in handschrift toegankelijk. Ondanks de gebreken, die het hoofdwerk van den zelfingenomen auteur vertoont, is het een van de belangrijkste geschriften der letterkunde van Midden-Java. Een vertaler heeft het echter nog niet gevonden. *Berg.*

Poëta laureatus (Lat., = met laurier gekroonde dichter), een dichter, die als zoodanig den lauwerkrans ontvangen heeft. De laurier was vanouds het zinnebeeld van vrede en zegepraal; ook meenden de Ouden, dat zij de poëzie bevorderde en inspiratie schonk. Daarom werden er in den tijd van het Humanisme dichters mede bekranst, gelijk Petrarca en Tasso te Rome en Vondel te Amsterdam door het Sint-Lucasgilde. In Engeland heeft zich die traditie in zooverre gehandhaafd, dat er geregeld een door den koning benoemd „poet laureate" is, die de taak heeft, gelegenheidsgedichten te vervaardigen. De instelling dateert van Eduard IV. Poet laureate waren er o.a. John Dryden († 1700), Wordsworth († 1850), Tennyson († 1892); thans (vanaf 1930) is het John Masefield. *v. d. Eerenbeemt.*

Poëtenoorlog, letterkundige twist tusschen een 25-tal Ned. dichters, 1713-'17, die aanvankelijk ging om het al of niet schrijven van Lat. verzen, later tegen de groeiende mode om zich in het Fransch uit te drukken. De voormannen in dezen pennestrijd waren David van Hoogstraten (* 1658, † 1724) en Jean le Clerc (* 1657, † 1736). Deze laatste viel v. Hoogstraten aan over zijn letterkundig werk. H. en zijn vrienden antwoordden met schimpdichten en scheldwoorden in de voorreden van vsch. werken. Ook Le Clerc, een uit Genève uitgeweken Remonstrant, die te Amsterdam hoogleeraar was geworden, schreef, met zijn aanhang, een reeks schimpdichten. De meest bekende figuren uit dezen strijd zijn nog Joan de Haes, Jak. Zeeus, P. A. de Huybert, Just. v. Effen, P. de Bye, P. Langen-

dijk. Boven de persoonlijke en politieke twisten uit ijverde men tegen de toenemende mode om in versvorm regeeringspersonen en maecenassen te vleien, tegen de verfransching der nationale kunst en voor meerdere waardeering van Vondel.

Lit.: Th. Nolen, Iets over D. v. Hoogstraten (1866); F. Kossman, Nieuwe bijdragen tot de Gesch. v. h. Ned. Tooneel (1915); Vervolg van de Nederd. Keurdigten (I 1717); Oorlog der Holl. Poëten (1715-'16; bloemlezing in de Bibl. v. d. Mij. der Ned. Letterk.). *Piet Visser.*

Poëtica (< Gr. poiein = maken), de leer der dichtkunst, van het wezen, de soorten en vormen der → poëzie, als eenvoudige samenvatting of als philosophische beschouwing (letterk. → aesthetica). Na eerst alg. begrippen te hebben behandeld over het dichterlijke, over plastiek en beeldspraak, in het algemeen over het schoone, m.a.w. de aesthetica, bespreekt zij rhythme en verstechniek, vervolgens de afzonderlijke dichtsoorten, lyriek, epiek, dramatiek, didactiek, met de daaronder vallende verschijningsvormen. Doel ervan is het leeren waardeeren en smaken van de werken der letterkunde, ook het vormen van letterkundigen in actieven zin. Voor enkele verhandelingen over de p., zie → Ars poëtica.

Lit.: R. Müller-Freienfels, Poetik ([2]1921); E. Ermatinger, Das dichterische Kunstwerk (1923); H. Padberg, De mooie taal (1924); J. Verest, Manuel de Littérature ([12]1932); M. Poelhekke - Ger. Brom, Woordkunst ([13]1935); P.N. Dezaire, Poëtiek (1932); W. Kramer, Het lit. kunstwerk (1932). *v. d. Eerenbeemt.*

Poëtische Boeken van de H. Schrift. Vanwege den dichterlijken vorm, waarin de gedachten weergegeven zijn, worden aldus genoemd de → Didactische boeken of Wijsheidsboeken, vnl. van het Oude Testament.

Poetsextract, mengsel van krijt, oliezuur, benzine of ammonia en andere stoffen (fabrieksgeheim). Vrij scherp middel, te gebruiken voor onbedekte stevige metalen, bijv. koper. Werkt snel.

Poetsmachine, machine, met behulp waarvan in de meelfabricatie de griezen van de aanhechtende zemelendeeltjes worden gescheiden (poetsen). Men voert de griezen over een schudzeef, waardoor een luchtstroom wordt gezogen, die de zemelendeeltjes meeneemt.

Poezele, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten Westen van Gent. Opp. 252 ha, ca. 600 inw. (Kath.). Landbouw.

Poëzie (< Gr. poiêsis = het maken, maaksel) of d i c h t k u n s t is in passieven zin de door 's menschen geest en gevoel waargenomen schoonheid der dingen; in den meer gewonen actieven zin de uitgesproken en geschreven schoone uitdrukking dier waargenomen schoonheid. De p. onderscheidt zich van de andere schoone kunsten door het haar eigen uitdrukkingsmiddel: de taal, het woord; van de andere taaluitingen door haar voorwerp: het schoone, door haar conceptie, die concreet is, beeldrijk en plastisch, verder door de wijze van uitdrukking, welke melodisch is en rhythmisch, ja zich meestal tot verzen en strophen voegt. Zij komt voort uit gevoel, verbeelding en taalmacht; zij is intuïtief en veronderstelt inspiratie, zonder evenwel oefening en arbeid uit te sluiten. Er gaat van haar een eigenaardige bekoring uit, een magische betoovering. Haar onderwerpen zijn alle stoffelijke en geestelijke dingen, tot zelfs het ongeschapen Wezen. Vanaf de vroegste tijden werd zij beoefend (volks- en cultuurpoëzie) en bracht vele kunstwerken voort, welke een „joy for ever" zijn.

Lit.: J. Verest, Manuel de littérature ([12]1932; zie vooral n. 479-515); H. Bremond, La poésie pure (1926); O. Walzel, Vom Wesen der Dichtung (1928); K. H. de de Raaf, Problemen der poëzie (1930); zie verder bij → Poëtica. *v. d. Eerenbeemt.*

Bijbelsche poëzie. Bij de Israëlieten bestond naar het getuigenis van den Bijbel een uitgebreide poëtische literatuur. Alleen de religieuze p. is in den Bijbel behouden gebleven. Meer speciaal wil men de bijbelsche p. in de → poëtische boeken van het O. T. vinden. P. in strikten zin wordt ook in het N. T. gevonden, maar niet in zulk een groote mate. De drie bekende gezangen, de lofzangen van Maria, Zacharias en Simeon, staan in het Evangelie van Lucas.

Het voornaamste kenmerk der Hebr. p. is het → parallellisme; nl. een gelijkmatige opbouw der versdeelen, waarbij het parallellisme wordt gevonden in de ideeën, die worden uitgedrukt. Men onderscheidt vooral drie soorten: het synoniem parallellisme, wanneer in de twee versgedeelten dezelfde gedachte wordt herhaald; het antithetisch, wanneer er een tegenstelling bestaat; en het synthetisch, wanneer dezelfde gedachte wordt ontwikkeld. De naam aan dezen letterkundigen vorm gegeven komt van R. Lowth in zijn boek De sacra poesi Hebraeorum (1768). Door dit parellellisme wordt een voorname schoonheid bereikt.

Over het bestaan en den vorm van een eigenlijk metrum in de bijbelsche p. zijn tot nu toe de meeningen der auteurs sterk verdeeld. Sommigen meenen ook een zeker rijm en strophenvorming te moeten aannemen. Typisch is zeker in sommige gedichten de alphabetische opbouw. Ook in het Evangelie van Joannes heeft men metriek en strophenverdeeling willen vinden. Over de resultaten is een oordeel nog niet te geven.

Bij een juiste beoordeeling der bijbelsche p. moet ook rekening gehouden worden met den overvloed van beelden en vergelijkingen, met de concrete, duidelijke wijze van uitdrukken. Wat de H. Schrift aan p. bezit moet gerekend worden tot het schoonste, wat de wereldliteratuur heeft voortgebracht. *C. Smits.*

Lit.: o.a. V. Zapletal O.P., De poesi Hebraeorum in Vet. Test. ([2]1911); N. Schlögl, Die echte biblisch-hebräische Metrik (1912); F. Zorell S.J., Einführung in die Metrik und die Kunstformen der hebr. Psalmendichtung (1914); J. Goettsberger, Einleitung in das A. T. (1928).

Poffen, braden zonder vet in heete asch of oven, bijv. van tamme kastanjes.

Poffenberger, A l b e r t T., hoogleeraar aan de Columbia University in de experimenteele psychologie. * 1892. Bekend om zijn experimenteele onderzoekingen op het gebied van de reclame-psychologie.

W e r k e n: Psychology in advertising (1935).

Pogen, Kath. maandschrift der jonge gedachte in Vlaanderen (1923-'25), onder redactie van Wies Moens, Fern. Van Goethem en Eug. Lemmens.

Lit.: R. Roemans, Bibl. van de mod. Vl. Lit. (I, 9).

Poggenbeek, G e o (George Jan Hendrik), schilder en etser. * 20 Juli 1853 te Amsterdam, † 4 Jan. 1903 aldaar. Leerling van J. H. Veldhuyzen; werkte met N. Basterd in Drente en woonde met dezen samen te Breukelen. P. schilderde bijna uitsluitend fijn geobserveerde impressionistische polderlandschappen in een lichten, gevoeligen toon. Voorbeelden van zijn kunst o.a. in het Gem. Mus. te Den Haag en de musea te Amsterdam. *Korevaar-Hesseling.*

Poggendorff, J o h a n n C h r i s t i a n, natuurkundige. * 29 Dec. 1796 te Hamburg, † 24 Jan. 1877 te Berlijn, waar hij sinds 1834 prof. was. P. was een knap experimentator, reeds als student vond hij

onafhankelijk van Schweigger den multiplicator. Hij verbeterde de electrische meet-methoden en bouwde den eersten practisch bruikbaren electr. stroommeter. Van hem is ook de veel toegepaste spiegel-aflezing (1826). Hij stichtte de Annalen der Physik und Chemie, waarvan hij de eerste 160 banden uitgaf. In 1863 begon hij het Literarisch-biogr. Handwörterbuch für Mathematik, Physik, Chemie und verwandte Wissenschaftsgebiete (dl. 5 in 1931), een zeer belangrijk naslagwerk. Verder schreef hij Lebenslinien zur Gesch. der exakten Wissenschaften (1853), terwijl W. Brentin in 1879 zijn Gesch. der Physik uitgaf. *J. v. Santen.*

Lit.: Musmacher, Kurze Biogr. berühmter Physiker.

Poggio Bracciolini, Gian Francesco, Humanist. * 11 Febr. 1380 te Terranuova (bij Florence), † 30 Oct. 1459 te Florence. Eerst scriptor, daarna secretaris der pauselijke kanselarij; 1453-'59 staatskanselier van Florence. Als begeleider van paus Joannes XXIII naar het conc·lie van Konstanz (1414), ontdekte hij in kloosters in Z. Duitschland en Zwitserland veel hss. van Klass. auteurs. P. schreef satyrische dialogen, pamfletten, Facetiae (een obscene anecdotenverzameling) en een gesch. van Florence 1350-'55.

Lit.: E. Walser, P. Florentinus' Leben u. Werke (1914). *Zr. Agnes.*

Poggio Mirteto, suburbicair bisdom (d.w.z. bisdom nabij de stad Rome), dat geruimen tijd verbonden was met het bisdom Sabina, dan ervan gescheiden werd, doch in 1925 er weer mee werd vereenigd (zetel te Magliano Sabino).

Poging (recht). **Algemeen.** In het algemeen verstaat men onder p. een handeling tot bereiking van een bepaald doel, maar die niet tot dat doel heeft geleid. Het is niet vanzelfsprekend, dat p. tot een strafbaar feit strafbaar is. De strafbaarheid der p. wordt op twee wijzen verdedigd. De eene opvatting (subjectieve p.-theorie) ziet in de p. een uiting van een gevaarlijk voornemen, terwijl de andere opvatting (objectieve p.-theorie) de p. een voor de rechtsorde gevaarlijke handeling, althans een strafbaar feit in begin-stadium, acht. Ondeugdelijke p. is een p., die in een gegeven geval niet tot voltooiing van het misdrijf kan leiden, hetzij om toevallige omstandigheden (relatief ondeugdelijke p.), hetzij om den aard der handeling (absoluut ondeugdelijke p.). De p. kan ondeugdelijk zijn doordat men een ondeugdelijk middel bezigt (bijv. p. tot vergiftiging met water) of omdat er sprake is van een ondeugdelijk object (bijv. p. tot doodslag op een lijk). Voltooide p. is aanwezig, als de dader alles heeft gedaan om het strafbare feit te plegen, maar dit niet gelukte; bijv. hij schiet op iemand, maar mist. Van geschorste p spreekt men, wanneer de dader nog niet alles gedaan heeft om het feit te voltooien, omdat hij in zijn voornemen wordt gestuit; bijv. hij wil schieten, maar het geweer wordt weggeslagen.

Ned. strafrecht. In art. 45 W. v. Str. wordt de p. strafbaar gesteld. Voor de strafbaarheid moeten drie elementen aanwezig zijn: 1° het voornemen een misdrijf te plegen (→ Opzet); 2° het begin van uitvoering ; 3° dat het misdrijf niet voltooid is alleen door omstandigheden buiten den wil van den dader gelegen. Bij p. wordt het maximum der hoofdstraffen met een derde verminderd. P. tot overtreding is niet strafbaar (art. 46 W. v. Str.). *Bosch van Oud Amelisweerd.*

Volgens het **Belg. recht** is er sprake van p., wanneer de opzet om een misdaad of een wanbedrijf te begaan zich heeft geopenbaard door uitwendige daden, welke een begin van uitvoering van dit wanbedrijf of van die misdaad uitmaken, en welke slechts werden gestaakt of hun uitwerking hebben gemist om reden onafhankelijk van den wil van den dader. P. tot misdaden wordt in het Belg. recht (art. 80-81 W. v. Str.) bestraft met de straf onmiddellijk lager dan die, welke voor het voltooide misdrijf zou worden opgelegd. Voor wanbedrijven wordt de p. slechts bestraft in de gevallen en met de straf uitdrukkelijk door de wet voorzien. P. tot overtreding wordt niet gestraft. *Collin.*

Pogrom (Russ., = verwoesting). Met dit woord worden sedert het begin dezer eeuw de in het volk, om werkelijke of vermeende grieven, ontstane Jodenvervolgingen aangeduid. → Joden (sub D).

Pohl, 1° Karl Ferdinand, musicoloog. * 6 Sept. 1819 te Darmstadt, † 28 April 1887 te Weenen.

Voorn. werken: Mozart und Haydn in Londen (2 dln. 1867); de standaardbiographie over J. Haydn (1875-'82), door Mandyczewski en Botstiber voltooid.

2° Richard, musicoloog. * 12 Sept. 1826 te Leipzig, † 17 Dec. 1896 te Baden-Baden. Een kennismaking met Liszt maakte hem tot vurig propagandist der jong-Duitsche school.

Werken: o.a. Bayreuther Erinnerungen (1877); Richard Wagner (1883); Frans Liszt (1884); Hektor Berlioz. — Lit.: P., Autobiografisches (1881).

Pöhlmann, Robert von, historicus. * 31 Oct. 1852 te Neurenberg, † 27 Sept. 1914 te München. 1884 prof. te Erlangen, 1901 te München. P. legt in zijn werken over gesch. den nadruk op de sociale ideeën en toestanden van de Oudheid, dikwijls met al te gezochte moderne parallellen. *Zr. Agnes.*

Poikilè, → Stoa poikilè.

Poikilietisch (geol.) noemt men een structuur van stollings- en metamorphe gesteenten, waarbij verschillende mineralen elkaar doordringen, doordat ze gelijktijdig ontstonden.

Poikilothermen, → Koudbloedig (sub Koudbloedige dieren).

Poikylocytose (geneesk.), ongelijke vorm der roode bloedlichaampjes, zooals bij allerlei ernstige anaemieën vaak wordt gezien.

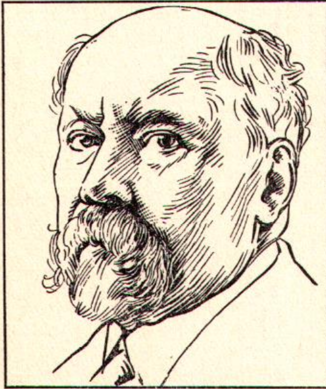
Poilvache, → Houx.

Poincaré, 1° Henri, wis- en natuurkundige; neef van 2°. * 29 April 1854 te Nancy, † 17 Juli 1912 te Parijs. Was 1886-1908 prof. in de mathemathische physica te Parijs, sinds 1909 president van het Bureau Intern. des Poids et Mesures. Op zuiver wiskundig gebied is hij de grondlegger van de theorie der automorphe functies (in de „Acta Mathematica") en deed hij veel op het gebied van de differentiaalvergelijkingen en de Analysis situs. In de hemelmechanica leverde hij zeer belangrijke bijdragen tot het drielichamenprobleem. Op natuurkundig gebied gaf hij een theorie o.a. over de evenwichtsfiguren van roteerende vloeistoffen (1885) en over den vorm van trillende membranen. Van grooten invloed was ook zijn philosopisch werk.

Werken: Méthodes nouv. de la mécanique céleste (3 dln. 1892-'97) ; Leçons de la méc. cél. (3 dln. 1905-'10) ; Cours de physique mathém. (12 dln. 1889-1904) ; La science et l'hypothèse (1903) ; La valeur de la science (1905) ; Science et méthode (1909). Sinds 1916 geeft de Parijsche Academie zijn verzamelde werken uit. — Lit.: Lebon, H.P. (1912) ; Volterra e.a., H. P. (1914) ; Appell, H. P. (1925). *J. v. Santen.*

2° Raymond, Fransch staatsman; neef van 1°. * 20 Aug. 1860 te Bar-le-Duc, † 15 Oct. 1934 te Parijs. Eerst advocaat; sedert 1887 gematigd republikeinsch

Kamerlid, en in 1903 senator; meermalen minister sedert 1893; in 1912 werd hij minister-president en min. van Buitenl. Zaken; overtuigd voorstander van de Entente, en uitgesproken Duitschvijandig. In 1913 werd hij tot president der republiek gekozen, en bleef het tot Jan. 1920. Daarna weer min.-pres. in Jan. 1922, tot Juni 1924; bezette het Roergebied. In Juli 1926 vormde hij een ministerie van Nationale Unie, herstelde als minister van Financiën de staatsfinanciën en stabiliseerde den frank. In 1929 werd zijn regeering door een linksch kabinet vervangen. *Cosemans.*

Raymond Poincaré.

W e r k e n : Au service de la France. Neuf années de souvenirs (7 dln. 1925-'31) ; Histoire politique (4 dln. 1920-'22) ; Messages, discours, allocutions (2 dln. 1918-'20). — L i t. : M. Reclus, R. P. (1928) ; A. Bach, P. und der Kriegsausbruch 1914 (1929) ; H. Girard, R. P. (1933) ; G. Hanotaux, R. P. (1935) ; F. Payen, R. P. (1936).

Poinçon of p o n s o e n, **1**° een gegraveerd stempel, waarin een lettervorm is uitgesneden; **2**° een graveerderswerktuig: een stalen stift met knopvormig einde, dat bezet is met scherpe puntjes. Deze p. werd vooral in de 18e eeuw veel gebruikt voor stippelgravures, enz.

Poinsettia, plantengeslacht van de fam. der wolfsmelkachtigen. De soort P. pulcherrima heeft fraaie bladroode schutblaadjes bij de bloemen; wordt tot meer dan 1 m hoog; bladeren langwerpig. De P. is afkomstig uit Zuid- en Middel-Amerika en wordt als sierplant gekweekt.

Point colbert, oude Fransche genaaide kant, voortkomende uit de → point coupé. De p. c. onderscheidt zich van de point coupé door haar gestyleerd bloemornament en behoort, evenals laatstgenoemde, tot de zgn. zware kanten. Zie afb. 3 op de pl. t/o kol. 817 in dl. XIV.

Point coupé, een der eerste kanten. Aanvankelijk doorstopwerk, spoedig overgang tot genaaide kant. P. c. komt voor op de 16e- en 17e-eeuwsche regenten- en schuttersstukken onzer voorouders. → Point colbert. Zie afb. 2 op de pl. t/o kol. 817 in dl. XIV.

Point d'Alençon, een kantsoort, gefabriceerd in de stad Alençon. Nadat in de 17e eeuw Marthe Barbot het middel had gevonden Venetiaansche kant na te maken en er vele werksters uit Vlaanderen en Italië arbeidden, werd de p. d'A. alom bekend („la reine des dentelles"). Onder Marie Antoinette geraakte haar vervaardiging voor korten tijd in verval, doch sinds het eerste keizerrijk kwam ze opnieuw tot bloei. De P. d'A. wordt met de naald gewerkt op een stuk groen perkament met linnen overtrokken, waarop het model is aangegeven. De door afzonderlijke werksters klaar gemaakte deelen worden later nauwkeurig aan elkander gevoegd. Zie afb. 5 op de pl. t/o kol. 817 in dl. XIV.

Point d'Angleterre, → Brusselsche kant.

Point de Galle, stad aan de Z.W. kust van Ceylon (X 224 E6); ca. 50 000 inw. Goud, zilver, schildpadwerk. Zetel van Kath. bisschop.

Pointilleeren, → Luminisme.

Point lace, Iersche kant, waarvan de g e w e v e n bandjes de eigenlijke patroonfiguren vormen. Deze bandjes worden door allerlei kantsteken verbonden, welke aan de oude kanten zijn ontleend. Het geweven kantband is in verschillende vormen in den handel, o.a. dicht en glad, opengewerkt, met picotjes versierd. Als werkdraad gebruikt men glad gesponnen garen, zijde of metaaldraad. Point lace wordt op een onderlaag, waarop de teekening is overgebracht, gewerkt. *J. Rutten.*

Poiré-juk, → Stuw.

Poiret, P e t r u s, Calvinistisch theoloog en mysticus. * 15 April 1646 te Metz, † 21 Mei 1719 te Rijnsburg. P., eerst predikant te Annweiler, scheidde zich van zijn vrouw om een volmaakter leven te leiden, werd volgeling van de mystieke dweepster Antoinette → Bourignon en bleef bij haar tot haar dood (1680). Daarop vestigde hij zich te Amsterdam, ten slotte te Rijnsburg; werd dan een vereerder van Mme de Guyon en van Fénélon, en verbreidde door zeer talrijke uitgaven, meest in het Fransch, de Romaansche mystiek in de Nederlanden. Hij gaf vertalingen en bloemlezingen uit bekende Kath. mystieke werken (o.a. Cath. v. Siena; Angela v. Foligno; Teresia; Olier), naast vele uit de Duitsche Prot. School van Böhme, en de Fransche van Mme Bourignon en Mme de Guyon.

L i t. : M. Wieser, Der Sentimentale Mensch (1924 ; met bibliogr.) ; Ned. Biogr. Wbk. (V); voornaamste bron voor zijn leven in : Petri Poireti Posthuma (Amsterdam 1721 ; Ned. in : De Goddelijke huishouding, 2 dln. Amsterdam 1722). *Feugen.*

Poirters, A d r i a a n, Jezuïet, schrijver en dichter. * 1605 te Oisterwijk (N.Br.), † 4 Juli 1674 te Mechelen. Geboortejaar en -plaats, vroeger betwist, schijnen nu nagenoeg zeker. P. trad in 1625 in de Sociëteit van Jesus te Mechelen en was werkzaam als leeraar en predikant, vooral te Roermond, te Lier en te Mechelen. Zijn standbeeld werd te Oisterwijk ingehuldigd in 1926. Noord-Nederlander van geboorte, Zuid-Nederlander van aanneming, genoot P. als beoefenaar der „emblemata-literatuur" en als Brabantsch volksschrijver buitengewonen bijval. Vooral zijn „Masker van de wereldt afghetrocken" had vele uitgaven, tot in de 19e eeuw toe. Geestige opmerkingsgave, psychologische schranderheid, vindingrijk vernuft, vinnige hekeling van gebreken, gepaard met medelijdende goedheid en schalksche vroolijkheid, doen zijn pittig proza, hoewel soms wat langdradig, nog meer smaken dan zijn gedichten. P. prijst ont-

Adriaan Poirters.

hechting van het aardsche, zooals de Kath. zedenleer die voorstelt, maar juist om het ware geluk en een gezonde levensvreugde te bereiken.

Voorn. werken: Ydelheydt des Wereldts (1644), opnieuw verwerkt in: Het Masker van de wereldt afghetrocken (1646); Spieghelken van Philagie (1673); Het heylich Hof van Keizer Theodosius (opus posth.); Den Allerheylighsten Naem (1647); Het Duyfken in de Steenrotse (1657); Het heylich herte (1654); Het leven van de H. Rosalia (1658); Het leven van S. Franciscus Borgias (1671). Vgl. Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (s.v.). — Lit.: Allard S.J., A. P. ([2]1878); Rombauts, Leven en Werken van p. A. P. S.J. (uitg. Kon. Vl. Acad.); Salsmans en Rombauts, Het Masker, critische heruitg. v. d. 7en druk, met inleiding en aanteek. (1935); Salsmans, Den Spieghel van Philagie (heruitg. v. d. 3en druk 1937); Rombauts, Adriaan P. (1937); v. Duinkerken, De Dichters der Contra-Reformatie (1932); Salsmans, in: Versl. der Kon. Vl. Acad. (1928-'37); Rombauts en Vercammen, in: Studiën (1927-'30); Goossens, in: Tijdschr. v. Taal en Lett. (1928); Endepols, in: Van onzen Tijd (1911). *Salsmans.*

Poiseuille, Jean Louis, medicus. * 22 April 1799 te Parijs, † 26 Dec. 1869 aldaar. Arts te Parijs, wijdde zich vnl. aan de physiologie van de bloedstrooming, waarbij hij in 1842 de naar hem genoemde wet vond over de hoeveelheid vloeistof, die per sec door een capillaire buis stroomt.

Poisson, Simeon Denis, natuurkundige. * 21 Juni 1781 te Pithivier, † 25 April 1840 te Parijs. Sinds 1802 prof. te Parijs.

De **wet van Poisson** luidt als volgt: voor een bepaalde gewichtshoeveelheid van een gas is bij een adiabatische toestandsverandering pv^k constant. Hierin stellen p en v de druk en het volume van het gas voor, terwijl k de verhouding is van de soortgelijke warmten van het gas bij constanten druk en bij constant volume.

Poissy, stad in het Fr. dept. Seine-et-Oise; ca. 12 000 inw. Kerk uit de 12e-16e eeuw. Te P. werd van 6 Sept. tot 6 Oct. 1561 het zgn. **Godsdienstgesprek van Poissy** gehouden, echter zonder resultaat, in tegenwoordigheid van Catharina de Medici, tusschen de Katholieken met kardinaal Karel van Lotharingen en den Jezuïeten-generaal Laynez als voornaamste woordvoerders, en de Hugenoten onder leiding van Beza en Vermigli. *Wachters.*

Poitiers, hoofdstad van het Fransche dept. Vienne (XI 96 D3), 75 m boven de zee, ca. 42 000 inw. De oude stad met nauwe straatjes heeft nog vele oude kerken, zooals de Gotische kathedraal Saint-Pierre (12e eeuw), de Romaansche kerk Notre Dame-la-Grande (11e-16e e.) en het Baptistère St. Jean (4e e.). Bisschopszetel; univ. met drie faculteiten, zeer vele middelb. en vakscholen. Vliegveld. Weinig industrie; belangrijke landbouwmarkt.

P. was reeds zeer vroeg bisschopszetel en werd als zoodanig vooral beroemd door den grooten Kerkleeraar St. Hilarius, midden 4e eeuw. Volgens oude bisschopslijsten was Hilarius reeds de negende bisschop.

Lit.: H. Labbé de la Mauvinière, P. et Angoulême ([2]1925). *Heere.*

Slag bij Poitiers (Oct. 732). In 720 drongen de Arabieren voor het eerst over de Pyreneeën; na enkele kleine invallen rukte Abder Rahman met een enorm leger Gallië binnen tot bij Tours. De cultureele tegenstelling tusschen het Christelijke Westen en het Mohamm. Oosten werd spoedig door de Frankische grooten begrepen, zoodat er vrede kwam tusschen de tegenstanders Eudo van Aquitanië en Karel Martel. De laatste riep den heerban op van zijn heele rijk en daarmee overwon hij de Arabieren in den grooten slag bij Cenon, ten N.O. van Poitiers. Abder Rahman sneuvelde. Deze slag heeft een grootsche beteekenis: de zegetocht van den Islam kwam op een der twee aanvalsfronten tot stilstand, mede omdat door nieuwe kleine overwinningen van Karel Martel de overwinning productief gemaakt werd. *Slootmans.*

Lit.: Lokys, Die Kämpfe der Araber mit den Karolingern (in: Heidelb. Abhand. z. Gesch., 13 1906).

Poitou, landschap in West-Frankrijk (XI 96 C/D 3); vruchtbare hoogvlakte, ca. 150 m hoog, tusschen de zee en het hoogland van Auvergne. Landbouw (tarwe, haver), veeteelt (kaas); leerlooierij. Het graafschap P. kwam door → Eleonora van Aquitanië in 1152 aan Hendrik Plantagenet en daardoor aan Engeland. Na vele oorlogen kwam het in 1416 voorgoed aan Frankrijk.

Lit.: P. Boissonade, Hist. de P. ([5]1926). *Heere.*

Pokhoutboom (Guajacum), plantengeslacht van de fam. der Zygophyllaceeën, komt met vier boomvormige soorten in Middel-Amerika voor. G. officinale en G. sanctum, beide met blauwe vijftallige bloemen, leveren het pokhout. Bij verwarming wordt een hars daaruit gewonnen, dat als geneesmiddel gebruikt wordt tegen syphilis, rheumatiek en huiduitslag: tinctuur daarvan wordt bij bloedonderzoek en in de scheikunde gebruikt.

Het pokhout is steenhard, zeer zwaar en dicht (s.g. 1,26-1,34) en voelt vettig aan. De kleur van het kernhout is groenzwart, van het spint geel met groene stippen (pokken). P. is alleen in kleine stukken verkrijgbaar en wordt per gewicht verhandeld. Het wordt gebruikt voor katrollen, lagers, riemschijven, walsen, kegelballen, enz. De bekendste afvoerplaatsen zijn San Domingo en Cuba. *Bouman/Oeverhaus.*

Pokken, zeer ernstige infectieziekte, met hooge mortaliteit, die vroeger in Europa talrijke slachtoffers maakte, en nu nog in tropische en exotische landen ernstig woeden kan. De incubatietijd bij p. bedraagt ong. 10 dagen, waarna de aandoening met heftig ziekzijn (hooge koorts, pijn in rug en hoofd, sufheid, woelen) voor den dag treedt. Eenige dagen later treedt dan de meestal zeer typische huidafwijking op, bestaande in een eruptie van puisten op het gezicht, zich weldra uitbreidend over den romp, de armen en dan de beenen. Men ziet ronde verhevenheden [waarin Giuseppe Guarnieri (* 1856, † 1918) den verwekker van de pokken meende te vinden], waarop zich in het midden een blaasje met een helderen, later troebelen inhoud vormt, waarbij als typisch opvalt, dat het centrum van het blaasje invalt. De koorts, die eerst gedaald was, stijgt weer in het stadium der ettervorming. Ook op de slijmvliezen van mond, keel, vagina, vulva en darm vormen zich vlakke erosies. Nadat het ziekteproces twee weken geduurd heeft, drogen de puisten in en begint het genezingsproces, dat meestal ernstig ontsierende litteekenvorming achterlaat.

Ook lichtere vormen van pokken (variolois) komen voor, waarbij de dikwijls kleinere, moeilijk als pokpuisten te diagnostiseeren huidafwijkingen als regel het eerst op den romp optreden.

Bij een ernstige pokken-epidemie is de sterfte onder de aangetaste personen hoog (20-40 %).

De voor een aantal jaren in Ned. onder den naam van → alastrim waargenomen ziekte was niets anders dan een vorm van pokken, die bij een aantal patiënten onder den invloed der in de jeugd plaats gehad hebbende vaccinatie vrij gunstig verliep.

Men beschikt niet over geneesmiddelen, die in staat stellen bij p. therapeutisch veel tot stand te brengen, zoodat men zich moet beperken tot een symptomatische behandeling. Dat uit de huidige samenleving de p. zoo goed als verdwenen zijn, is te danken aan Jenner, die in 1898 de koepokvaccinatie vond (→ Koepokinenting; Inenting). *E. Hermans.*

Pokkenbriefje, → Inenting.

Pokrowsk, sinds 1932 **Engels** genoemd, Russ. stad aan de Wolga (51°40′N., 46°42′O.); ca. 30 000 inw. Graanhandel.

Pol, 1° Max J. M. van, Ned. journalist en lid der Tweede Kamer. * 24 Febr. 1881 te Roosendaal (N.-Br.). Werkte als redacteur achtereenvolgens aan de Maasbode en de Gelderlander, en als hoofdredacteur aan de Geldersche Koerier, de N. Haarl.Crt., het Limb. Dagblad, de Nieuwe Eeuw en de Morgen. In 1929 werd hij lid der Tweede Kamer voor de R.K. Staatspartij. P. is een streng theoreticus, met een zekeren pessimistischen inslag en Christen-democratische oriënteering. Zijn werk kenmerkt zich door principieele beschouwingen. In het parlement heeft hij zich op Indische aangelegenheden gespecialiseerd. *Oostendorp.*

Voorn. werken: Herstel in Christus; De dreiging van het bolsjewisme; Crisis en herstel (3 dln.).

2° Wincenty, Poolsch dichter. * 20 April (of 7 Mei) 1807 te Lublin, † 2 Dec. 1872 te Krakau. Stamde uit Kath. Engelsche familie. Hij bereisde Wolhynië, Podolië en de Oekraine, nam deel aan den Poolschen opstand van 1831 en werd in 1848 prof. in de aardrijkskunde te Krakau. Zijn werken munten uit door grooten eenvoud, vaderlandsliefde en getrouwe natuurbeschrijving.

Werken: Liederen van Janusz (1833); Kleine gedichten (1835); Lied van ons land (1843, op instigatie van → Mickiewicz geschreven en in 1875 als cantate bewerkt); Mohoit (1855). — Lit.: Wojciechowski, Poolsche Lit. (Poolsch, 1930); Nitschmann, Poln. Litteratur; Brückner, Poln. Literaturgeschichte. *v. Son.*

Pola, 1° provincie in N.O. Italië, omvat het schiereiland Istrië; opp. 3 718 km²; 300 000 inw.

2° Hoofdstad van de prov. P. (XIV 320 D2); ca. 55 000 inw. Belangrijke oorlogs- en handelshaven; regelmatig stoombootverkeer met Venetië, Triëst, Fiume en Zara. Sterrenwacht, vlieghaven, hydrographisch instituut. De domkerk (8e e.) is beroemd.

P. was oudtijds een Romeinsche militaire kolonie, in 178 v. Chr. opgericht, door Octavianus in 39 v. Chr. verwoest; het werd 4 jaar later de vlootstandplaats van Rome. In 524 werd het een bisschopszetel. Archaeologisch is P. belangrijk, o.a. om resten van zijn oude haven, het amphitheater, vsch. tempels en den na Actium opgerichten triomfboog.

Polabisch, de in de tweede helft van de 17e eeuw zoo goed als uitgestorven taal van de West-Slavische bewoners van Lüneburg op den linkeroever van de Elbe. Een en ander is van het P. opgeteekend.

Lit.: N. Trubetzkoj, Polabische Studien (1929).

Polacca, Ital. naam voor → polonaise.

Polack, Jan, schilder. † 1519 te München, waar hij al van 1479 af woonde. Stamt uit Krakau. Er zijn vsch. zijner altaarwerken bewaard, waarin ons een hartstochtelijk, expressief gemoed verschijnt; kleuren zijn zeer levendig. Hij beheerschte langen tijd de schildersschool te München. *Schretlen.*

Lit.: C. Glaser, Die alt-deutsche Malerei (1924).

Polaire assen in een kristal zijn symmetrieassen, welker beide einden niet gelijkwaardig zijn, omdat er geen symmetrievlak loodrecht op de p. a. is.

Polaire binding, → Chemische binding.

Polair front (meteorol.), scheidingslijn aan de aardoppervlakte, tusschen polaire en tropische luchtmassa's. → Front.

Polak, Leo, Ned. wijsgeer. * 1880 te Steenwijk. Hoogleeraar te Leiden (1925) en te Groningen (1927). Staat op ethisch gebied zijn leermeester → Heymans het meest nabij, maar heeft zich overigens nauwer bij het criticisme van Kant aangesloten. Fel bestrijder van Godsgeloof en religie.

Werken: Het critische probleem: Kennisleer contra materie-realisme; Oorlogsfilosofie; De zin der vergelding; Hegel's leer der straf; Le sens de la mort; Socioloog en ethicus; Sexuele Ethiek. — Lit.: F. Sassen, Wijsbegeerte van onzen tijd (1937). *F. Sassen.*

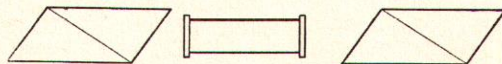
Polanen, adellijk geslacht, dat zijn naam ontleende aan de heerlijkheid Polanen in Delfland. **Jan,** zoon van Philips van → Duvenvoorde, erfde van zijn vader het huis en goed te Polanen en werd zoodoende de stamvader van het huis Polanen; stierf in 1342. Van zijn zoons is vooral beroemd **Jan II van P.,** die door aankoop heer werd van de Lek en van Breda en door erfenis heer van Geertruidenberg. Hij behoorde tot de partij der Hoekschen, maar verzoende zich later met graaf Willem V; zijn dood viel in 1378. **Jan III van P.,** zoon van den vorige, liet een eenige erfdochter **Jenne** na, welke in 1404 in het huwelijk trad met Engelbrecht I, graaf van Nassau-Dillenburg. Door dit huwelijk kwamen de rijke bezittingen der P. aan het Ned. vorstenhuis. *Boeren.*

Polare, → Poolverwantschap.

Polarimeter, → Polarimetrie.

Polarimetrie (natuurk.). Sommige stoffen (chemische verbindingen met een asymmetrisch koolstofatoom) hebben de eigenschap, bij doorgang van gepolariseerd licht (→ Polarisatie v. h. licht), het polarisatievlak, d.i. het vlak loodrecht waarop de lichttrillingen plaats hebben, te draaien. Deze draaiing te meten, is taak der polarimetrie. De draaiing is afhankelijk van de lengte van de doorloopen vloeistofkolom en afhankelijk van den aard en concentratie van de opgeloste stof.

Toestellen, waarmede deze draaiing van het polarisatievlak gemeten kan worden, heeten **polarimeters.** Alle polarimeters in verschillende uitvoeringen hebben een inrichting voor het polariseeren van het invallend

Polarimetrie. Links: prisma van Nicol als polarisator; midden: praeparaat; rechts: nicol als analysator, voorzien van schaalverdeeling.

licht, den polarisator (veelal een prisma van → Nicol), een houder voor de vloeistofcuvet, en een tweede onderdeel, dat slechts lichttrillingen in een bepaald vlak doorlaat, als analysator.

Voor de bepaling van de draaiing wordt, behalve in de → halfschaduwapparaten, de analysator (fig.) zoo lang gedraaid, tot maximale helderheid van het beeldvlak wordt verkregen. Na tusschenzetten van het praeparaat wordt de analysator over een hoek α gedraaid, tot weer maximale helderheid wordt verkregen. De gemeten hoek α bepaalt de draaiing. In de halfschaduwapparaten wordt niet op maximale intensiteit, maar op gelijke helderheid van twee beeldhelften ingesteld.

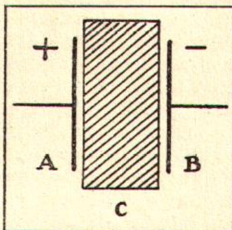
Polarimeters vinden veelvuldig toepassing voor de

bepaling van het suikergehalte in oplossingen. De speciaal hiervoor vervaardigde instrumenten dragen den naam **saccharimeter.** *Dekkers.*

Polaris, → Poolster.

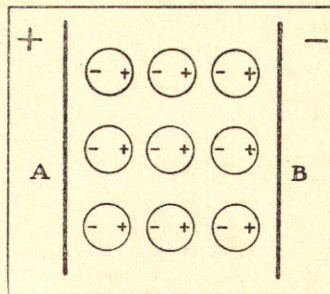
Polarisatie. 1° P. van electriciteit. Wanneer men atomen, moleculen of ionen in een electrisch veld brengt, zullen de positieve kernen t.o.v. de negatieve electronenwolken of de positieve ionen t.o.v. de negatieve ionen verschoven worden, waardoor de zwaartepunten van de positieve en negatieve ladingen niet meer samenvallen en → dipolen gevormd worden. Dit noemt men polarisatie van de stof. De meer of minder polariseerbaarheid van een stof bepaalt de grootte van de ontstane dipolen. Door electrische krachten van de deelen van een molecule of een ion op elkaar kunnen stoffen ook zonder uitwendig electrisch veld reeds gepolariseerd zijn (permanent dipoolmoment). Door meting van dipoolmomenten kan men de voorstelling, die men zich van den bouw van de stof maakt, toetsen. *Zwikker.*

2° Diëlectrische polarisatie. Wanneer de ruimte tusschen twee condensator-platen wordt opgevuld met een niet-geleidende stof, een diëlectricum, bijv. een glazen plaat, dan kan het volgende merkwaardige verschijnsel worden waargenomen. De condensatorplaten A en B (zie fig. 1), waartusschen zich de glazen plaat C bevindt, worden eerst op een hooge spanning gebracht. Daarna worden A en B verwijderd en met elkaar in verbinding gebracht, waardoor zij worden ontladen. Worden ze vervolgens weer tegen de glasplaat C aangebracht, dan blijkt weer een spanningsverschil tusschen A en B te ontstaan, alleen kleiner dan de aanvankelijk aangelegde spanning. Dit kan alleen verklaard worden door aan te nemen, dat zich binnen de glasplaat ook na de ontlading van den condensator nog een electrisch veld bevond. Dit verschijnsel kan bij verschillende diëlectrica geconstateerd worden. Het is oorzaak van de zgn. electrische nawerking, welke bij Leidsche flesschen en condensatoren optreedt: wordt de condensator ontladen, dan blijkt kort daarna toch weer een aanzienlijke lading aanwezig te zijn, welke bij aanraking een gevoeligen schok kan veroorzaken. De verklaring van het verschijnsel is als volgt: De moleculen van het diëlectricum worden door het aanvankelijk tusschen A en B bestaande electrische veld geïnfluenceerd (→ Inductie, sub 4°), d.w.z. aan de eene zijde dragen de moleculen een positieve lading, aan de andere zijde een even groote negatieve lading (men spreekt dan van → dipolen). Stelt men zich de moleculen als kleine bolletjes voor, dan krijgt men dus den in fig. 2 geteekenden toestand. De plaat A is positief geladen, B is negatief geladen. De moleculen zullen dus aan den linkerkant een negatieve lading krijgen, aan den rechterkant een positieve. Doordat het diëlectricum niet geleidend is, worden de ladingen tusschen de moleculen onderling niet uitgewisseld. Worden A en B vervolgens ontladen, dan blijven de electrische ladingen binnen de moleculen nog gescheiden, omdat de naast elkaar liggende moleculen nu een soort influentie-werking op elkaar uitoefenen. Daardoor ontstaat dus in het diëlectricum

Diëlectrische polarisatie. Fig. 1.

een electrisch veld, hetwelk nu op A en B nieuwe ladingen zal influenceeren, die men als nawerking kan constateeren. De vorming van electrische ladingen in de moleculen op de bovenbeschreven wijze noemt men polarisatie van het diëlectricum. Zij veroorzaakt in het diëlectricum een electrisch veld, tegengesteld gericht aan het (sterkere) veld van den condensator zelf.

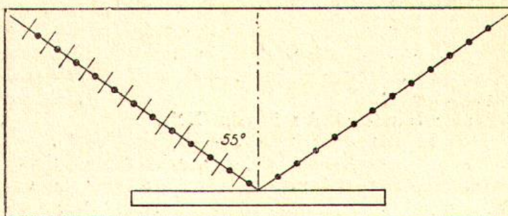
Diëlectrische polarisatie. Fig. 2.

Lit.: Debye, Polare Molekeln (1930). *Borghouts.*

3° In de **electrochemie** verstaat men onder p. in het algemeen het optreden van een tegenelectromotorische kracht bij stroomdoorgang door een galvanische keten. De stroomdoorgang veroorzaakt concentratieveranderingen in de omgeving der electroden en daardoor potentiaalveranderingen van de electroden t.o.v. de vloeistof, hetwelk zich uit in een tegenwerkende electromotorische kracht (concentratie-polarisatie). Hiervan verschillend is de **chemische p.**, die optreedt, wanneer de afscheidings- of omzettingsproducten van een electrolytisch proces hunnerzijds als electroden gaan werken. Zoo krijgt men dikwijls bij de electrolyse ontwikkeling van waterstof of zuurstof, waardoor de polarisatiespanning ongeveer gelijk aan de ontledingsspanning van water wordt. Worden de gepolariseerde electroden na het onderbreken van den stroom met elkaar verbonden, dan loopt er gedurende korten tijd een stroom, de p o l a r i s a t i e s t r o o m. Onder bep. omstandigheden kan deze polarisatiestroom van langen duur zijn, wanneer aan de electroden chemische omzettingen plaats kunnen vinden (polarisatie-elementen, zooals de accu). Bij een galvanisch element kan ook de p. van de electroden leiden tot een kleiner worden van de spanning bij stroomafname. Door toevoeging van bepaalde stoffen (d e p o l a r i s a t o r e n) kunnen soms de door de electrolyse afgescheiden stoffen gebonden worden, zoodat geen p. optreedt. In de bekende droge elementen (Leclanche-element) werkt bijv. bruinsteen als depolarisator. *A. Claassen.*

Lit.: A. Eucken, Grundr. d. phys. Chemie ([4]1934).

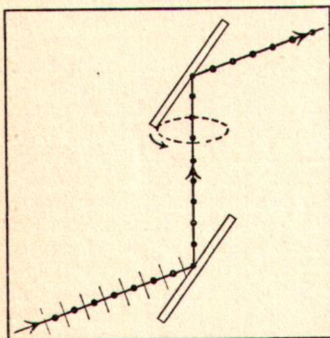
4° Polarisatie van het licht. Terwijl uit buigings- en interferentieverschijnselen het golfkarakter van het licht duidelijk blijkt, blijft de vraag of lichttrillingen

Polarisatie van het licht. Fig. 1.

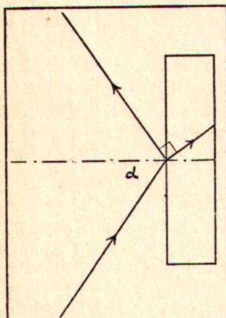
longitudinaal ofwel transversaal gedacht moeten worden. Door enkele experimenten is ten gunste van den laatstgenoemden trillingsvorm beslist. Denkt

men een lichtstraal als trillingsas, dan hebben lichttrillingen (eigenlijk bestaan deze uit een electrische en een daarop loodrecht staande en er vast mede verbonden magnetische trilling; we beschouwen verder alleen de electrische trilling) plaats in elk vlak, dat door die as kan gelegd worden. Door vsch. kunstgrepen is het nu mogelijk, die trillingen in één vlak te doen plaats vinden, ofwel den lichtstraal te polariseeren. Het gemakkelijkst geschiedt dit door reflectie aan een zwart-glazen plaat, waarbij de invalshoek, de zgn. polarisatiehoek, 55° moet bedragen (fig. 1). Een ongepolariseerde lichtstraal is aangegeven door strepen en punten, die resp. trillingen in en loodrecht op het vlak van teekening voorstellen. Een gedeelte van het licht wordt gebroken en in het glas geabsorbeerd; het andere deel, dat wordt gereflecteerd, blijkt volledig gepolariseerd, en wel zóó dat de trillingen loodrecht op het vlak van teekening, het polarisatievlak, overblijven. Bewijs hiervoor vindt men door het aanbrengen van een spiegel, waarop de gepolariseerde straal valt, weer met een invalshoek van 55°. Deze spiegel is draaibaar om den lichtstraal als as (fig. 2). In evenwijdigen stand van de spiegels en in antiparallellen stand wordt het licht bijna volledig gereflecteerd. In tusschengelegen standen heeft vermindering van intensiteit plaats; bij een draaiing van 90° is er volledige uitdooving.

Polarisatie van het licht. Fig. 2.

Herhaalt men de proef met andere materialen dan glas, dan blijkt er een andere polarisatiehoek te bestaan, waarvoor de wet van Brewster geldt: teruggekaatste en gebroken straal moeten loodrecht op elkaar staan (fig. 3). Hieruit volgt de voorwaarde tg $\alpha = n$, als α den polarisatiehoek en n den brekingsindex van het materiaal voorstelt. In anisotrope media treedt dubbele breking op, waarbij steeds de eene straal gepolariseerd is loodrecht op den anderen. → Kristallographie (sub Kristaloptica). *Dekkers.*

Polarisatie van het licht. Fig. 3.

Lit.: Handbuch der Physik (XX).

Polarisatieapparaat, → Polarisatie (4°).

Polarisatiehoek, → Polarisatie (van het licht).

Polarisatiemicroscoop onderscheidt zich van een gewoon microscoop door de aanwezigheid van een polarisatie-inrichting [→ Polarisatie (v. h. licht)] en dient ter bestudeering van het optisch gedrag van gekristalliseerde stoffen, zooals met name in de gesteentekunde noodig is.

De polarisatie-inrichting bestaat uit twee prisma's van Nicol, één onder het object (polarisator) en één, hetzij in de tubus uitschuifbaar aangebracht of los boven het oculair te plaatsen (analysator). Gewoonlijk werkt men met gekruiste nicols, d.w.z. het trillingsvlak van het door den analysator doorgelaten licht staat loodrecht op dat van den polarisator. Als object dient een praeparaat van losse korrels of een door slijpen verkregen dunne doorsnede van een gesteente of mineraal (slijpplaatje). Het in één richting trillende licht, dat de polarisator doorlaat, wordt in het praeparaat (voorzoover optisch anisotroop) in twee stralen gesplitst met onderling loodrechte trillingsrichting en verschillende voortplantingssnelheid. Dientengevolge treedt interferentie op, hetgeen zich, na terugbrengen op één trillingsrichting door middel van den analysator, uit in het optreden van een bepaalde interferentiekleur. Deze is een maatstaf voor de in het praeparaat optredende dubbele breking, die karakteristiek is voor ieder mineraal. Men kan bij uitgeschakelden analysator met het p. vorm, splijtbaarheid en lichtbreking bepalen en met gekruiste nicols de dubbele breking onderzoeken. Vallen de trillingsrichtingen in het mineraal samen met die van de nicols, dan komt in het geheel geen licht door. Men kan den hoek tusschen deze richtingen en de kristallographische richtingen (uitdoovingshoek) dus meten. De tafel van het p. is daartoe draaibaar. Evenwijdige stralenbundels, die in vsch. richtingen door het mineraal gaan, hebben verschillende dubbele breking. Zij vormen in het brandvlak van het objectief het assenbeeld van het mineraal. Dit ligt niet op de plaats van het gewone beeld en kan met het oculair niet worden waargenomen. Daartoe moet men een hulplens (lens van Bertrand) inschakelen in de tubus.

Dit is de conoscopische beschouwing, in tegenstelling tot de gewone (orthoscopische) methode.

Ten einde uit te maken, welke der beide stralen het snelste is, is het p. uitgerust met comparatoren (gipsplaatje, glimmerplaatje), mineraaldoorsneden van bekende eigenschappen ter vergelijking.

Het p. is in de eerste plaats meetinstrument; de mechanische inrichting is van meer belang dan bij gewone microscopen. Omgekeerd behoeven de lenzen minder aandacht: groote vergrootingen gebruikt men zelden. Ook de belichtingsinrichting is eenvoudiger.

Lit.: F. Rinne-M. Bevek, Anleitung zu optischen Untersuch. mit dem P. (1934). *Jong.*

Polarisatiephotometer, → Astrophotometrie.

Polarisatievlak, → Polarisatie (4°).

Polarisator, → Polarimetrie.

Polariteit, 1° (meetk.) → Poolverwantschap.

2° (Philol.) Met polariteit (der vocalen) bedoelt men het typische verschijnsel, dat in sommige taalgroepen de klinkers naar hun symbolische beteekenis in vast („polair") systeem gerangschikt kunnen worden. Met i(e) wijst men bijv. op den spreker, het nabije, het heden; met u(o) daarentegen op een derden persoon, het verder verwijderde in plaats of tijd; de a wijst op een tusschenliggende sfeer van intimiteit. Bij ons komen woorden als zigzag, bimbam-boem e.d. daar in zooverre mee overeen, als ook hier het eerste lid met i op het nabije aspect, maar het tweede met a op het verder verwijderde wijst. *Wils.*

Polder, laag gelegen land, dat door dijken of kaden omgeven is, teneinde het zee- of rivierwater er buiten te houden. De moeilijkheid is om het in den p. vallende regenwater en het event. door de dijken sijpelende water (kwelwater) op het buitenwater te

brengen. Indien de dijken slechts de hóóge zee- of rivierstanden te keeren hebben, kan het polderwater tijdens de lage buitenwaterstanden, met behulp van duikers of spuisluizen in de dijken, natuurlijk geloosd worden; moeten echter alle buitenwaterstanden gekeerd worden, dan moet het polderwater door een mechanische inrichting opgemalen worden (→ Bemalingswerktuigen). Zonder de dijken zouden de poldergronden, hetzij doorloopend, hetzij tijdelijk, overstroomd worden en daardoor onbruikbaar zijn; het maken van p. is dan ook steeds een vorm van → landaanwinning (zie ook → Indijken). *P. Bongaerts.*

Voor den N e d. p., a d m i n i s t r a t i e f genomen, zie → Waterschap.

In het B e l g. r e c h t is een p. een publiekrechtelijk lichaam, belast met het bestuur van gronden, gevormd door aanslibbing van de zee of de rivieren. Voor de administratieve organisatie, zie → Wateringen.

Pole, 1° M a r g a r e t h a, Zalige, martelares, gravin van Salesbury; moeder van 2°. * 14 Aug. 1473 bij Bath, † (onthoofd) 27 Mei 1541 te Londen. Zij was broederskind van koning Eduard IV van Engeland; haar man, Richard P., een neef van Hendrik VIII. Deze laatste wreekte den tegenstand, door kard. Pole tegen zijn schismatieke plannen geboden, op de moeder; zij werd zonder bewijs of verhoor veroordeeld en onthoofd, een der edelste slachtoffers van den tiran. Zaligverklaard in 1886. Feestdag 28 Mei.

L i t. : Spillmann, Die Engl. Märtyrer unter Heinr. VIII (1887); Holweck, Biogr. Dict. of the Saints (1924).

2° R e g i n a l d u s, kardinaal en pauselijk legaat voor Engeland; zoon van 1°. * 3 Maart 1500 te Stourton Castle (Staffordshire), † 17 Nov. 1558 te Lambeth. Zijn verwantschap met het kon. huis mengde hem spoedig in de kwestie der echtscheiding van Hendrik VIII. Achtte ook P. in den beginne paus Julius' dispensatie ontoereikend, beter voorgelicht werd hij een felle tegenstander van Hendrik's plannen, zooals blijkt uit zijn geschrift Pro ecclesiasticae unitatis defensione (1536). Hij verbleef nu verder op het vasteland en nam 1542-'46 als kardinaal, ofschoon nog geen priester, deel aan het Concilie van Trente. Na de troonsbestijging van Maria de Katholieke keerde hij als pauselijk legaat (sinds 1553) en aartsbiss. van Canterbury (sinds 1555) naar Engeland terug. Zijn priester- en bisschopswijding volgde in 1557. Hij werkte zegenrijk voor de hereeniging van de Kerk van Engeland met Rome. De oorlog van Rome met Philips II van Spanje, met wien Maria de Kath. gehuwd was, bracht hem echter in een moeilijke positie, zoodat de beschuldiging van ketterij door → Paulus IV, die ook als kardinaal nooit een vriend van P. was geweest, maar al te gretig werd aanvaard. De paus verklaarde hem vervallen van zijn waardigheid en ontbood hem naar Rome, maar Maria hield de betreffende breven achter. P. stierf, voordat het proces bij de inquisitie was ingeleid. Onder zijn vrienden telde hij de invloedrijkste Humanisten.

L i t. : Uitgave v. zijn brieven door Quirini (5 dln. 1744-'57); Zimmermann, Kard. P., sein Leben und seine Schriften (1893); Beron en Barennes, Un prince anglais cardinal-légat au XVIe siècle, R. P. (1921); F. Gasquet, Card. P. and his early friends (1927). *Wachters.*

Polei, → Munt (Mentha) (plantk.).

Polemarchos (⟨ Gr. polemos = oorlog; archoon = aanvoerder), Oud-Grieksch magistraat, belast met het oorlogvoeren, en wiens bevoegdheid later aan de strategen overging.

Polemianen, groep van Apollinaristen (→ Apollinaris de Jongere), die hielden, dat het lichaam van Christus niet in den schoot van Maria gevormd, maar uit den hemel gekomen was. Men hoort van hen slechts in de 4e eeuw.

Polemonium, → Jacobsladder (plantk.).

Polen. I. Aardrijkskunde en economie. Zie pl. en krt. (vgl. index kol. 831/832).

A) Algemeen. Polen (Poolsch: R z e c z p o s p o l i t a P o l s k a) is een republiek in het O. van Midden-Europa; opp. 388 390 km²; 33 415 000 inw. Hiervan is 61 % R. Kath.; 11 % behoort tot de Geünieerden van vsch. ritus; Orthodox 11 %; Evangelisch 4 %; Joodsch 10 %. Het is een onregelmatig gevormd staatsgebied, dat aan 6 andere staten grenst en waarvan de grenzen voor $^3/_4$ deel strategisch slecht zijn. De Karpaten, de Oostzee en de Pripetmoerassen vormen natuurlijke grenzen.

B) Bouw, reliëf en bodem. Van Z. naar N. volgen op elkaar: de Karpaten, het Poolsche middelgebergte en de Poolsche laagvlakte. De beide eerste buigen in het O. om, zoodat daar laagland en heuvelland overheerschen. Het hoogste deel van P. is de Hooge Tatra, 2 663 m, maar verder heeft P. geen hoogteverschillen boven 500 m. Het grootst zijn ze in de moreeneruggen van het N. en in eenige deelen van het middelgebergte, dat in den Lysa Gora 611 m hoog is. Het middelgebergte dankt zijn inwendigen bouw aan de plooiing in het Carboon-Perm en zijn tegenw. hoogteligging aan opheffing in het Tertiair. Door verbuiging dwars op de lengterichting werd het in 3 deelen verdeeld: de Poolsche Jura, het Poolsche middelgeb. in eigenlijken zin en het heuvelland van Lublin. Door dezen orographischen bouw heeft P. een doorgangskarakter, vooral in het N., waar oerstroomdalen nog meewerken. Het Weichseldal vormt een goede verbinding in de richting Noord-Zuid. Het Karpatenland is niet vruchtbaar, maar groote deelen van het heuvelland ervóór en van het middelgebergte zijn bedekt met löss. In het N. zijn de Diluviale keileemplateau's het best, maar de eindmoreenen, spoelzandvlakten en oerstroomdalen zijn heide- en boschgebieden. De dalen en laagten hebben veel duinen en moerassen.

C) Klimaat. Het W. heeft een overgangsklimaat, het O. is streng continentaal. De gemiddelde Julitemp. is 18 à 20°. In den winter waaien vooral Z.O.- en in den zomer W.-winden. De neerslag is overal voldoende behalve in het Z.O. Het N. heeft 50 à 60 cm, het midden 60 à 70 en het Z. 80 à 100 cm neerslag.

D) Econ. leven. Door bodem, klimaat en delfstoffen heeft P. voor het econ. leven in het W. een goeden natuurlijken grondslag, in het O. minder. Na 1918 had de jonge staat 3 gebieden aaneen te sluiten met verschillende econ. ontwikkeling en oriëntatie. Daarbij had P. voortdurend te kort aan kapitaal, was de binnenlandsche markt zwak, o.a. door de geringe ontwikkeling van het volk in het O. en was de buitenlandsche concurrentie o.a. van Roemenië en Rusland groot. Het econ. leven was daarom onvast en de crisis was in P. bijzonder hevig. De agrarische bedrijven zijn veruit de voornaamste: 64 % der bevolking is er in werkzaam, 15 % in industrie en mijnbouw, 10 % in handel en verkeer. 49 % van den bodem wordt gebruikt voor landbouw, 17 % voor veeteelt, 22 % is bosch, 2,3 % veen, 8 % woest.

De **landbouwbedrijven** leveren 60 % van de totale productie. Kleinbedrijf overheerscht. Van het land is 36 % in handen van het grootgrondbezit, vooral in het O. en in het vroegere Duitsche gebied. De bedrijfs-

methoden zijn achterlijk, behalve in het W. en in Galicië. Het voornaamste landbouwgebied strekt zich uit van het N.W. over Lodz naar de vlakte tusschen Weichsel en San. Verder zijn van veel belang Podolië en de streek om Lublin. Door de geringe opbrengst per ha zijn er voorloopig geen groote exportmogelijkheden, behalve voor suiker.

Veeteelt is vooral kleinbedrijf; de voornaamste gebieden zijn het Z. en Z.W. De pluimveeteelt gaat snel vooruit, de uitvoer van boter neemt toe, en vooral naar Tsjecho-Slowakije, Oostenrijk en Engeland wordt veel varkensvleesch uitgevoerd.

Boschbouw. Polesië, het Karpatenvoorland en de moreene-ruggen, spoelzandvlakten en oerstroomdalen van het N. zijn de voornaamste boschgebieden; 60 % is den, 12 % spar en verder veel eik; $^1/_3$ is staatseigendom. Hout vormde een der voornaamste uitvoerartikelen, maar vooral hierin ondervindt P. de concurrentie van Rusland.

Industrie. Van de industrieën staat de m ij n b o u w op de eerste plaats: ca $^1/_4$ van de industriearbeiders is er in werkzaam. P. bezit meer dan de helft van het Silezisch-Moravisch steenkoolbekken met een totalen voorraad van 60 milliard ton tot een diepte van 1 000 m. De kolenbekkens zijn die van Opper-Silezië, Dombrowa en Krakau. In 1926 heeft P. een groot deel van de Skandinavische steenkoolmarkt veroverd. Er is nu een spoorweg aangelegd, de kolen-magistrale, van Opper-Silezië naar Gdynia, door een Poolsch-Fransche maatschappij. Bruinkool wordt ontgonnen bij Czenstochowa, aardolie bij Jaslo, Boryslaw en Schodnica. De bronnen liggen diep en er is gebrek aan kapitaal. Zinkerts in Opper-Silezië en hier en daar in het middelgebergte, ijzer in Trias- en Juralagen aan den rand van Silezië en bij Radom, keukenzout bij Wieliczka en Posznan en kalizout in O. Galicië.

Van de overige industrieën is de textielind. de voornaamste met bijna 200 000 arbeiders in 2 500 bedrijven. Lodz met vooral katoenind., Bielitz met wol, Bialystok en Warschau zijn de hoofdcentra. Dan volgen de levensmiddelen-ind.: suiker in het N.W., aardappelmeel en alcohol. Verder de machine-ind. van Opper-Silezië, Kielce, Lodz en Warschau.

Handel en verkeer. Het wegennet is in het O. weinig ontwikkeld. In 1931 waren in heel P. 33 000 personenauto's, en 6 500 vrachtauto's. De spoorwegen zijn daarom van bijz. groote beteekenis. Maar in het O. is ook het spoorwegnet zeer wijd. Er zijn 17 000 km normaalspoor, 3 000 km smalspoor. Bijna alle zijn staatsspoorwegen. Van de rivieren is theoretisch 3 000 km te bevaren, dan zijn er nog 800 km kanalen en gekanaliseerde rivieren. Maar de toestand der rivieren is slecht en de kanalen zijn smal. De binnenvloot heeft een totaal draagvermogen van 100 000 ton met veel oude schepen. Een staatsmaatschappij, later overgegaan in de N.V. Zegluga Polska, heeft een Poolsche handelsvloot gevormd. Ze is nu 70 000 ton groot, maar bestaat vooral uit verouderde schepen. Wel is de haven Gdynia, 10 km ten N.W. van Danzig, snel opgebloeid. Het is een exporthaven voor steenkool en hout en een invoerhaven voor ertsen en levensmiddelen. De handel is het zwakste deel in het econ. leven van P. Hij is nog weinig georganiseerd en nog onvoldoende. In het O. is de binnenlandsche handel, voor een groot deel in handen van Joden, nog zeer achterlijk. Veel verbetering brengen de Kamers van koophandel. De groothandel is niet kapitaalkrachtig. Tabaks-, alcohol- en zoutverkoop zijn staatsmonopolie.

Op 9 April 1936 werd een Ned.-Poolsch h a n d e l s v e r d r a g gesloten. In 1935 voerde Ned. in P. in voor 8 000 000 gulden; in de eerste 10 maanden van 1936 voor 8 650 000 gld. In 1935 voerde P. in Ned. in voor 12 100 000 gulden; in de eerste 10 maanden van 1936 voor 13 650 000 gld.

E) Statistieken.

Landbouwproducten 1932 (in 1 000 ha)		Veestapel 1933 (in 1 000 stuks)	
Rogge	5.646	Rundvee	8.982
Aardappelen	2.715	Varkens	5.748
Haver	2.220	Paarden	3.771
Tarwe	1.726	Schapen	2.556
Gerst	1.207	Geiten	278
Suikerbieten	116		

Mijnbouw 1932 (in 1 000 ton)

Steenkool	28.835	IJzererts	77
Aardolie	557	Zinkerts	75
Zout	472		

Handelsverkeer 1932 (in 1 000 zloty)

	Invoer	Uitvoer
Grondstoffen	376.272	495.905
Fabrikaten	361.903	234.397
Levensmiddelen	123.148	314.868
Levende dieren	660	38.595
Totaal	861.983	1.083.765
(Totaal 1934)	(798.700)	(975.400)

Voornaamste handelslanden 1933 (in 1 000 zloty)

	Invoer	Uitvoer
Duitschland	145.694	167.791
Ver. Staten van N. Am.	109.863	15.901
Groot-Brittannië	83.054	184.685
Frankrijk	56.477	53.112
Italië	38.225	24.908
Tsjecho-Slowakije	35.628	48.100
Oostenrijk	35.170	55.643
België	29.313	47.160
Nederland	28.698	54.369

L i t.: Wunderlich, Handb. von P. (1910); id., Das moderne P. (1933); Braun, P. (1927). *fr. Stanislaus.*

F) Vlag: wit en rood, horizontaal. **Wapen:** een zilveren goudgekroonde adelaar op een veld van keel. **Volkslied:** Jeszcze Polska nie zginiela (→ Nog is Polen niet verloren), woorden van Dabrowski, muziek van Wybicki (1797).

Wapen van Polen.

G) Bestuursinrichting. a) Staatkundig. De grondwet is laatstelijk gewijzigd 23 April 1935. Volgens deze is de president het hoogste orgaan van den staat. Zijn verkiezing geschiedt door eenkiescomité, dat be-

staat uit de voorzitters van Senaat en Sejm, den ministerraad, de leden van het Hoog Gerechtshof, den inspecteur van het leger, 50 gekozenen uit den Sejm en 25 gekozenen uit den Senaat. De verkiezing geschiedt voor 7 jaar. De president is niet verantwoordelijk; hij verklaart oorlog en sluit vrede, hij opent de Kamers en kan ze ontbinden, hij heeft een veto-recht tegen besluiten der Kamers en kan decreten uitvaardigen, hij heeft het oppercommando over de weermacht. Het parlement bestaat uit een Senaat en een Landdag (Sejm). De Senaat bestaat uit 96 leden, die minstens 40 jaar moeten zijn en voor 6 jaar zitting hebben; 32 leden worden door den president der republiek benoemd en 64 leden worden gekozen door speciaal daartoe gerechtigden. De Sejm bestaat uit 208 leden (mannen en vrouwen) en wordt bij algemeen, direct en geheim kiesrecht gekozen. De minister-president en de ministers worden door den president der republiek benoemd en zijn hem en den Sejm verantwoordelijk.

b) Kerkelijke indeeling. R. Kath. Kerk: aartsbisdom Gniezno-Poznan (kardinaal-aartsbisschop, primaat van Polen); bisdommen te Chelmno en Wloclawek. Aartsbisdom Warschau (kardinaal-aartsbisschop); bisdommen te Lodz, Lublin, Plock, Siedlce, Sandomierz. Aartsbisdom Wilno; bisdom te Pinsk. Aartsbisdom Lwow; bisdommen te Przemysl en Luck. Aartsbisdom Krakau; bisdommen te Tarnow, Kielce, Czestochowa en Katowice.

Geünieerde Kerk (Roetheensch): aartsbisdom te Lwow (metropoliet); bisdommen te Przemysl en Stanislawow.

Kath.-Armeensche Kerk: aartsbisdom te Lwow.

Orthodoxe Kerk: aartsbisdommen te Warschau (metropoliet), Krzemienic, Wilno en Pinsk; bisdommen te Grodno, Lublin en Luck.

Evangelische Kerk: bestuur te Warschau.

Irsraëlietische godsdienst: bestuur te Warschau.

H) Financiën. De begrooting in 1936 bedroeg 1 958 millioen zloty aan inkomsten en 2 221 millioen zloty aan uitgaven ($^1/_3$ voor verdediging; $^1/_7$ voor onderwijs). De staatsschuld bedroeg: 1 300 millioen zloty (binnenl. schuld) en 2 300 millioen zloty (buitenl. schuld). 1 zloty is thans (1937) ca. 33 cent.

I) Onderwijs. Ten gevolge van de Onderwijswet van 1919 en de nieuwe wetgeving van 1933 bestaat schoolplicht in P. van de jaren 7 tot 14; voor de nationale minderheden bestaan Duitsche, Joodsche en Oekrainische scholen. De meeste scholen zijn staatsscholen; enkele bijz. scholen worden gesubsidieerd; in alle lagere en middelb. scholen is godsdienstonderwijs verplichtend. In het systeem der lagere scholen is eenheid gebracht; de middelb. scholen worden verdeeld in gymnasia en lycea. Hooger onderwijs wordt gegeven aan de 6 univ. (Warschau, Krakau, Lwow, Lublin, Wilno en Poznan), aan de 2 polytechn. scholen (Warschau en Lwow), de hooge landbouwschool, de mijnacademie, de acad. van schoone kunsten en de veterinaire academie. Wetensch. instellingen in P. zijn: academie van wetenschappen te Krakau, wetensch. vereenigingen te Warschau, Wilno, Lublin en Poznan, het Institut français te Warschau. *v. Son.*

J) Weermacht. Het leger bestaat uit: 84 reg. inf., 6 reg. jagers, 6 bat. vechtwagens, 40 reg. cav., 44 reg. art., 13 afd. rijdende art., 4 geblindeerde art.-treinen, 13 bat. genie, 6 luchtvaart-reg. (700 vliegtuigen), 2 bat. ballontroepen benevens de hulpdiensten. Groote eenheden: 30 divisiën, 1 cav. divisie en 12 zelfstandige cav. brigaden. Gendarmerie, staatspolitie (28 716) en grensbewakingskorpsen (31 600) behooren in oorlogstijd grootendeels bij het leger. De dienstplicht is algemeen: van 21-23 jaar in het actieve leger; van 23-40 (off. tot 50) jaar reserve; hierbij 14 weken (off. 36 w.) herhalingsoefeningen; van 40-50 (off. tot 60) jaar in het territoriale leger. Eerste oefeningstijd 2 jaar. Naast mil. dienstplicht bestaat verplichte hulpdienst (gendarmerie, een deel van de grensbewakingskorpsen, luchtafweer, geneesk. dienst e.d.). Ook vrouwen van 19-45 jaar kunnen voor den hulpdienst worden opgeroepen. Voorts verplichte mil. vóóroefening op de lagere, en vrijwillige op de hoogere scholen. Jaarlijksche vredessterkte: 17 905 off. (805 res. off.), 37 000 onderoff. (2 400 res. onderoff.), 211 110 minderen; totaal: 266 015.

Vloot: 4 torpedojagers, (waarvan 2 in aanbouw), 3 onderzeebooten, 5 torpedobooten, 12 schepen voor verschillende doeleinden, 12 vaartuigen voor rivierpolitie. Sterkte der bemanning: 6 091 (463 off.). Marine-dienstplicht: 27 maanden.

L i t. : Annuaire mil. (1936). *v. Munnekrede.*

II. Geschiedenis.

A) Profaan. a) Onafhankelijk Polen (960-1795). De bakermat van P. ligt aan de Wartha tusschen Oder en Weichsel, waar zich Slavische stammen gevestigd hadden, wier nationale eenheid tot stand werd gebracht door Miecislaw I (960-992) en wier kerstening geschiedde door uit Bohemen en Duitschland gekomen Benedictijnen en Cisterciënsers. Onder Boleslaw den Dapperen (992-1025) werden Galicië en Roethenië met P. vereenigd. Zoodra het Poolsche Rijk gevestigd was, begon de strijd tegen de zich in het Westen en Oosten ontwikkelende rijken: Duitschland en Rusland. Casimir de Groote (1333-'76) zorgde door zijn wetgeving en codificaties voor den economischen welstand van het land en voor de belangen der lagere klassen. Door het huwelijk der Poolsche koningin Hedwiga in 1386 met Ladislaw II Jagiello werd de vereeniging van Polen met Litauen tot stand gebracht, die volkomen werd in 1569 bij de Unie van Lublin en waardoor de Poolsche invloed ook doordrong tot in de Oekraine. De universiteiten van Krakau (gesticht in 1364) en van Wilno (gesticht in 1579) waren belangrijke middelpunten van wetenschapsbeoefening. P. was nu een groote mogendheid geworden, waar groote welstand heerschte; de 16e eeuw was de zgn. gouden eeuw in de Poolsche geschiedenis; het volk genoot groote vrijheden en P. was een toevluchtsoord voor elders vervolgden. De daarna intredende achteruitgang sproot voort uit de oppositie tegen de allengs groeiende macht der magnaten, die het volk begonnen te onderdrukken, uit de toenemende aspiraties van Rusland, Pruisen en Oostenrijk en was ten slotte ook te wijten aan de instelling, waarbij de koning voortaan bij keuze verkozen werd (1572-1772), waardoor vreemdelingen op den Poolschen troon kwamen (Henri van Valois, de Zevenburger Stefan Bathory, de Zweedsche Wasa's en de Saksische vorsten), waardoor aanhoudende partijstrijd ontstond. Beslissingen werden belemmerd door het in de 17e e. ontstane recht van het liberum veto, waardoor de stem van één enkeling een beslissing kon tegenhouden. Ook de groote koning Johan III Sobieski (1674-'96), die de Turken voor Weenen versloeg en de Christ. beschaving redde, kon achteruitgang van P. niet tegenhouden. Voortdurende intrigues speelden een rol bij de koningskeuze (→ Poolsche Successie-oorlog) en Rusl. en Pruisen bevorderden door kuiperijen den steeds toenemenden staat van anarchie. Enkele patriot-

ten trachtten door de Confederatie van → Bar (1768) hun land voor ondergang te redden, maar toen Rusland, Pruisen en Oostenrijk het eens waren geworden over de verdeeling van Polen, viel er niets meer te redden. Bij de eerste Poolsche deeling (1772) verloor het land $^1/_4$ van zijn grondgebied aan deze drie landen. Door de kroon erfelijk te maken en de koningskeuze af te schaffen (1772) en door de instelling der Poolsche constitutie (3 Mei 1791; zie → Potocki, 2°), waarbij ook het liberum veto werd afgeschaft, trachtte men tevergeefs het land voor volkomen ondergang te redden. Niettegenstaande moedigen tegenstand onder Kosciuszko en Josef Poniatowski had in 1793 de tweede deeling plaats tusschen Rusland en Pruisen en in 1795 werd de rest verdeeld onder Rusland, Pruisen en Oostenrijk en had P. opgehouden een onafhankelijk rijk te zijn.

b) P. onder vreemde heerschappij (1795-1918). De drie rijken, die P. verdeeld hadden, trachtten thans ieder op zijn wijze het nationale gevoel der Polen te onderdrukken: Rusland door vooral tegen den Kath. godsdienst te ageeren, Pruisen door tegen de Poolsche taal te strijden en het nu Pruis. gebied te germaniseeren, Oostenrijk door te trachten het Poolsche volk aan zich te verbinden, doch tegelijkertijd de Polen tegen de Roethenen op te zetten. De wetgeving der drie rijken werd in de Poolsche provincies ingevoerd. Het Poolsche nationale bewustzijn heeft zich gedurende de meer dan 100-jarige knechting voortdurend geuit; reeds in Napoleon's tijd hoopten de Polen op bevrijding van hun land door den Franschen keizer en Poolsche legioenen streden in zijn legers. Napoleon stichtte het groothertogdom Warschau in 1807, dat 100 000 km² omvatte en 2,5 millioen inwoners telde. Na zijn val werd bij het Congres van Weenen (1815) P. wederom verdeeld: Pruisen verkreeg Poznan en Pomorze, Oostenrijk West-Galicië; het overige P. werd tot koninkrijk verheven onder den scepter der Russ. keizers; Krakau werd vrijstad.

De Poolsche opstand van 1831 werd bloedig door den Russ. generaal Pasjkjewitsj onderdrukt: confiscaties ten gunste van Russen, russificatie der scholen, onderdrukking van den Kath. godsdienst waren er de voornaamste gevolgen van. Toen Rusland den Krimoorlog verloren en in het binnenland met onlusten te kampen had, stonden de Polen weder op (1863), doch ook thans tevergeefs. Het koninkrijk P. werd nu bij Rusland ingelijfd en in provincies verdeeld; de naam P. mocht voortaan zelfs niet gebruikt worden. Na de Russ. revolutie van 1905 werden enkele sociale hervormingen ingevoerd; de taal mocht weer op privé-scholen onderwezen worden en de godsdienst-vervolgingen werden minder.

In het Pruis. P. trachtte men het Poolsche element te vernietigen door een sterke Duitsche kolonisatie en door optreden tegen den godsdienst (Kulturkampf 1871). Sedert 1891 mocht echter op particuliere scholen weder Poolsch onderwezen worden, waardoor ook in dit gedeelte het nationale Poolsche gevoel steeg.

De vrijstad Krakau werd in 1846 door Oostenrijk geannexeerd; in Galicië wakkerde de Oostenr. regeering den strijd tusschen Polen en Roethenen aan. Het Poolsch echter bleef als taal in Galicië behouden; de univ. van Krakau kreeg grooten invloed; er vormden zich Poolsche schuttersbonden in Galicië (zie → Pilsudski), die bij de aanstaande wedergeboorte van P. een groote rol hebben gespeeld.

Onder den Wereldoorlog dienden de Polen in de legers van Rusland, Duitschland en Oostenrijk. Het Poolsche legioen, dat te Krakau door Pilsudski gevormd was, werkte aan de bevrijding van P. aan de zijde der Centralen. In Russ. P. vormde zich een nationale partij onder Dmowski, die heil verwachtte van de Russen, welke in 1914 beloofd hadden P. te herstellen onder den scepter der Romanows. Na de aanvankelijke overwinning der Centralen wilden dezen P. echter niet helpen en zetten Pilsudski gevangen. Toen echter bij het einde van den Wereldoorlog de drie roofstaten verslagen waren, was Polens kans op volledige vrijheid aangebroken.

c) Hersteld Polen (sedert 1918). Het recht van P. op volledige onafhankelijkheid was uitgesproken in Wilson's 14 punten, waarbij tevens erkend was, dat P. een uitweg naar zee moest ontvangen. Het vredesverdrag van Versailles regelde de Poolsche onafhankelijkheid in de art. 87-93. De voorloopige regeering benoemde Pilsudski tot staatshoofd, totdat de grondwet zou tot stand gekomen zijn, terwijl Paderewski ministerpresident werd, die echter weldra door partijstrijd genoodzaakt werd af te treden. P. moest volkomen gereconstrueerd worden en men stuitte daarbij op binnenlandsche oneenigheid en op rivaliteit der partijen, terwijl er groote moeilijkheden ontstonden met de omringende landen: Duitschland, Litauen, Rusland en Tsjecho-Slowakije. Met Duitschland wegens het statuut van den vrijstaat Danzig, wegens het aanstaande plebisciet in Opper-Silezië en wegens de Duitsche minderheden in Polen; met Litauen om het bezit van Wilno; met Rusland wegens de Poolsche Oostgrenzen; met Tsjecho-Slowakije wegens Teschen en Jaworzyna. Met Sowjet-Rusland brak oorlog uit (→ Poolsch-Russische oorlog). De bezetting van Wilno door Polen in 1920 werd in 1922 erkend; de grensregeling met Tsjecho-Slowakije kwam in 1924 tot stand; die omtrent Opper-Silezië in 1922; die omtrent Oost-Galicië in 1923. De Grondwet werd in 1921 afgekondigd: de president kreeg daarbij zeer weinig autoriteit en Pilsudski trad als staatshoofd af. Narutowicz werd als president gekozen doch na 2 dagen vermoord. Wojciechowski volgde hem op. De innerlijke partijstrijd werd steeds heviger, tot Pilsudski 12 Mei 1926 een staatsgreep deed. President werd nu Pilsudski's vriend Moscicki (1926), die in 1933 weder voor 7 jaar als president herkozen is. Pilsudski werkte aan het herstel der discipline en aan de totstandkoming van een nieuwe grondwet, die in 1935 is aangenomen. Pilsudski bleef de leider van het Poolsche volk tot zijn dood (12 Mei 1935) en is volgens zijn wensch als zoodanig opgevolgd door maarschalk Smigly-Rydz. Zie ook boven (sub I, G) en → Pilsudski.

Het Poolsche recht wordt sedert het herstel van P. gecodificeerd; het wetboek van strafrecht is in 1932 ingevoerd; het burgerlijk wetboek is nog niet in werking. De verschillende rechtsopvattingen omtrent burgerlijk recht in de verschillende deelen van Polen, waar Code Napoleon, Russisch, Duitsch en Oostenrijksch recht golden, maken een samenstelling van het burgerlijk wetboek moeilijk.

Bij de oprichting van den Volkenbond werd P. onmiddellijk lid van dien bond; het bezit een semi-permanenten zetel in den Raad. De geschilpunten met Duitschland, vnl. wegens den zgn. → Poolschen Corridor zijn in 1934 voor 10 jaar geregeld in een niet-aanvalsverdrag. Met Sowjet-Rusland werd een dgl. verdrag gesloten in 1932. Met Litauen zijn de moeilijkheden niet opgelost.

L i t.: Hanisch, Gesch. Polens (1923); Halecki, La

Pologne de 963 à 1914 (1933); Askenazy, Poolsche Gesch. (Poolsch); Roth, Die Entstehung des Poln. Staates (1926); Tommassini, La Risurrezione della P. (1925); Potulicki, La Constitution de la Rép. de P. (1926); Smogorzewski, La P. restaurée (1927); Boswell, P. and the Poles (1919); Morfill, Poland (1893); Whitton, Hist. of P. (1917); Bobrzynski, Poolsche Gesch. (Poolsch, 1931).

B) Kerkelijke geschiedenis. De kerstening van P. geschiedde vanuit het Westen, begon in de 8e eeuw en was in 966 voltooid, vooral door toedoen van den H. → Adalbert van Praag (in 997 gedood door de Pruisen). Het bisdom Gniezno (Gnesen) werd in 1000 gesticht; de aartsbisschop is nog steeds primaat van Polen. P. beschouwde zich van oudsher als het bolwerk der Kath. Kerk tegen de Orthodoxen; pogingen tot vereeniging met hen mislukten steeds, ook omdat P. in de Orthodoxe Kerk een politieken vijand zag. In de 16e e. drong de Hervorming, vooral onder den adel en de Duitsche burgers, diep door. Lutheranen, Calvinisten en Socinianen dwongen zelfs door hun vereenigde actie in 1573 gelijkberechtiging met de Katholieken af. Door den ijver van kardinaal Hosius, bisschop van Ermeland († 1579) en de pauselijke nuntii, vooral gesteund door de Jezuïeten, trad een Kath. herstel in, zoodat in den loop der 17e e. het Katholicisme weer opbloeide en de overhand behield. Doch het beleefde weer moeilijke tijden gedurende de Russ. overheersching in de 19e eeuw. In het begin van de 20e eeuw bracht de sekte der → Mariavieten verwarring onder de Poolsche Katholieken; deze sekte noemde zich de Poolsche nationale Kerk. De eenheid werd hersteld door krachtig optreden van den kardinaal-aartsbisschop Dalbor (Poznan), kardinaal Kakowski (Warschau) en later door den eersten nuntius in het bevrijde Polen, mgr. Ratti, den lateren paus Pius XI. In 1925 heeft P. een concordaat met den H. Stoel gesloten.

L i t.: Völker, Kirchengesch. Polens (1930). *v. Son.*

III. Taal en letterkunde. A) Taal. Het Poolsch behoort tot de West-Slavische talen; zonder uitzondering valt het accent op de voorlaatste lettergreep. Het Poolsch bezigt het Lat. alphabet; voor de weergave der speciaal Slavische zgn. chuintantes en sisklanken gebruikt het Poolsch combinaties van letters en teekens op de letters. In het Poolsch zijn de neusklanken bewaard gebleven. Het Poolsch maakt sterk onderscheid tusschen volkomen en onvolkomen werkwoorden. De vocativus is in gebruik gebleven. Vreemde woorden in het Poolsch stammen vnl. uit Lat., Ital. en Duitsch.

L i t.: Brückner, Gesch. der Poolsche taal (Poolsch, 1925); Rozwadowski, Poolsche Grammatica (Poolsch, 1923); Wicherkiewicz, Poln. Grammatik (1923); Meillet, Gramm. de la langue polonaise (1921); Konarski, Deutsch-Poln. Wörterbuch (1912); Lukaszewski, D.-P. Wörterbuch (1911); Langenscheidt, D.-P. Wörterb.(1921).

B) De Poolsche **letterkunde,** welke, met enkele uitzonderingen, nog weinig buiten P. bekend is, geeft in het algemeen een duidelijk beeld van het Poolsche karakter: vroomheid, zin voor realiteit, sterk ontwikkelde vaderlandsliefde. De middeleeuwsche Poolsche letterkunde is steeds in het Latijn verschenen. Een uitzondering daarop vormt het Poolsche Marialied uit de 13e eeuw, dat lang het Poolsche nationale lied bleef. De Poolsche geschiedenis van Dlugosz (1480) werd in het Latijn geschreven en verscheen eerst in de 17e eeuw in druk. Eerst tegen het einde van de 16e eeuw begon men algemeen in het Poolsch te schrijven, waarbij Rey, Gornicki en Orzechowski het voorbeeld gaven. Op hen volgde Jan Kochanowski, bij wien de strijd tusschen het Protestantisme en de Kath. leer tot uiting kwam. De 17e eeuw bracht Polen nog geen groote schrijvers; in zwang kwamen satyren, idyllen en een begin werd gemaakt met het nationale epos; W. Potocki was toen de meest bekende schrijver. Terwijl ook de eerste helft der 18e eeuw nog geen opleving der letterkunde kende, is de 2e helft dier eeuw zeer rijk aan litteraire voortbrengselen; hooge geestelijken als Naruszewicz, rechtskundigen als Kollontaj, schrijvers als Bohomolec, Staszicz, Niemcewicz e.a. gaven een nieuwe richting aan de Poolsche cultuur. Onder den laatsten koning Stanislaw August Poniatowski zijn bekend de aartsbisschop Krasinski, Karpinski en Zablocki.

De 19e eeuw opende met het groote driemanschap Mickiewicz, Slowacki en Krasinski, wier talent de Poolsche letterkunde ook buiten de landsgrenzen terecht bekend heeft gemaakt. De onderdrukking van volk, geloof en taal begon het litterair talent nu groote kracht te verleenen. Als dichters muntten Malczewski en Norwid uit, terwijl Fredro door zijn tooneelstukken groote beroemdheid kreeg. Tot de schrijvers der 19e eeuw behoort ook Sienkiewicz, wiens werken in alle talen vertaald zijn en die de eerste Pool was, die een Nobelprijs verwierf. De 20e eeuw kent de volle ontplooiing van het Poolsche litteraire talent: Przybyszewski met zijn veelal op dwaalspoor leidende erotische verhalen, Tetmajer met zijn pessimisme, Rejmont (Nobelprijswinnaar) met zijn schoone beschrijvingen van land en volk, Wyspianski (dichter en schilder), Zeromski, meester van stijl, Kaden-Bandrowski, Weyssenhof met zijn korte verhalen. Na den Wereldoorlog ontstonden er twee dichtersscholen: Skamander (met Lechon, Iwaszkiewicz, Slonimski) en Kwadryga (met Illakowiczowa, Lesmian). Onder de zeer moderne schrijvers hebben Ossendowski, Choromanski en Marczynski veel bijval. *v. Son.*

L i t.: Wojciechowski, Gesch. der Poolsche lett. (Poolsch, 1930); Chrzanowski, Poolsche lit. (Poolsch, 1936); Brückner, Poln. Literaturgesch. (1932); Nitschmann, Gesch. der Poln. Literatur (1882). Overzicht in: Encyklopedja Polska. Tijdschriften: Ruch literacki (litt. beweging); Pamietnik literacki (litt. herinneringen).

IV. Kunst. A) Beeldende kunst.

a) Bouwkunst. De Poolsche architectuur weerspiegelt de ligging van het land tusschen de Oostersche en Westersche cultuursferen. Proto-Romaansch is de ruïne van de kapel van St. Felix en Adauctus (10e e.) in het slot op den Wawel te Krakau, een overwelfde rotonde met vijf conchen. Het oudste R o m a a n s c h e monument is de kloosterkerk te Kruszwica (1027). Verder zijn bewaard de kerken te Tum (1127) en te Opatow (midden 12e e.), en het portaal van de abdij te Czerwinsk bij Plock, dat Fransche invloeden vertoont, evenals o.a. de abdijen te Jedrejów, met fraaie kapittelzaal, en Wachock (Bourgondische Cisterciënsers). De G o t i e k doet haar intrede door de bedelorden: baksteenkerken te Zawichorst, Krakau, Posen en elders. Een typisch eigen Poolsch karakter krijgt de Gotiek in Krakau en omgeving (geen luchtbogen, combinatie van natuur- en baksteen, geometrisch ornament). Voorbeelden: kathedraal, Mariakerk en Catharinakerk te Krakau, tweebeukige kerken te Wislica, Kurzelów, Lublin, Skotniki. In de 15e e. komt het hallentype tot ontwikkeling, o.a. in de Mariakerk te Posen (1433).

De R e n a i s s a n c e vindt haar weg uit Italië naar P. vnl. via Hongarije. Italianen bouwen de zeer fraaie Sigismund-kapel te Krakau (1518-'30), leiden

de verbouwing van het slot op den Wawel aldaar tot een echt Renaissance-paleis. De belangrijkste architect uit deze periode is Jan Michalowicz (Mariakapel te Krakau, vele grafmonumenten). Een typisch eigen Poolsch karakter krijgt de Renaissance vooral te Kazimierz (burgerwoonhuizen, pakhuizen) en ook te Kulm (raadhuis).

De Barok kondigt zich aan in de Jezuïetenkerk te Nieswiez (1586), Kalisch (1596) en Krakau (begin 17e e.), eveneens van Ital. hand. Belangrijke Barokke monumenten zijn verder de Grieksch-Kath. kerk te Lemberg, de basiliek te Bielany bij Krakau, de Petrus- en Pauluskerk te Wilna, met zeer rijk interieur. Hollandsche invloeden verraden de St. Casimirkapel in de kathedraal te Wilna (1636), de St. Bonifatiuskerk te Czerniaków, het paleis Krasinski te Warschau, de St. Annakerk te Krakau.

In de 18e e. worden Warschau, Lemberg en Wilna de artistieke centra, welke van Fransche en Saksische invloeden getuigen.

Na de periode der Neo-stijlen in de 19e e. komen eerst na den Wereldoorlog de moderne architectuurrichtingen tot ontwikkeling. *v. Embden.*

b) Schilder- en beeldhouwkunst. Langen tijd had deze geen eigen karakter. Er overheerschten zoowel Byzantijnsche invloeden, als later Duitsche, Fr., Ital. en Ned. De oudst bekende schilder Adam v. Lublin (ca. 1500) schildert naar Duitsch Gotisch voorbeeld. Deze Duitsche Gotiek blijft overheerschend tot in den Baroktijd toe. Sinds de 17e e. nemen in de beeldhouwkunst de Italianen de leiding, en in de schilderkunst de Danzigers en Nederlanders. In de 18e e. is Frankrijk het voorbeeld voor de plastiek, Italië voor de schilderkunst. Polen heeft dan nog geen belangrijk kunstenaar geleverd. Met de Romantiek begint een eigen leven. Belangrijkste schilders zijn Jan Matejko en Artur Grottger. Voor het daaropvolgend Realisme zijn te noemen: Szermebowski, M. en A. Gierymski, landschapschilders; Michalowski, paardenschilder; H. Rodakowski, portrettist; J. Chelmonski, schilder van arbeiders en fabrieken. Ook Impressionisme en Expressionisme leveren vele talenten op. Een belangrijke groep zoekt naar vernieuwing door de boerenkunst, speciaal de houtsnede. Ook de Poolsche plastiek heeft in de 20e e. een Europ. naam.

B) Voor Poolsche **muziek,** zie → Slavische muziek.

C) Poolsche **dansen** zijn in melodie vanaf 1585 bekend. Zij werden in veel Duitsche dansverzamelingen opgenomen. Het waren vnl. klassieke paardansen, nl. een langzame voordans in $^2/_4$ maat en een nadans in $^3/_4$ maat. Onder deze P. d. komt de → polonaise niet voor. Het karakteristieke van de P. d. is het pittig rhythme, geaccentueerd door hakken- en hielslag, hoewel de meeste P. d., die als gezelschapsdansen een grootere verbreidheid kregen (mazurka, krakowiak, varsovienne), hun nationaal karakter grootendeels verloren. *Terlingen-Lücker.*

V. Pers. Sinds de onafhankelijkheid van P. heeft de pers zich zeer uitgebreid. Er verschijnen 2 572 organen, w.o. 195 dagbladen; van deze verschijnen 2 159 in het Poolsch, 116 in het Hebreeuwsch en Jiddisch, 108 in het Duitsch en 106 in het Oekrainsch. *v. Son.*

Polentameel, maïsmeel, dat nog schildeelen van de maïskorrel bevat.

Polenz, Wilhelm von, Duitsch schrijver van gezond-realistische, maar religieus-adogmatische familie-romans uit de gegoede kringen. * 14 Jan. 1861 bij Bautzen, † 13 Nov. 1903 te Breslau.

Voorn. werken: Der Pfarrer von Breitendorf (1893); Der Büttnerbauer (1895); Der Grabenhäger (1898); Würzellocker (1902); Thekla Lüdekind (1899). — Uitg.: d. A. Bartels (10 dln. 1909 vlg.). — Lit.: A. Bartels, W. v. P. (1909). *Baur.*

Polesië, landstreek, groot ca. 90 000 km², tusschen Brest-Litowsk, Mohilew en Kiew, rijk aan bosschen en moerassen, behoorend tot het gebied der rivier Pripet. Het N.O. van dit gebied, bewoond door Wit-Russen, behoort tot Wit-Rusland; het Z.O., bewoond door Oekrainiërs, tot de Oekraine, terwijl het W., door Polen bewoond (ca. 1 500 000 inw.) de Poolsche provincie P. (Polesje) vormt (42 280 km²) met de hoofdstad Brest-Litowsk. *v. Son.*

Polet, Johan, beeldhouwer. * 17 Aug. 1894 te Amsterdam. Van 1919-'25 leeraar in beeldhouwen aan de School voor Bouwkunde te Haarlem. Lid der Amsterd. Schoonheidscommissie. Werken in steen en brons in collectie Kröller, museum Boymans, Sted. Museum Amsterdam, enz.; beeldhouwwerk aan bruggen te Amsterdam. In zijn vroegen tijd was het werk van P. groot en eenvoudig van vorm, expressionistisch. Hij maakte toen o.a. zijn bekende arbeiders in lavabazalt. Na 1930 voltrok zich een verandering, het werk werd sterker op den natuurvorm geïnspireerd, meer klassicistisch. Typische voorbeelden in statuetten, vrouwenfiguren. P. is een der beste moderne beeldhouwers van Nederland.

Lit.: Huebner; Theo van Reyn. *Engelman.*

Polianiet, goed gekristalliseerde → bruinsteen (MnO_2).

Poliaplasma, → Hyaloplasma.

Polichinelle (Fr. vervorming van het Ital. Pulcinella), ironische tooneelfiguur uit de Commedia dell'arte.

Poliep, een ziekte in den → neus (zie aldaar, sub ziekten).

Poliepen, oude naam voor koraaldieren en inktvisschen. Meestal duidt men echter door p. aan de vastzittende, vaak vertakte vormen der holtedieren.

Polignac, 1° Auguste Jules Armand Marie, prins van, zoon van 2°. * 14 Mei 1780 te Versailles, † 2 Maart 1847 te St.-Germain-en-Laye. Pair de France en gunsteling van → Karel X. Als diens eerste minister teekende hij de Juli-ordonnanties van 1830, die den opstand veroorzaakten, waardoor de Bourbons voorgoed uit Frankrijk verdreven werden. *Lousse.*

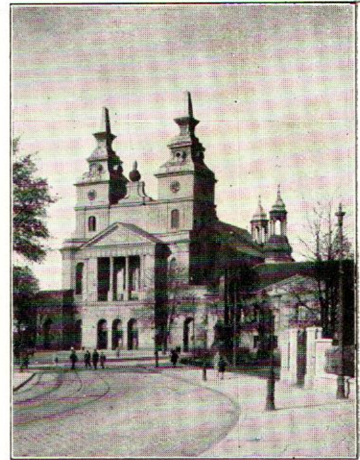
2° Jules, graaf en (sedert 1780) hertog van. * 1743 te Claye, † 21 Sept. 1817 te St. Petersburg. Huwde in 1767 met Yolande Martine Gabrielle de Polastron (zie onder, sub 3°), die een vertrouwde van koningin Marie Antoinette en gouvernante van haar kinderen werd. Hierdoor verkreeg P. een grooten invloed aan het hof. Hij bezigde dien om den rijkdom van zijn geslacht te vermeerderen en maakte aldus niet alleen de P.'s maar ook de koningin zeer onpopulair. Bij het uitbreken van de Revolutie week hij uit naar Rusland; na de Restauratie werd hij tot pair van Frankrijk benoemd. *Lousse.*

3° Martine, echtgenoote van 2°. * 1749 te Polastron, † 1793 te Weenen. P. was een intieme vriendin van Marie-Antoinette en zeer invloedrijk aan het Fransche hof. Omstreeks 1787 begon die invloed te dalen, maar de vriendschap met Marie-Antoinette bleef. Na den Bastille-dag emigreerde zij naar Duitschland. *V. Claassen.*

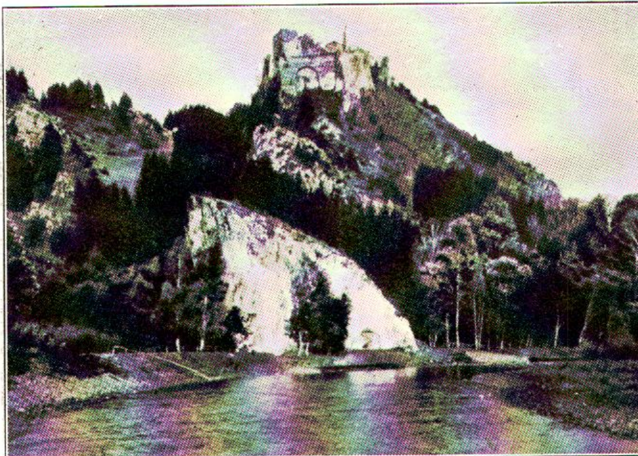
Poliomyelitis, → Heine-Medin.

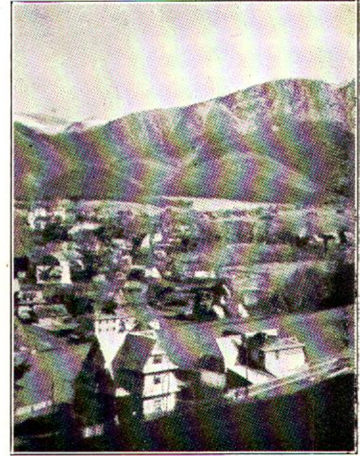
Krakow. Gezicht op het slot Wawel.

Poznan. De Kathedraal.

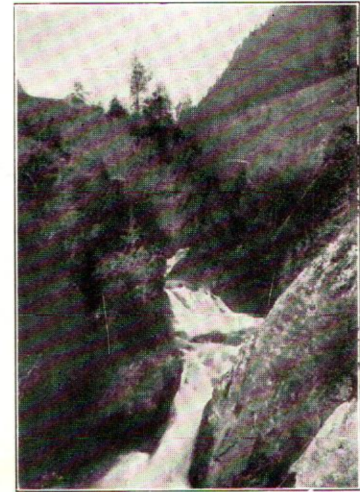
De burcht Czorsztyn in de Tatra.

Panorama van Zakopane.

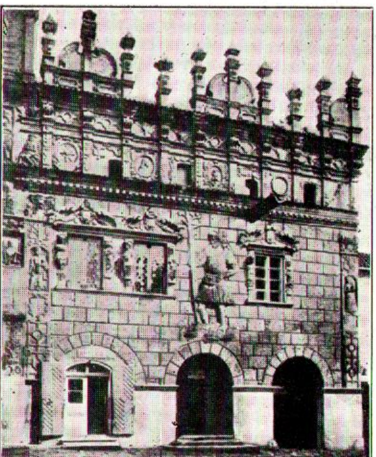

Krakow. Links: Maria kerk; rechts: Lakenhal.

In de Tatra.

POLEN (KUNST) II

Van links naar rechts: Mariakerk te Krakow (14e en 15e eeuw); huis te Kazimierz Dolny (begin 17e eeuw); St. Joriskathedraal te Lwow (ca. 1750); Ministerie van Finantiën te Warschau (ca. 1830).

Van links naar rechts: het oudst gedateerde Poolsche schilderstuk met links Maria en Kind en rechts Sint Gregorius (1425; Museum, Krakow); portret van Kossakowski door C. Wojniakowski (eind 18e eeuw; Museum, Krakow); detail uit een historische schildering door J. Matejko (1838—1893), voorstellende koning Stephan Bathory; Poolsche boer door L. Wyczolkowski (ca. 1900).

Polis (Gr., = burcht, stad), typische vorm van het Grieksche staatswezen, de stad-staat uit de Gr. Oudheid, die zich voor het eerst in de Gr. koloniën van Klein-Azië ontwikkelde en later ingang vond in de gansche Helleensche wereld. Griekenland's bergachtige grondgesteldheid droeg veelal bij tot het vormen van dgl. polis-complexen, waarbij de bevolking van een streek zich om een stad kwam groepeeren, van dezer bestuurlijk en religieus kader deel uitmaken, kortom, een nieuw staatkundig geheel vormen (sunoikismos). Toch was de p., bij wier aanvang het motief van veiligheid (burchtommuring) voorzit, niet noodzakelijk een geogr. eenheid. Autonomie en vrijheid kenmerkten de Gr. politeia (bestuur der burgers door zich zelf): zij hadden het recht en den plicht, in tegenstelling met vreemdelingen en slaven, om aan het bestuur der p. deel te nemen, en het levendig, ietwat wispelturig karakter der Grieken, hun oorlogen en afwisselende regeeringsvormen, maakten steeds een intensieve belangstelling gaande voor polis-aangelegenheden. *E. De Waele.*

L i t. : Francotte, La polis grecque (1907).

Polis is een geschrift, waarin een verzekeraar verklaart onder nader omschreven voorwaarden een bepaalde verzekering te sluiten. Dit geschrift is doorgaans eenzijdig, en dan alleen door den verzekeraar onderteekend, doch het kan als een tweezijdig geschrift zijn opgemaakt (contractpolis). De p. levert het bewijs der verzekeringsovereenkomst, doch deze kan ook in het algemeen door andere bewijsmiddelen worden aangetoond.

Is de waarde der verzekerde voorwerpen niet in de p. uitgedrukt, dan spreekt men van een o p e n p., in het andere geval van een g e t a x e e r d e p. Voorts wordt gesproken van brandpolis, cascopolis, indien de polis betrekking heeft op een brand-, een cascoverzekering enz. Zie ook → Pauschalpolis; Verzekering.

Het N e d. W. v. K. geeft voor de p. vsch. voorschriften in art. 255-260, 287, 299, 304, 637 vlg. *Ariëns.*

In B e l g i ë zijn de p. doorgaans in dubbel opgemaakt, behalve voor de transportverzekering, de handelsrisico's en soms de levensverzekering. De wet van 1874 behelst in art. 25-27 vsch. voorschriften aangaande de bewijskracht der p., den inhoud ervan en de vermeldingen, die er in moeten voorkomen. *V. Eeckhout.*

Polis, L a u r e n t, → Limburgsche letterkunde.

Politiano, → Poliziano.

Politie. In **Nederland** bestaat de p. in rijks- en gemeentepolitie. Tot de r ij k s p o l i t i e behooren de → rijksveldwacht, → marechaussee en commissarissen van rijkspolitie. De marechaussee is tevens een militair korps en wordt ook door militairen gecommandeerd: zij verblijven tezamen in een kazerne, terwijl de rijksveldwachters elk afzonderlijk in hun standplaats wonen. De afzonderlijke eenheden van beide korpsen zijn vereenigd tot brigades en deze weer tot districten. Aan het hoofd der g e m e e n t e p o l i t i e staat in kleinere gemeenten de burgemeester, in grootere een commissaris of hoofdcommissaris van politie: deze laatste heeft dan weer commissarissen onder zich. Daarnaast kunnen de gemeenten hun politieambtenaren verschillende rangen verleenen, zooals agent 1e klasse, inspecteur e.d. In meerdere grensgemeenten zijn de commissarissen van gemeentepolitie tevens commissarissen van rijkspolitie en daardoor meer speciaal belast met het toezicht op het grensverkeer, vreemdelingen, handel in verdoovende middelen e.d. De onderlinge verhouding van rijks- en gemeentepolitie is geregeld bij het Rijkspolitiebesluit van 1935. De taak van de p. is vooreerst een preventieve nl. de voorkoming van misdrijven en overtredingen in den ruimsten zin door regelmatig surveilleeren over straten en wegen en door het veld (jacht!), het regelen van verkeer op drukke punten (verkeersagenten) of bij volksopeenhoopingen, het verschaffen van inlichtingen omtrent vreemdelingen en verdachte personen aan de overheid e.d., verder een repressieve, nl. het opsporen en constateeren van begane strafbare feiten, het opmaken van processen-verbaal van de daarbij opgedane bevindingen en het aanhouden en voorgeleiden van door de justitie gezochte personen, hetzij ter berechting, hetzij tot ondergaan van reeds opgelegde straf. In verband met deze laatste taak zijn de meeste politieambtenaren ook → opsporingsambtenaar; deze laatste behooren echter lang niet allen tot de p. in bovenaangeduiden zin (bijv. ambtenaren van de drankwet, van de arbeidsinspectie, van het rijksverkeerstoezicht).

L i t. : J. W. Haarman, Gesch. en inrichting der p. in Ned. ([2]1933). *Kleene.*

In **België** onderscheidt men de administratieve p. en de gerechtelijke politie.

De a d m i n i s t r a t i e v e p. heeft tot doel de orde te handhaven in het land; zij voorkomt het plegen van misdrijven en belet alles, wat van aard is om de rust, de veiligheid en de openbare gezondheid te schaden. Alle maatregelen door de overheden genomen met dit doel behooren tot de adm. p. De regeering, de gouverneur van de provincie, de arrondissementscommissaris kunnen verordeningen uitvaardigen en tot haar inachtneming beroep doen hetzij op de gemeentelijke p., hetzij op de → rijkswacht of op het leger.

De g e r e c h t e l ij k e p. heeft tot taak de misdrijven op te sporen, de klachten en aangiften te ontvangen, het opmaken van processen-verbaal, het verzamelen van de bewijsstukken, dit alles met het oog op de voorlichting van het Openbaar Ministerie, dat belast is met de vervolging.

Er is in België een groot aantal officieren van gerechtelijke p.; de meesten vervullen buiten deze functie van p. nog een administratief of rechterlijk ambt. Voor velen is deze bevoegdheid van ambten van gerechtelijke p. slechts bijkomend.

De ambtenaren van gerechtelijke p. kunnen in twee groote groepen verdeeld worden: **a)** De ambtenaren van gerechtelijke p. in het Wetboek van Strafvordering vernoemd. 1° De hoogere officieren van gerechtelijke p., nl. de procureur des konings en de onderzoeksrechter. 2° De officieren van gerechtelijke p., hulpambtenaren van den procureur des konings, zgn. hulpofficieren; het zijn de vrederechters, de burgemeesters en schepenen, de politiecommissarissen en adjunct-politiecommissarissen, en de officieren der rijkswacht. De officieren van gerechtelijke p., hulpambtenaren van den procureur des konings, mogen in geval van betrapping op heeterdaad eener misdaad of in geval van aanzoek van het hoofd des huizes zelf reeds onmiddellijk een onderzoek instellen en de eerste bestatigingen doen. 3° Officieren van gerechtelijke p. met beperkte bevoegdheid; dezen zijn de boschwachters, de visscherijwachters, de veldwachters en hulpveldwachters, en de jachtwachters; dezen mogen enkel voor een zeer beperkt aantal misdrijven de noodige bestatigingen doen.

b) Ambtenaren van gerechtelijke p. door latere

wetten ingesteld. Eenigen onder hen zijn officieren van gerechtelijke p.; de anderen zijn geen officieren van p., maar enkel belast met het opsporen en vaststellen van bepaalde misdrijven. 1° Officieren van gerechtelijke p.: a) toezieners en hoofdtoezieners van de p. der spoorwegen; dezen zijn belast met het opsporen van alle misdaden en wanbedrijven, gepleegd in de stations en hunne bijhoorigheden op de spoorwegen, en binnen de 500 m langs elke zijde. b) De gerechtelijke officieren en agenten ingesteld door de wet van 7 April 1919 staan in dienst van den procureur-generaal bij het Hof van Beroep; deze ambtenaren, welke een meer bijz. voorbereiding hebben genoten, staan vooral ten dienste van de verschillende parketten, voor het opsporen der misdadigers. 2° Ambtenaren niet-officieren van gerechtelijke p.; deze laatsten zijn zeer talrijk; o.m. noemen wij de kantonniers, die zekere misdrijven aangaande de wegenis mogen vaststellen; agenten van het beheer van financiën belast met het opsporen van fiscale misdrijven; de agenten van het postbeheer; de baanwachters van de spoorwegen; de toezieners van den arbeid, enz. *Collin.*

Politiecommissaris, → Commissaris van politie.

Politiek. Begrip en aard. Men kan alle bewuste menschelijke activiteit politiek noemen. Zoo spreekt men van huiselijke p., economische p., enz. Hier wordt onder p. slechts verstaan: h e t v o e r e n v a n s t a a t k u n d e.

Beperkt men zich tot Europa in den nieuweren tijd, dan moet scherp worden onderscheiden (voor het vasteland) in het tijdvak vóór en na de Fransche Revolutie. Vóór de Fr. Revolutie kennen wij slechts de p. van vorsten en van de door hen aangewezen ministers; in Ned. de p. van regentenfamilies met de p. van raadpensionarissen en stadhouders. Met de Fr. Revolutie komt het denkbeeld, dat de volken hun lot staatkundig zelf in handen moeten nemen; een gedachte, die in Engeland dan reeds langen tijd bestond. Wel is waar heeft nog hevige reactie plaats op het vasteland van Europa (Napoleon I, Restauratie), maar omstreeks 1848 is het in een aantal Europ. landen toch zoover, dat de burgerij door het parlement een belangrijk woord in de p. meespreekt. Omstreeks de zeventiger jaren wordt het in een aantal landen zóó, dat het overwicht in het bepalen der staatkunde bij de parlementen berust (zie → Parlementair stelsel). In eenige belangrijke landen, Rusland, Oostenrijk-Hongarije, Pruisen, komt men niet zoover.

Na den Wereldoorlog treedt in verschillende landen om verschillende redenen een nieuwe reactie in. In 1922 krijgt Mussolini de volle staatkundige macht in Italië; in 1933 Hitler (met zijn omgeving) in Duitschland. In een aantal andere landen is het pleit: dictatuur—parlementaire democratie, nog niet beslecht.

Doel. Het doel van p. als staatkunde is: het op grooter of kleiner gebied onder leiding van bepaalde denkbeelden verwezenlijken van maatregelen, die, binnen het kader van de taak eener grootere of kleinere gemeenschap, tot welzijn moeten strekken van vorst, land en volk. Het ideaal wordt bereikt, indien vorst, land en volk in het welzijnsstreven worden vereenigd, zonder schade voor andere vorsten, landen en volken. In de practijk is dat heel dikwijls niet het geval geweest. Een zeer groot deel van alle staatkunde hield geen rekening met de belangen van andere vorsten, landen en volken; ja het eigen belang van vorst, land en volk scheen slechts gediend te zijn, indien wat buiten de eigen grenzen lag zooveel mogelijk werd benadeeld.

Onderscheid in politiek. Het eerste voorname onderscheid is dat tusschen buitenlandsche en binnenlandsche staatkunde. De b u i t e n l a n d s c h e is gericht op de bevestiging of versterking van de positie van het eigen land, als staatkundige macht of economisch geheel, t.o.v. andere landen en volken. Pogingen om deze buitenl. staatkunde te binden aan regelen van het recht (internationaal publiek- en privaatrecht) hebben voor het privaatrecht reeds belangrijke resultaten bereikt, maar voor het publiekrecht sinds den Wereldoorlog (om ons daartoe te beperken) niet, ten gevolge van een overdreven nationalistisch streven in de buitenl. staatkunde van vele landen (Volkenbond, zijn pogingen en mislukkingen).

De b i n n e n l a n d s c h e p. valt in een groot aantal deelen uiteen: cultureele, sociale, economische, technische staatkunde. Onder de cultureele moet vooreop worden gesteld: de regeling van de verhouding tot de groote cultureele machten als kerk en zedelijkheid (kerkelijke p., concordaat, zedelijkheidspolitiek). Veel binnenl. p. is gedecentraliseerd, vooral in Ned. (gemeentepolitiek, waterschapspolitiek, naast landspolitiek). Erkend wordt dan, dat een aantal belangen beter in kleinen kring van nader belanghebbenden (souvereiniteit in eigen kring, ook publiekrechtelijke bedrijfs- en beroepsorganisatie) onder hooger toezicht kunnen worden behartigd dan rechtstreeks door de staatsmacht.

Politiek en partijwezen. P., indien gevoerd in een parlementaire democratie, is ondenkbaar zonder partijwezen. Gezond partijwezen berust op de verschillende staatkundige levensbeginselen van de deelen der moderne menschheid. Deze levensbeginselen kunnen gaan tot den godsdienst (zooals gedeeltelijk in Ned.), maar kunnen zich ook beperken tot de sfeer der sociale economie of van de positie van het land tusschen de verschillende landen of van de vormen van regeeringsbeleid. De strijd tegen partijwezen, van fascisme of nationaal-socialisme, berust op de overtuiging, dat staatkunde slechts nationale staatkunde is en dan slechts geïnspireerd mag zijn door de overtuiging van één leider omtrent die nationale staatkunde.

Misvattingen over politiek. De algemeenste misvatting over p. is wel, dat zij vooral zou zijn: slimheid, sluwheid, achterklap, stoken, complotteeren, intrigueeren. Niet te ontkennen valt, dat dit bij veel zoogenaamd staatkundigen of politici wordt aangetroffen, maar men vindt het evenzeer buiten de staatkundige milieu's — tot in de kringen van de wetenschap toe! Zeker is, dat al dit kwaad met werkelijke p. niet te maken heeft. De groote staatkundigen hebben er zich dan ook het minst aan bezondigd. Politici van den tweeden of derden rang, die grooter gezichtskring misten, zijn het vooral, die met deze ondeugden de staatkunde ontsieren.

Wie zuiver over p. en politici wil oordeelen, moet zich toeleggen op het scherp onderkennen van de doeleinden en van de middelen. Zonder vooroordeel moet hij zich tegenover doeleinden, middelen en de strevende politici stellen. Hij zal dan leeren oordeelen, en in een aantal gevallen veroordeelen. Maar hij zal wezen van bijkomstigheid leeren onderscheiden.

L i t. : J. A. Veraart, Opstellen over politiek (1929) ; id., Staatkundige Kronieken (1932) ; id., Fascisme en Democratie, in : Acta Augustiniana (1932). *Veraart.*

Politiekamer, in N e d e r l a n d, een krijgs-

tuchtelijke s t r a f, overeenkomende met de straf van verzwaard arrest voor soldaten. In B e l g i ë is p. een tuchtstraf, die alleen toepasselijk is op niet gegradueerden en die bestaat in de opsluiting na de diensturen. In beide landen ook: het l o k a a l, waar de straf ondergaan wordt.

Politiek contract is een overeenkomst tusschen het gouvernement van Ned.-Indië en een Zelfbesturend Landschap. Ze worden onderscheiden in zgn. L a n g e en K o r t e V e r k l a r i n g e n. De lange regelen de verhouding der contractanten in détails, de korte doen het eenvoudiger en bondiger. → Korte Verklaring; → Landschappen (zelfbesturende). *B. Damen.*

Politieke aardrijkskunde, deel van de → anthropo-geographie, dat de aardrijksk. grondslagen opspoort van het ontstaan, de ontwikkeling en den ondergang der staten. Valt het hoofdgewicht op de aardrijksk. problemen, dan spreekt men van p. a.; laat men aan de politieke kwesties de overhand, dan beoefent men de geopolitiek. Friedrich Ratzel grondvestte deze wetenschap in zijn werk: Politische Geographie (1897). Na den Wereldoorlog met zijn geheel nieuwe grensindeeling werd de p. a. veel beoefend en was er alle gelegenheid, de uitkomsten van het onderzoek aan de werkelijke verhoudingen te toetsen. Zie ook, mede voor de lit., → Geopolitiek. *v. Velthoven.*

Politieke misdrijven. De vraag, wat men onder p. m. moet verstaan, wordt verschillend beantwoord. Gewoonlijk maakt men onderscheid tusschen a b s o l u t e p. m., die onmiddellijk tegen den staat gericht zijn, bijv. landverraad, en r e l a t i e v e p. m., die hun staatkundig karakter ontleenen aan het doel, dat er mee beoogd wordt, bijv. diefstal van staatsstukken om landverraad te plegen. Het onderscheid tusschen politieke en niet politieke of commune misdrijven is van belang in verband met de → uitlevering. Van p. m. moet men onderscheiden de sociale misdrijven, die gericht zijn tegen elk staatsverband en elke gevestigde rechtsorde. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Voor N e d. zie W. v. Str. 2e bk., titel 1 t/m 4. In B e l g i ë genieten de daders van politieke misdrijven van een uitzonderingsregiem. Vooreerst mogen de p. m. alleen gevonnist worden door het Hof van Assisen; de daders van politieke wanbedrijven mogen niet in voorloopige hechtenis worden geplaatst en zij, die er van verdacht zijn, hebben een andere plaats in het Hof van Assisen dan die welke aan de gewone beschuldigden is ingeruimd. Het gevangenisregiem van voor p.m. veroordeelden staat ongeveer gelijk met dat van personen, die in voorloopige hechtenis zijn. Ten slotte worden de politieke misdadigers niet uitgeleverd.

Het begrip p. m. is echter niet nauwkeurig omlijnd en verschilt, naargelang het betrekking heeft op bevoegdheid van het Hof van Assisen, op het bijz. regiem der gevangenen of op de uitlevering. De wet heeft nergens aangeduid wat zij verstaat onder p. m. en laat de zorg daarvan over aan de rechtsleer en aan de rechtspraak.

Voor wat betreft de bevoegdheid van het Hof van Assisen, is de rechtspraak zéér eng; opdat er een p. m. zou zijn, moet het misdrijf een aanslag zijn hetzij tegen de politieke machten hetzij tegen de politieke rechten der burgers; er moet tevens een politieke opzet zijn. Het bijz. regiem voor politieke gevangenen wordt in veel ruimer mate toegekend; ook zij, die eenigszins met een politiek doel gehandeld hebben of zelfs met een sociaal doel, kunnen van dit regiem genieten. Nog veel ruimer is het begrip p. m., wanneer het geldt uitlevering; al degenen, die met een politieke bedoeling hebben gehandeld of een misdrijf pleegden, dat in eenige mate in verband staat met de politiek, worden niet uitgeleverd.

L i t.: Vandeputte, Het begrip van het p.m. in het Belg. recht (1932). *Collin.*

Politie-onrecht staat tegenover → c r i m i n e e l o n r e c h t. Deze terminologie wijst op een onderscheiding tusschen hetgeen om zich zelf verboden is (doodslag, diefstal, enz.) en hetgeen louter om redenen van orde en maatschappelijk belang verboden is (kleedjes kloppen gedurende den dag, links rijden, enz). Dit laatste heet dan politie-onrecht.

Politierechter, in N e d e r l a n d de uit één lid bestaande kamer van de rechtbank ter behandeling van lichte strafzaken. Bij elke rechtbank bestaat tegenwoordig een dergelijke kamer. De officier van justitie brengt die zaken bij den p. aan, die van eenvoudigen aard zijn zoowel onder juridisch opzicht als wat betreft het bewijs, en waarbij hij meent, dat geen meerdere straf behoort te worden opgelegd dan gevangenisstraf van 6 maanden. Is de p. op de zitting van meening ofwel dat de zaak niet is van eenvoudigen aard of dat een zwaardere straf moet worden opgelegd, dan verwijst hij de zaak naar de meervoudige kamer (de gewone kamer van strafzaken, bestaande uit drie leden). De p. is ingevoerd in navolging van de „police courts” in Eng., die echter sneller en vlotter werken dan die ten onzent, vooral door den zeer korten termijn van dagvaarding en het wegvallen van formaliteiten. *Kleene.*

In B e l g i ë zetelt in het algemeen de vrederechter als p. en doet hij aldus uitspraak over alle zaken, welke tot de bevoegdheid van de politierechtbank behooren; in enkele groote steden (Brussel, Antwerpen en Luik) is er een rechter, die speciaal als p. wordt benoemd en uitsluitend bevoegd is om politiezaken te vonnissen. Het O. M. bij de politierechtbank wordt waargenomen door den commissaris van politie en bij ontstentenis van dezen door den burgemeester der gemeente of door een schepen. De politierechtbank is bevoegd om kennis te nemen van alle overtredingen en van enkele mindere wanbedrijven, welke laatste speciaal door de wet zijn aangegeven. Tegen de vonnissen van den p. kan beroep ingesteld worden bij de correctioneele rechtbank. *Collin.*

Politiestrafrecht noemt men wel het strafrecht, voor zoover het overtredingen betreft. → Crimineel onrecht.

Politietoezicht, toezicht, door politie uitgeoefend op misdadigers; in Ned. zooveel mogelijk vervangen door reclasseeringstoezicht (op voorwaardelijk veroordeelden e.a.).

Politieverordening, term, in Ned. en België in het algemeen gebruikt voor de verordeningen der lagere organen (provincie, gemeente, waterschap), die door politiedwang gehandhaafd kunnen worden. In vele gemeenten zijn die verordeningen in een zgn. a l g e m e e n p. samengevat.

Politis, N i k o l a a s, Grieksch staatsman en groot kenner van internationaal recht. * 27 Jan. 1872 op Korfoe. P. was prof. in de rechtswetenschappen te Poitiers en 1917-’20 min. van Buitenl. Zaken van Griekenland; sedert 1924 Gr. gezant te Parijs; vele malen vertegenwoordiger van Griekenland in den Volkenbond. *v. Son.*

Politoer is een oplossing van gewone oranje → schellak in spiritus; van belang voor de meubelfabricage en als isoleerend lak in de electrotechniek. Voor het **politoeren** van hout, zie → Polijsten.

Poliziano, A n g e l o (Lat. naam Angelus

Politianus, naar zijn geboorteplaats; eigenlijk Angiolo Ambrogini geheeten), Humanist. * 14 Juni 1454 te Montepulciano, † 24 Sept. 1494 te Florence. Vriend van Lorenzo de' Medici, opvoeder van diens zonen Piero en Giovanni (later paus Leo X). 1480-'94 prof. te Florence. P. was een scherpzinnig tekstcriticus; hij verzorgde meerdere editiones principes en vertaalde Gr. auteurs in het Lat. Bekend zijn zijn Miscellanea.

L i t. : J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (II, 83-86). *Zr. Agnes.*

Polje, naam voor groote bekkens en blinde dalen in de → Karst.

Polka (Tsjech. pulka = halve pas, wisselpas), een paardans in ronddraaiende beweging in $^2/_4$ maat uit Bohemen. Vanaf omstr. 1880 over geheel Europa verspreid als een geliefkoosde gezelschapsdans. Variaties: polka-mazurka, een versmelting van beide dansen in $^3/_4$ maat; p.-tremblante of Engelsche p. in een sterk huppelend rhythme; p.-wals.

Pollaiuolo, A n t o n i o d e l, schilder, beeldhouwer en graveur. * 1433 te Florence, † 4 Febr. 1498 te Rome. Wel leerling van Andr. del Castagno, ook invloed van Baldovinetti. Onder zijn Florent. tijdgenooten neemt hij een gewichtige plaats in; zijn werk wordt gekenmerkt door een sterk gevoel voor het plastische en hij was een der eersten, die de naakte figuur in de schilderkunst uitbeeldde. Hij schijnt veel met zijn broeder P i e r o (* 1443, † 1496 te Rome) samengewerkt te hebben en hun beider werk is niet uit elkaar te scheiden.

L i t. : M. Cruttwell, A. and P. P. (1907). *Schretlen.*

Pollak (Gadus pollachius L.), een soort van de fam. der schelvisschen. Leeft in den Atlant. Oceaan en wordt niet zelden in de Noordzee gevangen. Rug donkerbruin, onderzijde zilverwit. Tot 1 m lang. Voedsel vooral jonge haringen. Zijn vleesch is droog.

Pollare, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen; ten Z.W. van Ninove. Opp. 355 ha, ca. 900 inw. (Kath.). Landbouw, tabak. Romeinsche vondsten.

Pollen, → Stuifmeel.

Pollentia (tegenw. Pollenza), stad in Ligurië, in de Oudheid bekend om de aldaar vervaardigde drinkbekers. Bij P. had de veldslag plaats tusschen Stilicho en Alarik, waarna de Goten Italië verlieten (403).

Polleur, gem. in het O. van de prov. Luik (XVI 704 E2); opp. 1 814 ha, ca. 1 400 inw. (vnl. Kath.). Rivier de Hoëgne. Landbouw, veeteelt, steengroeven. Rotsachtige en beboschte omgeving. Behoorde eertijds tot Franchimont.

Pollini, F r a n c e s c o, pianist en componist. * 1763 te Laibach, † 17 Sept. 1846 te Milaan. Leerling o.a. van Mozart te Weenen. Voerde het gebruik in voor klavier op drie notenbalken te schrijven (navolgers vooral Thalberg en Liszt), wanneer melodie in de middenstem en passagewerk voor beide handen voorkomt. Schreef klavierwerken en een klavierschool. *Piscaer.*

Pollinium (p l a n t k.), hoeveelheid samengekleefde stuifmeelkorrels, voorzien van een steel, waarmee het p. zich kan vasthechten aan insecten, die zoo de stuifmeelmassa's van de eene bloem op de andere overbrengen. P. komen o.a. voor bij orchideeën.

Pollinkhove, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z.W. van Diksmuide, aan den IJzer en het kanaal Veurne—Loo; opp. 1 382 ha; ca. 1 150 inw. (Kath.). Landbouw; weiden en veeteelt.

Pollio, 1° C. A s i n i u s, → Asinius Pollio.

2° T r e b e l l i u s, → Historia Augusta.

Pollopas, kunsthars, samengesteld uit een phenol-formaldehyde condensatieproduct en cellulose.

Pollux (m y t h.), een der → Dioscuren.

Pollux (s t e r r e n k.), β Geminorum, de helderste ster van de Tweelingen. Helderheid 1,21 magnitude, spectraaltype KO, afstand ong. 33 lichtjaren. P. behoort tot de groote sterren: de schijnbare middellijn is 0,015″, wat in verband met den afstand een werkelijke middellijn van 20 millioen km geeft ($^1/_{15}$ van de middellijn van de aardbaan).

Pollux (Polydeukes), J u l i u s, Grieksch schrijver, ca. 200 n. Chr. Schreef een voor de geschiedenis der Antieke muziek belangrijk bronnenwerk (Onomastikon), opnieuw uitgegeven door Becker (1846).

Polo, 1° → Waterpolo.

2° Balspel te paard, gelijkend op hockey. De bamboehouten bal moet met behulp van een stick door het doel der tegenpartij gebracht worden. De speeltijd is in 7 gedeelten, chuckers, verdeeld. Elke chucker duurt 8 minuten. Het spel, waarvoor men graag speciaal afgerichte poloponies gebruikt, stelt hooge eischen aan paard en ruiter. Perzië wordt beschouwd als het land van oorsprong. In de tweede helft der vorige eeuw is het in Europa ingevoerd.

Polo, M a r c o, koopman en reiziger. * 1254 te Venetië, † 1324 aldaar. Zijn vader, Nicolò, en zijn oom, Maffio, hadden reeds van 1254 tot 1269 een reis in Centraal-Azië gemaakt tot den Karakoroem. In 1271 werd een tweede reis ondernomen, waaraan ook Marco deelnam. Over land reizend, bereikten zij in 1274 Peking. Na 17 jaar, gedurende welke M. P. hooge ambten bekleedde, reisde men in 1291 via Achter- en Voor-Indië terug. De Venetianen geloofden P. niet en gaven hem den bijnaam Messer Marco Milione (= Mijnheer Marco Millioen). Van 1298 tot 1302 was hij in Genueesche krijgsgevangenschap; in dezen tijd heeft hij zijn reisherinneringen laten opschrijven.

L i t. : Pauthier, Le livre de M. P. (2 dln. 1865); Yule, The Book of Sir M. P. (2 dln. ^{3}1921); een Duitsche vert. der reisbeschrijving gaf von Lemke (1907); meer literair behandeld is : O. v. Haustein, Beim Grosskhan der Goldenen Horde (1930). *de Visser.*

Polonaise, oorspr. een Poolsche(?) reidans in $^2/_4$ maat, oudtijds een triomftocht van krijgers. Eerst later sloten paarsgewijze de vrouwen zich bij dezen ommegang aan. In de 16e eeuw was de p. een dans in tweedeelige maat; in de 17e e. kreeg zij een driedeeligen nadans, die in de 18e e. zelfstandige ontwikkeling kreeg en in de suite (o.m. bij Bach) een plaats verwierf. De p. in $^3/_4$-maat, met gemengde paren, was in dien tijd als hofdans bekend. Einde 18e e. werd de p. een plechtige marsch (steeds in driedeelige maat) met trio en Da Capo. Beethoven, Weber en velen hunner tijdgenooten hebben de p. als instrumentalen vorm vaak gebruikt. De negen polonaises voor klavier van Chopin vormen een hoogtepunt in haar evolutie.

Als gezelschapsdans is de p. nu nog in gebruik als de openingsdans van het bal: een rhythmisch gaan, waarbij het aanvoerende paar verschillende geometrische figuren aangeeft, die alle volgende paren uitvoeren. *de Klerk/Terlingen-Lücker.*

L i t. : Klemm, Tanzkunst (blz. 101).

Polotsk, stad in Wit-Rusland aan de Duna; ca. 26 000 inw. Graan- en houthandel.

Polowidjo, vaak ook p a l a w i d j a gespeld, zgn. tweede gewassen, die in den tijd, waarin er geen rijst op de sawah's staat, op Java geteeld worden zoowel om het profijt, dat zij opleveren, als om het voordeel, dat wisselcultuur den grond brengt. Uit den aard

van de zaak moeten het snelgroeiende planten zijn (lombok, térong, ketella, maïs, bepaalde soorten boonen, komkommers, enz.). *Berg.*

Pols, het gedeelte in den onderarm tusschen spaakbeen-ellepijp en handwortel, waar men het kloppen van den slagader kan waarnemen. Het daar liggend gewricht wordt p o l s g e w r i c h t genoemd. P o l s b r e u k is een veel voorkomende beenbreuk; ontstaat meestal bij val op de hand in gestrekten stand, waardoor de hand naar boven afwijkt in stand in den vorm van een bajonet (bajonetfractuur).

Polsbroek, gemeente in het Z.W. van de prov. Utrecht, op de grens van Zuid-Holland in de Lopikerwaard; opp. 1 165 ha; 930 inw. (74 % Ned. Herv., 20 % Kath. en 6 % Geref.). Rivierklei en laagveen. Landbouw, veeteelt en wat industrie (meubelen).

Polsbrug (k r ij g s k.), lichte, verplaatsbare voetbrug (vonder), geschikt om niet diepe wateren van ten hoogste 7 m breedte te overbruggen. Zij bestaat uit een tusschenondersteuning (juk) van twee gekruiste polsstokken, waarop van oever tot oever een plank rust.

Poltawa (Oekr. P i l t a w a), Oekrainsche stad aan de Worskla (49°33′N., 34°29′O.); ca. 100 000 inw. Suikerindustrie. In den slag bij P. in 1709 versloeg Peter de Groote het Zweedsche leger onder Karel XII; deze vluchtte daarna naar Turkije.

Polyandrie, → Polygamie.

Polyanthus, → Tuberoos.

Polybius, na Thucydides de grootste der Oud-Grieksche historici. * Ca. 200 v. Chr. te Megalopolis. In 166 als gijzelaar naar Rome, waar hij 16 jaar verbleef en de voor hem onbekende grootheid van de Rom. wereldmacht bestudeerde en bewonderde; nam zelfs deel aan de tochten van Scipio naar Africa en Spanje, woonde in 146 den ondergang bij van Carthago. Van zijn historisch werk in 40 boeken zijn de 5 eerste boeken volledig, alsook langere stukken uit de meeste andere bewaard. Het was een universeele geschiedenis die, pragmatisch opgevat (objectieve uiteenzetting der feiten) zooals bij Thucydides, aanving met de Rom. geschiedenis van 266 en ging tot 144 en aantoonde hoe de eene staat na den anderen opgaat in het door P. als het definitieve wereldrijk beschouwde Rome.

U i t g. : d. Dindorf-Büttner-Wobst (1904-'29).

Polycarpisch zijn planten, die meermalen bloeien en vruchten dragen, in tegenstelling met monocarpische planten.

Polycarpus, Heilige, martelaar, apostolische Vader. † 23 Febr. 155 of 156. P. werd door den Apostel Joannes tot bisschop van Smyrna aangesteld, ca. 100. Kort voor zijn marteldood is hij in Rome geweest, waar paus Anicetus en hij het niet eens konden worden in de kwestie over den datum van het Paaschfeest. Overigens is P., ofschoon er slechts één echte brief van hem is overgeleverd, een waardevolle schakel in den keten der apostolische overlevering. Hij was een persoonlijk leerling van Sint Jan en van den anderen kant heeft de Kerkvader Irenaeus van Lyon, die pas eind 2e eeuw schreef, persoonlijk onderricht genoten van P. In een brief van de kerk van Smyrna uit 156 bezitten we nog het schoone verhaal van P.'s marteldood op 86-jarigen leeftijd. Feest 26 Januari.

U i t g. van brief en martyrium in Funk, Patres Apostolici (I 1901). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. Altkirchl. Lit. (I 1913). *Franses.*

Polychromie (< Gr. polus = veel; chroma = kleur) bestaat in het aanbrengen van „veel kleuren" op een bouw- en beeldhouwwerk. Reeds bij Egyptenaren (Karnak), Babyloniërs (Warka), Perzen (Suza), Grieken (vooral in den Dorischen stijl), alsook in de M.E., vnl. in den Romaanschen stijl, bij de Westerlingen bekend. Meer nog dan in de architectuur is de p. gebruikelijk in de plastiek: bij Romeinen (beeld van Livia in de Villa dei Misteri te Pompeji) en Etruskers; in de middeleeuwsche Christelijke kunst gebruikelijk voor steenen of ivoren reliëfs en beelden; sedert de 15e e. veelvuldig op houten beelden (Frankrijk, Spanje, Vlaanderen); in de Renaissance kunnen Della Robbia en Donatello (buste van Nicolò da Uzzano) worden genoemd als beoefenaars der p. In den modernen tijd is sinds het midden der 19e e. de p. weer opgekomen; tot in den jongsten tijd kan men vooral minderwaardig religieus beeldhouwwerk aanwijzen, dat zoetelijk gepolychromeerd is. → Monochromie.

L i t. : H. Phleps, Die farb. Architektur bei den Römern u. im M. A. (1930) ; Treu, Sollen wir unsere Statuen bemalen? (1884); A. Michel, Hist. de l'art. *p. Gerlachus.*

Polychromographie, andere term voor → veelkleurendruk.

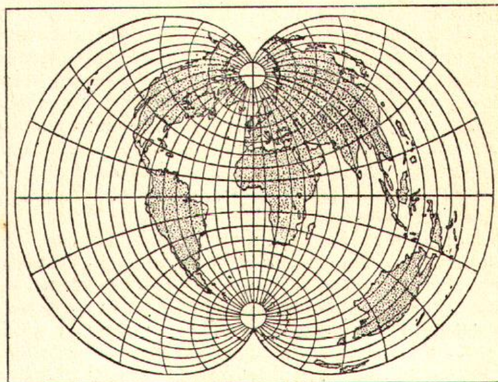
Polychronius, Grieksch exegeet, bisschop van Apamea; broeder van → Theodorus van Mopsueste. † Vóór 431. Hij schreef commentaren op Daniël, Ezechiël en Job, waarvan slechts fragmenten bewaard bleven, en volgde de Antiocheensche richting (zie → Antiocheensche school).

L i t. : Bardenhewer, P. (1879) ; id. Gesch. d. altkirchl. Lit. (III ²1923). *Franses.*

Polycles, Grieksch beeldhouwer uit de 4e eeuw v. Chr., van wiens Hermaphrodiet men een imitatie meent te vinden in een beeld uit het Berlijnsch Museum.

Polycletus, 1° Grieksch beeldhouwer uit de 5e e. v. Chr., die een canon opstelde voor de verhoudingen van het menschelijk lichaam; vader van 2°. Zijn speerdrager (Doryphorus) werd reeds in de Oudheid als een model van de nagestreefde lichaamsproporties geroemd (zie afb. 9 op de pl. t/o kol. 353 in dl. XII). Zijn figuren, die naar eenzelfde schema voorgesteld zijn, voeren een rhythmische, veelal voortschrijdende beweging uit, waarbij de stand der beenen, het spel van armen, lichaamsspieren en het hoofd den indruk van evenwichtigheid naar voren brengen. Enkel door copieën zijn P.'s werken bekend, o.a. de verwonde Amazone, de Doryphoros, de Diadumenos (de jongeling, die zich den overwinnaarsband om de slapen legt).

2° Grieksch architect, zoon van 1°; bouwer van het theater te Epidauros. *E. De Waele.*

Polyconische projectie.

Polyconische projectie, een kaartprojectie,

afgeleid van de → kegelprojecties, waarbij iedere parallel geteekend wordt alsof de kegel de aarde daar raakte. Eigenlijk dus projectie op een aantal kegels. Voor kaarten op groote schaal wel bruikbaar: Amer. zeekaarten. Op de geheele aarde toegepast geeft de p. een eigenaardig graadnet (zie afb.). *Jong.*

Polycrates, tyran van Samos uit de tweede helft der 6e eeuw v. Chr. Bevriend met Egypte (Amasis), daarna met de Perzen (Cambyses). Verhief Samos tot een ware zeemacht, zorgde voor de uitbreiding van den handel, liet groote werken uitvoeren, beschermde ook de kunsten (→ Ibycus en → Anacreon) en voerde een schitterende hofhouding. Door den satraap Oroitas in Magnesia met list vermoord (522). Bekend is uit Herodotus de geschiedenis van den ring van P.: de nijd der goden treft fataal vooral de grootsten.

L i t.: Herodotus (III, 39); vgl. Schiller, Der Ring des Polykrates. *V. Pottelbergh.*

Polydactylie, bij menschen en zoogdieren het soms optreden van vingers en teenen boven het normale getal. Bij p. komt niet zelden h e x a d a c t y l i e of zesvingerigheid voor. Men schrijft hiervan het ontstaan toe aan splijting bij den embryonalen aanleg van een vinger. *L. Willems.*

Polydeuces (Grieksch. Lat. Pollux), een der → Dioscuren.

Polyeder, ander woord voor → veelvlak.

Polyeder-projectie, een kaartprojectie voor topographische kaartbladen, waarbij het gedeelte der aarde, dat op een bepaald blad wordt afgebeeld, geprojecteerd wordt op een vlak door de vier hoeken. Practisch vrij van vervorming, maar de aansluiting der bladen over grootere gebieden is niet mogelijk zonder fouten.

Polyembryonie. In de embryologie spreekt men van p., als twee, vier, acht of meer d i e r e n aan eenzelfde bevruchte eicel hun ontstaan danken; evenals de → eeneiige tweelingen zijn dgl. embryo's steeds van hetzelfde geslacht. Dit is o.a. het geval voor de gordeldieren Dasypus en de sluipwesp Encyrtus fuscicollis. Bij de p l a n t e n spreekt men van p., wanneer adventieve spruiten in den zaadknop gevormd worden; bij den sinaasappel bijv. ontwikkelen zich op die wijze vsch. jonge plantjes uit één enkel zaad, wat den indruk verwekt, dat dit zaad meer dan één kiem bevatte. *Dumon.*

Polygala, → Vleugeltjesbloem.

Polygamie (⟨ Gr. polus = veel; gamein = huwen), **1°** (m o r a a l) het sluiten van meer dan een huwelijk door een persoon. Gebeurt dit achtereenvolgens, zoodat het eerste huwelijk heeft opgehouden te bestaan, voordat men het tweede sluit, dan noemt men dit polygamia successiva. Wij gebruiken daarvoor het woord: → tweede huwelijk en verstaan onder p. het t e g e l ij k gehuwd zijn met twee of meer personen. Dit kan nog op twee manieren. Vandaar twee vormen van polygamie: polyandrie (Gr. anèr = man) en polygynie (gunè = vrouw).

P o l y a n d r i e, d.i. het gehuwd zijn van één vrouw met meer mannen tegelijk, is in de geschiedenis zeer zelden voorgekomen als wettig erkende vorm van huwelijk. Dit is veel meer dan polygynie in strijd met de natuurlijke zedeleer, omdat het veel meer in strijd is met aard en doel van het huwelijk. Immers het maakt een wezenlijk onderdeel van het eerste doel van het huwelijk, nl. de opvoeding der kinderen door de ouders, absoluut onmogelijk; daar bij polyandrie de afstamming van den vader onbekend is. Verder veroorzaakt het dikwijls de onvruchtbaarheid der vrouw en bemoeilijkt het vreedzame familieleven. Polyandrie is in strijd met de p r i m a i r e geboden der natuurwet.

Door de p o l y g y n i e (Ned.: veelwijverij) wordt het eerste doel van het huwelijk niet onmogelijk gemaakt, wel zeer bemoeilijkt; het tweede doel: wederzijdsche hulp en steun voor het leven, geheel onmogelijk gemaakt. Dit laatste immers veronderstelt een innigen band van hartelijke liefde; een geheel voor elkander leven. Het leven met meer vrouwen tegelijk sluit dit uit. En omdat zoowel dit als het vreedzaam familieleven met veelwijverij niet samengaat, en beide weer van groot belang zijn voor de opvoeding der kinderen, bemoeilijkt zij dit (eerste) huwelijksdoel. Ook leert de geschiedenis, dat veelwijverij voert tot een staat van ondergeschiktheid van de vrouw, die met slavernij gelijk staat. Dit is in strijd met de natuurlijke gelijkwaardigheid van beide gehuwden. Om al deze redenen, die nauw samenhangen, is veelwijverij in strijd met de natuurwet; zij het dan met de s e c u n d a i r e, d.i. onmiddellijk uit de primaire afgeleide geboden der natuurwet.

In deze secundaire geboden kan God soms dispenseeren. Zoo verklaren we de levenswijze van de aartsvaders en van het Joodsche volk.

Evenals de onontbindbaarheid, is ook de eenheid van het huwelijk door Christus hersteld in de oorspronkelijke volmaaktheid, die God bij de schepping er aan gegeven had (Gen. 2.24). Nu geldt dus als natuurwet, verplichtend voor iedereen, ook voor de ongedoopten: zoolang iemand geldig gehuwd is met een vrouw, is het niet alleen verboden maar ook onmogelijk een ander huwelijk aan te gaan (→ Huwelijksbeletsel; → Huwelijksband). Zulk een tweede huwelijk is ongeldig. Waar veelwijverij practisch beoefend wordt, is de man alleen met de eerstgenomen vrouw geldig gehuwd. *Bender.*

2° Voor p. in het r e c h t, zie → Dubbel huwelijk.

3° Bij de p l a n t e n is p. gekenmerkt door het feit, dat op eenzelfde individu tweeslachtige en eenslachtige bloemen voorkomen. Bij de d i e r e n spreekt men van p., wanneer een mannetje met vele wijfjes samenleeft (polygynie), bijv. bij hoefdieren en hoenders; het komt veel minder voor, dat één wijfje verschillende mannetjes kent (polyandrie), zooals bijv. bij de koekoek. *Dumon.*

Polyglaciale hypothese, → IJstijden.

Polyglot (⟨ Gr. polus = veel; glotta = tong, taal), **1°** iemand, die meerdere talen verstaat.

2° Een b ij b e l u i t g a v e, waarin vsch. tekstrecensies in onderscheiden talen naast elkaar staan afgedrukt. Vanaf de vroegste tijden werden speciaal om apologetische redenen dgl. handschriften vervaardigd. Voor de tekstcritiek zijn ze zeer nuttig. Vanaf de 16e e. neemt het aantal toe: P. van Alcala (→ Complutenser p.), P. van Antwerpen (→ Biblia regia, Arias Montano). De P. van Londen is de meest verspreide en is zeer waardevol en zorgvuldig bewerkt. Ze is uitgegeven door Brion Walton en voltooid in 6 folianten in 1657. De eerste 5 deelen geven het O. en het N.T. in 9 talen; het laatste deel biedt het critisch apparaat. Vigouroux gaf uit: Sainte Bible polyglotte (Parijs 1898-1909); ze bevat Hebr., Gr. en Vulgaattekst met de Fr. vertaling. *C. Smits.*

L i t.: J. Goettsberger, Einleitung in das A. T. (1928).

Polygnotus van Thasos, Grieksch schilder uit het midden van de 5e eeuw v. Chr.; leerling van zijn vader Aglaophon. Van zijn werken, waarvoor hij het onderwerp koos uit oude sagen, waren zijn verwoesting

van Troje en Odysseus in de onderwereld te Delphi de meest beroemde. Zoowel techniek als compositie waren nog vrij primitief. Zie afb. in kol. 312 in dl. I en afb. in kol. 814 in dl. II.

Lit.: Pfuhl, Malerei u. Zeichnung der Griechen (II 1923); Em. Löwy, P., ein Buch von gr. Malerei (2 dln. 1929). *W. Vermeulen.*

Polygonaal getal, ander woord voor → veelhoekig getal.

Polygonaal stelsel (krijgsk.), versterkingswijze volgens M. de → Montalembert. Hierbij bestond de enceinte uit een veelhoek van rechte of zwak gebroken fronten, waarop de artillerie voor bestrijding van de aanvalswerken werd opgesteld. Het flankement van de grachten geschiedde uit → caponnières, gelegen voor het midden van elk front, van twee, soms drie verdiepingen, waarin geschutskazematten en opstelling voor geweerschutters. Het geschut stond gedeeltelijk hoog opgesteld om meer uitwerking te hebben op bres- en contrebatterijen. De gracht voor de caponnières werd geflankeerd uit galerijen op den hoofdwal. Bovendien moest om de vesting een kring van gedetacheerde forten komen. Een fout was de onvoldoende dekking van het metselwerk, maar overigens waren de beginselen zoo goed, dat zij buiten Frankrijk overal toepassing vonden, vooral in de → Nieuw-Pruisische versterkingswijze. *H. Lohmeijer.*

Polygonaceae, → Veelknoopigen.

Polygonatum, → Salomonszegel.

Polygoon (meetk.), ander woord voor → veelhoek.

Polygoon, Ned. journaalfilmonderneming en fotobureau te Haarlem. P. produceert vnl. journaals van Ned. gebeurtenissen. P. is de eerste onderneming van dezen aard in Ned. en met → Profilti vormt P. het eenige tweetal. Een enkele maal opereerde P. ook in het buitenland (Eng. kroningsfeesten, Mei 1937), waarbij P. in actualiteit de buitenlandsche journaals overtrof. In Sept. 1937 stichtte P. in samenwerking met Filmex N.V. en het City-concern de productiemaatschappij Neerlandia-Film. *v. Domburg.*

Polygynie, → Polygamie.

Polyhedrale getallen, in de getallenleer ingevoerde getallen, die in verband staan met de regelmatige veelvlakken (kubus, achtvlak, twaalfvlak en twintigvlak). Ze worden onderscheiden in de → hexahedrale, → octaëdrale, → dodecahedrale en → icosahedrale getallen. Vgl. → Tetrahedrale getallen.

Polyhybride (biol.), een bastaard uit twee ouders, die voor een gegeven aantal, n, tegenstelbare kenmerken verschillen (→ Mendelisme).

Polyhymnia of Polymnia, één der → Muzen.

Polymere factoren (biol.) verschillen hierin van de gewone → erffactoren, dat zij, hoewel onafhankelijk overervend, samenwerken om eenzelfde eigenschap in versterkte mate tot uiting te doen komen.

Polymerie (biol.), een door Lang (1911) in het → Mendelisme ingevoerd begrip om aan te duiden, dat een eigenschap veroorzaakt wordt door twee of meer in de gameten aanwezige, zelfstandige, gelijkwaardige, samenwerkende factoren, die elkaar in hun werking versterken. Bij de tarwe bijv. kent men drie factoren, die elk voor zich de roode kleur van de korrel veroorzaken; samenwerking van twee of drie factoren roept een intenser kleur van de korrel te voorschijn, terwijl afwezigheid van de polymere factoren de witte korrelkleur tot gevolg heeft. In de F_2 van dgl. trihybride tarweplant is de splitsing 63 planten met gekleurde : 1 plant met witte korrels. De lichte verschillen in de kleurschakeering van de 63 planten met roode korrels komt theoretisch overeen met volgend splitsingsschema:

Aantal planten	1	6	15	20	15	6	1
Aantal polymere factoren	6	5	4	3	2	1	0

Sommige schrijvers spreken van „multiple” in plaats van „polymere” factoren en houden geen rekening met de door Lang geëischte gelijkwaardigheid en samenwerking. Plate (1913) verkoos daarom den term „homomerie”, doch thans wordt de p. onderverdeeld in isomerie (factoren gelijkwaardig) en anisomerie (f. ongelijkwaardig), waarbij nog onderscheid dient gemaakt tusschen cumulatieve en niet-cumulatieve anisomerie.

Lit.: K. Tjebbes, Polymerism (in: Bibliographia Genetica, VIII 1931). *Dumon.*

Polymerisatie (scheik.) is de overgang van een verbinding in een andere, waarvan het moleculair gewicht een veelvoud is van dat van de oorspr. stof. De ontstane stof noemt men polymeer (vgl. → Macro-molecule). Als voorbeeld moge dienen de p. van butadieen tot de tegenw. in Duitschland gemaakte synthetische rubber Buna. *E. de Roy van Zuydewijn.*

Polymeter. Lambrecht's polymeter (meteorol.) meet rechtstreeks de luchttemperatuur en de betrekkelijke vochtigheid, en onrechtstreeks het dauwpunt, de waterdampspanning en de volstrekte vochtigheid van de lucht. Bestaat uit een thermometer en een haarhygrometer (→ Hygrometer).

Polymorphie, 1° (scheik.) het vermogen van een stof in verschillende modificaties op te treden (→ Allotropie). P. wordt ook heteromorphisme genaamd.

2° In de dierk. verstaat men onder p. de veelvormigheid van individuen in dierenkolonies, bijv. bij de pijpkwallen, waar men in dezelfde kolonie zwem-, eet-, dek-, voel- en voortplantingspoliepen kan onderscheiden. Overeenkomstig hun functie hebben deze individuen een anderen bouw. Zie ook → Dimorphisme. *L. Willems.*

Polynesië, → Oceanië.

Polyneuritis, ziekte, waarbij vsch. zenuwen tegelijk worden aangedaan (→ Neuritis) en prikkeling of uitvalverschijnselen optreden, ten gevolge van infectieziekten (tabes, diphtherie, e.a.), vergiftigingen (alcohol-, lood-, arsenicumpolyneuritis, enz.). Ook diabetes, nierziekten, of het gemis aan vitaminen kunnen tot p. leiden, bijv. bij voeding met gepelde rijst treedt bij kippen de p. gallinarum op en bij den mensch de beri-beri. Ook pellagra is een dergelijke avitaminose. *Klessens.*

Polynomiaalcoëfficiënt, ander woord voor → multinomiaalcoëfficiënt.

Polynomium, ander woord voor → veelterm.

Polyphaag worden dieren genoemd, welke niet (zooals monophagen) van één bepaalde voedingsstof leven.

Polyphemus (Gr. myth.), zoon van Poseidon en de nimf Thoosa, de geweldigste der Cyclopen. Vsch. metgezellen van Odysseus werden door hem in zijn hol verslonden. Odysseus stiet met een gloeiend gemaakten paal het eenige oog uit, dat P. had.

Polyphonie (muziek) noemt men een compositiewijze, waarin de verscheidene stemmen geheel of ten deele zelfstandig worden behandeld. P. staat aldus tegenover homophonie, d.i. de schrijfwijze, die de partijen met elkander verbindt in vorm

van accoorden, waarbij dan één stem, doorgaans de bovenstem, de overheerschende melodie voordraagt. P. noemt men daarom horizontale, homophonie verticale compositie. *Lenaerts.*

Polyphylesis, → Meerstammige ontwikkeling.

Polyphylla, → Duinkever.

Polyploïdie (b i o l.), cytologisch verschijnsel, waarbij organismen drie (triploïdie), vier (tetraploïdie) of meer → haploïde chromosoomgarnituren in de celkernen bezitten.

Polypodiaceeën, de grootste varenfamilie, waartoe bijna alle inlandsche varens behooren. Zij omvat 3 000 soorten over de geheele aarde, de meeste echter in de tropen en wel op vochtige plaatsen. Op nieuwe eilanden (bijv. Krakatau na de uitbarsting van 1889) zijn de varens, waarvan de sporen door den wind overgebracht worden, de eerste bewoners. Er worden vsch. onderfamilies onderscheiden. Bekende soorten zijn eikvaren, niervaren, wijfjesvaren, tongvaren, dubbelloof, adelaarsvaren en venushaar. *Bouman.*

Polyporus, steelzwammengeslacht van de fam. der buisjeszwammen, wordt meestal in meer geslachten verdeeld. Zeer algemeen in Ned. zijn de paarse dennenzwam (P. abietinus), de zadelzwam (P. squamosus) en de bonte P. of → elfenbankjes (P. versicolor), in vsch. zijde-glanzende kleuren op stammen en stronken. *Bouman.*

Polypterini (Crossopterygii), een orde van visschen, behoorende tot de onderklasse der Ganoidei. Ze bezitten veel vinnen, terwijl de wervels week of volledig verbeend kunnen zijn. Ze komen voor van Devoon tot Recent.

L i t. : K. A. von Zittel, Grundzüge der Paläontologie (2e ged., Vertebrata, [6]1924).

Polypterus, → Snoeksteur.

Polyptychon. De Grieken en Romeinen gebruikten voor notities wastabletten als zakboekjes; men schreef met een stift in een dunne waslaag, zoodat de kleur van het daaronder liggende hout of ivoor te zien kwam en het schrift dus leesbaar werd. Meestal waren dit twee plankjes, door ringen aan elkaar verbonden (diptychon), soms drie (triptychon); soms waren het er meer, dan spreekt men van polyptychon. *Poortenaar.*

Polysemie. Onder p. in de H. S c h r i f t wordt begrepen het bestaan van een meervoudigen letterlijken zin in woorden en teksten van de H. Schrift. Letterlijke zin wordt dan genomen in de strikte beteekenis van het woord. De meening dat de Bijbel polysemisch is, schijnt door sommige Vaders en oudere theologen gehouden te zijn. Tegenwoordig wordt ze door bijna niemand aangenomen. Een moderne felle verdediger is P. Nic. Assouad O.F.M. *C. Smits.*

L i t. : Pesch, De Inspiratione S. Scripturae (1925) ; N. Assouad, Polysema sunt Sacra Biblia (1917-'24).

Polyspermie (b i o l.), het binnendringen van meerdere spermatozoïden in een eicel. P. komt veelvuldig voor in dooierrijke eieren, o.a. bij haaien en vsch. reptielen. De bevruchting geschiedt slechts door één spermatozoïd.

Polijsten, het geven van een glad glimmend oppervlak aan metaal, glas of steen (dezelfde bewerking op hout toegepast heet gewoonlijk p o l i t o e r e n). Men neemt tegenw. aan, dat p. principieel verschillend is van slijpen. Dit laatste is een zuiver mechanisch wegnemen van materiaal, waarbij er aan het oppervlak een soort berglandschap ontstaat. Bij p. daarentegen, hetwelk slechts door wrijven met bepaalde stoffen (krijt, ijzer-, chroom-, tinoxyde) als uiterst fijn poeder op een geschikten ondergrond (zeemleer, beter een harskoek) kan worden uitgevoerd, treedt een vloeiing van het materiaal op, zoodat er aan het oppervlak een zeer dun (bijv. 20 moleculen dik) laagje (de Beilbylaag) gevormd wordt, dat eenigszins andere eigenschappen heeft dan het gewone materiaal. Over de wijze van ontstaan van deze laag zijn de meeningen nog verdeeld. Volgens sommigen heeft er werkelijk een smelten plaats; anderen staan een colloid-chemische verklaring voor. *Zernike.*

L i t. : G. T. Beilby, Aggregation and Flow of Solids (1921). Over het polemisch gedeelte zie het tschr. Nature (dl. 137, blz. 516 ; dl. 138, blz. 31, 1010 ; dl. 139, blz. 152).

Polijststaal, een gladde stift, soms lepelvormig gebogen en verbreed, die de kopergraveur en de etser gebruiken om krasjes uit de koperen plaat te verwijderen of gegraveerde lijnen te verzachten.

Polysyllogisme (l o g i c a), aaneengesloten reeks van syllogismen, waarbij de → conclusie van het voorgaande tegelijk als → praemisse voor het volgende dient. Bijv.: de deugdzame mensch heeft een goed geweten; welnu, wie een goed geweten heeft, voelt zich gerust; dus voelt de deugdzame mensch zich gerust; welnu, wie zich gerust gevoelt, is gelukkig; dus is de deugdzame mensch gelukkig. → Kettingredeneering. *F. Sassen.*

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923, 202-203).

Polysyndeton, een stijlfiguur, hierin bestaande, dat een reeks woorden of zinnen aaneengeregen worden door meestal hetzelfde voegwoord, waardoor de indruk van opeenhooping bedoeld en bereikt wordt; stijging van gevoel is er dikwijls de oorzaak van. Voorbeeld: En dan schilderen zij (onze middeleeuwsche schilders) Maria met het Kindeken op den arm, staande in een prachtige kerk, . . . of op een troon, zetelend in een lusthof, en de geurigste bloemen omgeven haar, en de schoonste vogelen zingen haar toe, en heilige maagden omkringen haar, en engelen omzweven haar, . . . (J. Kronenburg). → Asyndeton. *v. d. Eerenbeemt.*

Polysynthetische talen, → Incorporeerende talen.

Polysynthetische tweelingen zijn → kristaltweelingen, uit meer dan twee individuen in regelmatige herhalingen opgebouwd. Algemeen bij plagioklaas.

Polytheïsme (veelgoderij), geloof aan en eeredienst van verschillende van elkaar onafhankelijke goden, met eigen machtsbereik. In de meeste gevallen vormen deze goden een soort gemeenschap onder de heerschappij van een oppergod, naar het voorbeeld van de nationale gemeenschap. In dien oppergod leeft vaak de monotheïstische godsgedachte voort, zelfs dan als het oude Opperwezen door den staats- of stadsgod verdrongen werd. Het p. vormt niet den overgang naar het monotheïsme. Onder den invloed der wijsbegeerte ontstond in de Oudheid een syncretistisch streven, waarin de vele goden met elkaar geïdentificeerd worden, maar dat uitliep niet in een monotheïsme, maar in een vaag naturalistisch pantheïsme (Babylon, Egypte, Hellenisme). In de andere culturen daarentegen is het p. onder den invloed van allerlei oorzaken gegroeid uit een verdringing en verduistering van het monotheïstisch godsgeloof der oerculturen.

L i t. : K. L. Bellon, Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932) ; id., Inl. tot de godsdienstgeschiedenis (1935) ; A. Anwander, Die Religionen der Menschheit ([2]1935). *Bellon.*

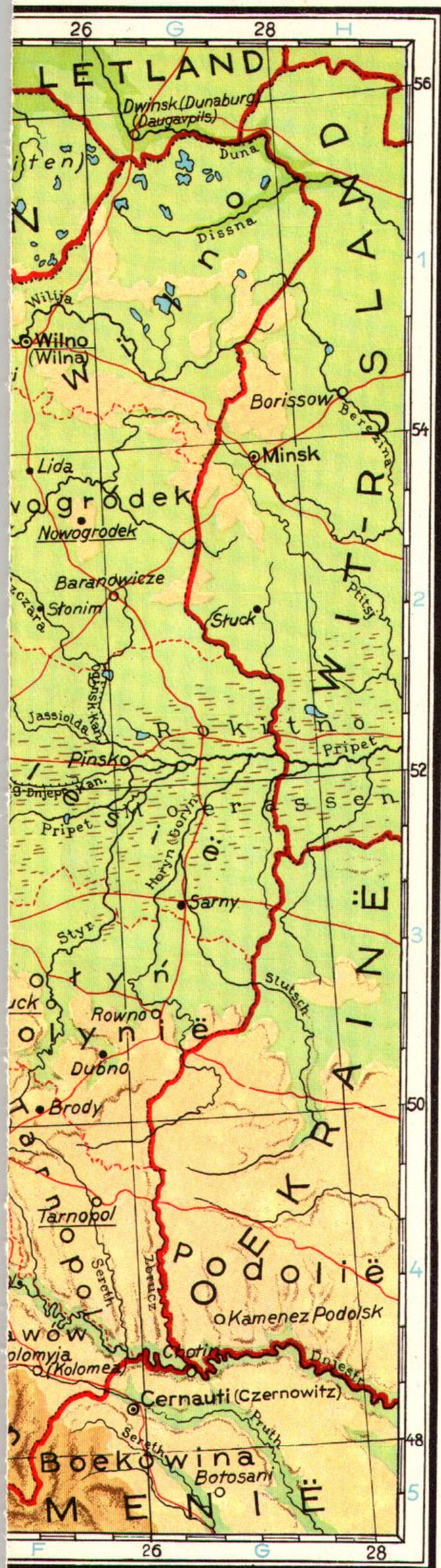
Polythelie, het optreden van tepels boven het normale aantal.

POLEN

PLAATSEN v. meer dan 1 mill. inw.
PLAATSEN van 1 mill. - 500.000 "
Plaatsen van 500.000 - 100.000 "
Plaatsen " 100.000 - 20.000 "
Plaatsen van minder dan 20.000 "
Rijksgr. --- Provinciegr. Hoofdsteden
Belangrijke Spoorwegen * Vuurtoren

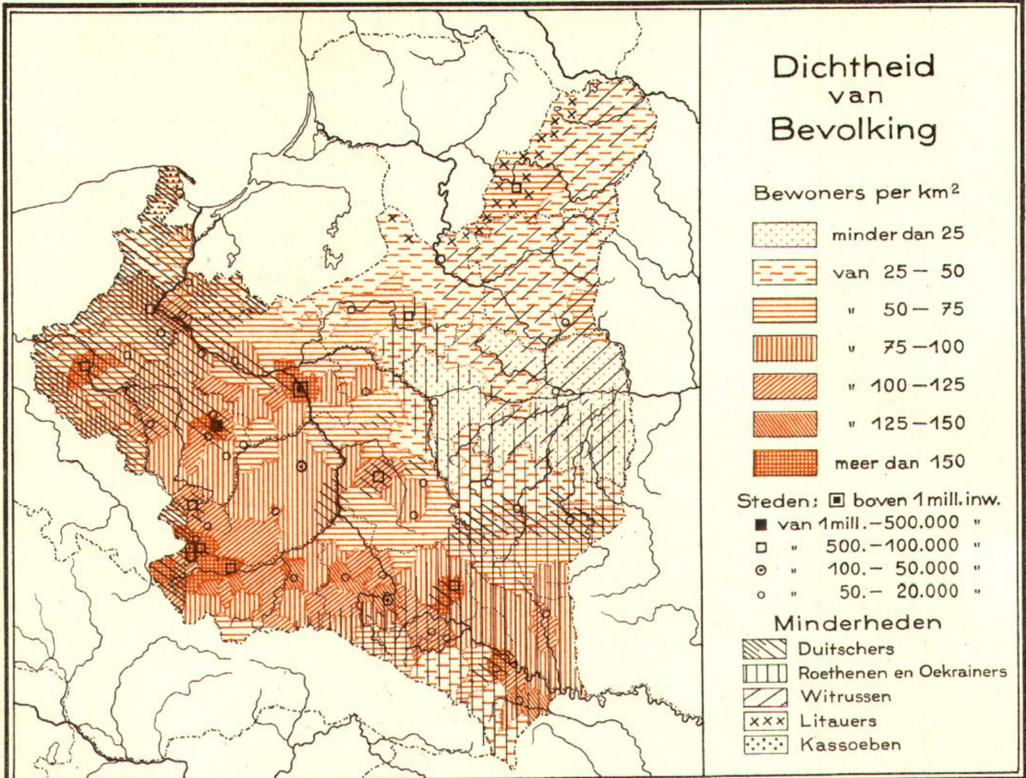
Hoogten in m:
0 - 100
100 - 200
200 - 500
500 - 1500

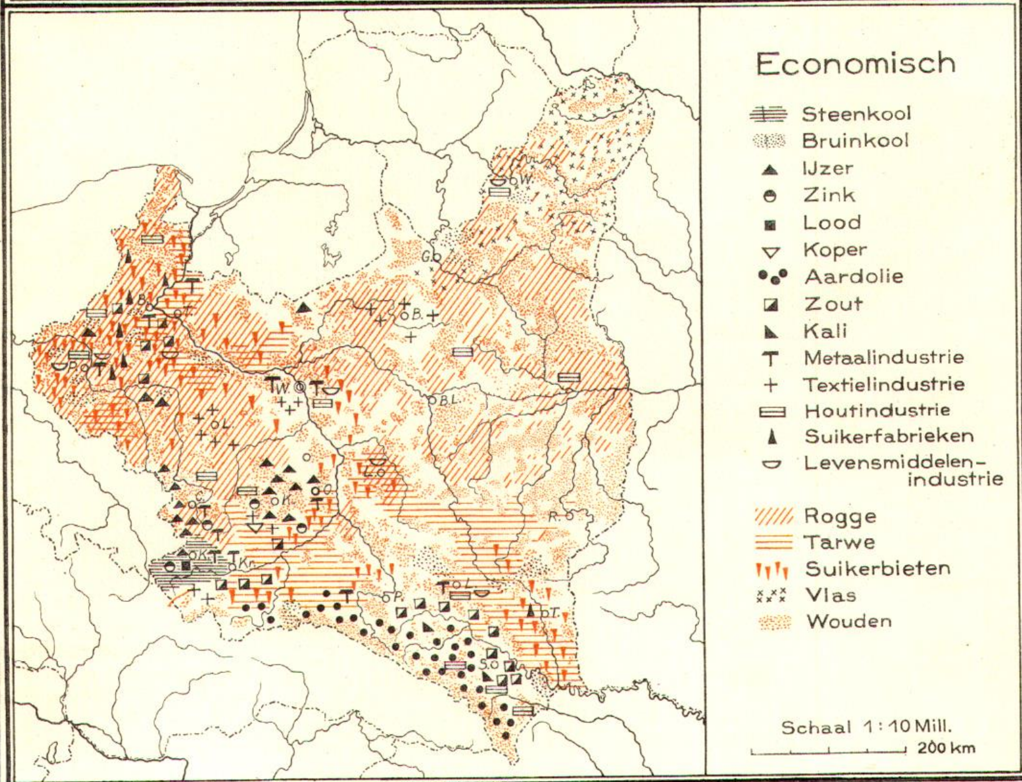
Schaal 1: 5.000.000
100 km

LETLAND
Dwinsk (Dunaburg)
(Daugavpils)
Duna
Dissna
Wilja
Wilno
(Wilna)
Borissow
Berezina
Minsk
Lida
Nowogrodek
Baranowicze
Słonim
Stuck
Ptitsj
Jassiolda
Rokitno
Pripet
Pinsk
Pripet
Horyn
Sarny
Styr
Slutsch
Rowno
Dubno
Brody
Tarnopol
Sereth
Zbrucz
Podolië
Kamenez Podolsk
Chotin
Dnjestr
Kolomyja
(Kolomea)
Cernauti (Czernowitz)
Pruth
Sereth
Boekowina
Botosani
WIT-RUSLAND
OEKRAINË
26
28
56
54
52
50
48
1
2
3
4
5
G
H
F

POLEN

Dichtheid
van
Bevolking
Bewoners per km²
minder dan 25
van 25 — 50
" 50 — 75
" 75 — 100
" 100 — 125
" 125 — 150
meer dan 150
Steden: boven 1 mill. inw.
van 1 mill. — 500.000 "
" 500. — 100.000 "
" 100. — 50.000 "
" 50. — 20.000 "
Minderheden
Duitschers
Roethenen en Oekrainers
Witrussen
Litauers
Kassoeben

Economisch
Steenkool
Bruinkool
IJzer
Zink
Lood
Koper
Aardolie
Zout
Kali
Metaalindustrie
Textielindustrie
Houtindustrie
Suikerfabrieken
Levensmiddelen-
industrie
Rogge
Tarwe
Suikerbieten
Vlas
Wouden
Schaal 1 : 10 Mill.
200 km

Polytonaliteit, → Pluritonaliteit.

Polytroop noemt men dieren met een groot aanpassingsvermogen.

Polytypen, twee of meer typographische letters, welke op één staafje zijn aangebracht.

Poly-urie, de vermeerderde urine-afscheiding; komt vnl. voor bij den diabetes insipidus (smaaklooze suikerziekte). Deze berust op een aandoening van de hersenbasiskernen nabij den hypophysesteel; met hypophyse-achterkwab-extracten kan therapeutisch de p. vaak met succes bestreden worden. *Klessens.*

Pölzig, Hans, architect. * 30 April 1869 te Berlijn. Prof. aan de Techn. Hoogeschool aldaar. Zeer vele bouwwerken, w.o. vele woningblokken, fabrieken en andere industriebouwwerken, kantoorgebouwen, tentoonstellingsgebouwen, schouwburgen en bioscooptheaters, enz. Zijn werk draagt een romantisch, zwaar en decoratief karakter. *v. Embden.*

Pomaden, → Vluchtige oliën.

Pomaken, Mohammedaansche Bulgaren, vnl. in het Rhodope-gebergte woonachtig. In 1926 werd hun aantal in Bulgarije geschat op ca. 90 000. De overgang naar den Islam had plaats in de 16e-18e eeuw, het hoogtepunt werd bereikt ca. 1660 onder grootvizier Mohammed Koprülü. De P. behoorden tot de felste ijveraars tegen hun Christen-volksgenooten. Na de stichting van den zelfstandigen Bulgaarschen staat ging een deel der P. tot het Christendom over, anderen weken uit naar Turkije. *Hoek.*

Pombal, Sebastiaan Jozef de Carvalho, markies van, Portug. staatsman. * 13 Mei 1699 te Pombal (Estremadura), † 8 Mei 1782 aldaar. Sedert 1756 eerste minister van koning Jozef I, leider der Portug. regeering in den geest der 18e-eeuwsche verlichting; deed veel goeds in economisch en cultureel opzicht, ook tot herstel der schade na de groote aardbeving te Lissabon (1 Nov. 1755), maar werd de beruchte vijand der kerkelijke rechtzinnigheid en vooral van de Jezuïeten. In 1759 werden de leden der Sociëteit verbannen uit Portugal en de Portug. koloniën; in 1760 de pauselijke nuntius uitgewezen. Na den dood van Jozef I (1777) kreeg hij van de goed Katholieke koningin Maria zijn ontslag en werden vele van zijn maatregelen ingetrokken. Hij is een der voornaamste vertegenwoordigers van het verlichte despotisme. Zijn „Memoirs" werden uitgegeven in 1843 door John Smith (2 dln.). *v. Gorkom.*

Lit.: Duhr, P., sein Charakter und seine Politik (1891); Pastor, Gesch. der Päpste (XVI, 1 en 2, 1931-'32).

Pomerans (biljarten), lederen dopje, dat op een biljartqueue zit en waarmede men den speelbal raakt.

Pomeranus, Joh., → Bugenhagen.

Pomerius, 1° Henricus, ook: Hendrik Utenboghaerd, Regulier Kanunnik. * 1382 te Brussel, in 1412 te Groenendaal ingetreden, later prior te Zevenborren. Schrijver van geestelijke werkjes en van De Origine Viridis Vallis, van belang voor het leven van Ruusbroec.

Lit.: Analecta Bollandiana (IV 1885).

2° Julianus, ascetisch-mystisch schrijver, begin 6e eeuw. In Mauretanië geboren en daar waarsch. reeds abt, kwam P. naar Gallië en maakte daar naam als leeraar, o.a. van den H. → Caesarius. P. schreef een driedeelig werk, dat men lang aan Prosper heeft toegekend, onder den titel De Vita contemplativa. Die titel slaat alleen op deel 1. Het 2e deel handelt over het actieve leven der geestelijken, het 3e biedt een zedenspiegel, een zonden- en deugdenleer voor den clerus.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (LIX). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924). *Franses.*

Pomjalowskij, Russisch realistisch schrijver. * 1835, † 1863. Gesproten uit een zeer eenvoudige familie, heeft P. zich zelf ontwikkeld; hij beschrijft in zijn eerlijke romans, hoe het kleinburgerlijk geluk na te streven en te bereiken is.

Werken (Russisch): Schetsen van de Boersa (klein-seminarie); Kleinburgerlijk geluk; Molotow. — Lit.: v. Wijk, Russ. Letterkunde (1926).

Pommer, verouderd houten blaasinstrument, met dubbel riet; bestond in vsch. grootten, vanaf contrabastot alt-pommer; deze vormden een familie met de schalmei als sopraan. Uit de p. ontwikkelde zich de → fagot.

Pommerellen, Duitsche naam van → Pomorze.

Pommeren (< Slavisch pomorje = kustland), provincie van Pruisen. Opp. 30 270 km²; ruim 1 920 000 inw. (1933), waarvan 60 535 Kath. P. wordt begrensd ten N. door de Oostzee en van O. naar W. door den Poolschen corridor, de Grenzmark Posen-West-Pruisen (→ Posen), Brandenburg en Mecklenburg. Tusschen P. en Mecklenburg loopt de grens door de dalen van Trebel en Ricknitz. Door Pommersche bocht, Oderhaf en Oder, wordt P. in twee deelen verdeeld, t.w. Voor- en Achter-Pommeren.

Opbouw. De kust van het O. deel (Achter-Pommeren) heeft geen insnijdingen, terwijl er evenmin eilanden voor gelegen zijn. Wel treft men er eenige strandmeren aan als overblijfselen van oude haffen. Voor-Pommeren daarentegen heeft een zeer gelede kust, waarvoor vele eilanden liggen, o.a. Rügen. Achter-Pommeren heeft een zeer vlak kustgebied en stijgt langzaam naar het Z.O. Het kustgebied wordt dan ook door vele riviertjes, welke in N.W. richting stroomen, doorsneden. Op het hoogste deel van de opwelving is een groot merengebied gelegen. In Voor-Pommeren ontbreken meren vrijwel geheel. Zoowel Voor- als Achter-Pommeren vertoonen de trekken van een grondmoreene-gebied voor de vlakke kuststrook. Ook het heuvelland van Achter-Pommeren is door het landijs gevormd.

Wat het **klimaat** betreft, staat het vlakke kustgebied in geheel P. onder den invloed van de Oostzee, de heuvels in het Z.O. onder dien van het O. Europ. massief. Hier zijn de winters strenger, de zomers warmer dan in de kuststreken.

Door het ingrijpen van den mensch is van de oorspr. **flora en fauna** nog maar weinig over. Vooral de oude lindenbosschen zijn verdwenen. Wel treft men nog groote wouden aan van eiken, berken en beuken. In de meer zandige gebieden veel pijn- en dennenbosch. Naast de kleinere roofdieren zijn van den eens uitgebreiden wildstand nog over wild zwijn, hert en ree.

Van de **bevolking** leeft ca. 48 % in plaatsen onder de 2 000 inw. Dit wijst er reeds op, dat de agrarische bedrijven een voorname plaats innemen. Inderdaad zijn landbouw en veeteelt de **hoofdmiddelen van bestaan.** Daarnaast wordt veel zee- en zoetwatervisscherij uitgeoefend. Handel en industrie hebben veel minder te beteekenen en worden slechts in een paar grootere plaatsen uitgeoefend.

Lit.: Deecke, Landeskunde von P. (in: Samml. Göschen, 1912). *v. Wijk.*

Geschiedenis. a) Profaan. P. werd oorspronkelijk door Kelten en Germanen, sedert de 6e e. door

Slaven en Liutizen bewoond. Het Pommersche vorstendom dagteekent van ca. 1100, de vorsten voerden den titel van hertog en werden in den persoon van Bogislaus I in 1181 als Duitsch vorst en hertog van „Slavië” erkend. Het huis en daarmee het land werd mettertijd in vsch. linies verdeeld, waarvan de voornaamste waren die van Stettin en Wolgast, die in 1464 vereenigd werden. P. had te strijden tegen de Duitsche Orde, de steden en andere naburen, vooral Brandenburg. In 1531 werd P. opnieuw verdeeld tusschen de linies Stettin en Wolgast. Deze laatste stierf uit in 1625 met hertog Philip Julius; de eerste met Bogislaus XIV in 1637. P. was onder diens regeering door de Zweden bezet, die bij den vrede van Westfalen (1648) Voor-Pommeren, Rügen, Stettin, Gollnow en de monding van den Oder behielden, terwijl Brandenburg het grootste deel van Achter-Pommeren tot de Peene verkreeg. Bij den vrede van Stockholm (1720) verkreeg Brandenburg-Pruisen een deel van Voor-P. met de eilanden Usedom en Wollin, terwijl het in 1815 de rest van Voor-P. won.

L i t.: Berghaus, Landb. des Herzt. Pommern (9 dln. 1862-'76); Wehmann, Gesch. v. Pomm. (2 dln. 1919-'21). Tijdschrift: Baltische Studien (sinds 1882).

b) K e r k e l i j k e g e s c h. Tot 1000 was P. heidensch. Onder Boleslaw I, hertog van Polen, werd het gechristianiseerd. De eigenlijke apostel van P. is de H. Otto, bisschop van Bamberg († 1139). Alle groote Orden zijn in de M.E. in P. werkzaam geweest voor Kerk en cultuur. Op den landdag van Treptow (1534) werd echter het Protestantisme ingevoerd en Johannes Bugenhagen organiseerde de Prot. Kerk. Sedert 1900 wordt er weer meer intensief aan de opleving van het Katholicisme gewerkt. *Sloots.*

Pommeroeul, gem. in het Z.W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B/C 4); opp. 742 ha, ca. 1 500 inw. (vnl. Kath.); kanalen, rivier de Hene; landbouw, veeteelt; kasteel van P., kerk uit de 15e eeuw, oudheidkundige vondsten. Eertijds afhankelijk van Ville-Pommeroeul. *V. Asbroeck.*

Pomona, andere naam voor → Mainland (1°).

Pomorje, Bulgaarsche naam van → Anchialos.

Pomorze (Duitsch: P o m m e r e l l e n), Poolsche provincie; opp. 16 386 km²; ca. 1 100 000 inw.; hoofdstad Torun (Thorn). P. strekt zich uit van de Oostzee, waar de Kasjoeben wonen, naar het Z. langs Weichsel en Netze. In 1309 werd P. door de Duitsche Orde bezet en in 1466 kwam het aan Polen. Van 1772 tot 1918 behoorde P. aan Pruisen en sinds 1920 vormt het een Poolsche provincie. *v. Son.*

L i t.: Grünberg, Der Ausgang der P. Selbständigkeit (1915); Smogorzewski, La Pologne et la Baltique (1931).

Pomp, werktuig voor het transport van vloeistoffen tegen het natuurlijke talud in. Men onderscheidt: **1°** zgn. **verdringerpompen,** waarbij het bewegend deel, de verdringer, de vloeistof uit het pomphuis wegduwt, waarna dit zich weder volzuigt. Tot de verdringerpompen behooren: a) de z u i g e r- of p l u n j e r p o m p, bestaande uit een lossen zuiger met een klep of ventiel, beweegbaar in een cylindrisch pomphuis. b) M e m b r a a n p o m p of k a t t e k o p, waarbij door het op en neer bewegen van een membraan (rubber of leder) en een ventiel in den pompbodem de pompkamer afwisselend wordt volgezogen en leeggeperst. c) V l e u g e l p o m p, waarbij op een as geplaatste vleugels, voorzien van venticlen, in een cylindrischen trommel heen en weer worden bewogen, waardoor de vloeistof afwisselend aangezogen en weggeperst wordt door openingen in den trommelwand. d) Verder nog de zgn. r o t a t i e v e r d r i n g e r p o m p e n, zooals: de t a n d r a d p o m p, waarbij de vloeistof door middel van de tanden van eenige, nauw door het pomphuis omsloten tandraderen van de zuig- naar de drukzijde wordt gevoerd; en de w a t e r r i n g p o m p, waarbij de verdringer bestaat uit een cylindr. schijf, excentrisch draaibaar om een as in het cylindervormige pomphuis.

2° Centrifugaal- en schroefpompen. Zie hierover → Centrifugaalpompen.

3° Pompen met behulp van gassen. Hiertoe behooren: de M o n t e j u s en de → p u l s o m e t e r s, berustende op de condensatiewerking van stoom; de → m a m m o e t p o m p, waarbij onder in een stijgbuis geblazen perslucht de vloeistof naar boven voert; de → i n j e c t e u r p o m p, waarbij de drukverlaging van stoom, die door een nauwe opening in een wijde buis wordt geblazen, de zuigwerking levert (pompen van voedingswater bij stoomketels).

Zie ook → Luchtpomp. *P. Bongaerts.*

Pompadour, J e a n n e A n t o i n e t t e P o i s s o n, m a r k i e z i n v a n, minnares van Lodewijk XV. * 29 Dec. 1721 te Parijs, † 15 April 1764 te Versailles. Dochter van een lageren ambtenaar, huwde in 1741 den belastingambtenaar Lenormand d'Etioles en kwam in 1745 in den hofkring; kreeg van den koning haar hoogen titel. Onder de ministeries Bernis en Choiseul had zij veel staatkundigen invloed, tot zelfs op de benoeming der veldheeren in den Zevenjarigen oorlog, tot ongeluk voor Frankrijk. Haar Correspondance werd uitgegeven in 1878. *v. Gorkom.*

L i t.: de Caraman, La famille de la marquise de P. (1901); de Nolhac, Louis XV et Mme de P. (nieuwe uitg. 1928); id., Mme de P. et la politique (id. 1930).

Pompeius, naam van een Romeinsch, plebejisch geslacht. Van de vele bekende leden noemen wij hier:

1° Cneius P. Strabo, veldheer in den bondgenootenoorlog (90 v. Chr.), een man met sterk autocratische neigingen. Vader van den grooten Pompeius (2°).

2° Cneius P. Magnus, de groote mededinger van Caesar. * 106 v. Chr., † 48 v. Chr. in Egypte. Het eerst diende hij in den Marsischen oorlog onder bevel van zijn vader. In den burgeroorlog tusschen Marius en Sulla koos hij niet alleen de partij van dezen laatste, maar bezorgde hem zelfs drie, door hemzelf geworven, legioenen. Hij was toen 23 jaar. Het volgend jaar werd hij reeds imperator, en kreeg den bijnaam Magnus. In 77 werd hij, door eigen dringen, met proconsulaire macht naar Spanje gezonden, om Sertorius te bestrijden. Dit gelukte eigenlijk slechts door verraad. Op den terugtocht (71) vernietigde hij de nog 5 000 man sterke

Cneius Pompeius Magnus.

Spartacus-bende, en werd dan eindelijk, maar wettelijk toch nog veel te vroeg, voor 70 tot consul gekozen. Tot dan toe had het geluk hem bijna ongeloofelijk gediend. Nog den dag vóór zijn aanvaarding van het consulaat, dus met opzet nog als Romeinsch ridder, vierde hij Triomf. Maar nu begonnen zijn conflicten met den machtigen Senaat. Om sterk te staan, herstelde hij de vroegere voorrechten van de volkstribunen. Dat bracht hem in 67 en 66 de opdrachten, om de zeerooverij en daarna Mithridates te bekampen. Van beide kweet hij zich prachtig. Na zijn terugkeer en tweeden Triomf weigerde de Senaat zijn maatregelen te bekrachtigen. Dit werd hem aanleiding tot het sluiten van een verbond met Caesar en Crassus: het eerste Driemanschap. P. huwde nu (voor de vierde maal) met Caesar's dochter Julia. De Senaat bond in; hij werd weer consul (55) en mocht daarna als proconsul van Spanje toch te Rome blijven. Nu moest hij staatsman zijn, wat hij niet was. P. was krijgsman. Na den dood van Julia begon de verwijdering van Caesar. In het buitengewoon woelige Rome dier dagen werd hij in 52 tot consul zonder collega benoemd. Maar voor de vijfde maal getrouwd, thans met de dochter van Metellus Scipio, nam hij dezen tot mede-consul aan. In verbond met de Optimatenpartij was hij nu verder doende, om Caesar (in Gallië) te schaden. Maar deze pareerde alle aanvallen, en forceerde ten slotte een openlijken oorlog. P. week naar Griekenland, waar hij in 48 totaal verslagen werd te Pharsalus. Hij vluchtte naar Egypte en werd daar bij aankomst laaghartig vermoord.

3° **Sextus P. Magnus,** zoon van den voorgaande, zette met zijn broeder Cneius den oorlog tegen Caesar voort. Zij werden bij Thapsus (46) en bij Munda (45) verslagen. Na Caesar's dood en het sluiten van Octavianus' verbond met Antonius en Lepidus, eischte hij, steunend op de macht van zijn vloot, een deel van het rijksbestuur. Hij kreeg Sicilië, Sardinië, Corsica en den Peloponnesus. Hij bleef niettemin een gevaar, en Agrippa, de veldheer en admiraal van Augustus, vernietigde bij Naulochus in 36 de dreigende vloot van P. Hij vluchtte naar Azië en werd er vermoord. *Slijpen.*

Pompeius Trogus, Romeinsch schrijver ten tijde van Augustus. Uit een Gallisch geslacht. Schreef een geschiedenis, die door Justinus werd geëxcerpeerd.

Pompeji (Ital. Pompei), stadje in de Ital. prov. Napels (XIV 320 E4), 13 m boven de zee, ca. 10 000 inw. P. ligt aan den Z.O. voet van den Vesuvius en heeft een beroemde bedevaartskerk (Santuario della Madonna di P.).

In de directe nabijheid liggen de ruïnen van het oude P. Dit was een Oud-Rom. stad, door de Osci in de 6e eeuw v. Chr. gesticht, die opeenvolgend onder de heerschappij van Etrusci en Samnieten kwam en sterk den invloed der Grieksche cultuur onderging. Sedert de 1e eeuw v. Chr. was P. een rijke stad van villa's met ca. 20 000 inw., waarvan er 2 000 bij de bekende uitbarsting van den Vesuvius op 24 Aug. 79 n. Chr. onder een laag van 4 m (2 m puimsteen, waarboven 2 m asch) bedolven werden. Het eerste schatgraven in P. geschiedde door de teruggekeerde inwoners, die o.a. den meesten huisraad wegbrachten; echte opgravingen begonnen eerst omstreeks 1800 en werden sedert 1860 systematisch doorgevoerd.

P., de hoofdbron van onze kennis van de Oude cultuur in Italië en vooral van het Rom. privaat-leven, is thans voor meer dan $^3/_5$ blootgelegd; zooveel mogelijk blijven de vondsten ter plaatse of worden in het museum te Napels ondergebracht. Het stadsplan is geometrisch aangelegd, waarbij twee straten de hoofdrichting aangeven: de openbare gebouwen, waarvan enkele voor-Romeinsch zijn, de meeste echter tot het Romeinsch tijdperk behooren, liggen in twee hoofdgroepen om het Forum en bij de Porta Stabiana.

De gevonden huizen worden genoemd, hetzij naar gevonden voorwerpen (bijv. Faun-beeld), hetzij naar den naam van vermoedelijke bewoners (Tragische dichter) of naar ter plaatse gevonden zegels van den huiseigenaar. Het woonhuis is het zgn. italische type, met zijn groepeering der plaatsen rond het → atrium, of met toevoeging van een tweede complex rond het peristylium. In de zeer rijke en verscheidene muurschilderingen, die zich over een tijdsspanne van 200 jaar uitstrekken, treft men 4 stijlen aan: de evolutie ervan gaat van den zgn. incrustatiestijl (nabootsen van de marmeren muurbedekking) over een meer perspectivischen (= architectuur-) naar een ornamentalen stijl, die Egyptische motieven in mooie en zuivere vormen gebruikt; de laatste stijl toont een voorliefde voor slanke architectuur-schildering, met een speelsch gebruik van het ornament. Alleen de twee laatste perioden werken met figuren. Mozaïek wordt vaak in voorname huizen aangetroffen: naast zeldzame figurenmozaïek (bijv. de bekende Alexanderslag; zie afb. 1 en 2 op de pl. t/o kol. 80 in dl. XVIII) zijn het vooral ornament-motieven.

Ook in menig ander opzicht, zooals waterleiding, straatbevloering (o.m. de steenen, waarop de voetgangers van de eene naar de andere stoep overstapten), graffiti enz., zijn de opgravingen te P. zeer belangrijk geweest. Zie pl. (vgl. index kol. 831/832). Zie ook afb. 6 op de pl. t/o kol. 224 in dl. XII. *E. De Waele.*

L i t.: Mau, P. in Leben und Kunst (1908).

Pompelmoes, ook bekend als g r a p e - f r u i t, de vrucht van een aan citroen en sinaasappel verwante plant, Citrus decumana, welke in kleine hoeveelheden ingevoerd wordt. P. worden o.m. in Californië en Ned.-Indië geteeld. De boom heeft groote bladeren; het harde hout is zeer geschikt om bewerkt te worden. De vruchten zijn bolvormig en kunnen tot ca. 6 kg zwaar worden. Men eet ze met suiker; ook worden ze ingemaakt of in dranken verwerkt.

Pompoen (Cucurbita), plantengeslacht van de fam. der komkommerachtigen, waartoe een aanmerkelijk aantal soorten behooren. Sommige worden, ofschoon in Ned. en België minder, als groente gebruikt, andere kweekt men als sierplant en als zoodanig ontleenen zij hun waarde aan de somtijds kolossaal groote vruchten, doch ook wel aan de fraaie kleur en de grillige vormen van de duurzame vrucht. Primitieve volken gebruiken de uitgeholde vruchten van de fleschpompoen (Cucurbita Lagenaria) voor vaatwerk, en archaeologisch onderzoek heeft uitgewezen, dat ook het hunebeddenvolk, zij het misschien vóór de immigratie naar deze streken, deze vruchten heeft gekend en als vaatwerk gebruikt.

De veel gekweekte k a l e b a s (Cucurbita Pepo) komt wild in Midden-Azië voor. De stengels zijn klimmend en kruipend, meestal van ranken voorzien. De driehokkige sierlijke besvruchten hebben zeer verschillende vormen. Enkele variëteiten zijn eetbaar (vegetable marrow), bijv. Centenaar, die tot 50 kg zwaar kan worden; andere dienen als siervruchten: appel-, citroen-, peer- en eivormige p., Turksche muts, koningsmuts e.a. De planten worden veel gebruikt voor het bekleeden van kolommen en prieelen. *Rietsema/Bouman.*

Pomponatius (Pomponazzi), P e t r u s, Aristotelisch wijsgeer der Renaissance. * 1462 te Mantua, † 1524 te Bologna. P. bestrijdt de Averroïstische interpretatie van Aristoteles en volgt een Aristotelisme, dat op verschillende punten met de Christel. leer in strijd komt. Ter oplossing van dit conflict huldigt hij de leer van de → dubbele waarheid. *F. Sassen.*

W e r k e n: De immortalitate animae; De incantationibus; De fato, libero arbitrio et praedestinatione. — L i t.: F. Sassen, Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933).

Pompondahlia, naam van dahliavariëteiten met kleine, massieve bloemhoofdjes.

Pomponius Mela, → Mela (Pomponius).

Ponca-Indianen, stam der → Indianen van N.-Amerika, Prairiegebied; in den staat Nebraska; eng verwant met de Omaha, en evenals deze een der vijf Dhegihastammen der Sioux.

Poncelet, J e a n V i c t o r, Fr. wiskundige. * 1 Juli 1788 te Metz, † 23 Dec. 1867 te Parijs. Als krijgsgevangene in Rusland vond hij belangrijke bijdragen tot de projectieve meetkunde, waardoor hij een der grondleggers van de moderne wiskunde werd.

Ponchielli, A m i l c a r e, componist. * 1 Sept. 1834 te Paderno Fasolare, † 17 Jan. 1886 te Milaan. In 1883 leeraar aan het conservatorium te Milaan.

W e r k e n: vnl. dramat. composities, o.a. de opera's I promessi sposi, Gioconda. Bekend is nog de Garibaldihymne (1883). — L i t.: G. Cesari, A. P. nell'arte del suo tempo (1934).

Pond, 1° g e w i c h t s e e n h e i d van $^1/_2$ kilogram. Vroeger had men nog het Amsterdamsche p., overeenkomend met ca. 0,494 kg en onderverdeeld in 16 ons of 32 lood; dit vertoonde dus veel overeenkomst met het Engelsche p. van ong. 0,453 kg, eveneens onderverdeeld in 16 ons.

2° M u n t e e n h e i d, was in de M.E. uitsluitend rekenmunt. Het werd berekend op 240 grooten of 20 schellingen ieder van 12 grooten.

Het **pond sterling** is de rekeneenheid in het Britsche wereldrijk. Van 1220 af als zilveren munt gebruikt en Easterling genoemd. Hieruit ontstond een zilveren standaardmunt, pound sterling genoemd, oorspr. van 20 gram Towergewicht en ong. 930 duizendsten fijn. Na 1817 was het P. S. (£) de rekeneenheid in het Britsche wereldrijk, aequivalent van 7,988 056 g goud met een fijnheid van $^{11}/_{12}$ of 12,2577 Ned. ct. Deze goudbasis werd op 20 Sept. 1931 verlaten.

Pondichéry, Fransche b e z i t t i n g aan de O. kust van Voor-Indië (X 224 D5). De gelijknamige s t a d (ca. 52 000 inw., waarvan ca. 10 000 Kath.), zetel der regeering van Fr. Voor-Indië, ligt in de delta van de Penna; spoorwegknooppunt. P. is de zetel van een Kath. aartsbisschop. Priesterseminarie. Katoenindustrie; koper- en ijzerwinning. In 1672 werd P. Fransch. *Sipman.*

Pondo's, kafferstam in Pondoland (Z. Afrika). Hun land is een deel van Transkeigebied, dat ook Temboeland en Oost-Grikwaland omvat. De P. genieten zelfbestuur; hun land werd in 1865 een Britsch protectoraat, is in 1894 ingelijfd in de Kaapkolonie. Het land is waterrijk, vruchtbaar (bananen, sinaasappelen, citroenen, katoen) en goed voor veeteelt; het bevat mineralen (koper, ijzer, nikkel), is boschrijk en heeft een prachtige natuur en een gezond klimaat.

Pondrome, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 C/D 5); ca. 600 inw. (vnl. Kath.); opp. 1 744 ha; landbouw; steengroeven. Kasteelhoeve.

Ponente, 1° Westenwind in de Middell. Zee.

2° → Riviera (di Ponente).

Pongézijde, in linnenbinding geweven zijdeweefsel; 90 cm breed; ketting organzin-, inslag trame zijde. Beide niet verzwaard. Ontgomd. In Europa vervaardigde p. heeft het nadeel, dat zij door losser weven gemakkelijk uit elkaar schuift (schift).

Het in Japan op dezelfde wijze vervaardigde zijdeweefsel is vaster geweven en wordt ter onderscheiding van de p. J a p a n z ij d e genoemd.

Poniatowski, Poolsch geslacht. Het thans in Frankrijk levende geslacht der prinsen P. (Ital. titel) stamt uit een neef van Stanislaw (2°).

1° J o s e f, Poolsch legeraanvoerder. * 7 Mei 1763 te Weenen, † 19 Oct. 1813 bij Leipzig (verdronken in den Elster). In 1787 Poolsch opperbevelhebber tegen de Russen; in 1794 streed hij voor Polen's onafhankelijkheid met Kosciuszko; nam in 1812 deel aan Napoleon's veldtocht tegen Rusland en werd in 1813 na den slag van Leipzig tot maarschalk van Frankrijk benoemd.

L i t.: Askenazy, P. (Poolsch, 1922).

2° S t a n i s l a w II A u g u s t, laatste koning van Polen. * 17 Jan. 1732 te Wolczyn, † 12 Febr. 1798 te St. Petersburg. Door den invloed van Catharina II van Rusland werd P. tot koning van Polen gekozen; hij voerde een sterk russophiele politiek en moest in de Poolsche deelingen toestemmen; na de laatste deeling leefde hij tot zijn dood in St. Petersburg.

L i t.: Forst-Battaglia, P. (Poolsch, 1927). *v. Son.*

Ponndorff-entstof (g e n e e s k.), een uit tuberkelbacillen vervaardigde entstof, die toegepast is bij de behandeling der tuberculose.

Ponor, → Karst.

Ponorogo, 1° r e g e n t s c h a p, van de afd. Madioen in de prov. Oost-Java; opp. 1 418 km², 477 916 inw. (eind 1930), w.o. 216 Eur., 1 328 Chin. en 18 andere Vreemde Oosterlingen. Inheemsche bevolking Javaansch; taal Javaansch. P. is grootendeels heuvelland en bergland, omsluitend een van Z. naar N. loopende vruchtbare vlakte. Voornaamste culturen zijn rijst, suikerriet, tabak en koffie.

2° H o o f d p l a a t s van het gelijknamige regentschap en district (XIV 496 G3); 21 680 inw. (eind 1930), w.o. 128 Eur., 960 Chin. en 18 andere Vreemde Oosterlingen. Aardig plaatsje met behoorlijk klimaat, doch geïsoleerd gelegen. Bezocht door de Lazaristen vanuit Madioen. *Brokx.*

Ponsard, F r a n ç o i s, Fr. tooneeldichter. * 1 Juni 1814 te Vienne (Isère), † 7 Juli 1867 te Parijs. P. behoorde tot de zgn. „école du bon sens", die den strijd aanbond tegen de verregaande Romantische onstuimigheden, en streefde naar meer natuurlijkheid, eenvoud en waarheid. P. verviel echter niet zelden in zoutelooze banaliteit en onbezielde taal.

V o o r n. w e r k e n: Lucrèce (1843); Agnès de Méranie (1846); Charlotte Corday (1850); Ulysse (1852); La Bourse (1856); L'Honneur et l'Argent (1853); Le Lion Amoureux (1866). *Willemyns.*

Ponsen, het vormen van gaten in een m e t a l e n p l a a t door met kracht een stalen stempel door de plaat heen te drukken, waarbij dan de plaat komt te rusten op een ijzeren blok, waarin een bij den stempel passend gat is uitgespaard. Tegenwoordig is het p. van gaten in constructie-ijzer verboden, aangezien het ijzer rondom een geponst gat ernstig beschadigd wordt; de gaten worden thans uitsluitend geboord.

De b e e l d h o u w e r gebruikt stalen ponsen van

verschillenden vorm (bijv. meer of minder puntig) om drijfwerk in koper uit te voeren. Hier is p. dus niet het slaan van gaten, maar het indrukken of uitduwen van het metaal.

Het woord p. wordt tegenwoordig ook gebruikt voor het maken van gaatjes in karton of papier met behulp van speciale toestellen. Doel o.a. gemakkelijk opbergen van het geponste materiaal of voor verdere behandeling op speciale machines [zetmachines, boekhoudmachines (→ Ponskaartensysteem)].

Ponskaartensysteem. Vooral voor statistische analyses is het veelal noodzakelijk, dat eenzelfde gegeven naar verschillende gezichtspunten kan worden verwerkt. Men kan dit bereiken door elk gegeven op een afzonderlijk stuk op te nemen, waarna deze stukken naar behoefte kunnen worden gesorteerd en gerecapituleerd. Bij toepassing van het p. geschiedt dit sorteeren en recapituleeren mechanisch. Daartoe worden de gegevens in ponskaarten geponst, waarna door middel van een sorteermachine deze kaarten worden geklasseerd, terwijl een tabelleermachine de recapitulatie samenstelt, waarbij velerlei mogelijkheden gegeven zijn voor de bepaling van sub-totalen en algemeene totalen. De meeste bekende machines op dit gebied zijn de Hollerith en de Powers. *C. Janssens.*

Ponson du Terrail, Pierre Alexis, vicomte de, Fr. volksromanschrijver. * 8 Juli 1829 te Montmaur bij Grenoble, † 10 Jan. 1871 te Bordeaux. Buitengewoon vruchtbaar en handig feuilletonschrijver, uit wiens brein o.a. de bekende Rocambole-cyclus groeide.

Voorn. werken: Les Exploits de Rocambole (1859); Résurrection de Rocambole (1866); Le Dernier mot de Rocambole (1866); La Vérité sur Rocambole (1867); Les Coulisses du Monde (1853); Les Chevaliers du Clair de lune (1862); Les Bohêmes de Paris (1863); Les Drames de Paris (1865). *Willemyns.*

Pont, eenvoudig, meestal vierkant, vaartuig met of zonder vast dek, in gebruik voor allerlei doeleinden, doch meestal voor het vervoer van personen en voertuigen bij de zgn. overzetveeren. Al naargelang van de wijze van voortbewegen onderscheidt men kabelponten en gierponten, terwijl in enkele gevallen de p. voorzien is van voortstuwingsmachines, hetzij stoommachine of motor. De kabelponten worden langs een kabel, welke van oever tot oever is gespannen, voortgetrokken, in enkele gevallen door een stoommachine. De beweging der gierponten (→ gieren) geschiedt door de strooming van het water zelf. *Bijvoet.*

Pont-à-Celles, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 E 3-4); opp. 1 454 ha, ruim 5 000 inw. (vnl. Kath.). Rivier de Piéton, kanaal; landbouw, ijzerindustrie. Oude naam: Celles-sur-le-Piéton. Oude heerlijkheid; oudheidkundige vondsten. *V. Asbroeck.*

Pontanus, 1° Joannes (Giov. Pontano), staatsman en Humanist. * 7 Mei 1426 te Cerreto (Umbrië), † 1503 te Napels. Goed Latinist en Neo-Lat. dichter. Hoofd van de academie te Napels; 1487-'95 staatssecretaris van Ferdinand I.

2° Joannes Isaac, geschiedschrijver, doctor in de wijsbegeerte en de medicijnen, hoogleeraar in natuur- en wiskunde. * 21 Jan. 1571, † waarsch. 7 Oct. 1639. Hij was de zoon van Isaac Pietersz. en noemde zich Pontanus, wijl geboren op zee, toen zijn moeder op weg was naar Elseneur. Zijn vader was handelsagent van Denemarken te Amsterdam. P. had een groot deel van Europa bereisd, vóór hij in 1606 hoogleeraar werd te Harderwijk. Het meest bekend door zijn historischen arbeid. Zijn Historia urbis et rerum Amstelodamensium (1611) is de eerste uitvoerige stadsgeschiedenis van Amsterdam, waarin een omstandig verhaal, geput uit de oude reisjournalen, van de reizen der Ned. naar Oost-Indië. P. gaf in de Origines rerum Francicarum (1626) het eerste ernstige werk over de oude geschiedenis van Frankrijk. Uitgenoodigd in 1622 door de Staten van Gelderland om de geschiedenis van hun gewest te schrijven, gaf P. in 1639 als vrucht mede van veel archiefonderzoek „Historiae Geldricae libri XIV", het volledigste werk over dit onderwerp. *J. D. M. Cornelissen.*

Pontarlier, stad in het Fransche dept. Doubs, 840 m boven zee, ca. 12 000 inw. Gewichtig strategisch punt in de Jura. Industrie van auto's, rijwielen, horloges, houtsnijwerk, likeuren.

Pont-de-Loup, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 F4); opp. 388 ha, ca. 2 600 inw. (vnl. Kath.); landbouw; steenkoolmijnen; nieuwe kerk met ouden Romaanschen toren. Eertijds afhankelijk van het prinsdom Luik.

Ponte, 1° Lorenzo da, → Daponte.

2° (De la Puente) Ludovicus de, Jezuïet, ascetisch schrijver. * 11 Nov. 1554 te Valladolid, † 16 Febr. 1624 aldaar. Van zijn ascetische werken is het meest bekend: Meditaciones de los misterios de nuestra santa fé; het werd in vele talen overgezet en herhaaldelijk herdrukt; een Ned. bewerking van A. Duffels (6 dln. 1865). Het proces der zaligverklaring, reeds kort na zijn dood ingeleid, bleef onvoltooid.

Lit.: May, Der ehrw. Ludw. de P. (1902); Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI en XI); Dict. théol. Cath. (XIII). *v. Hoeck.*

Ponten, Josef, Duitsch romanschrijver van a-religieuze strekking, hoewel met relicten van een Kath. jeugd. * 3 Juni 1883 te Raren bij Eupen.

Voorn. werken: Der babylonische Turm (1918); Die Insel (1918); Der Meister (1919); Die Bockreiter (1922); Der Gletscher (1923); Der Urwald (1924); Die Studenten von Lyon (1927); Seine Hochzeitsreise (1930); „Wolga, Wolga!" (1930). — Lit.: W. Schneider, J.P. (1924).

Pontes longi, → Veenbruggen.

Pontevedra, Spaansche prov. in Galicië; opp. 4 391 km², ca. 600 000 inw. (Kath.). De hoofdstad P. (42° 25′ N., 8° 37′ W.), met ca. 30 000 inw., ligt aan de Ria de P. De prov. levert leer, doeken, sardines en vischconserven en heeft mijnbouw. Gotische Mariakerk (1555), biss. paleis (12e-13e e.). Havenstad.

Ponthier, Pierre, Belg. officier. * 4 Mei 1858, † (gesneuveld) 25 Oct. 1893 bij Kassongo (Belg.-Kongo). Vertrok naar Kongo in 1887 als officier van de topographische brigade. Nochtans nam hij spoedig deel aan de → Arabische veldtochten. Bij zijn terugkeer in Kongo voerde hij bevel over de voorhoede der Oeële-expeditie. Na een tweede verlof in België nam hij het commando over de troepen van Stanleyfalls, waarmee hij de Arabieren op de vlucht dreef (Juni-Juli 1893). Hij voegde zich bij Dhanis te Kassongo. Daar Roemaliza deze plaats bedreigde, bood P. aan Dhanis zijn hulp aan. Van 15 tot 19 Oct. werd Roemaliza dagelijks aangevallen; P. viel hierbij in handen van den vijand en werd op de vlucht door hen neergeveld. Hij stierf enkele dagen later aan zijn wonden. Een decreet van den koning-soeverein, op voorstel van baron Dhanis, veranderde den naam van Kiroendoe in Ponthierstad. *Monheim.*

Ponthierstad, plaats in Belg.-Kongo, prov. en district van Stanleystad, gelegen aan den linkeroever van de Loealaba (XV 512 F3). Belangrijke bezettingspost; gerechtshof; telegrafische en telefonische diensten; verplegingspost. Eindstation van het bevaarbaar stroomvak tot Kindoe en van het eerste deel van den Spoorweg der Groote Meren (P.—Stanleystad: 125 km). Handelscentrum. Missiepost der Priesters van het H. Hart en van de Zusters van het Kind Jesus van Nijvel; scholen; verplegingspost. P. is genoemd naar P. → Ponthier. *Monheim.*

Pontiac, stad in den N.-Amer. staat Michigan, ten N. van Detroit; ca. 65 000 inw. (1930). Bijna de geheele bevolking leeft van de automobielindustrie.

Pontianak, 1° l a n d s c h a p met gelijknamige onderafd. en afd. der res. Westerafdeeling van Borneo, Ned.-Indië; ca. 310 000 inw., w.o. 650 Europ., 34 500 Chin. en 2 400 andere Vreemde Oosterlingen. Het Inheemsche element omvat behalve Dajaks ook vele Maleiers, Boegineezen en Javanen. Behoort tot het apost. vicariaat Ned.-Borneo.

2° Hoofdplaats van de gelijknam. afdeeling, handelsplaats van beteekenis (XVIII 432 C5); ca. 45 000 inwoners, waaronder 530 Europ. en 15 000 Chineezen. Hoofdzetel der missie van de pp. Capucijnen op Borneo. Zetel van den apost. vicaris van Ned. Borneo. *v. Vroonhoven.*

Pontianus, 1° Heilige, p a u s 230/31-235. Door Maximinus Thrax werd P. tezamen met Hippolytus, die sinds het pontificaat van Callistus tegenpaus was, naar Sardinië verbannen. P. deed daar afstand van zijn waardigheid en maakte het zoo voor Hippolytus gemakkelijker eveneens zich terug te trekken en zich met de Kerk te verzoenen. Beiden bezweken weldra aan de gevolgen van het ongezonde klimaat en den dwangarbeid. Zij worden als martelaren vereerd. P. werd bijgezet in de pausgroeve der Catacombe van Callistus. Feestdag 13 Aug. en 19 November. *Franses.*

2° Een b i s s c h o p in N.-Afrika, midden 6e eeuw, schreef aan keizer Justinianus in zake den → Driekapittelstrijd. Waarsch. is hij ook de auteur van een aantal hoofdstukken uit De Viris inlustribus van Isidorus van Sevilla. Vgl. Schütte (in: Sdralek, Kirchengesch. Abhandl. I 1902). *Franses.*

Ponticello (Ital.), kam der strijkinstrumenten. Het voorschrift „s u l p." duidt aan, dat de snaren nabij den kam moeten aangestreken worden.

Pontifex, 1° lid van het hoogste priestercollege bij de oude Romeinen; als erfgenamen van de priesterlijke bediening van de oude Rom. koningen, hadden de pontifices opperste leiding en het toezicht op den totalen Rom. eeredienst; zij teekenden oudtijds tevens de voornaamste gebeurtenissen in de officieele jaarboeken of kronieken op, die in het huis van het hoofd van het priestercollege, den **pontifex maximus,** voor het publiek toegankelijk waren. Bestond het college aanvankelijk uit drie of vier leden, in de eerste eeuw v. Chr. bracht Sulla het getal op 15, Caesar op 16.

2° **P. maximus of summus P.** is in de Kath. Kerk officieele betiteling van den paus. *W. Vermeulen.*

Pontificaat, ambt of waardigheid van een opperpriester of → pontifex. Ook: (de duur van een) pauselijke regeering. Sedert de 8e eeuw vermelden de pausen in de dateering hunner bullen het jaar van hun pontificaat (p o n t i f i c a a t s j a a r). Adrianus I begon met deze gewoonte in 781. Te voren werd het regeeringsjaar van den keizer genoemd. Van 802 tot 1047 wisselen pontificaats- en keizersjaren in pauselijke stukken af, daarna komt uitsluitend de vermelding van het pontificaatsjaar voor. Daarbij werd nu eens van de verkiezing (electio), dan weer van de wijding (consecratio) of kroning (coronatio) van den paus gerekend. Ook thans is deze vorm van dateering bij de pauselijke kanselarij in gebruik. De encycliek „Casti connubii" bijv. is gedateerd: „te Rome, den 31en Dec. van het jaar 1930, het 9e van ons p.". *v. Campen.*

Pontificale (< Lat. pontificalis = tot den opperpriester behoorend), eertijds ook: liber pontificalis, l. episcopalis, ordinarium episcopi, enz. genoemd, het boek, dat de liturgische verrichtingen van den bisschop bevat. Het ontwikkelde zich, sinds ca. 800, benoorden de Alpen uit plaatselijke → Sacramentariën en Ordines (→ Ordo, 1°). Naar het Fr. model van Durandus werd het Liber pontificalis vervaardigd, dat in 1485 te Rome uitkwam. Dit werd in 1596 herzien door Clemens VIII en voor de geheele Westersche Kerk voorgeschreven; en door Benedictus XIV en Leo XIII aangevuld. De laatste editio typica verscheen in 1934. → Caeremoniale episcoporum. Zie ook → Pontificalia.

L i t.: Baudot, Le Pontifical (1910); P. de Puniet, Le Pontifical romain (1930-'31, vert. in Duitsch 1933-'35 en Eng. I 1932). *Louwerse.*

Pontificale hoed, → Galerus.

Pontificale Mis, Vesper, H. Mis of Vesper volgens den pontificalen ritus, gelijk die in het → Caeremoniale episcoporum beschreven staat.

Pontificale Romanum of kortweg → Pontificale.

Pontificale zegen, zegen aan het eind der H. Mis en der Vespers (ook wel daarbuiten) gegeven door een bisschop, of prelaat, die het privilegie der → pontificalia bezit. De zegenformule is dezelfde als die van den priester in de H. Mis, echter worden daaronder drie kruisteekens gemaakt, en aan de formule gaan twee verzen (met hun antwoorden) vooraf: Sit nomen Domini benedictum, en Adjutorium nostrum in nomine Domini. *Louwerse.*

Pontificalia (pontificaliën), 1° de liturgische en kerkrechtelijke bedieningen, die ofwel alleen een bisschop verrichten kan, ofwel op een wijze worden verricht gelijk het, rechtens, alleen aan een bisschop toekomt. Zij bevinden zich alle vermeld en beschreven in het → Pontificale (Romanum) en het → Caeremoniale episcoporum.

2° Vsch. → insignes, voorwerpen, handelingen en formules, die bij bovengenoemde bedieningen gebezigd worden. Deze zijn te onderscheiden in p. in strikten zin (volgens den C.I.C. can. 337 § 2): mijter en staf; en andere (onder welke men zelfs eenige quasi-p. rangschikken kan). De voornaamste dezer laatste zijn: ring, bisschopskruis; mozetta, mantelletta, cappa magna, pallium; liturg. schoenen, kousen en handschoenen; dalmaticel, tunicel, gremiale; troon, faldistorium, blaker, een 7e altaarkaars, een presbyter-assistens e.a. Ook de begroetingsformule Pax vobis, pontificale zegen, enz. *Louwerse.*

Pontifices, meerv.-vorm van → Pontifex.

Pontigny, Cisterciënser abdij in het dept. Yonne (Frankrijk), tweede dochterklooster van Cîteaux in 1141, zeer in aanzien en vaak toevluchtsoord der aartsbisschoppen van Canterbury, wanneer zij in moeilijkheden verkeerden met den Eng. koning. Leed in de 16e eeuw veel van de Hugenoten, in 1792 opgeheven. *Lindeman.*

Pontillas, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 D1); ca. 500 inw. (vnl. Kath.); opp. 518 ha; landbouw.

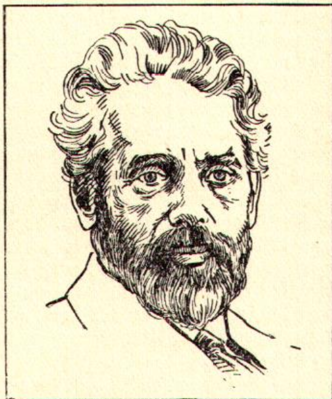
Pontius, kerkelijk schrijver, diaken van Carthago, midden 3e eeuw. P. schreef een Leven van St. Cyprianus, dat meer lofrede dan biographie is. Volgens d'Alès was P. ook de schrijver van De laude martyrii en Quod idola dii non sunt (beide van een Ps.-Cyprianus), van de Passio SS. Mariani et Jacobi en de Passio SS. Montani et Lucii.

Lit.: Martin, Hist. Jahrb. (39 1919); A. d'Alès, Rech. d. Sciences rel. (IX 1918). *Franses.*

Ponton, vaartuig voor stationnair gebruik, meestal van vierkanten vorm, als drijvende aanlegplaats voor schepen en booten, of wel ter oplegging of ondersteuning van de zgn. schipbruggen.

De p. bij het leger werden in vroeger eeuwen meestal te water verplaatst, alhoewel reeds de Romeinen rijdende brugtreinen bezaten met kleine vaartuigen op wagens. In de 17e e. ontstond de behoefte aan groote p. op wagens. De houten p. droogden uit en geraakten lek. De Franschen maakten toen koperen, de Nederlanders (Willem Meester) omstr. 1670 blikken p. Thans worden stalen, aluminium en ook nog houten p. gebruikt, zij het van bijz. constructie. In Ned. kent men rijdende pontontreinen en ook varende, getrokken door sleepbooten. Het personeel heet pontonnier, in de 17e e. ook pontgast en bootgast. In vele landen doen de pioniers dit werk. In Ned. is de oefentijd daarvoor te kort. Een pontonafdeeling bestaat uit 2 comp. elk met 12 pontons, 8 schragen en bovenbouw. *H. Lohmeijer.*

Pontoppidan, Henryk, zeer vruchtbaar Deensch roman- en novellenschrijver, eerst van naturalistische, later van gezond regionalistische strekking. * 24 Juni 1857 te Fredericia. Nobelprijs in 1917. Zelf uit een oud predikantengeslacht voortgekomen, maakte P. van het thema der antipathieke dominees-familie in een van Grundtvigianisme aangestoken landelijke omgeving het hoofdgegeven zijner verhaalkunst. Zijn meesterlijke teekenkunst van boeren en buitenleven maakt hem tot een der grootste → Heimat-vertellers van zijn tijd. In de tweede periode van zijn loopbaan wordt de roman van P. zerper en grauwer tevens; thans ook van het Brandesiaansch naturalisme en individualisme, en meteen van de liberale politiek, ontgoocheld, verschanst hij zich achter het idealisme van den droom.

H. Pontoppidan.

Voorn. werken: Det forjaettede land (Het beloofde land; 1891 vlg.); De dödes rige (Het rijk der dooden: 1912 vlg.); Lykke-Per (1900); Mands Himmerig (Het koninkrijk van den man; 1927). — Lit.: V. Andersen, H. P. (1917); E. Thomsen, H. P. (1931). — Uitg.: Romaner og Fortaellinger (1924 vlg.). *Baur.*

Pontormo (eigenlijk: Carucci), Jacopo, schilder. * 1494 te Pontormo, † 1557 te Florence. Hier kwam hij nog jong in de leer bij Andr. del Sarto, die hem vormde. Later onderging hij sterke invloeden van Michelangelo. P. was een der laatste vertegenwoordigers der Florent. Renaissance, een teekenaar met grooten stijl, wat vooral in zijn schoone portretten tot uiting kwam.

Lit.: Venturi, Storia dell'Arte ital. *Schretlen.*

Pontresina, badplaats en wintersportplaats in het Zwits. kanton Graubunden; ca. 1 000 inw. (10 % Kath.). P. bestaat uit een boven- en een benedendeel, welke in den loop der jaren aaneengebouwd zijn. Door zijn hooge ligging (1 803 m boven zee) zeer geschikte plaats voor hooge-luchtkuren. *v. Wijk.*

Pontus, Z.O. kuststreek van de Zwarte Zee. Tijdens de Diadochen ontstond hier een Hellenistisch rijk, dat zijn grootsten bloei beleefde onder Mithridates VI. In 63 v. Chr. door de Romeinen onderworpen. De 1e brief van Petrus is o.a. aan de geloovigen van P. gericht, Aquila (Act. 18.2) was er geboren. P. is ook de oude naam voor de Zwarte Zee zelf. Zie de krt. (B/C1) t/o kol. 368 in dl. XV. *A. v. d. Born.*

Lit.: E. Meyer, Gesch. d. Königreichs P. (1879).

Pontusgebergte, gebergte aan de Noordzijde van Klein-Azië, evenwijdig met de Zwarte Zee. Het gebergte (krijt en eruptief gesteente) daalt terrasvormig naar de zee en vangt veel regen op, vooral in de hoogere deelen (tot 3 000 m.). De lagere deelen hebben landbouw (koren, ooft, druiven, hazelnoten), dan volgt de beuken- en dennen-zone, ten slotte de weide. Grieksch-Islamietische bevolking. Koper- en loodmijnen. *Heere.*

Pontus Heuterus of de Huyter, → Heuterus.

Pontijnsche moerassen, moerassige vlakten ten Z.O. van Rome (Italië, XIV 320 D4); opp. ca. 700 km². Duinenrijen sloten het gebied van de zee af, zoodat het rivierwater niet kon afvloeien. In de Oudheid, toen de afwatering goed geregeld was, heerschte er een bloeiende cultuur. Vele keizers (Caesar, Augustus) en pausen (Pius VI) beproefden opnieuw het land bewoonbaar te maken. Vooral sinds 1899 wil men aan met nieuwe kanalen. De fascistische regeering verricht hier zeer mooi werk door drooglegging en vorming van flinke boerderijen. Drie middelpunten worden gesticht: Littoria, Sabaudia en Pontinia, waar ca. 50 000 menschen een plaats zullen vinden. De bodem bestaat uit humus en vulkanische tuf; aan de kust vele dichtgeslibde haffen. De temp. loopt uiteen van 8° - 26° C. Vele immigranten, uit Noord-Italië vooral, worden hier als halfpachters neergezet op hoeven van ca. 20 ha.

Lit.: P. Pfalz, Die Umwandlung der Pontinischen Sümpfe zum Pont. Acker (in: Geograph. Wochenschrift, 1934); M. Schmitt, Vom Pont. Sumpf zum Pont. Acker (in: Geograph. Anzeiger, 1935). *Heere.*

Pony, soort van klein paard; in volwassen toestand is de schouderhoogte niet meer dan 1,40 m. Of de ponypaarden van een bijzonderen wildvorm afstammen, is niet bekend. Mogelijk zijn zij ontstaan door toeval en onder invloed van de uitwendige omstandigheden. Vooral in Engeland zeer veel gefokt. Men noemt daar een p. ieder paard, dat minder dan 1,50 m schofthoogte heeft. Ook in Polen, Litauen, Rusland en Noorwegen worden ze gefokt. Ze zijn zeer geschikt als trekdier, voor zeer lichte diensten. Zijn zeer gehard en stellen weinig eischen aan voeding en verpleging. Beroemd zijn de Shetlandsche p. De polopony is eigenlijk een klein paard van edele afstamming en wordt in Engeland voor het polospel (→ Polo, 2°) gebruikt. *Verheij.*

Pool. 1° (Wisk.) **a)** Analyse. Een in de

omgeving van een punt z_0, dit punt zelf uitgesloten, → reguliere functie, heeft in z_0 een pool van de orde m (waarbij m een positief en geheel getal), wanneer ze zich binnen een cirkel om z_0 laat voorstellen door een reeks van de gedaante: $a_0/(z-z_0)^m + a_1/(z-z_0)^{m-1} + \ldots + a_{m-1}/(z-z_0) + a_m + a_{m+1}(z-z_0) + \ldots$ ad inf., waarbij a_0, a_1, enz. getallen zijn, die van de gegeven functie afhangen, en a_0 niet gelijk aan nul mag zijn. *J. Ridder.*

b) (M e e t k.) Een in meetkundige beschouwingen optredend vast punt wordt vaak pool genoemd; vgl. poolcoördinaten (→ Coördinaten), → voetpuntskromme en → poolverwantschap. De polen van een op een bol gelegen cirkel zijn de eindpunten van de middellijn, die op het vlak van den cirkel loodrecht staat. *v. Kol.*

2° In deze laatste beteekenis wordt het woord p. ook gebruikt in de s t e r r e n k u n d e ; p. van de ecliptica, van den Melkweg enz. De h e m e l p o l e n zijn de punten, waarom zich de hemelbol schijnt te bewegen als gevolg van de aarddraaiing.

3° (G e o g r.) De polen der a a r d e zijn de punten, waar de draaiingsas het aardoppervlak snijdt. Vgl. → Noordpool en de samenstellingen daarmee; eveneens → Zuidpool; Poolverschuivingen; Poolvluchtkracht.

4° (N a t u u r k.) M a g n e t i s c h e p o o l. Bij een magneet treden de inductielijnen hoofdzakelijk aan de uiteinden naar buiten. Denken we ons de magneet met magnetisme belegd, zoodanig dat de hoeveelheid per cm² evenredig is met de dichtheid der inductielijnen op het oppervlak, dan noemen we het zwaartepunt van het Noordmagnetisme de Noordpool en van het Zuidmagnetisme de Zuidpool van de magneet. Daar de inductielijnen gedeeltelijk vóór de uiteinden van de magneet uittreden, is de afstand der polen kleiner dan de staaflengte [varieerende tusschen de staaflengte (bij zeer hooge inductie) en ongeveer $^2/_3$ van de staaflengte]. De polen van het magn. aardveld (in afwijking van de boven gegeven definitie zijn dit de plaatsen waar de horizontaalintensiteit van het aardveld nul is) vallen niet met de geogr. polen samen, maar liggen op resp. 70°30'N., 95°30'W. (dit is de magnetische Zuidpool) en 74°Z., 155°O. De plaats der magn. polen is saeculair variabel. *Elenbaas.*

5° (Eng.: pot) (E c o n o m i e) In de oorspr. beteekenis is p. een overeenkomst tusschen zelfstandige ondernemingen van dezelfde soort, die, als middel tot beperking der onderlinge concurrentie, de winsten in een gezamenlijken pot brengen en volgens een bepaalden sleutel verdeelen. Zeer dikwijls is de beteekenis van p. meer omvattend: verbonden met nog andere concurrentie-beperkende overeenkomsten. Vgl. de kartelvormen, m.n. het winstverdeelingskartel, behandeld s.v. → Kartel. *Cobbenhagen.*

Poolbanden, ook r a d i a t u s w o l k e n, zijn wolken, vooral → cirrus, in parallelle banden gerangschikt, welke, door perspectivische werking, naar een punt van den horizont (of naar twee tegenovergestelde punten, zoo de wolken het geheele hemelgewelf overspannen) schijnen te convergeeren.

Poolcoördinaten, → Coördinaten.

Pooldrievlakshoek (m e e t k.). De p. of supplementaire drievlakshoek van een drievlakshoek T heeft tot ribben de loodlijnen, uit een hierbinnen gelegen punt T' neergelaten op de zijden van den drievlakshoek T. Zie afb. in kol. 80.

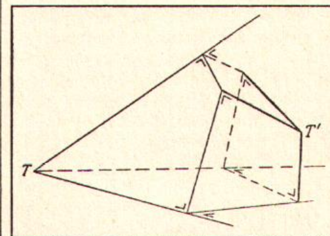
Poole, oude zeehaven, gelegen aan Poole Harbour, een inham van het Engelsche Kanaal (XII 464 E/F 6); ca. 58 000 inw.; scheepsbouw.

Poollicht (Lat.: aurora polaris), lichtverschijnsel, vermoedelijk van electrischen aard, dat in de hooge stratospheer optreedt en vooral in de polaire streken der beide halfronden 's nachts wordt waargenomen. Het p. van het N. halfrond wordt ook N o o r d e r l i c h t, aurora borealis, genaamd; dat van het Z. halfrond, Z u i d e r l i c h t, aurora australis. De bovendeelen van het p. zijn meestal witachtig of groenachtig; de benedendeelen roodachtig, soms violet. Onder het p. ziet men dikwijls, door contrast, een donker hemelsegment.

Het p. verschijnt meestal plotseling en duurt soms slechts weinige minuten, soms meerdere uren. Zijn helderheid is over het algemeen gering, maar bij sterk p. kan men een gewoon geschrift lezen. Zijn spectrum vertoont een aantal lijnen, waarvan één, de N o o r d e r l i c h t l i j n, in het groene, met een golflengte van 5 577 angström, karakteristiek is. Deze groene lijn wordt aan de aanwezigheid van zuurstof in de hooge atmosfeer toegeschreven. De hoogte van zijn benedengrens is tusschen 80 en 300 km boven het aardoppervlak, meestal 100 en 106 km; die van zijn bovengrens is gemidd. 134 km bij de bogen en 229 km bij de stralen. De maximale gemeten hoogte is 780 km. De frequentie van het p. vertoont dagelijksche (met maximum tusschen 19 en 21 u. plaatselijken tijd), halfjaarlijksche (met twee aequinoctiale max. en twee solstitiale min.) en meerjarige (o.a. elf-jarige) schommelingen.

Een cirkelvormig, smal gebied, de N o o r d e r l i c h t z o n e (Zuiderlichtzone), waarin de frequentie en de intensiteit van het p. maximaal zijn, bevindt zich in de polaire streken om een bepaald punt, de zgn. N o o r d e r l i c h t p o o l (Zuiderlichtpool), op een afstand van ca. 2 200 km. De Noorderlichtpool ligt op 81°N. en 75°W., de Zuiderlichtpool op 81°Z. en 105°O. Deze liggingen correspondeeren ongeveer met die van de magnetische polen. Van de Noorderlichtzone, waarin ong. 100 wel ontwikkelde p. per jaar worden gezien, naar de lagere breedten, nemen de frequentie en de intensiteit van het p. af. P. wordt vrij zelden in de gematigde streken en nooit in de aequatoriale streken duidelijk gezien. Te Brussel kon Quetelet van 1833 tot 1862 slechts in 52 nachten het p. waarnemen. In Duitschland vindt Wiechert de Noorderlichtlijn in het licht van het hemelgewelf over de helft van alle nachten van het jaar; de nachtelijke hemelklaarte zou gedeeltelijk een zwakke vorm van het poollicht zijn.

Tusschen het p. en de storingen van het → aardmagnetisme bestaat een nauw verband. Het ontstaan van het p. is nog niet afdoend verklaard. Het p. zou worden voortgebracht door een „Anregung” van de materie der hoogste atmosfeerlagen door middel van electrische stralen, die van de zon komen. Het aardmagnetisme zou daarop een afwijkenden invloed uitoefenen. Mairan bepaalde het p. in 1733 als een electrisch verschijnsel.

Pooldrievlakshoek.

L i t.: L. Vegard, Nordlicht, in: Handb. der Exp.-Physik (Bnd. 25 I 1928); L.

Vegard en O. Krogness, The position in space of the aurora polaris (in: Geofys. Publik., 1, I 1920); Carl Störmer, Résultats des mesures photogramm. des aurores boréales (in: Geofys. Publik., vol. 4, VII 1926); Kr. Birkeland, Norvegian aurora polaris expedition 1902-'03 (1908-'13); Mc. Lennan, The spectrum of the aurora and the constitution of the upper atmosphere (in: Proc. R. Soc., 1925); de art. Poollicht, i.h. tijdschrift: Onweders, Optische Verschijnselen, enz. in Ned. (tot nu toe 54 dln., sinds 1882); Photographic atlas of auroral forms (1930). *V. d. Broeck.*

Poollijn, → Poolverwantschap.

Poolsch(e) . . . . , → Polen (s.v.).

Poolsche Corridor, de van 30 tot 90 km breede strook, welke als Poolsch gebied een wig slaat in het Duitsche Oost-Pruisen. De bevolking van dit gebied is overheerschend Poolsch. Bij het verdrag van Versailles is dit gebied weer Poolsch geworden, zooals het voor de Poolsche deelingen was. Hoewel Duitschland zijn aanspraken op den P. C. niet heeft opgegeven, is er in 1933 een overeenkomst tusschen dit land en Polen tot stand gekomen, waarbij Duitschland beloofde gedurende 10 jaar zijn aanspraken niet te doen gelden.

L i t.: Ostwald, Der P.K. in der Geschichte (1924); Smogorzewski, La Pologne et la Baltique (1931); id., La Pologne, l'Allemagne et le „Corridor" (1929); Naudeau, Le corridor polonais ou le casse-tête européen (1925). *v. Son.*

Poolsche Successie-oorlog (1733-'35). Na den dood van August II van Saksen-Polen (1733) werd zijn zoon August III als candidaat voor den Poolschen koningstroon gesteund door Oostenrijk en Rusland, terwijl als tegencandidaat optrad Stanislaus Lesczinski, gesteund door Frankrijk en Spanje. Eigenlijk was het meer een Europeesch conflict, dat in Italië werd uitgevochten en waarbij Frankrijk door den vrede van Weenen (1738) het grootste voordeel behaalde (toezegging van Lotharingen). In Polen verkreeg August III den troon; Napels en Sicilië kwamen aan de Spaansche Bourbons. *Gorris.*

Poolschoen (e l e c t r.), uiteinde van de kern van een veldmagneet van een electrische machine, zoodanig gevormd, dat het gedeeltelijk het anker omvat, met het doel den magnetischen krachtstroom gunstig over den ankeromtrek te verdeelen. De p. is dikwijls een weekijzeren stuk, soms gelamelleerd, dat met de kern vast verbonden wordt. *v. d. Well.*

Poolschommelingen (g e o l.), geringe, min of meer periodieke bewegingen van de draaiingsas der aarde, ten gevolge van het niet samenvallen van deze as met de hoofdtraagheidsas. Zie → C h a n d l e r (periode van). De p. bereiken maximaal een waarde van enkele honderdsten seconden, d.i. een tiental meters. → Breedtevariatie; Aardas (Bewegingen van de). *Jong.*

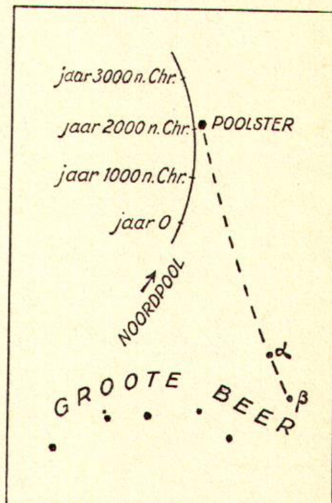
Poolsch-Russische oorlog. In het voorjaar van 1920 verklaarde Pilsudski den oorlog aan Sowjet-Rusland, met het doel Polen naar het Oosten uit te breiden; Kiew werd op 2 Mei ingenomen; doch de Russ. troepen bedreigden weldra Warschau, dat met de hulp van Fransche troepen onder leiding van Weygand, ontzet werd. De vrede werd geteekend te Riga op 18 Maart 1921. Zie → Polen en → Rusland (sub Gesch.).

Poolshoogte, de hoogte boven den horizon van de hemelpool, d.i. een der punten, om welke de hemelbol zich schijnt te draaien. De p. is gelijk aan de geographische breedte der plaats.

Poolshoogte nemen is daarom hetzelfde als: breedte bepalen, daarom overdrachtelijk voor: zich over zijn situatie vergewissen, enz.

Poolsteek (e l e c t r.), afstand tusschen twee opeenvolgende, ongelijknamige polen, hart op hart, van een electrische machine. Het 180e deel van dezen afstand heet → electrische graad.

Poolster (Lat. P o l a r i s), α Ursae Minoris, de helderste ster van den Kleinen Beer, staat slechts 1°4′ van de hemel-Noordpool verwijderd, die ten gevolge van de praecessie der aardas voortdurend dichterbij komt, tot op 26′5″ in 't jaar 2095. De P. is aan den hemel te vinden door den afstand tusschen α en β van den Grooten Beer ong. 5 maal af te passen aan den kant van α. De P. behoort tot de spectraalklasse F5, heeft de stergrootte 2,1 en is een dubbelster. De begeleider is van de 9e grootte en staat op een schijnbaren afstand van 18″. De hoofdster zelf is veranderlijk en eveneens dubbel. De beide componenten staan 0,24″ van elkaar verwijderd en verschillen ong. 2 grootteklassen in helderheid. *de Kort.*

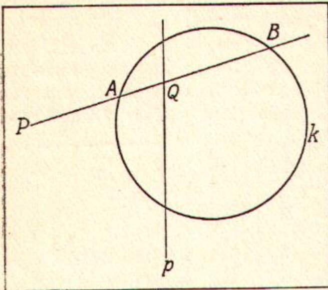
Poolster. De hemelpool verplaatst zich langzaam tusschen de sterren. De afstand tot de Poolster zal in de 21e eeuw het kleinst worden.

Poolverschuivingen (g e o l.). Behalve de min of meer periodieke → poolschommelingen, nemen vele geologen nog langzame, niet-periodieke poolbewegingen aan van grootere afmetingen, ter verklaring van de afwijkende klimaatverdeeling in vroegere geologische perioden. Men kan zich bijv. moeilijk voorstellen, dat bij de huidige ligging der polen op Spitsbergen een tropische flora mogelijk is, terwijl toch resten daarvan gevonden zijn. Men kan zich deze p. denken als opeenhooping van de kleine afwijkingen van een gesloten baan, die bij de poolschommelingen schijnt te zijn waargenomen. Deze zouden een grootte van enkele tienduizendsten seconden in de richting van Groenland bereiken volgens Wanach. De p. zijn op te vatten als bewegingen van de aardas t.o.v. de korst of omgekeerd als verschuivingen van de korst t.o.v. de inwendige aarde en de daarmee vast verbonden draaiingsas, hetgeen het aannemelijkst schijnt. In deze p., of wat het zelfde is, in positieveranderingen van de aequator zien sommigen een der hoofdoorzaken van de gebergtevorming en dus ook der aardbevingen. Als oorzaak beschouwt men groote niet periodieke massaverplaatsingen op aarde (epirogenese), of kosmische krachten. Toch wordt de mogelijkheid van p. door astronomen en geophysici niet algemeen aanvaard. → Aardas (Bewegingen van de).

L i t.: B. Gutenberg, Lehrb. der Geophysik (1924); S. W. Tromp, Mechanisme en oorzaak der gebergtevorming (1932). *Jong.*

Poolverwantschap (m e e t k.). Zijn in een plat vlak een kegelsnede k en een punt P gegeven, dan

kan men op elke rechte door P een punt Q bepalen, dat van P door de snijpunten A en B harmonisch gescheiden wordt.

Poolverwantschap.

De meetkundige plaats van Q is een rechte p, die de poollijn of polare van P t.o.v. k genoemd wordt; P heet de pool van p. Aldus wordt aan elk punt een rechte toegevoegd. Deze betrekking tusschen de punten en rechten van het vlak wordt poolverwantschap of polariteit genoemd.

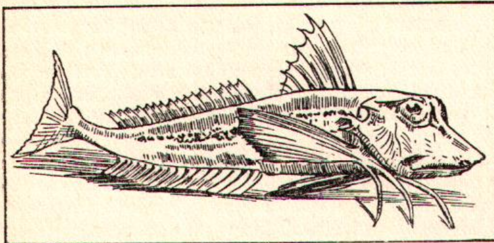
L i t. : ✈ Projectieve meetkunde. *v. Kol.*

Poolvluchtkracht (g e o l.). Ten gevolge der aardrotatie zijn de vlakken van gelijke grootte der zwaartekracht, niveauvlakken, niet bolvormig, maar eenigszins afgeplat. Het bedrag dezer afplatting neemt af met den afstand tot het middelpunt der aarde. Het zwaartepunt van een korstmassa (sial), drijvende in een zwaardere onderlaag (sima), bevindt zich in het algemeen in een hooger niveauvlak dan het zwaartepunt der verplaatste simamassa. De opwaartsche druk en de zwaartekracht werken dientengevolge niet in elkaars verlengde, heffen elkaar dus niet op, maar leveren een kleine equatorwaarts gerichte resultante, die op 45° breedte een maximum bereikt. Maximaal bereikt deze p. een orde van grootte gelijk aan enkele tienmillioenste deelen van het gewicht der korstmassa, hetgeen gelijk is aan een druk van enkele kg per cm². Wegener e.a. zien in deze p. de voornaamste oorzaak van de in meridionale richting werkende gebergtevormende krachten. *Jong.*

Poolvos (Canis lagopus L.), een soort van de fam. der hondachtigen. Bewoont het hooge Noorden der Oude en Nieuwe Wereld. De p. is ca. 95 cm lang. Draagt in den zomer een aardkleurig of blauwgrijs, in den winter een wit of donker kleed. Voedsel: allerlei land- en zeedieren. De donkere winterpels heeft de meeste waarde. *Keer.*

Poolzee, ✈ Noordelijke IJszee.

Poon of k n o r h a a n (Trigla), een geslacht van de fam. der zeehanen, van de orde der beenvisschen. Leeft in den Atlant. Oceaan en de Noord- en Oostzee.

Groote poon.

P. zijn krachtig gebouwd met grooten ruw gepantserden kop. Uit het water genomen, geven zij een knorrend geluid. Het vleesch wordt, ofschoon hard, graag gegeten. Aan onze kusten komen voor: de g r o o t e p. of k. (T. hirundo L.), 50 cm lang, met een grijsrooden of bruinen rug en een rose of witte buikzijde; de k l e i n e p. of k. (T. gunardus L.), 25 cm lang, is boven bruingrijs met witte stippels, onder zilverwit. *Keer.*

Poort, groote, overdekte toegangsopening tot een ombouwde ruimte. Aanvankelijk vooral een motief uit de mil. bouwkunst. Van de Romeinen dateert het gebruik van de p. als vrijstaand monument (✈ Triomfboog), welk motief door de Barok en het Klassicisme is overgenomen (Parijs).

Poortader (d i e r k). noemt men bij de gewervelde dieren een grooten aderstam, die het bloed uit de darmhaarvaten verzamelt en naar de lever voert, waar zich opnieuw een haarvatennet vormt.

Poortding, ✈ Jaarding.

Poortenaar, J a n C h r i s t i a a n, schilder en etser. * 23 Juli 1886 te Amsterdam. Vnl. autodidact. Woonde jaren te Londen; maakte met zijn echtgenoote, Geertruida van Vladeracken, een kunstreis in Ned.-Indië, waar hij vooral danseressen en wajangspelers schilderde; woont thans te Amsterdam. Zijn schilderen etswerk bevindt zich in vele binnen- en buitenl. musea. Als schilder is hij vooral portrettist.

W e r k e n : Een kunstreis in de tropen (met zijn echtgen., 1925) ; De Boroboedoer (met N. J. Krom, 1929); Van prenten en platen (1932) ; Etskunst. Techniek en geschiedenis (1932) ; Legende van St. Julianus (Flaubert-vertaling, 1932) ; Boekkunst en graphiek (1934) ; Rembrandt (1936) ; Het Chin. landschap (Ned. uitg. v. oud-Chin. geschrift : Kwo Sji) ; Holl. Etsers van de Gouden Eeuw (versch. in 1938).

Poorter, burger eener stad. Doordat de landsheer aan bepaalde steden voorrechten (✈ Privilege) verleende, groeide de beteekenis van het poorterschap. Geruggesteund door het gildenwezen (✈ Gilde), ontstond er een sterk gevoel van saamhoorigheid tusschen de p. onderling. Men stelde gedurende de M.E. allerlei voorwaarden aan de toelating van vreemdelingen tot de poort. Wangedrag kon leiden tot verlies van poorterschap, voorts ook verwisseling van poorterschap eener bepaalde stad met dat van een andere stad. In het laatste geval moest recht van exue betaald worden. *Hermesdorf.*

Poorter, W i l l e m d e, schilder. * 1608 in Vlaanderen, † na 1648. Meest werkzaam te Haarlem, maar waarsch. ook leerling van Rembrandt, wiens stijl en koloriet hij imiteerde.

Poortershaven, privé-zeehaven, door de reeders de Poorter in 1902 gesticht, gelegen aan den Noordelijken oever van den Nieuwen Waterweg, tusschen Maassluis en Hoek van Holland. Vnl. voor overslag van ertsen van zeeboot in Rijnlichter, door middel van electrische laadbruggen. Spoorweghalte.

Poortugaal, gem. in de prov. Z. Holland, in het W. van IJselmonde; opp. 1 262 ha; 3 334 inw. (31 Dec. 1930), waarvan 66 % Ned. Herv., 16 % Kath., 11,5 % Geref. Op de klei is vnl. landbouw. In 1842 werd de gem. Albrandswaard ingelijfd. In de gem. P. ligt „Maasoord”, een krankzinnigengesticht en psychiatrische inrichting van de gem. Rotterdam.

Poortvliet, gem. op het eil. Tholen in de prov. Zeeland, omvat het dorp P. en het gehucht Strijenham; ca. 1 700 inw. (80 % Ned. Herv., 15 % onkerkelijken); opp. 2 310 ha; kleigrond; landbouw, veeteelt.

Poot noemt men ter voortbeweging dienende ledematen van vele dieren. Een p. kan ongeleed zijn (veelborstelige wormen) of geleed, en in het laatste geval een uitwendig geraamte (geleedpootigen) of een inwendig geraamte (gewervelde dieren) bezitten.

Poot, H u b e r t K o r n e l i s z o o n, Ned. dichter. * 29 Jan. 1689 te Abtswoude, † 31 Dec. 1733 te Delft. P. was voor het boerenbedrijf opgevoed, ontwikkelde zich door eigen studie en trok in 1723 naar Delft, vanwaar hij het volgend jaar weer naar huis terugkeerde om in 1732, na zijn huwelijk, te Delft een tabakswinkel te vestigen. Zijn dichttalent is, ofschoon niet groot, eerlijk en natuurlijk, zijn verzen zijn diep godsdienstig. P. bewerkte de uitgaven van de gedichten van A. Moonen (1720); J. Zeeus (1721), J. Oudaen (1724); Joan de Haes (1724).

W e r k e n : Mengeldichten (1716) : Gedichten (1721) ; Groot natuur- en zedekundig wereldtooneel (een encyclopaedisch woordenboek, 3 dln. 1743). — L i t. : N. Beets, Verpoozingen ([3]1883) ; Busken Huet, in : Liter. Fantas. en Krit. (I 1865) ; W. Kloos, Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid (1909). *Piet Visser.*

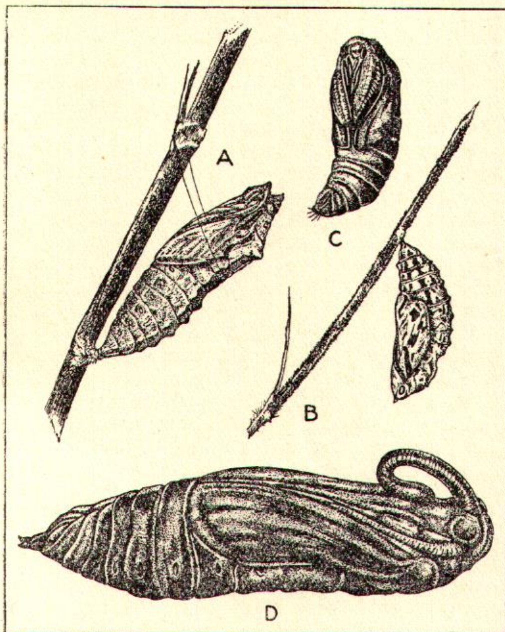
Pootgoed, Poothout, → Poten.

Pootje, populaire naam voor podagra, ontsteking van het groote-teengewricht bij een aanval van → jicht.

Pootrecht, de bevoegdheid van aan openbare wegen (ook wel aan andere particuliere gronden) belendende eigenaren, om op den berm van den weg of op eens anders grond boomen te planten ten nutte van den pootgerechtigde. Dit poot- of plantrecht komt nog voor. *Hermesdorf.*

L i t. : A. S. de Blécourt, Kort Begrip ([4]1932).

Pop noemt men het stadium in de gedaanteverwisseling der insecten, dat voorafgaat aan dat van het

Pop. Vier vlinderpoppen: A = Papilio machaon (koninginnepage) ; B = Melitaea maturna ; C = Saturnia pavonia (nachtpauwoog) ; D = Protoparce convolvuli (lindepijlstaart).

volwassen dier. De p. is door een dikken chitinewand omgeven en vertoont uiterlijk geen veranderingen; in het inwendige vinden echter vele omvormingen van weefsels plaats. *M. Bruna.*

Pop (⟨ Lat. pupa = meisje) is een plastische afbeelding van den mensch, vooral de vrouw. In hoofdzaak behoort de p., dit in tegenstelling met het beeld, tot het terrein der gebruikskunst, als speelpop, tooneelpop (→ marionet), modepop voor het demonstreeren van mode, enz. De grens tusschen beeld en p. is dikwijls niet strak te trekken. Wij bepalen ons hier tot de s p e e l p o p. Deze is een cultuurverschijnsel. Primitieve volken kennen haar waarsch. niet. Neolithische vondsten worden verklaard als afgodspoppen, die tot speelpop werden gedegradeerd. Bij de oude cultuurvolkeren zijn het vooral de Egyptenaren, die een schat van echte speelpoppen nagelaten hebben. Gesneden uit hout of gemaakt uit linnen, dat met papieren snippers opgevuld werd, kregen zij zelfs beweegbare ledematen. Ook kenden de Egyptenaren het harlekijnsysteem (broodbakkertje in het museum te Leiden). De Grieksche speelpop werd al gevonden in de onderste lagen van Troje (Schliemann): een popje van gebrande klei. Ook in kindergraven van Myceensche en Achaeïsche culturen vond men speelpoppen. Het materiaal bestond uit klei, gips of was over een houten kern. Een drukke poppenindustrie bloeide te Sardes. Bij het huwen wijdden de Gr. meisjes hun p. toe aan Artemis of Aphrodite (Sappho). De Rom. speelpop had de Gr. tot voorbeeld. In kindergraven vond men gave typen in ivoor, hout en klei. Ook de catacombengraven gaven enkele voorbeelden. Uit de vroege M.E. zijn geen speelpoppen bewaard gebleven; haar bestaan kennen wij uit de lit. De oudst bewaard gebleven p. dateert uit de 13e e. en vertoont veel overeenkomst met het kleipoppetje uit Troje. Vanaf de 15e e. ontwikkelt zich een geregelde poppenindustrie (Parijs, Neurenberg). Eerst de 17e e. brengt opnieuw den beschilderden, wassen poppenkop. Het streven naar realisme in de poppenindustrie loopt parallel met het onstaan van nauwkeurig nagebootste poppenhuizen (→ Modelhuis). In deze periode stelde de speelpop steeds een volwassen dame voor in tijdscostuum. Vanaf de 14e e. werd zij ook als modepop gebruikt. De 19e e. bracht de speelpop tot technische vervolmaking; papier-maché, guttapercha boden de mogelijkheid tot een natuurgetrouwe weergave. Kogelscharnieren en beweeglijke hals voltooiden deze. In 1826 kreeg men de eerste pop met slapende en bewegende oogen. Wälzel nam in 1827 patent op de sprekende en loopende p. Maar eerst in 1855 kwam de eerste babypop op de wereldtentoonstelling te Parijs. De 20e e. belichtte den kunstzinnigen en paedagogischen kant van de p. Zij werd kunstobject en van massaproduct een individueel speelgoed. De vernieuwing kwam vanuit München. Maar de al te consequent doorgevoerde artistieke p. werden door het kind geweigerd. Marion Kaulitz en later Käthe Kruse vonden een meer bevredigend type, waarvan de stijl momenteel door de grootindustrie van poppen aangenomen is. Zie ook → Poppenkast. *Terlingen-Lücker.*

L i t. : Karl Gröber, Kinderspielzeug aus alter Zeit (1928) ; Max von Boehm, Puppen (1929).

Pope, A l e x a n d e r, Eng. dichter. * 21 Mei 1688 te Londen, † 30 Mei 1744 te Twickenham bij Londen. Zoon van een welgesteld koopman. Daar hij als Katholiek uit het hooger onderwijs werd geweerd, en wegens zijn slechte gezondheid (hij was dwergachtig, zwak en misvormd) ontving P. geen geregelde opvoeding. Hij las en vertaalde op zeer jeugdigen leeftijd Klassieke schrijvers, zou op 16-jarigen leeftijd reeds zijn P a s t o r a l s geschreven hebben. Tot 1713 was P. lid van de Spectator-groep (→ Addison c.s.) der Whigs, daarna van de on-officieele Torygezinde „Martin → Scribblerus Club" (Swift c.s.).

P. gaf het Eng. vers in de 18e eeuw een klassieken vorm, stond echter boven de Klassicistische zoowel als de Romantische stroomingen van dien tijd. Zijn strijdlustig en vaak oneerlijk karakter vierde hij bot in vlijmscherpe satyres, die niet alleen uiting gaven aan zijn persoonlijke vijandschappen [→ Philips (Ambrose)], maar gewoonlijk werkelijk bestaande litteraire misvattingen geeselden.

Werken: o.a. Pastorals (1709); Essay on Criticism (1711); The Rape of The Lock (comisch epos in den trant van Boileau en Tassoni; 1712-'14); Ilias-vertaling (1713-'20); The Dunciad (oorspr. anoniem, satyre; 1728-'29, 1743 uitgebreid); letterk. en philos. opstellen, zooals: Essay on Man (1733-'34); Epistle to Arbuthnot (tegen Prior's Country and City Mouse). — Uitg.: Gedichten talloos. Prozawerken: N. Ault (1936). — Lit.: Cambridge Lit. (IX, Bensley); G. Paston, Mr. P. (1909); R. H. Griffith, Bibliography (1922-'27); Edith Sithwell (1930); F. Brie, Engl. Rokoko-Epik (1927); G. Sherburn (1934). *Etman.*

Popeline, dunne stof met zwakke dwarsribbetjes, ontstaan door den ketting veel dichter dan den inslag te nemen. Binding: plat. Materiaal: zijde, wol, event. katoen, of gemengd.

Poperinge, stad in de prov. West-Vlaanderen; opp. 4 762 ha; ca. 12 000 inw. (vnl. Kath.). Centrum van hopteelt; tabaksteelt; schoennijverheid en aardewerk. Bisschoppelijk college en staatsmiddelbare school; gasthuis, weezenhuis en een groot sanatorium „De Lovie". P. bezit drie monumentale Gotische kerken, w.o. vooral de St. Bertinuskerk (14e e.), met een merkwaardigen preekstoel en een laat-Renaissance doxaal, en de St. Janskerk (13e e.) van belang zijn.

Lit.: Opdedrinck, Poperingana (P. 1898). *Hennus.*

Geschiedenis. P. is de Frankische nederzetting Pupurningahem bij een oud-Romeinsche heirbaan. Gegeven door de Merwigings aan de St. Bertinusabdij te St. Omaars. Stadskeure gegeven door den abt in 1147, naar die van Veurne. Verkreeg marktvrijheid. Ontwikkelde weefnijverheid. Was van de Vlaamsche Hansa van Londen. Langdurige twisten met lakengilde van Ieperen. In 1360 vaart van P. naar den IJzer. Herhaaldelijk verwoest in de Engelsch-Fransche oorlogen der 14e-15e eeuw. Kende als een der eerste de beeldstormerij in 1566. Aan Frankrijk bij tractaat van Nijmegen (1678) tot dit van Rijswijk (1697). Opbloei van weefnijverheid en hopteelt in 18e eeuw. Hoofdkwartier der Engelschen in den Wereldoorlog. *Prims.*

Popocatepetl, vulkaan in den staat → Mexico (XVIII 608 H/I 8).

Popokabaka, plaats in Belg.-Kongo, prov. Leopoldstad, district van de Kwango, aan den rechteroever van de Kwango, op ong. 350 km van haar monding. Bezettingspost en handelscentrum. Aanlegplaats van den scheepvaartdienst van Banningstad tot de Frans-Josefvallen. Mijnexploitaties. *Monheim.*

Popoloka (Popoeloka), Noordel. stam der Otomi-Mangue, van de → Indianen van Middel-Amerika.

Poppaea Sabina, Romeinsche keizerin, echtgenoote van Nero. Eerst met den lateren keizer Otho gehuwd. Deze stond haar af, en kreeg Lusitanië (Portugal) als provincie te besturen. P. was bij Nero de verdringster van Octavia. In haar zwangerschap gaf de wederhelft haar een dusdanigen trap, dat zij ervan stierf (65 n. Chr.). *Slijpen.*

Poppe, Edward, priester, apostel van het Eucharistisch leven. * 18 Dec. 1890 te Temsche (O.Vl.), † 10 Juni 1924 te Moerzeke. Onderpastoor te Gent in 1916, in 1918 kloosterbestuurder te Moerzeke, werd hij in 1922, niettegenstaande zeer zwakke gezondheid, om zijn schitterende gaven van geest en ziel, geestelijk bestuurder der clerici in soldatendienst (Cibisten) in het kamp van Beverloo, doch stierf na korten tijd in geur van heiligheid. Mariakind en vooral apostel der H. Eucharistie, deed hij wonderen als opvoeder en zielenleider. Hij schreef tal van leidende werkjes meest voor den → Eucharistischen kruistocht.

Edw. Poppe.

Lit.: Br. Van Havere, Een apostel (1924); O. Jacobs, Edw. P. (1933). *Allossery.*

Poppel, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 E1); opp. 3 149 ha; ca. 1 400 inw. (Kath.). Oneffen bodem, zandgrond, heide, moerassen en vijvers; landbouw. Werd van 1211 tot 1823 bediend door de abdij van Tongerloo, die er een hoeve met molen bezat, welke thans nog bestaan. In 1655 van Turnhout gescheiden en tot gemeente gemaakt. St. Valentijnskerk uit de 16e e. met vierkanten toren van Kempisch model, in 1906 herbouwd. *Lauwerys.*

Poppel, Nic. Jansz., een der martelaren van Gorcum. → Nicolaas Janszoon Poppel, en → Gorinchem (sub: Martelaren van G.).

Pöppelmann, Matthäus Daniel, architect. * 1662 te Dresden, † 1736 aldaar. Belangrijk vertegenwoordiger van de late Barok. Hoofdwerken: Zwinger (zie afb. 3 en 4 op de pl. t/o kol. 385 in dl. IX), Palais Taschenberg, verbouwing slot Moritzburg, Elbebrug, Dreikönigskirche, Holländisches (thans Japanisches) Palais, wellicht ook de Matthäuskirche, alles te Dresden.

Poppenhuis, → Modelhuis.

Poppenkast. De p. met handpoppen is een vereenvoudigde vorm. De hoofdfiguur is in Ned. Jan Klaassen, de Guignol, de Kasperl, de Punch van de Holl. poppenkast. De overlevering noemt een hist. Jan Klaassen, gehuwd met Katrijn Pieters, die in de 2e helft der 17e eeuw te Amsterdam de poppenkast vertoonde (Ter Gouw, Amstelodamiana, VIII 1893). Anderen meenen, dat de oorspr. Poezinelle (Pulcinella) of Polichionelfiguur ca. 1690 den naam Jan Klaassen kreeg naar een figuur uit het blijspel van Thomas Asselijn. De Amsterd. traditie van Jan Klaassen leeft nog voort in de poppenkast op den Dam aldaar. Zie nog → Poesjenel en → Marionetten. *Terlingen-Lücker.*

Poppenroover of rupsenjager (Calosoma sycophanta) behoort tot de fam. der loopkevers. Lengte tot 29 mm; kleur: goudgroen. Vooral Mei en Juni. Maakt jacht op rupsen van den nonvlinder en op de processierups; is daardoor nuttig. Algemeen in Midden-Europa, in onze streken zeldzamer. *M. Bruna.*

Popper, David, violoncellist. * 9 Dec. 1843 te Praag, † 7 Aug. 1913 te Baden bij Weenen. Maakte sinds 1863 concertreizen. Componeerde ook talrijke populaire virtuozenstukjes en 4 concerten voor cello.

Poppingawier, dorp van ca. 300 inw. in de Friesche gem. → Rauwerderhem (XI 208 B2).

Poppo, hertog der Friezen, → Bubo.

Poppo (Poppon), Heilige, belijder. * 978 te Deinze bij Gent, † 1048 te Atrecht. Als abt van Stablo ijverde hij onvermoeid om de hervorming van Cluny in Lotharingen te verspreiden. Feest 28 Jan. in het bisdom Luik.

L i t. : Ladewig, P. v. Stablo und die Klosterreform unter den ersten Saliern (1883).

Popuelles, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B2); opp. 368 ha, 220 inw. (Kath.); landbouw. Oude heerlijkheid.

Populares (‹ Lat. populus = volk), de partij in Oud-Rome, die vooral uit de lagere volksklas, in strijd met de senaatspartij, ontstaan was, en vooral na den 2en Punischen oorlog in aanzien steeg.

Populatie (b i o l.), een mengsel van homozygote óf heterozygote, of van homo- én heterozygote individuen, die hun ontstaan danken aan zelfbevruchting of aan onderlinge paring. Alle in de natuur spontaan voorkomende soorten en rassen zijn p. Door stamboomteelt kan men in een p. reine liniën of zuivere lijnen afzonderen. *Dumon.*

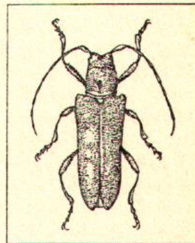
Populier of esp, boom van het geslacht Populus, fam. der Salicaceeën. Hiervan zijn vsch. soorten in onze streken inheemsch of ingevoerd, o.a. de volgende: P. tremula (L.), r a t e l p o p u l i e r; deze heeft kleine bladeren met lange platte stelen, 2-huizige bloemen in katjes, die reeds in Maart bloeien. De ratelpopulier is een lichthoutsoort, stelt weinig eischen aan den grond, doch wordt ook geen groote boom; graag vormt hij wortelbroed. Voor de houtteelt van geen belang. De g e w o n e a b e e l, P. Alba (L.), is afkomstig uit Z.-Europa. De bladeren zijn aan de onderzijde sterk behaard, evenals de bladstelen en de twijgen. Er komen twee soorten bladeren voor, groote handvormige aan de eindscheuten en kleine, langwerpige aan de zijscheuten. De bloeiwijze is ongeveer als

Populier. Blad van : 1. ratelpopulier, 2. Canadapopulier, 3. zwarte populier, 4. gewone abeel.

bij de P. tremula. Evenals deze stelt de abeel weinig eischen aan den bodem. Hij heeft veel licht noodig. Veelvuldig in parken. Voor de houtteelt is de waarde gering. De I t a l i a a n s c h e p., P. nigra (L.) var. fastigiata V.S., afkomstig uit Z.O.-Europa, heeft door zijn steil opgaande takken een pyramidaal voorkomen. Vaak voorkomend in parken en op kerkhoven. Voor de houtteelt van geringe waarde. De z w a r t e p., P. nigra (L.), is de meest waardevolle van de inheemsche soorten. De bladeren zijn ong. ruitvormig, met lange platte stelen. De bloeiwijze is ongeveer gelijk aan die der andere populieren. Aan den bodem stelt hij vrij hooge eischen van vruchtbaarheid. Daar het hout zeer bruikbaar en de stamvorm goed is, werd hij langs wegen, dijken, waterloopen en in boschvorm aangeplant. Voor dit doel is hij echter in sterke mate verdrongen door den C a n a d a p o p u l i e r, P. canadensis (Mönch), afkomstig uit N.-Amerika en in de 18e eeuw in onze streken ingevoerd. De groei van deze soort is sneller dan van de inheemsche populieren; de stamvorm is recht, zoodat de boom zeer geschikt is voor de houtteelt. Er komen vsch. vormen voor, bijna alle zijn kruisingen, veelal met de P. nigra. Enkele vormen worden veelvuldig door kanker aangetast; dan is de waarde voor de houtteelt gering. Sommige streken, zooals de Meierij van Noord-Brabant en het dal van de Maas met haar zijrivieren in Limburg, zijn bekend om de canada-teelt. Het zeer lichte en zachte hout wordt gebruikt voor de fabricage van lucifers en klompen, voor triplex, voor kisten en soms voor bouwhout. De kleur is geelwit. *Sprangers.*

Populierboktor (Saperda carcharias), kever van de fam. der boktorren. Lengte 20-28 mm; kleur grauwgeel; het dier is behaard en heeft lange sprieten. Juni-Juli op populieren en wilgen.

Populierboktor.

Populierzwam [Polyporus (Fomes) connatus (populinus)], steelzwammensoort van de fam. der buisjeszwammen. Komt meestal met vele wit-grijze hoeden boven elkaar op populieren voor en is vrij algemeen in onze streken.

Populus, Lat. naam voor → populier.

Porcelein, → Porselein.

Porcellis, J a n, schilder van marines. * Ca. 1584 te Gent, † 29 Jan. 1632 te Zoeterwoude bij Leiden. Een der eersten, die oog had voor de naturalistische behandeling van het zeestuk.

L i t. : Wurzbach, Niederl. Künstlerlex.

Porché, F r a n ç o i s, Fr. dichter, essayist en vooral tooneeldichter. * 21 Nov. 1877 te Cognac (Charente). Als tooneeldichter herstelde P. op een zeer gelukkige wijze het vrije vers van La Fontaine en Molière.

V o o r n. w e r k e n : tooneel : Chevalier de Colomb (1922) ; La Paix (1933). Poëzie : A chaque jour (1904) ; Humus et Poussière (1911) ; Les Commandements du Destin (1921). Essay's : Péguy et les Cahiers (1914) ; La Vie douloureuse de Baudelaire (1927) ; Paul Valéry et la Poésie pure (1927). — L i t. : H. Martineau, F. P. (1914).

Porcheresse, 1° gem. in de Belg. prov. L u x e m b u r g (XVI 736 B3); op 350 m hoogte; opp. 1 451 ha, ca. 500 inw. (Kath.). Zandgrond, rustend op kleiaarde. IJzererts. Landbouw, klompenmakerijen, bosschen.

2° Gem. in de prov. N a m e n (XVIII 240 D/E 3); ca. 250 inw. (vnl. Kath.); opp. 1 004 ha; landbouw.

Pordenone, G i o v a n n i A n t o n i o i l, schilder. * Ca. 1484 te Pordenone, † Jan. 1539 te Ferrara. Werkte in Rome en Venetië, waar vooral Titiaan een stempel op zijn kunst drukte. Hij was zeer vruchtbaar.

L i t. : Venturi, Storia dell' arte Ital.

Porfier, alg. naam voor een meestal zuur uitvloeiingsgesteente met porfierische structuur, d.i. met groote kristallen (→ eerstelingen) in een fijnere grondmassa.

Porfieriet, uitvloeiingsgesteente van diorietisch magma, met zure plagioklaas als overwegend licht bestanddeel, verder met glimmer, hoornblende of augiet. Oorspr. gebruikt voor oudere gesteenten, thans vrijwel synoniem met andesiet; evenals kwartsporfieriet synoniem is met → daciet.

Pori (Zweedsch: Björneborg), stad in het Z.W. van Finland (X 720 B3), aan den mond van de Koemo (Kokemäenjoki); opp. 3 260 ha, ruim 18 000 inw. (w.o. ca. 1 100 Zweden). P. dankt zijn opkomst aan een groot natuurlijk achterland, nl. beneden-Satakunta en W. Tavasteland met Tampere. Stad en haven moesten meermaals verlegd worden. Van Ulvila of Ulfsby, den middeleeuwschen voorlooper, is de kerk bewaard gebleven. Ze ligt nu 6 km ten O. der stad en de tegenw. haven Mäntyluoto ligt 20 km naar het W. Het is de 3e hout-uitvoerhaven van Finland. Een groot deel van den winter kan ze worden opengehouden. De stad heeft verder houtzagerijen, papier-, lucifersen kistenfabrieken en een katoenspinnerij. Het Satakunta-museum heeft archaeologische, ethnographische en cultuurhistorische verzamelingen. De stad bloeit niet. *fr. Stanislaus.*

Porie, → Huid.

Porifera, → Sponzen.

Poriomanie is de ziekelijke neiging tot zwerven. Zie ook → Manie (2°) en → Monomanie.

Porjusvallen, watervallen in de Store Lule Elf dicht beneden het groote Lule-meer. Hier is sedert 1915 een der 6 groote Zweedsche staatselectriciteitsbedrijven gevestigd met een capaciteit van 98 000 pk. Hiervoor is een dam gebouwd van 1 250 m lengte en 13 m hoogte. De nederzetting P. is door een spoorweg verbonden met Gellivara in het Noorden. *fr. Stanislaus.*

Pornographie (< Gr. pornos = ontuchtige). Onder p. verstaat men geschriften (boeken, al of niet geïllustreerde bladen, enz.), die opzettelijk het oneerbare, obscene beschrijven om overeenkomstige gevoelens bij den lezer te wekken. Ook obscene afbeeldingen, photo's, kaarten enz. kunnen hiertoe gerekend worden. Daar in alle landen wets- en strafbepalingen tegen de p. bestaan, welker toepassing echter naar land en tijd zeer verschillend is, vormt de verspreiding dezer geschriften doorgaans een clandestien bedrijf. Behalve deze opzettelijke p. is er nog overvloed van lectuur, die, hoewel niet met die uitgesproken bedoeling geschreven, het obscene zoo onverhuld uitstalt, dat zij in haar uitwerking met de eigenlijke p. gelijk gesteld moet worden. → Boekenwetten.

Porogen (Russ. porog., meerv. porogi), stroomversnellingen.

Porokeratosis (g e n e e s k.), een chronische, door de vorming van punt- en schijfvormige hoorninfiltraten in de huid gekarakteriseerde zeldzaam voorkomende aandoening. Men heeft kunnen aantoonen, dat p. een ziekteproces is, dat van de zweetkliermondingen uitgaat. De p. werd het eerst beschreven door Mibelli. *E. Hermans.*

Poros (A n t. h i s t.), vorst uit het Indisch gewest tusschen de Hydaspes en de Acesines, die weerstond aan Alexander, ten slotte overwonnen werd in 327, maar zijn rijk mocht behouden. In de onlusten na Alexander's dood werd P. door den Macedoniër Eudemus omgebracht.

Porphyrius, Grieksch neo-Platonisch philosoof. * 233 in Batanea of Tyrus, † 304 te Rome. Hij schreef in anti-Christelijken geest commentaren op het werk van zijn leermeester Plotinus en op oudere Gr. werken, o.a. op de Elementen van Euclides. Zijn werk over de Categoriae van Aristoteles, Isagoge, door Boëthius in het Latijn vertaald, is in de M.E. veel gebruikt als leerboek der logica. Zie ook → Boom van Porphyrius. *Dijksterhuis.*

Porpora, N i c c o l a A n t o n i o, componist en zangleeraar. * 1686 te Napels, † 1766 aldaar.

Porrectus (< Lat. porrectum = gerekt) (m u z i e k), → neum van 3 noten, waarvan de middelste de laagste is; bij het Gregoriaansch in gebruik. Zie afb. 4 in kol. 496 in dl. XVIII.

Porretanus, G i l b e r t u s, Fr. bisschop. * Ca. 1076, † 1154. Doceerde te Parijs, stierf als bisschop van Poitiers, schreef commentaren op de psalmen en op de brieven van Paulus, op de opuscula sacra van Boëthius. Op het concilie van Rheims 1148 moest P. dwalingen herroepen, die hij aangaande de H. Drieëenheid en de Menschwording verkondigd had. In het vraagstuk omtrent de universalia verdedigde hij het realisme. *Sloots.*

Porring noemt men de hoogte of de pijl van een gemetselden boog, d.w.z. de afstand, dien de top hooger ligt dan de aanzet of geboorte. Zie afb. in kol. 689 van dl. V.

Porselein. Voor de **grondstof,** zie → Kaolien.

Geschiedenis. Het eerste echt of hard p. werd in China waarsch. rond de 7e e. vervaardigd; het beleefde in dit land zijn hoogste bloeiperiode tusschen de 14e en 17e e. (zie → China, sub kunst). In de 16e e. werd de p.-fabricatie in Japan ingevoerd, waar zij spoedig tot hooge ontwikkeling kwam (zie → Japan, sub VII F).

Alhoewel in Europa de massa-invoer van dit Oostersch p. (o.m. door de Oost-Indische Compagnie) eerst in de 16e-17e eeuw aanving, bereikten afzonderlijke stukken onze gewesten sedert de M.E. De eerste pogingen om dit p. na te bootsen, leidden tot het vervaardigen van z a c h t o f o n e c h t p. Zoo maakte men in het midden der 16e e. te Florence het → Medici-porselein. In de 17e en vooral in de 18e e. ontstonden fabrieken van zacht p. in Frankrijk, o.m. te Saint-Cloud, te Rijsel, te Chantilly, te Atrecht en te Saint-Amand; doch de bekendste producten in zacht p. werden te Sèvres gemaakt. In Zuid-Nederland stichtte F. J. Peterinck te Doornik een p.-fabriek (1750-1805), welke gedeeltelijk onder Duitschen invloed werkte. Het Engelsch zacht p. uit de 2e helft der 18e e. kwam vnl. uit de centra Wochester, Bow, Chelsea en Derby.

Het oudste Europeesch h a r d p. werd door J. F. Böttger te Meissen in 1710 vervaardigd. → Meiss(e)nerp. Deze fabricatie vond, vaak met ondersteuning van den vorst, spoedig navolging in andere Duitsche steden; voornaamste fabrieken: Weenen (1718) en Berlijn (1751), verder Höchst (1740), Fürstenberg (1753), Frankenthal (1755), Ludwigsburg (1758), Nymphenburg (1753). Evenals Meissen maakten deze fabrieken zoowel tafelserviezen als kleinplastiek. Ook buiten Duitschland werden in de 18e e. belangrijke p.-fabrieken gesticht; in Italië: Venetië, Doccia bij Florence en Capo di Monte bij Napels; in Spanje: Buen Retiro bij Madrid; in Denemarken: Kopenhagen; en in Rusland: Sint-Petersburg. In Zuid-Nederland werkten te Brussel de Manufacturen van Montplaisir (1786-'90) en van Etterbeek (1787-1803). In Noord-Nederland hadden de Delftsche plateelbakkers sedert de 17e eeuw in hun

aardewerk het decor van het Oostersch p. soms nagebootst; zie → Delftsch aardewerk. De oudste p.-fabriek in Ned. werd te Weesp opgericht in 1767; daarna volgt Oud-Loosdrecht; doch het mooiste Ned. p. werd te Den Haag op het einde der 18e e. gemaakt; het is gemerkt met den ooievaar uit het stadswapen.

Op den hoogen bloei tijdens de 18e e. volgde een periode van verval; de meeste fabrieken bepaalden zich bij een slaafsche nabootsing van hun vroegere productie. De herleving kwam geleidelijk, in de 2e helft der 19e e., toen de eerste wereldtentoonstellingen opnieuw Chineesch en Japansch p. te zien gaven. In navolging hiervan legde men zich eerst toe op technische verbetering der p.-fabricatie, later volgde ook hernieuwing in het decor. Vooral de fabriek van Kopenhagen ging in deze nieuwe wegen op; rond 1900 werden haar producten toonaangevend voor heel het Europeesch p. De bloei der ceramiek tijdens de laatste decennia kwam ook het p. ten goede. Zie ook → Ceramiek.

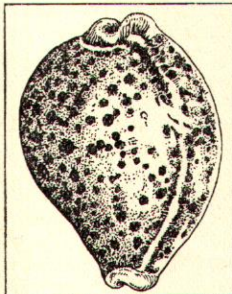
L i t. : J. P. Van Goidsenhoven, La céramique chin. sous les Ts'ing (1936) ; L. Schnorr von Carolsfeld, Porzellan der europ. Fabriken des 18. Jhdt. ([4]1922); Fr. Hofmann, Das Porzellan der europ. Manufacturen im 18. Jhdt. (1932) ; Lowet de Wotrenge, Essai sur la p. dite de Bruxelles (1934) ; E. Soil de Moriamé, Les p. de Tournay ([2]1935) ; H. v. Gelder, Cat. der verzameling Haagsch p. (1916). Voor de porseleinmerken : J. Graesse en F. Jaennicke, Führer für Sammler von Porzellan..... ([16]1922) ; W. Chaffers, Marks and Monograms ([13]1931) ; Löwenberg, Tabelle der wichtigsten Porzellanmarken ([5]1926). *V. Herck.*

Gebruik in de techniek in hoofdzaak voor drie verschillende groepen van doeleinden: 1° voor chemisch vaatwerk, 2° als bouwmateriaal, 3° voor electrische isolatoren. Voor al deze is alleen het echte (harde) p. geschikt, d.i. p. gebrand uit kaolien, kwarts en veldspaat zonder toevoeging van kalk of phosphaten. In het bijzonder heeft men den laatsten tijd het voor 3° bestemde p. aan nadere studie onderworpen en een reeks van eischen opgesteld, waar het aan moet voldoen. *Zernike.*

Porseleinaarde, → Kaolien.

Porseleinbloempje, → Steenbreek.

Porseleinhoen (Porzana porzana), moerasvogel; iets grooter dan een spreeuw. In vsch. tinten bruin met witte vlekjes en banden; buik grijswit; snavel groenachtig en rood. Broedt in moerassen en wordt zeer zelden gezien. Het voedsel bestaat voornamelijk uit insecten, slakken, wormen en zaden. *Bernink.*

Porseleinslak (C. tigris: tijgerslak).

Porseleinslak, tot het geslacht Cypraea behoorende, in zee levende slakkensoort met een fraai gekleurd, eivormig opgerold, porseleinachtig huis. De tijgerslak (C. tigris) heeft een gevlekte schaal; de geelwitte schaal van C. moneta wordt in Afrika als betaalmiddel gebezigd. *M. Bruna.*

Porseleinzwam (Armillaria mucida), steelzwammensoort van de fam. der plaatjeszwammen. Komt dikwijls en dan over den geheelen stam op beuken voor. De hoed is 3-8 cm groot, wit, grijs of bruinachtig op een witten steel.

Porsenna, koning van Clusium in Etrurië omtrent 500 v. Chr. Belegerde Rome, op verzoek van den verdreven Tarquinius Superbus. Over zijn succes varieeren de bronnen. Waarschijnlijk heeft hij Rome vernederende voorwaarden opgelegd.

Porsgrund, stad in het Z. van Noorwegen (58°N.. 9°O.), aan de N. punt van de Friersfjord; ca. 8 600 inw. Ten N. der stad ligt een dichtbewoond industriegebied (hout en porselein). Een Kath. kerk in oud-Noorschen stijl.

Porson, R i c h a r d, Klassiek philoloog. * 25 Dec. 1759 te East-Ruston (Norfolk), † 25 Sept. 1808 te Londen. 1792 prof. te Cambridge, 1806 bibliothecaris van de Royal Institution te Londen. Zeer goed tekstcriticus; beroemd om zijn uitg. van Aeschylus en de gedeeltelijke van Euripides.

L i t. : J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (II, 424-430) ; Dict. of Nat. Biogr. (XLVI). *Zr. Agnes.*

Port, sterk gealcoholiseerde Portug. wijn (ca. 20 % alc.), meestal als morgendrank geschonken.

Porta, 1° C a r l o, Ital. dichter. * 15 Juni 1776 te Milaan, † 5 Jan. 1821 aldaar. Was bankemployé. Hij portretteerde het Milaneesch leven tijdens de Fransche Revolutie en de Oostenrijksche overheersching.

V o o r n. w e r k e n : La nomina del cappellan ; El viagg de frau Condutt (in dialect ; 1887).

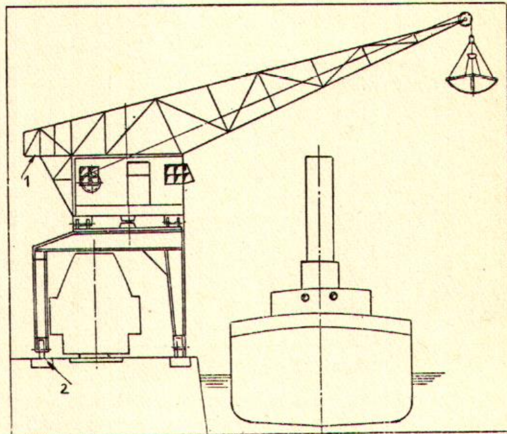
2° C o n s t a n z o, Ital. componist. * Ca. 1530 te Cremona, † 1601 te Padua. P. was Franciscaan en oefende het kapelmeesterschap uit in vsch. steden van Italië, w.o. Ravenna en Padua. Zelf gevormd door Willaert te Venetië, telde hij onder zijn leerlingen o.m. Viadana. Zijn werk bevat een boek missen, vsch. bundels motetten en madrigalen enz. *Lenaerts.*

3° G i a c o m o d e l l a, Ital. architect. * Ca. 1537 te Rome, † 1602 aldaar. Leerling van Michelangelo en na diens dood de leidende bouwmeester in Rome, o.a. voor den bouw van de St. Pieter. Hij was een der voormannen der Barok en ontplooide een enorme werkkracht.

L i t. : A. Riegl, Entstehung des Barockstils in Rom (1923). *Schretlen.*

Portaal (Lat. porta), **1°** tot rijk plastisch motief uitgewerkte ingangspartij van een gebouw, in het bijzonder uitgewerkte ingangspartij van (Romaansch of Gotisch) kerkgebouw.

2° Kleine hal, vestibule of „tochtsluis" in woonhuis.

Portaalkraan ; 1 = ballast ; 2 = kraanbaan.

Portaalkraan (t e c h n.), een om zijn practischen vorm vooral op haventerrein en opslagplaatsen zeer veel voorkomend type hefwerktuig. De naam wijst

op den vorm van den onderbouw, een geconstrueerd portaal. Het geheel is gemakkelijk verplaatsbaar en neemt niet veel ruimte in, doordat terrein tusschen de portaalpooten vrij blijft voor goederenverkeer of opslagruimte. Een variant is de halfportaalkraan, waarbij één poot van het portaal vervangen is door een verrijdbaar steunpunt op een vaste constructie. *E. Bongaerts.*

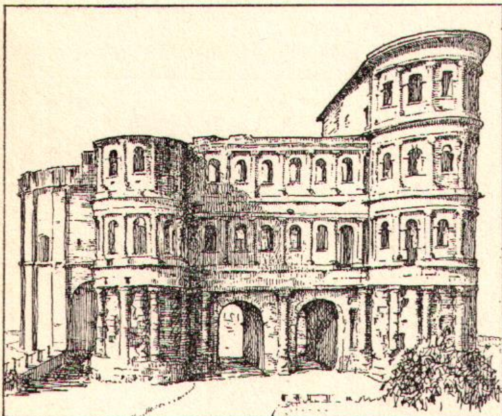
Portalegre (Lat.: Ammania), hoofdstad van het gelijknamige Portug. district (6 441 km², ca. 175 000 inw., Kath.), in de prov. Alemtejo. P. (39°40'N., 7°30'W.) telt 11 000 inw. (Kath.) en ligt bij de Sierra de P. Bisschopszetel. Uitvoer van laken.

Portalis, Jean Etienne Marie, Fransch rechtsgeleerde en staatsman. * 1 April 1746 in de Provence (bij Toulon), † 25 Aug. 1807 te Parijs. Als advocaat gevestigd, streed hij vooral tegen de opvattingen der legisten, waarbij hij propageert een wetensch. bestudeering van het recht steunend op moraal, wijsbegeerte en geschiedenis. Van regeeringszijde werd hem een onderzoek naar de rechtspositie der Protestanten in Frankrijk opgedragen. Onder het Directoire moest hij, wegens zijn oppositie tegen de beperking der gewetensvrijheid, naar het buitenland vluchten (hier schreef hij zijn Essai sur l'usage et l'abus de l'esprit philosophique au XVIII siècle). Na zijn terugkeer in Frankrijk werd hij door Bonaparte aangewezen als lid der commissie, belast met de voorbereiding van den Code civil (→ Burgerlijk Wetboek, sub A). P. had daarbij voorkeur voor het Rom. recht. Hij speelt voorts een belangrijke rol bij de regeling van vsch. moeilijkheden op kerkrechtelijk gebied. Minister van eeredienst (1804), lid der Fransche Academie (1806).

Werken: o.a. Discours, rapports et travaux inédits sur le Code civil et sur le Concordat (uitg. 1845). — Lit.: Lydie Adolphe, P. et son temps (1936); Armand Lods, in: La Grande Encyclopédie (s.v.). *Hermesdorf.*

Portamento (Ital.), → Glissando.

Porta Nigra (Lat., = Zwarte of Donkere Poort), monumentaal twee-poortig poortgebouw van de Romeinsche vestingwerken te Trier, gebouwd in de eerste eeuw na Chr., met twee, ten deele drie bovenverdiepingen, uitwendig versierd met halfzuilen en architraafornamentiek; in de M.E. een tijdlang tot kerk ingericht. *W. Vermeulen.*

Porta Nigra te Trier.

Port Arthur, 1° (Japansch: Riojoenko) havenstad in het Japansche gebied Kwantoeng (VII 384 H3); ca. 130 000 inw. De ijsvrije haven is handels- en oorlogshaven. Technische hoogeschool. P. A. werd in 1894 door de Japanners veroverd, maar dezen moesten het aan China teruggeven ten gevolge van het ingrijpen van Rusland, Frankrijk, Duitschland. In 1898 werd het door Rusland gepacht. In Jan. 1905 gaf generaal Stöszel zich hier aan de Japanners over tijdens den Russisch-Japanschen oorlog. *Heere.*

2° Stad in den N. Amer. staat Texas (29°57'N., 94°O.); ruim 50 000 inw. (1930). Zeer belangrijke petroleumhaven aan de Golf van Mexico.

Portatile (〈 Lat. portare = dragen), → Draagaltaar.

Portato, muziekterm voor gedragen voordracht met zachten aanzet of aanslag. → Bogen (2°).

Port au Prince, hoofdstad en voornaamste haven der rep. Haïti, West-Indië, Oostelijk gelegen van de gelijknamige bocht. Ca. 100 000 inw. Aartsbisschopszetel.

Port Darwin, (vroegere naam: Palmerston), havenstad met prachtige natuurlijke haven in Noord-Australië (III 288 E1); ca. 1 600 inw. De plaats is vnl. van belang voor het verkeer; hier eindigt de groote overland-telegraaflijn van Adelaide en beginnen de onderzeesche kabels naar Java (Banjoewangi). In P. D. begint een spoorlijn naar het binnenland. Zetel van een Kath. bisschop. *D. Brouwer.*

Porte d'entrée (geneesk.), de plaats, waar een ziektekiem of smetstof (virus) het gezonde lichaam binnendringt. Evenals de besmettingswijze, is ook de p. voor verschillende → besmettelijke ziekten verschillend. De p. is een van de factoren, die bij het individu den loop van de besmetting bepalen. Zij kan zijn: de huid (→ Mijnwerkersworm), het oogbindvlies, de slijmvliezen van mond-, neus- en keelholte, van den darm (typhus), van de urinewegen e.a. Lang niet altijd is de p. de plaats of ook maar de hoofdzetel van de ziekte; de bacteriën kunnen via bloed of lymphe inwendig gelegen organen ziek maken (→ Encephalitis; Nekkramp). Voor veel ziekten is de p. een bepaalde, voor andere is ze wisselend; van een aantal ziekten is ze niet nauwkeurig bekend. Kleine verwondingen of oneffenheden in huid en slijmvliezen kunnen het binnendringen van parasieten in het lichaam vergemakkelijken. *Botman.*

Porte de sortie (geneesk.), plaats, waar een ziektekiem of smetstof het lichaam verlaat (met sputum, faeces, urine e.a.). De p. verschilt naar de ziekte, of naar den toestand van den lijder. Via de p. vinden de smetstoffen weer hun weg naar de buitenwereld, vanwaar ze weer opnieuw besmetting van gezonden kunnen veroorzaken. *Botman.*

Port Elizabeth, havenstad in Unie van Z. Afrika (I 536 F8); ligt aan de Algoabaai: 80 m boven den zeespiegel; de toegang is zeer steil, soms met trappen. Inwoners: ca. 45 000 Blanken, 17 000 Kleurlingen, 13 500 Naturellen en 1 500 Indiërs. P. E. is de derde haven wat handelsverkeer betreft; stapelproducten zijn wol en huiden; uit- en invoer voor het O. deel der Kaapprov., Oranje-Vrijstaat en Rhodesië; belangrijk nijverheidsmiddelpunt (gieterijen, machine-, meubel- en autofabrieken, leerlooierijen en schoen- en lederwerkfabrieken). De laatste dertig jaren een toenemende immigratie van Afrikaners, die het Eng. karakter der stad, althans industrieel, veranderd hebben. Ontstaan uit een mil. post, ingesteld in 1799 en als stad aangelegd na de landing van 6 000 Britsche kolonisten in 1820 door den waarnemenden Kaapschen gouverneur

sir Rufane Donkin, die haar noemde naar den voornaam zijner vrouw. *Besselaar.*

Porten, H e n n i e, Duitsche filmactrice. * 7 Jan. 1890 te Maagdenburg. In de eerste jaren na den Wereldoorlog trok zij de aandacht. Na enkele jaren non-activiteit verscheen zij in 1935 in haar laatste film. Haar bekendste rol is die van Anna Boleyn (regie Ernst Lubitsch, 1920).

Portes Gil, E m i l i o, Mexicaansch politicus. * 30 Oct. 1891 te Ciudad Victoria. Eerst advocaat en hoogleeraar; minister van Binnenl. Zaken in het kabinet Calles; na den moord op Obregon, 17 Juli 1928, werd hij tot president van de republiek gekozen, tot 5 Febr. 1930; in Sept. 1929 sloot hij een accoord met de Katholieken. *Cosemans.*

Port Fooad, → Port Said.

Port Gentil, haven in Fransch Equatoriaal Afrika, bij kaap Lopez (I 536 D5); uitvoer van palmolie, koffie, houtsoorten, ivoor, guano; bij P. een fabriek voor het verwerken van de walvisschen, die voorkomen langs de kust. Door zijn ligging aan de monding van de Ogoewe is P. G. de haven van Gaboen.

Port Glasgow, centrum van scheepsbouw aan de rivier de Clyde, Schotland (XII 464 D4); ca. 20 000 inwoners.

Port Harcourt, havenplaats in Eng. Nigeria ten N. van Bonny aan een delta-arm van den Niger (I 536 D4); uitgangspunt van den Oost-Nigeria-spoorweg.

Porticus (Gr. → stoa), zuilenhal, die men in de Oudheid rond tempels en huizen, doch ook alleenstaande aantrof. De p. had gewoonlijk een muurafscheiding tusschen de twee deelen, zoodat men er zich tegen zon en wind beschutten kon. Ook aan marktplaatsen, in gymnasia en palaestra's, aan de Dipylonstraat te Athene en soms aan de havens waren er dgl. hallen gebouwd. Het bouwen ervan kwam te Rome sedert de 2e eeuw v. Chr. algemeen in zwang, en van nuttigheids- werd de p. pronkgebouw. *E. De Waele.*

Portiekwoning, woning met portiek ; de term wordt inzonderheid gebruikt, wanneer een groot aantal woningen met hun voordeuren aan één zelfde portiek uitkomen.

Portiuncula-aflaat. Het Portiuncula-kapelletje, waarin de H. → Franciscus zijn roeping leerde kennen, bevindt zich in de groote basiliek Maria ter Engelen, een goed half uur van Assisi. Hier heeft volgens de traditie Franciscus op zijn aanvrage van Christus zelf den P. verkregen voor den inwijdingsdag 2 Aug. 1216 en elk jaar op den herdenkingsdag. Hij moest dien P. laten bevestigen door paus Honorius III, die toen te Perugia verbleef.

Over den P. is eeuwen lang gestreden, vooral sinds 1900. **1°** Het verhaal van de v e r s c h ij n i n g van Christus, alléén overgeleverd door getuigenissen uit de 14e eeuw, kan niet als historisch worden beschouwd. **2°** Tegen de meening, dat Franciscus van paus Honorius III viva voce (mondeling) é é n v o l l e n aflaat verkreeg voor 2 Aug. van elk jaar, zijn vsch. moeilijkheden ingebracht, voornamelijk: het niet vermelden van den P. in de oudste bronnen; de tegenovergestelde gewoonte der pausen in dien tijd. Men heeft ze niet geheel afdoende kunnen weerleggen, ofschoon men door nauwlettende studie dichter tot den oorsprong is genaderd, nl. tot vóór 1280 (reeds 1268?), terwijl men in 1894 nog slechts duidelijke gegevens kende uit de 14e eeuw. Twijfel bleef bestaan bij den Bollandist F. v. Ortroy S.J., mgr. Kirsch en, zelfs na de nieuwste vondsten, bij N. Paulus. Andere historici, zooals Sabatier (aanvankelijk tegenstander) en de Katholieken H. Holzapfel O.F.M., A. Fierens, R. de Nantes O. Cap., L. Oliger O.F.M. achtten daarentegen de historiciteit voldoende gegrond. **3°** De aflaat, waarover de discussie liep, is: de volle aflaat, op 2 Aug., elk jaar e e n m a a l te verdienen in het Portiuncula-kapelletje, die dan later tot andere kerken werd uitgestrekt. De zgn. t o t i e s - q u o t i e s - a f l a a t (d.i. bij elk bezoek) op 2 Aug. is bekend sinds de 14e eeuw. De toties-quoties-aflaat voor elken dag van het jaar bestaat alleen in genoemd kapelletje; een p u b l i e k pauselijk document is eerst bekend uit het pontificaat van paus Benedictus XV; over den vroegeren tijd werd tusschen de geleerden een scherp dispuut gevoerd. De rechtsgeldigheid van den P. is echter thans aan geen twijfel onderhevig. Over de voorwaarden zie de auteurs bij → Aflaat. *v. d. Borne.*

L i t. : zie Dict. Théol. Cath. (XII, 2602-2611 ; Teetaert) : Lex. Theol. Kirche (VIII, 380 vlg. ; Bihl).

Port Jackson, haven van Sydney, Nieuw-Zuid-Wales, Australië. P. J. is een diep in het land dringende baai, die door een smalle opening (The Gap) met den oceaan in verbinding staat. Aan deze zeer beschutte reede werd in 1788 Sydney gesticht.

Portland, 1° stadsdistrict op het gelijknamig schiereiland in E n g e l a n d (XII 464 E6); 12 000 inw. Kalksteengroeven; Portland Stone. Cement erop lijkend heet Portlandcement.

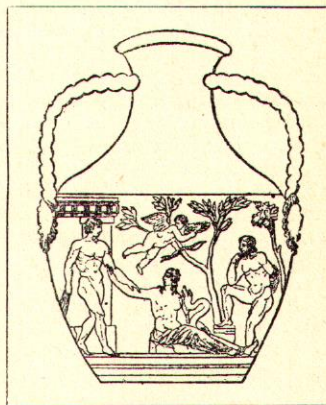
2° Stad in den N. Amer. staat O r e g o n (XVIII 608 F5); ruim 300 000 inw. (1930). P. ligt aan de Willamette, dicht bij de monding van deze rivier in de Columbia River. Door de kanalisatie van deze stroomen is P. voor zeeschepen bereikbaar. Uitvoer van hout, landbouw- en veeteeltproducten. P. is een van de mooiste en rijkste steden van de Unie. *D. Brouwer.*

3° Stad in den N. Amer. staat M a i n e; ruim 70 000 inw. (1930). Visschershaven.

Portlandcement, → Cement.

Portland-vaas, vroeger Barberini-vaas; waarschijnlijk Alexandrijnsch fabrikaat, van donkerblauw glas, waarover een melkwitte glaslaag met in cameotechniek een voorstelling van de bruiloft van Peleus en Thetis (?); in de 17e e. te Rome gevonden, thans in het Britsch Museum te Londen. *W. Vermeulen.*

L i t.: Kisa, Das Glas im Altertum (1908).

Portland-vaas.

Port Louis, hoofdstad van het Eng. eiland → Mauritius met ong. 55 000 inw. (I 536 I7).

Port Natal, → Durban.

Porto, ook O p o r t o, hoofdstad (41°9'N., 8°37'W.) van de Portug. prov. Minho en het gelijknamige district (2 338 km², ca. 796 000 inw., Kath.); telt ca. 232 000 inw. (Kath.) en ligt 6 km van de monding in het nauwe granietische dal van den Douro.

Centrum van industrie (weverijen, kleeding, metaal, meubel, kurk, leder, zeep en kaarsen); natuurlijk verkeersmiddelpunt van N. Portugal (buitenl. havenverkeer in 1926: 5,6 millioen ton). Invoer van ruwe grondstoffen, uitvoer van wijn (Douro-portwijn), kurk en erts. De oude stad met haar met tegels getooide huizen heeft vele oude bouwwerken, als de kathedraal (12e eeuw), Martinus- (12e eeuw) en Franciscuskerk (1383-1410), Kristalpaleis, enz. Bisschopszetel.

De voorstad Vila Nova de Gaia (aan den linkeroever van de Douro) heette vroeger Portus Cale (= rotshaven). Hieruit ontstond de naam Portugal: deze naam ging nl. over op de heele vestiging, vervolgens op het diocees en ten slotte op den staat. *Sipman.*

Porto Alegre, hoofdstad van den staat Rio Grande do Sul, in de rep. Brazilië (VI 160 E/D 7-8); ca. 300 000 inw. (w.o. 35 000 Duitschers); voornaamste handelsplaats in het Z. van Brazilië. Meerdere hoogescholen. Vsch. industrieën, o.a. textiel, machines. Uitvoer van landbouw en veeteeltproducten. Aartsbisschopszetel. *Zuylen.*

Porto Alexandre, natuurlijke haven in het Z. van Portug.-West-Afrika (Angola) (I 536 D/E 6).

Portoferraio, hoofdstad van het eiland Elba (XIV 320 C3) in de Ital. prov. Livorno, ca. 9 000 inw. Hoogovens. Verblijfplaats van Napoleon I 1814-'15.

Portolane of Portulane, → Periploos.

Porto Novo, stad in Fransch-West-Afrika (I 536 D4); ca. 22 000 inw.; hoofdplaats van Dahomey; P. N. is door een spoorweg met Kotonau verbonden.

Porto Praya, hoofdstad der → Kaapverdische Eilanden, gelegen op Sao Thiago (I 536 A3).

Porto-Riche, Georges de, Fransch-Parnassiaansch dichter, maar vooral tooneelschrijver in de naturalistische richting. * 20 Mei 1849 te Bordeaux, † 5 Sept. 1930 te Parijs. Zijn helden worden gedreven door primaire geslachtsdrift. Deze ongezonde „théâtre-d'amour", steunend op een snijdende taal, doet evenwel soms sterk dramatisch aan. *Willemyns.*

Porto Rico, het Oostelijkste en kleinste eiland der Groote Antillen, gelegen in de Caribische Zee, behoorend aan de Ver. Staten (18°15'N., 66°30'W.); opp. 8 896 km², met ca. 1 543 000 bew. P. is bergachtig en bereikt in de Sierra de Luquillo een hoogte van 1 066 m. Vulkanische verschijnselen en aardbevingen (uitbarsting 1919). Het ligt in de subtrop. zone; veel neerslag (1 500 - 2 000 mm) door den N.O. passaat, aan de Zuidzijde echter minder. Temp. 24 à 27° C. Onder de bevolking zeer vele Spaansche immigranten. Onderwijs is verplicht. Onder het Amerik. bestuur is de welvaart zeer toegenomen. Voornaamste exportartikelen: suiker, tabak, bananen, katoen. De handel, die zich in de laatste 25 jaren verdertigvoudigd heeft, heeft vooral plaats met de Ver. Staten, en is geconcentreerd te San Juan. Het bestuur van P. is geregeld in 1917 door de zgn. Jones Act. De gouverneur staat aan het hoofd van het bestuur. P. is missiegebied der Ned. Dominicanen.

Geschiedenis. P. is in 1493 door Columbus ontdekt. Meerdere pogingen der Engelschen om zich van het eiland meester te maken, zijn mislukt. Den opstand in 1823 wisten de Spanjaarden te bedwingen. In 1898 werd het door de Amerikanen veroverd, die het behielden en het een zekere mate van zelfbestuur hebben gegeven. *Zuylen.*

Porto-Rico-randinzinking, meer dan 8 000 m diepe inzinking in den Atl. Oceaan, beginnende ca. 150 mijl benoorden den N.W. hoek van Porto Rico en zich uitstrekkende tot bijna 65° W. Het W. gedeelte is het diepst, aldaar werd 8 138 en 8 341 m (op 19°36'N. en 66°26'W.) gelood. Een looding van 8 525 m van den Amerik. kruiser „Dolphin" wordt als niet zeker beschouwd, daar geen grondmonster werd opgehaald. *Wissmann.*

Porto Santo, Port. eiland ten N.O. van Madeira (I 536 B1); opp. 50 km² met ong. 2 500 bew. Wijnbouw; drukbezocht strand. De gelijknamige hoofdplaats heeft ong. 2 000 inwoners.

Portretbuste, → Buste.

Portretkunst. Deze is waarschijnlijk zoo oud als de beeldende kunst zelve. Wij weten, dat zij reeds hoog bij de Antieken bloeide (vooral bij de beeldhouwers). De oudste voorbeelden van geschilderde p. zijn de zgn. Fajjoemportretten uit Egypte (zie pl. t/o kol. 760 in dl. I). Voor de latere kunst vindt men geen sporen vóór het eind der 14e e. en het oudste stuk, waarop men wijzen kan, is het portret van den Franschen koning Jan den Goeden (Louvre). Van het begin der 15e e. af ontwikkelde deze kunst zich in op- en neergaande lijn tot op onze dagen toe. Hoogtepunten in vsch. landen en periodes zijn: de Nederlanden in 15e, 16e en 17e e. (J. v. Eyck, Rogier, Moro, van Dyck, Rembrandt, F. Hals, enz.), Italië in 15e en 16e e. (Ghirlandajo, Botticelli, Raffael, Titiaan, enz.), Duitschland in 16e e. (Dürer, Holbein, enz.), Spanje in 17e e. (Velasquez, enz.), Frankrijk in 18e en 19e e. (La Tour, Fragonard, Manet, Renoir, enz.), Engeland in 18e eeuw (Gainsborough, enz.). Zie → Schilderkunst. Zie ook → Familieportret. Voor afbeeldingen, zie bij de voornaamste schilders en landen. *Schretlen.*

Port Royal, vroegere naam van → Annapolis Royal.

Port Royal (Portus regius), Cisterciënserinnenklooster nabij Parijs, in 1204 door Mathilde de Garland gesticht; sedert 1214 abdij. Het werd in 1609 door zijn jonge abdis Angélique Arnauld volledig hervormd en nam sindsdien een buitengewone uitbreiding: reeds in 1626 telde het meer dan 70 nonnen en in 1646 werd een bijhuis **Port Royal de Paris,** in tegenstelling met **Port Royal des Champs,** opgericht; daarbij kwam nog, dat de abt van Saint-Cyran, sedert 1638 biechtvader der religieuzen, in 1638 te P. R. des Champs een centrum schiep voor leeken, die zich geestelijk van de wereld afzonderden („solitaires"), aan wie hij de zorg opdroeg van kleine scholen („petites écoles"). Niettegenstaande hun kort bestaan (1638/43 tot 1660) hebben deze scholen, dank zij de geleerdheid en toewijding der leeraren, ontzaglijken invloed uitgeoefend: Antoine Arnauld, Le Maître, Nicole, Lancelot, De Sacy, Pascal enz. hebben tot den bloei dier scholen krachtig bijgedragen.

Onder invloed van Saint-Cyran is P. R. in den Jansenistenstrijd verwikkeld geraakt. Nonnen en solitaires weigerden hardnekkig de veroordeeling van Jansenius te onderschrijven (1653); in 1664 werden zij door den aartsbisschop van Parijs in den kerkelijken ban geslagen; de nonnen van P. R. de Paris werden naar P. R. des Champs verbannen en haar meisjesscholen geschorst (1679); zij kregen ook verbod nog verder novicen aan te nemen. In 1705 weigerden zij opnieuw de veroordeeling van paus Clemens XI te onderteekenen; hun klooster werd opgeheven, de 22 overgebleven religieuzen in andere kloosters ondergebracht, de gebouwen met kerk en kerkhof verwoest (1710). De ruïnen van P.R. des Champs behooren nu aan

de Société de saint Augustin et des amis de Port Royal.

Lit.: A. Malvault, Répertoire alphabétique des personnes et des choses de P. R. (Parijs 1902); Ch. Clemencet, Hist. générale de P. R. (10 dln. Amsterdam 1755-'57); Ch. A. Sainte-Beuve, P. R. (3 dln. Parijs 1840-'48); H. Reuchlin, Gesch. v. P. R. (Hamburg 1839-'44); J. Berliet, Les amis oubliés de P. R. (1921); Cécile Gazier, Hist. du monastère de P. R. (1920); N. Abercrombie, The origins of Jansenism (1936). Voor de scholen van P. R. zie o.a. Bernard, The little Schools of P. R. (1915); J. Sellmair, Die Pädagogik des Jansenismus (1932). Voor den invloed van P. R. op cultureel gebied, zie nog: H. Bremond, Hist. litt. du sentiment relig. (dl. I-II, IV-V). *A. De Meyer.*

Port Said, havenstad in het N.O. van Egypte bij het Suez-kanaal (I 536 bijkaartje Nijldelta D1). Het ontstond tijdens den aanleg van het Suez-kanaal (1859) en ontwikkelde zich snel tot een drukke aanloophaven met thans ong. 110 000 inw. De buitenhaven, 230 ha groot, wordt door twee golfbrekers ingesloten; op den Oostelijken staat een standbeeld van F. de Lesseps. P. S. is ook een drukke zeebadplaats; door een spoorlijn verbonden met Kairo en Suez, door een bootlijn met Damiette. Het is genoemd naar den khedive Said (1854-'63). Er tegenover ligt Port Foead, in 1926 door de Suez-mij. als woonplaats voor haar personeel gesticht. P. S. is de zetel van den apost. vic. van de Suezkanaalzone. *v. Velthoven.*

Portsmouth, 1° voornaamste oorlogshaven van het Britsche Rijk (XII 464 T6), gelegen in een Alluviale vlakte. Van het eiland Wight gescheiden door het Spithead Kanaal. Ca. 250 000 inw. Scheepsbouw, arsenalen. De stad omvat het eigenlijke P., de garnizoensstad, Portsea met de scheepswerven, Southsea, een populaire badplaats, en Landport, de woonwijk voor de industriearbeiders. *G. de Vries.*

2° Stad in den N. Amer. staat Virginia; ca. 46 000 inw. (1930). → Norfolk.

3° Stad in den N. Amer. staat Ohio; ca. 42 500 inw. (1930). Fabrieken en kolenmijnen.

4° Havenstad in den N.Amer. staat New Hampshire; ca. 14 500 inw. (1930). Scheepsbouw, machinefabrieken. In dit P. werd door bemiddeling van president Theodore Roosevelt de **vrede van P.** gesloten, die een einde maakte aan den Russ.-Japanschen oorlog. Rusland erkende het Jap. protectoraat over Korea en stond aan Japan Dalny, Port Arthur, het Z. van Sachalin en de spoorwegen van Z. Mantsjoerije af.

Port Soedan, jonge havenstad van ong. 30 000 inw. aan de Roode zee in Anglo-Egypt. Soedan (I 536 bijkaartje De Nijl C4); de uitvoerhaven van dit belangrijk Eng. gebied, door spoorwegen met Wadi-Halfa, Berber, Kartoem en Sennaar verbonden.

Portugal (Republica Portuguesa). **I. Aardrijkskunde en economie. A) Algemeen.** P. is een republiek in Z.W. Europa. Haar naam ontleent zij aan de haven Portus Cale (zie → Porto). Opp. 88 683 km²; aantal inw. circa 6 360 000 (1930), bijna allen Katholiek. Zie pl. (vgl. index in kol. 831/832); voor de kaart, zie bij → Spanje.

Wapen van Portugal.

B) Ligging. P. wordt begrensd in het W. en Z. door den Atl. Oceaan, in het O. en N. door Spanje. Het ligt zeer geschikt voor den handel op W. Afrika, Midden- en Z. Amerika; het vormt een tusschenstation voor het zeeverkeer van W. Europa naar de tropische landbouwgebieden in het O. en naar het Middellandsche-Zeegebied. Het heeft echter weinig goede havens en een onbeduidend achterland.

C) Opbouw en reliëf. Het oude Iberische massief (bestaande uit gneis, graniet, kristallijne leien, enz.), dat in P. in het N.W. en Z.O. tot aan de zee komt, heeft zijn hoofdrichting N.O.-Z.W. gekregen door de Hercynische plooiing. Van een latere opwelving ligt de hoofdculminatie, de zgn. Iberische hoofdculminatie, in de richting van laatstgenoemde plooiing. Interfereerend met deze culminatie, treedt de horstwerking van het hoofdscheidingsgebergte op (Sierra de las Mesas, S. da Estrella, S. da Cintra). Doordat de rompvlakte vaak gebroken en verbogen is, zijn ook vsch. bekkens ontstaan, waarin Douro, Taag, Sado en Guadiana stroomen. De Port. gebergten zetten zich meestal voort op Spaansch gebied, uitgezonderd het Algarvisch grensgebergte. 70 % van den bodem van P. is vrij van jonge bedekking; de overige 30 % bestaan vnl. uit Tertiaire en Quartaire lagen. De zoomlandvorming (haffen, lido's, duinen, delta's) is Alluviaal. Van K. Vincent tot de Taagmonding zijn geen goede havens, uitgezonderd de baai van Setubal; vandaar af steilkust tot K. Carvoeiro en verder duinkust met haffen; Oporto heeft daar een goede haven.

D) Klimaat. Onder invloed van het Iberisch minimum heeft P. in den zomer vooral N.W. en W. winden, die geen regen brengen in tegenstelling met de in dien tijd ook optredende Atlantische cyclonen (Z.W. winden), wier invloed zich uitstrekt van het N. tot het Midden. Het kustgebied ondergaat den verkoelenden invloed van den zeewind. Door het veelvuldiger optreden van de Z.W. en W. winden is de neerslag in den winter veel grooter. De neerslag neemt naar het Zuiden af. De koude brengen in den winter de uit het binnenland komende O. winden. Philippson onderscheidt: a) Noord-Atlantisch klimaatgebied (het kustgebied ten Noorden van de Taag), gekenmerkt door overheersching van de zeewinden, rijken neerslag (ongeveer 80 cm) en groote vochtigheid in alle jaargetijden, gematigde temperatuur, vooral koele zomers (Juli ca. 19° C; Jan. ca. 8° C). b) Z. Atlantisch (kustgebied ten Z. van de Taag) met heete, droge zomers en zachte winters met rijken neerslag (Juli ca. 27° C; Jan. ca. 10° C); jaarl. regenval ca. 50 cm. Om zijn beschutte ligging wordt de oever van de Taag tusschen Lissabon en Cascaes, de zgn. Costa do Sol (= zonkust), in den winter veel bezocht.

E) Planten- en dierenwereld. Naarmate de droge tijd naar het Z. langer, en de neerslag evenals het aantal regendagen minder wordt, worden de Midden- en W.Europ. plantensoorten vervangen door de Mediterrane. De weiden in het N. maken rundveeteelt mogelijk; in het Z. vindt men meer schapen en geiten. Ezel, muildier en paard doen dienst als last- en trekdieren.

F) Bevolking en godsdienst. Anthropologisch onderscheidt men in Portugal Mediterrane, Nordische en Alpine typen. De Portugeezen zijn dolichocephaal (langgerekte schedel) en in haar en oogen het donkerste volk van Europa. Alhoewel Portugal vrijwel geheel Katholiek is, wordt deze godsdienst niet door het geheele volk beleefd. In het Z. praktizeert 10 %; het midden is volgens den patriarch van Lissabon „een groot geestelijk kerkhof”; in het N. is de toestand veel beter. P. telt vele bedevaartplaatsen,

o.a. Nossa Senhora de Fatima (W. helling der Sierra d'Estrella) en Bom Jesus in Braga. P. telt 3 kerkprovincies: de aartsbisdommen Lissabon, Braga en Evora met 11 suffrag. bisd. in P., terwijl bovendien 5 koloniale bisdommen onder Lissabon staan. 67 % der bevolking is analphabeet. De Port. bevolking is gehecht aan traditie.

G) Sociaal-economische ontwikkeling. Reeds in het Palaeolithicum was P. bewoond. Later stichtten de megalithenbouwers hun nederzettingen tegen de bergen tot meer dan 950 m hoogte. Onder invloed der Romeinen, die hun sterkten in de dalen aanlegden, gingen de Port. meer en meer in de vlakten wonen. De Arabieren en Berbers brachten akkerbevloeiing, verbeterden de olijfteelt, voerden nieuwe gewassen in, enz. Na de verdrijving der zgn. Mooren begon P. te koloniseeren en werd het rijk en machtig. Prachtige gebouwen o.a. in den Manoestijl herinneren daaraan. De kolonisatie eischte veel menschen: het platteland ontvolkte. Het grootgrondbezit breidde zich uit en het bodemgebruik werd meer en meer extensief. Toen de schijnwelvaartsbronnen van woekerhandel en het delven van edele metalen niet meer vloeiden, verviel het volk tot een geestelijke en materieele armoede, die het nog niet te boven is. De arbeid wordt nog als een noodzakelijk kwaad beschouwd. Zie ook onder, sub Geschiedenis.

H) Middelen van bestaan. Uit de indeeling van de gemeenten naar de grootte blijkt het agrarisch karakter van P. Bijna de helft van de bevolking woont in gem. beneden de 2 000 inw., 27 % in die van 2 000 tot 5 000 en slechts 12 % in steden boven 100 000 inwoners.

De **landbouw** (vooral granen: tarwe, maïs) wordt zeer extensief uitgeoefend. De helft van den hiervoor benutten cultuurbodem ligt braak als gevolg van de geringe bemesting. De opbrengst per ha is de geringste van Europa. Het grootgrondbezit heeft dit in de hand gewerkt. De dichtbevolkte gebieden (Lissabon en Oporto uitgezonderd) liggen waar het grootgrondbezit zich het minst ontwikkeld heeft. P. is een van de eerste wijnbouwlanden der aarde (veel eigen gebruik). Bekend is de port van het boven-Dourogebied. Veel fruitteelt: kersen, appels, peren, pruimen, zuidvruchten. Ong. 9 000 km² wordt thans bevloeid. De **boschbouw** heeft groote beteekenis om de boschproducten (hout, kurk, hars, terpentijn, kastanjes enz.). P. is de eerste kurkproducent der wereld. Voor P. geldt: hoe dichter de bevolking, hoe meer bosch. **Veeteelt.** Van den bodem is 30 % geschikt voor weidegrond. Veeteelt; in het Z. vooral schapen en geiten. Het meest gebruikte lastdier is de ezel. De paarden en muildieren zijn bijna even talrijk. **Visscherij.** Per hoofd vangt de Portugees evenveel visch als Engelschman of Deen; in volgorde der waarde vooral: sardines, tonijn, mossels en elft. **Mijnbouw.** P. levert 5 % van de wereldproductie van kopererts (Rio Chança - S. da Grandola). Bij Oporto ontgint men per jaar ca. 200 000 ton anthraciet. Zout wordt gewonnen bij Setubal. **Industrie.** Om de havensteden Lissabon en Oporto concentreeren zich de industrieën, die buitenl. grondstoffen noodig hebben, bijv. katoen, wol, schoenleer, ijzer. Specifiek Port. is de bouw van geglazuurde kachels. Huisindustrie is nog de pottenbakkerij. Jonge ind. zijn: vischconserven, kurk, geconfijte vruchten, glas en marmer. De **handel** zetelt vooral in Lissabon en Oporto (94 % van den invoer en 82 % van den uitvoer). De belangrijkste invoerart. zijn: ijzer en staal, katoen, kolen, visch, petroleum, suiker, machines, maïs, huiden, rijst, kunstmest, textiel, verf en koffie. Uitvoer: wijn, visch, kurk, textiel, enz. Totaal werd in 1935 ingevoerd voor 2.218.784.781 escudos en voor 892.294.561 esc. uitgevoerd [1 escudo is (1937) 7,5 cent].

I) Bestuur. De grondwet van de republiek dateert van 21 Aug. 1921. Uitvoerende macht: president, voor 4 jaar gekozen door het Congres. Wetgevende macht: Congres, bestaande uit twee Kamers (Senaat gekozen voor 6 jaar door de gemeenteraden; Kamer van Afgevaardigden gekozen voor 3 jaar bij alg. stemrecht). Feitelijk heerscht er thans echter dictatuur. Zie onder, sub II (gesch.).

Lit.: W. v. Balen, P., de tuin van Europa (1930); H. Lautensach, P. (in: Petermanns Mitteilungen, Ergänzungsheft 213, 1932); id., P. u. Spanien (in: Handb. der Geogr. Wissensch., Heft 14-18, 1935); M. Sorre, P. (in: Géogr. Univers., VII Parijs 1934). *Sipman.*

J) Weermacht. Het **leger** in het moederland is tevens bestemd voor de verdediging van de Azoren en Madeira. Het bestaat uit: 21 reg. inf., 9 bat. jagers, 4 afzonderlijke bat. (eilanden), 2 bat. wielrijders, 3 bat. mitrailleurs, 2 cav. brigaden en 5 regionale cav. regimenten, 5 reg. art., 2 gemengde afd. art. (lange kanonnen en houwitsers), 2 afd. rijdende art., 3 afd. bergart., 2 reg. zware art., 2 reg. kust-art., 4 mobiele bat. kust-art. (eilanden), 3 bat. luchtafweer, 2 reg. genie, 1 bat. pontonniers, 1 reg. telegrafisten, 1 reg. spoorwegtroepen, 3 reg. luchtvaart (93 vliegtuigen), 1 bat. ballontroepen. De republikeinsche garde (5 690), de fiscale garde (5 189) en de veiligheidspolitie (5 253), uit vrijwilligers bestaande, zijn semi-militaire organisaties. De dienstplicht is algemeen van 17 tot 45 jaar: van 21 tot 24 jaar in het actieve leger, van 25 tot 40 jaar reserve, van 41 tot 45 jaar territoriale reserve. Eerste oefeningstijd normaal 15 maanden. Jaarl. vredessterkte: 3 146 off. en 22 924 onderoff. en minderen.

Koloniën. Het kol. leger wordt gerecruteerd uit het actieve leger in het moederland (vrijwilligers met 4 jaren, dienstplichtigen met 3 jaren dienstverband) en uit inlanders (in beginsel tot mil. dienst verplicht, te beginnen met 20 jaar; duur 15 jaar). Angola: o.a. 14 inlandsche comp. inf.; sterkte totaal: 4 544 (113 off.). Mozambique: o.a. 10 inl. comp. inf.; sterkte totaal: 2 667 (109 off.). Etablissement de l'Inde: o.a. 2 inl. comp. inf. en 4 comp. mil. politie; sterkte totaal 1 379 (39 off.). Macao: sterkte 911 (36 off.). Timor: sterkte 486 (11 off.). Guinea: sterkte 287 (8 off.). St. Thomé en Prince: sterkte 155 (9 off.). Cap vert: sterkte 84 (4 off.).

De **vloot** telt: 12 kanonneerbooten, 6 torpedojagers, 3 torpedobooten, 3 onderzeebooten, 26 watervliegtuigen. De vlootwet 1930 voorziet in uitbreiding. Sterkte bemanning: 5 506 (926 off.). Vrijwilligers 6 jaar, dienstplichtigen 4 jaar diensttijd. Voor beide categorieën verlenging met 3-jar. periodes mogelijk.

Lit.: Annuaire mil. (1936). *v. Munnekrede.*

II. Geschiedenis. De oorspr. bewoners waren de Lusitaniërs, die in 138 v. Chr. door de Romeinen onderworpen werden. Na de vsch. volksverhuizingen bezetten ca. 711 de Arabieren het land, dat echter langzamerhand door de vorsten van Castilië en Leon werd herwonnen. Alfons I wist zich door Castilië in 1143 als onafhankelijk koning van P. te doen erkennen. Johan I (1383-1433) legde den grondslag voor de koloniale uitbreiding: Ceuta. Zijn jongste zoon, Hendrik de Zeevaarder, moedigde de ontdekkingstochten aan langs de kust van Afrika; onder Johan II (1481-'95) werd Kaap de Goede Hoop bereikt; tijdens Emanuel den

Grooten (1495-1521) beleefde P. zijn hoogsten bloei. Vasco da Gama landde in 1498 in Indië; de stadhouders Almeida en Albuquerque maakten uitgebreide veroveringen, terwijl Cabral Brazilië ontdekte (1500). Door deze en andere uitbreidingen werd P. verrijkt en werd Lissabon de eerste havenplaats van Europa. Doch langzamerhand ging het land achteruit door te groote krachtsinspanning, door de vervolging der Joden en van de Mooren. Met den kardinaal-koning Hendrik stierf het Portugeesche koningshuis uit (1580); Philips II van Spanje liet P. door Alva inlijven. Dit had voor P. het verlies ten gevolge van een groot deel der koloniën ten voordeele van de Ned. Republiek en van Engeland. De ontevredenheid hierover kwam in 1640 tot uitbarsting, toen P. zich onafhankelijk maakte onder Jan van Braganza (1640-'56). In 1703 sloot Pedro II (1683-1706) het verdrag van Methuen, waardoor P. economisch en politiek van Engeland afhankelijk werd. Josef I Emanuel (1750-'77) liet zich door Pombal in het spoor brengen der „verlichte despoten". Terwijl Johan VI in 1807 naar Brazilië vluchtte, wisten de Engelschen zich in P. tegen de Franschen staande te houden; Johan VI keerde in 1820 terug en erkende de liberale grondwet van 1822. Na den burgerstrijd tusschen Pedristen en Miguelisten (zie hierover → Pedro I, Miguel en Maria da Gloria) wisselden liberalen en conservatieven elkaar af in de regeering, tot een derde partij, de republikeinsche, aanhangers verwierf, omdat vooral het financieel bestuur veel te wenschen overliet. Op 1 Febr. 1908 werd de koning Karel I (1889-1908) met den kroonprins vermoord en volgde de jonge Manuel op (1908-'10). In Oct. 1910 brak echter de revolutie uit, die zich zoowel tegen het koningschap als tegen de Kerk keerde; in 1911 kwam een republikeinsche grondwet tot stand. Afhankelijk van Engeland verklaarde P. in 1916 den oorlog aan Duitschland, en verkreeg bij den vrede een klein deel van Duitsch-Oost-Afrika. De binnenlandsche onrust duurde voort tot generaal Carmona in 1926 door een staatsgreep zich tot president maakte, de Cortes ontbond en met behulp van Oliveira Salazar de financiën in evenwicht bracht. Deze volgde hem op als president en voert een dictatuur, die door haar gematigdheid en rechtvaardigheid, ook jegens de Kath. Kerk, een zegen is voor het land. P. is verdeeld in 22 districten, waarvan er 3 op de Azoren en 1 op Madeira bestaan, welke eilanden dus niet tot de koloniën gerekend worden.

L i t. : G. Diercks, Port. Geschichte (1927) ; T. Legrand, Histoire de P. (1928) ; Hans Meyer, Das port. Kolonialreich der Gegenwart (1918) ; L. de Poncins, Le Portugal renait (1936). *Derks.*

III. Taal. Het Portugeesch is de meest Westelijke Romaansche, dus Indo-Germ. taal. Gesproken in P., Galicië, de Azoren en Brazilië en voorts in creoliseeringen. Verschilt van het Spaansch, o.a. door minder Arabische, doch meer Fransche leenwoorden en neusklanken. De oudste voorbeelden van het gebruik van het Portugeesch als schrijftaal zijn van rond 1200.

L i t. : Revista Lusitana, Frei Domingos Vieira, Tesouro da lingua portugueza (6 dln. 1873). *Weijnen.*

IV. Portugeesche letterkunde. Tot de eerste uitingen der Port. letterkunde behoort de Gallicisch-Port. lyriek (13e e.), verzameld in Cancioneros (ruim 2 000 verzen). Men onderscheidt: 1° de a u t o c h t h o n e l y r i e k, die, buiten de Moorsche poëzie om, Oosterschen invloed verraadt, wellicht van psalmvertalingen, bekend door kerkelijke liturgie en de bedevaarten naar Santiago de Compostela. Het vroegste vers (1199) wordt toegeschreven aan koning Dinis, den grooten troubadour. 2° De C a n t i g a s d e A m o r en C a n t i g a s d e A m i g o, die sterk de kenmerken dragen van de Provençaalsche lyriek. Het oudste vers van dit genre (1189) is van Pay Soarez de Taveiroos. Het proza (enkele documenten einde 12e e.) vindt als litterair instrument eerst toepassing (begin 14e e.) in de k r o n i e k e n, in r e l i g i e u s - a s c e t i s c h e werken, in h e i l i g e n l e v e n s en l e g e n d e n. Merkwaardig zijn de geslachtsregisters („livros de linhagem"), o.a. van D. Pedro, Conde de Barcellos (1289-1354), die tot de Bretonsche sagencyclus teruggaan. De meeste van de vroeg-Port. vertalingen der Bretonsche legenden zijn verloren, behalve die van de Historia dos Cavalleiros da Mesa Redonda e da Demanda do Santo Graal. Uit deze Arthur-legenden komt voort het proto-type van de ridderromans: Amadis de Gaula (ca. 1350), waarsch. geschreven door Joao de Lobeira. Epische gedichten, gelijk aan de Fransche en Spaansche, kent de Port. lit. niet. Een enkel episch gedicht, maar van veel lateren datum dan het Chanson de Roland of het Poema de Mio Cid, is het Poema da Batalha do Salado van Alfonso Giraldez (1340). Door de afwezigheid van epische lyriek ontbrak ook het materiaal voor de romances. Zij ontstaan wel, maar geheel onder Spaanschen invloed. In deze periode schrijven de Port. dichters zelfs Spaansch. De kroniekschrijvers der **15e eeuw** waren in dienst der koningen. De eerste groote Port. historiograaf is Fernam Lopez (ca. 1380 - ca. 1460). Zijn opvolger Gomez Eanez de Zurara (ca. 1410-'74) zette zijn Cronica de D. Joam voort. In deze eeuw worden ook reeds Lat. en Gr. Klassieken vertaald, onder aanmoediging van koning Duarte (1391-1438).

In de **16e eeuw** begint voor P. het roemrijkste tijdperk (ontdekking van den Zeeweg naar Indië). Het stelt zich open voor de Ital. Renaissance. Gil Vicente (ca. 1465-1536) legde den grondslag voor het drama, B. Ribeiro (1482-1522) en Cr. Falcao (ca. 1512-'53) voor de lyrische liefdespoëzie (invloed der Ital. klassieken) en Fr. de Sá de Miranda (1485-1558), de Humanist van Portugal, voor de bucolische poëzie. Jorge de Montemôr (1520-'61), vnl. Spaansch schrijvend, behoort om zijn Diana (naar den geest zuiver Portug.) onder de belangrijkste bucolische dichters. Op dramatisch gebied is het aantal epigonen van Gil Vicente omgekeerd evenredig aan hun artistieke conceptie. Te noemen zijn de ex-Franciscaner monnik Antonio Ribeiro (1520-'91), bijgenaamd Chiado (de spotvogel). Moraliseerende allegorieën schrijven o.a. Antonio Prestes (een Auto da Ave Maria), de blinde Balthazar Diaz, Jorge Pinto, Anrique Lopez. Een eigen plaats neemt Jorge Ferreira de Vasconcellos (1515-'63) in, die in zijn Eufrosina en andere stukken het toenmalige stads- en hofleven uitbeeldt (invloed van de Sp. Celestina?). Ook Luis de → Camoes (1524-'83) schreef voor het tooneel; het geniaal dichterschap van dezen rustelooze, die geen tooneel tot zijn beschikking had, vindt zijn uitdrukking in het grootsche nationale epos: Os Lusiadas. De zee en de ontdekkingsreizen hebben in deze gouden eeuw der Port. letterkunde de motieven geleverd voor de belangrijkste litteraire momumenten. Navolgers van Camoes zijn o.a. de zgn. „Quinhentistas" (16e-eeuwers): Joao Lopes Leitao, Antonio de Abreu, Luiz Franco, Fernao Alvaras d'Oriente. Bernardo Gomes de Brito verzamelde twaalf van deze verhalen in: Historia Tragica-Maritima (2 dln. 1735-'36). Van historisch belang zijn de „Cartas" van Afonso

de Albuquerque (1461-1515), gouverneur van Indië. Trots al het exotische van dit soort verhalen bleef de ridderroman in trek: Clarimundo en Palmeirim de Inglaterra van Francisco de Moraes (ca. 1550) werden door een heele reeks gevolgd. De mystieke en religieuze lit. verrijken Frei Heitor Pinto (1528-'84), Amado Arraez (1530-1600) en vooral Frei Thomé de Jesus (1529-'82).

De kunstmatigheid en opgeschroefdheid, kenmerken van de **17e-eeuwsche** Europ. letterkunde, tastten ook de Port. „seiscentistas” aan. De belangrijkste figuur is D. Francisco Manuel de Mello (1608-'66) met „Carta de Guia de Casados”, verder zijn te noemen Diogo Camacho met burleske verzen en Soror Violante do Ceo met religieuze poëzie. Mystiek dichter is D. Francisco Child Rolim dé Moura (1572-1640), die in zijn dorre „Os Novissimos do Homem” de vier uitersten bezingt. Karakteristieke dichtwerken uit de 17e eeuw vindt men bijeen in de beide verzamelwerken Fenix Renascida (5 dln. 1716-'28) en Eccos que o Clarim da Fama da (2 dln. 1861-'62). De schaarschte aan profaan proza, evenals trouwens aan andere litteraire uitingen, is opvallend: Portugal doorleeft de 60-jarige Spaansche overheersching. De vermaarde minnebrieven van de non Marianna Alcoforado (1640-1723), waarvan de oorspr. tekst verloren is, zijn als het eenige zuiver gevoelde voortbrengsel van dezen tijd te beschouwen (Braga). De ridderroman rekt zijn bestaan nog met wanproducten als Christus da Alma van Gerardo de Escobar en Desmaios de Maio van Diogo Ferreira Figueiroa. Ten slotte hooren bij deze periode de 15 dln. preeken van den Bossuet van Portugal, den Jezuïet Antonio Vieira (1608-'97).

In de **18e e.** begonnen ook in P. de Arcadias welig te tieren: de Arcadia Ulyssiponense en de Nova Arcadia. Zij streven naar zuivering van Gongoristischen wansmaak. Antonio Diniz da Cruz e Silva en Pedro Antonio Gorrea Garcao (1724-'72) zijn de meest prominente dichters der eerste Arcadia. Een vruchtbaar poëet met zuiveren stijl is ook Francisco Manuel do Nascimento (Filinto Elyseo). Het purisme tot in het uiterste doorgevoerd verstikte op den duur de poëzie. Door oprichting van de Nova Arcadia trachtte Jose Agostinho de Macedo (1761-1881) vernieuwing te bereiken; naast hem is nog te noemen Elmano Sadino (Manel Maria Barnosa du Bocage) (1765-1805).

De eerste decennia der **19e eeuw** vormden een tijdperk van onrust (Fransche overheersching en twisten tusschen Miguelisten en Constitutionalisten). Teruggekeerde ballingen brachten de Romantiek: Almeida Garrett (1799-1854) voerde de lyrische romantiek en het historisch tooneel in, en Alexandre Herculano (1810-'77) schreef hist. romans en geschiedk. werken. Deze beide figuren domineeren de laat ingezette romantische periode. Herculano had tal van navolgers: Antonio de Oliveira Marreca (1805-'89), Joao de Andrade Corvo (1824-'90), Arnaldo da Gama (1828-'69). In een nieuwe phase trad de Romantiek met Camillo Castello Branco (1825-'90), in wiens laatste werken het Realisme reeds doorbreekt. Francisco Gomes de Amorim (1827-'92) werd zeer populair door zijn spelen en sentimenteele poëzie. Als reactie tegen de romantische uitwassen ontstond in 1865 de groep van Coimbra, zoowel op Duitschland als op Frankrijk georiënteerd. Tot hun woordvoerders behoort Anthero de Quental (1842-'91), wiens werken een overgang vormen naar het Realisme. De grootmeester van het Port. Realisme is José Maria de Eça de Queiroz (1843-1900), die vooral sociale problemen behandelt. Joao de Deus (1830-'96) zoekt zijn inspiratie onder het eenvoudige volk. Joaquim Guilhermo Gomes Coelho (Julio Dinis) (1839-'71) neemt bij voorkeur het „bourgeois”-type tot voorwerp. De criticus van dit tijdperk is Theophilo Braga (1843-1924). Antonio Nobre (1867-1900) werd als dichter der vorige generatie algemeen gewaardeerd; „saudade”, de melancholische trek van heel de Port. lit., kenmerkt zijn werk bijzonder.

L i t.: A. Forjaz Sampaio, Hist. du lit. port. (3 dln. 1928-'32); G. Le Gentil, La litt. port. (1935). *Terlingen.*

V. Beeldende kunst. A) Bouwkunst. Uit de Romeinsche en Moorsche perioden zijn vrijwel geen resten over; een eigen architectuur begint met het zelfstandigworden van het land in de 12e e. Belangrijke R o m a a n s c h e monumenten zijn de kathedraal van Coimbra (eerste hoofdstad), met een weerbaar, burchtachtig karakter (ca. 1150), de Tempelierskerk te Thomar (1162), het zeer groote klooster te Alcobaça (1148-1222), dat reeds Gotische vormen vertoont, evenals de Dom van Evora (1185-1204). De G o t i e k ontplooit haar grootsten luister in het prachtige klooster van Batalha, het nationale heiligdom, begonnen 1385, met rijke kloosterkerk en kapellen. Engelsche stijl-invloed is onmiskenbaar. Verder de kathedralen van Silves, Funchal (op Madeira) en Porto. De overgang van Gotiek naar Renaissance doet in P. een eigen, nationalen stijlvorm ontstaan, den E m a n u e l-s t ij l (naar den koning van dien naam), een mengsel van Gotische, Renaissance- en Moorsche motieven. Het hoofdwerk is het klooster van Belem, met zeer groote, rijk versierde kruisgang. Verder o.a. de beroemde Capellas imparfeitas (onvoltooide kapellen) aan de kloosterkerk te Batalha.

Hierop volgt een streng-Ital. periode, met den Ital. architect Terzi e.a. (S. Vicente de Fora te Lissabon naar het voorbeeld van de Gesù te Rome).

Uit de l a t e R e n a i s s a n c e en de B a r o k zijn te noemen de Sta. Engracia te Lissabon, hospitaal en Slot te Braga, het reusachtige klooster te Mafra en het koor van den Dom te Evora. In 1785 wordt Lissabon door een aardbeving verwoest en het resultaat is een typisch 18e-eeuwsch stedebouwkundig geheel met gebouwen in een gematigden laten barokstijl. Deze stijl heeft tot op heden stand gehouden, ondanks pogingen van jongere architecten (w.o. Raul Lino) om tot moderne vormen te komen.

L i t.: Feilchenfeld, Meisterwerke d. Baukunst in P. (1903); A. Haupt, diverse werken: Watson, Portuguese architecture (1908). *v. Embden.*

B) Beeldhouwkunst. Voorbeelden van Romaansch en Gotisch werk zijn alleen bewaard in graftomben en architectuur-versiering. Romaansch is de tombe in Paco de Sousa. Gotisch zijn: Alcobaça, Braga, Lissabon, Sao Marcos. De voornaamste Gotische kunstenaar is Diogo Pires. Met den Emanuel-stijl gaan Spaansche (Santa Clara in Coimbra en Braga) en Fransche beeldhouwers (Renaissance-kansel in Coimbra, Belem) reeds den boventoon voeren. In de 18e e. is nog eenigszins belangrijk J. Machado de Castro, een decoratief talent van het vroege Klassicisme. De 19e e. (Soares dos Reis) en de 20e e. (Teixeira Lopes) sluiten zich aan bij Frankrijk.

C) Schilderkunst. Het oudste bewaarde stuk is tevens het schoonste, een werk van eerste grootte: het Vincentius-altaar van Nuno Gonçalves (ca. 1460) in Lissabon (museum). Een alg. bloei brengt de Emanuel-periode mee, waarin onder Ned. invloed wordt ge-

werkt, o.a. door Jorge Affonso (†1551), Gregorio Lopes (†1550), Fiqueiredo, Fray Carlos en Grao Vasco (†1542). Van hun werk zijn ook vele kerkschilderingen bewaard. In den Barok-tijd vervalt de schilderkunst. Een 18e-eeuwsch meester van eenige beteekenis is De Sequeira. De 19e en 20e e. staan onder Fr. invloed (Lupi, Silva Porto, Columbano, Malhoa).

Portugeesche Noord, benaming van de op de Westkust van Spanje en Portugal gedurende de zomermaanden veelvuldig voorkomende N.W. en N. winden, welke uiteraard door de tijdelijke en plaatselijke luchtdrukverschillen worden veroorzaakt.

Portugeesch-Guinea, → Guinea.

Portugeesch-Indië, → Goa.

Portugeesch-Oost-Afrika, ook Mozambique, Africa Oriental Portuguesa genaamd, Port. kolonie in Oost-Afrika vanaf de Rovoema tot en met de Delagoa-baai (I 536 G 6-7). P. neemt het vlakke kustgebied tusschen den Ind. Oceaan en den steilrand van het Oost-Afrik. hoogland in; alleen in het N. reikt de kolonie tot in het bergland van het Njassa-meer, evenals in het Zambesigebied. Opp. 771 000 km², ong. 4 millioen inwoners.

De kust is moerassig en daardoor ongezond; de talrijke delta's wisselen af met inhammen, waarvan Sofala- en de Delagoa-baai het verst naar binnen dringen. Ten N. van de Zambesi komt veel heuvel- en bergland voor, ten Z. ervan wijkt het bergland verder binnenwaarts. De rivieren, o.a. Zambesi en Limpopo, voeren veel slib naar hun monding. Zij vormen veel stroomversnellingen, zoodat de bevaarbaarheid niet groot is.

Het klimaat is tropisch; de temp. is er hoog (22-28°), mede een gevolg van den warmen Mozambique-stroom. De Oostenwinden voeren tegen den steilrand veel regen aan; de eigenlijke laagvlakte heeft slechts regen in het zomerhalfjaar (Nov.-Maart), waardoor er de steppe overheerscht. De kusten en rivierstrooken dragen oerwoud.

De bevolking bestaat uit gedeeltelijk nog onafhankelijke Bantoe-Negers, o.a. Zoeloe-stammen. Bij de komst der Portugeezen lagen er geordende Negerstaten. De Portugeezen hebben hier niet veel tot stand gebracht; gebrek aan kapitaal en energie zijn er de oorzaken van. Eng. maatschappijen brachten eenige welvaart. In het beneden-Zambesi-dal wordt suikerriet aangeplant, op de hoogere deelen koffie, in de kustlandschappen en in het Zambesi-dal rijst. Voor veeteelt kunnen door de gevreesde tsetse-vlieg alleen de hoogere deelen worden gebruikt. Delfstoffen, o.a. koper, aardolie, goud en steenkolen, komen voor, maar worden nog weinig geëxploiteerd.

P. ontleent mede zijn beteekenis aan de ligging vóór het Eng. Rhodesia-gebied, dat over zijn havens in- en uitvoert. Door den aanleg van spoorwegen werden vooral Lourenzo-Marquez en Beira belangrijke havens.

Gesch. De Portugeezen veroverden in 1507 de stad Mozambique en breidden geleidelijk hun macht uit. In de 19e eeuw poogde Serpa Pinto een verbinding tot stand te brengen tusschen Port. Oost- en West-Afrika, wat door Engeland werd verijdeld: de Eng. Rhodesia-kolonie werd tusschen de twee Port. deelen ingeschoven (1891).

Lit.: Negreiros, Le Mozambique (1904); Maugham, Port. East Africa (1906); Meyer, Das port. Kolonialreich der Gegenwart (1918); Anuário estatistico da Colonia de Moçambique (1930). *v. Velthoven.*

Kerkelijke toestand. Port.-Oost-Afrika vormt in zijn geheel de zgn. Praelatura nullius van Mozambique (afhankelijk van de Congregatie der buitengew. kerkel. zaken te Rome), residentie te Mozambique, bediend door saeculieren en Franciscanen, ca. 62 000 Katholieken.

Portugeesch-West-Afrika, ook Angola, Africa Occidental Portuguesa geheeten, Port. kolonie vanaf den Kongo tot aan de Koenene en in het binnenland tot het Kassai- en Zambesi-gebied (I 536 E 5-6). Opp. met de enclave → Cabinda ten N. van den Kongo 1 260 000 km²; ong. 5 millioen inwoners.

P. is een deel van het Zuid-Afrik. hoogland, dat in terrassen naar de smalle kustvlakte afdaalt; in het Z.O. ligt een deel van de Kalahari-woestijn. De kust is in het N. steil; ze gaat in het Z. in de duinenkust van de Namib over en heeft hier een aantal goede, natuurlijke havens, o.a. die van Lobito en van Porto Alexandre. Het hoogland, waarvan de uit graniet en gneis bestaande ondergrond met roode laterietleem is bedekt, is door de erosie tot een gebergteland gemodeleerd met als hoogste verheffing de Moco (2 620 m). De van dit hoogland stroomende rivieren moeten den steilrand door middel van watervallen overwinnen, waardoor zij alleen in den benedenloop bevaarbaar zijn.

Het klimaat is tropisch; de temp. wordt verminderd door de hooge ligging van vele landschappen en door den kouden Benguella-stroom, die zich langs de kust beweegt. De Westrand van de hoogvlakte heeft den meesten regen: oerwoud, met tegenw. ook plantagebouw. Het eig. hoogland is meestal savanne; ten Z. van Mossamedes de zandwoestijn Namib.

De bevolking behoort tot de Bantoe-Negers. Aantal Blanken ong. 30 000; de invloed der Portugeezen is gering. Onlusten komen nog vaak voor. Portugal had gebrek aan energie, kapitaal en arbeidskrachten. Onder invloed van vreemd kapitaal, vooral uit Engeland, ontstond er eenige welvaart. Belangrijkste voortbrengselen: rubber, wilde koffie, suikerriet, katoen, visch, aardolie. Vroeger leverde dit gebied veel slaven.

Het verkeer is nog weinig ontwikkeld; het dragersverkeer overheerscht. Een belangrijke spoorlijn voert van Lobito langs de hoofdstad Nova Lisboa naar Belgisch-Kongo (Katanga). Drukste havenplaatsen: Loanda, Benguella en Porto Alexandre.

De Port. ontdekker Cão bevoer 1485-'88 de kust van Angola; in 1574 werd Loanda gesticht. Pas in de 19e eeuw werd het binnenland in bezit genomen en poogde Serpa Pinto Angola met Mozambique te verbinden, welk plan door Engeland werd verijdeld (→ Portugeesch-Oost-Afrika).

Lit.: Negreiros, Angola (1901); Meyer, Das port. Kolonialreich der Gegenwart (1918); Marquardsen, Angola (²1928); Schachtzabel, Im Hochland von Angola (1923). *v. Velthoven.*

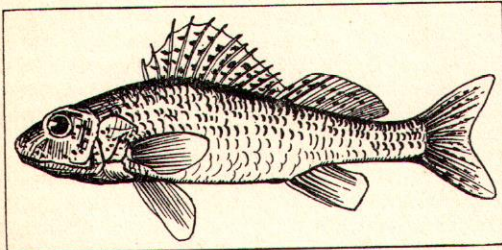
Kerkelijke toestand. Reeds in 1596 is in het kustgebied van Port.-West-Afrika een bisdom Angola opgericht, met zetel te Loanda. Dit bestaat nog, maar de kolonie wordt thans vnl. gemissioneerd door de beide apost. praefecturen van Neder-Kongo (residentie Landana, Priesters van den H. Geest, ca. 32 000 Kath.) en van Koebango (res. Gallangue, Pr. v. d. H. Geest, ca. 375 000 Kath.) en de beide missies van Loenda (res. Malanga, Pr. v. d. H. Geest, ca. 89 000 Kath.) en van Koenene (res. Hoeila, Pr. v. d. H. Geest, ca. 19 500 Kath.).

Portulacaceeën, → Posteleinachtigen.

Portunal (ook clarabella), orgelregister, open fluit; zie → Orgel.

Porvoo (Zweedsch: B o r g a a), Finsche stad ten N.O. van Helsinki (X 720 C3); ca. 7 000 inw. In de M.E. was de stad van veel beteekenis; ze heeft nog een groote kerk uit de 15e eeuw. In de 17e eeuw verliep de handel. In de 18e werd P. bisschopsstad en onderwijscentrum. Sedert 1923 woont er de bisschop van het Zweedsche diocees van Finland. P. heeft een haven van 3 m diepte en een reede 5 km ten Z. der stad. Industrie en houtuitvoer. *fr. Stanislaus.*

Pos (Acerina acerina L.), een soort van de fam. der baarzen of → Percidae, leeft in Midden-, West- en

Pos.

Noord-Europa. Kieuwdeksel met stekels bezet. 25 cm lang en 150 g zwaar. Het lichaam is kort, ineengedrongen. Rug en zijden zijn olijfgroen, donker gevlekt.

Poseeren is het voor een schilder, een beeldhouwer of fotograaf aannemen van een karakteristieken stand of houding, waardoor de kunstenaar in de gelegenheid is om een portret te maken of naar het menschelijk figuur te studeeren en hierdoor zijn kunstwerken voldoende levensvol te maken. Poseeren kan een beroep zijn, zoo iemand noemt men dan een m o d e l. Het beroepsmatig poseeren is niet zoo eenvoudig, men dient de aan te nemen pose te begrijpen en deze goed te kunnen volhouden tijdens de séance. Men laat voor een gewone pose veelal 3/4 uur poseeren en geeft 1/4 uur rust. Het zal meestal de taak van den kunstenaar zijn, in zijn stuk zoo weinig mogelijk te toonen, dat de voorgestelde heeft geposeerd, d.w.z. stilgezeten, en zooveel mogelijk een natuurlijk, ongedwongen aanzien aan den persoon te geven, zoowel bij een stille houding, als bij de weergave eener beweging. *Etienne/Poortenaar.*

Poseidon.
Lateraan Museum, Rome.

Poseidon (G r. m y t h.), bij de Romeinen → N e p t u n u s, zoon van Cronus, broeder van Zeus, echtgenoot van Amphitrite. Bij de verdeeling van de wereld verkreeg hij de heerschappij over de zee.

Posen, 1° huidige P o o l s c h e prov. en stad. → Poznan.

2° Voormalige P r u i s. provincie; omvatte ca. 29 000 km². Bij het verdrag van Versailles heeft Duitschland groote deelen van de provincies P. en West-Pruisen af moeten staan (→ Poznan); het overgeblevene werd in 1922 tot één provincie vereenigd onder den naam: **Grenzmark Posen-West-Preussen** met als hoofdstad Schneidemühl. Opp. 7 714 km²; ca. 337 500 inw. (ong. 123 500 Kath.) Het geheele gebied is gemodeleerd door het landijs. Er zijn dan ook vsch. dalen, gescheiden door Glaciaal opgestuwd materiaal. Enkele zijn erg moerassig. Daarnaast treft men zooals overal in de O. deelen der Noord-Duitsche laagvlakte vele meren aan, terwijl ook de wouden een grooten omvang hebben. Door de deeling der prov. heeft het econ. leven zeer geleden en herstelt het zich eerst heel langzaam. De bevolking leeft vnl. van landbouw en veeteelt, maar voert een armelijk bestaan. *v. Wijk.*

Posidonius van Apamea, Grieksch wijsgeer van de middelste → Stoa. * 135, † 51 v. Chr. Veelbereisd man en begaafd schrijver, reeds in de Oudheid zeer geroemd om zijn sierlijken stijl en uitgebreide wetenschap. Door de religieuze richting van zijn denken heeft P. de latere godsdienst-wijsgeerige stelsels voorbereid; zijn invloed reikt over gehcel de verdere wijsbegeerte van de heidensche en gedeeltelijk ook van de Christel. Oudheid.

L i t.: K. Reinhardt, P. (München 1921); F. Sassen, Wijsb. der Grieken en Romeinen (²1932). *F. Sassen.*

Posilipo, 6 km lange heuvelrij aan de Z.W. zijde van de Golf van Napels (Italië). De heuvelrij bestaat uit tufsteen en is overdekt met talrijke villa's, die genieten van het prachtige uitzicht over de Golf en den Vesuvius. De heuvelrij is genoemd naar de Villa van Pausilupon (Grieksch, = Lenig de smart) van Vedius Pollio. *Heere.*

Positie (m u z i e k), de ligging der linkerhand bij het bespelen der strijkinstrumenten; in de 1e p. ligt de hand aan het hoofdeinde van den hals (de wijsvinger een toontrap boven de losse snaren); door de hand steeds dichter naar den kam te verschuiven, ontstaan de verdere p. Het aantal gebruikelijke p. verschilt bij de onderscheidene strijkinstrumenten (bij de viool tot 11).

De zeven standen van de schuif der schuiftrombones noemt men ook posities. *de Klerk.*

Positief, 1° in de k r i s t a l l o g r a p h i e (kristaloptica) aanduiding van een bepaalde gedaante van den indicatrix.

2° (Rug-positief) (m u z i e k), → Orgel (sub C).

3° (W i s k.) Een positief getal is een getal grooter dan nul.

Positief lak, verbinding van schellak met alcohol, of van schellak met borax en water, of van amylacetaat met acetonen kollodiumwol. P. l. worden gebruikt om photographieën geheel af te sluiten, retouche te beschermen.

Positiestelsel, → Cijfer.

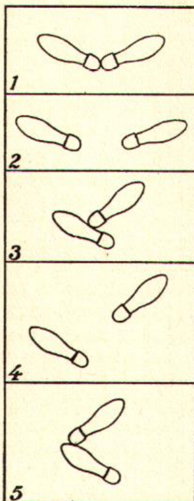
Positieve psychologie, vrijwel synoniem met → empirische of → experimenteele, in tegenstelling met rationeele of speculatieve → psychologie.

Positieve wet (m o r a a l t h e o l o g i e) is de wet, die door een vrije wilsbeschikking van God of van een menschelijke autoriteit tot stand komt. Een goddelijke p. w. was noodzakelijk, omdat de mensch door zijn verheffing tot den bovennatuurlijken staat in de → natuurwet niet voldoende leiding vond voor zijn gedrag. Maar ook in de natuurlijke orde was een positieve goddelijke wetgeving moreel noodzakelijk, vooral

na den zondeval, o.a. wegens de moeilijkheid voor den mensch de natuurwet volkomen te kennen. In het Oude Verbond is deze wet aan den mensch gegeven en in het Nieuwe Verbond aangevuld en vervolmaakt. De menschelijke p. w. is afkomstig van het gezag in de Kerk of in den Staat, en wordt gevormd door het complex van kerkelijke- en civiele wetten. *P. de Jong.*

Positieve zuil, → Glimontlading.

Position (Fr., = stelling). Den grondslag van het b a l l e t vormen de vijf positions van de voeten. 1e p.: voeten met hielen diametraal gesloten; 2e p.: voeten uiteen in zijwaartsche richting; 3e p.: de hiel van den eenen voet raakt het midden van den anderen; 4e p.: uit de eerste p. gaat een voet diagonaalsgewijze vooruit; 5e p.: beide beenen zoo gekruist, dat de teenen van den eenen voet den hiel van den anderen raken. *Terlingen-Lücker.*

De vijf positions.

Positivisme (p h i l o s.), en kentheoretische opvatting, die alleen de z i n n e l i j k e waarneembare, positieve feitelijkheden voor kenbaar houdt. Het bestrijdt alle metaphysiek (→ Scepsis), maar doet daardoor zonder het te willen zelf aan metaphysiek. Ook op natuurwetenschappelijk gebied wil het niets weten van een verklaring der natuurverschijnselen; het wil deze enkel beschrijven en zoekt hun statistische wetmatigheid vast te stellen.

Eigenlijke grondlegger van het p. is reeds Hume. Maar het dankt zijn naam, na Saint Simon, vooral aan Aug. Comte, volgens wien het menschelijk denken, na een theologisch en metaphysisch stadium, in het positivistisch stadium pas zijn eindontwikkeling heeft bereikt.

Tot de tallooze „positivisten" behooren o.a. Spencer en Poincaré; verder Stuart Mill en Mach, die als het positief gegevene enkel de bewustzijnsinhouden aanvaarden: het kennend bewustzijn en de gekende werkelijkheid vallen hier samen. Een neopositivistische richting wordt voorgestaan door den zgn. „Wiener Kreis" (Schlick, Carnap, Reichenbach). *v. d. Berg.*

Positron, positief electron (→ Negatron).

Poso, afd. en onderafd. met gelijknamige hoofdplaats van de res. Manado, Ned.-Indië, gelegen aan de Golf van Tomini. De afd. (VII 160 nr. XII) is in het binnenland bergachtig met tusschen de bergketens langgerekte vlakten, waardoor de rivieren stroomen, en een hoogvlakte, ca. 500 m, waarop het tot 300 m diepe Poso-meer, dat afwatert door de Poso-rivier, welker dal in het W. en het O. wordt afgesloten door het Fennema-gebergte en het Pompangeo-geb., beide tot 2 000 m hoog. De afd. wordt verdeeld in de onderafd. Poso, Kolonedale, beide met gelijkn. hoofdplaatsen, en Banggai, met de hoofdpl. Lowoek, en telt 241 422 inw. (1930), waarvan 191 Europeanen, 2 783 Chin. en 1 089 andere Vreemde Oosterlingen. De Inh. bevolking, grootendeels Toradja's, is in de strandkampoengs Mohamm., in de binnenlanden meest heidensch, behalve rondom het meer, waar veel Prot. Christenen zijn. Hier werkt het Ned. Zend. Genootschap (Adriani en Kruyt). Het hoofdmiddel van bestaan is de landbouw: rijst, maïs, klappers, in het gebergte koffie. Sago-palmen leveren het volksvoedsel sago. Boschproducten worden verzameld: rotan, damar. De veestapel is vrij belangrijk. De handel is vnl. in handen van Chineezen en Vreemde Oosterlingen. De uitvoerhaven is Poso, dat geregeld door de booten der K.P.M. wordt bezocht. *Olthof.*

Possart, E r n s t v o n, acteur. * 11 Mei 1841 te Berlijn, † 8 April 1921 aldaar. Kwam naar München (1864) aan het hoftheater. Daar werd hij de groote kracht voor romantische en klassieke karakterrollen. Als intendant van de hofschouwburgen aldaar (sinds 1895) stichtte hij in 1901 het Prinzregententheater. Na 1905 wijdde hij zich uitsluitend aan declamatie. Hij schreef vsch. werken over tooneelkunst. Tot zijn groote ontdekkingen behooren Josef Kainz en Richard Strauss.

W e r k e n: Die Kunst des Schauspielers (1907); Erstrebtes und Erlebtes, Erinnerungen aus meiner Bühnentätigkeit (1916). *v. Thienen.*

Possenti, G a b r i ë l, → Gabriël van de Moeder van Smarten.

Possessio, Romeinsch-rechtelijk de feitelijke heerschappij over een zaak, toekomend aan een bepaald persoon, die zich als eigenaar beschouwd wenscht te zien, en beschermd door een → interdictum. P. en eigendom zijn niet steeds in één en dezelfde hand vereenigd. Over het verschil tusschen beide, alsmede voor den „houder" (detentor) eener zaak, zie → Bezit (sub II). *Hermesdorf.*

Possessivum (= pronomen possessivum; < Lat. possidere = bezitten) of b e z i t t e l i j k v o o r n a a m w o o r d, term uit de grammatica. Het staat bijvoeglijk bij een substantief, bijv.: heb je mijn boek ook gezien; of vervangt dit en wordt dan verbonden met het lidwoord van bepaaldheid, bijv.: al het mijne is het uwe. Het p. drukt een zgn. betrekking van bezit uit, die echter dikwijls geen werkelijke bezitsbetrekking is, bijv.: Je geklets verveelt me; hij verwaarloost zijn studie, terwijl hij weet dat zijn toekomst op het spel staat. Strikt genomen kan men dus alleen spreken van een algemeene betrekking tusschen den grammatischen persoon, die met het p. wordt aangeduid, en het bepaalde begrip; zoodat in veel talen de werkwoords-conjugatie possessief is: mijn werk = ik werk; je werk = je werkt, enz. *v. Marrewijk.*

Possevinus, A n t o n i u s, Jezuïet, controversist, geschiedschrijver en diplomaat. * 10 Juli 1533 te Mantua, † 26 Febr. 1611 te Ferrara. Hij was vele jaren volksmissionaris in Frankrijk en rector der colleges te Avignon en Lyon. Gregorius XIII zond hem als pauselijk legaat naar de hoven van Zweden (1577 en 1579), Rusland en Polen (1581).

V o o r n. w e r k e n (geschiedk.): Apparatus sacer ad scriptores veteris et novi testamenti (3 dln., waarin meer dan 8 000 schrijvers besproken worden); Bibliotheca selecta qua agitur de ratione studiorum in historia procuranda. — L i t.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI en XI); Dict. Théol. Cath. (XII); Pastor, Gesch. d. Päpste (IX); Studiën (CXIX 1934); Pierling, Possevini missio Moscovitica (Parijs 1882). *v. Hoeck.*

Possibilisten. Met dezen naam wordt een fractie der Fransche socialistische partij aangeduid, die in 1882 zich afscheidde van de Parti ouvrier français socialiste. Zij werden aldus genoemd, omdat zij het socialistisch partijprogram wilden splitsen, ten einde de tenuitvoerlegging mogelijk te maken. In 1892 splitsten zij zich in Allemannisten en Broussisten, waarvan de eersten in 1896 de aanhangers van Louis

Blanc uitstootten, die daarop de Alliance Communiste vormden. In 1899 kwam het tot een hereeniging. *Borret.*

Possidius, Heilige, bisschop van Calama in Numidië (vanaf 397), leerling, vriend en strijdgenoot van St. Augustinus, met wien hij volgens eigen getuigenis 40 jaar lang in vertrouwelijk verkeer geleefd heeft. Hij is de schrijver van een eenvoudig, doch betrouwbaar Leven van St. Augustinus, waarin hij volgens eigen verklaring heeft uitgeschakeld, wat deze reeds zelf in zijn Belijdenissen had verhaald. Aan het slot dezer levensbeschrijving geeft P. een vrijwel volledige lijst (toch niet in allen deele volledig en nauwkeurig) der werken, brieven enz. van Augustinus. Feest 16 Mei.

Lit.: Migne, Patr. Lat. (XXXII, 33-66; XLVI, 5-26); Dict. Théol. cath. (XII, niet juist); Lex. Theol. Kirche (VIII). *Claesen.*

Possony, Hongaarsch voor → Bratislava.

Post, → Postwezen; (milit.) → Dubbelpost.

Post, 1° Albert Hermann, een der grondleggers der zgn. vergelijkende rechtswetenschap. * 8 Oct. 1839 te Bremen, † 25 Aug. 1895 eveneens te Bremen, waar hij „Landsgerichtsrat" was. Met Jos. Kohler behoort hij tot de school der evolutionisten, en wel tot de individueel-psychologische, in tegenstelling met de sociaal-psychologische van Durkheim c.s.

Voorn. werken: Die Geschlechtsgenossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe (1875); Bausteine für eine allg. Rechtswissenschaft auf vergleichend-ethnol. Basis (1880); Grundrisz der ethnologischen Jurisprudenz (1885). *Keulemans.*

2° Elisabeth Maria, schrijfster. * 22 Nov. 1755 te Utrecht, † 3 Juli 1812 te Epe. Schreef, in lichtsentimenteelen trant, een roman in brieven: Het Land (1787); een bundel impressies in proza en poëzie: Voor Eenzamen (1789); Reinhart, of Natuur en godsdienst (1792), benevens een aantal gedichtenbundels: Mijne kinderlijke tranen (1792); Gezangen der Liefde (1794); Ontwaakte zanglust (1807).

Lit.: Prinsen, in: De Gids (1915, I); J. Koopman, in: De Beweging (1914, III). *Piet Visser.*

3° Pieter, architect en schilder. * 1 Mei 1608 te Haarlem, † 2 Mei 1669 te Den Haag. Met van → Kampen is hij de voornaamste, Klassicistisch geörienteerde Ned. architect der 17e eeuw. Hij werkte veel met hem samen. In Holland voerde hij talrijke belangrijke werken uit (Mauritshuis, Waag te Leiden, Stadhuis te Maastricht; zie afb. 5 en 6 op de pl. t/o kol. 816 in dl. XIV). *Schretlen.*

Lit.: A. Weissman, Gesch. d. Ned. bouwk. (1912).

Postabonnement. 1° In Ned. kan men zich door tusschenkomst van de posterijen op alle binnen- en buitenlandsche couranten en tijdschriften abonneeren. 2° In Ned. is voor het binnenland tegen lager tarief frankeering bij abonnement mogelijk bij verzending van minstens 500 nieuwsbladen en gedrukte stukken tegelijk. De afzender moet dan zelf de post sorteeren. Het verschuldigde port wordt niet in opgeplakte postzegels, maar tegen kwitantie betaald. *Snel.*

Voor België gelden nagenoeg dezelfde principes. Zij maken het voorwerp uit van art. 124 vlg. van de samengeordende wetten van het postwezen (coördinatie van 10 Sept. 1936). Voor de diensten door het postkantoor bij de opname van het abonnement bewezen, eischt het beheer van de uitgevers, behalve het frankeerport, een taks, waarvan het bedrag verandert naargelang van de periodiciteit van het blad. *Rondou.*

Postbus of postbox. Er bestaat gelegenheid in Ned. en België om stukken, na aankomst van elke post, aan het postkantoor af te halen, door vooruitbetaling van een busrecht. De belanghebbende kan, onder bepaalde voorwaarden, ook in den sluitingstijd stukken afhalen.

Postcheckambt (België) werd opgericht in 1913, telt heden (einde 1937) meer dan 400 000 rekeninghouders en wordt als een model-organisatie beschouwd. Zie verder → Postchèque-en-girodienst (voor Ned.).

Postchèque- en girodienst, bedrijf, dat vnl. ten doel heeft om betalingen mogelijk te maken zonder het gebruik van contant geld (→ Chèqueverkeer; Giroverkeer). De dienst ving in Ned. aan als gedecentraliseerd stelsel op 16 Jan. 1918, maar werd in 1924 gecentraliseerd, met vestiging van het centrale girokantoor (Den Haag). Voor het gireeren is noodig een kring (Ital. giro) van rekeninghouders. Door middel van girobiljetten kunnen door hen bedragen van hun rekening op die van hun crediteuren worden overgeschreven. Voor betalingen aan niet-rekeninghouders gebruikt men postchèques. Voor de afgifte zendt men een advies aan de Girocentrale. Niet-rekeninghouders kunnen aan rekeninghouders gelden overmaken door middel van stortingsformulieren.

De voordeelen van deze overdracht van geld bestaan in besparing van tijd (de rekeninghouder kan zich den gang naar een postkantoor besparen), porti (vrijdom van briefport voor de zendingen aan het girokantoor), zegelkosten (daar de kennisgevingen, die de kwitanties vervangen, vrij van zegel zijn), terwijl een kostelooze en veilige bewaring van overtollige kasgelden geschiedt. Vsch. landen hebben onderling een regeling getroffen, waardoor ook gelden op buitenlandsche giro-rekeningen kunnen worden overgemaakt. Sommige Ned. gemeenten hebben een eigen girodienst; die van de gemeente Amsterdam is vrij belangrijk en kan door ieder voor alle betalingen worden gebruikt. *Snel.*

Voor België, zie → Postcheckambt.

Postcommunio (= na de Communie) heet in de Rom. en Ambrosiaansche liturgie het (tegelijk met de → collecta en de → secreta volgens de feesten afwisselende) slotgebed der H. Mis, waarbij de slotzegen (ook het zegeningsgebed, → Oratio super populum) zich aansluit. *Louwerse.*

Postconsulaatsjaren, → Consulaatsjaren.

Postcredietbrief. In vele landen bestaat bij de post een bijz. vorm van reiscrediet, dat door reizenden wordt benut, die het meenemen van groote bedragen willen vermijden. In Ned. zijn reispostchèqueboekjes ingevoerd. De boekjes staan op naam. Minimum bedrag 100 gld. Op vertoon kan geld worden opgenomen. Het gebruik van reischèqueboekjes is nog gering. *Snel.*

Postduif (Columba domestica tabellaria). Reeds in de oudste tijden werd de duif gebruikt voor het overbrengen van berichten; thans nog o.a. voor militaire doeleinden; in België en Ned. is de postduifhouderij een sport geworden. De p. bezit een sterken trek naar haar woonplaats, een uitmuntend gezichtsvermogen en een zeer groot oriënteeringsvermogen. Recent onderzoek heeft aangetoond, dat dit laatste niet op een geheimzinnig zesde zintuig, maar hoofdzakelijk op gezichtsindrukken berust, waaraan ze zich bij het terugvliegen oriënteert. Vooral in den tijd van broeden en voeding der jongen is de trek naar huis zeer sterk. In de oudste tijden werden voornamelijk als postduif gebruikt de thans nog als luxe-duiven gehouden Bagdetten. Thans worden er voor gebruikt kruisings-

producten van Eng. carriers en bepaalde huisduiven, o.a. meeuwduiven en tuimelaars. Zeer beroemd zijn de Antwerpsche en Luiksche p. De snelheid dezer dieren kan zeer groot zijn, gemidd. 55 km per uur (max. 100 km). De afstanden, die zij afleggen, zijn vaak zeer groot, tot 1 000 km en meer. Huisvesting, verpleging en training eischen veel zorgen en liefhebberij. Het aantal p.-vereenigingen is in Ned. en België zeer groot. Zij zijn bijna alle aangesloten bij den Bond voor postduivenliefhebbers. Er bestaat in Ned. ook een rijkspostduivendienst, gevestigd te Den Haag, en ressorteerend onder het ministerie van Defensie, welke ook samenwerkt met particulieren (vaste en verplaatsbare stations). *Verheij.*

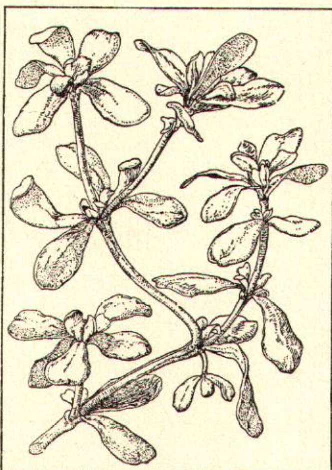
Postel, Norbertijner abdij bij Retie, in de Antw. gem. → Mol ; ca. 1140 door de abdij van Floreffe gesticht als pleisterplaats voor reizigers ; in 1619 tot abdij verheven. P. bediende tot de Fransche Revolutie vsch. parochies in het bisdom Den Bosch; in 1797 werd de abdij opgeheven, doch in 1847 hersteld.

Lit. F. Prims, De O.L.Vr.-abdij der Norb. te P. (1915). *Th. Heijman.*

Postel, Maria Magdalena, Heilige. * 28 Nov. 1756 te Barfleur (Fr.), † 16 Juli 1846 te St. Sauveur-le-Vicomte. Werkte tijdens de Revolutie onder de verwaarloosde jeugd. In 1807 stichtte zij de Congr. der zusters van de Christelijke Scholen en van Barmhartigheid, waarvoor in 1832 de voormalige Benedictijner-abdij St. Sauveur-le-Vicomte tot moederhuis werd ingericht. Heiligverklaard 1925. Feestdag 17 Juli. In Nederland telt de Congregatie 14 huizen (ziekenhuizen en bewaar- en naaischolen). Moederhuis op het kasteel te Boxmeer. Tevens huizen in de prefectuur van Malang.

Lit.: Leven door mgr. Legoux, Ned. bewerking d. A. Wijtenburg O. Carm. ([2]1931).

Posteleinachtigen (Portulacaceeën), plantenfam. met 17 geslachten, vnl. in Amerika. De kelk bestaat uit twee bladeren, de bloemkroon is 5- (soms 4- of 6-) bladig; 3-15 meeldraden; de vrucht is een doosvrucht met centralen zaaddrager. Bijz. nut hebben de vertegenwoordigers van deze fam. niet. Portulaca grandiflora uit O.-Indië dient als veelkleurige sierplant. Andere geslachten zijn: montia, Russische of winterpostelein en Calandrina. Postelein (Portulaca oleracea var. sativa) wordt als groente gebruikt. Deze heeft roodachtigen stengel en gele bloemen; vraagt veel warmte.

Postelein.

Postembryonaal noemt men de ontwikkelingsphase van het jonge dier, welke volgt op het embryonale leven, dat in het moederdier of binnen de eihuid of de eischaal verloopt.

Posten is het uitzetten en betrekken van wachten bij de toegangen van een bedrijf, waarin gestaakt wordt, welke wachten dan tot taak hebben te trachten eventueel werkwilligen, zoowel in als buiten het bedrijf, van het verrichten van arbeid te weerhouden.

Poste-restante (postlagernd, post office), poststukken, welke door den geadresseerde ten postkantore worden afgehaald. De adreszijde bevat daartoe een aanduiding, meestal bovenstaande term. De stukken worden alleen afgegeven aan bezitters van een identiteitsbewijs.

Posterholt, gem. in de Ned. prov. Limburg (XVI 448 C/D 4), grenzende aan Duitschland. Opp. 1 198 ha (zand-, klei- en veengrond; 74 % bouwland); 2 101 inw., w.o. 12 niet-Kath. (1 Jan. 1937). Er is landbouw, veeteelt en industrie (textielfabr. met 170 arbeiders). P. heeft een landbouwhuishoudschool met opleidingsschool voor leeraressen bij het landbouwhuishoudonderwijs. P. vormde vroeger met Vlodrop één schepenbank en één parochie en werd in 1277 een deel van het ambt Montfort. In 1772 werd P. tot parochie verheven. *Jongen.*

Posterijen, → Postwezen.

Postglaciaal, → IJstijden.

Postglossatoren (ook wel genaamd: Bartolisten, commentatores, dialectici), rechtsgeleerden, die zich (vooral te Bologna) sedert de helft der 13e tot het eind van de 15e eeuw toelegden op de beoefening van het Rom. recht (opvolgers der → glossatoren). Doel is vnl.: het Rom. recht aan te passen aan de behoeften van het practische rechtsleven van dien tijd. De p. hebben zich niet steeds weten vrij te houden van overdrijvingen; desondanks oefenden zij grooten invloed uit in Italië en elders in Europa. Een der belangrijkste figuren is → Bartolus di Sassoferrato (1314-'57).

Lit.: v. Savigny, Gesch. d. röm. Rechts in M.A. (V [2]1850); J. L. J. v. d. Kamp, Bartolus de Saxoferrato (diss., Amsterdam 1936). *Hermesdorf.*

Post hoc, ergo propter hoc (Lat.) = Daarna en dus daarom. Uitdrukking, gebruikt met betrekking tot de valsche conclusie, dat hetgeen op elkaar (tempo-reel) volgt, ook uit elkaar (causaal) moet volgen; bijv. een ramp na het verschijnen van een komeet.

Posthoorn, een verouderd koperen blaasinstrument van de familie der hoorns en trompetten, waarop enkel natuurtonen mogelijk waren. Door toevoeging van ventielen groeide uit de p. de → cornet à pistons.

Posthuma, Folkert Evert, Ned. landbouwkundige. * 20 Mei 1874 te Leeuwarden. Was 1914-'18 minister van Landbouw, Handel en Nijverheid (ministerie Cort van der Linden) en als zoodanig leider der distributie van levensmiddelen enz. tijdens den Wereldoorlog. Zijn stelsel, dat felle critiek ondervond en zeker gebreken bezat, heeft in ieder geval de bevolking in de gevaarlijkste oorlogsjaren door den nood geholpen, zonder dat het tot een volkomen ellende kwam.

Lit.: Ritter, De donkere poort (z.j.); Brugmans, De Wereldoorlog (1936). *Verberne.*

Posthume plooiing (geol.), hernieuwde plooiing van reeds geplooid gebied, waarbij de hoofdlijnen gelijk blijven. → Plooi.

Postillen, afgeleid van Lat. post illa (verba) = na deze woorden, of van posta (pagina) = de laatste bladzijde; beteekent: korte verklaringen, die in sommige bijbeluitgaven na den tekst van O. en N. T. zijn geplaatst. De meest bekende zijn die van Nicolaus Lyrensis. *C. Smits.*

Postincunabel. Drukken, na 1500 tot stand gekomen, noemt men postincunabels (in Ned. tot 1520, in Duitschland tot 1540); drukken van voor dien tijd heeten → incunabel.

Postkwitanties. De Postdienst belast zich met het innen van kwitanties. In 1871 in Ned. ingevoerd. Sedert 1922 bedraagt het recht voor betaalde kwitanties $12^1/_2$ cent, voor de aangeboden en onbetaalde 10 cent. Het maximum bedrag der kwitantie bedraagt 1 000 gld.

Postliminium (Lat., < post = nadat; limen = grens), Rom. rechtsinstelling, krachtens welke de in krijgsgevangenschap geraakte en daardoor een reeks rechten verloren hebbende Rom. burger na terugkeer op Rom. territoir zijn vroegere rechten, althans het meerendeel daarvan, herkrijgt. *Hermesdorf.*

Postludium (Lat.), muziekterm voor naspel, meestal bedoeld voor orgel.

Postraad, → Postwezen.

Postscriptum (Lat.) = naschrift; afgekort P.S.

Postspaarbank, → Spaarbank.

Poststempel of p o s t m e r k, stempel, dat aan het kantoor van afzending en ontvangst op de brieven en andere poststukken wordt geplaatst; meestal bestaande uit plaatsnaam en datum. Hiermee worden de postzegels voor hernieuwd gebruik ongeschikt gemaakt. Op groote postkantoren zijn stempelmachines in gebruik, anders gewone hamerstempels.

Postulaat (< Lat.: postulare = vorderen), **1°** (p h i l o s.), wat wel is waar theoretisch onbewijsbaar is, maar noodzakelijk moet worden aanvaard om bepaalde feiten te kunnen begrijpen. Volgens → Kant zijn de drie groote metaphysische waarheden (wilsvrijheid, onsterfelijkheid der ziel, godsbestaan) postulaten van een a priori absoluut geldende zedewet.

2° → Postulant. *v. d. Berg.*

Postulant, kloostercandidaat, die zich bevindt in den eersten proeftijd **(postulaat)** aan het noviciaat voorafgaande. Volgens het hedendaagsch alg. kerkel. recht is een postulaat van minstens zes maanden verplicht in kloostergenootschappen met e e u w i g e geloften en wel voor alle vrouwelijke candidaten en voor leekebroeders-candidaten aldaar; voor priestercandidaten en in het algemeen voor kloostergenootschappen met enkel t ij d e l ij k e geloften alleen maar voor zoover de eigen constituties het voorschrijven. C.I.C., can. 538-541. *Schweigman.*

Postulator, bijzonder in de processen tot heiligverklaring, de persoon, die als actor optreedt in het proces, en daarom de bewijzen leveren moet. Hij moet priester zijn en blijvend te Rome wonen. Degenen, die in de bisdommen de zaak beginnen en ze later in naam van den p. voortzetten, zijn v i c e - p o s t u l a t o r e n en hangen in alles van den p. af. De p. moet door de H. Congregatie der Riten als zoodanig erkend worden na aanbieding van zijn geloofsbrieven, de vice-p. moeten worden erkend door de bisschoppelijke rechtbank. Zij moeten allen den eed afleggen de waarheid te zullen voorstaan en op geenerlei wijze bedrog te zullen plegen, en later ook den eed, dat zij de geschriften van den dienaar Gods nauwkeurig zullen verzamelen en voorleggen. Zij dragen de zorg voor de kosten, moeten getuigen en bewijsstukken aan de rechtbank aanbieden en de artikelen maken, waarover de getuigen in het proces moeten ondervraagd worden. Zie C.I.C. can. 2004-2008, 2027, 2031, 2037, 2047. *Drehmanns.*

Postumius, naam van een Romeinsche gens, met cognomen Albinus, die talrijke consuls heeft opgeleverd onder de Romeinsche Republiek.

L i t.: Thesaurus Linguae Latinae (I 1900, i.v. Albinus).

Post urbem conditam (Lat.) = na de stichting der stad (Rome), d.i. 21 April 753 v. Chr. Afgekort p.u.c. Hetzelfde beteekent p.R.c., nl. post Romam conditam.

Postverbalia noemt men in de grammatica der Indo-Germaansche talen de naamwoorden, die van een afgeleid werkwoord gevormd zijn, terwijl ze den schijn wekken. dat deze werkwoorden van de naamwoorden zijn afgeleid, bijv. verzoek < verzoeken, handel < handelen, Lat. pugna < pugnare, enz.

Postvliegtuig, luchtvaartuig in gebruik bij het burgerluchtverkeer uitsluitend tot het vervoeren van poststukken. Men bezigt ervoor snelle land-, water- en katapultvliegtuigen (bijv. aan boord van groote oceaanschepen om tijd op den overtocht te winnen). Het luchtpostvervoer dagteekent reeds van 1919. Over het algemeen vervoeren de luchtvaartmaatschappijen zoowel post als passagiers en vracht. Een uitzondering maakt bijv. de Sowjet-Russische onderneming „Aéroflot”, welke de lijn Moskou—Wladiwostok bevliegt vrijwel uitsluitend voor het postvervoer. Het speciaal voor vervoer van post naar Ned.-Indië gebouwde Pandervliegtuig „Postjager” verongelukte bij zijn eerste retourvlucht in 1933. Zie nog → Luchtverkeer; Koninklijke Luchtv. Mij.; Koninklijke Ned.-Ind. Luchtv. Mij.; Sabena. *Koppert.*

Postvorta, → Antevorta.

Postvulkanische verschijnselen zijn zwakke nawerkingen van uitgedoofde vulkanen. → Vulkanisme.

Postwezen. A) Begrip. Post in modernen zin is een groot bedrijf van den staat voor het massale, snelle en veilige verkeer van schriftelijke berichten, vooral van brieven en drukwerken, verder van pakketten en geld, ten behoeve van iedereen (openbaar bedrijf), tegen vastgestelde tarieven. Uit het betalingsverkeer heeft zich het p o s t c h è q u e- e n g i r o v e r k e e r ontwikkeld. Veelal zijn ook het telefoon- en telegraafverkeer bij de post ondergebracht (→ T e l e p h o n i e en T e l e g r a p h i e), uitgezonderd in de Ver. Staten van Amerika. Tevens is de post dienstbaar gemaakt aan het spaarbankbedrijf (p o s t s p a a r b a n k), de uitvoering van sociale verzekeringswetten, de aanneming van belastingbetaling e.d.

Vóór de spoorwegen beschikte de post over een zelfstandig verkeersapparaat, met een belangrijk p e r s o n e n v e r k e e r. Door de autobus heeft de post thans vooral in bergstreken (Duitschland, Zwitserland en Oostenrijk) een deel van het personenvervoer weer tot zich getrokken. Overigens laat zij door allerlei transportmaatschappijen vervoeren (spoor, boot, vliegtuig). Alleen voor ophalen en plaatselijk bezorgen heeft de post een eigen vervoerapparaat.

B) Geschiedenis. a) Oude tijd. De geschiedenis van den geordenden postdienst gaat terug tot de groote rijken in het Oosten (China, Egypte, Babylonië, Assyrië, Phoenicië, Perzische Rijk). De post diende alleen voor staats- en militaire doeleinden. Cyrus schijnt den eersten koerierdienst (angareion) met inrichtingen voor het wisselen van paarden te hebben ingesteld. Het Grieksche Rijk had voetboden (hemerodromen). In het Romeinsche Rijk bereikte het p. een hoogen graad van volmaking. Caesar gebruikte voor het overbrengen van berichten ruiters, op gelijkmatige afstanden opge-

steld (equites dispositi), waaruit het staatsberichtenreisverkeer (cursus publicus) ontstond, voorzien van „stationes" voor de wisseling van paarden en boden (posita statio, waarvan de term p o s t afstamt). De stationes werden onderscheiden in mutationes en mansiones, de eerste waren wissel-, de laatste rustplaatsen. Aanvankelijk mocht de cursus publicus niet voor het particuliere berichtenverkeer worden benut. De kosten van onderhoud werden opgebracht door de bewoners aan de groote wegen, die de gunstige verkeersligging daarom als een last beschouwden. Toen het Rom. Rijk uiteenviel, geraakte ook de postorganisatie in verval, behalve in het Kaliefenrijk.

Eerst in de **middeleeuwen** ontwikkelde zich het berichtenverkeer opnieuw door kerkelijke instellingen, universiteiten en corporaties, die aan schriftelijk verkeer behoefte hadden. Reizenden, monniken en pelgrims namen brieven tegen belooning mede. De handel was aanvankelijk op dit occasioneele verkeer aangewezen. Geleidelijk ontstonden geregelde bodediensten, o.a. bij de Hanzesteden en de Duitsche ridderorden. Ook de „Metzger"-diensten speelden in midden-Europa langen tijd een rol in het verkeer tusschen stad en platteland, waar de slagers vee opkochten. Mettertijd stelden de steden speciale postboden aan.

In de 15e en 16e eeuw ontstond in Europa de s t a a t s p o s t, die zoowel het staats- als het particuliere verkeer diende; in Frankrijk onder Lodewijk XI in 1464; in Duitschland onder Maximiliaan I, die in 1493 Franz von Taxis met den postdienst belastte (en deze aan zijn geslacht verpachtte); in Engeland onder Jacob I in 1619, waaruit in 1635 een algemeene postdienst ontstond. De postdiensten vormden een bron van inkomsten voor den staat (fiscale doeleinden) en werden vaak verpacht.

b) Het postwezen in den modernen tijd. Langzamerhand traden de fiscale belangen naar den achtergrond. De post werd een instelling ten dienste van de alg. economische en cultureele belangen van een land, zoodat ook niet en minder rendabele diensten ten algemeenen nutte werden onderhouden. De ontwikkeling van het moderne p. wordt gekenmerkt door een drietal belangrijke gebeurtenissen. 1° De opkomst van de spoorwegen en de ontwikkeling van het verkeer. Wat de spoorwegen betreft, werd in alle landen het postnet bij den staat geconcentreerd (de post behoefde niet meer een eigen vervoerapparaat te bezitten). Aan het vervoer ter zee, m a i l p o s t, dat snel en regelmatig transport van de scheepvaart verlangde, verleende de staat veelal subventies (Engeland 1837, Ned. en Italië in de 50er jaren, enz.). 2° Een tweede belangrijke gebeurtenis vormde het uniformeeren der tarieven, naar het voorbeeld van de Eng. post, waar de voorstellen van Rowland Hill (Post office reform) werden aanvaard en het one-penny porto voor brieven werd ingevoerd. Dat tariefstelsel zag af van den afstand in het binnenland, de tarieven werden gedifferentieerd naar het gewicht en door middel van postzegels vooruit betaald. 3° De totstandkoming van de W e r e l d p o s t u n i e (Union postale universelle, Weltpostverein of Algemeene Postvereeniging). Von Stephan, die het verbrokkelde Duitsche postwezen had geconcentreerd, was de leider van het eerste Internat. Postcongres te Bern in 1874, waar uniforme tarieven voor het internat. postverkeer werden vastgesteld en het transitoverkeer werd geregeld. Tevens werd een permanent Internat. Bureau te Bern ingesteld. Aanvankelijk traden tot de vereeniging 22 landen toe, met een uitgestrektheid van 37 millioen km² en 102 millioen inwoners. Bij het 25-jarig bestaan in 1899 besloeg het gebied 350 mill. km² met 1 075 mill. inwoners. Thans omvat deze unie alle zelfstandige landen der wereld.

C) Postwezen in Nederland. Het p. is hier ontstaan uit het gebruik van voetboden door den staat of de grootere steden. In 1752 trad een gecentraliseerde staatspost in werking, maar deze bleef voorloopig beperkt tot de staten Holland en West-Friesland. In 1803 werden de overige provincies aan de staatspost getrokken. Tijdens de inlijving bij Frankrijk golden de Fransche postreglementen, die tot 1850 van kracht bleven. Van 1850 af was alleen de staat bevoegd tot het intercommunaal postverkeer (postmonopolie). Betaalde tot dan de geadresseerde het briefport, voortaan mocht dit ook door den afzender geschieden. In 1870 kwamen de gedwongen frankeering door den afzender en de uniforme briefporti. De briefkaarten werden ingevoerd in 1869, de postwissel in 1871, de Rijkspostspaarbank en het pakkettenvervoer (tot 5 kg) in 1881. Het pakketvervoer was reeds in handen van een particuliere onderneming (Van Gend en Loos), zoodat de post voor dezen dienst geen monopolie verkreeg.

Thans geldt de Postwet van 1891 met de daarna gevolgde Kon. Besluiten. In 1913 werden Posterijen, Telegraphie en Telephonie (P.T.T.) aangewezen als staatsbedrijf, zoodat jaarlijks een afzonderlijke begrooting moet worden opgemaakt. De leiding berust bij den d i r e c t e u r - g e n e r a a l der P.T.T. Voor het toezicht op de uitvoering van den dienst zijn 7 inspectieafdeelingen en één inspectie der spoorwegpostkantoren, alsmede 18 telefoondistricten ingesteld. De inspecteurs oefenen toezicht uit op de post-, bij-, en hulppostkantoren, poststations en postagentschappen. De post- en telegraafkantoren te Amsterdam, Den Haag, Rotterdam en Utrecht ressorteeren rechtstreeks onder het hoofdbestuur. Aan het hoofd van een postkantoor staat een d i r e c t e u r.

In 1918 werd een → Postchèque- en girodienst ingesteld. In 1920 begon men het luchtpostvervoer te organiseeren. In 1927 werd een P o s t r a a d ingesteld, welke tot taak heeft den betrokken minister en den directeur-generaal desgevraagd of uit eigen beweging van advies te dienen. De Postraad houdt toezicht op de wijze, waarop het staatsbedrijf der P.T.T. aan zijn maatschappelijke functie beantwoordt.

L i t. : Postgids (I 1936); J. Bruns, Das Postwesen (1907); H. J. Doedens, Wet tot regeling der Brievenposterij (1918); W. Küsgen e.a., Handwörterb. des Postwesens (1927); W. Rignalda, Hoofdtrekken geschiedenis Ned. Postwezen (1895); C. F. D. Marshall, The British Postoffice (1926); Sax, Die Verkehrsmittel (II 1920); L'Union postale Universelle, 1874-1924, Mémoire publié par le Bureau international, Genève. *Snel.*

D) Postwezen in België. De eerste systematische organisatie van het postwezen in de Belg. provincies dagteekent van de 16e eeuw, nl. van het jaar 1516, waarin Maximiliaan van Oostenrijk aan Franz von Taxis opdracht gaf een koerierdienst in te richten tusschen Brussel en Weenen. In 1543, onder keizer Karel V, werd de dienst uitgebreid en werd Leonard von Taxis tot alg. postmeester der Nederlanden benoemd. Voor de locale diensten bleven nog de plaatselijke boden bestaan, door den magistraat van hun stad gecommissioneerd. Een ordonnantie van 17 Maart 1701, uitgaande van keurvorst Maximiliaan-Immanuel, gaf nieuwe uitbreiding aan het postwegennet van het

binnenland. Dit zelfde jaar werd voor de eerste maal een alg. tarief voor gansch het land ingevoerd. Onder het Fransch regime was het postwezen in België geregeld door de wet van 16 Frimaire jaar V.

Het thans van kracht zijnde systeem berust op de wet van 30 Mei 1879, aangevuld en gewijzigd door de wet van 26 Juni 1889. Vlg. de wet van 1879 is het postwezen belast met: a) het inzamelen, vervoeren en uitdeelen van alle briefwisseling van welken aard ook, daarin begrepen monsters van koopwaren, zakenpapieren, drukwerken en dagbladen; b) het uitgeven van postmandaten; c) het innen voor derden van kwitanties en andere effecten met of zonder protest; d) het aannemen van → postabonnementen; e) het in ontvangst nemen van deposito's en stortingen op de Alg. Spaar- en Lijfrentekas; f) het te koop stellen van postzegels, enz. Door de wet van 28 Dec. 1912 werden de postdiensten uitgebreid door de inrichting van den postcheck- en girodienst. Verder zijn aan het postbeheer de telefoon- en telegraafdiensten verbonden. Na den Wereldoorlog werd het beheer der posterijen eveneens belast met zekere werkzaamheden voor de uitvoering der sociale wetten: o.m. het uitgeven van pensioenkaarten en lijfrentezegels. De laatste coördinatie van de wetten, die betrekking hebben op het postwezen, dagteekent van 10 Sept. 1936. *Rondou.*

L i t. : Giron, Dict. de Droit adm. (II, s. v. Poste aux Lettres); Pandectes Belges (LXXVIII, s. v. Poste aux Lettres); Officieel postboek van België (ed. 1 Jan. 1937).

E) Postwezen in Ned.-Indië. In den Compagniestijd (→ Oost-Indische Compagnie) was het particuliere brievenvervoer aan strenge bepalingen gebonden, ten einde het bekend raken van al, wat den handel der O.I.C. betrof, te voorkomen. Het verkeer had bijna geheel te water plaats, waarbij het zeer veel last ondervond van de zeeroovers. In de 17e en 18e e. was de 14-daagsche verbinding Batavia—Semarang de eenige geregelde. Het eerste officieele postkantoor werd 26 Aug. 1746 te Batavia geopend.

Groote verbeteringen werden ingevoerd door Daendels, die den grooten postweg, in de lengte over geheel Java loopend (Anjer—Banjoewangi), ca. 1000 km lang, liet aanleggen, waardoor de reis West—Oost van 40 tot 6 dagen werd verkort. Van hem is ook de instelling van de geregelde paardenposterij.

T e g e n w. o r g a n i s a t i e. De post-, telegraaf- en telefoondienst ressorteeren onder het dept. van Verkeer en Waterstaat. Voor den dienst is Ned.-Indië verdeeld in 6 inspectie-afdeelingen. Plaatsen, waar geen post- of hulp-postkantoor is gevestigd, ontvangen en verzenden de post door middel van: a) de districtspost, ingesteld voor de geregelde uitwisseling van dienstbrieven tusschen de ambtenaren in een gewest; b) den ambulanten dienst langs de daarvoor aangewezen lijnen van de Staats-spoor- en tramwegen; c) de aan boord van vsch. schepen van de K.P.M. gevestigde fungeerende hulp-postkantoren.

L i t.: J. H. Beer van Dingstee, De ontwikk. v. h. Postwezen in Ned.-O.-Indië. De Indische Gids (1928, 988 vlg.).

Postwissel. Hiervan wordt in de practijk slechts gebruik gemaakt voor overmaking van kleine bedragen, omdat het postwisselrecht vrij hoog is. Er is geen maximaal bedrag vastgesteld. Op de keerzijde van het formulier, dat per gewone bestelling aan den geadresseerde wordt bezorgd, is plaats voor een endossement. Voor buitenlandsche p. is een maximaal bedrag vastgesteld. De overmaking van gelden kan door middel van de telegraaf bespoedigd worden (telegrafische p.). *Snel.*

Postzegelkunde of p h i l a t e l i e (< Gr. philos = vriend; ateleia = vrijdom van lasten) is de studie der door de staatsregeeringen of van harentwege gemachtigde ondernemingen uitgegeven postwaarden (Victor Suppantschitsch). Hieronder vallen dus niet alleen postzegels, maar ook portzegels, dienstzegels, postbladen, briefkaarten, enz.

De uitvinding der postzegels wordt heden algemeen toegeschreven aan James Chalmers, een Schot, die reeds in 1834 gegomde proeven ontwierp. Den Engelschman Rowland Hill komt echter de eer toe, ze ingevoerd te hebben (6 Mei 1840).

Uit den aard der zaak worden op postzegels in de eerste plaats de regeerende vorsten afgebeeld. Verder beroemde personen en heiligen en ten slotte allerlei zaken van meest onderscheiden aard.

Evenals alle landen gaf de Kerkelijke Staat van 1852-1868 vsch. series zegels uit, die wegens hun betrekkelijk hooge waarde veelvuldig nagemaakt zijn. Toen in 1929 den paus weder wereldlijk gebied werd toegekend, verscheen er onmiddellijk een serie zegels met de beeltenis van Pius XI, sindsdien gevolgd door vele andere.

Pas omstreeks 1860 is er voor het eerst sprake van het verzamelen van postzegels. In het laatste deel der 19e e. ontwikkelde de p. zich tot de liefhebberij, die tot in onze dagen nog groeiende is door het voortdurend grooter wordende aandeel, dat de postzegels in de geschiedkunde en de economie van alle landen gaan innemen. Zelfs heeft de p. zich tot een wetenschap ontwikkeld, die ook de geschiedenis der posterijen vóór 1840 tot haar studiegebied heeft getrokken (leerstoel aan de univ. van Baltimore; philatelistisch proefschrift te Leipzig). De postzegel zelf is tot een handelsartikel geworden, waarin jaarlijks over de geheele wereld vele millioenen worden omgezet.

In tal van landen zijn p o s t m u s e a ontstaan, die kostbare collecties bevatten. Die in het Britsch Museum (de Tapling-collectie) en in het Reichspostmuseum te Berlijn zijn de meest bekende. Ook Nederland heeft zijn postmuseum in Den Haag, waarvoor de aan het Rijk vermaakte verzameling Waller den grondslag heeft gelegd.

Organisatie. De philatelisten zijn over de geheele wereld in vereenigingen en bonden vereenigd, terwijl er ook een internationale bond bestaat. De eerste in Ned. was de Ned. Postzegelverzamelaarsbond (1884), in 1886 omgedoopt in Ned. Vereeniging van Postzegelverzamelaars. In Londen werd reeds in 1869 The Royal Philatelic Society opgericht en in Frankrijk in 1874 La Société française de Timbrologie.

Door de behoefte aan onderling contact ontstonden jaarlijksche bijeenkomsten, philatelistendagen genoemd, de eerste in 1889 te Mainz. In Ned. in 1906. In 1908 werd de Ned. Bond van Vereenigingen van Postzegelverzamelaars opgericht.

Tijdschriften. Het eerste postzegelblad, dat in 1862 verscheen, was The Stamp-Collectors Review and monthly Advertiser te Liverpool. In Ned. verscheen in 1869 The Philatelic Magazine te Amsterdam. Het leefde slechts kort. In 1870 kwam van denzelfden uitgever (Corn. v. Rinsum) De Timbrophilist, in de Ned. taal geschreven. In 1884 verscheen het Ned. Tijdschrift voor Postzegelkunde onder redactie van A. Huart en in 1894 gaf de Ned. Ver. van Postzegelverzamelaars een standaardwerk uit over de Postwaarden van Nederland en zijn koloniën (3 dln.).

De eerste postzegelcatalogus (van Potiquet) ver-

scheen te Parijs in 1861. De allereerste poging in Ned. een catalogus uit te geven, was in 1863: „De postzegels van alle rijken en staten", door P. H. Witkamp. Later kwamen nog de catalogi van Senf (1892), van Stanley Gibbons (1893), van Yvert en Tellier (1895), van Michel (1910), en reeds in 1867 Scott's Standard Catalogue, New-York.

Tentoonstellingen. De eerste postzegeltentoonstelling in Ned. vond plaats in 1885 te Amsterdam. Een internationale expositie had voor het eerst plaats in 1889, bij het 5-jarig bestaan der Ned. Ver. van Postzegelverzamelaars.

L i t. : Standaardwerk der postwaarden van Ned. en koloniën (I en II Nederland, III Suriname en Curaçao ; 1894-'95) ; Handb. der postwaarden van Ned.-Indië (2 dln. 1923) ; W. G. Zwolle, Handl. voor speciaal-verzamelaars van Ned. poststukken (1933) ; Postzegelkunde en Postwezen. Jubileumboek van het Ned. Maandblad voor Philatelie (1852-1922-1932) ; P. C. Korteweg, Landmailporten (1928) ; Het Ned. Maandblad voor Philatelie (Breda) ; De Philatelist (Rotterdam) ; De Vraagbaak der Philatelie (uitgave van De Philatelist, Rotterdam). *Zwolle.*

Pot, H e n d r i k, schilder. * Vóór 1585 te Haarlem, † 1657 te Amsterdam. Verdienstelijk genre- en portretschilder, die sterke invloeden van Frans Hals onderging.

L i t. : Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex.

Potaarde, → Aardewerk; Ceramiek.

Potala, klooster bij Lhasa (Tibet), tevens residentie van den dalai-lama. Een imposant bouwwerk, omstr. 1650 door den eersten dalai lama gebouwd op een heuvel. Het midden, dat de staatsievertrekken bevat en de heiligdommen met de relieken der dalailama's, vormt een groot blok, dat met zijn paviljoens in Chineeschen stijl de rest van het bouwwerk overheerscht, waarin nog duizenden kamers zouden zijn. *Hendricks.*

Potamobius, → Rivierkreeft.

Potamogale, → Waterspitsmuis.

Potamogeton, → Fonteinkruid.

Potasch is, c h e m i s c h gesproken, kaliumcarbonaat (K_2CO_3). Werd vroeger in ruwen vorm verkregen door hout in een pot te verasschen, tegenw. uit kaliumzouten door een Leblanc-proces, door omzetting met magnesiumcarbonaat, of door electrolyse. P. wordt vooral gebruikt in de zeep- en glasfabricage. Voor bijtende potasch, zie → Kaliloog. *Zernike.*

Potawatomi-Indianen, stam der → Indianen van N.-Amerika, Noordoostergebied; ten Z. van het Michiganmeer; in de staten Michigan, Illinois en Indiana.

Potcamp (Potkamp), G e r h a r d, apost. vicaris der Hollandsche Zending. * 1641 te Borne (Overijsel), † 16 Dec. 1705 te Leiden. Werkte 1665-'81 als missionaris in Twente en was 1681-1705 pastoor, sinds 1697 tevens aartspriester van Lingen. Met alle andere aartspriesters teekende hij 1701 de suppliek ten gunste van Codde. Na diens schorsing weigerde hij het gezag van Th. de → Kock te erkennen, doch toen deze, uit Holland gebannen, zich te Emmerik vestigde, ontving hij daar 3 April 1704 kennisgeving van onderwerping namens P. en alle andere Lingensche missionarissen. Een jaar later werd P. als onpartijdig buitenstaander tot apost. vicaris benoemd, ten einde een scheuring te voorkomen. P. vestigde zich te Leiden, waar hij, lichamelijk en geestelijk verzwakt, niets was dan de stroman van Van → Heussen. Op zijn sterfbed teekende hij een herderlijken brief (14 Dec. 1705), waarin de clerus tot vrede vermaand werd. P.'s benoeming, hoe goed bedoeld, bleek een vergissing; den vrede hebben de maatregelen van dezen afgeleefden man niet kunnen bevorderen. Zie ook → Hollandsche Zending; → Oud-Katholieken. *Rogier.*

L i t. : Janssen (in : Nw. Ned. Biogr. Wbk., IV).

Potchefstroom, groot dorp in Transvaal; aan de spoorlijn Pretoria—Kimberley, aan de Mooirivier, in een vruchtbare vlakte. Ca. 15 000 inw. P. is in Dec. 1838 gesticht door en genoemd naar den voortrekkerleider (chef) A. H. → Potgieter. Tot 1862 hoofdstad van Transvaal (→ Pretoria); het is belangrijk als centrum voor onderwijs : Theol. School der Doppers en universiteitscollege en een der voornaamste landbouwscholen met proefplaats. *Besselaar.*

Potemkin, G r e g o r i u s A l e x a n d r o w i t s j, bijgenaamd de T a u r i ë r, Russ. staatsman. * 24 Sept. 1739 te Tsjisjewo (gouv. Smolensk), † 16 Oct. 1791 in Bessarabië. P. trok als garde-vaandrig de aandacht van Catharina II, werd haar minnaar en gunsteling in 1774 en behield als staatsman haar vertrouwen tot aan zijn dood. In het binnenlandsch bestuur was hij almachtig; hij verbond zijn naam aan de feitelijke bezetting en kolonisatie der Zuidelijke, op de Turken en Tataren veroverde provinciën, stichtte daar een reeks van steden en havens; verwierf zich een groot vermogen, waardoor hij te St. Petersburg kon laten bouwen het Taurische paleis, waar in 1905 de eerste Doema vergaderde.

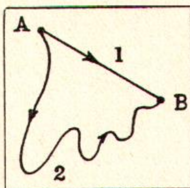
L i t. : Brückner, P.'s Glück und Ende (1870) ; Schiemann, Russische Köpfe (1916). *v. Gorkom.*

De **muiterij op de Potemkin,** een naar P. genoemd Russisch oorlogschip, is een der voornaamste episoden van de Russ. revolutie van 1905.

Poten. Cultuurgewassen, die voor een goede ontwikkeling in een meer nauwkeurig bepaald ruimteverband moeten staan, worden geplant of gepoot. In den landbouw is dit vooral met aardappels het geval. De pootaardappels (pootgoed) worden in met de schop, den dichten of den hollen pootstok of poothout (de zgn. boor) vooraf gemaakte poot- of plantgaten gelegd, daarna met grond bedekt. De plaats van die pootgaten wordt soms vooraf met den → markeur bepaald. Ook wordt veelvuldig in de voor achter den ploeg of in door den vorentrekker gemaakte geulen gepoot. De poot- of plantgatmachine maakt het mogelijk de plantgaten machinaal te maken, de aardappelpootmachine legt de aardappels in de gaten of sleuven en maakt deze daarna ook weer dicht. Tabak, mangelwortels, koolsoorten en koolrapen, alsmede meerdere tuinbouwgewassen worden eerst op een kweek- of → plantbed uitgezaaid om later als jonge planten te worden uitgeplant of verpoot. *Dewez.*

Potentiaal. 1° E l e c t r i s c h e p. In een electrisch veld wordt op geladen voorwerpen een kracht uitgeoefend, m.a.w. indien zulk een lichaam vrij beweeglijk is, zal het in het veld een verplaatsing ondergaan. Omgekeerd zal er dus arbeid noodig zijn om het geladen lichaam tegen de richting der kracht in te verplaatsen. Nu kan men bewijzen, dat de arbeid, noodig om een geladen lichaam in een electrisch veld van een punt A naar een punt B te verplaatsen, geheel onafhankelijk is van den weg, waarlangs men het lichaam van A naar B brengt. Om langs den weg 1 of den weg 2 (zie fig.) te gaan, is dus telkens evenveel arbeid noodig. Deze arbeid is bijgevolg uitsluitend afhankelijk van de plaats van de punten A en B in het veld. Is die arbeid bijv. 5 eenheden, dan kan men de

punten A en B dus kenmerken door twee getallen, die 5 verschillen, bijv. 2 en 7 of 26 en 31. Men zegt nu, dat het potentiaal-verschil tusschen de punten A en B 5 eenheden bedraagt. Neemt men bijgevolg voor punt A van het veld een of ander willekeurig getal aan, dan is daarmede tevens voor elk ander punt van het veld een getal bepaald, te vinden uit den arbeid noodig om een geladen lichaam met de eenheid van lading van A naar dat punt te verplaatsen. In dat geval geven deze getallen in elk punt de potentiaal aan, gelijk het in de natuurkunde wordt uitgedrukt. De gewoonte is nu, niet aan een willekeurig punt een bepaald getal toe te kennen, maar aan een punt, dat oneindig ver weg ligt, het getal 0 toe te kennen. Op oneindigen afstand heerscht dus de potentiaal 0. De potentiaal van de punten van het veld wordt dan gevonden door den arbeid te bepalen, noodig om een positieve eenheidslading van oneindig verren afstand naar die punten te brengen. In de electrostatica vervult het potentiaalbegrip een zeer belangrijke rol.

Potentiaal.

2° Magnetische p. Op gelijke wijze als in de electrostatica kan men in de magnetostatica met vrucht gebruik maken van het potentiaalbegrip. Men zie daarom boven, sub 1°. Ook hier wordt de potentiaal op oneindigen afstand gelijk 0 gesteld. De magnetische potentiaal kan slechts gebruikt worden, zoolang men met magneten te maken heeft, dus niet meer met het door electrische stroomen opgewekte magnetisme. *Borghouts.*

Potentiaalfunctie (wisk.). → Laplace (sub: Differentiaal-vergelijking van Laplace).

Potentiaalsprong (electr.). Indien twee verschillende metalen met elkaar in aanraking worden gebracht, krijgt het eene metaal een positieve lading en het andere een negatieve lading. Er ontstaat dus tusschen beide metalen een potentiaalverschil. In het binnenste van elk der metalen heeft de potentiaal echter overal dezelfde waarde. Aan het grensvlak heeft bijgevolg een scherpe overgang van de potentiaal plaats, waarom men spreekt van potentiaalsprong. Bij aanraking van een metaal met een electrolyt treedt eveneens een p. op. Daarop berust de werking van de galvanische elementen. *Borghouts.*

Potentiaalverschil, → Potentiaal (1°).

Potentialis, → Wijs (gramm.).

Potentie (philos.), → Act en potentie; Vermogen.

Potentieele aanpassing, → Aanpassing (plant- en dierk.).

Potentieele energie, → Arbeidsvermogen.

Potentieele temperatuur (meteorol.). De p. t. van een luchtmassa is de temp., welke deze luchtmassa heeft, nadat zij adiabatisch onder den normalen druk van 1 000 millibar (= 750,1 mm kwik) gebracht is. Bijv.: lucht met een temp. van —20° C bij een druk van 550 millibar (op ca. 5 km hoogte in den dampkring) heeft een potentieele temperatuur van +27,6° C. *V. d. Broeck.*

Potentiemeter, → Compensatiemethode.

Potentilla, → Ganzerik.

Potentiometrische titratie of electrometrische titratie (scheik.) is een titratie, waarvan het verloop vervolgd wordt door bepaling der potentiaalveranderingen aan een in de oplossing geplaatste electrode. In het equivalentiepunt treedt meestal een groote potentiaalsprong op.

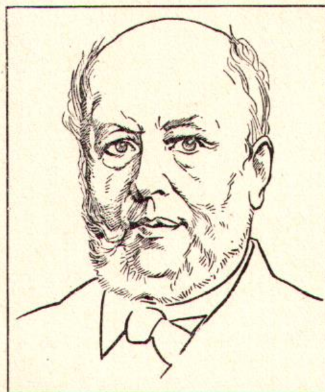
Poterium, → Sorbenkruid.

Poterne, onderaardsche gang in oude kasteelen, vestingen, moderne forten en versterkingen.

Potestaat. Tegen de Noormannen moesten de Friezen zichzelf beschermen, daar er geen hulp te verwachten was van de zwakke opvolgers van Karel den Grooten. Volgens de Friesche kronieken zouden zij daarom bijzondere machthebbers hebben aangesteld bij een inval der Noormannen, de zgn. potestaten. Ook in latere eeuwen zou dit het geval zijn geweest, wanneer gevaar van buiten dreigde. Het bestaan van dgl. p. van Friesland wordt thans echter algemeen ontkend. *Ydema.*

Potgieter, 1° Andries Hendrik, type van den Afrikaanschen voortrekker. * 1792, † 1853. P. was aanvoerder van een trek uit Colesberg, waaronder Paul Kruger (toen 10 jaar oud) en Sarel Cilliers; kocht van de Kaffers voor vee het land tusschen Vet- en Vaalrivier met latere hoofdplaats Winburg; ondernam een verkenningstocht naar Zoutpansberg en bestrafte bij terugkeer in den slag van Vechtkop (Oct. 1836) den inmiddels gepleegden moedwil der Kaffers op de achtergelaten Boerenvrouwen en -kinderen, toen 40 Boeren 5 000 Kaffers versloegen; nam deel aan de verovering van Natal, dat hij wegens verschil met Andries Pretorius in 1838 verliet; trok naar Transvaal en stichtte Potchefstroom en stelde een Volksraad in tot Sept. 1840; was altijd aanvoerder der onverzoenlijkste anti-Engelsche elementen; trok Noordwaarts naar Zoutpansberg, besefte de waarde van een zeehaven en onderhandelde daarover met de Portugeezen. P. was de leider met de diepste nationale en religieuze overtuiging. *Besselaar.*

2° Everhardus Johannes, schrijver. * 27 Juni 1808 te Zwolle, † 3 Febr. 1875 te Amsterdam. P. werd te Amsterdam opgeleid voor den handel en werkte 1827-'31 te Antwerpen, waar hij kennis maakte met J. F. Willems. Na den Belg. opstand maakte hij een reis naar Zweden, om zich in 1832 voorgoed in Amsterdam te vestigen, waar hij zakenman bleef en zich in zijn vrij en tijd aan de letteren wijdde. Hier maakte hij kennis met Aern. Drost, J. P. Heye en R. Bakhuizen van den Brink, met wie hij in 1837 De → Gids oprichtte. Na zijn en Huet's ontslagname als redacteur van De Gids in 1865 maakte hij met Busken Huet een reis naar de Dantefeesten te Florence. Kort daarop vertrok Huet naar Indië en maakte P. een aantal buitenlandsche reizen, waarop hij zijn belangstelling verbreedde en rusteloos arbeidde aan zijn ideaal om het Ned. geestesleven een waardige plaats in Europa te verzekeren.

E. J. Potgieter.

Als voorbeeldig ideaal gold voor P. de Hollandsche

Gouden Eeuw; om die hoogte te bereiken, prikkelde hij het Ned. volk met zijn verheerlijking van dien tijd (Rijksmuseum 1844) en zijn afgeven op den duffen tijdgeest (→ Jan, Jannetje en hun jongste kind, d.i. Jan Salie, 1842). In frisschen, krachtigen stijl poogde hij het jonge geslacht de oud-vaderlandsche deugden, den goeden smaak van Vondel en de geestigheid van Huygens bij te brengen. Deze stijl echter, zwaar, geleerd en gedrongen, die veel van den lezer eischt, was een der oorzaken, dat P.'s ideaal niet insloeg bij zijn tijdgenooten. Een diepere oorzaak was, dat zijn liberalisme, zijn neutraal naturalistisch godsbesef, dat op de 18e-eeuwsche Aufklärung steunde, hem belette verder terug te zien dan de Gouden Eeuw en hij de Middeleeuwen en den godsdienst slechts aesthetisch kon bewonderen. Zijn werk kon geen vrucht dragen, omdat het geen wortels had.

Eerst door de jongeren is P.'s streven gewaardeerd om zijn liefde voor de schoonheid, voor land en volk, is zijn breede belezenheid en zijn rustelooze werkkracht bewonderd naast zijn gevoelige en zuivere taal.

W e r k e n : verzameld en uitg. door Joh. C. Zimmerman (Werken, 18 dln. 1885). Behalve de hooger genoemde: Liedekens van Bontekoe (1840); Zangen des Tijds; Het Noorden in Omtrekken en Tafereelen (1836-'40); Een halve-eeuws wake (1851); Florence (1868); Leven van R. C. Bakhuizen van den Brink (1870, onvoltooid); De Nalatenschap van den Landjonker (hierin: Gedroomd Paardrijden; 1874); Brieven van P. aan Huet (1901). — L i t. : Alb. Verwey, Het leven van P. (1903); N. Beets, E. J. P. (1892); G. Brom, Romantiek en Katholicisme (I 1926); Th. v. Hoogstraten, Studiën en Kritieken (II 1891, III 1897); Poelhekke (in: De Katholiek, CXXIV 1902); J. H. Groenewegen, Bibliogr. van P.'s werken (1890); Brieven van Huet aan P. (1925). *Piet Visser.*

Pothier, 1° J o s e p h, Fransch Benedictijn, musicoloog. * 7 Dec. 1835 te Bouzemont, † 8 Dec. 1923 te Conques (België). In 1859 trad hij te Solesmes in de Orde der Benedictijnen, waar hij de medewerker werd van dom → Jausions aan het herstel der Gregoriaansche melodieën; na diens dood (1870) kreeg hij de leiding. Eerst in 1880 werd het resultaat van hun werk gepubliceerd: Les Mélodies grégoriennes, de grondslag van alle latere studies op dit gebied; het eerste practische resultaat was de uitgave van het Liber Gradualis in 1883. Later verschenen nog Variae preces (1888), Liber Antiphonarius (1891), Cantus Mariales (1903), enz. Ondanks de tegenwerking der → Medicea-voorstanders werd het werken van P. en zijn medewerkers in 1901 door Leo XIII min of meer officieel erkend, en vond zijn bekroning, toen Pius X hem benoemde tot president der pauselijke commissie tot herstel van den Gregoriaanschen zang (1904). Reeds eerder was er bij het restauratie-werk ernstig verschil van meening geweest tusschen P. en zijn voornaamsten medewerker dom → Mocquereau. Voor de melodische restauratie baseerde P. zich op de hss. der 12e en 13e eeuw, welker lezing dichter bij ons muzikaal aanvoelen staat („tradition vivante") dan de meer archaïsche en moeilijker te ontcijferen lezing der 10e en 11e eeuw, die Mocquereau verdedigde. Ook op rhythmisch gebied was er geen eenheid; P. was een overtuigd aanhanger van het oratorisch rhythme van → Gontier (→ Benedictijnen, sub Gregoriaansch), volgens wien op de eerste plaats de tekst, en niet de muziek (Mocq.) maatgevend was voor het rhythme. Langzamerhand ontstond er, vooral door deze kwesties, een verwijdering tusschen beide geleerden: in 1892 vertrok P. naar Ligugé en werd in 1898 abt van S. Wandrille. Daar er echter in den boezem der pauselijke commissie steeds meer kwesties rezen, werkte P. met zijn particuliere medehelpers practisch alleen aan de officieele uitgave van het Graduale (de „Editio Vaticana" van 1907) en van het Antiphonale Romanum (1912). Na de verschijning van het Antiphonale werd de pauselijke commissie, die feitelijk al jaren ontbonden was, ook rechtens ontbonden, en P. verliet Rome; de verzorging der nieuwe Gregoriaansche uitgaven is sindsdien toevertrouwd aan een sectie der Riten-Congregatie.

J. Pothier O. S. B.

W e r k e n : behalve de reeds genoemde, de Propria van zeer vele diocesen, en vele art. in de Revue du chant grégorien. *Bruning.*

2° R o b e r t J o s e p h, Fr. rechtsgeleerde. * 9 Jan. 1699, † 2 Maart 1772. Hoogleeraar te Orleans, rechter en rechtsgeleerd publicist. Bekend zijn P.'s „Pandectae justinianeae in novum ordinem digestae etc.", benevens een reeks verhandelingen over het (oude) Fr. recht (o.a. Traité des Obligations, 1761). Voorts schreef hij Epitome operis Grotii de jure Belli et pacis, en enkele verhandelingen over canoniek recht. Voor de latere Fr. wetgeving (codificatie) is de figuur en het werk van P. van de allergrootste beteekenis.

L i t. : Oeuvres de R. J. P. (o.a. de uitg. Brussel-Amsterdam 1829-'34, in 8 dln., bezorgd door Dupin; in dl. I uitvoerige biogr. door Dupin). *Hermesdorf.*

Poti, havenstad in de Sowjet-republiek Georgië aan de Zwarte Zee; ca. 15 000 inw.; uitvoer van mangaanerts. Badplaats.

Potidaea (A n t. h i s t.), kolonie van de Corinthiërs op het schiereiland Pallene (XII 336 E2). De dualistische toestand, waarin P. na de Perzische oorlogen was, nl. als lid van den Attischen zeebond, terwijl Corinthe er medezeggenschap hield in het bestuur, bracht het tot een strijd tusschen P. en Athene: P. werd ingenomen. Atheensche nederzettingen volgden, totdat Philippus de stad vernielde (356). Een nieuwe stad, Cassandreia, werd er ca. 50 jaar later gesticht. *E. De Waele.*

Potlood, algemeen bekend gebruiksvoorwerp. Het wordt gemaakt door zuiver → graphiet, kleiaarde en een kleefstof tot een deeg te verwerken. Het deeg moet daarna in lange draden geperst, op lengte gesneden, rechtgelegd en gebakken worden. Door het bakken krijgt de potloodstaaf de noodige stevigheid; hoe meer kleiaarde wordt gebruikt, des te harder wordt het p. Behalve kleiaarde wordt ook bentoniet verwerkt. De staafjes worden vervolgens door hout omgeven. Hiervoor dient als regel Amer. cederhout, dat in plankjes wordt gezaagd, waarna hierin gleuven worden aangebracht. Nadat de staven in de gleuven zijn vastgelijmd, wordt er een tweede plankje overheen gelijmd. Na drogen worden hieruit de p. gezaagd en verder afgewerkt. Gekleurde p. worden uit krijt, talk en een kleurstof gemaakt. *Hoogeveen.*

Potloodaffaires worden ter effectenbeurze genoemd schijntransacties, welke slechts ten doel hebben een koersnoteering uit te lokken, welke niet aan de realiteit beantwoordt.

Potocki, 1° belangrijk Poolsch regentengeslacht.

a) Graaf Andrzej, * 10 Juni 1861 te Krakau, † 12 April 1908 te Lwow; 1903-'08 Oostenr. stadhouder in Galicië. Door Roetheensch samenzweerder vermoord.

b) Graaf Ignacy, * 1750, † 1809. Staatsman, die de Poolsche constitutie van 3 Mei 1791 hielp tot stand komen. Groot vijand der Russen; 1794-'96 in gevangenschap te Schlusselburg (bij St. Petersburg).

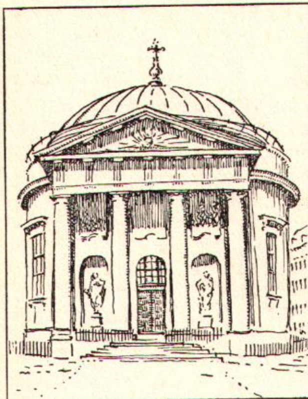
2° Waclaw, Poolsch dichter. * 1626 te Luzna, † 1696 aldaar. P. behoorde tot de Ariaansche sekte en was een bewonderaar van Erasmus; in 1658 werd hij bekeerd tot het Kath. geloof. Zijn gedichten zijn grootendeels eerst in de 19e en 20e e. in druk verschenen.

Werken (Poolsch): Chocimer oorlog (strijd tegen de Turken). Trilogie: Wapenboek, Tuin der Grappen, Moralia. — Lit.: Nitschmann, Polnische Litteratur. *v. Son.*

Potosí, hoofdstad van het gelijknamig dept. in de rep. Bolivia (VI 160 B5), aan de Z. helling van den Cerro de P., gelegen op een hoogte van 4 800 m. Ruim 35 000 inw. Middelpunt van den zilvermijnbouw. Universiteit. Bisschopszetel.

Potpourri, muziekstuk, samengesteld uit bekende melodieën of fragmenten. Ontstond in het begin der 19e eeuw. Iets dergelijks, maar kunstiger van vorm, waren in de 16e, 17e en 18e e. → priamel en quodlibet.

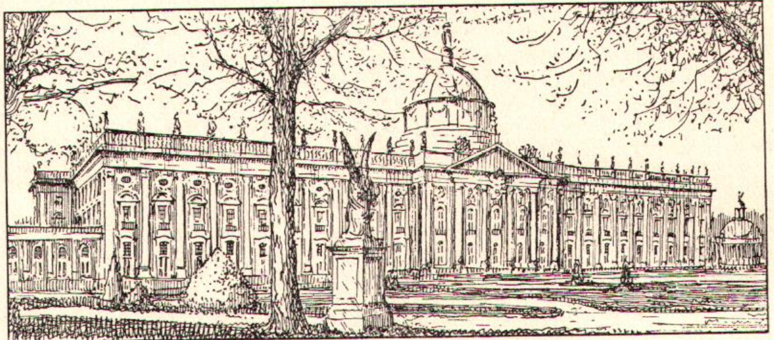
Potsdam, hoofdstad van Brandenburg (IX 576 E2), gelegen ten Z.W. van Berlijn aan de Havel op een der eilandjes van de Havelmeren; ca. 79 000 inw. (7,2 % Kath.). P. is de vroegere Duitsche residentie. Men vindt er zeer vele schoone bouwwerken (zie onder). Als industrieplaats heeft Potsdam niet veel te beteekenen. Wel vindt men er vsch. wetenschappelijke instituten. Bekend zijn het Meteorologisch en Geodetisch Instituut en het astrophysisch observatorium (zie onder). Verder zijn er talrijke opleidingsscholen voor de diverse functies in het Derde Rijk en de N.S.D.A.P. *v. Wijk.*

Potsdam. De Fransche kerk.

Het astrophysisch observatorium, in 1874 opgericht (eerste directeur H. C. Vogel), is een der best geoutilleerde sterrenwachten; het bezit o.a. een dubbelen refractor (photogr. en visueel) van 80 en 50 cm opening. De hier uitgevoerde Potsdamer Photometrische Durchmusterung (Müller en Kempf; gepubliceerd 1907) omvat helderheidsmetingen van alle Noordelijke sterren helderder dan de magnitude 7,5. *Reesinck.*

Potsdam beleefde zijn bloei als residentie van Frederik Willem I en Frederik II, dus in de periode van de Barok en het Klassicisme. De bekendste monumenten zijn: de Hof- en Garnizoenskerk (1730, architect Ph. Gerlach), de Fransche kerk (1752), de Vredeskerk (1843), de St. Nikolaï (1830, arch. Schinkel e.a.), het Slot (vnl. Knobelsdorff, 1748), het Raadhuis (1753), het militaire Weeshuis (1771, Gontard), de Schouwburg (1795) en vele monumentale woonhuizen met een Hollandsch (Holländisches Viertel, 1737) of Ital. karakter. Ten W. van Potsdam ligt het bekende Park Sanssouci (laat-Barok) met het Slot (Knobelsdorff), het Neues Palais (1769) en vele andere monumenten. Modern is de → Einsteintoren van Mendelsohn. *v. Embden.*

Potsdam. Neues Palais.

Potstal, ouderwetsche rundveestal, waaruit de mest van de dieren gedurende een geheele stalperiode niet verwijderd werd, maar door het aanbrengen van voortdurend nieuw strooisel (vroeger vooral plaggen) zoo goed mogelijk voor een zindelijke ligplaats van het vee gezorgd werd. Komt in sommige zandstreken nog vrij veel voor. De p. levert wel veel stalmest van vrij goede kwaliteit, wat voor de humusvoorziening van den zandgrond van groote beteekenis is, maar hij is uit hygiënisch oogpunt (ziekte der dieren en onzindelijke winning der melk) beslist af te keuren. Vele p. zijn dan ook, vooral na de opkomst der zuivelfabrieken, in → groepstallen veranderd. *Dewez.*

Pott, 1° August Friedrich, taalkundige. * 14 Nov. 1802 te Nettelrede (Hannover), † 5 Juli 1887 te Halle, waar hij sinds 1833 prof. was.

Hoofdwerk: Etymologische Forschungen (6 dln. ²1859-'76). — Lit.: G. v. d. Gabelentz, A. F. P. (in: Allgem. Deutsche Biogr., XXVI 1888).

2° Percival, chirurg. * 6 Jan. 1713 te Londen, † 22 Dec. 1788 aldaar. Bekend door zijn studies over ziekten van den wervelkolom. Hij beschreef in 1876 het voorkomen van een hoekigen knik in den wervelkolom (**Pottsche ziekte,** Malum Pottii). In tegenstelling met de verkromming van de wervelkolom, die het gevolg is van Engelsche ziekte, is bij de ziekte van Pott de knik spits. De oorzaak is meestal een tuberculeuze ontsteking der wervels, kwaadaardige gezwellen, of luetische processen. *Klessens.*

Pottekant, een der vele varianten van de oude

Rijselsche kloskant. De omranding komt overeen met die van de Mechelsche. De mazen zijn echter 8-hoekig en gevormd door een enkele slingering van 2 draden, waardoor kleine driehoekjes ontstaan.

Pottenbakkerij, → Ceramiek.

Potter, 1° Frans De, Vlaamsch geschiedkundige en bibliograaf. * 4 Jan. 1834 te Gent, † 15 Aug. 1904 aldaar. Hoofdredacteur van Het Fondsenblad; alg. secretaris van het Davidsfonds (1878-1904); bestendig secr.van de Kon.Vl. Acad.(1886-1904).

Werken: naast volksverhalen en verdienstelijke kindergedichten, Gesch. van de gemeenten der prov. Oost-Vlaanderen (met Jan Broeckaert, 46 dln. 1864-1903); Gent van den vroegsten tijd tot heden (16 dln. 1884-1904); Huiselijke Godsdienst onzer Vaderen (1907). Hij gaf uit het Dagboek van Cornelis en Philip van Campene (1870) en een retrospectieve Vlaamsche Bibliographie 1830-1890 (4 dln. 1893-1902). — Lit.: J. Broeckaert, Jaarb. v. d. Kon. Vl. Acad. (1906); Jaarb. v. h. Davidsfonds (1905). *A. Boon.*

2° Louis Joseph Antoine De, vrijzinnig Vl. journalist. * 26 April 1786 te Brugge, † 22 Juli 1859 aldaar. Na een verblijf in Italië onderscheidde hij zich door zijn aanvallen op de Kath. geestelijkheid en de aristocratie; ook de Holl. regeering, en inzonderheid van Maenen, werd vinnig bestreden in zijn blad Courrier des Pays-Bas. Hiervoor tot gevangenisstraf veroordeeld, schreef hij van uit de gevangenis oproerige artikels en ijverde, in tegenstelling met zijn vroegere opvattingen, voor de Unie met de Katholieken. Eenmaal vrij, zette hij zijn persactie voort, waarop hij verbannen werd. Bij het uitbreken der Belg. omwenteling spoedde hij zich naar Brussel, maakte deel uit van het Voorloopig Bewind, en verklaarde zich in de openingsrede van het Nationaal Congres voor een republikeinschen regeeringsvorm. Toen zijn ideeën niet aanvaard werden, trok hij zich uit het politieke leven terug. *Uytterhoeven.*

3° Paulus, schilder. * 1625 te Enkhuizen, † 1654 te Amsterdam. Zijn specialiteit was het schilderen van dieren, in welk genre hij boven al zijn landgenooten uitblonk. Ook het landschap wist hij zeer stemmingsvol uit te beelden. Hij werkte meestentijds te Amsterdam, waar hij jong stierf.

Lit.: Bode, Holl. u. fläm. Malerschulen (1917); v. Arps-Aubert, Die Entwickl. d. reinen Tierbilder i.d. Kunst P. P. (1932). *Schretlen.*

Potter van der Loo, 1° Dirc, vader van 2°. * Ca. 1370, † 1428. Edelman, beurtelings in den dienst van Albrecht, Willem VI, Jacoba van Beieren, hertog Jan van Beieren en „mijnen Heere van Bourgognen". Tijdens een dienstreis naar Rome (1411), waar hij niets van het opkomende Humanisme heeft opgemerkt, maar zich vooral verveelde, heeft hij zijn groot leerdicht Der → Minnen Loep ontworpen en begonnen. Op lateren leeftijd heeft hij zich van de leugens der poëten en van hun valsche historiën afgewend, om in proza een Italiaansch stichtelijk geschrift Fiore di vertu als Blome der doechden te bewerken.

Uitg.: van Bl. der D. door P. S. Schouten O.F.M. (1904). — Lit.: Inl. tot de uitg. van Minnenloep, door Leenderts Wz. (1846-'47); C. Lecoutere, in: Taal en Letteren (1904); H. P. J. v. Alfen, in: Tschr. voor Ned. Taal- en Letterk. (1905). *V. Mierlo.*

2° Geryt, zoon van 1°. Geboorte- en sterfjaar onbekend. Een tijdlang (1438-1454) raad in den hove van Holland, 1440 baljuw van 's Gravenzande; vertaalde, waarschijnlijk in haar geheel, de kroniek van Froissart; alleen de tweede helft ervan is bewaard gebleven.

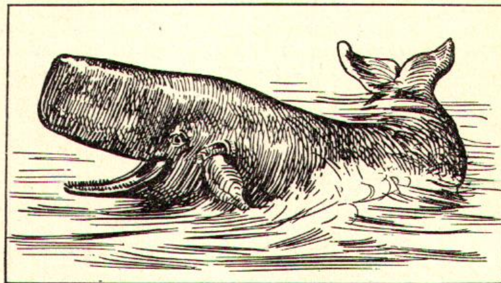
Uitg.: N. de Pauw (1898). *V. Mierlo.*

Potter-Bucky diaphragma, een in de geneeskunde gebruikt apparaat, bestaande uit een raster van zeer dunne laagjes lood en hout, ong. 1 cm breed en 50 cm lang. Deze zijn met hun platte zijde tegen elkander geplakt, zoodanig dat zij met hun korte zijde naar een punt op ong. 65 cm afstand zijn gericht. Wanneer in dit punt het brandpunt van een röntgenbuis wordt geplaatst, zal door de loodlamellen een fijn streepvormig beeld op de film ontstaan. Anders gerichte stralen worden door de loodlamellen tegengehouden. Wanneer dit raster tusschen een patiënt en een film is geplaatst, zullen dus secundaire door het lichaam uitgezonden stralen, die allerlei andere richtingen hebben, de film niet zwarten. Daardoor wordt sluiering hiervan voorkomen. Gedurende de opname wordt het geheele raster zijdelings bewogen, met het gevolg, dat de door de loodlamellen gemaakte schaduwen niet zichtbaar zijn in het filmbeeld. Het diaphragma dankt zijn naam aan Bucky, die het denkbeeld aangaf, en Potter, die het geheel bruikbaar maakte voor de practijk. *Heukensfeldt Jansen.*

Potteries, industriedistrict in N. Staffordshire, Engeland, beroemd door de fabricage van aardewerk en porcelein. Centrum Stoke-on-Trent.

Pottes, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 A2); opp. 1 257 ha, ca. 1 600 inw. (vnl. Kath.); landbouw, veeteelt. Rivier de Schelde. Oudheidkundige vondsten; kerk met gedeelten uit de M.E.; oud kasteel „Du Quesnoy", in hoeve veranderd; P. omvatte een reeks heerlijkheden. *V. Asbroeck.*

Pottier, Antoine, huisprelaat, sociaal voorman. * 22 Febr. 1849 te Spa, † 28 Nov. 1923 te Rome. Doctor in wijsbegeerte en godgeleerdheid, werd hij leeraar in moraal-theologie aan het groot-seminarie van Luik en daar was hij, reeds vóór Rerum Novarum, een der grootste pioniers der Christelijke sociale beweging in België. Gesteund door zijn bisschop, mgr. → Doutreloux, vormde hij wat men noemt de School van Luik, waarbij tal van vooraanstaande mannen in het land zich aansloten. Luik met P. was een der hevigste brandpunten in den strijd. In vsch. brochures en zijn blad Le Bien du peuple lichtte hij het vraagstuk toe en mocht het genoegen smaken de bekrachtiging ervan te zien in Rerum Novarum. Na den dood van mgr. Doutreloux trok hij naar Rome, waar hij leeraar werd in de sociologie van het Coll. Leonianum. Daar bleef hij dezelfde rustelooze apostel en gaf er in 1900 uit De jure et justitia, de meest gezaghebbende verklaring van Rerum Novarum. Vgl. → Sociologie. *Allossery.*

Potvisch.

Potvisch of cachelot (Physeter catodon L.), een soort van de fam. der potvischachtigen, van de orde der walvisschen. Leeft behalve in de IJszeeën, in alle zeeën en is vaak aan de Ned. kusten aangespoeld.

Hij wordt 23 m lang met een staartbreedte van 5 m. De groote, vierkante, blokvormige kop is 5 m lang en 3 m hoog. Alleen in de onderkaak zitten 39-52 goed ontwikkelde tanden, terwijl de onontwikkelde tanden der bovenkaak door het tandvleesch bedekt blijven. Tusschen de speklaag en den schedel is een groote ruimte, gevuld met een olieachtige stof, walrat of spermaceti, die men ook in andere deelen van het lichaam vindt. In den darm komt als ziekelijke afscheiding voor de → amber. Voedsel: vnl. inktvisschen. *Keer.*

Poucet, gem. in het N.W. van de prov. Luik (XVI 704 B2); opp. 235 ha, 360 inw. (Kath.); vruchtbare landbouwstreek; oude heerlijkheid. Eertijds afhankelijk van het hertogdom Brabant.

Poucke, Karel Van, beeldhouwer. * 18 Juni 1740 te Diksmuide, † 12 Nov. 1809 te Gent. Was 1763-'69 leerling bij Pigalle (Parijs) en ging daarna naar Rome. Na deze reis vestigde hij zich te Gent. Van den aanvankelijken invloed van de Barok wist hij zich, vooral na zijn 2e reis naar Rome (1789), te bevrijden, om te komen tot een Klassiciseerende richting met onmiskenbare reminiscenties aan de toen heroplevende Antieke kunst. Van Canova's invloed kan daarbij, om chronologische reden, geen spraak zijn.

Werken: o.m. H.H. Petrus en Paulus (Gent, St. Baafs); Evangelisten (Brugge, Salvatorkerk); gedenkteeken van → Palfijn en reliëfs predikstoel (Gent, St. Jacobskerk). *E. De Waele.*

Poucques, Fr. naam voor → Poeke.

Poudre de riz (verbastering van poudre d'iris), irispoeder, poeder van iriswortel, gebruikt als strooipoeder.

Pougin, Arthur, musicoloog en recensent. * 6 Aug. 1834 te Chateauroux (Indre), † 8 Aug. 1921 te Parijs. Oorspronkelijk orkestviolist, later verslaggever voor vsch. kranten.

Werken: o.a. monographieën over Campra, Martini, Meyerbeer, Kreutzer, Bellini, Rameau, Verdi; Dictionnaire historique des théâtres et des arts; La musique de violon du XVIe au XVIIIe siècle.

Pouillet, Claude Servais Matthias, natuurkundige. * 16 Febr. 1790 te Eusance, † 14 Juni 1868 te Parijs, waar hij prof. was. In 1837 vond hij de tangentenboussole, waarmee hij de wetten van Ohm onderzocht. Hij schreef een uitstekend leerboek, in het Duitsch vertaald door J. H. J. Müller, onder beider naam nog bekend (11e druk: 5 deelen. in 14 bd. 1925-1933). *J. v. Santen.*

Poulaille, Henry, Fransch literator, wiens oprecht socialisme zich in zijn proletarisch scheppend en critisch werk uitbundig betuigt. * 1896 te Parijs.

Werken: Romans: Ils étaient quatre (1925); Le Pain quotidien (1931). Essay: Nouvel âge littéraire (1930).

Poulain, Augustin François, Jezuïet. * 15 Dec. 1836 te Cherbourg, † 19 Juli 1919 te Parijs. Zijn boek: Des grâces d'Oraison (1901), werd zeer geroemd, in vsch. talen vertaald en herhaaldelijk uitgegeven. P., zelf mystiek begenadigd, wilde daarin een handboek voor de practijk geven.

Lit.: Richtstätter, Kath. Mystik (1928). In de tiende Fransche uitg. van P.'s werk (1923) gaf Bainvel een inleiding over P.'s leven en werken. *Feugen.*

Poulaines of tootschoenen, de zeer puntige schoenen, welke in de 14e en 15e eeuw gedragen werden. Zie → Kleederdrachten.

Poulenc, Francis, componist, pianist. * 7 Jan. 1899 te Parijs. Een der leden van de „Groupe des Six". Zijn oeuvre is zeer ongelijksoortig, humoristisch, doch soms bijna kinderachtig en onbeholpen, en werd tijdelijk beïnvloed door den kring rond Cocteau.

Voorn. werken: Piano: Mouvements perpétuels (1918); Promenades (1921); 2 Impromptus (1933); zes gedichten van Apollinaire; 3 gedichten van Cocteau; Rhapsodie nègre (1917); Concert champêtre; opera Le Gendarme incompris (1921). — Lit.: H. Mersmann, Die mod. Musik (in: Bückens Hdb.); Autobiog. in Bruyr: l'écran des musicistes (1930).

Poule pintade, → Parelhoen.

Poullet, Prosper A. J. M., burggraaf, Kath. Vl. staatsman. * 5 Maart 1868 te Leuven. Doceerde te Leuven van 1894 tot 1936 onder meer het internationaal privaatrecht, en werd in 1908 lid van de Kamer der Volksvertegenwoordiging. In 1911 werd hij min. van Kunsten en Wetenschappen en verdedigde hij de schoolwet op het L.O., waarbij leerplicht en gelijkstelling van het vrij onderwijs werden ingevoerd; 1918-'19 was hij voorzitter van de Kamer der Volksvertegenwoordiging; herhaaldelijk fungeerde hij daarna als min. van Econ. Zaken of van Post en Spoorwegen; hij was ook afgevaardigde van België bij den Volkenbond. Toen hij in 1925 het eerste democratisch ministerie vormde en zeer te kampen had met financieele moeilijkheden, werd hij op lage wijze bestreden door de toenmalige oppositie en was hij verplicht bij het mislukken van zijn opzet ontslag te nemen. Na den Wereldoorlog zag hij het rechtvaardige in van den Vlaamschen strijd, en herhaaldelijk verdedigde hij met klem de Vl. eischen in de Kamer, waar hij om zijn eerlijk, kalm en klaar betoog steeds groot aanzien genoot. In 1926 werd hij staatsminister en in 1930 tot den adelstand verheven. *Uytterhoeven.*

Werk: Manuel de droit intern. privé Belge ([2]1928).

Poulpiquet, Ambrosius de, Kath. theoloog. * 25 Juni 1878, † (gesneuveld) 22 April 1915. 1896 Dominicaan, 1902 priester, 1905-'14 prof. der apologetica. Schreef vsch. belangrijke werken over aard en opzet der apologetica en was medeoprichter der Revue des Sciences Phil. et Théol.

Werken: o.a. L'object intégral de L'Apologétique; Le Miracle et ses suppléances; l'Eglise Catholique (posthuum). *Pauwels.*

Poulseur, gem. in het Z. van de prov. Luik (XVI 704 D2); opp. 508 ha, ca. 1 500 inw. (vnl. Kath.). Rivier: Ourthe; rotsachtige en beboschte omgeving; bekende steengroeven; overblijfselen van een kasteel. P. telde eertijds twee heerlijkheden: P. sous Rahier en P. sous Renardstein, beide afhankelijk van Stablo. Geteisterd in 1914. *V. Asbroeck.*

Pound, Ezra, Amer. dichter en criticus. * 30 Oct. 1885 te Hailey (Idaho). Leefde de laatste jaren vnl. in Engeland, Italië en Frankrijk, tegenw. in Parijs. Zijn verzen, zeer oorspronkelijk en van een rijke nuanceering, doorschieten de wereldgeschiedenis en laten telkens facetten van het verleden opfonkelen als waren ze actueel; vooral geschiedt dit in het lange gedicht XXX Cantos. Zijn werk eischt eenige voorzichtigheid, maar is vaak van onvergetelijke schoonheid.

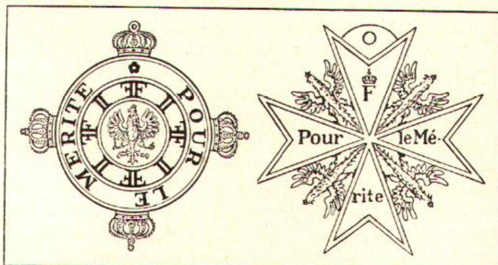
Voorn. werken: Selected Poems (1928); XXX Cantos (1933); A Draft of Cantos XXXI - XLI (1935). Essays: Make it New (1935); Polite Essays (1937). — Lit.: Jos. Panhuijsen, in: Boekenschouw (jg. 30, nr. 12, en jg. 31, nr. 1). *J. Panhuijsen.*

Poupehan, gem. in de Belg. prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau (XVI 736 A/B 3); opp. 523 ha, ca. 400 inw. (Kath.). Leigrond, bosschen, landbouw. Rivier: Semois.

Pourbus, Frans, genoemd de Jonge, portretschilder. * 1569 te Antwerpen, † 1622 te Parijs. Hooggeschat in zijn tijd en achtereenvolgens hofschilder in Brussel, Mantua en Parijs. Zijn portretten zijn eerlijk en hebben verdienste, maar missen toch grootheid.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. *Schretlen.*

Pour le Mérite, hooge Pruisische onderscheiding, in 1740 gesticht door Fred. II den Grooten (vernieuwing van de Ordre de la générosité, van 1667),

Pour le Mérite, links voor burgerverdiensten, rechts voor krijgsverrichtingen.

sedert 1810 alleen voor krijgsverrichtingen; in 1842 uitgebreid met een klasse ook voor burgerverdiensten. Teeken: lichtblauw kruis met 8 punten, gekroonde F en de woorden Pour le Mérite; voor laatstgenoemde klasse: om een blauwen kring met het devies vier kronen; daarbinnen een witte kring met 4 × ꟻF II; in het hart een gouden adelaar op rood. Lint: zwart met zilver.

Pourpoint, → Wambuis.

Pourrat, Henri, Fransch regionalistisch romanschrijver van de Auvergne. * 7 Mei 1887 te Ambert (Puy-de-Dome).

Voorn. werken: Les Montagnards (1919); Les Vaillances, farces et gentilesses de Gaspard des Montagnes (cyclische roman, 1922 vlg.). — Lit.: B. Crémieux, H. P. (1924).

Pourretia of Puya, plantengeslacht uit het Andesgebergte, van de fam. der Bromeliaceeën. Levert de chugualgom.

Pousset, gem. in het N.W. van de prov. Luik (XVI 704 B2); opp. 392 ha; ca. 700 inw. (vnl. Kath.); landbouw; silex-groeven; oude heerlijkheid afhankelijk van Luik.

Poussin, 1° Gaspard, eigenlijk: Dughet, landschapschilder. * 7 Juni 1615, † 25 Mei 1675 te Rome, in welke stad hij meest werkzaam was. Zijn kunst is sterk idealiseerend. Leerling van 2°.

2° Nicolas, schilder. * 15 Juni 1593 (of 1594) te Villers (Normandië), † 19 Nov. 1665 te Rome. Op 30-jarigen leeftijd naar Rome, waar hij geheel in de Klassieke sfeer opging. Hij onderging invloeden van Raffael en Titiaan. Als onderwerp koos hij vooral mythologie en Oude Testament; hij werd de grondvester van het heroïsche landschap. In de Fransche kunst vond zijn Klassicisme vele navolgers.

Lit.: P. du Colombier, P. (1931); Magne, N. P. (1928). *Schretlen.*

Pouvillon, Emile, Fr. regionalistisch romanschrijver van de Quercy (dept. Lot). * 1840 te Montauban, † 1906 bij Chambéry.

Voorn. werken: Césette (1881); l'Innocent (1884); Juan de Jeanne (1886); Chante-Pleure (1890); Les Antibel (1892); Mademoiselle Clémence (1896); Le Voeu d'une Chaste (1900).

Pouwels, Reynier, rederijker, van St. Omaars, die zich in 1526 te Utrecht kwam vestigen. Hem wordt met goed recht toegeschreven het niet onverdienstelijke Spel vande Christenkercke, een verdediging van de Kath. Kerk. Of het eerder vrijzinnige, Erasmiaansche, dan anti-Kath. spel Vanden siecke Stadt, van hem is, zooals beweerd wordt, is zeer twijfelachtig.

Uitg.: van Christenkercke: G. A. Brands (1921); van Siecke Stadt: H. F. Grondijs (1917). *V. Mierlo.*

Povlakte, gebied in Noord-Italië, doorsneden door de → Po met haar zijrivieren, ca. 50 000 km²; een vruchtbare vlakte doorsneden van vele wegen, spoorwegen en kanalen. In den Tertiairen tijd was de Povlakte een zeearm, door inzinking ontstaan; deze is langzaam aan dichtgeslibd. Enkele vulkanische gebieden verheffen zich uit het laagland (Euganeesche heuvels, heuvelland van Monferrat). Het vastelandsklimaat heeft groote verschillen tusschen zomer en winter en dag en nacht. De regenval loopt uiteen van 60-100 cm per jaar.

Het dichtbevolkte land (met veel Germaansche bevolking) wordt goed bebouwd (maïs, rijst, tarwe, wijn, moerbei voor zijderupsen) en heeft een bloeiende rundveeteelt. Het is de voornaamste industriestreek van Italië (ijzer, machines, auto's, textiel, papier, chemische artikelen). Het verkeer is er zeer belangrijk. *Heere.*

Powakka-kreek of Siparipabo, linker zijrivier van de Suriname; een der grootste Arowakkendorpen, met Kath. Kerk en school, ligt er aan. Het oude → Torarica lag vlak bij haar monding.

Powhatan, naam van een stam en van een confederatie der → Indianen van N.-Amerika, Zuidoostergebied; in den staat Virginia; genoemd naar den stichter, Powhatan.

Powys, 1° John Cowper, essayist en romanschrijver; broer van 2°. * 8 Oct. 1872 te Shirley (Eng.). In zijn essays en beschouwingen geeft hij blijk van een zeer oorspr. kijk op de cultuur, die echter zeer gewaagd wordt door zijn opvattingen omtrent de sensualiteit. Deze opvattingen bemerkt men ook in zijn sterk plastische, scherp ontledende romans, vaak betooverend door hun donkere pracht, maar juist daarom nog te gevaarlijker. *J. Panhuijsen.*

Voorn. werken: Meaning of Culture (1930); In Defence of Sensuality (1930). Romans: Wolf Solent (1929); A Glastonbury Romance (1933).

2° Llewelyn, romanschrijver en essayist; broer van 1°. * 1884 te Dorchester. Leefde 1914-'19 in Zuid-Afrika en was 1920-'25 journalist in Amerika. Zijn schetsen, korte verhalen, autobiographieën zijn van een sterke sfeergeving en niets ontwijkende analyse, werkelijk, haast overwerkelijk, en tezelfdertijd mysterieus; zijn werk eischt echter voorzichtigheid.

Voorn. werken: Ebony and Ivory (1923); Black Laughter (1925); Skin for Skin (autobiographisch, 1925); The Verdict of Bridlegoose (1926). Essays: Thirteen Worthies (1924). *J. Panhuijsen.*

Poynting, John Henry, natuurkundige. * 9 Sept. 1852 te Monton bij Manchester, † 30 Maart 1914 te Birmingham, waar hij sinds 1900 prof. was. Van groote beteekenis voor de electrodynamica is zijn onderzoek over den electromagnetischen energiestroom, dat aanleiding gaf tot invoering van den vector van P. Verder onderzocht hij den stralingsdruk en bepaalde hij zeer nauwkeurig de gravitatieconstante.

Werken: The pressure of light (1907); The earth (1913). Zijn verzamelde wetensch. werken verschenen in 1920. *J. v. Santen.*

Poznan (Duitsch: **Posen**), **1°** Poolsche p r o v i n c i e ; 26 528 km²; 2 200 000 inw. (waarvan 5/6 Polen). Vlak bouwland met vele bosschen; talrijke suikerfabrieken en likeurstokerijen. De prov. P. behoort met Pomorze tot Groot-Polen en kwam na een Duitsche overheersching van 140 jaar bij het herstel van Polen in 1918 weer tot het moederland terug. Hoofdstad Poznan.

L i t. : Schütze, Das Posener Land (1925); Maas, Die Entstehung der P. Kulturlandschaft (1927).

2° H o o f d s t a d der gelijknamige Poolsche prov.; belangrijk handelscentrum; ca. 260 000 inw. Zetel van het provinciaal bestuur, garnizoensplaats, gerechtshof, Ned. consulaat. Univ. (opgericht 1919) met 4 faculteiten, handelshoogeschool, bibliotheek Raczynski, museum, theater, zoölogische tuin. Stadhuis (16e eeuw), slot (door keizer Wilhelm II in 1900 gebouwd in neo-Romaanschen stijl). Vele kerken, waaronder de Petrus-en-Paulusdom (15e eeuw, hernieuwd 1775) met zgn. gouden kapel, Mariakerk, Maria-Magdalenakerk. Sinds 1921 wordt te P. jaarlijks in Mei een druk bezochte jaarbeurs gehouden.

De stad P. wordt reeds in de 13e e. vermeld, kwam in 1793 aan Pruisen en werd in 1919 weer Poolsch.

Het b i s d o m P. werd in 986 opgericht en ressorteerde sedert de 12e eeuw onder Gniezno (Gnesen), zoolals dat thans nog het geval is.

L i t. : Rutten, Polen (1931). *v. Son.*

Pozzo (Puteus of **Pozzi**; niet dal of del P.), A n d r e a, Ital. schilder en architect; Jezuïet. * 30 Nov. 1642 te Trente, † 31 Aug. 1709 te Weenen. Schilder van reusachtige werken in gewelven met schijnarchitectuur (S. Ignazio Rome, Liechtensteinpaleis Weenen). Als architect is hij een vertegenwoordiger der Barok; als theoreticus schreef hij Perspectivae pictorum atque architectorum (4 dln. Rome 1693 en 1700).

L i t. : Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. (XXVII); H. Tietze, A. P. u. die Fürsten Lichtenstein. *p. Gerlachus.*

Pozzuoli, stad in de Ital. prov. Napels (XIV 320 E4), 40 m boven de zee, ca. 30 000 inw. Bisschopszetel. In de oudheid Puteoli, een der belangrijkste zeehavens, waar ook St. Paulus landde (Act.28.13). Uit de Oudheid zijn nog over een amphitheater, tempels, havenwerken enz. Beroemd is de Serapistempel, omdat in drie zuilen gaten van boormossels zitten (tot 6 m hoogte), als bewijs dat door bodemdaling (3e tot 16e eeuw) de tempel in het zeewater stond. *Heere.*

Pr is in de s c h e i k u n d e de afkorting van het element praseodym, dat tot de → aardmetalen van de cerium-groep behoort.

Praag (Tsjech. Praha), **1° hoofdstad** van Tsjecho-Slowakije, van oudsher hoofdstad van Bohemen; zetel van aartsbisschop (zie plaat; vergelijk index in kolom 831/832). Praag ligt aan weerszijden van de Vltava (Moldau), waarover 9 verkeers- en 2 spoorbruggen. „Groot-Praag”, door de annexatie van 1920 uit „Nieuw-Praag” en 37 naburige gemeenten ontstaan, telt 900 000 inw. (Kath. 58,5 %, Staatskerk 15,8 %, Prot. 5,5 %, Isr. 4,2 %, zonder gezindte 14,9 %). Nieuw-Praag had slechts 250 000 inw. en wordt thans steeds meer ontvolkt ten voordeele van de moderne woonwijken. Officieel heet P. eentalig, daar statistisch ruim 90 % van Tsjecho-Slowaaksche nationaliteit is; vooral op cultureel gebied blijkt echter de belangrijkheid van het Duitsche contingent. Onder het „Oude Praag” verstaat men de arrondissementen Stare Mesto en Josefov, in welke laatste het → Ghetto is ondergebracht. Nove Mesto bestaat uit een laag en een hoog gedeelte, waarbij Vysehrad (hoogste vesting) aansluit. Het Hradsjin (Hradcani) is het hoog gelegen oude koninklijke paleis met eenige kerken en het lustslot Belvedere, en Mala Strana de rustige helling met kloosters, adellijke verblijven, legaties en administratieve lichamen. Holesovice-Bubny is een havenwijk aan de binnenbocht van de Vltava.

De **ligging** van P. is centraal wat Bohemen en Moravië betreft. De vele erosiedalen in den krijtachtigen bodem, die naar P. convergeeren, zijn even zoovele goede toegangswegen tot de stad, welke ontstaan is op de plaats waar deze wegen bij elkaar kwamen en doorwaadbare plaatsen (prah) den overtocht over de Vltava mogelijk maakten. Het dal van de Vltava is smal, vandaar dat P. in de lengterichting is uitgegroeid en ook de heuvels tot aanzienlijke hoogten volgebouwd zijn; wat gepaard ging met het rooien der bosschen en wijngaarden.

Middelen van bestaan. I n d u s t r i e. De hoogovens van Kladno en de steenkolenmijnen van Beroun leveren grond- en bedrijfstof voor de metaalindustrie, die 251 fabrieken omvat, w.o. een filiaal van Skoda uit Pilsen. De levensmiddelenindustrie is berekend op export (Prager ham). Brouwerijen, papierfabrieken en chemische industrie zijn belangrijk, terwijl textiel- en meubelfabrieken op groote schaal produceeren.

H a n d e l e n v e r k e e r zijn na 1918 sterk toegenomen, mede te danken aan de internationaliseering van de Elbe (1936 door Duitschland weer vervallen verklaard). De internat. jaarbeurs trekt vele bezoekers.

Cultuur. P. heeft drie universiteiten: een Tsjechische, een Duitsche en een Oekrainsche, twee technische hoogescholen (Tsjechische en Duitsche), talrijke theaters, musea, bibliotheken en onderwijsinrichtingen. *Sivirsky.*

Bezienswaardigheden. Uit de R o m a a n s c h e periode zijn slechts enkele monumenten over, w.o. de ronde Martinikapel op het Vysehrad (12e e.) en de kloosterkerk St. Georg op het Hradsjin. Met het St. Agnesklooster (1234) doet de G o t i e k haar intrede; vroeg-Gotisch (1260) is de Alt-Neu-synagoge, centrum van het beroemde → Ghetto. In 1333 begint, na een brand, de vernieuwing van het Hradsjin, den koningsburcht; de St. Vitusdom wordt begonnen door een Franschen meester, later voortgezet door de Parlers, vader en zoons, nimmer voltooid, doch tot op onzen tijd aangevuld en hersteld. Van de vele belangrijke Gotische monumenten verdienen nog speciaal vermelding: het koor der Allerheiligenkerk, de kerk van het klooster Karlshof (beide van Peter Parler), het koor van de Teynkerk (1380), het Emaus-klooster en het raadhuis van de Altstadt (1381) met de beroemde erkerkapel; verder de Karlsbrücke met de bekende poort-torens, eveneens van P. Parler (1370-’90). Laat-Gotisch is de bekende Groote Zaal in het Hradsjin (1484). Hoofdwerken der R e n a i s s a n c e in Italiaanschen geest zijn het Belvedere; het paleis Schwarzenberg, het jachtslot Stern (1555). Daarnaast vele huizen en paleizen, die mede Hollandschen invloed verraden. De Salvator, een Prot. kerk, dateert eveneens uit deze periode.

In de 17e e. bloeit de B a r o k, die voorgoed haar stempel op P. drukt, dank zij de vele werken eerst van Italiaansche, later ook van Duitsche meesters. Het aantal kerken (Contra-reformatie) en andere monumenten uit dit tijdvak is zeer groot (het paleis van Wallenstein, het slot Troja, de Kruisheerenkerk en andere kerken). Het Klassicisme volgt, daarna de Neostijlen;

in de 20e eeuw (1918) doet de moderne architectuur haar intrede met Jan Kotera en zijn school (kantoorgebouwen e.d.). *v. Embden.*

Geschiedenis. In de 10e eeuw had de dynastie der Przmysliden een burcht op Vyschrad. Uit den tijd van keizer → Karel IV van Duitschland (1346-'78) dateeren de Karelsbrug, de St. Vitusdom en andere belangrijke stichtingen, vooral de universiteit. Deze, in 1348 met vier faculteiten opgericht, was de eerste in Duitschland en trok vele studenten, ook uit de Nederlanden (o.a. Geert Groote, Floris Radewijnsz. e.a.). In 1409 verlieten, tengevolge van de Hussietentwisten en de begunstiging, die aan de Tsjechen verleend werd, de Duitsche studenten Praag, waardoor de universiteit van Leipzig ontstond.

De Hussietenoorlog (1419-'33) begon in P.; Georg → Podiebrad werd in het stadhuis van P. tot koning van Bohemen uitgeroepen (1458); tijdens de regeering van keizer Rudolf II (1576-1611) stond de stad, als keizerl. residentie, op het toppunt van haar bloei, doch kort daarna begon juist aldaar de 30-jarige oorlog (1618-'48). Tengevolge van de oorlogsellende daalde de beteekenis van P. tot die van een provinciestad. Toch werd er in 1866 de vrede van P. gesloten, die Oostenrijk buiten den → Duitschen Bond sloot. Na 1848 begonnen de nationaliteiten der Oostenrijksche monarchie zich te roeren, doch noch de rumoerige bijeenkomst in het St. Wenzelbad, noch het Slavische congres van dat jaar, veranderden veel aan de positie van Praag. Met de toenemende industrialisatie werd de slooping der wallen noodzakelijk (1878). Toen P. in 1918 hoofdstad van de nieuwe Tsjecho-Slowaaksche republiek werd, was verdere uitbreiding noodzakelijk, waarin de genoemde annexatie voorzag. De huisvesting van industrieele en diplomatieke vertegenwoordigingen, garnizoen en ambtenaren, van centrale lichamen, zooals beurzen, enz. veranderden het aspect van P. in korten tijd. Noodzakelijke hygiënische maatregelen in de oude stad hebben aan het stadsschoon eenig nadeel toegebracht, de moderne gebouwen der nieuwe wijken hebben het echter verrijkt.

Lit.: Em. de Martonne, Europe Centrale (in Geogr. Univ. IV-2); Zigrek, Gomela en Jarolimek, Prag. Zie nog → Hussieten; Joannes Nepomucenus. *Sivirsky.*

Martelaren van Praag, Minderbroeders, werden in 1611 gruwzaam vermoord door de Hussieten. Proces der canonisatie werd in 1933 wederom opgenomen.

Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII, 424).

2° Het **bisdom** P. werd als zoodanig in 973 van Regensburg afgescheiden en onder den metropoliet van Mainz geplaatst. In 1344 werd het door Clemens VI tot aartsbisdom verheven. Het kwam echter in de 15e eeuw tot diep verval door de beweging en de oorlogen der Hussieten; een der aartsbisschoppen ging tot de utraquisten over en zijn zetel bleef anderhalve eeuw onbezet. In de 16e e. drong er ook het Lutheranisme binnen. De opleving nam een aanvang met de komst der Jezuïeten (H. Petrus Canisius), en met het bestuur van kard. Harrach (1623-'67) zette een tijdperk van bloei in. Onder de kerkvorsten van de 19e eeuw neemt kardinaal Schwarzenberg (1850-'85) een bijzondere plaats in. Na den Wereldoorlog ontstond een nationale kerk, die een deel van den clerus en een groot aantal leeken tot zich trok. Het aartsbisdom telt thans drie suffraganen. *Th. Heijman.*

Praag, Siegfried Emanuel van, Ned. letterkundige. * 8 Aug. 1899 te Amsterdam. Zeer vruchtbaar romanschrijver, die bij voorkeur historische vrouwenfiguren tot heldin zijner werken kiest. Daarenboven goed kenner van de moderne Joodsche literatuur, waarover hij verscheidene studies publiceerde.

Voorn. werken: Romans: Sam Levita's levensdans (1927); La Judith (1930); Man van aanzien (1931); De dolle maagd (1933); Julie de l'Espinasse (1934); Madame de Pompadour (1936). Essais: De West-Joden en hun letterkunde sinds 1860-1926; In eigen en vreemden spiegel (1928); Het Ghetto (1930). *Asselbergs.*

Praagsche drank, samengestelde rhabarberstroop, stroop tegen galsteen, donker roodbruine stroop; verkregen door rhabarber- en jalappewortel met kaliumcarbonaat en water te infundeeren, in het zoo verkregen vocht suiker op te lossen en dit te mengen met oranjeschiltinctuur.

Praam, 1° binnenzeilvaartuig voor goederenvervoer. De vorm is in hoofdzaak die van de tjalk (→ Binnenvaartuig).

2° Een touwtje, dat bij lastige paarden meestal om de bovenlip, die het meest gevoelig is, wordt gelegd en aangedraaid.

Prachtbloem (Donia), plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen. Komt met enkele soorten in Australië voor. D. (Clianthus) speciosa wordt veel in kassen gekweekt en kan op beschutte plaatsen des zomers ook in den vollen grond gehouden worden. De bloemen zijn mooi scharlaken met een paarsblauwe vlek aan den voet van de vlag. *Bouman.*

Prachtgras, → Chinagras.

Prachtkaars (Gaura), plantengeslacht van de fam. der wederikachtigen. Komt met enkele soorten in N. Amerika voor. G. biennis en G. Lindheimeri worden als sierplanten gekweekt. De planten zijn eenjarig tot overblijvend en hebben witte of rose bloemen. *Bouman.*

Prachtkevers (Buprestidae), keverfamilie, waarvan de meeste soorten in de tropen voorkomen. Schitterende metaalkleur. In onze streken 18 kleinere, minder fraaie soorten.

Prachtrank (Eccremocarpus), plantengeslacht van de fam. der Bignoniaceeën. Komt met 3 soorten in Peru en Chili voor. Als klimplant wordt nog wel eens gebruikt E. scaber met scharlaken en geelroode bloemen in trossen. De tegenoverstaande bladeren bezitten aan hun top een rank. *Bouman.*

Practicien of uitvoerder is degene, die voor den beeldhouwer geboetseerde ontwerpen overbrengt in hout of steen. Men zou het kunnen vergelijken met: den componist, die muziek componeert, en den musicus, die muziek ten gehoore brengt. De vorige generatie van beeldhouwers voerde zelden eigen werk uit in een of ander vast materiaal, maar liet dit over aan den practicien, aan wien toen groote eischen van vakbekwaamheid werden gesteld. Tegenwoordig is de beeldhouwer meestal ook de uitvoerder van zijn eigen werk. *Etienne.*

Practische rede of redewil is volgens → Kant de wil, die zichzelf tot wet is, onafhankelijk van de menschelijke neiging en onafhankelijk van factoren buiten den mensch. → Autonomie (1°).

Pradaksjina (Sanskrit, = toewending van den rechterkant), in Voor-Indië bepaaldelijk de technische benaming van een ritueelen ommegang om een plaats of soms ook wel om een levend wezen, waaraan men eerbied betuigen wil; men houdt het te vereeren voorwerp daarbij steeds rechts van zich. Het **pradaksjina-pad** of processie-pad lag, bij de stoepa's, binnen de daaromheen gebouwde balustrade.

Pradeele, gem. in Fransch-Vlaanderen (XI 144 C3); ca. 300 inw., Vlaamsch sprekend. Landbouw.

Prado, Norbertus del, Dominicaan, theoloog. * 4 Juni 1852 te Pola de Laviano (N. Spanje), † 13 Juli 1918 te Freiburg (Zw.). Werd 1869 Dominicaan. Was hoogleeraar aan de univ. te Manila, sedert 1891 te Freiburg (Zw.). In de groote theol. strijdvragen staat hij altijd op streng Thomistisch standpunt.

Werken: o.a. De Scientia media (1903); De gratia et libero arbitrio (3 dln. 1907); De veritate fundamentali Philosophiae Christianae (1911). — Lit.: E. Commer (in: Divus Thomas, 1919, 2 vlg.). *Lambermond.*

Pradoto is de naam van een rechtbank in de Vorstenlanden op Java (Soerakarta en Jogjakarta) in de beide hoofdsteden Solo en Jogja. Deze p. zijn feitelijk hofrechtbanken voor leden der vorstelijke families zoowel voor civiele als voor crimineele zaken (Rijksbl. Jogja 1916).

Pradt, Dominicus Dufour de, bisschop, politicus. * 23 April 1759 te Allanches (Haute Auvergne, Fr.), † 18 Maart 1837 te Parijs. In 1789 lid der Generale Staten. Na de → Constitution civile du clergé week hij uit naar België en Duitschland, doch na den staatsgreep van 18 Brumaire keerde hij terug naar Parijs en werd een der meest slaafsche aanhangers van Napoleon, die hem tot zijn aalmoezenier maakte, in 1805 tot bisschop van Poitiers en in 1808 tot aartsbisschop van Mechelen benoemde. Ofschoon door Rome niet erkend, wist hij stilaan, tegen het kerkelijk recht in, zich meer en meer met bestuurszaken te bemoeien. Hij is het, die Napoleon zou opgestookt hebben het beruchte schismatieke, zgn. nationale, concilie van Parijs in 1811 samen te roepen. Na den val van Nap. sloot hij zich aan bij Talleyrand en de Restauratie; bedankte voor zijn bisdom en leefde sindsdien onder naam van Abbé de Pradt te Parijs of bij Allanches, waar hij een 50-tal boeken en brochuren liet verschijnen, die hem herhaaldelijk gerechtelijke vervolgingen kostten en waarvan er drie op den Index werden geplaatst. Hij stierf aan een beroerte, na zich met de Kerk te hebben verzoend.

Lit.: E. Duchesne, in Biogr. nat. Belg. (XVIII); Ch. Terlinden, Guillaume I et l'Eglise cath. en Belgique (I 1906). *Allossery.*

Pradzjnaparamita (Sanskrit, = de volmaaktheid der wijsheid), in het → Mahajana de hoogste volmaaktheid van den Bodhisattwa, bestaande in de wetenschap, dat alles „leeg" (sjoenja) is. Zij wordt beschreven in duizenden verzen tellende „philosophische" verhandelingen en veelvuldig in de kunst als godin voorgesteld. *Zoetmulder.*

Prae-animisme. Tylor (in: Primitive Culture) zette, in evolutionistischen gedachtengang, het zielen- en geestengeloof, als het meest eenvoudige begrip, aan het begin van de ontwikkeling der godsdiensten. Latere evolutionisten kwamen tot de overtuiging, dat er nog een eenvoudiger denkstadium aan dit animisme moest zijn voorafgegaan. Dit leidde tot meerdere theorieën, die men, in tegenstelling met het animisme, als prae-animisme kan samenvatten. De begrippen, in deze theorieën verkondigd, bestaan, maar ze vormen geen schakels in een ontwikkelingsreeks, daar deze reeks zelf niet is aan te toonen.

Lit.: W. Schmidt, Der Ursprung der Gottesidee (I 1926); K. Th. Preuss, Die geistige Kultur der Naturvölker (1923). *Bouwman.*

Praecambrium (Antécambrien), aardperiode voor het begin van het → Cambrium; meer bekend onder de namen → Archaeicum en → Algonkium.

Praecentor (Lat., = voorzanger), liturgische naam voor den eersten der zangers (cantores) van den koordienst, en leider der → Schola. Vgl. → Primicerius.

Praeceptor Germaniae (Leeraar van Germanië), eeretitel van Hrabanus Maurus en van Melanchton.

Praecessie, 1° (natuurk.) in het algemeen de rondgaande beweging van de as van wenteling van een wentelend lichaam, dat aan een of meer uitwendige krachten onderworpen is. De as beschrijft dan een cirkelkegel, praecessiekegel, met eenparige snelheid, als de snelheid der wenteling eveneens eenparig is. Men kan het verschijnsel reeds bij een gewonen draaienden tol waarnemen, wanneer de draaiingssnelheid geringer wordt of indien de tol van den aanvang af niet goed verticaal is „neergezet". Het verschijnsel der p. is van groot belang bij het bepalen der bewegingen van hemellichamen.

Lit.: Geiger en Scheel, Handb. der Physik (V 1927); Grimsehl, Lehrb. der Physik (I 1929). *A. Mulder.*

2° (Sterrenk.) De aantrekking van de maan en de zon op den eenigszins afgeplatten aardbol veroorzaakt een p. van de draaiingsas der aarde. Deze beschrijft nl. een kegel, met een opening van 47° om de pool van de ecliptica. Een omloop duurt ong. 26 000 jaar. De invloed van de maan op de p. is de grootste, omdat deze het dichtste bij staat, maar de zon draagt er ook nog belangrijk toe bij.

Een gevolg van de p. is een geleidelijke verandering van de rechte-klimming en declinatie der sterren. Een der snijpunten van aequator en ecliptica lag oudtijds in het sterrenbeeld Ram en dit punt werd daarom punt Ram genoemd. Tegenwoordig ligt dit punt ten gevolge van de p. in het sterrenbeeld Visschen, maar het heet nog steeds punt Ram. Evenzoo zijn ook de andere teekens van den Dierenriem t.o.v. de gelijknamige sterrenbeelden verschoven. Zie ook → Poolster. De p. is reeds door Hipparchus (190-125 v. Chr.) uit vergelijkingen van oude en nieuwe sterplaatsen ontdekt. *P. Bruna.*

Prae-Chelléen, het eerste stadium van het vroeg-Palaeolithicum. In N.W. Frankrijk is deze primitieve cultuur het best vertegenwoordigd (St. Acheul bij Amiens), door vuursteenen werktuigen, die gevonden werden in lagen, die duidelijk gescheiden waren van het Chelléen en het Acheuléen. De bewerking van deze steenen bestond vnl. in het verwijderen van hinderende hoeken en kanten en het bruikbaar maken van sneden en punten. De skeletresten van → Mauer (Homo Heidelbergensis) behooren wellicht tot het prae-Chelléen.

Lit.: Commont, in: l'Anthrop. (19 1908, 527-572); Ebert, Reallex. d. Vorgesch. (X, s.v.). *R. De Maeyer.*

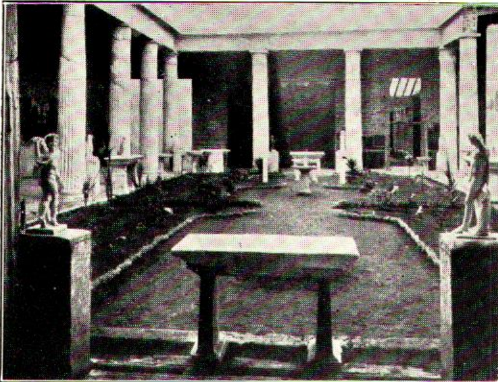
Praecipitinen noemt men stoffen, die in het dierlijk lichaam ontstaan, wanneer soortvreemd eiwit wordt ingespoten, welke stoffen dan in staat zijn met dat soortvreemde eiwit een neerslag te vormen. Bijv.: wanneer een konijn ingespoten wordt met paardeneiwit (bijv. paardenserum), maakt het konijn p. tegen dat paardeneiwit. Dientengevolge geeft het serum van dat konijn, samengebracht met paardenserum, een neerslag. Deze reactie is zéér specifiek, d.w.z. de p., opgewekt door paardenserum, geven alleen een neerslag met paardenserum en niet met bijv. menschen- of hondenserum. Het eiwit van zeer verwante diersoorten (bijv. paard—ezel) wordt echter door dezelfde p. neergeslagen.

Woorden, die niet onder Prae. . . voorkomen, zoeke men onder Pre. . .

POMPEJI

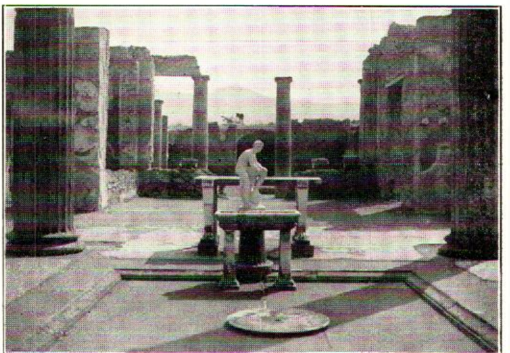

1

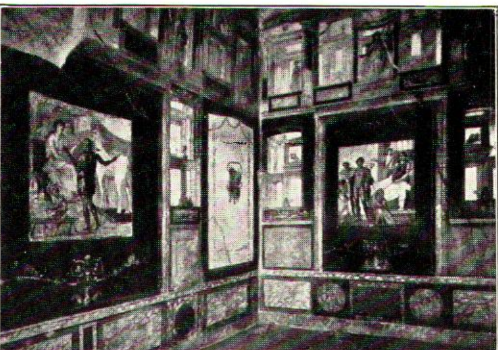

2

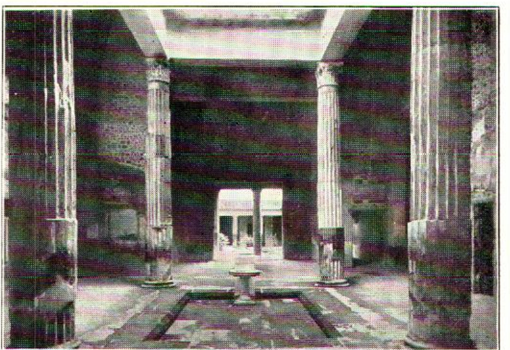

3

4

5

6

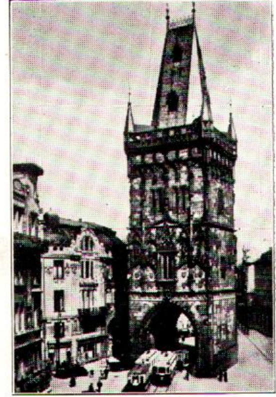

7

8

1. Straat met rechts het forum, op den achtergrond de Vesuvius. 2. Via dell' Abondanza. 3. Peristilium in het huis der Vettii. 4. Galerij langs het peristilium in het huis van Amorinus Doratus. 5. Straat met grafmonumenten. 6. Atrium in het huis van Marcus Obellius Firmus. 7. Vertrek in het huis der Vettii. 8. Atrium in het zgn. Casa delle Nozze d'Argento.

PRAAG

1

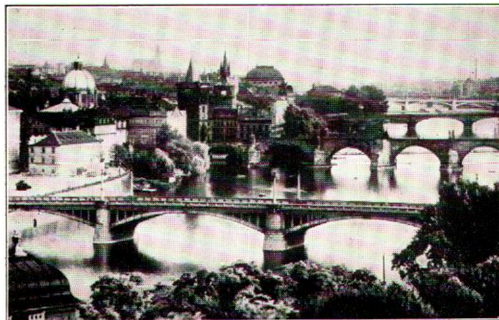

2

3

4

5

6

7

8

1. Karelsbrug met het Hradsjin op den achtergrond. 2. De zgn. Kruittoren. 3. Museum. 4. De Teynkerk. 5. Links: aartsbisschoppelijk paleis, rechts: paleis van den president. 6. St. Vitusdom. 7. Bruggen over de Moldau. 8. St. Wenceslausplein.

Deze reactie wordt gebruikt om den aard en de herkomst van allerlei sera of eiwithoudende vloeistoffen te bepalen. Men verwekt bij een konijn p. tegen menschenserum, bij een ander p. tegen paardeneiwit, bij een derde p. tegen hondeneiwit, enz. Wanneer men nu een eiwithoudende vloeistof heeft en men wil weten, van welk dier dat eiwit afkomstig is, brengt men deze vloeistof samen met al de aldus bereide praecipiteerende konijnensera. Wanneer dan bijv. alleen het met hondeneiwit opgewekte serum een neerslag geeft, is men zeker met hondeneiwit te maken te hebben. Dergelijke reacties worden in de gerechtelijke geneeskunde gebruikt om den aard en de herkomst van bloedvlekken te bepalen. Bij de keuringsdiensten wordt de reactie gebruikt bijv. om uit te maken of er in worst honden- of kattenvleesch verwerkt is, en zoo zijn er nog vsch. toepassingen. *Wyers.*

Praeclara gratulationis, encycliek van paus Leo XIII over de eenheid der afgescheiden Kerken, uitgevaardigd in 1894. Met de encycliek S a t i s c o g n i t u m van 1896, doet zij een rechtstreeksch beroep op het O. om terug te keeren tot den waren schaapsstal.

U i t g. : Acta S. Sedis (jrg. 26 1894).

Praecones (Lat., < praedicare = bekend maken), **1°** vendumeesters bij de oude Romeinen.

2° Officieele herauten in den Rom. staatsdienst bij gerechtszittingen, senaats- en volksvergaderingen, volksspelen.

Praeconium paschale (Lat. praeconium = verheerlijking), naam voor den lofzang, dien met Paaschzaterdag de diaken zingt bij de wijding der Paaschkaars. Oorspr. waren deze lofzangen zeer verscheiden, heden zijn er nog drie verschillende in gebruik: in de Romeinsche (aanvangend met → Exsultet), de Ambrosiaansche en de Mozarabische liturgie.

Praed, 1° R o s a C a r o l i n a M a c k w o r t h, Eng. romanschrijfster, behandelt vnl. thema's uit Australië. * 1851 in Australië.

W e r k e n : Romans, o.a. Dwellers by the River (1902) ; The Maid of the River (1905) ; Lady Bridget in Never-Never Land (1915).

2° W i n t h r o p M a c k w o r t h, Eng. dichter en essayist, later politicus en kamerlid. Schrijver van vnl. humoristische en politieke verzen. * 1802, † 1839.

W e r k e n : Poems (1844, 1864) ; Political and Occasional Poems (1888).

Praedestinatianen, → Praedestinatie (sub C), en → Praedestinatus.

Praedestinatianisme, leer der Praedestinatianen (→ Praedestinatie, sub C).

Praedestinatie (< Lat. praedestinare = voorbeschikken) is de goddelijke voorbeschikking van bepaalde redelijke wezens tot het eeuwig heil.

A) Het is **Katholieke geloofsleer,** dat er een goddelijke p. is. Deze leer is niet als dogma door een speciale definitie der Kerk vastgesteld, maar wel in haar algemeene leering opgenomen en wordt in sommige bepalingen van het Concilie van Trente als geloofspunt verondersteld. Deze leer berust op de H. Schrift, o.a. Mt.25.34; Joh.10.27; Act.13.48; Rom.8.28-30 ; Eph.1.4-11. Ook in de Overlevering, welke het heil van den mensch altijd erkend heeft als afhankelijk van Gods voorkennis en wilsbeschikking, ligt deze leer vast. Naast het leerstuk der p. staat het leerstuk der **reprobatie** (verwerping), hetwelk inhoudt, dat God krachtens eeuwig raadsbesluit bepaalde redelijke wezens van het eeuwig heil uitsluit. Het bestaan der reprobatie is Kath. leer, steunend op H. Schrift en Overlevering. Het bestaan van p. en reprobatie blijkt bovendien uit dezen grond: al wat God in den tijd in zijn schepselen uitwerkt is van eeuwigheid door Hem gekend en gewild.

Er bestaat tusschen p. en reprobatie volgens de Kath. leer dit essentieele verschil : krachtens de p., afhankelijk van Gods voorbeschikkenden wil, volgen het eeuwig heil van den uitverkorene en ook de verdienstelijke, genadevolle werken, waardoor het heil wordt bereikt. Bij de reprobatie is wel de eeuwige straf gevolg van Gods willen, maar de zonde waarom gestraft wordt is geen gevolg van Gods willen der zonde. De zonde wordt door God slechts toegelaten. De p. is onfeilbaar zeker, om de onfeilbare zekerheid van Gods kennis en de onfeilbaarheid van zijn raadsbesluit. Deze onfeilbaarheid gaat samen met de menschelijke vrijheid in het verwerven van het eeuwig heil. Maar geen mensch weet zonder een bijzondere openbaring met onfeilbare zekerheid, dat hij gepraedestineerd is (Conc. van Trente; Denz. 805). Wel zijn er teekenen, waaruit de p. van een mensch met voldoende zekerheid vaststaat.

B) Katholieke schoolmeeningen. Het sub A vastgestelde wordt door de Katholieken algemeen aanvaard. Onder de Kath. theologen wordt gedisputeerd omtrent de volgende punten:

1° Men kan de p. vatten compleet en incompleet. De complete p. betreft zoowel het eeuwig heil als de werken uit genade, waardoor het eeuwig heil wordt verdiend. De incomplete p. betreft alleen het eeuwig heil of alleen de genade. Algemeene Kath. leer is, dat de complete p. niet afhankelijk is van het vooruitzien door God van menschelijke verdienste. Op de vraag, of de incomplete p. tot eeuwig heil er is zonder vooruitzien van verdienste (m.a.w. of ze onvoorwaardelijk is), antwoorden de Thomisten en eenige Molinisten bevestigend, Molina en het meerendeel der Molinisten ontkennend.

2° De reprobatie kan onderscheiden worden in positieve en negatieve reprobatie. Negatieve reprobatie is het toelaten door God, dat eenigen het doel missen. Positieve reprobatie is de wil van God om eenigen te straffen met eeuwige straf. Volgens de Kath. leer is de positieve reprobatie voorwaardelijk, nl. om de voorziene schuld. De vraag of de negatieve reprobatie onvoorwaardelijk is (zonder vooruitzien van schuld) wordt ontkennend beantwoord door de Molinisten, bevestigend door veel Thomisten.

C) Volgens → **Calvijn** heeft God naar zijn eeuwig welbehagen, zonder aanmerking van zonde of deugd, sommigen gepraedestineerd ten leven en anderen tot de eeuwige verdoemenis (Decretum horribile). God heeft de zonde niet slechts toegelaten, maar gewild. De inwendige roeping door den Geest geeft den uitverkorene de rotsvaste zekerheid van zijn uitverkiezing.

De praedestinatieleer van Calvijn was reeds geleerd door oudere zgn. „praedestinatianen": Godschalk, Wiclef en Hus. Luther hangt haar wel aan, maar minder uitdrukkelijk dan Calvijn. De l atere Lutheranen gaven haar meer en meer prijs. Niet alle Geref. Kerken aanvaarden de leer van Calvijn omtrent de p. in al haar scherpte. Het → infralapsarisme won het van het → supralapsarisme en in de praedestinatieleer van Arminius en de Remonstranten bleef van de absolute p. van Calvijn weinig over. → Praedestinatiestrijd.

L i t. : zie de handboeken, o.a. A. Mulders, Van den eenen God (1931) ; P. Potters, Verklaring v. d. Katechismus (VI ³1928, 13-16). Voor de leer van Calvijn zie

ook: C. Friethoff, De Goddelijke P. (1936). *Kreling.*

Praedestinatiestrijd. Op verschillende tijden is de kwestie der → praedestinatie druk besproken en soms heftig omstreden; zie o.a. → Praedestinatus (5e eeuw), → Godschalk (9e eeuw) en → Praedestinatie (16e-17e e., Katholieken onderling en Protestanten tegen Katholieken).

Praedestinatus, of **Liber P.,** door Sirmond in 1643 uitgegeven, is een eigenaardig werk. Boek I is een kettercataloog; de laatste ketterij is die van de praedestinatianen. Boek II geeft voor, door een praedestinatiaan te zijn geschreven en het veel grootere Boek III weerlegt dan dit werk. Men heeft dit geloofd, maar het is voldoende zeker, dat de samensteller zelf boek II gefingeerd heeft om aldus de door hem verfoeide praedestinatieleer des te beter te kunnen bestrijden. Het geheele werk werd geschreven door → Arnobius Junior tusschen 432 en 439.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (LIII). — Lit.: Morin, Etudes, Textes et Découvertes (1913); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924). *Franses.*

Praedicaat, → Gezegde. Voor psychologisch gezegde, → Onderwerp.

Praedicaatsnomen, → Gezegde.

Praedicabilia of zegbaarheidstitels (logica) zijn de vijf algemeene gronden of wijzen, waarop in een → oordeel het gezegde aan het onderwerp kan worden toegekend, nl. als wezenlijke bepaling (volledig: soortbegrip; onvolledig: geslachtsbegrip; vervolledigend: soortelijk onderscheid), of als niet-wezenlijke bepaling (noodzakelijke eigenschap, bijkomstigheid). *F. Sassen.*

Lit.: J. Th. Beysens, Logica (^{3}1923, 40-48).

Praedicamenten, → Categorieën.

Praedicatief, → Bijvoeglijk.

Praeëxistentianisme, de leer, volgens welke de menschelijke ziel vóór de vereeniging met het lichaam bestond, maar wegens persoonlijke schuld in een lichaam gekerkerd wordt. → Origenes nam het via Philo van Plato over. Zijn leer werd veroordeeld op het 5e alg. concilie in Konstantinopel (553). *Franses.*

Praeëxistentie = voortbestaan; voor de dwaalleer hierover, zie → Praeëxistentianisme.

Praeëxistentie-theorie, door Dubois-Reymond opgestelde theorie ter verklaring der electrophysiologische verschijnselen (→ Bioëlectriciteit), volgens welke de zenuw- en spiervezels achter elkaar geschakelde electro-motorische deeltjes bevatten en in rustend levend weefsel praeëxistentie van den stroom aangenomen zou moeten worden. Tegenwoordig neemt men de zgn. → alteratie-theorie aan. *Chamuleau.*

Praefectuur, → Apostolisch prefect.

Praefix of voorvoegsel is evenals een → suffix of achtervoegsel of een → infix of invoegsel een woorddeeltje, dat met een ander woord (of wortel) een afleiding vormt. Ned. p. zijn bijv. be in beloven, beminnen, ont in ontkleeden, onthouden. Er zijn talen, die geen in- of suffixen, doch alleen p. kennen. → Afleiding.

Praeformatie-theorie (biol.), praemendelistische erfelijkheidstheorie, volgens welke de ontogenese zou bestaan in de verdere ontwikkeling van vormen en organen, die op het oogenblik der bevruchting reeds aanwezig, gepraeformeerd, zijn.

Praeglaciaal, → IJstijden.

Praehistorie, wetenschap, die zich bezighoudt met de geschiedenis van een volk of land, van den aanvang af tot den tijd der oudste geschreven berichten betreffende dit volk of land. Het einde van de praehist. periode en het begin van den hist. tijd kunnen verschillen van volk tot volk, van land tot land.

In het middelpunt van het praehist. onderzoek staan de stoffelijke resten van woningen, nederzettingen, graven en de gebruiksvoorwerpen, welke deze ongenoemde volken in den bodem hebben nagelaten: ze zijn de getuigen van hun bestaan, bedrijvigheid en beschaving. Het opzoeken, bestudeeren en classificeeren dezer overblijfselen behoort tot het domein der praehist. archaeologie, die dan ook de voornaamste hulpwetenschap is der praehistorie. Andere hulpwetenschappen zijn de anthropologie, de palaeontologie, de geologie en de ethnographie.

Rekening houdend met de stof, waaruit achtereenvolgens de gebruiksvoorwerpen meestal vervaardigd waren, heeft men de p. ingedeeld in een Steentijd, een Bronstijd en een IJzertijd (Drie-periodensysteem van Thomsen).

Van belang voor het chronologisch rangschikken der bodemarchieven is hun stratigraphische ligging, waardoor de eene als ouder of jonger dan de andere kan beschouwd worden. Naast de stratigraphische methode volgt de praehistoricus eveneens met hetzelfde doel de typologische methode, die de ontwikkeling nagaat van de vormen van een zelfde soort voorwerpen. Een absolute chronologie kan verkregen worden, wanneer met niet-gedateerde vondsten tevens voorwerpen uit andere streken aangetroffen worden, die goed gedateerd zijn (bijv. Grieksch vaatwerk, Romeinsche munten). De verspreiding van het archaeologisch materiaal kan ten slotte scherp afgebakend worden en aan bepaalde cultuurgroepen toegeschreven worden, waardoor de p. er toe komen kan de banden te kennen, welke deze groepen aan later komende hist. geslachten verbinden.

Dank zij deze verschillende methodes heeft de p. belangrijke resultaten verkregen en is ze een wetenschap geworden, die op een soliede basis is opgetrokken en meteen uit de handen van het dilettantisme is gerukt. Het standaardwerk van de p. is Ebert's Reallexikon der Vorgeschichte (15 dln. Berlijn 1924-1932). *R. De Maeyer.*

Praehistorische godsdiensten zijn de godsdiensten van de volkeren uit het verleden, waarover geen geschreven getuigenissen bestaan. Om deze godsdiensten te kennen, beschikt de wetenschap dus enkel over stoffelijke overblijfsels, die ze tracht te verstaan naar analogie van de opvattingen en gebruiken van nog bestaande natuurvolkeren of van volkeren, wier godsdienst door hist. documenten beter bekend is. We geven hier enkel, wat we van het standpunt der praehistorie uit over de godsdiensten der oudste menschheid weten, met uitsluiting bovendien van de godsdiensten, die we reeds in hun nationalen eigen aard kunnen achterhalen, zooals de Germaansche, de Cretensische, enz.

1° Over de godsdiensten van het **Oud-Palaeolithicum** weten we zeer weinig. De oudste bekende gevallen van doodenbegraving komen voor bij de menschen van het Neandertalras, waaraan de zgn. Moustérien-cultuur wordt toegeschreven. De wijze, waarop deze begraving geschiedde, verraadt het geloof in een voortbestaan na den dood, maar zegt verder niets over de ermee verbonden godsdienstige opvattingen.

De laatste jaren werd de aandacht gevestigd op drie zeer belangrijke vondsten van op eigenaardige wijze

neergelegde schedels en beenderen van holenberen in een hol in Zwitserland, een ander in Beieren en nog een op de Oostenrijksch-Joego-Slavische grens. De omstandigheden waren van dien aard, dat vsch. praehistorici hierbij gedacht hebben aan een berenoffer, zooals er nu nog door sommige Siberische stammen aan het Hoogste Wezen worden opgedragen. Het is echter niets anders dan een hypothese, waarvoor geen verdere gegevens gevonden werden.

2° Voor het **Jong-Palaeolithicum** hebben we meer sporen. De talrijke rotsteekeningen en de graven uit dien tijd wijzen op een zeer gecompliceerde en gedifferentieerde mentaliteit. De rotsteekeningen van Frankrijk en Noord-Spanje laten magische praktijken vermoeden, zooals de totemistische jagerstammen van heden ze nog beoefenen, met de bedoeling de dieren in hun macht te krijgen of hun vruchtbaarheid te bevorderen. De afzonderlijk begraven, versierde of tot drinkschalen verwerkte schedels doen aan den schedelcultus van sommige animistische cultuurvolkeren denken. Vsch. vrouwenfiguren in reliëf in de rots uitgehouwen worden vaak als vruchtbaarheidsgodinnen geïnterpreteerd, alhoewel hieromtrent geen zekerheid kan worden verkregen.

3° Over de **Neolitische** godsdiensten weten we al niet veel meer dan over de Jong-Palaeolithische. De voor het Neolithicum kenmerkende → dolmens, die hoogst waarschijnlijk van een uit het Oosten komend zeevarend volk afkomstig zijn, wijzen op een groote vereering voor de dooden. Daarom echter werden aan de eronder begraven dooden nog geen bijz. krachten toegekend. Wel wijzen de vele voorwerpen van dagelijksch gebruik, die in de graven gevonden worden, op het geloof in een voortbestaan in lichamelijke gedaante. Toch komt in het Neolithicum de lijkverbranding voor, wat doet veronderstellen, dat de groepen, die ze beoefenden, in de mogelijkheid van een voortbestaan, los van het lichaam, geloofden. De kinderlijkjes in kruiken, die op de Grieksche eilanden onder de woningen gevonden werden, waren hoogst waarschijnlijk afkomstig van → bouwoffers. De beteekenis der → menhirs, die vaak in verband met de dolmens of de graven voorkomen, is niet duidelijk. Werden ze gedacht als verblijfplaats der zielen, of werden ze vereerd als woonplaats der godheid zooals de Semietische betylen, of leggen ze getuigenis af van eigenlijke steenvereering? Sommige waren voorzien van vrouwenborsten. Dit zou doen veronderstellen, dat ze vrouwelijke godheden voorstelden. De overige zeer talrijke mannelijke en vrouwelijke figuurtjes in de graven kunnen eenvoudig als votieve geschenken of als vervangers van anders voor de dooden gebrachte menschenoffers gediend hebben. Verder treffen we in het Neolithicum nog sporen aan van boom- en diervereering. We weten echter niet, of deze heilige boomen en dieren om zich zelf dan wel om een of ander verband met de godheid vereerd werden. Over de manier, waarop de godheid vereerd werd, weten we ook niets met zekerheid.

4° Het **Bronzen tijdperk** wordt gekenmerkt door een wijdverspreiden zonnecultus in Gallië, N. Italië, Midden-Europa en Skandinavië. De zon wordt gewoonlijk voorgesteld door een metalen discus, soms door een wiel of ster, later vaak tot het swastikakruis vervormd. Deze discussen staan vaak op wagens (bronzen wagen van Trundholm; zie afb. in kol. 254 in dl. IV), getrokken door een paard. Elders zijn ze voorgesteld in verband met bootjes (rotsteekeningen in Skandinavië), wat waarschijnlijk berust op het geloof, dat de zon 's nachts van het Westen naar het Oosten voer op een schip. Op het einde van het Bronzen en in het begin van het IJzeren tijdperk vergezelt de zwaan zeer dikwijls de zonneboot. Samen met zonsymbolen vinden we ook dikwijls runderkoppen en dubbelbijlen, zonder dat we precies hun verband met de zonvereering kunnen aangeven. Verder treffen we in dit tijdperk nog anthropomorphische vrouwelijke en mannelijke godheden aan. Eigenlijke tempels uit het Bronzen tijdperk zijn niet bekend. De zgn. → stonehenge worden meestal aangezien voor stamheiligdommen, die uit de doodenvereering van het Neolithicum zouden ontstaan zijn.

5° In het **IJzeren tijdperk** kunnen we met betrekking tot de dooden vaststellen, dat deze weer algemeen begraven worden en voedsel, wapens, gebruiksvoorwerpen, en de mannen zelfs vrouwen en de vrouwen kinderen meekrijgen in het graf. Dit alles wijst op het geloof in een lichamelijk voortbestaan. De verschillende wagentjes uit dit tijdperk moeten met den zoncultus in verband staan. Het is goed mogelijk, dat men met zulke wagens, maar in grooteren vorm, rondreed om voor de bezochte streken den zegen der zon te verkrijgen. Of naast de zon nog andere anthropomorphische goden vereerd werden, weten we niet, want de talrijke overgebleven beeldjes stellen niet noodzakelijk godheden voor. *Bellon.*

L i t. : C. Clemen, Urgeschichtliche Religion (1932) ; L. Capitan, La préhistoire (1931) ; O. Menghin, Weltgeschichte der Steinzeit (1931) ; H. Obermaier, Urgeschichte der Menschheit (1931) ; Th. Mainage, Les religions de la préhistoire : L'âge paléolithique (1921).

Praelatus nullius, → Prelaat.

Praelegaat noemt men het legaat, hetwelk iemand krijgt, die zelf erfgenaam is. Het is een soort legaat bij vooruitmaking, daar de bevoordeelde door het legaat bij verdeeling van den boedel het hem gemaakte vooruit neemt en hij dus meer geniet dan de andere erfgenamen. *Dunselman.*

Praeliminairen (v o l k e n r e c h t). Daar het opstellen van een definitief vredesverdrag dikwijls veel tijd in beslag neemt, werden somtijds v o o r l o o p i g e v r e d e s v e r d r a g e n of p. gesloten, waarin de hoofdbeginselen vervat waren, die later in het definitief vredesverdrag uitgewerkt worden. Zoo zijn vooral bekend de p. van Versailles, gevolgd door den vrede van Frankfort na den Fransch-Duitschen oorlog van 1870-'71. De Wereldoorlog heeft geen p. gekend. *L. Janssens.*

Praeludium (ook p r a e a m b u l u m of p r é l u d e), voorspel van een muziekstuk, dat in vele gevallen tot een zelfstandige compositie ontwikkeld wordt. Vindt zijn oorsprong in de improvisatie en ontstond als geschreven stuk in de 17e eeuw.

Praemissen (l o g i c a) zijn de voorafgaande oordeelen, welke in een redeneering als bekend of gegeven gelden, en waaruit de → conclusie als gesteld moet worden afgeleid. → Maior; Minor.

L i t. : J. Th. Beysens, Logica (^{3}1923, 133).

Praemonstratensers, → Norbertijnen.

Praemotie. Ieder schepsel is in zijn werking afhankelijk van de medewerking van de eerste Oorzaak : God. Omtrent deze medewerking, speciaal met betrekking tot de vrije daden van den mensch, bestaat verschil van opvatting. Volgens het Molinisme werkt God met den vrijen wil mee, maar de wil bepaalt zichzelf tot het feitelijk handelen. Volgens het Thomisme komt de wil door de goddelijke werking van potentieel tot feitelijk handelen. De goddelijke inwerking gaat

dus oorzakelijk, niet tijdelijk, aan de vrije wilsdaad vooraf. Deze goddelijke inwerking wordt daarom praemotio, d.i. vóórbeweging, genoemd. *Kreling.*

Praemunire (Lat., = voorbehoeden), naam van een Eng. parlementair statuut van 1353, waarbij verboden werd in Engeland beneficies te aanvaarden uit handen van den paus, pauselijke interventie in kerkelijke benoemingen toe te laten, e.d.

Praeneste, tegenw. → Palestrina, stad in Latium, waarvan als stichter een zoon van Vulcanus of een afstammeling van Odysseus vermeld wordt. De bloei van P. in de Oudheid valt van 150-100 v. Chr.; het werd geroemd om zijn wijn, olijven en goudsmeedkunst en, in het Keizerrijk, als zomerverblijfplaats. Archeologische opgravingen brachten er aan het licht tempels (orakeltempel v. Fortuna), stadsmuren, mozaïeken en vooral kostbare grafvondsten. *E. De Waele.*

Praenomen (Lat., = voornaam). Bij de Romeinen dienden enkele, weinig talrijke benamingen (Titus, Publius, Lucius e.a.) als individueele, niet erfelijke, voornamen, terwijl de andere (→ gentilicium, cognomen, agnomen) familienamen waren of konden worden. De p. worden meest afgekort geschreven (P. = Publius, L. = Lucius enz.).

Lit.: → Persoonsnaam. *Mansion.*

Praepositie, → Voorzetsel.

Praepuberteit (= voorpuberteit), naam voor jeugdperiode, die voorafgaat aan de → puberteit en deze inleidt. Bij jongens valt ze ongeveer tusschen 12 en 15 à 16, bij meisjes tusschen 11 en 14 jaar. Lichamelijk kenmerkt deze periode zich door een inzettenden groei na een tijd van rust, door groote beweeglijkheid en door een teveel aan energie, die langs allerlei wegen een uitweg zoekt. Het kind toont in deze jaren een beginnende onrust, sterken vrijheidsdrang, zelfverzekerd optreden en zelfgenoegzaamheid. Op avontuur en kattekwaad bedacht, treitert en plaagt het de volwassenen; is brutaal, spoedig geraakt en ongehoorzaam, ruw in zijn uitdrukkingen, bij het spel en in den omgang met anderen. Kort aangebonden slaat de jongen er gauw op los, wil zich overal doen gelden, tracht door lichamelijke krachttoeren indruk te maken en de aandacht te trekken, komt op voor zijn „eer", waar hij veel en gewichtig over praat, maar die nog een weinig verdiept begrip voor hem is. Vol bravour in woord en gebaar, vindt de jongen de eeuwig onder elkaar giechelende, tegen hem snibbige meisjes slap, zwak en flauw; deze op haar beurt verwijten den jongen ruwheid en onbehouwenheid. De neiging tot samenklitten, tot groep- en bendevorming treedt op. In groepjes maken de jongens plannen en trekken er dan op uit. Een sterke behoefte aan spel en sport gaat vergezeld van een groeiende belangstelling voor knutselen en voor lectuur (avontuurlijke verhalen).

Aan het einde der p. treedt een, vooral bij de meisjes veelal duidelijk waarneembare, negatieve phase (duur ong. 2-9 maanden) op als inleiding tot de puberteit. Het kind wordt gesloten, passief, traag en lusteloos, isoleert zich, toont een verminderde belangstelling voor de dingen van het dagelijksche leven (school- en huiswerk ondergaan hiervan den invloed), maakt begonnen dingen niet af, toont een vijandige houding tegenover de buitenwereld en een groote vatbaarheid voor slechte invloeden. Bij de meisjes treedt aan het einde der negatieve phase gewoonlijk de eerste menstruatie op.

Lit.: → Puberteit. *Berger.*

Praeputium (Latijn, = voorhuid), huidplooi, welke het voorste gedeelte van de penis van mensch en zoogdieren bedekt.

Prae-Raffaëlieten is de verzamelnaam voor eenige Eng. schilders, wier idealen verwant waren aan die der Ital. kunst vóór Raffael. In 1848 werd te Londen de „Pre Raphaelite Brotherhood" gesloten tusschen W. Holman Hunt, J. E. Millais en D. G. Rossetti. Later kende men ook aan andere schilders dezen naam toe. Vooral de M. E. en het Quattrocento hebben voor deze meesters zoowel naar vorm als inhoud groote bekoring. Naast religieuze onderwerpen brengen zij gaarne middeleeuwsche legenden en sagen in beeld. Zij kiezen daarbij min of meer gestyleerde vormen en verwerken deze, zooals Burne Jones en Walter Crane, op decoratieve wijze. In kracht van expressie staan zij echter bij de door hen zoozeer bewonderde kunstenaars der M.E. en der vroege Renaissance ten achter.

Lit.: H. W. Singer, Der Präraphaelitismus in England (4 dln. 1912). *Korevaar-Hesseling.*

Prae-Romantiek noemt men, in aansluiting bij de nieuwere Fransche letterkundige terminologie, de beweging, die voorafgaat aan de eigenlijke volle Romantiek, en waarin de meeste kenmerken, welke deze laatste, als gesloten verschijnsel, karakteriseeren, reeds afzonderlijk en sporadisch optreden. De P.-R. ontwikkelt zich in de groote West-Europ. letterkunden zoowat tusschen 1750 en 1800. Alle vormen van reactie tegen de → Aufklärung treden reeds in haar, als afzonderlijke trekken van geïsoleerde schrijvers, op: bevrijding van het menschelijk gevoel uit de koude redelijkheid, werkelijkheidsontvluchting en evasiedrang, vrijheidszucht van het individu, nationalisme, mediëvisme, primitivisme, piëtistisch getinte religiositeit. Groote figuren van de P.-R. zijn bijv. Rousseau, Herder, Young, Thomson, Klopstock, Gessner, Crabbe, Burns, de jonge Goethe en Schiller (Sturm-und-Drang!), Baggesen, Bellmann, Franzén, Bellamy, Feith, Bilderdijk en Karamzine. *Baur.*

Lit.: P. van Tieghem, Le préromantisme (1930); H. Tronchon, Romantisme et préromantisme (1930); A. Viatte, Les sources occultes du Romantisme (1928); A. Monglond, Le préromantisme français (1930 vlg.).

Praesanctificata (laat-Latijn, = voorafgeheiligde), liturgische naam voor de H. Hostie op Witten Donderdag geconsacreerd om in de Goede-Vrijdagplechtigheden genuttigd te worden. → Missa Praesanctificatorum.

Praescriptio (Rom. recht). Met p. wordt eigenlijk aangeduid een bestanddeel der → formula, dat men te Rome aan de intentio (eisch) liet vooraf gaan (vandaar de benaming), indien men de beslissing van den rechter op grond van overwegingen van billijkheid of doelmatigheid anders wilde doen uitvallen dan het verouderde ius civile zou meebrengen. Praescriptio is later de gebruikelijke term geworden voor → verjaring. *Hermesdorf.*

Praesepe (sterrenbeeld), → Krib.

Praet, 1° Jan, noemt zich de zeer verdienstelijke, maar overigens onbekende auteur van een uitvoerig gedicht, dat door den uitgever genoemd werd Leeringhe der Zalichede, een zedenkundig-mystiek leerdicht, dat feitelijk opgevat werd als een verheerlijking van Maria. Het begin ontbreekt, nog 4 900 vv. zijn over; echt lyrische stukjes onderbreken er de toch dichterlijke beleering of uiteenzetting. Hij was een West-Vlaming; misschien een leek, en leefde in het begin der 14e, zoo niet einde der 13e eeuw.

Uitg.: J. H. Bormans (1872). *V. Mierlo.*

Woorden, die niet onder Prae. . . voorkomen, zoeke men onder Pre. . .

2° **Jules van**, Belg. diplomaat en historicus. * 1806 te Brugge, † 1887 te Brussel. Hij maakte deel uit van de Belg. afvaardiging, die aan Leopold de Belg. kroon ging aanbieden; werd privaat-secretaris van den koning en in 1840 groot-meester van het kon. huis; deze waardigheid bekleedde hij ook onder Leopold II. P. had aldus een zeer grooten invloed op de Belg. politiek. *Uytterhoeven.*

Praetere, Maurits de, tooneelauteur. * 2 Jan. 1885 te Gent. Bestuurder aan de Rijks Middelbare School aldaar. Hij schrijft een eenvoudig, stevig kloeke taal en dialoog, gedistingeerd zelfs. Ook de bouw is solied en de psychologie flink doorgevoerd. Later wordt het bescheiden realisme overwoekerd door boertige overdaad. Zedelijk wel eens op het randje af. Pseud. A. J. Harm.

Werken: o.a. Een Dwaling (1922); Als de Bodem begeeft (1924); In het Duister (1929). *A. De Maeyer.*

Praeteritie (< Lat. praeterire = voorbijgaan), een stijlfiguur, aanwezig, als men beweert iets te verzwijgen, terwijl men het intusschen zoo sterk mogelijken nadruk geeft. Bijv. Flechier in zijn lijkrede op Turenne: N'attendez pas messieurs, que j'ouvre ici une scène tragique, que je représente ce grand homme étendu sur ses propres trophées, que je découvre ce corps pâle et sanglant, auprès duquel fume encore la foudre qui l'a frappé.

Praetextatus-catacombe. De naar den overigens onbekenden Praetextatus genoemde catacombe werd begin 2e eeuw aangelegd aan de Via Appia ongeveer tegenover die van S. Callistus. De Rossi ontdekte er de graven van SS. Tiburtius en Valerianus (→ Caecilia) e.a. Men vindt er bijbelsche schilderingen.

Lit.: zie onder → Catacomben. *Franses.*

Praetor, benaming, waarmede aanvankelijk te Rome de consul wordt aangeduid. In 367 v. Chr. wordt de praetuur als afzonderlijk ambt in het leven geroepen, sedert 337 v. Chr. ook voor plebejers toegankelijk. Hoofdtaak: zorg voor goede rechtsbedeeling (iurisdictio). Aan den p. heeft de ontwikkeling van het Rom. recht veel te danken. Hij vaardigt → edicta uit op grond van het hem toekomende ius edicendi. De p. wordt benoemd door den consul, later door de → comitia (centuriata, volksvergadering); hij heeft het recht de volksvergadering bijeen te roepen en voor te zitten. In 242 v. Chr. werd naast den p. urbanus de functie van een afzonderlijken p. ingesteld: p. peregrinus (zie → Peregrini). *Hermesdorf.*

Praetorianen, Romeinsch gardekorps in den keizertijd. Opgericht door Augustus. Georganiseerd in 9 cohorten van elk 1 000 man. Oorspr. lagen de te Rome in garnizoen gehouden leden bij families ingekwartierd. Maar Tiberius bouwde hun een kazerne (castra praetoria) in het N.O. van Rome. Door Vitellius werden de p. in 16 cohorten verdeeld. De p. hebben in de geschiedenis van het Rijk, en met name bij de troonopvolging, een zeer voorname rol gespeeld. Zij vermoordden en stelden aan, ja zij verkochten zelfs eens bij opbod den troon (193). Constantijn ontbond deze troepen. *Slijpen.*

Praetorium Agrippinae, Romeinsche vesting en vlootbasis, vermoedelijk Arentsburg bij Voorburg.

Praetorium van Pilatus, → Jerusalem (sub Topographie, kol. 531).

Praetorius (eigenlijk Schulz of Schulze), 1° **Hieronymus**, componist en organist. * 10 Aug. 1560 te Hamburg, † 27 Jan. 1629 aldaar. 1580 cantor te Erfurt, in 1586 organist aan de Jacobikirche te Hamburg.

Werken: vocale composities, o.a. Cantiones sacrae (1599), Magnificat, tezamen uitg. in „Opus musicum novum et perfectum". — Lit.: H. Leichtentritt, in: Denkm. D. Tonkunst (XXIII).

2° **Michael**, componist en muziekschrijver. * 15 Febr. 1571 te Kreuzburg, † 15 Febr. 1621 te Wolfenbüttel. Men treft in P.'s werken zoowel de meerkorige schrijfwijze aan voor vocale en instrumentale muziek als ook den concerteerenden stijl. Koralen vindt men bij hem in alle vormen. Het meest bekend door zijn theoretisch werk Syntagma musicum (3 dln. 1615-1620; facsimile-uitg. d. W. Gurlitt in 1927), een der voorn. bronnen over instrumenten en instr. muziek der 17e eeuw.

Uitg.: (voll.) d. Fr. Blume (1927 vlg.). — Lit.: Fr. Blume, Das Werk des M. P. (in: Zschr. Musik Wiss. jg. 17). *Piscaer.*

Praets (ook: Pratz), **Martinus**, bisschop van Ieperen. * 1603 te Brussel, van Spaansche afkomst, † 7 Oct. 1671 te Duinkerken, tijdens een bezoek aldaar. In 1665 bisschop van Ieperen.

Praetuberculose, een vroeger veel gebruikte term, waarmede men den toestand aanduidde, die aan het manifest worden der tuberculose voorafgaat. Praetuberculeuze kinderen zijn dus kinderen, waarvan men denkt, dat ze vroeg of laat aan tuberculose zullen gaan lijden. Zulke kinderen hebben dus zorg en toezicht noodig. *Wynands.*

Praga, voorstad van → Warschau op den linkeroever van den Weichsel. In den Poolschen opstand van 1831 werd te P. een bloedige slag tegen de Russen geleverd.

Praga, 1° **Emilio**, Ital. dichter; vader van 2°. * 26 Dec. 1839 te Gorla (Milaan), † 26 Dec. 1875 te Milaan. Navolger van Fransche romantici; schreef: Fiabe e leggende, weinig oorspronkelijk.

2° **Marco**, Ital. tooneelschrijver; zoon van 1°. * 1862 te Milaan, † 1929 te Como. Behandelde gewaagde onderwerpen zooals in Le Vergine en in het bittere, realistische stuk La moglie ideale.

Pragmatieke Sanctie, een rijkswet, die een belangrijke staatkundige aangelegenheid blijvend regelt. De meest bekende zijn: 1° die **van Bourges** (1438): de tot rijkswet verheven besluiten der vergadering van de Fransche geestelijkheid te Bourges, in hoofdzaak bestaande uit de 23 hervormingsdecreten van Bazel. Zij luidden het Gallicanisme in. 2° De P. S. **van keizer Karel VI** (19 April 1713), waarbij de Oostenrijksche erflanden een ondeelbaar geheel worden verklaard en de opvolging bij gemis van mannelijke nakomelingen aan de vrouw wordt toegekend. Opgeheven voor Oostenrijk in 1918, voor Hongarije in 1921. *Wachters.*

Pragmatische geschiedenis is de beschouwing van het hist. gebeuren onder het oogpunt van de motieven en drijfveeren der hist. handelende personen, met de bedoeling om daardoor uit het verleden leerzame en practische conclusies te trekken voor het heden en de toekomst; het gevaar van subjectieve interpretatie en waardeschatting van het hist. gebeuren is daarbij zeer groot.

Lit.: A. Feder, Lehrb. d. hist. Methodik (Regensburg [3]1924). *F. Sassen.*

Pragmatisme, een benaming, die het eerst gebruikt werd door Ch. S. Peirce en vooral ingang vond door het werk van William James: Pragmatism, a New Name for Some Old Ways of Thinking (1907). Een

kentheorie, waarin als waarheidsnorm eener theoretische stelling geldt haar practische bruikbaarheid en noodzakelijkheid voor het menschelijk leven of eenvoudig haar feitelijke erkenning door de menschelijke daad, beschouwd als uiting der op de waarheidserkenning gerichte natuur van den mensch. → Levensphilosophie; Modernisme; Relativisme; Utilitarisme. *v. d. Berg.*

Praguerie, een opstand van den Franschen adel in 1440 tegen Karel VII onder leiding van Karel van Bourbon en met deelname van den dauphin Lodewijk. Zoo genoemd wegens de overeenkomst met het optreden der Hussieten in Praag.

Praha, Tsjech. naam voor → Praag.

Prahova, zijrivier van de Jalomnitza in Walachije, Roemenië, stroomt langs Sinaia. De bovenloop der P., waarbij zich petroleumbronnen bevinden, wordt gevolgd door de spoorlijn Boekarest—Kronstadt, die door den Predealpas gaat.

Prairial (Fr., = weidemaand; ⟨ prairie = weide), 9e maand van het jaar in de tijdrekening der eerste Fransche Republiek. Zij liep van 20 of 21 Mei tot 18 of 19 Juni van onze tijdrekening.

Prairie. Tusschen den meridiaan van 95°W. en het Rotsgebergte, in N. Amerika, liggen de groote vlakten, The Great Plains, of de zgn. prairies. De bodem bestaat uit lagen van het Krijt en oud-Tertiair, waar de vlakke tafelbergen, de Mesa's, bovenuit steken. Het klimaat is continentaal; droge heete zomers en koude winters. De spaarzame neerslag valt in het voorjaar. De regenval neemt van O. naar W. af. Het droge klimaat belemmert den boomgroei; het geheele gebied is, waar het niet in cultuur is gebracht, met kort gras begroeid. In het O. zijn groote gebieden voor den landbouw in gebruik genomen (maïs en koren). In het W. is het hiervoor te droog; daar is alleen extensieve veeteelt mogelijk. De bodem is rijk aan mineralen. Er is een aanzienlijke kolenvoorraad, maar van nog meer belang is de petroleumproductie (meer dan 50 % van de Ver. Staten). Het land is zeer dun bevolkt; het grootste deel van de bevolking leeft op de uitgestrekte farms. De steden zijn verzorgingskern en marktplaats voor de omgeving. De bevolking is zeer gemengd; de Indianen, de oorspr. bewoners, zijn tot enkele reservations teruggedrongen. Naast de Blanken van allerlei nationaliteit treft men er Negers en Mulatten aan. In de Zuidelijke staten wonen veel Mexicanen. *D. Brouwer.*

Prairiehond (Cynomys socialis Raf.), een soort van de fam. der eekhoornachtigen; bewoont N. Amerika. Het 40 cm lange lichaam is ineengedrongen, de kop groot, de staart zeer kort. De bovenzijde is licht roodbruin, de onderzijde vuilwit. De p. maakt een blaffend geluid. Hij leeft in groote troepen in dorre grasvlakten, waar zijn kolonies aan de heuveltjes van uitgegraven aarde te herkennen zijn. Zijn voedsel bestaat uit grassen. Hij houdt een langen winterslaap. Zie afb. bij → Knaagdieren. *Keer.*

Prairiewolf of c o y o t e (Canis latrans Say), een soort van de fam. der hondachtigen. Leeft in Centraal-Amerika. Het lichaam is 1 m, de staart 40 cm lang; hoogte 55 cm. Het lichaam is met lang, geelgrijs haar bedekt. De p. voedt zich met levende en doode dieren. Hij leeft eenzaam of paarsgewijze. *Keer.*

Prajoda (Balisch Kawi, = krijgsman, krijgslieden), naam van een in 1937 op Bali opgericht militair hulpkorps van inheemschen. Bij deze hulptroepen zijn beroepsmilitairen als instructeurs ingedeeld.

Prak, J a c o b L u n i n g, psycholoog. * 20 Oct. 1898. Promoveerde in de wijsbegeerte te Groningen. Psychologisch adviseur te Den Haag. Vooral bekend als ijveraar voor de toepassing van tests ter verbetering van de onderwijs-resultaten.

W e r k e n: o.a. De Psychotechniek der beroepskeuze (1925); School, beroep en aanleg (1932).

Prakrit, in ruimen zin benaming van een groep Middel-Indische talen, die zich parallel met (maar onafhankelijk van) het Sanskrit uit het oudste Indisch hebben ontwikkeld, en naar alle waarschijnlijkheid reeds ca. 600 v. Chr. over de door Ariërs bezette gebieden van Voor-Indië verspreid waren. Buiten het → Pali en de opschriften van Asjoka (→ Açoka) berust onze kennis van het P. op de Prakrittalen in engen zin, nl. een aantal in uitsluitend literair gebruik voorkomende, geographisch onderscheiden (→ Magadhi, Maharasjtri e.a.), doch met de gesproken volkstaal slechts onrechtstreeks verbonden kunsttalen. Zie → Indië (VII Taalk. overzicht). *Scharpé.*

Prakritletterkunde. Deze omvat de → Pali-literatuur (→ Boeddhistische literatuur; Dzjataka; Boeddhaghosja; Mahawamsa; Milindapanha); de in Ardhamagadhi en → Maharasjtri gestelde godsdienstige boeken der Dzjaina's (→ Jaina's) en ten slotte een niet zeer productieve kunstliteratuur. De lyriek, hoofdzakelijk liefdeslyriek, is vooral te vinden in de Sattasai (700 strophen) van vorst Hala Satawahana (1e of 2e eeuw n. Chr.), een niet zonder kunstzin gecompileerde keur van volksliederen in Maharasjtri, waarvan de kern tot het begin onzer jaartelling reikt. Aan kunstdichtwerken zijn bewaard de epen Setoebandha (vóór de 6e eeuw n. Chr.) en Gaudawaha (historisch, ca. 750 n. Chr.), plus het tooneelstuk (uitsluitend in P.) Karpoeramandzjari van → Radzjasekhara. In het Sanskrit tooneel komen als regel gedeelten in het P. voor, in overeenstemming met den socialen stand van de personages. Zie verder ook → Kathasaritsagara.

L i t.: Winternitz, Gesch. d. ind. Litt. (III 1922); v. Glasenapp, Die Literaturen Indiens (1929). *Scharpé.*

Praktizijns, in N e d. in de oorspr. beteekenis rechtsgeleerden, die aan partijen hun diensten bewijzen bij het voeren van een proces. Men had twee soorten p.: procureurs en advocaten, die beide pleidooien konden houden. Practisch is sinds 1879 het verschil tusschen hen gering. Hun rechten en verplichtingen worden geregeld in het zgn. Reglement nr. III (K.B. van 14 Sept. 1838, Stbl. 36). Tegenwoordig verstaat men onder p. niet-academisch gevormde adviseurs (zgn. zaakwaarnemers).

Pralltriller (m u z i e k), melodische versiering, bestaande uit één (𝆗) of twee (𝆗𝆗) bewegingen van den hoofdtoon met zijn bovensecunde.

Prambanan, → Tjandi Prambanan.

Pranatan is een vanwege de zelfbesturen Soerakarta en Jogjakarta uitgegeven verordening. Het Eur. bestuur houdt hierop een wakend oog.

Prand(t)auer, J a k o b, Oostenrijksch architect uit den tijd der hoog-Barok. * 1658 te Stans (Tirol), † 16 Sept. 1728 te St. Polten. Tot zijn belangrijkste werk behooren: kerk en klooster te → Melk (1702 vlg.), deelen van het klooster St. Florian (1708 vlg.), de bedevaartskerk te Sonntagsberg (1706 vlg.). Zie afb. 2 op de pl. t/o kol. 801 in deel III.

Prang, een conisch-pyramidale, vaak met een slanke spits bekroonde, tempel-toren of terrassentempel, waarvan de Khmers in Kambodzja (→ Cambodja) het oer-type bouwden (bijv. te Louvo, 10e eeuw;

te → Angkor Wat, 12e e.). De Siameezen namen dezen bouwvorm over (13e en 14e e.), die daar het geliefde type van sacralen bouw werd (bijv. 2 p. te Saxanalay, 13e e.); de vorm werd steeds slanker en kreeg ten slotte den suikerbroodvorm. Op Java zijn de Boroboedoer en de tempelgroep van Loro Djonggrang in Prambanan eveneens af te leiden van de Khmersche prang. *Hendricks.*

Prang Sabil, Indonesische naam voor den → Heiligen Oorlog of Dzjihad.

Praseem (petrologie), een variëteit van kwarts, donkergroen door insluitsels van actinoliet.

Praseodym, → Aardmetalen.

Prat, Ferdinand, Jezuïet, exegeet. * 10 Febr. 1857 te Rodez (Fr.), thans woonachtig te Enghien (België). Schrijver van belangrijke werken over St. Paulus en O. H. Jesus Christus.

Voorn. werken: La Théologie de St. Paul (I [20]1930, II [17]1931); Saint Paul ([3]1922); Jésus Christ, sa vie, sa doctrine, son oeuvre (2 dln. [2]1933).

Pratella, Francesco Balilla, Ital. componist en schrijver over muziek. * 1 Febr. 1880. Hoewel zijn stijl op het volkslied is gebaseerd, is hij propagandist van het futurisme.

Werken: geschriften: Evoluzione della musica; Teoria della musica; Musica Italiana. Composities: kamermuziek; opera's: Lilia (1905), La Sina d'Vargoun (eigen tekst, 1909), L'aviatore Dro (id., 1920). — Lit.: G. M. Gatti, Musicisti moderni d'Italia e di fuori (1920).

Pratensis, Judocus, Lat. naam voor Josquin des → Préz.

Pratesi, Mario, Ital. schrijver. * 11 Nov. 1842 te Santa Fiora sull' Amiata, † 3 Sept. 1921 te Florence. Schreef novellen en romans in voornamen stijl, alhoewel hij van boerenafkomst was. Het best in romans over Toscaansch provinciestadsleven.

Prati, Giovanni, Ital. dichter. * 27 Jan. 1814 te Campo Maggiore (Trente), † 9 Mei 1884 te Rome. Leidde een lichtzinnig leven vol politieke verwikkelingen. Zijn gedicht Edmenegarder is van belang voor de ontwikkeling der Ital. romantische poëzie.

Lit.: G. Gabetti, G. P. (1912). *Ellen Russe.*

Prato in Toscana, stad in de Ital. prov. Florence, 60 m boven zee, ca. 70 000 inw. Dom (13e eeuw) met bekende werken van Donatello, Lippi en Della Robbia. Textielindustrie.

Prauw, alg. benaming voor de primitieve vaartuigen bij de inboorlingen in overzeesche gewesten. Vooral in den Indischen Archipel is de p. nog algemeen.

Praxeas, dwaalleeraar van begin 3e eeuw, waarsch. dezelfde als Epigonus, die door Hippolytus van Rome werd bestreden. P. overtuigde den paus van de dwaling der Montanisten, doch dwaalde zelf in de Triniteitsleer door Vader en Zoon te vereenzelvigen. → Monarchianisme. *Franses.*

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II [2]1914); Bardy, in: Rech. Science rel. (XII 1922).

Praxedis, Heilige, maagd. Tijd onbekend. Zij liet een kerk inrichten, die begin 9e e. door paus Paschalis I door de tegenwoordige S. Prassede werd vervangen. De legende maakt van P. een dochter van → Pudens en zuster van → Pudentiana. De kerk is rijk versierd met mozaïeken uit den tijd van paus Paschalis. Het gebeente van P. rust er met dat van vele heiligen uit de Priscilla-catacombe. In een kapel wordt de geeselkolom vereerd, die 1223 door kard. Colonna uit het H. Land naar Rome werd gebracht (echtheid is moeilijk te bewijzen).

Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII). *Franses.*

Praxiologie (< Gr. praxis = handeling, logos = studie) is een psychologische richting, die zich bezighoudt met de bewegingen, handelingen, daden, dus met de uitwendige reacties van mensch of dier als geheel genomen; komt overeen met → Behaviorisme, met dit onderscheid evenwel, dat ze het bewustzijn niet ontkent of als waardeloos uitschakelt. *v. d. Veldt.*

Praxiteles, Grieksch beeldhouwer uit de 4e eeuw v. Chr. Van zijn kunst, die in de goden niet het bovenmenschelijk, verheven karakter, maar menschelijke jeugd en schoonheid ziet, en die uitmunt door zachte vleeschmodeleering en de geestes-uitbeelding, kende de Oudheid een 50-tal werken, waarvan er één, de Hermes van Olympia, in het origineel bewaard is. Enkele andere werken zijn door min of meer geslaagde copieën bekend: Apollon Sauraktonos (hagedis-dooder), Aphrodite van Cnidos, de uitrustende Sater, Artemis uit Gabii (zie afb. 10 op de pl. t/o kol. 353 in deel XII). *E. De Waele.*

Prayon van Zuylen van Nyevelt, Alfons, Vlaamsch schrijver en polemist. * 19 Nov. 1848 te Gent, † Dec. 1916 te Londen. Advocaat, lid der Kon. Vl. Acad. Behalve volksnovellen (onder pseud. Alfred Terlaenen), schreef hij bijdragen over geschiedenis (Korte Staatk. Gesch. v. h. Iersche Volk, 1902), rechtskunde (De Belg. Taalwetten toegelicht, 1892) en Vlaamschen taalstrijd. *A. Boon.*

Preanger Regentschappen, → Priangan.

Prebende (Lat. praebeo = toereiken) beteekende oorspr. het deel der gezamenlijke inkomsten van een kapittel, dat iedere kanunnik voor levensonderhoud ontving. Sedert den tijd, dat het gemeenschappelijk leven der kanunniken is opgehouden, wordt onder p. verstaan het → beneficie der afzonderlijke kanunniken; uitsluitend in deze beteekenis wordt p. in het tegenw. kerkelijk wetboek gebruikt (C.I.C. can. 391-422). Evenwel wordt p. ook gebezigd in ruimeren zin van beneficie van onverschillig welken geestelijke. *Schweigman.*

Precariorechten, rechten ter zake van het hebben van voorwerpen, welke door particulieren onder, op of boven voor den openbaren dienst bestemden grond of water zijn aangebracht (balcons, uithangborden, erkers e.d.). Afgeleid van → precarium.

Ned. belastingrecht. De p. van de gemeenten, welke in wezen (zie boven) overeenkomen met ontvangsten ter zake van domeinen, zijn geconstrueerd als plaatselijke belastingen. Zie art. 275, 3e lid, Gemeentewet. In de Prov. wet ontbreekt een bepaling over deze rechten; er zijn prov., die haar langs privaatrechtelijken weg heffen. *M. Smeets.*

In België zijn deze rechten meestal bekend onder den naam van „vergeldingstaksen" als zijnde een vergelding voor het gebruik van het openbaar domein. De gemeenten kunnen ze heffen krachtens art. 76 sub 5°, en 77 sub 5° van de gemeentewet. *Rondou.*

Precarium, Romeinschrechtelijke instelling, waarbij aan iemand toegestaan wordt het feitelijk gebruik eener zaak, echter met dien verstande, dat deze toestemming te allen tijde, onmiddellijk en geheel eenzijdig ingetrokken kan worden door hem, die haar verleende (precario dans). P. is niet als een contract te beschouwen. De precarist (gebruiker) kreeg de zaak in gebruik op eigen verzoek (preces, bede, ter bede), hetgeen de benaming verklaart. Vgl. het art. → Bede. *Hermesdorf.*

Lit.: A. S. de Blécourt, Kort Begrip ([4]1932).

Preces (Lat., = smeekbeden), onderscheiden in

p. f e r i a l e s (op weekdagen) en p. d o m i n i c a l e s (op Zondagen), gebeden die op sommige dagen in vsch. getijden van het Breviergebed worden gelascht. → Prex.

Precieusen (< Fr. précieux = kostbaar, verfijnd), aanvankelijk eervolle benaming voor elegante en hoogbeschaafde dames als die van Hôtel de Rambouillet (17e eeuw, eerste helft); later ongunstige beteekenis: dames, die in gemaakten stijl, met gemaakte uitspraak en manieren spreken, zich het air geven van geleerd of zeer gedistingeerd te zijn. Zulke heeft Molière vereeuwigd in Les précieuses ridicules (1659). → Euphues; Gongorisme; Marinisme. *v. d. Eerenbeemt.*

Precipiano, H u m b e r t u s, g r a a f v a n, * 1625 te Besançon, † 9 Juni 1711 te Brussel. In 1672 tot lid benoemd van Hoogen Raad der Nederlanden en van Bourgondië te Madrid; 1682 bisschop van Brugge; 1690 aartsbisschop van Mechelen. Speelde een voorname rol in den strijd tegen het Jansenisme.

Precipitaat, 1° (s c h e i k.) ander woord voor → neerslag.

2° (L a n d b.) Tweebasisch phosphorzure kalk, die als bijproduct bij de bereiding van lijm uit beenderen wordt gewonnen. Minder als meststof dan wel onder den naam van phosphorzure voederkalk bij de veevoeding aangewend. → Fertifos. P. bevat 40 % phosphorzuur (P_2O_5). *Dewez.*

Predealpas (Roemeensch; Hong.: T ö m ö s p a s), belangrijkste, 1 050 m hooge pas tusschen Transsylvaansche Alpen en Oost-Karpaten in Roemenië (III 672 F2); spoorlijn Boekarest—Kronstadt.

Predella (Ital., = voetbank), liturg. naam voor het geheel van trappen of den voet van het altaar, waarop de priester staat (suppedaneum), maar vnl. het voetstuk of onderstuk, waarop het → retabel rust. In de 15e e. gebruikelijk. De hoogte is zeer verschillend, gewoonlijk is het zoo breed als het altaar zelf. Het is ofwel vlak en beschilderd (Isenheimer altaar: Beweening van Christus; zie pl. t/o kol. 736 in dl. XII), ofwel voorzien van beeldhouwwerk (Isenheimer altaar: voorstelling van Christus met de Apostelen). De p. heeft vnl. zijn opkomst te danken aan het gebruik van vleugelaltaren. *p. Gerlachus.*

L i t.: J. Braun, Der christl. Altar (II, 322).

Prediker, → Ecclesiastes.

Predikheeren of P r e d i k b r o e d e r s, → Dominicanen.

Predis, A m b r o g i o d e, schilder te Milaan. * Ca. 1455, † na 1510. Leerling van Leonardo, hofschilder van Ludovico Moro, later van keizer Maximiliaan. Schilderde vooral portretten, die groote verdiensten hebben.

L i t.: Venturi, Storia dell' Arte ital.

Predmost, plaats op 3 km N.O. van Prerau in Midden-Moravië (Tsjecho-Slowakije), vermaard wegens het ontdekken van kleinkunstvoorwerpen uit het Aurignacien-tijdvak (laat-Palaeolithicum): o.a. vrouwengestalten uit mammoetbeenderen en ivoor, enz.

L i t.: Ebert, Reallex. d. Vorgesch. (II, s.v. Böhmen-Mähren; X, s.v. Predmost).

Preek, in het algemeen een mondelinge voordracht van godsdienstigen inhoud, bij de Prot. hoofdbestanddeel der godsdienstoefeningen, bij de Kath. machtig middel ter verspreiding en instandhouding van geloof en goede zeden, is in de Kath. welsprekendheid een redevoering over een leerstellig of zedenkundig onderwerp met argumenten, vooral aan de gewijde bronnen der Schriftuur en Traditie ontleend, en met het doel: leering en opwekking ten goede. Voor de samenstelling van een p., → zie Redevoering. Soorten: leerrede, homilie, instructie, panegyriek, missiepreek, lijdensmeditatie, conferentie, enz. Beroemde predikers: de profeten van het Oude Verbond, Christus en de Apostelen, vele Kerkvaders (Augustinus, Ambrosius, Joannes Chrysostomus), Kerkleeraren (Bernardus van Clairvaux, Alfonsus de Liguori) e.a., zooals Bernardinus van Siëna, Leonardus a Porto Maurizio, Vincentius Ferrerius, Segneri, Bossuet, Fénelon, Massillon, Bourdaloue, Savonarola, Abraham a Santa Clara, in Nederland Brugman, p. Bernard Hafkenscheid, Borr. de Greeve. Velen hebben bundels preeken uitgegeven.

L i t.: Fl. ab Harlemo, Missionarius practicus seu Eloquentia sacra (1912); A. D. Sertillanges, L'Orateur chrétien (1930). *v. d. Eerenbeemt.*

Preekkruis, oudtijds een kruis, in de open lucht, nabij kerken, paleizen of op drukke bedevaartplaatsen op een trapvormige verhooging, vanwaar men het volk beter kon toespreken.

Preekstoel, kerkmeubel voor de prediking. In de Kath. kerken geschiedde de prediking aanvankelijk op de → ambo of → jubee, ook eenvoudig vanaf het altaar; eerst vanaf de 13e e. kunnen we een uitsluitend voor de prediking bestemd meubel aanwijzen; dikwijls zeer eenvoudig, een verplaatsbare kuip van schrijnwerk. Vanaf de 15e e. krijgt de p. den vorm van een veelhoekige kuip van hout of steen, gedragen door een pilaar of muurwerk; de kanten van de kuip waren voorzien van beeldhouwwerk of werden doorzichtig gelaten, met losse of vaste trap, ook langs een pilaar, waartegen de p. werd aangebracht, of zelfs ook in de pilaar uitgespaard; eerst op het einde der 15e e. met klankbord in pyramide- of pinakelvorm. Beroemd zijn de p. van Giov. en Nic. Pisano te Pisa, Pistoia en Siena (zie afb. op de pl. t/o kol. 353 in dl. XIV en afb. 3 op de pl. t/o kol. 52 in dl. I), andere voorbeelden: in België te Alsemberg (tegenw. in Jubelparkmuseum, Brussel), Roucourt; in Ned. te Kampen; verder in Frankrijk te Straatsburg, Avignon; in Duitschland te Ulm en Freiburg i. Br.; in Oostenrijk te Weenen. Vanaf de 16e e. krijgt met het Protestantisme de p. een voornamere rol te vervullen: Renaissance-motieven in de paneelen van de kuip, cariathiden, colonetten of pilasters stutten den p. Voorbeelden: in Italië te Florence (S. Croce door B. da Majano ca. 1475); in Duitschland te Trier en Hildesheim; in Ned. te Den Bosch (St. Jan), Enkhuizen (Westerkerk), Den Haag (Groote of St. Jacobskerk). Het Barokke ornament geeft aan den p. geweldige afmetingen; meer decoratief dan constructief; levensgroote beelden stutten het geheel en gebeeldhouwde draperieën hangen neer van het massale klankbord; gansch een hemel met engelen en putti versiert het meubel. Voorbeelden in België en Ned. te Mechelen (St. Jan), Brussel (St. Goedele door H. Verbruggen, 1699; zie afb. 3 op de plaat tegenover kolom 401 in deel VI), Antwerpen (O.L.Vr.), Oirschot. In de 18e e. ziet men behalve houten ook marmeren p., soms met twee trappen, die toegang geven tot den p.; het Rococo-ornament siert den p. van de tweede helft der 18e e. Voorbeelden: in België te Mechelen (kathedraal), Leuven (St. Pieter), Gent (St. Bavo, door Delvaux), Nijvel (door Delvaux). Voor de 19e e. zijn geen bijz. exemplaren aan te wijzen; de moderne architectuur past den p. zeer sterk aan bij de constructie der kerk (Frankfort a. d. Main, Neu-Ulm, Küppersteg in Duitschland; en de talrijke moderne kerken in Ned. en België).

L i t. : H. Mayer, Deutsche Barokkanzeln (1932); Lex. f. Theol. u. Kirche (V); Gregor Hexges, Ausstattungskunst im Gotteshause (1934); Viollet-le-Duc, Dict. raisonné de l'architecture (II, 406-411); Gildeboek (1936, 79-86). *p. Gerlachus.*

Prefatie (Lat. praefatio = voorrede, inleidend gebed), naam voor het eerste gedeelte van het groote Offergebed der H. Mis (→ Prex; Anaphora), nl. de inleiding tot den → Canon. Oorspr. noemde men aldus den dialoog, die den aanhef van de p. vormt en die zeer oud en nog volstrekt algemeen is (heden: Dominus vobiscum, . . ., Sursum corda, . . ., Gratias agamus Domino Deo nostro, . . .enz.). De p. is een lof- en dankzang, besloten met den Engelenzang: Sanctus, Sanctus . . . De verscheidenheid der p. was oorspr. zeer groot (althans in het Westen); heden gebruikt de Rom. liturgie er 15, al naar het feest, dat gevierd wordt; ook de Requiemmis heeft sinds 1919 een eigen p. De Ambrosiaansche liturgie kent er meer, en sommige bisdommen en kloosterorden hebben er nog voor hun bijz. feesten. In de Oostersche liturgieën is er gewoonlijk slechts een enkele in gebruik.

L i t. : Eisenhofer, Handb. d. kath. Liturgik (II 1933); Fortescue, in: Cath. Encycl. (s.v. Preface). *Louwerse.*

Prefectuur, a p o s t., → Apostolisch prefect.

Preferente aandeelen, → Aandeel.

Preger, J o h a n n W i l h e l m, Prot. theoloog. * 25 Aug. 1827 te Schweinfurt, † 30 Jan. 1896 te München. Lid der Beiersche Academie van Wetenschappen. Onderzoeker op het terrein der middeleeuwsche Duitsche mystiek, die hij echter sterk ziet als voorbereiding tot de Hervorming.

V o o r n. w e r k e n : M. Flacius Illyricus (2 dln., 1858-'61); Gesch. der deutschen Mystik im M.A. (3 dln. 1874-'93; IV niet verschenen). — L i t. : Hauck's Realencycl. f. prot. Theol. u. K. (³XVI). *Feugen.*

Pregl, F r i t z, Oostenrijksch chemicus. * 3 Sept. 1869 te Laibach, † 13 Dec. 1930 te Graz. Prof. in Graz (1903 en 1913) en te Innsbruck (1910). Beroemd door zijn onderzoekingen over de micro-analyse, de methode, waarbij met zeer kleine hoeveelheden nauwkeurig de chemische samenstelling van de stoffen kan worden bepaald. In 1923 verkreeg hij den Nobelprijs voor chemie. Naar hem is genoemd de Pregl-joodoplossing, welke als desinfectiemiddel wordt gebruikt.

W e r k : o.a. Die quantitative organ. Mikroanalyse (³1930). *Hoogeveen.*

Prehniet, een lichtgroen rhombisch kalk-aluminiumsilicaat, verwant met de zeolieten en op dgl. wijze voorkomend.

Prei (Allium porrum), looksoort, behoorend tot de fam. der lelieachtigen. Bloemen meestal groenachtig wit. P. wordt veel als groente gekweekt. De ondereinden der bladeren maakt men gaarne door diepe planting wit. Sommige rassen kunnen buiten overwinteren.

Preis, J e a n d e s, → Jean des Preis.

Prelaat, in het a l g e m e e n : priester of bisschop, die uit hoofde van zijn ambt rechtsmacht heeft in het uitwendige rechtsgebied; in het bijzonder: a) seculiere geestelijke, die dezen titel van den paus ontvangt (huisprelaat); bloote eeretitel zonder rechtsmacht; gaat niet verloren bij het overlijden van den paus; b) bij de Premonstratensers, overste van een zelfstandig klooster. **P. nullius,** seculier of regulier priester, die rechtsmacht heeft over een bepaald gebied; van hem geldt alles wat gezegd is van den → abbas nullius. *Drehmanns.*

Prelaatshoed, → Galerus.

Preller, 1° G u s t a v S c h o e m a n, Z. Afrik. prozaschrijver. * 4 Oct. 1875 te Klipdrift. Aanvankelijk was P. kantoorbediende; na den Transvaaloorlog werd hij journalist en schreef hij in Land en volk, The Moon, De Pers, en werd redacteur van De Volksstem. Hij is een der baanbrekers van de eigen Afrik. geschiedschrijving en letterkunde, mede door de oprichting van Die Afrikaanse Taalgenootschap (1905) en van het tijdschrift Die Brandwag (1910). *Piet Visser.*

W e r k e n : Laat 't ons toch ernst wezen (1905); Piet Retief (1906); Baanbrekers (1915); Kapt. Hindon (1916); Dagboek van Louis Trigardt (1917); Voortrekkermense (I 1918, II 1920); Gen. Botha (1920). Oorlogswag (1923); Hist. opstelle (1925); Sketse en opstelle (1928). — L i t. : Schoonees, Die Proza van die Twede Afrikaanse Beweging (1927); Besselaar, Z. Afrika in de Letterkunde; Dekker, Afrik. Literatuurgesch.

2° L u d w i g, Duitsch Klass. philoloog. * 15 Sept. 1809 te Hamburg, † 21 Juni 1861 te Weimar. In zijn bekende werken Gr. mythologie (2 dln. 1854-1860) en Röm. Mythologie (1856) komt hij op voor een allegorische, natuur-symbolische verklaring van den mythus. Schreef samen met Ritter: Historia philosophiae Graecae-Romanae (1838, ³1898). *E. De Waele.*

Prélude, → Praeludium.

Prémesques, Fr. naam van → Permeke.

Premie, 1° de prijs, waarvoor een verzekeraar een bepaald belang verzekert.

2° De prijs, waarvoor een zgn. → premieaffaire wordt afgesloten, en tegen betaling waarvan de wederpartij zich verbindt om binnen een bepaalden termijn tot een overeengekomen prijs zekere fondsen te leveren of te ontvangen. *Ariëns.*

Premieaffaire is ter effectenbeurze van Amsterdam een transactie, waarbij de eene partij (premiegever) zich het recht bedingt om tegen betaling eener premie van de andere partij (premietrekker) gedurende een zekeren tijd hetzij een zeker fonds tegen een bepaalden koers te koopen (p. o m t e l e v e r e n), hetzij een zeker fonds tegen een bepaalden koers te verkoopen (p. o m t e o n t v a n g e n). De premiegever beperkt dus zijn risico tot de premie, die hij betaalt, terwijl zijn winstkans onbeperkt is. De p. om te leveren wordt ook wel h a u s s e p r e m i e of c a l l genoemd, de p. om te ontvangen b a i s s e p r e m i e of p u t t. Zie → Keur. De p. behoort onder de speculatieve affaires te worden gerangschikt.

L i t. : W. v. Lutterveld, Effecten (1933). *Huysmans.*

Premiejagers is in den e f f e c t e n h a n d e l de benaming voor degenen, die bij een emissie inschrijven met de bedoeling de toegewezen stukken zoo spoedig mogelijk met een kleine winst te verkoopen. Vaak convenieert het den p. niet de toegewezen stukken te betalen op den stortingsdag, zoodat zij op de koersontwikkeling onmiddellijk na den emissiedag een ongunstigen invloed uitoefenen. Zie ook → Emissie.

Premieleening, obligatieleening, bij welker periodieke uitloting, naast het aan elken obligatiehouder bij uitloting komende bedrag, voor de houders van een zeker aantal door loting te bepalen obligaties nog geldprijzen of premies ter beschikking worden gesteld. → Obligatie. *Huysmans.*

Premieloon, → Arbeidsloon (kol. 718).

Premieobligatie, → Obligatie; Premieleening.

Premiereserve, → Verzekeringswiskunde.

Premiermijn, voornaamste diamantmijn in Z. Afrika; ligt in Transvaal, 40 km ten O. van Pretoria, het eerst bewerkt in 1902; vindplaats van den → Cullinan, den grootsten diamant der wereld.

Woorden, die niet onder Pre. . . voorkomen, zoeke men onder Prae. . .

Premiestelsel, → Loonstelsels.

Premieverzekering, verzekering, waarbij de voor de verzekering verschuldigde premie onder het verzekerd voorwerp wordt begrepen. Zij komt in N e d. voor in de zeeverzekering. Het W. v. K. vermeldt haar in art. 612.

In het B e l g. W.v.K. wordt de verzekering der premie niet vermeld onder de voorwerpen, die voor verzekering vatbaar zijn; nochtans wordt algemeen aangenomen, dat de terugbetaling der premie kan verzekerd worden.

Prémontré, stamklooster der Orde van Premonstreit; gesticht door den H. Norbertus in 1120 nabij Laon en tot 1126 door hem bestuurd. De abt van P. was het hoofd der Orde en in zijn abdij werden de generale kapittels gehouden. Nadeelig werkte echter de aanstelling van commendataire abten (zie → Commende). In 1790 werd het klooster geconfisqueerd; de waardigheid van „Dominus Praemonstratensis" werd op het alg. kapittel van 1908 toegekend aan den generaal der Orde. *Th. Heijman.*

L i t. : Ch. Taïée, P. (2 dln. Laon 1873-'74).

Prent, algemeene benaming voor velerlei reproducties in verschillende technieken, vormen en grootten. Zie ook → Devotieprentje en → Volksprent. Meer in het bijzonder worden de termen prent en prentkunst gebruikt voor de Engelsche gravures der 18e eeuw, toen in mezzotint en stippelgravure en dgl. technieken veel werd gewerkt en dikwijls in kleuren gedrukt, vnl. als reproductie naar schilderijen; deze benaming zegt echter niets t.a.v. de wijze van vervaardiging. De mezzotint noemt men in Frankrijk ook „manière anglaise"; de graveurs William Ward, James Ward e.a. reproduceerden daarin schilderijen van Morland, enz. De stippelgravure werd vooral beoefend door Bartolozzi, Ryland e.a. naar origineelen van Angelica Kaufmann, Morland, enz.

De Japansche houtsneden noemt men ook wel Japansche prent (→ Japan, sub VII D).

Preparator, machine voor het prepareeren of ritsen van klaverzaad, indien daarin veel → hardschalig zaad voorkomt. Zij bestaat in hoofdzaak uit een cylinder, waarvan de binnenwand met een harde soort cement bekleed is, waartegen de zaden door een ronddraaiende schroef geslingerd worden. De zaadhuid wordt dan min of meer gekrast en de wateropname en ontkieming verbeterd. *Dewez.*

Prepareerzout is natriummetastannaat, Na_2SnO_3 (→ Tin, sub Tinverbindingen).

Prerogatief des Konings, → Koning.

Prerov (D. Prerau), stad in Moravië (Tsjecho-Slowakije); 22 000 inw.; metaalindustrie.

Presbameer, → Prespameer.

Presbyacusis (< Gr. presbus = oud) (g e n e e s k.) is ouderdomsdoofheid. Vooral de lage en de hooge tonen worden minder goed gehoord. Ook het tikken van een horloge wordt slecht of niet gehoord.

Presbyophrenie (g e n e e s k.) is een bepaalde vorm van → dementia senilis of praesenilis.

Presbyopie of ouderdomszien is de verzwakking van het → accomodatievermogen bij toenemenden leeftijd; berust op verharding van de lens en maakt deel uit van de leeftijdsveranderingen. Bij → emmetropie wordt de p. gewoonlijk merkbaar omstreeks de 45 jaren. Dan begint lezen, schrijven en handwerk op den gewonen afstand moeilijker te worden; het eerst bij zwakke verlichting. Bij hypermetropie (→ oververziendheid) wordt de p. iets vroeger gevoeld; ze wordt later opgemerkt bij zwakke myopie (→ bijziendheid). Hulp wordt verleend door het opzetten van een positieven bril. Bij brekingsafwijkingen moet het nummer van dit positieve glas opgeteld worden bij het getal van het glas, dat ter correctie van de afwijking noodig is. *Rubbrecht.*

Presbyteraat, priesterschap; het p. is op een na de hoogste graad onder de H. → Wijdingen. → Priester (sub B).

Presbyter-assistens (laat-Latijn, = bijstaande priester), priester, in pontificale plechtigheden den celebrant toegevoegd als eerste → minister. Daarbuiten is hij alleen toegestaan aan een nieuwgewijden priester bij diens eerste H. Mis.

Presbyterianisme, in het a l g e m e e n, in tegenstelling met het → episcopale stelsel van Lutheranen en Anglicanen, het Calvinistisch systeem van kerkorganisatie, waar de leiding berust bij ouderlingen (Gr. presbuteroi = ouderen) en predikanten der gemeente. → Protestantisme (sub C, a).

In het b ij z o n d e r heeten Presbyterianen de leden der kerkelijke gemeenten in Engeland, Schotland, Ierland en N. Amerika, die een presbyteriale kerkorganisatie hebben. Alleen in Schotland en Noord-Amerika tellen zij ettelijke millioenen. Ook hebben zij groote missiekerken in Indië, China, Japan, Australië, Kongo en elders.

Presbyterium, vereeniging, college van priesters, vandaar ook: plaats van bijeenkomst dier priesters in de oude basilieken achter het altaar (met den bisschopszetel in het midden). Later: naam voor de geheele ruimte om het altaar tot aan de Communiebank. Vgl. → Koor (2°). *Louwerse.*

Prescott, W i l l i a m H i c k l i n g, Amerik. geschiedschrijver. * 4 Mei 1796 te Salem (Mass.), † 28 Jan. 1859 te Boston. Hij legde zich toe op de geschiedenis van Spanje en Spaansch-Amerika; zijn werken, die zich door een merkwaardige literaire waarde onderscheiden, genoten een grooten bijval, maar zijn partijdig en nu verouderd. *Willaert.*

W e r k e n : Ferdinand and Isabella (3 dln. 1839); The conquest of Mexico (3 dln. 1843); The conquest of Peru (2 dln. 1847); Hist. of Philips II (3 dln. 1855-'58). — U i t g. (voll.) d. W. H. Munro (1904).

Presenning, kleed van zeildoek, meestal geteerd, waarmede luiken op schepen waterdicht worden afgedekt.

Presentatie, M a r i a-; → Mariafeesten (sub B); Opdracht van Maria.

Congregatie van O. L. Vrouw Presentatie, Benedictijnsche Congregatie. Zie → Benedictijnen (in N. en Z. Ned., kol. 556 onderaan).

Presentatietijd (b i o l.), → Inductie (2°).

Presentiegeld, vergoeding voor het bijwonen van vergaderingen; kan o.m. worden toegekend aan de leden van den gemeenteraad en der Prov. Staten (in België: Prov. Raden) voor het bijwonen der raadsen statenvergaderingen.

In het k e r k e l. r e c h t zijn p. uitkeeringen, waarop de tot den koordienst verplichte kanunniken van kathedrale en collegiale kapittels recht hebben, zoo dikwijls zij bij koorgebed en conventueele mis werkelijk aanwezig zijn. Bestaan reeds sedert de 2e helft der 11e e. Het tegenwoordig dienaangaande geldende kerkel. recht: C.I.C., vooral can. 395, 405, 418, 420, 421. De C.I.C. gebruikt steeds de benaming „distributiones", resp. „distributiones quotidianae" (Lat., = uitkeeringen, resp. dagelijksche uitkeeringen). *Schweigman.*

Woorden, die niet onder Pre. . . voorkomen, zoeke men onder Prae. . .

Presgaux, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 A5); ca. 500 inw. (vnl. Kath.); opp. 779 ha; landbouw; houthandel.

Presles, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 F4); opp. 824 ha, ca. 800 inw. (vnl. Kath.); landbouw, veeteelt; steengroeven, kleiaarde; merkwaardige Rom. vondsten. Te P. had vermoedelijk een veldslag plaats van J. Caesar tegen de Nerviërs. Oude heerlijkheid, afhankelijk van het prinsbisdom Luik. *V. Asbroeck.*

Presov, Tsjech. naam voor → Eperies.

Prespameer, op de Grieksch-Joegoslavische grens gelegen meer (XII 384 C2); opp. 288 km²; 906 m boven zee, 54 m diep. Geen bovengrondsche afvloeiing, maar waarschijnlijk onderaardsche afwatering naar het Meer van Ochrida.

Pressa Köln 1928, de zeer belangrijke internationale perstentoonstelling, welke in 1928 te Keulen werd gehouden en waar de dagbladpers van heel de wereld vertegenwoordigd was. Bijzonder trokken de modernste hoog- en diepdrukmachines de aandacht.

Pressburg, Duitsche naam voor → Bratislava.

Presspaan, een isolatiemateriaal, gemaakt uit gezonde taaie vezelstoffen, welke vrij vet gemalen worden en wijl ze hierom moeilijk te ontwateren zijn, worden ze meestal op vsch. rondzeefmachines in vsch. lagen door den afnaamcylinder te samen „gekoetst". (zie → Papier, sub Fabricatie). Om de gelijkmatige structuur en geringe porositeit, de hooge gelijkmatige, mechanische vastheid en het vrij zijn van electrisch geleidende substantiën, wordt p. meestal voor electrisch materiaal gebruikt. *Tielens.*

Pressus, sierneum bij het Gregoriaansch in gebruik; samengesteld met een → oriscus.

Presswood zijn houtvezelplaten, toegepast als binnenwerksch isolatiemateriaal voor warmte en geluid. Het materiaal bestaat uit lange houtvezels (stoomexplosie) van loof- en vooral van naaldhout, bij fabricage in papvorm tot platen gegoten en ingedroogd onder lichten druk. Is vochtwerend. Hetzelfde houtvezelmateriaal, onder hoogen druk (250-400 at) zonder bindmiddel samengeperst, levert het Presswood (Duitsch Pressholz), waarvan de Brinellhardheid 27-40 kg/mm² kan bedragen. Dit „pressed wood" heeft een hooge slijtsterkte (vloeren, draag-„metaal"); kan ook buitenwerks toegepast worden, bijv. als betonbekisting. *Beijnes.*

Prestant, in het front staand orgelregister. → Orgel.

Preston, fabrieksstad in Lancashire, Engeland (XII 464 F5), bij de uitmonding van de Ribble in de Iersche Zee; ca. 120 000 inw. Textielindustrie. Belangrijk spoorwegkruispunt.

Preti, M a t t i a, genaamd I l C a v a l i e r e C a l a b r e s e, schilder. * 24 Febr. 1613 te Taverna, † 13 Jan. 1699 op Malta. Kwam vroeg naar Rome; beïnvloed door Dominichino en Caravaggio, maar ontwikkelde zich zeer persoonlijk. Zijn stijl vertoont groote kracht; een der belangrijkste figuren der Rom. Barok.

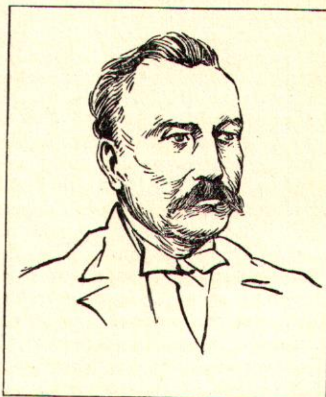
L i t.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. *Schretlen.*

Pretoria, administratieve hoofdstad der Unie van Z. Afrika sedert 1910 (I 536 F7); 1 500 m boven den zeespiegel; de burgerlijke gemeente P. beslaat met haar voorsteden ruim 100 km² van de vlakte tusschen de Magaliesbergen en den Witwatersrand; ze wordt doorsneden door de Aapjesrivier, een zijtak van de Limpopo; inwoners: 65 000 Blanken, 21 500 Inboorlingen, 2 000 Kleurlingen en 1 500 Indiërs. P. is gesticht in 1855 door M. W. Pretorius; sedert 1862 in opvolging van Potchefstroom hoofdstad van Transvaal en zetel van den gouverneur-generaal. Het centrum der stad is het Kerkplein, een der schoonst aangelegde op het Z. halfrond; de Kerkstraat is 10 km lang; onder de openbare gebouwen, sommige als de Raadzaal en het Hooggerechtshof nog dateerende uit den republikeinschen tijd, munt vooral uit het Uniegebouw ter huisvesting van regeeringsdepartementen; verder kerken en scholen, waaronder de univ. van P. met zijn beroemde faculteit van landbouw en veeartsenijkunde. Als nijverheidscentrum boogt P. o.a. op de Staatsijzer- en staalfabrieken, die plaatselijk gedolven ijzererts door middel van dito steenkool omzetten in artikelen voor publiek en particulier gebruik. Beroemd is het standbeeld van pres. Kruger door Van Wouw. *Besselaar.*

Pretorius, 1° A n d r i e s W i l h e l m u s J a c o b u s, leider van de Voortrekkers; vader van 2°. * 1799, † 1853. Kwam naar Natal na den moord op Retief en het vertrek van A. H. Potgieter, leidde den beslissenden slag bij Bloedrivier (16 Dec. 1838), hielp bij de stichting en het bestuur der republiek Natal (1838-'43), werd na de annexatie afgevaardigd om de zaak der Boeren te bepleiten bij den Kaapschen gouverneur, sir Henry Pottinger, die weigerde hem te ontvangen (1847), verliet daarop met de meeste Afrikaners Natal en trok naar Magaliesberg bij Pretoria, verloor den slag van Boomplaats (1848) in den Oranje-Vrijstaat tegen sir Henry Smith; trok terug naar Transvaal, gekozen tot commandant-generaal van Potchefstroom en Rustenburg tegen A. H. Potgieter (1851), sloot met Groot-Brittannië de Z a n d r i v i e r - C o n v e n t i e (1852), waarbij Transvaal onafhankelijk verklaard werd, en verzoende zich met Potgieter. Bekroonde zijn levenswerk door onafhankelijkheid te veroveren voor Transvaal. *Besselaar.*

A. W. J. Pretorius.

2° M a r t i n u s W e s s e l, president der Zuid-Afrik. Republiek; oudste zoon van 1°. * 1819 te Graaff Reinet, † 19 Mei 1901 te Potchef-

M. W. Pretorius.

stroom. Maakte met zijn vader den Grooten Trek mede, nam deel aan den slag bij Bloedrivier (1838), trok na de bezetting van Natal naar den Oranje-Vrijstaat en Transvaal en volgde zijn vader op als commandant-generaal in 1853. Versloeg het Kafferhoofd Makapaan in 1854 en streefde naar verzoening der partijschappen en vereeniging der kleine in één groote Boerenrepubliek, zelfs met den Oranje-Vrijstaat. Werd eerste president der Z. Afrik. Republiek (1857-'71); van Oranje-Vrijstaat (1860-'63). Hij slaagde in 1864 in het samensmelten der vier kleine rep.: Potchefstroom, Lijdenburg, Utrecht en Zoutpansberg, waarmede een einde kwam aan de burgertwisten. Hij veroverde deelen van Beetsjoeanaland en trachtte een zeehaven te verkrijgen op Portug. gebied; deze buitenlandsche uitbreidingszucht leidde tot zijn val in 1878; hij onttrok zich aan het openbare leven na de verkiezing van pres. Paul Kruger in 1883. *Besselaar.*

Preuss, Konrad Theodor, ethnoloog. * 2 Juni 1869 te Preuss.-Eylau. Directeur van het Museum für Völkerkunde te Berlijn en prof. in Amerik. oudheidkunde aan de univ.; aldaar; maakte wetensch. reizen naar Mexico (1905-'07) en Columbia (1913-'19).

Werken: o.a. Ursprung der Religion u. Kunst (in: Globus 1904-'05); Die geistige Kultur der Naturvölker (^{2}1923); Glauben u. Mystik im Schatten des Höchsten Wesens (1926).

Preutschheid, ontaarding en overdrijving van het → schaamtegevoel.

Preventie (recht). Men spreekt van de p. of preventieve werking, die van een straf uitgaat, wanneer de uitwerking van een straf gericht is op het voorkomen van norm-overtredingen in de toekomst. Men maakt onderscheid tusschen generale p., d.w.z. de werking op de rechtsgenooten in het algemeen, en speciale p., de werking op den schuldige in het bijzonder. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Preventieve geneeskunde, → Voorzorg (geneesk.).

Preventieve hechtenis, andere term voor voorloopige → hechtenis.

Preveza, 1° Grieksche nomos (=departement) (XII 384 B3); opp. 1 607 km² (1932), ca. 80 000 inw. (1928). 2° Hoofdstad van den gelijknamigen nomos (XII 384 B4) aan den ingang van de Golf van Arta; ruim 10 000 inw. (1928).

Prévost, Marcel, Fransch romancier van de psychologische richting. * 1 Mei 1862 te Parijs. Zijn overvloedige productie is moreel belast en artistiek van middelmatig gehalte. Als leverancier van ongezonde literatuur maakte hij naam, niet het minst in het buitenland. Lid der Fr. academie sinds 1909.

Werken: o.a. reeksen Lettres de femmes (1892 vlg.); Lettres à Françoise (1902); Les Don Juanes (1922); Sa maîtresse et moi (1925). — Lit.: Jules Bertaut, M. P. (1904).

Prévost d'Exiles, abbé Antoine-François, Fransch romancier, behoorend tot de vooraanstaande figuren van het vóór-Romantisme. * 1 April 1697 te Hesdin (Artois), † 23 Nov. 1763 te Chantilly. Verliet het klooster en doorkruiste vele landen, vnl. Nederland en Engeland. Rijke belangstelling voor Engeland verwekte hij met Le Pour et le Contre (1733-'40) en hij baande den weg voor een ruimere cosmopolitische geestesontvankelijkheid als directeur van het toonaangevend Journal étranger (1755 vlg.). P. is een raak, doch vaak te pathetisch schilder van de alles verterende en beheerschende liefde, die noch door menschelijke noch door goddelijke wetten zich laat inperken.

Werken: o.a. Histoire du chevalier Des Grieux et de Manon Lescaut (1731); Hist. des Voyages (25 dln. 1747-'60). — Lit.: V. Schroeder, Un romancier fr. au 18e s.: l'abbé P. (1898); H. Harrisse, L'abbé P. (1896); Eug. Lanerre, „Manon Lescaut" de l'abbé Prévost (1930). *Willemyns.*

Prex (Lat., = bede), oude naam voor het gebed bij uitnemendheid: het Eucharistisch gebed der H. Mis. → Anaphoor; Prefatie; Preces.

Preyer, Wilhelm, physioloog. * 4 Juli 1841 te Mosside bij Manchester, † 15 Juli 1897 te Wiesbaden. Van 1869 tot 1893 hoogleeraar in de physiologie te Jena. Hij is de geestelijke vader van de proefondervindelijke kinderpsychologie.

Werken: o.a.: Die Seele des Kindes (1882); Elemente der allg. Physiologie (1883); Elemente der reinen Empfindungslehre (1877); Hypnotismus (1890); Die geistige Entwicklung der ersten Kindheit (1893); Zur Psychologie des Schreibens (1895).

Preysing (eigenl. Preysing Lichtenegg-Moos), graaf Konrad von, bisschop van Berlijn. * 30 Augustus 1880 te Kronwinkel (Beieren). Was eerst in diplomatieken dienst; werd priester gewijd in 1912; was van 1913-'17 dompredikant te München. Bisschop van Eichstadt in 1932, daarna, in 1935, van Berlijn.

Mgr. von Preysing.

Werken: o.a. Der Leserkreis der Philosophoumena Hippolyts (1914); Gesellschaftssitten und Sittengesetz (1927). Vertaalde de werken van Fred. Will. → Faber.

Préz, Josquin des (Judocus Pratensis), Ned. componist, een der grootste meesters aller tijden. * Ca. 1450 in Henegouwen, waarsch. te Condé, † 27 Aug. 1521 te Condé. 1474 kapelzanger te Milaan. Van 1503 praebendehouder te Condé, waar hij als proost van het domkapittel stierf. Uit zijn veelomvattend werk noemen wij: drie boeken 4-st. missen, andere missen in hs. te Rome, München, Kamerijk enz.; talrijke motetten in verzamelingen bij Petrucci, Attaingnant en Th. Susato; Fransche chansons bij Attaingnant, enz. Zijn werk wordt door professor A. Smijers bij de Ver. voor Ned. Muziekgesch. uitgegeven (reeds 16 afl.). Niet ten onrechte werd P. door tijdgenooten de „Prins der Toonkunst" genoemd. Van zijn meester Ockeghem

Josquin des Préz.

heeft hij de verfijnde techniek van het contrapunt; hij ontwikkelt echter den door-imiteerenden stijl naar het gelijkwaardig behandelen van alle stemmen. Zijn groote persoonlijkheid straalt het meest uit in den ongeëvenaarden zin voor welluidendheid en zuiver plastische stemverbindingen. *Lenaerts.*

L i t. : A. Smijers, J. d. P. (in: Proceedings of the Mus. Assoc., 53 1927); O. Ursprung, J. d. P. Eine Charakterzeichnung (in: Bull. Union musicol., VI 1926).

Prezzolini, G i u s e p p e, Ital. essayist. * 27 Jan. 1882 te Perugia. Jeugdvriend van → Papini, beschreven als Giuliano in Un Uomo finito, medeoprichter van het tijdschrift Leonardo. P. sloot zich echter aan bij Croce en diens philosophie van het idealisme. Tegenw. directeur van La Casa italiana van de Columbia univ. te New York.

V o o r n. w e r k e n : La coltura italiana (1923); La vita di N. Machiavelli fiorentino (1927). *Ellen Russe.*

Priamel (< Lat. praeambulare = vooruitwandelen), **1°** (p h i l o l.) kort gedicht, verwant aan het → epigram, geheel gericht op den slotregel. Vooral in Duitschland; met name Hans Rosenblüt, 15e eeuw, Neurenberg.

L i t. : Uhl, Die deutsche P. (1897).

2° (M u z i e k) In Duitschland in de 16e eeuw de naam voor een komisch lied (vaak meerstemmig), dat samengesteld was uit fragmenten van bekende liederen. In instrumentale composities van de 17e e. vindt men de p. ook aangeduid in den zin van → praeludium of praeambulum. *de Klerk.*

Priamus (G r. m y t h.), de oude koning van Troje, zoon van Laomedon, echtgenoot van Hecuba. Hij had 50 zoons, o.a. Hector, Helenus, Deïphobus en Paris, en 50 dochters. Bij de inneming van Troje werd hij door de Grieken verslagen (Vergilius' Aeneis).

Priangan of Preanger Regentschappen, a f d e e l i n g (residentie) van de prov. West-Java (XIV 496 B/C 2-3); omvat de regentschappen Bandoeng, Soemedang, Tasikmalaja, Tjiamis en Garoet; opp. 13 655,35 km², waarvan 457 440 ha droge en 227 603 ha natte (sawah) bouwvelden der Inheemsche bevolking; 3 448 796 inw. (eind 1930), w.o. 27 231 Eur., 33 003 Chin. en 1 066 andere Vreemde Oosterlingen. Het grondbezit der Inh. bevolking is voor het overgroote deel erfelijk individueel, een gering percentage wordt communaal met vaste aandeelen bezeten. P. is bijna geheel bergland, dat in het Z. en O. in heuvelland overgaat. In het N.O. en in het Z.O. strekken zich vlakten uit. Het aantal bergtoppen is zeer groot. De Halimoen (1 750 m), Salak (2 215 m), Gede (2 962 m), Pangrango (3 020 m), Boerangrang (2 057 m) en Tangkoebanprahoe (2 072 m) liggen aan of op de West-Noordgrens; de Patoea (2 386 m) en Malabar (2 343 m) liggen ten Z. van Bandoeng, de Kendang (2 608), Papandajan (2 660 m), Tjikoeraj (2 818 m), Galoenggoeng (2 230 m), Talagabodas (1 870 m) en Goentoer (2 244 m) liggen om Garoet. Tusschen deze toppen liggen zeer vruchtbare hoogvlakten, waar zeer veel rijst, vruchten, aardappelen en groenten worden geteeld. Zeer belangrijk zijn de ondernemingen van thee, kina, rubber, aetherische oliën en tapioca. De S.S.lijn van W. naar O. Java, als ook de verbinding Batavia—Buitenzorg—Bandoeng doorsnijdt dit ressort. Bevolking bijna geheel Soendaneesch, taal Soendaneesch. *Brokx.*

De P. vallen, wat de Kath. missie betreft, onder de apost. prefectuur van Bandoeng.

Priapismus (g e n e e s k.), naar → Priapus genoemd verschijnsel, waarbij de zwellichamen van den penis door de tonische spanning in de bulbocaverneuze spieren sterk en zelfs zeer pijnlijk gezwollen zijn. Alleen bij partieele beschadiging van het ruggemerg boven de genitale ruggemergcentra komt p. voor. *Klessens.*

Priapus (G r. m y t h.), god van de vruchtbaarheid van het land, vooral van de tuinen. Hij werd vooral vereerd in Lampsacus, aan den Hellespont. Later was hij ook god van de herders en van de schippers en visschers. Hij is de zoon van Aphrodite en Dionysus. → Priapismus.

Pribram, → Heiliger Berg (2°).

Pridworow, Russisch, in Bolsjewistische kringen hoog geprezen satyricus, die onder pseud. D e m j a n B j e d n ij (de arme Demjan) schrijft. Hij is een typisch voorbeeld van den zgn. orthodoxen „proletkult" (trouw aan Marx blijvende proletarische ontwikkeling): zijn verzen zijn niet anders dan rijmelarij. *v. Son.*

Prie, H e r c u l e J o z e f L o d e w ij k T u r i n e t t i, m a r k i e s v a n, Ital. staatsman. * 27 Nov. 1658 in Piemont, † 12 Jan. 1726 te Weenen. Ging als ambassadeur van Piemont te Weenen in 1691 over in dienst van Oostenrijk. Na den vrede van Utrecht (1713) verkreeg hij het beheer over de Zuidelijke Nederlanden, wier gouverneur prins Eugenius van Savoye door militaire bedrijvigheid afwezig bleef. In 1716 heeft hij den titel van gevolmachtigd minister. Zijn hooghartige houding was oorzaak van de muiterij, die leidde tot de veroordeeling van den ambachtsdeken Anneesens. Het ontslag van prins Eugenius in 1724 als gouverneur veroorzaakte tevens het heengaan van P. Hij vertrok naar Weenen, waar hij trachtte zijn beheer te rechtvaardigen.

Prieel, een tegen zon, wind en regen en ook tegen nieuwsgierige blikken eenigszins beveiligde rustplaats in den tuin, waarin de noodige tuinmeubelen. De eenvoudigste vorm is wel een overhuiving door de beplanting zelf. Beter is een p., gemaakt van latwerk, dat men laat begroeien. Grootere p. zijn vaak gedeeltelijk of geheel van planken en/of van steen gemaakt. Dan worden het echter al meer t u i n h u i z e n, die een dak krijgen en van vaste of opengaande ramen en een deur worden voorzien. Het tuinhuis kan vrijstaand of bijv. in aansluiting aan den tuinmuur worden gebouwd. In zeer groote tuinen en parken kan het tuinhuis weer tot p a v i l j o e n uitgroeien. Zoowel in p. als in tuinhuis moet aan den vloer de noodige aandacht geschonken worden, vooral bij vochtigen bodem. *Hendricks.*

Prieel van Troyen, Mnl. gedicht, misschien oorspronkelijk (ca. 900 vv.) van den Gentenaar Segher Dieregotgaf, wellicht nog uit het einde der 12e eeuw. Het schildert vooral de hoofsche Trojaansche edelen en dames in een prieel, waar ze allerlei galante gesprekken voeren en hoofsche liefdesverklaringen afleggen. Het werd opgenomen, te zamen met Paerlement van Troyen, en nog een derde gedicht van denzelfden Dieregotgaf, over den Grooten Strijd, „daer hem her Hector ende Achilles in ondersprakén", in van Maerlant's Historie van Troyen.

U i t g. : Blommaert, Oud-Vl. Ged. (I 1838); J. Verdam, Episodes uit Maerlant's Historie van Troyen (1874); en in de voll. uitg., door N. de Pauw en E. Gailliard, van de Istori van Troyen (1889-'92). *V. Mierlo.*

Priem- (w i s k.), → Ondeelbaar. P r i e m g e t a l = ondeelbaar getal. P r i e m f a c t o r = ondeelbare factor.

Priem [Lat. prima (hora) = eerste (uur)] (l i-

t u r g.), naam van het eerste der zgn. Kleine Uren van het Koorgebed, oorspr. (eind 4e eeuw in het Oosten) ochtendgebed genoemd en gebeden met zonsopgang. St. Benedictus († 543) gaf het den naam van Priem. Het had den vorm der andere drie: Terts, Sext en Noon. Later voegde zich eraan toe het zgn. Officium capituli (→ Capitulum, 2°), samengesteld uit zegeningsgebeden over den dagarbeid der monniken, voorafgegaan door de lezing van → Martyrologium (en → Necrologium) en gevolgd door die van een hoofdstuk van den Regel (→ capitulum) met als slot den zegen van den abt.

L i t. : Callewaert, De Breviarii Rom. liturgia (Brugge); Eisenhofer, Handb. d. kath. Liturgik (1933); Koenders, Handb. der Liturgie. *Louwerse.*

Priene, oude stad in het dal van den Meander in Klein-Azië; het oudste P., teruggaand tot in praehist. tijd, werd in de 4e eeuw v. Chr. vervangen door het jongere P., dat terrasgewijze tegen het Mycale-gebergte aangebouwd werd met een rechthoekig stratennet. De ruïnen bij Kelebesj toonen ons een Hellenische stad met zuilengangen, tempels enz.

L i t. : Wiegand en Schrader, P. (1904); A. v. Gerkan, Das Theater von P.; K. Regling, Die Münzen v. P. (1927). *W. Vermeulen.*

Prierias (eigenl. Mazzolini), S i l v e s t e r, Dominicaan, bestrijder van Luther. * 1456 te Prierio, † 1523 te Rome. Was generaal-vicaris van de Lombardische provincie, inquisiteur, prof. in de Thomistische theologie te Rome. Eerst tegenstander van Reuchlin, later ook van Luther, wiens aflaatthesen hij met zijn Dialogus en, na Luther's Responsio, met een nieuw geschrift bestreed. P. stelde ook de vormelijke aanklacht op voor het proces tegen Luther. Zijn meest verspreide werk is de Summa Summarum. Tegenover Luther valt hij vaak in overdrijvingen. *Wachters.*

Priessnitz, V i n c e n z F r a n z, een der grondvesters der watergeneeskunde. * 4 Oct. 1793 te Gräfenberg (Silezië), † 28 Nov. 1851 aldaar. P. was een eenvoudige boerenzoon met een aangeboren intuïtie voor de juiste bestudeering van physische problemen en toepassing daarvan in de geneeskunde. Zijn waterkuur bestond vooral uit zeer krachtige koudwateraanwendingen. Het zgn. P r i e s s n i t z - v e r b a n d (→ Omslagen) wordt nog zeer veel in de geneeskunst toegepast. *Mom.*

Priester. A) Bij de Joden. Voor den tijd van Moses wordt in het O. T. geen eigen priesterstand vermeld. In opdracht van God werden Aäron en zijn zonen priester gewijd door Moses. Deze wijding gold voor alle nakomelingen. Van wijding is later geen sprake meer. Aäron was hoogepriester, op den eerstgeborene van de familie zou dit hoogepriesterschap overgaan. De andere zonen waren p., de andere leden van den stam levieten. Zoo was het Israëlietische priesterschap aan een bepaalde familie verbonden. Volgens sommige niet-Kath. auteurs zou het Israëlietisch priesterschap ontstaan zijn na de Babylonische gevangenschap. Deze theorie is in strijd met de duidelijke gegevens van het Oude Testament.

De p. van het O.T. leefden in bepaalde steden, waren gebonden aan bepaalde voorschriften, maar droegen alleen bij hun priesterdienst bepaalde kleeding. Deze dienst bestond in het brengen van de offers en de verzorging van het heiligdom. David verdeelde hen in 24 klassen, die op de beurt dienst deden. De boeken van het O. T. geven een onvolledig en onduidelijk beeld van de geschiedenis en van het practisch leven der p. Hun invloed schijnt vooral in later tijd van weinig beteekenis geweest te zijn.

L i t. : o.a. A. van Hoonacker, Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'hist. des Hébreux (1899). *C. Smits.*

B) Bij de Katholieken. a) Dogmatisch. Krachtens de hypostatische vereeniging is de mensch Christus van nature tot middelaar tusschen God en de menschen en dus tot hoogepriester gesteld. Als zoodanig heeft hij het offer van zijn leven aan God opgedragen tot verzoening voor heel het menschdom.

In de Kerk wordt het priesterschap van Christus voortgezet in een afzonderlijken stand, die, als orgaan van de Kerk, in haar naam en in afhankelijkheid van het priesterschap van Christus, het éene offer aan God opdraagt. Dat dit priesterschap een afzonderlijken stand vormt, neemt de Kerk aan met heel de Overlevering, die bevestigd wordt door 2 Tim.1.6, waaruit blijkt, dat door een speciale wijding de p. boven het volk verheven wordt. Maar ook neemt de Kerk met de Protestanten het priesterschap in algemeenen zin aan, zooals 1 Petr.2.9 dit leert. Dit houdt in, dat ieder het geschapene, voor zoover dit onder zijn macht ligt, aan God moet onderwerpen.

In den priesterlijken stand bestaat een rangorde. Het volledigst wordt de priesterlijke macht bezeten in het episcopaat. De bisschoppen kunnen alle priesterlijke bedieningen uitoefenen en met name ook anderen tot p. wijden. Op het episcopaat volgt het presbyteraat, dat de macht geeft tot het opdragen van het H. Misoffer, tot biechthooren, tot het toedienen van het H. Oliesel, terwijl de p. tegenw. ook de gewone bedienaar van het H. Doopsel is. Het diaconaat geeft de macht om den p. in de H. Mis te helpen en in buitengewone gevallen de H. Communie uit te reiken en plechtig het H. Doopsel toe te dienen.

Deze verschillende graden van het priesterschap worden verkregen door de verschillende wijdingen, welke samen het Sacrament van het H. Priesterschap vormen en behalve een vermeerdering der heiligmakende genade en speciale dadelijke genaden een merkteeken indrukken, waarvan de priesterlijke macht afhankelijk is.

Voor de w ij d i n g e n als liturgische plechtigheden, zie → Wijdingen. Voor de inwendige vereischten voor r o e p i n g tot het priesterschap, zie het artikel → Roeping.

L i t. : Al. Janssens, De Heilige Wijdingen (2 dln. 1933-'35). *v. d. Putte.*

b) Opleiding. Deze omvat de geestelijke en wetenschappelijke vorming der candidaten voor het priesterschap en duurt ten minste 12 jaren. De Kerk geeft er sterk de voorkeur aan, dat de candidaten hun opleiding geheel ontvangen aan speciaal daarvoor bestemde internaten, nl. → seminaries (voor opleiding tot wereldgeestelijke) of daarmee gelijkstaande kloosterscholen. Voor de lagere (gymnasiale) studies dient het → klein-seminarie, terwijl het hooger onderwijs in de wijsbegeerte (minstens 2 jaren) en de theologie (minstens 4 jaren) aan het → groot-seminarie wordt gegeven. Voorschrift is, dat ten minste de theologische cursus wordt gevolgd aan een door de kerkelijke overheid opgericht seminarie of andere instelling van Kath. kerkelijk → hooger onderwijs, en dat de studenten gedurende dien tijd in het seminarie of eigen convict wonen (C.I.C. can. 976 §3 en can. 972 §1). *W. Mulder.*

Voor de opleiding der p. in v r o e g e r e n t ij d, zie → Priesteropleiding.

C) De **Protestanten** leeren, dat Christus een éénige

offerande gebracht heeft als éénige hoogepriester en dat wij daarom geen andere priesters nevens Hem noodig hebben. De verwerping van het priesterschap als sacrament is de consequentie van de ontkenning van de Goddelijke instelling der kerkelijke hiërarchie en van het wezenlijk verschil tusschen clerus en leeken.

De Protestant erkent een zgn. priesterschap aller geloovigen, omdat hij uit kracht zijner verlossing door Christus Gode dankoffers verplicht is. In dezen samenhang wordt het priesterschap dus in oneigenlijken zin opgevat.

L i t. : H. Bavinck, Geref. Dogmatiek (2e dr.); Kuyper, E Voto Dordraceno (I); Katschthaler, Theolog. dogm. spec. (IV); Wemle, Calvin (z.j.). *Lammertse.*

D) Bij de heidenen. Het priesterschap in den vollen Katholieken zin van het woord vinden we in het heidendom niet. De heidensche priesters zijn slechts priester in een analogen zin. De mensch, die zich door gebed of offer tot de godheid wendde, vreesde vaak noch de juiste formule, noch de noodige riten te kennen, of achtte zich onwaardig rechtstreeks met de godheid te verkeeren. Bovendien eischte de gemeenschappelijke eeredienst, dat bij de uitoefening daarvan iemand vóórging, als vertegenwoordiger der gemeenschap tegenover de godheid optrad. Daarnaast is de lijn tusschen de priesters, die de religieuze riten voltrekken en in den dienst der gemeenschap staan, en de toovenaars, die bovenzinnelijke krachten of lagere geesten tot hun dienst willen dwingen, vaak niet zuiver te trekken.

1° N a t u u r v o l k e r e n. Wij mogen aannemen, dat eerst de oudste van de familie, de stamvader, in naam der familiegemeenschap als priester is opgetreden. Dit gebruik vinden we zonder twijfel terug bij de patriarchale organisatie, en leeft voort in de koningen van de Semietische en Indo-Europeesche volkeren en zelfs in de staatsambtenaren der Grieken en Romeinen, die in naam van het volk de offers opdroegen. Waar de jeugdwijdingen in zwang waren, werd een bijz. rol toevertrouwd aan de ouderlingen, die als bewaarders van de stamoverleveringen de jeugdige candidaten onderrichtten over hun sociale en religieuze plichten en tevens de ceremonies der jeugdwijdingen leidden. Naast deze mannen treden ook anderen naar voren, die op een of andere manier bewezen hebben in nauwere betrekking tot de godheid te staan: extasen, wondervolle gebedsverhooringen, een heilig leven, eigenaardige lichamelijke kenmerken, enz. gaven het bewijs van die bijz. verhouding. Zoo bestond, en bestaat nog, bij de Pygmeeën van West-Centraal-Afrika een zeer geziene medicijnman (Ndjoax), wie de eeredienst van den Schepper door gebed en offer (dit laatste eerst later) was toevertrouwd. In de latere culturen vinden we gewoonlijk twee klassen van menschen, die tot de hoogere machten in bijz. betrekking staan. De eene klasse wordt bemind en geacht en werkt tot heil van de gemeenschap: de priesters; de anderen, eerder toovenaars te noemen, worden gevreesd, maar toch ook te hulp geroepen.

2° De c u l t u u r v o l k e r e n. Deze vsch. motieven vinden we in een varieerende vermenging terug in de nationale godsdiensten van de Antieke culturen. Bijna overal vinden we het motief terug, dat de koning de eigenlijke hoogepriester, de bemiddelaar tusschen het volk en zijn god is. In veel gevallen maakt hij aanspraak op goddelijke waardigheid. Het sterkst is dit tot uitdrukking gekomen in Egypte. Maar onder den koning of, waar de koning plaats heeft moeten maken voor een meer republikeinsche staatsinrichting, zooals in Griekenland en Rome, onder den staat, staan dan de verschillende priesters, die in den dagelijkschen eeredienst de bemiddelaars zijn tusschen het volk en de goden. Toch is de rol dezer priesters in deze verschillende nationale godsdiensten zeer verschillend. In Egypte zijn ze op de eerste plaats de hovelingen van den god, in Babylon de bemiddelaars bij het offer, in Griekenland is hun rol eerder die van raadgevers bij den te volbrengen eeredienst, in Rome waren de pontifices op de eerste plaats staatsdienaren en raadgevers van de staatsambtenaren, die religieuze riten hadden uit te voeren; in het Indische Brahmanisme steeg de beteekenis van de rol der priesters met de stijgende beteekenis van het Brahmanistisch offer. Vaak werden de priesters en priesteressen beschouwd als een soort incarnatie van hun god; soms vervulde de priester maar de rol van den god gedurende een of andere religieuze ceremonie, zooals de hierophant in mysteriën van Eleusis of de Mexicaansche priester, die bij het menschenoffer den zonnegod incarneerde. Het geloof van het Lamaïsme, dat de Dalaï-Lama en de Taski-Lama geïncarneerde Boeddha's waren, was gebaseerd op de leer over de Bodhisatwa's en de hemelsche Boeddha's. → Lamaïsme. In verband met het offer werd van de priesters dikwijls verwacht, dat zij uit de ingewanden der offerdieren de gunstige of ongunstige voorteekens zouden weten af te lezen. Anderen moesten de orakels verklaren, zooals de profeten en de exegeten van Delphi. Verder waren zij de bewaarders der religieuze overlevering, de opstellers van de godsdienstige hymnen, de leiders van godsdienstige optochten enz. In oogenblikken van ramspoed gaven zij raad over de middelen, die moesten aangewend worden om den toorn der goden te bezweren. Eigenlijke zielzorgers evenwel zijn de officieele priesters van deze nationale eerediensten niet geweest. Deze rol kreeg de priester eerst in godsdiensten of sekten, die meer belang hechtten aan het innerlijk zieleleven en aan de zedelijke waarden in het verkeer met de godheid. Daar het offer, evenals de gedachte aan een eigenlijke bemiddeling tusschen de religieuze gemeenschap en de godheid hier vaak ontbreekt, kan hier maar in een oneigenlijken zin van priesters gesproken worden zij zijn slechts verkondigers van de leer, verklaarders der heilige boeken, theologen, opvoeders, zielzorgers, voorgangers in den eeredienst. Hoezeer ze ook in beteekenis en waarde verschillen, kunnen we onder deze categorie rangschikken: de Indische goeroe's, de Boeddhistische monniken, de bonzen van de Japansche Jodo-Sjin-Sjoe, de Mohammedaansche voorbidders (iman), predikers (khatib), gebedroepers (moeezzin). De macht der priesters was bij vsch. cultuurvolkeren zeer groot; vaak vormden zij een goed georganiseerde, zelfbewuste kaste.

L i t. : K. L. Bellon, Inl. tot de godsdienstgeschiedenis (1935); J. Lippert, Allg. Gesch. des Priestertums (2 dln. 1883; verouderd); R. Ch. Darwin, Die Entwicklung der Priester und der Priesterreiche (1929, niet-Kath.); Encycl. of Rel. and Ethics (s.v. Priest, Priesthood); Relig. in Gesch. und Gegenwart (IV, s. v. Priestertum); Lex. Theol. Kirche (s.v. Priester). *Bellon.*

Priestercodex is één van de vier voornaamste bronnen, waaruit volgens de moderne bijbelcritiek, vnl. in de hypothese Graf-Wellhausen, de Pentateuch bestaat. Ze zou ontstaan zijn tijdens en na de ballingschap, onder Esdras of nog later met de reeds bestaande bronnen zijn vereenigd. *C. Smits.*

Priesterkoning, → Joannes de Priester-koning.

Priesterkoor, → Koor (sub II); Presbyterium; Sanctuarium.

Priestermissiebond. Het doel van den P.M.B. is: in de priesters en door dezen in de geloovigen een vurigen missiegeest op te wekken, opdat alle leden der H. Kerk samenwerken aan de verbreiding van het Rijk van Christus over geheel de wereld. De P.M.B. licht zijn leden voor door publicaties, cursussen, het organiseeren van congressen, enz. De leden trachten het doel der vereeniging te verwezenlijken door hun gebed, het bevorderen van missieroepingen, het aanwakkeren van den missiegeest onder de geloovigen in hun predicaties, gesprekken en geschriften, het organiseeren van missiefeesten en vnl. door de pauselijke missiegenootschappen en de andere missiewerken te steunen. L e d e n zijn de priesters en de studenten in de theologie, die zich daartoe hebben aangemeld bij den secretaris der diocesane afd. of het alg. secretariaat, en een jaarlijksche contributie betalen. De N e d. P.M.B. is een nationale afd. van de Unio Cleri pro missionibus, onder rechtsmacht van de Congregatie der Propaganda gesteld (1919). De Unio richtte in 1936 een Centraal Bureau van den P.M.B. op. Bijna alle Ned. seculiere priesters en seminaristen, en vele regulieren zijn lid van den P.M.B., die als orgaan heeft: het driemaandelijksch tijdschrift Het Missiewerk, met een oplage van ruim 6 000 exemplaren. De P.M.B. in Ned. hield een internationaal, een nationaal en vsch. diocesane congressen, werkte mede aan de oprichting van een hoogleeraarszetel in de missiologie aan de univ. te Nijmegen en aan de totstandkoming van het Ned. volkenkundig missiemuseum te Tilburg. *A. Mulders.*

Ook in B e l g i ë mag de P.M.B. op hoogen bloei roemen. 1 Maart 1937 telde hij, voor al de bisdommen samen, 8 293 leden onder de seculiere geestelijkheid (op een gezamenlijk getal van 9 157), 655 seminaristen (op 1 114) en 817 reguliere geestelijken. Intensief wordt in iedere parochie de missiegedachte gevoed door strooibrieven, gebedsactie, enz., terwijl missietentoonstellingen worden georganiseerd. *Allossery.*

Priesteropleiding in vroegeren tijd. a) Algemeen. In den oudsten tijd der Kerk was de p. weinig of niet geregeld. Bij voorkomende gevallen werd dikwijls een door deugd en bekwaamheid uitstekend leek (soms gedwongen) tot priester gewijd. Ook in de vroegere M. E. bereidde men zich dikwijls nog op het ambt voor door private opleiding bij een ouderen geestelijke, maar allengs werd het bezoek van een dom-, kapittel- of kloosterschool de meest gebruikelijke weg, terwijl in de latere M.E. ook de hoogescholen daartoe druk bezocht werden (Nederlanders vooral aan die van Keulen, Leuven en Parijs). Voor hoogere functies in het priesterschap werd dikwijls het doctoraat, aan zulk een hoogeschool behaald, vereischt. Aan het begin van den n i e u w e r e n tijd heeft het Concilie van Trente ingrijpend voorzien in een meer geregelde p., als een der voornaamste middelen tot het Kath. herstel tegenover den afval van het Protestantisme.

L i t.: Stachnik, Die Bildung des Weltklerus im Frankenreiche (1926).

b) In **België** heeft sindsdien de p. geregeld aan de seminaries plaats. *Gorris.*

c) In de **Noordelijke Nederlanden,** waar het Calvinisme overheerschte, vormde de priesteropleiding een moeilijk probleem, dat veel beleid en groote offers van geestelijkheid en geloovigen der → Hollandsche Zending geëischt heeft. In de Utr. kerkprovincie van 1559 heeft alleen het aartsbisdom het tot een seminarie gebracht, op aandrang van Rome 1575 gesticht door de kapittels, zonder beteekenis gebleven, kort na 1580 geseculariseerd. Beneden den Moerdijk ontstonden seminaries te Den Bosch (1571 gest., kort na 1580 vervallen, 1617 heropgericht, 1629 opgeheven) en Roermond (1599-1798). Verder voorzag het in 1605 gestichte seminarie van Antwerpen ook Westelijk N. Brabant van priesters.

De Hollandsche Zending heeft ca. 1592-1602 een primitief seminarie bezeten ten huize van Eggius te Amsterdam, later te Haarlem. Ook 1673-'83 bezat zij er een in het St. Elisabethsklooster te Huissen. Verder heeft zij tot 1799 geen sem. bezeten, evenmin als het vicariaat Den Bosch 1629-1798. Beide gebieden kregen hun priesters in hoofdzaak van de theologische faculteiten van de universiteiten te Leuven, Douai en Keulen, ook wel van het Collegium Urbanum der Propaganda te Rome, het sem. te Munster en de Zuid-Nederlandsche en Fransche seminaries der Oratorianen.

Zij, die aan de genoemde universiteiten studeerden, vonden, voor zoover zij minder bemiddeld waren, onderkomen en zekere geestelijke leiding in Colleges, meestal p a e d a g o g i a, ook (maar ten onrechte) seminaries geheeten. Van de met het oog op de Noordel. Nederlanden na de Hervorming gestichte colleges waren voor de **theologische** studies de voornaamste: 1° het Collegium R e g i u m te Leuven, 1578 op verzoek van Lindanus gesticht door Philips II; 2° het Collegium A l t i c o l l e n s e of de Hooge Heuvel, 1602 te Keulen gesticht door Sasbout Vosmeer; het werd 1673 om den oorlog tusschen de Republiek en Keulen gesloten; de leerlingen verbleven tot 1683 te Huissen, waarna het college heropend werd te Leuven, waar het den ouden naam droeg; 3° het College van Haarlem, bijgenaamd P u l c h e r i a (naar een schoon Mariabeeld in den gevel), 1617 gesticht door het Haarlemsche kapittel; 4° het Bossche college van S t. W i l l e b r o r d, 1604 gesticht te Leuven door Nic. Zoes, bissch. van Den Bosch; 5° het college van O. L. V r o u w te Douai, 1662 ten behoeve van Ned. priesterstudenten gesticht. In 1793 ging Douai, in 1797 Leuven ten gronde; de colleges werden onteigend, ook de meeste fondsen. Dit gaf aanleiding tot stichting van → seminaries, sedert 1795 in Ned. mogelijk.

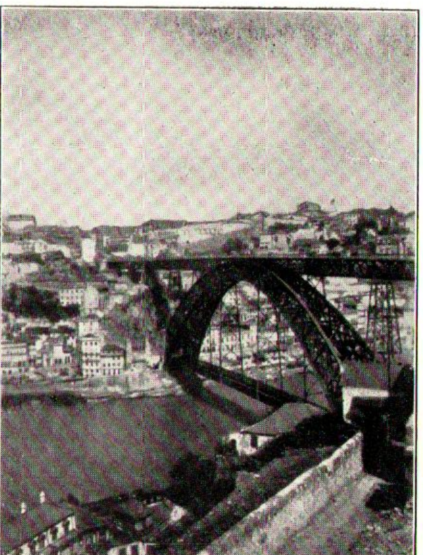
Het **voorbereidend** hooger onderwijs ontvingen de toekomstige priesters tot begin 19e eeuw op gewone Latijnsche scholen, bij voorkeur op zulke, die door priesters geleid werden en dan buiten de Republiek, bijv. in Duitschland en België of in de Noord-Brab. enclaves, gelegen waren. Van de Belgische kwamen vooral de vele abdijscholen en de door seculiere priesters gedreven scholen van Turnhout, Hoogstraten en Geel in aanmerking. Verder werden druk bezocht: 1° Het college der Jezuïeten te Emmerik, gest. 1592, in 1788 overgenomen door de Kruisheeren aldaar; 2° de Lat. school der Duitsche Commanderij van Gemert, gest. 1587, in 1797 door sec. priesters overgenomen; 3° het Gymnasium Paduanum te Megen, 1645 gest. door de Franciscanen aldaar; 4° de Lat. school der Carmelieten te Boxmeer, 1658 gesticht, 1832 door sec. priesters overgenomen; 5° de Lat. school te Grave, een oude kapittelschool, 1659 gereorganiseerd onder leiding van sec. priesters; 6° de Lat. school der Kruisheeren te Uden, 1743 gest.; 7° het Gymnasium Aloysianum der Jezuïeten te Ravestein, 1752 gesticht, 1810 onder leekenleiding gekomen.

Voor de p. in de 19e eeuw zie → Seminarie; Groot-Seminarie; Klein-Seminarie.

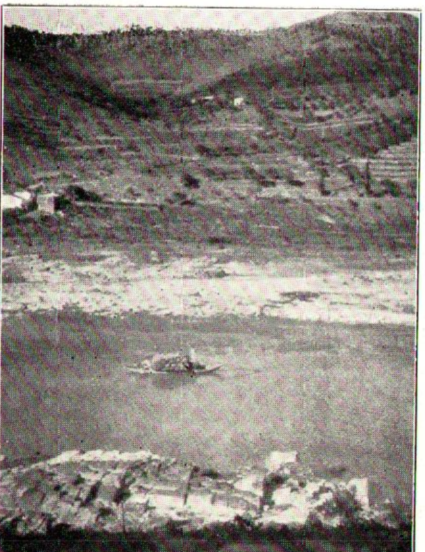
PORTUGAL I

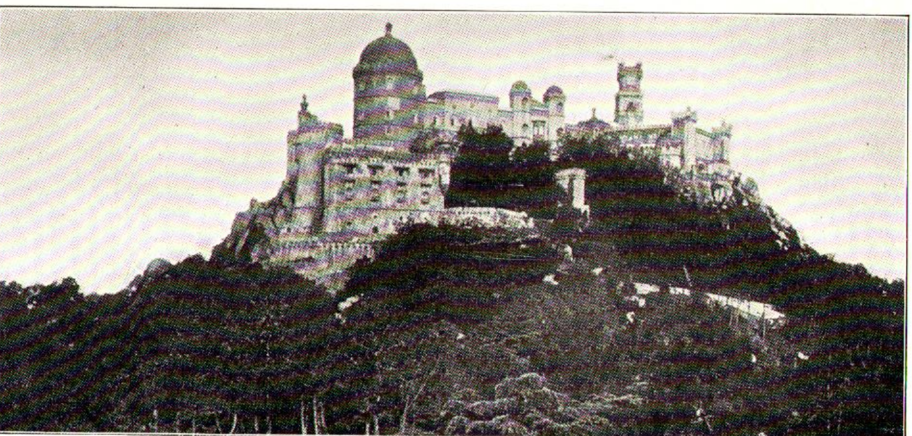
Cintra.

Porto.

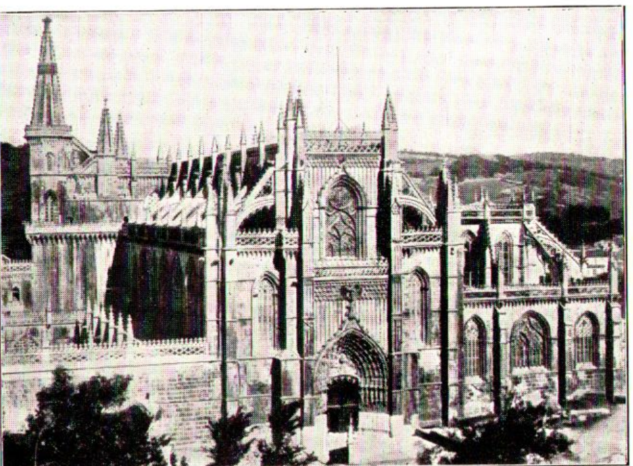
Het Douro dal.

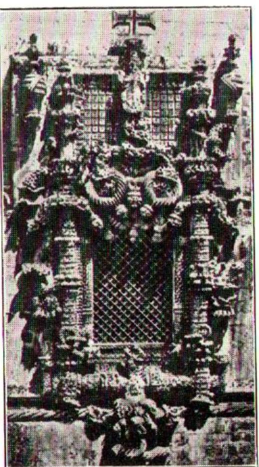
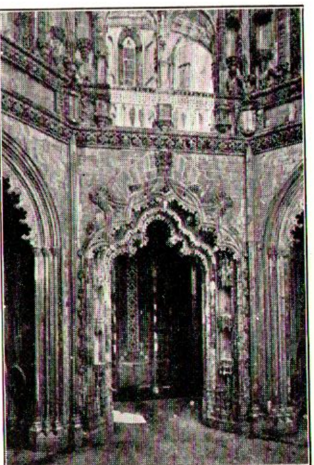

Cintra. Het slot der Pena.

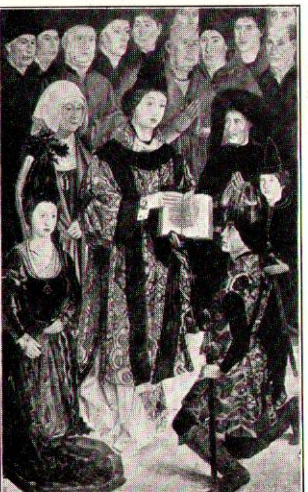

Portugeesch bergdorpje.

Van links naar rechts: kloosterkerk S. Maria da Victoria te Batalha (begin 15e eeuw); sacristiedeur in de Cisterciënserabdij te Alcobaça (begin 16e eeuw); venster aan het Christusklooster te Thomar (begin 16e eeuw); interieur der Capellas imparfeitas te Batalha (ca. 1515).

Van links naar rechts: twee middenpaneelen en een vleugel van de beide triptieken van het Vincentiusaltaar door Nuno Gonçalves (ca. 1460; Museum, Lissabon); H. Maagd met engelen door C. de Figueiredo (eind 16e eeuw; Museum, Lissabon).

L i t.: Een monographie over de p. in de Holl. zending ontbreekt. Van de voorn. lit. noemen wij: Vregt, Vroegere collegien voor de Holl. Missie (Bijdr. bisd. Haarl. VIII); A. Jansen, Het coll. te Douai (Arch. aartsb. Utr. XII, 446 vlg.); Hofman, Het sem. te Douai (Arch. aartsb. Utr. XXVI, 70 vlg.); van Lommel, De Noordned. leerlingen v. h. Urbaansch coll. (Aartsb. Utr. XIX 291 vlg.; P. Polman O.F.M., De wetensch. opl. v. d. Ned. clerus secularis in de 16e eeuw (Ons Geestelijk Erf VIII 1934, 398 vlg., met lit. opg.). *Rogier.*

Priesterrechtspraak in Ned.-Indië, → Nederlandsch-Indië (sub Rechtspraak).

Priesterschap, → Priester.

Priesterscholen, → Pesantrèn.

Priestersteden. Daar aan de priesters van het Joodsche volk geen land was toegewezen bij de verdeeling van Canaän, werden dertien steden door Josue aangewezen in de gebieden van Juda en Benjamin, waar zij konden wonen. Een verplichting om daar te wonen bestond echter niet. Na de ballingschap vestigden de meesten zich in of bij Jerusalem. *C. Smits.*

Priesters van het H. Hart, 1° Congregatio Sacerdotum Cordis Jesu (afk. S.C.J.), congregatie van reguliere priesters en leekebroeders, gesticht 1878 door Leo August → Dehon te St. Quentin in Frankrijk. Doel: eerherstel aan het Goddelijk Hart van Jesus in geest van liefde en slachtoffering. Werkzaamheid: opvoeding der jeugd, ieder soort werk van zielzorg, bijzonder onder de mindere standen, missiewerk.

Door vele moeilijkheden heen kwam de congregatie tot bloei; op 1 Jan. 1937 telde ze 1 750 leden, waarvan 325 in de missie werkzaam waren. Zij was toen verdeeld in zeven provincies. In Europa heeft de congr. nederzettingen in Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, Duitschland, Italië, Spanje, Oostenrijk, Polen, Engeland, Zweden en Finland; buiten Europa in Noord-Amerika, Brazilië, Argentinië, Belgisch-Kongo (apost. vic. van Stanley-Falls), Zuid-Afrika (apost. vic. van Aliwal-North), Fransch-Kameroen (apost. vic. van Foumban), Zuid-Sumatra (apost. pref. van Benkoelen).

Het eerste huis van de congregatie in N e d. was het internationaal noviciaat te Sittard, opgericht in 1883 (thans apostolische school van de Duitsche provincie). De Ned. prov. werd opgericht in 1911. Op 1 Jan. 1937 telde zij 527 leden, waarvan 104 werkzaam waren in de missies. In Amsterdam, Rotterdam en Delft verzorgen haar leden het St. Franciscus-liefdewerk voor de geestelijk verwaarloosde jeugd. Haar opleidingshuizen heeft zij in Bergen-op-Zoom, Helmond en Lanaeken voor de humaniora, Asten voor noviciaat, Liesbosch-Prinsenhage voor philosophie, en Hees-Nijmegen voor theologie.

De B e l g i s c h - L u x e m b u r g s c h e provincie ontstond in 1930, bij splitsing van de Fransch-Belg. provincie. Op 1 Jan. 1937 telde die prov. 165 leden, waarvan 25 werkzaam waren in de missies. Haar opleidingshuizen heeft zij in Clairefontaine (opgericht 1889), Tervueren en Burnot voor de humaniora, Brugelette voor noviciaat, Leuven voor philosophie en theologie. Moederhuis te Elsene-Brussel.

Aan de congregatie is verbonden de broederschap „Adveniat Regnum Tuum”, die ten doel heeft den geest der congregatie onder de leeken in de wereld te verspreiden. *v. Marrewijk.*

2° Een door den Zaligen Michael → Garicoits in 1835 gestichte Congregatie voor volkszielzorg en parochiehulp. In 1901 kerkelijk goedgekeurd. Moederhuis in Bétharram (Fr. dept. Basses-Pyr.); dochterhuizen in Zuid-Europa en Zuid-Amerika. Missiegebieden China en Palestina.

Priesters van O. L. Vrouw van Sion, religieuze congregatie, gesticht door den Joodschen bekeerling Maria Theodoor Ratisbonne, broer van Maria Alph. Ratisbonne, die eveneens priester werd. Begonnen als een communiteit van priesters voor de bekeering van Israël, werd zij in 1847 door de goedkeuring van mgr. Affre, aartsbisschop van Parijs, een canonieke congregatie, die de plechtige bevestiging kreeg van Rome in 1863. Doel der congregatie is vooral door gebed, door offers en door meerdere practische instellingen (studiekringen, internaten, colleges) het Joodsche volk te brengen tot Christus, heel bijzonder door persoonlijk contact. Het moederhuis is te Parijs. Naast deze priestercongregatie bestaat er ook nog een congregatie van vrouwelijke religieuzen van O. L. Vr. van Sion. Hoofdhuis voor België te Leuven. *p. Constantinus.*

Priestly, 1° J o h n B o y n t o n, Eng. romanschrijver en essayist. * 13 Sept. 1894 te Bradford. Studeerde te Cambridge, nam dienst in den Wereldoorlog. Zijn grooten roem verwierf hij in 1929 met den roman The Good Companions, een soort Dickensiaansche picareske geschiedenis, herinnerend aan Samuel Pickwick. Toch is P. als essayst wellicht beter dan als romanschrijver, zooals blijken kan uit zijn essayistisch weergegeven reis English Yourney (1934).

V o o r n. w e r k e n. Romans: Benighted (1927); Angel Pavement (1930). Essays: I for One (1923); Apes and Angels (1928); English Humour (1929). Biogr.: George Meredith (1926); Thomas Love Peacock (1927).

2° J o s e p h, van beteekenis zoowel in de natuurkunde als in de philosophie en theologie. * 13 Maart 1733 te Tieldhead (bij Leeds), † 6 Febr. 1804 te Northumberland (Pennsylvanië in de Ver. St.). Hij schreef talrijke werken over electriciteit, licht, lucht, chemische elementen, van welke laatste hij er verschillende ontdekte (zuurstof, ammoniak, chloorwaterstof e.a.). Op godsdienstig gebied sloot hij zich achtereenvolgens aan bij vsch. dissidente richtingen, begroette enthousiast de Fr. Revolutie, werd Fransch burger en lid van de Nationale Vergadering, en week 1794 uit naar Amerika, waar hij als kampioen voor de vrijheid een gunstig onthaal vond. Hij publiceerde ook tal van werken over psychologie (determinist) en philosophie, natuurlijken en geopenbaarden godsdienst, beginselen van staatsbestuur, politieke en religieuze vrijheid enz. Zijn Memoirs verschenen in 1806-’07.

L i t.: Thorpe, J. P. (1906).

Prik, → Prikken.

Prikkel of excitatie (b i o l.) is een energie, die in een of anderen vorm (physisch, chemisch, electrisch) op een levend wezen inwerkt, zoodat dit erop reageert. Bij de eencellige wezens is het dezelfde cel, die den p. ontvangt (waarneemt) en die erop reageert (beweging en secretie of afscheiding). Opstijgend in de dierreeks vinden wij speciale cellen en organen voor de waarneming en andere voor de reactie; deze beide zijn dan onderling verbonden. Deze verbinding wordt bij den mensch en de hoogere dieren gevormd door het zenuwstelsel. Van de uitwendige factoren, die invloed uitoefenen op de levende wezens, leveren slechts enkele het arbeidsvermogen, dat noodig is voor het onderhoud der levensverrichtingen. De meeste uitwendige factoren hebben nog deze beteekenis: dat zij werken als prikkels en alleen bepaalde levensverrichtingen aan den gang zetten.

Planten. Zoo is het licht niet alleen de energiebron

voor het koolzuur-assimilatieproces der planten, doch het heeft ook een prikkelende werking op de organismen. Eenzijdige belichting van een plantenstelsel veroorzaakt een krommingsbeweging in de richting van het licht. De energie voor deze reactie wordt niet geleverd door het licht; het lokt als het ware slechts de reactie uit en deze heeft plaats ten koste van het in de plant aanwezige arbeidsvermogen.

De p. worden bij den **mensch** meestal onderscheiden in die, welke door de hoogere zintuigen (reuk, smaak, gehoor en gezicht), en in die, welke door het „gevoel" worden waargenomen. Het „gevoel" blijkt weer zeer verschillende p. waar te nemen: aanraking, warmte en koude, druk en spanning e.a. Tegenover al deze p., die men uitwendige zou kunnen noemen, kan men de inwendige stellen, waaronder men dan verstaat de spanningen, die zich als driften uiten en die uit de inwendige, speciaal de endocrine organen stammen.

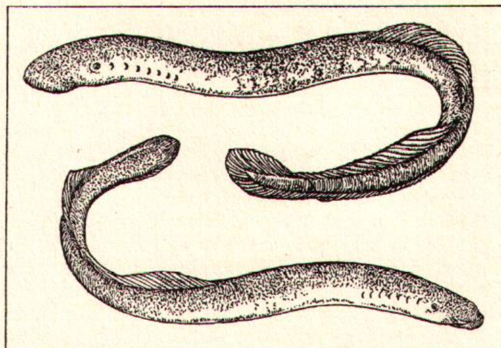
De p. verwekken in het organisme een spanning, die naar buiten afgevoerd wil worden en zich dan als beweging of klierafscheiding uit. Bekend is de wet van de specificiteit der waarnemingsorganen voor bepaalde prikkels, zooals die van het oog voor licht en niet voor geluid. Eveneens is zeer bekend de wet van Weber-Fechner, die zegt, dat de sterkte der waarneming niet recht evenredig is met de sterkte van den p., maar in verhouding staat tot de logarithme van de drempelprikkelsterkte. Onder deze laatste verstaat men de sterkte van den p., die juist nog waargenomen wordt, terwijl een minder sterke p. nog niet werd waargenomen. *v. d. Sterren/Melsen.*

Prikkelbaarheid is in de b i o l o g i e de normale eigenschap der levende stof prikkels te kunnen waarnemen en erop te kunnen reageeren. Bij den mensch en bij de hoogere dieren is deze eigenschap vooral gebonden aan en beperkt tot het zenuwstelsel met de waarnemings- en uitvoeringsorganen. In het p s y c h i s c h e verstaat men onder p. de abnormaal sterke reactie op gewone prikkels. Deze berust meestal niet zoo zeer op een bijzondere p. van het zenuwstelsel, maar veel meer op psychische gronden. Zie ook → Prikkel. *v. d. Sterren.*

Prikkeldraadcylinder (k r ij g s k.) of puntdraadcylinder, element van een opvouwbare prikkeldraadhindernis, dat na vervoer op de plaats van gebruik wordt uitgetrokken tot een cylinder, welke met zgn. haarspelden aan den grond wordt bevestigd.

Prikkeltherapie, vorm van medische behandeling, waarbij door het inspuiten van bepaalde stoffen getracht wordt koorts op te wekken om aldus de functie van de cellen te stimuleeren en de afweerkrachten van het organisme te verhoogen. Voorbeelden van zulke prikkelstoffen zijn eiwit- en vetachtige stoffen (bijv. melk), mierenzuur en bijengift. *Wijnands.*

Prikken (Petromyzon), ook l a m p r e i e n of n e g e n o o g e n genoemd, geslacht der afd. rondbekken van de klasse der visschen. Het lichaam is aalvormig zonder gepaarde vinnen; schubben ontbreken. De trechtervormige mond vormt een zuigschijf met ronde lippen; daarin staan spitse hoornen tanden; achterin ligt de met tanden bezette tong. De p. leven in zee- en zoetwater; de zeebewoners zoeken de rivieren op om kuit te schieten. Zij zuigen zich aan andere visschen vast en boren gaten in hun lichaam om zich te voeden. De p. doorloopen een gedaanteverwisseling. De wormvormige larve, vroeger als een afzonderlijke soort beschouwd en Ammocoetes genoemd, ontwikkelt zich na eenige jaren tot het volwassen dier. In Ned. leven 3 soorten: de z e e p r i k of bonte negenoog (P. marinus L.); in alle zeeën van

Prikken. Boven: zeeprik; onder: rivierprik.

Europa, tot 1 m lang, 3 kg zwaar; kleur wit, van boven en op zij donker gemarmerd. De r i v i e r p r i k (P. fluviatilis L.), in alle Europ. wateren, 50 cm lang; boven groen blauw, onder zilverwit. De b e e k- of z a n d p r i k (P. planeri L.) komt in al het zoetwater van Europa, tot in de kleinste beken voor; hij wordt 36 cm lang en is gekleurd als de rivierprik, maar meer groenachtig. *Keer.*

Prikneus, → Koekoeksbloem.

Prilep, stad in Joego-Slavië (XIV 625 E4) aan de spoorlijn Keuprülü—Monastir, 605 m boven zee; 22 821 inw. (1931); industrie van ijzerwaren (o.a. bijlen en messen); ruïne van ouden burcht.

Prim, J u a n, graaf van Reus, markies de los Castillejos, Spaansch generaal en staatsman. * 6 Dec. 1814 te Reus, † 27 Dec. 1870 te Madrid (vermoord). P. had, als hoofd van de liberale legermilieu's, het werkzaamste aandeel aan de revolutie van 1868, waarna hij feitelijk hoofd van den staat werd. Hij bleek echter tegen de moeilijkheden niet opgewassen, en zocht dan ook de constitutioneele monarchie te herstellen. De verkiezing van Leopold van Hohenzollern en van Amadeus van Aosta tot koningen gebeurde onder zijn ingeving.

L i t.: Léonardon, P. (1901). *V. Houtte.*

Primaat, 1° metropoliet, die aan het hoofd staat van meerdere kerkprovincies in hetzelfde land, soms bloote eeretitel (Mechelen). Titel is verbonden aan den zetel. Heeft geen rechtsmacht (behalve Gran in Hongarije), maar in zijn gebied enkel voorrang en voorzitterschap boven alle aartsbisschoppen; wijkt echter voor kardinalen en pauselijke legaten. Moet geroepen worden tot de algemeene kerkvergadering. Het pauselijk jaarboek geeft de titels niet, zoodat zij moeten bepaald worden uit de traditie en uit documenten. Lyon, Toledo (vereenigd uit Sevilla en Saragossa), Salzburg, Posen, Armagh, Gran, Antivari, Braga, Bahia, Salerno, Mechelen, Carthago komen als zoodanig voor. C.I.C. can. 271, 223 § 1 n. 2, 280. *Drehmanns.*

2° De meest gewone beteekenis is, dat de bisschop van Rome den voorrang en het opperbestuur heeft over de geheele Kerk. → Paus (sub II). Vgl. → Exarch.

Primaire eigenschappen worden in de moderne wijsbegeerte in navolging van → Locke die zintuiglijke eigenschappen genoemd, welke in tegenstelling met de → secundaire in de dingen van buiten werkelijk aanwezig zijn, zooals dichtheid, uitbreiding, vorm, beweging en rust, getal, ruimte en tijd. *F. Sassen.*

Primaire functie, volgens Heymans de psychische werkzaamheid, die onze voorstellingen en aandoeningen uitoefenen, zoolang zij in het centrale bewustzijn aanwezig zijn, in tegenstelling met de secundaire functie. Dit is de psychische nawerking van voorstellingen en aandoeningen, nadat ze uit het bewustzijn verdwenen zijn.

Lit.: G. Heymans, Inl. tot de speciale Psychologie (I 1929, 29). *d'Espallier.*

Primaire tijdvak, → Stratigraphie.

Prima nota, ander woord voor → memoriaal.

Primates, hoogstontwikkelde orde der gewervelde dieren, waartoe de volgende twee onderorden behooren: 1° Lemuroidea of Prosimiae (halfapen), met voornaamste genera: Necrolemur, Caenopithicus. 2° Anthropoidea of Simiae (menschapen, menschen) met voornaamste genera: Cebus, Oropithecus, Macacus, Simia (= Anthropopithecus) Homo.

Primbon, Javaansch, verzamelnaam voor verhandelingen, speciaal over onderwerpen, die tot de ngèlmoe of „wetenschap voor ingewijden" gerekend kunnen worden. De p. zijn vooral van belang, omdat zij ons een inzicht geven in de religieuze en quasi-wetenschappelijke opvattingen en in de wereldbeschouwing der Javanen. Met de p. houden zich bezig de dissertaties van Rinkes, Kraemer, Drewes en Zoetmulder. *Berg.*

Prime (muziek), de eenklank in de leer der → intervallen. Men onderscheidt de reine p. (bijv. c—c) en de vergroote p. (bijv. c—cis). De eerste trap van een toonladder wordt ook als p. aangeduid.

Primicerius (laat-Lat. primus = eerste; cera? = wasplankje om met griffel te beschrijven) (liturg.), in het bijzonder gebezigd als naam voor den eersten zanger. → Praecentor.

Primitief (wisk.). Een primitieve veelterm is een veelterm, waarvan de coëfficiënten een grootsten gemeenen deeler 1 hebben. → Driehoek (2°); Eenheidswortel.

Primitieve culturen, → Primitieven (sub A).

Primitieve economie, → Economie (sub F: vormen der); Primitieven (A).

Primitieven. I. Oervolken, natuurvolken, onbeschaafde volken, p. zijn alle termen, die in vaak dubbelzinnige beteekenis gebruikt worden. Zij zijn alle geladen met de moderne theorieën over den oorsprong en de ontwikkeling der oudste menschheid. **Algemeen.** P. of oermenschen zijn in den eigenlijken zin van het woord alleen de eerste, oorspronkelijke menschen. De evolutionistische ethnologen noemden de ruwste laagststaande volken van heden primitieven, omdat zij ze voor de laatste overblijvers der oorspr. menschheid aanzagen en meenden in hun opvattingen en gebruiken de oorspr. opvattingen en gebruiken der oudste menschheid weer te vinden. Zoo was voor hen primitief synoniem met onbeholpen, ruw, laagstaande en werd dus het tijdsbegrip met een waardeoordeel verbonden. Anderzijds stelde men ze als natuurvolken tegenover cultuurvolken, omdat die volken zich minder van den natuurlijken staat, waarin de menschheid geboren was, zouden verwijderd hebben. De moderne mensch noemt de volken, die de moderne levensvormen niet bezitten (en daarbij stelt hij ze vaak tegenover de Europeesche beschaving) onbeschaafden of ook wilden. Nu echter de wetenschap, vooral dank zij de cultuurhistorische methode, deze volkeren beter begint te kennen en er dientengevolge een minder simplistisch en meer gedifferentieerd oordeel over kan vormen, ziet zij duidelijk in, dat deze volkeren niet een eenvormige, maar van volk tot volk verschillende cultuur bezitten. Het is derhalve dwaas bij deze verschillende volkeren zonder onderscheid allerlei opvattingen en gebruiken te verzamelen om ze dan tot een geheel te construeeren, dat de primitieve mentaliteit, de primitieve maatschappij enz. zou weergeven. Zoo heeft Lévy-Bruhl gemeend de primitieve mentaliteit als een praelogische van de logische der moderne menschen te moeten onderscheiden. Hij verzamelde hiervoor, met een verbazingwekkende eruditie, allerlei magische opvattingen en gebruiken, waarin de primitief zich liet leiden niet door de gewone zijnsbeginselen, maar door een mysterieuze wet, de zgn. wet van participatie, die de geheimzinnige (mystieke, zegt Lévy-Bruhl) verbondenheid van alles met alles veronderstelt en zoo ook de werking op afstand (actio in distans) mogelijk acht. Zijn constructie was echter al te eenzijdig gefundeerd op opvattingen en gebruiken van totemistische of animistische stammen, die sterk magisch gekleurd waren. Maar naast deze stammen, die trouwens niet zóó door de magie beheerscht worden, dat de gewone zijnsbeginselen in hun gewoon dagelijksch leven niet tot hun recht zouden komen, leven stammen, die weinig of niet onder den invloed der magie staan en in hun opvattingen over het Hoogste Wezen blijk geven de oorzakelijkheids- en finaliteitsbeginselen juist te kunnen toepassen. Welnu, deze stammen behooren alle tot de zgn. oerculturen, die, wat hun ethnologischen ouderdom betreft, veeleer aanspraak kunnen maken op den titel van primitieve culturen dan de totemistische jagers en de animistische landbouwers, die aan Lévy-Bruhl zijn materiaal geleverd hebben. In deze oerculturen is het monogame huwelijk met gelijkberechting van man en vrouw overwegend. De man zorgt er voor vleeschvoedsel, de vrouw voor plantaardig voedsel. Het gezag wordt in deze stammen, die op een goed omschreven gebied rondzwerven, uitgeoefend door de ouderlingen, die trouwens slechts bij bijzondere gelegenheden, zooals de jeugdwijding, optreden. Wat de vsch. godsdienstvormen der p. betreft, vgl. daarvoor → Animisme, Magie, Totemisme, Heerschers-cultus. Vgl. ook → Cultuurkringen, Economie (vormen der).

Lit.: F. Boas. The Mind of primitive man (1922); R. Thurnwald, Psychologie des primitiven Menschen (1922); Fr. Graebner, Das Weltbild der Primitiven (1922); G. Van der Leeuw, La structure de la mentalité primitive (1928); L. Lévy-Bruhl, La mentalité primitive (1922); id., L'âme primitive (1927); R. Allier, Le non-civilisé et nous (1927); Lindworsky S. J., Die Primitiven und das causale Denken (Semaine d'ethnologie religieuse, 1926); W. Schmidt S.V.D., Der Ursprung der Gottesidee (I [2]1926-VI 1935); K. L. Bellon, Inleiding tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932). *Bellon.*

Handwerk en beeldende kunst. Van het oogenblik af dat regelmatig omgegaan wordt met een of meer grondstoffen, is er altijd, zelfs bij minder beschaafde of primitieve volken, een merkwaardig kunnen voorhanden, vnl. bij het vervaardigen van voorwerpen, die voor het dagelijksch gebruik bestemd zijn. Vele primitieve volksstammen hebben zich hierbij in een of ander handwerk gespecialiseerd. De Melanesiërs zijn in de houtbewerking, bijv. in het snijden van ronde borden en kammen, veruit bekwamer dan gelijk welke andere volken. Het groote eiland Kayeola in het W. van den Trobriands-Archipel (Polynesië) is bewoond door lieden, die op meesterlijke wijze kano's bouwen. Onder de Australiërs zijn de Kaitisch en de Warramoenga

specialisten in het maken van houten schilden, strijdknotsen en boemerangs en de Tjingilli in het vervaardigen van goede messen en bijlen uit steen. De Kajans van Borneo kennen de kunst van het smelten en bewerken van metalen: in elk Kajandorp treft men geoefende smeden aan. Stammen van Nieuw-Guinea vlechten matten uit breede pandaanbladeren. Bij de Patwin-Indianen in Californië zijn er stammen, die zich meer in het bijzonder toegelegd hebben op het vervaardigen van pijlspitsen, of het samenstellen van een pluimengordel, of het vlechten van korven van verschillende grootte en vorm. Bij de Ewe-negers van W. Afrika smeden sommigen zwaarden en hakbijlen, anderen ringen en kettingen. Pottenbakken, spinnen en zeepzieden worden er aan de vrouwen overgelaten, omdat deze niet zoo uithuizig leven als de mannen. Het pottenbakken is heden bij de stammen van Z. Amerika eveneens volledig in handen van de vrouwen. Daar de mannen als jagers korven gebruiken om hun jachtbuit thuis te brengen, behoort het vlechten van deze korven tot hun bedrijvigheid.

Gelijkloopend met het handwerk ontwikkelt zich tevens bij primitieve volken vaak een hoogstaande voorstellende kunst. Dat de kunst reeds op zeer primitief beschavingspeil een zeer hooge vlucht kan nemen, zien we uit de merkwaardige grot- en rotsschilderingen van de Palaeolithische jagersvolken (zie afb. in kol. 49 in dl. II, en de pl. t/o kol. 68 in dl. II). De Bosjesmannen van Z. Afrika schiepen kunstwerken zooals deze der troglodyten, voorstellingen van jachtdieren en jachttafereelen met olie geschilderd of gegraveerd in de rotsen (zie afb. in kol. 527 in dl. I). Bij de W. Afrikaansche Negers komen beeldjes en maskers voor, kunstvol in hout gesneden (zie de pl. t/o kol. 321 in dl. XVII). Bijzonder opvallend zijn verder het bronswerk uit Benin en de bewerkte parels en het gesneden ivoor van de Goudkust. De Australiërs maken eveneens rotsschilderingen. Eigenaardig is de stijl van hun geweldige steenen figuren en van hun houtsneekunst. Op knoken, gewei en hout graveeren de bewoners der Arctische landen, vnl. de Alaska-Eskimo's, rendieren en walvisschen of tafereelen uit hun jagers- en visschersleven. Uit ivoor snijden ze kleine figuurtjes. De tenten der Prairie-Indianen zijn rijk beschilderd en een soort beeldenschrift verkondigt de historische gebeurtenissen van hun stam. Een bijz. stijl vertoonen de terra-cottabeeldjes der Azteken, de maskers en totempalen der Kwakiutl, zooals de ornamentiek van het vaatwerk der Pueblo en van het vlechtwerk der Papago-Indianen. Eenig zijn de zandtapijten der Navaho en de versierde poppen der Hopi en Moki. In Z. Amerika bereikte het beeldhouwwerk der Bakairi-stammen een beteekenisvolle hoogte. — Zie pl. (vgl. index k. 831).

Lit.: Kühn, Die Kunst der Primitiven (1923); Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte (V 1926, s.v. Handwerk; XIII 1929, s. v. Technik). *R. De Maeyer.*

Primitieve danskunst omvat tal van motieven, die de hedendaagsche danskunst in het geheel niet, of slechts geïsoleerd kent. De primitieve mensch voelt den dans als cultushandeling; onder de magische handelingen van zijn gemeenschap neemt de dans een eerste plaats in: zijn dans is zijn gebed. Daarnaast kent de p.d. ook andere impulsen: zoowel aesthetische als sportieve en erotische. Het onderscheid met de moderne danskunst, die eveneens deze motieven kent, ligt in het feit, dat bij de p. d. de dans nooit geïsoleerd een dezer impulsen vertoont, maar altijd een uiting is van geheel het leven en ook betrekking heeft op dat geheel. Naarmate een dezer motieven sterker op den voorgrond treedt, onderscheidt men strijd- en jachtdansen, inwijdingsdansen en vruchtbaarheidsdansen, doodendansen en dierdansen. *Terlingen-Lücker.*

II. Primitieven is ook de benaming voor de **schilders** uit het tijdperk der Gotiek (ca. 1200 tot ca. 1530). Den grooten bloei vindt men in Italië, Frankrijk, de Nederlanden, Spanje en Duitschland.

Primo (Ital. = de eerste; verkort: 1°), in de muziek vaak voorkomende term, bijv. 1° tempo = eerste tijdmaat, primo = eerste speler (bij vierhandige pianomuziek), prima (1a) volte = eerste maal (bij herhalingen).

Primo de Rivera y Orbaneja, Miguel, markies van Estrella, Spaansch generaal en staatsman. * 8 Jan. 1870 te Jerez de la Frontera, † 16 Maart 1930 te Parijs. Kapitein-generaal van Catalonië in 1922; in verstandhouding met Alfons XIII stelde hij zich in 1923 aan het hoofd van een militaire dictatuur, en in 1925 van een militair kabinet. Hij onderwierp, samen met Frankrijk, Abd el Krim in 1925-'26. In Jan. 1930, ten gevolge van de oppositie der officieren, trad hij af. *Cosemans.*

Primordiaalcranium (< Lat. primordialis = oorspronkelijk; Gr. kranion = schedel) noemt men de ontwikkelingsstadia, die aan de vorming van den beenschedel der gewervelde dieren voorafgaan. Het p. bestaat eerst uit bindweefsel en dan uit kraakbeen; door verbeening van het kraakbeenig p. vormen zich de eerste schedelbeenderen. *M. Bruna.*

Primordium (plantk.), zijdelingsche opzwelling aan het groeipunt van den stengel, waaruit zich later een blad ontwikkelt.

Prims, Floris (ook onder pseud. P. Van Opstal), Zned. kanunnik, historicus en socioloog. * 1882 te Antwerpen. Promoveerde te Leuven in de sociale en hist. wetenschappen; stadsarchivaris te Antwerpen; redacteur van De Bijdragen tot de Geschiedenis; lid van de Academie voor Oudheidkunde te Antwerpen, en van de Kon. Vlaamsche Academie te Gent. Speelt een voorname rol in de heroplevende Vlaamsche cultuurbeweging.

Voorn. werken: Gesch. van Antwerpen (reeds 7 dln.); Bijdragen tot de Antw. geschiedenis (9 reeksen); Kerkelijk Antwerpen rond de jaren 1200; De sociaaleconomische Gesch. van België; Een Limburgsch Gedenboek uit de 15e eeuw; Vijf Spelen van Sinnen.

Primula, → Sleutelbloem.

Primuladermatitis (geneesk.) is een heftig jeukende acute huidafwijking, meestal in den vorm van netelroos, optredend bij personen, die overgevoelig zijn voor de aanraking van tot de primulaceeën behoorende planten.

Primus inter pares (Lat.) = De eerste onder de gelijken. Soms om aan te geven, dat er wel geen titulatuur-, maar wel degelijk een (aanmerkelijk) soortverschil is.

Prince Edward Island, provincie van Canada; opp. 5 656 km²; ca. 88 000 inw. (1931). Het land is heuvelachtig; de bodem is zeer sterk verweerd. Onder invloed van de zee is het klimaat vrij zacht, hoewel de winters koud kunnen zijn. In tegenstelling met het nabijgelegen vasteland is het bosch bijna geheel verdwenen. Van de bevolking leeft 64% van landbouw, vee- en fruitteelt. In de laatste jaren is men begonnen met de fokkerij van zilvervossen, een bedrijf, dat reeds meer dan 1 millioen dollar opbrengt. De hoofdstad en haven is Charlottetown (12 400 inw.). *D. Brouwer.*

Princenhage, → Prinsenhage.

Princepeel, → Mill.

Prince Rupert, havenplaats in de Canadeesche prov. Britsch-Columbia (VI 732 E3); ca. 8 000 inw. P. R. is het eindpunt van de Grand Trunk Pacific, den Noordelijken arm van den grooten Canad. transcontinentalen spoorweg. Het is een uitvoerhaven voor granen en vischconserven.

Princes Alice Bank, op 37° 58′ N. en 29° 18′ W. gelegen onderzeesche tafelberg met 44 m minste diepte. De bank ligt nabij en Z.W. van Pico (Azoren); de hoogte boven den zeebodem bedraagt 2 000 m. Zij werd in 1895 ontdekt.

Princeton, beroemde universiteitsstad in den N. Amer. staat New Yersey; ca. 7 000 inwoners.

Princip, G a b r i ë l, moordenaar van aartshertog Frans-Ferdinand te Sarajevo op 28 Juni 1914. * 30 Juni 1894 te Grahovo (Bosnië), † 29 April 1918. De door hem gepleegde moord werd de aanleiding tot den Wereldoorlog van 1914.

Principaat, naam van het voorzitterschap van den Romeinschen Senaat. Later van het Rom. keizerschap tot de regeering van Diocletianus. Van dien tijd af spreekt men over d o m i n a a t.

Principe, I l h a d o (= Prinsen-eiland), Port. eiland in de Golf van Guinea (I 436 D4); opp. 120 km²; de vruchtbare vulkanische bodem stijgt tot 930 m. Regenrijk; vandaar tropisch oerwoud. Cacao-cultuur. Ong. 7 000 bew.; hoofdplaats São Antão.

Principiis obsta, sero medicina parátur Cum mala per longas convaluére moras (Lat.) = Weersta in den beginne; het is te laat om een geneesmiddel klaar te maken, als het kwaad door lang uitstel in kracht is toegenomen. Aldus Ovidius in Remedia amoris, 91, 92. De twee eerste woorden worden vaak alleen geciteerd; maar ook wel, schertsend, met de beteekenis: stel je te weer tegen principes. Vgl. Navolging van Christus, 1,13,5. *C. Brouwer.*

Principium tertii exclusi (Lat., = beginsel van het uitgesloten derde), principe der Aristotelische wijsbegeerte, inhoudende, dat er geen derde mogelijkheid bestaat naast juistheid en onjuistheid van een oordeel.

Pringsheim, 1° E r n s t, natuurkundige. * 11 Juli 1859 te Breslau, † 28 Juni 1917 aldaar, als prof. in de theoretische natuurkunde. In 1898 vond hij met Lummer een adiabatische methode om C_p/C_v te bepalen. Met denzelfde verrichtte hij nauwkeurige proeven over de warmtestraling van het volkomen zwarte lichaam, dat door hen verwezenlijkt was. De resultaten dezer metingen werkten mede tot het opstellen van de quantumhypothese door M. Planck. Verder verrichtte hij met Pohl metingen over het lichtelectrisch effect.

W e r k: Vorlesungen über die Physik der Sonne (1910). *J. v. Santen.*

2° N a t h a n a e l, Duitsch plantkundige. * 30 Nov. 1823 te Wziesko (Opper-Silezië), † 6 Oct. 1894 te Berlijn. P. was 1864-'68 prof. te Jena en werkte daarna te Berlijn. Hij is vooral bekend om zijn onderzoekingen over de geslachtelijke voortplanting der algen en over chlorophyl. Hij is ook de oprichter der Jahrbücher für wissensch. Botanik, waarvan hij 1857-'94 hoofdredacteur was.

L i t.: F. Ohn, in: Ber. der deutsch. Botan. Geselsch. (dl. 13. 1895). *Melsen.*

Prins, Prinses. De Ned. en Belg. Grondwet bepalen niet aan wien de titel van prins of prinses toehoort. Hij komt in ieder geval toe aan de leden van het regeerend stamhuis. De Ned. grondwet bepaalt, dat indien dezen een huwelijk aangaan zonder bij de wet verleende toestemming, zij voor zichzelf en hun nakomelingen van de troonsopvolging uitgesloten zijn. De Belg. grondwet voorziet in art. 60, dat van zijn recht op de kroon wordt vervallen verklaard de prins, die gehuwd is zonder de toestemming van den koning. Deze vervallenverklaring kan echter door den koning opgeheven worden.

Prins van Oranje, titel, door de Ned. Grondwet toegekend aan den oudsten zoon des konings of verderen mannelijken nakomeling, die de vermoedelijke troonopvolger is. Hij is vrijgesteld van alle personeele lasten. Na het bereikt hebben van den 18-jarigen leeftijd geniet hij een inkomen van 200 000 gld., dat na huwelijk gebracht wordt op 400 000, is hij lid van den Raad van State en van rechtswege regent indien de koning buiten staat is verklaard de regeering waar te nemen.

Dezelfde voorrechten komen toe aan de dochter des konings, die de vermoedelijke troonopvolgster is. *Struycken.*

Prins van Wales, titel van den Eng. troonopvolger.

Prins, 1° A d o l p h e, Belg. rechtsgeleerde en criminoloog. * 2 Nov. 1845 te Brussel, † 30 Sept. 1919 te Elsene. Prof. in strafrecht en natuurrecht te Brussel; 1884-1917 inspecteur-generaal der gevangenissen. In 1888 stichtte hij met de hoogleeraren Fr. von Liszt en G. A. van Hamel de „Internationale criminalistische vereeniging”, waarvan hij secretaris werd. Door de Belg. regeering werd hij belast met het samenstellen van ontwerpen voor een wet op het arbeidscontract en andere sociale wetten. P. behoort tot de voornaamste vertegenwoordigers der eclectische school in de → criminologie.

V o o r n. w e r k e n: De l'appel dans l'organisation judiciaire répressive (1875); Essai sur la criminalité d'après la science moderne (1880); La démocratie et le régime parlementaire (²1886); Criminalité et répression (1886); L'organisation de la liberté et le devoir social (1895); Science pénale et droit positif (1899); La défense sociale et les transformations du droit pénal (1910); La démocratie d'après la guerre (1918). *v. d. Kamp.*

2° A r y, Ned. prozaschrijver. * 19 Maart 1860 te Schiedam, † 3 Mei 1922 aldaar. P. was directeur van de kaarsenfabriek te Schiedam; onder pseud. A. Cooplandt schreef hij een aantal middelmatige schetsen over het fabrieks- en arbeidersleven; later, onder invloed van J. K. Huysmans, met wien hij bevriend was, schreef hij beeldend proza in impressionistischen stijl in zijn fantastische verhalen: Een koning (1897), De heilige tocht (1910).

L i t.: Kloos, 14 jaar Lit. Gesch. (I); L. v. Deyssel, Verz. opstellen (1904); M. J. Brusse, Boekzaal (1907); H. Robbers, in: Hand. en levensber. der Mij. der Ned. Lett. (1924-'25): N. Gids (1922, I); Valkhoff, in: De Gids (1937). *Piet Visser.*

3° J a n, pseud. van C h r i s t i a a n L o u i s S c h e p p, Ned. dichter. * 1876 te Rotterdam. In 1896 werd hij officier bij de Marine, waarvoor hij in 1924 werd afgekeurd. Als dichter is hij een krachtige figuur en schrijft hij een frissche, vreugdevolle taal, levend op klank, plastiek en op fijne menschelijkheid.

W e r k e n: Tochten (1911); Getijden (1917); Verschijningen (1924). — L i t.: Morks Magazijn (1925); De Gids (1929, I). *Piet Visser.*

Prins-Alexanderpolder, polder in de prov. Z.Holland ten N. van Rotterdam. Laagste gedeelte van Nederland (6 m—N.A.P.). Ontstaan uit 14 door de

prov. Z.Holl. en den staat drooggemaakte laagveenplassen (1866-'72). Grensregeling in den polder v. 1 Mei 1871.

Prinsen, 1° Jacob (J. Lzn.), Ned. letterkundige. * 1866 te Den Bosch, † 1935 te Amsterdam. Student te Leiden. 1897-1918 leeraar aan de rijkskweekschool te Nijmegen en 1918-'35 hoogleeraar aan de Gem. universiteit te Amsterdam. Was vooral een goed kenner der 18e eeuw.

Voorn. werken: Gerardus Geldenhauer Noviomagus (diss., 1898); De renaissancedichter Jan v. d. Noot (1907); Handb. tot de Gesch. der Ned. Lett. (1914); De roman in de 18e e. in W. Europa (1925); Het drama in de 18e e. in W. Europa (1931). *Offermans.*

2° Lambertus, apost. prefect van Ned.-Indië. * 2 Nov. 1777 te Zenderen, † 28 Oct. 1840 te Rietmolen (Nede, Geld.). Na zijn priesterwijding in 1801 was hij 1805-'06 te Kaapstad werkzaam, totdat hem bij de inbezitneming van Kaapland door de Engelschen verder verblijf werd ontzegd. In 1807 vertrok hij als eerste seculiere priester met mgr. Jac. Nelissen naar Ned.-Indië. Hij stichtte de statie van Semarang en bestuurde 1817-'30 als tweede apost. prefect de Indische missie. Om gezondheidsredenen keerde hij in 1830 naar Ned. terug, waar hij 1832-'36 als pastoor te Almelo werkzaam was. *Wessels.*

Lit.: A. H. Hensen, Een R.K. Missie aan de Kaap de Goede Hoop (in: De Katholiek, 1908, dl. 133, blz. 144-162); v. d. Velden, De R.K. Missie in Ned. O. Indië (1908); v. Aernsbergen, Chronol. Overzicht van de werkzaamheid der Jezuïeten in de Missie van Ned. O. I. (1934).

Prinsenhage, gem. in de prov. N.-Brabant ten W. van Breda (XVIII 632 D2), bestaande uit de kerkdorpen P., Beek en Liesbosch. Opp. 6 210 ha, ong. 12 500 inw. (ong. 250 Prot.). Landbouw en veeteelt; een groeiende tuinbouw (groenten en klein fruit); industrie van brandbluschapparaten, meubelen, limonade e.a. In P. kruist de drukke verkeersweg N. Brabant—Zeeland dien van Holland—België. P. is beroemd om zijn natuurschoon: het Liesbosch, een deel van het Mastbosch en van de Krabbenbosschen liggen in deze gemeente; vandaar druk toerisme. De 15e-eeuwsche kerk is gerestaureerd, evenals de kapel van Gageldonk. In Liesbosch is het grootseminarie der Priesters van het H. Hart van Jesus gevestigd. *v. Velthoven.*

Geschiedenis. P. heette vroeger Mertesheim, waarsch. naar den H. Martinus. Was aanvankelijk een heerlijkheid, die deels aan den hertog van Brabant, deels aan den heer van Breda behoorde. Het vroegere kasteel Heilaar is later vervangen door een villa van denzelfden naam. 1648-1802 was de oude parochiekerk in handen der Protestanten. *Knippenberg.*

Prinsenhof, 1° gebouw te Amsterdam op den Oude Zijds Voorburgwal, voormalig St. Cecilia-klooster. Na 1578 ingericht als logement voor prinsen en groote heeren. Vandaar de naam. 1591 gedeeltelijk verbouwd voor de Admiraliteit; 1656 geheel aan de Admiraliteit afgestaan; 1661 van den grond af nieuw gebouwd, behalve het kerkje, dat in 1758 werd verbouwd; 1795 ingericht tot zeekantoor, 1808 tot stadhuis. Sindsdien vsch. verbouwingen, tot het in 1922 kwam in den tegenw. toestand.

Lit.: De geschiedenissen van Wagenaar en Brugmans over Amsterdam. *Nolet.*

2° Een gebouw te → Delft (zie aldaar kol. 640).

3° Schilderachtige plas in Friesland met merkwaardige flora en fauna, ten N.O. van Grouw; natuurmonument van „It Fryske Gea".

Prinses, → Prins.

Prinsesseboon, boonenras, behoorende tot de gewone boon, Phaseolus vulgaris. Gekenmerkt door een eetbaren vruchtwand en kleine vrucht. In sommige streken noemt men de p. breekboon, slaboon of heerenboon. → Boon.

Prinsgezinden werden tijdens het bestaan van de Republiek der Vereenigde Nederlanden zij genoemd, die voorstanders waren van de vereeniging der hooge civiele en militaire bevoegdheden in den persoon van de Oranje-vorsten, die dus een Oranje als stadhouder en kapitein-generaal wenschten. *J. D. M. Cornelissen.*

Printanière, à la, vleesch- of vischschotel, gegarneerd met voorjaarsgroenten.

Prinzipienreiter (Duitsch) = letterl. beginselberijder, iemand, die op een geliefkoosd idee telkens terugkomt, het berijdt als een kind zijn hobbel- of stokpaard. Als uitvinder geldt gewoonlijk vorst Heinrich LXXII Reusz zu Lobenstein und Ebersdorf in een bevel van 12 Oct. 1844 omtrent het aanspreken van iemand bij zijn titel. Vgl. Fr.: être à cheval sur un principe. *C. Brouwer.*

Prior (Lat.), titel van een kloosteroverste; bij vrouwelijke kloosterlingen priorin (Lat. priorissa). Te onderscheiden: 1° p. claustralis (vooral in de Benedictijnenorde en haar vertakkingen), staat onder den abt, is diens helper en plaatsvervanger, bezit geen eigen macht onafhankelijk van den abt; 2° p. conventualis (o.a. bij de Augustijnen, Carmelieten, Dominikanen, Kartuizers), zelfstandig, eigen macht bezittend hoofd van een klooster, veelal ter zijde gestaan door een supprior. Voorts in sommige kloostergenootschappen: p. provincialis, hoofd van een ordesprovincie; zelden p. generalis, hoofd der geheele orde, o.a. bij de Geschoeide Carmelieten. *Schweigman.*

Prior, Matthew, Eng. dichter en diplomaat; schrijver van vnl. lichte epigrammen en gelegenheidsgedichten, volgeling van Pope. * 21 Juli 1664 bij Wimborne Minster (Dorset), † 18 Sept. 1721 te Wimpole (Cambridge). Secretaris van den Eng. gezant in Ned. (Vrede van Rijswijk), betrokken bij de Parijsche verdeeling van Europa (Vrede van Utrecht), later door politieke machinaties in de gevangenis; na invrijheidsstelling kwam hij door verkoop van gedichten en door giften in grooten welstand. Begraven in de Westminster Abbey.

Werken: Gedichten, o.a. Solomon; The Secretary; Carmen Saeculare (intocht van Willem van Oranje); tezamen met Ch. Montagu: The Story of the Country and the City Mouse (belachelijkmaking van Dryden's Hind and Panther, tegen de Kath. Kerk, beantwoord door → Pope: Epistle to → Arbuthnot). Proza, o.a. Essay upon Learning; Four Dialogues of the Dead. — Lit.: L. Legg, M. P. (1921). *Etman.*

Prioriteitsaandeel, → Aandeel.

Pripet, hoofdrivier van Polesië, 600 km lang met een gemiddeld verval van 11 cm per km. De bronrivieren ontspringen dicht bij die van Boeg en Njemen en zijn er door het Dnjepr—Boeg- en het Oginski-kanaal mee verbonden. Na het opnemen van de Toeria is de P. een groote rivier, maar het meeste water gaat dan door een bifurcatie naar de Boeg. De Pina, Styr en Bobryk maken er weer een flinke rivier van, die dan rechtstreeks naar den Dnjepr gaat. *fr. Stanislaus.*

Priscilla. 1° Met haar echtgenoot → Aquila, vestigde P. zich na de verdrijving der Joden uit Rome door keizer Claudius (50) te Corinthe, waar zij Paulus gastvrijheid verleende (Act.18.1). Soms wordt zij Prisca genoemd, bijv. Rom. 16.3.

2° Heilige in Rome, waarschijnlijk uit het sena-

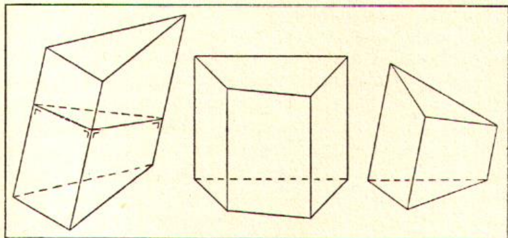
torengeslacht der Acilii Glabriones. In de eerste helft der 2e eeuw werden onder haar bezitting aan de Via Salaria de oudste Christelijke begraafplaatsen aangelegd, waaruit de groote P.-catacombe in twee verdiepingen ontstond. Daarboven bouwde paus Silvester een basiliek, waarin hij werd bijgezet. In de catacombe de beroemde Capella graeca met de schildering der → Fractio panis; in een andere kapel meent men de oudste voorstelling der H. Maagd te hebben gevonden.

L i t.: Kirsch, Catacombe romane (1933); id., in Lex. Theol. Kirche (VIII). *Franses.*

Priscillianisten, volgelingen van → Priscillianus. Na diens terechtstelling beschouwden zij hem als martelaar en propageerden verder zijn leer. Na den val van Maximus kregen zij grootere vrijheid; heel het episcopaat van Gallicië was Priscilliaansch, onder aanvoering van Symposius van Astorga. Tevergeefs werden er synoden gehouden; bij beide partijen waren intransigenten en anderen, die tot een vergelijk wilden komen. Men wendde zich ten slotte tot paus Anastasius en Simplicianus van Milaan, die tot gematigd optreden aanspoorden. Toch wisten de P. zich staande te houden tot de synode van Braga (563). *Franses.*

Priscillianus, Spaansch dwaalleeraar. † 385. P. begon vanaf 370 vreemde opinies te verkondigen, o.a. de Sabelliaansche opvatting der Triniteit, Manicheesche ideeën over wereld en duivel, verwerping van het huwelijk en het vleeschgebruik en andere verkeerde praktijken, en ten slotte verzet tegen de hiërarchie. Hij vond instemming bij de bisschoppen → Instantius en Salvianus en weldra ook Hyginus van Cordova. Zij wijdden hem bisschop van Avila. Andere bisschoppen, Ithacius en Hydacius, bestreden hem krachtig, maar men twijfelt aan de zuiverheid van hun motieven. P. werd verbannen; Ithacius verkreeg van den usurpator Maximus, dat een synode werd gehouden in Bordeaux; P. weigerde te verschijnen en beriep zich op keizer Maximus; hij werd naar Trier gevoerd en daar, op aanstoken van zijn tegenstanders, ondanks het krachtig protest van St. Martinus, tot den brandstapel veroordeeld. Dit wordt veelal beschouwd als de eerste kKetterexecutie van staatswege, maar anderen meenen, dat hij niet op dogmatische gronden doch wegens toovenarij veroordeeld zou zijn. S. Ambrosius keurde de terechtstelling ten scherpste af en weigerde de gemeenschap met bisschoppen, die daarmee hadden ingestemd. In 1889 werden 11 tractaten op naam van P. gepubliceerd, maar velen meenen met dom Morin, dat die van Instantius afkomstig zijn. → Priscillianisten.

L i t.: Bardy, in Dict. Théol. Cath. (XIII); Davids, De Orosio et S. Augustino priscillianistarum adversariis (1930); Lex. Theol. Kirche (VIII). *Franses.*

Prisma. Links: scheef driezijdig prisma met rechte doorsnede. Midden: recht vierzijdig prisma. Rechts: afgeknot driezijdig prisma.

Prisma (m e e t k.), veelvlak, begrensd door twee evenwijdige vlakken (boven- en grondvlak) en drie of meer andere vlakken (opstaande zijvlakken) met evenwijdige snijlijnen (opstaande ribben). Een n-zijdig p. heeft n opstaande zijvlakken. Een vlak, dat alle opstaande ribben snijdt en niet evenwijdig loopt met het grondvlak, verdeelt het p. in twee afgeknotte p. De opstaande ribben van een recht p. staan loodrecht op het grondvak. Een recht p. met een regelmatig grondvlak is een regelmatig p. De inhoud van een p. is grondvlak maal hoogte.

L i t.: → Stereometrie. *v. Kol.*

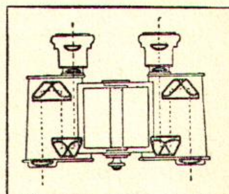
In de o p t i e k wordt het p. veel gebruikt, van een doorzichtige stof vervaardigd (glas, kwarts, vloeistof). Een p. is een van de wezenlijke bestanddeelen van de prisma-spectroscoop of -spectrograaf. Zijn functie in deze toestellen berust op het vermogen → dispersie te geven aan een lichtbundel, die het p. doorloopt. De → deviatie nl., die het p. geeft, is afhankelijk van den → brekingsindex en daar deze voor de verschillende kleuren ongelijk is, wordt het licht in zijn spectrale bestanddeelen ontleed.

Met het oog op de absorptie van glas is dit minder goed of in het geheel niet bruikbaar voor ultraviolet of infrarood licht. Hiervoor worden respectievelijk prisma's van kwarts of vloeispaat en van steenzout gebruikt.

Ook in andere optische instrumenten wordt het p. toegepast, hetzij voor het verkrijgen van dispersie (bijv. → prisma-camera) of voor richtingsverandering van de lichtstralen (bijv. → prismakijker). *Rekveld.*

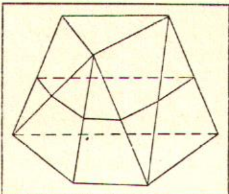
Prisma-camera, een astronomische photographische kijker, voorzien van een objectiefprisma. → Astrospectroscopie.

Prisma-kijker, kijker met convergeerend objectief en oculair, waarbij voor de beeldomkeering gebruik wordt gemaakt van twee gelijkbeenige rechthoekige prisma's, waarvan de brekende ribben elkaar loodrecht kruisen. In elk prisma wordt een uit het objectief tredende straal, die bijv. evenwijdig aan de hoofdas loopt, tweemaal totaal gereflecteerd, waardoor de richting 180° verandert. Een straal, die beide prisma's doorloopen heeft, valt in de oorspr. richting, maar evenwijdig verschoven t.o.v. de hoofdas, waarbij boven en onder en ook links en rechts verwisseld zijn, op het oculair. Door deze heen-en-weergang van den straal in den p. is de lengte van den kijker gering. Als binoculaire kijker uitgevoerd, geeft de p. bovendien een grootere plastiek van de waargenomen objecten (landschap, tooneel), omdat de afstand der objectieven grooter is dan die der oculairen, waardoor de oogafstand a.h.w. kunstmatig vergroot wordt. *Rekveld.*

Prismakijker in doorsnee met stralengang.

Prismoïde (m e e t k.), veelvlak, welks hoekpunten in twee evenwijdige vlakken liggen. Zie afb.

Prismoïde.

Pristina (P r i s j t i n a), stad in Joego-Slavië (XIV 625 E3), 630 m boven zee; ca. 16 500 inw. (1931).

Pristis, → Zaagvisch.

Prius (primo) vívere, deínde philosophári (Lat.) = Eerst leven, dan philosopheeren.

Men dient eerder te zorgen voor het levensonderhoud, dan dit te verwaarloozen door onnoodige speculatie. Ook hierin gaat het leven boven de leer. Auteur der spreuk is onbekend ; ze is zeker ouder dan Hobbes (begin 17e eeuw).

Privaat, → Closet; Latrine.

Privaatbezit, → Privaateigendom.

Privaatdisconto, → Disconto.

Privaateigendom. Reeds Aristoteles (Pol.II c.2-5) noemt p. met gemeenschappelijk gebruik als onder vrienden den besten vorm van bezitsverdeeling. S. Thomas (S.Th.II II q.66.a.2) geeft drie redenen aan: het prikkelt den mensch tot arbeid om het te verkrijgen, het brengt hem tot orde, het voorkomt geschillen. Rerum Novarum (§ 3-12) leert niet anders. Tegen den p. gaan de stelsels van het → collectivisme en eenigszins ook de Weener sociologen en → Spann (zie uitvoerig → Eigendom sub B).

L i t. : S. Basilius, in Luc. XII, 18 (Migne, Patrol. Gr. L. XXXI) ; Hauriou, Précis de Droit Constitutionnel (1929) ; Renard, Théorie de l'Institution (appendix 2, 1930) ; Bonger, in Social. Gids (Dec. 1923) ; Banchi, Vita Sociale (1932). *Keulemans.*

Privaatoorlog, oorlog in den riddertijd tusschen leenmannen, die niet de volle souvereiniteit bezaten, doch, althans in naam, onder het oppergezag van leenheer of koning stonden. De p.o. is in zich beschouwd tegen natuur- en positief recht, doch kon in de toenmalige omstandigheden gerechtvaardigd zijn, wanneer namelijk het souvereine gezag machteloos was of zijn plicht om de rechtsorde te handhaven, verwaarloosde. De p.o. is ingeperkt door de → godsen → landsvredes en nam een einde met de versterking van het centrale gezag. Vgl. → Eigenrichting ; Noodweer ; Oorlog.

L i t : Gorris, Denkbeelden over oorlog en bemoeiingen voor vrede in de 11e e. (1912). *Gorris.*

Privaatrecht vormt met zijn tegenstelling, het publiekrecht, een der meest gebruikelijke indeelingen van het recht in het alg., welke reeds voorkomt in de Romeinsche wetboeken. Over de vraag, of deze indeeling reden van bestaan heeft, en waar de grens ligt, is echter veel getwist. Van Apeldoorn verstaat onder p. die rechtsregels, welke tot voorwerp hebben bijzondere belangen en waarvan de handhaving aan de belanghebbenden zelven wordt overgelaten. Onder publiekrecht verstaat hij die rechtsregels, welke tot voorwerp hebben algemeene belangen en waarvan daarom de handhaving geschiedt van overheidswege. Men verdeelt het p. in materieel en formeel p.; het eerste, ook → burgerlijk recht genoemd, regelt de rechten en verplichtingen zelf; het tweede, ook burgerlijk → procesrecht genoemd, regelt de wijze, waarop die rechten moeten worden gehandhaafd. Het materieel p. wordt weer onderverdeeld in burgerlijk recht in engeren zin en handelsrecht. Het grootste deel van het materieele p. vindt men in het Burgerlijk Wetboek, het Wetboek van Koophandel en de Faillissementswet; het formeele p. vindt men bijna geheel in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

L i t. : L. J. v. Apeldoorn, Inl. tot de studie v. h. Ned. recht ([3]1937). *v. d. Kamp.*

Privaatzaak. Godsdienst is privaatzaak. Leuze der sociaal-democratie, o.a. voorkomend op het „programm van Gotha" (Mei 1875), waarmee men meende het godsdienstig principe niet aan te tasten en toch het openbaar karakter ervan te loochenen.

Private Company, → Personenvennootschap met beperkte aansprakelijkheid.

Private Press, een druk-installatie, waarmee men beoogt zeer fraai drukwerk te leveren, zoodat meer op het artistiek dan op het commercieel resultaat wordt gelet; het boeken-drukken als kunst dus. Vooral in Engeland bekend, in Ned. en België slechts zeldzaam voorkomend. Bekend is de p. p. „De Zilverdistel" onder Van → Royen, van Eyck en Greshoff, later „Cunera-pers" onder v. Royen. Ook S. H. de → Roos had eenigen tijd een eigen pers te Hilversum, de „Heuvelpers". Zij volgden het voorbeeld van William Morris. *Poortenaar.*

Privatie (Lat. privatio = berooving) (l o g i c a), de afwezigheid of het verlies van wat er behoort te zijn, m.a.w. een gebrek. Vgl. → Niets.

Privilege (Lat. privilegium, < privus = afzonderlijk, lex = wet; een wet voor enkelen, uitzonderingswet). Oorspronkelijk door de Lat. schrijvers (o.a. Cicero) overeenkomstig de taalkundige beteekenis gebruikt in den algemeenen zin van een bijzondere, slechts een enkelen persoon betreffende verordening of wet, om het even, of deze wet een gunst inhield of niet. Later in het Rom. recht uitsluitend gebezigd ter aanduiding van een b e g u n s t i g e n d e uitzonderingswet, dus in de beteekenis van voorrecht; en wel: een voor bepaalde k l a s s e n van personen geldend begunstigend uitzonderingsrecht. P. in dezen zin is ius singulare, d.i. voor bepaalde klassen van personen, zaken of gevallen (i.p.v. het normale, gemeene recht, ius commune) geldend uitzonderings- of groepsrecht; doch uitzonderingsrecht van bijz. aard, nl. een bevoorrechting ten doel hebbend. In de hedendaagsche rechtswetenschap wordt p. in de hier omschreven beteekenis p. i n r u i m e r e n z i n genoemd; onder p. in engeren zin wordt dan verstaan: begunstigende, van het gemeene recht afwijkende rechtsbepaling, voor één, of ook voor meerdere personen (zaken, gevallen) gegeven, doch niet (zulks in tegenstelling met p. in ruimeren zin) zonder uitzondering voor alle van dezelfde klasse. Op beide soorten van p. is de Ned. benaming voorrecht toepasselijk.

Het **kerkelijk recht** kent beide genoemde soorten. P. in ruimeren zin zijn o.a. de voorrechten van den geestelijken stand (→ Clericus), als privilegium canonis (C.I.C. can. 119), fori (can. 120), immunitatis (can. 121, → immuniteit); de voorrechten der kardinalen (can. 239), bisschoppen (can. 349), kloosterlingen (can. 613-625). Ontstaan, te niet gaan, uitlegging van p. worden behandeld in can. 63-79.

L i t. : D. Lindner, Die Lehre vom P. nach Gratian und den Glossatoren des Corpus juris canonici (1917) ; E. Roelker, Principles of P. according to the Code of Canon Law (Washington 1926). *Schweigman.*

Wereldlijk recht. P. komt als rechtsbegrip in meerdere beteekenissen voor. Zoo worden sedert de opkomst der steden door den vorst of landsheer bepaalde voorrechten (bijv. recht van → keur, recht om zelf de schepenen te kiezen of den baljuw aan te stellen, recht van veer, enz.) verleend aan steden uit erkentelijkheid voor bewezen diensten (geldleening, krijgsdienst). Het komt ook voor, dat een p. verleend wordt aan een geheele streek (landelijk rechtsgebied), in welk geval het p. vaak niet anders is dan de vastlegging en erkenning door den heer van het aldaar geldende gewoonterecht (→ landrecht). Van p. mag eveneens gesproken worden met betrekking tot de gilden.

P. verbonden aan rang, stand en geboorte zijn geleidelijk aan verdwenen (zie → Gelijkheid, 3°). In het privaatrecht heeft het p. zich gehandhaafd tot heden

toe. Zoo worden bepaalde schuldeischers vóór anderen voldaan (→ Bevoorrechte schulden). *Hermesdorf.*

Privilegium minus, de overeenkomst (17 Sept. 1156) tusschen de Welfen en Babenbergers, waarbij Hendrik Jasomirgott afzag van het aan Hendrik den Leeuw toegewezen Beieren, terwijl de eerste zijn markgraafschap Oostenrijk tot zelfstandig hertogdom zag verheven. Aan dit nieuwe hertogdom werden tevens bijz. voorrechten verleend als: erfelijkheid in de vrouwelijke linie, volledige juridische bevoegdheid van den hertog, enz. Deze voorrechten werden voor de positie van het Duitsche koningschap noodlottig.

Nog verder gaande voorrechten behelsde het zgn. **p. maius,** een latere vervalsching, waarschijnlijk uit het jaar 1359 op last van Rudolf IV vervaardigd, ten einde zijn vorstelijke rechten uit te breiden. *Slootmans.*

Privilegium Paulinum, → Paulinisch voorrecht.

Privy Council, in Engeland oorspr. de Geheime Raad, nu raadgevend regeeringscollege van meer dan 300 leden. Door het lidmaatschap van de voornaamste personen en de eeuwenoude traditie heeft de P. C. zeer grooten invloed op bestuurszaken.

Prizren, stad in Joego-Slavië (XIV 625 E3), 456 m boven zee, aan de O. helling van het dal der Witte Drin (Metoja-bekken); ca. 19 000 inw.; zetel van een Orthodoxen aartsbisschop.

Pro, M i c h a e l, Jezuïet. * 13 Jan. 1891 te Conception del Oro (Mexico), † 23 Nov. 1927 te Mexico. Eerst missionaris bij de Indianen, daarna werkzaam in de stad Mexico, vooral onder de arbeiders. Tijdens de kerkvervolging werd hij, onder beschuldiging van te hebben deelgenomen aan een aanslag op president Obregon, gevangen genomen en gefusilleerd.

L i t. : Weiser, P. und seine Gefährten (1928) ; Dragon, Pater P. (1929) ; Xavier, Pater P. en de werklieden (1936). *v. Hoeck.*

Proal, L o u i s J o s e p h C y r i l l e, Fr. rechtsgeleerde en criminoloog. * 28 Juli 1843 te Riez (Basses-Alpes). Vervulde vsch. hooge rechterlijke functies, laatstelijk als president van het Tribunal d'Appel te Parijs. In zijn criminologische studiën toont hij zich een scherp opmerker en goed psycholoog. Hij behoort tot de spiritualistische school, die een der oorzaken der misdadigheid zoekt in de godsdienstloosheid.

V o o r n. w e r k e n : La responsabilité légale des aliénés (1890) ; La criminalité politique (1895) ; Le crime et la peine ([3]1899) ; Le crime et le suicide passionels (1900) ; L'éducation et le suicide des enfants ([2]1907) ; La psychologie de Jean-Jacques Rousseau (1923) ; vsch. belangrijke artikelen in Arch. de l'anthropologie criminelle et des sciences pénales. *v. d. Kamp.*

Pro aris et focis (Lat.) = Voor altaren en haardsteden, d.w.z. voor godsdienst en gezin. Leus in vsch. oorlogen, o.a. in den Spaanschen oorlog tegen Napoleon I. Ontleend aan Cicero, De natura deorum 3,40, 94. Cf. Sallustius, Catilin. 59.

Proba, Christelijke dichteres, midden 4e eeuw. Deze voorname Romeinsche dame bezong ca. 360 de geschiedenis der Schepping en der Verlossing in een Vergiliaansche → Cento, nl. in 694 hexameters in hun geheel of bij gedeelten aan de werken van Vergilius ontleend.

U i t g. : in : Migne, Patrol. Lat. (XIX), en Corp. Scr. Eccl. Lat. (XVI). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III [2]1923). *Franses.*

Probabilisme, evenals het **Probabiliorisme** en het **Aequiprobabilisme,** een van de zgn. moraalsystemen, als leidraad dienende om in bepaalde twijfelgevallen de principen der moraal toe te passen. De vsch. systemen zijn uiteengezet onder → Moraalsysteem; de ongegrondheid van de bezwaren, m.n. tegen het Probabilisme, wordt betoogd onder → Jezuïetenmoraal.

Probation, → Invrijheidstelling.

Probleem van Josephus, → Josephspel.

Probolinggo, 1° r e g e n t s c h a p, van de afd. Malang in de prov. Oost-Java; opp. 736 km², 267 841 inw. (eind 1930), w.o. 1 109 Eur., 4 099 Chin. en 518 andere Vreemde Oosterlingen; Inheemsche bevolking voor ³/₄ Madoereesch en voor ¹/₄ Javaansch; taal Madoereesch en voor een veel kleiner deel Javaansch. P. is in het N. vlakte naar het Z. oploopend tot bergland. De vlakte is vruchtbaar. Hoofdcultuur is rijst en suikerriet. Vruchtencultuur (mangga's) is van beteekenis. In het bergland is aardappel- en groenteteelt van belang. P. ligt aan de S.S. lijn van Soerabaja naar het uiterste O. van Java.

2° G e m e e n t e, hoofdplaats van het gelijknamige regentschap en district (XIV 496 I3); 37 009 inw. (eind 1930), w.o. 925 Eur., 3 646 Chin. en 472 andere Vreemde Oosterlingen. Warm klimaat. Vsch. onderwijsinstellingen. Heeft een Kath. kerk, bediend door Carmelieten, een Kath. ziekenhuis, meerdere Kath. scholen, w.o. een normaalschool met internaat, en vsch. Kath. vereenigingen. Is gemeente vanaf 1918; aantal raadsleden 13, nl. 8 Nederlanders, 4 Inheemschen en 1 Uitheemsche. *Brokx.*

Proboscidea, onderorde der Ungulata. De voornaamste dieren, die tot deze onderorde behooren, zijn apart besproken. Hier wordt alleen de p h y l o g e n i e behandeld. De ontwikkeling van den schedel en het gebit laat een duidelijke afstammingsreeks zien.

→ M o e r i t h e r i u m, de oudste vertegenwoordiger dezer groep, leefde in het Eoceen van Egypte. Het gebit is nog vrij volledig ontwikkeld. Tandformule $\frac{3.1.3.3}{2.0.3.3}$; de tweede snijtand uit boven- en onderkaak is iets vergroot. De schedel is laag en smal met vooruitstekende jukbogen.

→ D i n o t h e r i u m leefde in het Onder-Mioceen van Afrika en in het Boven-Mioceen van Europa en Indië. Het gebit is reeds meer gereduceerd; tandformule $\frac{0.0.2.3}{1.0.2.3}$; de hoektanden ontbreken, de snijtanden zijn zeer lang en achterwaarts gebogen; molaren met twee rijen lijsten. De schedel is reeds wat hooger, de onderkaaksymphyse sterk achterwaarts gebogen.

→ P a l a e o m a s t o d o n leefde in het Oligoceen van Egypte. Tandformule $\frac{1.0.3.3}{1.0.2.3}$. De snijtanden uit de bovenkaak zijn lang, sabelvormig, de onderkaaksnijtanden zijn platter; molaren met knobbels. De schedel hoog en kort.

→ M a s t o d o n leefde in het Boven-Mioceen van Europa, Indië en in het Plioceen van Europa, Indië en Noord-Amerika. Tandformule $\frac{1.\ 0.\ 3\text{-}0.\ 3}{1\text{-}0.\ 0.\ 2\text{-}0.\ 3}$. De snijtanden der bovenkaak zijn recht, de onderkaaksnijtanden zijn korter; molaren zijn ovaal met verschillend aantal knobbels, die door diepe met cement opgevulde groeven van elkaar gescheiden zijn. Schedel iets minder hoog dan bij den olifant. Onderkaakssymphyse in de lengte gerekt voor de inhechting van de stoottanden.

→ S t e g o d o n leefde in Midden- en Onder-Plioceen van Zuid- en Oost-Azië. Overgangsvorm tus-

schen Mastodon en olifant. Onderste snijtanden niet meer ontwikkeld, de bovenste daarentegen zeer lang; molaren met 6-12 lijsten.

E l e p h a s (→ Olifant) leefde vanaf Plioceen tot Recent. Tandformule $\frac{1.0.0.3}{0.0.0.3}$. Alleen bovenste snijtanden nog sterk ontwikkeld ; de molaren hebben bij de verschillende soorten een verschillend aantal lijsten, waartusschenin cement voorkomt. De schedel van de olifanten is zeer hoog. Vsch. soorten zijn: Elephas primigenius (→ Mammoet), El. antiquus, El. meridionalis, El. africanus en El. indicus. *v. d. Geyn.*

Probst, F e r d i n a n d, priester, theoloog en liturgievorscher. * 29 Maart 1816 te Ehingen (Wurtt.), † 26 Dec. 1899 te Breslau (prof. aldaar). Bekend vnl. door zijn werken over de liturgie der eerste eeuwen, rijk aan verzamelde gegevens, echter niet zeer wetenschappelijk verwerkt.

L i t.: Haase, Leben u. Schriften d. kath. th. Dozenten a. d. Univ. Breslau (1913) ; Dict. d'Arch. et de Liturgie (IX, met opg. der liturg. werken). *Louwerse.*

Procambium, → Vaatbundels.

Procaviidae, Lat. naam voor → klipdassen.

Procedamus in pace (Lat., = Laat ons gaan in vrede), liturgische formule in het Westen in gebruik bij den aanvang van processies, tevens aan het eind der gebeden van het → Itinerarium (reisgebed).

Procellariidae, → Stormvogels.

Proces. I. Algemeen. Een p. of g e d i n g is eenr echtsstrijd, waarvan de beslissing aan de uitspraak van den rechter is onderworpen. De regels, die het p. beheerschen, vormen het procesrecht, dat wordt onderscheiden in → burgerlijk procesrecht en → strafprocesrecht. Een burgerlijk p. is een strijd over burgerlijke of private rechten, ook als de Staat of een ander overheidsorgaan daarbij → partij is. Een strafproces is een p., waarbij de Staat door middel van het → Openbaar Ministerie iemands bestraffing eischt, als hij een strafbaar feit heeft begaan.

II. Burgerlijk proces. A) Hist. groei. Het Romeinsche recht bevat weinig voorschriften over het p. In de M. E. echter maakten de Ital. steden hierop vele bepalingen en ook de pausen (vooral Clemens V) stelden regels van procesrecht vast, welke door de canonisten nader werden uitgewerkt. Het huidige burgerl. procesrecht is in hoofdzaak gegroeid uit het canonieke en het vroegere plaatselijk geldende recht.

B) Nederlandsch recht. Een burgerlijk proces kan worden gevoerd door alle personen (→ Partij). Het vangt als regel aan met een → dagvaarding, soms echter met een verzoekschrift (→ Request-procedure). De gedaagde moet worden gedagvaard voor den door de wet aangewezen rechter; in enkele gevallen heeft de eischer de keuze tusschen meerdere rechters (→ Competentie, en → Prorogatie van rechtsmacht). Partijen moeten zich, behalve in kantongerechtzaken, laten vertegenwoordigen door → procureurs. De eischer stelt zijn procureur in de dagvaarding. De gedaagde doet dit „ten dienenden dage”, d.w.z. wanneer de zaak voor de eerste maal voorkomt. Door de inschrijving op de rol (→ placet) wordt het p. aanhangig. Verschijnt de gedaagde niet, dan wordt als regel tegen hem verstek verleend, d.w.z. de vordering wordt aan den eischer toegezegd. De gedaagde kan echter in verzet komen. Verschijnt de gedaagde wél, dan bepaalt de rechter een dag, waarop de eischer zijn → conclusie van eisch schriftelijk neemt. Deze is daarbij gebonden aan wat hij in de dagvaarding heeft gesteld. Hij mag zijn eisch niet vermeerderen en zich niet beroepen op andere feiten, dan die in de dagvaarding genoemd. Hierop neemt in een latere zitting de gedaagde, eveneens schriftelijk, conclusie van antwoord, waarin hij zijn verweer voordraagt, dat met redenen moet zijn omkleed. Na het antwoord kan de eischer repliceeren en de gedaagde dupliceeren, en, indien beide partijen het wenschen, kunnen zij nog meer conclusies wisselen, alles schriftelijk. Hierna kan de rechter vonnis wijzen; er wordt dan recht gedaan „op de stukken”. Doch na de aangegeven schriftelijke behandeling kan nog een mondelinge volgen, het → pleidooi. Dit is de gewone loop van een p. Daarbuiten echter kunnen nog zeer vele bijzondere voorvallen, → incidenten, plaats vinden. Ten slotte volgt het vonnis door den rechter. Deze is hierbij gebonden aan de regels omtrent het → bewijs. Echter kan vóór het eindvonnis nog een tusschenvonnis worden gewezen, zooals een interlocutoir vonnis, d.i. een vonnis, waarbij een onderzoek wordt bevolen, bijv. een getuigenverhoor, een onderzoek door deskundigen of een gerechtelijke plaatsopneming. Behalve in eersten aanleg kan een p. nog worden gevoerd in → hooger beroep en in → cassatie. Zie verder → Burgerlijk Procesrecht. *v. d. Kamp.*

C) Belg. recht. Dezelfde alg. regelen gelden ook in België, met enkele wijzigingen. Voor de rechtbank van eersten aanleg en het Hof van Beroep zijn partijen vertegenwoordigd door een → pleitbezorger. Voor de andere rechtbanken kunnen zij persoonlijk verschijnen, ofwel zich doen vertegenwoordigen door een advocaat of een anderen gevolmachtigde: deze laatste kan echter door de rechtbank worden geweerd (bijv. zaakwaarnemer).

Na de schriftelijke behandeling volgen de pleidooien; haast nooit wordt daarvan afgezien. In sommige gevallen moet het Openbaar Ministerie advies geven, alvorens de rechtbank uitspraak doet.

Een K. B. van 30 Maart 1936 heeft het burgerlijk p. eenigermate vereenvoudigd, voor het overige blijven de bepalingen van Napoleon's W. v. B. Rv. van kracht. *V. Dievoet.*

III. Voor het → **strafproces,** zie aldaar.

IV. Kerkelijk recht. a) In hoofdlijnen komt het kerkelijk p. overeen met het wereldlijke. Het p. kan gevoerd worden over persoonlijke geschillen of om het recht van een persoon (physiek of moreel) vast te stellen, over misdaden (delicten), over huwelijken (→ huwelijksontbinding en → huwelijksproces), over wijdingen, over zalig- en heiligverklaring, over administratieve en disciplinaire maatregelen tegenover pastoors e.a. geestelijken.

b) Bevoegde rechters. De bisschop der plaats, de metropoliet, de rota zijn de drie gewone instanties. Zie → Rechtbanken (kerkel.).

c) Personen, die optreden bij het rechtsgeding. Hoofdpersonen zijn actor en reus: van hen hangt het begin en het verloop van het p. af, omdat zij het p. op elk oogenblik ieder volgens hun deel kunnen doen ophouden. Dit is echter niet het geval, wanneer het openbaar belang op het spel staat. De actor is de eischer, de reus tegen wien geëischt wordt. In de crimineele p. is de promotor iustitiae (= openbaar ministerie) actor, in huwelijksprocessen treedt als plaatsvervanger van den reus op de defensor vinculi, bij wijdingsprocessen de defensor vinculi s. ordinationis. Verdere personen zijn behalve de rechters of het rechtercollege de notaris of griffier (altijd vereischt), de auditeurs of rechters-commissarissen, die niet als

rechter in dezelfde zaak mogen optreden, de boden en deurwaarders.

d) Verloop van het geding. Om den afkeer der Kerk van strijd, dwang en straf, moet de rechter in geschilprocessen door minnelijke schikking of door scheidsrechters en in crimineele p. na door vermaning (tot tweemaal toe mogelijk) de schuldigen, die bekend hebben, tot beter leven te hebben gebracht, trachten zonder p. de zaak te beslechten. Kan dit niet gebeuren, dan begint het p. met de aanbieding, door den actor gedaan, van een schriftelijke vraag, dat de rechter hem in de onderhavige zaak, die hij met redenen omkleed in het kort uiteenzet, recht verschaffe. Nadat de rechter hiervan kennis heeft genomen en zijn bevoegdheid heeft erkend, kan hij de vraag aannemen of weigeren, maar in het laatste geval met aangifte der redenen. Vervolgens wordt de aangeklaagde voor de rechtbank gedaagd. Nadien heeft de vaststelling plaats van het geschilpunt.

De actor moet bewijzen en heeft daarvoor als wettelijk erkende bewijzen: getuigen en documenten.

Nadat de rechter alles grondig heeft onderzocht, komt hij tot een besluit. Tot nu toe is alles geheim geweest, nu moeten de bewijzen bekend gemaakt worden. Na de conclusio in causa spreekt de rechter op een door hem bepaalden tijd het eindvonnis uit, dat schriftelijk moet gegeven worden. Van dit vonnis kan in hooger beroep (appèl) gegaan worden (behalve in eenige gevallen) en wel binnen 10 dagen, bij den rechter zelf, die de uitspraak deed. In sommige zaken is hooger beroep vereischt. Huwelijkszaken kunnen onder aanvoeren van nieuwe deugdelijke bewijsgronden altijd opnieuw worden voorgesteld, zoo ook zaken over den staat van een persoon (C. I. C. can. 1909, 1989). Hooger beroep is niet meer mogelijk, als twee gelijkluidende uitspraken zijn verworven, als men binnen den bepaalden tijd geen beroep heeft aangeteekend, en in sommige zaken (C. I. C., can. 1880), waarin nooit hooger beroep mogelijk is.

Het H. Officie heeft een eigen proceduur in de haar gereserveerde delicten (ketterij of wat ketterij doet vermoeden, schending van het biechtgeheim, homosexueele misdaden, misbruik van de biecht voor ontucht).

Zie C. I. C. can. 1552-2194 en verder → Straf.

L i t. : Roberti, De iudiciis (2 dln. 1930) ; Noval O.P., L. Iv de processibus 1920, 2, 3 dln. 1932 ; Ned. Juristenblad (1936, 785 vlg., 809 vlg.). *Drehmanns.*

Proceskosten (N e d. r e c h t) zijn de kosten, die het voeren van een proces met zich medebrengt. Zij bestaan in zegelrechten, registratierechten en belooningen van de diensten van deurwaarders, griffiers, bewaarders, deskundigen, getuigen, advocaten, procureurs en gemachtigden in kantongerechtszaken. In het algemeen komen de kosten ten laste van de in het ongelijk gestelde partij. Daartoe stelt de rechter in zijn vonnis het bedrag vast van de kosten, die de verliezende partij aan de winnende moet vergoeden. Een uitzondering op het genoemde beginsel vormt de zgn. compensatie van kosten. Wanneer nl. het proces gevoerd wordt tusschen echtgenooten, bloedverwanten in de rechte lijn, broeders en zusters of aangehuwden in den tweeden graad, kan de rechter elk der partijen haar eigen kosten laten dragen (W. v. B. Rv. art. 56). Noodeloos gemaakte kosten blijven voor rekening van degenen, die ze hebben gemaakt. Kosteloos kunnen procedeeren zij, die van hun onvermogen om p. te dragen, doen blijken, benevens armeninrichtingen, besturen van gasthuizen en kerkbesturen (W. v. B. Rv. art. 855-875). *v. d. Kamp.*

In B e l g i ë maakt het eereloon van den advocaat geen deel uit van de p. en blijft dit ten laste van den cliënt. De compensatie van de kosten bestaat in België, behalve in het hierboven aangegeven geval, ook in het geval, dat elke partij voor een deel in het ongelijk wordt gesteld: art. 131 W. v. B. Rv. De rechtbank kan beslissen, dat de kosten door de in het ongelijk gestelde partij rechtstreeks aan den pleitbezorger van de winnende partij zullen worden uitbetaald (art. 133).

Voor den kosteloozen rechtsbijstand, zie → Pro Deo. *V. Dievoet.*

Procespartij, → Partij.

Procespsychosen (g e n e e s k.) zijn die → psychosen (vormen van krankzinnigheid), waarvan men weet of althans veronderstellen kan, dat een ziekteproces van de hersenen eraan ten grondslag ligt.

Procesrecht (w e r e l d l ij k), → Burgerlijk procesrecht; Strafproces; (k e r k e l ij k) → Proces (sub D).

Processie (Lat. processio = optocht), in kerkel. gebruik: plechtige ommegang onder gebed (en zang), tevoren → litanie genoemd. In de geheele Oudheid waren de p. in gebruik (vgl. o.a. 2 Reg.6; Mt.21), als beantwoordend aan de natuurlijke behoefte om sterke gemeenschappelijke gevoelens gezamenlijk te uiten en te verspreiden. De eerste Christelijke waren die der begrafenissen (in het bijzonder van martelaren), uiterlijk niet verschillend van de heidensche. Na den kerkvrede (313) werden ook andere mogelijk: overbrenging van relieken, inhaling van hoogwaardigheidsbekleeders, dank-, smeek- en boeteprocessies, bedevaarten, enz. Vóór het eind der 6e eeuw waren deze alle in gebruik, sommige ter vervanging van heidensche. Een kruis op langen stok (processiekruis) ging voorop, lichten (fakkels, lantaarns) werden mede gedragen, ook vsch. „teekens" (vaandels?), evangelieboek, relieken, heiligenbeeltenissen, enz. In de M.E. ontwikkelden zich ook de Sacramentsprocessies. Heden zijn in het → Processionale vervat de algemeene p., buiten welke de Kerk echter ook bijzondere, eigen aan bisdommen of orden, erkent. Zekere korte p. hebben plaats onder of na de H. Mis: die van Witten Donderdag en Goeden Vrijdag, de twee van Paaschzaterdag (met het nieuwe licht, en met de paaschkaars naar de doopvont); in het Oosten: de Kleine en Groote → Intrede. Vgl. C.I.C.can. 1290-1295. Zie ook → Mariafeesten (sub A); Palmzondag. Verder → Processieverbod.

L i t. : Gretser, Opera omnia (V) ; Martène, De antiquis eccl. ritibus (III, IV) ; Quarti, De processionibus eccles. *Louwerse.*

Processiekruis, 1° het kruis, dat volgens voorschrift en aloude gewoonte aan kerkelijke → processies voorafgaat en deze leidt.

2° De veldkruisen e.d., waarbij gedurende lange processies (Kruisdagen, enz.) en bedevaarten rust gehouden en gebeden, of ook de zegen gegeven wordt.

Processierups, rups van den vlinder Cnethocampa processionea; deze vliegt Juli-Sept. (kleur: grijsachtig, vlucht 25-35 mm). Eieren op eikenschors, 100-300 bij elkaar; de rupsen komen uit in Mei-Juni van het volgende jaar en spinnen een gemeenschappelijk nest, waaruit zij 's avonds in een soort processie komen om te gaan eten; 's morgens keeren zij op dezelfde wijze terug. Volwassen rups 4-5 cm lang, rug

Processierups ; 1 = vrouwtje ; 2 = mannetje ; 3 = rupsen ; 4 = cocons.

blauw-zwart, kop bruinzwart; zij draagt borstels, waarvan de haren de menschelijke huid sterk prikkelen (brandharen). *M. Bruna.*

Processieverbod. Het p. wortelt sinds 1848 in de Ned. Grondwet, ofschoon de redactie (art. 171, 2e lid) positief luidt: „Openbare godsdienstoefening buiten de gebouwen en besloten plaatsen blijft geoorloofd, waar zij thans (1848) naar de wetten en reglementen is toegelaten”. De wet van 10 Sept. 1853 tot regeling van het toezicht op de onderscheidene kerkgenootschappen bepaalt in art. 6: „De bedienaren der openbare godsdienst dragen het gewaad voor kerkelijke plechtigheden .... niet dan binnen gebouwen en besloten plaatsen of dáár waar de openbare godsdienstoefening naar het 2e lid van art. 167 (thans 171) der Grondwet is toegelaten”. Wat de sanctie betreft: het Strafwetboek zwijgt, doch art. 9 van bovengenoemde wet op de kerkgenootschappen zegt: „Hij die aan deze wet niet voldoet ... wordt verklaard in strijd met de wet te hebben gehandeld”. Deze sanctie is niet zoo onschuldig als zij lijkt. Immers, bij recidive van de overtreding van art. 9 bepaalt art. 12: „Die, na eenmaal ter zake van overtreding dezer wet te zijn veroordeeld, zich aan herhaling daarvan schuldig maakt binnen den tijd van vijf jaren .... wordt gestraft met schorsing in de uitoefening zijner burgerschapsrechten voor den tijd van 3 tot 10 jaar en met hechtenis van ten hoogste een jaar, te zamen of afzonderlijk”.

De officieren van Justitie hebben nimmer gefaald op te treden tegen processies, die niet reeds vóór 1848 waren toegelaten en zijn even ijverig geweest deze te keer te gaan, als zij nalatig zijn geweest de toepassing te eischen van de Begrafeniswet (lijkverbranding). Dit p. treft pijnlijk een volksgroep van recht en orde, die juist daarom geen poging aanwendt de wazige wet te ontduiken. Het is evenwel een slecht voorbeeld van uitzonderingswetgeving, naast de vrijheden aan alle burgers geoorloofd. Het ware beter dit „gevaar” voor de openbare orde te laten keeren door de kerkgenootschappen zelf, die daartoe in staat en bereid zijn. In Limburg hadden vrijwel alle parochies of gemeenten in 1848 haar jaarlijksche openbare processies; daar zijn ze dus tot heden blijven voortbestaan. In het Noorden van Nederland is de eenig toegelaten openbare processie, krachtens de Grondwet van 1848, de luisterrijke St. Jansprocessie te Laren (24 Juni), ter wille waarvan de paus in 1937 de Larensche St. Jansparochiekerk tot basiliek verhief.

De talrijke deelneming aan deze processie kan tegelijk strekken tot een waardig protest tegen de „beteugeling” elders. *Bomans.*

Processionale (ook: Processionarium), liturgisch boek, inhoudend de gezangen en gebeden der kerkel. ommegangen of processies. Vsch. kloosterorden hebben, gelijk vroeger ook vele kerken, hun eigen en uitgebreider P., waarvan nog vsch. oude, vaak rijk verluchte exemplaren bewaard bleven (o.a. ook in het Britsch Museum, Londen). Vgl. → Processie. *Verwilst.*

L i t.: Zaccaria, Biblioth. ritualis (I Rome 1776).

Processus (Lat., = voortzetting) noemt men uitsteeksels van vsch. organen, in het bijzonder echter van het geraamte.

Proces-verbaal, in strafzaken, is in N e d e r l a n d een ambtseedige verklaring (d.i. een verklaring, opgemaakt op den eed, afgelegd bij aanvaarding van zijn ambt) van een → opsporingsambtenaar, bevattende een nauwkeurige omschrijving van wat hij t.a.v. een strafbaar feit waargenomen, ondervonden of verricht heeft en van anderen heeft vernomen, zoodat zooveel mogelijk blijkt welk feit is gepleegd en door wien, en alle omstandigheden, die tot bewijs daarvan van belang zijn. Het moet via den burgemeester of (bij den marechaussee en ten deele ook bij den rijksveldwacht) via den brigadecommandant ten spoedigste aan het → Openbaar Ministerie worden ingezonden, dat dan beslist over al dan niet vervolgen. Het bewijs, dat verdachte het tenlastegelegde feit heeft begaan, kan door den rechter worden aangenomen enkel op p. van een opsporingsambtenaar; diens persoonlijke verschijning als getuige is dus niet noodig. *Kleene.*

Volgens B e l g. r e c h t is p. een schriftelijk verslag, opgemaakt door een ambtenaar van gerechtelijke politie, waarin deze opteekent wat hij bestatigd of verricht heeft. Om geldig te zijn, moet het p. gedagteekend zijn en onderteekend door dengene, die het heeft opgesteld; in sommige gevallen moet het binnen zekeren termijn, meestal 48 uren, beteekend worden om eenige bewijskracht te bezitten. De p. kunnen tot bewijs dienen van het bestaan van wanbedrijven en overtredingen; de bewijskracht berust enkel op het vertrouwen, dat de wetgever stelt in de opstellers. Deze bewijskracht is echter verschillend. Sommige p. leveren bewijs tot aanklacht wegens valschheid, bijv. de p. opgesteld door den hoofdtoeziener van het boschwezen. Andere, veel talrijker overigens, dienen geloofd, tenzij het tegenbewijs geleverd is, bijv. de p. van de agenten van het boschbeheer, van de visscherijwachters, p. nopens de politie van het vervoer, die van de jachtwachters, van de politie der spoorwegen, enz. In alg. regel echter gelden de p. enkel als inlichtingen en oordeelt de rechter vrij over hun waarde. *Collin.*

Prochiron, een handboek van het Oost-Rom. recht, dat tusschen 870 en 879 door keizer Basilius den Macedoniër werd uitgegeven. Zie ook → Epanagoge.

Prochorus, een der eerste zeven diakens (Act. 6.5).

Procida, eilandje in het W. van de Golf van Napels (XIV 320 D/E4); opp. ca. 4 km², 90 m hoog. Het eilandje bestaat uit lava en tufsteen, en bevat vier kraters. De gemeente P. telt ca. 10 000 inw. Visscherij, wijnbouw.

Procida, J o a n n e s d a, Ital. geneesheer en woelig politicus. * 1225 te Salerno, † na 1302 op Sicilië. Een der voornaamste volksmenners, door wiens agitatie het tumult ontstond, dat leidde tot de → Siciliaansche Vespers van 1282.

Proclisis (p h i l o l.). Wanneer het hoofdwoord in een accenteenheid achteraan staat, verzwakken de daaraan voorafgaande zgn. proclitische woorden ten gevolge van den minderen nadruk. Bijv. Ned. thuis ⟨ te huis.

Proclus van Konstantinopel, patriarch (sinds 434) en kerkvader. † 446. In 429 had hij het goddelijk moederschap van Maria krachtig verdedigd in het bijzijn van zijn patriarch Nestorius; hij bleef ijveren voor de aanvaarding der beslissingen van het concilie van Ephese en geldt terecht als een der voornaamste verheerlijkers van Maria onder de Vaders. We bezitten van P. 25 preeken en 7 brieven, van belang voor Christologie en Mariologie en voor het leerstellig verband tusschen Theodorus van Mopsueste en Nestorius.
U i t g.: Migne, Patr. Graeca (LXV). — L i t.: Bauer, P. v. K. (1919); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924). *Franses.*

Procne, → Philomela.

Procoele wervels (⟨ Gr. pro = van voren; koilos = hol) noemt men de wervels der salamanders en der meeste reptielen, waarbij de wervellichamen aan de voorzijde een gewrichtspan en aan de achterzijde een gewrichtskop dragen.

Procopius van Caesarea, een van de voornaamste Byzantijnsche geschiedschrijvers. * Ca. 500, † na 562. Zijn Historie in acht boeken beschrijft de oorlogen tegen de Perzen, de Vandalen, de Goten. Het 8e boek geeft een overzicht van de gebeurtenissen tot 554. Omdat het meer dan krijgsgeschiedenis geeft, kan het boek gelden als een historie van den tijd van Justinianus. Van P. bestaat ook nog een boek over de Bouwbedrijvigheid (De Aedificiis) van Justinianus, en een „Historia arcana”, een aanklacht tegen Justinianus, van welk boek de echtheid door sommigen wordt betwijfeld. P. was jurist en langen tijd juridisch adviseur en secretaris van Belisarius. *de Brouwer.*

Procopius van Gaza, Grieksch Christelijk schrijver. * Ca. 465, † ca. 528. P. is vooral bekend als exegeet. Hij schreef commentaren in catenenvorm (→ catenae biblicae) op Pentateuch, Josue, Rechters, Koningen, Paralipomenon, Isaias, Hooglied, Spreuken en Prediker. Verder ca. 100 brieven. *Franses.*
L i t.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932).

Procrustes (G r. m y t h.), roover in Attica. De reizigers, die hem in handen vielen, rekte hij op een bed, als zij te klein waren, uit; waren zij te lang, dan sneed hij hun ledematen af. Ten slotte werd hij door Theseus afgemaakt.

Procter, 1° A d e l a i d e A n n e, Eng. dichteres, dochter van 2°. Medewerkster aan Dickens' tijdschriften. * 30 Oct. 1825 te Londen, † 2 Febr. 1864 ald.
U i t g.: Compl. Works (1905).

2° B r y a n W a l l e r, Eng. dichter (pseud. B a r r y C o r n w a l l), vader van 1°. In het begin der 19e e. zeer populair, maar thans nagenoeg vergeten. * 21 Nov. 1787 te Leeds, † 4 Oct. 1874 te Londen.
W e r k e n: A Sicilian Story (1820); Mirandola (1821, tragedie); Engl. Songs (1832).

Proctitis (g e n e e s k.), ontsteking van het → rectum.

Proctodaeum, bij vele ongewervelde dieren de naam voor den einddarm, die door instulping der huid ontstaat.

Proculiani, → Sabiniani.

Procuratiehouder, een employé, die de bevoegdheid heeft, voor en namens de firma of instelling, in wier dienst hij is, te teekenen. Zijn positie wordt veelal beheerscht door tweeërlei groepen van wettelijke bepalingen: eenerzijds is hij werknemer in dienst van zijn patroon, zoodat de bepalingen betreffende de arbeidsovereenkomst op het bediendencontract op hem van toepassing zijn; anderzijds is hij meermalen voorzien van een bepaalden last of instructie, zoodat hij tevens aan de bepalingen inzake de lastgeving onderworpen is.

Vanzelfsprekend kan zijn bevoegdheid om voor den principaal op te treden meer of minder uitgebreid zijn. In N e d. moeten de beperkingen of intrekking van de volmacht, evenals de namen en woonplaats van den p. alsmede diens handteekening en paraaf, in het Handelsregister zijn ingeschreven. Zoolang deze opgave niet is geschied, kan de principaal zich op die feiten niet beroepen tegenover derden, die te goeder trouw verklaren, dat zij daarmede niet bekend waren (art. 22 der Handelsregisterwet 1921, Stbl. 262). In B e l g i ë is die regel niet zoo algemeen. Enkel voor de vennootschappen wordt voorzien, dat in het handelsregister moet geschreven worden haar p., d.w.z. de personen gemachtigd om namens de vennootschap te besturen, te beheeren of te teekenen. *Ariëns/Rondou.*

Procurator, in het k e r k e l ij k r e c h t door de wet erkend plaatsvervanger van een persoon (physiek of zedelijk), door dezen aangewezen om in zijn plaats handelend op te treden.

I n h e t b ij z o n d e r: **a)** bij k e r k v e r g a d e r i n g e n: bij algemeene moeten degenen, die geroepen zijn en niet kunnen komen, een p. aanstellen, die hen vervangt; deze heeft echter geen recht om te stemmen, kan alleen aan de alg. vergaderingen deelnemen en de eindbesluiten mede onderteekenen; is de p. reeds rechtens lid van het concilie, dan heeft hij toch maar één stem; in de plenaire en provinciale → concilies moet ook een p. worden afgevaardigd door degenen, die daar beslissende stem hebben; de p. heeft echter alleen raadgevende stem; bij de diocesane synoden wordt geen p. toegelaten (C.I.C. can. 224, 287, 359 § 1). Verder wordt een p. toegelaten bij het aanvaarden van een beneficie (can. 1445), onder zekere voorwaarden bij het aangaan van een huwelijk (can. 1088 § 1, 1089), maar niet bij geheel persoonlijke handelingen, zooals geloofsbelijdenis (can. 1407), eedsaflegging (can. 1316 § 2), antwoord op rechterlijke ondervraging (can. 1746).

b) bij r e c h t s g e d i n g e n: bij burgerlijke kunnen geestelijken niet als p. optreden, tenzij met verlof van den bisschop of ook in eigen zaak of in een zaak der Kerk; bij kerkelijke gedingen kunnen alleen p. zijn, die Katholiek zijn en meerderjarig, en te goeder faam bekend staan; andersdenkenden worden alleen bij uitzondering en als het niet anders kan, erkend. Een p. is niet noodig: iedereen kan zelf optreden, behalve de bisschop. De rechter kan den aangewezen p., die zijn opdracht op schrift en onderteekend door den lastgever aan den rechter moet toonen, uit goede gronden weigeren, hetzij ambtshalve, hetzij op aanvraag der tegenpartij. De opdracht hem gegeven moet in sommige gevallen, bijv. sluiten van transacties, de bevoegdheid daartoe vermelden; zij kan te allen tijde worden teruggetrokken op betaling van het billijke honorarium, maar het terugtrekken moet den p. worden bekend gemaakt en na de litis contestatio

ook aan rechter en tegenpartij. Na de einduitspraak heeft de p. recht en plicht in hooger beroep te gaan, tenzij de opdrachtgever het niet wille. In de uitspraak moet de p. genoemd worden (C.I.C. can. 139 § 3, 1655-1666, 1878 § 2).

c) Bij zalig- en heiligverklaringen: alleen bij het proces in de Romeinsche curie worden mannen, die doctor zijn in het kerkelijk recht en minstens licentiaat in de theologie en een stage hebben doorgemaakt bij een advocaat of bij den sub-promotor fidei, belast met de korte samenvatting (summarium) der processen; zij kunnen in het proces zelf niet als getuige optreden, hebben den naam van p. en moeten door de H. Congregatie zelf als verkiesbaar worden aangewezen (can. 2018, 2027, 2076).

d) Alle orden en religieuze congregaties van mannen (deze laatste als ze van pauselijk recht zijn) moeten bij den H. Stoel een generaal-procurator hebben, die alle zaken tusschen orde en curie behandelt. Hij kan niet zonder voorkennis van den H. Stoel van zijn ambt ontheven worden, voordat de ambtsduur voorbij is (can. 517). *Drehmanns.*

Procureurs (N e d.), rechtsgeleerden, die te zamen met de → advocaten de → praktizijns vormen. Zij zijn vertegenwoordigers der procedeerende partijen. Als zoodanig verrichten zij de vereischte processueele handelingen, welke vooral daarin bestaan, dat zij de schriftelijke → conclusiën indienen. Vóór 1879 waren de p. ambtenaren, door den koning in beperkt aantal bij iedere rechtbank benoemd; zij moesten een procureursexamen hebben afgelegd. Thans echter kan ieder meester in de rechten zich als p. vestigen. In tegenstelling tot den advocaat kan de p. slechts optreden bij één bepaald rechterlijk college, nl. dat, waarbij hij beëedigd en toegelaten is, terwijl de advocaat, als hij ergens is ingeschreven, door het geheele land advocatenwerkzaamheden kan verrichten.

In België worden procureurs → pleitbezorgers genoemd.

Voor **procureurs-generaal** en **procureurs des konings,** zie → Openbaar Ministerie (1°). *v. d. Kamp.*

Procyon (d i e r k.), → Waschbeer.

Procyon (s t e r r e n k.), α Canis Minoris, de helderste ster van het sterrenbeeld de → Kleine Hond, staat op een afstand van 10 lichtjaren van ons verwijderd. De helderheid is 0,48 magnitude, de spectraalklasse F 5. P. heeft een zwakken begeleider van de 13e grootte op een gemiddelden schijnbaren afstand van 4″. De naam Procyon (⟨ Gr. pro = vóór, kuoon = hond) herinnert wellicht aan het opgaan van P. even vóór de astrologisch belangrijke Hondsster Sirius.

Pro Deo (Lat.), = om Godswil, gratis. **Pro Deo procedeeren,** (geheel of ten deele) kosteloos procedeeren. In Nederland wordt de vergunning hiertoe (gratis admissie) gegeven volgens art. 855-875 Wetb. van Burgerl. Rechtsv. De aanvrager dient bij den rechter een request in, benevens een verklaring van den burgemeester met zoo volledig mogelijke gegevens omtrent ambt, beroep of bedrijf, vermogen, inkomen en gezin. Is de vergunning verleend, dan worden de griffiekosten, aan de zijde van den verkrijger gevallen, geheel (resp. voor de helft) in debet gesteld, zijn geen (resp. halve) salarissen van advocaten en procureurs of deurwaarders, aan zijn zijde gevallen, verschuldigd en kan de grosse der uitspraak kosteloos (resp. tegen halve kosten) worden geëxecuteerd. Wordt de verkrijger in de kosten verwezen, dan kan de wederpartij haar kosten op hem verhalen. Voor toevoeging van advocaat of procureur, zie → Consultatie-bureau's.

In België kan P. D. worden verkregen door al wie behoeftig is, d.w.z. door al wie niet in staat is om de kosten van een rechtsgeding te dragen; kan de aanvrager een deel van de kosten dragen, dan kan hem een gedeeltelijk P. D. worden toegestaan. Buitendien moet de vordering redelijk schijnen en moet de aanvrager er belang bij hebben die te doen gelden. De verweerder kan, op zijn beurt, den kosteloozen rechtsbijstand vragen, onder dezelfde voorwaarden.

Over de aanvraag oordeelt, in alg. regel, een bureau voor de kostelooze rechtspleging, bij ieder Hof en bij iedere rechtbank ingesteld, en waarin zitting hebben een rechter, een lid van het Openbaar Ministerie en een griffier.

P. D. geeft recht op kosteloozen bijstand van advocaat, pleitbezorger, deurwaarder en notaris: de eerste wordt door de balie aangesteld, de anderen door de rechtbank. De kosten van zegel, administratie en griffie worden voorloopig niet betaald; de kosten van getuigen, deskundigen enz. worden door den Staat gedragen. Wordt echter naderhand bewezen, dat de aanvrager in staat is te betalen, dan kan hij tot voldoening van de niet geïnde belastingen en teruggave van de door den Staat gedragen kosten worden gedwongen.

Deze regeling geldt voor alle rechtsplegingen, inbegrepen de vrijwillige rechtspleging, en strekt zich uit tot buitengerechtelijke akten, waarbij de tusschenkomst van een ministerieel ambtenaar is vereischt.

L i t. : Wet van 29 Juni 1929 ; Répert. prat. Dr. belge (s.v. Assistance judiciaire) ; L. Van Bauwel, Handb. Burg. Procesrecht (II 1936, 436-445). *V. Dievoet.*

Prodicianen, Gnostische sekte, volgelingen van Prodicus in de 2e eeuw, met gemeenschap van vrouwen en andere onzedelijke praktijken.

Prodigiosus, b a c i l l u s, of wonder-bacil, gramnegatieve (→ Gram-kleuring), niet-sporenvormende bacil, die vooral op zetmeel- of dextrinehoudende voedingsbodems bloedroode kolonies vormt. Deze roode kleurstof wordt het beste gevormd bij gewone kamertemperatuur en minder goed bij 37°. Het zijn deze bacillen, die op brood, rijst, pudding enz. de bloedroode vlekken verwekken en de omstandigheden kunnen zoodanig zijn, dat daarbij aan wonderen gedacht wordt. *Wyers.*

Pro domo, → Oratio pro domo.

Producentensurplus (h a n d e l s e c o n.), de winst, die hieruit ontstaat, dat de marktprijs, dien de producenten voor hun product maken, gelijk is, terwijl hun voortbrengingskosten verschillend zijn. De producenten, wier productiekosten geringer zijn dan die, welke in den uniformen marktprijs vergoeding vinden, maken een surplus. Wanneer de gunstige verhouding der productiekosten voortspruit uit een meer duurzame oorzaak (gunstiger vestigingsplaats dan de concurrenten, betere organisatie, e.d.), dan heeft het surplus een rente-karakter. Vandaar dat het p. dan ook tot de differentieele renten wordt gerekend: differentieele, omdat niet alle producenten een even groot surplus maken. *Cobbenhagen.*

Product (w i s k.), → Vermenigvuldiging; Oneindig product.

Productfiguur, → Vermenigvuldiging (meetk.).

Productie of voortbrenging is (zoo ruim mogelijk opgevat) de menschelijke inspanning, met of zonder behulp van andere → productiefactoren, gericht op het te voorschijn roepen van behoeftebevrediging, rechtstreeks of zijdelings. In de realistische beschou-

wingswijze (zie → Economie) behoort er toe zoo goed het werk van den kapper als van den vuilnisman, van den onderwijzer als van den soldaat. Slechts de inspanning voor onmiddellijke eigen behoeftebevrediging (zie → Consumptie), dus eten, genieten van kunst en wetenschap, zich kleeden, wonen enz., valt er buiten.

Onverschillig is de vraag, of het technisch resultaat van de p. als bevredigingsmiddel (dus: voortbrengingsmiddel, ruilmiddel of gebruiksmiddel) wordt gewaardeerd. Zoogenaamd „economisch mislukte" voortbrenging is ook voortbrenging, in de economie in veel opzichten van groot belang. Men denke aan crisis, tijdelijk te veel aan grondstoffen, onderwijs, leerkrachten enz.

L i t.: J. A. Veraart, Arbeidsloon (1910); Robert Liefmann, Ertrag und Einkommen auf der Grundlage einer rein subjektiven Wertlehre (1908); Cassel, Theoretische Sozialoekonomie (1932); Marshall, Principles of Economics (1920); von Böhm Bawerk, Kapital und Kapitalzins (1921). *Veraart.*

Productiecoöperatie, → Coöperatie.

Productiefactoren (e c o n.) zijn de elementaire factoren, die noodzakelijk zijn voor de → productie van economisch-nuttige goederen. Naar gelang men het begrip productie nu in engeren of een ruimeren zin neemt, worden er minder of meer p. onderscheiden. Neemt men productie in den engeren zin van technische omvorming van stoffen en krachten, dan onderscheidt men gewoonlijk als p.: arbeid, grond of natuur, en kapitaal (geproduceerd productiemiddel, zooals machines, werktuigen, gebouwen e.d.). Daar kapitaal in dezen zin zelf weer is ontstaan uit arbeid en grond (grondstoffen), noemen sommigen alleen arbeid en grond als (originaire) productiefactoren. Neemt men productie in den zeer ruimen zin van alle handelingen, die een grondstof geschikt of meer geschikt maken voor de behoeftebevrediging, dan zijn in een ingewikkelde maatschappij het aantal medewerkende factoren zeer groot. Dan worden ook organisatie, het dragen van risico, de bemoeiingen van den staat enz. tot de p. gerekend. Het meest alg. is echter de indeeling in de genoemde drie: arbeid, grond en kapitaal. *Cobbenhagen.*

Productiekartel, → Kartel.

Productiekosten (e c o n.) is de som van de kosten welke gemaakt zijn voor de voortbrenging der producten. Het is een strijdvraag of hiertoe de alg. onkosten moeten worden gerekend. Een deel ervan behoort er inderdaad toe. In verband met de moeilijkheid om deze deelen te splitsen rekent men gewoonlijk de alg. onkosten niet tot de p. De vraag is vooral van beteekenis met het oog op de balanswaardeering. Zie ook → Kostprijs *C. Janssens.*

Productieschool, → Arbeidsschool (1°).

Productieve arbeid, → Improductieve arbeid.

Pro Ecclesia et Pontifice, E e r e k r u i s, pauselijke onderscheiding (geen ridderorde), ingesteld door Leo XIII in 1888, voor mannen en vrouwen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de Kerk en haar Opperhoofd. Het kruis is van goud, zilver of brons, met tusschen de vier armen vier lelies, en in het hart de afbeelding van Leo XIII, waaromheen het randschrift: Leo XIII P.M. Anno X. Op de keerzijde de pauselijke emblemen met randschrift: Pro Ecclesia et Pontifice. Gedragen aan purperen lint met fijne witgele dwarsstrepen. *Gorris.*

Pro Ecclesia et Pontifice.

Proefbalans (b o e k h.), verkort grootboek, in den vorm van een staat, waarin zijn aangegeven de tellingen der rekeningen uit het grootboek.

Proefbedrijven ten behoeve van den landbouw zijn bedrijven, veelal door een vereeniging met steun der overheid gesticht en gedreven, om eenvoudige land- en tuinbouwers, die weinig of geen vakonderwijs genoten hebben, door rechtstreeksche aanschouwing te overtuigen van de doelmatigheid der toegepaste methoden, hulpmiddelen en inrichtingen, en tot navolging te prikkelen. Vgl. → Proefvelden.

Proefbolletje dient in de e l e c t r o s t a t i c a om de dichtheid van de lading in verschillende punten van het oppervlak van een geleider te onderzoeken. Het is een klein metalen bolletje, dat aan een isoleerenden steel is bevestigd. Raakt men een geladen geleider met een p. aan, dan neemt dit een weinig van de lading over en wel een hoeveelheid, evenredig met de dichtheid van de lading op de aangeraakte plaats op den geleider. De lading van het p. wordt dan verder onderzocht met een electroscoop. Ook kan het p. dienen om het teeken van de lading van een geleider vast te stellen. *Borghouts.*

Proefdruk. De p. van een prent zijn de door of voor den vervaardiger gemaakte afdrukken. Van de voltooide plaat maakt men de o p l a a g. Om hun betrekkelijke zeldzaamheid hebben p. vaak een zeer hooge geldswaarde, die met de kunstwaarde zelden verband houdt. Om de suggestie van een waardevollen druk op te wekken, zegt men daarom van de oplaag wel eens, dat zij bestaat uit bijv. 100 proefdrukken, hetgeen misleidend is. De p. noemt men ook vaak artist's proof, épreuve d'artiste, épreuve d'essai enz. *Poortenaar.*

Proeffoutberekening (b i o l o g i e). Voor het nauwkeurig onderzoek van de variabiliteit van een biologisch object volstaat het niet, bij middel van de gegevens frequenties, graphisch de → frequentiekromme te construeeren; het komt er op aan het gemiddelde, M, te zoeken, en, aan de hand van de aan deze curve ontleende formules, te berekenen welke fout aan dit gemiddelde of aan elk der varianten kleeft. Het ideale gemiddelde wordt des te dichter benaderd, naarmate het studiemateriaal uitgebreider is. De waarde, die gehecht mag worden aan deze kansberekening, is slechts betrekkelijk. In de practijk van het proefveldwezen en voor gewone laboratoriumontledingen worden de formules der p. echter algemeen aangewend.

L i t.: W. Zöller, Formeln und Tabellen zur Errechnung des mittleren Fehlers (1925); W. Johannsen, Elemente der exakten Erblichkeitslehre ([2]1926); E. Möller en E. Feichtinger, Der Feldversuch in der Praxis (1929); R. A. Fisher, Statistical Methods door Research Workers ([4]1932). *Dumon.*

Proefkuil, → Ontsluiting.

Proefondervindelijke zielkunde, ander woord voor experimenteele → psychologie.

Proeforder (h a n d e l s e c o n.), een kleine

bestelling, welke gedaan wordt, wanneer een monster geen voldoend idee geeft van de kwaliteit.

Proefpersoon, 1° bij psychologische proeven de persoon, wiens reactie op een gegeven prikkel door den proefleider geobserveerd wordt. De reactie kan bestaan uit macroscopische (met het bloote oog waarneembare) of microscopische (met behulp van instrumenten te registreeren) bewegingen, zooals gebaren, mimiek, geluidstrillingen, klierafscheidingen enz., of ook bij een te voren overeengekomen opdracht uit een in woorden uitgedrukt relaas van datgene, wat de p. ondervonden heeft (introspectieve proeven). *v. d. Veldt.*

2° (Philol.) → Sujet.

Proefstation, → Landbouwproefstation.

Proeftuinwezen. Ter bevordering van den tuinbouw worden in speciaal daartoe door verschillende vereenigingen, vaak met rijkssubsidie aangelegde proeftuinen allerlei proeven genomen met betrekking tot het bemesten, het zaaien, kweeken enz. van tuinbouwgewassen. De eerste proeftuin in Ned. kwam 1860 te Deventer tot stand, gevolgd door een pomologischen tuin te Boskoop en later door vele andere. Men onderscheidt centrale proeftuinen, die zich toeleggen op onderzoek ten behoeve van een geheele streek, en locale tuinen, die zich beperken tot demonstratie voor een kleiner gebied (bijvoorbeeld gemeente).

Proeftijd, → Voorwaardelijke veroordeeling.

Proefvelden ten behoeve van den landbouw zijn perceelen, waarop bepaalde cultuurgewassen worden geteeld, veelal met steun der overheid. Doel is om reeds in vooraanstaande vakkringen bekende betere methoden van grondbewerking, bemesting, bestrijding van schadelijke insecten en plantenziekten, en betere cultuurvariëteiten ingang te doen vinden bij eenvoudige land- of tuinbouwers, door daarvan de resultaten te demonstreeren, in vergelijking met die van andere methoden of variëteiten. In 1858 werd deze methode door de Landhuishoudkundige School te Groningen toegepast en in 1889 voor het eerst door het Rijk gesubsidieerd. Vgl. → Proefbedrijven.

Proeth (Roemeensch: Prut), linkerzijrivier van den Donau, ontspringt op den Kowerla in het N.O. der Woudkarpaten (XIX 112 K 2-4), stroomt langs Kolomya in Tsjecho-Slowakije en Czernowitz in Roemenië, vormt met een diep ingesneden, breed en moerassig dal de grens tusschen Moldavië en Bessarabië en mondt boven Reni in den Donau. De lengte bedraagt ca. 800 km, waarvan de laatste 500 km bevaarbaar zijn. *Hoek.*

Proetkow, Kozjma, Russisch satyrisch dichter, die geleefd zou hebben van 1803-1863. In werkelijkheid was P. pseudoniem van graaf Alexej Konstantinowitsj Tolstoj (1817-1875), die onder den naam van P. als een Russische Prudhomme zijn aphorismen publiceerde.

Lit.: v. Wijk, Russ. Letterkunde (1926); Brückner, Russ. Literaturgeschichte (1919). *v. Son.*

Profeet. Het woord profeet (Lat.: propheta, Gr.: prophètès), is afgeleid van het Gr. woord prophèmi = spreken in plaats van iemand. Een later afgeleide beteekenis is voorspellen. Ook het Hebr. woord nabi heeft dezelfde beteekenis. In het O. T. wordt in oudere boeken ook de benaming rohe of choze = ziener gevonden.

In het algemeen is de p. iemand, die spreekt uit naam van God, die optreedt als middelaar tusschen God en de menschen. Verder laat de benaming veelvuldige nuanceering toe. Ook in de practijk beperkte de werkzaamheid der p. zich niet tot het voorspellen van de toekomst. Vanaf den tijd van Moses worden talrijke personen in den Bijbel p. genoemd. Alleen de zgn. Schriftprofeten hebben hun → profetieën te boek gesteld. Vooral in tijden van verval traden de p. op om het volk op te wekken tot beleving van het godsdienstig leven en tot trouw aan God. Sterk hebben zij dikwijls hun stempel gedrukt op de geschiedenis van Israël. Zelfs op politiek gebied is hun invloed dikwijls groot geweest. In Israël traden ook veelvuldig valsche p. op. Ook in het N. T. worden p. en ook profetessen vermeld. Zij waren charismatisch begenadigden, die de Apostelen hielpen bij de Evangelieprediking. Zie de vlg. afleidingen van het woord profeet. *C. Smits.*

Iconographie. Afbeelding der p. is in de Christel. kunst sedert de 4e eeuw door de neven-elkander-stelling van O. en N. Testament zeer gebruikelijk. Er is aanvankelijk geen streven tot individueele uitdrukking: alle koppen zijn gelijk; lang onderkleed, wijde mantel en sandalen, in de hand de Schriftrol. Eerst sedert de 13e eeuw geeft men iederen p. zijn bepaald karakter door spreukband met eigen naam of een hem eigen voorzegging. Ze komen voor aan de portalen der kerken, of op preekstoelen als voorbeeld voor de predikanten. Voorbeelden: S. Marco te Venetië; Reichenau; Palermo; Straatsburg; Reims e.a. (zie afb. 4 en 6 op de pl. t/o kol. 192 in dl. XII).

Lit.: K. Künstle, Ikonographie der christl. Kunst (I 1926); L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928); K. Smits, Iconogr. van de Ned. Primitieven (1933). *p. Gerlachus.*

Professie, in strikten zin: de gelofte-aflegging door kloosterlingen; in ruimeren zin de geheele liturgische plechtigheid, waaronder iemand zich door → gelofte aan God toewijdt en, namens God, door de Kerk (d.i. door een wettigen vertegenwoordiger van haar, nl. bisschop of kloosteroverste) in den religieuzen staat wordt opgenomen (C.I.C. can. 487). Deze p. moet steeds zijn die, welke in de constituties der vsch. orden is voorgeschreven (C.I.C. can. 576 § 1) Zij ontwikkelde zich rond de volgende reeds van S. Benedictus herkomstige elementen, die thans echter in de verschillende kloostergemeenschappen in, ten deele, verschillende volgorde voorkomen: 1° inleidende gebeden, 2° gelofte-aflegging: voorlezing der oorkonde, die de eigenhandig geschreven en onderteekende geloften bevat en die daarna op het altaar wordt gelegd en in de archieven bewaard (C.I.C. can. 576 § 2); hiervoor of hierna zang van vers 116 van psalm 118; 3° zegen- of wijdingsgebeden, door den overste uitgesproken; 4° → inkleeding; 5° vredekus aan den nieuwen profes door zijn medebroeders gegeven, ten teeken van zijn opname in de gemeenschap.

Lit.: Casel, Die Mönchsweihe bei St. Benedikt (in: Jahrb. f. Liturgiewissensch., 1925); Delatte, Commentaire s. l. Règle de S. B. (1913); de Puniet, Le Pontifical rom. (1931). *Louwerse.*

Professio fidei, Lat. uitdrukking voor → Geloofsbelijdenis; in het bijzonder: **p.f. Tridentina,** de in gevolge het Concilie van Trente door paus Pius IV (1564) opgestelde en nog heden (met enkele, in 1877, ingelaschte woorden, het Vaticaansche Concilie betreffend) door de Kerk officieel (vgl. C.I.C.) voorgeschrevene. *Louwerse.*

Professorenroman is de vorm van historischen roman, waarin de grondigheid der hist. documentatie de scheppende verbeelding zoozeer overwoekert, dat

men onder het lezen meer den indruk krijgt van geleerde constructie dan van aesthetisch product. Voorbeelden: de Oriëntaalsche romans van Van Limburg Brouwer Sr. en Jr., de werken van Dahn, Ebers e.a. *Baur.*

Professorenvertaling is een Katholieke Ned. vertaling van alle boeken van het O. T., door professoren der Utrechtsche kerkprovincie met medewerking van pastoor Sloet bewerkt. Ze waren: dr. Brouwer, dr. Jansen, P. L. Dessens, dr. van Zinnicq-Bergmann, J. Schets, J. H. Drehmans, D. Sloet, prof. van Oers en prof. Kabel. Begonnen in 1894, voltooid in 1910. In 1933 verscheen een herdruk zonder eenige verandering. De vert. is gebasseerd op den Vulgaattekst, terwijl in de nota's rekening wordt gehouden met den oorspronkelijken tekst. *C. Smits.*

Profeten, → Profeet.

Profetengeschiedenis, een genre geschriften in de literaturen van Java en Sumatra, waarin men de geschiedenis van de mannen Gods, die aan Mohammed voorafgegaan zijn, zooals Adam, Ibrahim (Abraham), Joesoep (Joseph), Moesa (Mozes), Soelaiman (Salomon) en Ngisa bin Mirjam (Jesus), beschreven vindt. De verhalen, die in hoofdzaak op den Bijbel berusten, doch in details daarvan aanzienlijk kunnen verschillen, zijn in de heele Mohamm. wereld populair, en vooral is dat het geval met de geschiedenis van Joseph, die in de 12e Soera van den Kor'an uitvoerig verteld wordt. De Javaansche p. gaat onder den naam Tapel Adam (Adam's nazaten) of Anbijo (Kitab al-Anbija', Boek der Profeten); er zijn vsch. redacties bekend, waarvan sommige zeer uitvoerig zijn. *Berg.*

Profeten-leerlingen en **profetenscholen** worden in den Bijbel vermeld voor den tijd van Samuel, Elias en Eliseus. Na den dood van deze laatste profeten worden ze niet meer genoemd. Ze schijnen in een soort gemeenschap samengeleefd te hebben. Onzeker is of een profeet aan het hoofd stond. Bij velen hunner was het profeteeren deelname aan de viering van den cultus met gezang, muziek en dans. Profeteeren moet dan genomen worden in den zin van Gods lof verkondigen. Onbeslist moet de vraag blijven, of zij onder invloed stonden van een speciaal charisma. Een enkele maal bediende een profeet zich van hen om een goddelijke opdracht te vervullen. Vgl. → Profetisme. *C. Smits.*

Profetie is in r u i m e r e n zin de uitspraak van een door God geïnspireerden → profeet, bijv. omtrent Gods Wil, een droomuitleg, enz. Vgl. → Profetisme. In e n g e r e n en tegenwoordig meest gebruikelijken zin is p. de voorspelling van iets, dat toekomstig is en door geen natuurlijke kennis kan achterhaald zijn.

A) Theologisch en apologetisch. a) Theologisch. Het spreken namens God veronderstelt als voorafgaand het meedeelen van de noodige kennis, wat uit twee dingen bestaat: het instorten van kenbeelden, hetzij via de zintuigen door verschijningen (bijv. het „mene tekel" van Daniël), hetzij via de verbeelding door visioenen, dat dan in een droom of tijdens geestvervoering geschiedt (bijv. de droomen van Pharao), hetzij rechtstreeks in het verstand; en vervolgens het doen beoordeelen van deze kenbeelden, wat het voornaamste is en alleen door den profeet zelf gebeurt (bijv. Joseph voorspelt de toekomst door beoordeelen van Pharao's droomen). Dit oordeel gaat zoowel over de beteekenis der kenbeelden als over hun goddelijken oorsprong. Hoewel God strikt genomen een volledig begrip van al het mee te deelen aan den profeet zou kunnen geven, zooals hij Hem ook zonder eenig begrip zuiver als spreekbuis zou kunnen gebruiken, wordt algemeen aangenomen, dat God Zijn profeet eenig, schoon geen volkomen inzicht geeft in de te verkondigen boodschap. De inhoud hiervan kan ofwel bestaan uit dingen, die een mensch ook zonder bijzondere openbaring kan kennen, bijv. de noodzakelijkheid der bekeering, of uit zaken, die God alleen bekend zijn, hetzij uit de bovennatuurlijke orde, als Gods wezen, hetzij uit de natuurlijke, als toekomstige, niet door noodzakelijk werkende oorzaken teweeggebrachte, gebeurtenissen of verborgen, zuiver innerlijke gedachten en gevoelens.

Ofschoon vele profeten voor hun leven tot dit ambt werden geroepen, spraken zij toch niet namens God krachtens een blijvende hun gegeven gesteldheid, maar krachtens een telkens voorbijgaande inwerking Gods, zoodat ze niet naar believen konden profeteeren (Eliseus en de Soenamitische vrouw).

b) Apolog. Indien iemand dingen uit de natuurlijkeorde meedeelt, die God alleen kan kennen, dan heeft men een bovenmenschelijke kennis, bijv. over toekomstige gebeurtenissen, waarvan men de juistheid met natuurl. middelen kan controleeren; daarvoor is natuurlijk vereischt, dat er een zekere en duidelijke voorzegging wordt gedaan over onberekenbare zaken. In dat geval is het zeker, dat God den profeet moet hebben bijgestaan; en zoo staat deze wonderbare kennis gelijk met wonderbare macht om teekenen en genezingen te doen. Zoo heeft de p. apologetisch dezelfde bewijskracht en moet behandeld worden als het → wonder.

L i t. : S. Thomas, Summa Theologica (II. II, 171-173); v. Noort, De Vera Religione (69 vlg.); Garrigou-Lagrange O.P., De Revelatione (cap. XX). *Pauwels.*

B) In de **liturgie** de lessen uit het Oude Testament, die op Paaschzaterdag en Pinkstervigilie worden gezongen vóór de wijding van de doopvont, alle gevolgd door een gebed, sommige ook door een tractuszang. Zij waren gekozen als voorafbeeldingen van het Doopsel en de Doopgenaden, om tot laatste voorbereiding te dienen van hen, die het Doopsel gingen ontvangen. *Louwerse.*

Profetische boeken van de H. Schrift zijn van het O. T. de geschriften der → profeten, die bewaard gebleven zijn. Ze worden verdeeld in de geschriften der groote en der kleine profeten. De vier of vijf groote zijn: Isaïas, Jeremias en Baruch, Ezechiël, Daniël. De twaalf kleine: Osee, Joël, Amos, Abdias, Jonas, Michaeas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggaeus, Zacharias, Malachias. Uitgezonderd Jonas bevatten ze wat de profeten aan Israël verkondigd hebben. De Joodsche canon telt ook de geschiedkundige boeken van vóór de ballingschap (Josue tot en met de boeken der koningen) bij de prof. b. Het eenige p. b. van het N. T. is de Apocalyps van Joannes. *C. Smits.*

Profetisme van Israël, Het profetisme, zooals het bij het Israëlietische volk wordt aangetroffen, is iets eigens. Het veronderstelt een bijzondere roeping van God tot het ambt. Feitelijk geschiedde deze roeping op verschillende manieren. Eveneens kon het ambt tijdelijk zijn of het geheele leven duren. Bij zijn arbeid als profeet stond de geroepene onder bijz. leiding van God. Evenals eenige eigenschappen aanwezig moesten zijn om door God geroepen te worden tot het profetenambt, waren er ook kenteekenen, waaraan de ware profeet van den valschen te onderscheiden was. Van rationalistische zijde zijn vsch. verklaringen gegeven om het p. te verklaren, o.a. nationaal enthousiasme, bedrog, geheimzinnige zielskrachten, pathologische

aanleg, enz. Deze verklaringen zijn onvoldoende. Ook is gewezen op gelijkende vormen in andere godsdiensten. Deze laatste staan alle min of meer in verbinding met de → waarzeggerij. De eigenaardige vorm van het Israëlietisch p. wordt nergens gevonden.

L i t. : M. A. van den Oudenrijn, De prophetiae charismate in populo israelitico libri quatuor (Rome 1926). *C. Smits.*

Profiel, eigenlijk: teekening van een voorwerp van ter zijde. Verder: verticale doorsnede in de lengte of in de breedte. Zoo verstaat men in de **geologie** onder p. een doorsnede door de aardkorst. Een n a t u u r l ij k p. vindt men in ontsluitingen (alleen in bergachtig terrein over eenige hoogte van beteekenis) of uit boringen. Door combinatie van talrijke kleinere p. komt men tot een n o r m a a l p r o f i e l, dat de volgorde der lagen in een bepaald gebied weergeeft. Ten slotte kan men door verdergaande vergelijking een i d e a a l p r o f i e l opstellen. Een p. geeft verder inzicht in de ligging der lagen, de tectoniek, is zelfs onmisbaar om deze uit de geologische kaart af te leiden. Het verloop der oppervlakte in het p. wordt in de geomorphologie gebruikt om inzicht te krijgen in terrassen enz. *Jong.*

Voor p r o f i e l v a n v r ij e r u i m t e **(techniek),** zie → Omgrenzingsprofiel.

In de **bouwk.** is p. de doorsnede-vorm van een lijstwerk. Het p. is mede typeerend voor den bouwstijl. Een goed p. brengt de functie van het betreffende bouwdeel tot uitdrukking; het getuigt van een dragen, binden of bekronen.

De Oude Egyptenaren profileerden zeer spaarzaam, de Grieken veel meer. Hun profileering was uiterst verfijnd, de afmetingen stonden in een vaste verhouding tot die van het geheele bouwwerk; vnl. de h o r i z o n t a l e bouwelementen (zuilbasis en kapiteel, hoofdgestel en vooral de afsluitende kroonlijst) hadden een p. Bij de Romeinen vergroofde het Gr. voorbeeld en ging de zuiverheid bij de toepassing teloor.

In de Gotiek getuigde het profileeren van een geheel anderen grondslag: toen werden juist de verticale, opstrevende elementen krachtig geprofileerd; men denke aan de (bundel)pijlers, de gewelfribben, de traceeringen in de glas-in-loodramen. De horizontale lijnen werden slechts zwak gemarkeerd. Van een vaste verhouding tusschen de p.-afmetingen en de grootte van de gebouwen was geen sprake meer. De Renaissance baseerde zich meer op de Romeinen dan op de Grieken; de Barok eveneens, doch deze bouwstijl ontwikkelde een eigen, zeer expressieve profileeringskunst, die getuigde voor een diep begrip van het wezen van het profiel.

De moderne architectuur wordt gekenmerkt door een opzettelijk weglaten van elk p., als reactie tegen de dikwijls begriplooze toepassing in de → neostijlen.

In de **meubelkunst** vindt het p. overeenkomstig toepassing als in de bouwkunst; technisch wordt het door schaven verkregen, het kan dientengevolge alleen goed in de langsrichting van het hout worden aangebracht. *v. Embden.*

Profielijzer noemt men al het staafijzer, waarvan de loodrechte doorsnede niet rond, niet vierkant of niet rechthoekig is. Materiaal: smeedbaar ijzer: vloeiijzer of vloeistaal. Fabricage uitsluitend als walsproduct. Van de meest gebruikelijke dwarsdoorsneden zijn de afmetingen genormaliseerd. Eenige veel voorkomende p.: gelijk en ongelijkzijdig hoekijzer; T-ijzer; U-, goot- of kanaalijzer; dubbel T- of I-ijzer; Z-ijzer; Differdinger I-Grey p. met breede flensen. Meer speciaal voor scheepsbouw: kraal- of bulbijzer; kraalhoekijzer; kraal T-ijzer. Een afzonderlijke groep vormt het rail-p. *Beijnes.*

Profielzuiger, vaartuig, dat dient voor het zuigen van zand en slib. De vorm van het schip komt overeen met de → baggermolens. De zuigbuis heeft onder de waterlijn aansluiting met de zuigleiding naar de zandpomp in de machinekamer. Deze zandpomp perst de gezogen massa in de langszij liggende bakken of op den wal. De verankering en wijze van voortbeweging is dezelfde als bij de baggermolens.

L i t. : → Baggermolens.

Profilti, Ned. journaalfilmonderneming, in tijdsorde de tweede in Ned. na → Polygoon. P. is gevestigd in Den Haag en distribueert sinds 1936 ook een Indisch journaal.

Profondeville, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 C 2-3), aan de Maas; ca. 1 400 inw. (vnl. Kath.); opp. 707 ha; landbouw; steen-, kalk- en marmergroeven. Merkwaardige rotsketenen.

Pro forma (Lat.) = voor den vorm, schijn, uiterlijkheid; om aan een (formeel) wetsartikel te voldoen.

Prognaath noemt men menschenschedels, waarbij de kaken of tanden schuin naar voren uitsteken.

Prognose, het voorzeggen van het ziekteverloop. Dit is pas mogelijk, als men den juisten aard der ziekte kent.

Programmamuziek is in tegenstelling tot → absolute muziek gebonden aan voorstellingen van buiten-muzikalen aard, die in den vorm van een programma aan de compositie kunnen worden toegevoegd. Men onderscheidt psychische en realistische p., welke laatste zich vooral op het gebied van de klanknabootsing beweegt. Bekend is Beethoven's bijschrift bij zijn Pastorale-symphonie: „Mehr Ausdruck der Empfindung als Malerei". P. heeft altijd bestaan; het nabootsen van klokken en vogels bij de vocale componisten der 15e en 16e e. hoort er evenzeer bij als de Biblische Historien van Kuhnau (1700), en Sinfonie fantastique van Berlioz en de symphonische gedichten van Liszt en Strauss.

L i t. : O. Klauwell, Gesch. der Programm-musik (1920); K. Schubert, Die P. (1933). *Reeser.*

Progressie (Lat. progressio) = voortschrijding.

1° Voor p. in de m u z i e k, zie → Sequens.

2° In de z i e k t e l e e r is p. de uitdrukking voor het voortschrijden van het ziekteproces en van de ziekteverschijnselen.

3° L e e r v a n d e f i n a n c i ë n. **a)** I n l e i d i n g. Gelijkmatigheid van druk van belastingen kan niet worden verkregen, indien een gelijk percentage van alle inkomens zou worden geheven. In het algemeen kan men immers zeggen, dat elke toeneming van het inkomen voor den bezitter minder beteekenis heeft. Boven het minimum bedrag, noodig voor noodzakelijk levensonderhoud, daalt de nuttigheidscurve van het inkomen in het algemeen eerst zeer geleidelijk, daarna sneller. Uiteraard is dit bij alle individuen verschillend. Hierop is de leer van de p. gebaseerd. De overheid mag van de hoogere toenemingen een hooger percentage voor belasting afnemen; zij bewerkt zoodoende, dat de belasting gelijkmatig drukt. De grenzen van de p. zijn zeer moeilijk aanwijsbaar; uiteraard mag nooit 100 % van een toeneming worden belast. Om practische en psychologische redenen ligt het maximum veel lager dan 100 %.

In de leer van de p. worden een drietal theorieën onderscheiden: o.a. de leer van de gelijke genotsoffers, de theorie van het geringste offer (Edgeworth en Marshall) en de theorie, houdende dat een in-gelijke-mate-drukken slechts wordt verkregen, indien de verhouding tusschen het genot, dat men ten gevolge van de belastingheffing moet missen eenerzijds, en het totaal-genot vóór de belastingheffing anderzijds bij iedereen hetzelfde is. Deze derde theorie is thans vrijwel de gangbare.

Lit.: o.a. Cohen Stuart, Bijdr. tot de theorie der progressieve inkomstenbel. (1889); Bordewijk, De theorie der belastingen (1931); Marshall, National taxation after the war (1917); Edgeworth, Papers relating to political economy (III 1925); van Gijn, De alg. beginselen voor de heffing van belastingen (1929); verder de vsch. handb. over de leer der financiën. *M. Smeets.*

b) Ned. belastingrecht. Progressieve heffingen komen voor in de inkomsten-, gemeentefonds- en verdedigingsbelasting, in de successie- en schenkingsbelasting, alsmede in de personeele belasting en in feite ten deele in de omzetbelasting (tabel A, bevattende de zgn. weeldegoederen). *M. Smeets.*

c) Belg. belastingrecht. De Belg. rechtstreeksche belastingen, die een progressief karakter hebben, zijn: de bedrijfsbelasting en de aanvullende personeele belasting; ook de tijdelijke nationale crisisbijdrage. De onrechtstreeksche belastingen met progressief karakter zijn: de successierechten; de registratierechten op de oprichtingsakten van vreemde vennootschappen, die in België een zetel of een bijhuis hebben; de registratierechten op de protesten; en zekere zegelrechten, bekend onder den naam van klimmende of gegradueerde rechten. *Rondou.*

Progressief stelsel, → Iersch stelsel; Gevangeniswezen.

Progressieve kosten (handelsecon.) zijn die kosten, welke bij een productie-vermeerdering sterker toenemen dan de voortbrenging zelf. P. k. ontstaan vooral, wanneer het bedrijf boven zijn normale capaciteit wordt belast. Voorbeelden van p. k. zijn o.a. de loonen, wanneer in overwerk moet worden gewerkt; onderhoud en reparatie, wanneer er door overmatige bezetting geen tijd en gelegenheid is, om regelmatig de machines na te zien.

In een eenigszins anderen zin wordt het begrip ontmoet in de wet van de afnemende meeropbrengst. Het geldt dan meer algemeen en blijvend, en beteekent dat bij een gegeven econ. en techn. ontwikkeling overmatige expansie leidt tot een verhooging der kosten per eenheid. *C. Janssens.*

Progressieve ontwikkeling of anagenese (biol.) is de positieve, voortschrijdende ontwikkeling of specialisatie van een orgaan.

Progresso, uitvoerhaven van den Mexicaanschen staat Merida (XVII 608 A/B 1); circa 10 000 inwoners.

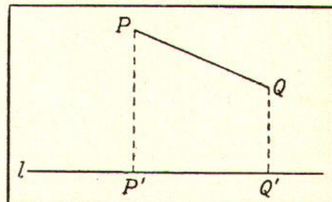
Prohászka, Ottokár, Hong. bisschop en kanselredenaar. * 10 Oct. 1858 te Neutra, † 2 April 1927 te Boedapest. Hij richtte zich vooral tot de Hong. intellectueelen om ze tot het Kath. geloof terug te brengen en paste het beginsel toe: godsdienstzin en hoogere cultuur zijn innig verbonden. Ook was hij de bezieler van de opkomende Christelijke arbeidersbeweging. Zijn proza is ware lyriek. Hij stierf op den kansel van de universiteitskerk te Boedapest.

Voorn. werken: Gott und die Welt (1893); Erde u. Himmel (1902); Die triumphierende Weltanschauung (1903); Betrachtungen über das Evangelium (1909). — Uitg. d. Schultz (25 dln., met biogr.). — Lit.: Brisits, Prohaszka-studien (1927). *A. Cardijn.*

Prohibitieve rechten, invoerrechten, welke zoo hoog zijn, dat invoer practisch onmogelijk is. De binnenlandsche producent verkrijgt dan een monopolistische positie.

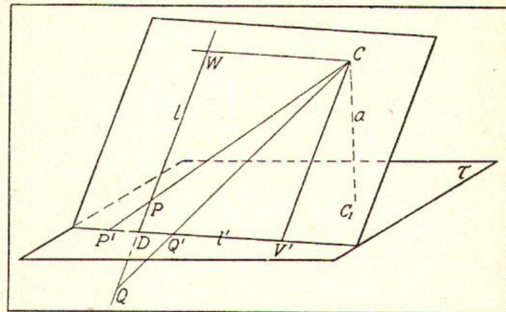
Prohibitionisme, stelsel van drankwetgeving door prohibitie of totaal staatsverbod van alcoholhoudende dranken. Zie → Alcoholverbod.

Projectie. 1° (Meetk.) In de planimetrie en de stereometrie wordt de orthogonale (parallel) projectie meestal kortweg p. genoemd. In een plat vlak is de projectie van een punt P op een lijn l het voetpunt P′ van de loodlijn uit P op l neergelaten; de projectie van het lijnstuk PQ is het lijnstuk P′Q′ (fig. 1). Zie verder → Parallelprojectie.

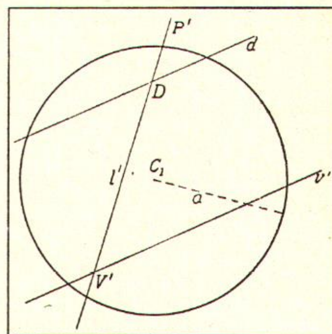

Projectie. Fig. 1.

In de beschrijvende meetkunde worden methoden ontwikkeld om figuren in de ruimte af te beelden op een plat vlak, de zgn. projectiemethoden. De meest algemeene is de centrale projectie. Men gebruikt hierbij (fig. 2) een vast vlak τ, projectievlak of tafereel, en een vast punt C, centrum van projectie. De plaats van C wordt bepaald door den distantiecirkel (fig. 3), die de orthogonale projectie C_1 van C op τ tot middelpunt en de distantie, den afstand a van C tot τ, tot straal heeft. De projectie van een punt P is het snijpunt P′ van den projecteerenden straal CP met τ. Een figuur projecteert men door haar punten te projecteeren. De projectie van een rechte l, die niet door C gaat, is een rechte l′. Daar l door l′ nog niet bepaald is, geeft men als l niet evenwijdig met τ loopt, op l′ twee punten aan, nl. het doorgangspunt D (snijpunt

Projectie. Fig. 2.

Projectie. Fig. 3.

van l met τ) en het vluchtpunt V′ (snijpunt van een rechte door C, evenwijdig aan l, met τ). Een plat vlak α wordt bepaald door zijn doorgang d (snijlijn met τ) en zijn vluchtlijn V′ (snijlijn van een vlak door C, evenwijdig aan α, met τ).

Andere in gebruik zijnde projectiemethoden zijn de → perspectief, de orthogonale en scheeve → parallelprojectie en de orthogonale en scheeve → axonometrie.

L i t.: → Beschrijvende meetkunde. *v. Kol.*

2° In de c a r t o g r a p h i e onderscheidt men c o n v e n t i o n e e l e p r o j e c t i e s, namelijk die langs graphischen of arithmetischen weg zijn afgeleid, tegenover andere p., die althans ten deele langs projectieven weg uit den bol zijn ontstaan.

Eenerzijds moet men tot de conv. p. rekenen een aantal gewijzigde → cylinder- of → kegelprojecties, ontstaan voordat de theorie der bij de afbeelding optredende vervormingen geheel ontwikkeld was, en die slechts schijnbaar een betere afbeelding geven dan de eenvoudige cylinder- en kegelprojecties. Hiertoe behooren de onechte kegelprojectie van → Bonne en de onechte cylinderprojectie van → Mercator en Sanson (zie sub → Flamsteed).

Verder moet tot de conv.p. worden gerekend een aantal ontwerpen, die zich ten doel stellen de geheele aarde in een plat vlak af te beelden (p l a n i s p h e e r) en hetzij graphisch hetzij langs arithmetischen weg zijn afgeleid: bijv. de cirkelnetkaarten van Lambert en van v. d. → Grinten, de hartvormige p. van Stab en Werner (grensgeval van p. van Bonne), de p. van → Babinet (Mollweide). Hetzelfde kan ook bereikt worden door afleiding van de azimuthale projecties: de planispheer van Hammer. Ten slotte zijn als bijz. kaarten nog te noemen de Amer. polyconische p., de → globulairprojectie en de Pruisische polyederprojectie.

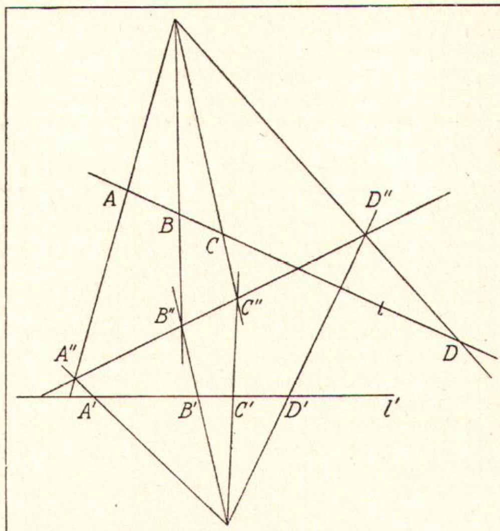
L i t.: Groll, Kartenkunde (I ²1922, 72 vlg.). *Jong.*

3° In de n a t u u r k. is p. het op een scherm ontwerpen van een reëel, vergroot beeld van een daartoe geschikt, doorzichtig (diascoop) of ondoorzichtig (episcoop) voorwerp, dat met een sterke lichtbron verlicht wordt. Voor het projecteeren van zeer kleine voorwerpen dient de methode der → microprojectie. Het gebruikte instrument, het projectietoestel, bestaat in hoofdzaak uit lichtbron, → condensorlens en projectielens. Ook het toestel, waarmee een film gereproduceerd wordt, realiseert in principe een projectie van de kleine filmbeelden. *Rekveld.*

4° In de p s y c h i a t r i e verstaat men onder projectie een geestelijk verschijnsel, waarbij neigingen of gevoelens, die in den persoon zelf bestaan, onbewust verschoven worden in andere personen of zaken. Als bijv. iemand een ander haat, kan bij hem het gevoel ontstaan, dat de ander hem haat. Zoowel in het normale als in het neurotische en psychotische geestesleven speelt de p. een groote rol; bij sommige gevallen van → paranoia en → hallucinaties is de p. een fundamenteel verschijnsel. *v. d. Sterren.*

Projectief (m e e t k.). Een projectieve betrekking of proj. verwantschap of projectiviteit tusschen twee puntenreeksen l en l′ bestaat hierin, dat aan elk punt A van l één punt A′ van l′ is toegevoegd en aan elk punt A′ één punt A; A, B, C.... en A′, B′, C′.... zijn dan proj. puntenreeksen. → Perspectief. Een proj. betrekking tusschen twee stralenwaaiers brengt een → kegelsnede voort, d.w.z. de meetk. plaats van de snijpunten der aan elkaar toegevoegde stralen is een kegelsnede. Teeken voor projectief: $\overline{\wedge}$.

Ook tusschen twee vlakken en in de ruimte kunnen projectieve betrekkingen gedefinieerd worden (→ collineatie, → correlatie, → poolverwantschap, → nulstelsel). Door zoo'n betrekking wordt elke fig. in een andere fig. omgezet of getransformeerd (projectieve transformatie). Eigenschappen van fig., welke bij projectieve transformaties behouden blijven, worden p r o j e c t i e v e e i g e n s c h a p p e n genoemd (bijv. de stelling van → Pascal). Zulke eigenschappen worden bestudeerd in de p r o j e c t i e v e m e e t k u n d e.

Projectief. Projectieve puntenreeksen A, B, C, . . . en A′, B′, C′, . . .

L i t.: Hk. de Vries, Bekn. Leerb. der Proj. Meetk. (1923). *v. Kol.*

Projectiel (k r ij g s k.), voorwerp, dat door mechanische of scheikundige krachten wordt voortgeworpen. Bij de blijden, katapulten enz. geschiedde dit door mechanische krachten, bij moderne vuurwapenen spelen scheikundige krachten een rol. Tot de invoering van het getrokken geschut (1858) waren de p. bolvormig, daarna cylindro-ogivaal; tijdens den Wereldoorlog zijn kleine wijzigingen in den vorm aangebracht, o.a. is het p. slanker gemaakt en de achterkant afgeschuind om den luchttegenstand beter te overwinnen. De oudere p. waren ong. 2-3 kalibers (d.w.z. 2-3 maal zoo groot als de doorsnede van het p.) lang, de beschrijvende lijn van den kop had een straal van 2-3 kalibers, de moderne p. zijn max. 5 kalibers lang, de straal van het ogief bedraagt tot 8 kalibers. Achter het ogief bevindt zich de centreering, d.i. een kleine verdikking van het cylindrisch gedeelte om het p. in het vuurwapen te centreeren. Achter aan het p. bevinden zich één of meer koperen banden, waarin de trekken van het vuurwapen groeven snijden om aan het p. de vereischte rotatie te geven ter stabiliseering in de baan en tevens dienen zij voor gasafsluiting. Men onderscheidt → granaten, → granaatkartetsen en → brisant-granaatkartetsen.

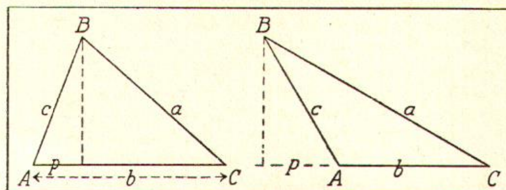
Het uit den Wereldoorlog bekende Parijskanon verschoot op een afstand van ruim 100 km projectielen, waar de trekken tevoren op het cylindrisch gedeelte waren aangebracht.

L i c h t p r o j e c t i e l e n zijn gevuld met één

of meer verlichtingspatronen, die met een valscherm zijn verbonden. Het projectiel is voorzien van een tijdbuis; bij het springen komen de lichtpatronen vrij, beginnen te branden en door middel van het valscherm daalt het licht langzaam. Zie verder ook de artikelen → Lichtgevende munitie; Eenheidsprojectiel. *Nijhoff.*

Projectieplaatje, → Diapositief.

Projectiestelling (m e e t k.) houdt in, dat in driehoek ABC geldt $a^2 = b^2 + c^2 \pm 2bp$, waarin p de

Projectiestelling.

projectie van de zijde c op de zijde b is; het plusteeken geldt, als hoek A stomp, en het minteeken, als deze scherp is.

Projectieve eigenschappen, → Projectief.

Projectieve meetkunde bestudeert die eigenschappen der figuren, welke behouden blijven bij een projectieve transformatie (→ Projectief).

L i t. : Hk. de Vries, Beknopt Leerboek der Proj. Meetkunde (1923); Th. Reye, Die Geometrie der Lage (I [5]1909, II [4]1907, III [4]1910). *v. Kol.*

Projectiviteit, → Projectief.

Project-methode. Deze manier van onderwijsgeven, Amerikaansch van oorsprong, maar (vroeger) in Sowjet-Rusland het radicaalst doorgevoerd, is, evenals het Duitsche → Gesamtunterricht en de meth. der → belangstellingscentra van Decroly, een vorm van → concentratie, echter zoo, dat de leervakken hun zelfstandigheid verliezen: niet in leervakken dus, maar in s t o f c o m p l e x e n of projects (project = vooraf beraamd onderwerp) wordt de leerstof in de school gebracht en dan, in klas en werklokaal, door onderwijzers en leerlingen, in → arbeidsgemeenschappen vereenigd, aan alle zijden bekeken en op alle mogelijke manieren bestudeerd, behandeld en verwerkt. Zulke projects of stofgeheelen zijn bijv. : het bouwen van een huis; de bewerking van den grond; de kleeding; de zon; een reis om de wereld; Kersttijd. In Amerika is alle onderwijs bij deze methode op stoffelijken vooruitgang en welvaart, in Rusland werd het bovendien op commun. partijbelangen gericht. In Christelijken zin toegepast, heeft het complex-onderwijs stellig iets goeds, maar het schijnt niet aan te bevelen, aan lezen, schrijven, rekenen reeds van den beginne af hun zelfstandigheid als leervak te ontnemen. *Rombouts.*

L i t. : J. A. Stevenson, The project method of teaching (1921); P. A. Diels, Op paedag. verkenning (1927).

Pro Juventute, neutrale vereeniging voor bestrijding der jeugdcriminaliteit, bestudeering van toestanden en vraagstukken, duurzame verzorging van crimineele en verwaarloosde kinderen, voorlichting der rechterlijke macht, rechtsbijstand, patronaat. Werkt zoowel voor jongens als meisjes van alle gezindten. Bestaat in vrijwel alle arrondissementen van Ned. De eerste vereeniging is gesticht door prof. Van Hamel in 1905; sedert 1928 federatieve samenwerking. Heeft in haar dienst de ambtenaren voor de Kinderwetten. → Kinderbescherming. *B. Smeets.*

Prokletije-gebergte, → Noord-Albaneesche Alpen.

Prokofiew, S e r g e j S e r g e j e w i t s j, pianist en componist. * 23 April 1891 op het landgoed Sonsowka (gouv. Jekaterinoslaw). Leerling van het conservatorium te Petrograd (Liadow, Rimskij-Korsakow). Een der belangrijkste moderne componisten. Zijn muziek is a-romantisch en soms barbaarsch-getint.

W e r k e n : 3 pianoconcerten; 5 pianosonaten; vioolconcert op. 19; 2 symphonieën; Scythische Suite op. 20; balletten; 4 opera's.

Prokop de Jongere, Hussietenleider. † 30 Mei 1434. Afgevallen priester, die evenals P. de Oudere tot de radicale Taborieten behoorde, maar zich na Zizka's dood van hen afscheidde. Hij sneuvelde in den slag bij Lipan.

Prolaps (g e n e e s k.), → Verzakking.

Prolatio, begrip, dat in de mensurale muziek de betrekkelijke waarde der noten bepaalt. Naargelang p. kunnen de brevis en de semibrevis een notenwaarde krijgen, die overeenstemt met die van onze huidige $^9/_4$, $^3/_4$, $^6/_4$ of $^2/_4$ maten. Men onderscheidt p. major (◊ = ♩ ♩ ♩) en p. minor (◊ = ♩ ♩) *Lenaerts.*

Prolepsis (< Gr. pro = tevoren; lambanein = nemen), in de stijlleer een logisch te vroeg plaatsen van een woord of zinsdeel. Bij zinconstructie, bijv.: Wie denk je dat er is ? Bij plaatsing van adjectief of participium, dat eigenlijk een gevolg te vroeg noemt, bijv.: warm water opzetten; Vondel: Emmanuel, wiens overstreepte borst / Met roeden wiert gegeeselt en gedorscht. *v. d. Eerenbeemt.*

Proles, A n d r e a s, Augustijn. * 1429 te Dresden, † 1503 te Kulmbach. Groot ijveraar voor de Saksische Congregatie: een vereeniging van Augustijnenkloosters, die zich ter wille eener strengere observantie van de zgn. conventualen hadden afgescheiden. Hij zelf was hiervoor van 1460 tot 1503 bijna onafgebroken vicaris-generaal. De Augustijnen van Haarlem en Enkhuizen behoorden eenigen tijd tot deze congregatie.

L i t. : Ossinger, Bibl. Aug. (Ingolstadt 1768); F. X. Duynstee O.E.S.A., Maarten Luther in de kritiek (1927); Lex. Theol. Kirche (VIII). *Claesen.*

Proletariaat (< Lat. proletarius, < proles = kroost, nageslacht), wel te onderscheiden van → pauperisme, letterlijk: de klasse dergenen, die alleen maar goed zijn om kinderen te krijgen en van den aardschen welstand precies genoeg daarvoor mogen hebben. Tegenwoordig verstaat men eronder de groote maatschappelijke groepen, wier eerste kernmerk is: b e s t a a n s o n z e k e r h e i d (in dien zin spreekt men bijv. ook van intellectueel p.), omdat den proletariër, ook al heeft hij werk en zelfs een voldoende inkomen voor zijn eigen behoeften en die van zijn gezin, geen gelegenheid gegeven wordt om door sparen te komen tot de vorming van een bescheiden eigendommetje; zoodoende hangt zijn bestaan alleen af van werkgelegenheid; en ook voor zijn kinderen ziet de proletariër geen betere toekomst dan zijn eigen levensomstandigheden. Het p. krijgt daarmee een min of meer erfelijk karakter. De groote steden zijn ten gevolge van den „trek naar de stad" haarden van proletariërs geworden, ofschoon volgens Quadragesimo Anno het p. ook ten platten lande voorkomt. Het begrip heeft dus wel een andere beteekenis dan in den Romeinschen tijd, toen er alleen onder verstaan werden zij, die beneden de onderste belastinggrens vielen en daar-

mee tevens aanvankelijk ook geen soldaat konden worden.

Sinds Marx heeft het woord p. een bijbeteekenis gekregen, die terug te brengen is op de bestaansonzekerheid, en wel is het nu de k l a s s e, die door haar economisch zwakke positie op de arbeidsmarkt immer het onderspit delft tegen de kapitalistische ondernemers. Zoo zien we uit dit begrip p. den klassenstrijd groeien. Sinds het → Communistische Manifest de proletariërs aller landen uitnoodigde, zich te vereenigen, is het socialisme gaan strijden voor de verheffing van het p. door te streven naar afschaffing van den → privaateigendom der productiemiddelen, om deze in handen van de gemeenschap te brengen. Het communisme daarentegen zoekt deze verheffing in de **dictatuur van het p.** (Leninisme) als orgaan van het openbaar gezag. Dit is zuiver klasse-absolutisme, dat zich uit in alg. onteigening ten bate van één klasse, die der proletariërs, en in een volkomen rechteloosheid der bourgeois, koelakken en andere niet-proletariërs. Geheel anders de leer der Kerk, zooals die met name in Quadr. Anno te vinden is. De paus wijst op de tegenstelling: „enkele rijken” naast de „ontzaglijke massa proletariërs” en wil een betere goederenverdeeling door „passende en krachtdadige maatregelen” (we denken aan onteigening der latifundia, een behoorlijke loonpolitiek in een geordend bedrijf), om zoodoende een einde te maken aan de maatschappelijke ontworteling, die het p. is. Spaarzaamheid en zóó bevrijding van de als een looden last drukkende bestaansonzekerheid, zorg voor de toekomst. Dit klopt wonderwel met de eigendomsleer van Aristoteles, St. Thomas en Leo XIII. „Wie niet uit alle krachten meewerkt aan de verlossing uit het p. (→ deproletarisatie), veroorzaakt de vernietiging der samenleving door omwentelende krachten.” Dit is inderdaad de redding van het p., dat door geen → N.E.P. of jarenplannen uit zijn bestaansonzekerheid zal worden verlost, maar uitsluitend door de leer des Evangelies, mits deze verstaan wordt door ieder, wien het aangaat. *Keulemans.*

L i t. : Quadragesimo Anno en commentaren.

Proletariërs aller landen vereenigt U!, slotzin (Duitsch) van het → Communistische Manifest.

Proli, P i e t e r, Ned. bankier. * 22 Sept. 1671 te Côme (Italië), † 30 Juni 1733. P. behoorde tot een Ital. geslacht. Hij verliet Milaan in 1684, vestigde zich in de Nederlanden, en stichtte er het beroemde bankiershuis de Proli te Antwerpen, dat haast de functie van staatsbank vervulde. Hij ontwierp het plan van de beroemde Compagnie van → Oostende. Alhoewel P. betrokken was in minder zuivere ondernemingen (slaan van valsche Fransche munt), werd hij door keizer Karel VI in den adelstand verheven. Zijn zonen werden in het bestuur der Oostenrijksche Nederlanden opgenomen.

Prolongatie is de ter effectenbeurze van Amsterdam meest in gebruik zijnde wijze van geldleening tegen onderpand van effecten. Het kenmerkende voor het p.-contract of de p.-akte, zooals deze is vastgesteld ingevolge art. 2 lid 2 der Beurswet 1914 en het Reglement van de Ver. v. d. Effectenhandel te Amsterdam, is, dat het geld wordt verstrekt voor één maand vast, wat den geldgever betreft, terwijl de geldnemer binnen deze maand het geld elken dag kan teruggeven. De in onderpand gegeven effecten moeten een hoogere beurswaarde (surplus) vertegenwoordigen dan de geleende som bedraagt. Dit vereischte surplus pleegt in procenten van het geleende bedrag te worden uitgedrukt. De geldgever heeft volgens de p.-akte het recht tot herbeleening der in onderpand genomen stukken. *Huysmans.*

L i t. : W. M. J. v. Lutterveld, Effecten (1933).

In B e l g i ë wordt het p.-contract ter effectenbeurze altijd afgesloten voor een halve maand, vasten termijn voor beide partijen. De in onderpand gegeven effecten moeten een surplus van 25 % vertegenwoordigen op de geleende som. Herbeleening der in onderpand ontvangen effecten is practisch uitgesloten. *J. Cardijn.*

Proloog (< Gr. prologos = voorrede), in de Oud-Grieksche tragedie de eerste spreekscène, vóór het eerste → stasimon, veelal de → expositie bevattend. Later inleidende toespraak van den proloogzegger tot de toeschouwers van een drama (middeleeuwsch drama; ook nu nog wel, bijv. A. Laudy, Paradijsvloek), ofwel vervangen door het voorspel, bijv. Goethe, Faust, Prolog im Himmel. *v. d. Eerenbeemt.*

Promammalia of o e r z o o g d i e r e n, naam door Haeckel gegeven aan een hypothetische fossiele diergroep, waarvan alle zoogdieren zouden afstammen.

Promenadedek, hoog gelegen dek op passagiersschepen, zooveel mogelijk ruimte biedend voor verblijf van passagiers aan dek.

Promesse, een verhandelbaar papier, waarin de onderteekenaar zich verbindt tot betaling van de erin uitgedrukte som, hetzij aan de order van een bepaald persoon, hetzij aan toonder. Volgens N e d. W. v. K. art. 229c vlg. moet de p. aan toonder de juiste dagteekening der oorspr. uitgifte bevatten en de houder moet binnen drie dagen na de overname van het papier, maar in ieder geval binnen drie dagen na den dag, die in de p. voor de betaling is aangegeven, voldoening vorderen. De p. verjaart met 6 maanden. *Ariëns.*

In het B e l g. r e c h t wordt de p. niet speciaal behandeld. Zij vindt haar behandeling in de wetgeving op den wisselbrief en op het orderbriefje (wet van 20 Mei 1872, gewijzigd door de wetten van 10 Juli 1877 en van 19 April 1924, alsook door die van 31 Dec. 1933 tot ratificeering van de internationale Conventie van Genève van 7 Juni 1930 over de eenmaking van het wisselrecht), alsook in de wetgeving op de chèques en andere betaalbriefjes (wet 20 Juni 1873, aangev. door de wet van 31 Mei 1919). → Chèque; Wissel. *Rondou.*

Promessecrediet, credietverleening in den vorm van disconteering. De geldgever (als regel een bank) disconteert van den geldnemer een door dezen onderteekende → promesse, gesteld aan de order van den geldgever. Zie → Disconto. Voor c r e d i e t-p r o m e s s e, zie → Crediet.

Prometheus (Gr., = hij, die vooruitdenkt) (G r. m y t h.). Volgens de sage vormde hij menschen uit klei en maakte ze levend door het vuur, dat hij van den Olympus gestolen had. Daarom klonk Zeus hem aan den Kaukasus, waar een gier telkens aan zijn aangegroeide lever kwam knagen. Ten slotte door Hercules bevrijd. *Weijermans.*

Promiscuïteit, vrij geslachtelijk verkeer tusschen mannen en vrouwen. Over de vraag van het bestaan der p. zie → Gezin (historische ontwikkeling).

Promontorium is dat gedeelte van den binnenwand van de trommelholte van het gehoororgaan, hetwelk tegelijk den buitenwand van het slakkenhuis vormt.

Promotie. In Ned. wordt de doctorale graad niet verleend door het doctorale examen alléén, maar door een bijz. academische plechtigheid, die den naam van promotie draagt en waartoe het doctorale examen

toegang verleent. Zij bestaat in het bevorderen tot doctor na voorafgaande verdediging van een proefschrift en zes, niet op het onderwerp van het proefschrift betrekking hebbende stellingen (waaraan echter andere kunnen worden toegevoegd) tegen de bedenkingen hetzij van allen, die tot het inbrengen daarvan van den rector magnificus vergunning krijgen, hetzij van de hoogleeraren der faculteit, ten overstaan van den senaat (publieke p.) of van de hoogleeraren der faculteit als senaatscommissie (private p.). Bij deze plechtigheid, waarbij de hoogleeraren hun ambtsgewaad dragen, is de rector magnificus voorzitter; maar het plechtige verleenen van den doctorstitel wordt door den p r o m o t o r verricht. Deze is een hoogleeraar, door den senaat aangewezen, die het proefschrift en de stellingen moet goedkeuren.

De p. is steeds openbaar. De promovendus laat zich gewoonlijk door twee „paranimfen” ter zijde staan. De verdediging duurt een uur en wordt beëindigd door de gebruikelijke mededeeling van den pedel: „hora est”. Na de verdediging gaan senaat of senaatscommissie in beraad en bij het heropenen van de zitting wordt door den rector magnificus het „judicium” uitgesproken. Daarna heeft het bevorderen tot doctor plaats. Als bewijs der toekenning van den doctoralen graad ontvangt de doctor een in het Latijn gesteld getuigschrift, waarvan het model door den min. van Onderwijs wordt vastgesteld. *Schrijnen.*

In **België** wordt in het algemeen de doctorale graad verleend door het doctoraal examen. Uitzondering nochtans voor de graden van doctor in de wijsbegeerte en letteren, en van doctor in de wetenschappen. Deze worden slechts verleend na het voordragen van een dissertatie en de openbare verdediging van stellingen, waarna de promotie geschiedt.

Voor het bekomen van den graad van geaggregeerde van het hooger onderwijs wordt eveneens het voordragen van een dissertatie en de verdediging van stellingen opgelegd (wet 21 Mei 1929 op de academische graden, art. 12-19). *Rondou.*

Promotor, 1° aan de universiteit; → Promotie.

2° (B e d r ij f s e c o n o m i s c h) Degene, die het ondernemingsproject opstelt, vooral de kapitaalacquisitie verzorgt en al die werkzaamheden verricht, die aan de oprichting voorafgaan. Ook bij de fusies e.d. speelt hij een rol. Zijn loon krijgt hij meestal in den vorm van oprichtersaandeelen of winstbewijzen. Door den beroeps-promotor heeft dit woord, vooral in Amerika, een slechten klank gekregen. De p. heeft bij de definitieve oprichting zijn taak beëindigd. Men verwarre den p. vooral niet met den ondernemer.

L i t. : W. H. Lough, Busines finance (1917). *v. Vugt.*

3° (K e r k. r e c h t) → Proces (sub E).

Promptcassa (h a n d e l s e c o n.), ook wel n e t t o - c a s s a genoemd, een conditie, waarbij de betaling moet geschieden bij de levering der goederen.

Prompte affaire (h a n d e l s e c o n.), een koopovereenkomst, waarbij de levering binnen zeer korten tijd moet geschieden. De lengte van dezen levertijd is voor verschillende branches niet dezelfde en zelfs voor dezelfde branche in verschillende handelsplaatsen niet gelijk (1 dag, 8 dagen, enz.).

Promptuarium (< Lat. promptus < promere = voor den dag brengen). Vandaar: waar men iets uit kan halen; thans gewoonlijk een boekje, waarin stukken verzameld zijn, die men vaak noodig heeft en dus bij de hand wil hebben, bijv. **Promptuarium Sacerdotis,** een dgl. boekje met gebeden voor den priester. Bekend is met name het **Promptuarium musicum,** 1° een verzameling motetten, grootendeels van Ital. meesters, door Abr. Schade uitgegeven (4 dln. 1611-’17). 2° Een verzameling motetten met basso continuo, uitgegeven door J. Donfried (3 dln. 1622-’27).

Promulgatie is afkondiging. → Wet (kerkel.).

Pronaos (Gr., = voortempel), ruimte van den Griekschen tempel. die vóór den echten tempel, den naos, lag, en gevormd was door de voortzetting van diens zijmuren.

Pronikgetal, product van twee getallen, die 1 verschillen, bijv. 30 = 5 × 6.

Pronk, C o r n e l i s, schilder en teekenaar. * 1691 te Amsterdam, † 1759 aldaar. Leverde vooral stads- en landgezichten voor de gravure ter illustratie van topogr. werken.

L i t. : v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Pronkboon, → Boon.

Pronkerwt, → Lathyrus.

Pronomen, Lat. naam voor → voornaamwoord.

Proost (Lat.: praepositus) wordt in N e d. de geestelijke genoemd, die aan het hoofd staat van een kathedraal → kapittel. De benoeming van den p. is aan den H. Stoel voorbehouden (C.I.C. can. 396 § 1), doch geschiedt op voordracht van den diocesanen bisschop. De p. roept het kapittel bijeen en heeft de leiding in de vergaderingen. Ook bezit hij nog eenige andere bijz. rechten, o.m. het recht om den bisschop de laatste H. Sacramenten toe te dienen en na diens overlijden de kerkelijke uitvaart en begrafenis te verrichten. *W. Mulder.*

In B e l g i ë is p. de priester-bestuurder van een Christelijke sociale organisatie. Hij draagt de verantwoordelijkheid in de aangelegenheden van godsdienstigen of zedelijken aard; de werken voor godsdienstige, zedelijke en cultureele opvoeding staan rechtstreeks onder zijn bevoegdheid. *Kuypers.*

Proostracum, → Belemnoidea.

Propaancarbonzuur, een andere naam voor → boterzuur.

Propaedeutica, 1° (a l g e m e e n) de voorbereiding tot de studie van een wetenschap.

2° In de r e c h t s g e l e e r d h e i d komt hiermede ongeveer overeen de → Encyclopaedie der rechtsgeleerdheid.

Propaganda (< Lat. propagare = verbreiden). Met p. worden aangeduid de verschillende middelen, waardoor men tracht de verspreiding te bevorderen van een bepaalde, meestal religieuze of politieke, meening, of de verbreiding van denkbeelden omtrent hygiëne, veiligheid, e.d.

Propaganda, voluit **Sacra Congregatio de Propaganda Fide** = H. Congregatie tot Voortplanting des Geloofs, kortweg de Propaganda genoemd, is het centrale instituut voor het missiewezen in de Kath. Kerk.

Ontstaan en geschiedenis. Toen na de groote ontdekkingen in de koloniale missie der Spaansche en Portugeesche vorsten, door de decentralisatie en politieke invloeden, vele misstanden ontstonden en de Romeinsche Curie onder invloed der reformatiebeweging weer intensiever het oog richtte op den missieplicht der Kerk, werd de behoefte aan een centrale leiding in een vooropgesteld plan meer algemeen. Aanvankelijk zocht men de oplossing in tijdelijke kardinalen-congregaties, zooals die van Pius V, in 1568, en die van Clemens VIII, in 1599 bijeengeroepen. Bijna tegelijkertijd ontwierp de Brusselsche Carmelietenprior,

→ Thomas van Jesus, een plan voor een op te richten, blijvende Congregatie tot Voortplanting des Geloofs (1613). Dezelfde idee werd verspreid door zijn ordebroeder Dominicus a Jesu Maria en den Capucijn Hiëronymus van Narni. Reeds enkele jaren daarna richtte paus Gregorius XV dit instituut op en bevestigde het door de bulle Inscrutabili van 2 Juni 1622. Doel was, het geheele missiewezen te brengen onder leiding van den H. Stoel en het aan staats- en leekeninvloed te onttrekken. Groote moeilijkheden waren te overwinnen, zoowel bij Spanje en Portugal, die hun → patronaatsrechten wilden handhaven, als bij verschillende missioneerende orden zelf, die zich aan de nieuwe leiding moesten aanpassen. Voorloopig beperkte zich daarom de werkkring tot de Prot. landen en de Oostersche Kerken, doch het universeele karakter van het instituut stond van het begin af den leiders voor oogen. De eeuwen door heeft de P. de uitsluitend godsdienstige opvatting der missie bewaakt tegen politieke baatzuchtigheid; zij is weliswaar geslagen door den roof van haar bezittingen in 1798 en 1808 door de Franschen, en het laatst in 1884 door Italië, doch nooit vernietigd; integendeel, in de 19e eeuw is zij werkelijk geworden, wat in haar doelstelling lag uitgedrukt.

Zegel van de Propaganda.

Inrichting en werkwijze. Het rechtsgebied der P. strekt zich thans uit over alle streken, waar nog geen kerkel. hiërarchie is gevestigd, of de organisatie nog niet voldoende is ontwikkeld. Globaal genomen vallen hieronder: geheel Afrika, behalve enkele bisdommen in het Noorden en Angola; geheel Azië, behalve de Philippijnen; geheel Oceanië en vsch. gebieden van Amerika en Europa. Tot haar bevoegdheid behooren o.a. de aanstelling en verplaatsing van missiepersoneel, de oprichting van nieuwe kerkelijke gebieden, de regeling der kerkelijke aangelegenheden (met uitzondering van geloofszaken, huwelijkskwesties en alg. voorschriften voor den ritus), het oppergezag over colleges en seminaries voor toekomstige missionarissen en missiegenootschappen, en over de drie algemeene, zgn. pauselijke missiegenootschappen: het → Genootschap tot Voortplanting des Geloofs, en dat der H. Kindsheid, het St. → Petrus-Liefdewerk, den → Priestermissiebond.

Aan het hoofd der P. staat een kardinaal-prefect (van 1918 tot 1932 de Nederlander kard. van Rossum, thans kard. Fumasoni-Biondi). Maandelijks komen de ca. 20 kardinalen, die aan de P. verbonden zijn, in alg. vergadering bijeen; de prefect brengt tweemaal per maand verslag uit aan den H. Vader. De financiering van het instituut baarde vaak groote moeilijkheden; door herhaalde plunderingen is de Congregatie zeer verarmd. Sinds 1922 beschikt zij echter ook over de gelden der pauselijke missiegenootschappen.

Als neveninstellingen dienen vermeld: het Collegium Urbanum, in 1627 opgericht voor de opleiding van missionarissen; sinds 1931 is hieraan ook het Instituut voor missiewetenschap verbonden; de eigen drukkerij, die in de 18e eeuw een onovertroffen capaciteit bereikte, doch in 1910 met de Vaticaansche Polyglotte verbonden werd; het museum, gesticht door kardinaal Borgia in 1804; en het intern. persbureau → Agentia Fides, dat sinds 1928 berichten over de missies aan de dagbladen doorgeeft.

Voor de betrekking van de P. tot de → Hollandsche Zending, zie aldaar.

L i t.: Mulders, Bij de benoeming van Kard. Fumasoni-Biondi tot Prefect der P. (in: Het Missiewerk, XIV 1932-'33). *A. Mulders.*

Propanon, een andere naam voor → aceton.

Proparoxytona-accent, → Accent.

Propeller, ander woord voor → luchtschroef. Zie ook → Spoed.

Propertius, S e x t u s, Romeinsch dichter. * 50 v. Chr. te Assisië in Umbrië, † 15 v. Chr. te Rome. Evenals Vergilius door de wetten van Octavianus van zijn erfgoederen beroofd, kwam hij naar Rome, en begon daar in werkelijkheid en in verzen zijn levensroman. Haar het pseudoniem Cynthia gevend, bezong hij in bijzonder mooie, fijne elegieën zijn nooit te overwinnen liefde. *Slijpen.*

Propionzuurgisting, biologische omzetting van vsch. organische verbindingen in propionzuur. Naast propionzuur worden meestal nog azijnzuur en koolzuur gevormd. Deze gisting speelt soms een belangrijke rol in de kaasindustrie.

L i t.: v. Niel, The Propionic Acid Bacteria (Haarlem 1928). *Frateur.*

Propontis, andere naam voor Zee van → Marmora.

Proportie, 1° in de mensurale m u z i e k n o t e e r i n g de aanduidingen van tempo- en maatverhouding tegenover andere gelijktijdige partijen of tegenover wat onmiddellijk voorafgaat. Men onderscheidt bijv. p. dupla ($\frac{2}{1}$), p. sesquialtera ($\frac{3}{2}$), hemiola (groep zwarte noten) e.a.

2° (B e e l d e n d e k u n s t) De leer der proportiën behandelt de verhouding der onderdeelen van het menschelijk lichaam onderling of tot het geheel, en stelt zich ten doel beeldende kunstenaars bij hun werk te steunen. Met de leer der perspectief is zij het voornaamste theoretische vak, dat bij de practijk van het schilderen en teekenen van pas komt.

De leer der p. vindt haar uitgangspunt bij den Romeinschen schrijver Vitruvius (begin 1e e.); tijdens de Renaissance werden zijn geschriften opnieuw bestudeerd; in 1504 liet Pomponius Gauricus, in 1509 fra Luca Paciolo, en in 1528 Albrecht Dürer een werk over de leer der p. verschijnen.

Gewoonlijk gaat men uit van de maat van het menschelijk hoofd, dat bij een volwassen persoon $6^1/_2 \times$ in het overige, $7^1/_2 \times$ in de totale lichaamslengte gaat; bij een kind is het hoofd een grooter deel van het geheel. Ook gaat men wel van de gelaatshoogte uit; een vast systeem bestaat uiteraard niet. *Poortenaar.*

Proportionaliteitsgrens of evenredigheidsgrens (t e c h n.). De evenredigheid van materiaalspanning en daardoor optredende rek, zooals deze door de wet van Hooke wordt aangegeven, geldt slechts tot aan de evenredigheidsgrens. Daarboven neemt de rek sneller toe met toenemende spanning. → Breukbelasting.

Proportioneele kosten (h a n d e l s e c o n.). Dit woord wordt in tweevoudigen zin gebruikt, nl.: 1° als evenredige kosten, waarin het beteekent kosten,

die in totaal evenredig aan de productie toe- of afnemen en derhalve per eenheid gelijk blijven. 2° Als zône- of Schicht- (= laag) kosten, waarin het beteekent het totaal, waarmede de productiekosten toe- of afnemen, voor een toegevoegde of wegvallende bezettingszône. In de oudere kostprijstheorieën ontmoet men het begrip in den eersten zin; het betoog ging dan in die richting, dat wanneer bij een gegeven verkoopprijs een zoodanige bezetting was verkregen, dat alle kosten worden gedekt, voor orders boven deze bezetting een prijs kon worden geaccepteerd, die minstens gelijk was aan of lag boven de proportioneele kosten. Dit was het steunpunt voor eenige prijsdifferentieering, waarbij gezorgd moest worden, dat in het hoofdafzetgebied de verkoop niet door de lagere prijsstelling werd bedorven. Schär wijst hierbij dan op afzet buiten beschermde gebieden, bijv. wanneer kartels bestaan of de binnenlandsche industrie kan steunen op invoerrechten. De problemen, die zich bij de verdergaande industrialiseering, mechaniseering en rationaliseering voordoen, waren de gereede grond tot het ontstaan der theorie in den tweeden zin. Deze theorie is vooral ontwikkeld door Schmalenbach, J. M. Clark en thans door Mellerowicz. Zij allen stellen zich op het standpunt, dat men bij de beoordeeling van een geboden afzetmogelijkheid of van een afzetverlies niet moet uitgaan van zgn. gemiddelde kosten, doch van de kosten, die de te verkrijgen of weg te vallen productielaag met zich brengt. Practisch zijn deze kosten te berekenen door van elkaar af te trekken de kosten van de tot op heden verkregen bezetting en de kosten, zooals deze in totaal zullen zijn, nadat nieuwe afzet is verkregen. Dit verschil wordt de p. k. genoemd; het verschil, gedeeld door de eenheden der toegevoegde productie, de p r o p o r t i o n e e l e k o s t p r i j s.

L i t. : K. G. Simon, Kostprijsberekening en Administratieve fabrieksorganisatie ([2]1917, 23-35, 100-111); J. F. Schär, Allg. Handelsbetriebslehre ([4]1921, 168-174); J. M. Clark, The Economics of overhead costs (1923); Mellerowicz, Kosten und Kostenrechnung (I 1933-322-393); Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostensrechnung und Preispolitik ([6]1934). *C. Janssen.*

Propositio (Lat., = vooropstelling), in de w e l s p r e k e n d h e i d de na het → exordium kort en duidelijk, zonder omhaal van woorden, zonder beeldspraak e.d. vooropgezette hoofdstelling der redevoering of preek. Meestal wordt in aansluiting daarbij de verdeeling (divisio) even beknopt en duidelijk aangegeven. *v. d. Eerenbeemt.*

Proprietas, benaming uit de mensurale muzieknoteering, die de normale tijdswaarde bepaalt van de eerste noot eener ligatuur.

Proprium (Lat., = eigen) (l i t u r g i e). P. van een b i s d o m, o r d e, kerk, enz. bevat de vsch. bijzondere teksten van brevier en missaal, ten gebruike bij feesten eigen aan dit bisdom, die orde, enz. P. de t e m p o r e (Eigen van den tijd) bevat de brevier- en missaalteksten, eigen aan vsch. Zon- en weekdagen als zoodanig, d.i. buiten de feesten, uitgezonderd die van Kerstmis tot aan Epiphanie en dat der H. Familie, voorts die des Heeren tot aan H. Sacramentsdag. P. S a n c t o r u m (Eigen der Heiligen) zijn de eigen brevier- en missaalteksten van alle feesten, niet opgenomen in het P. de tempore. → Commune Sanctorum. *Louwerse.*

Propulsie, → Retropulsie.

Propylaeën (plaats vóór de poort), in de Grieksche Oudheid monumentale ingang, gewoonlijk met drie poorten, tot heiligdommen, paleizen, gymnasia, fora e.a. In het oude Troje nog in eenvoudig schema, werden de latere Grieksche p. met zuilen versierd, zoodat vóór en soms ook achter de eigenlijke poorten een zuilenhal ontstond; het beroemdst zijn de p., die toegang gaven tot den Acropolis van Athene, door Mnesicles 438-432 uit Pentelisch marmer gebouwd (zie afb. in kol. 343-346 in dl. I). Eleusis bezat een kleinere imitatie als toegang tot het heiligdom van Demeter. In de Hellenistisch-Romeinsche bouwkunst wordt het Grieksche propylon veelal vervangen door een poortgebouw met bogen, een zgn. eereboog.

L i t. : W. Hege, Die Akropolis (1930); Hörmann, Die inneren P. von Eleusis (1934). *W. Vermeulen.*

Propylitisatie (g e o l.), een vorm van verweering van vulkanische gesteenten onder invloed van warme oplossingen, rijk aan zwavelverbindingen.

Propylverbindingen zijn organische stoffen, die een C_3H_7- of propylgroep bevatten. De bekendste p. is propaancarbonzuur of → boterzuur. Van de twee tot de p. behoorende alcoholen, de propanolen, komt er één in de foezelolie voor. Het is een kleurlooze, aangenaam ruikende vloeistof, die door fractioneeren uit de foezelolie kan worden gewonnen. Bij oxydatie geeft deze verbinding propionzuur of aethaancarbonzuur, een bij 141° C kokend vetzuur. *Hoogeveen.*

Prorogatie van rechtsmacht is aanwezig, wanneer → partijen hun geschil vrijwillig voorleggen aan een rechter of rechterlijk college, dat anders onbevoegd zou zijn, doch dat nu krachtens een bijz. bepaling wèl bevoegd is. Brengt bijv. de eischer een kantongerechtzaak aan bij de rechtbank en roept de gedaagde de onbevoegdheid der rechtbank niet in, dan beslist deze de zaak, en wel in hoogste ressort, d.i. zonder mogelijkheid van hooger beroep (Ned. W. v. B. Rv. art. 157; Belg. W. op de bevoegdheid in burg. zaken van 25 Mrt. 1876, art. 8). *v. d. Kamp.*

Prosa, → Sequentie.

Proscenium, voorzijde van het Grieksche theatergebouw, bestaande uit een houten verhoog van 3 à 4 m hoog, 2,5 à 3 m diep, doch niet door een trap met het orchestra verbonden. Men neemt aan, dat in het Klassieke tijdperk het p. enkel als decor diende, doch dat later wellicht de acteurs op dit verhoog speelden. *E. De Waele.*

Proscomidi (< Gr. proskomidè = aanbrenging) heet in de Gr. l i t u r g i e de gereedmaking op de → prothesis, door priester en diaken, van brood en wijn voor het Misoffer. Zij geschiedt bij den aanvang van de Voormis, en is zeer samengesteld. Hoofdzaak vormt het snijden van de brooden (de zgn. prosphora) door middel van de → Heilige lans.

L i t. : de Meester, La div. liturgie de S. Jean Chrysostome ([3]1925). *Louwerse.*

Proselyt (< Gr. prosèlutos = pas aangekomene, vreemdeling). Het woord beteekent in het O. T. elke heiden, die zich blijvend in het land der Israëlieten gevestigd had en onder bescherming stond van vreemdelingenrecht. Ten tijde van Christus en in de teksten van het N. T. werd er onder verstaan een heiden, die tot het Jodendom is overgegaan.

In de latere Rabbijnsche literatuur wordt onderscheid gemaakt tusschen den p. van de gerechtigheid en dien van de poort. De eerste was in de Joodsche gemeenschap opgenomen, de laatste niet, maar hij moest monotheïst zijn en den Sabbat en voorschriften over de spijzen onderhouden. Deze laatsten worden in het N.T. Godvreezenden genoemd. Vgl. → Proselytisme. *C. Smits.*

Proselytisme, eigenlijk: ijver om → proselyten te winnen, tegenw. uitsluitend in ongunstigen zin gebruikt voor: opdringerige bekeeringsijver.

Prosencephalon of voorhersenen, het voorste deel der hersenen, waaruit tijdens de ontwikkeling der gewervelde dieren groote hersenen en tusschenhersenen ontstaan. → Hersenen.

Prosenchym, plantaardig weefsel, bestaande uit cellen met dikke wanden, zonder levenden inhoud en zonder intercellulaire holten. Hoornprosenchym is een hoornachtig uitziend weefsel, dat ontstaat uit zeefvaten en begeleidende cellen van de bast door sterke opzwelling van de celwanden. *Melsen.*

Pro Senectute (Lat., = voor den ouderdom), in 1922 opgerichte neutrale vereeniging met tot doel huisvesting te verleenen aan ouden van dagen. De pensions bevinden zich in vsch. steden van Nederland.

Proserpina, Lat. naam voor → Persephone.

Prosimiae of halfapen, → Aap (3°).

Proske, Karl, priester en musicoloog. * 11 Febr. 1794 te Gröbnig (Opper-Silezië), † 20 Dec. 1861 te Regensburg. Zijn groote beteekenis ligt in het publiceeren van onuitgegeven kerkmuziek: Musica divina en Selectus novus missarum. Zijn kostbare verzameling handschriften, „Proskesche Bibliothek", kwam na zijn dood aan den biss. Stoel te Regensburg.

Lit.: Dom Mettenleiter, K. P. (1868); K. Weinmann, K. P., der Restaurator der klass. Kirchenmusik (1909). *Koole.*

Proskomidi, → Proscomidi.

Proslambanomenos [Gr., = de erbij genomen (toon)], de laagste toon (*Γ*) van het oude Gr. en Rom. muzieksysteem.

Prosobranchiata, → Gastropoda.

Prosodie (Gr. pros = naar, toe; ode = gezang), oorspr. het goed uitspreken der woorden volgens accent en quantiteit; later handboek, dat de regels daarvoor bevat; eindelijk dat onderdeel der metriek, dat handelt over de quantiteit der klinkers (vooral voor Klassieke poëzie van belang) en de techniek van het verzenmaken. *v. d. Eerenbeemt.*

Prosopopoeïa (< Gr. prosopon = aangezicht; poiein = maken), een stijlfiguur, die met groote stoutheid van verbeelding afwezige personen of zelfs (met behulp der → personificatie) als personen voorgestelde zaken handelend en sprekend laat optreden: steden, volkeren, hemelingen, tegenstanders, getuigen uit de geschiedenis, enz. Alleen diepe emotie rechtvaardigt het gebruik ervan in een redevoering. Worden zoo twee personen met elkaar in gesprek voorgesteld, dan noemt men het dialogismus. Voorb. van p.: de aanhef van Vondels Zeeleeu op den Theems: Ik, de koning van de Britten. . . . *v. d. Eerenbeemt.*

Prospectus (econ.) is het document, waarmede een onderneming, publiekrechtelijk lichaam e.a. zich, hetzij direct hetzij door bemiddeling van een tusschenpersoon (meestal een emissiehuis), tot de kapitaalverschaffers wenden om geld op langen termijn (aandeelen of obligaties) te verkrijgen. Het p. geeft aan, ten gunste van wien het kapitaal wordt gevraagd, den kapitaalvorm, de grootte, voorwaarden van verkrijging, wijze van inschrijving, manier van toewijzing, emissiekoers en, indien het p. op obligatiecrediet betrekking heeft, de rente en aflossingsbepalingen. Bij een onderneming zijn de laatste balans en de verlies- en winstrekening meestal opgenomen, ten einde eventueel gegadigden in staat te stellen zich een meening te vormen omtrent soliditeit en rentabiliteit.

Juridische bepalingen vindt men voor Nederland in art. 1416 a, b, c, d B.W. en art. 335 W. v. Str. Hij, die opzettelijk een valsch p. uitgeeft of doet uitgeven, is verplicht het veroorzaakte nadeel te vergoeden of het bedrag terug te betalen. De hoofdelijke aansprakelijkheid strekt zich eveneens uit tot bestuurders en commissarissen. Het W.v.Str. stelt deze feiten strafbaar met een gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren. *v. Vugt.*

Voor België vindt men de bepalingen over het p. in de art. 36, 37, 38, 82, 83 en 84 van de wet op de handelsvennootschappen. De personen, die de voorschriften van deze artikelen niet naleven, zijn hoofdelijk verantwoordelijk voor de schade, die daaruit voortspruit. Eveneens zijn aan te stippen de artikelen 26 vlg. van het Besluit-wet-nr. 185 van 9 Juli 1935, op de bankcontrôle en het uitgifteregime van titels en effecten. Deze artikelen handelen over de bepalingen omtrent het openbaar tekoopstellen, te koop bieden en verkoopen van titels en effecten. *Rondou.*

Prosper Tiro van Aquitanië, Heilige, Kerkvader. † Ca. 463. P. was een goed kenner van de werken van Augustinus en een vurig verdediger van zijn leer. In Aquitanië geboren, huwde hij vroegtijdig, als het gedicht „ad uxorem" echt is. Zeker sinds 428-'29 leefde hij als monnik in of bij Marseille. Na 434 schijnt hij naar Rome verhuisd te zijn, waar hij in nauwe relatie stond met paus Leo den Grooten. Hoogere wijdingen heeft hij niet ontvangen. Ongeveer tegelijk met den monnik Hilarius waarschuwde hij in een brief Augustinus, dat diens genade- en praedestinatieleer door monniken van Marseille werd bestreden. Augustinus antwoordde met zijn De praedestinatione sanctorum en De dono perseverantiae. Sindsdien publiceerde P. een heele rij geschriften ter verdediging van Augustinus tegen Joannes Cassianus, Vincentius van Lerins e.a. In Rome schreef hij nog een bloemlezing uit de werken van Augustinus en een boek met epigrammen, aan uitspraken van Augustinus ontleend. Naast deze werken schreef P. een spotzang op de ketterij van Nestorius en Pelagius, een Psalmcommentaar en een Kroniek. Deze is van 379 tot 455 eigen werk en van groote waarde. De leer van P. was in het begin van den Semipelagiaanschen strijd zuiver die van Augustinus. Later drukte hij zich, onder invloed van Rome, aanmerkelijk gematigder uit omtrent de praedestinatie.

Uig.: Migne, Patrol. Lat. (LI); de kroniek ed. Mommsen in Mon. Germ. Hist. Auct. ant. (IX 1892). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. altkirchl. Lit. (IV); Lex. Theol. Kirche (VIII); Dict. Théol. Cath. (XIII); Franses, P. en Cassianus (in: Stud. Cath., III 1927); Cappuyns O.S.B., in: Rech. Théol. anc. et médiév. (1929); id., in: Rev. Bén. (1927 en 1929). *Franses.*

Prosperpolder, parochiedorp in de O.-Vl. gem. → Doel.

Prosphora, → Proscomidi.

Prostaatvergrooting, vergrooting der → voorstaanderklier, die vooral voorkomt op ouderen leeftijd en aanleiding geeft tot storing in de urinelozing. Behandeling bestaat in het regelmatig leegmaken der blaas en zoo dit niet helpt in operatie.

Prostitutie, ontucht, vooral door vrouwen, als gewoonte en als beroep en broodwinning, met elk aanvrager gepleegd. Oorzaak daarvan, daargelaten de ritueele p. bij zekere volkeren der Oudheid, is doorgaans de ellende, dikwijls gepaard met afkeer voor ernstigen arbeid en met gebrek aan zedelijkheidsgevoel. Men onderscheidt min of meer geheime p.; en

officieel gedulde of openbare p., als nl. de opgeschreven vrouwen in bepaalde huizen onder toezicht van artsen en politie wonen, of althans aan een periodiek medisch onderzoek onderworpen zijn: d.i. de zoogenoemde reglementeering. Over hetgeen vóór en tegen dit laatste te zeggen valt, zie → Bordeel. Het tegen de reglementeering, vooral sinds het einde der 19e e. in Engeland door Josephine Butler ingezette abolitionisme, wint thans meer en meer veld. In vele landen, vooral in het N. van Europa en in Amerika, is de reglementeering gansch of gedeeltelijk afgeschaft. De „Commissie van den Volkenbond voor de bescherming van vrouwen en kinderen", waar de Ned. afvaardiging een voorname rol speelde, heeft zich herhaaldelijk tegen de reglementeering uitgesproken (Verslag, Genève, 1934). Maar des te scherper maatregelen moeten getroffen tot handhaving der openbare zedelijkheid, om de verlokking in drankhuizen enz. en op den openbaren weg te verhinderen, om de exploitanten van geheime p. en de „handelaars in blanke slavinnen" te beteugelen, om beroepsontucht door reeds venerisch aangetasten als een misdaad te straffen en ze te dwingen tot afzondering en medische verzorging (zooals in zekere landen bepaald is). Ook dienen er zedelijk onberispelijke maatregelen tot bestrijding en genezing van geslachtelijke ziekten genomen te worden en sociale maatregelen om de oorzaken der p., als armoede en onvoldoende werkloon, tegen te gaan. Op dit laatste drukte in 1905 een waardeerend schrijven door kard. Rampolla, op last van Leo XIII, gericht tot de „Internationale Abolitionistische Federatie".

Lit.: A. Moll, in Handbuch der Sexual-Wissenschaften (1912); de Graaf, De houding v. d. overheid tegenover de p. (1922); Salsmans, Geneesk. Plichtenleer ([4]1935); Nouv. Revue Théol. (1925); Verslagen v. d. Commissie v. d. Volkenbond, boven vermeld. *Salsmans.*

In het Ned. W. v. Str. vindt men vsch. strafbepalingen, die verband houden met de p. Ingevolge het bepaalde in art. 250bis is het houden van een → bordeel strafbaar; art. 250ter stelt → vrouwenhandel strafbaar, terwijl in art. 432, 3e, straf bedreigd wordt tegen den → souteneur. Vsch. gemeenten hebben eveneens strafverordeningen vastgesteld ter bestrijding van de openbare p., bijv. door een zgn. vigileerverbod, d.w.z. een verbod voor vrouwen om op bepaalde plaatsen (bij tapperijen of café's) heen en weer te wandelen of stil te staan. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Belg. recht. Art. 379 vlg. van het Strafwetboek voorzien zekere straffen tegen de personen, die minderjarigen aanhitsen tot de p. of deze bevorderen of begunstigen. Eveneens worden gestraft zij, die door geweld, bedreiging of misbruik van gezag meerderjarige vrouwen of meisjes verronselen, verleiden of vervreemden. Ook worden gestraft zij, die een meerderjarigen persoon in een huis van ontucht tegen zijn wil ophouden. De gemeenten kunnen reglementen uitvaardigen tot het reglementeeren der prostitutie. *Rondou.*

Prostratio (〈 Lat. prosternere = nederwerpen) is de liggende houding, bij sommige liturgische plechtigheden aangenomen. Zie → Gebaar (sub Liturgische gebaren).

Protagoras van Abdera, Grieksch wijsgeer, sophist. * 481, † 411 v. Chr. Trad op als leeraar te Athene, maar werd tijdens het bestuur der 400 verbannen. Van zijn geschriften is weinig over; voor de kennis van zijn leer zijn wij hoofdzakelijk op Plato aangewezen. P. is vooral bekend door zijn → homo-mensura-stelling. In de ethiek voert hij echter zijn subjectivisme niet consequent door; hier neemt hij objectieve normen van goed en kwaad aan. Ook voor den staat acht hij objectieve rechtsnormen noodzakelijk, maar hij beperkt haar geldigheid tot de grenzen van elken staat. Het bestaan der goden houdt hij voor onzeker.

Lit.: F. Sassen, Wijsb. der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

Protaminen, → Eiwit.

Protandrie, → Bestuiving (kol. 787).

Protanopie, vorm van dichromatische → kleurenblindheid, waarbij alleen de tinten geel en blauw gezien worden; het maximum van helderheid ligt in het geel (570 $\mu\mu$).

Protasis (Gr., = wat voorop gesteld wordt), een term uit de stijlleer; het is in den bouw van een → periode de rhythmische opgang naar de spanning.

Protasius, Heilige, → Gervasius.

Proteasen, → Enzymen.

Protectie, → Bescherming.

Protectoraat (volkenrecht) ontstaat, als een staat zich onder bescherming van een souvereinen staat stelt in dezen zin, dat al zijn buitenlandsche betrekkingen door dien staat uitgeoefend worden, terwijl de binnenlandsche gezagsuitoefening hetzelfde blijft. Alhoewel soms deze toestand door een verdrag tot stand komt, is het ook dikwijls gebeurd, dat langs eenzijdigen weg p. afgekondigd werd; zoo bijvoorbeeld door Engeland in 1914 t.a.v. Egypte. Protectoraatsverhoudingen in Europa door verdrag ontstaan zijn San Marino onder Italië, Monaco onder Frankrijk en Andorra onder Frankrijk en den bisschop van Urgel (Spanje). In het Balkangebied hebben de tegenw. staten bijna alle vroeger onder p. gestaan. In Afrika waren vroeger veel bekende koloniale protectoraten, o.a. dat van Engeland over Transvaal, van Frankrijk over Tunis en Marokko. *L. Janssens.*

Proteïnen, → Eiwit (sub 2°, A).

Proteles, → Aardwolf.

Proterozoicum, → Algonkium.

Protesilaus, Thessaliër, die, pas één dag gehuwd, den tocht naar Ilium meemaakte, aldaar de eerste aan wal stapte en onmiddellijk gedood werd. Zijn ontroostbare vrouw, Laodamia, bekwam door haar smeekingen, dat P. een dag de onderwereld verlaten en bij haar verwijlen mocht. Hierna keerde P. terug naar Hades en de wanhopige Laodamia doodde zich. *E. De Waele.*

Protest is in het recht het op door de wet voorgeschreven wijze protesteeren wegens het niet-verrichten van een bepaalde handeling door den betrokkene met betrekking tot een handelspapier. Doorgaans betreft het het niet-accepteeren of het niet-betalen. Naar Ned. recht (art. 143 vlg., 218 vlg. W. v. K.) geschiedt het p. bij een akte, door een der daarvoor aangewezen ambtenaren in tegenwoordigheid van twee getuigen. Het p. van non-acceptatie behoort te geschieden binnen den voor de acceptatie gestelden termijn; het p. van non-betaling uiterlijk den tweeden werkdag na den vervaldag. Indien een wissel- of chèqueschuldenaar, onder welke dus begrepen zijn trekker en endossanten, op het papier heeft gesteld en onderteekend „zonder kosten", „zonder protest" of dgl. clausule, dan is de houder jegens hem van het opmaken van p. ontslagen. Een verklaring van den betrokkene op den wissel of chèque, dat hij de acceptatie of de betaling weigert, kan met p. gelijk staan (vereenvoudigd p.). *Ariëns.*

In het Belg. recht wordt het p. geregeld door de wet van 10 Juli 1877. Het p. van niet-aanneming of van niet-betaling moet worden opgemaakt door een deurwaarder. Het moet gebeuren in de woonplaats, op het effect vermeld, en bij gebrek aan aanwijzing in de woonplaats van hem, door wien het effect betaalbaar is. De akte van p. moet vermelden: het bedrag van het effect; den vervaldag; de tegenwoordigheid of de afwezigheid van hem, die betalen moet; de redenen der weigering van acceptatie of van betaling en de onbekwaamheid of weigering om te teekenen; de acceptatie en de betaling ter eere; de namen en voornamen van den persoon, wien het briefje afgegeven wordt; de ontvangen rechten en vergoedingen.

Het p. is aan openbaarheid onderhevig. De openbaarmaking is geregeld door art. 443 van de faillissementswet. Een tabel der p. wordt op de griffie van elke handelsrechtbank gehouden, ieder kan er inzage van nemen. Behalve de officieele openbaarmaking bestaat ook een buitengerechtelijke publiciteit. Bepaalde bladen kondigen de p. af. *Rondou.*

Protestantenbond, De Nederlandsche, opgericht te Utrecht 15 Juli 1870. Art. 1 der statuten: „De Ned. P. is een vereeniging van hen, die willen samenwerken, om de vrije ontwikkeling van het godsdienstig leven te bevorderen, zoo binnen den kring der kerkgenootschappen, als daarbuiten in Ned. en zijn koloniën”. Spoedig na de stichting was de P. een vereeniging van modern-godsdienstigen, die samenwerking zocht tusschen vrijzinnig-Hervormden, Remonstranten, Doopsgezinden, Lutherschen en vrije gemeenten. De P. zorgt voor vrijzinnig godsdienstonderwijs op tal van scholen, geeft tal van geschriften uit en doet veel sociaal werk. Vele afdeelingen nemen zeer in bloei toe. Ong. 50 hebben een eigen kerkgebouw en 13 een eigen voorganger(ster). Ledental ca. 21 000. Orgaan „De Hervorming”, sedert 1875. De beginselen van den P. zijn moeilijk definieerbaar, wijl zeer uiteenloopend. *Lammertse.*

Lit.: H. U. Meyboom, De N. P. van 1870-1920 (1920); Wegwijzer naar en in den P. (1925); J. Herderschee, De modern-godsdienstige richting in Ned. (1904); A. M. Brouwer, De moderne richting (z.j.); M. Posthumus, Herinneringen aan de opkomst der moderne richting op het platteland in Friesland ([2]1905).

Protestantentaal omvat het geheel van woorden, uitdrukkingen enz., die alleen in Hervormde milieu's in gebruik zijn (bidstond, doopgetuigen, oefening houden; men vergelijke de vsch. beteekenissen in P. en Katholiekentaal van woorden als: sacrament, predikant, diaken). De P. is beïnvloed door de karakteristieke taal van den Statenbijbel, later ook nogal door het Duitsch, daar Duitsche philosophische en theologische werken veel bestudeerd werden (bijv. kerkendom, bevindelijk = voorhanden). Ook tusschen vrijzinnigen en orthodoxen komt verschil voor. Daarenboven kent de P. nog engere groepeeringen, bijv. de ultra-orthodoxe, zgn. conventikel-groepen van de Z.-Holl. eilanden en op de N. Veluwe, van wier typisch taalgebruik men voorbeelden vindt in romans van D. Hogenbirk (Neveldijk, Morsdaelsche menschen e.a.). Zoo: een diep-ingeleide of -doorgeleide Christen; de wegen, die God met mij gehad heeft; mocht het de Souvereine Vrijmacht nog eens komen te believen om mijn wagentjes op de spoortjes van vrije genade te zetten. Vgl. → Katholiekentaal.

Lit.: Stellwagen, Hervormde woorden (in: De Gids, III 1901); Leest, Duitsche invloed op het Ned. der prot. theologen (diss., Gron. 1929). *W. Janssen.*

Protestantisme. A) Naam en begrenzing. De naam P. dateert van den rijksdag te Spiers van 1529, waar was vastgesteld, dat alle geloofsverandering tot het toekomstig Concilie zou worden opgeschort. Hiertegen „protesteerden” de Lutheranen. Sindsdien is de naam Protestanten overgegaan op alle hervormingsgezinden. In dit artikel zullen wij onder P. verstaan de sekten, die den Bijbel als norm aanvaarden en Christus, hoedanig zij zijn Persoon dan ook opvatten, tot het centrale punt van hun godsdienst hebben. De niet-bijbelsche en niet-Christelijke sekten vallen er dus buiten.

Onder → Hervorming is het uitwendig verloop beschreven van de beweging, die op de scheuring der Christenheid uitliep. Hier wordt de leer, het inwendig leven behandeld, die de nieuwgezinden in hoofdzaak gemeen hebben. Voor zoover ze onderling verschillen zie → Baptisten, Doopsgezinden, Calvinisme, Gereformeerden, Lutheranisme, Methodisten enz.

B) Leer. Omdat het P. door de verdeeldheid tusschen Lutheranen en Calvinisten, orthodoxen en vrijzinnigen, enz., geen geheel vormt met een enkele vaste, eigen leer, kan hier alleen aangegeven worden, welke punten van het Kath. geloof door alle Protestanten worden verworpen; een beoordeeling daarvan is dan vanzelf overbodig.

a) Rechtvaardigmaking. Terwijl de Katholiek gelooft, dat de mensch zelf door de rechtvaardigmaking innerlijk wordt veranderd en geheiligd, dat zijn zonden en schuld niet meer bestaan en hij door de heiligmakende genade en de deugden in staat is iets werkelijks goeds te doen, ziet het P., voor zoover het nog aan bovennatuurlijke genade en rechtvaardigmaking gelooft, daarin alleen een bedekking van de zonden, zonder dat de mensch zelf daardoor verandert; de verdiensten van Christus, die buiten den mensch blijven staan, worden hem alleen maar toegerekend; de mensch zelf blijft slecht.

b) Erfzonde. De motiveering van bovenstaande opvatting ligt in de leer over de erfzonde; deze bestaat vlg. het P. niet in een schuldig gemis van de boven- en buitennatuurlijke gaven, waardoor de menschelijke natuur dan ook verzwakt is, maar in de booze begeerlijkheid, die door een onherstelbaar letsel in den mensch is gekomen, zoodat de vrije wil het zedelijk goede, zelfs in geen enkel geval, meer kan doen, en het verstand niet meer in staat is iets van God te kennen; Adam's toestand in het Paradijs was de eenige, waarin de menschelijke natuur tot iets goeds in staat is.

c) Genademiddelen. Dientengevolge wordt natuurlijk ook de Kath. leer over de genademiddelen verworpen. Vlg. het P. geschiedt de heiliging alleen door het geloof; hieronder verstaat het echter niet het aannemen van waarheden op gezag van Gods openbaring, maar het geloovig vertrouwen, dat God aan hem, die gelooft, de verdiensten van Christus feitelijk heeft toegerekend, zoodat hij in Gods oogen gerechtvaardigd is; deze „bekeering” heeft dus rechtstreeks nog niets te maken met verandering van zedelijk leven. De Sacramenten, waarvan alleen het Doopsel en het → Avondmaal door het P. worden aanvaard, zijn dan alleen bevestigingen van het verbond met God. Begrijpelijkerwijze wordt dan ook de Gemeenschap der Heiligen als een genadebemiddeling van mensch tot mensch door gebeden en offers, en ook Maria's aandeel in de genadenbedeeling geloochend.

d) De H. Mis als een onbloedig offer en vernieuwing

van het Kruisoffer, en de werkelijkheid van Christus tegenwoordig zijn onder de gedaanten van brood en wijn (behalve vlg. Luther op het oogenblik der nuttiging; → Avondmaalsstrijd) worden verworpen; het Avondmaal, dat de H. Communie moet vervangen, is een ceremonie ter herdenking. Hierdoor en door de verwerping van de Biecht verwerpt het P. het priesterschap als begiftigd met een bovennatuurlijke macht; zoowel in de godsdienstplechtigheden als in de taak van den dominee wordt de nadruk gelegd op het preeken en het voorgaan in het gebed, waartoe hij niet rechtstreeks door God, maar door delegatie van de gemeente beroepen is.

e) **De goede werken** zijn vlg. het P. nooit eigenlijk goed, omdat de mensch, die ze verricht, slecht is en blijft; ook dienen ze op geen enkele manier ter zaligheid, maar wel zijn ze noodig als vanzelfsprekende uitingen van dankbaarheid en Christelijk bewustzijn, als door het geloof het verbond met God gesloten is. Het Calvinisme brengt ze meer naar voren dan het Lutheranisme.

f) **Overlevering.** Het P. verwerpt de overlevering als zelfstandige kenbron van Gods openbaring en baseert zich uitsluitend op de H. Schrift. Wel neemt het de geloofsbelijdenissen der Oude Kerk aan en heeft het zelf meerdere geloofsbelijdenissen (confessies; → Confessio) opgesteld; maar deze hebben alleen gezag in zoover zij met de Schrift overeenstemmen; zij moeten daarom gecontroleerd en mogen gewijzigd worden. Iedereen, die den Bijbel leest, wordt door God verlicht om den zin ervan te begrijpen.

g) **Het Vrijzinnig P.,** dat zeer verdeeld is, komt hierin overeen, dat het de godheid van Christus en dientengevolge ook Zijn zoendood voor de zonden der menschen verwerpt; het ziet in Hem slechts een verheven, met God vereenigd mensch, die tegelijk leeraar en voorbeeld is. Bovendien verwerpt het de erfzonde als een schuld tegenover God, en ook de rechtvaardiging door bovennatuurlijke genade. Bovendien aanvaardt het de H. Schrift alleen onder contrôle van verstand en wijsbegeerte; het steunt veel meer op de godsdienstige → ervaring.

Zie verder: → Belijdenisgeschriften, Lutheranisme, Calvinisme, Confessio, Corpus (sub II 4, 5 en 6).

L i t. : Lex. Theol. Kirche (s.v.) ; Corpus Confessionum (uitg. d. C. Fabricius, waarin alle geloofsbelijdenissen, enz. worden opgenomen) ; J. Möhler, Symbolik (Kath.) ; K. Algermissen, Konfessionskunde (Kath.) ; K. Heim (vert. J. Beerens), Het wezen v.h. P. (Prot.) ; P. Tillich, P. als Kritik und Gestaltung. *Pauwels.*

C) **Inwendig leven. a) Kerkinrichting.** In hoofdzaak is deze te onderscheiden in vijf systemen. **1°** het t e r r i t o r i a l e stelsel, volgens hetwelk aan den landsvorst suprematie over de Kerk wordt toegekend. Eeuwen lang was in de Luth. Kerk dit stelsel overheerschend. Kenmerken: a) het uitgangspunt van Kerkformatie ligt in de vorstelijke territoriën; de overheid bepaalt, tot welke Kerk de onderdanen zullen behooren (→ cuius regio, eius et religio); b) alle gezag berust bij den vorst; c) dit wordt uitgeoefend door een soort centraal bestuur, benoemd door den vorst, meestal uit predikanten en niet-predikanten bestaande, waaronder weer generaal-superintendenten en superintendenten; d) de standen in de Kerk: regeerstand, leerstand, leekenstand. Dit stelsel wordt ook het c o n s i s t o r i a l e genoemd. **2°** Het c o l l e g i a l e stelsel, van Duitschen oorsprong, en in systeem gebracht door C. M. Pfaff (* 1686, † 1760). Het is opgekomen uit de leerstellingen van het natuurrecht en de beginselen der Fransche Revolutie. Kenmerken: a) het uitgangspunt bij de formatie en reformatie der Kerk ligt in den vrijen wil van het individu: verschillende personen komen overeen een godsdienstig collegium te stichten; b) de bron van het gezag ligt in de beslissing, bij meerderheid van stemmen genomen; c) de verhouding tot den staat wordt bepaald door het privaat-rechtelijk om erkenning vragen als gewone vereeniging. **3°** Het i n d e p e n d e n t i s t i s c h e of c o n g r e g a t i o n a l i s t i s c h e stelsel, dat uitgaat van de autonomie der congregaties of plaatselijke groepen van geloovigen onafhankelijk van kerkverband en staatsgezag. Ook zijn zelfs de besluiten der plaatselijke kerkregeering (→ kerkeraad) dán pas van kracht, als de gemeenteleden met meerderheid van stemmen toestemmen. Dit stelsel heerscht vooral in Engeland en Amerika bij de Independenten, Baptisten en kleinere groepen. **4°** Het p r e s b y t e r i a l e stelsel (Presbyterianisme) heeft de volgende kenmerken: a) uitgangspunt is de plaatselijke Kerk; b) vereischt is, dat deze plaatselijke Kerken zich federatief verbinden in classen, synoden (provinciaal of generaal); c) de leeken treden op den voorgrond; d) handhaving van de kerkelijke tucht, onafhankelijk van den Staat; c) de regeering der Kerk geschiedt door het presbyterium of den → kerkeraad; deze is de eenige besturende macht in de Kerk, een hooger bestuur wordt niet erkend; wel zijn er „meerdere vergaderingen”, die alleen die zaken mogen afdoen, die in de mindere niet afgedaan konden worden. Het presbyteriale stelsel in engeren zin vindt men in Engeland, Schotland, Ierland, Wales, Australië (als dissidente Kerken tegenover het Anglicanisme) en Noord-Amerika; in ruimeren zin, dan ook wel het s y n o d a l e genoemd, treft men het aan vooral bij de Gereformeerden: Hongarije, Frankrijk, Nederland, Duitschland, Zwitserland, Afrika. In het Synodale stelsel wordt met kracht het ius divinum positivum der synoden verdedigd (Voetius). **5°** Het e p i s c o p a l e stelsel, → Episcopaal stelsel.

L i t. : H. Bouwman, Gereformeerd Kerkrecht (I) ; P. Biesterveld en H. H. Kuyper, Kerkelijk handboekje (1906) ; A. Kuyper, Tractaat van de Reformatie der Kerken (1883) ; Christel. Encycl. (s. v. Territoriaal etc.).

b) **Eeredienst.** Zie → Liturgie (sub IV); Liturgische beweging (sub B); Eeredienst (sub 2°).

c) **Geestelijk leven.** Onmogelijk om in een kort artikel een ook maar eenigszins duidelijk beeld te geven van het zoo zeer gecompliceerde geestelijk leven in het P. Het karakter hiervan wordt bepaald door twee factoren: een principieel gesanctioneerd i n d i v i d u a l i s m e (in den uitleg der H. Schrift, in de verhouding jegens de Kerk, enz.) en een verheffing van de a n t i t h e s e, tusschen Katholieken en Protestanten allereerst en voorts tusschen de groepen onderling, tot doel. Dit laatste veroorzaakt een leven uit reactie, met als gevolg een eindelooze versnippering, welke echter op zichzelf weer beschouwd wordt als noodzakelijk voor den bloei van het geestelijk leven. We denken aan Kuyper's voorbeeld: een kristallen prisma weerkaatst de zonnestralen als een heerlijke weergave van de schoonheid en eenheid der zon zelf.

Het individualisme bracht wel voorbeelden van diepe vroomheid voort, een vroomheid, die echter, daar zij de leiding der Kerk moest ontberen, vaak uitliep op piëtistische en mysticistische excessen (Spener, Francke, Labadie, Schortinghuis). Maar ander-

zijds was het oorzaak van een groeiend ongeloof, omdat iedereen zijn eigen meening als evenwaardig en gelijkberechtigd beschouwt met die van een ander. Rationalisme en ongeloof zijn gevolgen van het intellect, dat overgelaten is aan eigen gezag.

Ondanks dit alles zijn er prachtige deugden in het Prot. geloofsleven, die méér te waardeeren vallen, naarmate zij opgroeien zonder den steun der zichtbare Kerk. *Lammertse.*

Lit.: E. Troeltsch, Prot. Kirchentum und Kirche in der Neuzeit (in: Die Kultur der Gegenwart); L. Usteri, Entwicklung des paulin. Lehrbegriffes in seinem Verhältnisse zur bibl. Dogmatik des N.T. (1851); Fr. Heiler, Im Ringen um die Kirche (1928); Hervormingnr. van „Studiën (1917); J. Döllinger, Die Reformation, ihre innere Entwicklung, enz. (3 dln. 1853); H. Rieker, Grundsätze reformierter Kirchenverfassungen (1899); J. Lammertse Lz., Het Protestantisme (I 1937; overige 6 deelen verschijnen binnenkort); id., De Reformatie mislukt (1936); id., Calvijn en Calvinisme (1933).

D) Statistieken. a) Voor het aantal Prot. over de **geheele wereld** varieeren de (schattenderwijze gemaakte) opgaven tusschen ca. 210 en 220 millioen. Hiervan zouden dan komen op Europa ca. 119, Azië 7, Noord-Amerika 80, Z.-Amerika 1, Afrika 3, Australië 6,5 millioen.

b) In **Nederland** bedroeg het aantal Prot. volgens de volkstelling van 1930:

Nederduitsch Hervormd	2.732.333
Behoorend tot de Geref. Kerken	638.372
Evang. Luthersch	78.330
Doopsgezind	62.012
Christ. Gereformeerd	50.230
Remonstrant	29.719
Hersteld Luthersch	11.937
Waalsch Hervormd	6.358
Totaal	3.609.291

c) Voor **België** bestaan geen statistieken, zoodat het getal Protestanten der verscheidene belijdenissen niet kan worden opgegeven. Het globaal getal overtreft stellig de 100 000. Een vingerwijzing vinden we in het getal der bedienaars door den Staat bezoldigd: zoo zijn er 38 meest voor de Lutheranen of Evangelischen en 9 voor de Anglicanen.

Lit.: E. de Moreau, Le catholicisme en Belgique (1927). *Allossery.*

E) Voor het P. **in de kunst,** zie → Hervorming (sub III).

Protestantsche kerkenbouw. In het Protestantisme is de kerk niet, zooals in het Katholicisme, een heiligdom, waarin God werkelijk woont, dus een Godshuis, maar een vergaderlokaal, waarin de prediking van het Woord Gods, als het allervoornaamste in den eeredienst, plaats vindt. Men spreekt daarom ook niet van Prot. kerkelijke bouwkunst, maar van Prot. kerkenbouw. Juist omdat in het Protestantisme niet het H. Misoffer, dat op het altaar wordt opgedragen, als het allervoornaamste in den Christelijken eeredienst wordt aanvaard, is het altaar óf zeer bijkomstig (Lutheranisme) óf heelemaal niet (Calvinisme) een hoofdmoment der bouwende gedachte; men vraagt preekkerken. Eerste eisch is, dat men den prediker kan zien en hooren: hetgeen leidt tot de centrale ruimtegedachte, een centraal grondplan. Daarenboven is het zaak op een vaak klein oppervlak uit te zien naar een zoo groot mogelijk aantal zitplaatsen: hetgeen leidt tot het bouwen van galerijen boven elkander. Bijna heel de 16e eeuw behielp men zich uitsluitend met de aan Katholieken ontnomen kerken, welke om hun langgerekt schip en uitgebreid koor, dwarspand, zijbeuken en kapellen voor den Prot. eeredienst weinig geschikt waren. Vele bleven in gebruik tot op heden en zijn door het afschieten der ruimten verminkt. Sedert het einde der 16e eeuw begon men in Nederland met den bouw van eigenlijke Protestantsche kerken; aanvankelijk werd de kerk door het stadsbestuur gebouwd en de bouw uitgevoerd door vaste fabrieksmeesters (Hendrik de Keyser), terwijl Kath. kerken nog tot voorbeelden dienden. Ze doen koud en profaan aan; hun stijl past zich aan de alg. bouwaspiraties van den tijd aan en hangt nauw samen met den politieken en econ. toestand van den regeerenden staat, zoodat met het verval van de burgerlijke macht de kerkenbouw wordt losgelaten en gevolgelijk ook deze tot verval komt. De eerste kerkgebouwen in Nederland verrezen in frontiervestingen (Willemstad, Blokzijl, IJzendijke) en in het hartje van Holland. Men onderscheidt in den bloeitijd van den P. k. drie groepen: 1° centraalbouw (Willemstad, 1596-1607; IJzendijke, 1612; Noorderkerk, van Hendrik Jacobsz Staets?, te Amsterdam, 1620-'23); 2° basilicaalbouw (Zuiderkerk, 1603-'11, en Westerkerk, 1620-'31, beide te Amsterdam door Hendrik de Keyser); 3° eenschepige zaalkerken met of zonder galerijen; voorbeelden hiervan in Heemstede (1622-'24), Buitenpost (1611-'13), Surhuizum (1614), Kortehemmen (1620), Blokzijl (1609-'13) e.a. Overigens sluiten zich de Prot. kerken aan bij den tijdstijl en ziet men Klassicistische bouwwerken, Waterstaatskerkjes, terwijl de moderne Prot. architecten niet achter blijven bij de Katholieken en doelmatige kerkjes bouwen, waarbij de Kath. kerkelijke bouwkunst niet zonder invloed is. *p. Gerlachus.*

Lit.: K. Fritsch, Der Kirchenbau des Protestantismus (1893); M. D. Ozinga, De Prot. kerkenbouw in Ned. van Hervorming tot Fr. tijd (1929); F. Vermeulen, Handb. tot de gesch. der Ned. bouwkunst (II, 354 vlg.).

Protestantsch jeugdwerk. A) Prot. jeugdwerk op algemeen Christelijken grondslag. Tot deze groep van P. j. kunnen gerekend worden:

Ned. Jongelingsverbond (N.J.V.), gesticht in 1853 op den grondslag van de erkenning der schriften van het O. en N. Test. als het Woord van God en van Onzen Heer Jezus-Christus als den algenoegzamen Zaligmaker en God geopenbaard in het vleesch. Het Verbond is interconfessioneel en neemt leden aan van alle kerkelijke gezindte. Doel is: evangeliseeren en bewaren. „Voor jonge mannen, door jonge mannen en allen tot Christus". Instemming met de statuten wordt voor het lidmaatschap vereischt. Van af den 16-jar. leeftijd kan men als lid toetreden. De plaatselijke afd. sluiten zich aaneen tot ringen; het verbondsbestuur wordt bijgestaan door prov. commissies. Het verbond bezit vsch. vaste jongenskampen en een leiderscentrum op de Ernst Sillemhoeve. Een commissie voor het jongenswerk zorgt voor de jeugd van 12 tot 16 jaar: knapenvereenigingen en jongeliedenafdeelingen. Vsch. periodieken (De Jonge Man, Jong Holland, Korenland, Orgaan voor Leiders) zorgen voor de noodige voorlichting. Het verbond telt ong. 30 000 leden. Het Bondsbureau is gevestigd Singel 58, Amsterdam.

Amsterdamsche Maatschappij voor Jonge Mannen (A.M.V.J.), gesticht 1918. Stelt zich bij haar werk op bovengenoemden alg. Christel. grondslag en laat verder leden van iedere gezindte toe. Vestigde zich in den geest van de Y.M.C.A. (Young Men Christian Association) in het grootsche gebouw aan de Stadhouderskade-Leidsche Boschje, te Amsterdam.

→ **Ned. Christen Studenten Vereeniging (N.C.S.V.),** stelt zich eveneens op alg. Christel. grondslag. Zie aldaar. Tot deze groep behoort ook de Christen-gymnasiastenbond.

Ned. Luthersche Jongelingsbond, richt zich tot de jongelieden, die de Luth. beginselen zijn toegedaan, en tracht een geest van broederschap onder hen te kweeken. Van af 16 jaar kan men als lid toetreden. Een bondsknapencommissie zorgt voor het jongenswerk. Uit deze commissie ontstond de Bond voor Luth. jongens.

Onder het P. j. op alg. Christel. grondslag kan ook gerekend worden de **Federatie van Christel. Vereenigingen van en voor vrouwen en meisjes,** gesticht in 1920 en gevestigd te Utrecht. Zij stelt zich ten doel in de vrouwenwereld „Jesus Christus meer te doen kennen als Heiland en Heer en aldus het Koninkrijk Gods meer uit te breiden”. Daartoe vereenigt zij de meisjesvereenigingen, die zich op een alg. Christel. grondslag stellen in een federatief verband, maar heeft daarnaast ook zelf het meisjeswerk ter hand genomen door middel van de Commissie der Ned. Meisjesclubs. Hieronder ressorteert het werk van de clubs der D r i e h o e k s m e i s j e s (voor jongens de club der Vierkantsjongens), ingedeeld in streepjesgroepen, driehoeksgroepen en voortrekstersgroepen.

Bij deze federatie zijn o.a. aangesloten de volgende bonden en vereenigingen:

Ned. Ver. ter behartiging van de belangen der jongemeisjes, verzorgt plaatsing van meisjes, stationswerk, voogdijaanvaarding.

Christen Jonge-Vrouwenbond, voor meisjes van 18 jaar en ouder.

Jonge Vrouwen-organisatie, speciaal voor meisjes boven 18 jaar, die een middelbare school hebben doorloopen en niet aangesloten zijn bij de Ver. voor Academisch gevormde Christen-vrouwen.

Ned. Verbond van Christelijke Meisjes-Vereenigingen, gesticht in 1923 met het doel de verschillende plaatselijke meisjesvereenigingen in een verbond te vereenigen. De plaatselijke vereenigingen komen samen in ringen. Het verbondsbestuur wordt door prov. commissies bijgestaan. Ruim 700 vereenigingen zijn aangesloten met leden beneden en boven 16 jaar. Vsch. periodieken zorgen voor de noodige voorlichting van de ruim 16 000 leden. Het bureau is gevestigd te Utrecht. Tot deze groep behoort ook het Jonge Vrouwen-gilde.

B) P. j. op Gereformeerden grondslag. In tegenstelling met de bovengenoemde vereenigingen, die zich stellen op alg. Prot. Christelijk standpunt, gaan de hieronder te noemen vereenigingen uit van een streng omschreven Prot. Christelijk standpunt, nl. het Geref. beginsel; zij staan daardoor ook in nauwer verband met een bepaald Kerkgenootschap. Tot deze groep behooren de volgende bonden:

Ned. Bond van Jongelingsvereenigingen op Geref. grondslag, gesticht 1888 te Amsterdam als bond van vereenigingen met het doel door den onderlingen band het werk van de vereenigingen te wekken en te versterken. Prov. afdeelingen staan het bondsbestuur ten dienste; de afd. sluiten zich aaneen tot ringen. Het bondsbureau is gevestigd te Amersfoort; de bond telt ruim 1 000 afd. met ca. 25 000 leden.

Bond van Meisjesvereenigingen op Geref. grondslag, gesticht in 1918, aanvaardt als grondslag de belijdenisgeschriften der Geref. Kerken in Ned. en heeft ten doel den bloei der aangesloten vereenigingen te bevorderen. De bond kent de indeeling in ringen en prov. commissies. Het bondsbureau is gevestigd te Utrecht. Het aantal leden bedraagt ca. 18 000, vereenigd in ong. 700 afdeelingen.

Bond voor Geref. Jeugdorganisatie, gesticht in 1921 door samenvoeging van de organisatie van Geref. knapen- en meisjesvereenigingen. Werkt in den geest van jeugdzorg voor jongens en meisjes van 12 tot 16 jaar. Aantal vereenigingen ruim 700 met ca. 15 000 leden.

Bovengenoemde jeugdvereenigingen komen samen in de G e r e f o r m e e r d e J e u g d c e n t r a l e.

Bond van Christel. Geref. Jongelingsvereenigingen en Meisjesvereenigingen in Ned. Beide bonden sluiten zich aan bij de belijdenissen der Christelijk Geref. Kerk in Ned. en staan onder haar toezicht. De aangesloten vereenigingen organiseeren zich provinciesgewijze en gewestelijk in ringen.

Bonden van Ned. Herv. Jongelingsvereenigingen en Meisjesvereenigingen op Geref. grondslag. De leden van beide bonden zijn de Geref. beginselen toegedaan, doch niet aangesloten bij de Geref., maar bij de Ned. Herv. Kerk. Aantal vereenigingen ong. 200 met ca. 5 000 leden. Tot deze groep kan ook gerekend worden de Calvinistische (Geref.) studentenbeweging.

C) P. j. op Vrijzinnig Christelijken grondslag. Tot deze groep behooren: Vrijzinnig Christelijke Jongerenbond; Vrijzinnig Christelijke Studentenbond; Bond van Vrijzinnig Christelijke Jongerengroepen (de Rijzende Kerk); alle federatief samenkomend in de **Vrijzinnig Christelijke Jeugdcentrale,** gevestigd te Utrecht. Deze bonden gaan uit van een ondogmatisch Christendom en de persoonlijke vrijheid van ieder tot de persoonlijk ernstig gemeende overtuiging. In de leiding wordt de methode van jeugdbeweging sterk voorgestaan, terwijl coëducatie wordt toegepast. Van kampwerk wordt veel gebruik gemaakt. Bij de centrale zijn aangesloten ong. 200 afd. met ca. 8 000 leden.

Tot het jeugdwerk op Vrijzinnig Christelijken grondslag kan ook gerekend worden de Doopsgezinde Jongeren Bond. *B. de Groot.*

Protesteeren, → Protest.

Proteus (b a c t e r i o l o g i e), rottingsbacterie, die zich ook in het darmkanaal van mensch of dier kan ophouden. Ze wordt geregeld gevonden in de ontlasting van kunstmatig gevoede kinderen en van volwassenen, die gewoonlijk rottend voedsel (visch) tot zich nemen. Infecties met p. komen nu en dan voor (blaasontstekingen, borstvliesontsteking, etteringen). Er is een wel- en een niet indol-vormende ondersoort. Bepaalde p.-rassen bewijzen bij het opsporen en herkennen van vlektyphusachtige ziekten grooten dienst (Weil-Felix-reactie). → Vlekkenkoorts. *Botman.*

Proteus (G r. m y t h.), voorspellende zeegod, die zich in allerlei gedaanten kon veranderen.

Proteus anguiformis Laur., Lat. naam voor → olm (d i e r k.).

Proteusinfectie, → Vlekkenkoorts (Typhus exanthematica).

Prothallium, → Voorkiem.

Prothesis (Gr., = tentoonstelling; ook: voorplaatsing), **1°** (l i t u r g i e) de tafel, waarop in den Byzantijnschen ritus de prosphora vóór de H. Mis worden gereedgemaakt. Vgl. → Proscomidi.

2° (P h i l o l.) Het aanvoegen van een, meest onetymologische, vocaal of consonant vóór een woord. Lat. scala, ladder, wordt in het volks-Lat. iscala, vandaar Fr. échelle; Lat. sperare, Fr. espérer.

Protisten noemde Haeckel een deel der eencellige dieren, welke een schakel tusschen het planten- en het dierenrijk zouden vormen.

Protocanonische boeken der H. Schrift, → Canonisch.

Protocol. In het volkenrecht wordt deze term in verschillende beteekenis gebruikt. Vooreerst om aan te geven het geheel van vormen, dat in het diplomatieke verkeer onderhouden moet worden. Vervolgens om een zeker aantal diplomatieke documenten aan te geven. In dezen zin verstaan kan het een procesverbaal van bepaalde feiten zijn, bijv. a) van congressen of conferenties, waarin opgenomen wat op het congres gezegd is, b) van uitwisseling of van deponeering van bekrachtiging van verdragen. Soms worden bij teekening van een verdrag nog aanvullende verklaringen afgelegd, die dan den naam van p. krijgen. Ten slotte gaf men aan bepaalde concept-verdragen den naam van p., bijv. het p. van Genève van 2 Oct. 1924 t.a.v. de vreedzame regeling van internationale geschillen. *L. Janssens.*

Protocollatie, in de rechtsgeschiedenis: de overschrijving in gerechtelijke registers van een overdrachtsacte van onroerend goed of van een vestigingsacte van rechten op zoodanig goed.

Proto-Corinthische ceramiek, Grieksche aardewerksoort, in 8e en 7e eeuw v. Chr. vervaardigd in het N. van den Peloponnesus, waarsch. speciaal in Sicyum; de ornamentiek van de meestal kleine aardewerkstukken was aanvankelijk in geometrischen stijl, doch nam later het meer Oostersche lotus- en palmettenmotief over; in levendig bruin en rood vindt men er strijd- en jachttafereelen, alsook voorvallen uit mythen en sagen. *W. Vermeulen.*

Lit.: Pfuhl, Malerei u. Zeichn. d. Griechen (I 1923).

Protodulia noemt men soms de vereering aan St. Joseph gebracht, om den voorrang van dezen uit te drukken t.o.v. die aan andere heiligen verschuldigd. Tot dusver hechtte de Kerk aan den term haar goedkeuring niet. → Dulia; Hyperdulia.

Proto-erts, in de geologie de naam voor het oorspr., metaal-arme materiaal, dat slechts door latere concentratie een bruikbaar erts levert.

Proto-evangelie (< Gr. protos, en: euaggelion) = eerste blijde boodschap. Met dit woord geeft men aan den tekst van Gen.3.15: „Vijandschap zal Ik stellen tusschen U en de vrouw, tusschen Uw zaad en haar zaad: hij zal U den kop verpletteren, terwijl gij zult trachten hem in de hiel te bijten”. Deze tekst wordt verstaan in Messiaanschen zin als een aankondiging aan Adam en Eva en aan heel het menschdom van den Verlosser. De Vulgaat leest: „Zij zal U den kop verpletteren”, enz. Dit wordt dan verstaan van Maria. *C. Smits.*

Protogenes, Grieksch schilder uit de 4e eeuw v. Chr. * Te Caunos (Carië). Naar Plinius' getuigenis zou P. de maker zijn van een gewetensvol uitgevoerd portret van Jalysos (Rhodus), van een rustenden sater en wellicht van meer andere, alle thans verloren beelden. *E. De Waele.*

Protogien, een sterk metamorph graniet tot granietgneis (het gesteente van den Mont-Blanc).

Protogynie, → Bestuiving (kol. 787).

Protohippus, → Equidae.

Protoktisten (< Gr. protos = eerste; ktisma = schepsel), groep van Palestijnsche Origenisten in de 6e eeuw, die hielden, dat de ziel van Christus vóór de Menschwording bestond en het eerste was, wat God geschapen had. → Tetradieten.

Proto-Maleiërs, naam, dien men wel geeft aan eenige volksstammen, die in het binnenland van het Maleische schiereiland en van Sumatra en op omliggende eilanden wonen, en die in ontwikkeling bij de overige bevolkingsgroepen van genoemde gebieden ver zijn achtergebleven. Recente onderzoekingen, o.a. van Heine-Geldern (Anthropos, 1932, Urheimat und früheste Wanderungen der Austronesier), hebben tot de opvatting geleid, dat in voorhistorischen tijd den Archipel zijn binnengedrongen 1° de zgn. dragers der Papoeatalen (via Formosa, de Philippijnen en Celebes in Z.O. richting), 2° mongolide Austro-Aziaten (vanuit Achter-Indië en Z.O. China o.a. naar Formosa, de Philippijnen en N. Celebes), en 3° Austronesiërs, via het Maleische schiereiland naar Sumatra, Java en de Kleine Soenda-eilanden. In welke betrekking de in ontwikkeling achtergebleven bevolkingsgroepen van het Maleische schiereiland en Sumatra tot de Austronesiërs staan, is nog geenszins duidelijk, en het staat derhalve te bezien, of de naam Proto-Maleiërs, dien men voorloopig er aan gegeven heeft, juist zal blijken te zijn en gehandhaafd zal kunnen worden. *Berg.*

Proton, kern van het waterstofatoom. Het p. is een bouwsteen der atoomkernen en kan zelf weer samengesteld gedacht worden uit een → neutron en een → positron.

Protonema, ontwikkelingstoestand der bladmossen. Het p. ontstaat uit de spore en het bestaat uit een vertakten draad, waaraan chlorophylhoudende cellen zijn te onderscheiden, en rhizoïden, die in den bodem dringen. Aan het p. ontstaan knoppen, waaruit zich later bebladerde mosplanten ontwikkelen. *Melsen.*

Protonotarius apostolicus (apostolische protonotarius), hoogste eerewaardigheid van de Romeinsche curie, opvolger van den oorspr. „eersten” notaris (vandaar de naam), die zeven notarissen naast zich had, gesteld over de zeven wijken der Stad, en belast met het verzamelen der martelaarsakten, die door den protonotarius in het archief der H. Kerk werden bewaard. Later werden de zeven notarissen tot een college gevormd en ontvingen toen allen den titel: protonotarius. Na den Apost. Brief van Pius X „Inter multiplices” van 21 Febr. 1905 en de Constitutio apostolica van Pius XI van 15 Aug. 1934 zijn er vier klassen van personen, die den titel p. dragen:

a) zeven p. partecipantes (die nl. deelhebben aan rechten en voorrechten van het College) of de numero. Zij stellen de voornaamste acten op van den H. Stoel, van de publieke en halfpublieke consistories en van de alg. concilies en geven er wettelijke waarde aan. Eén hunner is blijvend aangesteld bij de H. Congr. der Riten als notaris, om alle acten dier Congregatie te legitimeeren (C.I.C. can. 2013 § 2). Zij hebben uitgebreide privilegies, waarin ook deelen de assessoren en secretarissen der Rom. Congregaties, benevens al degenen, die den titel „excellentie” dragen: verder, gedurende hun ambtstijd en in hun gebied, de apostolische vicarissen en prefecten, die geen bisschop zijn en de apostolische administratoren der diocesen (C.I.C. can. 308, 315 § 2, nr. 2); **b)** de p. supranumerarii: de kanunniken der drie patriarchale basilieken te Rome en van eenige andere kapittels buiten Rome; **c)** de p. ad instar partecipantium (afgekort a.i.p.): de assessoren en secretarissen voornoemd en verdere excellenties, die den dienst zonder bevordering verlaten, de kanunniken van sommige kapittels en verder al degenen, die door den paus als zoodanig worden be-

noemd; **d)** de eere- of titulaire p. door den paus of door het College der Protonotarii de numero (één per jaar) benoemd, verder alle generaalvicarissen, de kapittelvicarissen en de kanunnikken van sommige kapittels.

De sub b en c vermelde prelaten deelen in bijna alle privilegies der eerste klasse, maar de sub d genoemden mogen te Rome geen prelatengewaad dragen, tenzij ze huisprelaat zijn.

Lit.: Acta S. Sedis (1904-'05, 491 vlg.; 1934, 504 vlg.). *Drehmanns.*

Proton pseudos (logica) heet de grondfout of het verkeerde uitgangspunt in een valsche redeneering.

Protopaschistae, → Quartadecimani.

Protoplasma of plasma is de levende eiwitrijke stof waaruit de cellen van mensch en dier en de celinhouden der plantencellen bestaan. Voor de samenstelling zie → Cel (4°).

Het protoplasma der kern wordt kern- of nucleoplasma en het overige p. wordt cytoplasma genoemd. Het laatste bestaat uit een doorschijnende grond-substantie, het hyaloplasma, waarin een aantal groote en kleinere korrels voorkomen. → Cel. Over de structuur van het protoplasma bestaan verschillende meeningen. Volgens Bütschli heeft het een schuimstructuur, andere onderzoekers verdedigen een netvormige (reticulaire), weer andere een vezelige (fibrillaire) structuur. Sommigen kennen aan het p. geen vaste structuur toe en veronderstellen, dat het naar omstandigheden reticulair, fibrillair, alveolair of structuurloos kan zijn. Reticulair p. zou een rol te vervullen hebben bij de stofwisselingsprocessen (trophoplasma) en fibrillair p. bij de bewegingsverschijnselen (kinoplasma).

Lit.: Arthur Meyer, Morpholog. und physiolog. Analyse des P. (1920-'26); Lepeschkin, Kolloïdchemie des P. (1924); Walther, Unser Wissen von der lebenden Substanz (1932).

Protozoa, Lat. naam voor → eencellige dieren.

Protuberansen (< Lat. tuber = uitwas), aanhangsels van zeer verschillenden vorm van de chromospheer van de zon, die bij een totale zoneclips te zien zijn, doch ook dagelijks met den → spectrohelio-graaf zijn waar te nemen. Sommige p. zijn wolken, die boven de chromospheer drijven en zich betrekkelijk langzaam ontwikkelen (rustige p.), andere spuiten als fonteinen uit de chromospheer omhoog en ontwikkelen zich en verdwijnen weer binnen enkele uren (eruptieve p.). De hoogte der p. is gemiddeld ong. 40″ (= 30 000 km); er zijn er echter ook waargenomen met een hoogte grooter dan de straal van de zon. De gassen in een eruptieve p. hebben een meestal versnelde opstijgende beweging; de snelheden zijn zeer groot, enkele honderden km per sec. Het spectrum der p. stemt overeen met dat van de buitenste lagen van de chromospheer (H, He, Ca^+), dat van de eruptieve p. bevat vaak ook lijnen van de diepere chromospheer. P., die niet aan den rand der zon, doch op de zonneschijf voorkomen, vertoonen zich op waterstofspectroheliogrammen als donkere strooken, filamenten. De statistiek der p. toont de 11-jarige periodiciteit der zonneactiviteit; in een zonnevlekkenmaximum zijn er ook veel protuberansen.

De verklaring van het p.-verschijnsel is als volgt: De chromospheer is in evenwicht onder de werking van twee krachten, de zwaartekracht naar beneden en den stralingsdruk naar boven: wanneer een atoom straling uit de diepere lagen absorbeert, krijgt het een stoot naar boven. Boven een abnormaal heet gedeelte van de photospheer is de straling sterker, overweegt dus de stralingsdruk over de zwaartekracht en krijgt dus de materie een opwaartsche beweging. Nu kan een atoom de straling absorbeeren, die het zelf kan uitzenden, en juist deze straling is slechts zwak, daar zij reeds sterk geabsorbeerd is door soortgelijke atomen in de diepere lagen (m.a.w. de spectraallijnen van het atoom komen in het spectrum van die diepere lagen als donkere lijnen voor); wanneer echter het atoom eenmaal een kleine snelheid naar buiten heeft gekregen, absorbeert het, volgens het beginsel van Doppler, straling van een iets kortere golflengte en deze straling is sterker vertegenwoordigd. Naarmate de snelheid toeneemt, wordt dus ook de stralingsdruk grooter en de materie wordt dus met versnelde beweging naar buiten geworpen.

Voor afbeelding van de p., zie de plaat bij art. → Zon. *Reesinck.*

Protus (Gr., = eerste) (muziek) duidt aan den 1en kerktoon, gebouwd op den 1en grondtoon re; → Gregoriaansche zang (sub III. Modaliteit).

Prou, Maurice, Fr. palaeograaf, diplomaticus. * 28 Dec. 1861 te Sens, † 4 October 1930. Studeerde aan de Ecole des chartes te Parijs; 1884 gepromoveerd. Na een verblijf te Rome aan de Ecole française 15 jaar werkzaam aan de Bibl. Nationale te Parijs. In 1900 prof. in de oorkondenleer en in 1917 directeur aan de Ecole des chartes.

Voorn. werk: Manuel de paléographie (1889; ⁴1924). — Lit.: Bibl. de l'Ecole des chartes (dl. 91, 1930).

Proudhon, Pierre Joseph, Fransch socialist en grondlegger der anarchistische theorie, een der eersten, die het socialisme wetenschappelijk beoefenden. * 15 Jan. 1809 te Besançon, † 19 Jan. 1865 te Parijs. Van zeer arme afkomst heeft hij zich door zelfstudie ontwikkeld. Zijn antwoord op een prijsvraag der academie van Besançon in 1840 maakte hem bekend. Na de revolutie van 1848 werd hij afgevaardigde. In 1849 richtte hij een volksbank op, die echter na 2 maanden ophield te bestaan, omdat P. tot vrijheidsstraf veroordeeld werd. In 1852 in vrijheid gesteld, werd hij in 1854 opnieuw tot 3 jaar gevangenisstraf en een hooge geldboete veroordeeld; hij vluchtte naar Brussel, vanwaar hij in 1862, ofschoon hem reeds twee jaar tevoren amnestie was verleend, naar Parijs terugkeerde.

P. J. Proudhon.

Ondanks zijn onstuimigen en verwarden geest had hij iets geniaals, was edel van karakter, rein van levenswandel en vol erbarmen voor den misdeelden evenmensch. Het privaatbezit beschouwt hij als onrechtvaardig, omdat het een berooving der zwakken door de sterken is; ook het communisme voert tot ongelijk-

heid, omdat het de berooving van de sterken door de zwakken is. De oplossing der sociale kwestie zoekt hij in een geld- en credietsysteem, dat op wederkeerigheid en ruil berust. Eerst als gemunt geld en rente bij den ruil geen rol meer vervullen, kunnen de goederen naar hun wezenlijke waarde, die op den arbeid berust, geruild worden; tot dit doel richtte hij zijn volksbank op. De kostelooze credietverstrekking zal tot gevolg hebben, dat het staatsgezag overbodig wordt; vrij aangegane overeenkomsten zullen de plaats der voorschriften met dwingend gezag innemen. Later gaf hij toe, dat dit anarchisme een onbereikbaar ideaal is en dat de practische regeeringsvorm het federalisme is. Zijn socialisme gaat tegen dat van Marx in, wat tot heden toe in het verschil van opvatting tusschen het Fransche en het Duitsche socialisme merkbaar is.

Als schrijver was hij zeer vruchtbaar. Hij stichtte en redigeerde vier kranten, die slechts korten tijd bestonden: Le Représentant du Peuple (1847), Le Peuple (1848), La Voix du Peuple (1849), Le Peuple de 1850. Zijn gezamenlijke werken omvatten 37 deelen, waarvan de laatste elf de nagelaten geschriften bevatten. Bekende gezegden van hem zijn: „Eigendom is diefstal", „God is het kwaad", „Anarchie is orde".

Voorn. werken: Qu'est ce que la propriété? Ie Mémoire. Recherches sur le principe du droit et du gouvernement (1840); IIe Mémoire. Lettre à M. Blanqui sur la propriété (1841); Système des contradictions écon. ou Philosophie de la misère (2 dln. 1846); Solution du problème social (1848); Philosophie du Progrès (1854); De la justice dans la Révolution et dans l'Eglise (4 dln. 1858); Du parti fédératif et de la nécessité de reconstituer le parti de la Révolution (1863). — Lit.: Lu, The polit. theories of P. (1922); Duprat, P. sociologue et moraliste (1929); Handwörterb. d. Staatswiss.; Staatslexikon. *Borret.*

Prouille, Dominicanessenklooster nabij Carcassone (Fr. dept. Aude) en eerste stichting van den H. Dominicus (1206), met het doel arme, adellijke meisjes uit de handen der ketters te redden. Het werd tijdens de Fransche Revolutie verwoest, doch later weer opgebouwd.

Proust, 1° Joseph Louis, Fr. scheikundige. * 26 Sept. 1754 te Angers, † 5 Juli 1826 aldaar. Professor in de scheikunde, onder meer te Madrid. Ontdekte onder anderen de druivensuiker. Voor de **wet van Proust,** zie men het artikel → Samenstelling (constante wet van).

2° Marcel, een der belangwekkendste Fr. romanciers van onze eeuw. * 10 Juli 1871 te Auteuil (Parijs), † 18 Nov. 1922 te Parijs. Als zedenschilder en zielenontleder van de rijke, onnutte Parijsche bourgeoisie, heeft deze hernieuwer van den Franschen roman zijn gelijke niet. Hij ontleedt met wonderbare scherpte en geesteshelderheid het menschelijk hart tot in zijn diepste en abnormaalste verborgenheden. Zijn oeuvre werd, alhoewel het een vasten philosophischen achtergrond mist, niettemin door de jongste generaties van overal, onmiddellijk overgenomen. Zijn invloed in eigen land was ver reikend en met dien van Gide, Claudel, Valéry en Péguy koersaangevend. *Willemyns.*

Voorn. werken: Les Plaisirs et les Jours (1896); A la Recherche du temps perdu (17 dln. 1913-'27); Pastiches et Mélanges (1919); Chroniques (1927); Correspondance générale (1930 vlg.). — Lit.: L. Pierre Quint, M. P. (1925); E. Seillière, M.P. (1930); Les Cahiers M. P. (sinds 1927); A. Dandieu, M. P., sa révélation psychologique (1930); Klaus Wolters, M. P. im lit. Urteil seiner Zeit (1932); G. Cattani, L'Amitié de P. (1936).

Prout, William, Eng. natuur- en scheikundige en arts. * 15 Jan. 1785 te Horton, † 7 April 1850 te Londen. Hield zich bezig met de chem. bestudeering van de spijsverteering en voedingsmiddelen, verder van de urine, e.d.

Werken: o.a. The relation between the specific gravities of bodies in their gaseous state and the weights of their atoms (1815); Inquiry into the nature and treatment of gravel, calculus and other diseases of the urinary organs (1821).

Hypothese van Prout. Deze zegt, dat alle elementen uit waterstof zijn opgebouwd en dat dus, als men het atoomgewicht van waterstof gelijk 1 stelt, de atoomgewichten der andere elementen geheele getallen zijn. Door P. in 1815 opgesteld, toen nog slechts van enkele elementen atoomgewichten bekend waren, werd zij in den loop der 19e eeuw als weerlegd beschouwd, toen steeds meer elementen met niet-geheele atoomgewichten bekend werden. Na de ontdekking der isotopen (1913) herleefde ze: de elementen met gebroken atoomgewicht werden als mengsels onderkend van elementen, waarvan de atoomgewichten bij zeer groote benadering geheele getallen waren, mits men als eenheid niet waterstof, maar het 16e deel van zuurstof aannam. Dit laatste kan men ook aldus formuleeren: juist bij waterstof is de benadering tot het geheele getal niet zoo groot. Een en ander vindt zijn oorzaak in het → „Pakking effect".

Lit.: W. de Groot, in: Chemisch Weekblad (34 1937, blz. 3).

Proven, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N.W. van Poperinge; opp. 1 275 ha; ruim 1 600 inw. (Kath.). Kleistreek. Landbouw en hopteelt. Kasteel van Couthove.

Provençaalsch, de in Zuid-Frankrijk gesproken Romaansche dialecten, vroeger ook wel Romaansch, Limousinisch of Langue d'oc genoemd. Zijn literatuur is de oudste van al de Romaansche literaturen. Bloeitijd: eind 11e tot eind 13e e. (troubadours). In de 15e e. was het P. reeds een patois geworden. Thans hebben F. → Mistral e.a. er weer een litt. taal van gemaakt. Zie → Félibrige. *Weijnen.*

Provence, landschap in het Z.O. van Frankrijk (XI 96 F/G 5). De oude provincie, rijk aan landschapsschoon, omvat het bergland tusschen Middell. Zee en de Alpen, alleen de → Crau is laagland. De beschutte Zuidelijke ligging geeft een bevoorrecht klimaat, al is de zomer droog en dor en waait, in den winter vooral, de koude Mistral. De hoogere deelen (tot 3 000 m), met ontboschte kalkplateau's, dragen kreupelhout en worden door diepe dalen doorsneden; in de lagere deelen, dikwijls met bevloeiing, wassen vijgen en amandelen, olijven en zuidvruchten, druiven en groenten. De planten met leerachtige blaadjes (myrte, oleander, altijdgroene eik, olijf) hebben zich aan de droogte aangepast. De bevolking is meer Italiaansch dan Fransch met een hartstochtelijk, opbruisend temperament, vlug van begrip, maar zonder veel ernst. Naast eenigen landbouw en veeteelt hebben de groote steden (Marseille, Toulon, Nizza) handel en industrie, maar de meeste inkomsten verschaft het vreemdelingenverkeer.

In 536 kwam P. onder de Franken en maakte het dus de deelingsgeschiedenis van dezen mee in 843. In 879 hoorde het tot het koninkrijk Neder-Bourgondië (Arelatië). In de 10e e. werden de graven van Arles graaf van Provence en na 1032 kwamen dezen onder Duitschland. Via het huis Anjou kwam P. in 1481 aan Lodewijk XI van Frankrijk.

Lit.: E. Camau, La P. à travers les siècles (4 dln. 1907-'30); E. de Martonne, Région mediterranéenne (photo's, 1925); E. Ripert, La P. (anthologie, 1929); A Lorbert, P. enz. (Monogr. écononm., 1928). *Heere.*

Provence, graaf van, → Lodewijk XVIII.

Provenzale, Francesco, componist (volgens R. Rolland identiek met Francesca della Torre). † 1704 te Napels. Verbonden aan de Kon. kapel te Napels. Stichter van de Napolitaansche school.

Werken: opera's, o.a. Serse (1655), oratoria, motetten, Pange lingua (met instrumenten), enz. — Lit.: H. Goldschmidt, F. P. als Dramatiker (in: Sammelb. d. I. M. G. VII 4).

Proverbia, het Bijbelboek der → Spreuken.

Proverbios. El Libro de los Buenos Proverbios, middeleeuwsch Spaansch prozawerk (ca. 1240); verzameling van spreekwoorden, met didactischen opzet, tijdens de regeering van Ferdinand van Castilië (1200-1252) vertaald uit het Arabisch. De schrijver van den oorspronkelijken tekst is Honain ben Ishâk Al Abâdi (809-873).

Proviandwagen, → Gevechtstrein.

Provicarissen heetten, onder het bestuur der → apost. vicarissen tot en met Codde, de functionarissen, die, onder verantwoording aan den apost. vic. en door dezen benoemd, een deel der Holl. Zending bestuurden, samenvallend met een of meer der bisdommen van 1559. Een uitzondering vormde het bisdom Haarlem, bestuurd door een vicaris-capitulaar, gekozen door het → kapittel. Den titel provicaris droeg ook Th. de → Kock als pauselijk vicaris met voorloopige aanstelling. *Rogier.*

Lit.: → Hollandsche Zending, en lit. aldaar.

Providence, hoofdstad van den N. Amer. staat Rhode Island (XVIII 608 L/M 5); ruim 250 000 inw. (1930). P. ligt aan de Narragansettbaai. Het is een belangrijke zeehaven met meer dan drie millioen registerton vrachtverkeer. Er is textielindustrie en kunstnijverheid (vervaardigen van sieraden). *D. Brouwer.*

Providentia, Lat. naam voor de → Voorzienigheid.

Providentissimus Deus, beginwoorden van de encycliek van paus Leo XIII over de studie van de H. Schrift van 18 Nov. 1893. Ze was van het grootste belang in een tijd, dat Kath. exegeten den strijd voerden tegen de rationalistische critiek. Voornaamste behandelde punten: algemeenheid van de inspiratie, de onmogelijkheid van dwaling, de verhouding der heilige boeken tot de natuurwetenschappen, de waarde van het traditieargument voor de exegese. Een talrijke lit., die nu gedeeltelijk verouderd is, verscheen over de interpretatie van Providentissimus. *C. Smits.*

Provinciaal, hoofd eener ordesprovincie van een kloostergenootschap.

Provinciaal concilie, kapittel, enz., → Concilie (III); Kapittel; enz.

Provinciale bank, bankinstelling, welke in de hoofdbeursplaats des lands (voor Ned. te Amsterdam) geen eigen vestiging heeft.

Provinciale bedrijven behooren tot de overheidsbedrijven. → Gemeentebedrijf.

Provinciale begrooting. De begrooting der provinciale inkomsten en uitgaven wordt in Nederland jaarlijks door de Gedeputeerde Staten (in België: Bestendige Deputatie) opgemaakt en door de Provinciale Staten (in België: Provinciale Raad) vastgesteld. Zij moet worden goedgekeurd door de Kroon.

Provinciale belasting (Ned. recht) wordt geheven tot dekking van prov. uitgaven. Zij wordt bij besluit van de Staten der provincie geheven, gewijzigd en afgeschaft. Dat besluit vereischt kon. goedkeuring. De Prov. Wet laat toe, dat de provincies, met beperkingen, opcenten heffen op de hoofdsom der grond-, vermogens- en inkomstenbelasting, leges en vsch. rechten en loonen voor gebruik of genot van prov. werken, inrichtingen of eigendommen, of van door of vanwege de provincie verstrekte diensten. Prov. b. mogen den doorvoer, den uitvoer naar en den invoer uit andere provinciën niet belemmeren en geen voorwerpen van verbruik belasten. In het algemeen is de Invorderingswet 1845 inzake 's Rijks directe belastingen op de prov. b. toepasselijk. Prov. b., die niet binnen drie jaren, te rekenen van het tijdstip, waarop zij verschuldigd zijn, of waarop de laatste acte van vervolging beteekend is, zijn ingevorderd, zijn verjaard. *Russel.*

Belg. recht. Zooals de gemeenten hebben de provinciën een aandeel in de opbrengst van zekere staatsbelastingen. Eveneens kunnen zij op bepaalde staatsbelastingen opcentiemen heffen. Daarenboven kunnen ze eigenlijke prov. b. in voeren. Deze worden vastgesteld door den provincieraad en zijn onderworpen aan de goedkeuring van den koning. De voornaamste thans bestaande prov. b. zijn de taksen op: tabakslijterijen; drankslijterijen; jachtverloven; rijwielen; te werk gesteld personeel; stoomketels en motoren; openbare vermakelijkheden; honden; voertuigen; dienstboden; luxe-paarden, enz.

De rechtstreeksche prov. b. worden ingevorderd op dezelfde wijze als de rechtstreeksche staatsbelastingen, met dit verschil dat de rol uitvoerbaar verklaard wordt door den gouverneur. De middelen van bezwaar en verhaal zijn mutatis mutandis dezelfde als in zake staatsbelastingen. De onrechtstreeksche prov. b. worden ingevorderd door middel van dwangbevel, waartegen verzet kan worden aangeteekend. *Rondou.*

Provinciale Raad. De P. R. is in België de vergadering van rechtstreeks door het kiezerskorps gekozen vertegenwoordigers der provincie. Om provincieraadslid te zijn, moet men Belg zijn, 25 jaar oud en woonachtig in de provincie.

De bevoegdheid van den P. R. is tweeërlei: a) in zaken van zuiver prov. belang: nl. het beheer der financiën van de provincie; het beheer van de goederen en bezittingen der provincie; de benoeming van leden der Bestendige Deputatie; de benoeming van de prov. beambten en de vaststelling hunner jaarwedde; het maken van reglementen van inwendigen dienst en van prov. politieverordeningen; b) in zaken van alg. belang: de verkiezing van de prov. senatoren; het voordragen van candidaten voor de benoeming van de raadsheeren bij de hoven van beroep, alsook voor de benoeming van de voorzitters en ondervoorzitters der rechtbanken van eersten aanleg; het uitbrengen van advies over de voorgestelde wijzigingen voor de omschrijving der provincie, der arrondissementen en der gemeenten.

De P. R. is aan zekere contrôle van de centrale macht onderworpen. Aldus zijn zekere handelingen van den P. R. onderworpen aan de goedkeuring van den koning (o.m. de beslissingen betreffende het financieel beheer). Andere handelingen kan de koning nietig verklaren, indien zij het alg. belang krenken of buiten de bevoegdheid van den raad gaan. Eindelijk kan de koning van ambtswege in de begrooting de credieten doen inschrijven, die betrekking hebben op verplichte

uitgaven, zoo de raad zou nagelaten of verzuimd hebben in deze te voorzien.

Voor Ned., zie → Provinciale Staten. *Rondou.*

Provinciales (Les) ou Les Lettres écrites par Louis de Montalte à un Provincial de ses Amis et aux R.R. P.P. Jésuites. Verzameling brieven, de 10 eerste tot een gefingeerden bewoner der provincie, de 8 volgende tot de Jezuïeten in het algemeen, of P. Annat S.J. persoonlijk gericht. Zij verschenen successievelijk van 23 Jan. 1656 tot 24 Maart 1657 en werden in dit zelfde jaar nog in één band verzameld uitgegeven. Hierin valt de auteur Blaise Pascal op onbillijke en bitter satyrische, maar vaak geestige wijze de Jezuïeten aan ter verdediging van het Jansenisme. De brieven verwekten groote opschudding. Ze staan op den kerkel. Index. Zie → Pascal; Laxisme; Jezuïetenmoraal.

Lit.: zeer uitvoerige analyse en beoordeeling der brieven in Dict. Théol. Cath. (XI, s.v. Pascal). *Gorris.*

Provinciale Staten (Ned.). De P. S. worden voor vier jaren rechtstreeks gekozen door de kiesgerechtigde ingezetenen der provincie op den grondslag van evenredige vertegenwoordiging. Om tot lid der P. S. gekozen te kunnen worden, moet men zijn ingezetene der prov., Nederlander of → Ned. onderdaan, den leeftijd van 25 jaar bereikt hebben en niet van de verkiesbaarheid zijn uitgesloten. De Staten komen ten minste tweemaal per jaar in gewone zitting bijeen. Daarbuiten kunnen zij in buitengewone zitting bijeengeroepen worden. De zitting wordt voorgezeten door den → commissaris der koningin. De P. S. hebben t.a.v. de regeling en het bestuur der prov. huishouding alle bevoegdheden, die bij de wet niet aan den → Gedeputeerde Staten zijn opgedragen. Zij zijn bovendien kiescollege voor de → Eerste Kamer.

Voor België, zie → Provinciale Raad. *Struycken.*

Provinciale synode, → Concilie (sub III).

Provincie. a) De tegenw. **Nederlandsche** prov. vinden haar oorsprong in de grootendeels souvereine gewesten uit den tijd der Republiek. Haar beteekenis is sedert het „herstel van saken" in 1814 sterk verminderd. In huidigen staatsrechtelijken zin zijn de p. gebiedsdeelen van het Rijk in Europa, met een eigen zelfstandig bestuur, welks bevoegdheid, omschreven bij de Grondwet en de Prov. Wet (6 Juli 1850, herhaaldelijk gewijzigd), zich beperkt tot de behartiging van de prov. belangen, en dat voorts geroepen is om, indien zulks bepaald wordt, medewerking te verleenen tot het uitvoeren van wetten en algemeene maatregelen van bestuur. De voornaamste onderwerpen van prov. belang, waarvan de prov. besturen de behartiging aan zich getrokken hebben, zijn, behalve de organisatie der prov. administratie, de prov. → waterstaat, wegen, electriciteitsvoorziening. Het bestuur der p. wordt uitgeoefend door de → Provinciale Staten, de → Gedeputeerde Staten, en den → commissaris der koningin, onder toezicht van de Kroon. Tot dekking van haar uitgaven kunnen de p. → provinciale belastingen heffen. Grenswijziging, splitsing en vorming van nieuwe p. geschiedt bij de wet. *Struycken.*

Lit.: R. Kranenburg, Het Ned. Prov. Recht.

b) In **België** komen de p. naar hun geographische ligging en omvang in een zekere mate overeen met de voormalige Fransche departementen. Administratief heeft hun inrichting aanzienlijke wijzigingen ondergaan in de richting van een ruimere decentralisatie.

Het zijn zelfstandige plaatselijke machten, door de grondwet ingesteld (art. 108) en bestemd om onder toezicht van de regeering zekere plaatselijke belangen van een bepaald grondgebied te behartigen; en aan de centrale macht hun medewerking te verleenen voor bepaalde zaken van algemeen belang. De p. worden bestuurd door den → Provincialen Raad, de → Bestendige Deputatie, een → gouverneur der provincie en een prov. griffier, evenals de gouverneur rechtstreeks benoemd door den koning en hoofdzakelijk belast met het opmaken van de processen-verbaal van den Provincialen Raad en van de Bestendige Deputatie.

De p. mogen onder kon. goedkeuring → provinciale belastingen heffen, bovendien hebben zij een aandeel in bepaalde staatsbelastingen. *Rondou.*

c) Voor provincie in **Ned.-Indië,** zie → Nederlandsch-Indië (sub Bestuur); voor de p. in **Belg.-Kongo,** zie → Kongo (sub Bestuur).

Provisie, in Ned. en Belg. recht, **1°** de aan een tusschenpersoon voor zijn diensten toekomende belooning, bestaande in een evenredig deel van de geldswaarde der door zijn bemiddeling tot stand gekomen transactie. Deze belooning heet voor een → commissionnair: → commissie. **2°** Het → fonds, dat de trekker van een → wissel den betrokkene behoort te verschaffen. *Ariëns.*

In het Belg. recht verstaat men daarenboven nog onder p. het voorschot, dat door den cliënt betaald wordt op het ereloon van een advocaat, pleitbezorger of deurwaarder, om deze toe te laten de gerechtskosten, die zij moeten maken, te dekken. *Rondou.*

Provisioneel bewindvoerder, → Afwezigheid; Curateele.

Provisorische factuur (handelsecon.), voorloopige factuur. Wanneer een partij goederen verkocht is op basis van het uitgeleverd gewicht, dan wordt dikwijls een p. f. opgemaakt op basis van het afscheepsgewicht (bijvoorbeeld bij verkoop van goederen van Nederlandsch-Indië naar Europa). De verkooper trekt dan een wissel op den kooper tot een bedrag van circa 90 % van de voorloopige factuurwaarde. Bij aankomst der goederen wordt de definitieve of slotfactuur opgemaakt en het verschil tusschen het eindbedrag van de definitieve factuur en het bedrag, waarover reeds per wissel beschikt is, verrekend. *Witsenboer.*

Provocatio (Lat., = beroep), het recht van de Romeinsche burgers om, binnen de banmijl van Rome, tegen de crimineele rechtspraak der magistraten beroep te doen op het souvereine volk, in de comitia centuriata vergaderd. Dit recht, dat van 509 v. Chr. zou dateeren, werd naderhand bevestigd en uitgebreid. Onder het keizerrijk kon de burger zich op den keizer beroepen. *E. De Waele.*

Provoost, krijgstuchtelijke straf, overeenkomende met de Ned. straf van streng arrest voor onderofficieren en soldaten; mede de cel, waarin de straf wordt ondergaan. Provoost-geweldige was de beambte ter residentie van een krijgsraad voor de landmacht, belast met het doen van exploiten, het bewaren en verzorgen der in het provoosthuis ingeslotenen en het in behoorlijken toestand houden van dit huis. Het provoosthuis, in 1819 afgeschaft, was een militair huis van bewaring. Sedert met het doen van exploiten ook deurwaarders zijn belast (1827), is de functie van provoost-geweldige nog slechts een formeel wettelijke. Provoost-generaal is de ambtenaar, die onder toezicht van den advocaat-fiscaal is belast met het ten uitvoerleggen van senten-

tiën van het Hoog Mil. Gerechtshof. De wet van 13 Jan. 1923, Stbl. 6, machtigt den min. van Justitie te bepalen, welke ambtenaar de functie van provoost-generaal uitoefent. Het ambt is reeds afgeschaft bij de wet van 4 Juni 1858, Stbl. 45. *A. Lohmeijer.*

Provost, Jan, schilder. * Ca. 1465 te Bergen, † 1529 te Brugge, waar hij den langsten tijd werkte. Een der laatste telgen der Brugsche School; zijn oeuvre is gegroepeerd om een Laatste Oordeel, dat hij er voor het Raadhuis maakte (Mus.). Hij was vrijer in het kiezen van onderwerpen, losser van traditie dan zijn meeste tijdgenooten; vaak slaat hij in zijn werk liefelijke, poëtische accoorden aan. Zijn kleuren zijn licht en levendig. *Schretlen.*

Lit.: M. J. Friedländer, Alt-Nied. Mal. (IX).

Proxenos, de „consul" in de Grieksche Oudheid, d.i. de man, die in de stad, waarin hij burger was, de vreemde Grieksche burgers (handeldrijvende of andere) beschermde, of bij hun doortocht gastvrijheid verleende, in ruil waarvan hij in de stad, die hij vertegenwoordigde, zekere hoog-aangeschreven voorrechten genoot. *E. De Waele.*

Proza, Prozagedicht. Het proza verschilt van het vers door de minder regelmatige geleding; rhythme en melodie zijn minder sprekend. Het onderscheid is dus niet wezenlijk. Neemt het proza meer gebonden vormen aan, keeren de klanktegenstellingen min of meer constant terug, dan spreekt men wel van een prozagedicht (van Deyssel). → Poëzie. *Wils.*

Prudentius, Aurelius Clemens, Christelijk dichter. * 348 waarsch. te Saragossa, † na 405. P. was van voorname Spaansche familie, bekleedde hooge staatsambten, maar trok zich op gevorderden leeftijd terug in de eenzaamheid. Zijn eerste gedichten stonden onder invloed van de poëzie van St. Ambrosius; hij werd de grootste dichter van de 4e eeuw en overtrof heidensche zoowel als Christelijke tijdgenooten. Zijn gedichten waren een rijke bron voor de martelarenlegenden der M.E. en voor de Christelijke kunst, vooral voor de Barok. Zelf heeft hij ze in 7 boeken verzameld, onder Grieksche titels: 1° Cathemerinon, hymnen op de verschillende tijden van den dag en op feestdagen. 2° Apotheosis, verdediging der Kath. Triniteitsleer. 3° Hamartigenia, over den oorsprong van het kwaad. 4° Psychomachia, strijd tusschen heidensche ondeugden en Christelijke deugden om de menschelijke ziel. 5° Contra Symmachum, tegen Symmachus' pleidooi voor behoud van het altaar der Victoria in den senaat. 6° Peristephanon, 14 gezangen in verschillend metrum op Spaansche en Romeinsche martelaren. 7° Dittochaeon, epigrammen op bijbelsche voorstellingen. *Franses.*

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (LIX-LX); Corp. Script. Eccl. Lat. (LX 1926). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. lat. kirchl. Lit. (III ²1923); de Labriolle, Hist. de la Lit. lat. chrét. (1924); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931).

Prudentius van Troyes, bisschop, theoloog en geschiedschrijver. † 861. De Spanjaard P. werd eerst hofkapelaan van Lodewijk den Vromen en in 843 bisschop van Troyes. In den Praedestinatiestrijd tusschen → Godschalk en Hincmar van Reims stond hij te dicht bij den eerste en beweerde, dat God niet alle menschen tot het heil heeft geroepen. P. zette de → Annales Bertiniani voort van 835 tot 861. Hij stelde een Pontificale samen, dat van belang is voor den invloed van de Spaansche liturgie op die der Frankische Kerk.

Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII). *Franses.*

Prudhomme, 1° → Sully Prudhomme.

Prud'hon, Pierre Paul, schilder. * 4 April 1758 te Cluny, † 14 Febr. 1823 te Parijs. Leerling van Desvoge te Dijon; studeerde 1782-'88 in Italië. P. is Klassicist met een voorkeur voor de kunst van Correggio, met wien hij de slanke buigzame gestalten en het zachte clair-obscur gemeen heeft. P. mist het heroïsche van David's Klassicisme en is door het coquette en bekoorlijke in vorm en uitdrukking meer verwant aan de 18e eeuw. Komt tot aanzien onder Napoleon. Van zijn hand bezitten we zoowel portretten (keizerin Joséphine, Louvre 1805) als onderwerpen van symbolischen of mythologischen aard (Gerechtigheid en wraak vervolgen den misdadiger, Louvre 1808), Psyche (Louvre 1808). *Korevaar-Hesseling.*

Lit.: A. Forest, P. (1914); J. Guiffrey, L'oeuvre de P. (1924); Martine, Les dessins de P. (1924).

Prüfening, voormalige abdij bij Regensburg; gesticht in 1109 door den H. Otto van Bamberg en met monniken uit Hirsau bezet; het klooster was bekend om zijn bibliotheek en de beoefening der theologie. In 1803 werd het opgeheven en later verbouwd tot een slot voor de vorsten van Thurn en Taxis. *Th. Heijman.*

Pruik. Reeds de Egyptenaren kenden p. voor mannen en vrouwen. Zij hadden zware afhangende, met lint doorvlochten lokken, die veelal van plantenvezels waren gemaakt en voortdurend vet gehouden moesten worden door middel van een zalfkegel, dien men op het hoofd droeg. Ook de Oude Perzen hebben de p. gekend en in Klein-Azië verbreid. In Griekenland werd de p. vnl. alleen op het tooneel gedragen. De Romeinen daarentegen kenden de p. ook weer in het dagelijksch leven. Speciaal sedert het begin van den keizertijd werden p. veel gedragen. Bijzonder in trek daarvoor was het blonde of rossige haar der Germanen.

In West-Europa kwam in de 15e eeuw, tijdens Philips den Goeden, een kleine p. op, die als een kapje slechts een gedeelte van den schedel rondom de kruin bedekte. Anderen lieten het haar in dien vorm knippen en al het overtollige wegscheren. Koningin Elisabeth van Engeland bezat vele pruiken. De bloei van de p. dagteekent echter vooral uit de 17e eeuw, toen nl. sedert 1630 voor mannen langer haar in de mode kwam. Lodewijk XIV nam eerst na 1670 de p. aan. Als → allongepruik kreeg deze toen een typisch Barokken vorm, met hooge lokken ter weerszijden boven het voorhoofd en een menigte krullen, neervallend op rug en schouders. Vaak werd deze p. van vlas gemaakt. Sedert het begin van de 18e eeuw werd de p. gepoederd. Tevens ontstond de neiging om haar in het dagelijksch leven te vereenvoudigen. Men bond de uiteinden der lokken in eenige staartjes te zamen; iets later vereenigde men deze op den rug in den haarzak, die geleidelijk tot een smal staartje werd. Boven de ooren ging men toen eenige horizontale krullen dragen. Oudere heeren, geestelijken enz. droegen gaarne de carrépruik, die in den nek rondom was afgesneden. Kort voor de Fr. Revolutie nam de p. der mannen enorm in omvang toe, daarin gelijken tred houdend met de ontwikkeling der dameskapsels. Sedert 1790 droeg men echter meer en meer het eigen haar. De p. van 18e-eeuwschen vorm bleef in Engeland nog zeer lang bestaan bij geestelijken en nu nog is zij er in gebruik als onderdeel van het ambtscostuum van speaker en secretarissen van het Lagerhuis en bij rechters en advocaten.

Bij livreidracht kan de p. nog in verschillende landen voorkomen (in Ned.: de koetsier van de Gouden

Koets). Zie ook het art. → Haardracht met daarbij voorkomende afbeeldingen. *v. Thienen.*

Pruikenboom (Rhus), plantengeslacht van de fam. der Anacardiaceeën. Komt met 120 soorten vnl. in N. Amerika, Z. Afrika en O. Azië voor. Vsch. soorten zijn voorname looistofplanten, zooals R. coriaria

Pruikenboom (R. typhina: fluweelboom).

en R. semialata. Vernis levert R. vernicifera in Japan. R. toxicodendron, de gifsumac, met groenachtige bloemen, die soms purper geaderd zijn, is vergiftig; zij wordt wel eens als sierplant gebruikt. R. typhina, de fluweelboom, heeft behaarde takken en bladeren en wordt als sierboom gebruikt evenals de azijnboom (R. glabra) en de pruikenboom (R. cotinus). *Bouman.*

Pruikenstijl, minder gebruikelijke benaming voor het (Duitsche) → Rococo.

Pruikentijd, → Nederland (IV B).

Pruim, belangrijke groep van steenvruchten, oorspr. Aziatisch, doch in het koele, gematigde klimaat alom ingeburgerd. Voor p l a n t k. gegevens, zie → Prunus. De p. worden ingedeeld in → kroosjes, → kwetsen, echte p., → mirabellen, Japansche p. en eenige kleinere groepen, doch de indeeling is hier en daar onscherp. De vruchten verschillen in rijpingstijd, kleur, grootte, hardheid, smaak e.d. al naar de verscheidenheid en worden gekookt met suiker, verwerkt tot jam, ingemaakt op brandewijn, gedroogd of versch gegeten. Onrijpe p. ete men niet rauw. Bekende p. zijn de Reine Claude, de Boerenwitte en de Boerenkwets of Altesse. Veel p. hebben een zeer groot verspreidingsgebied. Ongeënte p. kan men van worteloploop voortkweeken. In andere gevallen ent men abrikoos en perzik op p.-onderlaag.

L i t.: F. Dufour, Fruitboomteelt ([3]1930). *Rietsema.*

Pruimenbladroller (Graptolitha funebrana), vlindertje van de fam. der bladrollers. Lengte 5 mm; grauwbruin. Legt eieren op de jonge loten der pruim; hierin leven de rupsen der eerste generatie. Nog denzelfden zomer worden de eieren van de tweede generatie afgezet op de vruchten, deze worden door de rupsen uitgevreten. *M. Bruna.*

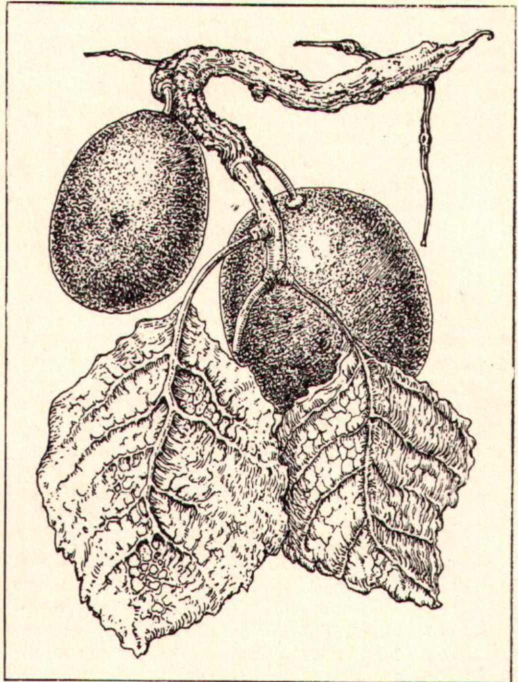
Pruimenbladwesp (Selandria fulvicornis), 5 mm lange bladwesp; zwart, geelbehaard. De eieren worden gelegd in pruimenbloesem, de larve voedt zich met de jonge vruchten en valt met deze op den bodem; verpopping in Maart. Omstreeks begin April komt de wesp te voorschijn. Zeer schadelijk. *M. Bruna.*

Pruimenconserf, electuarium sennae compositum, zacht laxeermiddel, dat wordt verkregen door gekookte pruimen en tamarindemoes door een zeef te wrijven en te mengen met glycerine, suiker en sennebladen.

L i t.: Comm. Ned. Pharm. (III [5]1926).

Pruimenzaagwesp (Hoplocampa minuta). Deze behoort tot de bladwespen. Mannelijke wespen schijnen zeldzaam. De vrouwelijke zijn 4,5 mm lang, dofzwart met roodachtige sprieten en in hoofdzaak bruingele pooten. Leggen wanneer de bloemknoppen zich openen een eitje daarin. Hieruit komt een larve, die de nog weeke kern en vaak ook het vruchtvleesch aanvreet. De aangetaste pruimen vallen vroegtijdig af, meestal als de larven volwassen zijn. Deze verlaten dan de vrucht en kruipen in den grond ter verpopping. Volgend voorjaar April of begin Mei komen de wespen weer te voorschijn. Bestrijding: wegzoeken en uit de boomen schudden der wespen, aangetaste vruchten wegnemen en den grond rond de boomen zoo diep mogelijk omspitten en mengen met ongebluschte kalk. *v. Schendel.*

Pruisen. A) Aardrijkskunde. P. is een vrijstaat van het Duitsche Rijk. Opp. 222 790 km², 39 934 011

Blauwe pruim.

inw. (offic. telling Juni 1933), w.o. 12 571 075 Kath. P. beslaat ong. $^2/_3$ van Duitschl.; het omvat de grootstad Berlijn, verder Oost-Pruisen, Pommeren, de Grenzmark Posen-West-Pruisen, Brandenburg, Hannover, Sleeswijk-Holstein, Opper- en Neder-Silezië, Saksen, Westfalen, Hessen-Nassau, de Rijnprovincie, en de exclave Hohenzollern in Wurttemberg. Het grootste deel behoort tot de Noord-Duitsche laagvlakte, terwijl het Z. ingenomen wordt door de Duitsche Middelgebergten. Hierdoor is het ook verklaarbaar, dat er een groote verscheidenheid van **landschappen** in P. te vinden is. De Noord-Duitsche laagvlakte is het akkerbouw- en veeteeltgebied bij uitnemendheid, terwijl de meer bergachtige streken, naast landbouw en veeteelt in de lagere regionen, veel boschbouw in de hoogere hebben. Bovendien is het W. van Hannover het typische Duitsche veenkoloniëngebied. Het **klimaat** vertoont, tengevolge van de lang gerekte O.W. ligging van P., een verschil tusschen Oost en West. Het W. staat nog onder den invloed van den Atlantischen Oceaan, het O. heeft een veel meer continentaal klimaat. Dit laat natuurlijk direct zijn invloed gelden op het productieproces en wel speciaal op het primaire. Van West naar Oost is er dan ook een langzame overgang merkbaar van de verschillende verbouwde producten, die op sommige plaatsen, hetzij verscherpt, hetzij verminderd wordt door den invloed van het reliëf of door de nabijheid van de zee, speciaal de Oostzee. Het plantendek vertoont eveneens verschillen. Zoo heeft men in het W. van Sleeswijk-Holstein en in Hannover het heidegebied; Westfalen en het N. deel van het Rijnland hebben eikenwoud; het Z. van het Rijnland en Hessen-Nassau hebben uitgestrekte loofwouden; het O. van Sleeswijk-Holstein en van Hessen-Nassau en het W. van Saksen hebben uitgebreide beukenwouden; het verdere deel heeft op Oost-Pruisen na pijnboomwoud, terwijl in Oost-Pruisen pijn- en dennenbosschen elkaar afwisselen.

In geheel P. woont ong. $^1/_3$ der **bevolking** in plattelandsgemeenten, $^1/_3$ in steden tot 100 000 en $^1/_3$ in steden boven de 100 000 inwoners Het hoogste percentage van plaatsen onder de 2 000 inwoners heeft Hohenzollern, namelijk rond 80 %, het laagst Westfalen (15 %).

De voornaamste **industriegebieden** van P. zijn: Ruhrgebied, met steenkool- en ijzerindustrie; Saargebied, idem; Siegerland met uitgebreide ijzerertsmijnen en ijzerindustrie; Opper-Silezië met het verwerken van talrijke delfstoffen; dit laatste land heeft veel van zijn industrie ingeboet bij den gebiedsafstand aan Polen. De voornaamste producten buiten de metaalindustrie zijn: textiel (Rijnland en Silezië), glas-, aarde- en porseleinwerk (Rijnland, Saksen en Silezië). Zie verder ook onder → Duitschland.

Bodemgebruik. Van P. is ong. $^2/_3$ van het bodemopp. voor akkerland en $^1/_4$ als weiland in gebruik. De verdeeling van het grondbezit, voor akkerbouw in gebruik, is als volgt:

Grootte (in ha)	Aantal bedrijven	Grootte (in ha)	Aantal bedrijven
0— 2	449.830	20— 50	160.776
2— 5	404.721	50—100	39.140
5—10	330.193	100—200	12.006
10—20	257.892	200 en meer	12.022

Prov.	Opp. in km²	Inw. op 16 Juni 1925	Inw. op 16 Juni 1933	Aantal Kath. op 16 Juni 1933
O. Pruisen	36.991,75	2.256.349	2.333.301	364.053
Berlijn	883,63	4.024.286	4.242.501	441.135
Brandenburg	39.040,13	2.592.292	2.725.697	142.162
Pommeren	30.271,00	1.878.781	1.920.897	60.535
Grenzmark Posen-W. Pr.	7.714,86	332.485	337.578	123.586
N. Silezië	26.600,95	3.132.125	3.203.998	924.922
O. Silezië	9.714,48	1.379.418	1.482.771	1.317.812
Saksen	25.528,38	3.293.264	3.400.592	251.159
Sleeswijk-Holstein	15.071,81	1.519.364	1.599.664	47.526
Hannover	38.796,65	3.222.887	3.367.507	486.256
Westfalen	20.214,85	4.784.169	5.039.963	1.517.994
Hessen-Nassau	16.845,21	2.475.064	2.584.228	709.701
Rijnprov.	23.974,09	7.213.564	7.631.623	5.115.315
Hohenzollern	1.142,26	71.840	72.991	68.781
Pruisen	292.790,05	38.175.989	39.934.011	12.571.075

Lit.: O. Maull, Deutschland (1933); H. Blink, Duitschland in zijn opkomst en beteekenis als econ.-geogr. gebied (1927); De Martonne, Généralités-Allemagne (in: Geogr. Univ. IV 1930); Baedeker, Deutsches Reich ([6]1936). *v. Wijk.*

B) Geschiedenis. De kern van het later zoo machtige P. is het oude markgraafschap, sedert 1356 keurvorstendom, Brandenburg. De geschiedenis daarvan tot aan de verheffing van Brandenburg-Pruisen tot koninkrijk in 1701 zie men onder → **Brandenburg.**

Zijn naam ontleent dit rijk aan het vroegere gebied der → Duitsche Orde, dat in 1618 met Brandenburg vereenigd werd. Dit **ordesgebied Pruisen,** tusschen Weichsel en Memel, werd eertijds bewoond door den Baltischen stam der heidensche Pruzzi. In de 10e e. werd de H. → Adalbert van Praag († 997) bij bekeeringspogingen vermoord. De eigenlijke bekeerder van P. is de Cisterciënser monnik → Christiaan van Oliva, sinds 1212 eerste bisschop in P. De grootmeester der Duitsche Ridders, Herman van Salza, vestigde zijn Orde in P. (1230); het doel was zoowel de koloniseering der landen ten O. van den Weichsel door de Duitschers, als de Christianiseering der oorspr. bewoners. Aanvankelijk werden beide doeleinden oprecht nagestreefd, allengs verdrong echter de kolonisatielust den missiegeest; ondanks de pogingen ter bescherming van de bevolking door de kerkel. overheid kwamen vele onrechtvaardigheden en gewelddaden voor. De Duitsche Orde was de wereldlijke souverein over P. geworden, doch haar geest was verslapt. In 1525 ging de toenmalige grootmeester → Albrecht van Brandenburg-Ansbach tot de Hervorming over; hij saecülariseerde het bezit der orde en trad verder op als hertog van het wereldlijke hertogdom P. onder Poolsche suzereiniteit. Geheel Oost-Pruisen werd geprotestantiseerd. In 1618 viel dit gebied bij erfenis aan Brandenburg ten deel en de Groote Keurvorst wist het in 1657 los te maken van Poolsche opperhoogheid.

In 1701 verklaarde zich Frederik III tot koning in P. en sindsdien spreekt men van den **Brandenburg-Pruisischen staat.** De grondslag en de kracht

hiervan is gemaakt door den soldatenkoning → Frederik Willem I (1713-'40). Zijn zoon, → Frederik II de Groote (1740-'86), maakte P. tot een groote mogendheid. Hij verwierf door verovering Silezië, door erfenis Oost-Friesland, door de verdeeling van Polen West-Pruisen. Hij nam ook den titel van koning v a n Pruisen aan (1772), waaronder nu alle landen, die in zijn bezit waren, werden begrepen. Zijn neef en opvolger, → Frederik Willem II (1786-'97), deed mee aan den inval in Frankrijk (1792), maar trok zich terug en sloot den vrede van Bazel (1795) met het oog op de 3e verdeeling van Polen. Onder zijn opvolger, → Frederik Willem III (1797-1840), trachtte P. de onzijdigheid zoolang mogelijk te handhaven. Diep vernederd en verkleind door den vrede van Tilsit (1807), doch geleid door organisatoren als von → Stein, Hardenberg en → Scharnhorst, bezield door geestdriftige nationalisten als → Fichte, Arndt en K. Th. → Körner, herwon P. door het Congres van Weenen zijn vroegere machtspositie. Het behield van zijn vroeger Poolsch bezit alleen Danzig en Thorn en verloor Oost-Friesland aan Hannover, maar kreeg als vergoeding de helft van Saksen, Zweedsch Voor-Pommeren met het eiland Rügen en de Rijnprovincie, als waker tegen Frankrijk. Zoo kwamen de belangen van P. meer Westelijk te liggen. Het vormde echter nog geen aaneengesloten eenheid; Hannover en Hessen scheidden het in twee helften. In 1828 werd de Noord-Duitsche Tolunie opgericht, die een voorlooper was van de politieke eenheid. In 1817 had de koning de Unie doorgedreven tusschen Lutheranen en Gereformeerden; in 1821 richtte de paus, in overeenstemming met de regeering, de nieuwe indeeling van bisdommen in. Doch in 1837 ontstonden de „Kölner Wirren" (zie → Keulen). Onder → Frederik Willem IV (1840-'61) had de Maartrevolutie plaats; zijn politiek zweefde tusschen democratie en absolutisme; toen hij in 1857 krankzinnig bleek te zijn, aanvaardde zijn broer Willem I het regentschap over P. Deze, in 1861 zelf koning geworden, verbeterde het leger en breidde het uit. Dit eischte een jaarlijksche vermeerdering van uitgaven van 9,5 millioen thaler. Het Huis van Afgevaardigden verwierp in 1862 het voorstel daartoe, waarop de koning het Huis ontbond. De nieuwe Landdag telde een nog grootere oppositie van vooruitstrevende liberalen; doch thans werd Otto von Bismarck tot minister-president benoemd, die 5 jaar zonder Kamer regeerde, de oorlogen tegen Denemarken (1864), Oostenrijk (1866) en Frankrijk (1870-'71) won en de Duitsche eenheid onder P.'s hegemonie en Willem I als Duitsch keizer vestigde [→ Bismarck, → Denemarken (sub gesch.), → Duitschland (in dl. IX, kol. 518), → Duitsche Bond, → Fransch-Duitsche oorlog]. Door dit alles was het Pruisische gebied vermeerderd met Sleeswijk-Holstein, Nassau en Frankfort, en ten slotte Elzas-Lotharingen. Sinds valt de geschiedenis van P. grootendeels samen met die van → Duitschland. De minister-president van P. is in den regel tevens kanselier van het Duitsche Rijk. In 1917 voerde Wilhelm II (1889-1918) het geheim, rechtstreeksch en algemeen kiesrecht in, waardoor het parlementarisme eindelijk de overwinning behaalde. Deze maatregel kon echter de Novemberrevolutie tengevolge van den verloren Wereldoorlog (1914-'18) niet meer tegenhouden. Wilhelm trad af en P. werd een republiek, die bestuurd werd door de zgn. Coalitie van Weimar: sociaal-democraten, Centrum en democraten. In 1920 kwam een nieuwe Pruis. constitutie tot stand, die verder weinig verandering bracht, tenzij dat P. niet meer de eerste Duitsche staat was en het Duitsche kanselierschap van het Pruis. ministerpresidentschap was gescheiden. Tegenover het verlies van grondgebied (Elzas-Lotharingen, West-Pruisen, deelen van Silezië) aan de overwinnaars stond de inlijving van Pyrmont in 1922 en 1929. In P. waren het vooral de socialisten, die onder Braun en Severing het heft in handen hadden. In 1932 behaalden de nationaalsocialisten in den Pruis. Landdag de meerderheid, waardoor de regeering-Braun (1920-'32) de plaats moest ruimen voor von Papen, die als rijkscommissaris een geduchte verandering aanbracht onder de ambtenaren. Na 30 Jan. 1933 trad von Papen op als vice-kanselier onder Hitler en werd Hermann Göring in P. als minister van Binnenlandsche Zaken met het bestuur belast. In April d.a.v. benoemde Hitler Göring ook tot Pruis. minister-president, in welke hoedanigheid hij de nat.-socialistische gedachte met alle middelen tracht door te voeren. *Gorris/Derks.*

L i t.: Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. (2 dln. 1892-'93); Reimann, Neuere Gesch. des preuss. Staates (2 dln. 1882-'88); Schnabel, Deutsche Gesch. im 19. Jahrh. (verschenen 4 dln. 1929-'36); O. Hinze, Die Hohenzollern und ihr Werk (1916); L. v. Ranke, Zwölf Bücher preuss. Gesch. (1930); M. Braubach, Der Aufstieg Brandenburg-Preussens 1640-1815 (1933; Kath.).

Pruisisch blauw, synoniem van → Berlijnsch blauw.

Pruisisch zuur, → Blauwzuur.

Prüm, voormalige vorstelijke Benedictijner abdij in den Eifel, in 721 gesticht (met medewerking van St. Willibrord ?), door Pepijn den Korten rijk begiftigd en sedert sterk in de gunst der Karolingische vorsten. P. werd zeer machtig en kende afwisselend bloei en verval. Later met het aartsbisdom Trier vereenigd, waartegen de monniken zich bleven verzetten, in 1801 opgeheven.

L i t.: Cath. Encyclopaedia (XII, 519); Lex. Theol. Kirche (VIII). *Lindeman.*

Prümmer, D o m i n i k u s, Dominicaan, canonist en moraaltheoloog. * 3 Sept. 1866 te Kaltherherberg (bij Monschau), † 9 Juni 1931 te Freiburg (Zw.). Vanaf 1908 prof. in de moraaltheologie te Freiburg (Zw.).

W e r k e n: Manuale Theol. Mor. (3 dln. 1915; [8]1936); Manuale Juris Can. (2 dln. 1907-'09; [6]1933); Vademecum Theol. Mor. (1921; [4]1934).

Prunières, H e n r y, musicoloog. * 24 Mei 1886 te Parijs. Oprichter (1919) van de „Revue musicale".

W e r k e n: o.a. Lully (1909); L'opéra italien en France avant Lully (1913); Monteverdi (1926); een muziekgeschiedenis.

Prunus, plantengeslacht van de fam. der roosachtigen. Komt met 150 soorten van de N. gematigde streken tot in de tropen voor. Het zijn boomgewassen: de witte of rose bloemen bezitten 5 kelk- en kroonbladeren, de vrucht is een steenvrucht. Hiertoe behooren onze steenvruchten, tevens ondersoorten van het geslacht: Persica (→ perzik), Prunophora (→ pruim en → abrikoos), Cerasus (→ kers), Amygdalus (→ amandel). In het wild komen in onze streken voor P. padus (→ vogelkers) en P. spinosa (→ sleedoorn). Verder worden nog gekweekt P. Mahaleb (→ weichselboom) en P. Laurocerasus (→ laurierkers). *Bouman.*

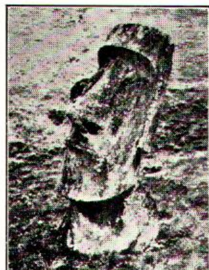
Prurigo (g e n e e s k.), een chronisch verloopende huidziekte, waarbij zich op de strekzijden der extremiteiten talrijke, kleine, heftig jeukende knobbeltjes vormen, welk proces tevens gepaard gaat met een sterke zwelling der regionaire klieren.

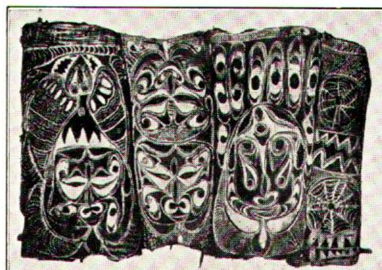

1

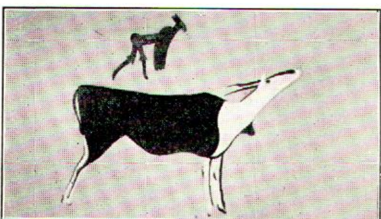

3

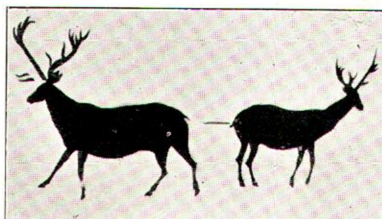

4

6

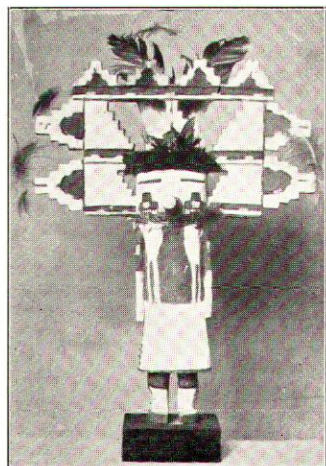

7

9

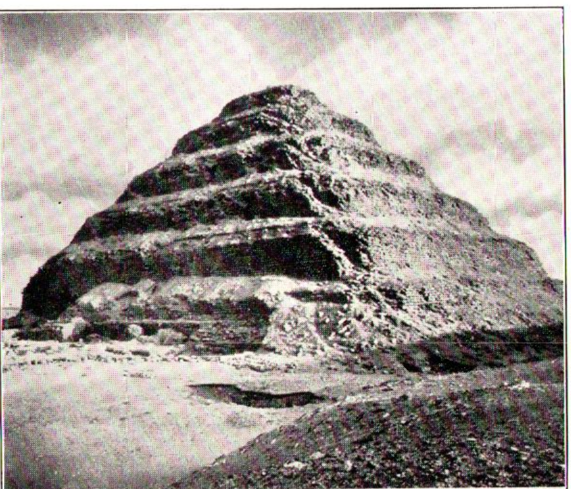

10

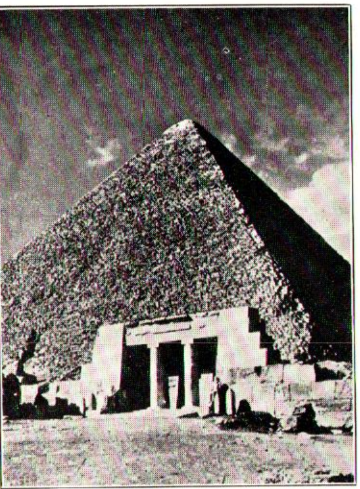

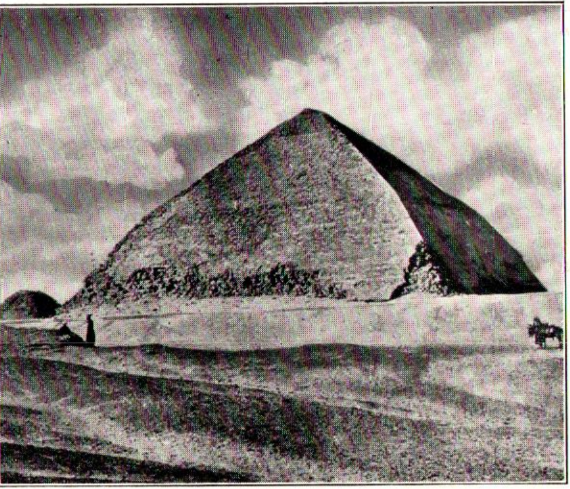

12

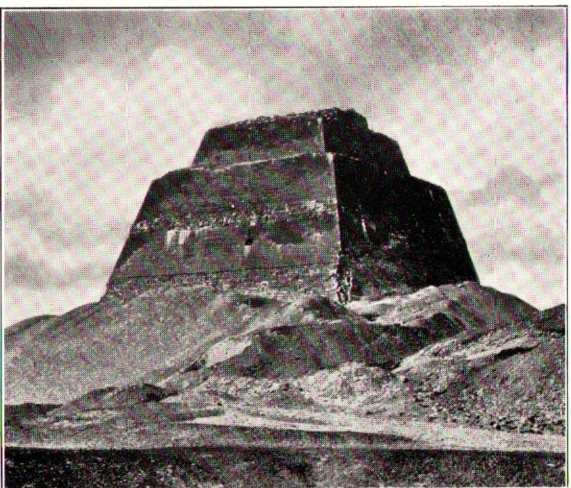
1. Vaas (leem) in den vorm van een slapenden man (Chimu-cultuur, Peru). 2. Houten pot met ruiterfiguur (Batak-cultuur, Sumatra). 3. Godin (leem; Azteken-cultuur, Mexico). 4. Weefsel van de Haida-Indianen (N. Amerika). 5. Steenen beeld op het Paascheiland. 6. Boomschorsschildering (Nieuw-Guinea). 7. Antiloop met een man in jachtkleeding (Bosjesman-cultuur, rotsschildering). 8. Schaal van de Pueblo-Indianen (N. Amerika). 9. Rotsschildering in Calapata (Spanje). 10. Bronzen reliëf uit Benin (Afrika). 11. Man met draak (hout; Nieuw-Guinea). 12. Houten godenfiguur (Hopi-Indianen, N. Amerika).

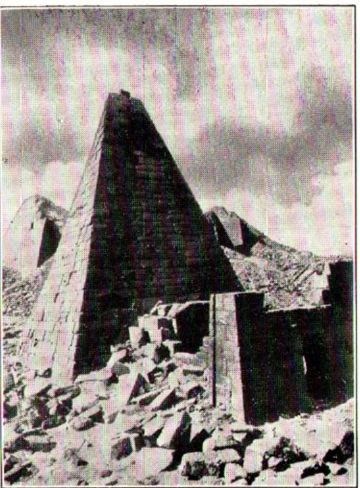
PYRAMIDE

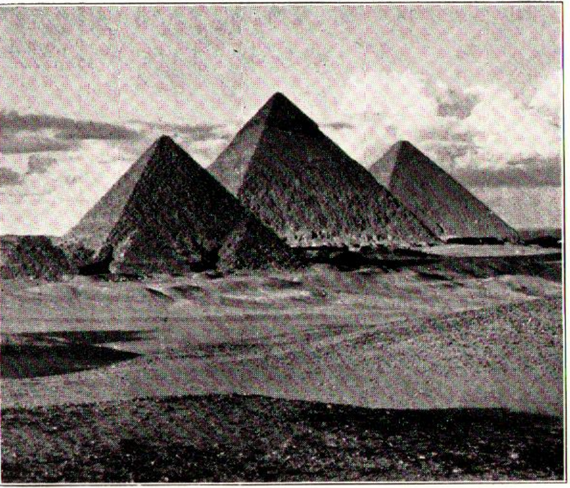

Trappenpyramide van Sakkara (ca. 2880 v. Chr.).

Ingang van de Cheops-pyramide bij Gizeh (ca. 2850 v. Chr.).

Knikpyramide van Dahsjoer (ca. 2840 v. Chr.).

Pyramide bij Medoem (ca. 2820 v. Chr.).

Koningspyramide te Meroë (Ethiopië; 1e eeuw v. Chr.).

Pyramiden van Gizeh (2800—2700 v. Chr.).

Pruritis (cutaneus) of huidjeuk, → Jeuk.

Prus, Boleslaw, pseudoniem van Alexander Glowacki. Poolsch romanschrijver uit de positivistische school. * 20 Aug. 1847 te Hrubieszow, † 19 Mei 1912 te Warschau. P. debuteerde met korte schetsen, kinder- en dierenverhalen en schreef eerst later zijn romans, die hem groote bekendheid verschaft hebben.

Werken (Poolsch): De schildwacht op post (1885); De pop (1887); De geëmancipeerden (1893); Farao (1896); Kinderen (1908). — Lit.: Wojciechowski, Poolsche Lett. (Poolsch, 1930); Brückner, Poln. Literaturgeschichte. *v. Son.*

Prut, Roemeensche naam van → Proeth.

Prutz, Robert, Duitsch radicaal-liberaal dichter en letterk. historicus uit de school van het Junge Deutschland. * 30 Mei 1816 te Stettin, † 21 Juni 1872 aldaar.

Voorn. werken: Gedichte (politieke lyriek, 1842); Die polit. Wochenstube (polit. blijspel, 1843); Gesch. des dt. Journalismus (1845 vlg.); Die dt. Lit. der Gegenwart (1859).

Pruystinck, Eligius, genaamd Loy de Schaliedekker. † 25 Oct. 1544, stichter van een sekte → Libertijnen (sub B 1), naar hem ook Loïsten genoemd. In 1525 ging hij te Wittenberg redetwisten met Luther, die het Luth. kerkgenootschap van Antwerpen tegen P. waarschuwde en hem een „Rumpelgeist” noemde. In Febr. 1526 een eersten keer aangehouden, werd hij veroordeeld tot publieke poenitentie, waaraan hij zich onderwierp. Twintig jaar later stond hij weer aan het hoofd van heel een sekte, en werd hij als „relaps” terechtgesteld. Over zijn leer, zie → Libertijnen (sub B, 1).

Lit.: Biogr. Nat. Belge; Pirenne, Hist. de Belgique (III, 356). *Erens.*

Pruys van der Hoeven, A., → Atjehoorlog (kol. 257).

Pry, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 A3); ca. 550 inw. (vnl. Kath.); opp. 694 ha; landbouw; steengroeven.

Prynne, William, Eng. essayist en pamfletschrijver. * 1600 te Bath, † 1669. Studeerde te Oxford; advocaat te Londen. Bekend als leider van de Puriteinsche reactie tegen het tooneel onder Charles I. Om zijn Histriomastix (= zweep voor acteurs), waarin voor koningin Henrietta Maria beleedigende passages voorkwamen, in 1634 wreed gestraft. Later door het Puriteinsche parlement uit de gevangenis bevrijd, maar enkele jaren nadien opnieuw gestraft wegens beleediging van de regeering. Wist toen in het gevlei te komen bij Karel II, en bracht het tot lid van het parlement en archivaris van den Tower.

Werken: Histriomastix (1634); Brevia Parliamentaria Rediviva (1662). — Lit.: E. W. Kirby, W. P. (1931). *Elman.*

Prijs (buit), → Prijsrecht.

Prijs noemt men de in geld uitgedrukte ruilverhouding van waren of diensten. Hij komt tot stand op de markt, d.i. de organische verbinding van vragers en bieders van eenzelfde waar of dienst binnen een bepaald gebied (zie verder het art. → Markt).

A) Hoe komt de p. tot stand? De markt is geen statisch verschijnsel, doch steeds in beweging. Deze beweging in de verhouding tusschen vraag en aanbod wordt steeds beheerscht door het evenwicht daarin. Zoo zijn er statische p., die den evenwichtsspiegel vormen van de werkelijke p. van goederen en diensten. Deze statische p. zal slechts zelden met den werkelijken prijs samenvallen, want steeds zijn er tallooze krachten werkzaam om het evenwicht tusschen vraag en aanbod te verstoren: verandering in de grootte en in de behoeften der bevolking, in de kapitaalvorming, in de productiemethoden, in de structuur van het productieproces, enz. Als algemeene regel kan worden gesteld, dat de p. de resultante is van vraag en aanbod. De strijd tusschen vragers en bieders zal nl. gestreden worden binnen twee grenzen: aan de zijde van de bieders is dit de prijshoogte, welke de productie niet meer loonend maakt, en aan de zijde van de vragers de prijshoogte, welke het offer voor den vrager te groot doet zijn. Deze regel kan echter alleen worden aanvaard met de volgende correcties: 1° dat erkend wordt het bestaan van een wisselwerking tusschen vraag en aanbod eener- en den p. anderzijds. Immers werken vraag en aanbod op den p., omgekeerd werkt de p. op vraag en aanbod. 2° Dat de onjuistheid wordt erkend van de formule: de p. verhoudt zich in rechte rede tot de vraag en in omgekeerde rede tot het aanbod. Immers zij is in strijd met de feiten. Deze leeren ons nl., dat vermindering van den oogst met bijv. 20 % den p. niet in een evenredige verhouding (hier 25 %) doet stijgen, maar misschien met het dubbele ervan of meer. Hetzelfde geldt bij vermeerdering van den oogst. Deze onevenredigheid wordt (naar den Engelschman Gregory King) aangeduid als de „wet van King”. Deze geldt niet in dezelfde mate voor alle goederen; zij is het meest van toepassing op goederen, die, zooals graan, dringende levensbehoeften dekken en moeilijk aanstonds vervangbaar zijn. 3° Dat rekening gehouden wordt met het feit, dat de vraag niet alleen afhangt van den p. van het eene goed, dat op de markt begeerd wordt, maar van den p. van alle andere goederen, die voor de huishouding van den betrokken vrager in aanmerking komen. Want eerst dan, wanneer de p. van al deze goederen bekend zijn, kan door hem beslist worden, hoe hij zijn inkomen besteden zal. Er is dus m.a.w. interdependentie (onderlinge afhankelijkheid) tusschen de p. in het algemeen; in het bijzonder echter tusschen de p. van complementaire goederen in engeren zin, d.i. goederen, die alleen een bepaalde beteekenis hebben in verband met andere goederen, bijv. steenkolen en ijzererts, die beide noodig zijn om ruw ijzer te maken, en evenzoo tusschen de p. van goederen, die tot zekere hoogte elkaar vervangen kunnen, zooals natuurrubber en synthetische dito.

De p. van dezelfde goederen op dezelfde markt zal één zijn, omdat, zooals de substitutie-theorie leert, die goederen door elkaar vervangbaar zijn en het vervangen goed denzelfden p. moet hebben als het vervangende goed.

B) Verhouding prijs en productiekosten. De p. van een goed heeft de neiging om met de productiekosten van dat goed (inclusief de belooning van den ondernemer) samen te vallen. Immers valt de p. onder die kosten, dan zal de productie vanzelf ophouden, waardoor het aanbod vermindert en de p. weer stijgt. Is omgekeerd de p. hooger dan de productiekosten, dan worden nieuwe ondernemingen gesticht, waardoor het aanbod vermeerdert en de p. weer daalt. Een en ander geldt alleen bij vrije mededinging, dus niet bij monopoliepositie (→ Monopolie) of bij prijszetting door de overheid. Wanneer nu echter de productiekosten van gelijksoortige goederen uiteenloopen, zooals dikwijls plaats heeft, hoe kan dan, waar de p. ervan op dezelfde markt één wordt, deze ééne p. samenvallen met twee of meer uiteenloopende productiekosten? Dit is natuurlijk onmogelijk. Die p. valt

in feite samen met de hoogte dier productiekosten. De verklaring hiervan is deze, dat, wanneer voor de behoeftebevrediging een bepaalde hoeveelheid van een goed vereischt wordt en wanneer voor de voortbrenging hiervan meerdere ondernemers noodig zijn en deze met uiteenloopende productiekosten werken, de verbruikers zich de hoogste p. moeten laten welgevallen, omdat anders de ondernemers, die onder de ongunstigste productievoorwaarden werken, de productie moeten staken en dan aan de vraag van een deel der verbruikers niet kan worden voldaan. Hieruit volgt, dat de ondernemers, die onder die maximum-productiekosten werken, een extra-bate ontvangen; welke ondernemerspremie wordt genoemd.

C) Als **externe factoren** werken op den prijs in: monopoliepositie en overheidsbemoeiing. In beide gevallen kan noch van een markt noch van een marktprijs gesproken worden, want de p. is hier geen functie van vraag en aanbod, maar éénzijdig, d.i. van de zijde van het aanbod, vastgesteld. Directe overheidsbemoeiing met den p. wordt → prijszetting genoemd. Dit kan geschieden door vaststelling van m a x i m u m- of m i n i m u m-prijzen (zie → Maximumwetten; Prijszetting). Indirect kan de overheid den p. beïnvloeden door een bepaalde handelspolitiek (invoerrechten, contingenteering, enz.), door bij het verleenen van concessies voor de exploitatie (bijv. van vervoermiddelen) maximum-tarieven te bedingen of door het stichten van concurreerende ondernemingen. Vgl. nog → Groothandel; Kleinhandel; Prijsdaling; Prijstheorie. *Vorstman.*

D) **Rechtvaardige prijs.** De rechtv. p. is die, welke de juiste waarde van het betrokken goed tot uitdrukking brengt. Hij kan naar plaats en tijd verschillen en laat een zekere speling toe (laagste, gemiddelde en hoogste p.). Het is een eisch van strikte rechtvaardigheid (justitia commutativa) dien rechtv. p. te betalen en niet meer dan dien p. te vorderen. Als regel zal de gelijkwaardigheid een objectieve, algemeen geldende moeten zijn. Van den nood of de onkunde van de tegenpartij of van eigen machtspositie misbruik maken om een hoogeren p. af te dwingen of een goed voor een lageren p. te bemachtigen, is een zonde tegen de rechtvaardigheid (prijswoeker). Zijn goed afstaan voor een lageren p. is in zich niet onrechtvaardig, maar in bepaalde omstandigheden is dat een arglistige truc, niet vrij te pleiten van → oneerlijke concurrentie.

De geroepen organen om den rechtv. p. vast te stellen zijn in buitengewone omstandigheden de uitspraak der overheid (zie → Prijszetting), in normale het oordeel van de vrije gemeenschap zelve: de „a e s t i m a t i o c o m m u n i s”.

Wat dit laatste punt betreft: In een maatschappij met ontwikkeld ruilverkeer heeft de p. der afzonderlijke artikelen slechts zin en beteekenis in onderling verband, in het heele systeem van prijzen en loonen. De kwestie der rechtvaardigheid betreft dan ook allereerst het systeem van prijzen en loonen in zijn geheel. Uit sociaal-ethische overwegingen zal men daaraan den eisch moeten stellen, dat dit systeem tot echte volkswelvaart strekt (Quadragesimo Anno). Uit dien hoofde ook moet iedere afzonderlijke p. harmonisch in dat bestel passen. Daarbij moet echter ook noodzakelijk de eigen aard van het bestaande economische bestel gerespecteerd worden. En verder zijn ook hier privaat-ethische momenten, die niet tot de sociaal-ethische te reduceeren zijn.

De ouden gaven als norm voor de vaststelling van afzonderlijke prijzen: de productiekosten plus een matig gewin voor degenen, die de productie tot stand brengen. Dit zijn ook thans nog factoren van primaire beteekenis. In de vrije markt moet ook aan het spontane spel der econ. krachten in de spanning van vraag en aanbod binnen bepaalde grenzen zijn goed recht worden toegekend. Als regel kan men praesumeeren, dat de gangbare marktprijs rechtvaardig is; maar die praesumptie gaat niet door, als hij het resultaat is van onevenwichtige marktverhoudingen of door geïnteresseerden eenzijdig is beïnvloed.

L i t. : St. Thomas, Summa theol. (II, II, qu. 77); Arnou, Contre le bénefice exagéré (1925); Cobbenhagen, Beschouwingen over de prijs (in : Economie, I 1935-'36); Fallon, Le juste prix (in : Nouv. rev. théol., LI 1924); Hürth, Die aequalitas justitiae in ihrer Beziehung zur aequivalentia objectorum bei strengen Rechtsverbindlichkeiten (in : Scholastik, 1928); v. Nell-Breuning, Grundzüge der Börsenmoral (1928); Wirtz, Enkele aspecten van het probleem „De rechtvaardige prijs” (in : Leering en Leiding, X 1935 en XI 1936). *Buys.*

Prijsafspraak, → Kartel; Concentratie.

Prijscondities (h a n d e l s e c o n.), ook wel l e v e r i n g s c o n d i t i e s genoemd, condities, die aangeven, welke kosten in den gecontracteerden prijs begrepen zijn. Veel voorkomende p. zijn: → f. o. b. (= free on board), c. en f. (= cost and freight), c. i. f. (= cost, insurance, freight; → Cif) en → geloste condities.

Prijsdaling, prijsstijging (N e d. r e c h t). Ter bescherming van de natuurlijke, uit vrije mededinging ontstane, waardeverhouding van handelsgoederen, wordt in art. 334 Ned. W. v. Str. straf bedreigd tegen hem, die (met het oogmerk om zich of een ander te bevoordeelen) door het verspreiden van een leugenachtig bericht den prijs van koopwaren, fondsen of geldswaardig papier, doet stijgen of dalen. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

De B e l g. wet van 18 Juli 1924 voorziet zekere straffen tegen hen, die middelen aanwenden om op de binnenlandsche markt een abnormale stijging of daling van de prijzen der levensmiddelen, koopwaren, handelspapieren of effecten te veroorzaken, te handhaven of pogen te handhaven. *Rondou.*

Prijskartel, → Kartel.

Prijsniveau. Men spreekt hiervan, wanneer men het algemeene prijspeil bedoelt. Dit alg. prijspeil is in zijn wezen de verhouding tusschen de goederen en diensten eener-, en het inkomen anderzijds. Stijging of daling van het alg. p. zegt dus op zichzelf nog niets; alleen in verhouding tot de hoogte van het inkomen hebben zij beteekenis. Naast groepen, wier inkomen gelijken tred heeft gehouden met de stijging van het prijsniveau, staan gewoonlijk andere groepen, waarbij dit niet het geval is. Alleen de laatste kunnen van levensduurte spreken; de eerste hebben van de stijging van het p. geen nadeel.

Prijspolitiek. 1° A l g. e c o n o m i s c h. Van p. te spreken heeft slechts zin in een economische samenleving, die niet wordt gedacht in de schemata van → Klassieke en Oostenrijksch-Amerikaansche School, maar in de werkelijke ontwikkeling, waarin met name arbeid en ondernemingen (zij het ook onvolledig) georganiseerd zijn. In kleiner of grooter verband voeren daar de arbeiders loonpolitiek, de ondernemingen prijspolitiek.

Doel van deze p. is: den afstand tusschen kosten en verkoopsprijs zoo groot mogelijk te maken voor een zoo

groot mogelijke totale winst. Dit sluit niet uit een zeer klein verschil en dus een zeer kleine winst op elke hoeveelheid van dienst of goed. Bij deze p. zijn maatregelen van de gemeenschap om de prijzen redelijk te doen zijn niet slechts denkbaar, maar in een goed geordende economische samenleving noodzakelijk.

De p. kan van zeer verschillenden aard zijn; zij kan zich richten op verlaging der kosten; op prijsverhooging tot aan de grens der → maximale waardeering; op prijsverlaging, zoodat de grootere omzet een grootere totale winst belooft; eindelijk: op beperking van het aanbod, bijv. door concentratie van ondernemingen of vermindering der productie in de aangesloten ondernemingen.

Lit.: J. A. Veraart, Arbeidsloon (1910); id., Vraagstukken der Econ. Bedrijfsorganisatie (1917); id., Beginselen der Econ. Bedrijfsorganisatie (1921); Robert Liefmann, Kartelle und Trusts (1934). *Veraart.*

2° Bedrijfseconomisch. De kosten in een bedrijf zijn ten deele zgn. variabele kosten en voor een ander gedeelte zgn. constante kosten, d.w.z. kosten, die afhankelijk zijn van de bedrijfsbezetting, en kosten, die binnen ruime grenzen weinig of niet door de bedrijfsbezetting worden beïnvloed. Het probleem in de bedrijfshuishouding is nu, in een eenvoudige formule weergegeven, het volgende: (aantal verkochte eenheden × opbrengst per eenheid) — (aantal verkochte eenheden × variabele kosten per eenheid) = een maximum. Dit maximum is dan te verminderen met een vast bedrag aan constante kosten, waardoor, wanneer het eerst bedoelde verschil een maximum is, ook de winst een maximum wordt.

De p. is nu één van de middelen om deze maximumopbrengst te verkrijgen. Evenwel kan zij niet voor alle soorten goederen gelijk zijn. Voor een artikel met een elastische vraag, d.w.z. een vraag, die door de hoogte van den prijs belangrijk kan worden beïnvloed, moet de p. in die richting gaan, dat een zoodanige prijs wordt berekend, dat een maximumgrootte van het product (afzeteenheden × prijs per eenheid) wordt verkregen. Voor een artikel met een niet elastische vraag, d.w.z. een vraag, die vrijwel niet of in zeer geringe mate door den prijs wordt beïnvloed, moet eveneens een maximum verkregen worden; meestal echter minder doordat een prijsverlaging een grooteren omzet teweegbrengt, dan wel door een zekere prijshandhaving. In bedrijven met een samenhangend product is uiteraard het probleem minder eenvoudig. Daarnaast echter heeft men nog bedrijven, wier producten in geheel verschillende afzetmarkten terecht komen, tusschen welke afzetmarkten geen of slechts een zeer verwijderd verband bestaat. Dit is het geval, wanneer het product verschillende doeleinden dient, consumptieve en productieve, zooals bijv. in electriciteitsbedrijven, waar de krachtstroom productieve doeleinden dient en dan andere concurrenten naast zich vindt dan als lichtstroom. In een anderen vorm vindt men deze onderscheiding in het transportbedrijf, waar de draagkracht van de verschillende te transporteeren goederen verschillend is. Een derde onderscheiding treft men aan in die bedrijven, waarin door bepaalde maatregelen, hetzij kartelvorming of handelspolitieke toestanden, de samenhang der markten gering is.

In al deze gevallen leiden de gegeven omstandigheden tot een p., die steunt op gedifferentieerde prijzen. Deze prijsdifferentieering kan echter ook nog zijn grond vinden in een zeer bijzondere omstandigheid, samenhangend met den aard van het product.

In geval men te doen heeft met een product met een beperkte markt, d.w.z. een beperkte afzetmogelijkheid, zou men de heele vraag ineens kunnen aanboren door het stellen van een zoodanigen prijs, dat ook de minst koopkrachtige groep direct in zijn behoeften voorziet. In de meeste gevallen echter zal deze politiek voor een bedrijf niet de meest aangewezen zijn, nl. dan wanneer deze prijsverlaging practisch niet tot een ruime vermeerdering van den afzet leidt. In dat geval zal men trachten door een p. van achtereenvolgens lagere prijzen eerst de meest koopkrachtige zijde aan te boren en daarna geleidelijk de minder koopkrachtige. In dit laatste geval krijgt men dus niet de prijsdifferentieering tegelijkertijd, doch een opvolgende prijsdifferentieering. *C. Janssens.*

Lit.: J. M. Clark, The Economics of overhead costs (1923); Schmalenbach, Grundlagen der Selbstkostenrechnung und Preispolitik ([6]1934); Mellerowicz, Kosten und Kostenrechnung (I, 394-424; II, 2e stuk, 1-195).

Prijsrecht (volkenrecht), Fr. droit de prise, het recht om buit te maken op zee. Bij zeeoorlog is in tegenstelling met landoorlog particulier eigendom van een vijandelijk onderdaan niet vrij. Het kan buit gemaakt en tot prijs verklaard worden.

Het p. werd voor het eerst vastgesteld bij de declaratie van Parijs van 1856. De twee regels luiden, dat vijandelijk goed in een neutraal schip en neutraal goed in een vijandelijk schip niet mag worden buitgemaakt, met uitzondering van contrabande. Voor deze regels heeft de oude Republiek der Nederlanden altijd gevochten. Een en ander werd gedeeltelijk nader uitgewerkt in de 11e en 12e conventie van de 2e Vredesconferentie. Later is daarbij gekomen de Londensche zeerechtsdeclaratie van 1909, die echter door Engeland zelf verworpen is en daarom in den Wereldoorlog niet van kracht was. De groote moeilijkheid tijdens den Wereldoorlog lag in de vraag, wat onder contrabande te verstaan was, daar zooals gezegd het buitrecht voor contrabande altijd is blijven bestaan. Op den duur was er in den oorlog van 1914 bijna geen artikel meer, dat niet onder contrabande viel, met het gevolg dat alle neutrale goederen werden prijsverklaard. Het prijsverklaren moet geschieden door een rechter. Geen buit is wettig, zoolang niet de prijsrechter van het buitmakende land de wettigheid heeft uitgesproken. In Ned. is de Hooge Raad prijsrechter. Er is geen internationale prijsrechter. De pogingen daartoe ingesteld hebben gefaald.

Het genomen schip krijgt meestal een prijsbemanning om het naar een haven van den prijsmakenden staat te brengen. Komt het schip echter in neutraal vaarwater, dan wordt het weer vrij. Door de duikbooten zijn in den oorlog daardoor moeilijkheden ontstaan.

Lit.: François, Handb. v. h. Volkenrecht (II); Verzijl, Het prijsr. der neutralen. *L. Janssens.*

Prijsreguleering noemt men het samenstel van maatregelen, welke de bedoeling hebben om op den loop van den prijs invloed uit te oefenen in het belang van de volkswelvaart. Deze maatregelen kunnen genomen worden door de overheid of door de circulatiebank en kunnen het algemeene prijsniveau betreffen of alleen den prijs van bepaalde goederen en/of diensten. → Prijs (sub C).

Prijstarief. In een aantal min of meer georganiseerde bedrijven (bedrijf opgevat als complex van ondernemingen) worden bij gemeenschappelijke afspraak de prijzen van goederen en diensten naar een vastgesteld

tarief geregeld. Dit tarief is onderdeel van de → prijspolitiek. Men hoede zich ervoor, zich dat p. voor te stellen als los staande van de prijsleer. De → maximale en de → minimale waardeering, en deze in verband met telkens aangeboden en gevraagde hoeveelheden van bevredigingsmiddelen, geven de begrenzing der prijzen aan. Slechts daartusschen zijn p. mogelijk, die dus, als zij doelmatig willen zijn, een zeer soepel karakter moeten hebben. Het laagste p. valt samen met de minimale waardeering der producenten, gelijk aan de kosten bij een gegeven hoeveelheid.

De berekening der kosten is een zeer moeilijke zaak, wat insluit, dat een goed p. ook een zeer moeilijke zaak is. In alle ondernemingen voor eenzelfde goed of eenzelfden dienst zijn de kosten verschillend. Alle georganiseerde ondernemingen verlangen terecht, dat met haar kosten rekening wordt gehouden. Maar wordt door dezen eisch het p. te hoog, dan is het gevaar voor ontduiking door de ondernemingen, die lagere kosten hebben, zeer groot, terwijl het gevaar van de zijde der ongeorganiseerde ondernemingen niet minder is. Eisch van goede leiding van het bedrijf zal zijn, dat de kosten der verschillende ondernemingen zooveel mogelijk worden geëgaliseerd, waartoe collectieve arbeidsovereenkomsten, gelijke contracten met leveranciersorganisaties enz. dienstbaar kunnen zijn.

L i t. : J. A. Veraart, Arbeidsloon (1910) ; id., Vraagstukken der Econ. Bedrijfsorganisatie (1917) ; id., Beginselen der Econ. Bedrijfsorganisatie (1921). *Veraart.*

Prijstheorie, theorie, welke het ontstaan en de veranderingen van den prijs verklaart. Men kan twee hoofdgroepen van prijstheorieën onderscheiden.

A) De **objectieve p.** kent twee schakeeringen : de theorie van den marktprijs en de productiekostentheorie. Terwijl de eerste den prijs tracht te verklaren uit de werking van vraag en aanbod, zonder echter te onderzoeken hoe vraag en aanbod bepaald worden, zoodat ze geen afdoende verklaring geeft, wordt bij de tweede onderzocht, waardoor het aanbod bepaald wordt. Volgens Adam Smith zijn het de productiekosten, waaronder hij drie grootheden begrijpt : het arbeidsloon, de kapitaalrente en de grondrente (pacht), terwijl David Ricardo de productiekosten tot arbeid reduceert. Volgens Smith is dit de „natuurlijke" prijs. Waardoor de v r a a g bepaald wordt, onderzoekt deze theorie dus niet en daarom geeft ook zij geen afdoende verklaring van den prijs.

B) De **subjectieve p.** steunt op de → grenswaardetheorie, welke zich in twee richtingen ontwikkeld heeft. De eerste steunt op de stelling van Karl → Menger, volgens welke elk individu alleen ruilt, wanneer hij uit dien ruil voor zich een nutswinst trekt. Hieruit leidde von → Böhm Bawerk de wet der → grensparen af (zie ald.).

Deze tweede richting leidde tot de „theorie van het economisch evenwicht", voorgestaan door de Mathematische School van Stanley Jevons, Walras, Marshall e.a. Deze leert, dat op de markt alleen dán evenwicht intreedt, wanneer het geheele aanbod effectieve vraag ontmoet. En dit is alleen mogelijk, wanneer de prijs der vsch. waren met hun grensnut overeenkomt.

Deze subjectieve theorieën geven, evenmin als de objectieve, een voldoende verklaring van den prijs, die ten slotte niet afhangt van de individueele waardeschattingen, maar van de verhouding tusschen de totale massa, welke effectief aangeboden, en die, welke effectief gevraagd wordt. Verder is het onmogelijk om die subjectieve waarden, welke bepaalde goederen voor vsch. menschen hebben, met elkaar te vergelijken, nog veel minder dus ze op een gemeenschappelijken noemer te brengen. Ten slotte is een vergelijking van de grootte der vsch. behoeftebevredigingen niet mogelijk, omdat de waarde van een bepaald goed niet op zichzelf beschouwd kan worden, maar alleen in verband met de overige goederen, die voor de huishouding van den betrokken vrager in aanmerking komen.

L i t. : Diehl, Sozialwissenschaftl. Erläuterungen zu D. Ricardo's Grundgesetzen ; Menger, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre ; v. Böhm Bawerk, Kapital und Kapitalzins ; v. Wieser, Theorie der gesellschaftl. Wirtschaft ; Stanley Jevons, Theory of political economy ; Walras, Eléments d'écon. politique pure ; Cassel, Theoretische Sozialökonomie ; O. Spann, Tote und lebendige Wissenschaft ; W. Heller, Grundprobleme der Theoretischen Volkswirtschaftslehre.

Prijsvorming, → Prijs; Prijstheorie.

Prijszetting noemt men die maatregelen, door de overheid genomen, welke bedoelen den prijs van bepaalde waren of diensten op een bepaalde hoogte te fixeeren. Vgl. → Prijs (sub C).

Prytanen (A n t. h i s t.), commissie van 50 leden, waarin 1/10 van de 500 senatoren van Athene, uit de verschillende phylen van de stad, om de beurt gedurende 1/10 van het jaar zetelden. Elken dag stelden de p. een voorzitter aan, die één dag en één nacht fungeerde. *E. De Waele.*

Przemysl, Poolsche stad in Galicië aan de San (XIX 112 H2) ; ca. 52 000 inw. (w.o. 40% Joden, 15% Roethenen). Hout-, graan- en lederhandel. Te P. is een Kath. en een Roetheensch (Geünieerd) bisdom gevestigd met seminaries en kathedralen der beide riten. Franciscaner klooster.

Na een hevigen strijd werd P. in Maart 1915 door de Russen op de Oostenrijkers veroverd; onmiddellijk daarop begon de russificatie van het Roetheensche volk en de vervolging der Geünieerde Kerk. In Juni 1915 werd P. weer door de Oostenrijkers bezet, in 1918 werd het Poolsch grondgebied en het is thans een belangrijke garnizoensplaats. *v. Son.*

Przybyszewski, S t a n i s l a w, Poolsch romanschrijver met uitgesproken erotische philosophie. * 7 Mei 1868 te Lojewo, † 23 Oct. 1927 te Inowroclaw. Zijn voornaamste werken zijn vol verheerlijking der erotomanie; zijn laatste werken, die van een overgang naar andere beginselen getuigen, vormen geen aanpassend vervolg op zijn eerste boeken. Op het laatst van zijn leven werd P. geloovig Katholiek. *v. Son.*

W e r k e n : Doodenmis (1893) ; Satanskinderen (1897); Het groote geluk (1900) ; Homo sapiens (1907) ; Sterke menschen (1913) ; De wreker (1927). — L i t.: Papée, P. (1932) ; Wojciechowski, Poolsche Lett. (Poolsch, 1930).

Przywara, E r i c h, Jezuïet, philosophisch en ascetisch schrijver, die den modernen geest weet te boeien. *12 Oct. 1889 te Kattowitz. Thans te München.

V o o r n. w e r k e n: Unsere Kirche ([17]1931) ; Eucharistie u. Arbeit ([4]1921) ; Gottgeheimnis der Welt ([2]1924) ; Ringen der Gegenwart (1929). Verder vele tijdschriftartikelen (vooral in Stimmen der Zeit).

Psallendum, in de → Mozarabische liturgie een Responsoriaalzang, die plaats heeft na de eerste lezing in de H. Mis.

Psalmen. Het Boek der Psalmen behoort tot de geïnspireerde geschriften van het O.T. Het bevat 150 religieuze loftliederen, in verschillenden tijd geschreven en voor liturgische doeleinden bijeengebracht.

Alle liederen zijn oorspronkelijk in het Hebreeuwsch geschreven. Daar de tekst door het vele overschrijven veel geleden heeft en in sterk gemutileerden vorm tot

ons is gekomen, is de oorspr. zin niet altijd meer te achterhalen. Bij de exegese neemt men dikwijls zijn toevlucht tot tekstverandering. Een gezonde tekstcritiek zal op dit punt sober te werk gaan. De P. moeten ongetwijfeld gerekend worden tot de meest waardevolle producten van de bijbelsche → poëzie. Bij de verklaring der P. moet rekening gehouden worden met het eigen karakter der Hebr. poëzie. Daar de P. ontstaan zijn in bepaalde omstandigheden, is dikwijls nuttig voor een goed begrip deze omstandigheden te kennen, voor zoover ze te achterhalen zijn.

De inhoud van het boek is zeer varieerend. Alle menschelijke gevoelens jegens God vinden er haar uitdrukking: lofprijzing, dankzegging, boetvaardigheid om zonden, verlangen tot inkeer en tot terugkeer naar God, smeekingen in allerlei omstandigheden, enz. Hieraan ook naast de vormschoonheid ontleent dit boek zijn groote altijdblijvende waarde. Voor de bepaling en waardeering van den inhoud moet gelet worden op het feit, dat deze gezangen gedicht en geschreven zijn onder de Oude Wet, toen de openbaring nog niet volledig was. Speciaal moeten de Messiaansche P. vermeld worden.

Reeds vanaf de oudste tijden werd het boek verdeeld in vijf deelen, die met doxologieën werden afgesloten. De telling van de P. in den oorspr. tekst verschilt van die der Vulgaat, doordat sommige P. onderverdeeld of samengenomen zijn.

Het grootste gedeelte van de P. is door David geschreven. De opschriften, van ouden datum, maar dikwijls moeilijk te ontcijferen, wijzen van 74 David als auteur aan. Bovendien is het waarschijnlijk, dat eenige uit die, waarbij geen naam vermeld staat, ook door hem zijn geschreven. De overige P. zijn voor het grootste gedeelte uit later tijd. Wanneer alle P. in één boek zijn samengevoegd, is moeilijk aan te geven. De collectie als zoodanig bestond zeker 300 vóór Christus.

Dit boek van de H. Schrift is ontelbare malen gecommentarieerd en vertaald. Zoo bezorgde de H. Hieronymus tot drie maal toe een Latijnsche uitgave (→ Psalterium).

L i t. : o.a. P. de Puniet, Le Psautier liturgique à la lumière de la tradition chrétienne (2 dln. 1933); L. Desnoyers, Les Psaumes. Traduction rythmée d'après l'Hebreu (1935); R. L. Jansen O.P., De Psalmen. Uit den grondtekst vertaald (1936). *C. Smits.*

Gebruik in de Kath. liturgie. De p. spelen een groote rol in de liturgie. In het Missaal komen heden volledige p. zelden voor, de talrijke van voorheen werden grootendeels tot enkele verzen teruggebracht; hetzelfde geldt voor Pontificale en Rituale, doch in mindere mate. In de kerkelijke getijden vormen de p. echter nog steeds de hoofdzaak. De Rom. Kerk dankt aan den Regel van den H. Benedictus het gebruik het geheele Psalterium eenmaal per week te bidden. De verdeeling der p. over dagen en getijden geschiedde volgens Bijbelorde, uitgezonderd de feesten, waarvoor toepasselijke p. gekozen werden. De toename dezer feesten in de M.E. bracht het wekelijks bidden van het geheele psalterium in gedrang, de brevierhervorming van paus Pius X streefde naar een herstel der oude practijk; de oude Bijbelorde der p. werd daarbij echter, vnl. om practische redenen (gelijkmatige verdeeling over alle dagen, in verband met de drukke zielzorg der priesters), prijsgegeven. De in de liturgie gebruikte tekst der p. is die van het zgn. P s a l t e r i u m G a l l i c a n u m, uitgezonderd de → Invitatorium-psalm, die uit het tevoren zeer verspreide → P s a l t e r i u m R o m a n u m is (zie → Psalterium). Bij het gebruik der p. let de Kerk niet enkel op hun letterlijken zin, doch vooral op hun profetische en zinnebeeldige beteekenis in betrekking tot Christus en Zijn Mystiek Lichaam, de H. Kerk. De liturgie heeft sommige p. afzonderlijk gegroepeerd, o.a. de → B o e t p s a l m e n, G r a d u a a l p s a l m e n ; vroeger kende men nog p s a l m i f a m i l i a r e s : groepen van 2 tot 6 p., ter intentie van de zgn. familiares: personen, die met het klooster in min of meer nauwe betrekking stonden. Ook kende men nog M a r i a a n s c h e p., nl. het Magnificat, gevolgd door p. 21, 118, 125, 122, welker aanvangletters den naam Maria vormen. *Verwilst.*

L i t. : Calès, Le Livre des Psaumes (1936); Callewaert, Liturgicae Institut., Tract. II: de Breviarii rom. liturgia (Brugge 1931); v. d. Heeren, Psalmi et Cantica explicata (Brugge 1924); Hugueney, Psaumes et Cantiques (1927); P. de Puniet, Le Psautier liturg. (1933-'34); Wolter, Psallite sapienter (Freiburg 1904).

Voor de **wijze van voordracht,** zie → Psalmodie.

Psalmen bij de Protestanten. Speciaal in de Gereformeerde Kerken en hier en daar in steil-Orthodoxe gemeenten der Ned. Herv. Kerk was men vooral en is men ook nu nog gesteld op het zingen van p. alleen, omdat deze zuiver Schriftuurlijk zijn, de gezangen daarentegen beschouwd worden als menschenwerk. Dit hangt zeker ook nog samen met de Calvinistische voorliefde voor het Oude Testament, dat bijv. Calvijn zijn theocratische gedachten en wettische opvatting van het godsdienstig leven inspireerde. Deze voorliefde voor het zingen der p. hangt dus samen met het wezen van het Protestantisme. De eerste Prot. psalmberijming is van Petrus Datheen (1566), die zich aansloot bij de Fransche berijming van Marot en Beza. Bij de hagepreeken zong men enthousiast de Datheensche psalmen. In litterair opzicht stak de berijming van Marnix van St. Aldegonde (1580) ver boven die van Datheen uit, doch de laatste bleef tot 1773 in de kerken erkend. In dit jaar werd van overheidswege een commissie (een predikant uit elk gewest met enkele regeeringscommissarissen) benoemd om een nieuwe berijming tot stand te brengen. De Staten wezen zelfs de bundels aan, waaruit keuze gedaan moest worden: a) één van Hendrik Ghijsen, zilversmid van beroep, b) één van het genootschap Laus Deo, Salus Populo; c) één van den geneesheer Johannes Eusebius Voet. In 110 zittingen werd de nieuwe bundel samengesteld, die in 1775 algemeen in gebruik kwam.

Tot voor drie jaar werden in de Geref. Kerken uitsluitend psalmen gezongen, terwijl in de Ned. Herv. Kerk ook een bundel Gezangen gebruikt werd. Pas de laatste jaren wordt ook in de Geref. Kerk een bundeltje van 29 gezangen naast de Psalmen gebruikt.

Van verschillende zijden wordt getracht andere berijmingen, op andere of verbeterde zangwijzen, ingang te doen vinden. Genoemd moet worden de nieuwe bundel van ds. H. Hasper (1937). *Lammertse.*

Psalm 151, een apocriefe psalm van 8 verzen, waarin David beschrijft, hoe hij als de minste door God werd uitverkoren om de Philistijnen te verslaan. Het is onzeker, of deze psalm oorspr. in het Hebr. werd vervaardigd; hij is bewaard in vsch. vertalingen en wordt gevonden in veel hss. en uitgaven van de Septuagint en in enkele oude Oostersche en Oud-Latijnsche vertalingen.

L i t. : J. B. Frey, Verbum Domini (V 1925); Dict. de la Bible (V). *Greitemann.*

Psalmodie. Begripsbepaling. Psalmodie (= psalmgezang) noemt men de verschillende wijzen,

waarop bij den Kath. eeredienst de psalmen gezongen worden. Men onderscheidt de eigenlijke p s a l m o d i e en p s a l m o d i s c h e g e z a n g e n. Bij de eigenlijke p. of de eenvoudige psalmtonen van Officie en Mis (Introitus) worden de psalmverzen op één toon gereciteerd, met een sobere versiering aan het begin en einde van het recitativisch gedeelte. Psalmodische zangen, die men in analogen zin ook p. zou kunnen noemen, zijn die zangen (niet noodzakelijk psalmteksten), die wel het bouwschema der p. vertoonen, maar in hun vrij en rijker melodieverloop totaal afwijken van de eenvoudige psalmtonen.

Bouwschema : aanhef — recitatief — sluiting. Elk psalmvers is verdeeld in 2 halfverzen. Hoofdzaak is het op één toon gezongen recitatief van elk halfvers, dat tenor (minder juist ook dominant) wordt genoemd. In sommige gevallen wordt het recitatief van het halfvers ingeleid door een eenvoudige melodische figuur, het zgn. initium of intonatio; steeds echter wordt het halfvers afgesloten door een vaste melodische formule, cadens genaamd. Bij de gewone p. komt deze op den woordklemtoon, die een hoogeren toon krijgt (tonische cadens); bij de meer versierde p. worden de laatste (gewoonlijk 5) lettergrepen gezet op een steeds onveranderlijke notenreeks (cursische cadens). Ook bij de psalmodische zangen komen steeds deze 3 elementen voor: initium-tenor-cadens, maar in veel gecompliceerder vorm.

Initium | Tenor | (Midden-) cadens | Tenor | (Eind-) cadens
1. Di-xit Dó mi nus Dó-mino mé-o: sede a dextris me-is
Initium | Tenor | (Midden-) cadens | Tenor | (Eind-) cadens
3. Con fi- té-bor ti-bi Dómine in to-to cór-de mé-o: quoniam au-disti verba o-ris me-i.

Psalmodie.

Muziek. Van de oud-Joodsche liturgie is ons geen enkele zangwijs bewaard; de melodieën, die Idelsohn verzamelde, hebben ongetwijfeld groote waarde, maar blijven toch altijd een mondelinge overlevering; zij wijzen echter op een nauwe verwantschap met de Gregoriaansche psalmtonen. Bij de Christelijke liturgie der eerste eeuwen nam de p. een zeer voorname plaats in; van de toen gebruikte psalmwijzen weten we niets met zekerheid; alleen weten we, dat ze eenvoudig moeten geweest zijn, daar a l l e geloovigen er aan deel namen. Toen in de 4e eeuw het systeem der 8 kerktonen (→ Octoëchus) met de oud-Christelijke muziek in verbinding werd gebracht, begon men de vsch. psalmwijzen naar de vsch. kerktonen te onderscheiden. Als de kerkzang onder Gregorius I gesystematiseerd wordt, deelt ook de p. in deze definitieve vastzetting; de oudste schriftelijke opteekening van onze tegenw. psalmtonen dateert uit de 10e eeuw. Daarnaast zijn voor bijz. gelegenheden nog andere psalmtonen ontstaan: zoo de „tonus peregrinus" (= buitenlandsche toon; van Byzantium afkomstig ?), de zangwijzen van het Invitatorium e.a.

Verschillende wijzen van uitvoering.

a) Koor om koor, met keervers (→ antiphoon).

b) Solist en koor, met keervers (responsum). → Responsoriaalzang.

c) De geheele psalm wordt zonder onderbreking van eenig keervers afgezongen door koor of solist: → cantus directaneus. Bij het Officie o.a. de „Kleine Uren" van Triduum Sacrum en Allerzielen; bij de Mis de Tractus.

L i t. : Idelsohn, Thesaurus of Hebrew Oriental melodies (Berlijn 1922); Idelsohn, Jewish music (New York 1929) ; Ferretti, Estetica gregoriana (1934). *Bruning.*

Psalmtonen, → Psalmodie.

Psalmus responsorialis, → Responsoriaalzang.

Psalterialis littera, in de palaeographie ook l i t t e r a g r o s s a genaamd, is het schrift, waarin de liturg. boeken der latere M.E. geschreven zijn. Het is eigenlijk de Gotische minuskel, maar geometrisch regelmatig, groote, breede, zware letters. De schachten der lange letters zijn duidelijk fractuur, de sierstrepen goed te zien. In de 14e eeuw wordt de p. l. ook in vorstelijke en stedelijke kanselarijen gebruikt, bijv. voor de gouden bulle van 1400. Prachtige handschriften zijn in dit schrift bewaard.

L i t. : B. Bretholz, Lat. Paläogr. (1926). *Lampen.*

Psalterium of P s a l t e r, **1°** de verzameling der 150 Bijbelpsalmen: P s a l t e r i u m D a v i d i c u m.

2° Het afzonderlijke boek, dat deze bevat. P. R o m a n u m noemt men de eerste door St. Hiëronymus, te Rome, bewerkte herziening van de oude Lat. vertalingen (→ Itala). P. G a l l i c a n u m is de tweede door St. Hiëronymus, in Bethlehem, bewerkte verbetering van den tekst (→ Vulgaat), die het eerst in Gallië werd gebruikt (6e eeuw), en vandaar het P. Rom. overal verdrong. P. f e r i a t u m noemt men het liturg. boek, de psalmen inhoudend vlg. gebruiksorde (of met verwijzing naar deze). Nader aangevuld met nog andere deelen van het breviergebed: cantica, antiphonen, hymnen, gebeden, enz., ontwikkelde zich het boek geleidelijk tot het → brevier. Vgl. → Psalmen (sub Gebruik in de liturgie). *Louwerse.*

3° (D i e r k.), → Boekmaag.

Psammetichus, naam van drie pharao's der 26e dynastie. **Psammetichus I** (663-609), aanvankelijk Assyrisch stadhouder in de Delta, sinds 663 v. Chr. pharao van Egypte, wist ong. 650 de Assyrische garnizoenen met buitenlandsche hulp te verdrijven. Hij begunstigde den handel met het buitenland (o.a. Jonië), waardoor Egypte weer welvarend werd.

Psammetichus III (525 v. Chr.) werd kort na zijn troonsbestijging door Cambyses verslagen bij Pelusium, waarna Egypte een satrapie van Perzië werd. P. III werd eerst gespaard, maar na een poging tot opstand gedood. *Bent.*

Psammiet, ander woord voor → zandsteen. → Sedimenten.

Psammoma (g e n e e s k.), gezwel, waarin een groot aantal kalkkorreltjes wordt gevonden. Het gezwel zelf kan van allerlei aard zijn. Men vindt deze soort gezwellen in hersenen, hersenvliezen, testis, ovarium, enz.

Psaronius, → Filicales.

Psathyrianen, sekte der Arianen, zoo genoemd naar den voornaamsten verdediger hunner leer: Theo-

ktistus van Psathyropolis. Ook Marinisten genaamd naar den Ariaanschen patriarch van Konstantinopel Marinus. Zij hielden, in tegenstelling met andere Arianen, dat God ook vóór Hij den Zoon voortbracht, Vader kon genoemd worden. *Franses.*

Psaume, N i c o l a a s, bisschop van Verdun. * 11 Dec. 1518 te Chaumont-sur-Aire, † 9 Aug. 1575 te Verdun. P. werd in 1538 commendatair abt van de Norbertijner abdij S. Paulus te Verdun en deed er in 1540 zijn religieuze professie; in 1548 tot bisschop van Verdun benoemd, nam hij ijverig deel aan de Kerkvergadering van Trente. Zijn daar gehouden dagboek werd uitgegeven door S. Merkle in Concilii Tridentini diariorum pars secunda (Freib. i. B. 1911). *Th. Heijman.*

L i t.: A. Erens, N. P. (in: Analecta Praem., 11 1935).

Psephiet, een zeer grof → sediment: breccie of conglomeraat.

Pseudepigraphen, → Canonisch.

Pseudo-croup, → Croup.

Pseudo-Dionysius, → Dionysius de Areopagiet.

Pseudodiphtheriebacil, op de zoowel normale als zieke huid en slijmvliezen voorkomende knotsvormige (diphtheroïde) bacil, die, hoewel verwant aan den echten diphtherieverwekker, zelden of nooit ziekte veroorzaakt, en dus wel onderscheiden moet worden van den → diphtheriebacil.

Pseudofossiel. Een groot aantal fossielen lijken uiterlijk veel op plantenresten (speciaal op algen); in werkelijkheid danken ze hun ontstaan aan de physische en chemische werking in het gesteente. De voornaamste pseudofossielen zijn: → d e n d r i e t e n; verder Eophyton, Oldhamia e.a. *v. d. Geyn.*

Pseudogamie (b i o l.), een door Focke in zijn bekend werk over „Pflanzenmischlinge” (1881) ingevoerd begrip om het optreden te verklaren van soortbastaarden, die aan de moeder gelijk zijn. Een aan de moeder gelijke of metromorphe nakomelingschap kan ontstaan door ongewilde zelfbestuiving, ten gevolge van onvoldoende castratie; apomictisch, d.w.z. zonder voorafgaande bevruchting, kunnen eveneens metromorphe nakomelingen ontstaan (autonome apomixie). De bekende schijnbastaarden van sommige Hieraciumsoorten zijn een gevolg van somatische of diploïde parthenogenesis. De term p. moet voorbehouden blijven aan dit bastaardeeringsproces, waar de prikkel van vreemd stuifmeel noodig is voor de ontwikkeling van het zaad, waaruit de metromorphe nakomelingen ontstaan (geïnduceerde apomixie). In dit geval moet het chromosoomgetal der nakomelingen overeenstemmen met het haploïd of diploïd chromosoomgetal van de moederplant. P. mag dus niet verward worden met → m a t r o c l i n i e, evenmin met a n d r o g e n e s i s, een bevruchtingsproces, waarbij de soortbastaarden volledig op de vaderplant gelijken. Deze patromorphe bastaarden bezitten het haploïd (Nicotiana) of diploïd (Fragaria) chromosoomgetal van één der drie tot ontwikkeling gekomen mannelijke kernen uit de stuifmeelbuis.

L i t.: O. Renner, Artbastarde bei Pflanzen (in: Hdb. der Vererb. Wiss., Bd. 2, A, 1929); E. Kuhn, Pseudogamie und Androgenesis bei Pflanzen (in: Der Züchter, Bd. 2, 5, 1930). *Dumon.*

Pseudo-Isidorus, verzameling van pauselijke decretalen, in de 9e eeuw (847-853) in N. Frankrijk samengesteld door een onbekenden schrijver, die haar op naam zet van St. Isidorus Hispalensis, hier met den bijnaam Mercator. Doel van de Pseudo-Isidorus is niet de macht der pausen te grondvesten of te vergrooten, maar de verdediging der bisschoppen tegen de overmacht der metropolieten en het herstel der kerkelijke tucht in Frankrijk. Wat de stof aangaat, zijn de in 100 decretalen samengevatte fragmenten grootendeels echt; valsch zijn de datums en het toeschrijven aan verschillende pausen. Zeer lang werd de P.-I. als echt beschouwd, een bewijs, dat zij geen ingrijpende veranderingen bevat van de algemeen aangenomen leer omtrent de pauselijke macht. Valschheid werd aangetoond door vsch. Kath. geleerden, o.a. kard. Nicolaus van Cusa en Torquemada. De P.-I. heeft desondanks niet geringe diensten bewezen. Vroeger een stokpaard van antipauselijken, heeft zij nu als zoodanig wetenschappelijk alle waarde verloren: „de geschiedbeschouwing, zegt de Protestant Richter, die de pauselijke macht deed ontstaan uit het Pseudo-Isidorisch bedrog, is met reden vergeten”. *Drehmanns.*

Pseudo-isochromatische tafels, tafels, dienend tot onderzoek van → kleurenblindheid.

Pseudo-Klassiek noemt men het decadente neo-Klassicisme der 18e eeuw, gelijk het in Ned. in → Nil Volentibus Arduum en de Dichtgenootschappen der genoemde eeuw zijn beoefenaars had.

Pseudolarix, → Lariks.

Pseudologia phantastica is een verschijnsel, dat men meestal tot het gebied der psychopathie rekent. De daaraan lijdende persoon weet steeds grootsche en fantastische verhalen te verzinnen, die den niet ervaren toehoorder als geheel geloofwaardig kunnen voorkomen, terwijl ook de patiënt zelf deze verzinsels in meer of mindere mate als waar aanneemt. *v. d. Sterren.*

Pseudomorphose noemt men in de g e o l o g i e het verschijnsel, dat een mineraal voorkomt in den kristalvorm van een ander mineraal. Dit kan het gevolg zijn van een modificatieverandering van het mineraal, waarbij het chemisch dus onveranderd blijft (paramorphose), of van een algeheele vervanging (eigenlijke p.). In het eerste geval verandert wel de rangschikking der atomen in het kristalrooster, maar de afzonderlijke kristallen van de nieuwe modificatie blijven zoo gerangschikt, dat de uitwendige vorm behouden blijft: bij den overgang van leuciet van regulair naar rhombisch blijft de algemeene vorm van het kristal bewaard. In het andere geval lost het oorspr. mineraal op en zet het nieuwe zich in de aldus ontstane holte zonder eigen kristalvorm af: kubusjes van limoniet, als p. naar pyriet. *Jong.*

Pseudoniem is aanvankelijk een gefingeerde naam, later een geschrift onder gefingeerden naam uitgegeven, gelijk dat in de Renaissance, maar ook in de 19e e. zeer gebruikelijk was. Zie verder → Anoniem.

L i t.: M. Holzmann en H. Bohatta, Deutsches Anonymen-Lexikon (VII 1928, 1501-1926).

Pseudoparalyse heeten de verschillende ziekten, die veel gelijkenis hebben met de paralyse of dementia paralytica (→ Dementie).

Pseudoparenchym, → Hyphen.

Pseudopodiën of s c h ij n v o e t j e s, dunne uitsteeksels van het protoplasma (→ Cel, 4°), waaruit de onregelmatig gevormde cellen der witte bloedlichaampjes en van sommige eencellige wezentjes (bijv. amoebe) bestaan. P. dienen voor de voedselopname en voortbeweging. Zij kunnen uitgestulpt en ingetrokken worden. Bij de voortbeweging stroomt het protoplasma der cel in de p., zoodat deze grooter worden en zich

voorwaarts bewegen, terwijl op andere plaatsen het protoplasma zich terugtrekt. Daarbij worden voortdurend nieuwe p. gevormd. Deze temporaire bewegingsorganellen worden in vsch. vormen aangetroffen. 1° lobopodiën: breede uitstulpingen met afgerond uiteinde; 2° filopodiën: dunne, niet vertakte uitsteeksels; 3° rhizopodiën: dunne, sterk vertakte uitstulpingen; 4° axopodiën: zéér dunne, weinig vertakte draadvormige uitstulpingen, waarbij de asdraad een fibrillaire structuur vertoont. Komt voor bij Heliozoa. *Melsen.*

Pseudoscorpionidae, orde van spinnen, die scharen dragen en daardoor op schorpioenen gelijken. Het zijn kleine dieren (bijv. boekenschorpioen).

Pseudo-Smerdis was een bedrieger, die zich uitgaf voor den door Cambyses (522) in het geheim vermoorden jongsten zoon van Cyrus den Grooten. Hij werd algemeen erkend en regeerde, toen Cambyses zich, aan zijn zaak wanhopend, gezelfmoord had, 7 maanden over het Perz. rijk, waarna hij door Darius overvallen en gedood werd (521). *Zoetmulder.*

Pseudotachyliet, een glazig gesteente, gelijkend op basaltglas (tachyliet), maar ontstaan door intensen druk, waardoor plaatselijk smelting is opgetreden. Verwant met myloniet.

Pseudozuur (s c h e i k.). Een groep van organische verbindingen, nl. de primaire en secundaire nitroverbindingen, bestaat in twee tautomere vormen. Eén van deze vormen is in staat om, evenals de zuren, met basen zouten te vormen. Aangezien de andere voor een zuur kenmerkende eigenschappen ontbreken, spreekt men van pseudozuren; een andere veel gebruikte naam is a c i-v o r m.

Psichari, E r n e s t, voortreffelijk Fransch romancier van Kath. overtuiging. * 27 Sept. 1883 te Parijs, gesneuveld 22 Aug. 1914 te Saint-Vincent-Rossignol (België). Vooral Le Voyage du Centurion (1916), autobiographische schets van de bekeeringsgeschiedenis van een jong officier, heeft belang; hij is daarenboven een der heerlijkste vruchten, die het litterair Katholiek renouveau, volgend op de scheiding van Kerk en Staat, afwierp.

Ernest Psichari.

A n d e r e w e r k e n : Terres de Soleil et de Sommeil (1908) ; L'Appel des armes (1913) ; Les Voix qui crient dans le désert (1920). — L i t. : H. Massis, La Vie d'E. P. (1915) ; A.-M. Goichon, E. P. (1925) ; Henriette Psichari, E. P. mon frère (1933). *Willemyns.*

Psila, → Wortelvlieg.

Psilomelaan (g e o l.), een colloïdale variëteit van → bruinsteen (MnO_2), in ronde massa's met donkere glanzende oppervlakte voorkomend.

Psilophytales, zeer eenvoudige loofplanten, die bestaan uit stengels met smalle, doornachtige bladeren en rhizomen. Komen alleen voor in Devoon. Waarschijnlijk voorloopers der varens. De onder-Devonische soort Psilophyton Goldschmidti heeft bladeren, die wijzen op het varenbladtype; duidelijker is dit varenachtige bladtype echter ontwikkeld bij een andere Devonische plant: Aneurophyton (→ Pteridospermae). De systematische positie is nog niet zeker.

Psittacornithes, Lat. naam voor → papegaaien.

Psittacosis, → Papegaaienziekte.

Pskow (Duitsch: P l e s k a u), Russ. stad in het district Leningrad, aan de Pskowa en Welikaja; ca. 45 000 inw. Vlas- en graanhandel, hout- en lederindustrie. In de 16e eeuw dreef P. een levendigen handel met West-Europa en het was, totdat de Engelschen en Hollanders den handel leidden over de Witte Zee, het eenige aanknoopingspunt tusschen Rusland en het Westen. In den Wereldoorlog was 1915-'17 het Russ. hoofdkwartier te P. gevestigd; op 15 Maart 1917 teekende Nicolaas II te P. zijn troonsafstand. In Febr. 1918 werd P. door de Duitsche troepen bezet. *v. Son.*

Psocidae, Lat. naam voor → houtluizen.

Psoriasis (D.: Schuppenflechte), veelvuldig voorkomende, erfelijke huidziekte, waarbij op bepaalde gedeelten der huid, vnl. aan knieën en ellebogen, doch ook elders paarlemoerachtige, schubvorming vertoonende vlekken optreden. Ook de behaarde hoofdhuid en de nagels worden er dikwijls door aangetast. Als behandeling worden, naast zalven of tincturen met teerpreparaten, chrysarobine en andere medicamenten, inwendig arsenicum toegediend. *E. Hermans.*

Psychasthenie (‹ Gr. psuchè = ziel) is een abnormale geestelijke toestand, die vooral gekenmerkt is door een geestelijke zwakte en door verschillende dwangmatige gedachten en twijfels. De grens t.o.v. de → dwangneurose is zeer onscherp en tegenwoordig zal men dan ook vele gevallen van p. tot de dwangneurose rekenen. *v. d. Sterren.*

Psyche (‹ Gr. psuchè = ziel), **1°** → Ziel.

2° Persoon uit de Grieksche mythologie. → Amor en Psyche.

3° Staande toiletspiegel, draaibaar om een horizontale as. Het meubel komt op in den Empire-tijd.

Psychiatrie is de wetenschap van de afwijkingen van het geestesleven. De p. als wetenschap (d.w.z. als het begrijpen van den onderlingen samenhang en de oorzaak der verschijnselen) is nog betrekkelijk jong. Een eerste ontwikkeling was pas mogelijk na en in aansluiting aan de ontwikkeling der biologische en medische wetenschap. De kennis van de ontwikkeling, den bouw en de verrichtingen van het zenuwstelsel en de kennis van de ziekteoorzaken en van de ontwikkeling en het verloop der ziekteprocesssen, waren de eerste voorwaarden en de eerste toegangswegen voor een beter begrip der psychische stoornissen. Hieraan aansluitend werden verder belangrijke inzichten gewonnen uit de langdurige observatie der psychische afwijkingen. Zoo groeide zelfs de overtuiging, dat men langs dezen zuiver biologischen weg der anatomie, physiologie en pathologie de geheele p. zou kunnen opbouwen. Daarbij werd echter over het hoofd gezien, dat deze beschouwingswijze slechts een der toegangswegen was en dat anderzijds ook een psychologische beschouwing van groote beteekenis was. In deze richting werden ook wel vsch. pogingen ondernomen, maar zij brachten toch betrekkelijk zelden een inzicht in den werkelijken samenhang en de oorzaak der verschijnselen. Eerst het baanbrekende werk van Freud (→ Psycho-analyse) bracht een veel dieper inzicht in het verloop der abnormale en normale psych. processen. Ofschoon hij is uitgegaan van de studie der neurosen, zijn zijn vindingen

ook van wezenlijke beteekenis voor het begrijpen der psychosen en van het normale psychische leven.

Het gebied der p. kan men grof schematisch in twee deelen verdeelen, nl. in dat der psychosen en dat der neurosen.

De psychosen zijn de zwaardere stoornissen en het begrip valt ongeveer samen met dat van krankzinnigheid. Hieronder vallen: 1° De afwijkingen, die optreden bij verval van hersenweefsel, speciaal der hersenschors. In hoofdzaak zijn deze vormen gekenmerkt door het optreden van → dementie en eventueel van neurologische verschijnselen. 2° De afwijkingen, die optreden bij aandoeningen der hersenschors, waarbij het weefsel wel tijdelijk zeer ernstig wordt beschadigd, maar waarbij herstel toch nog kan optreden. Men kan hier spreken van een tijdelijke stoornis der functie tegenover de blijvende stoornis van den bouw bij de eerste groep. Psychiatrisch treedt hier vooral het beeld van het → delirium en van de → amentia op. 3° De afwijkingen, die optreden bij stoornis der hersenen door afwijkingen in de ontwikkeling of door vroegtijdige hersenziekten. Dan spreekt men psychiatrisch van achterlijkheid of → oligophrenie. 4° De afwijkingen, die men rekenen kan tot de → manisch-depressieve psychose, waartoe ook de meeste vormen van → melancholie moeten gerekend worden. 5° De meest veelvuldig voorkomende, zwaarste vormen van krankzinnigheid, die tot de groep der → schizophrenie gerekend worden. 6° De in het kader der epilepsie of vallende ziekte optredende psychische afwijkingen.

De groep der neurosen en der daarmede verwante psychopathische perversies en karakterafwijkingen laat een indeeling veel minder gemakkelijk toe vanwege de vele overgangen en combinaties. Men zie daarvoor: → Neurose; Aktualneurose; Psychoneurose; Hysterie; Dwangneurose; Phobie; Neurasthenie; Psychopathie; Sexueele psychopathologie. *v. d. Sterren.*

Psychiatrische Afdeeling (Belg. recht) is een afd., ingericht bij de voornaamste Belg. gevangenissen met het oog op de inobservatiestelling en het onderzoek van personen, die verdacht zijn te lijden aan krankzinnigheid, zware geestesstoornis of zware geesteszwakheid. De afd. staat onder de leiding van een geneesheer-psychiater, door den koning benoemd; deze wordt bijgestaan door bewakers, die een bijz. opleiding hebben genoten als verplegers. In de P. A. worden ondergebracht de verdachten, die teekenen van anomalie geven of door een rechtsprekend college in observatie worden gesteld, en de veroordeelden, die door hun wangedrag of anderszins blijken geven van krankzinnigheid of psychopathie. *Collin.*

Psychiatrische Commissie. In België is een P. C. ingesteld door de wet van 9 April 1930; zij is samengesteld uit: een werkelijk of rustend magistraat, benoemd door den eersten voorzitter van het Hof van Beroep, voor een jaar; een advocaat, benoemd door den minister van Justitie, op een dubbele lijst voorgedragen door den Tuchtraad en door den procureur des konings; een geneesheer bij de Psychiatrische Afdeeling, eveneens benoemd door den min. van Justitie. De P. C. is bevoegd om het gesticht aan te duiden, waarin de geïnterneerde moet worden opgesloten, en om uitspraak te doen over de invrijheidstelling van de geïnterneerden. De P. C. moet eveneens advies geven, wanneer een veroordeelde teekenen heeft gegeven van krankzinnigheid, zware geestesstoornis of zware geesteszwakheid en wanneer zijn overbrenging naar een bijz. gesticht wordt voorgesteld. *Collin.*

Psychiatrisch-forensisch vraagstuk, betreft de positie en functie van den psychiatrischen deskundige voor den rechter. Van belang vooral voor toerekenbaarheid en voor terbeschikkingstelling van psychopathen.

Psychical Research, Studievereeniging voor, → Parapsychologie.

Psychisch is het aan de ziel of aan het levensprincipe eigene; → Ziel. P. is niet hetzelfde als bewust; het omvat het bewuste, onderbewuste en psychisch onbewuste. Sommigen gebruiken het woord p. ter aanduiding van het vegetatieve, sensitieve en geestelijke; anderen beperken de term tot de eerste twee groepen. *Hoefnagels.*

Psychisch atomisme, → Atomistische psychologie; Associatie-psychologie.

Psycho-analyse (= zielsontleding) is een psychische geneesmethode, door S. → Freud sinds het eind der 19e eeuw tot ontwikkeling gebracht. Nadat Breuer en Freud bemerkt hadden, dat het in hypnose opnieuw bewust maken van pijnlijke gebeurtenissen, die schijnbaar vergeten waren, genezend werkte, trachtte Freud eenzelfde gunstig resultaat zonder hypnose te bereiken. Daartoe liet hij zijn patiënten hun invallen vertellen, naargelang ze voor den geest kwamen, al leken ze nog zoo dwaas en nutteloos, vorschte naar hun droomen en de met het vertellen daarvan gepaard gaande invallen (→ Inval). Dit alles om de verborgen geestelijke verwikkelingen op te sporen, die vanuit het → onbewuste ziektemakend werkten. Bij dat zoeken stootte men geregeld op een psychischen → weerstand, die vnl. door het tot stand komen van een gevoelsbinding aan den geneesheer, de → overdracht, overwonnen werd. Vooral bepaalde neurosen worden aldus behandeld: hysterie, neurasthenie, dwangneurose.

Naast en met het gebruik van deze methode ontwikkelde Freud een theorie. Hij ging uit van de veronderstelling, dat voorstellingen, gewoonlijk van pijnlijken aard, uit het bewustzijn verdrongen worden en in het onbewuste blijven voortbestaan. Van daaruit kunnen zij dan in den vorm van symbolen in den droom, als vergissingen of versprekingen in het leven van allen dag of ook als ziekelijke verschijnselen haar invloed doen gelden in het bewuste leven.

Aanvankelijk legde Freud vooral nadruk op de sexueele driften als veroorzakers van ongeregeldheden in het psychische. Later kwam hij ertoe twee driftsoorten aan te nemen: de sexueele en de doodsdrift. De eerste zou dienen voor den opbouw van het leven en haar geheel van energie wordt libido genoemd. Het is de levensdrift, die zich tot voorwerpen buiten het ik kan wenden, tot zgn. object-bezetting overgaat en dan objectlibido heet. Voorzooverre de levensdrift zich terugtrekt op het eigen ik, wordt zij ik-libido genoemd. De doodsdrift komt naar buiten tot uiting in den vorm van agressie- en vernietigingsneigingen. De sexueele driften bouwen op en de doodsdrift breekt af en het leven bestaat in de uitingen hetzij van het conflict hetzij van het evenwicht tusschen beide driftsoorten. Uiteindelijk overwint de mensch in beide: in de vernietigingsdrift door den dood en in de sexueele drift door de voortplanting.

Het rijk der driften is een geheimzinnige macht, door Freud het „Es” genoemd. Daar heerscht het beginsel van den lust. Daarnaast staat het, onder invloed van de buitenwereld veranderde, oppervlakkige deel van het Es, dat „ik” genoemd wordt. Dit „ik” moet zorgen voor

de aanpassing van den mensch aan de werkelijkheid: het kan dus niet in alles den lust volgen, maar tracht de strevingen, waarmee het zich niet kan vereenigen, te verdringen naar het Es. Gewoonlijk zijn het feiten van sexueelen aard, die meestal reeds in de vroege jeugd verdrongen worden onder invloed van de omgeving. Heeft de verdringing te sterk plaats, dan kan er een → neurose uit volgen: → Oedipuscomplex, → castratiecomplex, infantiele regressie en → fixatie. Bij een normale ontwikkeling wordt er een über-Ich of ideaal-ik gevormd, doordat het kind zich vereenzelvigt met zijn vader of met een anderen opvoeder en zoo diens opvattingen en eischen overneemt. Door dit proces, dat identificatie genoemd wordt, is het Oedipuscomplex althans voorloopig overwonnen en heeft het Ik zich tevens aan het Es onderworpen. Heeft er bijv. identificatie met den vader plaats, dan komt object-bezetting van het vaderimago (→ Imago, 2°) tot stand.

Het ideaal-ik heerscht als een soort geweten over het ik. De spanning tusschen de eischen van het ideaal-ik en de handelingen van het ik veroorzaakt het schuldgevoel. Door de strenge censuur, die op de strevingen uit het Es wordt uitgeoefend, kunnen zij alleen gesymboliseerd of in den vorm van hoogere strevingen gesublimeerd in het bewustzijn optreden. Godsdienst, wetenschap, kunst en zeden worden zoodoende beschouwd als voortbrengselen der driften.

Volgens Freud mag men zich niet psycho-analyticus noemen, als men niet alle grondpijlers van zijn theorie aanvaardt. Deze bestaan in het erkennen der onbewuste psychische processen, de leer van den weerstand en de verdringing, de waardeering van het sexueele en van het Oedipuscomplex.

Waardeering. Wetenschappelijk is Freud een geniaal baanbreker. Hij heeft de aandacht gevestigd op belangrijke feiten: het onbewuste, de dynamiek der driften en met name van de sexueele, de persoonlijkheid als geheel. Jammer is, dat hij de feiten en de theorie dooreenhaalt, en uit de ervaringen, bij zenuwpatiënten opgedaan, een normale psychologie en zelfs een levensbeschouwing wil opbouwen. Onwetenschappelijk is de manier, waarop Freud en zijn volgelingen alle hoogere menschelijke uitingen trachten terug te brengen tot de werking van één of een paar driften.

Dat Freud's leer desondanks ingang heeft gevonden is voor een belangrijk deel te danken aan zijn vaak fascineerende schrijfwijze: hij weet zijn voorbeelden zoo te kiezen en de dingen op zulk een beeldrijke wijze voor te stellen, dat zelfs een waaksch lezer te spoedig geneigd is zijn critisch vermogen op zij te zetten. Op den duur zullen waarschijnlijk zijn „Studien ueber Hysterie” (1893) en ten deele zijn „Traumdeutung” (1900) van de meeste beteekenis blijken (S. Freud, Gesammelte Schriften, 12 dln.). In zijn latere werken worden zijn veronderstellingen hoe langer hoe overvloediger en gewaagder, al blijft hij gematigd vergeleken bij vele van zijn volgelingen. Bij deze laatsten is de p. vaak geworden tot een wereldbeschouwing, die met wetenschap weinig meer uitstaande heeft, verdedigd wordt met de onverdraagzaamheid en het fanatisme van een nieuw „geloof” en bijv. leerlingen, die een anderen weg gegaan zijn, zooals Jung en Adler, als „afvalligen” bestempelt.

Van Katholiek standpunt kan de psycho-analytische methode, aangewend door een gewetensvol vakkundige, gebillijkt worden, al moet men, daar zij groot gevaar voor geloof en zeden kan beteekenen, voldoenden grond hebben om er zich aan bloot te stellen. Daarnaast blijft het gevaar, dat in het lang verloop van een psycho-analytische behandeling een hebbelijkheid wordt gekweekt tot een eigenaardige zelfanalyse, die niet bevorderlijk is voor de geestelijke gezondheid. De psycho-analytische theorie bevat inzichten, die van groote waarde zijn. In haar geheel is zij onaanvaardbaar; voor Freud bestaat God immers alleen in de verbeelding en is godsdienst een gemeenschappelijke neurose. Een kring van Kath. psychologen zal eerlang een studie over wat aanvaardbaar is van de psycho-analyse het licht doen zien.

Lit.: W. J. de Haan, Psycho-analyse (1935); J. de la Vaissière, La théorie psychanalytique de Freud (1930); Psycho-analyse, Verslag v. d. Ver. v. Thom. Wijsbeg. (Bijlage Studia Cath. 1935). *Chorus.*

Psychodrama, de naam voor een modern soort drama met slechts één speler, die in monoloog zijn ziel uitbeeldt. Het genre stamt van R. von Meerheimb (1888) en F. Hähnel (1893), terwijl A. Bronnen er instrumentale muziek mee verbond.

Psychogalvanische verschijnselen (geneesk.). Bij alle functies der organen ontstaan er ook electrische verschijnselen. Bij het hart (→ Electrocardiogram) is dit tot een belangrijke onderzoekingsmethode geworden. Ook bij hersenprocessen en als affecten zich afspelen, ontstaan er electrische verschijnselen, die daarom p. v. genoemd worden. *v. d. Sterren.*

Psychognostiek (< Gr. psuchè, en: gnoostikè = studie) is lezen van de eigenschappen, die voor een bepaalden mensch kenmerkend zijn, uit zijn lichaamsbouw, uit den vorm van zijn schedel, uit zijn bewegingen, handelwijzen en uit de producten daarvan.

Psychogram, persoonlijkheidsbeschrijving, die, bijv. aan de hand van een vragenlijst, het bijzondere, dat ieder mensch kenmerkt, op den voorgrond stelt.

Psychologie (wijsbeg.), de leer van het levensbeginsel, de ziel, haar eigenschappen en haar werkzaamheid of levensuitingen; gewoonlijk zielkunde genoemd.

Voortbouwend op Plato, die in zijn dialogen verschillende zielsproblemen heeft behandeld, met name de onsterfelijkheid van de ziel, is Aristoteles met zijn systematisch werk Over de ziel en een achttal kleinere werkjes (Parva Naturalia) de grondlegger geworden der hedendaagsche psychologie. St. Thomas schreef een commentaar op Aristoteles' zielkunde en op een paar van die kleinere studies; bovendien een zelfstandig werkje Quaestiones disputatae de Anima, terwijl ook in zijn beide Summa's de voornaamste zielkundige vraagstukken ter sprake komen: zeer lezenswaardig is bijv. zijn traktaat De passionibus animae (Ia IIae, qu. 22-48).

Chr. Wolff (1679-1754) maakt voor het eerst onderscheid tusschen een zgn. rationeele en een empirische p. De eerste, meer aansluitend bij de oude Aristotelische p., bestudeert vnl. het wezen der ziel en haar eigenschappen, om hieruit dan haar werkzaamheid te verklaren. De tweede, vooral uitgaande van Locke en Hume, beperkt zich tot analyse en beschrijving der zieleacten („zielkunde zonder ziel”), waarvan de statistische wetmatigheid wordt vastgesteld, terwijl al dan niet een diepere verklaring daarvan wordt gezocht.

A) Rationeele psychologie. Terwijl de empirische of positieve p., ten gevolge der daarin toegepaste inductieve onderzoekingsmethoden, een snelle ontwikkeling

doormaakte en reeds in allerlei onderdeelen werd gesplitst (zie onder), heeft de rationeele of wijsgeerige p., die beter ziele-l e e r of ziele-w e t e n s c h a p dan zielkunde zou worden genoemd, den opzet van Aristoteles in hoofdzaak behouden. Ze bespreekt het bestaan eener zelfstandige → ziel en onderzoekt dan haar wezen en eigenschappen, die onderscheiden kunnen worden in w e z e n s-eigenschappen als → enkelvoudigheid, → onstoffelijkheid, onsterfelijkheid, en w e r k-eigenschappen of → vermogens, waarbij met name de problemen betreffende → verstand en → vrijen wil worden behandeld. Eveneens haar verhouding tot het lichaam en de vraag naar haar ontstaan. Dit alles wordt speciaal bestudeerd bij den mensch, ofschoon de vraagstukken omtrent zijn vegetatief en sensitief leven ook gelden voor plant en dier; vandaar heet de p. ook dikwijls a n t h r o p o l o g i e.

L i t.: St. Thomas, Comm. in Arist. libr. de Anima (ed. Pirotta, 1925); Quaest. disp. de Anima (ed. Hedde, 1912); Geyser, Lehrb. der allg. Psych. ([2]1912); Fraenkel, Aristoteles' zielk. (1919); Beysens, Alg. Zielk. (3 dln. [2]1920); Aengenent-Wesseling, Handb. der Zielk. ([3]1923); Mercier, Psychologie (2 dln. [11]1923); Bavinck, Inl. in de Zielk. (1926); Van den Berg, Onze zorgzame Schepper (1930, 13-43); Vogels, Zielk. (2 dln. 1930); Rombouts, Zielk. Begrippen ([4]1935); Broermann, De Cock en De Vos, Alg. Zielk. (1934), De Raeymaeker, Wat denkt U van den mensch? (1936). *v. d. Berg.*

B) De **empirische psychologie** (ervarings-, experimenteele, proefondervindelijke of positieve p.) bestudeert niet de ziel, die onttrokken is aan de ervaring; zij gaat na, wat in de ervaring onmiddellijk te constateeren is van de zielewerking; dat zijn de waarneembare specifiek menschelijke en dierlijke gedragingen (innerlijke daden, uiterlijke handelingen en de daarmee samengaande ervaringen). Die gedragingen worden onderzocht als reacties op in de ervaring constateerbare omstandigheden. Deze omstandigheden zijn deels innerlijk (hoedanigheden, neigingen, geschiktheden, kennis, toeleg van het individu), deels uiterlijk (weersomstandigheden, menschen en dingen der omgeving, gebeurtenissen); beide groepen zijn altijd werkzaam, alleen hun invloed op de verschillende gedragingen wisselt. De omstandigheden en de gedragingen zijn als verschijnselen dikwijls alleen kenbaar door het individu, dat de gedragswijze vertoont, dikwijls ook waarneembaar door anderen. Mededeelingen, die iemand (subject) verstrekt over de bedoeling van zijn gedrag en over de wijze, waarop hij de omstandigheden heeft opgevat, mogen voor wetenschappelijk onderzoek soms onmisbaar zijn, toch zullen zij daar alleen critisch mogen worden gebruikt. In verband met de v o o r b ij g a a n d e g e d r a g i n g e n worden ook bestudeerd de b l ij v e n d e p r o d u c t e n der menschelijke handeling (geschriften, gebruiksvoorwerpen, kleeding, gebouwen), in zoover die producten hun maker leeren kennen. Een gedrag wordt mede bepaald door den aard van het (reëele of niet reëele) ding, waarop het is ingericht: naar een zichtbaar ding kijken we, naar een hoorbaar iets luisteren we. Een psychologische beschouwing moet de dingen, waarop het gedrag is gericht, in aanmerking nemen (psychophysische of natuurwetenschappelijke, en geesteswetenschappelijke p.); meer echter ook niet; de aard dier dingen ligt buiten haar rechtsgebied.

Populaire psychologie. Ieder heeft zijn kennis van het innerlijk leven en begrijpt het eigen gedrag en dat van anderen ook zonder studie van de wetenschappelijke p. voldoende voor zijn omgang met andere menschen; door toeleg en ervaring verrijkt, is die persoonlijke p. (menschenkennis) een kostbaar bezit voor allen, die leiding moeten geven aan menschen (zieleleider, psychiater, redenaar, kunstenaar, opsteller van reclame); zij is een kunst, een vaardigheid, maar geen wetenschap.

De **methode** en de **verklaringswijze** der empirische p. berusten op het beginsel: gedragingen, die regelmatig volgen op bepaalde omstandigheden, gebeuren noodzakelijk. De empirisch, d.w.z. in de ervaring, geconstateerde noodzakelijkheid wordt in wetten uitgedrukt. De vrije wil sluit de geldigheid zelfs van strenge psychologische wetten (een mensch streeft naar het goede) niet uit. Het opsporen der voorwaarden bijv. van geschiktheden, die maken, dat een individu in gegeven omstandigheden op een bepaalde wijze zal handelen, is een vaststelling van een regelmatige opeenvolging. In die voorwaarden zijn niet noodzakelijk de eigenlijke oorzaken of de aard van den samenhang aangewezen. Om hierover uitsluitsel te geven, moet uit de gedragswijze de natuur van mensch of dier worden afgeleid; dit is een taak der wijsgeerige p., die de empirische wetenschap moet aanvullen.

Indeeling. Wat regelmatig bij de menschen voorkomt behandelt de a l g e m e e n e p.; verschijnselen, die samenhangen met geslacht, temperament, landaard en beroep, staan in de d i f f e r e n t i e e l e en t y p o l o g i s c h e p.; gedragingen, die eigen zijn aan de ontwikkelingsstadia van een mensch, worden uitgelegd in de g e n e t i s c h e p. (kinderpsychologie, enz.); de gedragingen ten gevolge van de wederkeerige beïnvloeding der menschen behandelt de s o c i a l e p. (p. van het gezin, van de vereeniging, van de menigte; → Massapsychologie); cultureele gedragingen en de producten daarvan worden nagegaan door de g o d s d i e n s t-psychologie, de p. van de k u n s t, r e c h t s-psychologie, p. van het handschrift (g r a p h o l o g i e); uitzonderlijke, vreemde verschijnselen (gedachtenlezen, telekinese) worden in de → p a r a p s y c h o l o g i e besproken. Over de ziekelijke verschijnselen handelt de psychopathologie of p a t h o l o g i s c h e p. Naast de p. van den mensch, die het voornaamste is, staat de dierpsychologie.

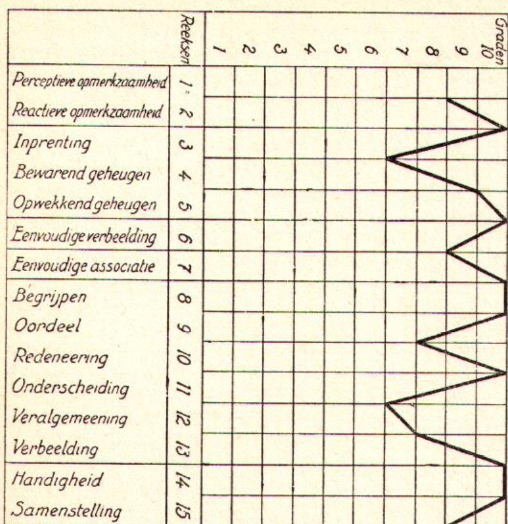
Toepassingen. De p. wordt aangewend in de opvoeding, in de geneeskunde (medische p.), in de rechterlijke praktijk (forensische p.); de p. is ook in dienst gesteld van de beroepskeuze (de rechte man op de rechte plaats; → Psychotechniek); in het bedrijfsleven helpt zij bij het opstellen der aanleermethoden, de rationalisatie van de productiewijzen en bij de selectie der werkkrachten en het voorkomen van ongevallen; de p. van de reclame is bedoeld om verkoop en omzet te verhoogen.

L i t.: G. Heymans, Inl. tot de speciale p. (2 dln. 1929); F. Roels, Handb. der P. (verschenen deel I-III 1934); J. Fröbes S. J., Lehrb. der experim. P. (standaardwerk, 2 dln. [3]1929). *Th. Rutten.*

Psychologische roman. De roman, in den modernen zin van het woord, sinds de Romantiek, is uiteraard psychologisch. Maar p. r. noemt men die, welke bijna geheel bestaan uit ontleding van zieleleven, bijv. die van Dostojewskij.

Psychologisch gezegde, → Onderwerp.

Psychologisch profiel, graphische voorstelling van den uitslag van een reeks van tests, waarmee de psychische functies en de betrekkingen tusschen de functies onderling worden onderzocht. Voorbeelden: de tests van Rossolimo, Vermeylen. De kleinkinder-

Voorbeeld van een psychologisch profiel van Vermeylen.

test van Ch. Bühler ontwerpt een profiel voor de verstandsontwikkeling, de materiaalbehandeling (motorische vaardigheid), de sociale gedraging, het leeren.

Psychologisme, de wijsgeerige opvatting, dat niet de → logica, maar de → psychologie de fundamenteele wetenschap is, waarvan alle andere onderdeelen der wijsbegeerte slechts toepassingen zijn. Het ware en het goede worden hier afhankelijk gemaakt van de menschelijke psychè (→ Scepsis), terwijl de normatieve logische wetten worden opgevat als generaliseerende psychologische wetten.

Een der voornaamste vertegenwoordigers van het p., waartoe ook → Hume en de Eng. Empiristen moeten worden gerekend, was de Groninger hoogleeraar G. → Heymans (Ges. und Elem. des wissensch. Denkens, 2 dln. 1923). Het p. staat op kentheoretisch gebied tegenover het transcendentalisme van Kant, maar werd vooral bestreden in het phaenomenologisme van Husserl.

L i t.: Geyser, Erkenntnistheorie (1922); Van den Berg, Strijd om de Logica (1935). *v. d. Berg.*

Psychomotorisch, → Intrapsychisch.

Psychoneurosen (g e n e e s k.), neurosen, die in tegenstelling met de → aktualneurosen niet in hoofdzaak berusten op conflicten der tegenw. actueele situatie, maar voortspruiten uit vroegere, nog steeds voortwerkende conflicten. De hysterie en dwangneurose zijn voorbeelden van p. Zie verder → Psychoanalyse. *v. d. Sterren.*

Psychopaath, → Psychopathie.

Psychopathie (g e n e e s k.), psychische toestand, die daarop berust. dat de primitieve driften en neigingen niet normaal en harmonisch zijn vergroeid en in dienst der hoogere psychische instanties zijn gesteld; daardoor geven zij steeds weer aanleiding tot handelingen, die vooral voor de omgeving en de gemeenschap, maar toch vaak ook voor den persoon zelf nadeelig en storend zijn. Dat deze toestanden ontstaan, heeft zijn oorzaak zoowel in biologische, constitutioneele als in psychologische, paedagogische factoren en meestal in een samenwerking van deze beide. Vele gevallen van p. zijn sterk vermengd met neurotische elementen; daardoor wordt het ook begrijpelijk, dat sommigen bijv. de hysterie tot de neurosen, anderen haar weer tot de p. rekenen. *v. d. Sterren.*

N e d. r e c h t. Sinds de zgn. Psychopathenwetgeving, oorspr. ontwerp van 1911 onder minister R. Regout, na herhaalde wijziging wet geworden in 1925 en in werking getreden in 1928, kunnen psychopathen, waaronder voor Ned. strafrecht te verstaan zijn personen tusschen krankzinnigen en geestelijk gezonden in, ter beschikking van de regeering gesteld worden na bepaalde strafbare feiten, en mits het belang der openbare orde het bepaaldelijk vordert (artikel 37 vlg. Wetboek van Strafrecht). *Pompe.*

Psychopathologie, de wetenschap der abnormale psychische verschijnselen; zij onderscheidt zich dus van de → psychiatrie alleen daardoor, dat deze laatste, als meer op het practische gericht, ook de behandeling der afwijkingen in haar gebied betrekt.

Psychophysisch parallelisme, de leer, waarin aangaande de ziele- en lichaamsfuncties wel een psychische en een physische, maar geen psychophysische causaliteit wordt aanvaard. → Parallelisme.

Psychose, geesteszieke, de vakwetenschappelijke naam voor de zwaardere abnormale psychische toestanden, drukt ongeveer hetzelfde uit als het Ned. woord krankzinnigheid. Zie ook → Psychiatrie; Manisch depressieve psychose.

Psychosensorisch, → Intrapsychisch.

Psychotechniek omvat de toepassing van de in de psychologie gevonden resultaten in de geheele practische cultuur. Door sommigen wordt een beperkter beteekenis aan dit woord gegeven, zooals o.a. door Stern, die het beperkte tot de „Menschenbehaltung”. In de wijdere beteekenis kan de toepassing dus geschieden op het gebied van de beroepsleer, de opvoedkunde, de volksgezondheid, het economisch leven, de bedrijfshuishoudkunde, het recht, de kunst, enz. In deze beteekenis zou het woord t o e g e p a s t e p s y c h o l o g i e beter op zijn plaats zijn. Het woord p., dat alg. burgerrecht heeft verkregen, suggereert ten onrechte de aanwezigheid van een technischen component. Vsch. wetenschappen zullen de psychologie als hulpwetenschap bij haar toepassingen waarlijk behoeven. Zoo bijv. de opvoedkunde, die als fundament de structuur van de kinder-psychologie moet gebruiken.

Door sommigen wordt het woord p. gereserveerd voor de toepassing op het gebied van het bedrijfsleven, in welke gevallen ook wel over **industrieele psychologie** wordt gesproken. Vraagstukken van personeelselectie en beroepskeuze treden hier als onderdeelen der subjects-psychotechniek het meest naar voren. De grondlegger der p., prof. H. Münsterberg, heeft het ook vnl. tot dit terrein beperkt. Ook in Ned. wordt door velen onder p. datgene verstaan voor wat deze beperkt tot industrieele psychologie. In elk geval heeft de p. op dit terrein het meeste bereikt en als helper voor beroepskeuze en personeelselectie, om den juisten man op de juiste plaats te krijgen, treedt zij vooral op den voorgrond.

Twee belangrijke methoden kan men bij dit psychotechnisch onderzoek onderscheiden, nl. de functioneele methode en de persoonlijkheidsmethode. De f u n c t i o n e e l e m e t h o d e sluit aan op de oudere methode in de experimenteele psychologie, vooral op de associatie-psychologie. Zij beoogt een meting van de verschillende psychische en psycho-physische functies met behulp van instrumenten en soortgelijke hulpmiddelen, terwijl de p e r s o o n l i j k h e i d s m e t h o d e aansluit op de nieuwere richting in de psychologie, meer speciaal op de „Geisteswissenschaftliche Psychologie” van E. Spranger. Deze methode is niet ingesteld op het meten van functies, doch meer

in het bijzonder op de waardeering van de wijze, waarop de verschillende functies zich gedragen. Men heeft wel getracht, om ook hier, aansluitend op de uitdrukkingsmethode, tot meting van de diepere psychologische eigenschappen over te gaan, doch men is hierin, wegens de gecompliceerdheid van het zielkundig leven, niet geslaagd. De observatie is dan ook het belangrijkste middel, om tot de kennis van een bepaalde psychische structuur te kunnen komen.

Om tot een goede psychotechnische keuring te komen, wordt meestal het volgende proces gevolgd. Men begint met een arbeids-analyse, waarbij door informatie, observatie, zelfuitoefening, wordt vastgesteld, welke eigenschappen voor de uitoefening van het beroep noodzakelijk zijn. Daarop volgt de opstelling van de proeven, waarbij van oude of nieuwe methoden gebruik kan worden gemaakt, en daarop volgt de ijking, waarbij een vergelijking wordt gemaakt tusschen de uitkomsten van de proef en de beroepsresultaten. Deze ijking beoogt dus het bepalen van de betrouwbaarheid en van de proef zelf.

Het doel van zulke psychotechnische keuringen is, om in zeer korten tijd (bijv. een dag), uitgaande van een goede arbeids-analyse, de geschiktheid van een bepaald persoon voor een bepaald beroep vast te leggen. Zoodoende kan een goede psychotechnische keuring het experimenteeren langs den weg der ervaring, hetgeen voor werkgever en werknemer ongewenscht is, overbodig maken.

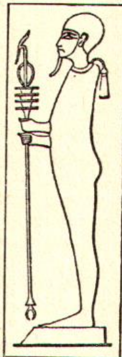
De p., die zich sinds het begin van de 20e eeuw snel heeft ontwikkeld, wordt in Ned. ook al door vsch. grootbedrijven en bureau's van beroepskeuze toegepast. Internationale congressen worden regelmatig gehouden (het vijfde in 1928 onder voorzitterschap van prof. dr. F. Roels te Utrecht). *de Quay.*

Psychotherapie, genezingsmethode, die met psychische middelen werkt. Er bestaan vele vormen van p., die niet alle tot een bepaald systeem zijn uitgegroeid. Men kent als zoodanig de suggestie, de autosuggestie (→ Coué), de persuasie, de hypnose. De → psycho-analyse is een p., die een geheel eigen karakter en methode heeft. *v. d. Sterren.*

Psychrometer, toestel om de luchtvochtigheid te meten. → Hygrometer.

Pt is het symbool voor het element → platina, bij de chemische schrijfwijze als afkorting gebruikt.

Ptah, een der voornaamste goden in het Oude Egypte, stadsgod van Memphis en beschermer van handwerkslieden, door de Grieken gelijkgesteld met Hephaestus. In de theologie van Memphis was P., ook T a - t e n e n genaamd, de oorspronkelijke god. Hij wordt voorgesteld in mummieachtige menschengedaante, kaalhoofdig, met een scepter in de hand. De Apis gold later als een soort incarnatie van Ptah. *Bent.*

Ptah.

Ptelea, Lat. naam voor → lederboom.

Pteranodon, uitgestorven vliegend reptiel, hoort tot de onderorde der Ramphorhynchidae, orde der Pterosauria. De p. hadden een zeer langen schedel, die een hooge kam droeg. Kaken zonder tanden. Oog voorzien van verbeenden oogring. Aantal halswervels 9 (zijn bijzonder groot), 11 rugwervels, 10 sacrale wervels. Staart zeer kort. Pubis breed. Voorste extremiteiten zeer lang, achterste iets korter. Tusschen voorste en achterste extremiteiten was een vlieghuid gespannen. Grootste spanwijdte bedroeg 7 m. Leefde in het Boven-Krijt. Gevonden in de Niobrara-afzettingen te Kansas. *v. d. Geyn.*

Pteria. Slag bij Pteria, de beslissende slag in den oorlog van Cyrus den Grooten van Perzië tegen koning Croesus van Lydië (547), die volgens Herodotus plaats had bij Pteria. P. is gelegen aan den Oostkant van den Halys, wijl Croesus dezen was overgetrokken. Soms, doch wel ten onrechte, wordt P. geïdentificeerd met de oude hoofdstad van het rijk der Hettieten, Chatti, het tegenw. Bogas-Keui. Croesus werd in dezen veldslag verslagen en Cyrus trok daarna verder naar het Westen naar de hoofdstad van Croesus' rijk Sardes, die hij veroverde. *Alfrink.*

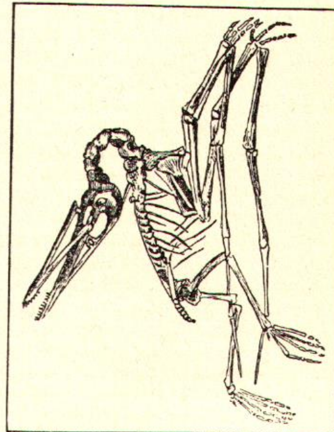
Pteridium, → Pteris.

Pteridophyta, → Vaatcryptogamen.

Pteridospermen of z a a d v a r e n s, fossiele klasse van de Gymnospermen. De bladeren zijn varenachtig. Het xyleem is een eenvoudige cylinder met secundairen diktegroei. De vruchten bestaan uit zaden, voorzien van schutbladeren. Van deze plantengroep worden de naaldboomen afgeleid. De voornaamste genera zijn: Aneurophyton, uit het Devoon, de oudste vorm. Verder zijn er vele Carbonische vormen bekend, die alle gemakkelijk door den vorm der bladeren te onderscheiden zijn, o.a. Sphenopteris, → Alethopteris, Neuropteris. Een ander geslacht, die veel in Perm gevonden wordt, is Glossopteris.

Pteris of P t e r i d i u m, geslacht van varens, waarvan een soort, de → adelaarsvaren, inheemsch is en een paar andere als kamerplant worden gekweekt. Kenmerkend is de naar achter gekrulde bladrand. P. wordt graag gebruikt voor het opmaken van bloemenmanden.

Pterocarpus, plantengeslacht van de fam. der Leguminosen. Komt met 30 boomvormige soorten in de tropen voor. Het harde kernhout is rood of bruin gekleurd. Het caliatour- of rood-sandelhout komt van P. santalinus, uit Indië, van Ceylon en de Philippijnen; het bastaard-teakhout van P. marsupinus, uit Voor-Indië, padokhout van P. indicus uit Z.-Azië. Afrik. soorten leveren het angola- en rozenhout. Harsachtige roode kleurstof komt van P. draco (drakenbloed) en P. erinaceus uit Middel-Amerika en West-Afrika. In W. Afrika is ook nog een struikvormige soort, P. esculentus, waarvan de vruchten gegeten worden. *Bouman.*

Pterodactylus.

Pterocarya, → Vleugelnoot.

Pterodactyl, staartloos vliegtuig. → Vliegtuig (sub Typen).

Pterodactylus, uitgestorven vliegend reptiel, hoort tot de onderorde der Rhamphorhynchidae, orde der Pterosauria. De schedel was lang en smal, de kaken waren voorzien van tanden. De

achterste extremiteiten waren grooter dan de voorste, tusschen beide extremiteiten in was een vlieghuid gespannen. Het dier had een korten staart. De metacarpale van den vliegvinger was langer dan de heele arm. De p. bereikte ong. de grootte van een arend. De skeletresten worden overvloedig aangetroffen in de lithographische steen van Solenhofen (Malm). *v. d. Geyn.*

Pterophyllum, → Naaktzadigen.

Pteropoden, → Vleugelslakken.

Pteropodenslik (geol.), een sediment, dat opgebouwd is uit vele kleine Pteropoda-(slakken-) schaaltjes; zij vormen een biogeen sediment. → Mariene afzettingen.

Pteropus, → Vliegende Hond.

Pterosauria, orde van uitgestorven vliegende reptielen. De voornaamste vertegenwoordigers zijn Rhamphorhynchus, Pteranodon, Pterodactylus.

Ptolemaeën, → Ptolemaeus I Soter.

Ptolemaeus I Soter (323-283), stichter van de dynastie der **Ptolemaeën,** een dynastie van 13 Macedonisch-Grieksche beheerschers van Egypte, sedert den dood van Alexander den Grooten (323 v. Chr.) tot aan de onderwerping van Egypte door de Romeinen (30 v. Chr.). Tot de Ptolemaeën behoorden behalve P. Soter: Ptolemaeus IV Philopator (223-204) en Ptolemaeus XII Auletes, wiens dochter de bekende → Cleopatra was. Naar Lagus, den vader van Ptolemaeus I, worden de Ptolemaeën ook **Lagiden** genoemd. Voor het rijk van P., zie de krt. tegenover kolom 745 in deel I. *Weijermans.*

Ptolemaeus, Gnostisch geleerde in de 2e eeuw. → Irenaeus van Lyon ontleende zijn uiteenzetting van de dwaalleer van → Valentinus vooral aan de werken van P., o.a. een verklaring van den Proloog van het Joannes-Evangelie. Behalve die fragmenten bij Irenaeus bezitten we nog een brief van P. aan de Christin Flora, waarin hij uit de onvolmaaktheden van de Oude Wet wil bewijzen, dat die niet het werk is van den hoogsten God, maar van den Demiurg.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Literatur (I ^{2}1913). *Franses.*

Ptolemaeus, Claudius, Grieksch astronoom, wiskundige en geograaf, te Alexandrië. Leefde begin 2e eeuw na Chr. Hij heeft door zijn Syntaxis Mathematica (voltooid tusschen 142 en 146, in Arab. vert. van al-Haj-jaj, 829-830, Kitab-al-Mijisti genoemd en vandaar later bekend geworden als Almagest), waarin hij, voortbouwend op Hipparchus, de geocentrische theorie der hemelbewegingen behandelt, grooten invloed op de ontwikkeling der astronomie tot in de 17e eeuw gehad. De Syntaxis bevat verder een catalogus van 1 028 vaste sterren, en een behandeling van vlakke en spherische trigonometrie. Voor de gesch. der aardrijkskunde is van belang zijn werk Geographia, waarin de kaarten zijn geteekend op grond van bepalingen van lengte en breedte (zie afb. 1 in kol. 181/182 in dl. I). Naast kleinere werken over wiskunde en astronomie (o.a. het Planisphaerium over stereogr. projectie), schreef P. een werk over optica en een over muziektheorie: Harmonica.

Uitg.: Opera Astronomica (ed. Heiberg; 2 dln. Leipzig 1898-1909); Geographia (ed. Müller en Fisher; 2 dln. 1883, 1901); Harmonica met comm. v. Porphyrius, in: Wallis, Opera Mathematica (III Oxford 1699).

Stelling van Ptolemaeus (wisk.). In een koordenvierhoek is het product van de diagonalen gelijk aan de som van de producten van de paren overstaande zijden. Bewezen in den Almagest (I, 10), gebruikt als grondslag voor een koordenrekening, die de functie van de latere goniometrie vervult. *Dijksterhuis.*

$xy = ac + bd$

Stelling van Ptolemaeus.

Systeem van Ptolemaeus, het bekendste der geocentrische (< Gr. gè = aarde; kentron = middelpunt) voorstellingswijzen van de bewegingen van zon, maan en planeten, waarbij nl. de aarde als stilstaand wordt gedacht, in tegenstelling met heliocentrische systemen (< Gr. hèlios = zon), waar de zon stilstaat. In het systeem van P., zooals trouwens ook nog bij Copernicus, zijn alle bewegingen cirkelvormig en langs den cirkel gelijkmatig, daar zulk een beweging bij de Grieken als de volmaakte gold, en, zegt P., volmaaktheid wezenseisch is bij de hemellichamen, die geen verstoring van orde en dus geen ongelijkmatigheid kennen, zooals die op aarde plaats kunnen vinden. Elke planeet heeft een eigen stelsel ingewikkelde bewegingen, waarvan de voornaamste zijn: 1° de cirkelbeweging van de planeet zelf langs een epicyclus (fig. b); 2° een beweging van het middelpunt m van den epicyclus langs een tweeden cirkel, den deferens. De cirkelbewegingen, althans die langs de deferenten, ontstaan doordat een bol (sfeer), waarop de deferenscirkel beschreven is, draait om een van zijn middellijnen als as. Men heeft zoo, van binnen uit rekenend, de zeven sferen van de maan, Mercurius, Venus, de zon, Mars, Jupiter en Saturnus. Dat P. hiermee geen kristallen of anderszins stoffelijke sferen bedoelde, maar een wiskundige uitdrukkingswijze gebruikte, wordt tegenwoordig algemeen gehouden. Tot de juiste waardeering van het systeem van P. moge het volgende nog helpen. Met behulp van een voldoend aantal cirkelbewegingen

Systeem van Ptolemaeus. Fig. a.: zon, aarde en Mars, heliocentrisch voorgesteld; fig. b: aarde en Mars, geocentrisch; fig. c: samenhang van beide voorstellingswijzen.

kan men elke nog zoo ingewikkelde omloopsbeweging, zoo nauwkeurig als men verlangt, benaderen (de tegenwoordig gebruikelijke oplossing van de bewegingsvergelijkingen met goniometrische reeksen doet niet anders) en het systeem geeft de werkelijkheid volgens de waarnemingsmogelijkheden van dien tijd voldoende nauwkeurig weer, op eenige kleinere onderdeelen na. Verder is iedere beweging van zon en planeten principieel evengoed geocentrisch als heliocentrisch te beschrijven. Ter illustratie hiervan geeft fig. a zeer vereenvoudigd de beweging om de zon van de aarde en Mars in een heliocentrisch systeem weer, fig. b de overeenkomstige beweging van de zon en Mars om de aarde in een geocentrisch systeem. In het eerste geval vindt men Mars, van de aarde uit, als het ware door de lijn aarde—zon—Mars te volgen, in het tweede geval met de lijn aarde—m—Mars. Beide lijnen eindigen echter altijd in hetzelfde punt (fig. c), wanneer de grootten van de banen en de omloopssnelheden geschikt gekozen zijn. Ten laatste blijft het systeem van P. niet staan bij de vraag alleen, hoe de planeten zich voordoen, maar houdt zich ook bezig met wat de planeten krachtens hun wezen zijn, en stelt zich daardoor onmiddellijk op een hooger plan dan de natuurwetenschappelijke theorie van den tegenwoordigen vorm.

Het is dan ook niet ondanks, maar wegens zijn kwaliteiten, dat het systeem van P. veertien eeuwen kon standhouden en met eere zijn plaats afstaan aan het systeem van → Copernicus. *de Kort.*

L i t.: W. de Sitter, Kosmos (1932; Ned. bew. 1934).

De Canon van Ptolemaeus is een lijst van koningen, samengesteld door Claudius Ptolemaeus en opgenomen in zijn boek Almagest (zie boven). De lijst begint met den Babylonischen koning Naboe-nasir (747), noemt vervolgens diens opvolgers op den troon van Babylon, daarna de Perzische koningen, dan de Grieksche, de Egyptische Ptolemaeën en de Rom. keizers, om te sluiten met Antoninus Pius (137-160). Bij iederen koning worden de jaren van zijn regeering aangegeven. Daarom is deze lijst van zeer groote beteekenis voor de chronologie. *Alfrink.*

Ptolemaïs, oude naam voor de stad → Akka.

Ptosis (Gr., = val), het omlaag hangen van het bovenooglid door verlamming van den opheffer van dit ooglid. Het geeft aan de patiënten een eigenaardig, slaperig uitzicht. Aangeboren p. is meestal dubbelzijdig, kan echter ook eenzijdig voorkomen; gaat vaak gepaard met andere bewegingsstoornissen van het oog. Operatieve behandeling kan verbetering brengen. P. komt verder voor als verschijnsel van zenuwziekten, die ook andere oogspierverlammingen veroorzaken; kan ook tot stand komen door verdikking van het ooglid, bijv. bij → trachoom. *Rubbrecht.*

Ptyaline (→ Gr. ptualon-speeksel) of d i a s t a s e is een → amylase of zetmeelsplitsend ferment, voorkomende in het speeksel van den mensch en vele dieren, vooral planteneters.

Ptyelys, → Schuimbeestje.

Pubertas (Lat.) = → puberteit. Zie ook → Impubes.

Puberteit (< Lat. pubescere = manbaar worden). Met de → praepuberteit en de → adolescentie of napuberteit kan men de p. samenvatten onder den naam rijpingsjaren (rijpende jeugd). In onze streken valt ze bij jongens ongeveer tusschen het 15e en 17e, bij meisjes tusschen het 13e à 14e en 16e levensjaar. Treedt de p. met vsch. van haar kenmerken abnormaal vroeg op, dan spreekt men van pubertas praecox.

De l i c h a m e l ij k e p. (die korter duurt dan de psychische p.) kenmerkt zich door de ingrijpende ontwikkeling van het kinderlichaam tot dat van een volwassene, waaronder ook de geslachtelijke rijping valt, welke gepaard gaat met het optreden der zgn. secundaire geslachtskenmerken (haargroei op sommige deelen van het lichaam; bij den jongen het omslaan van de stem en het uitkomen der eerste snor- en baardhaartjes, enz.). P s y c h i s c h vormt de p. de overgangsperiode tusschen kind- en volwassen zijn (→ Huwbare leeftijd; → Initiatie). Het kind komt met zijn ontdekking van eigen Ik eenzaam en alleen te staan in een wereld, die het niet begrijpt. De ontwakende belangstelling voor eigen innerlijk, gepaard met een subjectieve en egocentrische instelling tegenover het leven; de neiging tot radicaal zijn, tot critiek op en opstandigheid tegen de volwassenen; de conflicten met de buitenwereld; een sterk fantasieleven; zelfstandig willen zijn en doen; kuddegeest tegenover de leeftijdgenooten; twijfels op religieus gebied; de ontwakende geslachtsdrift en alles wat daarmee samenhangt (bekoringen, zonden, verkeerde gewoonten met hun diepgaande gevolgen voor de geheele karaktervorming); een sterk en onevenwichtig gevoelsleven, dat het zich ontwikkelende abstracte denken veelal overheerscht; een wereldvreemd en zich aan het leven daardoor voortdurend ergerend idealisme verklaren de innerlijke onzekerheid, die achter uiterlijke onverschilligheid en snibbige geslotenheid verborgen wordt. Zoo is de p. voor het kind een periode van tasten en zoeken.

Ook voor den opvoeder is de p. een moeilijke tijd; zij vraagt van hem een algeheele her-oriënteering, wat betreft zijn opvattingen over aard en karakter van het betreffende kind. Een verstandige en goede leiding, die zich niet opdringt en met het wezen van deze leeftijdsperiode (die niet geheel ten onrechte wel eens een tweede geboorte genoemd is) rekening houdt, wordt gaarne aanvaard en is van veel belang, al is de opvoeding vóór de rijpingsjaren genoten mede van grooten invloed.

Natuur en buitenleven beteekenen veel in deze leeftijdsperiode, waarin ook religieuze vorming voor het geheele verdere leven van groot belang is. Het jeugdwerk voldoet aan een innerlijke behoefte, o.a. omdat het de zucht naar avontuur, romantiek en ideaalvorming alsook de behoefte aan omgang met leeftijdgenooten en uitgroei tot zelfstandigheid kan bevredigen.

L i t.: F. Roels, Handboek der Psychologie. Psychologie der rijpende jeugd (1936); E. Spranger, Psychologie des Jugendalters ([14]1931); Ch. Bühler, Das Seelenleben des Jugendlichen ([5]1929); L. Bopp, Das Jugendalter u. sein Sinn ([2-3]1927); Kasperczyk, Reifende Menschen und Menschheitsreifung (1924); Allers, Das Werden der sittlichen Person (1929). *Berger.*

Pubes, → Impubes.

Publicani of t o l l e n a a r s waren Romeinsche ambtenaren ten tijde van Christus in Palestina, die de belastingen inden, welke door den Romeinschen staat waren opgelegd. Omdat zij, Israëlieten, in dienst stonden van de vreemde overheerschers en om hun ambt, waren zij zeer gehaat. Ze worden gelijkgesteld met de zondaren (Mt.5.46; 9.13, enz.). Toch waren ook onder hen rechtschapen menschen. De apostel Matthaeus was een tollenaar; Jesus stelt in een parabel den tollenaar tegenover den Pharizeër (Lc.18.10-14). *C. Smits.*

Publiciteit is zoowel openbaarheid als openbaar

maken. Het woord p. heeft daardoor al een wijdere beteekenis dan het woord reclame, terwijl het bovendien zoowel in redactioneel als advertentie-verband kan worden gebruikt. Daarom wordt het woord publiciteitswaarde bij voorkeur aangewend om de waarde van een courant of periodiek als advertentie-orgaan aan te duiden. Deze waarde wordt bepaald door vsch. factoren zooals oplaag, verspreiding, verschijningsoord, welstand en soort der lezers, e.d. De Ned. Vereen. voor Publiciteitswaarde kwam 17 Dec. 1929 tot stand met het doel: het scheppen van de mogelijkheid van de verstrekking van gewaarborgd juiste gegevens over de publiciteitswaarde van couranten en periodieken, alsmede het bevorderen van de belangen harer leden als uitgevers van publiciteitsorganen. Hiertoe werd het Bureau voor Publiciteitswaarde te Den Haag opgericht, waar de vrijwillig verschafte en op accountantsverklaringen steunende gegevens over de publiciteitswaarde van aangesloten bladen worden in ontvangst genomen en op aanvrage verstrekt aan de erkende → advertentiebureaux en aan individueele adverteerders. *Slewe.*

Public school, Eng. school voor middelbaar onderwijs, in hoofdzaak humanistisch georiënteerd (grammar school), meestal internaat op het platteland. De grootste en vermaardste van de ruim 60 bestaande p. s. zijn: Eton College, Harrow School, Rugby School, Winchester College, Westminster School, Charterhouse School, Shrewsbury School, St. Paul's School, Merchant Taylors' School. → Landerziehungsheime.

Publiek, ik veracht u (met groote innigheid). Een der plaatsen van Multatuli's werken, waar hij „Publiek" (→ Odi profanum vulgus) zijn verachting als artist en anderszins te kennen geeft, is: Minnebrieven 5e druk, 18 en 93. Vgl. C. A. Wienecke, Registers op de Ideeën van Multatuli, 1902, 150 en 155. *C. Brouwer.*

Publieke School (B e l g.), → Gemeenteschool. Voor Ned. zie → Lager Onderwijs.

Publieke verkoop, verkoop, waarbij ieder in de gelegenheid is te bieden (tegengesteld: onderhandsche verkoop). Soms worden aan bieders bepaalde eischen gesteld, doch in elk geval is er concurrentie onder de bieders. De p. v. kan geschieden bij → veiling of bij inschrijving, waarbij de gegadigden hun bod vóór een bep. datum schriftelijk indienen.

Publiekrecht vormt met zijn tegenstelling, het → privaatrecht, een der meest gemaakte indeelingen van het recht in het algemeen. Het p. omvat het staatsrecht, administratief recht, strafrecht en volkenrecht. → Recht.

Publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie, → Bedrijfsorganisatie.

Publiekrechtelijke organen, → Orgaan (2°).

Publishers' Circular and Publisher and Bookseller, T h e, officieel orgaan van den Eng. boekhandel, waarin ook wekelijks de lijst van nieuwe uitgaven wordt opgenomen.

Publius, bestuurder van Malta, waar hij Paulus bij de schipbreuk op diens reis naar Rome gastvrij ontving (Act.28.7).

Puccini, 1° G i a c o m o, Ital. operacomponist. * 22 Dec. 1858 te Lucca, † 29 Nov. 1924 te Brussel. Met Manon Lescaut (1893) begint P.'s groote scheppingsperiode, die zich uitstrekt over La Bohème (1896), Tosca (1900), Madame Butterfly (1900, omgewerkt 1904), La Fanciulla del West (1910), La Rondine (1917), Il Trittico (drie een-acters, 1918) tot Turandot (voltooid door Alfano, 1926). P. is de sterkste vertegenwoordiger van het verisme in de Ital. operamuziek; hij sluit bij Verdi en Massenet aan, doch heeft zijn stijl verrijkt met allerlei melodische en vooral harmonische mode-vondsten. De enorme dramatische slagvaardigheid en de breede adem van zijn melodieën hebben zijn muziek terecht een groote populariteit verschaft.

Puccini.

L i t.: R. Specht, P. (1931; alwaar verdere lit.). *Reeser.*

2° M a r i o, Ital. romanschrijver. * 29 Juli 1887 te Senigallia. Schrijft ook veel critieken.

V o o r n. w e r k e n: Davanti a Trieste (1919); Dove è il peccato è Dio (1922); Comici (1935).

Puchstein, O t t o, Duitsch archaeoloog. * 6 Juli 1856 te Labes, † 8 Maart 1911 te Berlijn. Deed studiereizen in Italië, Griekenland en Klein-Azië, maakte de reconstructie van de altaarfries te Pergamon en leidde (1903) de opgravingen te Baalbek.

W e r k: Die gr. Tempel in Unteritaliën (2 dln. 1899, samen met Koldewey).

Puchta, G e o r g F r i e d r i c h, Duitsch rechtsgeleerde. * 31 Aug. 1798, † 8 Jan. 1846. Tijdgenoot van von Savigny en met dezen een belangrijke figuur uit de → Historische School. Hoogleeraar te Berlijn. Zijn verhandeling over Rom. recht (Cursus der Institutionen) heeft een reeks herdrukken beleefd.

Puck (Duitsch: P u t z i g), Poolsche stad en badplaats in prov. Pomorze aan de baai van Puck, ca. 3 000 inw. (vnl. Kasjoeben). Vischvangst.

Puddingpoeder, ook: saus- of vlapoeder genoemd, bestaat uit een meelachtig product (bloem, griesmeel, maïzena of aardappelmeel) met stoffen zooals suiker, vanille, vruchtenessences, e.d., dikwijls onder toevoeging van een bindmiddel, zooals gelatine. Door koken van p. met melk of water kan men pudding, sausen en vla's maken. *G. v. d. Lee.*

Puddingsteen (g e o l.), andere term voor → conglomeraat.

Pudens, Heilige, leefde in Rome, terwijl St. Paulus daar gevangen was (2 Tim.4.21). Een Pudens in de 3e e. stelde zijn huis voor kerkel. diensten ter beschikking en dat werd de ecclesia Pudentis of Pudentiana, waaruit men later maakte: de kerk der H. Pudentiana. De legende vereenzelvigde de beide P.'s en gaf hem St. → Praxedis en St. → Pudentiana tot dochters. Een groote zaal van een badhuis naast de oorspr. kerk van P. werd eind 4e e. in een basiliek veranderd en reeds begin 5e e. werd in de apsis het prachtige mozaïek van den tronenden Christus met Apostelen en 2 vrouwenfiguren aangebracht.

L i t.: Lex. Theol. Kirche (VIII 1936). *Franses.*

Pudentiana, Heilige, maagd. Als haar naam ontstaan is uit ecclesia Pudentiana (kerk van → Pudens), zou zij niet bestaan hebben. De legende schijnt haar echter te hebben verward met een H. Potentiana, wier

graf werd vereerd in de catacombe van → Priscilla.
Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII 1936). *Franses.*

Puebla, 1° Mexicaansche staat in N. Amerika; opp. 33 995 km²; ca. 1 150 000 inw. Het land is zeer bergachtig. Door de groote hoogte is het klimaat gematigd-warm. Economisch is P. van geringe beteekenis. Het grootste gedeelte van de bevolking leeft van landbouw, maar door het grootgrondbezit verkeert het in armoedige omstandigheden. Hoofdstad is Puebla.

2° Hoofdstad van den gelijknamigen staat in Mexico (XVIII 608 H/I 8); ca. 125 000 inw. P. ligt op 2 170 m boven zeeniveau. Het is de zetel van een Kath. aartsbisschop. *D. Brouwer.*

Pueblo, 1° stad in den N. Amer. staat Colorado; ruim 50 000 inw. (1930). P. is het commercieel en verkeerscentrum van het Zuidelijk deel van Colorado. De kolenvoorraden in de omgeving deden hier een enorme ijzerindustrie ontstaan, zoodat men P. wel eens het „Pittsburgh van het Westen" noemt.

2° Een groep van stammen der → Indianen van N.-Amerika, Zuidwestergebied. Voor de Pueblocultuur zie nog → Amerikaansche oudheden.

Pueblo-aardewerk, het aardewerk der oude Pueblo-Indianen van N.-Amerika (staten van Arizona, New Mexico; gedeelten van de staten Colorado, Nevada en Utah in de Ver. Staten; en van den staat Chihuahua in Mexico); zeer belangrijk om zijn artistieke hoedanigheden en zijn heuristische waarde bij de tijdsbepaling der beschavingen, die elkaar in dit gedeelte der Ver. Staten hebben opgevolgd. Ondanks de groote overeenkomst tusschen de verschillende Pueblo-volken in kunst en andere uitingen van hun beschaving zijn ze toch gemakkelijk in 5 groepen te verdeelen, die samenvallen met geographisch nauw te omschrijven gebieden: 1° Rio Grande: 2° San Juan; 3° Little Colorado; 4° Gila; 5° Mimbres-Chihuahuagebied. Zoowel in de opeenvolgende tijdperken als in de onderscheiden gebieden heeft het vaatwerk der pueblo's karakteristieke verschillen in vorm en kleur, en in het gebruik van realistische of geometrische versieringsmotieven. Algemeen valt een duidelijke voorliefde waar te nemen voor ornamenten, bestaande uit: regen-, wolken- en bliksemsymbolen e.d. Deze houden verband met een bij deze volken zeer uitgesproken vruchtbaarheidscultuur. Zie → Indianen van Noord-Amerika (Zuidwestergebied). Zie ook afb. op de pl. bij → Primitieven.
Lit.: C. Guthe, Pueblo Pottery Making (1925); R. Bunzel, The Pueblo Potter (1929); E. L. Hewett, Ancient Life in the American Southwest (1930); K. M. Chapman, Pueblo Indian Pottery (1932). *Olbrechts.*

Pueltsjen, talrijke stam der → Indianen van Z. Amerika in de N.O. pampa van Argentina, ten Z. van de monding van den Rio de la Plata.

Puerilisme, een kinderlijk aandoende lichaamsbouw en uiterlijk of een kinderlijk aandoend gedrag op een leeftijd, waarop dit normaal niet meer voorkomt.

Púeri púeri, púeri puerília tractant (Lat.) = Kinderen (zijn altijd) kinderen, kinderen doen (daarom) kinderachtige dingen. Wie aldus St. Paulus' gedachte uit 1 Cor. 13.11 in een vers heeft trachten te zetten, is onbekend.

Puerperaalpsychose of kraambedpsychose, psychose, die (vrij zeldzaam) kort na en in aansluiting aan een bevalling kan optreden en waarbij uitputting, bloedverlies en met koorts gepaard gaande aandoeningen een oorzakelijke werking uitoefenen. De p. verloopt gewoonlijk onder het beeld der → amentia en voert meestal tot algeheele genezing.

Puerperium, → Kraambed.

Puerto Principe (Camaguey), hoofdstad van de prov. Camaguey in Oost-centraal Cuba (XVII 608 D1); ca. 45 000 inw. Uitvoer: tabak, vruchten, suiker, was.

Pufendorf, Samuel von, rechtsgeleerde en geschiedschrijver. * 8 Jan. 1632 te Dorf-Chemnitz, † 16 Oct. 1694 te Berlijn. P. stelde in zijn hoofdwerk De jure naturae et gentium een theorie op van het zgn. „natuurrecht" (1672). Verder mengde hij zich in den strijd voor geloofsvrijheid en de eenheid onder de Prot. belijdenissen. Hij schreef een zeer bruikbare geschiedenis over de Zweedsche en Brandenburgsche politiek van zijn tijd. Tegenstander der Katholieken en vergaand rationalist, is hij toch geen atheïst te noemen. Leibniz heeft de leer van Pufendorf aan een grondige critiek onderworpen (Monita quaedam ad Sam. Pufendorfii principia). *Keulemans.*

Puffed wheat (Eng.), gepofte tarwe, goed verteerbaar, voedzaam, gegeten met room en suiker of warme melk en suiker.

Puget, Pierre, Fransch beeldhouwer, ook architect en schilder. * 16 Oct. 1620 bij Marseille (Séon?), † 2 Dec. 1694 te Marseille. Onder invloed van Bernini; werkzaam te Genua en Toulon. Hoofdwerken in het Louvre: marmeren beeld van Milo van Kroton, aangevallen door een leeuw; marmergroep van Perseus en Andromeda; hautrelief met geschiedenis van Alexander den Grooten en Diogenes. *p. Gerlachus.*
Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlexikon (XXVII).

Pugnani, Gaetano, componist en violist. * 27 Nov. 1731 te Turijn, † 15 Juli 1798 aldaar. Concertreizen o.a. naar Londen. In 1770 kapelmeester aan het hoftheater te Turijn.
Werken: 7 opera's, oratorium, cantate. Belangrijker: vioolsonaten, strijkkwartetten, symphonieën, enz. (o.a. gedrukt te Amsterdam). — Lit.: Fayolle, Notice sur Corelli, Tartini, Gaviniés, P. et Viotti (1810).

Pugno, Raoul, pianist. * 23 Juni 1852 te Montrouge (bij Parijs), † 3 Jan. 1914 te Moskou (op tournee). Eerst kapelmeester en organist; trad na 1893 met veel succes als pianist op.

Pui, vnl. uit glas samengestelde wand, zooals winkelpui, tochtpui (glazen afscheiding van een tochtportaal) e.d. **Puibalk** is de balk boven een (winkel)pui, die het daarboven gelegen muurwerk draagt. Is de puibalk van staal, dan wordt deze gewoonlijk weggetimmerd.

Puiflijk, dorp in de Geld. gem. → Druten (XI 512 C4).

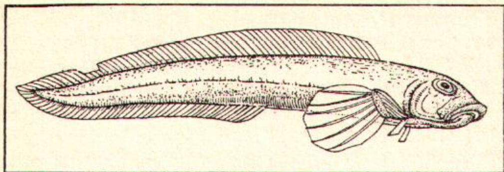
Puimsteen, een geheel glazig, sterk poreus vulkanisch gesteente, chemisch van de samenstelling van een lipariet of andesiet. Enkele kristalletjes zijn soms te zien. Stukken p. worden gebruikt bij glad schuren van hout, verwijderen van vlekken op geglazuurd aardewerk en email; geperst in speciale vorm voor het schoonmaken der handen; poeder gebruikt men voor dof maken van zilver, tin.

Puin of brik, gebroken baksteen, minstens van de hardheid van „boerengrauw"; p. wordt gebruikt in de weg- en waterbouwkunde, o.a. als onderlaag onder wegen; verder als bestorting van rijswerken e.d.

Puiseux, medewerker van → Loewy.

Puitaal (Zoarces viviparus L.), een soort van de orde der beenvisschen, is zeer gewoon in Noord- en Oostzee. De p. brengt goed ontwikkelde levende jongen ter wereld. Lengte 20-40 cm. Het lichaam is langwer-

pig, iets samengedrukt, met een lange rugvin, een buikvin met 2 à 3 vinstralen en lange smalle borst-

Puitaal.

vinnen. De kleur van den rug is bleekbruin donker gevlekt. Het voedsel bestaat uit kleine dieren. Ook de kwabaal wordt wel p. genoemd. *Keer.*

Puivelde, dorp in de O.-Vl. gem. → Belsele.

Pulcheria, studiehuis te Leuven. → Priester-opleiding.

Pulcheria (A e l i a), Heilige, een der beroemdste heiligen der Grieksche Kerk. * 19 Jan. 399, † Juli 453. Oudste dochter van keizer Arcadius en keizerin Eudoxia; trad reeds op 15-jarigen leeftijd als regentes voor haar jongeren broeder Theodosius II op. Vroegtijdig had zij de gelofte van maagdelijkheid afgelegd, legde zich toe op goede werken en trad op tegen de leerstellingen van Nestorius en Eutyches. In 446 moest zij zich van het hof terugtrekken, doch na den dood van Theodosius (450) keerde zij er weder als echtgenoote van Marcianus, die tot keizer verheven werd. Zij had echter de handhaving harer gelofte als voorwaarde bedongen. Zij zette, ondanks den tegenstand ook van den paus, de bijeenroeping eener synode te Chalcedon door, die de 4e Alg. Kerkvergadering was (451). Aan de 6e zitting nam P. zelf deel. Pas in de M. E. zijn er sporen harer vereering te vinden. Feestdag 10 Sept.

L i t.: Acta Sanct. Sept. (III); Lex. f. Theol. u. Kirche (VIII). *Feugen.*

Pulci, L u i g i, Ital. dichter. * 15 Aug. 1432 te Mugello bij Florence, † 1487 te Florence. Was zeer verknocht aan het geslacht der Medici en bevriend met → Poliziano. Werkte in het bankwezen en schreef zijn klassiek geworden heldendicht in 28 zangen over Karel den Grooten en Roland: Il Morgante, vol toespelingen en lofzangen op voornaamste Florentijnsche geslachten. Dit gedicht werd een bron voor de latere schrijvers van ridderromans. Zijn Giostra is een verheerlijking van den jeugdigen Lorenzo il Magnifico. P. schreef ook: Il libro dei sonetti. *Ellen Russe.*

L i t.: A. Momigliano, L'indole e il riso di L. P. (1907).

Pulcinella, → Polichinelle.

Pulderbosch, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 C3); opp. 1 036 ha, ca. 2 000 inw. (vnl. Kath.). Zandgrond. Landbouw, bosschen. Molenbeek. Kerk uit de 16e met toren uit de 13e e., meubileering in Renaissancestijl.

Pulegium (Polei), → Munt (p l a n t k.).

Pulex, → Vlooien.

Pulgar, H e r n a n d o d e l, Spaansch geschiedschrijver. * 1436 (?) te Toledo, † 1493 (?). Zijn verblijf aan het hof leverde hem de stof voor zijn biographieën.

V o o r n. w e r k e n: Letras (32 brieven aan vsch. personen); Claros Varones de Castilla (Toledo 1486; 24 biographieën van biss. en edelen van het hof van Hendrik IV); Crónica de los Señ. Reyes Cat. don Fernando y doña Isabel (1468-'90).

Pulitzer, J o s e p h. * 1847 in Hongarije, † 1911 te Charleston. Sinds 1864 in de Ver. Staten gevestigd. Stichtte daar in 1903 de School of journalism en in 1917 den Pulitzer-prijs voor buitengewone journalistieke en litteraire prestaties.

Pulle, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 C3); opp. 997 ha, ca. 1 150 inw. (vnl. Kath.). Zandgrond, landbouw. Kerktoren uit 15e eeuw.

Pullmann, C h r i s t o f f e l, soldaat uit het leger van stadhouder Willem V. * 1759, † 27 Juli 1787. Voor het paleis van Soestdijk op wacht staande, weigerde hij een nachtelijken aanval der Utrechtsche patriotten stil te laten passeeren, sloeg alarm en werd neergeschoten. Voor het paleis is een monument opgericht om zijn plichtsgetrouwheid te eeren (vernieuwd 1937).

L i t.: T. Pluim, Uit de gesch. van Baarn.

Pullmanrijtuigen, de meest voorkomende vorm van luxerijtuigen der spoorwegen. De Europ. P., meestal uitsluitend bestemd voor daggebruik, zijn ontstaan uit de Amer. parlor-cars. George Mortimer Pullman (* 1831, † 1897) ontwierp in 1858 een eerste uitvoering; stichtte 1867 de Pullman (Palace) Car Cy. bij Chicago. De exploitatie in Europa is in handen van de Compagnie internat. des Wagonlits et des grands express européens: Etoile du Nord, Edelweiss. *Beijnes.*

Pulmonaria, → Longkruid.

Pulmonata, → Longslakken.

Pulp, in de beetwortelsuikerindustrie het product, dat na uitlooging der suiker uit de snijdsels der bieten, en na persing (p u l p p e r s e n) ter verwijdering der overtollige hoeveelheid water, overblijft. De op deze wijze verkregen p. wordt n a t t e p. genoemd. De natte p. vormt een uitstekend veevoeder. Het is echter voor den veehouder noodig, deze in te kuilen, ten einde haar voor bederf te bewaren. Bovendien is het transport duur, daar natte p. dooreengenomen slechts 10 % droge stof bevat. De p. wordt daarom in de suikerfabriek dikwijls gedroogd, na eerst nog, ter verwijdering van zooveel mogelijk water, zorgvuldig te zijn geperst.

Andere soorten p. zijn appelpulp en p. van zacht fruit, welke als grondstof of als tusschenproduct in de jamfabricage wordt gebruikt. Het versche fruit, ontdaan van stelen, blaadjes, enz., wordt, na te zijn gewasschen, al of niet gekookt in vaten (onder toevoeging van een conserveermiddel) of in blikken (gesteriliseerd) geconserveerd. Deze p. kan eenige jaren bewaard worden en wordt naar behoefte gebruikt voor de fabricage van jams e.d. *P. J. H. v. Ginneken.*

Pulpa (Lat., = vleesch), 1° het bloedvaatrijke weefsel in de milt; 2° de levende inhoud der tandholte, rijk aan bloedvaten en zenuwen.

Pulseerende vacuole, → Vacuole.

Pulsometer, vloeistofpomp, werkende met behulp van stoom, die zonder tusschenkomst van een zuiger op het vloeistofoppervlak drukt. De p. bestaat uit twee kamers, waarin de stoom om beurten wordt toegelaten. De daar aanwezige vloeistof wordt weggeperst, de stoom condenseert, waardoor de spanning in de kamer afneemt en nieuwe vloeistof wordt aangezogen. Inmiddels is de stoom naar de tweede kamer geleid, waar hetzelfde plaats vindt, enz.

Pultusk, Poolsche stad ten N. van Warschau aan den Narew; ca. 16 000 inw. In 1703 werden de Russen door de Zweden bij P. verslagen. In 1915 bezetten de Duitschers P. en in den Russisch-Poolschen oorlog versloegen de Polen onder Pilsudski en Weygand de Russen bij P. op 15 Aug. 1920. *v. Son.*

Punch, Eng. benaming van een Indischen sterken

drank. Meestal met rum, gemengd met suiker, thee, citroensap en water vervaardigd.

Punch of The London Charivari, geïllustreerd humoristisch Eng. weekblad. Gesticht in 1841 naar het model van het Parijsche blad Charivari. Ontleende zijn naam waarsch. aan een vroeger verschenen Eng. periodiek: Punchinello. Heeft de vroegere grove en lasterlijke caricatuurkunst belangrijk verfijnd. Stichters waren de graveur Ebenezer Landells, de humorist Henry Mayhew, Mark Lemon, en J. S. Coyne. Onder de medewerkers hebben zich bevonden Thackeray, Leech, de teekenaars R. Doyle, die in 1845 den nu nog gebruikten omslag teekende, Keene en Du Maurier, en vele anderen. De politieke artikelen van „Q" (D. W. Jerrold) genoten destijds groote vermaardheid.

Lit.: M. H. Spielmann (1895). *Etman.*

Punctie (< Lat. pungere = steken, prikken), medische ingreep, die tot doel heeft vocht uit het lichaam te verwijderen. Men bedient zich hiertoe van een holle naald en een spuit, waarmede men via de naald het vocht kan opzuigen. Doet men de p. om te zien, of er ten gevolge van een ziekelijk proces ergens vocht is opgetreden (bijv. bij ontsteking van het borstvlies) of om dit vocht te onderzoeken, dan spreekt men van proefpunctie. *Wynands.*

Punctuatie, ander woord voor → interpunctie.

Puncturen (typogr.) worden bij het drukken de puntjes genoemd, welke men in het papier maakt om verzekerd te zijn, dat de druk van den eenen drukvorm precies sluit op den voorgaanden of volgenden druk.

Punica, Lat. naam voor → granaatappelboom.

Puniër, Romeinsche naam voor Carthager, vervormd uit Phoeniciër. → Carthago; Punische oorlogen.

Puniet de Parry, 1° Jean de, Benedictijn der Congregatie van Solesmes, gesticht door dom → Guéranger. Broeder van 2°. * 14 Sept. 1869 te Angers. Als prior (1907) en abt (1910) van het in 1907 te Oosterhout (N. Br.) gevestigde, uit Frankrijk verdreven St. Pauluskloostcr, stichtte in 1936 het St. Adelbertsklooster te Egmond, en herstelde aldus op een blijvende wijze de oude (sedert de Hervorming verdwenen) Orde der Benedictijnen in Nederland.

2° Pierre de, Benedictijn (sinds 1910 te Oosterhout); broeder van 1°. * 24 Maart 1877 te Rochefort-sur-Mer. Bekend zijn vnl. zijn artikelen in de Dict. d'Arch. et de Liturgie over de Sacramenten, zijn studie over het papyrusfragment van Dêr-Balyzeh (document der 3e-4e eeuw, van de Egyptische liturgie) in: Report of the 19th Eucharistic Congress, Londen 1909; en zijn werken: Le Pontifical Rom. (2 dln.), Le Psautier Liturgique (2 dln.), enz.

Punische oorlogen. Aldus worden genoemd de drie oorlogen, die Rome had te voeren met Carthago, alvorens deze stad geheel vernietigd was. De eerste duurde van 264 tot 241, en eindigde met den afstand van Sicilië, zoover dit in Carthaagsch bezit was geweest. Dit werd voor Rome het begin van wat wij koloniaal bezit zouden noemen, de eerste „provincie". De tweede duurde van 218 tot 201, en eindigde na vele wisselende kansen en enorme gevaren voor Rome (de Punische veldheer Hannibal kwam tot dicht bij de poorten der Stad!) met een opnieuw zeer vernederenden vrede voor Carthago, dat bijna machteloos gemaakt werd en onder scherpe contrôle bleef gesteld. De derde, waartoe de oude Cato jarenlang had aangespoord in den Romeinschen Senaat, door zijn altijd weer herhaald „ceterum censeo Carthaginem esse delendam", duurde van 149 tot 146 en eindigde met de letterlijke uitvoering van Cato's wreeden wensch. De ligging van de beide machtige steden aan de toenmalige wereldzee, die één van beide scheen te bestemmen tot volstrekte suprematie, maakte het bijna onvermijdelijk, dat de onderlinge wedijver aldus ten einde toe moest worden uitgevochten. Rome overwon, maar niet zonder veel leed. Carthago ging ten gronde. *Slijpen.*

Punt. 1° (Meetk.) Een p. is, volgens Euclides, wat geen deelen heeft en in de schoolmeetkunde de grens van een lijn. De moderne → axiomatiek laat het begrip p. ongedefinieerd, terwijl de analytische meetkunde een p. als een groep getallen definieert. Zie → Meerdimensionale meetkunde. *v. Kol.*

2° De door de klassieke mechanica gemaakte abstractie stoffelijk p. of massapunt beteekent een klein stoffelijk deeltje, dat wel massa heeft, maar waarvan men de uitgebreidheid, en daarmee alle eventueele wentelingen en de daarmee verbonden traagheidsverschijnselen, verwaarloost.

3° (Muziek) De p. boven een noot duidt staccato aan. In het tegenw. notenschrift dient de p. rechts naast de noot om den toonduur met de helft te verlengen; een tweede p. verlengt de vorige p. weer met de helft, enz. Voor de muziek uit de 17e en 18e e. (bij Bach o.a.) is deze definitie echter niet geheel correct. In de mensurale muziek (vóór 1600) was de beteekenis van de p. meerduidig: bij het tempus perfectum, om de drieedeligheid van de brevis, ofwel om de groepeering van kleinere notenwaarden aan te geven [punctus caudatus, p. separationis of p. divisionis (divisio modi)]; bij het tempus imperfectum had de p. haar huidige beteekenis.

In de cijfermuziek wordt aan de p. de waarde van de teleenheid toegekend; deze kan echter gewijzigd worden door waardestrepen.

De uitvoeringspraktijk van het Gregoriaansch, volgens de Benedictijnen van Solesmes, kent de zgn. mora-punt naast de neume, waardoor deze verdubbeld wordt. *de Klerk.*

4° Voor p. in de typographie, zie → Lettergrootte.

Punt, plaats in Egypte, genoemd in de Vulgaat. → Poent.

Punt, Jan, graveur en tooneelspeler. * 2 April 1711 te Amsterdam, † 18 Dec. 1779 aldaar. Werkte veel voor uitgevers en leverde talrijke boekillustraties; die voor topogr. werken zijn de beste. Hij was ook schilder, en als tooneelspeler vervulde hij te Amsterdam de eerste rollen; te Rotterdam had hij een eigen troep.

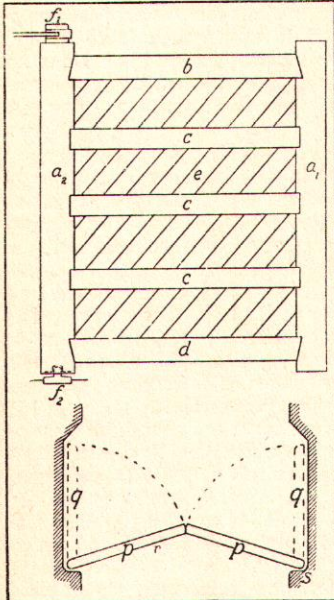
Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.; S. Styl, Het leven van J. P. (1781); Corver, Tooneelaanteekeningen (z.j.); v. Vloten, Tschr. v. h. Ned. Tooneel (1871, I).

Puntarenas, voorname haven in de rep. Costa-Rica, Middel-Amerika (XVII 608 C 3-4), gelegen aan de Golf van Nicoya; ruim 8 000 inw. Uitvoer: koffie en bananen.

Puntbol, → Nulbol.

Puntdeur, sluisdeur draaibaar om een verticale as. Twee p. vormen tezamen de beweegbare waterkeering in een sluishoofd. Zij sluiten in gesloten stand onder een hoek tegen elkander aan. In geopenden stand bevinden de deuren zich in de deurkas, een uitsparing in den muur van het sluishoofd. P. worden gemaakt van ijzer of hout. Zij worden samengesteld uit een regelwerk, waarover een beplating of beplanking

wordt aangebracht. De stijlen van het regelwerk heeten h a r r e n, de horizontale liggers r e g e l s. De harren, welke in gesloten stand van de deuren tegen elkander aansluiten, heeten voorhar, de andere achterhar. De regels onderscheidt men in bovenregel, onderregel en tusschenregels. Het regelwerk wordt door diagonalen versterkt. Bij houten p. brengt men een schoor aan in de richting van ondereind achterhar naar boveneind voorhar, s c h r a n k s c h o o r genaamd. In de andere diagonale richting maakt men dan vaak ijzeren t r e k s c h o r e n. De onderregel sluit in gesloten stand van de deur aan tegen den s l a g d r e m p e l van den sluisvloer; de achterhar tegen den s l a g s t ij l. Het boveneind van de achterhar heet h a l s. Deze is draaibaar in den in het muurwerk verankerden h a l s b e u g e l en vormt het bovendraaipunt van de deur. Het onderdraaipunt wordt gevormd door de in 't ondereinde van de achterhar ingelaten t a a t s k o m, welke draaibaar is om de op den sluisvloer geplaatste t a a t s of s p i l. *Egelie.*

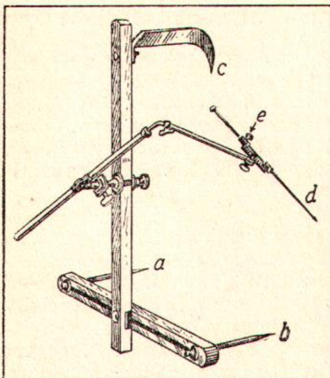

Puntdeur. Boven: houten puntdeur; a_1 = voorhar; a_2 = achterhar; b = bovenregel; c = tusschenregel; d = onderregel; e = schrankschoor; f_1 = bovendraaipunt, hals en halsbeugel; f_2 = onderdraaipunt, taats en taatskom. Onder: puntdeuren in gesloten toestand. p = puntdeuren; q = deurkassen; r = slagdrempel; s = slagstijl.

Puntdicht, → Epigram.

Puntdraadcylinder, → Prikkeldraadcylinder.

Punteermachine (b e e l d h o u w k.), meetinstrument, waarmede de beeldhouwer de belangrijkste punten overbrengt van het ontwerp op het blok hout of steen (p u n t e e r e n). Op het ontwerp én op het blok worden drie punten vastgelegd, die onderling precies denzelfden stand hebben. Op de punteermachine worden drie stiften (a, b en c) vastgezet in dezen zelfden stand. Verder zit aan deze machine een beweeglijke stift (d), die op elk punt van het ontwerp kan worden gebracht. Men wijst met die stift een punt aan, zet dan een verstelbaar knopje (e) vast, trekt de stift weer in en brengt de p. over op het blok. Aan het vastgestelde knopje is nu te zien, hoeveel hout of steen nog moet worden weggehakt om op de vereischte diepte te zijn. Zoo kan men de groote massa's weghakken. Is een voldoende aantal punten bepaald, dan geschiedt de afwerking verder uit de hand. *Etienne.*

Punteermachine.

Puntenstelsel, t y p o g r a p h i s c h, → Lettergrootte.

Puntenwedstrijd, meestal een samengestelde wedstrijd, waarbij de overwinning toekomt aan dengene, die de meeste punten behaalt. De onderdeelen, die den wedstrijd samenstellen, worden verschillend gewaardeerd; daar deze ook verschillende sportieve waarde hebben. Een typisch voorbeeld is bijv. in de wielersport de Omnium, samengesteld uit achtervolgings-, sprint- en tijdrace. Bij een p u n t e n r a c e worden aan de tweede, derde en vierde aankomenden punten toegekend na elke ronde of veelvouden van ronden. Telkens wanneer punten worden toegekend, spreekt men van c l a s s e m e n t. Men spreekt van classementswedstrijden, waarbij na een bepaald aantal ronden aan de eerste vier aankomenden resp. 5, 3, 2 en 1 punt worden toegekend. Wie na den af te leggen afstand de meeste punten heeft verzameld, is winnaar (behoudens een achterstand op ronden). In het schaken te vergelijken met een l a d d e r w e d s t r ij d, waarbij punten worden gegeven aan de goede oplossingen van problemen. Wie een bepaald aantal punten heeft behaald, ontvangt een prijs en verhuist dan weer naar de onderste trede. In tal van spelen en sporten wordt om punten gestreden, zonder dat zulke spelen of kampen puntenwedstrijden kunnen worden genoemd. *de Grood.*

Puntlasschen, → Lasschen.

Puntoogen of o c e l l e n, enkelvoudige oogen der geleedpootigen en andere ongewervelde dieren, die een eenvoudige lens en een netvlies bevatten. De p. komen vooral voor bij duizendpooten, spinnen en insectenlarven.

Puntverzameling (w i s k.), verzameling van punten. De leer der p. behandelt de eigenschappen van verzamelingen van punten in de n-dimensionale, Cartesiaansche ruimte. In plaats van een ééndimensionale p. (dus een p. op een rechte lijn) spreekt men steeds van een lineaire puntverzameling.

O p e n puntverzameling heet iedere puntverzameling, die slechts uit → inwendige punten bestaat. Bijv. de verzameling van alle punten binnen een cirkel met straal r (de punten op den cirkelomtrek n i e t meegerekend).

L i t.: Haalmeyer en Schogt, Inl. tot de leer der verzamelingen (1927). *J. Ridder.*

Puntijzer, → Steenbeitel.

Puper van Goch, J o a n n e s, → Goch (J. P. van).

Pupienus, M a x i m u s C l o d i u s, tezamen met Balbinus in 283 door den Senaat tot Rom. keizer gekozen, doch na een regeering van ruim drie maanden door de pretorianen, die jaloersch waren op de vernieuwde machtsontwikkeling van den Senaat, met zijn ambtgenoot vermoord.

Pupil, → Oog.

Pupin-kabel, een telefoonkabel, waarin ter vermindering van de verzwakking en de distorsie om

de 1 830 m inductantie-spoelen geschakeld zijn (→ Distorsievrije telefoonlijn). Daar de telefoonkabel doorgaans vsch. tientallen of zelfs honderdtallen paren bevat, is in ieder onderbrekingspunt het aantal spoelen vrij groot. Al deze spoelen worden in gietijzeren bakken vergaderd, die met isoleermassa gevuld zijn: ze zijn van elkander gescheiden door ijzeren schermen, die de lekvelden tegenhouden en dus koppelingen vermijden, wat het nevenspreken vermindert. Zijn in den kabel de phantoomketens gebruikt, zoo moet men voor deze speciale spoelen gebruiken. *Gillon.*

Purcell, Henry, componist. * 1658 te Londen, † 21 Nov. 1695 te Westminster. Grootste vertegenwoordiger van het Eng. muziekleven in de 17e eeuw. In 1680 organist aan de Westminster Abbey, in 1682 aan de Kon. Kapel, 1683 benoemd tot kon. hofcomponist. Ondanks Ital. en Fr. invloed, getuigen zijn werken van een persoonlijken stijl.

Werken: tooneelmuziek, o.a. Dioclesian, The Fairy Queen, The Indian Queen, King Arthur; een opera: Dido and Aeneas (1688); verder kerkel. composities, instrumentale en kamermuziek. Theoretisch werk: The Art of the Discant. — Uitg.: d. Purcell-Society. — Lit.: D. Arundell, P. (1927); H. Dupré, P. (1927); A. Holland, P. (1932). *Piscaer.*

Puree, fijn verdeelde levensmiddelen, al of niet uitgedampt, bijv. tomaten, vruchten; aardappelen niet uitgedampt. P. wordt verkregen door zeven, malen of door middel van een pureestamper of -knijper.

Purgatol, een bij de lederbereiding gebruikte zgn. kunstbeits, dienende om de onthaarde kalkhoudende huid (de bloot) te ontkalken. Het wordt bereid uit melksuiker en bevat o.a. de anhydriden van organische zuren, zooals melkzuur.

Purgatorium, → Vagevuur.

Purgeermiddelen zijn → laxeermiddelen.

Purí, primitieve stam der → Indianen van Zuid-Amerika, van de Gez-groep in het O. van Brazilië.

Purificatorium (laat-Lat., < purificare = zuiveren), naam voor het → kelkdoekje.

Purificeeren (< Lat. purificare = zuiveren) noemt men het reinigen van al wat met Christus' Lichaam en Bloed in aanraking is geweest: mond, vingers, in het bijzonder van kelk en ciborie, kelkdoekje, corporale, enz.

Purim, → Poerimfeest.

Purisme, → Taalzuivering.

Puriteinen, aanvankelijk een spotnaam van in Engeland verblijvende buitenlandsche Calvinisten en Calvinistisch gezinde Anglicanen, die de staatskerk van Roomsche ongerechtigheden (beelden, gewaden) wilden zuiveren, het → Episcopaal stelsel door het → Presbyterianisme vervangen en een strengere doorvoering van de Zondagsviering en handhaving der goede zeden voorstonden, zonder zich van de bestaande Kerk af te scheiden. De naam P. (< Lat. puritas = reinheid) werd spoedig een verzamelnaam voor vele sekten, die een dergelijk doel nastreefden.

Lit.: Hopkins, The Puritans and queen Elisabeth (1875); Campbell, The Puritanism in Holland, England and America (1892). *Wachters.*

Purkinje-effect of **Verschijnsel van Purkinje.** Bij den overgang van licht- naar donkeradaptie ondergaat de relatieve helderheid der kleuren een merkwaardige verandering: rood wordt relatief donkerder, blauw helderder. Dit verschijnsel is het sterkst waarneembaar met de peripherie van het netvlies en ontbreekt in het centrum (→ Oog, sub Physiologie). *Chamuleau.*

Purmer, → Purmerend.

Purmerend, stad en gem. in de prov. N. Holland, ten N. van Amsterdam (XVIII 672 A/B 3-4); opp. 1 355 ha, omvattende de stad P. en de buurtschap Nek en Purmerbuurt; ruim 6 100 inw. (1937), waarvan 52% Prot., 31% Kath. (vormend de parochie P.; is tevens een dekenaat) en 16% onkerkelijk. In P. is een Rijks H.B.S. met 5-jarigen cursus. Er is veeteelt, land- en tuinbouw in het landelijke deel der gem.; de stad leeft van handel en verkeer, heeft met name een druk marktwezen op Dinsdag: vee (vooruitgaand; bekende schapenmarkt) en kaas (achteruitgaand); P. heeft een gem. kaasbeurs. Verder is er industrie (zuivelfabriek Hollandia, ijskasten-, carrosserie-, tegelfabrieken; houtind., wasscherij, enz.). P. ligt aan de spoorlijn Amsterdam—Enkhuizen, aan het N.-Holl. Kanaal en heeft electrische tramverbinding met de hoofdstad. P. was voor de drooglegging van het Purmermeer bekend door palingvisscherij en handel op Londen. Het ontstond aan het Westeinde van een voormalig dorp Purmer. Het meer (thans de Purmer genaamd) werd drooggelegd in 1622; het heeft een bodem van oude zeeklei en veen. *van der Meer.*

Purnode, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 C3); ca. 450 inw. (Kath.); opp. 277 ha; landbouw; granietgroeven.

Purper (< Gr. porphura) gold bij alle volken der Oudheid voor een heilige en edele kleur, toekomend aan priesters, vorsten, legeraanvoerders, enz. Zoo ook later. De pausen droegen waarsch. reeds in de 8e eeuw een p. mantel, welke hun in de M.E. bij hun verkiezing plechtig werd omgehangen (mantatio) als zinnebeeld der opperste bestuursmacht. Doch een roode (purperen) hoed was in het Westen steeds in gebruik gebleven, en zoo volgde uit een en ander het gebruik van zulk een hoed door de pauselijke legaten „a latere" en, sinds de 13e eeuw, ook door de kardinalen, die spoedig daarop ook den p. mantel ontvingen en eindelijk (ca. 1600) den p. bonnet. Heden geldt het p. als de hen onderscheidende kleur (die der pausen is thans wit). Het antieke purper werd in de Oudheid gewonnen uit de purperslak (murex brandaris), die een ongekleurde stof afscheidt, welke aan het licht tot purper wordt; tegenwoordig wordt deze verbinding, het symmetrische dibroom-indigo, synthetisch verkregen. Vgl. → Kleeding (sub Kerkelijke) en → Kleur (sub 3°). *Louwerse.*

Purperhart, zeer zware, harde en dichte tropische houtsoort (s.g. 0,78 - 1,03), afkomstig uit Suriname, Brazilië en omliggende landen. De bruinroode kleur verandert na het zagen en wordt onder den invloed van de lucht purperviolet. Het hout komt in zeer zware afmetingen voor, vertoont na de bewerking een prachtige teekening en wordt gebruikt voor meubelen en binnenbetimmeringen. *Oeverhaus.*

Purperlicht (meteorol.), heldere, meestal purperen schijf aan den W. hemel, op ca. 25° boven den stand van de zon, wanneer deze ca. 4° beneden den horizon gedaald is. Het kleurt soms witte voorwerpen in het O. purper en het bewerkt het gele of purpere nagloeien bij het → Alpengloeien. *V. d. Broeck.*

Purperreiger (Ardea purpurea), vogel van de reigerfamilie, kleiner en zeldzamer dan de gewone blauwe reiger. In het prachtkleed zijn rug en vleugels blauwgrijs, kop zwart, keel en nek wit met zwarte strepen. Het overige bruin. Aan het achterhoofd twee lange, zwarte veeren. Snavel geel. Nestelt in kolonies op oud riet en lage struiken. In het Naardermeer leven ca. 150 paren. Voedsel: visch, ratten, muizen, enz. De

p. is een schuwe vogel, roept zeer zelden; woont Mei-Sept. in deze streken. *Bernink.*

Purperwinde, ook: dagbloem, Jantje korvendraagster [Pharbitis (Ipomaea) purpurea], plantensoort van de fam. der winden. Wordt als windende sierplant (tot 4,5 m hoog) veel gebruikt. De witte, purperen of violette bloemen staan ten getale van 2-5 bij elkander. De plant is eenjarig. *Bouman.*

Purpura, in de huid optredende bloedingen. Men onderscheidt soms in grooten getale aanwezige punt- tot erwtvormige bloedingen (petechiën), en grootere bloeduitstortingen in de huid. P. kunnen voorkomen in het verloop van vsch. ernstige aandoeningen (septische processen, vergiftigingen, scheurbuik, bloedziekten), doch ook als gevolg van insectensteken (vlooien). *E. Hermans.*

Purpurine, kleurstof uit den wortel van de meekrap, die vroeger veel gebruikt werd voor het rood kleuren van katoenen en wollen stoffen. P. is een trioxyanthrachinon.

Purucker, Gottfried de, theosophisch leider. * 15 Jan. 1874. P. volgde krachtens testamentaire beschikking mrs. K. → Tingley op als leider van 't → Theosophisch Genootschap. Hij zocht toenadering te bewerken tusschen de beide richtingen in de theosophie op grondslag van de leer van mevr. Blavatsky. *Pauwels.*

Lit.: J. P. Verhaar, De Moderne Theosof. Beweging

Pusey, Eduard Bouverie, Anglicaansch theoloog. * 22 Aug. 1800 te Pusey bij Oxford, † 16 Sept. 1882 te Oxford. P. stamde van een Vlaamsche adellijke familie, die in de 16e eeuw om haar geloof verdreven was; studeerde te Oxford, en te Jena, Göttingen en Bonn, had echter grooten afkeer van de Duitsche rationalistische theologie. Sinds 1828 was hij prof. in het Hebreeuwsch te Oxford en werd spoedig voor de Tractariaansche Beweging van → Newman gewonnen. Sinds Newman's overgang tot de Kath. Kerk (1845) leider der → Oxfordbeweging, die naar hem toen Puseyisme werd genoemd. Hij zocht een middenweg tusschen het Romanisme en → Ritualisme, en werd de vader van het → Anglo-Katholicisme genoemd. Als geleerde was P. meer compilator.

Lit.: H. Liddon, Life of P. (5 dln. 1893-'99). Zie ook → Oxfordbeweging (1°). *Beyersbergen van Henegouwen.*

Pushball, een spel, dat gespeeld wordt met een grooten, met lucht gevulden bal, die een doorsnee heeft van 1,83 m en ong. 45 pond weegt. Een partij van elf spelers tracht den bal naar een bepaalde plaats te duwen, doch wordt daarin tegengewerkt door de tegenpartij, eveneens elf spelers sterk, die met hetzelfde doel den bal in tegengestelde richting duwt. Een variatie van dit spel wordt te paard gespeeld, waarbij niet alleen de berijder, doch ook het paard medewerkt. Dit laatste soort p. wordt o.m. gespeeld bij militaire sportfeesten in Engeland. *de Grood.*

Push-Pullversterker, → Balansversterker.

Pussemange, gem. in de Belg. prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau (XVI 736 A3); opp. 403 ha, ca. 350 inw. Leem- en leigrond. Landbouw.

Pustet, 1° Anton, Kath. uitgeverij te Salzburg, gevestigd sinds 1656. Treedt sinds 1924 onder nieuwe leiding op den voorgrond door belangrijke publicaties op Kath. cultureel gebied. Uitgever van de Duitsch-Lat. uitgave van de Summa Theologica in 38 dln.

2° Friedrich, Kath. uitgeverij te Regensburg, gevestigd sinds 1826. Bekend door zijn uitgaven op liturgisch gebied (missaals, breviers en andere liturgische teksten) en kerkmuziek.

Put, in het algemeen: kunstmatig gemaakt gat in den grond, bij voorkeur bestemd voor het bewaren van vloeibare of half-vloeibare stoffen (mestput, beerput, kalkput, ook: → bouwput); meer speciaal echter waterput: cylindervormige schacht in den grond, hetzij ter bewaring van op de daken van een gebouw opgevangen hemelwater (regenwater-p., deze heeft een bodem); hetzij ter bereiking van het dieptewater (in dat geval heeft de p. geen bodem). Gewoonlijk wordt het water met behulp van een emmer aan een touw (al dan niet verbonden met een windwerk) omhoog gehaald. De omwanding bestaat gewoonlijk uit metselwerk, soms uit beton, zelden uit hout. Ter voorkoming van verontreiniging door instroomend oppervlaktewater en tegen het invallen van personen, wordt deze wand een eindje boven het terrein opgehaald. Dit ronde muurtje, gecombineerd met het windwerk (soms nog voorzien van een dakje), verleent den water-p. zijn karakteristieke uiterlijke verschijning.

De regenwater-p. is dikwijls met een deksel gesloten. *v. Embden.*

Puteanus, Erycius, Humanistisch geleerde, prof. te Leuven. * 4 Nov. 1574 te Venlo als zoon van den burgemeester Joannes P., † 17 Sept. 1646 te Leuven. Hij kreeg zijn eerste onderwijs te Dordrecht van Vossius, kwam te Keulen onder Jezuïetenleiding, ging op raad van Justus Lipsius naar Padua en Milaan, waar kardinaal Borromaeus hem tot hoogleeraar in de welsprekendheid benoemde. In 1601 geschiedschrijver van koning Philips III, 1603 Rom. burger. In 1606 als opvolger van Lipsius terug naar Leuven. P., die met vele vooraanstaande figuren van zijn tijd betrekkingen onderhield, was een zeer vruchtbaar schrijver, in wiens werken het cultureele leven van zijn tijd in belangrijke mate zijn neerslag vond. *J. D. M. Cornelissen.*

Lit.: Th. Simar, Etude sur E. P. (1909).

Puteoli, → Pozzuoli.

Puth, dorp (rectoraat) in de Ned.-Limb. gem. → Schinnen (XVI 448 C5).

Putiphar, hoveling van een Egyptischen koning. Joseph werd door de Madianieten aan P. verkocht, wiens huis hij bestuurde, tot hij op een valsche aanklacht van Putiphar's vrouw in de gevangenis geworpen werd. Misschien dezelfde P., priester van Heliopolis, die zijn dochter Aseneth aan Joseph tot vrouw gaf (Gen. 41.45). *Kroon.*

Putman, 1° Jacobus Josephus, Ned. priester-schrijver. * 4 Jan. 1812 te Oudewater, † 8 Mei 1883 te Utrecht. In 1836 priester gewijd; 1837-'53 missionaris op Curaçao. In 1853 teruggekeerd, werd hij achtereenvolgens pastoor te Cabauw (gem. Willige-Langerak) en Utrecht, 1858 kanunnik, 1860-'73 deken van Utrecht. Jarenlang heeft P. medegewerkt aan De Katholiek. Zijn „Studiën over Calderon en zijn geschriften" hebben de aandacht getrokken. *de Haas.*

Lit.: Batenburg, in: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I 1911).

2° Willem, tooneelschrijver en -criticus. * 7 Juni 1900 te Waregem (W.Vl.). Debuteert op 18 jaar. In zijn werk is vooral invloed van J. J. Bernard en diens stilte op het tooneel. Zijn taal en dialoog getuigen van buitengewone verzorging, tot het precieuze toe. Zijn techniek is stevig, vol virtuositeit. Hij mist niet zoozeer diepte, dan wel uitdieping. Zijn originaliteit moet gezocht worden in de uit- of verwerking. Een paar malen snijdt hij het zedelijk-godsdienstig probleem aan: eerlijk, maar niet doordringend genoeg, soms foutief voor het principieele inzicht. Hij schreef ook volksstukken onder pseud. W. Hegeling.

T o o n e e l w.: Het Herfstlied (1918); Het Oordeel v. Olga (1919); Mama's Kind (1923); Marietje Hemelzoet (1923); De Doode Rat (1925; vert. i. h. Duitsch); Jeugd (1924; vert. i. h. Fr.); Looping the Loop (1926; vert. i. h. Fr.); Het Masker (1927); Kerstklokjes (1929); Drie (1929); Het verloren Paradijs (1930); Wilde Willem wijzer wezen (1936). C r i t i e k: Tooneelgroei (1927); Ibsen (1936); tooneelnummers v. d. tijdschriften: Spel en Dans (1926); Hooger Leven (1928); Vandaag (1930). R o m a n s: Vader en Ik (1933); Pruiken (1935). — L i t.: L. Monteyne, Kritische bijdragen; id., Koorn en Kaf; Th. de Ronde, in: Tooneelgids (1926); P. de Mont, in: Jong Dietschland (1928). *A. De Maeyer.*

Putney, Z.W. voorstad van Londen aan den rechteroever van de Theems. Woon- en industriewijk.

Putorius, Lat. naam voor → bunzing.

Puts of slagputs, emmer, waaraan een touw. In gebruik aan boord van schepen.

Putsch, Zwitsersch dialectwoord, = stoot, ook: volksopstootje. Sinds een opstootje in Zürich in 1839 is het algemeen geworden; in lateren tijd uitgebreid tot de beteekenis van revolutionnairen greep naar de staatsmacht.

Putscheid, gem. in het N.O. van het groothertogdom Luxemburg, ten N.W. van Vianden; opp. 2 713 ha, ca. 950 inw.; rotsachtige omgeving; aangename wandelingen, met als toeristisch centrum Vianden.

Putte, 1° gem. in de prov. N. - B r a b a n t ten Z.O. van Bergen-op-Zoom, op de grens met België (XVIII 632 B3). Opp. 1 844 ha, ong. 1 500 inw. (allen Kath.). Veel dennenbosschen, heide en vennen. Tot 1794 stond er een Herv. kerkje, waarin Antwerpsche Prot. zijn begraven, o.a. de schilder Jordaens; na de afbraak een open kerkhof.

2° Gem. in de prov. A n t w e r p e n (II 512 B4); opp. 2 246 ha, ca. 6 000 inw. (vnl. Kath.). Leem- en zandgrond. Land- en tuinbouw. Steenbakkerijen.

Putte, I s a ä c D i g n u s F r a n s e n v a n d e, Ned. staatsman. * 22 Maart 1822 te Goes, † 3 Maart 1902 te Den Haag. Na een 10-jarig verblijf (1849-'59) als planter in Ned.-Indië werd P. in 1862 lid van de Tweede Kamer en in 1863 min. van Koloniën in het 2e ministerie Thorbecke. Na den val van dit ministerie trad P. in 1866 zelf als formateur op. Zijn kabinet viel reeds na 4 maanden, en P. werd weer kamerlid, in 1872 nogmaals min. van Koloniën in het ministerie De Vries-Geertsema (tot 1874), daarna lid van de Eerste Kamer. P. ijverde voor de afschaffing der verplichte cultures, van de → heerendiensten en voor andere hervormingen op agrarisch gebied, alsook voor den aanleg van spoorwegen op Java en voor betere opleiding der bestuursambtenaren. *Olthof.*

Putten, 1° g e m e e n t e in de prov. Gelderland (XI 512 C2), in het N.W. van de Veluwe, grenzend aan het IJselmeer; aan de spoorlijn Utrecht—Zwolle. Omvat het dorp P. en 12 buurtschappen. Opp. 8 266 ha; ca. 8 000 inw. (86 % Ned. Herv., 10 % Geref., 2,5 % Kath.). Landbouw, veeteelt, pluimveeteelt en wasfabriek. Naam afgeleid van P u t - h e i m; reeds in 855 genoemd. In de M.E. vele kasteelen, bekend uit den strijd van den bisschop van Utrecht tegen de hertogen van Gelre, o.a. Schoonderbeek, Bijsten, Bernkamp, Hell en het nog bestaande Oldenaller (verbouwd 19e e.). De Ned. Herv. kerk (H. Pancratius) dateert uit de 14e eeuw (bijz. preekstoel, koepelgewelf). Nabij P. een bekend pinetum. *Heijs.*

2° Voormalig e i l a n d in de prov. Z. Holland; na het dichtslibben der Bernisse verbonden met Voorne. De heerlijkheid P. werd reeds in 1048 vermeld. Van 11e tot 15e eeuw overstroomingen. Van den bodem is 60 % eigen grond. Boerderijen met gemengd bedrijf (5-50 ha). Voornaamste plaatsen: Geervliet en Spijkenisse. *Hakewessel.*

3° G e s l a c h t der heeren van P. in Zuid-Holland. Een ridder **Gerard van P.** hielp in 1048 graaf Dirk IV bij de verovering van Dordrecht. Het meest bekend is **Nicolaas van P.,** die in hooge gunst stond bij graaf Floris V en zich onderscheidde in den oorlog van 1304. Ten gevolge van zijn huwelijk met Aleida van Strijen in 1290 werd de heerlijkheid Strijen met P. vereenigd. Hij liet geen zoons na; de volgende heeren van Strijen en P. zijn afstammelingen van zijn dochter Oda. *Boeren.*

Putter (Carduelis carduelis), andere naam voor → distelvink.

Puttershoek, gem. in de prov. Z. Holland, in het N.O. van Beierland; opp. 527 ha; 2 342 inw. (31 Dec. 1930), waarvan 78 % Ned. Herv., bijna 15 % Geref., 3,5 % Kath. Overwegend landbouw. Stoombootverkeer met Dordrecht. Verder industrie (riet, hoepels, scheepswerf). Aan de Oude Maas een coöp. suikerfabriek. *Hakewessel.*

Putting, ijzeren oog of ring aan een schip, waaraan het zgn. staande want van de scheepsmasten is verbonden.

Putto (Ital., mv. putti), naakte of lichtgekleede kinderfiguur, die in de Klassieke kunst en die der Renaissance en Barok als decoratief element veel voorkomt. Bekend is in de Oudheid de voorstelling als → Amor en Psyche en → Eros. Zie ook de afb. van den Nijl in kol. 731 in dl. XVIII.

Putzig, Duitsche naam van → Puck.

Puurs, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 C4); opp. 1 143 ha, ca. 5 500 inw. (Kath.); arr. Mechelen. Vruchtbare lichte grond. Landbouw, boter; brouwerijen. Molenbeek, Eikevliet. Kerk met toren in Renaissance (1665) en koor in Gotischen stijl (16e e.). Gehucht Kalfort (par.) met bedevaart ter eere van O. L. Vrouw. *Striels.*

Puvis de Chavannes, P i e r r e, schilder. * 14 Dec. 1824 te Lyon, † 24 Oct. 1898 te Parijs. Leerling o.a. van Couture; in hoofdzaak vormde hij zichzelf in Italië door de studie der middeleeuwsche fresco's aldaar. P.'s groote beteekenis ligt in het feit, dat hij de monumentale muurschildering in eere heeft hersteld. Een juist begrip voor de decoratieve eischen die de muurschildering stelt, en een klassiek gevoel voor edele vormen maakten P. dit mogelijk. Daarbij kwam het juiste inzicht, dat de monumentale vorm ook een meer algemeenen en verheven inhoud eischt. Allegorische en historische voorstellingen werden daarom door P. in beeld gebracht. Nadat vele zijner werken geweigerd waren op de salons, trok zijn „Vrede" de aandacht, waarna de architect van het mus. te Amiens hem een serie schilderingen opdroeg (Oorlog, Arbeid enz., 1863, mus. Amiens). Spoedig volgden verdere cyclussen, o.a. te Marseille, Lyon, enz. Het meest bekend zijn de fraaie tafereelen uit de geschiedenis van St. Genoveva in het Pantheon te Parijs (1876). Vermeld moet worden, dat dit geen fresco's zijn, maar met temperaverf op doek geschilderde stukken, die later op den muur zijn aangebracht. In den tijd, waarin het Impressionisme de heerschende richting in de schilderkunst was, vertegenwoordigt P. een richting, die voor de moderne kunst zeer vruchtdragend zal zijn.

L i t.: L. Riotor, P. de Ch. (1914); R. Jean, P. de Ch. (1914). *Korevaar-Hesseling.*

Puy, L e, hoofdstad van het Fransche dept. Haute Loire (XI 96 E/F 4), 690 m boven de zee, ca. 20 000 inw. Bisschopszetel. Zeer vele scholen en vakscholen, w.o. een school voor kantwerk. Le P. is zeer schilderachtig gelegen. Daar het in de M.E. reeds een bekende bedevaartsplaats was, verrezen er talrijke kerken, o.a. de Romaansche kathedraal (11e eeuw) met het zwarte Mariabeeld en de kerk St. Michel d'Aiguilhe (10e e.), op een 85 m hooge rots gelegen. Leerlooierijen en veehandel. *Heere.*

Puya, → Pourretia.

Puy-de-Dôme, 1° d e p a r t e m e n t in Midden-Frankrijk (XI 64 nr. 55); opp. 8 000 km², ca. 500 000 inw. Hoofdstad Clermont-Ferrand. Het vruchtbare dal der Allier (Limagne) strekt zich uit tusschen de keten der Puys aan de Westzijde en het Forezgebergte aan den Oostkant. Het dal levert tarwe, suikerbieten, tabak; tegen de lagere hellingen wijn en ooft. De hoogere deelen hebben veeteelt (runderen, schapen, varkens). Er zijn vele steengroeven, ontginning van asphalt, lood en antimoon. De talrijke minerale bronnen trekken vele badgasten. De hoofdstad verwerkt veel rubber; daarnaast industrie van textiel, papier, leer, glas, chemische artikelen.

L i t. : Le P. de D. (extranummer van de Illustr. écon. et financ. 1925). *Heere.*

2° Een 1 465 m hooge b e r g t o p in de vulkanische rij der Puys op het hoogland van Auvergne (Midden-Frankrijk, XI 96 E4). De P. de D. is een trachytkoepel en heeft geen krater. In de 19e eeuw werden er de resten van een Gallo-Romeinschen tempel van Mercurius ontdekt. Sinds 1876 bevindt er zich een meteorologisch observatorium. *Heere.*

Puyvelde, L e o v a n, Vlaamsch kunstcriticus. * 30 Sept. 1882 te St. Niklaas (Waas). Promoveerde tot doctor in de Germ. philologie te Leuven, werd prof. te Gent; thans hoogleeraar aan het Instituut voor Kunstgeschiedenis te Luik, hoofdconservator van het Museum voor Schoone Kunsten te Brussel, lid van de Kon. Vl. Academie. Schreef talrijke bijdragen over letterk. en kunstgeschiedenis.

W e r k e n : A. Rodenbach, zijn leven en zijn werk (1908) ; Schilderkunst en tooneelopvoeringen op het einde der M.E. (1912) ; De Belg. schilders in Holland. Hoe zij Holland zagen (1920) ; Handwoordenboek voor de bouwkunst en de oudheidkunde (1924) ; G. Minne (1930).

Puzzolaan, een soort natuurcement, bestaande uit fijngemalen, vulkanische steensoorten, lava, tuf enz. Deze stoffen hebben door hun plotselinge afkoeling het vermogen gekregen om zich met vette kalk en water te verharden, evenals gewone cement. Ook hoogovenslakken, ontstaan door plotselinge afkoeling, vertoonen dezelfde verhardingseigenschappen (hoogovencement). *Metz.*

Pyaemie (g e n e e s k.), bijzondere vorm van → bloedvergiftiging, waarbij etterige haarden in vsch. plaatsen van het lichaam zijn aan te toonen.

Pyama, nachtkleeding, bestaande uit ruime broek en jasje of blouse; wordt door heeren en ook door dames gedragen. Materiaal: waschbare katoenen, flanellen en zijden stoffen, waarvan de uitvoeringen soms zeer luxueus kunnen zijn.

Pycnidium, vruchtlichaam van sommige zwammen, o.a. van Pyrenomyceten. P. zijn ronde of fleschvormige lichaampjes, waarbinnen zich draden bevinden, die pycnosporen afsnoeren.

Pycnosporen, → Pycnidium.

Pydna, oude havenstad in het Macedonische Piëria, door Philippus van Macedonië tot een sterke vesting gemaakt (XII 336 D2). Door de overwinning van L. Aemilius Paullus op Perseus in den s l a g bij P. in 168 v. Chr. kwam Macedonië onder Romeinsche heerschappij.

Pyelitis (g e n e e s k.), ontsteking van het nierbekken. → Nieren (sub Nierziekten).

Pyelographie, in de g e n e e s k. het afbeelden van het nierbekken met behulp van röntgenstralen. Vooraf moet het nierbekken met een stof, die de röntgenstralen niet doorlaat, zijn opgevuld. Dit kan men op twee manieren bereiken: 1° door inspuiting in een ader wordt in de bloedbaan een stof gebracht, die in de nier met urine wordt uitgescheiden en deze laatste ondoorgankelijk voor de stralen maakt; 2° met behulp van instrumenten wordt door de blaas een buis (katheter) in den uretermond of hooger in de ureter gebracht en door deze buis wordt het nierbekken met een ondoorgankelijke vloeistof gevuld. *Heukensfeldt Jansen.*

Pygidium, → Trilobieten.

Pygmaeën, Pygmoïden (< Gr., = vuistlingen), dwergvolken, volkerenresten van opvallend geringe lichaamslengte (voor volwassen mannen een gemiddelde van 1,38 m met een maximumgrens van 1,50 m), die men in sommige afgelegen streken van de wereld aantreft en ondanks de verschillen als onderling verwant beschouwt. In Afrika de Negrillen (Batwa, Bamboeti) in het Oeële-Itoeristroomgebied (zie afb. 1 en 3 op de pl. tegenover kol. 545 in dl. XV), de Bosjesmannen in de Kalahariwoestijn met P.-inslag; in Azië de Negrito's op Malaka (Semang, Senoi), de Andamanen, de Philippijnen; volgens nog niet geheel bevestigde berichten ook sporen op Nieuw-Guinea. De P. zijn zwervende jagers en leven verder van in het oerwoud verzamelde vruchten. De materieele cultuur is uiterst primitief: in sociaal en religieus opzicht daarentegen een opvallend zuivere en hooge ontwikkeling. Het huwelijk is in beginsel monogaam, in den godsdienst géén inslag van animisme of magie. Het Hoogste Wezen wordt als persoon gedacht en geldt als de schepper van hemel en aarde; ook de normen der zedelijkheid vinden in Hem hun oorsprong. In verschillende vormen worden zelfs offers en gebeden tot het Hoogste Wezen gericht (primitiaal offer). Volgens de evolutionistische opvatting zijn de P. pas door ondervoeding, isolatie enz. tot hun huidigen toestand gekomen; in den grond dus een degeneratief type. De groote Weensche ethnoloog p. W. Schmidt S. V. D. daarentegen houdt in een geniale intuïtie de P. juist voor de „Kindheitsvölker" der menschheid; relatief genomen hebben zij van den oudsten te bereiken toestand het meest bewaard, uit hen zouden vlg. hem de latere grootere rassen ontstaan zijn. Beslist is de kwestie nog niet. Een feit echter is, dat de uitkomsten der laatste expedities (p. Schebesta S. V. D.) meer in de richting van het nieuwere standpunt wijzen dan in dat der evolutionisten.

De P. werden door O u d - G r i e k s c h e s c h r ij v e r s als een fabelachtig dwergvolk in ver-afliggende landen gelocaliseerd (Egypte, Indië); zij zouden een verwoeden strijd tegen de kraanvogels geleverd hebben.

L i t. : W. Schmidt, Die Stellung der Pygmäenvölker (1910) ; id., Der Ursprung der Gottesidee (IV 1933) ; P. Schebesta, Der Urwald ruft wieder (1936). *Wils.*

Pygmalion (G r. m y t h .), kleinzoon van Agenor, koning van Cyprus, die verliefd werd op een ivoren beeld, dat hij zelf als beeldhouwer had vervaardigd. Op zijn verzoek bezielde Venus dit beeld tot een

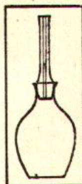
KRUISGANG EN KLOOSTERPAND VAN HET KLOOSTER
BIJ DE ST. PAULUS-BASILIEK

jonkvrouw (Ovidius' Metamorphosen). Ook was hij een broeder van Dido, wier echtgenoot Sychaeus hij doodde (Vergilius' Aeneis). *Weijermans.*

Pygmoïden, → Pygmaeën.

Pyknisch type, een der → constitutietypen.

Pyknometer, fleschje met ingeslepen stop, waardoor een nauw kanaal loopt; hij dient om het volume van een lichaam nauwkeurig te meten bij het bepalen van zijn soortelijk gewicht. Voor een vloeistof bijv. wordt de pyknometer eerst ledig gewogen (m gram), daarna gevuld met water (m_1 gram). Het gewicht van het water is dus (m_1—m) gram en het volume van den pyknometer (m_1—m) cm^3; daarna wordt de pyknometer gevuld met de vloeistof en opnieuw gewogen (m_2 gram). De vloeistof weegt dus (m_2—m) gram en het soortelijk gewicht is $s = (m_2-m)/(m_1-m)$. *J. Wouters.*

Pykno-meter.

Pijl en **boog,** een der wapens, reeds in de vroegste tijden in gebruik, in Europa tot eenigen tijd na de uitvinding van het buskruit (→ Hand- en voetboog), en ook thans nog bij de meeste primitieve stammen aanwezig. In sommige streken van de beschaafde wereld is → boogschieten nog een veel beoefende sport. De b o o g is meestal vervaardigd uit hoorn, hout, bamboe, de pees, die den boog spant, uit liane of touw. De p ij l is gewoonlijk van hout, riet of bamboe, de soms van weerhaken voorziene spits van hetzelfde materiaal of van steen of ijzer. Bij prim. stammen is de punt vaak vergiftig gemaakt. Veeren aan het achterste einde van den pijl geven hem een vastere ligging in de lucht.

Pijl (m e e t k.), het lijnstuk, dat in een cirkelsegment de middens van koorde en boog verbindt.

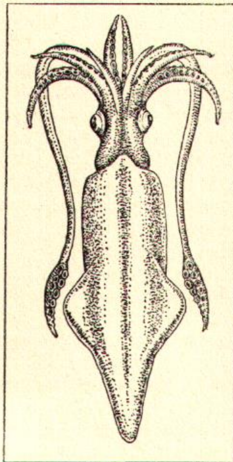
Pijl (Lat. S a g i t t a), klein s t e r r e n b e e l d in den N. Melkweg, links van Hercules. Het bevat geen sterren helderder dan de vierde grootte.

Pylades, → Orestes.

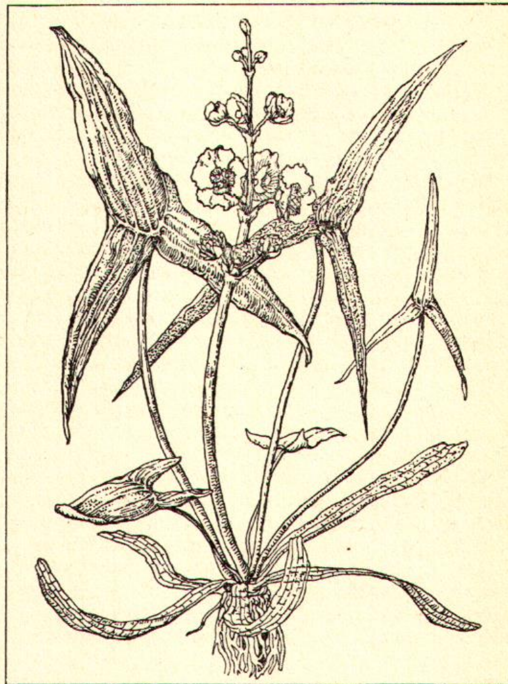
Pijler (b o u w k.), gemetseld steunpunt, gewoonlijk van kwadratische, rechthoekige of veelhoekige, althans niet ronde, doorsnede (een r o n d e p. heet → zuil of → kolom). De p. komt, behalve aan techn. bouwwerken, fundeeringen, bruggen e.d., vooral voor in de Romaansche en Gotische kerken, ter ondersteuning van de middenschipswanden, dikwijls afwisselend met zuilen („Stützenwechsel"). De Romeinsche p. is vierkant, evenzoo de Romaansche. De Gotische is sterk geleed (zie ook → Profiel) en gaat over in den → bundelpijler. *v. Embden.*

Pijlerbasiliek, kerk van het basilikale type (meerdere beuken naast elkaar, waarvan de middelste hooger is dan de andere), waarbij de beuken beneden door pijlers gescheiden zijn.

Pijlinktvisch (Loligo), inktvisch van de orde der tweekieuwigen, waarvan de romp door zijdelings geplaatste vinnen den vorm van een gevleugelde pijlspits verkrijgt. Leeft in Atlant. Oceaan en de Middell. Zee; in de Noordzee vindt men Loligo forbesi, tot 5 dm lang. *M. Bruna.*

Pijlinktvisch.

Pijlkruid, ook: adderkruid, snoekeblad of serpentstongen (Sagittaria), plantengeslacht van de waterweegbreeachtigen. Komt met 12 soorten vnl. in Amerika voor. In een groot deel van Europa en Azië wordt veel gevonden S. sagittifolia, een overblijvende waterplant met driekantige stengels en witte bloemen in kransen van drie. *Bouman.*

Pijlkruid (Sagittaria sagittifolia).

Pylon noemt men de beide toren-achtige gebouwen aan weerszijden van de poort der Egyptische tempels. Voor de p.. die meest rijke reliëfs toonen. stonden vlaggemasten. Ze werden soms vergeleken met de godinnen Isis en Nephthys, die de zon opheffen, wel om hun gelijkenis met twee bergen, waartusschen in een dal de zon opgaat. Zie afb. 2 op pl. t/o kol. 769 in dl. IX. *Bent.*

Pylorospasmus, → Pylorostenose.

Pylorostenose (g e n e e s k.), vernauwing van den uitgang der maag door litteekens van zweren, kanker of kramp van de sluitspier (pylorospasmus). Deze laatste vorm komt ook voor bij zuigelingen.

Pylorusreflex noemt men de bewegingen van de maagportier: de sluitspier, welke de maag der zoogdieren en van den mensch tegen den twaalfvingerigen darm afgrenst. De p. wordt via het zenuwstelsel opgewekt door chemische of ook mechanische prikkels, die den wand van maag of twaalfvingerigen darm treffen: hierdoor wordt bereikt, dat de portier zich op geregelde tijden opent en sluit, om het in de maag gedeeltelijk verteerde voedsel bij kleine porties te laten passeeren. *M. Bruna.*

Pylos, 1° (later → Navarino) Oud-Grieksche h a v e n in Messenië, tegenover het eiland Sphacteria (XII 384 C6).

2° (Ant. hist.) Berg van Nestor, dien Dörpfeld in 1907 te Triphylia (ten Z.W. van Elis) meent ontdekt te hebben.

Pijlstaarteend (Anas acuta), ook langhals en gaffelstaart genoemd, eend ter grootte van de wilde eend. Kop en nek donkerbruin, langs den hals een witte streep; rug en zijden grijswit; groene spiegel. Wijfje: bruine en grijze tinten. Broedt in deze streken weinig; komt hier geregeld op den trek. *Bernink.*

Pijlstaarten (Sphingidae), vlinderfamilie, waartoe de grootste soorten van onze streken behooren. Voorvleugels lang gestrekt en krachtig gebouwd, de achtervleugels reiken niet verder dan de helft van het dikke achterlijf. Sprieten kort. Zuiger of roltong meest sterk, spiraalvormig en zeer lang (soms 15 cm). De rupsen zijn rolrond, naakt, meest ruw, met een hoorn op den elfden achterlijfsring (vandaar de naam). De p. zuigen voedsel uit de bloemen van kamperfoelie, azalea, zeepkruid, phlox, tabak, nachtorchis e.a., terwijl zij ervoor blijven zweven. Voorn. soorten: doodshoofdvlinder, avondrood (voor deze beide zie afb. 1 en 2 op de pl. t/o kol. 225 in dl. XVIII), winde- en → ligusterpijlstaart, wolfsmelkvlinder, oleanderpijlstaart, linde-, populieren-, dennen- en pauwoogpijlstaart. Ook de hommel- en wespvlinders worden hiertoe gerekend, als zeer naverwante soorten. *Bernink.*

Pijlstaartrog (Trygon pastipaca L.), een soort van de fam. der stekelroggen van de orde der roggen; leeft in den Atlant. Oceaan en wordt vrij algemeen aan de Ned. kusten waargenomen. De p. heeft de gedaante van een rog, maar een langen, zweepvormigen staart zonder huidaanhangsels en met een langen stekel, die tot wapen dient, waarbij gift in de wond gebracht wordt. De p. wordt 1 m lang en 6 kg zwaar. De bovenzijde is geelachtig zwart, de onderzijde vuilwit. *Keer.*

Pijlstelling wordt aan vliegtuigvleugels gegeven om de stabiliteit te vergrooten. Dit is vooral noodzakelijk bij laagdekkers, waarvan de Junkers- en Douglasvliegtuigen voorbeelden zijn. Bij dit type vliegtuig ligt het zwaartepunt boven het drukpunt, waardoor een onstabiele neiging ontstaat. Door de vleugelhelften, van voren gezien, V-vormig te stellen, treden bij beweging om de lengteas van het vliegtuig ongelijke vleugelkrachten op, die een tegenwerkend, dus stabiliseerend koppel geven. Ook in bovenaanzicht vertoont de vliegtuigvleugel om dezelfde reden een V-vormigen voorrand. *v. Lammeren.*

Pijlwormen (Chaetognatha), doorzichtige, 1-5 cm lange wormen, die aan de oppervlakte der zee jacht maken op andere dieren. Romp langgerekt-pijlvormig.

Pym, John, Eng. staatsman. * 1584 te Brymore (Somerset), † 8 Dec. 1643 te Londen. Uit een eigenerfde boerenfamilie, sedert 1614 lid van het Lagerhuis, sedert 1640 de eigenlijke leider van het Lange Parlement in den strijd tegen Karel I; zette de veroordeeling van Strafford door en bracht kort voor zijn dood het bondgenootschap van het Parlement met de Schotten tot stand. Vgl. → Groot-Brittannië (sub III Gesch., kol. 469).

Lit.: Wade, J. P. (1912). *v. Gorkom.*

Pijn, → Den.

Pijn, Lieven, schepen van Gent, bij den opstand van 1539 terechtgesteld. Vgl. → Creesers; Kalfsvel.

Pijnacker, gem. in de prov. Z. Holland (Delfland); opp. 3 380 ha; 5 585 inw. (31 Dec. 1930), waarvan 51 % Ned. Herv., 37 % Kath., 10 % Geref. Klei en laagveen. Vnl. veeteelt en tuinbouw (groenteveiling). In de gem. liggen de buurten Delfgauw en Oude Lede. P. ligt aan de spoorlijn Rotterdam—Den Haag. *Hakewessel.*

Pijnacker, Adam, schilder en graveur. * 1622 te Pijnacker (bij Delft), † 6 Dec. 1673 te Amsterdam. Jong in Italië, waarvan het landschap diepen indruk op hem gemaakt heeft. Hij schilderde in den trant van Jan Both, Hackaert e.a. en hoort tot de zgn. italianiseerende meesters.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. *Schretlen.*

Pijnas, Jan Symonsz., schilder en graveur. * Ca. 1584 te Haarlem, † 1631 te Amsterdam. Jong naar Rome, aldaar samenwerking o.a. met Elsheimer en Lastman. In zijn bijbelsche voorstellingen en in landschapuitbeelding heeft hij invloed op Rembrandt gehad.

Lit.: Thieme-Becker, Allg. Künstlerlex. *Schretlen.*

Pijnbank, → Foltering.

Pijnboom, → Den.

Pijnstilling (geneesk.) geschiedt in de eerste plaats door het wegnemen van de oorzaak der pijn. Waar dit niet mogelijk is en de pijn als verschijnsel bestreden moet worden, gebruikt men physische middelen (warmte, koude, massage), psychische middelen (suggestie, hypnose) en chemische middelen. Deze laatste middelen verminderen de prikkelbaarheid van het centrale zenuwstelsel en veroorzaken een verdoovingstoestand. Ze behooren tot zeer verschillende scheikundige groepen en worden ten deele synthetisch, ten deele uit planten bereid. Naast andere ongewenschte bijwerkingen, kleeft aan vele het gevaar van gewoontevorming. *Krekel.*

Pijnzin noemt men een component van den tastzin, welke van druk- en temperatuurzin kan worden onderscheiden. Het gaat om een waarschuwingsapparaat, dat tot weinig scherp omschreven gewaarwordingen voert. Toch kan men op de huid het bestaan van afzonderlijke pijnpunten aantoonen, die op mechanische, thermische, chemische en electrische prikkels reageeren. Verder onderscheidt men een meer oppervlakkigen van een dieper gelegen p. De eerste geeft scherper omschreven gewaarwordingen, vooral op de hoornhuid van het oog, waar 0,2 g per mm² reeds werkzaam wordt. Verder onderscheidt men jeukende, drukkende, stekende, borende pijn, enz. De p. vertoont geen adaptatie of aanpassing: zij blijft even sterk, zoolang de prikkel aanwezig is; wel treedt irradiatie op: het uitstralen der pijn over grootere gebieden dan dat, waarop de prikkel werkt. In verband daarmee staat misschien het feit, dat localisatie vaak moeilijk is: vaak is moeilijk uit te maken, waar de prikkel werkt (tandpijn). Directe waarnemingen omtrent den vorm van het prikkelende voorwerp komen door den p. niet tot stand.

Lit.: Von Skramlik, Tastsinn (in: Handwörterb. d. Naturwiss. IX ²1934, 883 vlg.). *M. Bruna.*

Pyocyaneus, Bacillus, gram-negatieve beweeglijke bacil (→ Gram-kleuring), die op vele voedingsbodems een blauwgroene kleurstof vormt, die in deze voedingsbodems (bijv. agar) vrij diep doordringt. Men vindt dezen bacil nogal eens als secundaire infectie in etter, die door andere micro-organismen veroorzaakt wordt; deze etter heeft dan een blauwgroene tint. In het algemeen is de B. p. niet pathogeen. Een heel enkele maal wordt hij als verwekker van een infectieuze ziekte gevonden. *Wyers.*

Pyonephrose, etterophooping in het nierbekken. → Nieren (sub Nierziekten).

Pyorrhoea alveolaris. Etterafscheiding uit de tandkassen is klinisch veelal het meest sprekende symptoom der ziekte, welke in hoofdzaak eigenlijk niet anders is dan een langzaam voortschrijdende ontsteking van alle den tand zelf omgevende weefsels, die tezamen het parodontium of paradentium vormen: derhalve van wortelvlies, beenige tandkassen en de deze bedekkende slijmvliesbekleeding met inbegrip van het tandvleesch. In de latere jaren spreekt men dan ook van p a r o d o n t o s e resp. p a r a d e n t o s e.

De oorzaak kan plaatselijk zijn: bijv. overmatige tandsteenafzetting, ten gevolge waarvan de beschermende bekleeding van slijmvlies, been en wortelvlies allengs teruggedrongen wordt (drukatrophie). Ook overbelasting kan een voorname rol spelen: met name bij verlies van een onevenredig groot aantal tanden. Op lateren leeftijd kan deze overbelasting ook dan optreden, wanneer de tandrijen nog geheel intact zijn.

Het is duidelijk, dat in gevallen als deze de therapie naast behandeling der ontsteking zoo mogelijk wegname der oorzaak ten doel moet hebben.

Veelal echter vormt algemeene ziektetoestand den achtergrond der aandoening; vooral diabetes, rheuma of jicht. Dan zal plaatselijke behandeling alléén ontoereikend blijken en is vóór alles overleg met den internist noodig. *Th. E. de Jonge-Cohen.*

Pijpaarde, een fijne, witte of lichtblauwe, taaie kleisoort, welke o.a. voor boetseerwerk gebruikt wordt. Men kan er de licht- en donkerwerking heel goed in waarnemen. Voor groot werk leent p. zich minder goed, ze is niet veerkrachtig genoeg. In de aardewerkfabriek wordt p. veel gebruikt voor vazen, potten en speciaal voor steenen pijpen. Deze kleisoort bakt zuiver wit en verglaast niet. Ze bevat geen kalk- of ijzerdeelen. Komt voor o.a. in Wales, bij Koblenz, en op vsch. plaatsen in België.

P. wordt verder gebruikt bij het verwijderen van vetvlekken van hout, marmer, steengraniet e.d. Een papje van p. en water moet minstens 12 uur op de vlek inwerken. Het vet wordt in de p. opgezogen.

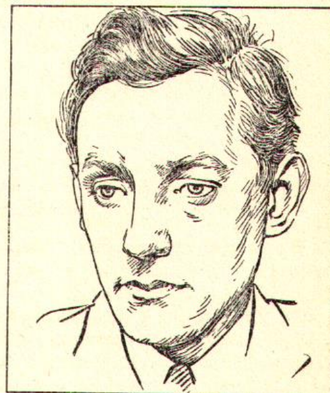
Pijpbloemachtigen (Aristolochiaceeën), plantenfam. van 5 geslachten met 200 soorten. De drie bloemdekbladeren zijn meestal met elkander vergroeid. Het zijn kruidachtige planten of houtige klimplanten. Het voornaamste geslacht is de p ij p b l o e m. Deze omvat 180 soorten. De bloem heeft meestal den vorm van een kromme tabakspijp. In onze streken komt in het wild voor de moffenpijp of holwortel (A. clematitis), met gele bloemen in bundels. Gekweekt wordt de klimplant A. sipho of → moffenpijp.

Pijpbloemachtigen. Holwortel. Rechts onder: bloem.

Pijpboor, gereedschap, in gebruik bij → drainage; bestaat uit een gootvormig blad, dat scherp- of stomphoekig aan een steel bevestigd is.

Pijper, W i l l e m, Ned. componist. * 8 Sept. 1894 te Zeist. Studeerde bij J. Wagenaar; 1918-'23 muziekcriticus, sedert 1929 te Rotterdam directeur van de muziekschool en het conservatorium van Toonkunst. Hij vormde met P. F. Sanders de redactie van 't maandblad De Muziek (1925-'33). Als componist is P. een der belangrijkste verschijningen van de nieuwere Europ. muziek; stilistisch sluit hij eenerzijds aan bij de richting Mahler-Schönberg, anderzijds bij het Impressionisme (Debussy, Ravel), welke laatste stijl de overhand heeft gekregen en hem in staat stelde, een geheel eigen stijl te creëeren van uiterste geserreerdheid, met een polytonale en polyrhythmische schrijfwijze. P.'s muziek is doorzichtig en dikwijls speelsch van structuur en zou ondanks alle contrapuntische vernuft niet zoo moeilijk te volgen zijn, indien de muzikale gegevens zelve minder abrupt aan elkaar geschakeld zouden zijn. Als leider van een nieuwe componistenschool (Badings, v. Lier, Ketting, Guillaume Landré) heeft P. de Ned. muziek eveneens sterk gestimuleerd. *Reeser.*

Willem Pijper.

Pijpers, P i e t e r, Ned. schrijver. * 14 Dec. 1749 te Amsterdam, † 20 Juni 1805 te Puntenburg bij Amersfoort. P. was patriottisch regeeringsambtenaar; hij schreef een aantal treurspelen, politieke geschriften en gedichten.

Pijper-van Lokhorst, E m m y, → Lokhorst.

Pijpestrootjes (Molinia coerulea), ook bent, bentgras, smeelen genoemd, een plantensoort van de fam. der grassen; komt in vochtige weiden, op vochtige heide en in bosschen algemeen voor. Vlak boven den grond heeft de halm enkele knoopen en gaat dan loodrecht omhoog met één lid tot aan de blauwgekleurde aar. Tot 90 cm hoog. Geen goed voedergras. *Bouman.*

Pypin, A l e x a n d e r N i k o l a j e w i t s j, democratisch Russ. literair criticus. * 6 April 1833 te Saratow, † 9 Dec. 1904 te Petersburg. Vooral bekend is zijn Geschiedenis der Russ. letterkunde (4 dln.), loopend van het begin dezer letterkunde tot Gogol, waarin hij haar voorstelt als een voortdurend conflict tusschen Westersche beschaving en nationale, reactionnaire denkbeelden. *v. Son.*

Pijpkruid, → Kervel.

Pijpleiding wordt voor zeer uiteenloopende doeleinden gebruikt en derhalve uit verschillende materialen vervaardigd: metaal, glas, papier, hout, cement, gummi, enz. Uit metaal worden pijpen vervaardigd met en zonder naad, waarbij naadlooze pijpen in het bijzonder voor hoogen druk worden gebruikt. *Beukers.*

Pijplook (Allium fistulosum), een aan uien nauw verwante groentesoort van de fam. der lelieachtigen, welke in Aug. geplant wordt en vroeg in den zomer ter markt komt. De cultuur wordt slechts op kleine schaal uitgeoefend.

Pyramidaalgetallen (w i s k.). De getallen, die aangeven het aantal bollen, dat geplaatst kan worden in een stapel met pyramidevorm en met grondvlak een regelmatigen n-hoek, heeten de pyramidaalgetallen van de n-de orde. Indien n = 3, spreekt men ook van tetrahedraalgetallen. Het r-de pyramidaalgetal van de 3e orde is $^1/_6$ r(r + 1) (r + 2), van de 4e orde $^1/_6$ r(r + 1) (2r + 1). Het r-de pyramidaalgetal van de n-de orde is gelijk aan de som van de eerste r → veelhoekige getallen van dezelfde orde. Pyramidaalgetallen van de 3e orde: 1, 4, 10, 20, 35,. .; van de 4e orde: 1, 5, 14, 30, 55, . . .

L i t. : L. E. Dickson, Hist. of the theory of numbers (II 1920, 1-5). *v. d. Corput.*

Pyramidale zeeën, benaming der zeelieden voor de golven met puntige spitse koppen, zooals die in het centrum van tropische orkanen en van sterk ontwikkelde stormcentra op hooge breedte voorkomen. Door de convergeerende winden van het omgevende stormveld loopen de zeeën en golven van alle kanten aan (kruis-zee) en er ontstaan dikwijls de zoo gevreesde stortzeeën, welke zich soms met ongeloofelijke kracht op de schepen storten en reeds menig schip te gronde hebben doen gaan. *Wissmann.*

Pyramide, 1° b o u w w e r k (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). De **Egyptische** p. zijn volgens de meest algemeen aanvaarde theorie ontstaan uit opstapeling en later ommanteling van meerdere → mastaba's, waarvan de hoogere steeds kleiner werden. Koning Zoser (ca. 2880 v. Chr.) liet, waarsch. door Imhotep, bij Sakkara de zgn. t r a p p e n p y r a m i d e bouwen, die het uiterlijk heeft van zes op elkaar liggende mastaba's met rechthoekig grondvlak. Ca. 2840 werd (voor koning Hoeni?) bij Dahsjoer een p. gebouwd met een knik in de zijvlakken (zgn. k n i k p y r a m i d e), die een overgangsvorm is tusschen de trappenpyramide en de echte pyramide. Snofroe, de eerste koning van de 4e dynastie (dynastie der groote pyramidenbouwers), liet behalve de trappenpyramide bij Medoem de eerste echte p. bouwen bij Dahsjoer. Zijn opvolgers, Cheops, Chefren en Mycerinus (ca. 2800-2700 v. Chr.), bouwden hun p. bij Gizeh. De grootste is die van Cheops, waarvan de basiszijden 230 m lang waren en de hoogte 146,5 m bedroeg. Zie afb. 3 op de pl. t/o kol. 768 in dl. IX.

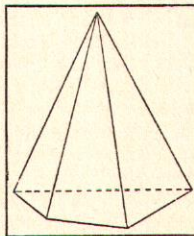
Al deze p. zijn koningsgraven. De grafkamer ligt, behalve in de p. van Cheops, gelijkvloers of in den grond. De toegangswegen werden opgevuld en van buiten gemaskeerd. Niettemin zijn de grafkamers geplunderd. Allerlei, ook in onzen tijd hardnekkig opduikende, op getallen-mystiek berustende theorieën, volgens welke de p. van Cheops een soort profeteerende beteekenis heeft, zijn door de Egyptologie onderzocht en beslist afgewezen. Sinds de 5e dynastie (ca. 2570 v. Chr.) werden in de p. de zgn. pyramiden-teksten opgeteekend, die bijzonder belangrijk zijn, daar zij in de oudste ons bekende taal van Egypte geschreven zijn, en wat den inhoud betreft, zeer vroege religieuze voorstellingen hebben bewaard (→ Egypte, kol. 809 en 813). Voor de p. lag de graftempel, waarin den overledene gaven werden gebracht. Deze is soms door een lange gang verbonden met een soort poortgebouw in het dal bij den Nijl. De p. van het Oude Rijk zijn van steen, die van het Midden-Rijk van tichels met een steenen mantel.

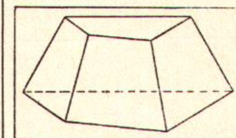
Daar gebleken was, dat de p. geen voldoende beveiliging boden tegen roovers, is in Egypte sinds Amenhotep I de p. als koningsgraf vervangen door het rotsgraf (zie → Koningsvallei). Wel bouwde men soms een gevel met pyramidevorm voor de graven, terwijl de dooden kleine p. meekregen in het graf. Als koningsgraf handhaafde de p. zich in Ethiopië bij Napata. Deze p. zijn echter slanker dan de Egyptische.

Voor de **oud-Amerikaansche** p., zie → Amerikaansche oudheden.

L i t. : R. Lepsius, Über d. Bau der P. (1843) ; Petrie, P. and temples of Gizeh (1883) ; L. Borchardt, in : Aeg. Zeitschr. (30 1892, 108 vlg.) ; id., Gegen d. Zahlenmystik an der groszen P. bei Gise (1922) ; id., Entstehung der P. an der Baugeschichte der P. bei Mejdum nachgewiesen (1928) ; A. de Buck, De Zegepraal van het Licht (1930, 60-62). *Bent.*

2° In de m e e t k. verstaat men onder p. een veelvlak, dat ontstaat door een driehoek of veelhoek als grondvlak aan te nemen en een buiten het vlak van deze figuur gelegen punt T (top) door vlakken te verbinden met de zijden van dat grondvlak. Een n-zijdige p. heeft n opstaande zijvlakken; een driezijdige p. heet ook viervlak. In een regelmatige p. is het grondvlak een regelmatige veelhoek en ligt de top loodrecht boven het middelpunt daarvan; de afstand van den top tot een grondvlaksribbe heet dan apothema. Verdeelt men een p. in twee deelen door een vlak evenwijdig aan het grondvlak, dan wordt het aan het grondvlak grenzende deel een afgeknotte p. genoemd. De inhoud van een p. is Gh/3, waarin G het grondvlak en h de hoogte is. *v. Kol.*

Vierzijdige pyramide.

Afgeknotte vierzijdige pyramide.

L i t. : → Stereometrie.

3° In de k r i s t a l l o g r a p h i e is p. een open vorm, bestaande uit drie of meer elkaar in één punt snijdende vlakken. Een combinatie van twee p., met de open zijden tegen elkaar en een gemeenschappelijke as, levert de (gesloten) b i p y r a m i d e, die de p. vervangt in alle klassen met een horizontaal symmetrievlak. De as kan tevens 3-, 4-, of 6-tallige symmetrie-as zijn; men heeft dus de trigonale en ditrigonale, de tetragonale en ditetragonale en de hexagonale en dihexagonale p. en bipyramiden (resp. met 3-, 6-, 4-, 8-, 6- en 12-vlakkige p.). In de rhombische p. en bipyramide is de as tweetallig, de p. is vierzijdig. Zie afbeelding 8, 9, 11, 15, 18, 22 en 23 in kolom 685/686 in dl. XV. *Jong.*

4° In de f r u i t t e e l t heet p. een fruitboom met pyramidale kroon en lagen stam. Ten onrechte meent men vaak, dat deze boomen door hun vorm eerder vruchtbaar zouden zijn dan hoogstammige. Zij kunnen

het zijn, wanneer men voor p. vroegdragende variëteiten kiest of ent op een zgn. zwakken onderstam, en vaak doet de kweeker dit ook wel; de boomvorm biedt hier echter geenerlei waarborg voor vroege vruchtbaarheid. *Rietsema.*

Pyramidebaan, de baan voor de willekeurige bewegingen, die van de hersenschors tot aan de motorische voorhoornkernen in het ruggemerg loopt; vormt tijdens zijn verloop een pyramidevormige uitpuiling ter hoogte van het verlengde merg, waaraan ze haar naam te danken heeft. → Pyramidecellen.

Pyramidecellen komen voor in de schors der groote hersenen. Het zijn zenuwcellen van eigenaardigen vorm, welke een rol spelen bij het overdragen van sommige prikkels op de motorische banen, die de reactie daarop moeten bewerken. De p. uit de hersenschors zenden lange uitloopers naar het ruggemerg: de zgn. → pyramidebanen, die in het verlengde merg een kruising vertoonen, zoodat de p. van de rechterhelft der groote hersenen grootendeels verbonden zijn met de linkerhelft van het ruggemerg, en omgekeerd. *M. Bruna.*

Pyramideteksten, → Pyramide (1°).

Pyramidevleugel, het eerste rechtopstaande hamerklavier, in 1745 door Chr. E. Friederici te Gera in pyramidevorm gebouwd.

Pyramidon, merknaam voor dimethylamidoantipyrine, $C_{11}H_{11}N_2ON(CH_3)_2$, kleurlooze kristallen met zwak bitteren smaak. In de geneeskunde gebruikt als koorts- en pijnstillend middel. Langdurig gebruik kan → agranulacytosis veroorzaken.

L i t.: Comm. Ned. Pharm. (III [6]1926).

Pyramus en Thisbe, Klassiek paar van jonge gelieflen in Babylonië, uit Ovidius' Metamorphosen, Bk. IV, in de Westersche literaturen bekend: hun sentimenteele geschiedenis verhaalt, hoe zij, tegen den wil van hun ouders, er eindelijk in slaagden een geheime samenkomst te beleggen; hoe Thisbe, die het eerst ter plaatse komt, door het brullen van een leeuw op de vlucht wordt gedreven en haar sluier achterlaat; hoe Pyramus, den verscheurden sluier ziende, zich doodt; hoe daarna Thisbe zich eveneens op het lijk van P. in den dood stort. In het Mnl. werd dit sprookje behandeld: in een (verloren) roman, althans volgens Vanden Levene ons Heren; in een sproke, zelfs in tweevoudige redactie: Van tween kinderen, die droeghen ene starcke minne; in een op hetzelfde motief gebouwd lied: Sig hinc den bogaert omme; in een verhaal in Potter's Minnenloep (II, v, 961-1130); op Christus en de ziel werd het toegepast in de rederijkersspelen van Matthijs de Castelein's Historie van P. en T. en in dat van Goosen ten Berch, die het echter slechts uit een Zned. bron voor de Amsterdamsche Kamer De Eglantier heeft overgeschreven.

Ook in andere talen bestaan er bewerkingen van: fabliau, lied, drama. Shakespeare parodieerde het in Midsummernightsdream.

L i t.: G. Hart, Ursprung und Verbreitung der P. u. T.-sage (1889-'92); G. Penon, in: Bijdragen tot de Gesch. der Ned. Lett. (III 1884). *V. Mierlo.*

Pyranometer, instrument van Abbot en Aldrich, om de aardstraling (nachtelijke uitstraling) en de hemelstraling te meten; het principe is dat van den → pyrheliometer.

Pyrargyriet, → Antimoonertsen.

Pyreneeën, grensgebergte tusschen Frankrijk en Spanje (XI 96 C/E 5), ca. 450 km lang en 100 km breed. De P. zijn in het Oud-Tertiair sterk opgeplooid; het middengedeelte bestaat uit oude schisten, waartegen aan de buitenzijde Krijt- en Tertiaire lagen afgezet zijn. De steile Noordkant is vochtig en bezet met bosch; de rivieren hebben er diepe dalen in uitgesneden. De Zuidzijde is droger en kaler. Gletsjers zijn niet talrijk; ook in den IJstijd was dit niet het geval, hoewel hangende dalen, cirques en trogvormen van hun werking getuigen. Diep ingesneden passen verdeelen de P. in West-, Midden- en Oost-P. De West-P. zijn een bebosch middengebergte (Pic d'Anie 2 500 m), met veel landbouw en veeteelt. De pas van Roncevalles reikt slechts tot 1 200 m. De centrale P., een sterke scheiding zoowel wat klimaat als begroeiing, taal en volk betreft, reiken in de Maladetta tot 3 400 m. De Oost-P. zijn wederom lager (Puigmal 2 900 m) en worden door het lengtedal van de Tech in twee ketens verdeeld. Het Fransche gedeelte is dichter bevolkt, heeft meer landbouw en veeteelt en zeer vele minerale bronnen; door het vreemdelingenverkeer bloeien vele stadjes (Lourdes, Perpignan). Twee tunnels doorboren het gebergte (1928 Pas van Somport en 1929 Col de Puy Moreno). Uit den overheerschingstijd der Mooren stamt de boerenrepubliek Andorra. → Pyrénées.

L i t.: M. Sorre, Les P. (1922); H. Spont, Les P. (1914); De Roquette-Buisson, Les vallées p. (1921). *Heere.*

De **Vrede der Pyreneeën** (1659), gesloten op een eilandje in de grensrivier de Bidassoa in de West-P., maakte een einde aan den in 1635 begonnen oorlog tusschen Frankrijk en Spanje. Frankrijk verwierf daarbij Roussillon en groote deelen van Vlaanderen en Artois (o.a. Atrecht).

Pyrénées. 1° Basses-Pyrénées, dept. in het Z.W. van Frankrijk (XI 64 nr. 72): opp. 7 712 km², 423 000 inw.; hoofdstad Pau. Landbouw nabij de zee (maïs, tarwe, ooft, kastanjes). Veel veeteelt (schapen, runderen, varkens). Veel bosch. Ontginning van steengroeven, ijzererts, bruinkool. Industrie: hout, kurk, kunstmest, textiel, conserven. Druk vreemdelingenverkeer in Biarritz. Baskische bevolking.

2° Hautes-Pyrénées, dept. in het Z. van Frankrijk (XI 64 nr. 73); opp. 4 534 km², 190 000 inw.; hoofdstad Tarbes. 25 % is woeste grond, 20 %, bosch, 20 % landbouw (ooft, kastanjes, maïs, tabak), 35 % is weiland (runderen, schapen). Veel „witte steenkool”. Ontginning van zink, mangaan, nikkel, lood. Industrie: aluminium, kunstmest, textiel, papier, hout. Veel vreemdelingenverkeer. In dit dept. ligt Lourdes.

3° Pyrénées-Orientales, dept. in het Z.O. van Frankrijk (XI 64 nr. 78); opp. 4 143 km², 239 000 inw.; hoofdstad Perpignan. Veel Catalanen. In het laagland van Rousillon landbouw: tarwe, haver, gerst, aardappels, maar vooral ooft, groenten en wijn. Weinig veeteelt (schapen). Veel mijnbouw (ijzer, lood, koper). Veel „witte steenkool”. Veelzijdige industrie: kunstmest, aluminium, textiel, leer, meel, conserven, olijfolie. Sterk vreemdelingenverkeer; doorvoer-gebied. *Heere.*

Pyreneesch Schiereiland, naam, gegeven aan het Z.W. schiereiland van Europa en ontleend aan de Pyreneeën, het gebergte, dat dit gebied afsluit naar het N., maar het wezen ervan niet bepaalt. Lautensach is daarom van meening, dat deze benaming onjuist is, en men moet spreken van Iberisch of Hispanisch Schiereiland. Zie verder de artikelen → Spanje en → Portugal. *Sipman.*

L i t.: H. Lautensach, Spanien und P. (in: Handb. der Geogr. Wissenschaft, Heft 14-18 1935, 426 vlg.).

Pyrenoïden (b i o l.), kleine, ronde lichaam-

pjes in de chlorophylkorrels van sommige groene wieren. Zij bestaan uit een eiwitkristal, dat omgeven kan zijn van zetmeelkorreltjes.

Pyrethrum, → Ganzenbloem.

Pyrexglas, een borosilicaatglas, gedurende den Wereldoorlog voor het eerst gemaakt door de Corning Glass Works (Ver. St.). Het bestaat uit: SiO_2 80,5 % B_2O_3 11,8 % Na_2O 4,4 % Al_2O_3 2 %. Gebruik niet alleen voor chemisch glaswerk, maar ook voor glazen schalen in de huishouding; hiertoe is p. nl. bijzonder geschikt door zijn kleinen uitzettingscoëfficiënt (32 × 10^{-7}, een derde van die van gewoon glas), zijn groote mechanische sterkte en zijn zeer geringe neiging tot ontglazen; deze drie eigenschappen bepalen zijn vuurvastheid. *Zernike.*

Pyrgeometer, instrument van Angström, om de nachtelijke uitstraling van de aarde te meten; het principe is dat van den → pyrheliometer. De **aethrioscoop** (< Gr. aithria = heldere hemel) is een gevoelige p., die den graad der warmte-uitstraling tegen den helderen hemel aanduidt.

Pyrgos, hoofdstad van den nomos (= departement) Elis, Griekenland (XII 384 C5); zetel van een Orthodoxen bisschop; ca. 20 500 inw. (1928).

Pyrheliometer (< Gr. pur = vuur; helios = zon), instrument ter meting van de zonneconstante, d.i. het aantal gramcalorieën, dat een opp. van 1 cm^2 bij loodrechte bestraling per minuut van de zon ontvangt. Het principe komt hierop neer, dat men de zonnestraling door een calorimeter laat absorbeeren en meet hoeveel de temp. hiervan in een bepaalden tijd stijgt. Er moet voor gezorgd worden, dat werkelijk alle opvallende straling geabsorbeerd wordt en dat er geen warmteuitwisseling met de omgeving plaats heeft; het is zeer lastig aan deze eischen te voldoen. Van de vele soorten p., die geconstrueerd zijn, is een der beste die van Abbot. Eenvoudige p. worden a c t i n o m e t e r s genoemd. *Reesinck.*

Pyridine, kleurlooze vloeistof, met zeer karakteristieken, aan tabaksrook herinnerenden reuk; formule C_5H_5N; s. g. 1,003; kookpunt 115°. P. komt voor in ruwe ammoniak en wordt bereid uit steenkolenteer en uit Dippels dierlijke olie. P. is te beschouwen als benzol, waarvan een der CH-groepen door N is vervangen; het is het eerste van een reeks homologen. *Hillen.*

Pyriet, mineraal van de samenstelling FeS_2, regulair kristalliseerend. Dezelfde stof komt ook, rhombisch, voor als markasiet. Bij 450° gaat dit over in p. De naam houdt verband met het feit, dat uit sommige soorten vonken (Gr. pur = vuur) kunnen worden geslagen. P. komt voor in kubusjes en duidelijke pentagondodekaëders, met afwisselend horizontaal en verticaal gestreepte zijvlakken. Verweert tot limoniet, die gemakkelijk weggevoerd wordt: in het gesteente blijven dan kubusvormige afdrukken over. Algemeen in kwartsieten en leien uit de Ardennen, zoodoende in het Zuidelijk Diluvium van Nederland. P. levert bij verbranding ijzeroxyd (haematiet) en zwaveldioxyde, welk laatste voor verreweg het grootste gedeelte in zwavelzuur wordt omgezet. → Pyrietovens. Behalve voor de bereiding van zwavelzuur wordt p. gebruikt bij de fabricage van zwavel. Het belangrijkste v o o r k o m e n van p. ligt in Spanje en Portugal in een strook evenwijdig aan de Sierra Morena, van 170 km lengte en 20-30 km breedte. De afzettingen zijn 40-60 m dik. Hier wordt ongeveer 4 millioen ton per jaar gewonnen, meer dan de helft van de wereldproductie. Andere afzettingen vindt men in Noorwegen, Italië en Japan. *Zernike/Jong.*

Pyrietoëder, andere term voor → pentagondodekaëder.

Pyrietovens dienen voor de verbranding (roosting) van → pyriet, ter bereiding van zwavelzuur. Er zijn tegenwoordig voornamelijk twee modellen in gebruik. Het eerste bestaat uit een verticaal staanden cylinder, waarbinnen eenige horizontale étages zijn aangebracht, terwijl zich in het midden een as bevindt, welke evenveel stellen horizontale armen draagt als er étages zijn. Deze as draait langzaam rond, waarbij aan de armen aangebrachte tanden er voor zorgen, dat het pyriet, hetwelk zich op de étages bevindt, op de eene van buiten naar binnen, op de volgende van binnen naar buiten wordt geschoffeld. Doordat de étages afwisselend niet geheel tot de as of niet geheel tot den buitenmantel doorloopen, legt het p. zoodoende een langen weg van boven naar beneden af. De luchtaanvoer heeft van onderen plaats, de afvoer der roostgassen van boven. Het tweede model is een → draaioven. *Zernike.*

Pyriphlegeton, vuurstroom in de → Onderwereld.

Pyrmont, B a d, badplaats in Waldeck-Pyrmont, op 120 m hoogte, een van de oudste staalbaden van Europa. Ook modderbaden, behandeling van patiënten lijdend aan rachitis, scrophulose en rheuma. De plaats telt ca. 5 700 inw. (10 % Kath.). Er komen per jaar ca. 18 000 bezoekers. Bezienswaardig is een vorstelijk slot uit de 17e eeuw.

Pyro-electriciteit treedt op bij niet-geleidende mineralen ten gevolge van verwarming. Kristallen met meer dan één symmetrie-as vertoonen p. alleen bij ongelijkmatige verwarmingen, zulke met polaire assen echter ook bij gelijkmatige verwarming. In het eerste geval vertoonen beide einden van gelijkwaardige assen gelijksoortige lading, terzijde van de as treedt tegengestelde lading op. Bij polaire assen worden de beide einden van de symmetrie-as tegengesteld geladen. Bij afkoeling treedt de tegengestelde ladingsverdeeling op. De pool, die bij verwarming positief wordt, is de e l e c t r i s c h a n a l o g e, de andere de e l e c t r i s c h a n t i l o g e pool. Dgl. verschijnselen treden op bij ongelijkmatige samendrukking: p i ë z o - e l e c t r i c i t e i t. De analoge pool wordt dan negatief, de antiloge positief. Ook hier treedt bij ophouden van den druk een tegengestelde ladingsverdeeling in. Omgekeerd, wanneer een zgn. piëzo-kristal op juiste wijze in een electrisch veld wordt gebracht, werkt dit veld als een druk of trek en verandert het kristal van lengte. Is het veld een wisselveld, dan begint het kristal te trillen en bij juist gekozen frequentie (zgn. resonantie-frequentie) van het veld kan het kristal zelfs springen. Bij deze frequentie zijn omgekeerd de opgewekte ladingen zoo groot, dat het verdunde gas, waarin het kristal opgesteld wordt, begint te lichten in de nabijheid der kristalplaatsen met groote lading (glimontlading in het gas). Dit verschijnsel wordt toegepast om de frequentie van het wisselveld nauwkeurig te meten (radio-golven), zoodat het kristal (in het bijzonder wordt kristallijn kwarts gebruikt) als frequentie- of golflengtestandaard dienst doet. Vooral bij kwarts en toermalijn zijn deze verschijnselen waargenomen. *Jong/J. Custers.*

Pyrogallol is een driewaardig phenol; kleurlooze, glanzende kristallen. Ontstaat door verhitting van galluszuren. Formule: $C_6H_3(OH)_3$ 1, 2, 3; smeltpunt 132° C.

In de geneeskunde o.a. in zalven gebruikt. Oplossingen worden zoowel door de zuurstof van de lucht als door zilvernitraat donker gekleurd, vandaar het gebruik van p. in haarkleurmiddelen (niet ongevaarlijk); alkalische oplossingen vinden o.a. in de bacteriologie toepassing om zuurstof te absorbeeren. Ook wordt p. in de photographie als ontwikkelaar gebruikt. *Hillen.*

Pyrogenetische mineralen (g e o l.) zijn mineralen, die uit watervrije smelten kunnen ontstaan, in tegenstelling tot h y d a t o g e n e mineralen, voor wier vorming de aanwezigheid van water onontbeerlijk is. Bijv. de augieten tegenover de hoornblenden.

Pyroklastisch noemt men in de g e o l o g i e gesteenten, die uit verharde vulkanische as of zand zijn ontstaan (tuffen).

Pyrolusiet (m i n e r a l.), een in stralige aggregaten voorkomende variëteit van → bruinsteen (MnO_2), meestal een pseudo-morphose naar andere mangaanmineralen (manganiet).

Pyromanie, abnormale neiging tot brandstichting. → Manie.

Pyrometer, instrument ter bepaling van zeer hooge temperaturen, waar de gewone thermometer niet meer bruikbaar is. Het meest gebruikte type is de optische p. van Holborn en Kurlbaum, alleen geschikt als de te meten temp. zoo hoog is, dat het lichaam zichtbare straling uitzendt. De temp. wordt vergeleken met die van den gloeidraad van een lampje, waarvan bij bepaalde stroomsterkte de temp. bekend is. Men ontwerpt nu een beeld van de lichtbron, waarvan de temp. gemeten moet worden, op den gloeidraad van een in het instrument ingebouwd lampje, en regelt den gloeistroom, totdat men den gloeidraad tegen den achtergrond ziet verdwijnen. Uit de stroomsterkte is nu na ijking de temp. van de bron te bepalen. *W. Dekkers.*

Pyromorphiet (m i n e r a l.), een hexagonaal kristalliseerend loodmineraal van groene kleur. Chemisch is het een chloorhoudend loodphosphaat.

Pyroop (m i n e r a l.), een magnesium-aluminium houdende variëteit van → granaat.

Pyrophon, muziekinstrument, uitgevonden door Frédéric Kastner in 1875; bestaande uit buizen van verschillende lengte, die in verbinding staan met een klaviatuur. De klank wordt voortgebracht door gasvlammen. Dit eigenaardig „vlammenorgel” is natuurlijk niets anders dan een acoustische curiositeit. *de Klerk.*

Pyrophorus, → Vuurvlieg.

Pyrosfeer (g e o l.), de latent plastisch-vloeibaar veronderstelde magmazone onder de aardkorst. Het substratum der aardkorst in vele theorieën (→ Aarde, inwendige der).

Pyroslijmzuur, → Pyroverbindingen.

Pyroverbindingen noemt men in de scheikunde stoffen, die door droge destillatie bereid zijn, bijv. p y r o s l ij m z u u r (uit slijmzuur), een kristallijn, gemakkelijk sublimeerbaar poeder, smeltpunt 132° (ook te bereiden door oxydatie van furfurol met zilveroxyde); p y r o p h o s p h o r z u u r, $H_4P_2O_7$; het natriumzout hiervan wordt o.a. gebruikt om ijzervlekken weg te maken. *Hillen.*

Pyroxeen, → Augiet.

Pyroxyline, → Nitrocellulose.

Pyrrha, vrouw van → Deucalion.

Pyrrhiche, de voornaamste onder de Oud-Grieksche dansen. Men kende aan de p. in Sparta bijz. magische en gymnastische krachten toe; zij werd daar door jongelingen voorgedanst. Later werd de p., buiten Sparta, ook door vrouwen en beroepsdansers uitgevoerd. In Rom. tijd zakt zij geheel af tot tooneeldans, zelfs olifanten en kameelen werden tot een soort p. afgericht. → Pyrrhichius.

Pyrrhichius in de K l a s s. m e t r i e k een versvoet van het schema ◡◡, genoemd naar de → pyrrhiche, waar hij vooral in het rhythme voorkwam.

Pyrrho van Elis, Grieksch wijsgeer, scepticus. * Ca. 360, † 270 v. Chr. P. heeft geen geschriften nagelaten, zoodat latere sceptici hun theorieën aan hem konden toeschrijven en zijn persoonlijkheid en leer eenigszins legendarisch zijn geworden. *F. Sassen.*

L i t.: V. Brochard, Les sceptiques grecs (Parijs 1923); F. Sassen, Wijsb. der Grieken en Romeinen ([2]1932).

Pyrrhotien, andere term voor → magneetkies.

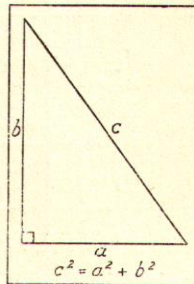
Pyrrhula, Lat. naam voor → goudvink.

Pyrrhus (G r. m y t h.), zoon van Achilles. → Neoptolemus.

Pyrrhus, koning van Epirus. * 319 v. Chr., † 272. Gehuwd met Antigone, dochter van Ptolemaeus I van Egypte. In den strijd tusschen de Tarentijnen en de Romeinen koos hij partij tegen deze laatsten, die hij in 280 en 279 bij Heraclea en Asculum versloeg; dit kostte hem zooveel offers, dat hij het beoogde succes niet kon behalen: een „P.-overwinning”. In 275 bij Beneventum verslagen, sneuvelde hij op een krijgstocht in den Peloponnesus. *W. Vermeulen.*

Pythagoras van Samos, Grieksch wijsgeer en muziektheoreticus. * In de 2e helft van de 6e eeuw v. Chr., † 497/6. Hij stichtte in Croton, Z. Italië, een religieuze broederschap, die tot een centrum van wetenschap werd, waarin vooral aan de wiskunde groote waarde werd gehecht. Onderscheiding tusschen P. en zijn naaste volgelingen is onmogelijk, tusschen deze oudere Pythagoreërs en de school van → Archytas moeilijk. Aan P. en zijn school worden toegeschreven: inzicht in de fundamenteele beteekenis van het getal voor de kennis der natuur („de dingen zijn getallen”), toegepast in geluidsleer (trillende snaren, intervallen) en astronomie (harmonie der spheren); ontdekking van den bolvorm der aarde, van het bestaan van irrationale verhoudingen, zelfs (maar waarsch. ten onrechte) van een theorie van het irrationale; ontdekking of bewijs van de stelling van de som van de hoeken van een driehoek en van het theorema van P. (Euclides I, 47); constructie van den regelmatigen vijfhoek (stervijfhoek of pentagram als herkenningsteeken); van de regelmatige veelvlakken (onzeker). → Pythagoreïsche drietallen.

L i t.: T. L. Heath, A Hist. of Gr. Mathematics (I 1921); E. Frank, Plato und die sog. Pythagoreer (1923); E. Sachs, Die fünf platon. Körper (1917); H. A. Naber, Das Theorema des P. (1903).

Stelling van Pythagoras.

Stelling van Pythagoras. Het vierkant van de schuine zijde van een rechthoekigen driehoek is gelijk aan de som van de vierkanten der rechthoekszijden (Euclides I, 47). De stelling is in de Babylonische wiskunde reeds ca. 2000 v. Chr. bekend. Wat het juiste aandeel van P. in haar alg. formuleering of bewijs geweest is, is onbekend.

L i t.: J. Versluys, Zes en negentig bewijzen voor het theorema van P. (1914). *Dijksterhuis.*

Als m u z i e k t h e o r e t i c u s volgt P. een streng-mathematische richting. Ter berekening van de trillingsverhoudingen der verschil-

lende intervallen gebruikte hij het monochord. Het begrip consonant is bij hem afhankelijk van eenvoudige verhoudingsgetallen. De Pythagoreeërs (Archytas, Eratosthenes, Ptolemaeus) staan op muziekgebied als de zgn. Canonici tegenover Aristoxenus en zijn school (de Harmonici). *Koole.*

Pythagoras-school, → Onderwijshervorming.

Pythagoreeërs, → Pythagoras.

Pythagoreïsche drietallen (m e e t k.), groepen van drie geheele getallen a, b en c, die de lengten van de zijden van een rechthoekigen driehoek kunnen zijn. Ze worden bepaald door de formules $c = u^2 + v^2$, $b = 2uv$, $a = u^2 - v^2$ (u en v geheel).

Pytheas van Massilia (Marseille), Grieksch geograaf en ontdekker. Leefde in de 2e helft der 4e eeuw v. Chr. Reisde ong. 334 v. Chr. van Massilia naar Brittannië, Thule (Shetland-eil.?) en het Barnsteenland aan de Duitsche kust, van waaruit hij de eerste berichten ontving over de Germanen, het poollicht en den poolnacht. Hij stelde al het verband vast tusschen de getijden en de maan. Zijn reisbeschrijving is slechts ten deele tot ons gekomen; door Schmekel werd zij verklarend uitgegeven (1848). Zij vormt het eerste zekere bericht over land en volk in het N.W. van Europa. Door zijn tijdgenooten werd de waarheid zijner mededeelingen in twijfel getrokken.

L i t. : Hugo Berger, Gesch. der wissensch. Erdkunde der Griechen ([2]1903). *v. Velthoven.*

Pythia, → Pythisch orakel.

Pythische spelen. De P. s. behoorden tot de vier groote nationaal-Grieksche spelen (eig. feesten met wedstrijden), ter eere van Apollo te Delphi om de vier jaar gehouden onder leiding der Delphische Amphictyonie, zeker reeds vanaf 586 v. Chr., maar volgens de traditie door Apollo zelf gesticht bij zijn overwinning op den draak Pytho. Bij de muzikale, kwamen mettertijd turn- en ruiterwedstrijden; de overwinnaars ontvingen een lauwerkrans (de laurierboom was aan Apollo gewijd). De P. s. bestonden waarsch. tot bij het einde der 4e eeuw na Chr. *V. Pottelbergh.*

Pythisch orakel, het orakel te Delphi. De priesteres (Pythia) deed er haar voorspellingen, zittend op een drievoet. Deze drievoet stond boven een spleet in de aarde, waaruit bedwelmende dampen opstegen. Zie ook → Pythius; Pythische spelen.

Pythium, wierzwam van de fam. der Pythiaceeën. Komt met 16 soorten in water en op planten voor. In het water parasiteeren zij op insecten. P. de Baryanum verwoest dikwijls jonge zaaisels geheel, doordat de kiemplanten aangetast zijn: P. proliferum komt op bedorven spijzen voor. *Bouman.*

Pythius, naam van Apollo, naar Pytho = Delphi, waar hij zijn godsspraken gaf. → Pythisch orakel.

Pytho, oude naam voor → Delphi.

Python, → Tijgerslang.

Pyurie (g e n e e s k.), de afscheiding van etter bevattende urine, een verschijnsel, dat zich bij heftige ontstekingen van een deel der urinewegen, vooral van blaas of prostaat, kan voordoen.

Pyxis (< Gr. puxos = bukshout), eigenl.: bukshouten doosje of busje, heden (vgl. C.I.C. can. 1270) het kleine, kelkvormige vat, waarin de H. Hosties zonder plechtigheid naar de zieken buiten de kerk worden gedragen. Oorspr. in busvorm heette dit → arca, capsa, theca, turris, enz. De p. wordt in een zijden beursje gestoken, door den priester aan een koord om den hals gedragen. Vgl. → Ciborie; Custodia. Zie afb. 5 op de pl. t/o kol. 609 in dl. VI.

L i t. : Braun, Das christl. Altargerät (1932); Kraus, Realencykl. d. christl. Alterthümer (s. v. Pyxis). *Louwerse.*

Q

ק	Hebreeuwsch
Q	Oud-Latijn
u	Gotisch
ق	Arabisch Maleisch Perzisch Turksch
q	Karolingisch (Minuskel)
𝔔 𝔮	Duitsch
Q q	Moderne Antiqua

De letter Q in verschillende alphabetten.

Q, zeventiende letter van het alphabet, ontstaan uit de Semietische koph. Stelt denzelfden klank voor als de k. De verbinding qu stelt in de Ned. taal voor kw, en wordt zeer vaak ook aldus geschreven.

A f k o r t i n g e n. Q. in Rom. inschriften = o.a. Quintus, Quirinus; Q als cijferteeken beteekende bij de Romeinen = 500, Q̄ (met bovenliggend streepje) = 500 000; q.a. = (Lat.) quod attestor, wat ik getuig; Q. (B.) F.F. (F.) S. = (Lat.) → Quod (bonum) felix faustum (fortunatumque) sit; Q.D.b.a. = (Lat.) → Quod Deus bene avertat; q.e. = (Lat.) quod est, wat beteekent; Q.E.D. = (Lat.) → Quod erat demonstrandum; q.l. (pl.) = (Lat.) quod libet (placet), zooveel het lust, goeddunkt; q.n. = (Lat.) quod nego, wat ik ontken; q.q. = (Lat.) qualitate qua, ambtshalve; q.s. op recepten = (Lat.) quantum satis (of: sufficit), zooveel noodig is; quaer. = (Lat.) quaeritur, er wordt gevraagd, de vraag luidt; Quat. = → Quatertemperdag.

Quack, H e n r i P i e t e r G o d f r i e d, Ned. staathuishoudkundige en publicist. * 2 Juli 1834 te Steenbeek (Zetten), † 6 Jan. 1917 te Amsterdam. Doceerde 1868-'77 staathuishoudkunde aan de Utrechtsche univ.; 1877-'85 secretaris van de Ned. Bank; 1885-'94 hoogleeraar te Amsterdam; daarna president-commissaris van de Mij. tot Exploitatie van Staatsspoorwegen. Q. gaf vsch. geschriften uit over politieke en sociale onderwerpen en verdedigde den plicht van den staat tot sociale voorzieningen. *Verberne.*

V o o r n. w e r k e n : Studiën op soc. gebied (1877); De Socialisten, personen en stelsels (herhaaldelijk herdrukt); Uit den kring der gemeenschap (1900); Herinneringen (1913; zeer belangrijke autobiographie).

Quaddel of u r t i c a, de bij → netelroos op de huid optredende, heftig jeukende, door vocht-

uittreding in het weefsel veroorzaakte, meestal na korteren tijd weer verdwijnende erupties.

Quaden, Germaansche volksstam, die zich sedert 8 na Chr. in Moravië en vervolgens in Hongarije vestigde. Later trok een deel van hem met de Vandalen naar Spanje en vormde er een rijk, dat tot 585 heeft bestaan.

Quadraatrest, → Rest.

Quadragesima (Lat.), eigenlijk: dies q. = veertigste dag; feitelijk: benaming van de tijdruimte der 40 dagen vóór Paschen, aan boete en versterving gewijd, vnl. in aansluiting bij de 40-daagsche vasten van Christus in de woestijn (Mt.4. 1-11; Lc.4.1-13). → Vasten. *Louwerse.*

Quadragesimo Anno, de aan de aanvangswoorden ontleende benaming der encycliek van paus Pius XI (1931) over het herstel der maatschappelijke orde en haar vervolmaking volgens de wet des Evangelies. Uitgevaardigd bij gelegenheid der 40-jarige herdenking van het verschijnen der enc. Rerum Novarum. Q. A. wijst eerst op het vele goede, dat R. N. op sociaal-economisch gebied ten gevolge heeft gehad. In het tweede gedeelte wordt de leer van Leo XIII omtrent het privaat-eigendomsrecht en het arbeidsloon nader verklaard en de wijze aangegeven tot herstel der maatschappelijke orde in Christelijken zin (privaat-eigendomsrecht, sociale rechtvaardigheid en sociale liefde, het oprichten van bedrijfschappen). In het derde gedeelte worden de rampzalige gevolgen geschilderd, die de in de plaats van de vrije concurrentie getreden economische dictatuur heeft veroorzaakt en wordt het gematigd socialisme, ondanks de verzachting, die het in eenige socialistische dwalingen heeft aangebracht, met het Christendom onvereenigbaar verklaard.

L i t.: C. Hentzen, Commentaar op Q. A. (3 dln.; I 1934, II 1936). *Borret.*

Quadrant, (m e e t k.) → Kwadrant; (s t e r r e n k.) → Muurkwadrant.

Quadrant-electrometer, → Electrometer.

Quadrata, L i t t e r a, of Littera capitalis, → Capitalis monumentalis.

Quadratenkrijt of O n d e r - S e n o o n (→ Senoon), geologische formatie, zoo genoemd naar het veelvuldig optreden van Actinocamax (Belemnitella) quadratus.

Quadratix, kromme lijn, gevonden door den sophist Hippias van Elis (2e helft 5e eeuw v. Chr.) en door hem e. a. toegepast bij de trisectie van den hoek en de kwadratuur van den cirkel.

L i t.: T. L. Heath, Greek Mathematics (I 1921).

Quadratus, apologeet, leerling der Apostelen, in Klein-Azië. Bood ca. 124 aan keizer Hadrianus een Apologie voor het Christendom aan, waarvan slechts een fragment bewaard bleef in de Kerkgeschiedenis van → Eusebius van Caesarea. *Franses.*

L i t.: in: Rauschen-Altaner, Patrologie (1931).

Quadrille, Fransche contra-dans uit de 18e eeuw. De in lange rijen dansende paren (Eng. country-dance-invloed) vormen carré's van 2 paren. De q. bestaat uit 6 toeren [zie Bernhard Klemm, Katechismus der Tanzkunst (1910)]. Componisten van q. waren Musard, Offenbach, Joh. Strauss. *Terlingen-Lücker.*

Quadrivium, → Artes liberales.

Quadroon, een kwartbloed, d.w.z. de nakomeling in de tweede generatie na een kruising.

Quadrumana of v i e r h a n d i g e n werden de apen vroeger genoemd, daar de voet handvormig gebouwd is.

Quadrupeda of v i e r v o e t i g e n heeten alle dieren met vier goed ontwikkelde ledematen.

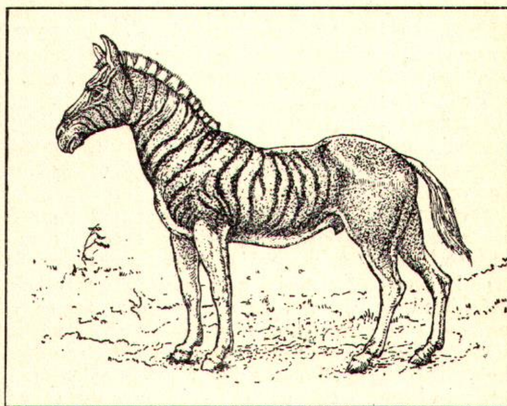
Quadrupelpunt heet in de → phasenleer het punt, waar tegelijkertijd vier phasen naast elkaar voorkomen (co-existeeren). Uit den phasenregel volgt, dat een q. slechts voor kan komen bij systemen, uit twee of meer phasen bestaande.

Quadruple Alliantie, het viervoudig verbond, in 1718 gesloten tusschen Frankrijk, Engeland, de Ned. Republiek en Oostenrijk, ter verdediging der beschikkingen van den Vrede van Utrecht (1713) tegen bedreiging van Spaansche zijde en vanwege de Jacobietische aanspraken op den Eng. troon; hetgeen door dit viervoudig verbond zonder veel oorlog door groote onderhandelingen verijdeld werd. *v. Gorkom.*

Quaedypre, Fr. spelling voor de Fr.-Vlaamsche gem. → Kwaadieperen.

Quaestor, Romeinsch ambtenaar, reeds onder het koninkrijk vermeld, toen twee q. (q. parricidii) de rol van onderzoeksrechter waarnamen. Eerst onder de republiek kreeg het ambt zijn echte beteekenis: twee nieuwe q. werden aangesteld, die aan de consuls ondergeschikt waren en dezen in den oorlog vergezelden. Hun aantal werd steeds vermeerderd; onder Caesar werd het op 40 gebracht. Allengs was hun de crimineele rechtspraak ontnomen; zij bleven in hoofdzaak met het beheer der schatkist belast: innen van belastingen, staatsinkomsten, boeten, uitbetalen van de staatsgelden. Ook was hun opgedragen de zorg voor het archief, waar wetten, senaatsbesluiten, censorlijsten bewaard werden. De q. vervulden dus de rol van rijksbetaalmeester en van archivaris. De quaestuur was het eerste ambt in den gradus honorum. *E. De Waele.*

Quagga (Equus quagga Gm.), een soort zebra van de fam. der paardachtigen, leefde vroeger in Z. Afrika, maar is daar door de intensieve jacht der

Quagga.

Boeren geheel uitgeroeid. Onder den naam q. rekent men vsch. variëteiten, die in kleur en teekening allerlei overgangen vertoonen van een geheel zwart-wit gestreept tot een eenkleurig haarkleed, dat slechts strepen op kop en hals vertoont. *Keer.*

Quai d'Orsay, s t r a a t langs den oever der Seine te Parijs. Hier ligt o.a. het m i n i s t e r i e van Buitenl. Zaken, dat daarom in overdrachtelijken zin wel Quai d'Orsay wordt genoemd.

Quakers (of K w a k e r s), sekte in Engeland. Zij is ontstaan, doordat George → Fox (1624-'91), schoenmaker van beroep, een prediker eens toeriep:

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

„Niet op het Woord maar op den Geest komt het aan", waarna hij zelf begon te preeken. In 1650 wegens godslastering voor rechter Bennett gevoerd, riep hij deze op, om „voor God te beven" (to quake). Bennett noemde Fox toen spottend „quaker". De sekte, die toen ontstond, groeide snel. William → Penn (1644-1710) zuiverde haar en verspreidde haar in Amerika. De sekte schafte den doop af: geestesdoop was voldoende; het ambt erkenden zij niet. De Q. zijn ultra-democratisch, kennen geen titels en betoonen geen bijzondere beleefdheid. Zelf noemen zij zich Society of Friends. *Lammertse.*

Quakjeswater, een grootendeels dichtgegroeide duinplas op het eiland Voorne ten Z. van Rockanje (Z.H.). Q. bestaat uit een aantal kleine plassen. Volgens Lorié heeft men hier te doen met een uitgewaaide duinpan.

Qualitatieve psychologie is dat gedeelte der psychologie, dat zich voornamelijk en op de eerste plaats met → introspectieve onderzoekingen bezig houdt, m.a.w. dat het „hoe" der bewustzijnsverschijnselen beschrijft en ontleedt. Bijv.: hoe komt het, dat een voorstelling een andere in het geheugen terugroept; welke zijn de kenmerken van de aandacht; waarin bestaat het oordeel, het vergelijkingsproces? Vgl. → Quantitatieve psychologie.

L i t. : E. B. Titchener, Experimental Psychology (I. Quantitative Experiments ; 1910). *v. d. Veldt.*

Quamoclit, → Scharlakenwinde.

Quandóque bonus dormítat Homérus (Lat.) = (Ik erger me) als de goede Homerus zelfs wel eens indommelt. Als excuus voor slaapkoppen opgevatte regel uit Horatius' Ars Poetica (359); de zuiverder weergave komt overeen met het Ned.: Het beste paard struikelt wel eens; de beste breister laat wel eens een steek vallen. *C. Brouwer.*

Quanta cura, encycliek, uitgevaardigd door Pius IX op 8 Dec. 1864 en waaraan de → Syllabus werd toegevoegd, gericht tegen de liberale stroomingen van de 19e eeuw, het opkomende socialisme, enz.

T e k s t in: Acta Sanctae Sedis (3, 161 vlg.).

Quantasmaatschappij, Eng. luchtvaartmaatschappij, die een verbinding onderhoudt tusschen Singapore en Port Darwin en eens per week ook → Koepang (op Ned. Timor) aandoet.

Quantenchemie. Onder q. verstaat men de toepassing der → quantentheorie op chemische problemen. Deze oorspronkelijk zuiver natuurkundige theorie is er de laatste jaren in geslaagd een zeer gedetailleerd beeld van den opbouw der atomen en moleculen te ontwerpen, vooral ook wat betreft de wisselwerking tusschen de atomen en moleculen onderling. Dit heeft geleid tot een dieper inzicht in het wezen der chemische binding en het mechanisme van chemische reacties.

L i t. : W. Heitler, Quantentheorie und homöopolare chem. Bindung (1934) ; H. Hellmann, Einführung in die Q. (1937). *A. Claassen.*

Quantenmechanica (n a t u u r k.) noemt men de sedert 1925 ontwikkelde uitbreiding der → quantentheorie. Hierin worden de mechanische wetten onderzocht, welke in de ruimte der atomen en moleculen een rol spelen, en welke geheel afwijken van de klassieke mechanica. Dit onderzoek is langs verschillende wegen geschied. Een dezer is de → golfmechanica, welke door Schrödinger ontwikkeld is. Andere methodes werden ontworpen door Heisenberg, Born, Jordan en Dirac, met behulp van de zgn. matrixrekening en de rekening met „q-getallen" (deze twee theorieën vormen de eigenlijke q.). Terwijl in de golfmechanica getracht wordt de discontinuïteiten der quantentheorie te bestudeeren met behulp van de continuïteitsbegrippen, wordt in de andere theorieën uitgegaan van de discontinuïteiten als het wezenlijke der natuurwetten. Voor een elementaire uiteenzetting leenen deze theorieën zich niet, wegens de wiskundige moeilijkheden. De uitkomsten der q. (in engeren zin) stemmen geheel overeen met de resultaten der golfmechanica.

L i t. : Born un Jordan, Elementare Quantenmechanik (1930 ; n i e t elementair) ; Infeld, Stofstraling en atomen (1935). *Borghouts.*

Quantentheorie (n a t u u r k.) is de naam van een thans veel-omvattende theorie, welke is opgebouwd op een belangrijke hypothese van Max Planck, opgesteld in 1900 ten behoeve van een verklaring der stralingsverschijnselen. Voordien werd steeds aangenomen, dat de energie continu verdeeld kon worden, op grond van de dagelijksche ervaring. De mechanica was geheel in overeenstemming daarmede opgebouwd. Blijkbaar is deze opvatting ook juist zoolang men macroscopisch werkt, zoolang men dus te maken heeft met relatief groote lichamen en energieën. Zoodra men echter het microscopische gebeuren gaat bestudeeren, gelijk bijv. de toestanden in het inwendige der atomen en de fijnere structuur der stralingsverschijnselen, dan blijken de macroscopische wetten, gelijk deze in de klassieke mechanica zijn opgesteld, niet langer geldig te zijn.

De natuurkunde in de vorige eeuw was niet in staat een, met de ervaring in overeenstemming zijnde, theorie van de straling te geven, althans niet van het hoofdprobleem der straling: de zgn. zwarte straling. Hieronder verstaat men den evenwichtstoestand der warmtestraling, die zich in een holle ruimte bevindt, waarvan de wanden gevormd worden door lichamen, welke alle dezelfde temp. bezitten. In een dgl. ruimte zal, door de overal gelijke wandtemperatuur, een toestand van evenwicht optreden, waarbij in elk punt een bepaalde hoeveelheid energie van een bep. golflengte aanwezig is, welke afhangt van de temp. en van de golflengte der straling. Het probleem bestaat nu daarin, een wiskundige uitdrukking te geven voor de grootte van deze energie in afhankelijkheid van temp. en golflengte. Daar de warmtestraling een electromagnetische straling is, betreft het hier een probleem, waarbij zoowel de thermodynamica als de electrodynamica een rol spelen. De kwestie scheen onoplosbaar, tot Planck aantoonde, dat de gevraagde formule kan worden afgeleid, indien wordt aangenomen, dat stralingsenergie van ieder trillingsgetal ν slechts in geheele veelvouden van een elementair energiequantum $\varepsilon = h\nu$ geëmitteerd en geabsorbeerd kan worden. Daarbij is h een universeele constante, de zgn. constante van Planck (→ Planck, Constante van), waarvan de grootte later bepaald werd als te zijn $6{,}55 \times 10^{-27}$ erg sec (dimensie = energie × tijd). Deze gewaagde hypothese, welke door het succes gerechtvaardigd werd, beteekent een diep ingrijpen in het natuurkundig denken. Immers de door een stralingsbron uitgezonden golf-energie schijnt zich toch continu in de ruimte te verdeelen en te verdunnen, terwijl men toch moet aannemen, dat deze energie in elk punt slechts in bepaalde hoeveelheden (quanten) van eindige grootte wordt geabsorbeerd. Op deze wijze komt men dus tot een atomistische structuur van de energie.

De quantenhypothese speelt thans een groote rol in de verklaring der natuurkundige verschijnselen. De eenvoudigste toepassing is die op den harmonischen oscillator, bijv. een om een vast punt trillend electron. De „h-censuur" is hier zoodanig, dat de energie van den oscillator slechts een bepaalde reeks van waarden kan bezitten: zij kan bedragen $h\nu$, $2h\nu$, $3h\nu$, $4h\nu$, enz., in het algemeen $nh\nu$ (ν = frequentie van den oscillator), waarbij n een geheel getal voorstelt, het zgn. quantengetal. Een tusschenliggende waarde voor de energie is onbestaanbaar. De oscillator kan dus ook slechts bepaalde bewegingen uitvoeren. In strijd met de klassieke electrodynamica neemt men aan, dat de oscillator bij zulk een beweging geen straling uitzendt. Straalt de oscillator energie uit, dan beteekent dit, dat de oscillator overgaat van een toestand met energie $W_1 = N_1h\nu$ naar een toestand met energie $W_2 = N_2h\nu$. Het verschil $W_1—W_2 = (n_1—n_2)h\nu$ wordt in den vorm van straling geëmitteerd. Deze overgangen moet men zich blijkbaar plotseling voorstellen. [De nieuwere quantentheorie geeft voor de energie eenigszins andere waarden, nl. $W = (n + {}^1/_2)h\nu$.]

De grootste beteekenis heeft de quantenhypothese gekregen door haar toepassing op de atoomtheorie, hetgeen door Niels → Bohr geschiedde in 1913. Volgens Bohr wentelen in het atoom de negatieve electronen in constante banen om de positieve kern. Niet elke willekeurige beweging is mogelijk, de energie kan slechts bepaalde discrete waarden hebben. Overgang van de eene baan naar de andere beteekent verandering in den energie-toestand van het electron. Valt het electron van een hoogere (energie $= W_1$) naar een lagere (W_2) baan, dan wordt een straling geëmitteerd, waarvan het trillingsgetal ν bepaald wordt door $h\nu = W_1—W_2$ dus $\nu = \frac{W_1—W_2}{h}$. Op soortgelijke wijze vindt ook de absorptie van straling door het atoom plaats. Voor de verdere beteekenis van de quantentheorie op dit gebied zij verwezen naar de atoomtheorie.

De q. leidt ook tot een merkwaardige opvatting omtrent het wezen van het licht. Verschijnselen als buiging en breking van het licht kunnen alleen verklaard worden aan de hand van de golftheorie van het licht. Andere verschijnselen (als het licht-electrisch effect) laten zich alleen verklaren als men aanneemt, dat het licht is opgebouwd uit zgn. lichtpakketjes, elk met een energie $= h\nu$ (een soort corpusculaire opvatting van het licht dus). Men komt zoo tot een dualistische opvatting over het wezen van het licht (zie ook → Licht). Voor de latere ontwikkeling (sedert 1925) der quantentheorie zie → Golfmechanica en → Quantenmechanica. *Borghouts.*

L i t. : de hoofdstukken over q. en atoomtheorie in de grootere handboeken der natuurkunde, als Grimsehl; Müller-Pouillet; Handb. der Physik. Voorts de werken over atoomtheorie, bijv. Sommerfeld, Atomtheorie und Spektrallinien (1931). Een meer elementaire uiteenzetting vindt men bijv. in Kramers-Holst, De bouw der Atomen ([2]1936); Gorter en Rutgers, Het systeem der chemische elementen volgens de moderne atoomtheorie (1934).

Quantitatieve psychologie is dat gedeelte der psychologie, dat zich voornamelijk en op de eerste plaats met de meetbare psychische verschijnselen bezighoudt: zij vraagt naar het „hoeveel". Bijv. hoe snel kan een voorstelling een andere in het geheugen terugroepen; hoeveel indrukken kan men tegelijkertijd waarnemen; hoe groot is tusschen twee kleurnuancen het kleinste verschil, dat kan worden waargenomen? De q. p. verschilt methodisch van de → qualitatieve, die haar evenwel moet aanvullen. Een reactietijd bijv. heeft op zich weinig of geen beteekenis, als hij niet gepaard gaat met een introspectieve analyse van het bewustzijn tijdens de handeling. De q. p. vindt haar hoofdgebied in de psychophysiek.

L i t.: E. B. Titchener, Experimental Psychology (II. Quantitative Experiments; 1910). *v. d. Veldt.*

Quantiteitstheorie (e c o n o m i e), de opvatting, dat de waarde van het geld afhangt van de hoeveelheid van het geld en dat dientengevolge elke verandering in de hoeveelheid van het geld een overeenkomstige verandering in de waarde van het geld met zich brengt. Deze theorie ontstond ten tijde van de prijsrevolutie in de 16e eeuw, welke het gevolg was van het binnenstroomen van groote hoeveelheden edel metaal uit de Nieuwe Wereld. Bodin (1530-'96), Davanzati (1529-1606) e.a. inaugureerden de theorie, die daarna vooral in Engeland en Italië vele aanhangers verwierf. David Ricardo (1772-1823) ijkte haar in zijn Principles of political economy and taxation. Aanvankelijk was men van meening, dat de verandering van de waarde van het geld evenredig is aan de verandering van de hoeveelheid geld; spoedig echter zag men in, dat tusschen geld en de overige goederen verschil bestaat (immers geld wordt niet verbruikt, maar blijft in omloop, de overige goederen worden wel verbruikt). Zoo wijst Locke (1632-1704) er reeds op, dat rekening gehouden moet worden met de o m l o o p-s n e l h e i d van het geld. Later zag men in, dat toeneming van de hoeveelheid edel metaal niet zonder meer ook den geldvoorraad vermeerdert, immers het kan ook aangevoerd worden voor industrieele doeleinden en voor schatvorming. Anderzijds moest men, na invoering van het bankbapier, toegeven, dat niet alleen metalen geld maar ook papieren geld den geldvoorraad bepaalt, en eindelijk dringt het inzicht door, dat de oude Q. de volgende correcties behoeft: 1° niet alleen gemunt geld komt voor het geldaanbod in aanmerking, maar alles wat gelddienst verricht, dus ook papieren geld (bank- en muntbiljetten) en boek- of giraalgeld (banktegoed); 2° niet de aanwezige hoeveelheid geld, d.i. zijn potentieele koopkracht, bepaalt het geldaanbod, maar de werkelijk aangeboden hoeveelheid geld, d.i. zijn effectieve koopkracht. En de omvang dezer effectieve koopkracht wordt op zijn beurt bepaald door: a) de omloopsnelheid van het geld, d.i. frequentie, waarmede het geld in al zijn vormen koopend in de markt treedt; b) de hoeveelheid goederen en diensten, welke zonder geld, dus op crediet, worden gekocht.

L i t. : Wicksell, Geldzins als Regulator der Güterpreise; Hawtrey, Money and credit; Mises, Die Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel; Wieser, Der Geldwert und seine Veränderungen; Marshall, Money, credit and commerce; Cannan, Money, its connection with rising and falling prices.

Quantum mutátus ab illo (Hectóre)! (Lat.) = Hoe is hij veranderd bij (den Hector van) vroeger. In Vergilius' Aeneis 2,274,275 roept Aeneas dit uit van den eens stralenden, nu verwonden Hector.

Quantz, J o h a n n J o a c h i m, fluitist. * 30 Jan. 1697 te Oberscheden, † 12 Juli 1773 te Potsdam. In 1741 kamermusicus bij Frederik den Grooten.

W e r k e n: 300 concerten en ca. 200 stukken voor fluit, verder liederen, sonaten, ensemblewerken en de bekende „Versuch einer Anweisung, die Flöte traversière zu spielen" (1752). — L i t. : A. Raskin, J. J. Q. (1923).

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

Quapaw-Indianen, stam der → Indianen van N. Amerika, Westel. grens van het Noordoostergebied; in den staat Arkansas. Met de → Omaha een der vijf Dhegiha-stammen.

Quaracchi, plaats, behoorend tot groot-Florence; bekend door het Collegio di S. Bonaventura (gesticht 1877), waar Minderbroeders-specialisten (ong. 15 in getal) de critische uitgave voorbereiden van beroemde scholastieken der Orde (Bonaventura, Alexander van Hales, Duns Scotus e.a.) of hist. studies (tschr. Archivum Francisc. Histor. enz.) publiceeren.

L i t. : Collect. Francisc. Neerl. (I 1927, 389 vlg.) ; S. Mencherini, Il Collegio di Q. (1929) ; Lex. Theol. Kirche (VIII). *v. d. Borne.*

Quarantaine, afzondering van personen, dieren of zaken, die over land of zee uit streken komen, waar besmettelijke ziekte heerscht, en waarvan men dus vreest, dat zij de ziekte kunnen overbrengen. De n a a m q. (< Ital. quaranta = 40) is ontstaan naar het door de Venet. Republiek in de 17e e. voorgeschreven aantal afzonderingsdagen.

Het laatst zijn de wettelijke maatregelen vastgelegd in de Internationale Sanitaire Conventie van Parijs in 1912. Deze maatregelen beoogen het voorkomen van import der zgn. „groote besmettelijke ziekten” (o.a. pest, cholera, pokken, gele koorts, vlektyphus) in de aangesloten landen en bestaan in toezicht op en afzondering van personen (landverhuizers, vluchtelingen) en voorwerpen (schepen), die uit besmet verklaarde gebieden of besmet verklaarde havens komen. Indien reizigers of schepelingen aan een der bovengenoemde ziekten lijden of daarvan verdacht worden, blijven zij afgezonderd, totdat algeheele genezing is ingetreden of een tijdsduur gelijk aan het incubatiestadium is verloopen, zonder dat de ziekte zich vertoond heeft. België heeft evenals Nederland de Parijzer Internationale Sanitaire Conventie van 1912 onderteekend. De quarantaine-maatregelen zijn dus dezelfde voor beide landen.

L i t. (Ned.): Zeequarantainewet van 28 Maart 1877 (Stbl. 35) en 31 Juli 1915 (Stbl. 346) ; Besmettelijke Ziektenwet v. 21 Juli 1928 art. 17 vlg. (Stbl. 265) ; Conventie van Parijs, Wet v. 26 Febr. 1915 (Stbl. 57) ; K. B. 5 Febr. 1921. *Droog.*

Quaregnon, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 C4), in de → Borinage. Opp. 909 ha; ca. 19 000 inw. (vnl. Kath.). Hene-dal, kanaal. Landbouw. Vsch. industrietakken, steenkoolmijnen; krijtgroeven. Praehist. en Romeinsche vondsten. Kerk met toren uit 15e e., schip uit 18e e.; ruïnes genaamd le Castiau d’diable. De parochie van Q. staat reeds vermeld in de 10e eeuw. Q. was afhankelijk van het kapittel van de H. Waldetrudis te Bergen. Geteisterd in 1914. *V. Asbroeck.*

Quaremont, Fr. spelling voor → Kwaremont.

Quareux, F o n d s d e, → Sougne-Remouchamps.

Quaritch, B e r n a r d, bekend boekhandelaar. * 23 April 1819 te Worbis (Saksen), † 17 Dec. 1899 te Londen. In 1887 gaf hij zijn beroemden General Catalogue uit, bevattende 4 500 bladzijden met een nauwkeurige beschrijving van 40 000 werken. In den loop der jaren verhandelde hij vsch. kostbare verzamelingen; hij kocht o.a. een groot gedeelte der beroemde Beckford-verzameling in 1882 en in 1884 een exemplaar van het vermaarde Psalterium van 1459. *Ronner.*

Quarr, Benedictijner abdij bij Ryde op Wight, Engeland; 1132 door Savigny gesticht, in 1147 aan de Cisterciënsers overgegaan, 1537 opgeheven. In 1908 door de monniken van Solesmes betrokken; nadat de communiteit in 1922 naar Solesmes was teruggekeerd, werd Q. in 1925 als prioraat van Solesmes heropend.

L i t. : Q. Abbey, Past and Present (1910) ; P. G. Stone, The Monks of Q. (1912). *Lindeman.*

Quartair (g e o l.). Deze laatste aardperiode is wat tijdsduur betreft veel korter dan alle voorafgaande perioden. Het aantal geologische en palaeontologische gegevens is echter belangrijk grooter, zoodat dit tijdperk beter gekend wordt dan de voorafgaande. Vroeger werd het Q. algemeen ingedeeld in → Diluvium en → Alluvium. Tegenwoordig wordt een indeeling in een ouder Pleistoceen en een jonger Holoceen, gebaseerd op palaeontologischen en archaeologischen grondslag, geprefereerd. → Stratigraphie. *v. d. Geyn.*

Quartes, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B2). Opp. 464 ha, 300 inw. (Kath.). Kleiachtige landbouwgrond. Verbouwde kerk; ruïnes van een oud versterkt kasteel Ferme de Braffe. Q. is reeds vermeld in de 11e eeuw.

Quartus terminus (Lat., = vierde term), de oorzaak van het foutieve syllogisme, beschreven in → Quaternio terminorum.

Quasi (Ital.), muziekterm voor bijna; bijv. moderato quasi allegretto.

Quasimodo, Z o n d a g, benaming van den Zondag na Paschen [→ Dominica (in albis)], afgeleid van de aanvangswoorden van den → Introïtus van dien dag (1 Petr. 2.2): Quasi modo geniti infantes (= als pasgeboren kinderen).

Quassia, een plantengeslacht van de fam. der Simarubaceeën; komt met enkele soorten in Z. Amerika en W. Afrika voor. In Brazilië en Guyana groeit Q. amara, een boom van 3 m hoogte met groote roode bloemen en geveerde bladeren met gevleugelde bladstelen. Als sierboom wordt de plant in alle warme streken gekweekt. De bast werd vroeger in Engeland als ersatz voor hop gebruikt. *Bouman.*

Quatern, een benaming, welke men in de 14e en 15e eeuw gaf aan een verzameling van vier vellen, die in elkaar gestoken waren, ten einde een boekwerk beter te kunnen innaaien.

Quaternair (w i s k.). Een veelterm of vorm, waarin 4 veranderlijken optreden, heet quaternair.

Quaternion (w i s k.), hooger → complex getal van de gedaante $a+bi+cj+dk$, waarin a, b, c en d bestaanbare getallen zijn, terwijl i, j en k imaginaire eenheden zijn, die voldoen aan $i^2=j^2=k^2=-1$, en die onderling door verschillende rekenregels verbonden zijn. De q. zijn het eerst ingevoerd door Hamilton. → Absolute waarde. *v. d. Corput.*

Quaternio terminorum (l o g i c a) heet de fout tegen de wetten van het syllogisme, welke hierin bestaat, dat in plaats van drie vier termen van vergelijking daarin voorkomen, gewoonlijk ten gevolge van dubbelzinnigheid of verschillend gebruik van den middenterm. *F. Sassen.*

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923, 144).

Quatertemper (dagen) (< Lat. quattuor tempora = vier jaargetijden), benaming voor zekere vastendagen in de Westersche Kerk viermaal per jaar gehouden ter heiliging der jaargetijden, nl. Woensdag, Vrijdag en Zaterdag: 1° van de eerste Vastenweek, 2° van de week na Pinksteren, 3° van de 3e Septemberweek, 4° van de 3e Decemberweek. Dit gebruik ontstond in Rome: eerst (begin 3e e.) dat der laatste drie weken (ter vervanging van heidensche feesten der veldvruchten?), later (ca. 400) ook dat der eerste.

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

Paus Gelasius († 496) maakte de Quatertemper-Zaterdagen tot Wijdingsdagen (→ Wijdingen). Sinds 7e-8e e. verbreidde het gebruik zich over het geheele Westen, maar lang bleef de datum der eerste twee Q. verschillen, totdat Gregorius VII (1078) den hedendaagschen vaststelde. De Misliturgie der Quatertemper-Woensdagen en -Zaterdagen behield het oude gebruik van meer dan twee lezingen in de Voormis, nl. op Woensdag 3 (uitgez. in September), op Zaterdag 7. In de Grieksche Kerk zijn de Q. onbekend. *Louwerse.*

Ook voor het b u r g e r l ij k e leven had in de M. E. de oorspronkelijk zuiver kerkelijke verdeeling van het jaar door de vier quatertemperdagen haar beteekenis, daar op die data veelal pachten en renten werden voldaan.

L i t. : Eisenhofer, Handb. d. kath. Liturgik (I 1932).

Quartodecimani. In afwijking van het andere deel der Kerk, vierden de Christelijke gemeenten van Klein-Azië in de eerste eeuwen na Chr. Paschen niet op den Zondag na 14 Nisan, maar, evenals de Joden, op 14 Nisan zelf, den dag der lente-vollemaan, den dag nl., dat de maan, na den aanvang der lente, voor het eerst 14 dagen oud is. Deze dag heette Luna XIV (quartadecima); vandaar werden zij, die dit gebruik volgden, quartodecimani genoemd. Ook werd hun de bijnaam Protopaschistae gegeven, omdat zij Paschen eerder dan het overige deel der Kerk vierden. Op het concilie van Antiochië (341) werden de Q. veroordeeld; in het begin der 5e e. verdween het gebruik. *v. Campen.*

Quatrain of k w a t r ij n (p h i l o l.), strophe van 4 versregels. Gedichten, uitsluitend bestaande uit één q. noemt men Oostersche q.; deze versvorm wordt vooral gebruikt voor spreuken. Bekend zijn ook de 2 eerste q. van het sonnet, samen het octaaf geheeten.

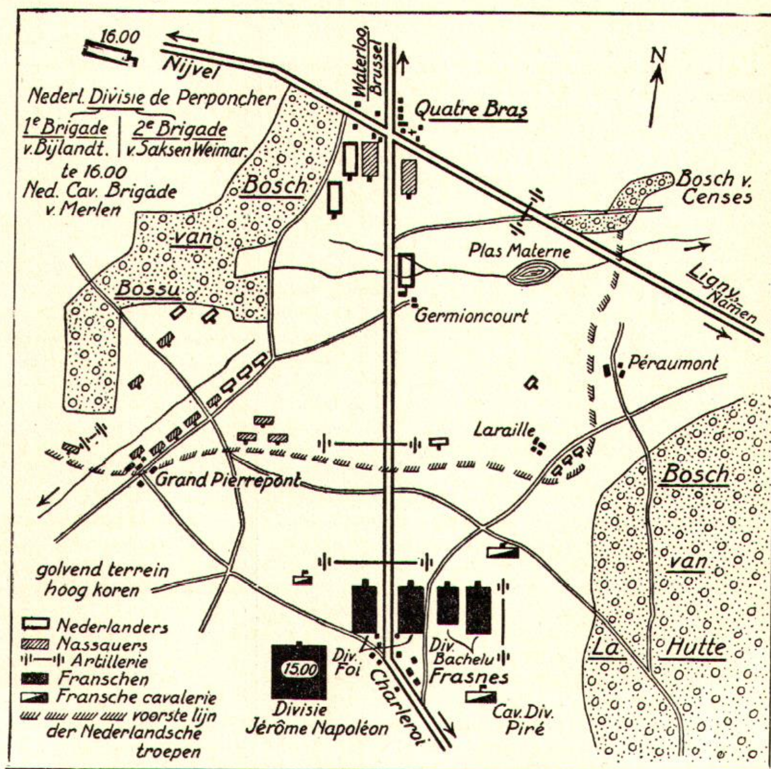
Quatre-Bras, gehucht van de Waalsch-Brabantsche gem. Baisy-Thy (VI 96 C5); kruising der wegen Charleroi—Brussel en Nijvel—Namen. In Juni 1815 bezet bij den krijgstocht tegen Napoleon, door een Ned. divisie. Napoleon beval aan Ney dit strategisch belangrijke punt te vermeesteren om een wig te drijven tusschen het Eng.-Ned. leger in het W. en de Pruisen bij Ligny. 16 Juni viel Ney met viervoudige overmacht aan; de Ned. hielden heldhaftig stand. Prins Willem stond achtereenvolgens in de brandpunten van den heftigen strijd; 's avonds bracht Eng. hulp het evenwicht en moest Ney opgeven.

L i t. : I. L. Uijterschout, Beknopt overzicht Ned. Krijgsgesch. (1935). *Antoni.*

Quatrialis, een speciale vorm voor het viervoud, dat in sommige primitieve talen van Melanesië en Polynesië voorkomt (bijv. op de Marshall-eilanden), vooral bij de voornaamwoorden, en dat in de plaats treedt van de algemeene abstracte meervoudscategorie, die men hier nog niet kent. *Wils.*

Quattrocento (Ital., = vierhonderd), benaming van de 15e eeuw in de Ital. lit. en kunst en van den voornaamsten stijl dezer periode, dien der vroeg-Renaissance.

Quebec, 1° p r o v i n c i e van Canada (VI 732 J/K 2-4); opp. 1 539 522 km²; ca. 2 875 000 inw. Evenals → Ontario behoort Q. voor het grootste gedeelte tot het Canadeesche Schild. Geologisch en klimatologisch vertoonen beide prov. veel overeenkomst. Q. is, behalve in de arctische toendragebieden, bijna geheel met bosch bedekt (productie van timmerhout en pulphout voor de courantenconcerns). Landbouw, mijnbouw (goud, zilver, koper en asbest) en industrie (hout, papier, textiel en schoenen) zijn van groote beteekenis. De groote steden, Montreal (ca. 820 000 inw.) en de hoofdstad Quebec (ruim 130 000 inw.), liggen langs den belangrijken verkeersweg van de St. Laurens. Q. is de prov. van de zgn. Franco-Canadeezen. Dit zijn de nakomelingen van de Fr. immigranten, die zich hier in de 18e eeuw hebben gevestigd. Zij hebben zich als volksgroep tot nu toe, zonder noemenswaardige aanvulling van buiten af, weten te handhaven en zijn zelfs in aantal toegenomen. Hun oorspronkelijke taal, hun godsdienst (Kath.) en zeden en gebruiken hebben zij, temidden van de hen

Slag bij Quatre-Bras. Toestand te ca. 2 uur in den namiddag, het uur van het begin van den Franschen aanval.

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

omringende Angelsaksen, weten te handhaven. Oorspr. waren zij landbouwers; in de 19e e. trokken zij ook naar de industriesteden (Montreal en Quebec). *D. Brouwer.*

Het voornaamste gedeelte der prov. hoort onder de aartsbisdommen Quebec en Montreal; de overige deelen onder het aartsbisdom Ottawa, het apost. vicariaat Golf van St. Laurens en de apost. prefectuur Hudsonbaai, welke zich alle drie echter ook ver buiten de prov. Q. uitstrekken.

2° Stad in Canada (VI 734 J4), hoofdstad van de gelijknamige provincie. Ruim 130 000 inw. Q., vroeger het eindstation van de zeilschepen, is tegenw. vooral transitohaven voor het achterland. De stad zelf heeft belangrijke nijverheid, leerlooierij, confectiefabrieken en schoenindustrie. Q. is het centrum van de Franco-Canadeezen; 91% van de bevolking spreekt Fransch. Er woont een Kath. aartsbisschop en een Anglic. bisschop. *D. Brouwer.*

Quebrachohout is afkomstig van de Schinopsis Lorentzii en S. Balansae, beide veelvuldig in Argentinië en Paraguay. Het hout is bijz. vast en hard (vandaar de naam q., = „bijlenbrekershout"). Het kernhout is donkerrood van kleur, moeilijk splijtbaar en zeer zwaar (s.g. 1,25). Het is zeer rijk aan looistoffen en wordt wegens de transportmoeilijkheden grootendeels tot extract verwerkt: 1 ton hout levert ca. 230 kg extract, bevattende 25-30% looistoffen, in vasten vorm zelfs 65%. *Oeverhaus.*

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia, enz., een in 1232-'33 geschreven, voor de geschiedenis van Noord-Nederland belangrijke en betrouwbare kroniek, vooral over de krijgstochten der Utrechtsche bisschoppen in 1226-'27. De auteur is onbekend.

Uitg.: in Werken Hist. Gen. (49, 1888); en in: Monum. Germ. Script. (XXIII, 339). — Lit.: J. Romein, Gesch. v. d. Noord-Ned. geschiedschrijving in de M. E. (1932).

Quedlinburg, 1° stad in Pruisen (XIX 576 D3), gelegen aan het riviertje de Bode, aan den Noordrand van den Harz. Ca. 28 000 inw., meest Prot. Het stadsbeeld wordt geheel beheerscht door het oude slot (Renaissance) en de domkerk (Romaansche basiliek, 1070-1130), welke gelegen zijn op den Slotberg. In de naaste omgeving wordt veel tuinbouw uitgeoefend, daarnaast bestaat een uitgebreide zaadteelt. Er is tevens metaalindustrie van eenig belang. *v. Wijk.*

2° Voormalig klooster van kanunnikessen, in 936 door keizer Otto I gesticht. De abdis had landsheerlijke rechten en was stemgerechtigd lid van den rijksdag. In 1539 ging het klooster tot het Protestantisme over; het werd in 1803 opgeheven.

Queen Anne (meubelkunst), een stijl in Engeland, welke samenvalt met het Louis XIV in Frankrijk, doch vooral Hollandsche invloeden vertoont. Zoo doen, via de Ned. meubelkunst uit deze periode, Chineesch-Indische motieven hun intrede. Over het algemeen zijn de vormen eenvoudig, typisch zijn de lichtgebogen stoel- en tafelpooten, welke bij den grond in dierklauw-motieven eindigen. *v. Embden.*

Queenborough, stadje in het Eng. graafschap Kent, op het eilandje Sheppey in den Theems-mond gelegen; vroeger aanlegplaats der Vlissinger mailbooten; ca. 3 000 inw.; chemische industrie.

Queen Charlotte Islands, eilandengroep aan de kust van Britsch Columbia, Canada (VI 734 D3). Zij zijn geheel met bosch bedekt.

Queen's County, graafschap in de prov. Leinster, Iersche Vrijstaat (XII 512 nr. 122); opp. 1 719 km²; ca. 55 000 inw. Grootendeels laagvlakte met laag bergland in het N.W., de Slieve Bloom, waarvan de hoogste top 520 m. Voornaamste rivieren de Barrow en de Nore. Hoofdmiddelen van bestaan: landbouw en veeteelt, zuivelbereiding, textielindustrie, mijnbouw (steenkolen, kalksteen, ijzererts). Het graafschap werd gevormd in 1556 en genoemd naar koningin Mary Tudor, evenals de hoofdstad Maryborough. *G. de Vries.*

Queensland, staat in Australië (III 288 F/I 1-4); opp. 1 735 924 km²; ca. 950 000 inw. Het O. deel van Q. wordt ingenomen door het kustgebergte van Oost-Australië. Het binnenland is heuvelachtig. (Zie afb. 2 op de pl. tegenover kol. 256 in dl. III.) Het gebergte heeft een vrij grooten regenval; deze neemt naar het W. af. W.Queensland is steppeachtig. Het grootste deel van Q. ligt in de tropen. Q., een der laatst opgekomen Austr. staten, is economisch een der belangrijkste. In de vochtige kustzone worden tropische en subtropische gewassen geteeld (suikerriet, bananen, ananas, maïs), in het binnenland is de veeteelt van groote beteekenis (schapen, melk- en slachtvee). Wat den mijnbouw betreft, neemt Q. de derde plaats in onder de Austr. staten. Men delft er kolen, goud- (zie afb. 4 op de pl. tegenover kol. 544 in dl. XII), zilver- en loodertsen. De industrie houdt verband met den landbouw; suikermolens, vleesch- en vruchtenconservenfabrieken. Hoofdstad is Brisbane (ca. 300 000 inw.), waar zich, dank zij den kolenmijnen van het naburige Ipswich, een belangrijke industrie kon ontwikkelen. Brisbane is de 5e haven van Austr. Ten N. van Brisbane liggen nog de steden Rockhampton en Townsville.

Q. is nog in opkomst. Een belemmering voor de ontwikkeling van den staat is de zgn. White Australia Policy, waardoor de invoer van gekleurde werkkrachten wordt belemmerd. Het land is, vooral in het tropische Noorden, minder geschikt voor blanke arbeiders, zoodat men voortdurend met een tekort aan werklieden te kampen heeft.

Q. is verdeeld in het aartsdiocees Brisbane, het bisdom Rockhampton en het apost. vicariaat Cooktown. *D. Brouwer.*

Queenstown (Iersch: Cobh), voorhaven van de Iersche stad Cork, gelegen op een eilandje in Cork Harbour (XII 464 B/C 6); centrum van watersport; ca. 8 500 inw. Oude Eng. naam Cove of Cork, ter eere van het bezoek van koningin Victoria in 1849 in Q. veranderd.

Quellinus, Artus, beeldhouwer. * (gedoopt 30 Aug.) 1609 te Antwerpen, † 23 Aug. 1668 aldaar. Leerling van zijn vader en van Fr. Duquesnoy te Rome, maar men vindt vooral den stijl van Rubens in zijn werk terug. Hij was de leidende figuur der Vlaamsche Barok-beeldhouwkunst. In 1647 naar Amsterdam, waar hij drie jaren later de opdracht kreeg om in medewerking met anderen (o.a. R. Verhulst) het raadhuis met beeldhouwwerk te versieren. Hier schiep hij zijn meesterwerken, basreliëfs en standbeelden (burgerzaal, de tympanons aan voor- en achtergevel enz.), die voor het grootste deel nog intact bewaard zijn. Zijn neef Art. Q. Jr. werkte in Amsterdam met hem samen.

Lit.: Jul. Gabriels, A. Q. de Oude (1930). *Schretlen.*

Quem (quos) deus pérdere vult, deméntat prius (Lat.) = Die(n) de godheid in het verderf wil storten, ontneemt zij eerst het verstand. In het Lat. geciteerd vers van een onbekenden Gr. tragicus (vgl. Publilius Syrus, 612; Sophocles' Antigone 620).

Quem di díligunt, adoléscens móritur

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

(Lat.) = Wien de goden liefhebben, sterft jong. Vertaling door Plautus (Bacchides 4,7,18) van een vers van Menander.

Quenast, gem. in Waalsch Brabant, aan de Zenne (VI 96 B4); opp. 497 ha; ca. 2 700 inw. (vnl. Kath.); belangrijke groeven van straatsteenen (porfier) en zinkhoudend erts (blende). Zie afb. 2 op de pl. t/o kol. 80 in dl. VI.

Quental, Anthero de, Portugeesch dichter. * 18 April 1842 te Ponta Delgada (Azoren), † 11 Sept. 1891 aldaar. Na juridische studies te Coïmbra werd hij socialist, werkte in Parijs, reisde naar Amerika en vestigde zich na zijn terugkeer in Lissabon, waar hij actief voor het Marxisme streed. Physiek gebroken en geestelijk geïnfecteerd door de Duitsche philosophie trok hij zich naar Villa do Gondo terug. In 1891 sloeg hij in zijn geboorteplaats de hand aan zich zelf. Als een der militantste figuren van de Coïmbra-groep bestreed hij het romantisme (Bom senso e bom gusto), speciaal Antonio de Castelho. Zijn realistische poëzie is de uitdrukking van zijn levensphilosophie; toch behouden zijn verzen, dank zij zijn natuurlijk dichterschap, meestal hun spontaniteit: Odes Modernas (1865), Sonetos (1881). Braza verzamelde zijn onuitgegeven poëzie in Raios de extincta luz (1892). *Terlingen.*

Lit.: In memoriam de A. de Q. (1896); Fr. Paxeco, A escola de Coimbra e a dissolução do Romantismo (1917).

Quentin, dom Henri (Bertinus), Benedictijn. * 7 Oct. 1872 te St. Thierry, † 4 Febr. 1935 te Rome. Hij beoefende de geschiedeniswetenschap, maar vnl. de tekstcritiek. Maakte zich zeer verdienstelijk voor de nieuwe uitgave van den Vulgaattekst van den H. Hiëronymus. Hij was prof. in de Christelijke archaeologie in Rome, abt van de abdij St. Hiëronymus in Rome. Voor de tekstcritiek van de Vulgaat verdedigde hij een eigen methode, die veel bestrijding ondervond. Het kerkelijk officie van het feest van het H. Hart is in hoofdzaak door hem gemaakt.

Werken: o.a. Les martyrologes hist. du moyen-âge (1908); Mémoire sur l'établiss. du texte de la Vulgate (1922); Essais de critique textuelle (1926). *C. Smits.*

Quentinus, Heilige, martelaar, waarsch. in de Christenvervolging onder Maximianus Herculius. Volgens de legende uit Rome geboortig en als geloofsverkondiger in Amiens werkzaam. Feestdag 31 October. Bijz. vereerd in Frankrijk (St. Quentin), België en het Rijnland (Mainz.)

Lit.: Acta Sanct. Oct. (XIII). *Feugen.*

Quentovic, beroemde haven aan de monding der Canche, in het Fr. dept. Pas de Calais, in 842 door de Noormannen verwoest. Ongeveer terzelfder plaatse kwam in de 12e e. het belangrijke Etaples tot bloei.

Quercia, Jacopo della, beeldhouwer te Siena. * Ca. 1367 te Quercia, † 20 Oct. 1438 te Siena. Een der groote figuren der Ital. Renaissance. Met Ghiberti en Brunelleschi dong hij naar de opdracht voor het Baptisterium te Florence. Hij werkte ook lang te Lucca (Apostelbeelden aan den gevel van den dom) en in Bologna (reliëfs in S. Petronio), maar in Siena vindt men zijn hoofdwerken (doopvont, de „Fonte Gaia" e.a.). Zijn stijl is naturalistisch, zijn beelden verraden sterk plastisch voelen en hoewel vol beweging, treffen zij door een beheerscht Klassicisme. Zijn werk heeft grooten invloed uitgeoefend.

Lit.: F. Landsberger, J. d. Q. (1924); I. B. Supino, J. d. Q. (1926). *Schretlen.*

Quercus, → Eik.

Querétaro, 1° staat in Mexico; opp. 11 480 km²; ca. 235 000 inw. Q. is een der hooglandstaten van Mexico. Het land is armelijk; alleen de mijnbouw (lood) levert nog wat op.

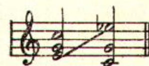
2° Stad in Mexico (20°33′ N., 100°30′ W.), hoofdstad van den gelijknamigen staat. Ruim 76 000 inw. De stad ligt op 1 850 m boven zeeniveau. In de buurt liggen belangrijke opaalmijnen. De stad is de zetel van een Kath. bisschop. Te Q. werd keizer Maximiliaan van Mexico in 1867 gefusilleerd. *D. Brouwer.*

Querido, Israël, letterkundige. * 1 Oct. 1872 te Amsterdam, † 5 Aug. 1932 aldaar. Uit arbeidersfamilie voortgekomen, had hij een moeilijke jeugd, doch wist zich na verscheiden beroepen tot schrijver van critieken en essays te ontwikkelen. Nadien wijdde hij zich geheel aan de literatuur en publiceerde naast journalistieken arbeid meerdere romans en bundels beschouwingen. Met A. M. de Jong redigeerde hij het tijdschrift Nu, dat slechts korten tijd bestond. Wilde hij de Nederlandsche Zola zijn, zijn Oostersche aanleg deed hem anders groeien. Later keerde de autodidact zich tot de neo-romantiek. Voor alles maakt hij overal den indruk van zeer impulsief en hartstochtelijk te zijn. Zoowel in zijn scheppend proza als in zijn beschouwingen streefde hij naar kunst, wat hem niet altijd lukte. Waar hij goed werk leverde, verleende met name het visionnaire zijn arbeid bijzondere hoedanigheden. Het meest bekend is wel zijn Amsterdamsch epos De Jordaan.

Israël Querido.

Voorn. werken. Romans: Levensgang (1901); Menschenwee (1903); Zegepraal (1904); Kunstenaarsleven (1906); De Jordaan (1912-'14); Van Nes en Zeedijk (1915); Manus Peet (1922); Mooie Karel (1925); Melvina (1913); De oude Waereld: Koningen (1919); Zonsopgang (1920); Morgenland (1921); Misleide Majesteit (1926); Simson (1927-'29). Drama's: Saul en David (1915); Aron Laguna (1916). Beschouwingen: Meditaties over Lit. en Leven (1897); Over Lit. (1904); Lit. en Kunst (1906); Studies (1908); Letterk. Leven (3 dln. 1916-'23). — Lit.: D'Oliveira, De jongere Generatie (z.j.); L. Bückmann, I. Q. (1906); F. Coenen (in: Groot Nederland, 1915, II); F. Hofman (in: De Gids, 1921, II); Andries de Rosa, Geschenk (1933, 115). J. Boender, I. Q. en het begrip Literatuur (1927). *Vermeeren.*

Querstand (Duitsch, = dwarsstand of valsche relatie), muziekterm voor de opeenvolging van twee accoorden, waarvan het tweede in een andere stem een toon uit het eerste brengt, maar nu gealtereerd. Bijvoorbeeld:

Querulantisme, een tot het gebied der psychopathie gerekende toestand. De patiënt meent steeds, dat men hem in zijn rechten tekort doet, en streeft er met zeer groote hardnekkigheid naar in zijn rechten erkend te worden en geeft daardoor aanleiding tot steeds voortdurenden strijd en rechtsgedingen. *v. d. Sterren.*

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

Quervain, Alfred de, Zwits. natuurkundige aan de meteorologische Zentralanstalt van Zwitserland. * 15 Juni 1879 te Muri bij Bern, † 13 Jan. 1927 te Zürich. Behandelde aërologie, wolkenkunde en seismologie. Construeerde de theodoliet voor de baanbepaling der loodsballons en de 21-Ton-universeelseismograaf. Bereisde Groenland in 1909 en 1912.

Werk: o.m. Beitr. z. Wolkenkunde (in: Meteor. Zeitschr., 1908). — Lit.: A. de Q. (in: Meteor. Zeitschr., Maart 1927). *V. d. Broeck.*

Quesnay, François, grondlegger van de school der → Physiocraten. * 4 Juni 1694 te Méré bij Montfort-l'Amaury, † 16 Dec. 1774 te Versailles. In 1752 werd hij lijfarts van Lodewijk XV. In 1756 verschenen zijn eerste economische geschriften, o.a. de art. Fermiers en Grains in de Grande Encyclopédie. Zijn in 1758 verschenen Tableau économique, dat den ontwikkelingsgang van het maatschappelijk productieproces beoogt te schetsen, munt niet uit door helderheid. Daarom voegde Mirabeau in 1760 aan zijn werk: L'ami des hommes, een aanhangsel toe getiteld: Tableau économique avec ses explications, en deed Q. in 1766 zijn Analyse du Tableau économique verschijnen. Vermelding verdienen nog: het te zamen met Mirabeau uitgegeven La Théorie de l'impôt (1760), Le droit naturel (1765), Problèmes économiques (1767).

Lit.: Oncken, Oeuvres écon. et philos. de F. Q. (1888); Schelle, F. Q. (1902); Handwörterb. der Staatswiss. *Borret.*

Quesnel, Paschasius, Jansenist. * 14 Juli 1634 te Parijs, † 2 Dec. 1714 te Amsterdam. Studeerde bij de Jezuïeten en aan de Sorbonne, trad in 1657 bij de Oratorianen in, die hij verliet in 1685, na tal van moeilijkheden wegens zijn uitgesproken Jansenisme; sedert 1684 te Brussel met Arnauld en Gerberon werkzaam; onderhield nauwe betrekkingen met den apost. vicaris P. Codde; door den bisschop van Mechelen, Precipiano, in den ban geslagen en gevangen gezet (1703-'04); vluchtte naar Holland, waar hij tot aan zijn dood zijn stellingen hardnekkig verdedigde. Onder zijn talrijke werken is zijn Le Nouveau Testament avec des réflexions morales (1699) het meest beroemd; hieruit werden, door paus Clemens XIV, 101 stellingen veroordeeld (bul Unigenitus, 1713).

Lit.: L. Batterel, Mém. domest. pour servir à l'hist. de l'Oratoire (IV 1905, 451 vlg.; geeft de volledige lijst op van Q.'s werken); Lex. für Theol. und Kirche (VIII 1935). *A. De Meyer.*

Quesnoy-sur-Deule, Fr. naam voor → Kiesenet a. d. Eule.

Qu'est ce que le tiers état, titel van bekend geschrift tegen den adel, van → Siéyès.

Questiers, 1° Catharina, Ned. dichteres uit den kring van Vondel, Huyghens en Vos, dochter van 2°(?). * 21 Nov. 1637, † einde Jan. 1669. Q. was een veelzijdig begaafde vrouw, die dichtte, schilderde, in glas graveerde, boetseerde, borduurde en een penning- en schelpenverzameling bezat. Haar gedichten staan verspreid in vsch. bloemlezingen, o.a.: Klioos Kraam, Fidamants kusjes. Tooneelstuk o.a. Den geheimen minnaar (naar Lope de Vega).

Lit.: Oud-Holland (1907, 1909); Frederiks en v. d. Branden, Biogr. Wbk. *Piet Visser.*

2° Salomon Davidsz., letterkundige; waarsch. de vader van 1°. * 1590 te Leiden. In 1613 te Amsterdam. Van beroep pompenmaker, „neven der heyliger stede". Van hem is bekend: Griecxen Amadis, treurspel (1633). Verder bijdragen in het eerste deel van Amsterdams Mengelmoes (1658).

Lit.: Kalff, Gesch. der Ned. Lett. (V, 97); Frederiks en v. d. Branden, Biogr. Wbk. (1891, 632); Ruys (in: Nw. Ned. Biogr. Wbk. II, 1146). *Vermeeren.*

Questionnaire, vaststaande lijst van vragen, die bij alle ethnologische, linguistische en sociologische enquêtes op elke plaats opnieuw systematisch afgevraagd wordt. De zorgvuldige en juiste samenstelling van het q. is voor het resultaat van het allergrootste belang.

Quetelet, Lambert Adolphe Jacques, wiskundige, astronoom en socioloog. * 22 Febr. 1796 te Gent, † 17 Febr. 1874 te Brussel. Directeur van de sterrenwacht en secretaris van de Kon. Academie te Brussel. Hij schreef verhandelingen over wiskunde en astronomie, maar is vooral bekend om zijn werk op het gebied van waarschijnlijkheidsrekening en statistiek (zie onder). *Dijksterhuis.*

Quetelet, die de statistiek tot zelfstandige wetenschappelijke methode maakte, was tevens de eerste, die haar als hulpmiddel gebruikte voor de sociologie en criminologie. Hierdoor kon hij eveneens voor het eerst bewijzen, dat zich vele en frappante regelmatigheden voordoen in het maatschappelijk gedrag der menschen en in de criminaliteit, bijv. wat betreft het aantal bepaalde misdrijven per jaar, de wijze, waarop zij worden gepleegd, den tijd van het jaar, waarop zij het meest voorkomen, leeftijd en sexe der misdadigers, enz. *v. d. Kamp.*

Werken: Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale ([2]1869); L'Anthropométrie (1871). — Lit.: E. Mailly, Essai sur la vie et les travaux de L. A. J. Q. (1875); Lottin, Q., Statisticien et sociologue (1912).

Voor de **kromme van Quetelet,** zie → Frequentiekromme.

Quetta, districtshoofdplaats in Britsch Baloetsjistan (III 685 D2); ca. 10 000 inw. Q. ligt 1 702 m boven de zee en beheerscht den weg van den Indus (Bolanpas) over den Kodsjakpas naar Z. Afganistan en is daarom garnizoenplaats. De stad heeft breede straten, moderne huizen en parken. Q. is missiestatie der Ned. Franciscanen. *Sipman.*

Queue-du-Bois, gem. ten O. van de stad Luik (XVI 704 D2); opp. 186 ha, ca. 1 700 inw. (vnl. Kath.); heuvelachtige omgeving, steenkoolmijnen; vroeger afhankelijk van het prinsbisdom Luik.

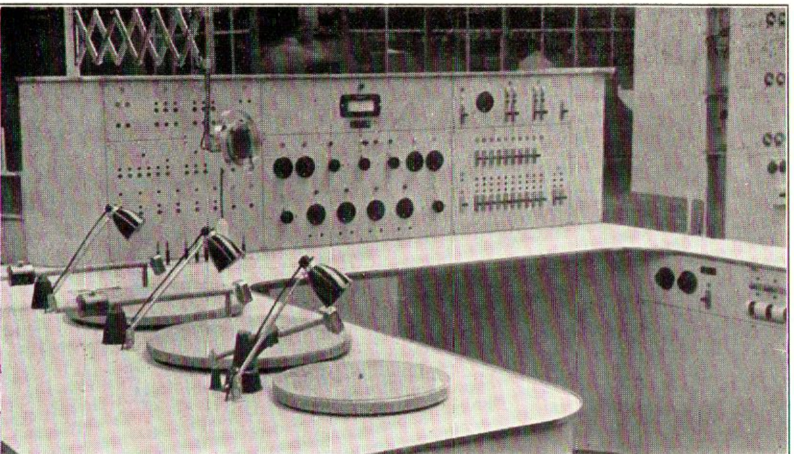
Quevaucamps, gem. in het W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B3); opp. 820 ha, ca. 3 000 inw. (vnl. Kath.). Landbouw, veeteelt, steengroeven; textielnijverheid. Romeinsche vondsten; verbouwde kerk. Q. was eertijds afhankelijk van de gem. Harchies, werd later een afzonderlijke heerlijkheid, om dan weer toe te behooren aan Blaton. *V. Asbroeck.*

Quevedo y Villegas, Francisco Gómez de, Spaansch schrijver en diplomaat. * 26 Sept. 1580 te Madrid, † 8 Sept. 1645 te Villanueva de los Infantes. Geeft blijk van litterair talent in ieder genre van proza en poëzie; zijn stijl is bondig en zuiver. Gekerkerd in San Marcos de Léon wegens een scherpe satyre tegen de regeering (Philips IV).

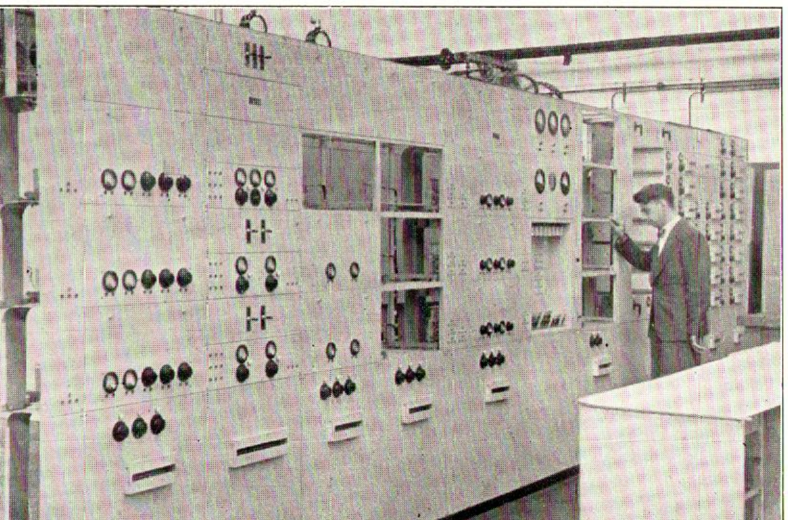
Voorn. werken: Providencia de Dios (1641, ascetisch); De los remedios de cualquiera fortuna (1636, philosophisch); Política de Dios (1617, politiek); La culta latiniparla (1629, litterair-critisch); Sueños (satyrisch); Buscón (1603, picaresk). — Lit.: E. Mérimée, Essai sur la vie et les oeuvres de F. de Q. (1886); J. Juderías, Don F. de Q. y V. (1923); B. Sánchez Alonso, Los satíricos lat. y la Sátira de Q. (1924); A. Porras, Q. (1930). *Borst.*

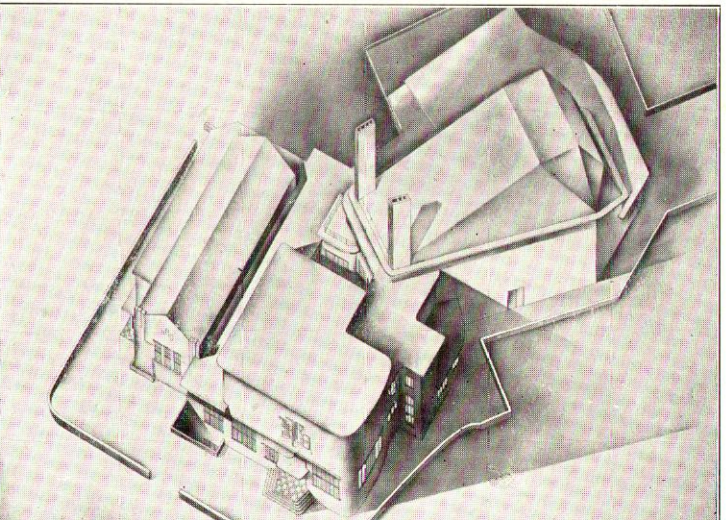
Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

RADIO-UITZENDING

1

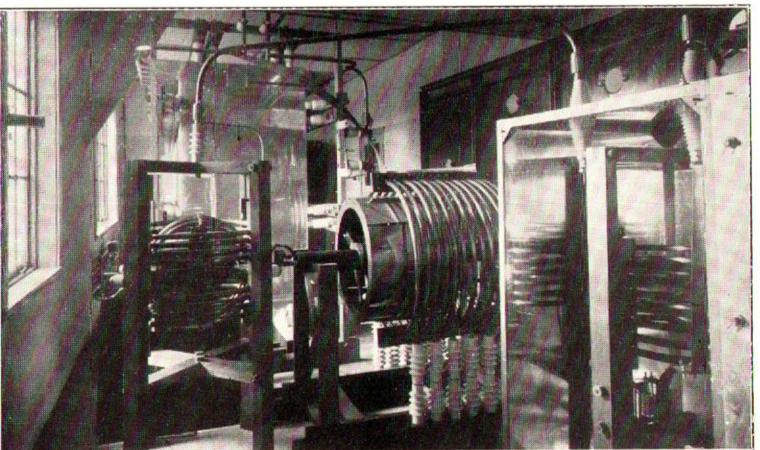
 2

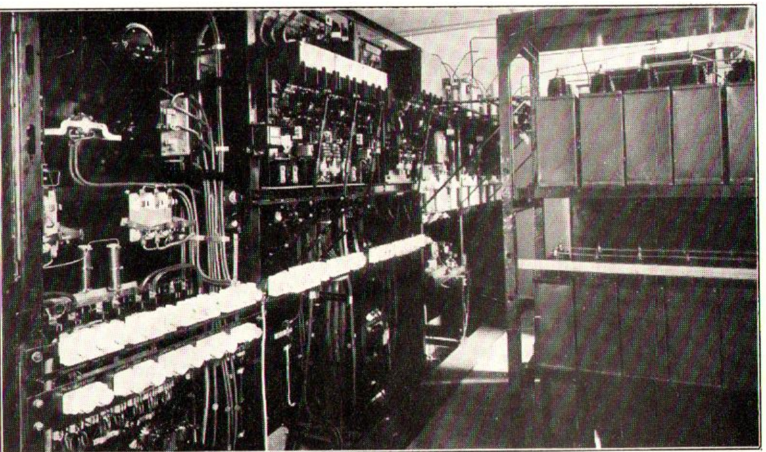
3

 4

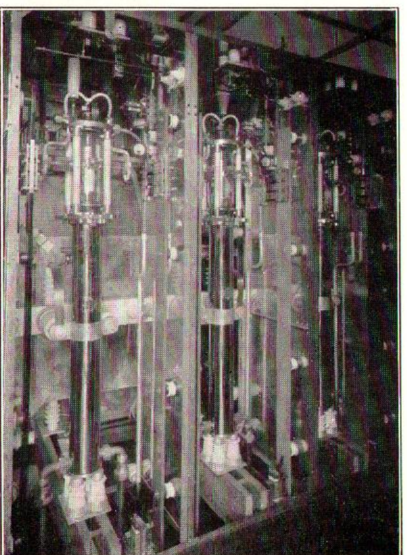
1. Weergave-tafel voor grammophoonplaten. 2. Geluidsopname-apparatuur. 3. Apparatenrek in de K.R.O.-studio. 4. Maquette van de nieuwe K.R.O.-studio te Hilversum.

RADIOZENDER

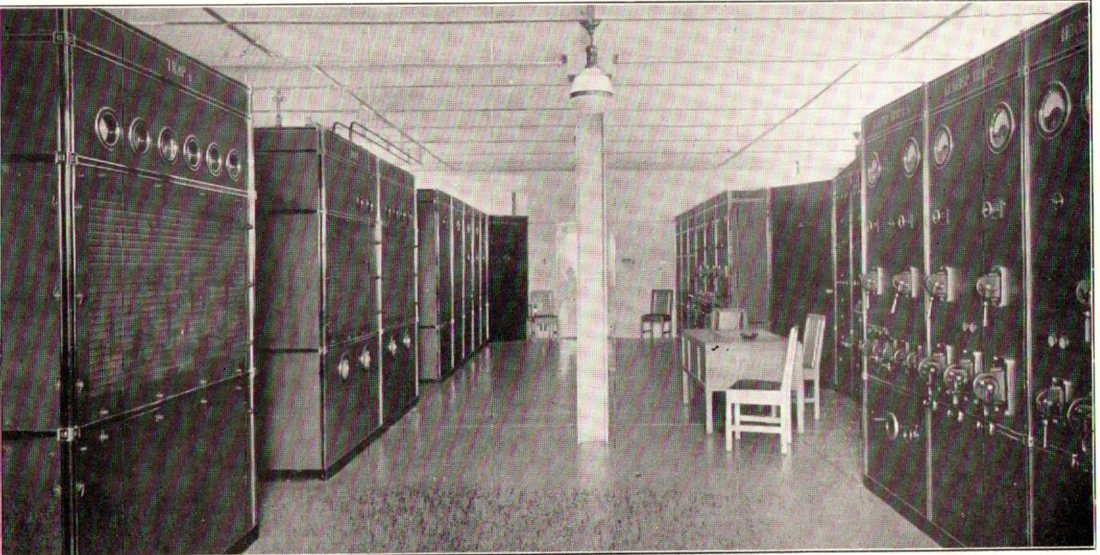

2

3

4

1. Afstemspoelen voor den omroepzender te Kootwijk (1875 m). 2. Achterzijde van een versterker. 3. Zendlampen van 350 kW vermogen. 4. In de zenderhal te Kootwijk.

Quévy-le-Grand, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 C5). Opp. 1 004 ha, ca. 800 inw. (Kath.). Landbouw, veeteelt, steengroeven. Romeinsche vondsten; kerk uit de 15e eeuw; kasteel van Warelles. Behoorde vóór 1720 tot de gem. Quévy-le-Petit.

Quévy-le-Petit, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 C5). Opp. 962 ha, ca. 1 000 inw.(vnl. Kath.). Heuvelachtige, vruchtbare landbouwgrond. Oudheidkundige vondsten. Q.-le-P. omvatte eertijds verschillende heerlijkheden; kerk uit de 16e eeuw, kasteel Petit-Cambrai; vroeger afhankelijk van het bisdom Kamerijk. *V. Asbroeck.*

Quezaltenango, 1° departement in de rep. Guatemala; opp. 2 317 km², ruim 169 000 inw. Grootendeels bergland. Landbouw, veeteelt.

2° Hoofdstad van het gelijknamige dept. in Guatemala (XVII 608 A3), aan den voet van den vulkaan S. Maria. Ruim 30 000 inw. Textielindustrie. Bisschopszetel.

Quiberon. schiereiland aan de W. kust van Frankrijk (XI 96 B3), 14 km lang, tot 3 km breed. Het stadje Q. is er op gelegen; ca. 3600 inw. Sardinevisscherij. Hier belette Hoche 27 Juli 1795 een door Engelschen gesteunden inval van Fr. emigranten onder D'Herville en Puisay. De vermoording van 748 gevangenen was meer het werk van Tallien dan van Hoche.

Quickborn (= levende bron), typisch voorbeeld van Kath. Duitsche → jeugdbeweging. Deze begon in 1900 met de Wandervögel in Berlijn onder Karl Fischer. Als „beweging" is ze nu practisch voorbij, ook door de belemmeringen van het nazi-regime. Het was een „einmalig" verschijnsel, een hevige, spontane reactie van jonge menschen, die de ineenstorting van de burgerlijk-liberale West-Europ. maatschappij in zich beleefden en in een eigen opbouw van hun leven de overwinning op dien chaos hebben gezocht. De eerste phase was vlucht: vlucht uit de stad naar het land, uit het bereik van huis en school naar eigen romantisch jeugdrijk. De tweede phase opstandigheid tegen de heerschende opvattingen, toen zij die meer gingen ontleden: tegen den kuddegeest, tegen de onbeduidendheid der confectie-beschaving, tegen de oneerlijkheid van correcte omgangsvormen bij incorrecte gedachten, tegen het louter intellectueele van het onderwijs. Daaruit werd de wil geboren naar een nieuw en beter menschentype. Men zocht allereerst vernieuwing op eigen jeugdgebied: in zijn ontspanning (volkslied, reidans, oude muziek, leekespel, zwerftochten in de natuur); in kleeding, woning en omgangsvormen (natuurlijkheid, waarheidsliefde, eenvoud, geheelonthouding van alcohol en nicotine, wijze van feestvieren, jeugdherbergen); in een nieuwen gemeenschapsgeest (leidersbeginsel). Met het ouder worden der beweging zocht men ook vernieuwing van het beroepsen gezinsleven en het politieke leven. Dit laatste bracht echter een sterke scheiding der geesten teweeg.

Het streven naar geestelijke vernieuwing moest onder de Kath. jeugd bijzonder weerklank vinden; deze voegde er ook waardevolle elementen aan toe (godsdienstige verdieping, liturgische beweging) en gaf het streven in haar kringen den eigen Kath. grondslag. De belangrijkste Katholieke jeugdbeweging was Quickborn. Begonnen in Neisse 24 April 1910 als „Abstinenz-Zirkel" aan het gymnasium onder leiding van dr. B. Strehler. Weldra uitgegroeid tot streven naar algemeene levenshernieuwing en onder den oorlog verbreid over heel Duitschland. Als leider trad spoedig Romano → Guardini toe, die ook de verantwoordelijke leider werd tegenover het Duitsche episcopaat. In 1919 werd burg Rothenfels am Main het geestelijk middelpunt. Van 1919-'24 werden daar groote jaarlijksche „Tagungen" gehouden (tot 1 500 deelnemers), nadien organiseerde men er vsch. „werkweken". Jongens- en meisjesgroepen werken afzonderlijk. Groote bijeenkomsten zijn gemeenschappelijk. Aantal leden in 1933: 7 000. De werkende jeugd vormde „Jungborn"; de studenten „Hochland", die in los verband tot Quickborn staan. Sinds 1933 is dr. B. Strehler weer leider.

Lit.: Romano Guardini, Q. Tatsachen und Grundsätze (²1922); B. Strehler, Aus dem Werden u. Leben Q.'s (1927). *Hesseling.*

Quickenborne, Karel Van, Belg. Jezuïet, missionaris. * 21 Jan. 1788 te Petegem, † 17 Aug. 1837 te Portage de Sioux. Onderpastoor te St. Denijs, werd in 1815 Jezuïet, vertrok in 1817 naar N. Amerika, bouwde tal van kerken en scholen in Maryland en Missouri en was de eerste Jezuïet, die sinds het herstel der Orde in de Mississippi-vallei verscheen. *Allossery.*

Lit.: P. Allossery, Onze W. Vl. zendelingen (I 1925).

Quicumque of Symbolum Athanasianum, uitgebreide geloofsbelijdenis, die in twee deelen de geheele Triniteitsleer en Christologie helder uiteenzet. Zeker sinds de 9e eeuw werd het aan St. Athanasius toegeschreven. Het is echter zeker niet van den Kerkleeraar. Over den oorsprong wordt nog steeds gestreden; feit is, dat men bij tal van schrijvers vanaf Ambrosius, vooral ook bij Augustinus, wendingen vindt, die meer of minder letterlijk met het Q. overeenkomen. Onlangs is krachtig het auteurschap van St. Ambrosius bepleit (door P. Schepens S.J.) en men kan dit o.i. veilig vasthouden, totdat eventueel bewijs van het tegendeel zou worden geleverd. Hoogstwaarschijnlijk heeft Ambrosius het ca. 386 samengesteld.

Uit de parallellen bij Augustinus, Quodvultdeus, Fulgentius, Caesarius, kan men dan opmaken, dat het aanstonds hoog gewaardeerd werd. Op een Concilie van Autun in 670 worden de geestelijken verplicht het te leeren; in de M.E. verschenen er vsch. commentaren op. Zelfs Luther vroeg zich af, of er na de Apostelen wel iets zoo belangrijks geschreven was als het Q. En de Anglicanen namen het op in het Book of Common Prayer.

Reeds heel vroeg werd het Q. in de liturgie gebruikt, waarsch. het eerst in Milaan. Tegenwoordig is het reciteeren van het Q. nog voorgeschreven in de Prime van de Dominicae minores, als er geen commemoratie is van een festum duplex. *Franses.*

Lit.: Tixeront, in: Dict. Théol. Cath. (I, s. v. Athanase, 2°); Bardenhewer, Gesch. altkirchl. Lit. (III ²1923); Schepens S. J., in: Rev. Hist. Eccl. (32 1936).

Quid non mortália péctora cogis, Auri sacra fames! (Lat.) = Waartoe dringt ge het menschelijk gemoed al niet, vervloekte gouddorst! (lett. goudhonger). Vergilius' Aeneis 3, 56, 57, waarvan alleen auri sacra fames! gewoonlijk geciteerd wordt.

Quidquid agis, prudénter agas et réspice finem (Lat.) = Wat ge ook doet, doe het met beleid en let op het einde. De kerngedachte van deze middeleeuwsch(?)-Lat. spreuk is in Eccli. 7.40 te vinden. Terwijl men ook op de 45e fabel van Aesopus en op Herodotus 1, 32 wijst, vinden we ze het eerst gedrukt in de Gesta Romanorum, 103, uit 1472. Het ideëele doel van de bijbelplaats („in eeuwigheid zult ge niet

zondigen") vindt men min of meer ook in den slotregel van Tollens' Overwintering op Nova-Zembla: „En rekent d'uitslag niet, maar telt het doel alleen". *C. Brouwer.*

Quidquid delírant reges, plectúntur Achívi (Lat.) = Voor al wat de vorsten in hun razernij doen, moeten de Grieken boeten. In Horatius' Epist. 1,2,14 wordt dit gezegd van den strijd tusschen Achilles en Agamemnon voor Troje.

Quierzy, Karolingische villa, gelegen aan de Oise, bij Noyon, waar voor de kerkgeschiedenis belangrijke overeenkomsten gesloten en synoden gehouden werden. Bekend is vooral de overeenkomst tusschen paus Stephanus II en koning Pepijn den Korten, waarin deze belooft den paus te zullen helpen tegen de Longobarden (754) (de oorkonde is verloren geraakt). Voorname synoden waren die van 849 (veroordeeling van de praedestinatieleer van → Godschalk), van 853 (goedkeuring van de praedestinatie-leer van → Hincmar), van 857 (strenge kerkelijke bepalingen tegen roof). *Sloots.*

Quiëtisme (< Lat. quies=rust), de leer, die voor het bereiken van de volmaaktheid de vrije medewerking van den mensch uitschakelt en deze volmaaktheid enkel laat bestaan in een onvoorwaardelijke overgave aan Gods wil, in een totaal zich passief houden van de ziel, waarin God zijn werkzaamheid ontplooit. Q. in strikten zin werd verkondigd door Molinos; in 1687 door paus Innocentius XI veroordeeld. Een milderen vorm verdedigden mad. de Guyon en haar beschermer Fénélon, door paus Innocentius XII in 1699 veroordeeld. Quiëtistische elementen komen in de dwaalleeringen van alle eeuwen voor. *Wachters.*

L i t.: de strijdschriften tusschen Fénélon en Bossuet; Pourrat, La spiritualité chrétienne (IV 1930); Bremond, Hist. litt. du sentiment rélig. en France (II 1916 vlg.).

Quiévrain, gem. in het Z.W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B4). Opp. 860 ha, ca. 5 500 inw. (vnl. Kath.). Rivier de Honelle. Landbouw, veeteelt, chemische industrie. Romeinsche vondsten; kerk ged. uit de M. E.; was eertijds een zeer belangrijke heerlijkheid met vele rechten. *V. Asbroeck.*

Quijote, D o n, → Cervantes.

Quilisma, een der sierneumen bij het Gregoriaansch in gebruik; oorspr. uitvoering niet meer bekend. → Oriscus.

Quillaja (zeepboom), een plantengeslacht van de fam. der roosachtigen; komt met drie boomvormige soorten in Z. Amerika voor. De enkelvoudige bladeren zijn leerachtig, de vruchten zijn stervormig met gevleugelde zaden.

Quillard, P i e r r e, Fransch dichter. * 1864 te Parijs, † 1912 te Neuilly. Ontsnapte niet heelemaal aan het Symbolisme, doch onderging vooral den invloed van Leconte de Lisle.

V o o r n. w e r k e n: La Gloire du Verbe (1890); La Lyre héroïque et dolente (1897). Tooneel: La Fille aux Mains coupées (1886).

Quiller-Couch, sir A r t h u r T h o m a s (pseud.: „Q"), Eng. schrijver en prof. in de Eng. lit. * 21 Nov. 1863 te Fowey (Cornwall). Studeerde o.a. in Oxford. Schreef tal van romans over zijn lievelingsstad Fowey, die hij Troy Town noemt. Deze zijn aangenaam humoristisch. Zijn gedichten hebben minder beteekenis, maar zijn critisch werk is fijnzinnig en belangrijk.

W e r k e n: o.m. The Astonishing History of Troy Town (1888); The Mayor of Troy (1907); Nicky-Nan Reservist (1915); Selected Short stories (1921). Critiek: Shakespeare's Workmanship (1917); Studies in Lit. (1918 en 1922); Charles Dickens and Other Victorians (1925). *J. Panhuijsen.*

Qui mange du pape, en meurt (Fransch) = Wie van den paus eet, sterft ervan. D.w.z. wie aan zijn bezit raakt. Afgezien van geforceerde legendes over het ontstaan ervan, zou de uitdrukking voorkomen in de kroniek „des très chrestiens Roys de France et des relations aux Papes" (1463). *C. Brouwer.*

Quinana, → Wingerd.

Quinault, P h i l i p p e, Fransch tooneeldichter en librettist. * 3 Juni 1635 te Parijs, † 26 Nov. 1688 aldaar. Tot 1667 bleef Q. een, vooral bij de „précieuses" gevierd auteur van tragedies, tragicomedies en comedies, waarin galanterie, speelsche scherts en hoofsche liefde hoogtij vieren. Vanaf 1672 schreef hij zeer verdienstelijke libretto's voor Lully. Lid van de Acad. française sinds 1670. *Willemyns.*

V o o r n. w e r k e n: Les Rivales (1653); Astrate (1663); La mère coquette (1665). Libretto's: Alceste (1674); Thésée (1675); Atys (1676); Proserpine (1680); Roland (1685); Armide (1686). — U i t g.: Théâtre (5 dln. 1778).

Quincey, T h o m a s d e, essayist. * 15 Aug. 1785 te Manchester, † 8 Dec. 1859 te Edinburgh. Bezocht enkele scholen, maar liep ten slotte weg en kwam in 1802 te Londen na een zwerftocht door Wales. Hier leidde hij het voor hem zoo aantrekkelijke leven van een bohémien (zie zijn „Confessions", 1821). In Oxford (1803) werd hij verslaafd aan opium, waardoor de droomwereld, waarin hij bijna voortdurend vanaf zijn jeugd geleefd had, nog levendiger werd. In 1809 vestigde hij zich in Grasmere, in de buurt van zijn vrienden Coleridge, Wordsworth en Southey. Zijn literaire loopbaan begon pas in 1821, toen hij medewerker werd aan eenige voorname tijdschriften. Hierin verschenen zijn talrijke essays, blijk gevend van zijn veelzijdige ontwikkeling: Murder considered as one of the Fine Arts (1827); Suspiria de Profundis (1845); The English Mail Coach; artikelen over Kant, Berkeley; Logic of Political Economy (1844), enz. Hij behoort tot de meesters van Engelsch proza. Zijn meest karakteristieke eigenschappen zijn: fantasie, analytisch en descriptief vermogen. Gezamenlijk bereiken zij hun hoogtepunt in The Revolt of the Tartars. Zijn stijl is meer muzikaal dan plastisch. Soms is er een storend gebrek aan evenwicht tusschen inhoud en vorm.

U i t g.: Collected Works (20 dln. Boston 1852-'55); Selections Grave and Gay (14 dln. 1853-'60). — L i t.: zijn eigen Autobiographic Sketches; David Masson, in English Men of Letters (1881); Edw. Sackville West, A flame in sunlight (1936). *Beek.*

Quincke, 1° G e o r g H e r m a n n, Duitsch natuurkundige; broer van 2°. * 19 November 1834 te Frankfurt a. d. Oder, † 13 Januari 1924 te Heidelberg, waar hij 1875-1908 professor was. Zijn voornaamste werk betreft de moleculaire krachten der vloeistoffen, vooral de capillariteit. Hij onderzocht de optische eigenschappen van de metalen en leverde bijdragen op acoustisch gebied (interferentiebuis van Q.; voor deze zgn. **proef van Q.** zie → Interferentie).

2° H e i n r i c h I r e n ä u s, Duitsch medicus; broer van 1°. * 26 Augustus 1842 te Frankfort a. d. Oder, † 19 Mei 1922 te Frankfort a. d. Main. Was prof. te Bern, Kiel en Frankfort a. d. M. Beschreef de → **lumbale punctie** en verder het zgn. **oedeem van Q.**, een vorm van → oedeem, waarbij vooral aan het gezicht een acute, vrij duidelijk te begrenzen, meestal weinig jeukende, niet zelden symmetrisch optredende zwelling van de huid ontstaat, welke door

overdadige vochtafzetting in het weefsel wordt veroorzaakt. Q. o. komt ook voor aan het mondslijmvlies en de tong en kan vooral als het in de keel is gelocaliseerd gevaar voor verstikking opleveren.

Quinet, 1° Edgar, Fr. wijsgeer, dichter, republikeinsch en anticlericaal politicus en geschiedschrijver van de Romantische richting. * 17 Febr. 1803 te Bourg (Ain), † 27 Maart 1875 te Parijs.

Werken: o.a. Hist. des Révolutions d'Italie (1848-'52); Hist. de la Révolution (1865); Les Jésuites (1843); La Création (1870). — Uitg.: Oeuvres compl. (28 dln. 1857-'81); Lettres d'Exil (4 dln. 1884-'86); Extraits (1903). — Lit.: C. Chassin, E. Q. et son oeuvre (1859); G. Kaspar, La Rév. relig. d'après E. Q. (1906); P. Gautier, Un prophète: E. Q. (1917).

2° Fernand, Belg. componist, cellist en orkestleider. * 29 Jan. 1898 te Charleroi. Leerling van het Brusselsch Conservatorium, waar hij later leeraar in de harmonieleer werd. Prix de Rome (1921); bestuurder van het Conservatorium te Charleroi; vertegenwoordigt op de meest merkwaardige wijze de modernste strekkingen onder de omtrent 1900 geboren Belg. componisten.

Werken: orkestwerken (Trois mouvements); kamermuziek; liederen. *V. d. Borren.*

Quinetum of chinetum, mengsel van alkaloïden uit den kinabast.

Qui nimium probat, nihil probat (Lat.) = Wie te veel bewijst, bewijst niets; ook wel zakelijk: quod nimis probat, nihil probat = wat te veel etc. Adagium, o.a. gebruikt in de wijsbegeerte, om aan te geven, dat de conclusie van een bewijsvoering niet verder moet gaan dan de zaak vereischt, wil de geheele bewijsvoering doel treffen. *C. Brouwer.*

Quinisextum (Lat., = vijfde/zesde), benaming van een synode in Konstantinopel (692), omdat zij vooral disciplinaire aanvullingen bedoelde te geven op de dogmatische besluiten van het 5e en 6e algemeen concilie. Zij wordt ook Trullaansche Synode genoemd, omdat zij in de koepelzaal (Gr. troullè) werd gehouden. Keizer Justinianus II, die haar geheel eigenmachtig bijeengeroepen had, wilde, dat de disciplinaire bepalingen van het Q. ook voor het Westen zouden gelden. Paus Sergius I bleef echter standvastig weigeren de synode en haar besluiten te erkennen. *Franses.*

Quiñones, Francisco de, Minderbroeder. * 1475 te Leon (Spanje), † 27 Oct. 1540. Bekleedde hooge ambten in zijn Orde (o.a. alg. overste); als visitator bezocht hij 1521 de Minderbroedersprov. in de Nederlanden. Trad meermalen op als gezant tusschen Karel V en paus Clemens VII. Hij ijverde overal voor een geesteshernieuwing. Veel verbreid tot aan de hervorming door paus Pius V was zijn brevier-redactie (Breviarium S. Crucis).

Lit.: H. Holzapfel, Handb. Gesch. Franzisk. ord. (1909, 304); Collect. Francisc. Neerl. (II 1931, 171 vlg.); Lex. Theol. Kirche (VIII). *v. d. Borne.*

Quinquagesima (Lat.), eigenlijk (maar onjuist): dies q. = 50e dag; benaming van den Zondag vóór de Vasten (Quadragesima); feitelijk: 1e Zondag binnen de tijdruimte der 50 dagen vóór Paschen. Q. behoort tot den → Vóórvastentijd (evenals Sexagesima en Septuagesima). *Louwerse.*

Quinta essentia (Lat., = vijfde element). Door Aristoteles werd de aether toegevoegd aan de vier reeds aangenomen elementen (aarde, water, lucht en vuur). Overdrachtelijk wordt q. e. of quintessens gebruikt voor: het beste van een zaak, de kern ervan.

Quintana, Manuel José, Spaansch schrijver en politicus (genoemd de „Vader der revolutionnaire dichters"). * 11 April 1772 te Madrid, † 11 Maart 1857 aldaar. Leerling en vriend van → Meléndez Váldes. Na zijn politieke ballingschap in hoog aanzien. In 1855 (onverdiend) door Isabella II als dichter gekroond. Zijn proza o.a. in Cartas políticas a Lord Holland en in zijn litt. critieken is sober en stijlvol. Zijn verzen zijn geaffecteerd.

Lit.: E. Piñeiro, M. J. Q. (1892). *Borst.*

Quintana Roo, territorium van Mexico (XVII 608 B 1-2); opp. 50 137 km²; ruim 10 000 inw. Q. R. is tropisch laagland, dat zeer dun bevolkt is. Door de voortdurende opstanden van de Indianen is het land economisch van weinig beteekenis. Hoofdstad is Santa Cruz del Bravor.

Quintessens, → Quinta essentia.

Quintilianus, Marcus Fabius, Romeinsch professor der welsprekendheid. * 35 n. Chr. te Calagurris in Spanje, † te Rome. Opgevoed te Rome, trad hij al vrij vroeg op als advocaat, en daarna als eerst-van-staatswege-bezoldigd professor. Hij genoot in dat ambt een grooten naam, en mannen als Plinius de Jonge dankten hem hun opleiding. Na 20 jaren werd hij gepensionneerd, en schreef toen zijn groote werk De Institutione oratoria in twaalf boeken, dat wij nog bezitten. Het is een volledige paedagogie, waarin ook voor ons nog veel behartenswaardigs is te vinden. Een ander werk, de Declamationes, is slechts gedeeltelijk van hem, al staat het geheel op zijn naam. Bij zijn aftreden schonk keizer Domitianus hem de waardigheidsteekenen van een oud-consul.

Lit.: J. Cousin, Etudes sur Q. (1936). *Slijpen.*

Quintinisten, → Libertijnen (2°).

Quinton (violetta), oud strijkinstrument, discant van de familie der viola's; stemming g, c^1, e^1, a^1, d^2.

Quintus Smyrnaeus, Oud-Grieksch episch dichter uit den laat-Romeinschen tijd (4e eeuw?). Zijn bewaard epos (Ta meth' Homèron), in 14 zangen, en geïnspireerd door den epischen cyclus en Vergilius, behandelt de sagen, die de ruimte tusschen Ilias en Odyssea vullen en is waarsch. bedoeld als een schoolboek, ter aanvulling van Homerus geschreven.

Uitg.: A. Zimmermann (1891). *V. Pottelbergh.*

Qui potest cápere, cápiat (Lat.) = Wie het bevatten kan, vatte het (Mt. 19.12). Christus, sprekend over de geslachtelijke onthouding, eindigt met niet alleen een beroep te doen op het speculatieve en het practische begrip, maar spoort (vlg. St. Hieronymus) ook dengene, die er de genade toe gekregen heeft, aan tot den strijd tegen de bekoring. *C. Brouwer.*

Qui-pro-quo (of quiproquo) (Lat.) = De een voor (i.p.v.) den ander; verwisseling; misverstand. Zoo ook quid-pro-quo (het een voor het ander).

Quipu, Peruaansch koord met knoopen, in het rijk der Inca's gebruikt ter aanduiding van getallen.

Lit.: K. Menninger, Zahlwort und Ziffer (1934).

Quirillus, Heilige, zevende bisschop van Maastricht omtrent 490. Sterfdag 30 April. Over hem is verder niets bekend.

Lit.: Henschenius, De episcopatu Traiectensi Diatriba (Antverpiae 1653); Habets, Gesch. v. h. bisdom Roermond (I).

Quirinaal (Lat.: collis Quirinalis), een der zeven heuvelen van Rome. Oorspr. werd hier de Sabijnsche krijgsgod Quirinus vereerd, die later werd vereenzelvigd met Romulus. Gedurende den Rom. tijd stond hier een Romulus-tempel met eigen priester (flamen).

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

Feestelijkheden, de Quirinalia, vielen op 17 Febr. In de M.E. is de Q. weinig bebouwd. In de 16e e. richtten de pausen er een groot paleis in, dat zij meestal als zomerverblijf gebruikten. Na 1870 werd dit door den koning van Italië betrokken; vandaar beteekende Het Quirinaal dikwijls: de Italiaansche regeering, in tegenstelling met Het Vaticaan: de pauselijke regeering.

Quirinius (Vulgaat: Quirinus; soms ook: Cyrinus), Publius Sulpitius, Romeinsch consul in 12 v. Chr. Hij was zeker eenmaal, misschien tweemaal, stadhouder van Syrië. De evangelist Lucas brengt de registratie, die bij Christus' geboorte plaats vond, in betrekking met Q. als bestuurder van Syrië. Om deze vermelding in overeenstemming te brengen met de gegevens der profane geschiedschrijvers, worden vsch. verklaringen gegeven. *C. Smits.*

Quirinus, 1° → Quirinaal; **2°** → Quirinius.

Quirinus van Neuss, Heilige, Rom. tribuun. Vlg. de legende door paus Alexander I, dien hij gevangen had genomen, gedoopt. Werd met Alexander, Eventius, Theodulus en Hermas onder Hadrianus (130?) gemarteld en in de catacombe van Praetextatus begraven. Zijn gebeente werd door Leo IX aan zijn zuster Gepa, abdis van het stift te Neuss, geschonken en zou daarheen in 1050 zijn overgebracht. Van hieruit werd de vereering van Q. over de oude Keulsche kerkprovincies en het Rijnland verbreid. Feestdag 30 Maart; in Neuss, volgens oud gebruik, 30 April.

Lit.: Acta Sanct. (Mart. III, 811 vlg.); J. Grein, Zum 800-jähr. Jubiläum der Verehrung des H. Q. in Millen (1926); De H. Q. (S. Corijn) (in: De Biekorf; XXXIX 1933, 350). *Feugen.*

Quirinus, pater, kloosternaam van Joseph Maria Sas, Ned. schrijver. * 1886 te Alphen (Geld.). Hij trad in 1904 in de Orde der Minderbroeders-Capucijnen en was werkzaam in Ned., Engeland, Polen, nu in Italië (Loreto). Van zijn hand verschenen tal van uitstekende hagiographische en godsdienstige werkjes: Over S. Franciscus; De dwaas van Assisië; De H. Elisabeth van Thüringen; De H. Clara; De Capucijnen in Tibet; e. a.

Qui s'excuse, s'accuse (Fr.) = Wie zich verontschuldigt, beschuldigt zich (nl. wie zich, zonder aangeklaagd te zijn, verontschuldigt). De gedachte gaat terug op St. Hieronymus' Ep. 4 ad virginem in exilium missam, c.3. (Migne, Patrol. Lat. XXX, 60).

Quis, quid, ubi, quibus auxíliis, cur, quómodo, quando (Lat.) = Wie, wat, waar, met welke middelen, waarom, hoe, wanneer. Soms i.p. v. quibus auxiliis: qua vi, en met toevoeging van quóties (= hoe dikwijls). Een van de behandelingsmethoden der → chria. Deze wordt wel aan Quintilianus toegeschreven, maar vooral aan Joachim G. Daries in Frankfort a. d. O. († 1791). Voor een andere methode, die van den rhetor → Aphthonius, zie onder Chria zelf.

Qui tacet, consentíre vidétur (Lat.) = Wie zwijgt, wordt geacht toe te stemmen (ook: conséntit = stemt toe). Uitzondering op den rechtsregel, dat zwijgen ontkennen is; in dit geval dus moet de eene (contractant) uitdrukkelijk aannemen, dat de ander zeker zal spreken, wanneer hij er niet mee ingenomen is. Decretale 6 (B.5, tit. 12, reg. 43) van paus Bonifatius VIII. In reg. 44 omschrijft de paus dezen rechtsregel aldus: „wie zwijgt, erkent (eigenlijk) wel niet, maar schijnt toch niet zonder meer te ontkennen". Buiten de rechtssfeer te vinden o.a. bij de Klassieke Gr. tragici; ook bij Plato, Cicero, Seneca. *C. Brouwer.*

Quito, hoofdstad van de Z. Amer. rep. Ecuador (0°15'Z., 78° 45'W.), aan den voet van den vulkaan Pichincha gelegen in een bekken, 2 850 m boven zeeniveau. Ruim 140 000 inw. Door een spoorweg verbonden met Guayaquil. Bij de bevolking is het Indiaansche element sterk vertegenwoordigd. De stad heeft haar oud karakter bewaard; steil oploopende, nauwe straten. Universiteit, academie. Textielindustrie, uitvoer van huiden. Bisschopszetel. De stad was eens middelpunt van den staat Kara, behoorende tot het Incarijk. *Zuylen.*

Quix, Franciscus Hubertus, geneeskundige. * 9 Juli 1874 te Holtum (Limb.). Deed 1898 arts-examen te Utrecht; 1898-1900 assistent ziekenhuis Calvariënberg te Maastricht; 1900-'07 officier van gezondheid; 1907-'20 lector en sinds 1920 gewoon hoogleeraar in de keel-, neus- en oorheelkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht; 1912 doctor h.c. Hij schreef een aantal belangrijke wetensch. werken op zijn speciaal gebied, nl. over bouw en functie van het evenwichtszintuig. *Nelissen.*

Quod (bonum) felix, faustum (fortunatúmque) sit (Lat.) = Wat (goed) gelukkig, gunstig (en gezegend) zij. Wenschformule, die in allerlei lezingen door den Rom. magistraat uitgesproken werd na afloop der contio en vóór het begin der zitting van de comitia centuriata (Liv. 1,17,10; Cicero, De div. 1,45, 102). Later nog wel bij het begin van rechtszittingen. *C. Brouwer.*

Quod Deus (bene) avértat! (afkorting: Q. D. b. a.) (Lat.) = God verhoede het (welwillend)! Overeenkomstige uitdrukking: quod di omen avertant! (= welk voorteeken de goden mogen afwenden!); van Cicero, Orat. Philipp. 3,14,35.

Quod erat demonstrándum (Lat.) = Hetgeen bewezen moest worden. Slotwoorden eener meetkundige bewijsvoering, naar voorbeeld van de Lat. vertaling van Euclides' Stoicheia door Zamberti (Venetië 1500), 3,4 theorema XIII. Afk.: Q. E. D.

Quod faxit Deus! (Lat.) = Dat bewerke (geve) God!

Quodlibet, 1° onderwijsmethode en literatuurvorm der → Hoogscholastiek, welke bestaat in de mondelinge discussie over losse vraagstukken van wijsbegeerte en godgeleerdheid bij plechtige gelegenheden, welke later op schrift werd uitgegeven.

2° (Muziek) Een eigenaardige compositietechniek in 16e en 17e eeuw, waarbij op humoristische wijze een zoo groot mogelijk aantal liederen werd gebruikt bij den aanhef van een meerstemmige compositie, zoowel vocaal als instrumentaal. Bekende instr. q. zijn de laatste van Bach's „Goldbergvariaties". *Piscaer.*

Lit.: Reiszmann, Das deutsche Lied (1861).

Quod licet Jovi, non licet bovi (Lat.) = Wat Juppiter geoorloofd is, mag een os daarom nog niet. Al zijn een hoogere en een lagere in een bepaald verband bijeen of in dezelfde omstandigheden, dan blijft er nog onderscheid van rechten en vrijheden.

Quodvultdeus, Heilige, bisschop, kerkelijk schrijver. † Ca. 453. Als diaken van Carthago schreef hij twee brieven aan St. Augustinus, waardoor hij er dezen toe bracht zijn werk De Haeresibus te schrijven. Kort na 431 werd Q. bisschop van Carthago. Bij de verovering van die stad door de Vandalen werd hij met een groot deel van den clerus op lekke schepen in zee gezonden. Hij landde veilig in Campanië en leefde en werkte daar tot 453. We bezitten van Q. een twaalftal preeken op naam van Augustinus en het groote werk: De promissionibus et praedictionibus Dei, op naam van Prosper.

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

L i t. : Franses, Die Werke des hl. Q. (1920) ; Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924) ; Franses, Een nieuw Kerkvader (in: De Katholiek, 162, 1922). *Franses.*

Quorum pars magna fúi (Lat.) = Waarvan ik zelf een goed deel heb meegemaakt (waarin ook ik een groote rol gespeeld heb). Vergilius, Aen. 2,6.

Quos ego! (Lat.) = Ik zal jullie (wel leeren)! zegt in Vergilius' Aen. 1, 135 Neptunus aan de winden. Voorbeeld van de stijlfiguur de → aposiopese.

Quota (mv.: quota's of quoten), een zeker percentage van een bedrag of hoeveelheid. De term wordt o.a. gebruikt in verband met het dekkingssysteem van een circulatiebank. In Ned. bijv. moeten alle direct opeischbare schulden van de circulatiebank voor minstens 40% door goud en zilver gedekt zijn.

Bij de verzekering spreekt men van q u o t e n h e r v e r z e k e r i n g, wanneer de herverzekeraar zich verplicht heeft van elke verzekering een vastgesteld percentage voor zijn rekening te nemen.

Bij productieregelingen bedoelt men met quoten de hoeveelheden, welke de betreffende landen of ondernemingen in een bepaald jaar of bepaalde jaren mogen produceeren. *Witsenboer.*

Quotenstelsel heet het stelsel van belastinginning, waarbij de afzonderlijke belastingplichtigen voor een bepaald aandeel (quota pars) in de gezamenlijk op te brengen hoofdsom worden aangeslagen. Dit systeem bestond in de Nederlanden reeds onder de Bourgondische vorsten. Het aandeel van elk gewest in de beden werd bij transport vastgesteld. Het gewest was vrij in de wijze, waarop het van zijn kant de benoodigde gelden bijeenbrengen wilde. De Unie van Utrecht (1579) brak er mede door in art. 5 voor alle gewesten dezelfde belastingen („eenpaerlick ende op eenen voet") te heffen. Klachten, dat de gewesten een deel der opbrengst aan de bestemming wisten te onttrekken, deden de Nadere Unie bij besluit van 2 Juli 1583 tot het oude systeem terugkeeren. Een poging van Leicester (1586), om de gemeene middelen wederom in te voeren, mislukte. *J. D. M. Cornelissen.*

Quot hómines, tot senténtiae (Lat.) = Zooveel menschen, zooveel meeningen. Terentius' Phormio 2, 4, 14 (vgl. Cicero, De fin. 1, 5, 15); naar Horatius' Satyr. 2, 1, 27: quot capita, tot sensus; in het Ned.: Zooveel hoofden, zooveel zinnen.

Quotidiána viléscunt (Lat.) = Het alledaagsche verliest zijn waarde.

Quotiënt, → Deeling.

Quoúsque tandem (Catilína, abutére patiéntia nostra)? (Lat.) = Hoelang nog (Catilina, zult ge misbruik maken van ons geduld)? Zoo begint Cicero's 1e Catilinaria; we vinden het ook bij Sallustius, Catil. 20, 9, en bij Livius 6, 18, 5.

Quo vadis? (Lat.) = Waar gaat gij heen? „Gevleugelde titel" van Henryk Sienkiewicz' beroemden roman (1895); in het 67e hfst. ervan ontmoeten de apostel Petrus en de jonge Nazarius op de Via Appia Christus, aan Wien Petrus bovengenoemde vraag stelt. Christus antwoordt den voor Nero's vervolging vluchtenden Petrus, dat Hij naar Rome wil, om zich nogmaals te laten kruisigen, als deze de zijnen verlaat; waarop St. Petrus terugkeert. De legende berust op de apocriefe Acta Apost. I Martyrium b. Petri apost., 6 (Leipzig 1891).

In de kerk San Sebastiano aan de Via Appia vertoont men een steen met den indruk der voeten van Christus en eveneens in de „Domine-quo-vadis"-kapel, eveneens aan de Via Appia, waar de ontmoeting zou hebben plaats gehad. Hoogstwaarsch. op beide plaatsen een oorspronkelijk heidensche votiefsteen na gelukkig volbrachte reis. *C. Brouwer/Franses.*

Woorden, die niet onder Q(u) . . . voorkomen, zoeke men onder K(w) . . .

R

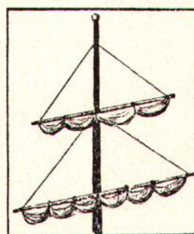
R, achttiende letter van het **alphabet**. Het Rom. teeken R ontstond uit het Grieksche teeken (*P*) voor denzelfden klank. De R stelt in de Ned. taal voor den ratelconsonant (→ Medeklinker).

ऋ	Sanskrit
[illegible] voor a, i [illegible] voor u	Spijkerschrift (Medisch)
[illegible]	Egyptisch (Hieroglyphen)
Ρ ρ	Koptisch
ר	Hebreeuwsch
Ρ ρ	Grieksch
ꟼ P	Oud-Latijn
ᛦ	Runen
𐍂	Gotisch
ر	Arabisch Maleisch Perzisch Turksch
Р р	Russisch
r	Karolingisch (Minuskel)
ℜ r	Duitsch
R r	Moderne Antiqua

De letter R in verschillende alphabetten.

A f k o r t i n g e n. R als Lat. afkorting = Roma, regnum, rex, enz.; R als cijferteeken beteekende bij de Romeinen = 80, R̄ (met bovenliggend streepje) = 80 000; R in opgave van temperatuur = Réaumur; R = Röntgen, als eenheid van Röntgenstraaldoseering; r in de scheik. duidt aan een racemisch mengsel (→ Optisch actief); R in de natuurk. stelt voor de → gasconstante; r. in de muziek = met de rechterhand of → ripieno; r in uurwerken = (Fr.) retard (retarder), vertraging (vertragen); r op recepten = (Lat.) recipe, neem; r of r° bij pagina-nummer = (Lat.) (folio) recto, op de voorzijde van het blad; Ra als symbool van een scheik. element = → Radium; Rb als idem = → Rubidium; R. D. = → Reverendus Dominus; red. = redactie, redacteur; Re als scheik. symbool = → Rhenium; Reg. bij bijbelcitaten = (Lat.) Liber Regum, Boek der → Koningen; rep. = republiek, republikeinsch; resp. = → respective (ook: respectievelijk e.d.), en: → respondeatur; Rev. (Revd.) = Reverend (→ Reverendus Dominus); rf in de muziek = → rinforzando; R. H. = (Eng.) Right Honourable, zeer eerbiedwaardig, titel voor graven, viscounts, baronnen en leden van den Privy Council; Rh als scheik. symbool = Rhodium (→ Platinametalen); R.I.P. = (Lat.) → Requiesca(n)t in Pace; R.K. = Roomsch Katholiek; Rom. bij bijbelcitaten = Brief aan de → Romeinen; Rom. = Romeinsch; R.P. = (Lat.) reverendus pater, en (Fr.) révérend père, eerwaarde vader; r.p. op telegrammen = (Fr.) réponse payée, betaald antwoord; r.r. = → reservatis reservandis; Voor → R.S.F.S.R., zie aldaar; Ru als scheik. symbool = Ruthenium (→ Platinametalen); Russ.: = Russisch.

Ra, rondhout aan een scheepsmast, waaraan een vierkant of trapeziumvormig zeil is bevestigd. De ra en het ra-zeil behooren tot de oudst bekende vormen van het zeil. Bestond het oorspr. zeiltuig uit een enkelen mast met één ra, met het grooter worden der schepen werden de masten van meerdere, boven elkaar aangebrachte raas voorzien. *Bijvoet.*

Raas met gereefd zeil.

Raab, (s t a d) → Györ; (r i v i e r) → Rába.

Raabe, 1° P e t e r, Duitsch dirigent. * 27 Nov. 1872 te Frankfort a. d. Oder. Kapelmeester o.a. te Amsterdam (aan de Ned. Opera 1899-1903), sedert 1920 Generalmusikdirektor te Aken.

2° W i l h e l m, Duitsch romanschrijver van de humorrealistische richting van Dickens. * 8 Sept. 1831 te Eschershausen, † 15 Nov. 1910 te Brunswijk. Begonnen in den boekhandel, studeerde R. 1854-'56 te Berlijn en schreef, aanvankelijk onder deknaam Jakob Corvinus, die boeiende en ontroerende verhalen, waarin een gelukkig evenwicht tusschen werkelijkheidsschildering en dichterlijken droom, tusschen een pessimisme, door den humor milder gemaakt, en een idealisme, dat aan Jean Paul herinnert, voortreffelijk werd bereikt.

V o o r n. w e r k e n: Die Chronik der Sperlinggasse (1857); Die Leute aus dem Walde (1863); Der Hungerpastor (1864); Abu Telfan (1868); Der Schüdderump (1870); Meister Autor (1874); Horacker (1876); Stopfkuchen (1891); Die Akten des Vogelsangs (1895). — U i t g.: in 18 dln. 1912 vlg. — L i t.: Gerber, W. R. (1897); H. Spiero, W. R. (1925); id., R.-Lexikon (1927); W. Fehse, Das Leben W. R.'s (1928); N. Perquin, R.'s Motive (Amsterdam 1928). Sinds 1911 bestaat te Wolfenbüttel een Gesellschaft der Freunde R.'s, die Mitteilungen uitgeeft; sinds 1931 een R.-Stiftung te München. *Baur.*

Raad, e v a n g e l i s c h e, → Evangelische

Raad. Voor de G a v e v a n R a a d, zie → Gaven van den H. Geest.

Raad van Arbeid, → Sociale verzekering.

Raad der Aziatische Bezittingen en Etablissementen, lichaam, dat met ingang van 1 Jan. 1800 de leiding van de zaken der geliquideerde → Oost-Indische Compagnie op zich nam, tot het in 1806 door koning Lodewijk werd vervangen door een ministerie van Koophandel en Koloniën. Eenige macht van beteekenis heeft de R. nooit gehad.

Raad van Beroep, 1° voor de directe belastingen, administratieve rechter ; er zijn in Nederland 15 raden van beroep. Zij zijn belast met rechtspraak inzake de directe → belastingen, de dividend- en tantième-, de coupon- en alle gemeentelijke belastingen. → Beroep.

2° De Raden van Beroep voor de Ned. **sociale verzekering** zijn de organen, die belast zijn met de berechting van de geschillen, welke kunnen voortvloeien uit beslissingen van de overheidsorganen (Rijksverzekeringsbank en Raden van Arbeid) bij de uitvoering der sociale verzekeringswetten, t.w. de Ongevallenwet 1921, de Land- en Tuinbouwongevallenwet 1922, de Invaliditeitswet, de Ouderdomswet en de Ziektewet. De R. v. B. zijn gevestigd te Amsterdam, Rotterdam, Arnhem, Den Haag, Groningen, Den Bosch en Roermond.

De R. v. B. is samengesteld uit een voorzitter (jurist), leden-werkgevers en leden-werklieden, bijgestaan door een griffier (jurist). De voorzitter wordt voor het leven door de koningin benoemd. Op 70-jarigen leeftijd wordt hem ontslag verleend. De griffier wordt eveneens door de koningin benoemd. De benoeming van de leden-werkgevers en leden-werklieden geschiedt voor 6 jaren door de Gedep. Staten. Voor elken Raad worden twee lijsten (1 voor de werkgevers en 1 voor de werklieden), ieder bevattende de namen van 14 leden en evenveel plaatsvervangende leden, door de Gedep. Staten vastgesteld. Vakvereenigingen van werkgevers en van werklieden hebben de bevoegdheid personen voor plaatsing als lid op de ledenlijst voor te stellen. De voorzitter van den R. v. B. stelt voor den duur der ledenlijsten een rooster vast, dat de onderlinge verdeeling der werkzaamheden tusschen de leden regelt. De R. v. B. beraadslaagt en beslist met 3 leden (voorzitter, 1 werkgever en 1 werkman).

Van de beslissingen van den R. v. B. staat hooger beroep open op den **Centralen Raad van Beroep** te Utrecht. Deze is samengesteld uit een voorzitter, een of meer onder-voorzitters en ten hoogste 8 leden, bijgestaan door een griffier. Allen moeten den graad van meester in de rechten bezitten. De voorzitter, de onder-voorzitters en de leden worden door de koningin voor het leven benoemd; op 70-jarigen leeftijd wordt hun ontslag verleend. De griffier en de substituut-griffiers worden eveneens door de koningin benoemd. De Centrale R. v. B. beraadslaagt en beslist in kamers van drie leden, den voorzitter daaronder begrepen.

De samenstelling, regeling der bevoegdheden, enz. van de R. v. B. en van den Centralen R. v. B. is geregeld in de → Beroepswet (8 Dec. 1902, Stbl. 208, laatstelijk gewijzigd bij de wet van 22 Juli 1935, Stbl. 421). *Veraart.*

Raad van Beroerten werd op 9 Sept. 1567 door Alva ingesteld als een afzonderlijk orgaan, dat met onderzoek en bestraffing der onlusten van 1566 was belast. Leden waren de edelen Berlaymont en Noircarmes, Ned. juristen, en verder de Spanjaarden Lodewijk del Rio en Juan de Vargas. Zij waren echter niet meer dan adviseurs van Alva, die zelf het vonnis velde en onderteekende. De meening van Vargas was daarbij alleen van invloed, zoodat de Ned. leden weldra wegbleven.

De R. v. B. moet worden gezien in het licht van zijn tijd. De misdaden, die werden aangebracht, waren naar de toenmalige begrippen bijna alle strafbaar met den dood en verbeurdverklaring van goederen. Het feit, dat de privilegies werden geschonden, die de Ned. burgers voor iedere willekeurige en buitengewone rechtspleging of geheele verbeurdverklaring vrijwaarden, en de wijze van werken waren het, die aan den R. v. B. den naam B l o e d r a a d bezorgden. Hij hield na Alva's vertrek op te bestaan, zonder te zijn opgeheven. *J. D. M. Cornelissen.*

L i t. : Nuyens, Gesch. d. Ned. Beroerten (II).

Raad van Brabant, opgericht in 1591, gevestigd te Den Haag, een college, waarop de Staats-Brabanders en bewoners van de landen van Overmaze in civiele zaken konden appelleeren. In Dec. 1596 kreeg de R. v. B. ook rechtspraak in crimineele zaken.

L i t.: de Jong van Beek en Donk, Bijdr. t. d. gesch. v. d. Raad en Leenhove van Brabant (1857).

Raad van Defensie, in N e d. ingesteld bij K. B. van 16 April 1908 teneinde de regeering van advies te dienen in zaken de defensie betreffende. Zij bestaat uit drie afdeelingen, nl. voor algemeene defensiebelangen, voor aangelegenheden uitsluitend de landmacht, en voor aangelegenheden alleen de zeemacht betreffende. In den R. v. D. hebben zitting de hoogste leger- en marineautoriteiten en vier door de koningin aan te wijzen niet-militaire leden. *Nijhoff.*

Raad van Justitie, → Nederlandsch-Indië (sub Rechtspraak, kol. 419).

Raad van Nederlandsch-Indië, → Nederlandsch-Indië (sub Bestuur).

Raad van Nijverheid en Arbeid, → Arbeidsconflict; Arbeidsraad.

Raad der Ouden en **Raad der 500,** twee Kamers van de Fr. volksvertegenwoordiging tijdens het Directoire (1795-'99); voor 3 jaren gekozen uit hoogaangeslagenen, die minstens 30 jaar oud waren (R. der Ouden 40 jaar en gehuwd), langs getrapte verkiezing (stemgerechtigden kozen électeurs en dezen de Raden). Ieder jaar zou $^1/_3$ aftreden. De R. der 500 ontwierp de wetsvoorstellen, die door den R. der O. ongewijzigd werden aangenomen of verworpen. Uit een voordracht van den R. der 500 koos de R. der O. de 5 leden van het Directoire. *V. Claassen.*

Raad van de Scheepvaart, → Scheepvaart.

Raad van State (N e d.). 1° T ij d e n s d e R e p u b l i e k. Oorspr. adviseerend lichaam, werd zijn karakter bij instructie van 12 April 1588 gewijzigd: hij werd hoogste regeeringscollege, belast met een deel van de zorg voor de verhouding tot het buitenland, met het opperbevel van de krijgszaken, het beheer van de financiën der generaliteit en de uitoefening der rechtspraak in hoogste instantie. Leden waren de stadhouders der gewesten, 12 leden door de gewesten af te vaardigen en 2 Engelschen, op grond van het verdrag van 1585. Zij stemden hoofdelijk en namen besluiten bij meerderheid van stemmen. Om vsch. redenen werd al spoedig aan de bevoegdheden van dit eenige college, dat in den eed der Generaliteit stond, getornd. De R. v. S. verloor in de jaren na 1588 zijn karakter van hoogste regeeringscollege en zag zijn werkkring beperkt tot het beheer der financiën, de zorgen voor de vestingwerken der Unie, het werven en afdanken van troepen.

De begrooting (generale petitie) met de memorie van toelichting (staat van oorlog) werden onder goedkeuring van den R. v. S. opgemaakt door den thesauriergeneraal. Pogingen o.a. in 1717 om zijn bevoegdheden en daarmede de centralisatie te vergrooten, mislukten. *J. D. M. Cornelissen.*

2° In den huidigen tijd is de R.v.S. een college van advies, dat door de regeering gehoord moet worden over alle wetsontwerpen en algemeene maatregelen van bestuur. Een afzonderlijke afd. van den R.v.S. is belast met de behandeling van de zgn. geschillen van bestuur (→ Rechtspraak, administratieve). De koning is voorzitter van den R. v. S., die verder is samengesteld uit een vice-president en 14 leden; ook kunnen er staatsraden in buitengewonen dienst worden benoemd ten getale van hoogstens 15. De → prins van Oranje heeft, na vervulling van zijn 18e jaar, van rechtswege zitting in den Raad. Aan de overige prinsen van het regeerend koningshuis kan door den koning zitting worden verleend. Hetgeen geschied is t.a.v. prins Bernhard. De R. v. S. neemt het koninklijk gezag waar o.m. bij het overlijden van den koning, wanneer er geen troonopvolger is, of wanneer de troonopvolging onzeker is. → Troonopvolging. *Struycken.*

Raad der Tien, het hoogste gerechtshof, te Venetië in 1310 ingesteld, dat de daar heerschende oligarchie van rijke kooplieden tegen geweldpleging en tyrannie moest beschermen. Opgeheven door Napoleon in 1797.

Lit.: Kretschmayr, Gesch. v. Venedig (1920).

Raad van Vlaanderen, autonome regeering, door de Vlaamsche „activisten” op 4 Febr. 1917 opgericht als gevolg van hun streven naar het losrukken van Vlaanderen uit het Belg. staatsverband. De Duitsche bezetting erkende den Raad alleen als raadgevend lichaam. In verband daarmede werd op 21 Maart 1917 de administratieve scheiding tusschen Vlaanderen en Wallonië afgekondigd. Het bestuurlijk gebied Vlaanderen bestond uit Oost- en West-Vlaanderen, Antwerpen, Limburg en Brabant (het arrondissement Nijvel uitgezonderd). De hoofdstad werd Brussel. Buiten den wil der Duitschers werd op 22 Dec. te Brussel de volledige zelfstandigheid van Vl. uitgeroepen. Het bureel van den Raad bestond uit W. De Vreeze (voorzitter), R. De Clercq en H. Planquaer (ondervoorzitters), J. Van den Broeck en Vlaemynck (secr.) en L. Maesfranckx (quaestor). Een commissie van gevolmachtigden, door een College van Zaakgelastigden op 16 Aug. 1917 vervangen, nam de uitvoerende macht in handen. Dr. A. Borms, wien het dept. van Nationaal Verweer toevertrouwd werd, beheerschte de geheele beweging door zijn persoonlijkheid. Bij de nederlaag der Duitschers en den terugkeer der Belg. regeering werd de R. v. Vl. ontbonden. De meesten zijner leden namen de wijk naar het buitenland.

Lit.: Schets van den Ontwikkelingsgang der Vlaamsche Beweging. *De Schaepdrijver.*

Raadgeven (consulere). Moraaltheologie. Wie een ander met zijn raad bijstaat in het volvoeren van een misdrijf, wordt daardoor diens medeplichtige. [Zie → Medeplichtigheid, → Zonde (vreemde)]. Geeft men te kwader trouw een raad, die den beradene zelf of een derde tot schade strekt, dan is men in omstandigheden mede tot herstel der toegebrachte schade gehouden (→ Restitutie). *Buijs.*

Raadhuis, gebouw, zetel van het stads- (gemeente-) bestuur. Als gebouw ontwikkelt het r. zich eerst in de M.E. met de opkomst der steden. Met den groei van de macht der stedelijke burgerij neemt het r. in omvang en aanzien toe, tot die machtige monumenten van burgertrots ontstaan als vooral de Zuidelijke Nederlanden te bewonderen geven.

Het oudste type heeft twee verdiepingen: beneden een markthal, boven één zaal, welke als raad-, burger- en feestzaal wordt gebruikt. Het geheel was aanvankelijk versterkt (belfort). Een fraai voorbeeld levert Sluis in Zeeuwsch Vlaanderen (eind 14e e.).

In den Renaissance-tijd komt de differentiatie, dan ontstaat een afgescheiden secretarie, ook wordt de zetel van de stedelijke rechtspraak erheen overgebracht, waarvoor afzonderlijke ruimten, de schepenkamer en de vierschaar, worden ingericht, een ander locaal wordt gereserveerd voor de stadswacht, terwijl ten slotte voor de burgerfeesten een afzonderlijke ruimte in of nabij het r. wordt bestemd (Kampen). De marktruimte (gewoonlijk vleeschhal) blijft beganegronds gevestigd, totdat deze wordt overgebracht naar afzonderlijke waaggebouwen en markthallen. Dan blijft de burgerzaal als voornaamste ruimte over, zooals duidelijk wordt gedemonstreerd aan het Amsterdamsche r., dat weer inspireerend werkt op vele latere. In den modernen tijd is de omvang en de beteekenis van het administratieve gedeelte sterk toegenomen, zoodat daarvoor, vooral in de groote steden, omvangrijke bouwwerken moeten dienen, die in wezen niet verschillen van gewone kantoorgebouwen; de representatieve ruimten (raadzaal, kamers van Burgemeester en Wethouders, trouwzalen) worden dan tot een afzonderlijk complex vereenigd.

Bekende moderne r. zijn in Ned. die van Enschede (zie afb. in kol. 239 in dl. X), Hilversum (zie afb. in kol. 483 in dl. IX), Zwijndrecht, Waalwijk en in het buitenland die van Kopenhagen en Stockholm. Zie verder afb. 3 op de pl. t/o kol. 49 in dl. VI, afb. 3 op de pl. t/o kol. 177 in dl. XII, en afb. 5 op de pl. t/o kol. 816 in dl. XIV; de afb. in den tekst bij de art. → Dokkum, → Gouda en → Helmond, en de buitentekstplaten behoorende bij de art. → Aken (t/o kol. 640 in dl. I), → Brussel (t/o kol. 400 in dl. IV), → Duitschland (pl. III en IV), → Gent (II), → Haarlem (I), → Hamburg, → Leipzig, → Middelburg, → Parijs (II) (zie hiervoor de div. indices op de laatste pagina van de vsch. deelen).

Raadkamer (recht), **1°** het vertrek, waar de leden van een rechterlijk college beraadslagen over de te nemen beslissing. De meeningen, welke in de r. aangaande aanhangige processen zijn geuit, mogen niet aan anderen worden medegedeeld (raadskamergeheim).

2° Behandeling in raadkamer noemt men iedere behandeling van een proces in een niet openbare zitting, dus met gesloten deuren. Deze komt voor o.a. in zaken van echtscheiding, scheiding van tafel en bed, ontheffing en ontzetting van ouderlijke macht of voogdij, inroeping van staat, onderhoud door den vader van een natuurlijk kind, faillietverklaring en oneigenlijke rechtspraak.

3° Het rechterlijk college, dat in strafzaken de beslissingen neemt, welke niet op de terechtzittingen behoeven te worden genomen (W. v. Strafv. art. 21 vlg.). *v. d. Kamp.*

Raadpensionaris, titel, waarin in 1621 die van → Advocaat van den lande veranderd is. Later de titel van R. J. → Schimmelpenninck.

Raadseldichters. In de vroege M.E. had men liefhebberij in het dichten van Latijnsche raadsels. Voorbeeld daarvoor was een verzameling van een zekeren Symphosius van ca. 400. Een verzameling in een

codex van Bern (7e eeuw) wil van Cato en Cicero afkomstig zijn. Symphosius en de Berner-raadsels werden benut door → Aldhelm, die 100 raadsels dichtte en beweerde dat die kunst op Aristoteles terugging. In de 8e eeuw moeten als r. genoemd worden: St. Bonifatius, aartsbisschop Tatwine van Canterbury en Alcuinus.

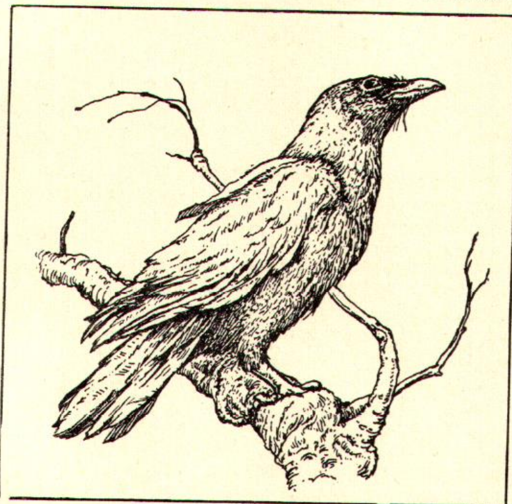
L i t.: Manitius, Gesch. lat. Lit. d. Mittelalters (I 1911). *Franses.*

Raadsheer of r a a d noemt men de leden van den → Hoogen Raad en van de → Gerechtshoven, in tegenstelling tot de leden der → Rechtbanken, die men rechters noemt.

Raadsman, → Advocaat; Gerechtelijk raadsman.

Raadzaal, → Raadhuis.

Raaf (Corvus corax), de grootste kraaiensoort, lang ca. 60 cm, vlucht 120 cm. Geheel zwart met metaalglans. Snavel en pooten zwart. Nest van takken, in hooge boomen gebouwd, wordt jarenlang gebruikt. Groene eieren, grijs en bruin gevlekt. Eet alles. Zeer zeldzaam.

Raaf.

De raaf behoort in de f o l k l o r e tot de spook- en onweersdieren, die met de weersgesteldheid in betrekking staan. Scherp ravengekras voorspelt regen. De verschijning van vele r. werd als voorteeken van oorlog beschouwd; de r. is de vogel van het slagveld. In ravengedaante vlucht de zwarte ziel van Judas uit zijn mond, toen hij zich verhing. Heksen en duivels treden soms in ravengedaante op. *Knippenberg.*

Raaf (Lat. Corvus), s t e r r e n b e e l d van het Z. hemelhalfrond. In onze streken 's avonds in den voorwinter boven den Z. horizon ten Z. van de Maagd te zien.

Raafachtigen (C o r v i d a e), → Kraaien.

Raahe (Zweedsch B r a h e s t a d), Finsche stad aan de Botnische Golf in de prov. Toeloe (X 720 B3); 4 700 inw., waarvan ca. 1 000 Zweden. R. werd in 1649 door Per Brahe gesticht. Het is houthaven en heeft wat industrie: touwslagerij, tabaksfabrieken. Sinds 1896 is er een kweekschool voor Finsche onderwijzeressen. R. is een mislukte stichting. Het stagneert door den zwaren econ. strijd en de verkeersmoeilijkheden. De haven moest dikwijls verplaatst en verbeterd worden. De buitenhaven Lapaluoto ligt 5 km ten Z. W. der stad. *fr. Stanislaus.*

Raai, → Hennepnetel.

Raai, 1° bij r i v i e r m e t i n g e n een denkbeeldige lijn dwars over een rivier, ten opzichte waarvan men de juiste plaats van de te verrichten dieptemetingen (peilingen) en stroomsnelheidsmetingen (door middel van drijfproeven e.a.) kan vastleggen. Een r. wordt uitgezet door op beide rivieroevers twee palen of jalons in één lijn te plaatsen. In Ned. zijn bij de groote rivieren op regelmatige afstanden vaste r. uitgezet met behulp van steenen paaltjes, de zgn. hectometer- en kilometerraaien.

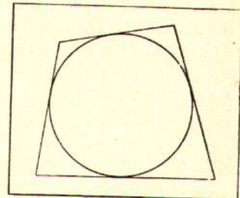
2° Voorafgaande aan de verturving van het h o o g v e e n worden in het natte veen slooten gegraven ter ontwatering, en wel op de plaats, waar later het hoofdkanaal (hoofddiep) komt: de zgn. hoofdraai, waar de zijkanalen (wijken) komen: de wijkraaien, met tusschen twee wijken in de ruggeraai, later zwetsloot genoemd. Op afstanden van één bonk, d.i. ca. $8^1/_2$ m, ter weerskanten van de hoofdraai en de wijkraaien worden dan nog greppels of kruisen ter verdere ontwatering gegraven. *P. Bongaerts/Dewez.*

Raaigras, → Italiaansch, → Westerwoldsch en → Fransch raaigras, en → Strandkruid.

Raaklijn, → Raken (wisk.).

Raaklijnenoppervlak, → Ontwikkelbaar oppervlak.

Raaklijnenvierhoek (m e e t k.), een vierhoek, welks zijden een cirkel → raken.

Raaklijnenvierhoek.

Raakprobleem van Apollonius, → Apollonius van Perga.

Raakpunt, Raakvlak, → Raken.

Raalte, gem. in de provincie Overijsel (XIX 336 C3); omvat Heeten, Nieuw-Heeten, Broekland, Luttenberg, Pleegste, Linderte en Boetelo. Opp. 13 447 ha. Ca. 9 600 inw. (75% Kath., 25% Prot.). In de gem. ligt ca. 3 000 ha bosch en 1 700 ha woeste grond. Het overige is voor $^2/_3$ grasland, $^1/_3$ weiland. Te R. drukke varkensmarkten.

Raalte, A l b e r t v a n, dirigent. * 21 Mei 1890 te Amsterdam. Leerling van Nikisch en Reger; achtereenvolgens opera-dirigent te Brussel (Monnaie 1910), Leipzig, Amsterdam (1915 Ned. Opera), later alg. muzikaal leider der Nationale Opera en na liquidatie hiervan van de Co-opera-tie (1924). Tegenwoordig is hij als dirigent aan de A.V.R.O. verbonden en treedt veel als gastdirigent in het buitenland op. *Koole.*

Raam. 1° (B o u w k.) Ramen in gebouwen zijn gewoonlijk van hout, en meestal voorzien van een beweegbaar gedeelte; zoo heeft men r. met opschuifbare onderramen, met neerschuivende bovenramen, met om een horizontale as naar binnen vallend bovenraam (tuimelraam), enkele of dubbele draairamen, enz.

Tegenw. gebruikt men veelal stalen ramen, die bij een goede afwerking volkomen tochtvrij zijn en een groot lichtoppervlak hebben; bij stalen r. komen slechts tuimel- of draairamen voor. *Metz.*

2° Een in de t y p o g r a p h i e gebruikelijk gereedschap. Het zetsel of de cliché's moeten goed vastgezet zijn om gedrukt te kunnen worden. Hiertoe plaatst men ze in een ijzeren raam, dat lager is dan de lettertypen. Met stukken typographisch „wit" wordt

de open ruimte opgevuld en het geheel wordt met „sluitstukken” vastgezet. *Ronner.*

Raam, zijrivier van de Maas in Noord-Brabant ten O. van de Peel (XVIII 624 D1); ontstaat uit vele beken; bij Grave valt de R. in de Maas. Door het gemaal Van Sasse bij Grave is een betere afwatering van het ong. 22 500 ha groote stroomgebied verkregen. Werkt de Beersche Overlaat, dan stroomt ook het Raamwater door de traverse. *v. Velthoven.*

Raamantenne (r a d i o t e c h n.) bestaat uit een raam, waarop gespannen is een aantal geïsoleerde draadwindingen, waarvan de beide uiteinden verbonden worden met antenne en aarde van het ontvangtoestel. Een r. geeft zwakke geluidssterkte, maar heeft als voordeel, dat de golven van in het raamvlak liggende zenders het sterkst ontvangen worden. Wegens dit richteffect wordt een r. in de lucht- en scheepvaart toegepast als richtingzoeker (radiopeilstations). *v. Gils.*

Raamkozijn, constructieve omlijsting van een raamopening in een muur, bestaande uit twee staande stijlen, een boven- en een onderdorpel. Een boog of balk boven het kozijn neemt de druk van het bovenliggende muurvlak over, en voorkomt vormveranderingen, zoodat de ramen in het kozijn eventueel beweegbaar (schuivend of draaiend) en toch goed sluitend kunnen worden gemaakt. R. kunnen zijn van hout, steen of metaal. Het eerste komt het meest voor; zie ook → Houtverbindingen. Naast r. kent men deurkozijnen, die op dezelfde constructieve principen berusten.

Raamroede, smal houten of ijzeren regeltje of stijltje, waarin glasruiten worden gevat. De r. zijn karakteristiek voor oude ramen, uit den tijd dat het vervaardigen van groote glasruiten nog kostbaar was; door de moderne techniek is dit argument voor oude verdeeling der glasvlakken vervallen en vermindert daardoor de toepassing ervan. *v. Embden.*

Raamsdonk, gem. in de prov. N. Brabant ten O. van Geertruidenberg (XVIII 632 E1), bestaande uit de kerkdorpen R. en Raamsdonksveer; opp. 2 174 ha; ong. 7 200 inw. (ong. 5 200 Kath. en ong. 2 000 Prot.). Landbouw, veeteelt en industrie (scheepsbouw en hoepelmakerijen); de papierfabriek de Maasmond heeft haar domicilie in R. gevestigd. De Prot. kerk dateert uit de 14e en 15e eeuw. *v. Velthoven.*

Raamsdonksveer, kerkdorp in de N. Brab. gem. → Raamsdonk (XVIII 632 E1).

Raamvertelling of k a d e r r o m a n, verhaal, dat een ander verhaal of meestal een reeks → novellen omraamt, omlijst, deze tot een geheel vereenigt. Reeds de Odyssee van Homerus zou men een r. kunnen noemen. De meest beroemde zijn wel: Duizend-en-een-nacht, uit de Arab. letterkunde, Decamerone van Boccaccio, Canterbury Tales van Chaucer. Tijdens de Romantiek was de r. erg in trek. Goethe schreef Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten. R. schreven ook Tieck, Hoffmann, Van Lennep (De Reisgenooten). In Ned. in den laatsten tijd Herman de Man (Een stoombootje in de mist). *v. d. Eerenbeemt.*

Raap, → Kool.

Raap, D a n i ë l, porseleinverkooper op den Vijgendam te Amsterdam, † 1754 te Amsterdam. Verwierf bekendheid door zijn optreden tijdens de volksbewegingen van 1747-’48, met zijn anti-oligarchische eischen ten gunste van den stadhouder en de democratie. „Een querulante middenman, voorbestemd om in woelige tijden met beide uitersten in botsing te komen”. Na zijn dood vernielde het gepeupel de lijkbaar.

L i t. : P. Geyl, Revolutiedagen te Amsterdam, Aug.-Sept. 1748 (1936). *J. D. M. Cornelissen.*

Raaphorst, een buitengoed van de Ned. koningin in Wassenaar, oorspr. toebehoorend aan het geslacht van Raephorst, dat in 1650 uitstierf. In 1754 kwam het aan jhr. Frederik Hendrik van Wassenaar, waarna de Ned. kon. familie het in bezit kreeg.

Raapkool, naam voor glaskoolraap met bovengrondsche knolvorming en voor gewone koolraap of bag met ondergrondschen knol. → Kool.

Raapolie, uit raap- of koolzaad geslagen olie. Vroeger vooral belangrijk als verlichtings- en smeerolie, thans wordt de koud geperste olie onder den naam boter- of patentolie als bakolie gebruikt. R. wordt voor de zeepbereiding en als geblazen olie voor → faktis verwerkt. Na het slaan der olie raffineert men ze gewoonlijk met zwavelzuur.

Raapselderie, andere naam voor → knolselderie.

Raapsteel, → Meiraap.

Raapwerk (b o u w k.), het ruwafdekken van metselwerk met cementspecie, dus zonder de gladde afwerking als bij pleisterwerk. R. wordt toegepast bij niet in het gezicht komend metselwerk, o.a. bij de buitenzijde van rioolputten en kelders, bij de grondkeerende zijden van kaaimuren, sluismuren, enz.

Raapzaad (Brassica rapa oleifera), cultuurgewas van de fam. der kruisbloemigen. Een variëteit van r. is het aveelzaad. Vgl. → Kool.

R. is een oliehoudende zaadsoort, die én wat botanische kenmerken én wat cultuurwijze en gebruik betreft, zeer veel op → koolzaad gelijkt. R. wordt geteeld als winter- en zomergewas. Het zomerraapzaad, ook b o t e r z a a d genoemd, heeft een zeer korten groeitijd en wordt minder voor het zaad dan wel als groenvoer of groenbemesting gezaaid. B i e w i t s z a a d en a v e e l z a a d, variëteiten van raapzaad, worden als wintergewas verbouwd; het aveelzaad vertoont veel overeenkomst met winterkoolzaad. R. wordt in Ned. weinig meer verbouwd. *Dewez.*

Raard, dorpje in de Friesche gem. → Westdongeradeel (XI 208 C1).

Raath, gehucht in de Limb. gem. Bingelrade (XVI 448 C5); 1873-1934 rectoraat, opgeheven door den bouw van een parochiekerk tusschen R. en Bingelrade.

Raatshoven (Fr. Racour), gem. in den N. W. hoek van de prov. Luik (XVI 704 B2); opp. 469 ha, ca. 1 100 inw. (Kath.); vruchtbare landbouwgrond. Bezienswaardige kerk (15e en 16e e.) met St. Christoffelbeeld. Romeinsche vondsten. Geteisterd in 1914. Oude heerlijkheid, tot het hertogdom Brabant behoorend. *V. Asbroeck.*

Rába (Duitsch: Raab), zijrivier van den Donau; ontspringt in Stiermarken en mondt uit bij Györ in Hongarije in een zijtak van den Donau. Lengte 400 km. De waterkracht wordt benut voor opwekking van electriciteit. Onderloop bevaarbaar voor kleinere schepen.

Rabanus Maurus, → Hrabanus Maurus.

Rabarber (Rheum palmatum), overblijvende plant van de fam. der veelknoopigen. De bladsteel dient als groente, de bladschijf is vergiftig. De plant kan worden gescheurd en kan vsch. jaren op dezelfde plaats blijven staan.

In de g e n e e s k. wordt de wortel van Chineesche rabarber als maag- en laxeermiddel gebruikt. R. bevat nl. zoowel laxeerende als obstipeerende bestanddeelen, de eerste, de anthraglucosiden, lossen goed

op in alkalische vloeistoffen en in spiritus; de tweede: rabarberlooistof en galluszuur, minder, vandaar dat men als laxans vooral aftreksels gebruikt. Als zoodanig zijn te noemen: r a b a r b e r e x t r a c t, een door percolatie met spiritus en water verkregen droog extract; w a t e r i g e r a b a r b e r t i n c t u u r, donker roodbruine vloeistof, verkregen door r. met een oplossing van natriumcarbonaat in kaneelwater te macereeren en dit maceraat te mengen met spiritus; r a b a r b e r w ij n, roodbruine vloeistof, verkregen door uittrekken van r. en cardamomzaad met medicinalen wijn; r a b a r b e r s t r o o p, roodbruine stroop, verkregen door r. met natriumcarbonaat en water te macereeren en in dit maceraat suiker op te lossen.

L i t. : Ned. Pharm. ([5]1926). *Hillen.*

Rabat, een verhoogd perk langs het tuinpad, meestal met bloeiende stamplanten bezet en met een onderbeplanting van lagere bloemstruiken of anderszins; ook wel een verhoogde kweekruimte voor vroege gewassen, in een kas of in de vrije lucht.

Rabat (h a n d e l s e c o n.) is een korting, welke wordt toegestaan op den prijs van een artikel bij aankoop in een hoeveelheid, die grooter is dan gebruikelijk. Ten onrechte wordt van r. ook gesproken bij kortingen voor contante betaling. In dit verband spreekt men ook van r a b a t z e g e l s. Het rabatzegelsysteem, dat vooral in Duitschland tot grooten bloei kwam, beoogt de contante betaling in het algemeen te bevorderen. Er wordt een rabatzegelvereeniging opgericht, die rabatzegels van zekere geldswaarde aan de aangesloten winkeliers verkoopt. De winkeliers geven deze zegels aan hun klanten bij contante aankoopen en wel telkens een zoodanige waarde als overeenstemt met een korting van 3 tot 5 %. De spaarders kunnen deze zegels verzamelen in speciaal daartoe bestemde zegelboekjes, welke volgeplakt bij de rabatzegelvereeniging of een door deze aangewezen bank tegen de geldswaarde der zegels kunnen worden ingewisseld. In Nederland wordt dit rabatzegelsysteem bevorderd door een Middenstands-contantzegelorganisatie (zgn. Midco-zegels), tot dusverre echter nog met matig succes. *Hellenberg-Hubar.*

Rabat, hoofdstad van Fransch Marokko (XVII 261 C 3-4); ca. 55 000 inw. R. is Atlantische haven met uitvoer van wol, huiden, graangewassen; door spoorwegen met de kuststrook en het binnenland verbonden; tapijtfabricage en lederindustrie. Bisschopszetel in het missiegebied der Fransche Minderbroeders. — Zie afb. 7 op de pl. t/o kol. 320 in dl. XVII.

Rabaut Saint Etienne, Hugenootsch predikant en schrijver. * 1743 te Nîmes, † 5 Dec. 1793 te Parijs. Om de vervolging als Hugenoot ondervonden en als „verlichte” bestreed R. in de Constituante van 1789 monarchie en Katholicisme. De toenemende anarchie bracht hem in de Conventie tot gematigder houding, o.a. in het proces van Lodewijk XVI, wat voor de Jacobijnen aanleiding werd, hem, hoewel geen Girondijn, met de Girondijnen te guillotineeren.

L i t. : Goehring, R. (1935). *V. Claassen.*

Rabbat Ammon, → Amman.

Rabbi (Hebr., = mijnheer, ⟨ rab, „groot” in de wetenschap van de wet) of **rabbijn** (Lat. rabbinus, „mijn leeraar, mijn meester”, het Evang.-Aram. rabboni), in Christus' tijd reeds titel voor wetkenner en wetleeraar. Door de vóór-Christel. ballingschap, door het minderwaardige gedrag der (Sadduceïschgezinde) hoogepriesters en vooral door de verwoesting van Jerusalem gaat de r. de beteekenisvolle plaats innemen, die eerst de cohen of priester in de wetverklaring enz. had. Het vastleggen der Joodsche zeden en gebruiken en hun verklaring is hun werk geweest. Tot in onze dagen zijn de r. de dragers gebleven der Joodsche wetenschap. „Rabban”, onze heer, werden tot aan de verwoesting van Jerusalem de 7 vooraanstaande personen van het Sanhedrin genoemd. Sedert de invoering van een Joodsch gemeentelijk bestuur kwam het godsd. gemeenteleven onder den r. (godsdienstonderricht, prediken, beslissingen in wetsgevallen, trouwen, echtscheiding, besnijdenis e.a.). Reeds in de M. E. staan meerdere plaatselijke (synagogale) ressorten onder een o p p e r r a b ij n. Een opperrabbinaat is een ressort van meerdere gemeentelijke (synagogale) rabbinaten samen.

Voor N e d e r l a n d is elke provincie (en bovendien de stad Amsterdam) tevens opperrabbinaat met woonplaats van den opperrabbijn. Soms zijn een of meer plaatsen vacant. De Portugeesch-Israëlieten hebben slechts in Amsterdam en Den Haag synagogale gemeenten. Voor de opleiding der Ned. r. bestaat in Amsterdam een Ned. Isr. seminarium met hoogere en lagere afdeeling en een Port. Isr. seminarium „Etz Chaim”. De Joden in B e l g i ë, die betrekkelijk gering in aantal zijn, vormen gezamenlijk een consistorium, dat hun belangen naar buiten officieel vertegenwoordigt. Slechts grootere plaatsen als Antwerpen en Brussel hebben r. van verschillende richting; in andere plaatsen, o.a. Luik, Gent, vervult de voorbidder der gemeente de functie van r. Heel België samen vormt slechts één opper-rabbinaat. De opleiding tot r. geschiedt elders. *p. Constantinus.*

Christus wordt met Rabbi aangesproken in de Evangeliën, bijv. Mt. 26.25, Mc. 9.5, enz. Hij waarschuwt zijn leerlingen zich niet aldus te laten noemen (Mt. 23.7).

Rabboni = Mijn Heer. Mc. 10.51; Joh. 20.16. → Rabbi.

Rabbotenu van Loven, I s a a c, → Marnix (2°).

Rabelais, F r a n ç o i s, Frankrijks grootste verteller der 16e e. * Ca. 1494 te la Devinière bij Chinon (Touraine), † 9 April 1553 te Parijs. Bewogen en weinig stichtend leven als Franciscaan, Benedictijn, pastoor, arts en taalgeleerde. Reisde veel, o.a. naar Rome. In Nov. 1532 als geneesheer verbonden aan l'Hôtel-Dieu te Lyon. Daar verscheen in 1532 Les Horribles et épouvantables faits et prouesses du très renommé Pantagruel, roi des Dipsodes, gevolgd in 1534 door La Vie inestimable du grand Gargantua (vader van Pantagruel), waardoor hij zijn naam als verteller vestigde. In 1536 komt de Tiers Livre des faicts et dicts héroiques du noble Pantagruel van de pers; de quart livre tusschen 1548 en 1552. Sinds 1551, en tot kort vóór zijn dood,

Rabelais.

was hij titelvoerend pastoor van Meudon. De Cinquiesme livre de Pantagruel is posthuum (1562-'64). De authenticiteit ervan is onzeker. Gargantua verhaalt de vele fabuleuze en kleurrijke avonturen van den, in de folklore bekenden reuzenkoning Gargantua, diens zoon Pantagruel en hun talrijke vrienden en dienaars: den dapperen Frère Jean, doch vooral Panurge, scherp van geest en rad van tong, maar ook ondeugend en laf als niet een. Alhoewel sommige banden hem nog aan de M. E. hechten, is R. toch vóór alles de meest representatieve figuur van de eerste Renaissancistische strooming in de Fransche letteren. Zijn intellectueele nieuwsgierigheid is onbegrensd, zijn weten encyclopaedisch en humanistisch. Zoowel in Pantagruel als in Gargantua heidensch van geest, viert hij zijn uitbundige verbeelding den teugel. Meteen echter weet hij scherp bij de werkelijkheid te blijven. Een breede, soms cynische lach op de lippen, biedt hij ons een wisselend, doch vaak onbetamelijk beeld van toestanden en menschen uit zijn tijd, wier domheid en laagheid hem verontwaardigen.

Rabelais' taal is als een rijke bergstroom, die in zijn woeste wateren veel heerlijks, maar ook veel vuils meespoelt. Behalve voor den niet-Christelijken geest van zijn oeuvre, dient ook voorbehoud gemaakt voor de grofheid en de onwelvoeglijkheid van zijn taal, wier volksche overdadigheid geen perken kent. Zijn werk, dat van meetaf populair was, werd in Duitschland vrij vertaald en voortgezet door Johann Fischart (1550-'90).

U i t g. : o.a. Oeuvres, crit. uitg. d. A. Lefranc e.a. (5 dln. 1912 '31); Oeuvres, uitg. d. J. Plattard (5 dln.); Pages choisies, d. E. Huguet (1895), en in de „Coll. Class. Larousse" (2 dln. 1937). — L i t. : P. Stapfer, R. sa personne, son génie et son oeuvre (1889, [5]1918); E. Huguet, Etude sur la syntaxe de R. (1889); J. Plattard, L'Oeuvre de R., Sources, inventions et composition (1910); L. Sainéan, L'influence et la réputation de R. (1930). *Willemyns.*

Rabener, G o t t l i e b W i l h e l m, Duitsch schrijver van klein-burgerlijke satyren, uit de → Aufklärung. * 17 Sept. 1714 te Wachau, † 22 Maart 1771 te Dresden.

U i t g. : Ausgewählte Satiren (1888). — L i t. : K. Kühne, Studien ü. R. (1914); W. Hoffmann, G. W. R. (1924).

Rabenhaupt, K a r e l, baron van Sucka, erfheer van Lichtenberg, luit.-generaal en gouverneur van Groningen en Ommelanden. * 6 Jan. 1602 in Bohemen, † 12 Aug. 1675. Verwierf groote bekendheid als verdediger van Groningen in 1672 en door zijn verderen strijd tegen de Munsterschen.

Rabi (Arab.), lente-oogst van tarwe en oliezaden (Europ. gewassen) in het N. van Britsch-Indië; staat tegenover k h a r i f of herfstoogst van tropische en subtropische voedingsgewassen en katoen in hetzelfde gebied.

Rabi'a, vrijgelaten slavin, belangrijke figuur in het geestelijk leven van den vroegen Islam. * 713 of 717, † 801 te Basra. Haar godsvrucht beperkte zich niet, als bij de anderen in dien tijd, tot strenge ascese, doch liefde tot en vertrouwelijke omgang met God namen er een belangrijke plaats in. Haar uitspraken worden dan ook veel door de latere mystici, bijv. Gazali, aangehaald en gecommentarieerd.

L i t. : M. Smith, Rabi'a the Mystic and her Fellow-saints in Islam (1928). *Zoetmulder.*

Rabindranath Tagore, Indisch dichter, wijsgeer en ijveraar. * 7 Juni 1861 te Calcutta uit vooraanstaande Bengaalsche familie. Tagore is een verbastering van zijn titel, niet zijn eigennaam of familienaam. Aan zijn godsdienstig-wijsgeerige geschriften (vooral Sadhana, Eng. vert. 1919) ligt een vaag pantheïstisch godsbewustzijn ten gronde, terwijl in zijn dichtwerken [vnl. lyriek: Gitandzjali (Nobelprijs 1913); ook tooneelwerken] een in mystieke gevoelsverfijning zich uitende natuurverbondenheid overheerscht.

L i t. : M. Winternitz, R. T. Religion und Weltanschauung des Dichters (1936); Noto Soeroto, R. T. (Amsterdam 1921); L. Reypens, R. T., De ind. dichter en ijveraar (1925). Vertalingen van R.'s werk door Fred. van Eeden. *Scharpé.*

Rabka, Poolsche badplaats aan de Raba, ten Z. van Krakau; ca. 3 000 inwoners.

Rabsaces, Lat. weergave (Vulgaat) van het Hebr. rab-sjakeh in 4 Reg. 18. 17, 19, 26-28, 37; en Is. 36. 2-4, 11-13, 22; 37. 4-8. Bedoeld is de Assyrische titel rab-sak, een mil. functionaris van hoogeren rang, doch lager dan de tartan of toer-ta-noe.

Rabsaris, titel van een van de hoogere Assyrische hofbeambten in Jer. 39.3, 13 ; 4 Reg. 18.17 (Vulgaat : Rabsares) en Dan.1.3,7,8 (Vulgaat: praepositus eunuchorum).

Rabulas of R a b b u l a, Heilige, in 411 bisschop van Edessa, Syrisch kerkelijk schrijver. † 435. Hij koos op het concilie van Ephese aanstonds de partij van → Cyrillus tegen Nestorius. R. vertaalde het N.T. in het Syrisch en wordt daarom de Vader der → Pesjitto genoemd. Ook vertaalde hij de werken van Cyrillus in het Syrisch en schreef zelf drie traktaten over de levenswijze van den seculieren en regulieren clerus. Van 46 Grieksche brieven aan keizers, bisschoppen en monniken zijn slechts enkele fragmenten in Syrische vertaling over. Liturgische hymnen op Maria en de martelaren onder zijn naam zijn zeer waarschijnlijk onecht.

L i t. : Bardenhewer, Gesch. altkirchl. Lit. (IV 1924, 388 vlg.). *Franses.*

Rabus, P e t r u s, Ned. schrijver en uitgever van het eerste letterkundig tijdschrift in Ned. * 12 Dec. 1640 te Rotterdam, † 13 Jan. 1702 aldaar. R. was praeceptor van het Erasmiaansch gymnasium. Hij gaf uit: Boekzaal van Europa (1692-1700); later heette dit: Twee-maandel. uittreksels (1701-'15) en Boekzaal der geleerde wereld (1716 vlg.). *Piet Visser.*

W e r k e n : Rijm-oefeningen (1678 ; met D. v. Hoogstraten); De kruisheld, leven van S. Paulus (1681); Zegen- en Vloekdichten (1694); Historie der vermaarde mannen en vrouwen (1698); vertaling van de Samenspraken van Erasmus (1684); Nagelaten Gedichten (1741). — L i t. : D. v. Hoogstraten, Groot alg. woordenboek (1733); J. B. Kan, Gesch. v. h. Erasmiaansch Gymnasium (1884); Rotterd. Jaarb. (1888).

Racan, H o n o r é d e B u e i l, m a r k i e s v a n, Fransch dichter, de gaafste onder de vele rijmelaars van zijn tijd. * 5 Febr. 1589 te Aubigné, † Febr. 1670 te Parijs. Malherbiaansch om zijn metrische bezorgdheden, doch veeleer Ronsardiaansch van ingeving. Zijn Stances sur la Retraite zijn van een waar dichter; Les Bergeries (1618) is een niet onaardig herdersspel. Als overtuigd Katholiek bewerkte hij in het Fransch de psalmen (Cent neuf psaumes, 1654). Belangrijk heeten zijn Mémoires sur la vie de Malherbe, zijn vriend en meester. *Willemyns.*

U i t g. : Poésies, crit. uitg. d. L. Arnould (I 1930); Les Bergeries (Garnier). — L i t. : L. Arnould, R. ([2]1901).

Racemisch mengsel (s c h e i k.), een mengsel van gelijke deelen van den links- en rechtsdraaienden vorm van dezelfde → optisch actieve stof.

Soms kan uit een mengsel van de optische ➝ antipoden een racemische verbinding ontstaan. Wanneer een optisch actieve stof in een dgl. inactieven vorm overgaat, noemt men dit racemiseeren; hierbij gaat dus het oorspr. aanwezig vermogen om het polarisatievlak van het licht te draaien verloren. Een r. m. of verbinding wordt ook wel een racemaat genoemd; deze naam is afgeleid van dien voor de zouten van druivenzuur (racematen, ⟨ racemus = druivensap), waarbij men de optische activiteit en de vorming van een inactief mengsel het eerst heeft waargenomen. Bij de synthese van een verbinding, die in optisch actieve vormen kan voorkomen, ontstaat steeds een r. m.; dit laatste kan op vsch. manieren in zijn componenten gesplitst worden. *de Roy van Zuydewijn.*

Racemus, druivensap, het uitgeperste sap van rijpe druiven; bestanddeelen: ong. 65% water, 10-16% suiker (glucose en fructose), 16-20% allerlei andere stoffen (o.a. ca. 1% wijnsteenzuur). R. kan tot wijn vergist, maar ook direct als alcoholvrije wijn gedronken worden.

Racevliegtuig, ➝ Vliegtuig (sub Typen).

Rachecourt, Fr. naam voor ➝ Roesig.

Rachel, jongste dochter van Laban; echtgenoote van den aartsvader Jacob, die aan Laban om harentwille tweemaal zeven jaar dienstbaar moest zijn (Gen. 29.1-29). In Haran bracht zij Joseph ter wereld (Gen. 29.22-24). Met Jacob naar Palestina teruggekeerd, baarde zij in de omgeving van Ephrata Benjamin, maar stierf tengevolge van de bevalling (Gen.35.16-20). Op haar graf te Ephrata richtte Jacob een gedenksteen op. Als het **Graf van Rachel** wordt door het Onomasticon van Eusebius, de Joden en de Mohammedanen een plaats beschouwd, 2,5 km ten N. van Bethlehem, waar nu een moskee staat. Daarvoor steunen zij op de onjuiste identificatie van Ephrata, de plaats waar R. volgens Gen. (35.19; 48.7) begraven werd, met Bethlehem. Volgens 1 Reg.10.2 en Jer.31.15 lag het graf van R. bij ➝ Rama (zie aldaar). Ephrata is dan identiek met Cariathiarim; zie Ps.132 (131).6. *A. v. d. Born.*

Rachel, Elisabeth Félix, actrice. * 28 Febr. 1821 te Mumpf (Zwits. kanton Aargau), † 4 Jan. 1858 te Cannet bij Nice. Moest reeds heel jong geld verdienen door zingen op straat. In 1830 te Parijs, viel zij daarbij op aan Etienne Choron, die haar gratis les gaf. Zij debuteerde in 1838 met overweldigend succes aan het Théâtre Français in Horace van Corneille. Tot haar meest beroemde rollen behoorden Phèdre van Racine en Adrienne Lecouvreur, dat door Scribe voor haar geschreven werd. In 1841-'42 speelde zij te Londen, en in 1855 maakte zij een tournée door de Ver. Staten. Haar groote kracht lag in dramatische rollen.

Rachfahl, Felix, Duitsch historicus. * 9 April 1867 te Schömberg (Silezië), † 15 Maart 1925 te Freiburg i. B. Prof. in de gesch. te Halle (1898), Koningsbergen (1903), Giessen (1907), Kiel (1909) en Freiburg (1914). Bestudeerde vnl. de Duitsche en Ned. moderne tijden.

Werken: o.a. Margareta van Parma (1898); Wilhelm von Oranien und der Niederl. Aufstand (3 dln. 1906-'24); Deutschland und die Weltpolitik 1871-1914 (I 1923).

Rachineburgii, vonniswijzers in het Frankische tijdperk. De r. werden voor deze taak aangewezen uit het volk. De ➝ centenarius (rechter) presideerde de zitting van het gerecht.

Rachischisis (⟨ Gr. rachis = ruggemerg; schizein = splijten), een misvorming van het wervelkanaal. Een storing in de ontwikkeling of een ziekte tijdens het embryonale leven heeft hierbij de normale sluiting der wervelbogen verhinderd, zoodat aan de achterzijde v. h. beenige wervelkanaal 'n spleet open blijft. Blijft het ruggemergkanaal geheel open, dan heet dit holo-rachischisis. Zelden is hals- of borstdeel, gewoonlijk het lendendeel getroffen. Het harde vlies kan met of zonder het vaak misvormde ruggemerg in deze spleet uitstulpen en aldus een ➝ meningocele vormen. Vaak gaat dit gepaard met gezwelvorming; ontbreekt deze, dan spreekt v. Recklinghausen van spina bifida. Deze kan echter soms ook niet te zien zijn op den rug, d.i. spina bifida occulta, waarbij een sterke beharing de plaats kan verraden. De vaak voorkomende misvorming van het onderste deel van het lendenmerg veroorzaakt vaak verlammingen der beenen en gevoelsstoringen aan de billen en storing in de urineloozing en de ontlasting. Deze storingen kunnen de eenige verschijnselen der spina bifida occulta zijn. *Klessens.*

Rachitis, ➝ Engelsche ziekte.

Rachmaninow, Sergej Wassilewitsj, componist en pianist. * 1 April 1873 te Onega (gouv. Nowgorod). Maakte talrijke wereldtournées als pianovirtuoos en was eenige jaren operadirigent te Moskou. Talentvol componist van romantische richting.

Werken: liederen; opera's: Aleko, Francesca da Rimini; 4 pianoconcerten; talrijke piano- en kamermuziekwerken. — Lit.: Belajew, S. R. (in: Musical Quarterly, XIII 1927).

Rachmanowa, Alja, Russ. psychologisch romanschrijfster. * 27 Juni 1898 in den Oeral. Woont te Salzburg als docente in kinderpsychologie; gehuwd met dr. A. von Hoyer, welke haar in het Russisch geschreven boeken in het Duitsch vertaalt. R.'s boeken, welke vnl. de ellende der Russ. revolutie tot onderwerp hebben, getuigen van groot talent; ook de Ned. vertalingen hebben groot succes.

Werken: Liefde, Tscheka en Dood (1931); Mijn Huwelijk in rooden storm (1933); Sprookjes (1933); Mijn tweede Vaderland (1935); Fabriek van nieuwe menschen (1936). *v. Son.*

Racine, Jean-Baptiste, een van Frankrijks beroemdste en zuiverste tragediedichters van het groote Klassieke tijdperk. * 21 Dec. 1639 te La Ferté-Milon, uit een Jansenistische burgerfamilie, † 24 April 1699 te Parijs. Vroeg ouderloos (1643), doet schitterende humaniora te Port-Royal. Studeert wijsbegeerte te Parijs (1658), sluit er vriendschap met La Fontaine (1660) en leidt in de groote wereld een losbandig leven. Komt in kennis met Boileau en begint weldra zijn loopbaan als tooneeldichter met La Thébaïde (1664), en de nog betwiste, maar reeds geprezen tragedie Alexandre (1665). Hetzelfde jaar evenwel raakt hij in onmin met Molière en zijn meesters van Port-Royal.

Racine.

Zijn eerste triomf viert R. met Andromaque (1667), kort gevolgd door zeven andere kunstwerken, alle opgevoerd in l'Hôtel de Bourgogne: Les Plaideurs (1668), Britannicus (1669), Bérénice (1670), Bajazet (1672), Mithridate (1673), Iphigénie en Aulide (1674) en Phèdre (1677). Ten prooi aan hevige innerlijke conflicten, verzaakt hij, pas 37 jaar oud, aan het tooneel. Voorts verzoent hij zich met Port-Royal. Sinds 1673 lid van de Fransche Academie wordt hij in 1677 tot historiograaf van den koning benoemd. Gehuwd (1677) leidt hij een stil, Christelijk leven; op verzoek van Mme. de Maintenon schrijft hij voor haar demoiselles de Saint-Cyr: Esther (1689) en Athalie (1691).

Afgezien van deze laatste twee tragedies, is R.'s carrière uitzonderlijk kort (13 jaar), maar desniettemin verbazend rijk geweest. In zijn dramatisch systeem bekleedt de liefde een tot dan ongekende plaats. In tegenstelling met die van Corneille missen zijn personages de noodige wilskracht om de hartstochten van hun onrustig menschenhart te bedwingen. De taal, alhoewel den „style noble” niet vreemd, doet ongemeen frisch, soepel, elegant en harmonieus aan. Hetzelfde geldt voor den versbouw, alhoewel deze traditioneel is en op Malherbe's en Boileau's codex afgestemd.

Uitg.: Oeuvres Compl. d. P. Mesnard (Hachette, in: Grands écrivains de la France, 8 dln. en album, 1865-'73); Théâtre complet, d. Pilon en Groos (N. R. F., Bibl. de la Pléiade); Théâtre choisi d. Lanson (Hachette) en Le Bidois (De Gigord). — Lit.: P. Robert, La Poétique de R. (1890); G. Le Bidois, De l'Action dans la tragédie de R. (1900, [2]1922); G. Michaut, La „Bérénice” de R. (1907); J. Lemaître, R. (1908); H. Lyonnet, Les Premières de R. (1924); G. Truc, Jean R., L'oeuvre, l'artiste, l'homme et le temps (1926); G. Mongrédien, „Athalie” de R (1929); J. Giraudoux, R. (1932); Lichtenstein, R. poète biblique (1934); Th. Maulnier, R. (1935). *Willemyns.*

Racket, slagvoorwerp, in gebruik bij het tennisspel. Het slagvlak wordt gevormd door een aantal strak gespannen snaren; vorm en gewicht zijn volkomen vrij.

Rada, 1° Joannes de, Sp. Minderbroeder. Geboren in de prov. Aragon, † 1606. Als consultor bij de → Congregatio de auxiliis (voor den bekenden genadestrijd) naar Rome geroepen door paus Clemens VIII. Vooral bekend is zijn waardevol werk Controversiae over de verschilpunten in de leer van den H. Thomas en die van Duns Scotus.

Lit.: Wadding-Sbaralea, Scriptores Ord. Min. ([2]1921, 120); Kirchenlex. (X). *v. d. Borne.*

2° Don Rodrigo Jiménez de, Sp. geschiedschrijver. * 1170 te Puente la Reina (Navarra), † 1247. Was aartsbisschop van Toledo (1209). Zijn hist. werken zijn de hoofdbronnen voor de middeleeuwsche Sp. geschiedenis. Stichter van de univ. van Palencia (1209) en de kathedraal van Toledo (1226).

Voorn. werken: Hist. de España; Historia Gothica, of De rebus Hispaniae; Historia Arabum: Breviarium Ecclesiae Catholicae (Compendium v. d. gewijde geschiedenis). — Lit.: M. de Cerralbo, El Arzobispo D. R. (1908); J. Goroterratzu, Don R. J. de R., gran estadista, escritor y prelado (1925); T. Rojo Orcajo, La biblioteca del Arzobispo Don R. J. de R. (1929).

Radbertus, → Paschasius Radbertus.

Radbo(u)d (Friesch: Redbad), koning van Groot-Friesland. † 719. De grenzen van het Friezenrijk strekten zich ca. 700 uit van den Wezer tot het Zwin bij Brugge en omvatten de langs de zee gelegen landen en het land rondom het oude Flevomeer. Pepijn de Middelste, hofmeier der Franken, wilde de monden van de groote rivieren in Ned., die in handen van de Friezen waren, beheerschen en kwam daardoor in strijd met R. In 689 werd R. bij Dorestad verslagen en moest de streken ten Z. van den Rijn afstaan. De H. Willibrord, die in 690 naar Friesland kwam, kon daar het Christendom prediken. In het gebied echter, waar R. bleef heerschen, had hij weinig succes. R. bleef de prediking van het Christendom beschouwen als middel voor de Franken om hun macht naar het N. uit te breiden en zoo zag hij de aanvaarding van het Christendom als verraad aan het Friesche volk en werd hij de laatste en grootste vertegenwoordiger van het heidensche Friesland. Toen Pepijn in 714 overleed, versloeg R. bij Keulen Pepijn's zoon Karel Martel en heroverde het na 689 verloren gebied. De heidensche godsdienst werd er hersteld. R. stierf in 719 en na zijn dood wist Karel Martel spoedig een groot deel van het Friezenrijk te onderwerpen. In de gedachten van zijn volk en in de sagen leeft R. voort als de stoere Friesche koning, die met grooten heldenmoed zijn leven gaf voor de zelfstandigheid van zijn volk en de oude Germaansche godenleer in een tijd, toen deze niet meer te redden waren, daar het Frankenrijk en het Christendom opdrongen met steeds grooter kracht.

Lit.: G. A. Wumkes, Bodders yn de Fryske Striid (1926); P. C. J. A. Boeles, Friesland tot de elfde eeuw (1927); H. G. W. v. d. Wielen, Friesland door de eeuwen heen (in afleveringen sinds 1934); D. Kalma, Skiednis fen Fryslân (1935). *Ydema.*

Radboud, Paschasius, → Paschasius Radbertus.

Radboud, Heilige, bisschop van Utrecht (900-917). Geboren omstreeks 850 uit een Frankisch geslacht, van moeders zijde verwant aan de vroegere koningen van Friesland. Opgevoed aan de kathedraalschool van Keulen en aan de hofschool van Karel den Kalen, onderging hij den invloed van de Karolingische Renaissance. Hij werd in 900 door koning Arnulf tot bisschop van Utrecht benoemd, doch resideerde te Deventer, omdat Utrecht door de Noormannen bezet was. R. bezong de vaderlandsche heiligen (Willibrordus, Bonifatius, Suidbert en Liafwin) en maakte een officie van St. Maarten. Door zijn preek over St. Servatius droeg hij bij tot verrijking van diens legende. Voor de Utrechtsche geschiedenis is vooral van belang zijn chartularium, een verzameling van Utrechtsche oorkonden, in 914 aan koning Koenraad I voorgelegd. Hij stierf te Ootmarsum en werd te Deventer begraven, waar zijn relieken vereerd werden tot 1578; zij zijn thans ten deele te Deventer, ten deele te Nijmegen (univ.-kerk), Utrecht (aartsbiss. paleis) en Boerhaar (Wijhe). Feestdag 29 Nov. Vgl. → Radboudstichting.

Bronnen: Vita Radbodi, in: Bijdr. en Meded. Hist. Gen. (XXXV 1914); en in: Monum. Germ. Script. (XV 1,1568). — Lit.: J. Kronenburg, Neerlands Heiligen in vroegere eeuwen (II 1898); P. Albers S.J., De H. Radbod (in: Arch. Gesch. Aartsb. Utr. XXI 1894); W. Moll. Kerkhist. archief (III 1862); S. Muller Fz. Het oudste Cartularium van het Sticht Utrecht (in: Werken Hist. Gen. 3e serie nr. 3 1892). Over de relieken: Jaarb. St. Radboudsticht (1937). *Post.*

Radboudstichting, Sint. De wet van 22 Mei 1905 maakte het mogelijk, dat stichtingen of rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen worden aangewezen als bevoegd een bijz. universiteit te hebben. Hierop werd de Sint Radboudstichting 31 Juli 1905 gesticht. Het doel der Stichting is het Kath. bijz. hooger onderwijs in Ned. te bevorderen en uit te breiden en daartoe meer in het bijzonder voor te bereiden de

stichting eener bijz. Ned. Kath. universiteit, de vestiging van bijz. leerstoelen aan Ned. rijksuniversiteiten en de gemeentelijke universiteit te Amsterdam en financieelen en zedelijken steun te verleenen aan personen van bijzonderen aanleg om hun studie te voleinden en voort te zetten. De Stichting heeft tot patroon den H. Radboud.

Het bestuur der Stichting bestaat uit ten minste 10 leden, waartoe in ieder geval behooren als vaste leden Hunne Hoogw. Exc. de aartsbisschop en de bisschoppen van Nederland.

De R. begon met het aanstellen van bijzondere hoogleeraren bij de openbare universiteiten: prof. Beysens (1909), Schrijnen (1910) en van den Berg (1930) te Utrecht, en prof. Welschen O.P. (1925) te Leiden. Bij K.B. van 9 Oct. 1923 werd de R. aangewezen als bevoegd een bijz. universiteit te hebben. Deze is op 17 Oct. 1923 te Nijmegen geopend.

De stichting wordt onderhouden door de inkomsten harer goederen en kapitalen en voorts door erfstellingen, legaten enz. en door de bijdragen van hen, die de colleges aan de universiteit volgen. Zij ontvangt jaarlijks een uitkeering van de gemeente Nijmegen van ruim 100 000 gld. gedurende 75 jaren. Bovendien wordt jaarlijks een collecte gehouden onder de Katholieken van Nederland, waarvoor een organisatie in het leven is geroepen, bestaande uit parochiale en diocesane comité's en een centraal comité.

Radbraken, strafpleging, waarbij den gestrafte op een rad de ledematen gebroken werden. In overdrachtelijken zin wordt ,,geradbraakt'' gebruikt voor: zeer vermoeid.

Radcliffe, Anne, geb. Ward, Eng. romanschrijfster. * 9 Juli 1764 te Londen, † 7 Febr. 1823 aldaar. Haar griezelromans, verhalen van donkere, geheimzinnige daden, waarbij het bovennatuurlijke een belangrijke rol speelt, met een romantischen achtergrond van onherbergzame en woeste streken, zijn een uiting van de Romantieke reactie in de 18e eeuw. Haar stijl is vaak suggestief. De letterkundige waarde is klein, maar de invloed op den smaak van haar tijd enorm.

Voorn. werken: The Sicilian Romance (1790); The Mysteries of Udolpho (1794); The Italian (1797). — Lit.: A. A. S. Wieten, Mrs. R. Her Relation towards Romanticism (Amsterdam, Parijs, 1926). *Beek.*

Radegundis (Radegunda), Heilige, koningin. * 518, † 13 Aug. 587. Dochter van den Thüringer koning Bertharius. Gehuwd met Chlotarius I. Nadat haar broeder op bevel van haar echtgenoot vermoord was, vluchtte zij in 550 van het hof en stichtte een vrouwenklooster te Poitiers. Feestdag 13 Augustus.

Lit.: Mon. Germ. S. rer. Merov. (II); Acta Sanct. Aug. (III, 83-92); Alanic, Sainte Radegonde (1930). *Feugen.*

Radek (eigenlijk Sobelsohn), Karl, Russisch bolsjewistisch politicus en schrijver. * 1885 te Lwow (Lemberg). Wegens deelname aan Spartakistische beweging was R. in 1919 in Duitsche gevangenschap, kwam naar Sowjet-Rusland en behoorde met Boecharin tot de zgn. linksche communisten, die voorstanders waren van de roode terreur, werd wegens sympathie met Trotskij in 1928 naar Siberië verbannen, in 1931 begenadigd en tot hoofdredacteur van het blad Izwjestija benoemd; in 1936 uit de partij gezet. R. is een zeer cynisch, doch hoogst intelligent mensch.

Werken: Die Entwicklung des Sozialismus von der Wissenschaft zur Tat (1919); In den Reihen der deutschen Revolution (1921); Russische Schetsen (Russ. 1927). — Lit.: Blum, Russ. Köpfe (1923); Gurian, Het Bolsjewisme (1932; vert. v. Son). *v. Son.*

Rademaker, Abraham, graveur (ook schilder). * 1675 te Lisse, † 1735 te Amsterdam. Maakte verdienstelijke gravures van stads- en landgezichten, die groote topographische waarde bezitten.

Lit.: v. Wurzbach, Niederl. Künstlerlex.

Raden, Evangel., → Evangelische raden.

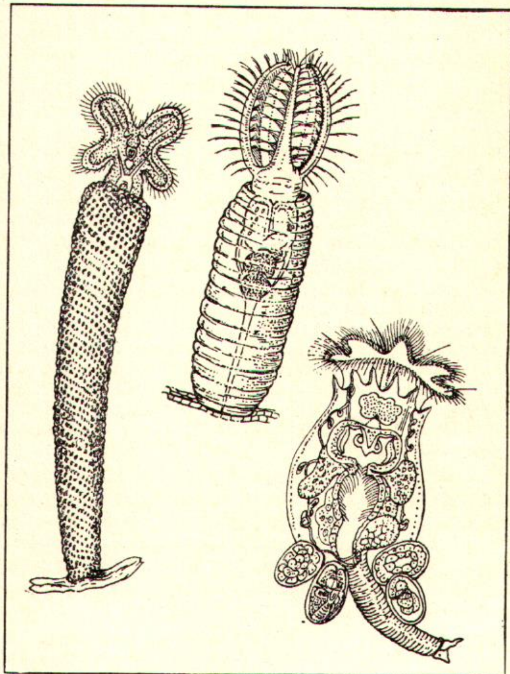
Radèn, Javaansch, uit ra-adi-an, van adi, voornaam, derhalve beantwoordende aan Ned. „hoogheid”, titel, die op Java en in gebieden, welke aan Java onderhoorig zijn geweest, gedragen wordt door mannelijke zoowel als vrouwelijke afstammelingen van een vorst, veelal in combinatie met een standsaanduiding, bijv. radèn mas, een rangaanduiding, bijv. radèn ngabèhi, of een geslachtsaanduiding (radèn ajoe, mevrouw, radèn adjeng, freule). De titel kan zelfstandig gebruikt worden als vocatief, of door een eigennaam (zoowel nomo alit als nomo sepoeh; → Naamkunde) gevolgd worden. Buiten de Vorstenlanden verleent ook het Indische Gouvernement den titel van r. wel eens. *Berg.*

Radenwet, → Sociale verzekering.

Raderbaar, → Mooy (Corn. de); → Draagbaar.

Raderboot, stoomschip, voortgedreven door raderen, d.w.z. wielen, voorzien van planken of borden. De eerste stoomschepen waren raderbooten; de scheepsschroef vond eerst later toepassing. R. worden ook nu nog toegepast, vooral daar waar de diepgang beperkt is. Meestal worden de r. aan de zijden aangebracht ongeveer in het midden van de lengte. In vaarwater, waar de diepgang en de breedte beperkt zijn, wordt het rad geheel achter het vaartuig aangebracht, zgn. hekwielers. De laatste zijn toegepast op moeilijk bevaarbare rivieren, o.a. den Nijl en enkele rivieren in den Ind. Archipel. *Bijvoet.*

Raderdiertjes (Rotatoria of Rotifera), groep

Raderdiertjes. Links: Melicerta ringens; midden: Stephanoceros Eichhornii; rechts: Brachionus urceolaris.

van microscopisch kleine, meercellige dieren, die verwant zijn aan de wormen en vaak als afzonderlijke klasse bij de platwormen worden ingedeeld. De r. omvatten ong. 1 500 soorten, waarvan de grootte gewoonlijk niet meer bedraagt dan 0,5 mm. Het lichaam is meestal spoelvormig en loopt dan uit in een beweeglijken voet. De kop draagt een zgn. raderorgaan met een krans van trilharen, die het voedsel naar den mond voeren en het dier voortbewegen. Het voedsel bestaat vooral uit algen en eencellige dieren. Vsch. soorten vormen koloniën. R. leven vooral in zoetwater en ook op plaatsen, waar slechts zoo nu en dan water te vinden is.

Lit.: Brehm, Tierleben (I [4]1918, 238 vlg.); A. Remane (in: Handwörterb. d. Naturwiss. VIII [2]1933, s.v. Rotatoria; verdere lit. aldaar). *M. Bruna.*

Rade(r)macher, Jacobus Cornelis Mattheus, Ned. staatsman. * 31 Maart 1741 te Den Haag, † (vermoord) 24 Dec. 1783. Na vsch. functies in dienst der Oost-Ind. Compagnie bekleed te hebben, in 1763 gerepatrieerd, doch in 1767 opnieuw naar Indië vertrokken, waar hij vsch. hooge posten bekleedde, o.a. tijdens den 4en Eng. oorlog (1782-'84) commissaris voor vloot en leger, in welke hoedanigheid hij Batavia in staat van tegenweer bracht. Medeoprichter van het → Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Op de retourvloot door opstandige Chin. matrozen vermoord. Zijn publicaties, vooral in de verhandelingen van het Bat. Gen., betreffen meest de geographie van de toenmalige bezittingen der O.I.C. *Olthof.*

Radetzky von Radetz, Johann Joseph Wenzel, graaf, de meest populaire Oostenr. veldheer van de 19e eeuw. * 2 Nov. 1766 te Trzebnitz in Bohemen, † 5 Jan. 1858 te Milaan. Hij onderscheidde zich tegen de Fransche revolutionnairen, tegen Napoleon en in de bevrijdingsoorlogen van 1813-'14. In 1831 werd hij opperbevelhebber van de Oostenr. troepen in Lombardije-Venetië; in den N.Ital. opstand versloeg hij het Piëmonteesche leger te Curtatone en te Custozza (25 Juli 1848), het volgend jaar te Mortara (21 Maart) en te Novara (23 Maart). Van 1850 tot 1857 was R. gouverneur-generaal van het Lombardisch-Venetiaansch koninkrijk.

Werken: Denkschriften (1858); Selbstbiographie (in: Mitt. d. k. k. Kriegsarchivs zu Wien, N. F. I, 1887); Briefe des Feldmarschalls R. an seine Tochter Friederike 1847-'57 (uitg. d. Duhr, 1892). — Lit.: biogr. d. Schönhals (1858), v. Duncker, Krones, Smolle (1891), W. Kosch en E. Molden (1915); vorst Troubetzkoi, Campagnes du Feldmaréchal comte R. dans le nord de l'Italie (1860); graaf Schönfeld, Erinnerungen eines Ordonnanzoffiziers R.'s (1904). *Bousse.*

Radfried, Heilige, zoon van den H. Walfried, een boer te Bedum, werd op jeugdigen leeftijd door de Noormannen vermoord in 810. Feestdag 3 December.

Lit.: Kronenburg, Neerl. Heiligen i. d. M. E. (I 1899).

Radhakrisjnan, sir Sarbapalli, de meest op den voorgrond tredende contemporaine Hindoe-philosoof. Streeft naar een assimileering der naar zijn meening goede elementen in Westersche wetenschap, philosophie en Christ. godsd. aan het Hindoeïsme, met behoud van eigen Oostersch en Hindoeïstisch karakter.

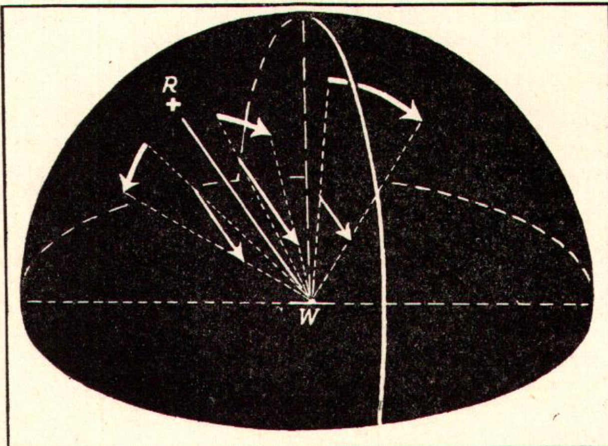
Werken: The Hindu View of Life; An Idealist View of Life; Indian Philosophy (2 dln. 1923-'27).

Radiaal, → Eenheid (I, 2°).

Radiaal-turbine, stoomturbine, waarin de stoom door de schoepen in radiale richting, d.i. loodrecht op de draaiingsas, stroomt. Bekende uitvoeringen zijn de Ljungstrom- en de Siemens-turbine.

Radialia, → Zeeëgels.

Radiant (sterrenk.). De afzonderlijke meteoren van een meteorenzwerm bewegen in nagenoeg evenwijdige banen. Zichtbaar is van elke baan alleen het laatste gedeelte, als de meteoor in de atmosfeer lichtgevend wordt. Ons oog kan het verschijnsel o.m. wegens den grooten afstand niet in de ruimte vastleggen, en ziet het tegen den „hemelachtergrond" afgeteekend, ongeveer zooals een bliksemstraal wordt gezien. Hierbij worden, door een perspectiefverschijnsel, de evenwijdige rechte lijnen der banen tot cirkelbogen,

Radiant. W = plaats van waarneming; R = radiant, een bepaald punt aan den hemel. De drie zware pijlen stellen drie schijnbare banen van meteoren voor; ze schijnen uit R te komen. De bijbehoorende drie werkelijke banen zijn drie rechte lijnen, evenwijdig aan de lijn R — W.

die uit één punt, den r., schijnen te komen. Hieronder wordt verstaan, dat de bogen, achterwaarts verlengd, elkaar in den r. snijden.

De r. is een der voornaamste gegevens voor de baanbepaling van een meteorenzwerm, daar de richting van den r. naar den waarnemer tevens de bewegingsrichting van den zwerm is. De zwermen worden genoemd naar hun r. Zoo hebben de Leoniden hun r. in het sterrenbeeld de Leeuw, de Perseïden in Perseus, enz. *de Kort.*

Radiatie (meteor.), → Straling.

Radiator, 1° verwarmingselement, opgesteld in een te verwarmen ruimte, dat door middel van leidingen aangesloten wordt op den verwarmingsketel, ofwel op een gasleiding (→ Gaskachel). Zie nog → Centrale verwarming.

2° Toestel voor afkoeling van het water, dat de overtollige warmte, door den motor ontwikkeld, moet afvoeren; wordt toegepast bij → automobielen e.d.

Radiatus-wolk, → Poolbanden.

Radicaal, een door den pauselijken internuntius gegeven erkenning van naar Ned.-Indië gezonden missionarissen, grondslag voor hun erkenning door de Ned. regeering.

Radicale Hollanders, School der. Hieronder wordt verstaan een richting bij sommige Ned.

theologen en exegeten, die de moderne Bijbelcritiek in uiterste consequentie toepaste en vnl. op het N.T. Over het algemeen ontkennen zij het historisch bestaan van Jesus en de echtheid der brieven van Paulus. Als de eerste, die dit radicalisme naar Ned. bracht, wordt genoemd Allard → Pierson. Tot deze school worden nog gerekend : A. Loman, Naber, W. C. van Manen, H. P. Schim van der Loeff, C. E. Hooykaas en G. A. Van den Bergh van Eysinga. *C. Smits.*

Radicalen (staatk.), aanhangers van een staatk. richting. Zie → Radicalisme.

Radicalen (organische chemie). Door het feit, dat bij vsch. omzettingen een atoomgroep onveranderd blijft, terwijl de hieraan gebonden functioneele groepen uitgewisseld worden, meende men vroeger te mogen besluiten, dat een dgl., niet veranderbaar schijnende groep in de org. chemie de rol van element vervulde. Dgl. elementen van de org. chemie noemde men radicalen (radicaal-theorie). Bijv. methyl (CH_3-) in CH_3Cl, CH_3OH, $(CH_3)_2O$, CH_3COOH, enz., enz. Later vond men, dat bovengenoemde onveranderlijkheid slechts betrekkelijk is en de r. dus niet als elementen opgevat mogen worden. I.p.v. den naam methylradicaal gebruikt men tegenw. veel meer de aanduiding methyl-rest.

Men spreekt van **vrije radicalen,** wanneer het r. niet aan een andere groep gebonden is, m.a.w. een vrije valentie heeft. In de vrije r. is de waardigheid van een element dus één minder dan met zijn plaats in het periodiek systeem overeenkomt. Koolstof is hier dus driewaardig (in de anorganische chemie kent men overigens ook vrije r.). Triphenylmethyl $(C_6H_5)_3C$ en derivaten zijn als vrij radicaal bestaanbaar. *de Roy van Zuydewijn.*

Radicale talen, andere term voor → isoleerende talen.

Radicalisme. In het algemeen kan men onder r. verstaan een wetenschappelijke of politieke gedragslijn, die, van eenige omwentelende beginselen uitgaande, deze consequent wil doorvoeren. Met name in de politiek is het r. een extreem liberalisme met republikeinsch-democratischen inslag.

Voor den vroegeren Radicalen Bond in Ned., zie → Liberale partij.

Vooral in Frankrijk zijn de radicalen zeer tegen de Kath. Kerk (Gambetta, Combes) en hebben zich al spoedig met de socialisten verbonden (Clemenceau stuurde in staats-socialistische richting), maar behouden toch een bourgeois-karakter. Na den Wereldoorlog zijn de radicalen er al spoedig de grootste fractie geworden. *Keulemans.*

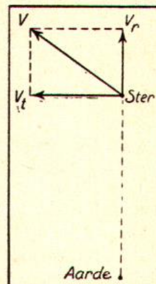
Radicevic, Branko, Servisch vrijheidsdichter uit de nationale Romantiek. * 15 Maart 1824 te Brod, † 18 Juni 1853 te Weenen.

Voorn. werk: Pesme (1847).

Radicula, → Embryo (kol. 161).

Radiculitis (< Lat. radix = wortel), ontsteking van een ruggemergswortel, d.w.z. van den bundel ascylinders, die uit het ruggemerg komend of dit binnendringend den spinalen wortel vormt. Daar de lichaamszenuwen samengesteld worden uit bundels, afkomstig van verschillende ruggemergswortels, treden bij de r. andere combinaties van gevoels- resp. bewegingsstoringen op dan bij de storing der zenuwstammen zelf. Slechts in dit opzicht verschilt de r. van de neuritis. *Klessens.*

Radieele snelheid (sterrenk.). De snelheid v van een hemellichaam is te ontbinden in de tangentieele snelheid v_t en de radieele snelheid v_r. De eerste veroorzaakt een verplaatsing van de ster aan den hemelbol, de → eigenbeweging; deze is te meten in boogseconden en is in het algemeen kleiner voor verder af gelegen sterren. De r.s. daarentegen veroorzaakt een Dopplereffect (→ Doppler); uit de verschuiving der spectraallijnen is de r.s. in km/sec te berekenen, geheel onafhankelijk van den afstand van de ster. De r.s. der sterren zijn gemiddeld 10 à 20 km/sec. Veranderlijke r.s. komt voor bij spectroscopische → dubbelsterren en bij → cepheïden. De extragalactische nevels hebben zeer groote r.s., van ons af gericht en des te grooter naar mate de nevel verder van ons verwijderd is (uitdijend heelal; zie → Ruimte). *Reesinck.*

Radieele snelheid.

Radiguet, Raymond, Fr. na-oorlogsch schrijver van twee merkwaardige psychologische romans: Diable au corps (1923) en Le Bal du comte d'Orgel (1924). Vooral in dit laatste werk ontvouwen zich in hun volste rijpheid zijn klassiek-sobere ontledingsgaven. * 18 Juni 1903 te Parc-St. Maur, † 12 Dec. 1923 te Parijs.

Radingem, gem. in Fr. Vlaanderen (XI 144 D3); ca. 450 inw., meest Fransch sprekend; landbouw.

Radioactieve elementen, → Radioactiviteit.

Radioactiviteit. In 1896 ontdekte H. Becquerel, dat uraniumzouten stralen uitzenden, die zwart papier doordringen en daarbij een photographische plaat kunnen beïnvloeden en die lucht geleidend maken voor electriciteit. Hetzelfde vonden in 1898 G. C. Schmidt en Marie Curie voor verbindingen van thorium. Deze eigenschap kreeg den naam radioactiviteit. Nog in 1898 gelukte het aan Pierre en Marie Curie uit uraniumertsen een bestanddeel af te scheiden, dat een millioen maal actiever was, het element radium.

De stralen, door radioactieve stoffen uitgezonden, zijn drieërlei : 1° → alphastralen, positieve deeltjes, welke identiek zijn met de kern van het heliumatoom (atoomgewicht 4); zij hebben een dracht in lucht van 2 tot 8 cm. 2° → Bètastralen, electronen van groote snelheid, negatief geladen, die een grooter doordringingsvermogen hebben, zoodat 1 mm aluminium geen volledig beletsel vormt. 3° → Gammastralen, welke zijn op te vatten als een natuurlijke röntgenstraling van zeer groote hardheid. Zij doordringen enkele cm lood.

Bij de uitzending van een alpha- of bètadeeltje gaat een radioactief atoom spontaan over in een andere atoomsoort. Het radiumatoom (atoomgew. 226) gaat bijv. onder uitzending van een alphadeeltje over in een atoom van radiumemanatie (atoomgew. 222), en wel zoo, dat in 1 580 jaar de helft van het radium is omgezet (de zgn. halfwaarde-tijd). Hieronder is een deel van den zgn. stamboom van radium uitgezet; ➡ beteekent alpha-emissie, → bèta-emissie.; j. = jaren, d. = dagen, m. = minuten.

Atoomgewicht	226	222	218	214	214
Atoomnummer	88	86	84	82	83
Symbool	Ra ➡	RaEm ➡	RaA ➡	RaB →	RaC
Halfwaardetijd	1580 j.	3,82 d.	3,05 m.	26,8 m.	19,5 m.

(RaEm = radium-emanatie, is een gas; RaA, RaB en RaC zijn vaste stoffen.)

Radium (Ra) is zelf weer een afstammeling van uranium, dat eveneens alphastraler is met een half-

waardetijd van 4 500 millioen jaar. Gammastraling treedt nooit afzonderlijk, maar altijd als begeleidend verschijnsel op. Men kent thans ca. 40 radioactieve atoomsoorten, behoorende tot de families van uranium, thorium en het in 1899 ontdekte actinium. Behalve deze zijn nog enkele andere elementen zwak actief (kalium en rubidium zijn bèta-, samarium is alpha-actief).

De r. der meeste gesteenten correspondeert met enkele millioenste gram Ra per 1 000 kg. Deze kleine hoeveelheid is niettemin belangrijk voor de warmtehuishouding der aarde (1 gram Ra produceert ca. 100 gramcalorieën per uur). Ook zijn veel bronnen radioactief.

Radium wordt bereid uit uraanertsen, waarvan pekblende het voornaamste is. Van 1898-1936 werd bereid: Kongo-ertsen 500 g, Amerik. ertsen 250 g, St. Joachimstal 50 g, andere bronnen 63 g. De prijs varieerde sterk. Een milligram kostte in 1902 10 gld., in 1914 ca. 500 gld., in 1935 50 gld. Thans is 1 g radium gelijkwaardig met 27 kg goud.

Evenals röntgenstralen voor medische toepassingen worden gebezigd, is het ook met de stralen van radium het geval, waarbij men zich beperkt tot gammastralen. Men brengt daartoe radio-emanatie in gouden of platina-buisjes in of nabij de te bestralen lichaamsdeelen.

L i t. : Madame P. Curie, Radioactivité (1935); G. J. Sizoo, Radio-activiteit (1933).

Kunstmatige radioactiviteit. In 1934 ontdekten Irène Curie en F. Joliot, dat aluminium, bestraald met alphastralen, electronen uitzendt (en wel positieve electronen), welke eigenschap enkele minuten na het verwijderen van de stralingsbron behouden blijft. Later bleek, dat uit het bestraalde aluminium een element met de chemische eigenschappen van phosphorus (radio-phosphorus) was af te zonderen. Nadien heeft men volgens uiteenloopende methoden vsch. kunstmatig radioactieve stoffen kunnen produceeren met halfwaarde-tijden, welke varieeren van onderdeelen van een seconde tot vele maanden. De methoden hebben alle dit gemeen, dat de stoffen blootgesteld worden aan snelle, electrisch geladen of ongeladen deeltjes. *W. de Groot.*

L i t. : Mad. P. Curie, Radioactivité (1935).

Radiobaken, op den grond opgestelde zender, welke automatisch gericht straalt, zoodat er een koerslijn ontstaat (onafgebroken toon) met aan beide zijden daarvan verschillende signalen. In het luchtvaartuig kan men aldus met een normalen ontvanger in de lucht hooren (bij ontvangers met visueele aanwijzing zien) of men in de koerslijn, dan wel rechts of links daarvan vliegt. R. worden onderscheiden in twee hoofdgroepen: koersbakens en landingsbakens. De eerste zijn opgesteld op of in de onmiddellijke nabijheid van luchtroutes of op kruispunten van routes, dikwijls ook aan de kust, waar luchtroutes deze snijden; de laatste, die op vliegvelden gebruikt worden, voor het landen bij mist of nevel, zijn vnl. het lange-golfbaken Besson-Hof (o.a. alle landingsterreinen in Nederland) en het korte-golfbaken Lorentz. Het Besson-Hofbaken werkt in den golfband 825-850 m, het Lorentzbaken op 7 en 9 m golflengte. Bij beide systemen heeft men hulpbakens om ook den verticaal te kunnen navigeeren (merkbakens). Het Lorentzbaken heeft bij zijn ontvanger een visueele aanwijzing.

Radio Catholique Belge, vereeniging zonder winstgevend doel, opgericht te Brussel in 1930. Het is een bij-organisatie van de Kath. Actie en in deze hoedanigheid afhankelijk van het Belg. episcopaat. De voorzitter, mgr. Picard, huisprelaat van Z.H. den paus, is de vertegenwoordiger van het Belg. episcopaat.

R. C. B. wordt bestuurd door een „Conseil d'Administration". De organisatie bestaat van de vrijwillige jaarlijksche bijdragen der leden (minimum 20 frs. per jaar). Haar werkzaamheid strekt zich uit tot het Franschsprekend gedeelte van het land.

Krachtens de organische radiowet is R. C. B. een vereeniging, goedgekeurd door het Nationaal Instituut voor Radio-Omroep. Zij heeft één dag uitzending per week, op Dinsdag van 12-14 en van 17-23 uur (Greenwichtijd). Bij gelegenheid van groote Kath. feesten en evenementen verkrijgt R. C. B. speciale uitzendingen. Het Institut National Belge de Radiodiffusion stelt gratis zijn technischen dienst en orkesten ter beschikking van R. C. B. en betaalt ook de solisten; een contract bindt R. C. B. aan dit Institut; zij blijft vrij in de samenstelling van haar programma's en in de keuze harer solisten onder voorbehoud van de artistieke kwaliteit. Vgl. → Nationaal Instituut voor Radio-Omroep, en → K. V. R. O.

R. C. B. heeft als uitzendende vereeniging tot doel het Kath. leven en de Kath. gedachte in den aether tot uitdrukking te brengen; waakt als Vereeniging van Luisteraars over de uitzendingen van het N. I. R., en geeft, waar noodig, de fouten aan. Zij geeft een weekblad uit, waarin de Europ. programma's staan vermeld en moreele aanteekeningen worden gegeven, betrekking hebbende op de gesproken programma's (hoorspelen, opera's, operette's), uitgezonden in de Fransche taal. *P. Speet.*

Radiocentrale. Omstreeks 1923 verbond de jonge A. L. Bauling te Zaandam zijn ontvangtoestel met een afzonderlijke draad aan den luidspreker van een zieke buurvrouw. Dit werd de eerste r.: ook andere buren gingen er van profiteeren en het voorbeeld vond navolging bij hen, die geen behoefte hadden aan ruime keus van stations of een eigen toestel niet konden aanschaffen.

R.-centralen worden nu geëxploiteerd door particulieren, en plaatselijk ook door de overheid. Een vaste contributie geeft recht op aansluiting door middel van een electrische leiding met deze r., zoodat met behulp van een luidspreker de centraal opgevangen programma's beluisterd kunnen worden. Meestal heeft men daarbij de keuze tusschen enkele vaste stations en een verbinding waarop afwisselend verschillende zenders worden doorgegeven. Vaak gebeurt de overdracht van zender op r. niet meer draadloos, maar met een vaste verbinding ter vermijding van storingen. De houders van een machtiging tot r a d i o d i s t r i b u t i e zijn in Nederland een bijdrage verschuldigd tot onderhoud van den radio-omroep. De soms toegestane uitzendingen van radio-distributiebedrijven (door middel van grammofoonplaten) staan onder contrôle van de Radio-omroep-contrôle-commissie. → Radio-uitzending.

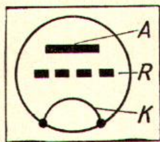
Radiodienst, wortelend in de Luchtvaartwet, omvat: a) de wisseling van berichten tusschen de luchtvaartterreinen, o.m. verzending van telegrammen van vertrek, aankomst en annuleering en boekingsberichten (Verkeersdienst). b) De wisseling van berichten tusschen luchtvaartuigen onderling en met landstations, ter verzekering van veiligheid en regelmaat van het luchtverkeer (Luchtvaartuigendienst), alsmede het verstrekken van gegevens aan luchtvaartuigen omtrent hun positie en den te volgen koers (Radiopeildienst). Vliegende met grondzicht melden de boordradiotelegrafisten het overvliegen van be-

paalde meldingspunten; zonder grondzicht wordt gevlogen volgens de radiobakenlijn op de luchtroute van het eene vliegveld naar het andere, of wel op gegevens, door radiopeilstations in den internationalen q-code (alle seinen beginnen met q en bestaan uit 3 letters) verstrekt. Bij mist of nevel treden de mistvoorschriften in werking (sein „q b i") en wordt geland op → radiobakens; → Radiokompas; → Radiovuurtoren; → Luchtweglichten. c) Het verstrekken van weerberichten dienste van het luchtverkeer (Weerberichtendienst). Het opstellen geschiedt naar waarnemingen van landstations en lichtschepen, welke ten hoogste tien minuten vóór dien tijd worden aangevangen, op vaste, in den M. G. T. aangegeven tijdstippen. De uitzending geschiedt in den internationalen weerberichtencode (→ Weerbericht). Verder worden ook beperkte luchtvaartberichten uitgezonden, waarvoor de waarnemingen op elk willekeurig tijdstip kunnen worden gedaan, ook verstrekken sommige luchtlijnen berichten over de weersgesteldheid, welke gedurende de eerstvolgende uren in het gebied van de betrokken luchtlijn verwacht wordt.

Radiokompas of aanlooppeiler, ontvanger met gerichte ontvangst (één of meer raamantennes), voorzien van visueele aanwijzing, aan boord van luchtvaartuigen. De piloot kan aldus koersen (doelvlucht) op elken willekeurigen omroepzender, mits de golflengte van dien zender binnen het golfbereik van den ontvanger ligt. Als het vliegtuig in den juisten koers vliegt, staat de wijzer in het midden; wijkt het naar links of rechts af, dan slaat de wijzer van het afleesinstrument resp. naar links of rechts uit. Met sommige r. kan men ook peilen (→ Radio-peiler) in het vliegtuig. Bekende merken zijn Telefunken; Lorentz; het Kruesie-kompas (Fairchild); „Simon" Radio Guide. *Koppert.*

Radiola, Lat. naam voor → dwergvlas.

Radiolamp. De r. heeft de enorme ontwikkeling der moderne → radiotechniek mogelijk gemaakt. Ze vormt zoowel in uitzendstations als in ontvangapparaten het voorn. deel der apparatuur. Het apparaat berust op de eigenschap, dat metaaloppervlakken bij verhitting electronen uitzenden. Indien men nu in de nabijheid van dit verhitte metaal (kathode) een metalen plaat (anode) brengt, welke t.o.v. het verhitte metaal een positief spanningsverschil heeft, worden de electronen naar de plaat getrokken. Er ontstaat een electronenstroom. Ten einde nu een practischen vorm van uitvoering te vinden, construeert men het te verhitten lichaam als een gloeidraad van een lamp en verwarmt men den gloeidraad electrisch. Het geheel wordt dan in een luchtledigen glazen of metalen ballon ingesmolten,o.a. om oxydatie van den gloeidraad tegen te gaan. Een r., welke als boven beschreven slechts twee electroden bezit, heeft de eigenschap, dat ze, op geschikte wijze daartoe aangesloten, slechts in één richting, nl. van anode naar kathode, stroom doorlaat. Wordt dus een wisselstroom door een dgl. apparaat geleid, dan laat het slechts den stroom in één richting door en werkt het dus als gelijkrichter.

Radiolamp. Schematische voorstelling. A = anode of plaat; R = rooster; K = kathode (gloeidraad).

Toepassing: in gelijkrichters en als detector. Als men tusschen anode en kathode een metalen gaas of geperforeerde plaat, gewoonlijk rooster genaamd, aanbrengt, dan zal een deel der electronen op dit rooster neerslaan. Hierdoor remt de electr. stroom zich zelf af. Geeft men anderzijds dit rooster een zekere spanning, dan zal deze spanning eveneens invloed gaan uitoefenen op den electronenstroom en dus op het spanningsverschil tusschen anode en kathode. Is de lamp goed geconstrueerd, dan zijn eventueele spanningsvariaties aan de anode belangrijk grooter dan die op het rooster, welke ze veroorzaken. De spanningsvariaties op het rooster worden dus versterkt. De lamp werkt als versterker.

Ter technische volmaking worden nog vaak hulproosters ingebouwd, welke alle verschillende functies hebben; naar hun aantal spreekt men van dioden, trioden en penthoden enz.

Het electrische vermogen, dat de r. kunnen verwerken, wordt bepaald door een grens, welke gegeven is door de verhitting van de lamp. Als ieder apparaat bezit de r. een zeker rendement, d.w.z. een deel der door haar opgewekte energie gaat in warmte verloren. Deze verlieswarmte bepaalt, in verband met de mogelijkheid van afkoeling, het op de lamp toe te laten vermogen; zij mag niet zoo groot zijn, dat het glas heet of de anode te warm wordt.

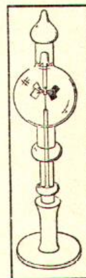
Men heeft thans r. van het kleinste vermogen tot ca. 250 kilowatt. De grootere r. zijn nimmer in glas ingebouwd, doch bezitten een busvormige anode, welke luchtdicht aan een glazen kop zit aangesmolten. De anode wordt dan direct met water gekoeld ter afvoering der verlieswarmte. Vgl. → Radiotechniek. *Dubois.*

Radiolaria, → Straaldiertjes; Wortelpootigen.

Radiolariënslik, → Sedimenten (mariene).

Radiolariet, kiezelzuurgesteente, opgebouwd uit radiolaria.

Radiometer (natuurk.), toestel, geconstrueerd door Crookes voor het aantoonen van straling. De r. bestaat uit een glazen ballon, gevuld met gas van eenige mm spanning, waarin een kruis met vier micaplaatjes, waarvan een zijde zwart is gemaakt, draaibaar is bevestigd. Valt nu de straling op den r., dan krijgt de zwart gemaakte zijde door energie-opname ten gevolge van de absorptie een hoogere temp. dan de andere zijde. De moleculen van het gas, die de verwarmde zijde treffen, hebben na de botsing gemiddeld een grootere snelheid dan er voor. De reactie hiervan is dus ook aan de verwarmde zijde gemiddeld grooter dan aan de andere zijde. Hierdoor gaat het kruis draaien in de richting, waarin de stralen opvallen. De r. is betrekkelijk gevoelig en reageert bijv. reeds, als een vlam van een lucifer op eenigen afstand ervan gehouden wordt.

Radiometer.

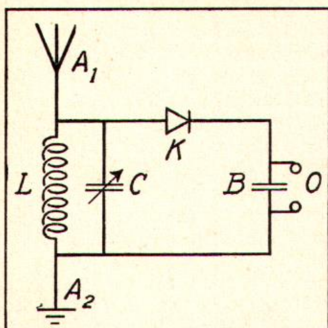
Ook voor het meten van de intensiteit der straling kan de r. gebruikt worden. Daartoe wordt de beschreven draaibare opstelling vervangen door een kruis, opgehangen aan een torsiedraad. De torsiehoek, die optreedt bij het opvallen van de straling, is dan een maat voor de intensiteit. *Rekveld.*

In de sterrenkunde wordt deze methode ook toegepast voor het meten van de totale straling (→ Bolometrische helderheid) van planeten en heldere sterren. Ze is niet zoo nauwkeurig als de thermoelectrische methode.

Radio-omroep, → Radio-uitzending.

Radio-ontvanger. De door een radiozender geproduceerde electrische hoogfrequente trillingen veroorzaken door inductie analoge trillingen in de ontvangantenne (→ Antenne). De r. heeft tot taak deze trillingen, die uiterst zwak zijn, gelijk te richten en te versterken.

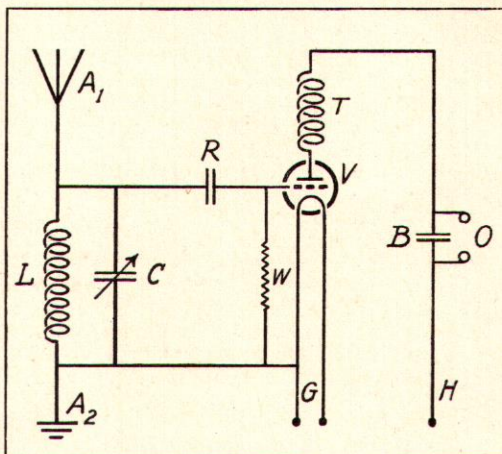
De eenvoudigste vorm van r. gebruikt ter gelijkrichting (→ detectie) van de hoogfrequente trillingen is een → kristaldetector, die bij een hooge mate van vervormingsvrijheid echter tamelijk ongevoelig is. Vrijwel algemeen wordt tegenwoordig de lampontvanger toegepast. Een → drie-electrodenlamp komt nu op de plaats van den kristaldetector, voorzien van een roostercondensator en roosterlekweerstand (→ Lekweerstand). De roostercondensator brengt electrische ladingen uit den antennekring over op het rooster van de lamp. De lampdetector richt den hoogfrequenten wisselstroom gelijk en versterkt dien tevens. Ten einde de gevoeligheid en selectiviteit te vergrooten, past men een of meer trappen → hoogfrequentversterking toe. De versterking van de laagfrequente trillingen, na de detectie, noemt men → laagfrequentversterking. Een zeer populaire vorm van r. is de combinatie, bestaande uit een hoogfrequent-, een detector- en een laagfrequentlamp. Alle benoodigde energie wordt geleverd door het → plaatstroomapparaat, aangesloten op het lichtnet, of door batterijen.

Principeschema van een radio-ontvanger met kristaldetector. Voor verklaring der letters, zie onderaan het art. Radio-ontvanger.

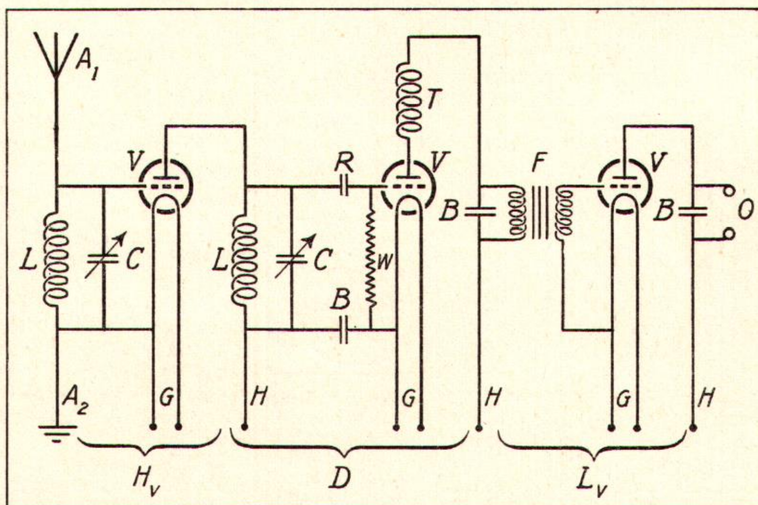
Door het steeds toenemend aantal zendstations met groote energie moest naar middelen worden omgezien ter selectiviteitsverbetering. Verhooging van het aantal afgestemde kringen of gebruik van een → bandfilter kan ongunstigen invloed hebben op de geluidskwaliteit. Een betere oplossing voor het selectiviteitsvraagstuk is verwezenlijkt in de super-heterodyne (→ Heterodyne ontvanger) in zooverre, dat men de middenfrequentkringen (waar de door menging van den opgevangen en een opgewekten hoogfrequenten wisselstroom ontstane wisselstroom van constante frequentie wordt versterkt) zeer scherp kan afstemmen en hiertoe zelfs gebruik maakt van piëzo-electrische eigenschappen van bepaalde kristallen (voor telegraphie) (→ Pyro-electriciteit). Na de middelfrequentversterking volgt weer gelijkrichting en laagfrequentversterking.

Voor hooge frequenties vindt de superregeneratieve r. toepassing. Door sterke → terugkoppeling wordt genereerend ontvangen (→ Genereeren). De hierdoor aan den gang gehouden trillingen worden in een betrekkelijk lage frequentie telkens onderbroken, waardoor de mogelijkheid bestaat telephonie onvervormd te ontvangen. Dit kan men bereiken door de detectorlamp behalve hoogfrequent ook laagfrequent te laten genereeren, of door den plaatkring van de detectorlamp uitsluitend met wisselstroom van lagere frequentie te voeden, afkomstig van een andere genereerende lamp. *te Poel.*

Principeschema van een radio-ontvanger met een lamp als detector. Voor verklaring der letters, zie onderaan het art. Radio-ontvanger.

A_1 = antenne; A_2 = aardverbinding; B = blokcondensator; C = variabele condensator; F = laagfrequenttransformator; G = gloeistroomleiding en aansluiting anodespanningsbron (negatieve pool); H = aansluiting anodespanningsbron (positieve pool); K = kristaldetector; L = afstemspoel; O = aansluiting telefoon of luidspreker; R = roostercondensator; T = terugkoppelspoel; V = radiolamp; W = roosterlekweerstand.

Principeschema van een drielampsontvanger, bestaande uit een trap hoogfrequentversterking H_v, detector D en een trap laagfrequent(tranformator-)versterking L_v. Voor de verklaring der overige letters, zie onderaan het art. Radio-ontvanger.

Radiopeildienst, → Radiodienst, Radiopeiler.

Radiopeiler, ontvanger, waarmee de richting kan worden bepaald in welke een zender (bijv. vliegtuigzender) zich bevindt; kan op den grond of aan boord van een luchtvaartuig worden gebezigd. a) Op den grond. Met twee, op verschillende plaatsen opgestelde peilers kan men de positie van het luchtvaartuig bepalen door middel van gelijktijdige peiling onder wederzijdsche opgave van de peilingslijn en uitzetten dier lijnen op een → radiopeilkaart (Kruispeiling). Het snijpunt dier lijnen geeft de plaats van het luchtvaartuig op het oogenblik van de peiling. b) In een luchtvaartuig bepaalt men de richting waarin zich op den grond opgestelde zenders, van welke de opstellingsplaats bekend is, bevinden. Rekening houdend met den eigen koers, kan de boordnavigator daaruit de positie van het luchtvaartuig afleiden. De meest voorkomende systemen radiopeilers zijn: Bellini-Tosi: twee loodrecht op elkaar opgestelde raamantennes met een goniometer; Telefunken: een draaiende raamantenne; Adcock: vier verticale antennes met goniometer (alleen geschikt voor opstelling op den grond). Bij al deze systemen komt nog een hulpantenne voor de „sense”-bepaling voor.

Naast min of meer constante (dus in rekening te brengen) peilingsfouten, treden vnl. 's nachts en gedurende zonsopkomst en -ondergang willekeurige, aan den toestand van de atmospheer te wijten miswijzingen op; men vat deze samen onder den naam n a c h t - e f f e c t.

Radiopeilkaart, kaart, waarop alle voorkomende peilstations zijn aangegeven. Om de opstellingsplaatsen zijn rozen geteekend, verdeeld in 360°, met de nul naar het geographisch Noorden. Wordt gebruikt bij radiopeilingen (→ Radiopeiler).

Radiopeilstation, → Radiopeiler; Radiodienst.

Radiophonie noemt men het opwekken van een toon door een intermitteerende lichtstraal die een dun, beroet micaplaatje treft. Dit verschijnsel berust op het beurtelings verwarmen (uitzetten) en afkoelen (inkrimpen) van de lucht tusschen de roetdeeltjes bij toe- en afname der lichtintensiteit, wat hoorbare trillingen veroorzaakt.

Radio-sonde, → Luchtballon (als hulpmiddel bij de meteorologie).

Radiotechniek, letterlijk: de techniek, welke zich bezighoudt met de toepassing der stralingsverschijnselen. In het spraakgebruik wordt hieronder in engeren zin verstaan de techniek der draadlooze telegraphie, telephonie, beeldoverdraging e.d. De r. gebruikt op het oogenblik voor de overdracht tusschen zender en ontvanger golven, welker lengte wisselt van enkele cm. tot vele km. De reikwijdte kan tegenw. zeer ver opgevoerd worden. Men heeft bij de signalen van kortegolfstations vastgesteld, dat zij meerdere malen rond den aardomtrek loopen. Als eigenl. uitvinder van de draadlooze telegraphie of radiotelegraphie geldt algemeen G. Marconi, die 1896 te Bologna zijn eerste demonstraties hield over enkele km afstand. Eigenlijk maakte Marconi voor een belangrijk deel gebruik van vroegere vindingen, die hij deels samenvoegde, deels vervolmaakte en wel door toepassing van de antenne als uitstraalsysteem voor de energie.

Van de voorloopers, wier werk door Marconi werd toegepast, mogen genoemd worden: Heinrich Hertz, die 1888-'91 proeven deed met door middel van vonkontladingen voortgebrachte aethertrillingen, met het doel hierdoor het proefondervindelijk bewijs van Maxwell's stralingstheorie te leveren. Branly, die de coherer uitvond, bestaande uit metaalvijlsel tusschen twee metalen electroden, dat bij doorgang van een electrischen stroom geleidend wordt. De uitvinding van Hertz was het fundamenteele onderdeel van den zender, die van Branly dat van den ontvanger.

Tot omstreeks 1914 bleef de r. zich nu snel ontwikkelen op de door Marconi aangegeven lijnen, d.w.z. onder toepassing van den zgn. vonkzender. Vsch. systemen ontwikkelden zich, zooals knalvonken, fluitvonken enz. De ontvangers werden verbeterd door gevoelige detectoren, bijv. electrolytische en kristaldetectoren. Ook het theoretisch inzicht omtrent resonantie-verschijnselen bij afgestemde kringen werd verdiept. Een groote omwenteling en daarmede de enorme ontwikkeling, die wij tegenw. kennen, bracht de → radiolamp, de triode, de diode enz. Hierdoor werd het mogelijk, om practisch bruikbare ongedempte zenders te bouwen, alsmede over te gaan tot toepassing van kortegolfzenders, telephonie, beeldtelegraphie, versterkers, enz. De radiolamp werd ongeveer gelijktijdig (1906) uitgevonden in Amerika door Lee de Forest, in Eng. door Fleming en in Duitschland door von Lieben. Reeds in den Wereldoorlog vond zij bij de verbindingsafd. der diverse legers ruime toepassing. Een van de gewichtigste toepassingen vindt de lamp in de zgn. versterkers, die wederom toepassing vinden op schier ieder gebied in de r. en ook daarbuiten op vele gebieden, zooals telephonie, onderwatersignalen, meetsystemen, enz. De r. heeft tegenw. als voornaamste toepassingsgebieden, in chronologische volgorde genoemd: 1° Scheepsverbindingen met den wal. 2° Verbinding tusschen landstations, waar zij op overzeesche trajecten den kabel geheel dreigt te verdringen. 3° Militaire stations voor verbinding van legerafd. 4° Luchtvaartstations, te verdeelen in grondstations en vliegtuigstations. Deze dienen vnl. voor het doorgeven van dienst- en navigatie-berichten aan de vliegtuigen alsmede aan- en afmeldingen van vliegtuigen tusschen op de vliegvelden geplaatste grondstations. 5° Peilstations, welke dienen ter draadlooze plaatsbepaling van schepen en luchtvaartuigen. 6° Omroepzenders en ontvangers. *Dubois.*

Radiotelephonie, -telegraphie, → Radiotechniek.

Radiotherapie. Onder r. verstaat men het gebruik van röntgenstralen en van radiumstralen tot het genezen van zieken. Van het radium worden tot dat doel voornamelijk → gammastralen aangewend, terwijl → alpha- en → bèta-stralen slechts zelden worden toegepast. → Radioactiviteit. Aanwending van r. vindt plaats op velerlei gebied, o.a. bij huidziekten, in de oogheelkunde, bij enkele vrouwenziekten, bij sommige tuberculeuze aandoeningen en vooral bij goedaardige en kwaadaardige gezwellen. Vooral op het laatste gebied heeft deze behandelingswijze door verbetering der inzichten en techniek in de laatste jaren groote waarde verkregen; het is nu een der allervoornaamste middelen ter genezing van kanker. *Heukensfeldt Jansen.*

Radio-uitzending. Aan het feit, dat de radio alle landsgrenzen overschrijdt, dankt zij haar grooten invloed en uitbreiding. Handel, leger, scheepvaart en vliegwezen kunnen in hun organisatie de radio niet meer missen. Naast dit zakelijke radioverkeer bestaat er een zeer bloeiend radioamateurisme, dat een groote rol heeft gespeeld bij de wording van den huidigen

radio-omroep en nog speelt bij de ontwikkeling van de ultra-kortegolf- en televisie-uitzendingen.

Het grootst aantal luisteraars telt echter de **radio-omroep,** welks taak het is werktuig te zijn in dienst van een geheel volk of van een volksgroep. De cultureele taak van den radio-omroep bestaat in het dienen van den mensch bij zijn werk, bij zijn behoefte tot scheppen en ordenen en bij het verrijken van zijn inzichten. Financieel door allen gedragen, cultureel met allen verbonden, moet de radio-omroep de belangen der gemeenschap dienen. Het bezit van een volk aan godsdienstzin, aan wijsgeerige beschouwingen, aan schoonheid en wetenschap moet voor ieder, ook over de landsgrenzen heen, worden toegankelijk gemaakt. Daarbij mag de radio-omroep geen andere beschavingsmiddelen vervangen; ze moet slechts vervolmaken. Het spreekt echter vanzelf, dat niet alle uitzendingen aan deze eischen beantwoorden, zoodat het voor de luisteraars zaak is hun programma's met overleg te kiezen. Ook in het gebruik van de radio uitsluitend als ontspanningsmiddel schuilt een gevaar: „In het overmatig gebruik van de radio als genotmiddel ligt een onbeheerschtheid, die overprikkelt, uitput, ontzenuwt, den arbeidslust verslapt, in plaats van heilzaam te ontspannen na moeizamen arbeid en tot nieuwe werkzaamheid te prikkelen ...... Het radiotoestel in de Kath. huiskamer is iets neutraals, maar het houdt op neutraal te zijn, zoodra gij het aanzet en luistert of laat luisteren; immers dan maakt gij een keuze tusschen goed en kwaad, naarmate de omroep, dien gij aanzet, de drager is van goed of kwaad" (mgr. Jansen, aartsb. van Utrecht, 5 Nov. 1933).

Vlg. bovenstaande grondbeginselen is het duidelijk, dat de p r o g r a m m a ' s niet alleen onderhoudend en actueel moeten zijn, doch ook een opvoedend karakter moeten bezitten.

In **Nederland** is bij K.B. van 9 Mei 1930 en Ministerieele Beschikking van 15 Mei 1930 (zgn. zendtijdenbesluit) machtiging verleend tot het doen van radiouitzendingen aan daartoe opgerichte o m r o e p - o r g a n i s a t i e s, welke rechtspersoonlijkheid bezitten. Deze organisaties hebben moeten aantoonen, dat zij: „in zoodanige mate gericht zijn op bevrediging van in het volk levende cultureele of godsdienstige behoeften, dat hare uitzendingen uit dien hoofde geacht kunnen worden van algemeen nut te zijn". Hierdoor heeft van den aanvang af de Ned. omroep zich kenmerkend onderscheiden van de meeste buitenlandsche. Domineerde daar de wil tot het bieden van verstrooiing en amusement naast berichtgeving, in Ned. wordt geëischt, dat de uitzendingen, behalve verstrooiing, ontwikkeling en levensverdieping geven. Zoo vinden wij als vertegenwoordigers van de vier groote levensstroomingen onder het Ned. volk: de → A.V.R.O. (Algemeene Vereeniging Radio Omroep, zgn. „algemeen", ook wel „neutraal", of ook „liberaal"), de → K.R.O. (Katholieke Radio Omroep), de N.C.R.V. (Ned. Christelijke Radio Vereeniging), de → V.A.R.A. (Vereeniging Arbeiders Radio Amateurs, socialistisch). Deze vier omroepen geven hun programma's over drie zenders (Hilversum 1875, 415 en 301,5 m, waarvan de beide eerste samengekoppeld zijn). Paarsgewijze wisselen zij om de drie maanden van zender, paarsgewijze vullen ze ook een heele week zendtijd per zender. Uitgezonderd zijn enkele uren, ter beschikking gehouden voor kleinere organisaties, als → V.P.R.O. (Vrijzinnig Prot. Radio Omroep) en andere. Sinds 16 Febr. 1936 zendt de K.R.O. ook wekelijks Ned. wereldprogramma's uit, bestemd voor alle Nederlanders buiten Ned., in het bijzonder echter voor de missionarissen. Sinds 1937 is de wereldomroep ook door de andere organisaties begonnen. De omroepen worden in stand gehouden door vrijwillige bijdragen.

De overheid laat zich in Omroep-aangelegenheden voorlichten door den R a d i o - R a a d, een door de Regeering benoemde commissie, en oefent c o n t r ô l e uit door:

a) de R a d i o - O m r o e p C o n t r ô l e - C o m m i s s i e, die bevoegd is alle uitzendingen te keuren, eventueel te verbieden, volgens deze normen: veiligheid van den staat, openbare orde, goede zeden.

b) de A l g e m e e n e - p r o g r a m c o m m i s s i e, die de algemeene programs keurt volgens den strengeren norm: voor iedereen genietbaar, voor niemand aanstootelijk. Dan zijn er nog:

c) de C o m m i s s i e v o o r h e t I n d i ë - p r o g r a m, die toezicht houdt op de uitzendingen naar Indië, en

d) de C o m m i s s i e v o o r d e n W e r e l d - o m r o e p.

In **België** bestaat één → Nationaal Instituut voor Radio-Omroep (N.I.R.), dat het monopolie bezit van alle radio-uitzendingen. Het kan de microphoon echter ook beschikbaar stellen aan speciale organisaties. Er zijn er vier van deze, waarover men nader raadplege hetgeen wordt meegedeeld in het art. → K.V.R.O., d.i. de Kath. Vl. Radio-omroep, en → Radio Cath. Belge.

Vanzelfsprekend bestaan er buiten de beide genoemde landen nog tal van omroep-organisaties. De allervoornaamste daarvan vindt men op eigen trefwoord behandeld, bijv. → Österr. Radio-Verkehrs A.G. (Ravag), Reichs Rundfunk Gesellschaft e.a.

Voor de centra, vanwaaruit de uitzending geschiedt, zie → Zendstations. Voor de verdeeling der golflengten bij internationale regeling, zie → Golflengtenverdeeling. *p. Dito.*

In **Ned.-Indië.** Bij Gouv. Besluit van 30 Dec. 1932 nr. 38 is aan de te Amsterdam gevestigde N.V. Ned.-Ind. Radio-Omroep-Mij. (N.I.R.O.M.) concessie verleend voor het aanleggen, hebben en uitoefenen van een omroepbedrijf en het gebruiken van 1 of meer radio-stations. Bij Gouv. Besl. van 10 Maart 1934 nr. 1. werd een Raad van Advies ingesteld, welke den directeur van Verkeer en Waterstaat van voorlichting heeft te dienen met betrekking tot den inhoud der van de N.I.R.O.M. uitgaande uitzendingen, alsmede t.a.v. de wijze van voortbrenging en uitzending van den omroep. *Olthof.*

Radiovuurtoren, draaiend radiobaken, geeft op de gewone antenne een teeken bij het passeeren bijv. van de lijn baken—Noorden; uit het tijdsverschil tusschen het hooren van dit teeken en de gerichte straling van het baken kan men de richting, in welke zich dit bevindt, afleiden.

Radiozender, een apparaat, waarvan het doel is hoogfrequente energie uit te zenden. Deze energie kan op vsch. manieren verkregen worden: 1° v o n k e n z e n d e r. Zoodra een vonk de vonkenbrug passeert, ontstaat door inductie een hoogfrequente trilling in den antennekring. Doordat dgl. r. echter enorm storen, zijn ze internationaal verboden. Variaties zijn: r. met roteerende vonkenbrug en bluschvonkzenders.

2° M a c h i n e z e n d e r. De hoogfrequente energie wordt geleverd door een wisselstroommachine direct (Alexanderson) of met behulp van frequentieverdubbelaars (Goldschmidt, von Arco).

3° L i c h t b o o g z e n d e r. Een gelijkstroombron veroorzaakt een lichtboog tusschen twee electroden, die door een smoorspoel met een condensator in serie overbrugd wordt. Onder bepaalde voorwaarden ontstaat een hoogfrequent-wisselstroom, die toegevoerd wordt aan den antennekring.

4° L a m p z e n d e r. Alle overige soorten r. zijn door dit type verdrongen. Het principe berust op terugkoppeling: de plaatkring wordt gekoppeld met den roosterkring, zoodat de wisselspanning aan het rooster in tegengestelde phase is met die van de plaat (→ Genereeren). Naar de gebezigde methode onderscheidt men Hartley-, Armstrong-, Colpitts- of Ultraudion-schakeling. Deze schakelingen behooren tot de zelf geëxciteerde zenders, d.w.z. de energie noodig in den roosterkring wordt aan den plaatkring onttrokken, de lamp „stuurt" zich zelf. Dit in tegenstelling met de vreemd-gestuurde zenders, waar een afzonderlijke oscillator voor de excitatie van de zendlamp zorgt. De moderne r. bestaan uit een oscillator, die door middel van een kristal (gewoonlijk kwarts) slechts op een bepaalde frequentie kan genereeren, gevolgd door versterkertrappen al of niet met frequentieverdubbeling, en ten slotte den eindversterker, waarvan de plaatkring gekoppeld wordt met den afgestemden antennekring.

Voor omroepzenders is nog een apart gedeelte noodig, bestaande uit microphoon met versterkergedeelte en modulatorlamp om de telephonie-frequenties op de → draaggolf te enten. Een der meest bekende modulatiesystemen is de plaat- of Heising-modulatie. Hierbij wordt de plaatstroom van een hoogfrequente trillingen opwekkende zendlamp beïnvloed door de laagfrequente energie van de modulatorlamp. Modulatie vindt gewoonlijk plaats in een van de trappen tusschen voor- en eindversterker. Een andere modulatiemethode is roostermodulatie, waarbij de spanning aan het rooster van een der versterkertrappen beïnvloed wordt door de spraak- of muziekfrequenties. Voor de stations van waaruit de uitzending geschiedt, zie → Zendstation. *te Poel.*

Radisjtsjew, A l e x a n d e r N i k o l a j e w i t s j, Russ. schrijver en philosoof. * 1749 te Saratow, † (zelfmoord) 1802 te St. Petersburg. R. geldt als voorlooper der Russ. „intelligentsija"; hij werd in 1790 naar Siberië verbannen.

W e r k e n : Reis van Petersburg naar Moskou (Russ., 1790); Filarete. *v. Son.*

Raditsj, S t e p h a n, Kroatisch staatsman. * 11 Juli 1871 te Trebarievo, † 8 Aug. 1928 te Agram. In 1903 stichtte hij de Kroatische boerenpartij; volksvertegenwoordiger sedert 1908; tijdens den Wereldoorlog trok hij partij voor de Centrale Mogendheden, en werd daarom gevangengezet tot 1922, andermaal in 1925; na in dat jaar een verbond gesloten te hebben met de radicalen, werd hij minister tot in 1927, toen hij tijdens de vergadering van de Kamer door den Montenegrijn Ratsjitsj gewond werd. *Cosemans.*

Radium, → Radio-activiteit. Voor de toepassing in de geneeskunde, zie → Radiumtherapie.

Radium-emanatie is Niton. → Edelgassen; → Emanatie (2°); Radioactiviteit.

Radiumtherapie. Hieronder verstaat men in de g e n e e s k. het gebruik van de stralen van het radium tot het genezen van zieken. → Radiotherapie.

Radix, Lat. woord voor → wortel.

Radja, hoofdstatie van het Keogebied op Flores, gesticht in 1926, toegewijd aan den H. Joseph. Thans (1937) telt het gebied reeds meer dan 10 000 Katholieken. Zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 784 in dl. X.

Radkaart, een in de M.E. vooral veel voorkomende wereldkaart, die het volgende beeld vertoont: de oceaan omgeeft het cirkelvormig aard-eiland, dat door een smalle zeestraat, de Tanais—Nijl-linie, in twee helften wordt verdeeld. De Oosthelft is Azië, de Westhelft bestaat uit twee deelen: Europa in het N., Afrika in het Z., door de Middell. Zee van elkaar gescheiden. Gewoonlijk ligt het O. aan den bovenkant van de kaart: daar komt de zon op, daar ligt het aardsch paradijs. Sedert de 11e eeuw werd vrij algemeen Jerusalem als het centrum van de r. aangenomen. *v. Velthoven.*

Radkouter, → Ploeg.

Radlkofer, L u d w i g, Duitsch plantkundige. * 19 Dec. 1829 te München, † 11 Febr. 1927 aldaar, als prof. in de plantkunde. R. ontdekte de beteekenis van het stuifmeel voor de bevruchting bij de hoogere planten.

V o o r n. w e r k e n : Die Befruchtung der Phanerogamen (1856); Über die Methoden in der botan. Systematik, insbesondere die anatom. Methode (1883).

Radnorshire, graafschap in Wales (XII 512 nr. 58), afwaterend op de rivier de Wye. Opp. 1 219 km²; ca. 22 000 inw. Grootendeels heuvelland, in het midden de hoogste verheffing, Radnor Forest, 650 m. Schapenteelt. Hoofdstad New Radnor. Llandrindod is badplaats met geneeskrachtige bronnen. *G. de Vries.*

Radolphus van Tongeren of R. d e R i v o (Lat. voor den eigenl. naam: R. v a n d e r B e e k e), geschiedkundige en liturgist. * Vóór 1350 te Breda, † 3 Nov. 1403 te Tongeren, waar hij sinds 1383 (reeds benoemd in 1374) deken was der collegiale kerk. Stond in nauwe betrekking tot de in 1388 gestichte univ. van Keulen (rector in 1397) en met vsch. kloosters, vnl. als weldoener van Korsendonk en raadsman van Windesheim. Hij vertoefde voor studie in Parijs, Orleans en vnl. in Rome; verdedigde het behoud der oude Rom. liturgie bij beraamde hervormingen.

W e r k e n : Calendarius eccl. generalis; De Canonum Observantia (over Brevier); De Psalterio observando; De Officiis ecclesiasticis. — L i t. : Mohlberg, R. de Rivo (I Leuven 1911, II Munster 1915). *Louwerse.*

Radom, Poolsche stad in de prov. Kielce; ca. 80 000 inw. Technische school. Lederindustrie, machine- en schoenenfabrieken.

Radoux, 1° C h a r l e s, componist; zoon van 2°. * 30 Juli 1877 te Luik. Leerling van zijn vader; sedert 1930 opziener van het muziek-onderwijs voor het Waalsch gedeelte van België; verdienstelijk componist van ernstig opgevatte orkest-, zang- en klavierwerken.

2° J e a n T h é o d o r e, componist; vader van 1°. * 9 November 1835 te Luik, † 20 Maart 1911 aldaar. Leerling van Daussoigne-Méhul en Halévy; Prix de Rome (1859); bestuurder van het Luiksch Conservatorium (1872-1911); componist van goed doordachte klassiek-romantische tooneel- en symphonische werken (Godefroid de Bouillon, enz.), alsook van een uitmuntende monographie over Henri Vieuxtemps (1891). *V. d. Borren.*

Radowitz, J o s. M a r i a, Kath. Pruisisch staatsman van Klein-Duitsche richting. * 6 Febr. 1797 te Blankenburg (in den Harz), † 25 Dec. 1853 te Berlijn. Begon zijn loopbaan als militair in de vrijheidsoorlogen; werd de vertrouweling van Frederik Willem IV van Pruisen en gezant aan vsch. hoven; ijverde op het Parlement te Frankfort (zie onder → Frankfort) voor de vereeniging van Duitschland

onder leiding van Pruisen, doch verzette zich tegen geweldmaatregelen tegen Oostenrijk. Hij gaf vsch. historische en staatsrechtelijke geschriften uit.

W e r k e n: Gesamm. Schriften (5 dln. 1852); Ausgewählte Schriften (door Meinecke 1921); Nachgelassene Briefe etc. (door v. Möring 1922). — L i t.: biogr. door Hassel/Meinecke (1905-'13).

Radulphus van Zaehringen, prins-bisschop van Luik. * Ca. 1125, † 5 Augustus 1191 te Herderen bij Freiburg i. B. In 1167 werd hij door het kapittel tot bisschop van Luik gekozen en twee jaar nadien gewijd. In den strijd tusschen paus en keizer koos hij de zijde van dezen laatste. Nam later deel aan den derden kruistocht (1189) en stierf bij zijn terugkeer. *De Schaepdrijver.*

L i t.: Aug. Guntermann, R. von Z. (Bühl 1893).

Radijs (Raphanus), plantengeslacht van de fam. der kruisbloemigen, met witte bloemen en onregelmatige bladeren. Van de tamme r. (R. sativus) eet men de knolvormig gezwollen wortels als toespijs bij brood. Al naar het ras verschillen kleur (rozenrood, violet of wit) en vorm (lang, halflang en kort). De zaaidiepte heeft invloed op den vorm. → Ramenas; Chineesche radijs.

Radijszwam heeten enkele soorten van Hebeloma, een steelzwammengeslacht van de fam. der plaatzwammen. De gewone r. (Hebeloma crustuliniforme) heeft een okerkleurigen hoed van 3-15 cm doorsnede op een witten steel en komt algemeen in bosschen en parken in groepen of heksenkringen voor: niet vergiftig. De eenzame r. (Hebeloma sinapizans) wordt beschouwd als een variëteit van de vorige soort, maar heeft een sterken radijsgeur en komt gewoonlijk eenzaam in bosschen op vochtige plaatsen, echter niet algemeen, voor. *Bouman.*

Radziwill, voornaam Poolsch-Litausch geslacht, in 1515 tot den rang van Duitsche rijksvorsten verheven. Vele leden daarvan spelen een rol in de gesch. van Polen en Duitschland, o.a. **1°** A n t o n, * 31 Juli 1833, † 16 Dec. 1904 te Berlijn; Pruisisch generaal, adjudant en vertrouweling van keizer Wilhelm I. **2°** A n t o n H e i n r i c h, * 13 Juni 1775 te Wilna, † 7 April 1833 te Berlijn, beschermer van jonge muzikale talenten; componeerde ook zelf, o.a. muziek bij Goethe's Faust. **3°** B a r b a r a, * 1523, † 1551, in het geheim gehuwd met den Poolschen kroonprins Sigismund. Toen deze koning werd, verwekte Sigismunds moeder Bona Sforza hevige oppositie tegen Barbara. Deze stierf kort daarna, naar men meende vergiftigd door haar schoonmoeder. **4°** F e r d i n a n d * 19 Oct. 1834, † 28 Febr. 1926, van 1874 tot 1918 leider der Poolsche fractie in den Duitschen Rijksdag. **5°** N i c o l a a s, * 1515, † 1565, werd Protestant en liet den Poolschen Radziwill-bijbel drukken. Zijn zonen werden weer Katholiek. **6°** M i c h a ë l, * 24 Sept. 1798, † 24 Mei 1850; streed tegen de Russen onder → Kosciuszko en Napoleon, en als opperbevelhebber tijdens den Poolschen opstand van 1830.

Râdzja [râjâ (Sanskrit) = koning], titel van Indische vorsten, oorspr. gedragen door koningen, thans ook toegepast op kleine hoofden of waardigheidsbekleeders.

Râdzjasjekhara, Sanskrit dichter (9e-10e eeuw n. Chr.), vooral tooneelschrijver (o.a. één blijspel uitsluitend in Prâkrit); grooter als woord- en verskunstenaar dan als dramaturg.

L i t.: A. B. Keith, The Sanskrit Drama (1924).

Radzjasthani, nieuw-Indische taal, gesproken in Radzjpoetana. Het R. behoort tot de centrale groep der nieuw-Indische Indo-Arische talen, en omvat als dialecten, in het W. het Marwari, in het O. het Dzjaipuri, in het Z. het Malwi.

L i t.: Linguistic Survey of India (2, Calcutta 1908).

Râdzjataranggini (Sanskrit, = stroom der vorsten), kroniek in verzen, behandelende de geschiedenis van → Kasjmir tot 1148 n. Chr., vooral als hist. bron van waarde, maar ook als kunstwerk van belang.

U i t g.: d. M. A. Stein (Bombay 1892). Vert.: d. Stein (Westminster 1900).

Radzjpoetana, provincie in het N. van Eng.-Indië (X 224 C/D 2), omvattende een tiental Indische staten (o m. Oedaipoer, Dzjaipoer, Jodhpoer, Bikanir, Dzjaisalmer), onder inlandsch bestuur met Britsch toezicht (Rajputana Agency); opp. 337 653 km², ca. 11 224 000 inw. (1931), vnl. Hindoes (slechts ca. 1 mill. Mohamm.). Het → Arawali-gebergte, dat R. doorsnijdt van het Z.W. naar het N.O., verdeelt dit landgebied in een dorre en onvruchtbare vlakte in het N.W. en W., en een vrij vruchtbaar en boschrijk heuvellandschap in het O. en Z.O. Continentaal, maar zeer gezond klimaat. Als taal wordt gesproken het → Radzjasthani. Het land ontleent zijn naam aan de, ofschoon een minderheid vormende (slechts 620 000), nog steeds regeerende aloude klasse der Radzjpoets: de dynastieën hiertoe behoorende ontstonden tusschen de 7e en 11e eeuw n. Chr., kwamen van dan af stilaan onder Mohamm. gezag en aanvaarden sinds 1817 door verschillende verdragen het Britsche toezicht.

L i t.: Tod, Annals and Antiquities of Rajasthan (3e ed. door W. Crooke, 3 dln. 1920). *Scharpé.*

Radzjpoetenschool, school van Indische miniatuur-schilderkunst, ontstaan in de 16e eeuw n. Chr. ten gevolge van de toepassing van de techniek der muurschildering (→ Adsjanta) op schildering op papier, en aldus genaamd doordat zij zuiverder Indisch is (de meeste der behandelde onderwerpen hebben betrekking op den Indisch-mythologischen → Krisjna-cyclus), in tegenstelling tot de meer onder Perzischen invloed staande M o e g h a l - s c h o o l. Vsch. scholen zijn bekend, waaronder de Kangraschool (verdwenen 19e e.) wegens haar groote verfijndheid als de voornaamste wordt beschouwd.

L i t.: A. Coomaraswamy, Rajput Painting (2 dln. 1916). *Scharpé.*

Raeburn, sir H e n r y, portretschilder. * 4 Maart 1756 te Stockbridge (Edinburgh), † 8 Juli 1823 te Edinburgh. R. was in hoofdzaak autodidact en vormde zich onder invloed van Hals en Velazquez. Bezocht Londen drie keer en studeerde te Rome met aanbevelingen van Reynolds. In 1812 werd hij president van de Society of Art te Edinburgh en in 1815 lid van de Royal Academy te Londen. R. was de modeportretschilder dier dagen en telde de aanzienlijkste personen onder zijn modellen. Zijn portretten zijn vlot geschilderd en warm van kleur; door hun ongekunstelden eenvoud zijn zij karakteristiek voor de Eng. kunst en vormen zij een groote tegenstelling met de Fransche portretten van dien tijd. De musea te Edinburgh en Glasgow en vele particuliere collecties in Engeland bezitten fraaie voorbeelden van R.'s kunst.

L i t.: W. Armstrong, Sir H. R. (1901); Pinnington, Sir H. R. (1905). *Korevaar-Hesseling.*

Raedt, G e o r g i u s d e, → Consiliarius.

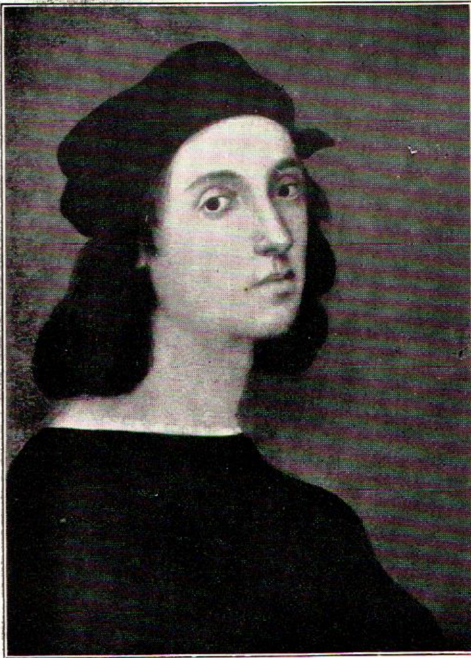
Raemaekers, L o u i s, teekenaar en schilder. * 6 April 1869 te Roermond. Studeerde te Amsterdam en Brussel; na vsch. functies in het teekenonderwijs

RADIOBAKEN

Voorstelling van een radiobaken, waarbij de gerichte straal zichtbaar voorgesteld is. 1. Gerichte straal (leidstraal, koerslijn). 2. Voorsignaal. 3. Hoofdsignaal. 4. Vliegveld. 5. Radiobaken.

Technische bijzonderheden van de radiobakens van eenige Nederlandsche vliegvelden.

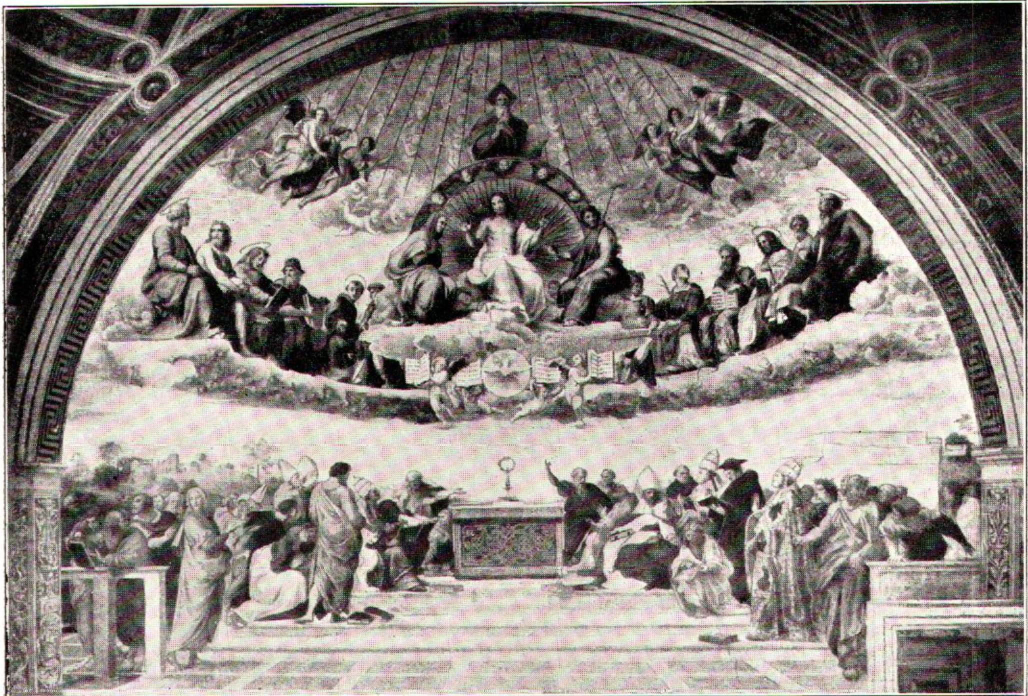
Lorentzbaken. Fig. I en II. Links: schets van de werking van een radiobaken. Het vliegtuig moet in de koerslijn vliegen om te kunnen landen. Komt het naast de koerslijn, dan hoort het aan beide zijden daarvan verschillende signalen. Op bepaalde afstanden in de koerslijn worden nog aparte waarschuwingssignalen gegeven. Naast de schets v. d. werking, een aanduiding hoe aan boord van het vliegtuig de positie wordt aangegeven. Rechts: visueele aanwijzer van den stand van een vliegtuig ten opzichte van een radiobaken. B.B. = bakboord; St.B. = stuurboord.

Zelfportret (ca. 1506). Uffizi, Florence.

Vrouwenportret (ca. 1515). Pal. Pitti, Florence.

La disputa del sacramento (1508—1511). Muurschildering in de Stanza della Segnatura, Vaticaan, Rome.

begaf hij zich in 1912 in de journalistiek, en maakte zich vooral bekend door zijn oorlogs- en politieke teekeningen. R is dr. honoris causa van de Universiteit van Glasgow. Hij publiceerde o.a.: Het Toppunt der Beschaving (7 reeksen 1914-'17). Zie afbeelding in kolom 258 in deel IX.

Raepsaet, Jan Jozef, Zned. staatsman en geschiedkundige. * 29 Dec. 1750 te Oudenaarde, † 19 Febr. 1832 aldaar. Advocaat bij den Raad van Vlaanderen, later griffier van de kastelnij van Oudenaarde. Hij spoorde de Staten van Vlaanderen aan tot verzet tegen de hervormingen van Jozef II; na de conventie van Reichenbach (Juli 1790) bewerkte hij de verzoening met Oostenrijk. Tegenstander van de Fransche Revolutie en de liberale denkbeelden, aanhanger van Napoleon, later ook van koning Willem I, maar ging ten slotte tot de Kath. oppositie over. Doch reeds van 1811 bewoog hij zich meer op het gebied der historiographie en trachtte in zijn historisch werk den oorsprong van vrijheden en privilegies aan te geven.

Lit.: Cornelissen, Notice sur J. R. *V. Roosbroeck.*

Raeren (Raren), gem. in het N.O. van de prov. Luik (XVI 704 F2); opp. 4 257 ha, ca. 3 500 inw. (vnl. Kath.). Landbouw, veeteelt, boschbouw; steengraven. Kerk met belangwekkende binnenversiering. Bekend aardewerk. R. was eertijds afhankelijk van het hertogdom Limburg. *V. Asbroeck.*

Raet, Lodewijk de, econoom. * 17 Febr. 1870 te Brussel, † 24 Nov. 1914 te Vorst (Brussel). Studeerde voor ingenieur; in 1896 ambtenaar aan het ministerie van Nijverheid en Arbeid; 1913 doctor in de econ. en soc. wetenschappen. R. behoorde tot de eerste organisatoren van het hooger onderwijs voor het volk in België en was een der voorvechters van de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool.

Werken: Een economisch programma voor de Vlaamsche beweging (1905); De Vlaamsche Volkskracht ([2]1913); Vlaanderen's econ. ontwikkeling in het verleden en in het heden (posthuum). *V. Helshoecht.*

Raetië, in de Oudheid het gebied der **Raetiërs,** in het tegenw. Graubünderland, Tirol en Opper-Beieren, waaruit onder keizer Augustus de Rom. provincie Raetia ontstond. De Raetiërs werden door Drusus en Tiberius in 15 v. Chr. onderworpen. In de 2e eeuw n. Chr. werd R. met Vindelicië vereenigd. De romaniseering van de Raetiërs begon eerst voorgoed onder keizer Hadrianus (2e eeuw). *Weijermans.*

Raetisch schrift wordt soms in de palaeographie het voor-Karolingisch minuskelschrift genoemd, dat in Zwitserland en Z.W. Duitschland in gebruik was. Het is een voortzetting van de opper-Ital. minuskel (→ Longobardisch schrift). Voorbeelden vindt men vooral in de hss. en oorkonden van St. Gallen en Reichenau. Omstreeks 825 werd het door de → Karolingische minuskel verdrongen.

Lit.: P. Lehmann, Lat. Paläogr. (1925). *Lampen.*

Raeto-Romaansch of Raetisch, ook wel Churwelsch of Ladinisch genoemd, taal, gesproken in Graubünden, in eenige streken van Tirol en Friaul. Evengoed een afzonderlijke Romaansche taal als het Ital. of Fr. of Portug. Sterk laryngaal. Geen letterk. taal.

Rafactie (handelsecon.), 1° de korting, welke bij koop op standaardmonster wordt toegestaan, wanneer de kwaliteit van de geleverde goederen minder is dan die van het standaardmonster. Deze r. wordt vastgesteld door makelaars.

2° Een korting op het gewicht, welke bij sommige goederen (bijv. tabak en katoen) toegestaan wordt, wanneer de partij tijdens het vervoer beschadigd is.

Raff, Joseph Joachim, componist. * 27 Mei 1822 te Lachen, † 25 Juni 1882 te Frankfort a.M. Volgeling van Liszt. In 1877 directeur van conservatorium Hoch te Frankfort a.M.

Werken: vele vocale en instrumentale werken, vooral op gebied van kamermuziek en symphonie; paraphrasen. — Lit.: Hel. Raff, J. R. (1925).

Raffael (Raffaello Santi of Sanzio), schilder en architect (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). * 28 Maart 1483 te Urbino, † 6 April 1520 te Rome. Leerling van Perugino. Van zijn 17e jaar af kent men werken van hem, waaruit al aanstonds zijn buitengewone gaven blijken. In zijn „Sposalizio" (Brera, Milaan), die hij op 21-jarigen leeftijd schilderde, verschijnt hij reeds in al zijn toekomstige grootheid. Het gegeven had hij aan zijn leermeester ontleend, maar het sterk persoonlijk behandeld; het is veel monumentaler van bouw en harmonischer van compositie. Een jaar later kreeg hij opdracht om naast zijn leermeester een fresco in het klooster San Severo te Perugia te maken. Spoedig hierop schijnt hij naar Florence te zijn gegaan; hier heeft hij invloeden van fra Bartolommeo, Leonardo en Michelangelo ondergaan. Uit deze jaren kent men meerdere Madonna's en portretten, waarin zijn stijl tot rijpheid komt [onder anderen Madonna del Granduca (Florence), Mad. Tempi (München), de portretten der Doni's (Florence)]. Uit dezelfde jaren stamt zijn H. Catharina (Londen), waarin zijn meesterlijk vormgevoel treft. In 1507 schiep hij zijn groote Graflegging (Galerie Borghese), om de dramatische expressie en de levendige, wel afgewogen compositie reeds een hoogtepunt van zijn kunst. In 1509 moet hij naar Rome getrokken zijn, waar zijn roem hem al vooruitgegaan was; in dat jaar benoemde de paus hem tot „Scriptor brevium". Toen begon zijn groote werkzaamheid, die zijn wereldnaam zou vestigen. Hier ontving hij de opdrachten, die hem waardig waren en waaraan zijn geniale schilderskwaliteiten behoefte hadden. Zijn eerste werk was het versieren van de Stanza della Segnatura, dat hij in 1511 voltooide. De groote wandfresco's hier, de Disputa, Parnassus en de School van Athene, vormen tezamen, vooral wat kleur en rhythme betreft, een volmaakt geheel en hebben de zaal in een immense ruimte van vorm- en kleurperspectieven herschapen. Middelerwijl werkte hij als bouwmeester aan de S. Eligio, de Farnesina en de Cappella Chigi. In de volgende jaren schiep hij wederom een reeks Madonna's [Mad. della Sedia (zie afb. 2 op de plaat tegenover kolom 369 in deel XIV), Mad. Sistina e.a.]. In 1511 begon hij aan de Stanza dell' Eliodoro (o.a. de verdrijving van Heliodorus, de Mis van Bolsena, Bevrijding van Petrus, Ontmoeting van Leo I en Attila e.a.), waarin hij het pausdom verheerlijkte. Tegelijkertijd schilderde hij talrijke portretten: Kardinaal (Madrid), Balth. Castiglione (Parijs), Giul. de' Medici (New York), Julius II (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 672 in dl. XIV) en vooral Leo X met de kardinalen Giul. de' Medici en Lud. de' Rossi (Florence; zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 272 in dl. XVI) e.a. In 1514 moet hij de Stanza dell' Incendio begonnen zijn, waarvan vooral de Zeeslag bij Ostia en de Borgobrand wereldvermaardheid bezitten. Uit 1515 dateeren zijn ontwerpen voor tapijten (kartons in Londen, Kensingt. Mus.); hierin schijnen leerlingen een groot aandeel te hebben gehad. De loggia's in het Vaticaan

begon hij in 1514; ook hierin deelden zijn leerlingen ruimschoots. Door een al te grondige restauratie is van de origineele schepping weinig meer over. De plafonds der Farnesina, waar de geschiedenis van Psyche uitgebeeld wordt, maakte hij in 1518. Van de hem na die jaren toegeschreven Madonna's schijnt hij slechts voor een gering deel (voorteekening en toezicht op werk) de auteur te zijn. De Transfiguratie (Vaticaan) moet zijn laatste werk geweest zijn, maar is wel door leerlingen beëindigd.

Behalve voor de genoemde kerken was R. vaker als architect werkzaam. In 1514 benoemde de paus (na Bramante's dood) hem tot bouwmeester voor de St. Pieter en een jaar later tot eersten architect. In deze jaren maakte hij ook een ontwerp voor den gevel van de S. Lorenzo in Florence, later nog vele ontwerpteekeningen voor paleizen. Zijn architectonische gaven blijken ook uit zijn groote fresco's (school van Athene, Tempel van Heliodorus e.a.). Men schrijft hem ook wel beeldhouwwerken toe; groot is het aantal teekeningen van zijn hand, dat bewaard is gebleven.

R. vormt met Leonardo en Michelangelo het hoogtepunt, de apotheose der Ital. Renaissance. In hem zijn alle idealen van het Quattrocento in vervulling gegaan, alle problemen tot oplossing gekomen. R. behoort tot de grootste genieën, die de kunstgeschiedenis kent. Vroeg rijp, verblufte hij reeds zijn leermeesters en op 22-jarigen leeftijd ontving hij opdrachten om naast de gevierdste kunstenaars van zijn tijd mede te werken aan omvangrijke wandversieringen. Hij is dan ook de grootste frescoschilder geworden, dien men aan kan wijzen, want behalve misschien Michelangelo heeft geen het verstaan zóó innig schilderkunst met architectuur te verbinden. Monumentaliteit en harmonie in zijn composities wedijveren met ruimte-, vorm- en kleurgevoel. Bovendien is hem iets van de vrome liefelijke sfeer der Umbrische school, waaruit hij voortkwam, tot het einde toe in vele zijner werken bijgebleven. Aan zijn Madonna's heeft hij een expressie van bovenaardsche verhevenheid gegeven, die honderden na hem getracht hebben te benaderen. Voor menigeen heeft hij echter nog het hoogst in zijn portretten bereikt ; hier paart hij een trotsche grootheid aan diep doorvoelde menschelijkheid. In zijn korte leven ontplooide hij een ongeloofelijke werkkracht en tot zijn al te vroeg einde toe is hij steeds overstelpt met opdrachten geweest en geladen met plannen. Uit niets blijkt dat zoo sterk als uit de massa teekeningen en krabbels van zijn hand, ontwerpen voor schilderijen of bouwwerken, waarin zich zijn brillante veelzijdige geest zoo duidelijk weerspiegelt. Toen hij na een kort ziekbed op Goeden Vrijdag 1520 overleed, werd dit als een onherstelbare slag gevoeld niet alleen aan het pauselijk hof en in Rome, maar in gansch Italië. Waarschijnlijk was zijn ongemeen rijk talent nog niet tot vollen wasdom gekomen en zou hij in een langer leven nog grootscher werk hebben geleverd. Zijn invloed die al tijdens zijn leven in Rome geweldig was, hield niet op na zijn dood, maar bevruchtte nog eenige generaties van kunstenaars na hem (Giul. Romano, Franc. Penni e.a.). Geheel opgehouden heeft hij waarschijnlijk nooit, maar in het begin der 19e e. inspireerde zich in Duitschland nog een geheele school op hem (de → Nazareners); de resultaten waren hier echter weinig verblijdend. Hij werd begraven in het Pantheon te Rome. — Zie nog de pl. t/o kol. 641 in dl. VI ; afb. 6 op de pl. t/o kol. 224 en afb. 6 op de pl. t/o kol. 625, beide in dl. XVII.

L i t. : Gronau, R. (1909) ; Venturi, Storia dell'arte it. (IX 1926) ; C. Gamba, R. (vert. J. Alazard, Parijs 1932); Fischel, R. Zeichnungen (1913-'28). *Schretlen.*

Raffinade is geraffineerde suiker. → Raffineeren.

Raffineeren, een bewerking door middel van een chemisch proces, zoodat het product in een meer veredelden of meer zuiveren vorm verkregen wordt, zooals bij het r. van o l i e p r o d u c t e n (→ Aardolie, sub Raffinage), zout, suiker, enz.

Bij r. van s u i k e r wordt uitgegaan van ruwsuiker. Deze wordt opgemaischt, in centrifuges afgedekt met stoom, water of verdunde suikeroplossingen. De overblijvende suiker wordt opgelost. De oplossing wordt gezuiverd met name door filtratie over beenderkool of, zooals tegenwoordig veelal geschiedt, over actieve, poedervormige koolsoorten. Daarna wordt ingedampt onder luchtledig, waarna volgen kristallisatie, malaxeeren (→ Malaxeur), centrifugeeren. In de raffinaderij worden allerlei speciale producten en kwaliteiten vervaardigd, zooals melis, tabletten, cubes, brooden, enz. Voor de beschrijving der fabricage-methoden van deze speciale producten moet naar handboeken worden verwezen. Terwijl tegenwoordig consumptiesuiker ook rechtstreeks bij de suiker-fabricage uit bieten en ook wel uit riet verkregen wordt, werd witte consumptiesuiker vroeger uitsluitend door r. verkregen. *P. J. H. v. Ginneken.*

Raffles, sir T h o m a s S t a m f o r d, Eng. staatsman van groot formaat. * 5 Juli 1781 op zee bij Jamaica, † 5 Juli 1826 te Highwood (Middlesex, Engeland). Vertrok 1805 naar Eng. Indië, werd in 1809 agent van gouv.-generaal lord Minto bij de Maleische Staten, en na de, vooral op zijn aandringen ondernomen, verovering van Java op de Nederlanders (1811) luit.-gouverneur-generaal van Java en onderhoorigheden. R. voerde groote hervormingen door : het gezag der Inlandsche hoofden werd beperkt, het rechtswezen gereorganiseerd, het financieel beheer opnieuw geregeld, het landrente-stelsel ingevoerd. Krachtig trad hij op tegen de Inheemsche vorsten: Bantam werd onder rechtstreeksch bestuur gebracht, de verhouding tot Jogjakarta en Soerakarta na eenigen strijd geregeld, expedities gingen naar Palembang, dat Bangka en Billiton afstond, naar Borneo, Celebes (Boni) en Bali. In 1816 vervangen door John Fendall, keerde R. naar Europa terug, doch reeds in 1817 kwam hij als luit.-gouverneur van Benkoelen in het Oosten terug, waar hij zich beijverde, de Nederlanders tegen te werken. Toen in 1824 Benkoelen aan Ned. werd afgestaan, moest R. zijn betrekking neerleggen. De stichting van Singapore was R.'s werk.

Het optreden van R. beteekent een ommekeer in de wijze van optreden der koloniseerende mogendheden tegenover koloniale volkeren. De beoefening der Indische wetenschappen, die hij, waar hij slechts kon, stimuleerde, heeft aan hem zeer veel te danken.

V o o r n. w e r k : Hist. of Java (2 dln. 1817). *Olthof.*

Rafflesia, een plantengeslacht van de fam. der Rafflesiaceeën; komt met 10 soorten in Achter-Indië, O. Indië en op de Philippijnen voor. Het meest bekend is R. Arnoldii, de Sumatraansche reuzenbloem, de grootste bloemensoort van de geheele aarde. De knoppen van de parasitaire plant, die in het geheel geen stengel of bladeren heeft, komen op het woekerend weefsel op Cissuswortels voor en zijn ca. 18 cm groot; wanneer de 5 cm dikke roode kroonbladeren zich ontplooid hebben, meet de bloem 1 m in doorsnede. Hij riekt naar rottend vleesch, vandaar dat vele aasvliegen

er op af komen en het stuifmeel van de mannelijke bloemen op de afzonderlijke stamperbloemen overbrengen. Kleinere soorten zijn o.a. R. patma op Java met bloemen van 50 cm, en R. Rochussenii, eveneens op Java, met bloemen, die een diameter van 14 cm hebben. *Bouman.*

Rafi'i, al-, Mohamm. wetgeleerde van de Sjafi'ietische school, wiens werk Moeharrar („het zorgvuldig geredigeerde boek") tot de meest gebruikte rechtsboeken der Mohammedanen in Ned.-Indië behoort. * Ca. 1165, † 1226 te Kazwin.

Ragaz, badplaats in het Zwits. kanton St. Gallen (47°1'N., 9°30'O.), gelegen aan de uitmonding van de Tamina in den Rijn, op 517 m boven zee. Ca. 2 200 inw. (vnl. Kath.). R. beschikt over geneeskrachtige bronnen tegen jicht, rheumatiek en zenuwaandoeningen.

Raghoewamsja (Sanskrit, de geschiedenis van Raghoe's stam), epos van → Kalidasa, behandelend in 9 zangen de geschiedenis van Rama, zijn voorvaderen en nakomelingen. Het is weelderig, soms zwoel en erotisch; geldt als voorbeeld van een kunstepos (→ Indië, sub VIII; → Kawja).

L i t.: M. Winternitz, Gesch. der Ind. Lit. (III, met opg. van lit. en vert.). *Zoetmulder.*

Raglan, F i t z r o y J a m e s H e n r y S o m e r s e t, l o r d (sinds 1852), Engelsch veldmaarschalk. * 30 Sept. 1788 te Badminton, † 28 Juni 1855 te Sebastopol. Streed onder Wellington in Denemarken (1807) en Spanje (1808-'11), te Quatre-Bras en te Waterloo (1815). In den Krimoorlog voerde hij het bevel over het Eng. leger en behaalde met Saint-Arnaud de overwinning aan de Alma (1854); kort daarop stierf hij aan de cholera. *Bousse.*

Raglanmouw, mouw, waarbij de gewone inzet in het armsgat vervalt. Aan de mouw is een gedeelte van den schouder van mantel of jas aangeknipt, zoodat de bovenmouw tot aan den hals doorloopt. Aanvankelijk alleen bij jassen en mantels toegepast, later ook aan japonnen en blouses. *J. Rutten.*

Ragnar Lodbrok, Deensch Wikingervorst, die ca. 845 optreedt aan het hoofd van een troep Noormannen, bij de monding van de Seine. R. L. werd het centrum van een sterk legendarisch gekleurde → Saga. Zijn zonen veroverden het Noorden van Engeland in 867.

Ragnies, gem. in het Z. O. van de prov. Henegouwen (XII 176 E5); opp. 1 356 ha, ca. 500 inw. (Kath.). Landbouw; kalksteengroeven; oudheidk. vondsten. Kerk uit de 15e e., met rijke binnenversiering. R. was eertijds afhankelijk van de abdij van Lobbes.

Ragtime. Onder r. is samen te vatten de gesyncopeerde dansmuziek, waarvan de oorsprong te zoeken is bij de Negers van N. Amerika; o.m. foxtrott, blue, charleston. Tegenstelling van r. is straighttime.

Raguel, in het Oude Testament een familielid van den ouden Tobias, gaf zijn dochter Sara tot vrouw aan den jongen Tobias. Zijn woonplaats (Rages of Ecbatana) is wegens afwijkende lezing der codices niet te bepalen (Tob. 3.7).

Ragusa, 1° Ital. naam van → Dubrovnik.

2° Ital. provincie in het Z. van Sicilië; opp. 1 510 km², 245 000 inw. (1934).

3° Hoofdstad der prov. R. (XIV 320 E6), op 500 m boven zee; ca. 50 000 inw. Bekende vindplaats van bitumineuze kalk.

Ragusa Moleti, G e r o l a m o, Siciliaansch schrijver. * 14 Jan. 1851 te Palermo, † 18 Juli 1917 aldaar. R. wisselde zijn stijl om publieke gunst te verwerven; soms volgde hij Carducci na, dan → Verga, of het rhythmisch proza der Franschen. Deed veel om Sicil. folklore bekend te maken, maar zijn willen was sterker dan zijn kunnen.

W e r k e n: Pitré e le tradizioni popolari (1878); Il Signor di Macqueda (roman, 1884). *Ellen Russe.*

Rahab (Hebr., = overmoedig), symbolische naam voor Egypte in Ps. 87 (86).4 en Is. 30.7. Oorspronkelijk beteekende R. een mythologisch zeemonster, dat in sommige Israëlietische scheppingsverhalen [Is.51.9; Job 9.13; 26.12; Ps.89(88).11] bij de schepping der wereld door God overwonnen werd.

Rahab, zondares, die de verspieders, door Josue gezonden, gastvrij opnam in haar woning te Jericho (Jos. 2.1), waarom zij geprezen wordt in den Hebreënbrief (12.31) en door Jacobus (Jac. 2.25). Vermeld onder de voorouders van Christus (Mt. 1.5).

Rahbeck, K n u d L y n e, Deensch praeromantisch schrijver van sprankelend comisch tooneelwerk, drinkliederen en litterair-aesthetische critiek. * 18 Dec. 1760 te Kopenhagen, † 22 April 1830 aldaar.

V o o r n. w e r k e n: L. Holberg (1815 vlg.); Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (1800 vlg.); Erindringer (1824 vlg.). — L i t.: Kyrre, K. L. R. (1929).

Rahier, gem. in het Z. van de prov. Luik (XVI 704 E3); opp. 1 432 ha, 550 inw. (Kath.); rotsachtige en beboschte omgeving. R. was eertijds afhankelijk van de abdij van Stablo.

Rahmani, I g n a t i u s (D i o n y s i u s) E p h r e m II, Syrisch patriarch van Antiochië (1898). * 1848 te Mossoel, † 7 Mei 1929. Oriëntalist en liturgist; vnl. bekend door zijn uitgave van het Testamentum Domini N. J. Chr. (Syrische tekst in Lat. vertaald), Les Liturgies orientales et occidentales, en bijdragen in Studia Syriaca. *Louwerse.*

Raiffeisen, F r i e d r i c h W i l h e l m, grondlegger der boerenleenbanken (**Raiffeisenbanken**). * 30 Juli 1818 te Haam a. d. Sieg, † 11 Maart 1888 te Neuwied. In 1845 benoemd tot burgemeester van Weyerbusch, richtte hij een Konsumverein op, welke het brood voor de helft goedkooper verschafte. In 1849 werd hij burgemeester van Flammersfeld, waar hij een vereeniging stichtte om arme landarbeiders aan vee te helpen en waarbij een spaarkas was aangesloten. In 1852 werd hij burgemeester van Heddendorf, waar hij een weldadigheidsvereeniging stichtte. Hij stichtte in 1872 de Rheinische landwirtschaftliche Genossenschaftsbank en in 1876 een centraalkas, die thans bekend staat als de Deutsche Raiffeisenbank A.G. Voor de theorie zijner credietkassen, zie → Boer (kol. 523/4 en 527/8); zie ook → Landbouwcrediet.

L i t.: Wutig, R. und die nach ihm benannten Spar- und Darlehnskassenvereine (1921); Raiffeisen-Worte; Auszüge a. d. Schriften, Reden und Briefe (1922). *Borret.*

Rails of spoorstaven, → Bovenbouw.

Rail-zeppelin, een in 1931 door Kruckenberg gebouwde gestroomlijnde motorwagen met luchtschroefaandrijving, waarmede een max. snelheid van 230 km per uur werd bereikt. Door de hinderlijke luchtwerveling dwars op de richting van het spoor als gevolg van de luchtschroefaandrijving is de r. evenwel nimmer tot practische toepassing gekomen. *Pot.*

Raimond, → Raymundus.

Raimondi, M a r c a n t o n i o, graveur. * Ca. 1480 bij Bologna, † ca. 1520 ald. Werkte meestentijds te Rome; onderging sterken invloed van Dürer en Luc. van Leyden (van wier werken hij copieerde) en van de Venetianen; daarnaast inspireerde hij zich op de An-

tieken en vooral op Raffael, met wien hij bevriend was en die vele teekeningen voor hem maakte. Na Raffael's dood graveerde hij meest naar werken van Bandinelli en Giul. Romano. Zijn uitgebreid oeuvre heeft groote verdiensten. *Schretlen.*

L i t. : R. Fisher, M. and ital. engravers (1912).

Raimund, F e r d i n a n d, Oostenr.-Duitsch tooneelspeler en -schrijver van de Romantische richting. * 1 Juni 1790 te Weenen, † 5 Sept. 1836 te Pottenstein. De tooneelarbeid van R. gold vooral het volksstuk en het sprookjesspel, dat hij met dichterlijke gratie en gedegenheid van inhoud beoefende. *Baur.*

V o o r n. w e r k e n : Der Alpenkönig und der Menschenfeind (1823) ; Der Verschwender (1834). — U i t g. : historisch-critische d. Castle (1924 vlg.). — L i t. : Börner, R. ; Smekal, F. R. (1920) ; A. Möller, F. R. (1923).

Rainier, M o n t, vulkaan in de Ver. Staten van N. Amerika, Washington (XVIII 608 F5), 4 391 m hoog, in het Cascadengebergte. Samengesteld uit vulkanische asch en lava. Laatste uitbarsting 1914-'15. Er zijn 28 gletsjers, met een totaal opp. van 115 km².

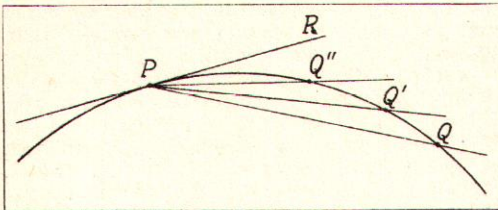
Raja, Rajidae, → Roggen.

Rak (z e i l v a a r t), met leder bekleede en met vet ingesmeerde staaldraadstrop, waarmede de raas aan de stengen verbonden worden. Bij het hijschen en strijken der raas glijdt dit r. langs de steng.

Rak, gedeelte van een vaarwater, dat ongeveer recht loopt, of gedeelte eener rivier tusschen twee opvolgende bochten. Het woord komt ook in samenstelling voor bij benamingen van zeegaten en riviermondingen (Zuid-Oostrak, Rak van Scheelhoek, enz.) en is dan gewoonlijk een vrijwel rechtloopend stuk vaarwater, dat twee grootere waterwegen verbindt. *Wissmann.*

Rakel, mes van staal, koper of gummi voor afstrijken van drukinkt. → Diepdruk; Drukken (2°).

Raken (m e e t k.). De rechte, die een punt P van een kromme met een naburig punt Q verbindt, zal om P draaien, als Q langs de kromme tot P nadert, en ten slotte een grensstand PR bereiken, als P met Q samenvalt. De snijlijn PQ is dan overgegaan in de raaklijn PR; P is het raakpunt. Men zegt, dat PR de kromme in twee samenvallende punten snijdt. Evenzoo

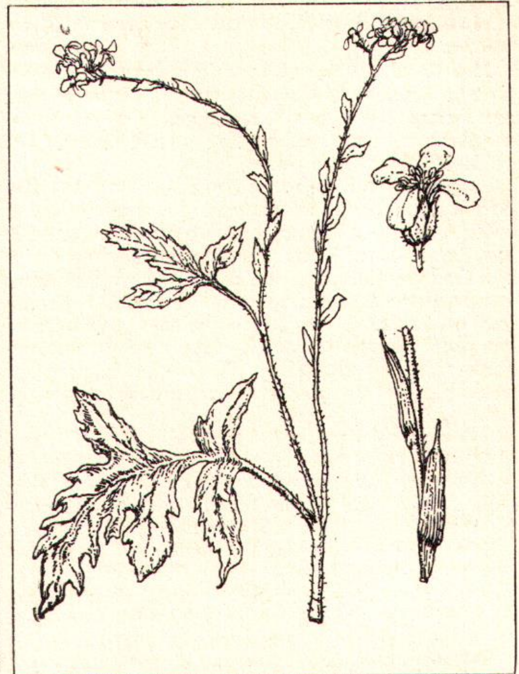

Raken.

is een raaklijn aan een oppervlak een rechte, die dit oppervlak in twee samenvallende punten snijdt. In het algemeen liggen alle rechten, die het oppervlak in P raken of aanraken, in één plat vlak, het raakvlak in P. Een raaklijn van een cirkel en een raakvlak van een bol hebben de eigenschap, dat zij loodrecht staan op den straal naar het raakpunt. Twee krommen of oppervlakken raken elkaar in een punt P (aan), als zij in P dezelfde raaklijn, resp. hetzelfde raakvlak hebben.

Is $y = f(x)$ de vergelijking van een vlakke kromme, dan is de vergelijking van de raaklijn in een punt (a, b) van die kromme: $y-b = p(x-a)$, waarin p de waarde is van het → differentiaalquotiënt dy/dx in het punt (a, b). *v. Kol.*

Raket (Sisymbrium), een plantengeslacht van de fam. der kruisbloemigen; komt met zes soorten in onze streken voor. Het zijn kruidachtige, geelbloemige

Raket (S. officinale).

planten, die alg. op onbebouwde plaatsen voorkomen, eenjarig, tweejarig en soms overblijvend zooals de Hongaarsche r. (S. altissimum). Fijn verdeelde, geveerde bladeren heeft het Sophiekruid (S. Sophia), terwijl de overige soorten veerspletige bladeren hebben, o.a. S. officinale en S. orientale (de Oostersche raket). *Bouman.*

Raketvliegtuig, → Vliegtuig (sub Typen).

Rakitsj, M i l a n, Servisch dichter en politicus. * 30 Sept. 1876 te Belgrado. Nam deel aan den Balkanoorlog, 1912-'13; werd gezant te Kopenhagen (1918), Sofia (1921) en Rome (1927). Als dichter bekend om zijn vaderlandsche liederen, soms erg pessimistisch.

Rakoczy, oud-Hongaarsch adelsgeslacht met groote bezittingen in Noord-Hongarije, waarvan er meerderen tegen de Habsburgsche heerschappij verzet hebben gepleegd. De bekendste is **Frans II,** * 27 Maart 1676 te Borsi, † 8 April 1735; leidde den grooten Hong. opstand 1703-'11.

L i t. : O. Hengelmüller, F. R. und sein Kampf für Ungarns Freiheit 1703-1711 (1913). *v. Gorkom.*

Ràkospalota, voorstad van → Boedapest.

Rakowsche Catechismus, catechismus der → Socinianen.

Rakowski, K r i s t i a n, Sowjet-Russisch staatsman. * 13 Aug. 1873 te Kotel (Bulgarije). Als arts gediplomeerd te Montpellier; tijdens den Wereldoorlog nam hij deel aan Roemeensche en Bulgaarsche agitatie; in April 1917 vestigde hij zich in Rusland; in 1919 president van den Raad van Volkscommissarissen, daarna ambassadeur te Londen en te Parijs; als partijganger van Trotskij in 1929 naar Siberië verbannen. *Cosemans.*

Raleigh, stad in de Ver. Staten van N. Amerika (XVIII 608 L7), hoofdstad van N. Carolina. Ruim 37 000 inw. R. is van beteekenis als katoenmarkt en als centrum van katoenindustrie. Zetel van Kath. bisschop.

Raleigh, sir Walter, Eng. ontdekkingsreiziger, staatsman, geschiedschrijver, dichter, enz. * 1552 (?) te Hayes Barton (Devonshire), † 29 Oct. 1618 te Londen. Studeerde in Oxford. Gedreven door zijn avontuurlijken geest, nam hij deel aan oorlogen in Frankrijk, Holland en Ierland. Ondernam reizen naar N. en Z. Amerika en stichtte, na vele vergeefsche pogingen, Virginia, genoemd naar de Virgin Queen, Elizabeth. Beschuldigd van samenzwering tegen Jacobus I, zat hij een tijd gevangen in den Tower, waar hij zijn History of the World schreef, een typisch voorbeeld van het overladen proza uit dien tijd. Op zijn aandringen publiceerde → Spenser in 1590 de eerste drie boeken van de Faerie Queene. Wegens het in gevaar brengen van de betrekkingen met Spanje werd hij ter dood veroordeeld en onthoofd. Van zijn vnl. philosophische gedichten is The Pilgrimage het bekendst.

Uitg.: Complete Works, ed. door Oldys en Birch (8 dln. 1829); The Poems (ed. Agnes M. C. Latham, 1929). — Lit.: Edw. Thompson, Sir W. R.: The Last of the Elizabethans (1935); Taylor, W. R. (1902); Lemonnier, W. R. (1931). *Beek.*

Rallen (Rallidae), familie van weide- en moerasvogels van middelbare grootte, gekenmerkt door een snipachtigen snavel, zijdelings saamgedrukt lichaam, waadpooten en een korten, vaak opgerichten staart. Er hooren toe: waterral, waterhoentjes, kwartelkoning en meerkoet.

Rallentando (Ital.), muziekterm voor: vertragen.

Rallidae, → Rallen.

Rallye paper (Eng.), wedstrijd per rijwiel, te paard, per auto enz., waarbij de deelnemers om het snelst langs een parcours volgens verschillende posten moeten rijden. Bij elken post ontvangen de deelnemers een briefje, waarin aangegeven waar de volgende post is gelegen. Zij moeten trachten dien post langs den kortsten weg te vinden. Het goed kunnen rijden op de kaart in vreemd terrein, het kunnen overwinnen van zich onverwachts voordoende hindernissen zijn, naast intensieve lichamelijke voorbereiding, eisch. Bekend is de R. p. per auto naar Monte Carlo.

Ram is de naam voor een mannelijk → schaap.

Ram (sterrenbeeld), → Aries.

Ram, 1° aan boord van de oorlogsschepen van oudsher een versterkte vooruitstekende voorsteven, onder of boven water, waarmede getracht werd het vijandelijke schip lek te stooten. Zoo werden oorlogsgaleien meestal van ramstevens voorzien; de zeilschepen zijn voor zoover bekend nimmer van r. voorzien; bij het invoeren van de stoommachine kwam de ram weer in zwang en tot in het begin van deze eeuw werden de groote moderne slagschepen nog van zware ramstevens voorzien. Met de ontwikkeling van het zware en verdragende scheepsgeschut is de ramsteven vrijwel verdwenen.

2° Op scheepswerven gebruikt werktuig, bestaande uit een korten houten balk, waaraan touwen zijn verbonden, waarmede de balk of ram in een houten goot heen en weer kan worden bewogen, zoodat er zware slagen mede gegeven kunnen worden, tegen keggen, wiggen of schoren. *Bijvoet.*

Ram, 1° Hilda, pseud. van Mathilde Ramboux, Vlaamsch Kath. schrijfster. * 31 Oct. 1858 te Antwerpen, † 12 Juli 1901 aldaar. Schreef frissche en gemoedelijke idyllen over het Antwerpsch leven.

Voorn. werken. Poëzie: Een Klaverken uit 's levens akker (1884); Bloemen en Bladeren (1886); Verhuizen (1888); Gedichten (1889; 5-jaarl. prijs v. letterkunde); Nog een Klaverken (1894); Wat zei, wat zong „dat kwezeltje"? (1898). Roman: De Familie Schrikkel (2 dln. 1899). — Lit.: M. Rooses, Derde Schetsenboek (II 1885); S. Daems, Dietsche War. en Belf. (1901, II).

2° Pieter de, Belg. prelaat en historicus. * 2 Sept. 1804 te Leuven, † 14 Mei 1865 aldaar. De voornaamste baanbreker der moderne kerkgeschiedenis in België, vooral als tekst-uitgever; hij stichtte de Annuaire de l'Université de Louvain en de Analectes pour servir à l'histoire eccl*é*s. (1864-1914). In 1834 werd hij door de bisschoppen gekozen als eerste rector van de Kath. univ. te Leuven.

Werken: o.a. Synodicum belgicum (4 dln. 1825-'58); Chronique des ducs de Brabant (van → Edmond de Dynter; 3 dln. 1854-'60); Les quatorze livres.... de.... Molanus.... (2 dln. 1861). — Lit.: L. Van der Essen, La commission royale d'hist. (1934, 78). *Willaert.*

Rama (Hebr., = hooggelegen), Bijbelsche naam van een groot aantal plaatsen in Palestina, waarvan de voornaamste zijn: **1°** R. van Benjamin, het tegenw. Er Ram, 9 km ten N. van Jerusalem. Dit R. is bedoeld in den bekenden tekst van Mt.2.18. Daar past Matthaeus de woorden van Jer.31.15, die de droefheid beschreven van de Israëlietische moeders (in Rachel verpersoonlijkt) over de wegvoering van de Israëlieten, toe op de smart van de vrouwen van Bethlehem (eveneens in Rachel verpersoonlijkt) over haar door Herodes vermoorde kinderen. **2°** R. van Ephraim, de geboorte- en woonplaats van den profeet Samuel. Blijkens 1 Mac.11.34 heette deze stad later Ramathan (in Mt.27.57 Arimathea), een lezing, die ook 1 Reg. 1.1 voorkomt onder den vorm Ramathaim. Volgens het Onomasticon van Eusebius identiek met het tegenwoordige Rentis ten N.O. van Lydda. *A. v. d. Born.*

Rama, held van het Indische epos → Ramajana en later ook vereerd als incarnatie van Wisjnoe. Over de R.-figuur in Indonesië: W. Stutterheim, R. legenden und R. reliefs in Indonesien (1925).

Ramadan [Arab.; Maleisch: Ramelan; op Java: P(oe)oso of Sijam], 9e maand van het Mohamm. maanjaar, gedurende welke de Moslim dagelijks van zonsop- tot zonsondergang moet vasten (→ Sawm). Het begin der maand moet door waarneming van de nieuwe maan, niet door berekening worden vastgesteld. *Zoetmulder.*

Ramaeckers, Georges, Kath. Belg. dichter. * 1875 te Brussel. Van 1911 tot 1914 redigeerde hij „Le Catholique", een maandblad. Schreef o.a. critische monographieën over schrijvers als Verhaeren, Giraud, Rodenbach, Elskamp. Van zijn dichtwerk valt o.m. te noemen: Les Saisons mystiques, L'Hymnaire étoilé, Le Misereor.

Ramaeker, Henri François (pseud. **Ramah**), schilder, lithograaf. * 1887 te St. Joost-ten-Noode. Hij illustreerde de Villages illusoires van Verhaeren met 15 etsen (Leipzig 1913). Werk in de musea te Brussel, Antwerpen, Gent en Luik.

Ramah, pseud. van H. F. → Ramaeker.

Ramajana, tweede epos der Sanskrit-literatuur, minder groot (24 000 dubbelverzen in 7 boeken) dan het → Mahabharata, doch meer een eenheid vormend. Het auteurschap, door de traditie aan Walmiki toegekend, heeft grooter waarschijnlijkheid dan dat van Wjasa voor Mahabharata en → Poerana's. Indië beschouwt hem als den eersten „kunstdichter" (→ kaw-

ja) en inderdaad houdt het R. het midden tusschen volkspoëzie en den gekunstelden hofstijl. Het is tot op heden in alle lagen des volks zeer populair en in vele vertalingen en bewerkingen voortlevend. Het is nog in drie verschillende recensies voorhanden, waarin steeds eerste en laatste boek als latere toevoegsels te herkennen zijn. Het niet meer te herstellen origineel is waarsch. jonger dan dat van het Mahabharata, maar eerder tot zijn huidigen vorm gekomen; 4e of 3e eeuw v. Chr. is waarsch. de tijd van Walmiki's dichten.

Inhoud. Rama, oudste zoon van Dasjaratha, koning van Ajodhja, wordt door machinaties van zijn stiefmoeder van de troonopvolging uitgesloten en trekt zich met zijn vrouw Sita als kluizenaar in het woud terug. Daar wordt Sita door den demonenvorst Rawana geroofd en naar Langka (Ceylon?) gevoerd. Met behulp van den apenvorst en vooral van diens getrouwe, Hanoeman, slaagt Rama na veel avonturen er in, Sita te bevrijden.

Lit.: H. Jacobi, Das R. (1893); A. Baumgartner S.J., Das R. und die Rama-lit. der Inder (1894); M. Winternitz, Gesch. der Ind. Lit. (I 1907). — Vert. (Eng.) o.a. van Manmatha Nath Dutt (1892-'94; volledig, proza). *Zoetmulder.*

Ook in den Indischen Archipel heeft zich het R. een belangrijke plaats in de verschillende litteraturen (Maleisch, Javaansch, enz.) verworven. Bekend zijn vooral de Oud-Javaansche Kakawin Ramajana, misschien reeds vóór het jaar 1000 tot stand gekomen, van een onbekenden dichter, door Kern in 1901 uitgegeven en sindsdien door hem en Juynboll in afleveringen vertaald; de Nieuw-Javaansche Serat Romo van Josodipoero (eerste helft 19e eeuw) en de Maleische Hikajat Sri Rama. *Berg.*

Lit.: W. F. Stutterheim, Rama-legenden und Rama-reliefs in Indonesien (1925); A. Zieseniss, Die Rama-sage bei den Malaien, ihre Herkunft und Gestaltung (1928).

Ramakrisjna, Bengaalsch Brahmaan. * 20 Febr. 1834 te Karmapoekar, † 16 Aug. 1886 bij Calcutta. Inspirator meer dan stichter van The Ramakrishna Mission, daar het vooral zijn leerling → Wiwekananda was, welke deze beweging in het leven riep. R. beleed een eclectisch theopanisme, dat in alle godsdiensten wegen ziet naar de eene waarheid: dat God het al is en alle menschen dus één in God. The R. Mission ontwikkelde zich, vooral in Bengalen, hoofdzakelijk tot een beweging van sociale hulp.

Lit.: R. Rolland, Vie de R. (1930). *Zoetmulder.*

Ramalhão Ortigão, José Duarte, Portug. literair criticus. * 1836 te Oporto, † 1915 te Lissabon. Als prominent figuur in de Coimbra-groep, reageerend op het romanticisme, publiceerde hij As Farpas (1871-'87) begonnen in samenwerking met zijn vriend Eça de Queiroz. Voorwerp van zijn scherpe critiek, subtiel van stijl, is vooral het contemporaine leven van Lissabon. Een geestig reisverhaal schreef hij over Nederland: A Hollanda (1883).

Verdere werken: O Culto das Artes en Portugal (1896); Ultimas Farpas (1916). — Lit.: R. Jorge, R. O. (Lissabon 1915). *Terlingen.*

Raman, Chandrasjara Wenkata, Ind. natuurkundige. * 7 Nov. 1888 te Trichinopoly (Voor-Indië). Sinds 1917 prof. aan de univ. te Calcutta. Hij onderzocht eerst trillende snaren, vervolgens lichtverstrooiing aan moleculen. Hierbij vond hij in 1928 het naar hem genoemde Raman-effect (zie onder), waarvan hij direct de juiste verklaring zag en waarvoor hij in 1930 den Nobelprijs kreeg. R. bevorderde krachtig het natuurkundig onderzoek in Indië.

Werken: Vibrations of bowed stringed instruments (1918); Molecular diffraction of light (1922); K. W. F. Kohlrausch, Der Smekal-Raman-effect.

Raman-effect. Valt licht van een bepaalde golflengte op een stof, dan wordt het verstrooid; het verstrooide licht heeft dan dezelfde golflengte als het opvallende. Bestaan de moleculen van de stof echter uit meerdere atomen, dan kan het spectrum van het verstrooide licht behalve de spectraallijn van het opvallende licht nog een aantal zwakkere lijnen bevatten van een iets grootere golflengte. Dit is het R.-e. (ontdekt door Raman in 1928). De verklaring is deze: Het kan gebeuren, dat de energie van een opvallend lichtquant (→ Quantentheorie) voor een klein gedeelte gebruikt wordt om een molecule in een toestand te brengen met meer energie. Het overschot van het quant wordt dan verstrooid; dit heeft nu minder energie, dus volgens de formule $E = h\nu$ een kleinere ν en dus een grootere golflengte dan de opvallende quanten. Het R.-e. verschaft gegevens over de energieverschillen van de mogelijke toestanden van het molecule, dus over den bouw der moleculen.

Ramananda, Indisch godsdienstprediker uit de 15e eeuw, die het mysticisme, dat in de Wisjnoeïtische sekten in Zuid-Indië was opgebloeid, naar Noord-Indië overbracht en daar een godsdienstige beweging inleidde, die o.a. door → Kabir en Toelsi Das werd voortgezet en een rijke mystieke poëzie voortbracht. *Zoetmulder.*

Ramanoedzja, na → Sjankara belangrijkste der → Wedanta-philosofen. R. leefde begin 12e e. in Zuid-Indië en leerde in zijn hoofdwerk Sjribhasya („heerlijke commentaar") een „gequalificeerd monisme" (wisjistadwaita), waarin hij de eischen der persoonlijke godsliefde (bhakti) met het monisme der Wedanta tracht te vereenigen, door zielen en wereld als modi of qualificaties van het Brahma te beschouwen.

Lit.: Kumarappa, Hindu Conception of the Deity (1934); P. Zoetmulder, Pantheisme en Monisme in de Jav. Soeloeklitteratuur (1935). *Zoetmulder.*

Rambouillet, Catherine de Vivone de Savelli, marquise de, een der merkwaardigste vrouwen van de 17e-eeuwsche Fransche letterkundige wereld. * 1588 te Rome, † 1665 te Parijs. In de salons van het „Hôtel de Rambouillet" ontving ze vanaf 1615 een uitverkoren schaar merkwaardige gasten (vooral literators), die met haar een kern vormden van den Franschen „bon ton". Men ontmoette er: Racan, Chapelain, Le grand Condé, Benserade, Ménage, Balzac, Corneille en Bossuet. Taalverfijning, de preciositeit nabij, ging uit van dit cultuurcentrum. *Willemijns.*

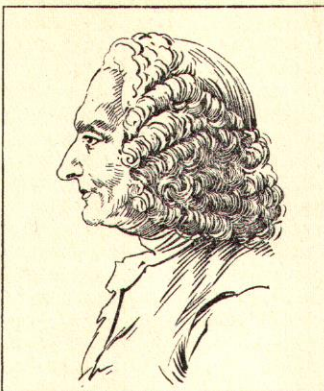
Rambouilletschaap, het → merinoschaap, zooals het zich onder invloed van klimaat, bodem en voeding in Frankrijk heeft ontwikkeld. Het is er zwaarder geworden, de wol is iets grover, maar langer en dieper gestapeld. De naam is afkomstig van de staatsfokkerij Rambouillet bij Versailles. Deze schapen zijn veel gekruist met Fransche landschapen en leverden de zgn. métis merinos. Veel van deze dieren zijn naar Duitschland geëxporteerd. *Verheij.*

Ramboux, Mathilde, → Ram (Hilda).

Rameau, Jean Philippe, componist. * 25 Sept. 1683 te Dijon, † 1764 te Parijs. 1715-'32 organist te Lyon en Clermont. Door Lodewijk XV benoemd tot Compositeur de cabinet (1745). R. is de belangrijkste Fr. componist der 18e eeuw; beteekenis als clavecinist, operacomponist en theoreticus (tertsen-

opbouw der accoorden, leer der omkeeringen). Zijn theorieën werden fel bestreden door J. J. Rousseau.

Werken: opera's o.a. Hippolyte et Aricie, Castor et Pollux, Zoroastre; cantaten; motetten. Voor klavier : Pièces de clavecin, balletten, o.a. Les Indes galantes. Geschriften : Traité de l'harmonie (1722); Génération harmonique (1737).— Lit.: L. de la Laurencie, J. Ph. R. (1908); Masson, L'Opéra de R. (1930). *Piscaer.*

J. Ph. Rameau.

Ramée, Louise de la, → Ouida.

Ramegnies (lez Quevaucamps), gem. in het W. van de prov. Henegouwen (XII 176 B3); opp. 144 ha, ca. 200 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt; kerk uit de 17e e.; kasteel R. werd reeds in de 10e e. vermeld.

Ramegnies-Chin, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, aan de Schelde (XII 176 A2); opp. 429 ha, ruim 800 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt; kerk met bezienswaardige gedeelten. Vroegere baronie.

Ramelot, gem. in het Z.W. van de prov. Luik (XVI 704 C3); opp. 502 ha, ca. 300 inw. (Kath.); rotsachtige en beboschte omgeving; landbouw en veeteelt; Romeinsche vondsten. R. was vroeger afhankelijk van het hertogdom Luxemburg.

Ramenas (Raphanus sativus niger), nauw aan de → radijs verwante plant. De radijs is steeds eenjarig en klein, de r. is vaak tweejarig en de knollen worden veel grooter. De kleur der knollen is wit, geel, violet, grijs of zwart. Men onderscheidt zomer- en winterrassen.

Ramesseum noemt men den grooten Amoentempel ten W. van den Nijl, tegenover → Thebe. Het R. is gebouwd door Ramses II, en ong. voor de helft vervallen. De reliëfs toonen vnl. Ramses II in religieuze functies of scènes uit zijn oorlog in Syrië in 1294 v. Chr.

Ramessieden (= afstammelingen van Ramesses) noemt men de pharao's van Ramses II tot en met Ramses XI. Zie verder → Ramses.

Ramet, gem. ten Z.W. van Luik (XVI 704 C2); opp. 1 206 ha, ca. 3 800 inw. (Kath.). Maasdal. Landbouw, veeteelt, boschbouw; steenkoolmijnen, steengroeven. Merkwaardige kerk uit de 18e e.; bezienswaardige grot te Ramioul, kasteelen Croix-Saint-Hubert en La Torette. R. omvatte eertijds drie heerlijkheden, nl. Ramet, Ramioul et Sart-le-Diable en Ivoz. *V. Asbroeck.*

Ramet Haram el Chalil, eigenlijk Haram Ramet el Chalil (Arab., = het heiligdom van de hoogte van den „Vriend van God", d.i. van Abraham), ten N. van Hebron, de plek, waar volgens de traditie de eik van Mambre stond (Gen 13.18). Opgravingen door dr. A. E. Mader in opdracht van de Görresgesellschaft (1926-'28) hebben Rom. monumenten blootgelegd.

Ramière, Henri, Jezuïet, theoloog en ascetisch schrijver. * 10 Juli 1821 te Castres, † 3 Jan. 1884 te Toulouse. In 1861 verbond hij het door p. Gautrelet gestichte → Apostolaat des Gebeds aan de eerherstellende devotie tot het H. Hart.

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI, IX); Parra, le Père H. R. (1934).

Ramillies-Offus, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 E4), samengesteld uit twee kleine, oude parochies; opp. 813 ha; ca. 650 inw. (Kath.). Op 23 Mei 1706 bevocht Marlborough, aan het hoofd van de geallieerden, te R. een beslissende overwinning op de Franschen onder Villeroy.

Ramleh, vóórstad ten O. van Alexandrië (I 536 bijkaartje Nijldelta A1); ong. 60 000 inw.; zomerverblijfplaats van Alexandrië en Kaïro.

Ramler, Karl Wilhelm, Duitsch dichter uit de → Aufklärung, bewust navolger van de Antieken (vooral Horatius). * 25 Febr. 1725 te Kolberg, † 11 April 1798 te Berlijn.

Uitg.: Poetische Werke, d. Göckingk (1800). — Lit.: Freydank, Goethe und R. (1928).

Rammazeyn, J., boekdrukker te Den Haag, waar hij in 1656 in het gilde trad. Hij drukte er vsch. bekende werken, bijv. Ockenburgh. Ook de Gazette de la Haye. Schrijver van lofdichten, gaf hij afzonderlijk uit Jockende Ernst of het Loon der Goede en Straf der Quaede etc. Zinnenspel (1671). *Vermeeren.*

Lit.: Kalff, Gesch. der Ned. Lett. (V, 135); Frederiks en v. d. Branden (in: Biogr. Wbk. [2]1891, 636).

Rammekens, ook wel Zeeburg genaamd, fort ten O. van Vlissingen, was in de 16-17e eeuw een vesting van beteekenis. In 1573 werd het op de Spanjaarden veroverd en 1585-1616 behoorde het tot de versterkingen, die Engeland als onderpand voor de terugbetaling der geleende sommen bezet hield.

Rammel, mechanisch klokkenspel. → Beiaard.

Rammelaar, naam voor mannetjeshaas of -konijn.

Rammelblok, éénschijfs ijzeren katrol of hijschblok in gebruik bij het laden en lossen van lichte ladingen.

Rammeleire, Gillis de, Gentsch rederijker, in 1515 en 1517 de deken der Fonteinisten. Van hem is een Testament, waarin hij zijn „snoede ketijvich" leven betreurt.

Uitg.: C. P. Serrure (in: Vaderlandsch Museum, IV).

Ramnes, een der drie oude stamtribus te Rome. → Tribus.

Ramolino, Maria Laetitia, → Bonaparte (sub I, 2°).

Ramón de la Cruz, → Cruz Cano y Olmedilla (R. de la).

Ramón Lull, → Lullus (Raymundus).

Ramos de Pareja, Bartolomeus, Spaansch muziektheoreticus. * Ca. 1440 te Baeza (Andalusië), gaf onderricht te Salamanca, later te Bologna. Vandaar ging hij naar Rome, waar hij in 1491 nog vermeld wordt. Hij schreef een traktaat Musica practica en vernoemt daarin een ander werk Introductorium seu Isagogicum, dat echter verloren ging. R.'s werk heeft groote beteekenis voor het formuleeren der toonafstanden en den samenklank.

Lit.: Musica practica, opnieuw uitgegeven d. J. Wolf (1901). *Lenaerts.*

Rampok of Rampog (Jav., Soend., Mal., = met zijn velen aanvallen). R. wordt speciaal gezegd van roovers, die in troepen optreden. De omgeving van Batavia heeft ook nu nog herhaaldelijk van zulke rooverbenden te lijden. Men schrijft dit wel eens toe, eensdeels aan de aanwezigheid van vele particuliere

landerijen in de omstreken, anderdeels aan de omstandigheid, dat de omstreken van Batavia vanouds het verzamelpunt zijn van allerlei verkeerde elementen, die aangetrokken worden door de groote stad.

De bestrijding is daardoor zoo moeilijk, doordat de bevolking uit vrees voor wraak aan de politie geen inlichtingen durft te verstrekken, en zelfs dorpshoofden zich bij nadering der politie uit de voeten maken uit vrees, dat de roovers zullen meenen, dat ze de politie helpen. *Olthof.*

Rampolla, Mariano, markies del Tindaro, kardinaal-staatssecretaris van Leo XIII (1887-1903). * 17 Aug. 1843 te Polizzi (Sicilië), † 17 Dec. 1913 te Rome. R. bracht het pausdom weer tot wereldpolitieke beteekenis. Zijn verzoeningspolitiek met Frankrijk mislukte evenwel. Nadat door veto van Oostenrijk de verkiezing van R. tot paus verhinderd was (1903), trok hij zich terug als staatssecretaris en leefde als ernstig, stil asceet, terwijl hij wetenschappelijke werken schreef. *Beijersbergen van Henegouwen.*

Kardinaal Rampolla.

Lit.: → Leo XIII; A. V. Müller (1914); E. Vercesi, Tre Secretari di Stato (1932); J. Schmidlin, Päpstgesch. der neuesten Zeit (II 1934, III 1936).

Ramsay, 1° Allan, Schotsch dichter en pionier van de naturalistische beweging, die in Engeland haar hoogtepunt bereikte in de Romantieke Reactie (18e e.). * 15 Oct. 1686 te Leadhills (Lanark), † 7 Jan. 1758 te Edinburgh. Zijn gedichten zijn vaak satyrisch en hebben veelal het leven van de lagere standen tot onderwerp. Aan zijn groote liefde voor het Schotsch danken wij de Tea-Table Miscellany (1724), een collectie nieuwe liedjes op oude Schotsche melodieën, en de Evergreen, een collectie oude Schotsche gedichten. Bekend is zijn herderspel The Gentle Shepherd. Hij bereidde den weg voor Burns.

Lit.: Burns Martin, A. R. (1931); A. Gibson, New Light on A. R. (1927). *Beek.*

2° Sir William, Eng. chemicus. * 2 Oct. 1852 te Glasgow, † 23 Juli 1916 te Hazlemere Bucks. Prof. in de chemie te Bristol en later aan het University College te Londen. Beroemd door zijn vele ontdekkingen op anorganisch en physisch-chemisch terrein. In samenwerking met lord Rayleigh en later met Travers ontdekte hij in de jaren 1894 tot 1900 de zgn. → edelgassen, waarvan hij eerst het argon en helium en vervolgens het neon, krypton en xenon uit de dampkringslucht afzonderde. Van overwegende beteekenis was ook het door R. met F. Soddy waargenomen verschijnsel, dat de emanatie van het radium (→ Radioactiviteit) na verloop van eenigen tijd vanzelf overgaat in het edelgas helium. In 1904 verkreeg R. den Nobelprijs voor chemie. *Hoogeveen.*

Lit.: Bugge, Das Buch der grossen Chemiker (II).

3° Sir William Mitchell, Klassiek Eng. philoloog. * 15 Maart 1851 te Glasgow, 1885 prof. te Oxford, 1886-1911 te Aberdeen. Bekend om zijn onderzoekingen over de geographie van Klein-Azië in de Oudheid. Zijn werken zijn belangrijk voor de kennis der eerste Christentijden.

Ramsden, Jesse, opticien. * 6 Oct. 1735 te Halifax, † 5 Nov. 1800 te Brighton. Hij construeerde vsch. uitstekende instrumenten, o.a. een verdeelmachine en het naar hem genoemde **oculair van Ramsden** (1783). Dit bestaat uit twee gelijke, planconvexe lenzen (veld- en ooglens), met de bolle zijde naar elkaar toegekeerd en waarvan de afstand gelijk is aan den brandpuntsafstand van elk der lenzen. Het door het objectief gevormde beeld ligt even buiten het oculair, dicht bij de veldlens. Het oculair van R. geeft mogelijkheden voor de correctie van beeldfouten en kan gebruikt worden in kijkers en microscopen. Het is echter veel minder in gebruik dan het oculair van → Huygens.

Ramsdonk, gem. in de Belg. prov. Brabant (VI 96 C1); opp. 432 ha; ca. 800 inw. (Kath.); landbouw.

Ramsel, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 D4); opp. 1 181 ha; ca. 2 700 inw. (Kath.). Kanton en dekenaat Westerloo. Zand- en kleigrond, landbouw; steenbakkerij. In 1842 van Westerloo gescheiden en als parochie opgericht; in 1865 als gemeente van Herselt afgescheiden. De kapel is in 1887 afgebrand en in 1891 vervangen door de St. Hubertuskerk, waarvan de baksteentoren nog in Renaissance is. *Lauwerijs.*

Ramses, Ramses-stad, grensvesting en residentie der Ramessieden in de buurt van → Pelusium, waaraan blijkens Ex. 1. 11 meegebouwd is door de Israëlieten. Voor de juiste ligging zie men Journ. of Egypt. Archeol. (5, 1918) en Revue Bibl. (1930, 5-28). *Bent.*

Ramses (Ramesses) heetten meerdere pharao's van het Nieuwe Rijk. Het meest bekend zijn R. II en R. III. Zie afb. 3, 4 en 6 op de pl. t/o kol. 65 in dl. XV; afb. 4 op de pl. t/o kol. 768, en afb. in kol. 811, beide in dl. IX.

Ramses II regeerde ong. 1299-1232 v. Chr. Hij voerde een grooten oorlog met de Hettieten, die hij in 1294 bij Kadesj versloeg. Ong. 1278 werd de vrede gesloten. In zijn verdere regeering bepaalde de pharao zich er toe het in Palestina onderworpen gebied te behouden, en geleidelijk verslapte de kracht van Egypte. Ontzaglijk veel bouwwerken liet R. II bouwen, veelal versierd met tafereelen uit de oorlogen, door hem in zijn jeugd gevoerd. Zie onder → Aboe Simbel, → Luxor, → Ramesseum. R. II werd in de → Koningsvallei begraven, vanwaar zijn mummie naar Kairo is overgebracht.

Ramses III regeerde ong. 1197-1165 v. Chr. In het begin zijner regeering werd het machtige rijk der Hettieten vernietigd door volkeren uit het Middellandsche-Zeegebied, die zich daarna tegen Egypte richtten. Intusschen vielen ook de Libyers Egypte aan, die in 1292 en 1286 door R. III verslagen werden. Tusschen deze twee aanvallen in versloeg R. III de uit Syrië aandringende zeevolkeren. Later heeft hij nog meerdere overwinningen in Syrië bevochten. De tweede helft zijner regeering was vreedzaam. Evenals R. II, dien hij blijkbaar als zijn voorbeeld beschouwde, bouwde R. III veel, o.a. in → Medinet Haboe. Meer dan de helft van de bouwwerken van Oud-Egypte zijn van R. II en R. III. R. III werd waarsch. ten gevolge van een samenzwering in den harem gedood en begraven in de → Koningsvallei, vanwaar zijn mummie naar Kairo is overgebracht.

Ramses IV tot en met **Ramses XI** zijn onbelangrijke vorsten geweest, die hun macht verloren aan de hoogepriesters van → Thebe en die te zamen van ong. 1165 tot 1085 geregeerd hebben. *Bent.*

Ramsgate, badplaats en marktstad aan de Noordzeekust in het Eng. graafschap Kent (XII 464 G6); ca. 34 000 inwoners.

Ramskapelle, 1° gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N. van Brugge, aan het Kanaal van Schipdonk. Opp. 788 ha; ca. 600 inw. (Kath.). Polderstreek; landbouw.

2° Gemeente in de prov. West-Vlaanderen, ten Z.O. van Nieuwpoort, aan den IJzer. Opp. 1 532 ha; ca. 800 inw. (Kath.). Polderstreek; landbouw. Geheel vernield gedurende den Wereldoorlog. *Hennus.*

Ramus, Petrus (Pierre de la Ramée), Fransch wijsgeer der Renaissance. * 1515 in Picardië, † 1572 te Parijs. Verwoed tegenstander van het Aristotelisme, wil de Aristotelische logica door een nieuwe „natuurlijke" logica vervangen.

Werken: Aristotelicae animadversiones; Dialectica seu logica naturalis. — Lit.: F. Sassen, Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933); I. v. d. Berg, De strijd om de logica (1935). *F. Sassen.*

Ramuz, Charles Ferdinand, productief Zwitsersch Franschtalig regionalistisch romancier, vooral in eigen land zeer populair. * 24 Sept. 1878 te Cully (Vaud). Met realistische accuratesse en ingeboren lyrischen impuls vertolkt hij het bijgeloof en de ruwe tradities van kleine dorpelingen en boeren uit Vaud. Deze realistische legenden zijn in een gewild stroeve, maar zeer expressieve en pittoreske taal, vol provincialismen, geschreven. *Willemyns.*

Voorn. werken: Jean-Luc Persécuté (1909); Le Règne de l'Esprit malin (1917); La Guérison des Maladies (1917); Terre du Ciel (1918; nieuwe uitg. in 1925, getiteld: Joie dans le Ciel); Présence de la Mort (1923); La Grande peur dans la Montagne (1926); La Beauté sur la Terre (1928); Fête des Vignerons (1930).

Ram van Schalkwijk, jhr. Godefridus, Ned. priester. * 8 Febr. 1687 te IJsselstein, † 11 Juli 1755 te Montfoort. Zoon van Mardus R. v. S. en Thimothea Maria van Burmania; 1714-'24 pastoor te Den Hoef (Utr.), 1724-'55 te Montfoort, 1731-'55 aartspriester van Utrecht.

Lit.: verspr. notities Arch. Aartsbisd. U. (zie Register, dl. LI).

Ran (mythol.), echtgenoote van → Aegir.

Rana, → Kikvorschen.

Ranau, de grootste hoogvlakte van Z. Sumatra (Ned.-Indië), in het Z. der residentie Palembang. Ze bestaat uit tufsteen en is gemiddeld 500-700 m hoog. Voorn. voortbrengselen: tabak, koffie en rubber. In het Z. ligt het Ranau-meer (126 km²), waaruit zich de berg Seminoeng verheft (1 881 m), die in het Z. de hoogvlakte afsluit. *v. Vroonhoven.*

Ranavalo III, laatste koningin van Madagaskar (1883-'96). * 1862, † 1917 te Algiers, waarheen zij door de Franschen verbannen was.

Rance, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 D/E 6); opp. 1 929 ha, ca. 1 600 inw. (Kath.). Landbouw, veeteelt, boschbouw, steengroeven. Kerk uit de 18e e.; overblijfselen van oud kasteel; eertijds heerlijkheid, afhankelijk van Beaumont. *V. Asbroeck.*

Rancé, Armand Jean le Bouthillier de, Cisterciënser abt. * 9 Jan. 1626 te Parijs, † 27 Oct. 1700 te La Trappe. Uit familiebelang tot den geestelijken stand bestemd en met rijke inkomsten begiftigd, leidde hij als priester aanvankelijk een wereldsch leven. Tegenslag bracht hem tot inkeer rond 1660; hij trok zich terug in zijn abdij van La Trappe, waar hij in 1664 werd geprofest en de abtswijding ontving. In zijn Règlement de La Trappe keerde hij tot de oorspr. observantie der → Cisterciënsers terug. Hij was zeer heftig in de polemieken, welke zijn opvattingen uitlokten.

Werken: Règlement de la Trappe; Traité de la sainteté et des devoirs de la vie monastique (1683); Réponse au Traité des Etudes monastiques (1692); Lettres de piété (2 dln. 1702). — Lit.: H. Brémond, L'Abbé Tempête (1929); Jen, Essai sur la vie de l'abbé de R. (1932). *Lindeman.*

Ranch, Hieronymus Justesen, Deensch predikant-dichter, vooral van schooltooneelstukken. * 1539, † 1607.

Voorn. werken: Kong Salomons hylding: Samsons faengsel; Karrig Nidding; Fuglevise. — Uitg.: d. S. Birket Smith (1876 vlg.).

Randag, Humbert, Franciscaan. * 18 Oct. 1895 te Amsterdam. Bezocht aldaar de Rijksacademie, maakte ontwerpen voor paramentiek, verder gebrandschilderde ramen, muurschilderingen, mozaïeken, o.a. twee in het Ned. kunsthistorisch Inst. te Rome.

Randerigheid (plantenziektenk.), ziekteverschijnsel bij vsch. planten voorkomende, waarbij de bladrand afsterft. Het heeft niet steeds dezelfde oorzaak. Bij kropsla is het in den regel het te diep onderspitten van stalmest, bij aalbessen komt r. voor als gevolg van de toediening van chloorhoudende kalimeststoffen, terwijl bij allerlei planten, ook bij aalbes, kaligebrek verschijnselen van r. teweeg kan brengen. R. mag niet worden verward met de ook weer bij bessen voorkomende bladrandverkleuring ten gevolge van te zuren grond. *Rietsema.*

Randers, Deensche stad aan de O.-kust van Jutland (VIII 688 C/D 2), aan Guden Aa en Randersfjord; ca. 27 700 inw.; hoofd- en havenplaats van het ambt Randers, knooppunt van spoorwegen; constructiewerkplaatsen, handschoenindustrie. Gotische St. Mortenskirke uit 14e en 15e e. Ziekenhuis van de zusters van St. Jozef. *fr. Stanislaus.*

Randfacies (geol.) noemt men de bijz. ontwikkeling, die vele stollingsgesteenten vertoonen in de nabijheid van het contact met de omgeving: door snellere afkoeling eenigszins porphyrische structuur (bij gangen zelfs glazig); dit is het voornaamste kenmerk, hoewel ook chemische verschillen met de rest van het gesteente optreden. *Jong.*

Randhoek (natuurk.), hoek gevormd door het vrije oppervlak van een vloeistof, in aanraking met een vasten wand, met dien wand (→ Capillariteit). Bij volledige bevochtiging (bijv. volkomen gereinigd glas en water of alcohol) is die r. practisch nul.

Randinzinking of randtrog, aan de randen van het vaste landsplat voorkomende diepzeeslenken. → Slenk.

Randjesbloem (Arabis), ook begijntje, scheefkelk of rijstebrij genaamd, een plantengeslacht van de fam. der kruisbloemigen; komt met een 100-tal soorten in de gematigde streken van het N. halfrond en in Z. Amerika voor. Veel gekweekt wordt A. alpina (caucasica) als randbloem om perken, met groote witte bloemen; ook is er een bontbladerige variëteit. Op kalkrijken grond wordt in onze streken A. hirsuta, de ruige scheefkelk, gevonden, die tot 90 cm hoog wordt. *Bouman.*

Randkaas. Bij het persen van de kaas (→ Kaas, sub Kaasbereiding) vormt zich in mindere of meerdere mate een rand tusschen den wand van den kaasvorm en den volger. Deze randen worden afgesneden, ver-

zameld, in lauwwarm water of in slappe pekel opgeweekt, gemalen en tot kaasjes geperst. Zij zijn altijd minderwaardig. *Verheij.*

Randplaten of marginaalplaten (nat. hist.), 1° kalkplaten uit het huidskelet der stekelhuidige dieren, die den zijkant der armen bedekken.

2° Aan den rand van het rugschild der schildpadden gelegen hoornplaten.

Randtrog, → Randinzinking.

Randzee, aan den rand van oceanen gelegen zee, gedeeltelijk door land omgeven en van den oceaan gescheiden door een keten van eilanden.

Ranenfjord, 70 km lange fjord aan de W.-kust van Noorwegen op 66° N., de houtrijkste fjord van Nordland. De vorm der Ranenbooten geldt voor den nationalen. Aan het einde van de fjord ligt Mo met ten N. ervan de pyrietgroeven van Bosmo.

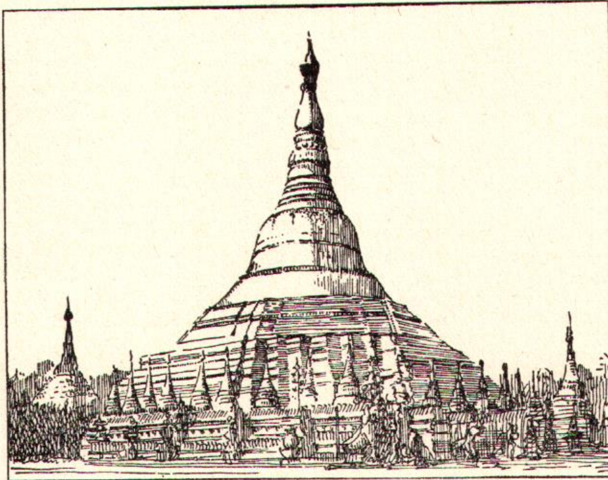
Rang, → Kromme; Oppervlak.

Rangabes of Rangavis, Alexandros Rizos, Grieksch geleerde en staatsman. * 25 Dec. 1810 te Konstantinopel, † 29 Jan. 1892 te Athene. R. bekleedde sinds 1831 vsch. staatsambten, werd in 1867 hoogleeraar in de archaeologie te Athene, publiceerde talrijke werken op archeol. en philol. terrein, en schreef vsch. dichtwerken en novellen. *W. Vermeulen.*

Rangifer, → Herten.

Rangnummer is een ander woord voor → atoomnummer.

Rangoen (Eng. Rangoon), hoofdstad van de Britsch-Ind. prov. Birma (X 224 H4), 34 km boven de monding van de Rangoenrivier, een delta-arm van de Irawadi. Ca. 440 000 inwoners (36% Hindoe, 32% Boeddh., 18% Moh., 8% Christen). R. is de zetel van den apost. vic. van Z. Birma en van een Anglic. bisschop. Beroemd is de 112 m hooge Sjwe Dagôn pagode, een Boeddh. heiligdom. Deze pagode is geheel bedekt met zuiver goud. De stoepa heeft den vorm van een kegel, die boven den reliekschrijn opgericht is. De plaats voor den eeredienst is het platvorm. R. heeft verder een univ., dierentuin, en prachtige parken. Voortreffelijke haven. Derde handelsstad (na Calcutta en Bombay). Uitvoer van rijst, teakhout, huiden, katoen en aardolie. In 1925 was het havenverkeer: 3 198 schepen met 8,24 millioen N.R.T. Sedert 1852 is R. in Eng. bezit. *Sipman.*

Rangoen. Sjwe Dagôn pagode.

Rangtalen, naam, die wel gebruikt wordt ter aanduiding van wat sommige auteurs „taalsoorten" noemen en van wat in het artikel → Java, sub Javaansche taal, is aangeduid met den term „sociale differentiaties". Het verschijnsel treedt sterk op den voorgrond in het Javaansch, het Soendaasch en het Balisch, maar komt in mindere mate ook elders voor. *Berg.*

Rangtelwoord of ordinale (< Lat. ordo = reeks) is een telwoord, dat een nummer in een volgorde aangeeft. Over hun ontstaan bij de vsch. volken, zie Onze Taaltuin (I, de 2e en de 4e phase, blz. 266 vlg. en 282 vlg.).

Ranieri, Antonio, Ital. historicus en schrijver. * 8 Sept. 1806 te Napels, † 22 Jan. 1888 te Portici bij Napels. R. beroemde zich hoofdzakelijk op zijn vriendschap met Leopardi, met wien hij te Florence en Napels samenwoonde in 1832 en '33. Maar in zijn biographie belicht hij den dichter niet gunstig en speelt zelf de mooie rol. R., die balling was in Engeland en Frankrijk, liet belangrijke briefwisselingen na aan de bibl. van Napels. *Ellen Russe.*

Werk: Ginevra o l'orfanella della Nunziata (1839; een felle roman over de Bourbonsche regeering).

Ranigandzj, steenkolenveld in Britsch-Indië (23°32′ N., 87°14′ O.), dat sedert 1820 in exploitatie is en buitengewoon rijk is.

Ranke, 1° Johannes, anthropoloog. * 23 Aug. 1836 te Thurnau (Beieren), † 26 Juli 1916 te Solln bij München. De eerste prof. in de anthropologie in Duitschland. Bestudeerde vooral de afkomst der Zuid-Duitschers; hij slaagde er in, de anthropologie tot een erkende wetenschap te verheffen. Vooral vermaard is zijn leerboek Der Mensch (2 dln. 1886-'87).

Lit.: Birkner, Nachruf auf Ranke (1916). *v. Velthoven.*

2° Leopold von, historicus. * 21 December 1795 te Wiehe (Thüringen), † 25 Mei 1886 te Berlijn. Prof. te Berlijn in 1825. Hij legde zich toe op de internat. geschiedenis van de 16e en 17e e., later ook van de 18e e. Zijn werken rusten op breede archief-navorschingen en scherpe bronnencritiek; hij bedoelde een objectieve kennis der feiten, „wie es eigentlich gewesen sei", en trachtte ook de psychol. grondoorzaken der gebeurtenissen te ontdekken. Soms laat hij zijn oud-Prot. vooroordeelen uitkomen.

Voorn. werken: Die römischen Päpste i. d. letzten vier Jahrh. (nieuwe uitgave 1900); Deutsche Gesch. i. Zeitalter der Reformation (nieuwe uitg. 6 dln. 1925); Zwölf Bücher Preussi-

L. von Ranke.

scher Gesch. (nw. uitg. 5 dln. 1878); Französische Gesch. im 16. u. 17. Jahrh. (6 dln. [4]1876); Englische Gesch. i. 16. u. 17. Jahrh. (9 dln. [4]1879); Weltgeschichte (tot Otto den Gr.; [5]1922); Sämtliche Werke (54 dln. 1876-'90; een nieuwe uitgave is aan het verschijnen sinds 1925). *Willaert.*

Ranken, → Hechtorganen; Haptotropie.

Rankine, William John Macqueen, natuurkundige. * 5 Juli 1820 te Edinburgh, † 24 Dec. 1872 te Glasgow, waar hij sinds 1852 prof. was. Zijn voornaamste werk wordt gevormd door warmtetechnische onderzoekingen van de stoommachine. Van hem is het woord „energie" voor arbeidsvermogen (1885). Verder gaf hij de naar hem genoemde formule over den wrijvingsweerstand van een schip. *J. v. Santen.*

Werk: Manual of the Steam Engine (1859).

Rankpootigen (Cirripedia), orde der lagere kreeften. Vastzittende dieren, waarvan de romp vaak door een kalkhuis wordt beschermd. De rankvormige pooten kunnen worden uitgestoken om voedsel te vangen. De lengte wisselt van enkele mm tot 53 cm; er zijn ong. 220 soorten, alle in zee levende. Bekend zijn eendenmossel en zeepokken. De Abdominalia leven als parasiet in de schalen van andere r. en weekdieren. *M. Bruna.*

Rankwerk, bandversiering bestaande uit voortloopende spiraalvormige stengels, waartusschen de bladeren en vruchten zich bewegen. Het r. komt voor in de meeste kunststijlen. → Bladwerk.

Rann of Cutch, een zoutmoeras in Britsch-Indië, ten O. van de Indusmonding; opp. 23 300 km²; in 1827 door overstrooming ontstaan.

Ranonkelachtigen (Ranunculaceeën), een plantenfam. met 31 geslachten en 1 200 soorten; bestaat uit overblijvende en kruidachtige planten: slechts enkele houtvormende klimplanten (Clematissoorten) komen in deze fam. voor. Zij groeien hoofdzakelijk in de Noordelijke gematigde streken. De verspreid staande bladeren zijn meestal ingesneden, veer- of handvormig: de meeste soorten hebben bittere stoffen of zijn scherp. De tweeslachtige bloemen zijn levendig gekleurd. De kroonbladeren zijn dikwijls vervormd: de bloemen zijn alzijdig of tweezijdig symmetrisch. De meeldraden zijn soms gedeeltelijk bloemkroonachtig en staan in een spiraal evenals de vele vruchtbeginsels, die één tot vele zaden bevatten. Insectenbezoek is regel. De vrucht is zelden besvormig; meestal kokervruchten of dopvruchten. Bij speenkruid komt ook vermenigvuldiging door okselknolletjes voor. Economische beteekenis is gering. Bekende geslachten zijn: als sierplanten Paeonia, akelei, ridderspoor, Trollius, nieskruid (kerstroos), winteraconiet, nigelle, anemonen, boschrank (Clematis), ranonkels en verder de in het wild groeiende dotterbloem, boterbloem, speenkruid en poelruit. *Bouman.*

Ranouw, Willem van, Ned. dichter en geneesheer. * Te Den Briel, † 1724 te Franeker, waar hij sedert 1707 burgemeester was.

Werken: Alle nagelaten gedichten (1731); Kabinet der Natuurlijke historiën (9 dln. 1719-'24, [3]1758); De Examinator (4 dln. 1719).

Ransart, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 E4); opp. 568 ha, ruim 10 000 inw. (vnl. Kath.). Landbouw, veeteelt, steenkoolmijnen; oudheidk. vondsten; kerk uit de 18e e. R. maakt deel uit van het industriegewest van Charleroi.

Ransbeek, plaats te → Neder-Over-Heembeek, waar vlg. de traditie het leger van den Brabantschen hertog de aanhangers van de Berthoud's versloeg (1143).

Ransberg, gem. in de Belg. prov. Brabant (VI 96 F3); ca. 800 inw. (Kath.); opp. 522 ha; landbouw.

Ransdorp, dorp in het landelijke gedeelte van Amsterdam, ten N. van het IJ (XVIII 762 A/B 4). Eertijds was R. het eerste en misschien ook het oudste der zes dorpen van Waterland; het bloeide door visscherij en zeehandel en verwierf vsch. voorrechten van de graven en van de heeren van Waterland. Bekend is de laat-middeleeuwsche toren. De Franciscaner broeder Engelbert van Terborg stierf hier in 1572 den marteldood. → Alkmaar (Martelaren van).

Ranst, gem. in de prov. Antwerpen (II 511 C3); opp. 1 023 ha, ruim 2 600 inw. (Kath.). Leem- en zandgrond, landbouw, brouwerij. Kerk uit 15e eeuw. De kerk in het gehucht Millegem bevat deelen uit de 13e tot 16e e. Kasteelen van Zevenbergen en van Doggenhout. *Striels.*

Ransuil (Asio otus), behoort tot de uilen, is ca. 35 cm lang. Bovenzijde is roestkleurig zwartbruin en lichter gevlekt. Borst roestgeel, buik lichter. Staart

Ransuil.

bruinachtig met donkere dwarsbanden. Om het oog een geelbruine sluier. Oorpluimpjes ruim 3 cm lang. Oog oranje. Broedt het liefst in naaldbosschen. Algemeen. Voedsel: muizen, ratten, kleine zangvogels en insecten. Legt zijn eieren in de oude nesten van andere vogels van dezelfde grootte. Verschuilt zich overdag in dichte boomkruinen of dicht aan den stam gedoken. In Maart kan men in den schemer het eentonige geroep hoe-hoe, of hoe-oek vernemen. De vlucht is geluidloos, met stijve vleugels, die niet samengevouwen worden onder het vliegen. Standvogel. De r. wordt ook wel ooruil en boomuil genoemd. *Bernink.*

Rantau, onderafd. en district met gelijknamige hoofdplaats (V 752 C3) in de afd. Oeloesoengai, res. Z. en O. Afd. van Borneo; ca. 57 500 inw., w.o. eenige tientallen Europ. en Chin., de overigen zijn Dajaks.

Rantepao, hoofdplaats van de gelijknamige onder-afd. van de afd. Loewoe, gouvernement Celebes en onderhoorigheden, Ned.-Indië (VII 160 A2). Zie afb. 4 en 6 op de pl. t/o kol. 176 in dl. VII.

Rantsoeneering, → Credietrantsoeneering.

Ranula (g e n e e s k.), blauwachtig rond gezwel van den mondbodem met helderen, vloeibaren inhoud.

Ranunculaceeën, → Ranonkelachtigen.

Ranunculus, → Boterbloem.

Raoeng of R a o e n, werkzame vulkaan op den Z.W.rand van het → Idjèn-plateau op Java (XIV 496 J4). In den krater ligt een jonge eruptiekegel, die van de uitbarsting in 1913 dateert. Ook in 1928-'29 had de R. een eruptieperiode. Oudere uitbarstingen zijn bekend o.a. uit 1638, 1730, 1815, 1896, terwijl de uitbarsting, die Cornelis Houtman in 1597 op Oost-Java waarnam, ook aan den R. wordt toegeschreven. *Jong.*

Raoult, F r a n ç o i s M a r i e, schei- en natuurkundige. * 10 Mei 1830 te Fournès, † 1 April 1901 te Grenoble. In 1886 vond hij wetten over de vriespuntsverlaging en kookpuntsverhooging van oplosmiddelen door opgeloste stoffen. Met behulp hiervan bepaalde hij van vele stoffen het moleculairgewicht (zie onder).

W e r k: La cryoscopie (1901). *J. v. Santen.*

Wetten van Raoult. Wanneer men een vaste stof in een vloeistof oplost, zal de oplossing t.o.v. het oplosmiddel een osmotischen druk en een vermindering van dampspanning aanwijzen. Men kan theoretisch aantoonen, dat deze vermindering evenredig is met de moleculaire concentratie (d.w.z. het aantal grammoleculen per liter), althans in verdunde oplossingen. Deze wet werd door R. experimenteel vastgesteld. Daar een dampspanningsvermindering een kookpuntsverhooging en vriespuntsverlaging ten gevolge heeft, kon men uit die wet de wetten der ebullioscopie en der kryoscopie afleiden, die resp. aangeven, hoe de kookpuntsverhooging en de vriespuntsverlaging met het moleculair gewicht van de opgeloste stof verandert. Hieruit heeft men twee praktische methodes afgeleid voor de bepaling van het mol. gewicht (Toestellen van Beckmann). *De Block.*

Rapaces, → Roofvogels.

Rapakiwi (g e o l.), een soort hoornblende-biotiet-graniet uit Skandinavië, verbreid in het Ned. Noordelijk Diluvium. Rood met gele eivormige veldspaten, bestaande uit een kern van orthoklaas en een rand van eenigszins anders gekleurde plagioklaas.

Rapallo, bekend zomerverblijf en badplaats in de Ital. prov. Genua (XIV 320 B2); ca. 15 000 inw. Een der mooiste punten van de Riviera di Levante.

Verdragen van Rapallo. Te R. werd 12 Nov. 1920 tusschen Italië en Joego-Slavië een verdrag gesloten, waarbij de grens tusschen de beide landen werd vastgelegd, Fiume als vrijstaat erkend, en Dalmatië aan Joego-Slavië kwam. Aangevuld op 27 Jan. 1924.

Bij het verdrag van 17 April 1922 werden tusschen Duitschland en Rusland normale betrekkingen hersteld; de Sowjets verzaakten aan de hen door het verdrag van Versailles toegekende voordeelen.

Rapang, hoofdplaats van de onderafd. Sidènrèng-Rapang van de afd. Paré-Paré, gouvernement Celebes en Onderhoorigheden, Ned.-Indië. De onderafd. wordt gevormd door de beide zelfbesturende landschappen Rapang en Sidènrèng. In 1930 telde het landschap R. 31 260 inw., waarvan 1 Europ., 62 Chin., en 132 Vreemde Oosterlingen. *Olthof.*

Raphael, een der vier aartsengelen, gezel van den jongen Tobias (Tob.12.15). Wegens zijn bescherming aan dezen op reis verleend, wordt R. vereerd als patroon der reizigers. Om dezelfde reden heet ook de Ver. der R.K. spoorwegbeambten in Ned. St. Raphaël. Feestdag 24 October.

Raphael, andere spelling voor → Raffael.

Raphe, → Zaadknop.

Raphelengius, Lat. naam van → Ravelingen.

Raphia (bamboepalm), een plantengeslacht van de fam. der palmen; komt met 20 soorten in de tropische bosschen van Afrika voor, vooral langs de rivieren en verder met enkele soorten op Madagaskar, in Centraal-Amerika en in het Amazonegebied. De geveerde bladeren op de korte stammen worden tot 20 m lang, de blaadjes van de veren tot 2 m. De groote vertakte bloeiwijzen hebben bovenaan twee rijen mannelijke bloemen, beneden afzonderlijk staande vrouwelijke bloemen, waaruit een eivormige geschubde vrucht ontstaat met een vleezige vruchtschaal en een harde pit. Uit de bloeiwijze en de spits van den stam wordt door verwonding een vloeistof verkregen, die na gisting palmwijn levert. Op Madagaskar wordt uit den stam sago gewonnen. *Bouman.*

Raphiden, kristalnaalden van calciumoxalaat, welke vooral in de cellen van eenzaadlobbige planten worden aangetroffen.

Rapisardi, M a r i o, Ital. dichter. * 25 Febr. 1844 te Catania, † 4 Jan. 1912 aldaar. R. trok de aandacht door felle critieken en een verwoede polemiek met Carducci. Hij bezat enkele verknochte aanhangers en een localen roem. Prof. in Ital. letterk. aan de univ. van Catania; zijn zeer bewogen liefdeleven beïnvloedde zijn dichtkunst. In Lucifero (1877) is hij zeer anticlericaal en anti-Katholiek, hij propageert de evolutie der menschheid in zijn trilogie Giobbe (1884).

U i t g.: Edizione delle opere complete (1912). L i t.: A. de Gubernatis, M. R. profilo (1912). *Ellen Russe.*

Raptus (Lat., = gewelddadige ruk), in de p s y c h o p a t h o l o g i e het verschijnsel, dat de patiënt, na langen tijd niets gedaan en gezegd te hebben, geheel plotseling en onverwachts tot (soms zelfs gevaarlijk) handelen overgaat. Men spreekt nog van r. melancholicus, als dit voorkomt in een melancholie, maar het is gebleken, dat dit dan meestal geen melancholie, maar een schizophrenie is. *v. d. Sterren.*

Rapunzel (Phyteuma), een plantengeslacht van de fam. der klokjesachtigen; komt met 40 soorten in Europa en Midden-Azië voor. In onze streken komen in bosschen zeldzaam voor Ph. spicatum, een 1 m hooge plant met geelachtig witte bloemen, en de donkerblauwe r. (Ph. nigrum), tot 80 cm hoog; het zijn overblijvende planten. *Bouman.*

Rara avis (in terris nigróque simillima cygno) (Lat.) = Een zeldzame vogel (op aarde, het best te vergelijken met den zwarten zwaan); iets zeldzaams. Persius, Satyr. 1.46 (Juvenalis 6, 164; Horat. Satyr. 2, 2, 26). „Een witte raaf", zegt het Ned., meer naar Juvenalis 7, 202. *C. Brouwer.*

Raren, → Raeren.

Ras (b i o l o g i e), een min of meer omvangrijke groep organismen, die een kleiner of grooter aantal erfelijk tegenstelbare eigenschappen gemeenschappelijk bezitten. In tegenstelling met de → soortkruising geeft de kruising van individuen, die tot verschillende rassen behooren, aanleiding tot het ontstaan van bastaarden, wier eigenschappen volgens de Mendelsche wetten vererven. De botanicus, de veeteeltkundige, de plantenkweeker en de anthropoloog hebben omtrent dit veel omstreden rangschikkingsbegrip een eigen opvatting. Du Rietz noemt het r. of de variëteit (varietas) een populatie van één of meer biotypen, die samen een min of meer locaal facies van een soort vormen. Voor den veeteeltkundige is het r. een groep

dieren van dezelfde soort, die gekenmerkt zijn door het gemeenschappelijk bezit van een aantal erfelijke eigenschappen betreffende den uitwendigen bouw, de kleur of de productie. Onder invloed van het selectieproces van bodem en klimaat kan een natuurras ontstaan; doelbewuste teeltkeus leidt tot min of meer zuivere cultuurrassen: het Rhode Island red-, het Barnevelder-, het Leghoornpluimveeras. Men spreekt van een zwak r. of een halfras, wanneer de raseigenschappen slechts door enkele nakomelingen worden vererfd, van een tusschenras, wanneer ongeveer 50 % der nakomelingen rasecht blijken. Kleinere groepen met geringer verschillen dan diegene, die men als rasverschillen aanziet, vormen een slag of type; bij verwante dieren onderscheidt men verder tusschen stam, in hoofdzaak samengesteld uit nakomelingen van een mannelijk dier, dat veelvuldig in de afstamming terugkomt, en familie, waarbij de goede eigenschappen tot uitstekende vrouwelijke dieren terug te brengen zijn. De plantenkweeker spreekt reeds van verschillende r., wanneer twee plantengroepen zelfs maar voor één opvallende eigenschap verschillen; de aanwezigheid van verschillende productiefactoren of physiologische verschillen voert, binnen het r., tot het isoleeren van → liniën of van biotypen. In sommige gevallen beschouwt de experimenteele erfelijkheidsleer reeds als r. de individuengroepen, die zich van andere door slechts één gen onderscheiden.

De moderne anthropologie heeft nog niet de geschikte termen gevonden om de grootere en kleinere menschengroepen te rangschikken. Boschjesmannen en Hottentotten verschillen van elkaar in een aantal erfelijke eigenschappen, waarvoor ze homozygoot zijn; door dit feit vormen ze twee duidelijk afgescheiden r., die Schultze wilde samenbrengen onder den gemeenschappelijken rassennaam „Koisan”. Hun schedelvorm, huidkleur en haarvorm hebben zij verder gemeen met de andere Afrikaansche Negers; daarom worden ze tot het Negerras gerekend. R. zijn dus groepen van menschen, die een aantal kenmerkende eigenschappen bezitten, die bij andere groepen ontbreken. Dit onderstelt, dat alle rasgenooten voor die genen erfelijk zuiver zijn. Zoo gauw een r. met een ander kruist, ontstaan nakomelingen, die de raseigenschappen ofwel niet bezitten, ofwel onzuiver er voor zijn. Hierop steunend, definieert E. Fischer een r. als „een groep menschen, die in voortplantingsgemeenschap leven en homozygoot zijn voor een aantal genen, die andere groepen niet bezitten”. Bij de meeste cultuurvolken worden de begrippen natie en volk niet door dat van r. gedekt. Zie ook → Rassentheorie; Raskruising.

L i t.: E. Baur, E. Fischer en F. Lenz, Menschliche Erblehre (1936). *Dumon.*

Ras, titel in het vroegere → Abessinië voor de stadhouders der vsch. gewesten. Ze stonden in naam onder den negus, maar waren tegenover hem dikwijls zeer machtig en onafhankelijk.

Ras-Benas, schiereiland in de Roode Zee (I 520 G2), aan de Oostkust van Egypte.

Rascië, landstreek in Joego-Slavië in het brongebied der W. Morava, het oude kernland der Serven, waar dezen zich in 638 n. Chr. vestigden; woest bergland met vruchtbare dalen. Plaatsen: Novibazar en Mitrovica.

Ras Dasjen, een 4 600 m hooge bergtop in Noord-Abessinië (I 520 G3).

Ras en Nakoera, een in de Midd. Zee vooruitspringende kaap van het Moesjakkach-gebergte, tusschen het oude Tyrus en Ptolemais; de Noordgrens van het tegenw. Palestina.

Ras Hafoen, kaap in Oost-Afrika ten Z. van Kaap Guardafui (I 520 I3).

Rasin, → Phacee.

Raskenmerken, tegenstelbare eigenschappen, die volgens de Mendelsche wetten overerven, en gemeen zijn aan een groep organismen, wier voorouders aan dezelfde natuurlijke of kunstmatige selectie onderworpen zijn geweest.

Raskolniken (< Russ. raskol = scheuring), in het algemeen alle Russische sektariërs, in strikten zin de ritualistische Starowjerij, d.i. de oud-geloovigen, die de liturgische hervormingen van patriarch Nikon van 1666 weigerden te aanvaarden (→ Alexeï, Michailowitsj), zich daarom afscheidden van de officieele Russ. Kerk en star aan de oude liturg. gebruiken en teksten bleven vasthouden. Een deel erkende alleen de vóór 1666 gewijde priesters en kwam zóó tot het algemeene priesterschap der leeken (Bespopowzij), anderen aanvaardden ook de uit de Orthodox-Russ. Kerk overgeloopen priesters en den door afgezette bisschoppen voor hen gewijden clerus (Popowzij). Na vele vervolgingen ontvingen zij in 1918 dezelfde rechten als de Orthodoxe geloovigen.

L i t.: Gehring, Die Sekten der russ. Kirche (1898); Grasz, Die russ. Sekten (2 dln. 1907-’14); Conybeare, Russian Dissenters (1921); Algermissen, Konfessionskunde (1930). *Wachters.*

Raskruising geeft bastaarden, wier kenmerkende rasverschillen volgens het Mendelsch schema overerven. R., bijv. → Negerkruising, is noodzakelijk voor de studie van het erfelijk patrimonium bij den mensch. Een wetenschappelijk overzicht van wat op het gebied van r. werd gedaan, gaf H. Lundborg in Bibliographia Genetica (VIII 1931), Die Rassenmischung beim Menschen. Het naast elkaar wonen van verschillende menschenrassen voert niet noodzakelijk tot rasvermenging, daar rassen met sterke rasverschillen veelal in gesloten groepen of kasten naast elkaar leven. R. treedt op bij vreemdbestuivende planten, als rogge en koolsoorten, die op korten afstand van elkaar worden verbouwd. *Dumon.*

Rasmussen, 1° K n u d, Groenl.-Deensch poolreiziger en ethnoloog. * 7 Juni 1879 te Jacobshavn (Groenland), † 21 Dec. 1933 te Kopenhagen. R. nam 1902-’04 deel aan de literaire Groenland-expeditie onder Mylius Erichsen; hij stichtte ten Z. van Kaap York het station Thule, van waar uit hij een reeks ontdekkingstochten maakte in Groenland en langs de Hudsonstraat, welke vooral volkenkundige waarde hebben. In 1933 leidde R. een filmexpeditie naar Groenland. *de Visser.*

W e r k e n: Neue Menschen (1920); Ultima Thule (1920); Greenland by the Polar Sea (1921); Myter og Sagn fra Gronland (3 dln. 1922); In der Heimat des Polarmenschen (1922); Fra Gronland til Stillehavet (2 dln. 1925-’26); Heldenbuch der Arktis (1933).

2° L a u r i t s E m i l, Deensch schrijver van antikerkelijke romans en aesthetische en godsdienstphilosophische essays. * 19 Juni 1873 te Middelfart.

V o o r n. w e r k e n: Leopardi (1900); Mafia (1906); Camillo Cantori og hans koner (1909); Hvad kvinder vil; Hvad kvinder höster (1910 vlg.); Det polske blod (1918); Det store kaos (1919); Mens stormene gaar (1924); For Guds ansigt (1927); Dödens aarhundrede (1930).

Rasneur, V e d a s t u s A n t o n i u s, bis-

schop. * 27 Febr. 1874 te Mainvault. Doctor in de godgeleerdheid te Leuven; 1924 tot bisschop van Doornik benoemd.

Rasp of raspel (in de beeldhouwkunst), een stalen staafje, 20 à 30 cm lang, waarvan de beide einden puntig, rond, flauw gebogen of vlak zijn en door inhaksels tot r. bewerkt. De beeldhouwer gebruikt de grove r. voor de hoofdvormen en de fijne r. voor het afwerken. Vooral hout (bijv. palmhout) leent zich tot het gebruik van de r., doch ook kalksteen en marmer. Vele beeldhouwers gebruiken nooit een r., omdat deze de structuur van het materiaal onzichtbaar maakt, hetgeen tot karakterloos werk kan leiden. *Etienne.*

Raspatorium (geneesk.), instrument, gebruikt om het beenvlies los te maken van het onderliggende bot.

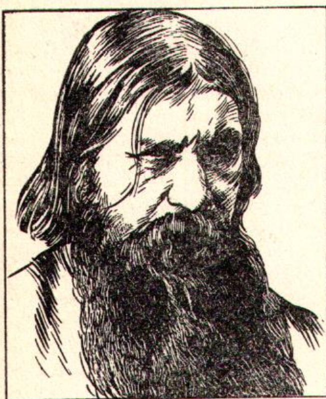
Raspe of Rasphe (= vechtersbaas), bijnaam van den laatsten landgraaf van Thüringen, Hendrik, † 16 Febr. 1247, den tegenkoning van Frederik II van Hohenstaufen.

Lit.: Malsch, H. R. (1911).

Rasper, ras van doperwt, gekenmerkt door hoog stroo en goede kwaliteit.

Rasphuis of tuchthuis, → Gevangeniswezen.

Raspoetin, Grigorij Jefimowitsj, Siberische boer en mysticus, die vóór de revolutie in Rusland grooten invloed had. * Ca. 1870 te Pokrowskoje in Siberië, † (vermoord) 11 Jan. 1917 te Petrograd. Hoewel steeds een liederlijk leven leidend, wist R., die zich in 1903 had aangesloten bij de sekte der Chlysten, grooten invloed te krijgen op de keizerin Alexandra Feodorowna, die geloofde, dat door zijn voorbede de zieke troonopvolger voortdurend gered werd. Langzamerhand kreeg R. ook invloed op keizer Nicolaas II en men luisterde naar zijn raadgevingen; hij had invloed op vele politieke en militaire benoemingen en ondermijnde daardoor het prestige der monarchie. R. werd vermoord door prins Felix Joessoepow. *v. Son.*

Raspoetin.

Lit.: Solowjew-Raspoetina (dochter van R.), Die Wahrheit über R. (1926); Fülöp-Miller, Der heilige Teufel (1927); Prince Youssoupoff, La Fin de R. (1927).

Raspsychologie. De r. gaat na, in hoeverre in de wijze van doen, in de uitdrukking, in de cultuurproducten van de nu levende menschen, trekken te vinden zijn van de verschillende rassen.

Rassam, Hormoezd, archaeoloog. * 1826 te Mosoel, † 10 Sept. 1910 te Brighton. R. stamde uit een Chaldeeuwsch-Christelijke familie; ging 1847 met Layard naar Engeland, studeerde te Oxford; groef 1849-'51 met Layard, 1852-'54 zelf in Ninive; was sinds 1854 in Eng. diplomatieken dienst (o.a. Abessinië). Van 1877-'82 ondernam hij opgravingen in → Balawat, Koejoenjik (→ Ninive), Babylon (o.a. de bekende Cyrus-cylinder met het bericht over den val van Babylon in 534) en andere ruïnen van Mesopotamië. Vooral is hij bekend door de ontdekking van de oude stad Sippar in den ruïnenheuvel Aboe Habba in Noord-Babylonië, waar hij 60 000 kleitafeltjes vond met o.a. twee cylinders van → Nabonied. *Alfrink.*

Werk: Asshur and the Land of Nimrod (1897).

Rasse, François, componist. * 29 Jan. 1873 te Helchin (Henegouwen). Leerling van het Brusselsch Conservatorium; Prix de Rome (1899). Bestuurder van het Luiksch Conservatorium sedert 1925; talrijke werken met eclectische strekking (opera's, symphonieën, kamermuziek, liederen). *V. d. Borren.*

Rassenlijst, de jaarlijks door het Instituut voor Plantenveredeling te Wageningen opgemaakte lijst, bevattende de namen en tevens de belangrijkste eigenschappen van de verschillende voor Ned. van belang geachte rassen der cultuurgewassen, verdeeld in: aanbevelenswaardige (A), beproevenswaardige (B) en nieuwe of hier te lande nog weinig bekende rassen (N). In de r. is tevens een overzicht opgenomen van de geschatte percentages, door de voornaamste rassen in de vsch. landbouwgebieden van Ned. ingenomen (rassenstatistiek). *Dewez.*

Rassentheorie. Vooral van Duitsche zijde heeft men getracht, het ras van den mensch aan te zien als grondslag der → nationaliteit. Als zoodanig vindt deze leer echter geen ernstige voorstanders meer; wel is ze opgenomen in het geheel der „Deutschreligion" als een der dragende gedachten. Men spreekt dan wel van „rassisme". Volgens deze leer hangen de bijzondere eigenschappen van een volk af van ras en bloed en moeten alle godsdienstige, cultureele en politieke waarden berusten op rasbeginselen, met name de „Nordische" van het Arische ras. Tegenstelling met het Semietische ras schept dan vanzelf een antithese tusschen het Christendom en den „Nordischen" godsdienst als „artfremd", resp. „artgleich". Het op rasbeginselen berustend „Christendom" wordt dan positief genoemd, maar is een zuiver heidendom.

De encycliek van paus Pius XI van 14 Maart 1937 spreekt van „rasvergoding".

Lit.: Le Fur, Races, Nationalités, Etat (1922; critiek op rassentheorie); Van der Weij O. Carm., Het Nieuw-Heidendom (1936; met ruime lit.-opg.); Pesch, Nationalökonomie (II). *Keulemans.*

Ras Sjamra, ruïnenheuvel aan de Syrische kust, in de nabijheid van Minet el Beida, 12 km ten N. van Ladikije (het oude Laodicea), bekend geworden door de opgravingen, die daar, en in Minet el Beida, sinds 1929 in opdracht van de Fransche Académie des Inscriptions et Belles Lettres door F. A. Schaeffer en G. Chenet worden uitgevoerd. Zeer waarschijnlijk het oude Oegarit, reeds bekend uit de brieven van → Amarna. R. blijkt archaeologisch ten zeerste door Egyptische en nog meer door Egeïsche elementen beïnvloed te zijn. Ontdekt werden een necropool (waarover later een tempel gebouwd is) en de necropool van Minet el Beida, de voornaamste vindplaats van de tallooze Myceensche voorwerpen. Zeer opzienbarend was de ontdekking van een alphabetisch spijkerschrift, waarvan de teksten een geheel onbekende zijde der Phoenicische mythologie aan het licht brachten, geschreven in een nog onbekende, aan het Hebreeuwsch echter zeer verwante Semietische taal, die voorloopig Safonisch wordt genoemd. Voor de Semietische philologie, godsdienstgeschiedenis, archaeologie en geschiedenis zijn de vondsten van R. eersterangs.

L i t. : J. Friedrich, R. S. Ein Ueberblick über Funde und Forschungen (in : Der Alte Orient, Bd. 33 1933) ; deze geeft ook de vak-lit. op) ; J. W. Jack, The R. S. Tablets. Their Bearing on the Old Test. (1935 ; voorzichtig gebruiken !). *A. v. d. Born.*

Rastatt, stad in Baden-Baden (IX 576 C4), aan de Murg, in de Bovenrijnsche laagvlakte. Ca. 14 000 inw. (75 % Kath., 23 % Prot.). R. is een tijd de residentie van de markgraven van Baden-Baden geweest. Tot 1919 was het een rijksvesting, daarna is de omwalling geslecht. Een der voornaamste middelen van bestaan is de vervaardiging van papier. Daarnaast fabrieken voor weegwerktuigen en instrumenten.

R. werd in 1689 door de Franschen verwoest. Omstreeks 1700 opnieuw opgebouwd als verkleind model van Versailles, doch in Fr.-Ital. Barok. Bezienswaardig zijn vooral het slot (1705), de Stadtkirche (1764) en het stadhuis (1764). Nabij R. ligt het Barokke slot Favorite (1725). *v. Wijk.*

Congres van Rastatt. Van 9 Dec. 1797 tot 23 April 1799 onderhandelden te R. Fransche gezanten met gevolmachtigden van keizer en Duitsche vorsten over nadere uitwerking van de vredes van Bazel en Campo-Formio; Fr. kreeg o.a. heel den linker-Rijnoever definitief toegewezen. Na het uiteengaan van het Congres werden de Fr. gezanten door Oostenr. huzaren overvallen (Roberjot en Bonnier gedood), om uit hun papieren hun relaties met Duitsche vorsten te achterhalen. Deze **„Rastatter gezantenmoord"** versterkte in Fr. de oorlogsstemming tegen Oostenrijk. *V. Claassen.*

Raster. Voor photographische reproductie wordt een opname gemaakt, waarbij de licht- en donkerverhoudingen ontleed worden tot druk-eenheden door middel van een raster, een netwerk van in glas gegraveerde en met zwart ingevulde lijnen. → Autotypie; → Diepdruk. Een rastercliché is een autotypiecliché. *Poortenaar.*

Rasterdiepdruk, ook rotogravure, koperdiepdruk, rakeldiepdruk. enz. genoemd, zie → Diepdruk.

Rasterwerk, → Afrasteren.

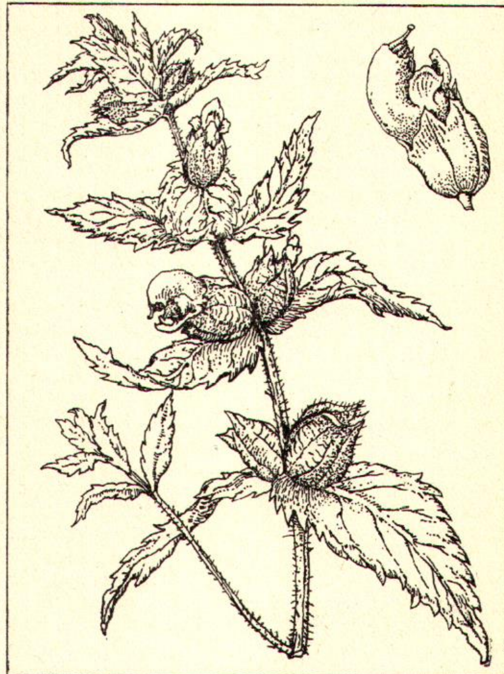
Ratanhiawortel, vertakte hoofdwortel van Krameria triandra, een kleine, tot 1 m hooge struik, die voorkomt op de droge zandige hellingen aan de Cordilleras van Bolivia en Peru en wel op hoogten van 1 000-2 500 m. Hoofdwortel tot 3,5 cm dik, takken dikwijls zeer lang; bestanddeelen: looistoffen. R. wordt in de geneeskunde gebruikt als afkooksel (o.a. bij diarrhee), als tinctuur en extract (o.a. in mondspoelingen).

L i t. : Comm. Ned. Pharm. (III [5]1926).

Ratdolt, E r h a r d, drukker. * Te Augsburg, † waarsch. voor 1528 aldaar. Zijn fraaie Calendarium-uitgave van Johann Regiomontanus werd met drie kunstzinnige, in metaal gesneden, randlijsten opgeluisterd. Deze randlijsten vertoonen bevallige ranken, welke uit vazen opstijgen. In 1477 verschenen zijn prachtige sierletters. Van 1476 tot 1486 drukte hij te Venetië. Door bisschop Johann von Werdenberg daartoe uitgenoodigd, vestigde hij zich wederom te Augsburg, waar hij 1487-1516 als drukker werkzaam was. *Ronner.*

Ratel, houten voorwerp, waarmede geraas wordt gemaakt; soms slechts uit twee stukken bestaand en dan meestal → klepper genoemd, gewoonlijk bestaand uit een kamrad met een daartegen drukkenden pal of klink. Wordt van Witten Donderdag tot Paaschzaterdag gebruikt ter vervanging der dan zwijgende klokken en altaarschellen. *Louwerse.*

Ratelaar (Alectorolophus, Rhinanthus of Fistularia), een plantengeslacht van de fam. der leeuwenbekachtigen; komt met 9 soorten in Europa voor.

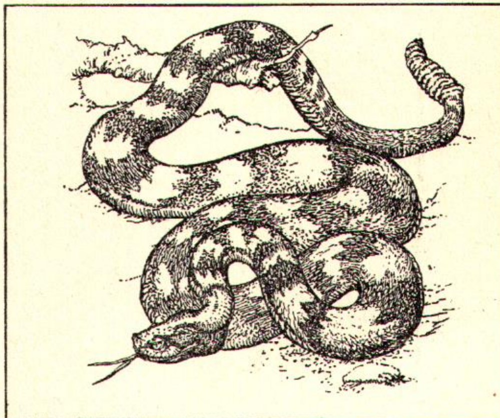

Groote ratelaar.

De losse zaden geven een rammelend geluid in den opgeblazen kelk. In onze streken komen algemeen in weiden en op bouwland de kleine r. (A minor) en de groote r. (A maior) voor, beide met gele bloemen; zeldzamer zijn de behaarde r. (A. hirsutus) en een bastaard (A. fallax).

Evenals verschillende andere geslachten van deze familie is de r. een halfparasiet, d.w.z. dat zij door zuignapjes aan de wortels andere gewassen, vooral grassen, in de wortels aantast en er voedsel aan ontneemt. *Bouman.*

Ratelslang (Crotalus), een geslacht van de fam. der Crotalidae, omvat giftslangen, die zich van alle

Ratelslang.

andere slangen onderscheiden door een aanhangsel aan het staarteinde, den ratel. Deze bestaat uit een aantal (zelden 16) in elkaar gestoken, holle, hoornen kegels, die, los met elkaar verbonden, door een wederzijdsch wrijven een ratelend geluid voortbrengen. De ratel ontstaat uit resten van vervellingen der opperhuid. De r. leeft slechts in Amerika, het soortenrijkst in N. Amerika, terwijl slechts één soort tot Argentinië toe verbreid is. Zij leeft bij voorkeur in dorre woestijnen met laag struikgewas. Het zijn trage wezens, die zich met kleine dieren voeden; hun beet is steeds gevaarlijk, maar niet altijd doodelijk. De grootste soorten worden 2 m lang. *Keer.*

Ratha (Rât), Indische tempel uit rotsblokken gehouwen, in den vorm van de kar, waarop de godenbeelden werden rondgereden, o.a. bij Mahawellipoer (1e helft 7e eeuw); zij zijn echter niet hol; zij zijn dus ofwel niet voltooid geworden, ofwel nabootsingen van de zoo verganketijke eigentijdsche bouwtypen. *Hendricks.*

Rathenau, W a l t h e r, Duitsch industrieel, economist, wijsgeer en staatsman. * 29 Sept. 1867 te Berlijn, † (vermoord) 24 Juni 1922 aldaar. Sedert 1899 lid van den beheerraad der Allg. Electrizitäts Gesellschaft; tijdens den Wereldoorlog verbonden aan den Generalen Staf, voor de bevoorrading van Duitschland aan grondstoffen. Hij vertegenwoordigde zijn land op de conferenties te Spa (1920) en te Cannes (1922); in 1921 minister van Herstel, en in Febr. 1922 van Buitenl. Zaken; was voorstander van de uitvoering van het Verdrag van Versailles, wat, samen met zijn Joodsche afkomst, hem door de nationalisten verweten werd.

Walther Rathenau.

W e r k e n : Zur Kritik der Zeit (1912); Zur Mechanik des Geistes (1913); Von kommenden Dingen (1917); Probleme der Friedenswirtschaft (1917); Die neue Wirtschaft (1918); Die neue Gesellschaft (1919); Gesammelte Schriften (1918 en 1929). — L i t. : Gottlieb, W. R. Bibliographie (1929); Fernholz, W. R. als Nationalökonom (1930). *Cosemans.*

Rathenow, stad in Brandenburg (XIX 576 E2), gelegen aan de Havel. Ca. 28 000 inw. (vnl. Prot.). Oude garnizoensstad. Meerdere industrieën (o.a. optische instrumenten), scheepsbouw. De Marien-Andreas-Kirche stamt uit de 13e e., doch is ca. 1530 in Got. stijl hernieuwd.

Ratherius van Verona (Fr.: Rathier), bisschop van Verona en van Luik. † 25 April 974 te Namen. Een van de beste godgeleerden uit de 10e eeuw. IJverde krachtdadig door woord en geschrift voor de hervorming van den clerus en de onafhankelijkheid van de Kerk. Was 953-961 bisschop van Luik. Hij werd begraven te Lobbes. *De Schaepdrijver.*

L i t. : A. Vogel, R. v. V. und das X. Jhrh. (1854).

Rathier, → Ratherius.

Ratibor, stad in Boven-Silezië, aan de Oder, dicht bij de Poolsche grens (IX 576 H3). Ca. 51 700 inw. (vnl. Kath.). Zetel van het prov. bestuur, tevens tuinbouwcentrum in Boven-Silezië. Voornaamste industrie is die van hout- en papierwaren, daarnaast voedingsmiddelen en kleeding. Bezienswaardig zijn de Lieve Vrouwekerk uit de 15e en de voormalige Dominicaner kerk uit de 13e eeuw. *v. Wijk.*

Ratificatie, officieele bekrachtiging door het daartoe door de wet aangewezen orgaan (meestal het staatshoofd) van een bereids tusschen twee of meer landen afgesloten en onderteekend staatsverdrag. Na deze r. heeft plaats het uitwisselen der ratificatie-oorkonden of het deponeeren daarvan op een daarvoor meestal in het verdrag zelf aangewezen plaats, waarna het verdrag eerst in werking treedt. Ook het uitwisselen en deponeeren der r.-oorkonden wordt wel eens r. genoemd. *Eras.*

Ratiné, kleedingstof, waarvan het door ruwen verkregen haardek tot kleine, ronde, vlokachtige nopjes is samengerold. Dit wordt bereikt op de ratineermachine, waarbij de stof langzaam over een met rubber bekleede tafel wordt voortbewogen, terwijl een eveneens met rubber (ook wel met trijp of stof) bekleede plaat, die met haar eigen gewicht op de stof rust, een cirkelvormige beweging maakt. Gebruik: voor wollen winterjassen, jekkers en katoenen stoffen, bijv. voor peignoirs. *Frohn.*

Rationaal . . . ., → Rationale . . . .

Rationale (laat-Lat.; < ratio = inlichting, uitsluitsel), **1°** (vlg. de Vulgaat) het liturgische kleedingstuk van den Joodschen hoogepriester (Ex. 28.15 vlg.), gehecht op het, op borst en rug afhangend en aan den gordel bevestigde superhumerale (schouderkleed, of ephod). Het was versierd met 4 × 3 steenen, waarop ingegrift de namen der 12 stammen, en met de woorden „Oerim" en „Toemmim" (= Licht en Volmaaktheid), en diende om God te raadplegen.

2° (Afgeleid van 1°) Een liturg. schouderkleed, sinds 10e e. gedragen door vsch. Duitsche en Fransche bisschoppen, in vorm gelijkend ofwel min of meer op het → pallium, ofwel op den ephod. Heden dragen het nog slechts, vlg. een voorrecht aan hun stoel verbonden, de bisschoppen van Eichstätt, Paderborn, Krakau, en die van Toul-Nancy (waar het s u p e r h u m e r a l e wordt genoemd).

L i t. : Braun, Die liturg. Gewandung (1907); id., Die liturg. Paramentik (1924); Eisenhofer, Handb. d. kath. Liturgik (I 1932). *Louwerse.*

Rationale divinorum officiorum, naam (afgeleid van dien van het hoogepriesterlijk rationale der Joden) van een door Willem Durandus, bisschop van Mende († 1296), geschreven boek, inhoudend de beschrijving en (vnl. zinnebeeldige) verklaring der volledige liturgie. Meerdere eeuwen lang bleef het toonaangevend. → Rationale (1°). *Louwerse.*

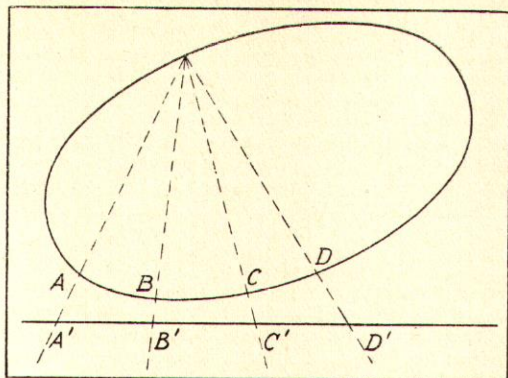
Rationale driehoek, → Driehoek.

Rationale functie (w i s k.). Onder een r. f. van één of meer veranderlijken verstaat men een → veelterm of een quotiënt van veeltermen in deze veranderlijken. De eerste noemt men ook wel geheele rat. functies.

Rationale getallen (r e k e n k.). De r. of meetbare getallen zijn de geheele getallen en de breuken, waarvan teller en noemer geheele getallen zijn, bijv. 3, 1/2, 5/8.

Rationale kromme (m e e t k.). Een kromme is rationaal of u n i c u r s a a l, als zij afgebeeld kan

worden op een rechte, zoodat aan elk punt van de kromme één punt van de rechte en aan elk punt van

Rationale kromme.

de rechte één punt van de kromme beantwoordt. De fig. geeft aan, hoe een kegelsnede af te beelden is op een rechte, nl. door haar uit één van haar punten centraal te projecteeren op een rechte. *v. Kol.*

Rationale transformatie, → Transformatie.

Rationalisatie, het geheel van maatregelen, welke erop gericht zijn, een bepaald doel langs den besten en kortsten weg te bereiken, inzoover dit doelgericht handelen bepaald wordt door een wetenschappelijke beoordeeling van alle voorwaarden. Ofschoon dit begrip geldt voor alle levensgebieden, wordt het in het bijzonder gebruikt in economischen zin.

In economischen zin beoogt de r. een verhooging van de behoeftebevrediging, een verbetering in de verhouding tusschen nut en uitgaven, inclusief de vermindering van risico en van foutieve handelingen. R. kan zoowel de geheele volkshuishouding omvatten, alsook de bedrijfshuishouding; zoowel een geheelen bedrijfstak als een enkele onderneming.

De bedrijfshuishoudkundige r. kan betrekking hebben op de techniek en op de economie, op de productie en op den afzet, op de personeel-organisatie en op de geheele organisatie. De r. vormt als zoodanig een gewichtig onderdeel der moderne bedrijfsleer.

Het voordeel van r. ligt in de verhooging van de prestatie en in besparing van kracht, tijd en geld. Het nadeel van r. is een verhoogde bureaucratie in de leiding van de onderneming. Verder moet er op gewezen worden, dat een bedrijfseconomische r. niet steeds een algemeen economische r. beteekent. De eerste, die uitstekend is ingesteld op een verhoogde rentabiliteit van de onderneming, vooral door een vermeerdering van de machinale productiemiddelen en een vereenvoudiging van de menschelijke arbeidshandelingen, heeft geleid tot een groote uitstooting van menschelijke arbeidskrachten uit het productieproces. Hierdoor ontstaat bij gebrek aan een andere bestaansmogelijkheid een zware druk op de gemeenschap. Al is het mogelijk, dat de vrijgekomen krachten door de verlaagde productiekosten ook elders werk kunnen krijgen, nl. in de productie van goederen, wier afzet door de verlaagde kosten wordt verhoogd, toch zal deze compensatie met schokken geschieden, indien het tempo van de r. niet gereguleerd wordt. De na-oorlogsche periode heeft de noodzaak van zulk een reguleering wel aangetoond.

De r. heeft ten slotte voor de arbeidskrachten den aard van den arbeid gewijzigd. Niet alleen de producten zijn gestandaardiseerd, ook de menschelijke handelingen zijn verkleind, gelijkgemaakt en vereentonigd. Zoodoende heeft de r. in vele gevallen het volledige vakmanschap overbodig gemaakt en is de afstand tusschen de prestaties van ouderen en jongeren, mannen en vrouwen, geschoolden en ongeschoolden verkleind. *de Quay.*

Rationalisme, 1° (philos.) in het alg. een handhaven, tegenover alle → intuïtionisme, van het redeneerend menschelijk → verstand als ons eigenlijk en voornaamste ken-instrument. Gewoonlijk echter verstaat men onder r. het overdrijven der kenkracht van dat menschelijk verstand, dat ook de strikt bovennatuurlijke openbaringswaarheden, als de H. H. Drieeenheid en Christus' menschwording, zou kunnen achterhalen of deze tenminste, wanneer ze eenmaal zijn geopenbaard, zou kunnen begrijpen (Semirationalisme). *v. d. Berg.*

2° In de bouwk. is r. vrijwel synoniem met → functionalisme.

Rationaliteitsgebied (wisk.), ook wel genoemd rationaliteitslichaam. → Lichaam (2°, a).

Rationeele psychologie, → Psychologie.

Ratio Studiorum. Hieronder verstaat men de studie-methode in de Jezuïetencolleges. De H. → Ignatius had in zijn Constituties de leidende beginselen aangegeven; generaal → Aquaviva gaf ze een vasten vorm. In 1584 benoemde hij een commissie van paters om een program saam te stellen; het werd aan alle colleges gezonden om aan de practijk te toetsen; na herhaalde verbeteringen werd de Ratio in 1613 definitief voorgeschreven. Ze kan beschouwd worden als de eerste volledige Codex voor onderwijs en opvoeding. Het is vooral aan de inrichting van de gymnasiale opvoeding, dat de R. haar vermaardheid dankt. De regels voor de studie der wijsbegeerte en godgeleerdheid heeft ze vrijwel gemeen met alle Kath. hoogescholen.

Lit.: Pachtler, R. S. et institutiones scholasticae Soc. Jesu (3 dln. Berlijn 1887-'90); Mon. Hist. Soc. Jesu, Monumenta paedagogica (Madrid 1901); Pachtler, Die Reform unserer Gymnasien (in: Stimmen aus Maria Laach, XVII 1879); Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (I). *v. Hoeck.*

Ratisbonne, 1° Alphons, Kath. bekeerling, broeder van 2°. * 1 Mei 1812 te Straatsburg, † 6 Mei 1884 te Ain Karim. Na de bekeering van zijn broer een tijd lang heftig anti-Katholiek, werd hij in 1842 door een verschijning der H. Maagd te Rome bekeerd en in 1847 priester. Hij werkte met zijn broer samen voor de bekeering der Joden en bestuurde na 1855 verschillende Kath. stichtingen in Jerusalem.

2° Simon Theodoor, Katholiek bekeerling, broeder van 1°. * 28 December 1802 te Straatsburg, † 10 Januari 1884 te Parijs. Van afkomst Jood, werd hij in 1827 Katholiek en in 1830 priester. Hij stichtte de Congregatie van O. L. V. van Sion tezamen met 1° en werkte zijn leven lang aan de bekeering der Joden.

Lit.: G. de Jong S. J., Theod. R. (uitg. Geert Groote Genootschap nr. 143). *Pauwels.*

Rätische Alpen, → Alpen (kol. 39). Zie ook → Raetië, en → Raetisch...

Ratke (Ratichius), Wolfgang, onderwijshervormer uit het begin der realistische periode. * 18 Oct. 1571 te Wilster (Holstein), † 27 April 1635 te Erfurt. Grootste verdienste: de moedertaal verovert onder zijn invloed geleidelijk de school.

Werken: allerlei „Denkschriften”. — Lit.: Herders Lex. d. Päd.; Rombouts, Hist. Ped.

Ratoe adil (Javaansch), rechtvaardige koning, een mythische Messias-figuur, die in de periode van het verval van de macht der Jav. vorsten uit verschillende elementen, voor een deel van Voor-Indische, voor een deel van Mohamm. herkomst, ontstaan is. Het volksgeloof, neergelegd o.a. in de zgn. voorspellingen van Djojobojo, wil, dat eenmaal uit het Javaansche volk een man geboren zal worden, die Java uit de macht der Nederlanders zal bevrijden en het tot een nieuw glorierijk bestaan zal voeren. Dit volksgeloof heeft er herhaaldelijk toe geleid, dat iemand zich den beloofden Ratoe adil waande en in opstand kwam tegen het bestaande gezag; nog in onze dagen speelt het een rol van beteekenis.

Lit.: Drewez, Drie Jav. Goeroe's, hun leven, onderricht en Messiasprediking (1925). *Berg.*

Räto-Romanen, Rätiërs, → Zwitserland; Raetië.

Ratramnus, Benedictijner monnik van Corbie; theoloog en schrijver. * Ca. 800, † na 868. Hij was gewikkeld in alle groote theol. strijdvragen van zijn tijd, zooals zijn werken getuigen: Libri duo de praedestinatione, over de goddelijke voorbeschikking. De eo quod Christus ex Virgine natus est, tegen een opkomende naar Docetisme zweemende leer. De Corpore et Sanguine Domini, over de wezenlijke tegenwoordigheid van Christus in de H. Eucharistie; ingaande tegen de ietwat te realistische leer van Paschasius Radbertus, drukte R. zich uit in termen, die in spiritualistischen en symbolischen zin verstaan konden worden. Contra Graecorum opposita Romanam Ecclesiam infamantium, waarin hij de bezwaren van Photius tegen de leer en de praktijken van de Westersche Kerk weerlegt. R. is (vooral in de praedestinatie- en Eucharistie-leer) een trouw leerling van Augustinus. *Sloots.*

Ratten, → Muisachtigen. Voor bestrijding, zie → Desinsectie.

Rattenbever, → Beverrat.

Rattenkruid, → Arseniktrioxyde.

Rattenstaartlarve, larve der → slijkvlieg.

Ratti, Achille, thans als paus → Pius XI.

Ratum, dorp in de Geldersche gem. → Winterswijk.

Ratzeburg, voormalig bisdom in het gebied der Wenden; door aartsbisschop Adalbertus van Bremen ca. 1065 opgericht, doch spoedig daarna in een opstand ten onder gegaan. In 1154 werd het hersteld en aan den H. Evermodus toevertrouwd, die er een Norbertijnsch domkapittel vestigde, dat tot 1504 bleef voortbestaan. Het bisdom viel aan het Protestantisme ten offer en maakt sinds 1648 deel uit van Mecklenburg. *Th. Heijman.*

Ratzel, Friedrich, Duitsch geograaf. * 30 Aug. 1844 te Karlsruhe, † 9 Aug. 1904 te Ammerland aan het Starnberger meer. R. was eerst apotheker, studeerde toen natuurwetenschappen en aardrijkskunde; daarna correspondent van de Kölnische Zeitung, in welke functie hij Zuid-Europa en Noord-Amerika bereisde. In 1876 prof. in de aardrijkskunde te München, in 1886 te Leipzig. Zijn hoofdverdienste is, den mensch in het midden van zijn beschouwingen gesteld te hebben in den tijd, toen de physische richting in de aardrijkskunde al te zeer overheerschte. Daardoor werd hij de stichter van de anthropogeographie en van de nieuwe volkenkunde. Bovendien leverde hij uitstekende landbeschrijvingen. *v. Velthoven.*

Voorn. werken: Städte- und Kulturbilder aus N. Amerika (2 dln. 1876); Aus Mexiko (1878); Die Ver. Staaten von N. Amerika (2 dln. 1878-'80); Anthropogeographie (2 dln. 1882, 1891); Völkerkunde (3 dln. 1885-'88); Der Staat und sein Boden (1896); Polit. Geographie (1897); Deutschland (1898); Der Lebensraum (1901); Die Erde und das Leben (2 dln. 1901-'02). — Lit.: Hassert, F. R. (in: Geogr. Zeitschrift, 1905).

Ratzinger, Georg, Kath. socioloog en publicist. * 3 April 1844 te Rickering (Beieren), † 3 Dec. 1899 te München. In 1867 priester gewijd; promoveerde in 1868 op proefschrift: Gesch. der kirchl. Armenpflege. 1875-'78 en 1893-'99 lid van den Beierschen landdag en 1877-'78 en 1898-'99 lid van den Rijksdag.

Voorn. werken: Die Volkswirtschaft in ihren sittlichen Grundlagen (1881); Bauern einigt euch! Ein Mahnruf (1897). — Lit.: Hist.-polit. Blätter f. d. kathol. Deutschland (1896).

Rau, Sebald Fulco Johannes, predikant en Oriëntalist. * 16 Oct. 1765 te Utrecht, † 1 Dec. 1807 te Leiden. R., die tot den kring van Bellamy behoorde, was 1787-'94 en 1799-1807 te Leiden hoogleeraar in de Oostersche talen. De ontploffingsramp van 1807, die zijn vrouw en kind het leven kostte en zijn levenswerk, de heruitgave van een Arab. handschrift onder den titel: Excerpta libri Achmedis Tec'faschi de Gemmis et Lapidibus pretiosis, vernietigde, was ook de oorzaak van zijn dood. Behalve zijn op 15-jarigen leeftijd geschreven verhandeling over de Homerische en Arab. helden, schreef hij gedichten in den Poetischen Spectator (1784); Proeven voor verstand en hart (waarin zijn anti-sentimenteele roman Ewald en Elise, 1790).

Lit.: J. Hinlopen, Sur la mort de M. Rau (1807); v. d. Palm, Gedenkschr. v. d. Kon. Orde d. Unie; Teissèdre l'Ange en W. Bilderdijk, Lofrede en lofzang op R. (1808); M. Siegenbeek, Gesch. v. d. Leidsche Hoogeschool (1832); J. P. Hasebroeck, Een dichteralbum (1890). *Piet Visser.*

Rauch, Christian Daniel, beeldhouwer. * 2 Jan. 1777 te Arolsen, † 3 Dec. 1857 te Dresden. Leerling o.a. van de Academie te Cassel. Vertoefde vele jaren in Italië, waar hij zich bij Canova en Thorwaldsen aansloot. In Duitschland teruggekeerd, voegde R. zich bij Tieck, Schinkel en Goethe. R. is volbloed klassicist; hij paarde groote kennis der Duitsche kunst met ernstig realisme. Ook als restaurator van Antieke beelden heeft R. belangrijk werk verricht. R. heeft een zeer groot oeuvre nagelaten, bestaande uit talrijke bustes van de meeste bekende personen uit dit voor Duitschland belangrijke tijdvak; verder schiep hij vele grafmonumenten, w.o. dat van koningin Luise te Charlottenburg (1815) zeer beroemd is. Te Berlijn vindt men het groote monument met ruiterstandbeeld van Frederik den Grooten (1839-'51), waar rond het voetstuk alle beroemde mannen uit dien tijd zijn afgebeeld. R. vormde talrijke leerlingen. *Korevaar-Hesseling.*

Lit.: H. Mackowsky, Ch. D. R. (1916).

Raudische velden, slag bij de, → Vercelli.

Rauma (Zweedsch: Raumo), stad in Z.W. Finland, in de prov. Toerkoe-Pori en aan de Botnische golf (X 720 B3); ca. 900 inw. Oude handelsstad, gesticht bij een Franciscaner klooster, waarvan nog een deel der kerk bewaard is. Houtindustrie, zeevaartschool.

Raumer, 1° Friedrich von, Duitsch historicus. * 14 Mei 1781 te Wörlitz (Anhalt), † 14 Juni 1873 te Berlijn. Prof. te Breslau 1811, te Berlijn 1819. Zijn werken, die onder invloed staan van Voltaire en van de Romantiek, hebben weinig geschiedk. waarde.

Hij stichtte en bestuurde het Hist. Taschenbuch (1830-'69).

Werken: o.a. Gesch. der Hohenstaufen (6 dln. [5]1878).

2° Rudolf von, Duitsch Germanist uit de school van Grimm. * 14 April 1815 te Breslau, † 30 Aug. 1876 te Erlangen.

Voorn. werken: Gesch. der Germ. Philologie (1870); Gesamm. sprachwiss. Schriften (1863).

Raupach, Ernst, Duitsch tooneelschrijver uit de Romantiek. * 21 Mei 1784 te Straupitz, † 18 Maart 1852 te Berlijn. Vooral beroemd om zijn groote vruchtbaarheid (117 drama's), handige tooneeltechniek en rijken Hohenstaufencyclus (16 stukken).

Voorn. werken: Robert der Teuffel; Nibelungenhort. — Uitg.: Gesamm. Dramen (20 dln. 1829 vlg.). — Lit.: K. Kohlweyer, E. R. (1923).

Rauscher, Joseph Othmar, ridder von, kardinaal en vorstbisschop van Weenen. * 6 Oct. 1797 te Weenen, † 24 Nov. 1875 aldaar. R. werd na zijn rechtsk. studiën op raad van Cl. Hofbauer priester (1823), dan prof. in kerkgesch. en kerkel. recht te Salzburg (1825), directeur der Kon. Academie te Weenen en philosophie-prof. der keizerl. prinsen (Franz-Joseph). Door zijn resoluut afgedwongen concordaat van 1855 bevrijdde hij Oostenrijk van het Josephisme en door zijn gematigde houding na de eenzijdige opzegging door den Staat (1870) voorkwam hij aldaar een Kulturkampf. Op het Vatic. Concilie was R. aanhanger der oppositie. *Beijersbergen van Henegouwen.*

Lit.: Wolfsgruber (1888).

Rautenstrauch, Franz Stephan, Benedictijn, hervormer van het theol. onderwijs in Oostenrijk. * 29 Juli 1734 te Platten (Bohemen), † 30 Sept. 1785 te Erlau (Hongarije). Na een professoraat te Praag werd hem de leiding van de theol. studiën toevertrouwd, eerst in Praag, daarna in Weenen. Zijn Josephistische geest (hij was een leerling van Febronius) blijkt uit zijn optreden in verband met de organisatie van de theol. scholen in de keizerlijke erflanden, met de oprichting van de vijf aan den staat ondergeschikte generaalseminaries en met zijn voorzitterschap van de commissie voor aangelegenheden van eeredienst.

Voorn. werken: Synopsis iuris publici et privati (1776); Tabellarischer Grundrisz der in deutscher Sprache vorzutragenden Pastoraltheologie (1777). — Lit.: Zschokke, Die theol. Studien und Anstalten der kath. Kirche in Österreich (1894). *Wachters.*

Rauwenhoff, Lodewijk Willem Ernst, Prot. godgeleerde. * 27 Juli 1828 te Amsterdam, † 26 Jan. 1889 te Meran. R., een der voormannen van de vrijzinnig-Prot. richting, was sedert 1860 hoogleeraar in de kerk- en dogmageschiedenis, later ook in de wijsbegeerte van den godsdienst. Hij stichtte in 1867 het Theol. Tijdschrift. Naast een aantal redevoeringen (o.a. een op den dag der opening van het Vaticaansche concilie, 1869) gaf hij een Gesch. van het Protestantisme (3 dln. 1865-'71) en Wijsbegeerte van den Godsdienst (onvoltooid, 1887).

Lit.: Levensber. Mij d. Ned. Letterk. (1889); Theol. Tijdschr. (1889). *Piet Visser.*

Rauwerd, dorp in de Fr. gem. → Rauwerderhem.

Rauwerderhem, gem. in het zeekleigebied van de prov. Friesland (XI 208 nr. 22), ten Z. van Leeuwarden, doorsneden door den grooten weg Leeuwarden—Zwolle; opp. 3 437 ha; omvat de dorpen Rauwerd (zetel der gem.; ca. 600 inw.), Irnsum, Poppingawier, Terzool, Sybrandaburen en Deersum. Ca. 2 700 inw. (1937), waarvan 64% Prot., 14% Kath. (vormend de parochie Irnsum) en 22% onkerkelijk. Er is veeteelt en zuivelindustrie. *van der Meer.*

Rauwkost of rauwekost-voeding is een gebruik van spijzen zooveel mogelijk in den natuurlijken toestand, omdat daarin nog alle bijzondere levensenergiën, bijv. vitaminen aanwezig zijn en alle stoffen nog in hun natuurlijke harmonische verhouding voorkomen. De naam is echter eenzijdig, want lang niet alle voedsel wordt rauw gegeten, bijv. de groente-bouillon bestaat uit door koken verkregen sappen van groenten, waarbij fijngemalen rauwe groenten zijn gevoegd. Belangrijke voedingsmiddelen bij deze methode zijn ook volkorenbrood en grof roggebrood, waaruit niet de belangrijke minerale zouten met de zemelen worden verwijderd. Rauwekost-maaltijden bestaan vooral uit vruchten, salade en in de schil gestoomde aardappelen. De salade bestaat uit fijngesneden of geraspte rauwe groenten, aangemaakt met sla-olie, zonnebloemolie of room. Vleesch en visch, eieren en melk worden weinig of niet gebruikt. Ook niet keukenzout, dat als chloorverbinding zich niet in de sympathie der rauwekosteters kan verheugen, evenmin als azijn en specerijen. De rauwekost-eters schrijven veel tegenwoordige ziekten aan verkeerd voedsel en onnatuurlijke leefwijze toe.

Rauza, → Graf (sub B,c).

Ravag, → Österreichische Radio-Verkehrs A.G.

Ravaillac, François, moordenaar van koning Hendrik IV van Frankrijk. * 1578 te Angoulême, † 27 Mei 1610 te Parijs. Was een tijdlang onderwijzer, vermoordde den koning, toen deze in een reiskoets door een nauwe straat van Parijs reed (14 Mei 1610). Hij werd gevierendeeld.

Ravaisson, Félix, Fransch wijsgeer, spiritualist. * 1813 te Namen, † 1900 te Parijs. Leerling van Schelling te München, later inspecteur van het Hooger Onderwijs in Frankrijk. Het bewustzijn leert ons volgens R. alle werkelijkheid kennen als kracht, werkzaamheid en liefde, die uiteindelijk gericht is op het Absolute, op God. De tegenstelling van geest en stof is daarin opgeheven. Op de latere reactie tegen rationalisme en materialisme in Frankrijk heeft R. grooten invloed uitgeoefend.

Werken: Essai sur la métaphysique d'Aristote; De l'habitude; Rapport sur la phil. en France au XIXe s. — Lit.: E. Boutroux, La phil. de F. R. (Parijs 1925); J. Dopp, F. R., la formation de sa pensée (Leuven 1933); F. Sassen, Wijsb. der 19e eeuw (1934). *F. Sassen.*

Ravel, Maurice, componist. * 7 Maart 1875 te Ciboure (Pyreneeën). Studeerde aan het Conservatoire te Parijs, o.a. bij Fauré, en won in 1901 den 2en Prix de Rome, terwijl hem in 1905 de toelating tot het concours voor den 1en Prix de Rome geweigerd werd wegens zijn „moderniteit”. Als componist behoort R. met Debussy tot de beste vertegenwoordigers van de Fransche muziek; vaak noemt men hem met De-

Maurice Ravel.

bussy in één adem als impressionist, maar zijn stijl is veeleer op die van de 18e-eeuwsche clavecinisten en op Chabrier gebaseerd dan die van den echten impressionist, voor wien Wagner, Franck en Massenet voorbeelden geweest zijn. R.'s muziek munt uit door een verfijnde spiritualiteit, een vernuftige en stoutmoedige behandeling van den dissonant, zin voor ironie en parodie en voor een geraffineerd coloriet; zijn instrumentatiekunst heeft in de nieuwere muziek haar weerga niet. Zijn vruchtbaarste schepperstijd ligt tusschen de jaren 1899 en 1915; wat daarna gecomponeerd is, lijdt in toenemende mate aan uiterlijke virtuositeit en innerlijke leegte (Boléro!). *Reeser.*

Werken: voor piano o.a. Pavane pour une infante défunte (1899), Jeux d'Eau (1901), Miroirs (1905), Gaspar de la Nuit (1908), Tombeau de Couperin (1920); voor piano (4-handig) Ma Mère l'Oye (1908, als ballet bewerkt 1912); liederen; kamermuziek o.a. Tzigane voor viool en piano (1923), vioolsonate (1927), strijkkwartet (1904); pianoconcert (1930); orkestwerken en balletten: Rhapsodie Espagnole (1906), Daphnis et Chloé (1912), Boléro (1928); opera's l'Heure Espagnole (1907), l'Enfant et les Sortilèges (1925). — Lit.: Roland Manuel, M. R. (Parijs 1925); id., M. R. et son oeuvre dramatique (1928).

Ravelingen, Frans van, schoonzoon van den drukker → Plantijn. Volgde dien in 1586 op als drukker van de universiteit van Leiden.

Ravels, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 D/E 2). Opp. 2 318 ha; ca. 2 400 inw. (Kath.). Bestaat vanaf ca. 1550 als parochie en werd in 1826 als gemeente van Poppel gescheiden. Zandgrond, heiden, landbouw; steenbakkerijen, cementfabriek. Toren uit het einde der 15e e. De St. Servatiuskerk is in de 17e e. verwoest en ca. 1760 hersteld.

Onder R. behoort ook de parochie Eel, met kerk uit de 19e eeuw. *Lauwerys.*

Ravelijn (krijgsk.). In de → Oud-Italiaansche en de daaruit afgeleide → Oud-Nederlandsche versterkingswijze bleek de afstand tusschen de bastions te groot voor een hardnekkige verdediging van het tusschenliggende vestingfront. Men ging er toe over een soort los bastion voor het midden van de → courtines te leggen, het r. Dit was aanvankelijk niet voorzien van de sterke flanken, welke de bastions bezaten. Tegen het einde der 16e e. (Daniel Speckle) en later (Vauban, Coehoorn) werd het r. aanmerkelijk vergroot en beter ingericht voor de verdediging voet-voorvoet. Het r. diende tevens dikwerf voor de dekking van een ingang. *H. Lohmeijer.*

Raven, Dirck Albertsz, 17e-eeuwsch Ned. ontdekkingsreiziger en schrijver van het Journaal van de Reyse gedaen bij den commandeur D. A. R. naer Groenland (1639), dat vaak herdrukt werd.

Lit.: P. A. Tiele, Mémoire bibliogr. sur les journaux des navigateurs Néerl. (1867); id., Ned. bibliogr. v. land- en volkenkunde (1884).

Ravenala madagascariensis, → Boom der reizenden.

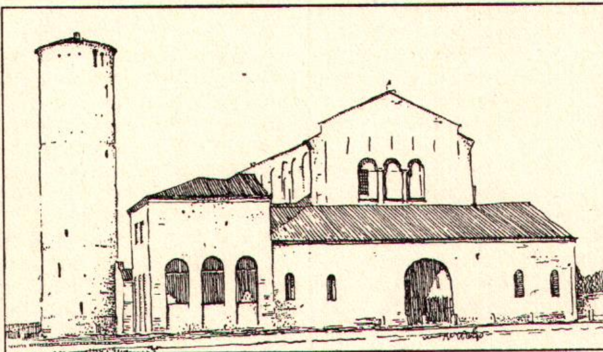
Ravenbeksbeen of os coracoïdum behoort tot den schoudergordel der gewervelde dieren. Het r. is vooral ontwikkeld bij amphibieën, reptielen en vogels, en bij de zoogdieren meestal alleen nog te vinden als uitsteeksel aan het schouderblad. Dit is het ravenbeksuitsteeksel, dat ook bij den mensch voorkomt, als een gekromde punt bovenaan het schouderblad. *M. Bruna.*

Ravenbeksuitsteeksel, → Ravenbeksbeen.

Ravenna, 1° Ital. **provincie** in het landschap Emilia; opp. 1 861 km², ca. 273 000 inw. Het moerassige, vruchtbare gebied is door kanalisatie geschikt gemaakt voor den landbouw. Daarnaast zijn visscherij en veeteelt bronnen van bestaan. Levendige industrie (leer, textiel, zijde, papier).

2° Hoofdstad van de provincie R. (XIV 320 D2); ca. 78 000 inw. R. was oorspr. een zeehaven, maar de aanslibbing van de Po-delta maakte er een landstad van (kanaal van 11 km naar zee). Bisschopszetel. Kunstacademie; technisch instituut. *Heere.*

Bezienswaardigheden. De belangrijkste monumenten dateeren alle uit de oud-Christelijke periode; van buiten gewoonlijk zeer eenvoudig tot armelijk, inwendig rijk versierd, vooral met mozaïeken. S. Giovanni in Fonte is een (in 450) uit een Romeinsch thermengebouw gevormd baptisterium (fraaie mozaïeken). Vóór alles beroemd, vooral ook wegens haar mozaïeken, is wel de San Vitale (525-547), een centraal-bouw met koepel op pendentiefs boven de middenruimte, waaromheen twee boven elkaar gelegen omgangen (zie afbeelding 1 en 2 op de plaat tegenover kolom 609 in deel VI, en afbeelding 1 op de pl. t/o kol. 625 in dl. XVII). Het mausoleum van Galla Placidia is eveneens beroemd om zijn mozaïeken. In de S. Apollinare (535-549), welke in R.'s havenstad Classe gelegen is en gebouwd is op het graf van den H. → Apollinaris van Ravenna, zijn de oorspr. mozaïeken slechts in het koor bewaard gebleven. Het is een driebeukige zuilenbasiliek, oorspr. met cassettenplafond, in de M.E. vervangen door een open dakstoel (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 49 in dl. VI). Het gebouw had een, thans goeddeels verdwenen, Westelijke voorhal en een vrijstaanden, ronden klokketoren of campanile. Oorspr. gebouwd als kloosterkerk. S. Apollinare Nuovo (6e e.) bezit nog de oorspr., beroemde mozaïeken (portretten van Theodorik en hofhouding). De overige kerkelijke monumenten zijn later grootendeels verbouwd of veranderd.

Ravenna. S. Apollinare in Classe.

Buiten R. ligt nog het merkwaardige, sterk verminkte graf van Theodorik: een rond gebouw van twee verdiepingen, gedekt met een koepel gemaakt uit één stuk natuursteen (zie afb. 5 op de pl. t/o kol. 224 in dl. XII).

Verder zijn binnen R. de resten gevonden van het paleis van Theodorik, terwijl er ook het zgn. „Paleis van Theodorik" staat, dat evenwel eenige eeuwen jonger dan deze vorst moet zijn en waarsch. dateert uit de 8e e. (paleis van een exarch?). *v. Embden.*

Geschiedenis. R., gesticht door de Thessaliërs, die er uitweken voor de Umbriërs, kwam ca. 191 v. Chr. onder Rom. heerschappij. Augustus liet in de nabijheid voor zijn vloot een haven, de Portus Classis (= haven der vloot) aanleggen. De haven verzandde echter, zoodat R., hoewel het hoofdplaats der provincia Flaminia bleef, als havenstad ten onder ging. De vondsten uit deze oudste periode zijn schaarsch.

In 404 maakte keizer Honorius R. tot hoofdstad van het West-Rom. Rijk. Na den inval der Barbaren resideerden er Odoaker, koning der Herulen, en de Oostgotische koning Theodorik de Groote († 526); in 568 werd de stad met omstreken door de Byzantijnen veroverd en tot → exarchaat gemaakt. In deze Byzantijnsche periode beleefde R. een hoogen bloei en werd een mededingster van Rome; er verrezen prachtige kunst- en bouwwerken, nog grootendeels bewaard (zie boven, kol. 424). De Longobarden veroverden R. in 752; in 754 werd het hun ontnomen door den Frankenkoning Pepijn, die het aan den paus schonk. Sindsdien maakte R. deel uit van den → Kerkelijken Staat; sinds 1860 van het koninkrijk Italië. R. bewaart roemrijke hist. herinneringen, o.a. nog het graf van Dante, doch is voor het tegenwoordige van weinig beteekenis.

3° **Bisdom.** Als eerste bisschop van R. wordt de H. Apollinaris genoemd, wiens werkzaamheid in de 2e helft van de 2e eeuw geplaatst kan worden. In 439 werd R. tot aartsbisdom verheven. Verschillende aartsbisschoppen streefden naar zelfstandigheid ten opzichte van Rome, doch na den Investituurstrijd nam het verzet een einde.

In de 10e eeuw had R. 15 suffraganen onder zich, doch vanaf de 12e eeuw werd het getal steeds kleiner, totdat het in 1909 nog 5 bisdommen telde. Sedert is het getal tot 7 vermeerderd. *Th. Heijman.*

Ravensberg, gravengeslacht, dat vanouds grafelijke rechten in de Eemsgoo bezat en daar in de 13e e. het moerasland drooglegde.

Ravenstein, gem. in de prov. N.Brabant ten N.O. van Oss aan de Maas (XVIII 632 I1), bestaande uit het stadje R., dat met Neerlangel een parochie vormt, en verder uit de kerkdorpen Neerloon, Huisseling, Deursen, Dennenburg, Demen en Dieden. Opp. 2 213 ha; ong. 2 500 inw. (nagenoeg allen Kath.). Landbouw, veeteelt, industrie (leder, schoenen, landbouwmachines). Rondom het stadje grachten en contreescarpen met zwaar geboomte. De koepelkerk is in Duitschen Barokstijl opgetrokken (18e e.). Eenige zeer oude kerkjes in de buitenparochies.

Land van Ravenstein, vrije heerlijkheid, omvattende het stadje R. en de dorpen Demen, Dennenburg, Deursen, Langel, Huisseling, Herpen, Schaijk, Reek, Velp, Zeeland, Uden, Volkel en Boekel. In 1624 kwam het aan het Kath. Huis Paltz-Neuburg; het maakte geen deel van Staats-Brabant uit, wel hadden de Staten-Generaal het recht, eenige bezetting in R. te leggen. Vele kloosterlingen vonden hier vanuit de Meierij een toevluchtsoord, nl. de Capucijnen te Velp, de Kruisheeren en de Birgittinessen te Uden, de Augustinessen te Deursen, terwijl de Broeders van den H. Franciscus zich in Boekel vestigden. In R. leidden de Jezuïeten een druk bezocht gymnasium. In 1800 kwam de heerlijkheid aan de Bataafsche Rep., in 1805 werd zij een deel van het dept. Braband. Voor het apost. vicariaat R. zie → Megen (sub Stad en land van Megen).

L i t.: C. R. Hermans, Verzameling van charters en geschiedk. bescheiden betrekkelijk het Land v. R. (2 dln. 1850-'54). *v. Velthoven.*

Ravestein, M a x v a n, tot nog toe onbekend gebleven schrijver (schrijfster of schrijvers) van romans in de periode van doorwerking van Van Onzen Tijd. Bekend zijn de werken Bij Ons, Aan d'Overkant, Drijfzand en Stofgoud.

L i t.: P. Kerstens, De kath. Litteratuur (z.j., 57).

Ravesteyn, 1° J a n v a n, portretschilder. * Ca. 1570 te Den Haag, † 1657 aldaar. Waarsch. leerling van Mierevelt. In zijn tijd zeer geacht en met opdrachten overladen, o.a. van de Oranjes. Zijn portretten zijn eerlijk en zorgvuldig in afwerking. Zijn kunst is echt gezond, maar heeft iets provinciaals.

L i t.: v. Wurzbach, Niederl. Künstlerlex. *Schretlen.*

2° (Ook: T i l e t a n u s) J o o s t v a n, controversist-theoloog. * Ca. 1506 te Tielt, † 7 Febr. 1570 te Leuven. In 1551 vertegenwoordigde hij de hoogeschool te Trente, samen met Ruard Tapper, Leonard vander Eycken en Vulmar Bernaerts, was in 1557 op het Colloquium te Worms, leidde het onderzoek over het geschil van Michael → Bajus, en publiceerde in 1567 een verweerschrift tegen de Lutheranen, die te Antwerpen een gemeenschap trachtten te stichten. *Erens.*

L i t.: Biogr. Nat. Belge; Lex. f. Theol. u. Kirche.

Ravignan, X a v i e r L a c r o i x d e, Jezuïet, kanselredenaar. * 1 Dec. 1795 te Bayonne, † 26 Febr. 1858 te Parijs. Eerst officier en advocaat, in 1822 Jezuïet. Hij volgde Lacordaire op als conferencier der Notre Dame (1837-'46).

L i t.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI); de Ponlevoye, Vie de X. de R. (2 dln. 1860); de Jonge, De Orde der Jezuïeten (III). *v. Hoeck.*

Rawal Pindi, plaats in Britsch-Indië aan de Leh en de spoorlijn Lahore-Pesjawar (X 224 C1); van beteekenis door het garnizoen, dat daar ligt; ca. 117 000 inw. (8% Christen); zetel van den apost. prefect van Kafiristan. *Sipman.*

Rawi, een van de vijf stroomen van de Pandzjab (X 224 C1), 724 km lang, die in den Himalaja ontspringt (in den staat Tsjamba) en boven Moeltan in de Tsjinaab uitmondt. De R. is vanaf Lahore bevaarbaar. Het Bari-Doabkanaal loopt evenwijdig aan de Rawi.

Rawlinson, sir H e n r y C r e s w i c k e, Eng. Oriëntalist. * 11 April 1810 te Chadlington (Oxfordshire), † 5 Maart 1895 te Londen. Trad 1826 in mil. dienst bij de Eng. Oost-Ind. Comp., kwam 1827 naar Indië, studeerde daar Perzisch, Arabisch, Hindoestansch; 1833 in Perz. mil. dienst; copieerde het Behistoen-inschrift, dat hij onafhankelijk van Grotefend interpreteerde, waardoor hij met dezen de grondlegger werd van de ontcijfering van het spijkerschrift. In 1852 volgde hij Layard op als leider van de Britsche opgravingen in Mesopotamië en groef in Koejoendsjik (Ninive) en Nimroed (Borsippa). Keerde in 1855 naar Engeland terug, nam deel aan de politiek en hield zich bezig met het uitgeven van spijkerschriftdocumenten in de 5 deelen van de Cuneiform Inscriptions of Western Asia (I 1861; II 1866; III 1870; IV 1875; V 1880 en '84; ²IV 1890, ²V 1909). *Alfrink.*

V e r d e r e w e r k e n: The Persian cuneiform inscription of Behistun (1846); Hist. of Assyria (1852).

Ray, J o h n, Eng. predikant en bioloog. * 29 Nov. 1628 te Blacknotley, † 17 Jan. 1705 aldaar. R., die vooral bekend is als systematicus, lette bij het vaststellen der grenzen eener soort op de mogelijkheid der onderlinge bevruchting bij planten en dieren.

V o o r n. w e r k e n: Methodus plantarum nova (1682); Historia plantarum (3 dln. 1686-1704); Synopsis methodica animalium quadrupedum et serpentini

generis (1693); Philos. letters (1718). — Lit.: Miall, The early naturalists (1912).

Rayé (textiel), in het algemeen stoffen met strepen in de lengterichting. De strepen kunnen ontstaan door de binding, schering en bij uitzondering door speciale behandeling in de apprêtuur. Vnl. zijden stoffen. Rayé-garens ontstaan door ze tusschen latten te binden en dan te verven. *Schroeder.*

Rayet, O., Fransch archaeoloog. * 23 Sept. 1847 te Cairou (Lot), † 19 Febr. 1887 te Parijs. R. was vooral werkzaam bij de opgravingen van Magnesia (Meander) en Milete. Ofschoon zijn werk door latere studiën achterhaald is, blijft het een kostbare bijdrage tot de kennis der Gr. archaeologie. *E. De Waele.*

Werken: Monuments de l'art antique (1884); Hist. de la Céramique (met Collignon, 1889).

Rayleigh, John William Strutt, lord, natuurkundige. * 12 Nov. 1842 te Langford Grove (Essex), † 30 Juni 1919 op zijn landgoed Terling Place (Essex). 1879-1884 directeur van het Cavendish laboratorium te Cambridge. Hij leverde belangrijke bijdragen op vele gebieden der klassieke physica. Hij verrichtte intensiteitsmetingen van het geluid (schijf van R., 1882). De Formule van R. heeft betrekking op de verstrooiing van licht door kleine deeltjes (1871 en 1899) (zie onder). Bij het onderzoek van gassen vond hij met Ramsay het argon (1894). Hij stelde de eerste theoretische wet voor de zwarte straling op. In 1904 kreeg hij den Nobelprijs voor natuurkunde.

Werken: Theory of Sound (2 dln. 1877-'78); Scientific Papers (5 dln. 1899-1912). — Lit.: R. J. Rayleigh, Life of J. W. S. (1924).

Formule of verstrooiingswet van Rayleigh. Licht, dat valt op materiedeeltjes, ondergaat hieraan een verstrooiing, die afhankelijk is van de golflengte van het licht. Hoe kleiner de golflengte, des te sterker de verstrooiing, en wel zóó, dat de verstrooiing omgekeerd evenredig is met de vierde macht van de golflengte. Zie → Lichtvoortplanting; → Morgenrood. Het gebruik van gele autolampen bij mistig weer vindt zijn grond in de geringe verstrooiing van geel licht.

Raymundus van Capua, Zalige, Dominicaan. * Ca. 1330 te Capua uit de adellijke familie delle Vigne, † 5 Oct. 1399 te Neurenberg. Hij trad ca. 1347 in de Orde der Dominicanen en was 1380-'99 generaal in de Romeinsche obediëntie. Hij ijverde bijzonder voor het herstel der oorspr. observantie. Is vooral bekend als biechtvader van de H. Catharina van Siena, op wier instigatie hij werkte voor de erkenning van paus Urbanus VI. Leo XIII keurde in 1899 zijn vereering goed. Feest 5 October.

Uitg.: B. Raymundi Capuani Mag. Gen. O.P. opuscula et litterae (1899). — Lit.: Année Dominicaine ([2]1902 Oct. I, 123 vlg.); P. Mortier O.P., Hist. des Maîtres Généraux (III, 491 vlg.). *Lambermond.*

Raymundus Lullus, → Lullus.

Raymundus Nonnatus, Heilige. * Ca. 1204 te Portello (Spanje), † 31 Aug. 1240 te Cardona (Catalonië). Trad te Barcelona in de Orde der Mercedariërs in. Gaf zich ten slotte zelf als losprijs ter vrijkooping van een gevangene. Acht maanden lang leed hij in de gevangenis ondraaglijke martelingen. Om zijn spreken tot de medegevangenen te verhinderen, sloot men zijn mond met een ijzeren hangslot. Gregorius IX, die hem in 1239 kardinaal gemaakt had, riep hem naar Rome. Op de reis daarheen stierf hij. Feestdag 31 Aug. Daar hij zelf door een operatie zijner moeder het levenslicht zag, wordt hij door vrouwen aangeroepen bij bevalling; om zijn gevangenschap door onschuldig veroordeelde gevangenen.

Lit.: Acta Sanct. (Aug. VI, 729-776). *Feugen.*

Raymundus van Penyafort, Heilige, Dominicaan, jurist. * Ca. 1175 op het slot Penyafort bij Barcelona, † 6 Jan. 1275 te Barcelona. Hij was hoogleeraar in het kerkelijk recht te Bologna en trad in 1222 als kanunnik te Barcelona in de Orde der Dominicanen. Met den H. Petrus Nolascus stichtte hij in 1223 de Orde der Mercedariërs, wier constituties hij schreef. Was vooral bekend door zijn prediking tegen de Mooren. Paus Gregorius IX benoemde hem ca. 1233 tot kapelaan en poenitentiarius aan de pauselijke curie. Op last van denzelfden paus ordende hij de acten der concilies en de pausel. decreten tot één wetboek, dat tot grondslag moest dienen voor de studie en beoefening van het kerkelijk recht. Van 1238 tot 1240 was hij generaal der Orde. Tijdens zijn bestuur verscheen er een verbeterde uitgave der Ordeconstituties, werden bijz. studiehuizen opgericht voor de studie der Arab. en Hebr. taal en schreef de H. Thomas zijn Summa contra Gentiles. In 1601 heilig verklaard door Clemens VIII. Feest 23 Jan.

Lit.: Acta Sanct. (Jan. I 1863, 404 vlg.); Monum. O.P. Hist. (IV, 1-2); P. Mortier O.P., Hist. des Maîtres Généraux (I, 255 vlg.). *Lambermond.*

Raymundus van Sabunde, Fransch wijsgeer der → Laatscholastiek. † 1437 als hoogleeraar te Toulouse. Zijn Theologia naturalis werd door → Montaigne in het Fransch vertaald. R. erkent de mogelijkheid om de grondslagen van het geloof zuiver redelijk te bewijzen; vervolgens houdt hij, dat de mensch de heilswaarheden van den Christelijken godsdienst slechts door de Openbaring kan kennen; ten slotte neemt hij met het → Augustinisme aan, dat na voorafgaande geloofsaanvaarding alle geheimen van het geloof met dwingende gronden kunnen worden bewezen. *F. Sassen.*

Lit.: F. Sassen, Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933).

Raymundus van Toulouse, kruisvaarder van den eersten kruistocht, een der eerste vorsten van het Westen, die aan Urbanus' oproep gehoor gaf; graaf van Provence; onderscheidde zich bij het beleg van Antiochië. † 1105. *Wachters.*

Raynald van Dassel, sinds 1156 kanselier van het Duitsche rijk, † 14 Aug. 1167 bij Rome. Energiek voorvechter van de Staufische opvatting van het keizerschap, volgens welke dit niet door den paus wordt verleend, maar alleen door de keuze tot koning van Duitschland wordt verkregen, waarna de paus verplicht is den gekozene tot keizer te kronen. Hij spitste het conflict tusschen Barbarossa en den paus toe door (opzettelijk ?) foutieve vertaling van het schrijven van Hadrianus IV aan den keizer op den rijksdag van Besançon, 1157. Gevolmachtigde van den keizer in Italië, drijft hij tot de keuze van Paschalis III, 1164, waardoor het schisma van 1159 bestendigd werd. Meer politicus dan geestelijke, toch niet wereldsch van leven, was R. sinds 1159 aartsbisschop van Keulen; uit Milaan liet hij daarheen de relieken der Driekoningen overbrengen, 1164. In opdracht van den tegenpaus Paschalis III sprak hij 1166 de heiligverklaring van Karel den Grooten uit. Zijn levensideaal was de grootheid van het keizerschap.

Lit.: De Jong, Handb. d. Kerkgesch. ([3]II § 107); Hauck, Kirchengesch. Deutschlands (IV 1925). *Tesser.*

Raynaud, Ernest Gabriel Nicolas, Fr. dichter van de symbolistisch-decadente richting, wier geschiedschrijver hij werd; vervolgens medestichter van de → „Ecole Romane". * 1864 te Parijs. Zijn verzen, verheven-desolaat van ingeving, missen veelal lyrische mildheid en frissche bewogenheid.

W e r k e n. P o ë z i e : Le Signe (1887) ; Les Chairs profanes (1888) ; Les Cornes du faune (1890) ; Le Bocage (1895) ; La Tour d'Ivoire (1899) ; La Couronne des Jours (1905). E s s a y s : La Mêlée Symboliste ([3]1925) ; Ch. Baudelaire (1923) ; A l'Ombre de mes Dieux (1924) ; La Bohème sous le second Empire (1930). *Willemyns.*

Rayneri, A n t o n i o, Ital. paedagoog. * 2 Mei 1810 te Carmagnola (Piemont), † 4 Juni 1867 te Chieri. In 1833 priester, doceerde philosophie en andere vakken in zijn vaderstad, 1848 prof. aan de univ. van Turijn, afd. „hoogere school voor methodiek". Hij oefende grooten invloed uit op de schoolwetgeving van zijn land en schreef de eerste volledige wetensch. Ital. paedagogiek.

W e r k e n : Della Pedagogica (Duitsche vert. in Herders Bibliothek); Primi principii di metodica ([11]1881). — L i t. : Herders Lex. d. Pädagogik. *Rombouts.*

Raynerius van Luik, 1° Benedictijn, annalist. * 1157, † 1230. R. was prior van het klooster van St. Jacob in Luik. Zijn Annalen, van 1193 tot 1230, zijn waardevol wegens rijk materiaal en juist oordeel.

L i t. : Lex. f. Theol. u. Kirche (VIII).

2° Benedictijn, geschiedschrijver en dichter. * 1157, † na 1182. Monnik van St. Laurentius in Luik; schreef een lange rij van werken, waarvan een groot deel verloren ging. Bewaard bleven: Levens van drie Luiksche bisschoppen en andere hagiographische, historische en ascetische werkjes. Vermelding verdient: In novem antenatalitias antiphonas, een verklaring der → O-antiphonen.

L i t. : Manitius, Gesch. lat. Lit. d. Mittelalters (III 1931). *Franses.*

Rayon(neerings)kartel, → Kartel.

Razi, al- (Lat. :Rhazes), Arab. schrijver over geneeskunde, chemie en philosophie. * 864 te Raij (Perzië), † 925 aldaar. Zijn werken, vooral die over geneeskunde, waaronder een medische encyclopaedie, al-Hawi, het voornaamste is, werden in de M. E. druk bestudeerd en ook in het Latijn vertaald. Een tijdlang was hij „geneesheer-directeur" van het hospitaal te Bagdad. *Zoetmulder.*

Razias, ouderling van Jerusalem ten tijde der Maccabeesche oorlogen, bracht zich zelf den dood toe om te ontkomen aan → Nicanor. Het Maccabeënboek vermeldt dit feit zonder het goed te keuren (2 Mac. 14.37).

Razin, S t e f a n (S t e n k a), Russisch Donkozak, die 1667-'71 den opstand der Kozakken leidde en 18 Juni 1671 te Moskou werd terechtgesteld. Zijn naam leeft in populaire liederen (Wolga-lied) voort.

L i t. : Lozanow, Russ. Volksliederen (Russ., 1923); Tchapyguine, Stenka R. (Parijs 1930).

Rb, in de s c h e i k u n d e het symbool voor het element → rubidium.

Re (m u z i e k), tweede trap der toonreeks van het solmisatie-systeem. In de Romaansche landen, België inbegrepen, geldt re onveranderd als d.

Re (Egyptisch, = zon), de meest algemeene benaming van den Egypt. z o n n e g o d, reeds vroeg verbonden met goden, die een meer omlijnde gestalte hadden. Te Heliopolis werd hij verbonden met den god in valkengedaante Hor-Achte. Zoo Re-Hor-Achte. Als Re-Atoem wordt hij voorgesteld geheel in menschengedaante, met de dubbele kroon op het hoofd, de witte kroon (de hooge muts) van Boven-Egypte en de roode kroon van Beneden-Egypte. Re draagt nog den naam van Chepres (later Chepri), den kever of scarabee, die mestballen rolt en die vaak wordt voorgesteld, terwijl hij den zonnebal voortrolt. Chepri is de morgenzon, Re-Hor-Achte de middagzon, Atoem de avondzon. → Egypte (sub Godsdienst, kol. 813). *Bellon.*

Ré, I l e d e, eiland aan de Westkust van Frankrijk (XI 96 C3); opp. 86 km², ca. 10 000 inw. Ré bestaat uit Jurakalk ,die vooral aan de Z.W. zijde steile kusten vertoont; het N.O. is vlak. De bewoners leven van visscherij en oesterteelt. Op het eiland wordt wat gerst geteeld en druiven gekweekt voor brandewijn. Bekende gevangenis voor hen, die naar Cayenne gedeporteerd worden. Aan de kust zouttuinen; thans badplaats. Voornaamste plaatsen: Sainte-Marie-de-Ré, Saint-Martin-de-Ré, La Flotte. *Heere.*

Reactie, 1° in de p s y c h o l o g i e elke vorm van werking van mensch of dier, die op een prikkel of prikkelconstellatie volgt. Bijv. het terugtrekken van de hand als daarin geprikt wordt (spierreactie), het afscheiden van speeksel bij het zien van voedsel (klierreactie), het zien van rood bij prikkeling van het netvlies met stralen van een bepaalde golflengte (sensorische r.). De prikkel kan t.o.v. het organisme uit- of inwendig zijn, hij kan enkelvoudig of zeer complex (→ Milieu) wezen. De r. wordt ook antwoord genoemd. De → reactiepsychologie geeft aan het woord r. een zeer beperkte beteekenis. *v. d. Veldt.*

2° S c h e i k u n d i g e reactie noemt men elke verandering van een of meer stoffen in nieuwe stoffen. Al naar bij een reactie warmte vrijkomt of warmte geabsorbeerd wordt, spreekt men van e x o t h e r m e, respectievelijk e n d o t h e r m e reactie. De energie, welke bij een reactie vrijkomt, kan behalve als warmte, ook als electrische energie (in galvanische elementen), licht e.d. afgegeven worden. De r. tusschen vsch. stoffen kan soms op vsch. manieren plaats vinden; naar gelang van de hoeveelheid der gevormde reactieproducten onderscheidt men dan h o o f d r e a c t i e en n e v e n r e a c t i e.

Wanneer uit een enkele stof door een r. twee of meer stoffen ontstaan, spreekt men van o n t l e d i n g ; ontstaat uit twee of meer stoffen een enkele stof, dan spreekt men van a d d i t i e. Naar het aantal moleculen, dat aan een r. deelneemt, verdeelt men de r. in → monomoleculaire, → bimoleculaire, enz. reacties. Men kan verder nog onderscheiden volledig verloopende reacties en omkeerbare reacties; deze laatste leiden tot een → chemisch evenwicht. → Reactiesnelheid. *A. Claassen.*

Reactieconstante, → Reactiesnelheid.

Reactiekracht (m e c h a n i c a), → Actie en reactie.

Reactiepsychologie. In de meest gangbare beteekenis van het woord is r. de psychologie, die alle psychische verschijnselen tot het schema P(rikkel) — R(eactie) terugbrengt, waarbij echter onder → reactie enkel de organische werkingen van het zenuwstelsel, dus spier- en klierreacties verstaan worden, die dan als reflexen opgevat worden met uitsluiting van alles wat op het bewustzijn betrekking heeft. In dezen zin is de r. gelijkluidend met → objectieve psychologie, die zich aandient onder de benamingen van → Reflexologie, → Behaviorisme, → Praxiologie. Het is een zuiver mechanistische opvatting van het zieleleven en derhalve niet aanvaardbaar.

Sommige auteurs geven aan hun psychologie ook den naam van r., maar gebruiken dan het woord in veel wijderen zin: alle vormen van gedraging zijn reacties op een bepaalden prikkel, waaronder ze dan echter begrijpen bewustzijnsacten, zooals zien, hooren, bevreesd of toornig zijn, herinneren. Deze opvatting

is te aanvaarden, mits men goed voor oogen houdt, dat het schema P—R geenszins een wiskundige formule is: een sensatie bijv. hangt niet enkel af van de natuur van den prikkel, maar ook van de natuur, den actuteelen toestand en het verleden van het individu. *v. d. Veldt.*

Reactierand noemt men den rand, die om sommige m i n e r a l e n in stollingsgesteenten optreedt, ten gevolge van een chemische reactie tusschen het eerder gekristalliseerde mineraal en het nog vloeibare magma. Bijvoorbeeld de leucoxeenrand om ilmeniet en de kelyphietrand om granaat. De reactierand bevat veelal hoornblende, titaniet, spinel enz. *Jong.*

Reactierand. Kelyphietrand om granaat in serpentijn.

Reactieserie (g e o l.). Op grond van physisch-chemische overwegingen moet men aannemen, dat bij het uitkristalliseeren van een magma achtereenvolgens verschillende mineralen ontstaan, die ten deele weer worden geresorbeerd of omgezet in andere. Zoo moet zich eerst olivijn gevormd hebben, eer augiet kan ontstaan. Een dgl. reeks mineralen noemt men een reactieserie, in normale → stollingsgesteenten bijv.: olivijn, augiet, hoornblende, plagioklaas, orthoklaas, kwarts. *Jong.*

Reactiesnelheid noemt men bij een s c h e i k u n d i g e → reactie de per tijdseenheid omgezette hoeveelheid stof. Bij constante temp. is de r. evenredig met het product van de concentraties der reageerende stoffen (wet van Guldberg en Waage). De evenredigheidsfactor heet r e a c t i e c o n s t a n t e. Deze reactieconstante is o.a. afhankelijk van het medium, waarin zich de reactie afspeelt en verder (sterk) afhankelijk van de temp. Naargelang de reactie zich afspeelt in een homogeen of heterogeen systeem (→ Phasen), spreekt men van homogene of heterogene reacties. Bij homogene reacties wordt in het alg. bij 10° C temperatuursverhooging de r. 2 à 3 maal zoo groot. Bij heterogene reacties vindt de reactie plaats aan het grensvlak van een phase (bijv. oplossen van vast $CaCO_3$ in zoutzuur). De r. wordt dan dikwijls bepaald door de snelheid, waarmede de reageerende bestanddeelen naar dit grensvlak kunnen diffundeeren; diffusiesnelheid en r. werken hier dus samen. In gasvormige systemen is meestal de diffusiesnelheid grooter dan de r.; bij vloeibare phasen treedt meestal het omgekeerde op. Wordt de r. zéér groot, dan kan zij leiden tot explosie. Voor de beïnvloeding der r. door bep. stoffen, zie → Katalyse.

L i t.: A. Eucken, Lehrb. d. chem. Physik (1932); C. N. Hinshelwood, Chem. change in gaseous reactions (1935). *A. Claassen.*

Reactietijd (e x p. p s y c h o l.), de tijd, welke verloopt tusschen het ontvangen van een zintuiglijken prikkel en het uitvoeren van een beweging, die op een tevoren genomen wilsbesluit volgt. Bij enkelvoudige reacties zijn deze tijden gering. De duur van den r. wordt bepaald, zoowel door den aard van den zintuiglijken prikkel, als door de individueele gesteldheid van den persoon. Voor geluidsprikkels liggen de grenzen op 0,21 en 0,12 seconden, voor lichtprikkels op 0,29 en 0,17 seconden. *de Quay.*

Reactietypen (e x p. p s y c h o l.). Men onderscheidt motorische en sensorische r. De eerste reageeren snel en onnauwkeurig, de sensorische langzaam en nauwkeurig. Dit komt doordat de motorische typen zijn ingesteld op het uitoefenen van de beweging en de sensorische op de waarneming van den prikkel. Tusschen de sensorische en de motorische liggen nog veel tusschenvormen, waarbij dus niet van een uitgesproken type sprake is. Bij psychotechnische keuringen komt het bepalen van het r. nogal eens te pas. Zoo wordt met name voor de verkeersberoepen het motorische r. gevraagd. *de Quay.*

Read, T h o m a s B u c h a n a n, Amer. dichter en portretschilder. * 1822, † 1872. Hij schreef een romance in proza: The Pilgrims of the Great St. Bernard, en vsch. bundels poëzie, o.a. The New Pastoral, The House by the Sea, Sylvia, A Summer Story.

Reade, C h a r l e s, Eng. romanschrijver. * 8 Juni 1814 te Ipsden House (Oxford), † 11 April 1884 te Londen. Begon zijn literaire loopbaan met enkele drama's, o.a. Masks and Faces, dat hij later omwerkte tot den roman Peg Woffington (1852). Zijn methode is realistisch, voor zoover het de gebeurtenissen en den achtergrond betreft; zijn karakters zijn abstracties, die slechts dienen om den loop van het verhaal te vergemakkelijken. Sommige romans hebben een sociale strekking, bijv. It is never too late to mend (1856) beschrijft de vreeselijke toestanden in de gevangenissen. The Cloister and the Hearth is een hist. romance, waarin hij met veel anti-Kath. fantasie en bitterheid de avonturen van Erasmus' vader verhaalt.

V e r d e r e w e r k e n: Drama's: Gold; Drink (een adaptatie van Zola's L'Assommoir). Romans: Hard Cash; Griffith Gaunt; Foul Play; etc. — U i t g.: Works (16 dln. 1882). — L i t.: Malcolm Elwin, Ch. R. A Biography (1931). *Beek.*

Reading, hoofdstad van het Eng. graafschap Berkshire, bij de samenvloeiing van de rivieren de Kennet en de Theems (XII 464 F6); omstr. 112 000 inw. Belangrijk spoorwegkruispunt, metaalindustrie, scheepsbouw, biscuitfabrieken. Universiteitsstad. Van de beroemde Benedictijner abdij, in 1121 door Hendrik I gesticht, zijn slechts ruïnen over. In de nabijheid de ruïnen van Reading Gaol, een voormalige gevangenis.

Reading, R u f u s D a n i e l I s a a c s, l o r d, Eng. staatsman. * 10 Oct. 1860 te Londen, † 30 Dec. 1935. Eerst advocaat, sedert 1904 liberaal lid van het Lagerhuis, attorney general in 1910, minister in 1913. Tijdens den Wereldoorlog volbracht hij speciale zendingen naar de Ver. Staten; 1921-'26 vice-koning van Indië, daarna min. van Buitenl. Zaken in het kabinet Mac Donald, 25 Aug. 1931. *Cosemans.*

Reael, L a u r e n s J a c o b s z., vooraanstaand hervormingsgezinde, dichter en memoirenschrijver. * 1536 te Amsterdam, † 7 April 1601 aldaar. Hij onderteekende het verdrag van 30 Sept. 1566, waarbij de Hervormden te Amsterdam de Minderbroederskerk verkregen en vertegenwoordigde de Stad in Oct. 1566 op de Synode te Antwerpen. Sept. 1568 door den Raad van Beroerten verbannen; in 1582 schepen, in 1589 kolonel der schutterij, weer te Amsterdam. Sinds 15 Dec. 1599 in de admiraliteit van Zeeland. Belangrijk zijn zijn gedenkschriften over de jaren 1542-'67, waaruit veel is geput door Brandt en Hooft. Overgebleven fragmenten, door Fruin in 1895 teruggevonden, werden uitgegeven door Breen (Bijdr. Meded. Hist. Gen. XVII). Als dichter behoorde R. tot de rederijkers. *J. D. M. Cornelissen.*

Reageeren, → Reactie (1°).

Reagens (mv. reagentia) noemt men in de scheikunde een stof, welke inz. gebruikt wordt om de aanwezigheid van een andere stof aan te toonen. Dikwijls is dan die andere stof weer een r. op de eerste. Zoo is zilvernitraat (algemeener: zilverion) een r. op chloorion en dit laatste (bijv. een oplossing van keukenzout) weer r. op zilver. Het aantoonen komt tot stand, doordat er 1° een neerslag van bepaalde gedaante of kleur ontstaat, 2° een kleur (zonder neerslag) optreedt, 3° een gas met kenmerkenden reuk wordt ontwikkeld. Men vraagt verder bij een r., of het gevoelig en of het specifiek is. De gevoeligheid kan men uitdrukken in een getal: de geringste concentratie van de gezochte stof, welke er nog mee is aan te toonen. Deze hangt overigens sterk van de omstandigheden en van de bekwaamheid van den experimentator af: de opgaven in de literatuur loopen dikwijls verscheidene machten van tien uiteen. Specifiek is een r., als het slechts met één bepaalde stof eenzelfde reactie vertoont: zoo geeft rhodanide met ferriijzer, en alleen daarmee, een diep roode kleur. Bovengenoemde oplossing van keukenzout geeft echter niet alleen met zilver-, maar ook met lood- en kwik- (als mercuro-)oplossingen een wit neerslag. *Zernike.*

Realgar, → Arseenertsen.

Realisme. 1° (Wijsbeg.) a) Kentheoretisch leert het r., tegenover het → idealisme, dat aan onze kenacten een wereld buiten ons bewustzijn beantwoordt, waarvan de eigenschappen middellijk of onmiddellijk uit de ervaring worden gekend: het hierbij optreden van subjectieve vervormingen, zoodat bijv. kwantitatieve eigenschappen als kwaliteiten worden waargenomen, wordt dan al (critisch r.) dan niet (natuurlijk r.) op den voorgrond gesteld. → Buitenwereld (Realiteit der).

b) Metaphysisch leert het r., tegenover het → scepticisme (→ nominalisme en → conceptualisme), dat aan onze algemeene begrippen beantwoorden hetzij het wezen der concreet bestaande dingen (gematigd r.: Aristoteles), hetzij zelfstandig bestaande oerbeelden dezer concreet bestaande dingen (overdreven r.: Plato). → Universaliënstrijd. *v. d. Berg.*

2° (Kunst) a) In de alg. aesthetica is r. een algemeene kunstvorm, die de werkelijkheid wil weergeven zooals zij is, niet zooals zij behoort te zijn (→ Idealisme). Het → naturalisme is een ondersoort van het realisme.

b) In de letterkunde vindt men de uitbeelding van het werkelijke leven vanouds in het blijspel en de klucht, later in den → schelmenroman, voor een deel ook in den burgerlijken roman (vanaf 1740), maar eerst volop als letterk. richting ca. 1850, in de romankunst en de dramatiek. De stof wordt ontleend aan den eigen tijd, men beeldt het leven uit gelijk het uiterlijk werkelijk is, vaak niet zonder eenzijdige verwaarloozing van innerlijke en geestelijke werkelijkheden. De schrijver houdt zich objectief tegenover het onderwerp. Toonaangevende auteurs: Stendhal, Balzac (La comédie humaine), Flaubert (Mad. Bovary). Het Realisme ging naderhand over in het → Naturalisme, waarvan het soms moeilijk te onderscheiden valt, en kreeg spoedig als reactie naast zich de → neo-Romantiek. *v. d. Eerenbeemt.*

c) In de beeldende kunst is r. de richting, die natuurgetrouwe weergave boven geïdealiseerde stelt, en zich vnl. tegenover historische en allegorische onderwerpen stelt met gegevens, direct uit het dagelijksche leven gekozen, welke vaak tot academische schoolschheid verstarren. Bijv. Breitner, Isaac Israëls tegenover Ary Scheffer. *Poortenaar.*

3° (Paedag.) Realistische vorming. Realistisch staat hier tegenover humanistisch (→ Klassieke vorming). Het humanisme beoogt de ontwikkeling van de hoogere, edele menschelijkheid en acht daarvoor de Klassieke talen, letteren en kunst bij uitstek geschikt; het realisme richt zich meer op het practische, nuttige, zakelijke, en slaat daarom wis- en natuurkunde, de zaakvakken en moderne talen hooger aan. Het verschil spreekt het sterkst bij het middelbaar en hooger onderwijs. Het humanistische schooltype is het → gymnasium, het realistische de → hoogere burgerschool (D.: Realschule). De Kath. sympathieën gaan uiteraard meer uit naar een gezond humanisme, daar dit de beste waarborgen biedt voor de verwezenlijking van het Christelijk levensideaal; maar ook het realisme heeft recht van bestaan. Alleen eenzijdigheid moet vermeden worden: het realisme ontaardt licht in materialisme en leidt dan tot levensvervlakking; het humanisme ontkomt niet altijd aan het gevaar voor reëele levensvreemdheid, formalisme en individualistische zelfoverschatting. *Rombouts.*

Realistische romans, → Realisme (2°, b).

Rea Silvia (ook: Rhea Silvia), volgens de Rom. sage de dochter van den Albaanschen koning Numitor. Numitor's broeder Amulius dwong haar Vestaalsche maagd te worden, opdat zij kinderloos zou blijven. Zij werd echter, bij Mars, de moeder van de tweelingen Romulus en Remus. *Weijermans.*

Reassurantie, → Herverzekering.

Réaumur, Réné Antoine Ferchault de, physicus en zoöloog. * 28 Febr. 1683 te La Rochelle, † 17 Oct. 1757 te La Bermondière. In 1722 vond hij een groote verbetering in de staalfabricage, in 1730 zijn bekenden wijngeestthermometer (→ Temperatuurschaal). Ook vond hij een nieuw soort porselein. Als zoöloog leverde hij belangrijk werk over insecten en stelde hij vast, dat de schaal van weekdieren door een afscheidingsproces ontstaat. *J. v. Santen.*

Werken: L'art de convertir le fer forgé en acier et l'art d'adoucir le fer fondu (1722); Mémoires pour servir à l'hist. nat. des insectes (6 dln. 1734-'43).

Rebaix, gem. in het N. van de prov. Henegouwen (XIII 176 C2); opp. 590 ha; ruim 1 000 inw. (vnl. Kath.); landbouw, veeteelt, aardewerk; rivier: de Dender; kerk uit 18e e.; gewezen heerlijkheid.

Rebec (ook: rubeba, rubella, enz.), laat-middeleeuwsch strijkinstrument, peervormig en bespannen met 2 of 3 snaren. Waarsch. ontstaan uit de lyra. Werd bij voorkeur gebruikt door de speellieden, die ten dans speelden. De opkomst der viola-typen in de 16e eeuw deed de r. uit de practijk verdwijnen. *de Klerk.*

Lit.: L. Grillet, Les ancêtres du violon (1901).

Rebecca, vrouw van Isaac, zuster van Laban en dochter van Bathuel; begraven bij Hebron (Gen. 24 en 25).

Rebecq-Rognon, → Roosbeek.

Reber, Franz von, kunsthistoricus. * 10 Nov. 1834 te Cham, † 4 Sept. 1919 te Pöckting. O.a. hoogleeraar aan het Polytechnicum te München, schreef vsch. werken over bouwkunst en beeldende kunsten, en een vertaling van de 10 boeken van Vitruvius over bouwkunst.

Rebhun, Paul, Duitsch Luth. theoloog en schrijver van bijvalsrijke bijbeldrama's. * Ca. 1505 te Waidhausen, † 1546 te Oelsnitz.

Voorn. werken: Susanne (1536); Hochzeit zu Kanaa (1538). — Uitg.: d. Palm (1859).

Rebikow, Wladimir Iwanowitsj, componist. * 1 Juni 1866 te Krasnojarsk (Siberië), † 1 Dec. 1920 te Yalta (Krim). Experimentator (kwart- en kwintenmelodiek, gebruik van heeletoontoonladder).

Voorn. werken: pianowerken; psychologische muziekdrama's: De Afgrond, Alpha en Omega, De Vrouw met den Doek; liederen; kamermuziek.

Rebmag (Hebr. Rabmag), titel van een van de hoogere Assyrische beambten, in Jer. 39.3,13 gezegd van → Neriglissor, later koning van het Nieuw-Babylonische rijk.

Reboux, Paul, Fr. schrijver. * 21 Mei 1877 te Parijs. Zeer productief schrijver, die met eenzelfden lossen zwier, schalksche ironie en gewaagde geestigheid, in veelsoortige en onbelangrijke dicht- en prozawerken aan zijn onbeschroomde fantasie en lichtzinnig gemoed lucht geeft.

Voorn. werken. Poëzie: Les Iris noirs (1898); Missel d'Amitié (1900); Trente-deux Poèmes d'Amour (1921). Proza: La Maison de Danses (1906); Rikette aux Enfers (1911); Les Drapeaux (1921); Le nouveau Savoir-Vivre (1930); Le Nouveau Savoir-Ecrire (1933). Critiek: Vient de paraître.... (1903-'05); A la Manière de...., fantaisies critiques (met Ch. Muller, 2 dln. 1908-'18). *Willemyns.*

Récamier, Juliette, geboren Bernard, echtgenoote van den Parijschen bankier Jacques R. (sinds 1793); beroemd om haar schoonheid. * 3 Dec. 1777 te Lyon, † 11 Mei 1849 te Parijs. Omdat haar salon een middelpunt van oppositie werd, verbande Napoleon haar buiten Parijs (1811). Zij leefde toen een tijdlang te Coppet bij Mad. de Stael en in Italië, steeds in nauwe vriendschap met Chateaubriand. Na 1815 keerde zij naar Fr. terug; werd in haar laatste jaren blind en stierf aan de cholera. *V. Claassen.*

Recanati, Justus, kardinaal, Capucijn. * 23 October 1789 te Camerino (Piceno), † 18 November 1861 te Rome. Zeer verdienstelijk, vanaf 1848 als tit. bisschop van Tripolis en apost. administrator van Sinigaglia, en voor de dogmaverklaring van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria.

Lit.: Marinus a Floriano, De Viris Ill. Ord. Min. (1914, 239). *p. Placidus.*

Recapitulatie-theorie, zie → Biogenetische grondwet (psychologisch).

Reccared, koning der Westgoten in Spanje (586-601). Zijn vader → Leovigild had als Ariaan de Katholieken vervolgd en zelfs zijn oudsten zoon → Hermenegild wegens opstand hiertegen ter dood doen brengen. De 2e zoon R., aan de regeering gekomen, herstelde door het 3e concilie van Toledo (587) het Katholicisme in Spanje. *Gorris.*

Receipt, Eng. term voor → stuurmansreçu.

Received-for-shipment cognossement, een cognossement, waarin het schip, waarmee de goederen zullen worden vervoerd, niet vermeld staat. Volgens de Ned. wet kan de inlader eischen, dat de naam van het schip later ingevuld wordt. Vgl. → Cognossement.

Receiver (lawntennis), de speler of speelster wie(n) de bal, nadat deze is geserveerd, wordt toegespeeld; tegenovergesteld aan: server. I.p.v. receiver spreekt men ook van striker of returner.

Recensie, critische beschouwing en beoordeeling in dagblad of tijdschrift van boek, tijdschrift, tooneelwerk, enz. overeenkomstig de waardenormen, welke aan het te bespreken object gesteld kunnen worden. Vaak wordt ook zonder meer van → critiek of beoordeeling gesproken. Onder de normen, welke voor een r. van het hoogste belang zijn, neemt de moreele een voorname plaats in. In de gevallen, dat men al naar het gebruik bij voorkeur van r. of critiek spreekt, wordt de persoon, die deze functie uitoefent, recensent of criticus genoemd. *Oostendorp.*

Recente tijd, → Alluvium.

Recepis, een voorloopig bewijs voor storting op → aandeelen.

Recept of voorschrift, schriftelijk verzoek van arts aan apotheker om bepaalde middelen in bepaalden vorm gereed te maken en af te leveren, voorzien van datum, wijze van gebruik en onderteekening van den arts. Volgens de Ned. wet moeten r. in de apotheek, waarin zij zijn gereedgemaakt, gedurende 20 jaar bewaard worden, afschriften ervan mogen evenwel aan den patiënt verstrekt worden. *Hillen.*

Receptaculum (< Lat. recipere = opnemen), **1°** (dierk.) blaas- of zakvormig dierlijk orgaan, dat dient om iets te bewaren, zooals het r. seminis van vele ongewervelde dieren, waarin het wijfje het opgenomen mannelijke zaad bewaart.

2° (Plantk.) → Hypanthium.

Receptie van het Romeinsche recht, → Romeisch recht.

Recessief (biologie) of terugwijkend noemt men de erfelijke eigenschap, die, na kruising met een andere eigenschap, in de F_1-generatie (→ F_1-, F_2-, F_3-generatie) verdwijnt; zij wordt door de andere, de dominante (→ Dominantie), overheerscht, doch kan in de verdere generaties weder te voorschijn treden (→ atavisme). *Dumon.*

Rechabieten, Geschiedenis der, een apocrief geschrift, dat verhaalt, hoe de Rechabieten (vgl. Jer. 35), die hun strenge levenspraktijken niet wilden opgeven, door den koning werden gevangen genomen. Ze werden echter op wonderdadige wijze door een engel bevrijd en overgebracht naar een eiland, waar ze een gelukkig leven leidden. In zijn tegenw. vorm is het geschrift van Christelijken oorsprong en dateert uit de 5e of 6e eeuw.

Lit.: M. R. James, Narratio Zosimi de vita Beatorum (Texts and Studies 3, Cambridge 1893, 87-108); F. Nau, Les Fils de Jonadab, fils de Réchab et les îles Fortunées (1899). *Greitemann.*

Recht. I. Rechtsphilosophisch. Het woord recht heeft meerdere beteekenissen, waarvan de volgende hier dienen te worden vermeld: 1° Voorschrift, rechtsnorm of rechtsregel geheeten. Intusschen wordt doorgaans niet een enkele rechtsregel, doch een samenstel van rechtsregels r. genoemd. In dezen zin wordt r. gebruikt, wanneer gesproken wordt bijv. van burgerlijk r., Ned. r., Belg. r. Recht in deze beteekenis wordt objectief r. genoemd. 2° Bevoegdheid, ter behartiging van redelijke belangen door het objectief r. verleend of althans erkend en beschermd, om iets te doen, te bezitten, te vorderen of ook om als iets te gelden. In dezen zin wordt r. gebruikt, wanneer gesproken wordt bijv. van het recht van den eigenaar op zijn eigendom. R. in deze beteekenis wordt subjectief r. genoemd. 3° Het voorwerp van de rechtsbevoegdheid, bijgevolg hetgeen aan iemand als het zijne toekomt. R. in dezen zin is tevens het voorwerp van de deugd van rechtvaardigheid, derhalve het rechtvaardige of gerechte.

Het subjectief r. is een relatie, d.i. een betrekking of verhouding, krachtens welke het voorwerp daarvan (r. in de onder 3° vermelde beteekenis; bijv. een boek)

aan het onderwerp (eigenaar) als het zijne toekomt. De grond of grondslag dezer betrekking is het feit, waardoor de betrekking tusschen onderwerp en voorwerp tot stand is gekomen, en wordt soms de titel van het subj. r. genoemd. Aan elk subj. r., dus bevoegdheid, beantwoordt een verplichting van een of meerdere anderen, om dengene, die een rechtsbevoegdheid heeft, in het gebruik en genot van zijn bevoegdheid niet te hinderen, of ook om de prestatie te verrichten, welke krachtens de bevoegdheid kan worden gevorderd.

Al zijn bovenvermelde drie beteekenissen van r. wel degelijk te onderscheiden, zij hangen toch ten nauwste samen: alle subj.r. hebben het gerechte tot voorwerp, doch vooronderstellen ook het bestaan van obj.r., waaraan zij hun ontstaan en bescherming danken. Hetgeen hier verder volgt, bepaalt zich tot het obj.r.

Wezen van het r. De meeningen hieromtrent loopen sterk uiteen (vgl. → Rechtsphilosophie). Volgens de Kath. opvatting (de Scholastieke leer) is de rechtsorde (hier genomen in den zin van het geheel der rechtsregels) een onderdeel der zedelijke orde en wel dat onderdeel, dat de betrekkingen der menschen, tot elkaar en tot de gemeenschap, regelt, in zoover zij van den eenen kant als leden eener gemeenschap met elkaar verbonden zijn, van den anderen kant als vrije en zelfstandige persoonlijkheden tegenover elkaar staan. Door dit laatste onderscheidt het r. zich van de sociale moraal, waarvan de regels evenals het r. op de samenleving betrekking hebben: de verhouding van ouders tot kind (en omgekeerd) bijv. is niet (althans niet primair) van rechtskundigen, doch van moreelen aard, wijl het hier niet betreft volkomen zelfstandig tegenover elkaar staande persoonlijkheden. Voor de betrekkingen der menschen gelden behalve de regels der rechtvaardigheid (waaraan het r. beantwoordt) ook de voorschriften van andere deugden, met name van de naastenliefde; het r. geeft nu slechts het minimum van regeling der samenleving, terwijl de vervolmaking dezer regeling het doel is van andere deugden dan de rechtvaardigheid.

Doel en eigenschappen van het recht. Doel van het r. is dan een vreedzame en rechtvaardige ordening der samenleving; in overeenstemming met dit zijn doel heeft het r. eenige bijzondere eigenschappen, waardoor het zich onderscheidt van de overige onderdeelen der zedelijke orde (deze overige onderdeelen worden hier verder onder de benaming moraal samengevat). Vooreerst, het r. heeft primair ’s menschen u i t w e n d i g e handelingen en niet, gelijk de moraal, de i n w e n d i g e gezindheid tot voorwerp; weliswaar kan die inwendige gezindheid, wilsdaad, bedoeling ook in het r. van beteekenis zijn (met name in het strafr., waar het bijv. van belang is, of een strafbaar feit met opzet, dan wel uit nalatigheid is gepleegd); doch de beteekenis van het inwendige staat ver ten achter bij die van het uitwendige, dat altijd het uitgangspunt voor rechtskundige beoordeeling vormt. Anders in de moraal, waar het uitwendig handelen, resp. nalaten van bijkomstige beteekenis is, in zoover althans, dat de uiterlijke daad als zijnde de tenuitvoerlegging van de innerlijke wilsdaad in haar moraliteit deelt.

Een andere eigenschap van het r. is zijn a f d w i n g b a a r h e i d. Dit moet intusschen niet zoo verstaan worden, dat het r. niet langer r. zoude zijn, wanneer de macht om tot naleving van het r. te dwingen, zoude ontbreken; doch het beteekent enkel, dat wanneer wettige machtsmiddelen ter beschikking staan, bij het r. (en niet bij moreele regels) daarvan gebruik mag, en soms zelfs moet, worden gemaakt om tot naleving te dwingen, waar deze niet vrijwillig zou geschieden. Een wezensbestanddeel van het r. is de afdwingbaarheid niet, doch een eigenschap uit het wezen van het r. volgend; er zijn gevallen, waarin toepassing van dwang tot handhaving van het r. doorgaans niet mogelijk en geoorloofd is, bijv. bij overtreding van sommige rechtsvoorschriften door de hoogste staatsorganen, de rechterlijke macht, enz.

Verdeeling. Belangrijke onderscheidingen zijn o.m.: 1° Met betrekking tot de b r o n van het r.: → natuurrecht, dat voortvloeit uit het wezen zelf der te regelen verhoudingen; en positief r. (→ Positieve wet), dat zijn ontstaan aan instelling door de rechtscheppende macht dankt. Dit laatste is: positief-goddelijk r. (als: de 10 Geboden, voor zoover rechtsbepalingen bevattende; de inrichting der Kerk, voor zoover het de hoofdlijnen daarvan betreft) en positief-menschelijk r., dat te onderscheiden is in → kerkelijk r. en wereldlijk r. (r. van den staat of van autonome gemeenschappen). 2° Met betrekking tot den v o r m: wettenrecht, dat door de wetgevende organen wordt vastgesteld; en → gewoonterecht, dat door herhaalde eenzelfde gedragingen der leden eener rechtsgemeenschap wordt geschapen. 3° Met betrekking tot de s t o f (rechtsvoorwerp): → publiekrecht en → privaatrecht; een veel omstreden onderscheiding. Zeer in het algemeen kan worden gezegd: het publiekrecht heeft tot voorwerp algemeene belangen, het privaatrecht bijzondere belangen; ten volle gaat deze begripsbepaling evenwel niet op. Tot het publiekrecht behooren: staatsrecht, administratief r., strafrecht, strafprocesrecht, volkenrecht; het privaatrecht omvat: burgerlijk r., handelsrecht, burgerlijk procesrecht (dit laatste wordt door sommigen tot het publiekrecht gerekend: het vertoont elementen van beide). 4° Met betrekking tot den a a r d d e r w e r k i n g: dwingend of gebiedend r., van welks regels de belanghebbenden niet bij onderlinge overeenkomst mogen afwijken; en aanvullend of regelend r., dat enkel geldt voor zoover door belanghebbenden zelf niet anders is overeengekomen. 5° Met betrekking tot de h a n d h a v i n g: materieel r. en formeel r.; dit laatste is procesrecht, dienende ter handhaving van het eerste. 6° Met betrekking tot het g e b i e d d e r g e l d i n g: nationaal r. en internationaal r.; dit laatste omvat: internationaal strafrecht, internat. administratiefrecht, internat. privaatrecht, volkenrecht.

De opgesomde soorten van recht zijn op eigen trefwoord behandeld.

L i t.: zie onder → Natuurrecht. Voorts: J. H. P. Bellefroid, Inleiding tot de rechtswetenschap in Ned. (1937); L. J. van Apeldoorn, Inl. tot de studie van het Ned. recht ([2]1934); J. van Kan, Inl. tot de rechtswetenschap ([5]1936); W. van der Vlugt, Alg. inl. tot de rechtsgeleerdheid (1925); W. Zevenbergen, Formeele encycl. der rechtswetenschap (1925). *Schweigman.*

II. Geschiedenis. De geschiedenis van de ontwikkeling van het r. bij de vsch. volken is van groot belang, vaak ook voor de kennis en de toepassing van het actueel heerschende recht. Wij moeten ons hier beperken tot een overzicht van de ontwikkeling van het recht bij de primitieven (A); vervolgens bij die der Voor-Aziatische volken (B), wier geschiedenis zoo innig met de oudste geschiedenis der Europeesche volken is verweven. Wat betreft het → Romeinsche recht (C), dat zulk een diepgaanden invloed op het

tegenwoordig nog geldend recht in de moderne wereld heeft geoefend en nog oefent, zie men op dat trefwoord.

A) Bij primitieve culturen. In den tijd van het → Evolutionisme meende men, dat de rechtsopvattingen zich volgens vaste wetten ontwikkeld zouden hebben in den geest van de → Elementargedanke. Tegenwoordig staat de ethnologische rechtsvorsching onder den invloed van de cultuurhistorische methode en in plaats van de voor de geheele wereld geldende synthesen (A. H. Post) is de bearbeiding gekomen van kleinere rechts- en cultuurgebieden. Reeds in de oercultuur vinden we een georganiseerd optreden tegen schadelijke elementen. Of de bloedwraak (d. i. beslechting van een geschil door de rechtstreeks erbij betrokken personen samen met wederzijdsche naaste verwanten of ingeval van doodslag door de naaste verwanten van den verslagene en den doodslager met diens naaste verwanten) de oudste vorm is, om een geschil te beslechten, is zeer twijfelachtig; in ieder geval komt de bloedwraak het sterkst tot uiting in de culturen van de totemistische jagers- en herdersvolken, terwijl in de landbouwersculturen een misdrijf kan afgekocht worden (→ Zoengeld). De grootste veranderingen in de rechtsopvattingen beginnen in de vroege hoogculturen. Tot dan toe werd een vergrijp beoordeeld naar het uiterlijke, maar nu begint men ook rekening te houden met innerlijke factoren (wetens en willens handelen, met voorbedachten rade).

Daarmee doet een reeks van nieuwigheden haar intrede in het recht (er wordt bijv. gelet op: poging, noodweer, verzachtende en verzwarende omstandigheden); ook komen er nieuwe soorten van straffen (eerestraffen, vrijheidsstraffen).

Lit.: Post, Grundriss der ethnol. Jurisprudenz (1894-'95); Steinmetz, Ethnol. Studien zur ersten Entwickelung der Strafe (1899); Thurnwald, Werden, Wandel und Gestaltung des Rechtes (1934); Trimborn, Auffassung und Formen der Strafe (1931). *Trimborn.*

B) Bij Voor-Aziatische volkeren. Meestal fragmentarische documenten zijn het talrijkst in Mesopotamië gevonden, waar het r. in hooge eer stond en door vsch. koningen (o.a. Oeroekagina, Manisjtoesjoe en vooral Hammoerabi) werd bevorderd. In het Soemerisch zijn geschreven twee gedeeltelijk parallel-loopende wetsverzamelingen en een zgn. Familiewetboek (ca. 2300 v. Chr.). In het Babylonisch de Codex van → Hammoerabi en het Nieuw-Babylonisch wetboek (ca. 550 v. Chr.). In het Assyrisch het Oud-Assyrisch wetboek (ca. 1100 v. Chr.). Afgezien van de Israëlietische wetten (zie → Pentateuch; → Mosaïsche wet), bezitten we verder alleen twee Hettietische wetboeken, die van ca. 1400 v. Chr. dateeren. Met uitzondering van het Hettietische, dat zich uitdrukkelijk als een innovatie aandient, zijn deze wetboeken grootendeels de neerslag van een reeds langeren tijd in het Oude Oosten bestaande rechtspraktijk, hetgeen ook de verklaring is van de verwantschap tusschen de verschillende wetboeken. Verder zijn de talrijke contracten, brieven, koedoerroes e.d. (zie ook → Noezi) een kostbaar materiaal voor de rechtspraktijk van het dagelijksch leven. De voornaamste teksten in Duitsche vertaling, met opgave van bronnen en literatuur, vindt men bij H. Gressmann, Altorientalische Texte zum Alten Testament ([2]1926). *A. v. d. Born.*

C) Wat den invloed van het **Romeinsche Recht** op de vorming van het moderne recht aangaat, zie → Romeinsche Recht.

Voorts kunnen wat de geschiedenis van het recht aangaat vsch. rechtsinstellingen en voorschriften uit het geldende recht eerst dan duidelijk begrepen worden, indien behalve het Rom. recht het eigen inheemsch recht (→ Oud-Vaderlandsch recht), het oude Fransche recht (dit oefende invloed uit via den Code Napoléon; zie → Burgerlijk recht; Strafrecht; Handelsrecht) en het canoniek recht (→ Kerkelijk recht) bestudeerd worden. → Rechtsgeschiedenis.

Recht, gem. in het Z.O. van de prov. Luik (XVI 704 F3); opp. 3 467 ha; 1 500 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt, boschbouw, steengroeven. Zeer oude nederzetting; bezienswaardige kerk met gedeelten van verschillenden ouderdom.

Rechtbank. In het **algemeen** verstaat men onder r. een college van rechters, dat recht spreekt in strafzaken of burgerlijke gedingen.

In **strikten zin** is in **Nederland** de arrondissementsrechtbank, of kortweg de rechtbank het gewone gerecht voor zaken, die in eersten → aanleg worden behandeld. Er zijn 19 r. Zij vonnissen in den regel met drie rechters; men spreekt dan van een meervoudige Kamer. Grootere r. hebben 2 tot 6 meervoudige Kamers, nl. één of meer Strafkamers, Kamers voor burgerlijke zaken en Kamers voor handelszaken. De verdeeling van het werk over de Kamers wordt vastgesteld door het college in een reglement van orde, dat door den koning moet worden goedgekeurd. Sinds de wet van 27 Sept. 1909, Stbl. 324, kunnen er voor de berechting van burgerlijke en handelszaken ook enkelvoudige Kamers voorkomen, welke bestaan uit één rechter. Hetzelfde is sinds de wetten van 5 Juli 1921, Stbl. 833 en 834, het geval voor de berechting van strafzaken (politierechter en kinderrechter). Behalve de enkelvoudige Kamers heeft men nog rechters-commissarissen, te wier overstaan of door wie bepaalde proceshandelingen kunnen worden verricht. Zoo kan in burgerlijke zaken een getuigenverhoor door een rechter-commissaris worden gehouden, terwijl in strafzaken een rechter-commissaris 't voor-onderzoek verricht.

Voor de taak der r. zie → Competentie. *v. d. Kamp.*

In **België** is r. de gewone benaming voor de rechterlijke colleges, meer bepaald van de lagere rechterlijke colleges, in tegenstelling tot de Hoven. Zoo heeft men:

De politierechtbank, samengesteld uit den vrederechter, een lid van het Openbaar Ministerie (politiecommissaris of burgemeester) en een griffier.

De r. van eersten aanleg of arrondissementsrechtbank, die, in strafzaken, correctioneele rechtbank heet. Zij is samengesteld uit een voorzitter, een of meer ondervoorzitters, den procureur des Konings en een of meer substituten van den procureur des Konings, en een zeker aantal griffiers. Zij bestaat uit verschillende kamers met drie rechters, en ook enkele met een rechter (wet van 25 Oct. 1919).

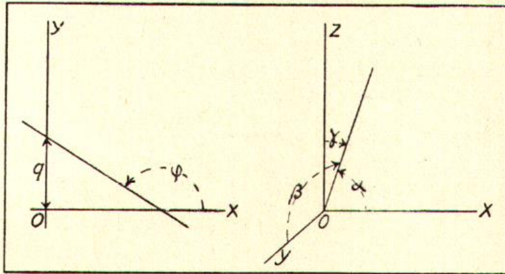
De → kinderrechter is een rechter bij de r. van eersten aanleg, door den Koning speciaal belast met het berechten van jeugdige misdadigers.

De rechtbank van koophandel, samengesteld uit een voorzitter, een of meer ondervoorzitters, en een zeker aantal rechters; allen zijn niet-juristen, en worden door de handelaars en nijveraars bij wijze van verkiezing aangewezen; een referendaris, jurist, die door den Koning benoemd wordt; eindelijk een of meer griffiers. Zij telt een of verschillende kamers samengesteld uit drie rechters en een of verschillende kamers, samengesteld uit een enkelen rechter. Daar waar geen r. van koophandel is, worden de tot haar bevoegdheid behoorende zaken voor de r. van eersten aanleg gebracht. Zie ook → Competentie. *V. Dievoet.*

Voor de **kerkelijke rechtbanken** zie → Rechtspraak (sub C).

Rechte (m e e t k.). Een rechte lijn, kortweg rechte of lijn genoemd, wordt gekenmerkt door de eigenschap, dat zij door twee willekeurige van haar punten volkomen bepaald is. Van alle verbindingslijnen van twee punten is de r. de kortste.

In een plat vlak kan een r., die met de positieve richting van de X-as van een rechthoekig coördinatenstelsel een hoek φ maakt en van de Y-as het stuk q afsnijdt, voorgesteld worden door de vergelijking: $y = mx + q$, waarin $m = \operatorname{tg} \varphi$ de richtingscoëfficiënt genoemd wordt; q kan positief, nul of negatief zijn. In de ruimte kan een r., die door den oorsprong van een rechthoekig coördinatenstelsel gaat en met de positieve richtingen OX, OY, OZ de hoeken α, β, γ maakt, voorgesteld worden door de vergelijkingen $x/\lambda = y/\mu = z/\nu$, waarin $\lambda = \cos \alpha$, $\mu = \cos \beta$, $\nu = \cos \gamma$ de richtingscosinussen van de r. en alle daaraan evenwijdige r. zijn. Een r. door het punt (a, b, c) met dezelfde richting heeft de vergelijkingen $(x—a)/\lambda = (y—b)/\mu = (z—c)/\nu$. *v. Kol.*

Rechte.

Rechte klimming van een s t e r vindt men, door uit de plaats van die ster op den hemelbol een boog loodrecht op den hemelaequator neer te laten. De r. k. is dan het aantal graden, langs den aequator gemeten, van het lentepunt tot het voetpunt van dien boog, gerekend in een richting, tegengesteld aan die van de dagelijksche beweging der sterren. Omdat het aequatorvlak beweegt, verandert de plaats van het lentepunt en dus ook de r. k. van de sterren voortdurend. → Praecessie. *P. Bruna.*

Rechter. 1° Rechter in r u i m e r e n zin zijn zij, die met rechtspraak belast zijn. In e n g e r e n zin zijn r. de leden van de lagere rechtbanken, in tegenstelling met de leden der Hoven en van den Hoogen Raad. Vgl. → Raadsheer. Verder zie → Rechterlijke macht.

Il y a des juges à Berlin (Fr.) = Er zijn nog rechters in Berlijn. Deze woorden zouden in 1778 door den molenaar Joh. Arnold gesproken zijn tot Frederik den Grooten, toen hij een proces verloren had tegen zijn pachtheer graaf von Schwettau (Le meunier de Sans-Souci, van F. Andrieux, in Mém. de l'Inst. nation. des sciences et arts pour l'an IV de la Républ. 1,244). De historiciteit wordt bestreden door dr. Zimmermann, Ueber Friedrich den Grossen und meine Unterredungen mit ihm (Leipzig 1788). *C. Brouwer.*

L i t. : Dickel, Fr. der Gr. und die Prozesse des Müllers Arnold (1891) ; Holtze, Zum Müller Arnold Prozess (1902).

2° Het Boek der Rechters is een der historische boeken van het O. T. Het verhaalt talrijke episoden uit de geschiedenis van Israël vanaf den dood van Josue tot aan Samuel en omvat de levensbijzonderheden van de rechters, d.i. de leiders en redders van het uitverkoren volk. De samensteller van het boek heeft bronnen gebruikt uit den tijd der verhaalde gebeurtenissen. Wie het boek heeft geordend en samengesteld, is onzeker. Sommigen noemen Samuel, anderen Ezechias of Esdras. *C. Smits.*

Rechter-commissaris, → Rechtbank; Onderzoek.

Rechterdiep, kleine uitmondingsarm van den IJsel in het IJselmeer, nabij het Kamper-eiland in de prov. Overijsel.

Rechteren, roofslot bij Zwolle, dat door bisschop Arend van Hoorn (1371-'78) bedwongen werd. Het slot speelde nog een rol in de Geldersche woelingen en in den Tachtigjarigen oorlog.

Rechteren, 1° A d o l f H e n d r i k, g r a a f v a n, Ned. staatsman. * 10 Mrt. 1656 te Zwolle, † 15 Mrt. 1731 te Almelo. Als afgevaardigde van Overijsel in de staten-generaal opende hij de Tweede zgn. Groote Vergadering, die in 1716-'17 belegd werd tot „redres" van de vooral financieele ontreddering na den Oostenrijkschen Successie-oorlog en van het gebrekkige bestuurssysteem. Men kwam echter tot geen resultaat, ondanks de ijverige bemoeiingen van R., Van Slingelandt e.a.

2° Z e y g e r v a n, Nederlandsch schrijver. * 1600 als onwettige zoon uit het adellijk geslacht van R., † 1645 te Zwolle. In 1628 ging hij als krankenbezoeker voor de O. I. Compagnie naar de Oost. In 1638 werd hij in Overijsel benoemd tot „geweldige-generaal van de landen van Overijsel". Hij schreef een Journael, gehouden door Z. v. R. op zijn gedane voyagie naar O. I. (1635 en [2]1639).

L i t. : Troostenburg de Bruyn, O.I. Krankenbezoekers. *Piet Visser.*

Rechterhandregel van Ampère, in de e l e c t r i c i t e i t s l e e r, geeft (evenals de → kurketrekkerregel) de richting aan van de kracht, welke een electrische stroom op een magneetnaald uitoefent: legt men de rechterhand langs den stroomgeleider, zoo, dat de stroom bij den pols binnentreedt, en keert men de handpalm naar de magneetnaald, dan ondervindt de noordpool een kracht gericht volgens den uitgestrekten duim. *Borghouts.*

Rechterlijke commissie, in B e l g i ë een militair rechtscollege, dat belast is met het onderzoek in ieder mil. strafproces en samengesteld uit den auditeur, twee lagere officieren (→ Officier commissaris) en een griffier. Het onderzoek geschiedt steeds schriftelijk. In principe is slechts een r. c. gehecht aan elken → Krijgsraad. De officieren worden aangeduid door den bevelhebber van de plaats, waar de Krijgsraad zetelt. Hun mandaat duurt een maand. Zij worden ten gepasten tijde door den auditeur gedagvaard om de loopende zaken af te handelen. *V. Coppenolle.*

Rechterlijke macht is in de eerste plaats dat deel van het staatsgezag, dat dient, om de rechtsorde te handhaven. Vervolgens verstaat men onder r. m. het geheel der personen, die met de uitoefening van dat deel van het staatsgezag zijn belast. Hiertoe behooren: 1° de leden der r. m. in engeren zin, nl. zij, die rechtspraak uitoefenen, 2° de leden der griffie (→ Griffie; Griffier; Griffierechten), 3° de leden van het O. M. (→ Openbaar Ministerie), welke beide groepen bij de handhaving der rechtsorde een bijkomstige rol vervullen. De taak van de r. m. in engeren zin bestaat in het vaststellen van wat recht is in concrete gevallen.

Tot de kennisneming van de r. m. behooren volgens art. 154 der N e d. Grondwet alle twistgedingen over eigendom of daaruit voortspruitende rechten, over schuldvorderingen en andere burgerlijke rechten. Vlg. de jurisprudentie vallen hieronder ook de processen aangaande genoemde onderwerpen, waarbij de Staat of een ander openbaar orgaan als → partij optreedt. Verder heeft de wetgever in vele gevallen aan de r. m. de beslissing opgedragen in administratiefrechtelijke geschillen.

In B e l g i ë is de toestand niet verschillend: art. 92 van de Grondwet bepaalt, dat alle geschillen over burgerlijke rechten bij uitsluiting behooren tot de kennisneming van de r. m.; art. 93 voegt daaraan toe, dat alle geschillen over staatsburgerlijke rechten eveneens tot de kennisneming van de r. m. behooren, behoudens de bij de wet bepaalde uitzonderingen. Ook in België heeft de wet aan de rechtbanken, in veel gevallen, de beslissing opgedragen in administratiefrechtelijke geschillen. Een scherpe scheiding tusschen het terrein van de r. m. en dat van de uitvoerende macht, het „Bestuur", zooals → Montesquieu leerde, is dus in geen van beide landen verwezenlijkt.

Volgens art. 156 van de N e d. Grondwet wordt de r. m. alleen uitgeoefend door rechters, welke de wet aanwijst. Dit zijn de leden van den → Hoogen Raad, van de → Gerechtshoven, van de → Rechtbanken en de → Kantonrechters. Zij worden door den koning benoemd voor hun leven (met uitzondering van de rechters-plaatsvervangers) en kunnen slechts worden afgezet door een uitspraak van den Hoogen Raad in de gevallen, bij de wet aangewezen. Op eigen verzoek kunnen zij door den koning worden ontslagen (Grondwet art. 167). Hun bezoldiging wordt geregeld door de wet (Grondwet art. 63). Zij moeten, met uitzondering van de kantonrechters-plaatsvervangers, op een Rijks- of daarmede gelijkgestelde Ned. universiteit den graad van doctor in de rechtswetenschap verkregen hebben. De leden van de r. m. (met uitzondering van de rechters-plaatsvervangers) kunnen niet tevens zijn advocaat, procureur of notaris, of eenig ambt bekleeden, waaraan een vaste wedde is verbonden (Wet R. O. art. 8).

In B e l g i ë kunnen, luidens art. 94 van de Grondwet, geen rechtbanken worden ingesteld dan uit kracht van een wet, en kunnen geen buitengewone rechtbanken of commissiën in het leven worden geroepen. Zijn alleen bevoegd om recht te spreken de leden van het → Hof van verbreking, van de → Hoven van beroep, van de → Rechtbanken van eersten aanleg, van de Rechtbanken van koophandel, van de → Werkrechtersraden, en de → Vredegerechten. De rechters worden, voor hun leven, door den Koning benoemd, hetzij rechtstreeks, hetzij, voor sommige hooge ambten, op voordracht (art. 99 van de Grondwet). Geen rechter kan van zijn plaats worden ontzet of worden geschorst dan door een vonnis. De overplaatsing van rechters kan slechts geschieden door een nieuwe benoeming en met hun toestemming (art. 100). Hun bezoldiging wordt bij de wet vastgesteld (art. 102). Niemand kan tot rechter of tot rechter-plaatsvervanger worden benoemd, die niet den graad van doctor in de rechten en de Belg. nationaliteit bezit. Het ambt is onvereenigbaar met andere bezoldigde ambten, met politieke mandaten, met het beroep van advocaat, pleitbezorger, deurwaarder, notaris, alsook met het ambt van beheerder van vennootschappen (art. 103 van de Grondwet; art. 174 tot 177 en 179 R. O.: deze laatste bepalingen zijn niet toepasselijk op het ambt van rechter-plaatsvervanger, dat overigens onbezoldigd wordt uitgeoefend).

De leden van de → Rechtbanken van Koophandel en van de → Werkrechtersraden worden verkozen voor een beperkten tijd en behooren tot de klasse, die hen aanstelt: handelaars, nijveraars, handelsbedienden, werklieden (wetten van 13 Juni 1924, 9 Juli 1926).

Voor de bevoegdheid van de r. m., zie → Competentie. *v. d. Kamp/V. Dievoet.*

Rechte spheer. Aan den aequator beschrijven alle hemellichamen ten gevolge van de dagelijksche aswenteling van de aarde cirkels aan den hemelbol, die loodrecht op den horizon staan. Daarom spreekt men daar van loodrechte of rechte spheer. *P. Bruna.*

Rechthoek, → Parallelogram.

Rechthoekig, → Loodrecht; Driehoek; Boldriehoek; Trapezium, Orthogonaal.

Rechthoekszijde, → Driehoek; Trapezium.

Rechtloopend (s t e r r e n k.). De omloopsbewegingen in het zonnestelsel, de werkelijke (de bewegingen vanuit de zon gezien), zoowel als de schijnbare (vanuit het middelpunt der aarde gezien), worden onderscheiden in r e c h t l o o p e n d e en t e r u g l o o p e n d e. De rechtloopende stemmen in bewegingsrichting overeen met de beweging van de aarde om de zon, de terugloopende verloopen tegengesteld.

Rechts. In het Westen geldt algemeen r. voor edeler dan links, bijv. rechterzijde, rechterhand, enz. Reeds in de Oudheid was dit het geval, het eerst bij de Semieten en de Grieken (niet echter bij de Egyptenaren), sinds den Keizertijd ook bij de Romeinen, waar oorspr. het omgekeerde gold (toch gold ook bij hen het Oosten voor gunstig, maar dit bevond zich bij hen links van den augur, bij de Grieken rechts). Ook in de liturgie vond het opname: zegening, zalvingen enz., met rechterhand, overreikingen eveneens, bestijging der altaartreden (oneven in aantal) met rechtervoet het eerst, Evangeliezijde = rechterzijde van altaar en kerk (gerekend, heden vanuit het kruis, oudtijds vanuit de absis met den bisschopszetel), enz. *Louwerse.*

Rechtsboek van den Briel, → Matthijssen (1°).

Rechtsbron, → Recht (kol. 438).

Rechtsdelicten, → Misdrijf.

Rechtsgebied, het gebied, waarbinnen een bepaald gerecht zijn rechtsprekend gezag uitoefent. In N e d. is het r. van den → Hoogen Raad het geheele koninkrijk, om welke reden dit gerecht ook H. R. der Nederlanden wordt genoemd. De vijf → gerechtshoven hebben elk een eigen ressort, waartoe een zeker aantal arrondissementen behoort, die het r. zijn der → rechtbanken. De arrondissementen zijn weer verdeeld in kantons, de r. der → kantonrechters.

Het ressort van het → Hof van Verbreking van B e l g i ë is het geheele koninkrijk, de kolonie inbegrepen; er zijn drie → hoven van beroep, zooveel → rechtbanken van eersten aanleg als er arrondissementen zijn, en een → vredegerecht per kanton. Zie verder onder → Competentie. *v. d. Kamp/V. Dievoet.*

Rechtsgeding, → Proces.

Rechtsgeschiedenis, onderdeel der rechtswetenschap, dat de ontwikkeling nagaat van den rechtsinhoud (i n w e n d i g e r.) en van de rechtsvorming (u i t w e n d i g e r.). De r. bezit vormende waarde en heeft zoodoende haar plaats gekregen in de academische opleiding van den jurist. In veel gevallen verheldert zij bovendien het geldende recht. Tevens geeft de r. een belangrijk beeld van het streven der menschheid naar verwezenlijking van de gerechtigheid in

rechtsinstellingen en rechtsvoorschriften (beteekenis voor beschavingsgeschiedenis). *Hermesdorf.*

Rechtshandeling noemt men een handeling, waaraan het objectieve recht het ontstaan of teniet-gaan van een subjectief recht als gevolg verbindt, omdat het aanneemt, dat zoodanig gevolg door de handelende personen gewild is. Aan iedere r. ligt dus een wilsverklaring ten grondslag. R. zijn te verdeelen in eenzijdige r. en tweezijdige r. of → overeenkomsten. Eenzijdige r. zijn die, waarbij de wilsverklaring van één persoon voldoende is om een rechtsgevolg teweeg te brengen, bijv. een testament. Tweezijdige r. of overeenkomsten zijn die r., waarvoor noodig zijn de overeenstemmende wilsverklaringen van twee of meer personen.

Lit.: L. J. v. Apeldoorn, Inl. tot de studie v. h. Ned. recht ([3]1937, 122 vlg.). *v. d. Kamp.*

Rechtshandigheid (exper. psychol.), de voorkeur voor het gebruik der rechterhand, die meer of minder sterk tot uiting komt bij het meerendeel der menschen. Die voorkeur komt tot stand vnl. op grond van aanleg (echte r.) ofwel door invloed van de omgeving (verworven of schijn-r.). Een kind met aanleg voor linkshandigheid kan zoo schijnbaar tot rechtshandige gemaakt worden. Deze omschakeling lijkt voor sommige bewegingen gewenscht (bijv. schrijven), is echter nooit noodzakelijk en mag nooit te strak of te gedwongen plaats hebben, daar vsch. moeilijkheden o.a. stotteren er het gevolg van kunnen zijn. *Chorus.*

Rechtsingang is een term, die onze wetboeken niet kennen. Door het publiek gebruikt, wordt er mee bedoeld, dat een gerechtelijk vooronderzoek werd ingesteld of dat een vordering voor den burgerlijken rechter werd aanhangig gemaakt.

Rechtskundige bijstand of **rechtsbijstand** (Ned. recht) is de hulp, door rechtsgeleerden verleend aan hen, die bij een → proces zijn betrokken. In burgerlijke zaken is r. b., behalve voor den kantonrechter, verplicht. Deze verplichte vertegenwoordiger is bij de → rechtbanken en de → gerechtshoven de → procureur, voor den → Hoogen Raad de → advocaat. In strafzaken is r. b. niet noodzakelijk, doch de verdachte is bevoegd een of meer raadslieden te kiezen, als hoedanig slechts worden toegelaten advocaten, binnen het rijk de praktijk uitoefenende. Verder kunnen in bepaalde gevallen de voorzitter van de rechtbank of van het gerechtshof en de raad van rechtsbijstand den verdachte op diens verzoek of ambtshalve een raadsman toevoegen, terwijl ook in burgerlijke zaken onvermogenden kosteloozen rechtsbijstand kunnen verkrijgen. Zie hierover → Consultatie-bureau's en → Pro Deo. *v. d. Kamp.*

De r. b. is in België ongeveer op dezelfde wijze geregeld. Voor de → Rechtbank van eersten aanleg en voor het → Hof van beroep moeten partijen vertegenwoordigd zijn door een → pleitbezorger; voor het → Hof van verbreking door een advocaat bij dit Hof. De overige rechtbanken kunnen een ander gevolmachtigde toelaten, maar zijn daartoe niet verplicht. De bijstand van een advocaat is niet geëischt: de partij kan haar eigen zaak voordragen. Het gezegde voor Ned. geldt, voor het overige, ook voor België. *V. Dievoet.*

Rechtsmacht, synoniem van → jurisdictie. Men onderscheidt attributieve r. (= absolute competentie) en distributieve r. (= relatieve competentie). Vgl. → Competentie. Voor → militaire rechtsmacht, zie aldaar.

Rechtsmisbruik (Fr.: abus de droit) is aanwezig, wanneer iemand zijn recht uitoefent op een wijze, welke in strijd is met de maatschappelijke bestemming van dat recht. Voorbeeld: iemand bouwt, enkel om zijn buurman onaangenaam te zijn, op zijn huis een loozen schoorsteen, die dezen het uitzicht verspert. Vroeger stond men op het standpunt, dat wie van zijn recht gebruik maakt, nimmer onrechtmatig handelt, doch thans vindt de opvatting, dat r. onrechtmatig is, dus ook verplichting tot schadevergoeding medebrengt, aanhang in de wetenschap, de rechtspraak en verschillende moderne wetgevingen, bijv. de Zwitsersche.

Lit.: L. J. v. Apeldoorn, Inl. tot de studie v. h. Ned. recht ([3]1937, blz. 32-34 en de daar opgesomde lit.); L. Campion, La théorie de l'abus des droits (1925); Belg. Hof van Verbreking 12 Juli 1917 (Pas. I. 1917 65); P. J. Durand, Le droit des obligations dans les jurisprudences française et belge (1933). *v. d. Kamp.*

Rechtspersoon, → Persoon (3°).

Rechtsphilosophie is die tak van wijsbegeerte, welke onderzoekt en vaststelt datgene, wat fundamenteel, voor alle tijden onveranderlijk geldend is in betrekking tot het samenlevingsverschijnsel, dat recht genoemd wordt. De r. laat zich dus in met het wezen en den diepsten zin van het recht, met den oorsprong en vooral de laatste bron van het recht, met zijn doel en eigenschappen, zij bewijst het bestaan van een recht, dat in de menschelijke natuur als zoodanig is gegrondvest en door het natuurlijk licht van de rede gepromulgeerd wordt, zij stelt vast, hoedanig van redestandpunt de verhouding zijn moet van het positieve recht tot dit natuurrecht en tot de zedelijke orde, zij weerlegt valsche rechtsphilosophische systemen. Staats- en maatschappij-philosophie staan tot deze r. in nauwe verwantschap. De voornaamste rechtsphilosophische dwalingen van den nieuweren tijd hebben betrekking op den oorsprong en de bron van het recht. Theoretisch of althans practisch is bij velen de staat de eenige en laatste bron van het recht. Beginnend bij Hobbes, loopt deze opvatting over Rousseau, Kant, Hegel, de historische rechtsschool van von Savigny en Stahl door tot het communisme-bolsjewisme, fascisme, nationaal-socialisme. Door ieder van deze representanten wordt die dwaling overigens op eigen wijze gehuldigd. *Koenraadt.*

Lit.: Cathrein, Recht, Naturrecht und positives Recht (1909); Petraschek, System der R. (1932); Dabin, La philosophie de l'ordre juridique positif (1929).

Rechtspleging, → Burgerlijk procesrecht; → Strafproces; → Procesrecht (kerkelijk); → Militair strafrecht.

Rechtspositie der Ned.-Indische ambtenaren, → Nederlandsch-Indië (sub Bestuur, kol. 418).

Rechtspraak. A) Rechtspraak is het vaststellen van wat recht is in concrete gevallen. Zij komt in het algemeen te pas, wanneer iemand meent, dat zijn recht geschonden is. Hij kan dan zijn geschil voorleggen aan het orgaan van het staatsgezag, dat met de uitoefening der r. is belast, de → rechterlijke macht in engeren zin. Deze is verplicht, dat geschil te onderzoeken en uitspraak te doen. Weigert zij dit, dan maakt zij zich schuldig aan → rechtsweigering. Aan den anderen kant mag niemand zich zelf recht verschaffen (→ eigenrichting is verboden), en ook wordt er door geen andere personen r. uitgeoefend, dan door de organen, welke door het staatsgezag daarmede belast zijn, tenzij beide partijen een geschil aangaande rechten, waarover zij de vrije beschikking hebben, vrijwillig aan scheidsmannen voorleggen (→ arbitrage).

Men onderscheidt b u r g e r l ij k e r. over burgerlijke en private rechten (→ burgerlijk procesrecht, → privaatrecht, → proces); s t r a f r e c h t s p r a a k over strafbare feiten (→ strafproces) en a d m i n i s t r a t i e v e r. over publieke rechten (zie hieronder sub B).

Verder stelt men tegenover elkander eigenlijke en oneigenlijke r. (→ requestprocedure) en onderscheidt men alleenrechtspraak, waarbij door één rechter (zie bijv. → Kantonrechter en → Kort geding) en collegiale r., waarbij door een college van meerdere rechters recht gesproken wordt (zie bijv. → Hooge raad, → Gerechtshof en → Rechtbank). Ten slotte heeft men nog de tegenstelling tusschen r. door rechtsgeleerden, die naast hun rechterambt geen ander beroep mogen vervullen, zooals in Ned., en leekenrechtspraak (zie → Jury en → Leekenrechtspraak).

De rechters moeten rechtspreken volgens de wet. Ook het onderzoek van het geschil (→ proces) en de uitspraak moeten geschieden volgens wettelijke voorschriften (→ Burgerlijk Procesrecht en → Strafprocesrecht). Voor de deugdelijkheid der r. heeft de wet verschillende waarborgen gegeven. Zoo bijv. zijn in het algemeen de terechtzittingen openbaar. Verder moeten alle vonnissen de gronden inhouden, waarop zij berusten. Zelfs kunnen onjuist gewezen vonnissen door andere gerechten worden vernietigd (→ Hooger Beroep en → Cassatie). Dit laatste dient echter ook om de eenheid in de r. te bevorderen.

Een vonnis heeft voor de procedeerende → partijen kracht van wet, doch bindt geen andere personen. Wordt door de in het ongelijk gestelde partij niet aan het vonnis voldaan, dan kan zij daartoe door tusschenkomst van het staatsgezag worden gedwongen. Ten aanzien van vele betwiste rechtsvragen heeft zich een vaste rechtsopvatting van den Hoogen Raad gevormd, die men eveneens r. of → jurisprudentie noemt.

Nadere bijzonderheden betreffende de r. zoeke men in de artikelen →Nederland (II, sub C), België (IV), Ned. Indië (I, sub H) en Kongo (sub K), onder → Recht en de samenstellingen daarmede en de afzonderlijke trefwoorden als → Advocaat, Pleidooi, Praktizijns, Proceskosten, Procureur, Raadkamer, Reconventie, Requeste-civiel, Revisie, enz. *v. d. Kamp.*

B) Administratieve rechtspraak beslecht bepaalde geschillen tusschen burgers en de overheid of tusschen organen van de overheid onderling. **a) Organisatie in Nederland.** Er bestaat in Ned. geen uniforme regeling der adm. r. Een gedeelte van de rechtspraak betreffende handelingen en besluiten van de overheid berust bij den gewonen burgerlijken rechter, hetzij krachtens een speciale wet voor speciale geschillen, hetzij als gevolg van de uitlegging, die de burgerlijke rechter aan de alg. bepalingen betreffende zijn bevoegdheid heeft gegeven (art. 2 Wet Rechterlijke Organisatie) en in het bijz. door het art. van het B.W. betreffende aansprakelijkheid voor onrechtmatige daden (art. 1401) ook van toepassing te achten op onrechtmatige daden van de overheid.

Voor de administratieve r. zijn vsch. colleges aangewezen. De voornaamste zijn: a) de Raden van Beroep voor geschillen betreffende de uitvoering der Ongevallenwet, de Ziektewet, de Invaliditeitswet en de Ouderdomswet, met hooger beroep bij den Centralen Raad van Beroep te Utrecht, die ook in appèl oordeelt over beslissingen van den Pensioenraad. b) De Raden van Beroep voor de directe belastingen, tegen wier uitspraken beroep in cassatie kan worden ingesteld bij den Hoogen Raad. c) De → Gedeputeerde State, die bij vsch. wetten zijn aangewezen als rechtsprekend orgaan voor adm. rechtelijke geschillen, o.a. de Kieswet, de Drankwet, de L.O. Wet, de Woningwet.

Voorts is voor een groot aantal adm. rechtelijke geschillen de kroon aangewezen als beroepsinstantie. De kroon beslist na het advies ingewonnen te hebben van den → Raad van State, wiens afdeeling voor de geschillen van bestuur advies geeft op den grondslag van een procedure, waarbij partijen over en weer schriftelijk en mondeling haar belangen kunnen voordragen.

De vraag naar de wenschelijkheid in Ned. voor alle bestuursgeschillen een uniforme adm. r. in het leven te roepen, heeft steeds veel pennen in beweging gebracht.

L i t. : A. Struycken, Administratie of Rechter (1910); J. v. d. Grinten, Administratieve R. (1924) ; J. Kruseman, Het Vraagstuk der Adm. r. (in : Rechtsgel. Magazijn 1924). *Struycken.*

b) Voor rechtspraak in **Ned.-Indië,** zie → Nederlandsch-Indië (sub Rechtspraak, kol. 419).

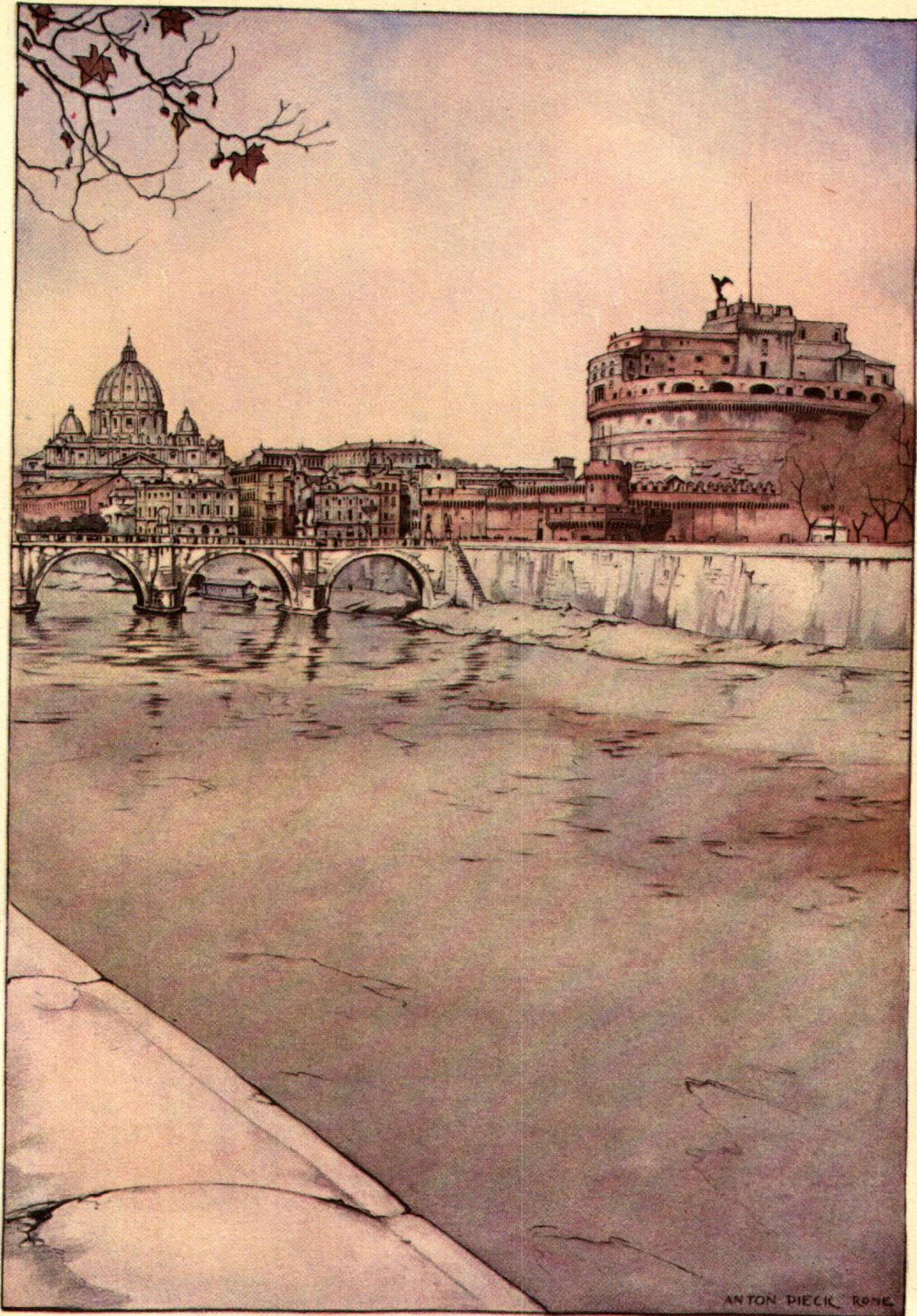
c) Belg. recht. Evenmin als in Ned. bestaat er in België een eenvormige regeling der adm. r. Voor de geschillen, die betrekking hebben op de miskenning of krenking van de burgerlijke rechten van derden, door een bestuursoverheid of door haar aangestelden zijn de burgerlijke rechtbanken bevoegd.

Voor de geschillen van zuiver administratieven aard bestaat er tot nog toe geen speciaal orgaan en wordt de oprichting van een Hof voor geschillen van Bestuur of van een Raad van State gewenscht. Met het oog hierop werden vroeger reeds voorontwerpen opgemaakt en wetsvoorstellen neergelegd. Op 24 Maart 1937 heeft de regeering een ontwerp van wet neergelegd houdende instelling van een Raad van State. Deze zou een afdeeling Administratie bevatten, geroepen om advies uit te brengen in meest alle geschillen met zuiver administratief karakter.

Van belang is nog op te merken, dat in den huidigen staat van de wetgeving zekere wetten zelf het rechtscollege bepalen, dat geroepen is om bij gebeurlijke geschillen uitspraak te doen, o.m. voor de militie: den hoogeren militieraad en de herzieningsraden; voor de ouderdomspensioenen: de Beroepscommissies in zake ouderdomspensioen; voor de rechtstreeksche belastingen: den prov. bestuurder der belastingen (met beroep bij het Hof van Beroep); voor zekere gem. belastingen: de Bestendige Deputatie, enz.

L i t. : Wodon, Le contrôle juridictionnel de l'administration et la responsabilité des services publics en Belgique (1920) ; Velge, Y a-t-il lieu de créer en Belgique une cour de contentieux administratif ? ; id., Le conseil d'Etat en Belgique (1930) ; Rolin, Verslag v. d. commissie ingesteld voor de studie v. h. vraagstuk v. d. Raad van State (1937) ; H. De Coster-De Gend, De oprichting van een rechterlijke Raad van State (1935). *Rondou.*

C) Kerkelijke rechtspraak. Deze is in groote lijnen gelijk aan wereldlijke rechtspraak. Ze is als volgt georganiseerd : de kerkelijke rechtbank in eerste instantie is, behalve voor zaken die aan den paus (C.I.C. can. 1557 § 1) of de Romeinsche rechtbanken gereserveerd zijn (can. 1557 § 2), de b i s s c h o p (can. 1572), voor gedingen van beneficies, administratie, erfenissen, nalatenschap van geestelijken van de plaats, waar die zaken zijn (can. 1560), voor delicten van de plaats, waar het delict gebeurd is (can. 1566), voor contracten facultatief van de plaats, waar het contract gesloten is (can. 1565), zoo ook wanneer het om zaken gaat (can. 1564); voor personen-gedingen van

ENGELENBURCHT, VATIKAAN EN ST. PIETER

de plaats, waar de persoon domicilie of quasi-domicilie heeft, voor zwervers van de plaats, waar zij zijn, voor religieuzen waar hun huis gelegen is (can. 1563). Gedingen tusschen religieuzen van exempte clericale orden worden in eerste instantie beslist door den provinciaal (can. 1579) of den plaatselijken abt, in tweede instantie door den generaal of generaalabt (can. 1594 § 4); tusschen religieuzen van verschillende provincies in eerste instantie door den generaal, tusschen religieuzen en anderen in eerste instantie door den bisschop der plaats (can. 1579). De bisschop moet een → officiaal benoemen (can. 1573), kan echter zelf optreden, behalve in sommige gedingen (can. 1578). Voor de collegiale rechtspraak, in sommige gevallen vereischt, moet de bisschop in de synode hoogstens 12 synodale rechters benoemen (pro-synodale als de benoeming buiten de synode geschiedt), die nu eens met drie, dan met vijf rechtspreken (can. 1576).

De tweede instantie is de metropoliet, en voor dezen een door hem aangewezen bisschop, door Rome goedgekeurd. Derde instantie is de Romeinsche → rota. Hof van cassatie: de → Signatuur. Iedereen kan echter in welke zaak ook en in elken staat der zaak zijn geding door den H. Stoel doen beslissen (can. 1569). Als rechtbank (voor gewetenszaken) wordt ook nog beschouwd de Sacra → Poenitentiaria. Voor sommige delicten (ketterij en verdenking van ketterij) is het H. Officie (→ Congregaties der Rom. Curie) de aangewezen rechtbank. *Drehmanns.*

Rechtsregel, 1° rechtsnorm, rechtsvoorschrift.

2° Algemeen beginsel, rechtsspreuk, de grondgedachte van meerdere verwante rechtsvoorschriften op bondige wijze weergevend (Lat. vakterm: regula iuris). Bijv.: In pari causa possessor potior haberi debet (r. in het Rom. recht). Qui prior est tempore, potior est iure (r. in het canoniek recht). Het Corpus Iuris Civilis bevat op het einde der Digesten een lijst van 211 r., het Corpus Iuris Canonici 11 r. op het einde der Decretalen van Gregorius IX, 88 r. op het einde van het Liber Sextus van Bonifatius VIII. Behalve deze authentieke door den wetgever van rechtskracht voorziene r. zijn er ook nog doctrinaire, geen rechtskracht bezittende rechtsregels. *Schweigman.*

Rechtsstaat is een term, welke in tweevoudigen zin wordt gebruikt. Vooreerst ter aanduiding van de individualistische opvatting, dat de staat niets anders tot doel heeft dan de bescherming van privaatrechten; gelijk recht voor allen op persoonlijke vrijheid vormt dan van deze rechten het middelpunt. Kant en andere Aufklärung-philosophen met hun idee van een → natuurstaat, de → physiocraten en de → klassieke school van Adam Smith, het → Darwinisme kwamen ieder van uit eigen standpunt tot deze opvatting; ook de school van Angers (→ Sociologie) naderde bedenkelijk dicht tot deze opvatting. Vervolgens wordt deze term gebruikt ter aanduiding van de opvatting, dat de staat en zijn organen geenszins onbeperkte macht bezitten over hun onderdanen, het gezin, de Kerk, maar voor den omvang en de uitoefening van hun bevoegdheden zelf ook aan het recht zijn gebonden. Voor dezen r. werd opgekomen tegen het einde der M. E., toen de zgn. politiestaat practijk werd, en vooral thans wordt voor dezen r. het pleit opgenomen tegen de staatstotalitaire opvattingen van communisme, fascisme, nationaal-socialisme, welke daartegenover als machtsstaat bestempeld worden. *Koenraadt.*

Rechtstaal, een groeptaal met vele van het algemeen taalgebruik afwijkende eigenaardigheden. Men constateert er zoowel in woordgebruik als zinsbouw een sterken invloed van het Latijn (Corpus Juris) en het Fransch (Code Napoléon). Verder zijn sporen aanwezig van Oud-Germaansche r., die echter evenals de Saksische r. (Saksenspiegel) in de M. E. (15e e.) meer invloed had. Dat de r. daarbij nog, ook voor zoover ze zuiver Ned. is, zeer archaïstisch is getint, kan deels verklaard worden uit het blijvend karakter van wetten.

De behoefte der r. aan niet te misduiden formuleeringen, nauwkeurig omschreven beteekenissen en met alle mogelijkheden rekening houdende omschrijvingen, werkt het ontstaan van stijve constructies en ingewikkelde zinnen in de hand. Wel wordt, en niet het minst in juristenkringen, tegen de „onverstaanbaarheid der r." voortdurend strijd gevoerd, doch nog steeds met slechts matig succes. Niettemin is het hebben van een duidelijk verstaanbare r. van groot sociaal belang, om niet te spreken van het „onmiskenbare recht van het geheele volk om zijn wetten en zijn rechtsbedeeling te verstaan". In België is de strijd der Zuid-Nederlanders voor Vlaamsche rechtspraak en een voor het volk verstaanbare Vlaamsche r. een onderdeel der Vlaamsche kwestie. Gestreefd wordt aldaar naar een r., die zooveel mogelijk met de Ned. r. overeenstemt, waarbij echter rekening moet worden gehouden met den eigen aard van de Belg. rechtsinstellingen en met mogelijke verbetering van sommige in Ned. gebruikte termen en uitdrukkingen.

Lit.: v. Ginneken, Handb. der Ned. taal (II, met veel lit.). *W. Janssen/V. Dievoet.*

Rechtstreeksch bewijs, → Indirect bewijs.

Rechtstreeksche belastingen, → Belastingen (kol. 370 en 384).

Rechtsweigering (Ned. en Belg. recht) is aanwezig, wanneer een rechter weigert, op een verzoekschrift te beschikken of een voor hem aanhangig rechtsgeding te beslissen. De → rechterlijke macht is nl. verplicht, in alle tot haar terrein behoorende processen uitspraak te doen, ook in gevallen, waarin de wet zwijgt of onduidelijk is. Nietnakoming van deze verplichting is in Ned. een onrechtmatige daad, waaraan de → partijen een recht op schadevergoeding ontleenen. De Belg. rechter kan bovendien voor r. gestraft worden. Echter schijnt r. in Ned. of België nooit te zijn voorgekomen. *v. d. Kamp/V. Dievoet.*

Rechtswetenschap is de systematische studie van het recht in zijn meest algemeene beteekenis. Aldus begrepen, omvat de r. niet alleen de studie van het positief recht, zooals het in een bepaald land bebestaat, maar bovendien de → rechtsgeschiedenis, de rechtsvergelijking, de sociologie van het recht, de → rechtsphilosophie en de algemeene rechtsleer, met inbegrip van de methodologie. Als hulpwetenschappen van het recht zijn te beschouwen de economie, de maatschappijleer, de algemeene staatsleer, de criminologie, de psychologie, en andere vakken, die met het materieele onderwerp van het recht in verband staan: het recht is immers regeling van het maatschappelijk leven.

Meestal vat de jurist zijn vak veel enger op, en langen tijd schonk ook de universiteit haar aandacht uitsluitend of hoofdzakelijk aan de kennis van het bestaande recht, waarvan de voorschriften werden aangeleerd, verklaard en tot een algemeen systeem verwerkt. Als voorbereiding daartoe werd groot belang gehecht aan de studie van het Romeinsch recht, en het hoofdaccent werd op het privaatrecht gelegd.

Het uitsluitend of haast uitsluitend beschouwen

van het geldende recht, d.i. in hoofdzaak het wettenrecht, had tot gevolg dat de jurist een neiging bezat om de „reëele” bronnen van het recht, het land, het volk, den maatschappelijken, economischen, moreelen grondslag van de rechtsvoorschriften uit het oog te verliezen, waarbij een r. dreigde te ontstaan, die geen of te weinig rekening hield met de vereischten van de ongeschreven rechtvaardigheid en de maatschappij.

Op het einde van de vorige eeuw ontstond in verschillende landen een reactie tegen de al te formeele en logische opvatting van de r. De rechtsphilosophie, de rechtsgeschiedenis, de algemeene rechtsleer en de methodologie, de staatsleer, de maatschappijleer, de economie gingen meer en meer de belangstelling wekken van de juristen. De werken van Raym. Saleilles, Fr. Gény en L. Duguit in Frankrijk, van Ihering en van de Freirechtslehre in Duitschland, van Eug. Huber, den opsteller van het burg. wetboek in Zwitserland, van H. J. Hamaker, H. Krabbe, R. Kranenburg, E. M. Meyers, J. H. Hymans, P. Scholten in Nederland, van P. Vander Eycken, G. Cornil, H. Depage e.a. in België hebben er toe bijgedragen, dat de jurist van thans het recht meer gaat beschouwen als een deel van het maatschappelijk geheel. Ook de faculteiten van rechtsgeleerdheid zijn door de nieuwe denkbeelden beïnvloed geworden, wat hun programma en wat den geest van het onderwijs betreft. *V. Dievoet.*

Rechtvaardige oorlog, → Oorlog.

Rechtvaardigheid. Deze tweede der kardinale of hoofddeugden is, naar de klassiek geworden definitie van Ulpianus, de standvastige en blijvende wil om aan iedereen het zijne te geven. De r. zetelt in den wil. Drie karakterkenmerken zijn onmiddellijk uit het wezen der r. af te leiden; de H. Thomas geeft ze kort aldus weer: het karakter der r. is hierin gelegen, dat een a n d e r gegeven wordt wat hem v e r s c h u l d i g d is naar g e l ij k h e i d (S. Th. II. II. q. 80), m.a.w. de r. wordt beoefend, indien men aan een ander de juiste maat geeft van hetgeen hem volgens recht als het zijne toekomt.

Wat de o n d e r d e e l e n der r. betreft, onderscheidt de H. Thomas eerst de algemeene en de particuliere r.; de laatste verdeelt hij verder in de verdeelende en de ruilende r. De a l g e m e e n e r. neigt den mensch om aan de gemeenschap het verschuldigde om het algemeen welzijn te geven. Zij heet algemeen om de algemeenheid van haar voorwerp, in zooverre zij akten van alle deugden bevelen kan om het alg. welzijn. Zij wordt ook w e t t e l ij k e r. genoemd, ofwel omdat door de wet bepaald wordt, wat om het alg. welzijn verschuldigd is, ofwel wijl het aan de wet eigen is om zich naar het alg. welzijn te richten. De v e r d e e l e n d e r. neigt degenen, die over de gemeenschap gesteld zijn, om de goederen en indirect de lasten der gemeenschap onder de burgers naar recht te verdeelen. De r u i l e n d e r. heerscht over de rechtsbetrekkingen der menschen als particulieren, zij doet ons als privaatmensch aan andere private personlijkheden geven wat hun rechtens toekomt; aan het feit, dat zij zich vooral uit in het ruilverkeer, dankt zij haar naam.

Rondom het begin der 20e eeuw is de term s o c i a l e r. in zwang gekomen. Aanvankelijk niet door allen aanvaard en vaak bij wijze van slagwoord gebruikt, is deze term door de encycliek Quadragesimo Anno, waarin hij meerdere malen voorkomt, gesanctionneerd, het begrip echter is sindsdien wel zoo omstreden gebleven als maar ooit tevoren. Velen laten de sociale r. samenvallen met de wettelijke; anderen zien haar als de deugd, die de sociale groepen aanspoort om aan iedere andere groep het aandeel van het algemeen welzijn te geven, waarop zij recht heeft; weer anderen maken haar identiek met de wettelijke én de verdeelende r.; nog anderen zien haar als de deugd, die de harmonie tusschen de wettelijke, de verdeelende en de ruilende r. tot stand brengt. Zoolang de inhoud van het begrip niet vaster omlijnd is, heeft het weinig zin om den term te gebruiken. Hierin evenwel zijn allen het eens, en gelet op Quadr. Anno kan dat ook moeilijk betwist worden, dat het begrip sociale r. op een of andere wijze betrekking heeft op het alg. welzijn. Zie ook → Gerechtigheid.

L i t. : Hentzen, Commentaar op Q. A. (I 1933) ; Koenraadt, Rechtvaardig Arbeidsloon (1929) ; Schrattenholzer, Soziale Gerechtigkeit (1934) ; Höffner, Soziale Gerechtigkeit und Soziale Liebe (1935). *Koenraadt.*

De **opvoeding** tot de a l g e m. r. dient de kinderen te overtuigen, dat men geen goed burger kan zijn, als men zijn evenmensch schaadt, door eigen schuld dom blijft, als men een luiaard, een losbandige, m.a.w. een onwaarde of schade wordt voor de gemeenschap (Sertillanges). Op de hoogste klassen der lagere school kan men daarmee beginnen en in de puberteit, als het sociale bewustzijn ontwaakt, zullen de opvoedelingen daar bijzonder toegankelijk voor zijn. Wat de v e r d e e l e n d e r. betreft, zal de opvoeder vooral vermijden kinderen, die het niet werkelijk verdienen, voor te trekken. Dit wordt scherp gevoeld en wekt verzet bij anderen. Bij de rijpende jeugd met haar opgeschroefd rechtvaardigheidsgevoel werkt dit dubbel nadeelig. En zij reageert er op naar den aard van haar temperament. De tucht moet gehandhaafd, de jeugd eischt het zelf en heeft geen eerbied voor den opvoeder, die daartoe niet in staat is. Maar even streng is haar eisch, dat het rechtvaardig gebeurt. Met het oog op de r u i l e n d e r. moet het kind van jongs af eerbied ingeprent worden voor den eigendom van anderen, hetgeen zijn bijzondere moeilijkheden heeft in sociaal ongunstige middens, waar ze slechte voorbeelden voor oogen hebben. Het goede voorbeeld moet gegeven worden, doordat men zelf eerbied toont voor de kleine eigendommen, die men den kinderen laat. Men berispe en straffe, waar de kinderen onder elkaar of bij vreemden tegen den eigendom misdoen. Maar men hoede zich voor valsche gewetensvorming, die hier bijzonder gevaarlijk is, wijl de kinderen de verhoudingen over het algemeen zooveel anders zien dan volwassenen. Nooit moet men ze voordeel laten trekken uit hun diefstal, maar minstens laten restitueeren. Men legge bij de motiveering veel nadruk op het edel-karaktervolle der eerlijkheid en karakterlooze van het gluiperige en stiekeme wegnemen. Men moet ze het goede en mooie der deugd doen invoelen en de eigen motieven der deugd in verband brengen met de godsdienstige. Ook indirect opvoeden door geen noodelooze gelegenheden te scheppen tot oneerlijkheid, en gebreken als snoeplust tegengaan, waaruit veel oneerlijkheid voortkomt.

L i t. : P. Gervasius, Opvoeding tot Rechtvaardigheid en Godsdienstigheid. *p. Gervasius.*

Rechtvaardiging, → Rechtvaardigmaking.

Rechtvaardigmaking of j u s t i f i c a t i e. **A) Geloofsleer.** a) Door de r. wordt de mensch van alle zondeschuld verlost en in zich rechtvaardig en vriend van God, verheven tot aangenomen kind van God en daardoor deelachtig aan de Goddelijke natuur

en erfgenaam van het eeuwig leven (Conc. van Trente, zie Denzinger, nr. 795, 797).

b) Deze innerlijke rechtvaardiging komt tot stand door de heiligmakende → genade (Trente, Denz. 795, 799), die in de ziel van den mensch is als een blijvend principe van bovennatuurlijk leven (paus Pius XI in Casti Connubii, Denz. 2237), waartoe de mensch tegelijkertijd de noodige krachten krijgt in den vorm van bovennatuurlijke deugden (Trente, Denz. 799).

c) Het feit der r. heeft plaats, zonder dat er van den kant van den mensch eenige verdienste aan voorafgaat. Het hangt dus enkel af van Christus' verdiensten en van Gods wil tot rechtvaardigmaken (Trente, Denz. 790 en 797).

d) Ten hoogste kan de mensch zich op de r. voorbereiden; ook dit vereischt Gods dadelijke genade; voor degenen, die het gebruik van het verstand hebben, is deze voorbereiding (gewoonlijk) vereischt (Trente, Denz. 797).

e) Bij de r. moet de mensch, die tot de jaren van verstand is gekomen, meewerken door erin toe te stemmen en daden van geloof in God, hoop op God en liefde tot God en van berouw over zijn zonden te stellen; deze toestemming en die daden zijn afhankelijk van Gods genade; ook kan de mensch de r. weigeren (Trente, Denz. 797).

f) God kan de r. geven enkel en alleen door een vrije wilsdaad, zonder uiterlijke teekenen, maar Hij geeft ze gewoonlijk (in het Nieuwe Verbond) door de toediening van de uiterlijke heilsmiddelen, de sacramenten, op de eerste plaats van het Doopsel en de Biecht (Trente, Denz. 799).

B) Ketterijen. a) De → Pelagianen ontkenden de noodzakelijkheid van de bovennatuurlijke orde en dus ook dat de r. een verheffing daartoe insloot. Wanneer God genade gaf, dan was dit om de verdiensten van den mensch zelven.

b) De → Semipelagianen hielden, dat de verheffing in de bovennatuurlijke orde wel noodzakelijk was, maar dat de mensch deze door zijn goede werken kan verdienen.

c) De → Protestanten ontkennen de vergiffenis der zonden en de innerlijke heiliging en stellen ervoor in de plaats, dat God de zonden van den mensch bedekt en hem, hoewel hij in zich zondig blijft, Christus' verdiensten toerekent. Zie ook → Luther en → Calvinisme.

d) De → Jansenisten nemen aan, dat de r. tot stand komt, doordat God de overwinnende genade (gratia victrix) instort, die de vrijheid wegneemt en den mensch dwingt tot het aanvaarden der genade.

L i t.: M. P. Potters, Verklaring van de Katechismus (V 1930, 136-141). *v. d. Putte.*

Rechtverkrijgende is iemand, die een ander in eenig recht opvolgt. Men kan zijn r. onder algemeenen of onder bijzonderen titel. Tot de r. onder algemeenen titel behooren in de eerste plaats de erfgenamen en verder bijv. de overblijvende leden van een ontbonden zedelijk lichaam. Tot de r. onder bijzonderen titel behooren bijv. de kooper, aan wien de zaak geleverd is, hij, die een zaak in ruil of verbruikleen of als schenking heeft ontvangen, en de N.V., waarin een zaak is ingebracht. *v. d. Kamp.*

Rechtvleugelige insecten (Orthoptera), orde van insecten, bij welke perkamentachtige, niet vouwbare voorvleugels de vliezige achtervleugels bedekken. De monddeelen zijn kauwend, in verband met het plantenvoedsel; de gedaanteverwisseling is onvolkomen. Hiertoe behooren de oorwormen, kakkerlakken, sprinkhanen en krekels. *M. Bruna.*

Recht voor allen, orgaan van → Domela Nieuwenhuis.

Rechtzijdig, → Boldriehoek.

Recidive, → Herhaling van misdrijven.

Recife (Port., = rif), ook wel: Recife de Pernambuco, naam van de hoofdstad van den staat Pernambuco (VI 160 H3), tevens zeer voorname handelsplaats, gelegen aan de N.O. kust van Brazilië. Ruim 460 000 inw. R. bestaat uit drie door bruggen verbonden gedeelten: 1° het oudste, op het Z. deel van de landengte van Olinda; 2° een deel in het W. op het eil. São Antonio; 3° ten W. hiervan een deel op het vasteland: Bõa Vista. R. heeft een belangrijk stoomvaartverkeer op binnen- en buitenlandsche havens. Uitvoer: suiker, katoen, koffie, tabak, hout, alcohol, huiden. Invoer van machines. Industrie: o.a. suikerraffinaderijen, katoen. Aartsbisschopszetel. Univ. en techn. hoogeschool. *Zuylen.*

Reciprook. **1°** (w i s k.) De reciproke (of omgekeerde) waarde van een getal a is 1/a; van een breuk a/b is het b/a. Voor r. transformatie, zie → Correlatie. Een r. stelling is een duale stelling (→ Dualiteit). R. poolfiguren zijn fig., die door een → poolverwantschap aan elkaar worden toegevoegd.

2° (B i o l o g i e) In het → Mendelisme leert men, dat de kruising van het ras A als moeder met het ras B als vader, dezelfde uitslagen geeft als de reciproke kruising, dus ras B als moeder en ras A als vader. Deze onderlinge gelijkheid der recipr. kruising werd het eerst aangetoond door C. von → Gärtner; zij gaat echter niet op in geval van → heterogamie, geslachtsgebonden erfelijkheid en enkele andere gevallen. *Dumon.*

Recital, voordracht, speciaal van solomuziek.

Recitatief (m u z i e k) noemt men de vertellende of converseerende passages in opera, oratorium of cantate, die de lyrische gedeelten afwisselen. Het r. heeft zijn eigen zangstijl, vereischt o.m. het aanbrengen van appoggiaturen, althans in de muziek van vóór Mendelssohn; te beginnen van dezen, werd alles meer nauwkeurig door den componist aangeduid. Men onderscheidt: a) het s e c c o r e c i t a t i e f, een vlot sprekend zingen met alleen een continuobas als begeleiding; b) het r e c i t a t i v o a c c o m p a g n a t o, dat een uitgewerkte begeleiding bezit en strenger aan het metrum gebonden is; c) het a r i o s o, dat den overgang vormt naar den lyrischen aria-vorm. Het r. der profane muziek vindt zijn oorsprong in de Florentijnsche opera (1600), als reactie op den polyphonen stijl. Uit de wisselwerking van verhaal en lyrisch rustpunt (reeds bij Monteverdi) groeiden de vsch. vormen. Gluck trachtte den natuurlijken gang van zijn opera's te dienen door r. en aria in elkaar te doen vloeien en veel gebruik te maken van het arioso. Wagner heeft dit probleem volledig opgelost. Ook in de instrumentale muziek vindt men het r. toegepast, bijv. in de inleiding van het slotdeel der 9e symphonie van Beethoven. *de Klerk.*

Reckange aan de Mess, gem. in het Z. W. van het groothertogdom Luxemburg; opp. 2 042 ha, 780 inw.; landbouw.

Recklinghausen, stad in Westfalen, ten N. van het Rijn-Hernekanaal. Ca. 87 500 inw. (68 % Kath.). R. is het middelpunt van het Noordelijke Ruhrgebied. Haven aan het Rijn-Hernekanaal. Naast ijzerindustrie zijn er kolenmijnen en fabrieken, waar de producten uit deze verwerkt worden tot cokes, stikstofverbindingen, teer, enz. *v. Wijk.*

Recklinghausen, Z i e k t e v a n, is een

aandoening, waarbij, soms over het geheele lichaam, talrijke grootere en kleine, overigens onschadelijke gezwellen optreden. Daarnaast vindt men op de huid talrijke blauwgrijze en pigmentvlekken evenals ook moedervlekken. De ziekte van Recklinghausen begint meestal al in de jeugd, breidt zich geleidelijk uit, soms ook met aanvallen, zonder dat neiging tot genezing optreedt. *E. Hermans.*

Reclam, Duitsche uitgeversfirma, in 1828 gesticht te Leipzig; vooral bekend door de Reclams Universal-Bibliothek (meer dan 7 000 nummers) en, sinds 1928, door een monumentale Deutsche Literatur in Entwicklungsreihen (ca. 250 dln.).

Reclame (technisch en economisch) omvat alle activiteit, strekkende 1° tot het bekendheid geven aan producten of diensten, die men heeft aan te bieden, 2° ook tot het beïnvloeden van de menschen om tot aankoop van deze producten of het gebruik maken van deze diensten over te gaan. R. is dus de op massafabricatie afgestemde afzet-methode. Men onderscheidt: mondelinge r. (voorheen: omroepers, thans reclame-lezing, reclame-liedje, r. door de radio); graphische r., d.w.z. alle r., die gebruik maakt van het geschreven of gedrukte woord, of beeld (→ advertenties, drukwerken, verpakkingen, briefpapier, → aanplakbiljetten, maar ook licht-, filmreclame e.d.). R. door het artikel te toonen of te laten probeeren (bij demonstraties, tentoonstellingen, modeshows, r.-optochten, in etalages, door monsters e.d.); r. door aan het artikel verbonden gunsten (cadeau's, lokartikelen, gelegenheidsaanbiedingen, gratis concerten of voorstellingen). Vanzelfsprekend kunnen al deze reclamemiddelen gecombineerd voorkomen.

(Zie ook het art. → Reclameverordening.)

Geschiedenis. In de Oudheid was de r. eerst uitsluitend acoustisch, daarna werd ze hoe langer hoe meer optisch (hetgeen zeer veel tot de groote vlucht der r. heeft bijgedragen, omdat 83% van alle indrukken de menschen door de oogen bereiken en slechts 17% door alle andere zintuigen gezamenlijk). Omroeper en marktschreeuwer waren bijgevolg de oudste representanten van het reclamewezen. In de nieuwe staatsvormen, die op de puinen van het Romeinsche wereldrijk werden gevestigd, ontbrak voor r. voorloopig iedere behoefte. De steden telden grootendeels maar weinig inwoners; de verhoudingen waren overzichtelijk. Wanneer rondreizende kooplieden hun waren eenige dagen uitstalden of een reizend arts of kwakzalver patiënten zocht, enz., kunnen zij van een omroeper gebruik hebben gemaakt. Geregeld mochten de wijnhandelaren als privilege van zoo iemand gebruik maken. De clamator vini (wijnroeper) had tot taak om te roepen, waar en tot welken prijs wijn werd geschonken. In Parijs waren deze wijnroepers zelfs in een gilde vereenigd, welker statuten in 1268 werden geregistreerd. Tegelijk fungeerden zij ook als dooden-omroepers! De corporatie, daarom genoemd „Jurés Crieurs de Corps et de Vins", had bovendien het exclusieve recht, het verlies van voorwerpen en het zoek raken van kinderen bekend te maken. Naast de omroepers kwamen in de M.E. hoogstens nog uithangborden in aanmerking. Voor aanplakbiljetten, prospectussen en andere gedrukte r. ontbrak voorloopig iedere gebruiksmogelijkheid, omdat de kunst van het lezen bij de hoogere zoowel als de lagere standen slechts zeldzaam was. Speciaal de ontwikkeling van het krantenwezen heeft de omroepers in den modernen tijd overbodig gemaakt (→ Advertentie).

Heden ten dage is r. een complete industrie geworden, waar constructie-werken afgeleverd worden, opgebouwd uit woorden en beelden (het zgn. art-work). Waar ingewikkelde schema's en berekeningen moeten worden uitgewerkt; waar de reclame-ingenieurs zijn: degenen, die de plannen voor de te voeren reclame met advertenties, affiches, brochures of ander drukwerk ontwerpen, en die aangeven, hoe de materialen van woord en beeld, tot een logische, doelmatige en harmonische constructie dienen te worden samengevoegd: de → layout; waar, nà den geestesarbeid van teksten-schrijvers en teekenaars, de handarbeid van zetters, drukkers, chemigraphen het werkstuk voltooit. Al dit werk wordt verricht op de → advertentiebureau's (of reclame-adviesbureau's), die binnen de perken van het reclame-budget, d.w.z. het bedrag voor een bepaalde reclame-campagne uitgetrokken, een schema voor plaatsingen in bladen, resp. voor afficheering, drukwerken e.d. vaststellen in overleg met den reclame-chef van de adverteerende firma, zoo dit een groote onderneming is, waarvan de omvang der gevoerde r. een speciale reclame-afdeeling wettigt. Behalve voor een bepaalden ondernemer kan r. ook worden gevoerd voor een geheele groep van ondernemers of voor een geheele branche (→ collectieve reclame). *Slewe.*

L i t. : Fr. Redlich, Reklame, Begriff, Geschichte, Theorie (1935) ; W. von zur Westen, Reklamekunst aus 2 Jahrtausenden (1925). Bij Butterworth en Co te Londen verscheen een 9-deelige, complete reclamecursus.

Naast een technischen en een economischen kant heeft de reclame ook een **psychologisch aspect.** Van dit gezichtspunt uit bezien is het doel, om het bewustzijn van de menschen massaal te bewerken. Op deze voorwerking volgt het menschelijk contact, waarbij goederen of diensten worden aangeboden. De r. dient dus afgestemd te zijn op de psychologie van de groepen, die men wil bereiken. Ysch. alg. psychol. factoren spelen daarbij een rol. De normen en wetmatigheden van opmerkzaamheid, waarneming, associatie, behoeften en begeerten, wilsbesluiten en wilshandelingen, enz. moeten voor een juiste samenstelling en voor de bereiking van een zoo groot mogelijk nuttig effect gekend worden. Daar de resultaten van de r. niet zuiver meetbaar zijn, bestaat t.a.v. de resultaten en eveneens t.a.v. de waardeering der psychol. factoren vaak verschil van meening. Zooals algemeen geldt bij de toepassing van de psychologie, kan men ook zeker t.a.v. de reclame-psychologie vermelden, dat naast de theoretische regels ook een kennis van de levensomstandigheden en levensopvattingen vereischt is. De r. dient ten slotte niet alleen gewaardeerd te worden naar haar mogelijkheid, om tot een omzet-vermeerdering te komen, doch zij behoort ook beperkt te blijven tot hetgeen ethisch toelaatbaar is. Ook hierbij echter moet men in de toepassing rekening houden met de waarde, die door het publiek aan de r. wordt toegekend.

L i t. : Poffenberger, Psychology in advertising (1925); v. Link, The new Psychology of selling and advertising (1932). Tschr.: Meer Baet, en : De Reclame. *de Quay.*

Reclame (N e d. r e c h t) is het recht van den verkooper roerende goederen terug te vorderen, die reeds geleverd doch nog niet betaald zijn. Buiten faillissement van den kooper is daartoe vereischt, dat de verkoop niet op crediet geschiedde; dat de terugvordering plaats heeft binnen 30 dagen na de aflevering en de goederen zich dan nog in handen van den kooper bevinden. Voor het geval van faillissement van den kooper is de eisch van verkoop à contant vervallen en is overigens

een eenigszins ruimere en uitvoeriger regeling in de art. 230 vlg. W. v. K. neergelegd. *Ariëns.*

In België is r. meer bekend onder den naam van terugvordering of revindicatie (< → Rei vindicatio). Dit recht wordt geregeld door art. 20 nr. 5 van de Hypotheekwet. Indien de verkoop geschied is zonder tijdsbepaling, kan de verkooper de verkochte voorwerpen, zoolang ze in het bezit zijn van den kooper, terugvorderen en er den voortverkoop van beletten, mits de terugvordering gedaan worde binnen 8 dagen na de levering en de voorwerpen zich in denzelfden staat bevinden als bij de levering. Bij faillissement vervalt dit revendicatierecht (Faillissementswet art. 546). *Rondou.*

Reclame-adviesbureau, → Advertentiebureau; → Reclame (kol. 456).

Reclamebelasting (Ned. belastingrecht). Art. 277, sub n, Gem. wet geeft aan de gemeenten de bevoegdheid een belasting te heffen op openbare aankondigingen, voorzoover niet door middel van tijdschriften of nieuwsbladen gedaan. Zij wordt in slechts enkele gemeenten geheven en bracht in 1935 slechts 14 000 gld. in totaal op. *M. Smeets.*

Reclame-budget, → Reclame (kol. 456).

Reclameplaat, → Aanplakbiljet.

Reclameverordening. Tegen de ontsiering van het landschap door reclames (men denke aan de vroegere schuttingen met afbeeldingen langs spoorbanen en groote wegen) wordt in Ned. opgetreden met provinciale r., welke gewoonlijk verbieden om, buiten de bebouwde gemeente-kommen, reclame te maken voor artikelen, welke niet op het betreffende terrein worden vervaardigd of verkocht. Sommige gemeenten hebben overeenkomstige verordeningen, welke gelden binnen de bebouwde kom. De waarde van deze maatregelen voor stad- en landschapsschoon is onschatbaar. *v. Embden.*

Reclamevlakte, → Muurvlakte.

Reclasseering. Hieronder verstaat men het geheel van werkzaamheden, welke ten doel hebben, aan degenen, die zich schuldig maakten aan strafbare feiten, buiten strafgestichten zoodanige leiding te geven, dat zij weer als behoorlijke rechtsgenooten aan het maatschappelijk leven kunnen deelnemen. Naast het Ned. Genootschap tot zedelijke verbetering der gevangenen (sinds 1823) zijn thans in Ned. de belangrijkste vereenigingen voor r. het Leger des Heils, de R.K. Recl. Vereen. en de Prot. Christel. Recl. Ver. (samenwerking verzekerd door de Ver. van Reclasseeringsinstellingen). Men dient van r.-ver. te onderscheiden de ver., die zich bezighouden met de misdadige minderjarigen (Ned. Verbond der Ver. Pro Juventute) en de ver., die zich bepalen tot psychopathen (Centrale Ver. ter behartiging van de maatschappelijke belangen van zenuw- en zielszieken). De Reclasseeringsregeling (Alg. Maatregel v. Bestuur 13 Dec. 1915, Stbl. 504) regelt de samenwerking tusschen de particuliere r.-ver. en de overheid. Het Centraal College voor de R. houdt toezicht op den r.-arbeid der vsch. instellingen en de naleving der vsch. voorwaarden, in de r.-regeling vastgelegd. De reclasseeringsraden, lichamen ter gemeenschappelijke vertegenwoordiging van r.-instellingen in een bepaalde plaats, werden door den minister erkend.

Hoewel de r. oorspr. tot taak had zoowel de verbetering der gevangenen tijdens hun verblijf in strafgestichten als het verleenen van hulp en steun buiten strafgestichten, is deze laatste werkzaamheid thans wel de belangrijkste. Het toezicht, dat de r. op schuldigen uitoefent, wordt ook wel patronaat genoemd. Door de wet van 1915, waarbij de voorwaardelijke invrijheidsstelling werd uitgebreid en de voorwaardelijke veroordeeling werd ingevoerd, heeft dit toezicht een dwingend karakter gekregen. Indien de betrokkene de gestelde voorwaarden niet naleeft, kan de overheid de (verdere) tenuitvoerlegging der straf bevelen. De reclasseeringsregeling omvat de voorwaardelijk en onvoorwaardelijk veroordeelden tot gevangenisstraf en plaatsing in rijkswerkinrichting; de wegens dronkenschapsdelict (art. 426 en 453 Ned. W. v. Str.) veroordeelden; degenen, die verdacht worden van een feit, waarvoor gevangenisstraf of plaatsing in rijkswerkinrichting kan worden opgelegd, en zij, die verdacht worden van een dronkenschapsdelict. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Reclus, Elisée, Fr. geograaf. * 15 Maart 1830 te Sainte-Foy-la-Grande (Gironde), † 4 Juli 1905 te Torhout (België). Moest in 1851 vluchten om zijn politieke meeningen. Reisde in Engeland, Ierland, Ver. Staten, Z.Amerika en begon zoo zijn geogr. loopbaan, zonder nochtans politieke en sociale werkzaamheden vaarwel te zeggen. Doceerde vanaf 1894 tot aan zijn dood aan de „Nieuwe Hoogeschool" van Brussel.

Werken: Voyage à la Sierra Nevada de Sainte-Marthe (1861); La Terre (2 dln. 1868-'69); Nouvelle Géogr. Univ. (19 dln. 1876-'94); L'Homme et la Terre (6 dln. 1905-'08).

Recogne, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 C3); hoogte: 495 m; ca. 775 inw. (Kath.); opp. 2 505 ha, leemgrond; landb., bouwsteengroeven.

Recognitiën, geldsommen, onder de Ned. Republiek betaald aan ambtenaren der justitie, ook wel aan regenten, magistraten en ambachtsheeren, voor Kath. godsdienstoefening in strijd met de → plakkaten; onderscheiden in: **a) vaste r.** (jaarlijksche); hierbij kwamen soms „opcenten", o.a. rokkengeld voor de ambtskleeding van dienaren der justitie; **b) occasioneele r.:** a) admissie- en permissiegelden voor het toelaten van een missionaris of voor het openen, heropenen of verbouwen van een kerk; b) bienvenuegelden, ook „gouden handschoenen" genoemd, ter verwelkoming van een nieuwen baljuw, schout of ambachtsheer.

De practijk van dit zgn. composeeren ontstond al kort na 1581 en groeide tot een uitbuitingsstelsel, vnl. in Holland, en de Generaliteitslanden. In Holl. werden te lande grove r. geheven, ook in Leiden, Delft, Gouda, Enkhuizen; te Amsterdam bijna geen, te Rotterdam en Haarlem sedert eind 17e e. heel geen. Omstr. 1730 betaalden de Holl. Kath. per jaar ruim 25 000 gld. vast; aan admissiegeld bovendien p. j. 5 à 10 duizend gld. In de Generaliteitslanden waren de r. veel lager, vooral de admissiegelden, maar ze drukten de armere bevolking niet minder. Sinds 1622 was het composeeren streng verboden, maar het verbod bleef een wassen neus. De „Verlichting" en de betrekking van Katholieken tot de patriottische beweging leidden ca. 1780 in Holland tot verlaging, 1786 tot afschaffing der occas. r., 1787 der vaste r. In het overige deel der Republiek volgde de afschaffing officieel eerst 1796.

Lit.: → Plakkaat; → Hollandsche Zending. *Rogier.*

Recollecten, Recollectinen, → Minderbroeders; → Franciscanessen.

Recollectie (ingekeerdheid des geestes), **r.-dag, r.-oefening,** noemt men bij Katholieken het zich terugtrekken voor eenige uren of een geheelen dag uit zijn uiterlijke bezigheden om die in overweging

van geestelijke zaken of de groote eeuwige waarheden door te brengen; gewoonlijk bij gezamenlijke bijeenkomst in kerk of zaal. In het bijzonder heet r. de vernieuwingsoefening, die oud-retraitanten (→ Retraite) op die wijze op geregelde tijden houden. Wanneer zulk een r. door leeken geschiedt, wordt daarbij gewoonlijk leiding gegeven door een priester, die de stof der overweging uiteenzet.

In kloostergemeenschappen is het gebruikelijk minstens maandelijks r. te houden.

Reconciliatio (Lat., = herstelling, verzoening) of reconciliatie, in kerkel. zin: **1°** R. poenitentium, de plechtige verzoening der openbare boetelingen, die, dagteekenend uit de eerste eeuwen, bleef voortbestaan tot in de M. E., en plaats had op Witten Donderdag. Zij werd verricht door den bisschop, die ook op Aschwoensdag de uitdrijving (→ Expulsio) der boetelingen had verricht. **2°** R. ecclesiae en R. coemeterii, de herstelling, door gebeden en wijwaterbesprenkeling, van de wijding van ontheiligde kerken of kerkhoven. De eerste kan, zoo de kerk geconsacreerd was geweest (en niet slechts ingezegend), slechts door een bisschop verricht worden (of door een door den H. Stoel gemachtigden priester); de tweede kan, evenals de wijding, zoowel door den een als den ander worden verricht, echter op eenigszins vsch. wijze (vgl. Pontif. Rom. Lib. II; Rit. Rom. Tit. VIII, c. 28,30; C. I. C. can. 1174, 1177, 1307). **3°** Reconciliatio wordt ook genoemd: de → Absolutie in foro externo van excommunicatie en andere kerkelijke censuren (Pontif. Rom. Lib. III; Rit. Rom. Tit. III, c.3.4,5). *Louwerse.*

Reconventie (Ned. en Belg. recht) is een bijzondere wijze van het instellen van een vordering in een burgerlijk proces, nl. bij het antwoord op een eisch in een reeds aanhangige zaak, welke laatste eisch dan eisch in conventie genoemd wordt. Het is niet noodig, dat de eisch in r. samenhangt met den eisch in conventie, wél, dat hij ingesteld wordt door den oorspr. gedaagde tegen den oorspr. eischer, beiden in dezelfde hoedanigheid. De rechter behoeft slechts in absoluten, niet in relatieven zin bevoegd te wezen (→ Competentie). Als regel wordt over beide vorderingen bij een en hetzelfde vonnis beslist. De eisch in r., ook reconventioneele vordering genoemd, behoort tot de → incidenten. *v. d. Kamp.*

Recorde, Robert, Eng. wiskundige. * Ca. 1510 te Tenby, † 1558 te Londen. Hij heeft door zijn in dialoogvorm geschreven werken The Ground of Artes (Londen 1540-'42) en The whetstone of Witte (Londen 1557) grooten invloed op de beoefening der wiskunde in Engeland gehad.

Recreatie (ontspanning), → Gezellig leven.

Recreatieterreinen (stedebouwkundig). Vooral in de grootere bevolkingscentra is de behoefte aan r. groot. Deze behoefte is sterk toegenomen in de laatste decennia, de omvang der r. is daardoor aanzienlijk vermeerderd, doch bovendien zijn zij van aard veranderd. Vroeger waren de r. geïsoleerd liggende plantsoenen en parken: „siergroen", thans zooveel mogelijk vereenigd tot een samenhangend, in de bebouwing ingevlochten „groensysteem", bestaande vnl. uit sportvelden, volkstuinen, enz. Daarnaast ook wel parken, doch deze worden toch bestemd voor een „actiever" gebruik dan vroeger, toen er alleen op de paden mocht worden gewandeld; thans wordt er de gelegenheid geopend voor kampeeren, picnicken, kinderspelen (plasvijvers), watersport enz.

Voldoende en oordeelkundige voorziening met r. is een hoofd-opgave van den → stedebouw. *v. Embden.*

Recruteeren, toevoegen van nieuwe manschappen aan een weermacht. R. geschiedt bij beroepslegers door het aanwerven van vrijwilligers. → Ronselaar. Sedert de invoering van den dienstplicht worden de moderne weermachten in het algemeen door r. uit dienstplichtigen gevormd. Het r. van elitekorpsen, van beroepskaders en van officieren geschiedt door het aanwerven van vrijwilligers uit de maatschappij of uit de dienstplichtigen. → Capitulantenstelsel. *A. Lohmeijer.*

Recruut, een nog niet afgericht soldaat. De africhtingseischen worden in normale tijden voor beroepsmilitairen geregeld naar de te stellen bekwaamheidseischen. T.a.v. dienstplichtigen dreigt het gevaar, dat door de wettelijke regeling van hun eersten oefeningstijd de bekwaamheidseischen worden beïnvloed door de politiek. Een te korte eerste oefeningstijd voert tot onvoldoende geoefendheid en leidt er toe, dat de onder de wapenen zijnde soldaten uitsluitend recruten zijn. *A. Lohmeijer.*

Rectaal noemt men bij personen de temperatuuropname, zoo deze geschiedt in het → rectum.

Rectificatie, in de wisk. de bepaling der lengten van kromme lijnen. → Boogelement.

Rectificeerbaar (wisk.), → Kromme.

Rectificeerend vlak (meetk.) staat in een punt van een ruimtekromme loodrecht op de hoofdnormaal in dat punt.

Recto, de voorzijde van een vel (papier); staat tegenover verso, de keerzijde.

Rector, 1° priester, wien een kerk is toevertrouwd, welke geen parochiekerk is.

2° In sommige kloostergenootschappen benaming van den overste van een klooster of huis.

3° Hoofd van een seminarie, college, gymnasium of dgl. onderwijsinrichting.

4° Rector chori, ook genoemd regens chori, magister chori, magister cantus, rector cantus; vroeger cantor, psaltes, psalmista, praecentor, phonascus, enz., de persoon, die krachtens de kerkelijke bepalingen in de koren van kanunniken en kloosterlingen den Gregoriaanschen zang en het koorgebed leidt, en waakt over de uitvoering der liturgische voorschriften; zie Constitutie Divini cultus van Pius XI (20 Dec. 1928). *Bruning.*

5° Rector magnificus (Lat.). De gewone naam voor hoofden van allerlei scholen in de M. E. en lateren tijd was rector, en de bijvoeging magnificus voor die van universiteiten is ontleend aan hun aanspreking: Magnificentia vestra, dat ongeveer beteekent: Uwe verhevenheid. Thans titel van den (gewoonlijk) jaarlijks gekozen of benoemden voorzitter van een academischen senaat. *C. Brouwer.*

Rectoscoop, geneesk. instrument, dat in staat stelt het onderste darmgedeelte van binnen te belichten en te bekijken en met hulpinstrumenten kleine ingrepen te verrichten. Het is een rechte, cylindervormige buis van metaal of glas, aan het eind waarvan zich een electrisch lampje bevindt. De buis wordt door de aarsopening in het rectum en zoo noodig hoogerop gebracht, soms wel tot 30 cm. *Krekel.*

Rectum (Lat. rectus = recht) of endeldarm, laatste deel van den dikken darm der zoogdieren, dat door den anus naar buiten uitmondt, en door ringspieren wordt afgesloten. Ook spreekt men van r. bij andere dieren, vooral bij insecten.

Recueil-militair, verzameling van voor de Ned. landmacht in druk uitgegeven regelingen, welke

jaarsgewijze tot een boek worden vereenigd. Sedert 1914 heet het r.-m. legerorders.

Recurrent (w i s k.), ander woord voor → terugloopend.

Redactie, betiteling van de zalen, waar de redacteurs van bladen en tijdschriften hun arbeid verrichten. Ook de gezamenlijke staf van redacteurs, die aan een (periodieke) uitgave verbonden zijn. De r. heeft onder leiding van den verantwoordelijken hoofdredacteur tot taak de binnenkomende berichten te bewerken, eventueel aan een critische beschouwing te onderwerpen, en de gebeurtenissen van den dag in artikelen te bespreken. Aan de grootere bladen is de r. in gespecialiseerde groepen verdeeld, die elk een bepaald deel van het binnenkomende nieuws verwerken: binnen- en buitenlandsche, financieele en handels-, sport-, kunst- en stadsredactie enz. De hoofdredactie bepaalt de geestelijke richting, waarin de verschillende redacties de berichten of artikelen behandelen.

Redan (k r ij g s k.), soort van → r a v e l ij n, o.a. toegepast door M. R. de → Montalembert, tot dekking van kazematten in de inspringende hoeken van de → couvre-face.

Reddingius, J o a n n e s, dichter. * 19 Juni 1873 te Deurne (N.-B.). Volgde de H.B.S. te Zaandam en studeerde nadien Klassieke letteren onder leiding van Herman Gorter. Dichter van zangerige, welluidende poëzie, welke daardoor treft niettegenstaande haar ijlheid en een hier en daar te constateeren gemis aan diepte. Latere bundels zijn iets sterker.

W e r k e n: o.a. Beeld en Spel (1903); Johanneskind (1907); Vergeten Liedjes (1909); Regenboog (1913); Zonnewende (1916); Morgenrood (1917); Zonnegoud (1920); Tusschen twee Werelden (1933); Gestalten (1934). — L i t.: Kloos, Nieuwere Lit. Gesch. (V 1914, 133). *Vermeeren.*

Reddingsbrigade (d r a n k w e e r), groep van personen, die meewerken aan de redding van drankzuchtigen door persoonlijk contact, omgang, huisbezoek, verbeteren van het gezinsmilieu van den patiënt, enz. Wordt de patiënt niet thuis verpleegd, dan werkt de r. vnl. op het gezin van den drankzuchtige en ook verricht zij belangrijke diensten in de nazorg. Het Reddingswerk der Katholieken is georganiseerd in de „Dr. Ariënsvereeniging” met een Centraal Bureau, plaatselijke afdeelingen (consultatiebureau's) en correspondentschappen. Ook is hierbij aangesloten de zgn. S t i l l e R e d d i n g s b r i g a d e, een groep van personen, die door gebed en offer aan het reddingswerk geestelijke hulp brengt. De Dr. Ariënsvereeniging beschikt ook over een rustoord voor mannen en vrouwen. Tijdschrift: De Barmhartige Samaritaan.
Kruisverbond Seminarie Hoeven.

Reddingswezen. Het redden van in gevaar verkeerende medemenschen is in verreweg de meeste gevallen een vrijwillige daad, en ook de materieele kosten van het reddingswezen zijn meestal geen staatsof gemeentezorg, maar worden bestreden uit vrijwillige bijdragen. Slechts de brandweer bestaat in groote steden uit beroepsmenschen en wordt door de gemeente gefinancierd.

In verband met de verschillende soorten van gevaren kan men in het reddingswezen een aantal groepen onderscheiden. Voor het hulpverleenen en redden bij brand, zie onder → Brandweer. Voor gevaren te water heeft men het wettelijk geregelde reddingswezen aan boord van schepen, en het kust-reddingswezen; verder de organisatie tot het redden van drenkelingen. De mijnen hebben een speciale reddingsbrigade voor hulp bij mijnrampen. Bij allerlei soort ongelukken helpen overal de door hun organisaties opgeleide leden der E.H.B.O. (→ Eerste hulp bij ongelukken). In bergstreken kent men een vrijwillige organisatie (in hoofdzaak uit gidsen bestaande) tot het hulpverleenen aan verongelukte bergbeklimmers. Zoo ook de kanunniken (→ Kanunnik, 2°) van Menthon, die op den Grooten en Kleinen St. Bernhard en in den Himalaja zich met de speciaal door hen afgerichte St. Bernhardshonden bezig houden met het opsporen van in de sneeuw verongelukte reizigers.

A) Reddingswezen op zee. Tot de reddingsmiddelen **aan boord van schepen** behooren in de eerste plaats de reddingsboeien en -gordels, en de reddingsbooten. De r e d d i n g s b o e i is ring- of hoefijzervormig, vervaardigd van kurk, omwikkeld met waterdicht doek en rondom van touwen als handgrepen voorzien. De r e d d i n g s g o r d e l is een soort vest van kurk, dat met riemen of banden om het lichaam wordt bevestigd. De r e d d i n g s b o o t e n zijn roeibooten, die door het aanbrengen van zgn. luchtkasten langs de binnenwanden en in de voor- en achterplecht onzinkbaar zijn. Zoo goed als alle zeevarende naties hebben wettelijke bepalingen, waarbij de reddingsmiddelen aan boord van zeeschepen worden voorgeschreven. *Bijvoet.*

B) Kustreddingswezen. Het r. aan de Ned. kust wordt behartigd door twee maatschappijen, beide in Nov. 1824 opgericht: de Noord en Zuid-Hollandsche Reddingmaatschappij te Amsterdam, wier terrein zich uitstrekt van Rottumeroog tot Loosduinen, en de Zuid-Hollandsche Mij. tot Redding van Schipbreukelingen te Rotterdam, die de verantwoordelijkheid draagt voor het reddingswezen aan de kust van Loosduinen tot de Belg. grens. In totaal heeft de N.Z.H.R.M. 22 stations met 12 motorreddingsbooten, 20 roei- en zeilreddingsbooten, 19 lijnwerp- en wippertoestellen, en de Z.H. M.R.S. 8 stations met 6 motorreddingsbooten, 3 roei- en zeilreddingsbooten en 6 lijnwerp- en wippertoestellen. De verantwoordelijke leiding der reddingsstations berust bij plaatselijke commissies of vertegenwoordigers.

Het r. in Nederland is evenals in Engeland, Frankrijk, Duitschland en vele andere landen, geen tak van staatszorg; de onkosten (ca. 200 000 gld. per jaar) worden uitsluitend bestreden uit vrijwillige giften, legaten en rente van het in den loop der jaren vergaarde kapitaal.

Het materieel is te verdeelen in: m o t o r r e d d i n g s b o o t e n. Dit zijn zeer zeewaardige booten van 15-50 ton waterverplaatsing, die een diepgang hebben van 1—1,50 m en gereed liggen in havens. De meeste motorreddingsbooten zijn uitgerust met draadlooze telephonie zend- en ontvanginstallaties. M o t o r s t r a n d r e d d i n g s b o o t e n zijn houten reddingsbooten van 4 000 - 5 000 kg gewicht, die op een wagen langs het strand kunnen worden vervoerd en zoo dicht mogelijk bij het gestrande schip in zee worden gebracht. R o e i r e d d i n g s b o o t e n zijn houten booten van ca. 2 000 kg gewicht, bemand met 12 roeiers, die evenals de motorstrandreddingsbooten, langs het strand naar de plaats van de schipbreuk worden vervoerd. De bemanning van de strandreddingsbooten bestaat uit vrijwilligers, die enkele malen per jaar met de boot oefenen; voor de groote motorreddingsbooten is een kern van vast personeel in dienst van de Reddingsmaatschappij. L ij n w e r p- en w i p p e r t o e s t e l l e n. Indien het gestrande

schip niet meer dan 250 m van den wal is verwijderd, kan verbinding worden gemaakt met een lijn, die over het schip wordt geschoten. In een reddingsbroek kunnen de schipbreukelingen dan naar den wal worden gehaald. Dit reddingsmiddel wordt op de vlakke Ned.-kusten slechts zelden gebruikt. In het meerendeel van de gevallen heeft de redding plaats met reddingsbooten, die langszij van het gestrande schip komen om de schipbreukelingen over te nemen. Voor de door de reddingsbooten verleende diensten wordt nimmer eenige belooning gevraagd. Sedert de oprichting in 1824 werden met de middelen der Reddingmijen ongeveer 9 000 schipbreukelingen gered.

Behalve voor materieel zorgen de Reddingmaatschappijen ook voor het steunen van behoeftige oud-redders. Voorts wordt, geholpen door de Zeeongevallenwet, op ruime wijze gezorgd voor nagelaten betrekkingen van hen, die bij reddingen of oefeningen om het leven zijn gekomen. Hiervoor zorgen o.a. ook het Dorus-Rijkersfonds (→ Rijkers), het Carnegie-Heldenfonds en het Nationaal Zeemansfonds. Daarnaast bestaan nog aparte fondsen voor uitkeeringen bij rampen, o.a. het Helden-der-Zee-fonds „Prins der Nederlanden” van de Z.Holl.Reddingmij., groot 667 000 gld.; het Van Lyndenfonds der N. en Z. Holl. Reddingmij., groot 400 000 gld.; het Carnegie-Heldenfonds is groot 1 000 000 gld.

Eens in de 4 jaar worden Internationale Conferenties over het Reddingswezen gehouden, waarbij de verkregen ervaring wordt uitgewisseld. *de Booy.*

C) Redding van drenkelingen. In Ned. bestaat de Ned. Bond tot redden van drenkelingen. Deze werd 16 Sept. 1917 opgericht en bestaat uit over het heele land verspreide brigades van redders. De bond neemt een drietal examens af van bekwaamheid, waarvan C het recht geeft om als instructeur bij het opleiden tot redder op te treden. Een diploma van den bond geeft tevens een gratis verzekering tegen ongevallen bij het redden overkomen. De bond geeft aan de leden verder geen enkele geldelijke belooning, wel een eere-diploma bij een bijzonder kranige redding. Verder houdt de bond propagandadagen met demonstraties (o.a. het redden uit auto's), met lezingen over zijn werk, en organiseert hij ter aanmoediging kampioenschapswedstrijden onder de redders.

Naast dezen bond bestaat in Amsterdam nog de Maatschappij tot redding van drenkelingen, opgericht in 1767. Deze stelt zich ten doel het beloonen van redders, die met succes kunstmatige ademhaling hebben toegepast, echter niet alleen bij drenkelingen, maar ook bij slachtoffers van gasverstikking en electriciteitsongevallen.

D) Reddingswezen in de mijnen. Ook hier geschiedt het reddingswerk door vrijwilligers. De reddingsbrigade bestaat uit een ploeg bekwame mijnwerkers, speciaal geoefend in het hanteeren van reddingswerktuigen. Voor oefeningsdoeleinden worden vaak ondergrondsche ruimten nagebouwd, die met gas of rook kunnen gevuld worden. De manschappen worden steeds groepsgewijze naar de plaats des onheils gezonden, daar ze elkaar dan helpen kunnen, bijv. indien een gasmasker mocht defect raken. Iedere groep heeft een leider, die, terwijl de anderen werken, de diverse reddingsapparaten controleert. In groote mijndistricten is het reddingswezen vaak gecentraliseerd. Op bepaalde plaatsen worden dan depots voor reddingsmateriaal ingericht en een ploeg reddingsmanschappen staat daar steeds gereed om uit te rukken.

R e d d i n g s w e r k t u i g e n i n d e m ij n e n. Vaak moeten reddingswerkzaamheden verricht worden in een door gassen vergiftigde atmospheer (mijnbrand, kolenstof of methaangasexplosies, vrij komen van groote gashoeveelheden uit het gebergte). Het gewone ventilatiesysteem is dan ontoereikend om deze gassen te verdrijven en voldoende versche lucht aan te voeren. De reddingsmanschappen worden uitgerust met ademhalingsapparaten. Men onderscheidt:

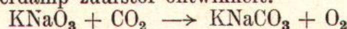
a) Z u i g s l a n g a p p a r a t e n, bestaande uit een gummislang, een der einden voorzien van een mondstuk met 2 ventielen. De drager ademt door het eene ventiel in, en door het andere uit. Het andere uiteinde der slang bevindt zich in een goed geventileerde ruimte. De slang kan hoogstens 20 m lang zijn, wegens den luchtstroomweerstand. Daardoor is het apparaat beperkt in het gebruik. De oogen worden beschermd door een goed afsluitenden bril.

b) D r u k s l a n g a p p a r a t e n. De slang wordt aan een kant voorzien van een dubbelwerkende blaasbalg, aan den anderen kant bevindt zich een leeren helm of rookmasker. De afdichting hoeft niet zorgvuldig te geschieden, daar de schadelijke gassen door overvloed van versche lucht verdreven worden. De lengte van de slang is max. 200 m.

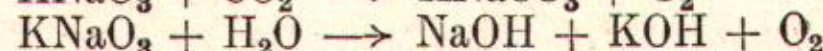
c) D e a ë r o l i t h. Een goed geïsoleerde flesch met vloeibare lucht wordt op den rug meegevoerd. Door warmteopname ontstaat een ononderbroken stroom gasvormige lucht, die door een slang toegevoerd wordt aan het rookmasker. Dit is voorzien van vensters met ruitenwisschers en speekselreservoir. De verbruikte lucht wordt door een buis door de vloeibare lucht heengevoerd, staat daar warmte af, waardoor weer lucht in gasvorm ontwikkeld wordt. Hierdoor krijgt men een wisselwerking, d.w.z. bij versnelde ademhaling (zwaar werk) wordt ook meer vloeibare lucht in gasvormige omgezet. De uitgeademde lucht komt ten slotte in een zak, voorzien van een uitlaatventiel, dat zich bij een bepaalden overdruk opent. Deze zak dient tevens als reserve, indien het apparaat onklaar mocht geraken. De flesch bevat 5 l vloeibare lucht, overeenkomende met 4 000 l gasvormige, voldoende voor 2 uur gebruik.

d) Z u u r s t o f a p p a r a t e n m e t g a s v o r m i g e z u u r s t o f, bestaande uit zuurstofflesch, koolzuurfilter, straalapparaat met drukverminderingsventiel, verbindingsslang met inrichting voor mond- of neusademhaling, luchtzak in 2 helften verdeeld, koelinrichting en manometer. De uitgeademde lucht gaat door het met de lippen vastgehouden mondstuk naar de eene helft van den luchtzak en van daar naar een regenerator, die de koolzuur onttrekt, vervolgens naar een koelapparaat en wordt daarna vermengd met zuurstof door middel van een straalapparaat, verbonden aan de zuurstofflesch. De zuurstoftoevoer wordt geregeld door een reduceerventiel, dat tevens de gezuiverde lucht aanzuigt. Ten slotte komt dit mengsel in de tweede helft van den luchtzak en gaat vandaar naar het mondstuk. Het gewicht van een dergelijk apparaat bedraagt 16 kg. Gebruiksduur 2 uur.

e) Z u u r s t o f a p p a r a t e n m e t s c h e i k u n d i g g e b o n d e n z u u r s t o f. Men gebruikt patronen gevuld met kaliumnatriumsuperoxyd, dat onder inwerking van de uitgeademde koolzuur en waterdamp zuurstof ontwikkelt:

$$KNaO_3 + CO_2 \rightarrow KNaCO_3 + O_2$$

$$KNaO_3 + H_2O \rightarrow NaOH + KOH + O_2$$

Bijreactie: $NaOH + KOH + CO_2 \rightarrow NaKCO_3 + H_2O$

De uitgeademde lucht gaat door het mondstuk via een slang naar de patroon en vervolgens naar den luchtzak. De ingeademde lucht volgt denzelfden weg in omgekeerde richting. Gewicht van het apparaat: 11,3 kg. Bij reddingswerkzaamheden maakt men vaak gebruik van verschillende typen toestellen tegelijk. Bijv. bij het metselen van een dam om een vuurhaard te beperken. Het materiaal wordt dan aangevoerd door arbeiders, voorzien van een aërolith of zuurstofapparaat, terwijl de metselaars een drukslangapparaat gebruiken, daar zij zich niet hoeven te verplaatsen en de slang hen dus niet hindert. *te Poel.*

Redditio Symboli, Redditio Orationis (Lat.). Hieronder verstaat men het plechtig opzeggen (weergeven) door den doopcandidaat van het hem vroeger geleerde Symbolum (Geloofsbelijdenis) en Onze-Vader (Oratio); het had gewoonlijk plaats bij een der laatste scrutinium's vóór het ontvangen van het Doopsel. Beide formulieren werden als den Christenen bijzonder eigen beschouwd. Nadat de kinderdoop algemeen werd, verloor deze ceremonie haar practische beteekenis.

L i t. : Duchesne, Origines du culte chrét. ([5]1925) : De Puniet, Dict. Arch. et Liturgie (s.v. Baptême). *Verwilst.*

Rede, het menschelijk → verstand, voor zoover dit, uitgaande van reeds gekende waarheden, kan opklimmen tot andere, nog niet gekende, waarheden. Functie van de r. is dus het d e n k e n als middel om te komen tot het kennen. Dit redeneervermogen is specifiek eigen aan den → mensch als „redelijk” wezen („animal rationale”). Zie → Logica; Leven (sub A) ; Redeneering. *v. d. Berg.*

Eeredienst van de Rede of C u l t e d e l a R a i s o n. De vergoding van de rede vond tijdens de Fr. Revolutie haar hoogtepunt, toen op initiatief van Chaumette en Cloots de Parijsche Commune in de Notre Dame de profanatie organiseerde, waarbij Mlle. Aubry (van de Opera) als „godin van de Rede” fungeerde. Het werd het sein tot een verscherpten oorlog tegen het Christendom in heel Frankrijk. Uit vrees, dat de bevolking daardoor tegen de Revolutie in verzet zou komen, trachtte Robespierre de beweging te neutraliseeren door zijn dienst van het Opperwezen. *V. Claassen.*

Rede. Der langen Rede kürzer Sinn (Duitsch) = (Wat is) in het kort de zin van de lange redeneering (?). Schiller, Die Piccolomini 1,2.

Rededing, → Gedachteding.

Redekunst, de kunst van te spreken in den zin van → redevoeringen houden. Men onderscheidt een profane (politieke, militaire, gerechtelijke) en een gewijde redekunst. → Rhetorica; Redenaar.

Redemptoristen, → Congregatie des Allerheiligsten Verlossers.

Redemptoristinnen, beschouwende vrouwelijke Orde. Erkent als stichter den H. → Alfonsus de Liguori, die door zijn beslissende medewerking (1731) in het conservatorium te Scala, dat sinds 1721, zonder verder verband, den Regel der Visitandinnen volgde, den Regel des Allerh. Verlossers invoerde, door God aan de Eerbiedw. Maria Celesta Crostarosa (zaligverklaringsproces ingeleid 1901) geopenbaard. De Orde heeft ten doel: volkomen navolging des Verlossers en bevordering van het zielenheil door een leven van gebed en offer en van gestadige, hoewel niet overstrenge, boetvaardigheid. Het ordekleed bestaat uit rood habijt en blauwen koormantel. Benedictus XIV keurde (1750) de Orde goed, die door den Eerbiedw. Jozef Passerat naar Weenen (1831) werd overgeplant. Zij telt ong. 800 leden, verdeeld over 27 kloosters, waarvan o.a. 2 in Amerika; 5 in België: Brugge (1841), Mechelen (1858), Leuven (1874); Soignies (1878), Luik (1928); en 3 in Nederland: Wittem (1851), Velp bij Grave (1858) en Sambeek (1874).

L i t. : De Meulemeester, Les Rédemptoristines (1921); Henze, Die Redemptoristinen (1931); Favre, Une grande mystique au 18e s., la Vén. M. C. Crostarosa ([2]1936) ; Kath. Ned. (III. 287-290). *Mosmans.*

Reden van een meetkundige reeks, → Meetkundige reeks.

Redenaar is degene, die, met alle gaven daartoe uitgerust, de kunst van → rhetorica practisch beoefent; hij is waarachtig kunstenaar, al blijft bij hem de schoonheid ondergeschikt aan een practisch doel. Zijn doel is nl. overreding van zijn gehoor tot hetgeen hij zelf wil; daartoe overtuigt hij en werkt hij op het gemoed. Hij moet zijn stof beheerschen, de psychologie van den mensch en de massa kennen, zich weten aan te passen aan alle omstandigheden, zijn taal meester zijn, zich den eigenaardigen oratorischen stijl eigen maken (→ Stijlfiguren), veel zorg besteden aan de voordracht (→ mimiek, → gesticulatie), heel zijn persoon aan de voorgestane zaak geven, overwicht met bescheidenheid van optreden vereenigen. → Preek.

L i t. : → Redevoering. *v. d. Eerenbeemt.*

Redeneering (l o g i c a) is de verstandsact, waardoor men uit de kennis van een reeds gekende waarheid of van reeds gekende waarheden voortschrijdt tot de kennis van een andere waarheid; dit geschiedt in den regel door vergelijking van twee begrippen met een derde, welke vergelijking plaats vindt in twee oordeelen (→ praemissen, maior, minor), die als bekend gelden, en welke de overeenkomst of het verschil van de twee eerst-bedoelde begrippen leert kennen (→ conclusie). De r. kan daarom ook bepaald worden als de verstandsact, waardoor men uit twee oordeelen een derde afleidt, op geen anderen grond dan die in de twee eerste oordeelen gevonden wordt. Materie van de r. zijn dus de oordeelen, waaruit zij is opgebouwd, en in wijderen zin de begrippen of termen, waaruit deze bestaan; vorm is het verband van gevolgelijkheid, dat tusschen die oordeelen aanwezig is, en als zoodanig door het verstand wordt erkend. → Syllogisme.

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923). *F. Sassen.*

Rederijkers, leden van zekere letterkundige vereenigingen, later Kamers geheeten. Reeds van de 12e e. af komen er zulke vereenigingen voor in Noord-Frankrijk, hetzij om gedichten voor te dragen, hetzij om de steeds talrijker wordende feestelijkheden in te richten en op te luisteren, zoowel burgerlijke („ghesellen vander conste, vanden esbatementen”) als godsdienstige („ghesellen vanden spele”). Zulke genootschappen werden als broederschappen ingericht en bleven ook steeds een godsdienstig karakter behouden: zij hadden hun altaar in de kerk; verschenen in „paruere” (tabbaard met blazoen en devies der kamer er op) en stonden niet zelden onder de leiding van een priester. Aan het hoofd stond een hoofdman of deken; er was een fiscaal of penningmeester, een vaandrig, een knaap of heraut, bode, een nar; in het bijzonder een factor, die de bedrijvigheid der leden leidde, de tooneelstukken maakte of voorbereidde, de vermakelijkheden enz. inrichtte. Hem viel het voornaamste werk ten deel. Later kwamen er eereleden bij, dikwijls de vorst; vandaar de gewoonte van het envoy aan den p r i n s of keizer als slotstrophe van rederijkersge-

dichten. De kamers werden zoowat het middelpunt van het intellectueele leven in een stad; ook geleerden traden er in op. Van de oudste dier genootschappen is het moeilijk het stichtingsjaar te bepalen; te Antwerpen zijn de Violieren misschien van 1400; het Boek (der Apocalypse) te Brussel van 1401. Weldra had elke stad of dorp van beteekenis in Vlaanderen en Brabant zijn kamer; in Limburg kwamen ze eerst later op en waren ze nooit talrijk. In Noord-Nederland is de oudste kamer die van Middelburg, het Bloemken Jesse (1430); de beroemdste, de Eglantier van Amsterdam.

De kamers legden zich toe in het bijzonder op het beoefenen van het tooneel: de mysteriespelen, bij of naar aanleiding van de processiën (daarom niet altijd op denzelfden dag), de heiligen- of mirakelspelen; het eigenlijke rederijkerspel is het spel van sinnen: op een sin of gedachte, de moraliteit, waarvan de beroemdste is Elckerlijc; dikwijls een echt tendenz-spel, waarin zij hun staatkundige, economische, godsdienstige opvattingen uiteenzetten en deelnamen aan den gedachtenstrijd dier dagen. Buiten het tooneel beoefenden zij in de dichtkunst bijzonder het refereyn: gedicht met een onbepaald aantal strophen, van tot twintig soms en zelfs meer versregels, alle besloten met denzelfden versregel stoc, die als leitmotiv diende en als een soort refrein was.

Op bepaalde tijden daagden de kamers elkander uit tot een wedstrijd: een landjuweel (< joiel = spel). Aanvankelijk had de kunst van het woord hierbij het voornaamste aandeel: wedstrijd in refereinen, in tooneelopvoeringen, waarvoor een zin, een gedachte, werd aangegeven, die de kamers in een spel van sinnen moesten uitwerken. Later kwam de uiterlijke pracht de kunst van het woord verdringen en werden prijzen toegekend voor allerlei bijkomstigheden, als voor het verst komen, het schoonste inkomen, enz. De voornaamste landjuweelen zijn die van Antwerpen (1496), van Gent (1539) en van Antwerpen (1561), dat alle voorgaande in de schaduw stelde.

De kunst der r. is gemeenschapskunst, een kunst van burgers, die in de poëzie een edel tijdverdrijf zien en een machtig middel van stichting. Zij meenden daarbij nog, dat de vorm alles was; die moest ingewikkeld, moeilijk, rijk versierd zijn. Allerlei gekunstelde dichtsoorten, waarbij het vooral op de schikking van vers en rijm aankwam, namen ze buiten de refereinen nog over. Het innerlijk rhythme zelf ging daarbij meestal verloren. Met het rijm werd vooral gespeeld, als voornaamste, zoo niet eenige, kenmerk van poëzie. Ook, in hun ernstige stukken vooral, werd gestreefd naar deftige taal: waartoe allerlei bastaardwoorden (invloed van het hof) werden aangewend en dikwijls alle taalgevoel verloren ging. In hun losse stukken echter, als in hun refereinen int sotte of int amoreuze, schreven zij de vrije, ongedwongen volkstaal.

De woelingen in den tijd der Hervorming braken de macht en het aanzien der kamers. Om haar vrijzinnige houding werd het haar door de regeering lastig gemaakt te vergaderen. Zij leidden voortaan, na nog een tijdje van opbloei in de 17e e., een kwijnend leven. In Noord-Nederland gaat de ontwikkeling der letterkunde buiten de kamers om; de rederijkers stonden er ook in geen goeden geur bij de Calvinistische leiders.

Lit.: P. Van Duyse, De rederijkkamers in Ned. (1900, 1902). Daarnaast vele afzonderlijke studiën en geschiedenissen van afzonderlijke kamers. *V. Mierlo.*

Redevance (Ned. recht), 1° vergoeding, door den mijnconcessionaris verschuldigd aan den bodemeigenaar; ze wordt door de Kroon vastgesteld bij de akte, waarbij krachtens de Mijnwet van 1810 (→ Mijnrecht, sub I) concessie tot ontginning van delfstoffen als bedoeld in artikel 2 der Mijnwet wordt verleend.

2° Een schatting, door den mijneigenaar te betalen aan den Staat; de desbetreffende art. 33-39 der Mijnwet 1810, alsmede het Keizerlijk decreet van 6 Mei 1811 (Bulletin des Lois, nr. 369), zijn ingetrokken bij de wet van 26 Maart 1920 (Stbl. nr. 157) tot heffing van een recht op de mijnen (→ Mijnrecht, sub II). *v. Oppen.*

Redevoering is een logisch en psychologisch opgezet en met den stijl en de middelen der → rhetorica uitgewerkt betoog, bestemd ter mondelinge voordracht. De indeeling eener r. is als volgt: → exordium (inleiding) en propositio, aangifte der te bewijzen stelling met hoofdverdeeling der geheele rede. Daarna het hoofddeel, de eigenlijke rede: bewijsvoering, welke uit twee deelen kan bestaan, de positieve → argumentatie, en de → refutatie, weerlegging van tegenstanders en opwerpingen. Tot slot: conclusio of → peroratio, d.i. een samenvatting, met een krachtige aansporing.

Zie nog → Redenaar; Redekunst; Rhetorica; Panegyriek; Lijkrede. *v. d. Eerenbeemt.*

Lit.: zie bij vermelde trefwoorden. Voorts: R. Wallaschek, Psychologie und Technik der Rede (1913); D. J. Brewer, World's best orations (10 dln. 1899-1901); uitgebr. verzameling ook in A. Vogel, Rhetorica (1931).

Redewil, → Practische rede.

Redger, rechter in de Friesche Ommelanden, die tevens in zijn district bestuursfuncties uitoefende. Het ambt was verbonden met grondbezit en wisselde met de jaren, later volgens een vast rooster van de erven.

Redi, 1° Anna Maria, → Teresia Margaretha.

2° Francesco, Ital. schrijver en medicus. * 18 Febr. 1626 te Arezzo, † 1 Maart 1698 te Pisa. Als lijfarts van Ferdinando II en Cosimo III leefde hij vnl. in Toscane. R. was een groot talenkenner en pionier der moderne dialectenstudie. Hij behoorde tot de Accademia di Camera van Christina van Zweden. Zijn proza is beter dan zijn dichtkunst, toch is het lange gedicht Bacco in Toscana beroemd gebleven. Hierin zingt Bacchus lofzangen op beroemde schrijvers. R. liet zijn bibliotheek na aan de Laurenziana te Florence.

Lit.: E. Micheli-Pellegrini, F. R. letterato e poeta (1911). *Ellen Russe.*

Redingen (Fr.: Redange), gem. in het W. van het groothertogdom Luxemburg (zie krt. dl. XVI, kol. 736); opp. 3 195 ha, 1 780 inw.; heuvelachtige omgeving, rivier de Attert, landbouw, veeteelt, leerlooierij.

Redjaf, plaats van Anglo-Egyptisch Soedan; aan den linkeroever van den Nijl (Bahr-el-Gazal). Was begrepen in het district, in 1894 door Engeland in pacht verleend aan koning Leopold II, onder voorwaarde dat deze de Mahdisten zou bekampen. Een in 1896 te Doengoe georganiseerde expeditie onder commissaris Chaltin nam R. in Febr. 1897 in.

Redjang, onderafd. en district der afd. en res. Benkoelen (Sumatra); ca. 62 000 inw. w.o. 180 Europ. en 1 700 Chin. Hoofdplaats Kepahiang aan de Moesi. Rijst op sawah's; verder wat koffiecultuur. Ingelijfd in 1860.

Redlich, Oswald, Oostenr. historicus. * 17 Sept. 1858 te Innsbruck. Staatsarchivaris 1882, prof.

te Weenen 1897 en bestuurder van het Oesterreich. Instit. für Geschichtsforschung 1926.

Werken: o.a. Rudolf von Habsburg (1903); Oesterr. Gesch. (VI 1921); Privaturkunden des Mittelalters (1911).

Redon, Odilon, schilder en graphicus. * 20 April 1840 te Bordeaux, † 6 Juli 1916 te Parijs. R. was de zoon van een kolonist, die lang in New-Orleans had geleefd, en een Creoolsche. Deze bloedvermenging verklaart misschien al iets van de zeer bijzondere atmosfeer van zijn belangrijk werk, dat fantastisch is, vol droomgezicht en hallucinatie. Van zijn 15e jaar af teekenonderwijs van Gorin, later op het atelier van Gerôme. Invloed van Rembrandt, Da Vinci, Delacroix, Courbet, Corot en Moreau. 1865 tentoonstelling te Bordeaux. Critieken schrijft hij in „La Gironde”. In 1879 publicatie van zijn eerste album met litho's: „Dans le rêve”. In 1880 huwde hij met Camille Falte, een Creoolsche. Verdere albums: Apocalypse de St. Jean (1883); Tentation de St. Antoine de Flaubert (1888); Les Fleurs du Mal de Baudelaire (1890). R. begon op lateren leeftijd te aquarelleeren en te schilderen, vooral landschap en bloemen. Evenals zijn litho's munt dit werk uit door aetherische broosheid en vaak zeer diepgaand fantasme. R. leefde met hevigheid in de onzienlijke wereld, in de wereld van den droom en van het onbewuste. Vandaar dat de Surréalisten hem als een voorlooper hebben beschouwd. J. H. Debois te Haarlem gaf in 1913 zijn compleet graphisch oeuvre uit.

Lit.: André Mellério (1913 en 1923); Jules Destrée (1891); Maria Viola, in tschr. „Van Onzen Tijd”; R. Miedema (1928). *Engelman.*

Redoute (krijgsk.), aan de keel (rugzijde) gesloten schans voor opstelling van infanterie en licht geschut, veel gebruikt in verdedigingslinies van de 17e tot en met de 19e eeuw.

Redox-potentiaal (scheik.) is de moderne samentrekking voor: reductie-oxydatie-potentiaal (→ oxydatie-reductie-potentiaal). Hij wordt wel aangeduid door r_H in analogie met p_H.

Redressement, in de geneeskunde het op hun plaats terugbrengen van lichaamsdeelen, die zich niet op hun normale plaats bevinden.

Red River, rechter zijrivier van den Mississippi (Ver. St. van N. Amerika, XVIII 608 H/I 6). De R. R. is een steppenstroom, met een onregelmatigen, zich in den regentijd dikwijls verplaatsenden loop. Waar zij de grens vormt tusschen Oklahoma en Texas, zijn daarom nogal eens moeilijkheden ontstaan over petroleumbronnen daar ter plaatse. *D. Brouwer.*

Reds, → Rhode-Island Reds.

Redu, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 B 2-3); ruim 600 inw. (Kath.); opp. 1 811 ha, zandgrond, bosschen. Rivier de Lesse.

Reduceeren of reductie, letterlijk: terugbrengen, herleiden, 1° in de scheikunde oorspr. het terugwinnen van metalen uit hun oxyden, tegenwoordig bij uitbreiding het tegenovergestelde van → oxydatie. Dus in de anorganische chemie: opnemen van een of meer electronen; ferri-ion wordt bijv. gereduceerd tot ferro-ion en dit verder tot metallisch ijzer. Reduceermiddelen zijn in waterige oplossingen: zink, ijzer of tin met zuur; zink of aluminium met loog; in de electrochemie treden reducties op aan de kathode. *Zernike.*

2° In de beeldhouwkunst verstaat men onder r. het verkleinen van beelden en penningen met behulp van een reduceermachine of reductiebank. Het te verkleinen beeld of penning wordt door een beweeglijken arm met voelstift nagetast. Met den beweeglijken arm is een kleinere arm verbonden, waaraan een sneldraaiend boortje, dat het model op de gewenschte kleinere schaal uit het materiaal naboort. *Etienne.*

Reduceertoestel, apparaat, dat automatisch den druk, waaronder vloeistoffen, gassen of stoom staan, verlaagt, terwijl deze door een leiding worden gevoerd. Vindt in de techniek veel toepassing. De eenvoudigste wijze van uitvoering is het aanbrengen in de leiding van een klep, wier hefhoogte onder invloed staat van een veer of van een gewicht, waardoor meer of minder vloeistof (gas, stoom) wordt doorgelaten, al naar de druk van veer of gewicht zich wijzigt.

Reducibel (wisk.), → Irreducibel.

Reductaseproef, proef om het bacteriegehalte van melk te controleeren. Wordt meestal gecombineerd met → gistingsproef tot een → gistingsreductaseproef. 40 cm^3 melk wordt in een steriele reageerbuis met 1 cm^3 methyleenblauwoplossing van een bepaalde sterkte gemengd en in een broedstoof geplaatst, waarin de temp. 38 à 40° C wordt gehouden. Wordt het methyleenblauw snel ontkleurd, dan wijst dit op hoog bacteriegehalte. Zoo is melk, wanneer binnen 20 min. ontkleuring optreedt, slecht; tusschen 20 min. en 2 uur: matig; tusschen 2 en $5^1/_2$ uur: voldoende en na $5^1/_2$ uur: goed. *Verheij.*

Reductie (philol.), in den Indo-Germaanschen → Ablaut, ontstaat door de verplaatsing van het accent, met het gevolg dat de → normaaltrap vervangen wordt door een reductietrap, d.i. zweemtrap of nultrap (bijv. normaaltrap: men-, reductietrap: m̥n).

Reductie. In het Paranagebied, waarvan het voornaamste gewest was Paraguay (in de 17e e. veel uitgestrekter dan de tegenw. republiek), moesten de Indiaansche nomaden-stammen door een bijzondere methode van missioneering tot vestiging worden gebracht, wilde de geloofsprediking onder hen blijvenden invloed hebben, en tevens worden onttrokken aan de uitbuiting en het slechte voorbeeld van de kolonisten. Daartoe dienden de zgn. reducties. Het systeem was reeds vroeger elders door Franciscanen en Dominicanen toegepast, maar het meest typisch en systematisch werden de r. gevormd door de Jezuïeten; zij kregen voorgoed een officieel karakter door het decreet van koning Philips III van Spanje in 1610, waarbij de bekeerde Indianen vrijgesteld werden van iedere dienstbaarheid aan particulieren, en onmiddellijk van den koning afhankelijk werden verklaard, in wiens naam dan de Jezuïeten-missionarissen ook het wereldlijke bestuur en de rechtsmacht moesten uitoefenen, bijgestaan door een raad van inboorlingen. In hun dorpen (in 1650 reeds 33 met 150 000 inw.), waar geen beambte of kolonist nog een voet mocht zetten, heerschte een soort communisme in gereedschappen, kleeding en voedsel; de economische resultaten van den akkerbouw, door de missionarissen geleid, waren zeer gunstig, en de industrie bloeide; een militaire macht zorgde voor afweer van de slavenroovers. Het geheele leven was van den godsdienst doordrongen, getuige de gezamenlijke H. Mis en rozenkrans iederen dag, de prachtvolle kerken, de processies en geestelijke spelen.

Ook in Mexico en Californië hebben reducties bestaan.

Van niet-Kath. zijde is veel critiek op het systeem uitgeoefend. Misschien was de voogdij te sterk; ook is

er geen inlandsche clerus gevormd. Doch groote voordeelen zijn niet te loochenen: de bekeering van het volk, financieele onafhankelijkheid der missie, uitsluiting van ongunstige Europ. invloeden, verheffing van het volk en opvoeding tot arbeid. De uitdrijving der Jezuïeten door Pombal en geestverwanten (1767) maakte een plotseling einde aan den bloei; onder het wanbestuur en de troebelen der 19e eeuw vervielen steeds meer Indianen opnieuw in de barbaarschheid.

Lit.: Hulsebosch, De R. van Paraguay (1917); Faszbinder, Der Jesuietenstaat in Paraguay (1926); Schuster, Paraguay, Land, Volk, Geschichte, Wirtschaftsleben und Kolonisation (1929); O'Neill, Golden Years on the Paraguay (1934); Garsch, Der Einflusz der Jesuiten-missionen auf den Wandel der Naturlandschaft zur Kulturlandschaft im Stromgebiet des Paraguay-Paraná während des 17 u. 18 Jhdt. (1934). *A. Mulders.*

Reductiecoëfficiënt (w i s k.). Hieronder verstaat men in een formule een coëfficiënt (d.i. een niet-variabele factor), die moet worden opgenomen, voor het geval de gegeven betrekking tusschen de variabelen der formule slechts geldt voor één ideaal geval en bijgevolg in minder ideale gevallen de uitkomsten te groot zouden worden en dus een „reductie" behoeven.

Reductiedeeling (b i o l o g i e), rijpheidsdeeling of herleidingsdeeling, ook atypische of allotypische kerndeeling genoemd en die aanleiding geeft tot de vorming der gameten. In tegenstelling met somatische celdeeling (→ Cel, 4°) of mitose, wordt zij ook soms meiotische kerndeeling genoemd. Zij is gekenmerkt door twee snel opeenvolgende deelingen: de heterotypische en de homoiotypische. Tijdens de prophase van de h e t e r o t y p i s c h e deeling treden de 2 n prochromosomen van de soort te voorschijn (leptonemastadium van Grégoire); hierop volgt het zygonemastadium, dat gekenmerkt is door de conjugatie van de 2 n homologe → chromosomen, waardoor n paren of → gemini gevormd worden. Waar sommige schrijvers van een ineensmelting der chromosomen gewagen, spreekt Janssens van een uitwisselen van stukken tusschen beide homologe chr. en meende in dit verschijnsel van de → chiasmatypie een verklaring van de crossing-over gevonden te hebben. In het synapsisstadium, dat onmiddellijk op het vorige volgt, zijn de gemini samengebald tot een kluwen, waaruit verkorte, dikke chromosoomparen te voorschijn treden (pachynema-stadium), die naderhand in de lengte om elkaar heengestrengeld liggen (strepsitaenstadium) om ten slotte den vorm van korte, compacte lichaampjes aan te nemen, die tegen den wand van het helder geworden kernblaasje aanliggen (diakinese). In dit laatste stadium van de prophase zijn de chromosomen veel korter dan in het daarmee overeenstemmende stadium van de gewone mitose of karyokinese. Een ander verschil met het deelingsproces van de karyokinese bestaat hierin, dat in de thans volgende metaphase niet 2 n chromosomen, doch slechts n chromosomenparen of gemini op de kernplaat gaan liggen. Elk der gemini wordt gevormd door een moederlijk en het daarmee overeenstemmend of homoloog, vaderlijk chromosoom. Het feit, dat moederlijke en vaderlijke chromosomen volgens het toeval naar boven of naar beneden georiënteerd kunnen zijn, brengt de verklaring van de splitsingswetten van het → Mendelisme. Heeft bijv. het moederlijk organisme een chromosoom met den factor A en een ander met den factor B aangebracht, het vaderlijk organisme chromosomen met de recessieve factoren a en b, dan zijn alleen volgende combinaties mogelijk in verband met de ligging van de homologe chromosomen op de kernplaat:

$\frac{A}{a}\ \frac{B}{b}$ of $\frac{a}{A}\ \frac{b}{B}$ of $\frac{A}{a}\ \frac{b}{B}$ of $\frac{a}{A}\ \frac{B}{b}$.

Wanneer, tijdens de anaphase, naar elke pool n chromosomen verhuizen, bevat elk garnituur respectievelijk de chromosomen met A en B of a en b, ofwel die met A en b of met a en B. Bij het tot stand komen van een voldoend groot aantal gameten, moeten zich dus uit een dihybride kern onvermijdelijk 25 % A B-, 25 % A b-, 25 % a B- en 25 % a b-gameten ontwikkelen. Tijdens de anaphase verhuizen naar elke kernpool dus n chromosomen, die echter na het pachytaenstadium een overlangsche splijting hadden ondergaan, zoodat de telophase in de twee dochterkernen n in tweeën gesplitste chromosomen brengt.

Na een korte interkinese of rustperiode vangt de h o m o i o t y p i s c h e kerndeeling aan; kernwand en kernholte van de gevormde dochterkernen verdwijnen; de n reeds gesplitste chromosomen verhuizen naar de kernplaat en volgen verder het gewone proces van de karyokinese, zoodat uit één aan de r. onderworpen cel ten slotte 4 gameten met gereduceerd chromosoomgetal ontstaan. Het verloop van de r. kennen wij eerst sinds 1904-'05. Onafhankelijk van Ed. Strasburger en zijn leerlingen werd het proces van de r. beschreven door den Leuvenschen professor V. Grégoire en zijn leerling J. Berghs.

Lit.: Ed. Strasburger, Ueber Reduktionsteilung (in: Sitz. Ber. Akad. Wiss. Berlin, phys. math. Kl.; Bd. 18 1904); V. Grégoire, La réduction numérique des chromosomes et les cinèses de maturation, en: J. Berghs, La formation des chromosomes hétérotypiques dans la sporogénèse végétale (in: La Cellule XXI 1904; en verdere jg.); K. Belar, Die cytologischen Grundlagen der Vererbung (in: Hdb. d. Vererb., Bd. I, B, 1928); L. W. Sharp, Cytology (Duitsche vert. Einführung in die Zytologie, 1931). *Dumon.*

Reductiegetal (h a n d e l s e c o n.), in den effectenhandel een vast getal, waartegen de nominale waarde van een effect in vreemd geld omgerekend wordt, ongeacht de werkelijke waarde van dat vreemd geld. Enkele belangrijke r. aan de Amsterdamsche Effectenbeurs zijn: 1 p.st. = 12 gld.; 1 dollar = 2,50 gld.; 1 R.M. = 0,60 gld.; 1 Zw. frank = 0,50 gld.; 1 Fr. frank = 0,10 gld.; 1 Belg. frank = 0,05 gld.; 1 Kroon (Zweedsch, Noorsch of Deensch) = 0,66 gld. Eventueele afwijkingen tusschen het r. en de werkelijke waarde van de vreemde geldeenheid worden gecorrigeerd door een hoogeren of een lageren koers van het effect. *Witsenboer.*

Reductiepotentiaal, minder juist woord voor → oxydatie-reductiepotentiaal.

Reductietrap, → Reductie.

Reduit (k r ij g s k.), laatste verdedigde weerstandskern en toevluchtsoord, voorzien van afzonderlijke hindernis en vuurlijn, waarop men bij overmacht ten slotte terugtrekt; zoowel in het klein bij onderdeelen van versterkingen als in het groot bij vestingen en vestingstelsels van landen (strategisch r.).

Reduplicatie, 1° in de g r a m m a t i c a het verschijnsel, dat de stam van het woord geheel of gedeeltelijk verdubbeld wordt. Oorspr. had de r. een gevoelsbeteekenis, die echter in vsch. talen langzamerhand in een logische functie is overgegaan. Zoo bijv. als kenmerk van het perfectum in Gr. gegona, Lat. cucurri, Gotisch haíhait. Voor r. in de k i n d e r t a a l, zie → Kindertaal (sub 2°).

2° In de b i o l o g i e een term, die door Bateson voor → koppeling en afstooting aangewend is.

Redwitz, Oskar, Freiherr von, Duitsch dichter van Kath. getinte, romantische minne-epiek en verouderde drama's. * 28 Juni 1823 te Lichtenau, † 6 Juli 1891 te St. Gilgenberg.

Voorn. werken: Amaranth (1849); Gedichte (1852); Hermann Starck (roman, 1868); Odilo (1878). — Lit.: M. Rabenlechner, O. v. R. (1897); B. Lips, O. v. R. (1908).

Redwood, zeer zachte en lichte naaldhoutsoort, afkomstig van den Sequoia sempervirens, of → mammoetsboom. De boomen zijn kolossaal groot; daardoor kan het hout in zeer groote afmetingen in den handel worden gebracht. Het kernhout is matrood, het spint geel van kleur. Duidelijke jaarringen, op de tangentiale doorsnede prachtige vlammen. Het hout is mooi rechtdradig, sterk. weinig geneigd tot scheuren en kromtrekken, gemakkelijk te bewerken. R. is voor alle bouwdoeleinden geschikt, ook voor meubelmakerswerk, teekenborden en tafelbladen uit één stuk. *Oeverhaus.*

Ree, → Herten.

Reebeen, bij een paard een beenige verdikking aan het onderste gedeelte van de buitenvlakte van het spronggewricht, boven bij het buitenste griffelbeentje. Tijdens het ontstaan is het paard kreupel; bij herstel blijft de dikte en is het een schoonheidsgebrek. Het ontstaat door te groote krachtsinspanning bij jonge paarden of door een slag van een paard. *Verheij.*

Reeck, Herman van den, Vl. nationalistisch strijder. * Febr. 1901 te Antwerpen, † 11 Juli 1920 aldaar. Werd door de politie neergeschoten, toen hij tegen het verbod van den Antwerpschen burgemeester in, toch met een jeugdgroep betoogen wilde tot herdenking van de Guldensporenzege.

Reede of ree, min of meer tegen storm beschermde ankerplaats voor schepen. Een baai of riviermond met een gunstige ligging t.o.v. de stormstreek vormt een natuurlijke r. De meest bekende is wel de r. van Spithead, achter Wight, waar de geheele Eng. oorlogsvloot een ligplaats kan vinden. Bij blootgestelde kusten voorziet men een r. van golfbrekers (breakwaters) tegen de stormstreek. Gewoonlijk vindt men bij een r. tevens een haven en dan dient de r. als wachtplaats voor de schepen. *P. Bongaerts.*

Reeder is hij, die een schip exploiteert. In het zeerecht duidt het woord aan dengene, die aansprakelijk is voor de handelingen en verbintenissen van den kapitein en andere opvarenden. Het Ned. recht stelde in art. 321 W. v. K., zooals het in 1838 is ingevoerd, den eigenaar van het schip gelijk met r.; sinds 1927 bepaalt art. 320, dat r. is hij, die een schip gebruikt tot de vaart ter zee en het daartoe óf zelf voert óf doet voeren door een kapitein, die in zijn dienst staat. Bijna altijd is de r. in laatstgenoemden zin ook eigenaar; het verschil is van belang voor de bij het zeevervoer zeer zeldzame gevallen, dat een schip zonder kapitein verhuurd wordt, zoodat de huurder den kapitein aanstelt en dus r. wordt; bij → tijdbevrachting door een eigenaar is niet de bevrachter, maar de eigenaar reeder.

Aansprakelijkheid van den reeder. Naar het zeerecht van de meeste landen kan de r. zijn aansprakelijkheid beperken. Het Fransche stelsel (afstand van schip en vracht) is in Ned. in 1927 verlaten voor een, dat nauw aan het Eng. recht aansluit. De beperking betreft thans niet alle verbintenissen van den kapitein, maar slechts die tot schadevergoeding uit aanvaring en uit vervoer (art. 474-476, 525-527 en 541 W. v. K.). De r. is slechts aansprakelijk tot een bedrag van 50 gld. per m³ inhoud van het schip, ook indien de aansprakelijkheid uit aanvaring en vervoer samenvallen. Voorwaarde is storting van het betrokken bedrag ter griffie van de arrondissementsrechtbank, hetgeen dan tusschen de belanghebbenden verdeeld wordt op ongeveer dezelfde wijze als een failliete boedel (art. 320 a-r W. v.B.Rv.). Waarschijnlijk is deze storting betaling aan de schuldeischers in handen van den griffier, die het bedrag in ontvangst neemt als vertegenwoordiger van nader te bepalen schuldeischers. Ook de vervoerder-niet-reeder, kan onder dezelfde voorwaarden zijn aansprakelijkheid beperken (art. 320 r W. v. B. Rv.). Bij faillissement van r. (vervoerder) blijft het gestorte bedrag buiten den faillieten boedel. De r. of vervoerder, die zelf door grove schuld of opzet lading of passagiers schade toebrengt, is onbeperkt aansprakelijk; bij aanvaring ontbreekt een dergelijke bepaling. Vgl. → Reederij. *Loeff.*

In het Belg. zeerecht wordt geen onderscheid gemaakt voor de aansprakelijkheid van den eigenaar, of deze al dan niet den kapitein benoemt. De eigenaar is steeds aansprakelijk voor de handelingen en verbintenissen van den kapitein, onder voorbehoud nochtans van zijn verhaal op den reeder-bevrachter, welke den kapitein heeft aangesteld. *Collin.*

Reederij. In Ned. duidt in het verkeer deze term aan een vennootschap, die schepen exploiteert; in het zeerecht is de r. een bijzondere vereenigingsvorm, waarbij vsch. mede-eigenaren van een schip dit gezamenlijk in de vaart brengen. Zij zijn ieder naar mate van hun aandeel aansprakelijk; indien het beheer aan één persoon, al of niet lid der r., wordt overgelaten, heet deze boekhouder. In Ned. is de r. geregeld in art. 323-340 g W. v. K.; zij is een verouderde en uitstervende instelling. Vgl. → Reeder. *Loeff.*

In het Belg. recht wordt steeds onder r. verstaan de firma of de vennootschap, die een of meer schepen uitrust en uitbaat. Wat in het Ned. recht onder r. wordt verstaan in de art. 322 vlg. W. v. K., wordt door de Belgen genoemd de mede-eigendom van schepen. *Collin.*

Reede tot Drakestein, jhr. Hendrik Adriaan van, Ned. staatsman en botanicus. * Ca. 1636 te Utrecht, † 15 Dec. 1691 op zee, op weg van Ceylon naar Suratte. Was o.a. commandeur voor de O. I. C., van Malabar (1671-'76). In 1684 werd hij als commissaris-generaal uitgezonden om de steeds toenemende misbruiken uit te roeien. Met kracht en zonder aanzien des persoons greep hij in. In 1691 overleed hij, waarsch. vergiftigd door compagniedienaren.

Als botanicus is R. bekend geworden door zijn Hortus Indicus Malabaricus, in het Ned. vertaald door Abraham Post (Malabaarsche Cruythof, 1689). Het geheele werk bestaat uit 12 dln. en bevat 1 794 platen. Het laatste deel verscheen in 1703. *Olthof.*

Reëel beeld (optiek). Een beeld heet reëel, als in de beeldpunten de lichtstralen elkaar werkelijk snijden (convergeerende bundel), virtueel, als de verlengden der stralen elkaar snijden (divergeerende bundel). In analoge beteekenis worden de volgende benamingen gebruikt: reëel en virtueel **voorwerp**, reëel en virtueel **brandpunt.** *Rekveld.*

Reëele functies (wisk.) zijn die → functies, wier functiewaarden bestaanbaar zijn, voor elke bestaanbare waarde van de onafhankelijk veranderlijke.

Reek, gem. in de prov. N. Brabant ten W. van Grave (XVIII 632 J1); opp. 1 192 ha; ong. 1 100 inw. (allen Kath.). Landbouw en veeteelt. Bedevaartsplaats ter eere van den H. Donatus; Lourdesgrot.

Reeks, 1° (w i s k.) een uitdrukking van de gedaante $u_1+u_2+\ldots+u_n+\ldots$, waarbij de termen u_1, u_2, enz. volgens een bepaalde wet zijn gevormd. Men noemt u_n den algemeenen term van de r. Is $s_n=u_1+u_2+\ldots+u_n$, dan heet de gegeven reeks convergent, indien s_n nadert tot een eindige limiet s, als n onbegrensd aangroeit (men schrijft dan: $\lim_{n \to \infty} s_n=s$), anders divergent; s heet de som van de convergente reeks. Is de gegeven reeks convergent (divergent), dan convergeert (divergeert) ook de restterm $R_n=u_{n+1}+u_{n+2}+\ldots$ der reeks. Een r. met complexe termen heet absoluut convergent, indien de reeks der moduli $|u_1|+|u_2|+\ldots+|u_n|+\ldots$ convergeert, waarbij $|u_n|$ de modulus van u_n is; is van een convergente reeks de reeks der moduli divergent, dan heet de oorspr. reeks relatief convergent. Blijft een reeks convergent, hoe men ook de volgorde der termen verandert, dan heet de reeks onvoorwaardelijk convergent, anders voorwaardelijk convergent. Zie ook: → Uniform convergent; Half convergent; Convergentie; Meetkundige reeks; Rekenkundige reeks; Rekenmeetkundige reeks.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III [9]1926).

Reeks der verschillen. Is de reeks $u_1+u_2+\ldots+u_n+\ldots$ gegeven, dan heet de reeks $v_1+v_2+\ldots+v_n\ldots$, waarbij $v_n=u_{n+1}-u_n$, de reeks der eerste verschillen, de reeks $w_1+w_2+\ldots+w_n+\ldots$, waarbij $w_n=v_{n+1}-v_n$, de reeks der tweede verschillen, enz.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III [9]1926); D. Seliwanoff, Lehrb. der Differenzenrechnung (1904). *Verriest.*

2° In de organische c h e m i e is een **homologe reeks** een reeks van verbindingen, welke bij gelijke of sterk overeenkomende chemische eigenschappen onderling telkens een CH_2-groep verschillen. Bijv.: methaan CH_4, aethaan C_2H_6, propaan C_3H_8, butaan C_4H_{10}, enz. De physische eigenschappen van de termen eener homologe reeks veranderen over het algemeen geleidelijk met het toenemen van het aantal C-atomen. *de Roy van Zuydewijn.*

Ree Lough, langgerekt meer in het midden van Ierland (XII 464 B/C 5), 17 km lang, doorstroomd door de Shannon.

Rees, 1° O t t o v a n, gouverneur-generaal van Ned.-Indië. * 4 Jan. 1823 te Culemborg, † 10 Maart 1892 te Arnhem. Was resident van vsch. gewesten en lid van den Raad van Indië. Na zijn ontslag en terugkeer naar Ned. (1872) lid van de Tweede Kamer, vice-president van den Raad van Indië (1873-'78), weer Tweede-kamerlid, min. van Koloniën (Mrt.-Aug. 1879), lid en voorzitter der Tweede Kamer, gouv.-generaal (1884-'88). Tijdens zijn gouv.-generaalschap werden eenige Bataksche landschappen onder rechtstreeksch bestuur gebracht en hadden tal van onlusten plaats (Toba-landen, Borneo's W. afdeeling, Celebes, Djambi, Tjilegon in Bantam, Tjiomas bij Buitenzorg). *Olthof.*

2° W i l l e m A d r i a a n v a n, officier en schrijver. * 13 Maart 1820 te Arnhem, † 4 Juli 1898 te Den Haag. Na de rangen van het Ind. leger te hebben doorloopen, werd R. als majoor gepensioneerd in 1864. Hij schreef een groot aantal werken over de Ind. krijgsverrichtingen. *Piet Visser.*

W e r k e n: Montrado (de onderwerping der Chineezen op Borneo; 1858); Wachia, Taykong en Amin (1859); Toontje Poland (1867); Vermeulen Krieger (1870); Herinneringen uit de loopbaan van een Ind. Officier (het meest bekend; 4 dln. 1862); Histor. Ind. Schetsen (1873). — L i t.: J. F. v. Someren, in: Letternieuws (III 1884).

Rees-gebergte, v a n, gebergte in het N. van Ned.-Nieuw-Guinea, aan weerszijden van den benedenloop der Mambrano-rivier, op ong. 100 km van de kust (XVII 816 D2), eigenlijk meer een hoog heuvelland; hoogste top 1 690 m. Van zeer jonge Tertiaire formatie en met zwaar oerwoud bedekt.

Reest, grensriviertje tusschen de prov. Overijsel en Drente (IX 352 A/B 2). R. ontspringt uit het hoogveen van het Ambt Hardenberg (Ov.) en mondt met Ruiner A en Beiler stroom bij Meppel uit in het Meppelerdiep.

Reet, gem. in de prov. Antwerpen (II 511 B4); opp. 956 ha; ruim 2 300 inw. (vnl. Kath.). Leem- en zandgrond; landbouw. Kerk met toren uit 15e, middenschip uit 17e e. Kasteel van Laer (1650).

Reeth, J o s e p h V a n, Jezuïet, missie-bisschop. * 6 Aug. 1843 te Antwerpen, † 11 Sept. 1923 te Galle (Ceylon). Na vsch. hooge ambten in zijn Orde te hebben vervuld in België, werd hij 1895 tot bisschop benoemd van Galle.

Reeuwijk, gem. in Z. Holland, nabij Gouda; bestaat uit de voorm. gem. Reeuwijk-Sluipwijk, Middelburg en Stein; opp. 3 203 ha; ca. 4 500 inw., waarvan 36 % Kath., 60 % Ned. Herv., 4 % Geref. De bodem bestaat uit laagveen. Er is veeteelt, tuinbouw, visscherij. Op de uitgeveende Reeuwijksche en Sluipwijksche plassen veel watersport. Het dorp Sluipwijk ligt temidden der plassen. *Hakewessel.*

Reeuwijksche plassen, → Reeuwijk.

Reeve, C l a r a, Eng. schrijfster van griezelromans. * 1729 te Ipswich, † 3 Dec. 1807 aldaar. Haar Old English Baron (1770) is een imitatie van H. Walpole's Castle of Otranto. Zij overtrof hem in langdradigheid en was al even slecht op de hoogte van het leven in de M.E., waarin ook zij de gebeurtenissen plaatst om aldus de sfeer van geheimzinnigheid te verhoogen. *Beek.*

Reeves, W i l l i a m, Iersch historicus, Anglic. bisschop van Down en Connor. * 1815 te Charleville (graafschap Cork), † 1892 te Dublin. Bisschop van Down in 1886. Beoefende de geschiedenis en hagiographie en hielp de Royal Irish Academy bij het verwerven van eenige harer waardevolste hss., o.a. het beroemde Book of Armagh.

W e r k e n: A description of Nendrum (1845); Ecclesiastical antiquities of Down, Connor and Dromore (1847); Acts of Archbishop Colton (1850); The life of St. Columba, founder of Hy (1857). — L i t.: Lady Ferguson, Life of Archbishop R. (1893). *O Briain.*

Refectorium (Ned.: r e f t e r), de eetzaal in een klooster. Gewoonlijk een langgestrekte rechthoekige ruimte, gelegen langs de Zuidzijde van de kruisgang. De kloosterlingen hebben hun plaatsen langs de lange wanden; tegen den korten Oostwand zit (verhoogd) de abt, recht daartegenover, aan de Westzijde, is de toegang naar de keuken.

Het r. van de moderne St. Paulusabdij te Oosterhout beantwoordt geheel aan dit traditioneele schema (zie afb. in kol. 155 in dl. XIX). Bij de Cisterciënsers ligt, in afwijking van het hier beschrevene, het r. meestal in de richting Noord—Zuid. *v. Embden.*

Référé, → Kort geding.

Referein, → Refrein.

Referendaris, in N e d. titel voor ambtenaar van hoogeren rang bij vsch. takken van openb. dienst, zoo aan ministerieel departement, provinciale griffie, gemeentebestuur, posterijen. Gewoonlijk staat een r. zelfstandig aan het hoofd van een bepaalde afdeeling van den dienst.

In België wordt r. geheeten de jurist, die door den koning bij elke kamer van de → rechtbank van koophandel wordt aangesteld, om de door verkiezing benoemde rechters-handelaars in de uitoefening van hun ambt bij te staan en voor de redactie van het vonnis zorg te dragen. Hoewel de r. in rechte slechts het ambt van griffier uitoefent, is zijn standing die van een rechter en is zijn feitelijke invloed op de rechtspraak in zaken van koophandel zeer aanzienlijk.

Referendum, volksstemming, waardoor over vragen van staatkundig belang een onmiddellijke uitspraak van het volk gevraagd wordt, met voorbijgaan van of als contrôle op de volksvertegenwoordiging. In Ned. is een r. niet in het staatsrecht opgenomen. De behoefte er aan heeft zich niet ernstig doen gevoelen. Het wordt echter wel aanbevolen als een middel om de te groote macht van de politieke partijen wat te beknotten. De landen, waar het r. het meest wordt toegepast, zijn Zwitserland en vsch. staten van de Ver. Staten van Amerika, zoowel ter bekrachtiging van bepaalde wetten (eigenlijk referendum), als om het volk de gelegenheid te geven zelf initiatief voor wettelijke regelingen te nemen (genaamd initiatief). *Struycken.*

Ook in België bestaat het nationaal r. niet. Wel wordt door de administratieve rechtspraak aangenomen, dat de gemeenten gerechtigd zijn een r. uit te schrijven, op voorwaarde dat het gaat over zaken van uitsluitend gemeentelijken aard en dat het uitgeschreven r. geen imperatief karakter heeft, d.w.z. dat het niet bindend is voor het gemeentebestuur, maar alleen ter inlichting werd ingewonnen. *Rondou.*

Referentiemonster (handelsecon.), een → monster, dat door den verkooper gemakshalve bewaard wordt in verband met eventueele reclames en nabestellingen.

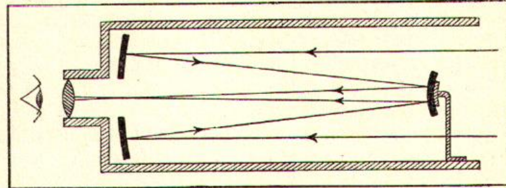
Reflatie (econ.), een terugkeer naar het prijspeil eener voorafgaande → inflatie, waarop deflatie volgde. Het is dus een euphemistische uitdrukking voor nieuwe inflatie.

Reflectie, → Terugkaatsing.

Reflectievermogen of reflectiecoëfficiënt is de breuk, die aangeeft welk deel der opvallende lichtstralingsenergie door een oppervlak gereflecteerd wordt (meestal aangegeven in %). Het r. hangt af van den aard der media, die door het oppervlak gescheiden worden, en van den invalshoek der stralen. Bijv. gladde metaaloppervlakken hebben een r. tot 98 %; glas bij loodrechten inval 4 %; een met roet bedekt oppervlak 1 à 2 %. *Rekveld.*

Reflectometer, toestel voor het meten van den → brekingsindex van vaste stoffen. Een plaatje van de stof wordt omgeven door een sterker brekende vloeistof (bijv. zwavelkoolstof) en dan laat men licht zoodanig opvallen, dat totale reflectie optreedt. Uit den gemeten grenshoek kan dan de gezochte brekingsindex bepaald worden. *Rekveld.*

Reflector of spiegeltelescoop. 1° (Sterrenk.) In de 17e eeuw gebruikte men voor het eerst een hollen spiegel in plaats van een bolle lens als objectief van een kijker. Newton maakte den eersten bruikbaren reflector met een bolvormig spiegeloppervlak. Dicht voor het brandpunt liet hij door een reflecteerend prisma de stralen opzij afwijken naar het oculair. Dit heet nog oculair van Newton. Bij de opstelling volgens Casségrain wordt het licht door een spiegel recht teruggeworpen en door een opening in den spiegel naar het onder den spiegel gelegen oculair gevoerd. Het voordeel hiervan is de geringere lengte van den kijker. Zie fig. W. Herschel maakte voor het eerst zeer groote spiegels, met parabolisch oppervlak van

Reflector. Schema van den telescoop van Casségrain.

meer dan 1 m middellijn. Tot het midden van de 19e e. bleven deze vrijwel alleen in Engeland in gebruik. Vooral voor groote kijkers worden nu algemeen parabolische spiegels gebruikt, omdat groote lenzen zeer dik worden en veel licht opslorpen. Verder veroorzaken spiegels geen kleurschifting. Een nadeel is, dat ze maar op een klein oppervlak scherpe beelden geven. Door er een zwakke positieve lens voor te zetten kan men het bruikbare veld sterk vergrooten, maar de voordeelen van den spiegel boven de lens gaan hiermee ten deele verloren.

De spiegels bestaan uit kwarts of glas, waarvan het geslepen oppervlak verzilverd wordt. Deze zilverlaag verweert snel en moet ong. elke 3 maanden vernieuwd worden. Sinds enkele jaren past men aluminium toe, dat er in vacuum op gebracht wordt en dat zeer lang (men weet nog niet hoe lang) goed blijft. Aan het Instituut voor technische optica in Delft wordt dit systeem met veel succes toegepast.

De grootste bestaande r. op de Mount Wilson Sterrenwacht heeft een spiegel van $2^1/_2$ m middellijn. Een van 5 m is in de maak. *P. Bruna.*

2° (Radiotechn.) R. (→ Antenne, kol. 434) worden vooral gebruikt bij hooge frequenties. Het doel is zooveel mogelijk energie in een bepaalde richting te concentreeren. Dit wordt verkregen door gebruik te maken van phase-betrekkingen tusschen stroomen in de antennes. Indien twee parallel loopende antennes op een afstand van $^1/_2$ golflengte van elkaar in phase worden aangestooten, wordt de straling geconcentreerd volgens een richting loodrecht op hun vlak. Men spreekt van gerichte antennes, in gebruik bij wereldomroep op korte golflengte, radiobakens voor vliegtuigen en zoo voorts. *te Poel.*

Reflex (psychol.) bestaat daarin, dat een periphere prikkel zonder contrôle van het bewustzijn mechanisch een uniforme spier- of klierreactie te weeg brengt, bijv. een stofje in het oog veroorzaakt knipperen en traanafscheiding, voedsel in den maag prikkelt tot afscheiding van maagsap. De r. is (in tegenstelling met spontane bewegingen) karakteristiek aan een bepaalden prikkel gebonden, duurt even lang, is bij gelijke toestanden altijd gelijk, ondergaat door herhaling geen verbetering. Al worden de r. niet door het bewustzijn gecontroleerd of geleid, dit sluit niet uit, dat ze er door begeleid kunnen worden; bij de verschillende soorten r. kan men een geleidelijke toeneming van den invloed van het bewustzijn constateeren. Bij de zuiver physiologische reacties is het bewustzijn ofwel geheel uitgeschakeld, zooals bij den pupilreflex, ofwel enkel point de départ, zooals in het geval van speekselafscheiding op het zien van voedsel. Bij de „sensationreflexes”, zooals hoesten, niezen, gapen, is eenige contrôle van het bewustzijn reeds mogelijk.

Deze laatste vormen volgens Mc Dougall den overgang naar de instincten, die door meerderen (Watson, Thorndike), hoewel ten onrechte, als samengestelde r. opgevat worden. Associatiereflexen heeft men, wanneer aan een bewusten prikkel door associatie een beweging verbonden wordt, bijv. wanneer een persoon begint te gapen, als hij het een ander ziet doen. Verworven r. veronderstellen voorafgaande, met vol bewustzijn uitgevoerde, reacties, die daarna door oefening automatisch worden: pianospelen, machineschrijven. Een bijz. vorm van verworven r. zijn de → voorwaardelijke r.

W e t t e n : om een reflexreactie te voorschijn te roepen, moet de prikkel een bepaalde drempelwaarde overschrijden; de reflexwerking hangt af van de prikkelbaarheid der centra, zij kan bijv. door strychnine, nicotine, caffeïne verhoogd worden.

De b e t e e k e n i s der r. ligt hierin, dat alle hoogere bewegingssoorten van het individu zich uit hen ontwikkelen. *v. d. Veldt.*

Reflexboog (b i o l.) noemt men het stelsel van organen, dat het optreden van een → reflex mogelijk maakt. Een r. bestaat uit een centripetaal gedeelte: een prikkelopvangend orgaan of receptor (bijv. de huid) benevens een sensibele of gevoels-zenuw; verder uit een zenuw-centrum, dat den prikkel verder geleidt; ten slotte uit een centrifugaal gedeelte; een motorische of bewegings-zenuw en een eindorgaan (spier of klier). dat de reactie uitvoert en effector heet. *M. Bruna.*

Reflexcamera, een photographisch opneemapparaat, waarin achter de lens een spiegel is geplaatst onder een hoek van 45°. De cassette met plaat bevindt zich, als bij andere camera's, achter in het toestel. Het beeld wordt door den spiegel op negatief-grootte boven in de camera geprojecteerd op een zich daar bevindend matglas. De beoordeeling van het beeld is daardoor veel prettiger, terwijl men veel sneller kan werken. Immers in normalen stand sluit de spiegel de geopende cassette geheel af; gaat men opnemen, dan wordt tegelijkertijd de spiegel 45° omhoog gebracht en wordt de spleetsluiter (gordijnsluiter), die zich direct voor de plaat bevindt, in werking gesteld. Voordeelen zijn: a) het op te nemen beeld tot het allerlaatste moment te kunnen waarnemen, b) het op ware grootte te zien, terwijl het door den spiegel weer omgedraaid wordt, dus normaal zichtbaar is. Door de spiegelconstructie werden r. grooter van formaat dan welke camera's ook. Aanvankelijk waren zij daardoor, niettegenstaande belangrijke voordeelen, niet populair. Later werden r. geconstrueerd als klapcamera's, waardoor het formaat veel kleiner werd en daardoor meer populair. — Zie afb. 8 t/o kol. 736 in dl. XIX. *Ziegler.*

Reflexglas, glas, dat ópvallend licht in diverse richtingen terugstraalt, afhankelijk van den aard van den achtergrond. Wordt gebruikt bij peiltoestellen van stoomketels, waarin zich water en stoom bevinden. Het deel van het glas, waarin zich stoom bevindt, reflecteert het licht op andere wijze dan het water. Hierdoor wordt de indruk gevestigd van een zilverwitte en zwarte kolom. *Beukers.*

Reflex-goniometer, → Goniometer.

Reflexief, 1° (w i s k.) → Equivalent.

2° In de p h i l o l o g i e beteekent r. terugkeerend tot het subject (w e d e r k e e r e n d). Een r. werkwoord drukt uit, dat de van het subject uitgaande handeling weer op hemzelf terugslaat; meestal dienen hiervoor de vormen van het → medium. Het r. voornaamwoord noemt in den objectsvorm den persoon, die tevens het subject van het werkwoord is; bijv. „zich" in: hij beklaagt zich. *Wils.*

Reflexieve kennis is het kennend beschouwen van ons eigen bewustzijnsleven en onze eigen persoonlijkheid, gelijk dit in → logica en → psychologie wordt bestudeerd. R.k. veronderstelt een geestelijk kenvermogen en is daarom niet aan het dier, maar alleen aan den mensch en hoogere wezens eigen.

Reflexologie, reflex-psychologie of ook → reactiepsychologie in strikten zin, is de psychologie, die alle bewegingen als reflexen opvat.

Reflexprincipen noemt men in de m o r a a l de regels, die bepalen, welke gedragslijn men in gevallen van onoplosbaren gewetenstwijfel te volgen heeft. Ze worden aldus genoemd, omdat ze een reflexie zijn op den twijfel en zich daarop baseeren om aan te geven, wat men, staande den twijfel, te doen en te laten heeft. Het complex dier regels noemt men wel (casuïstisch) → moraalsysteem. *Buijs.*

Refling Hagen, I n g e b o r g, Noorweegsch romanschrijfster van gematigd realistische, later van neo-Romantische richting. * 1895 te Stange.

V o o r n. w e r k e n: Naar elv skifter leie (1920); Svartsnaer (1921): Loke saar havre (1922); Ugild (1923); Valvarsel (1924); Glaam (1925); Marihand (1926); Brudgommen (1927); Fostersverdet (1928); Har du hört det? (1931).

Reform (t e x t i e l) noemt men bindingen, waarbij meestal de ketting-, minder vaak de inslagdraden, in bepaalde afwisseling als boven- en onderdraden optreden, waardoor de weefsels minder kruisingssterkte, d.w.z. langere effecten aan den onderkant hebben. Reformflanel heeft in de inslagrichting een vlamachtig uiterlijk. Gaasstof wordt hier en daar ook reformstof genoemd. **Reformkleeding** wordt gemaakt volgens moderne opvattingen van de gezondheidsleer, vooral onderkleeding (vnl. voor dames); men spreekt ook van reformschoeisel, enz. *Schroeder.*

Reformaten, → Minderbroeders.

Reformatie, → Hervorming. Als s l a g w o o r d werd R. ten doop gehouden door Heinrich von Langenstein in de 15e eeuw. Vgl. Joh. Haller, Papsttum und Kirchenreform 1,186 (1903).

Reformbanketten (Fr.: Banquets réformistes), politieke feestmalen door de leden der oppositie in Frankrijk in 1847-'48 ingericht, met het doel een hervorming van het kiesrecht en van het parlement aan koning Louis-Philippe I op te dringen. Daar de regeeringsgezinden in de Wetgevende Kamers de overgroote meerderheid uitmaakten en ook de pers tot stilzwijgen gedwongen was, greep men naar het laatste middel, dat nog overbleef om propaganda te voeren: de politieke banketten. Het eerste werd 9 Juli 1847 gehouden; een zeventigtal dergelijke vergaderingen volgden. Na een korten tijd werd echter het aanzitten aan de staatsambtenaren verboden, en op 22 Febr. 1848 elk r. in het algemeen. Dit gaf bijna onmiddellijk aanleiding tot het uitbreken van de Februari-revolutie.

L i t.: L. Delabrousse, Banquets réformistes (in: La Grande Encyclopédie, V). *Lousse.*

Reformbill is in Engeland de naam van elke wet, die een hervorming tot doel heeft; in het bijzonder wordt die naam gegeven aan vier wetten, in de 19e en 20e eeuw aangenomen tot hervorming van het p a r l e m e n t en van het k i e s r e c h t. Bij de R. van 1832 werden vooral drie zaken ingevoerd: een betere verdeeling der zetels in het Lagerhuis, daar een aantal zetels aan de zgn. → Rotten boroughs ontnomen en ter

beschikking van de dicht bevolkte industriegebieden gesteld werden; gelijkstelling in geheel het rijk van de voorwaarden om kiezer te worden (jaarl. census); beperking van den tijd der verkiezingen. Deze R. deed het politiek overwicht overgaan van de oude parlementsaristocratie naar den burgerlijken middenstand. De tweede en derde R., nl. in 1867 en 1884-'85 (resp. onder den conservatief Disraëli en den liberaal Gladstone) werkten in dezelfde richting. Gedurende den Wereldoorlog, nl. op 6 Febr. 1918, werd een vierde hervorming aangenomen, de zgn. Representation of the people act, waarbij het algemeen stemrecht werd ingevoerd.

L i t.: Beitch, The genesis of parliamentary reform (1913); J. R. M. Butler, The passing of the great Reform Bill (1914). *Lousse.*

Reform-Katholicisme is de verzamelnaam voor de vele, vooral na 1870 in het Katholicisme verschijnende, vage en ongeorganiseerde stroomingen en tendenzen, die voor zoover mogelijk een nauwere aansluiting bij de moderne cultuur en afschaffing van verouderde gebruiken en instellingen zochten. Zij waren o.a. tegen een sterk clericalisme en centralisatie van het kerkelijke leven. Vooraanstaande figuren waren o.a. kard. → Newman, mgr. → Dupanloup, H. → Schell, Fr. von → Hügel. Het → Modernisme was een on-orthodoxe uitwas, het → Integralisme de bestrijder ervan.

L i t.: Lex. f. Theol. u. Kirche. *Pauwels.*

Reformstof, → Reform.

Refractie of b r e k i n g van het licht; zie hiervoor het art. → Breking (sub II B).

De r. is afhankelijk van de temperatuur en dus van het soortelijk gewicht. Om bij verschillende temperatuur verrichte waarnemingen toch te kunnen vergelijken, maakt men gebruik van de moleculaire refractie, welke gelijk is aan: $\frac{N^2-1}{N^2+2}\,\frac{M}{d}$, welke onafhankelijk is van de temperatuur (formule van Lorenz en Lorentz, hierin is n = brekingsindex, d = soortelijk gewicht en M = moleculair gewicht). De moleculaire refractie is additief samengesteld uit de overeenkomstige waarden van de, het molecule opbouwende, atomen of atoomgroepen, de atoom- resp. groeprefracties.

Er bestaan echter afwijkingen van deze additiviteit; vergelijkt men bijv. de waarde der moleculaire r. eener onverzadigde koolwaterstof C_nH_{2n} met het n-voud van die van CH_2, dan blijkt er een belangrijk verschil te bestaan. De dubbele binding veroorzaakt een verhooging van de r. met een zeker bedrag; dit noemt men het i n c r e m e n t der dubbele binding. Indien in een verbinding een geconjugeerd systeem (bijv. C=C—C=C) voorkomt, dan blijkt de moleculaire r. veel hooger te zijn, dan men uit de bekende atoomrefractie en 2 × het increment van de dubbele binding berekent. Men noemt dit de e x a l t a t i e van het geconjugeerd systeem.

In de a a r d a t m o s p h e e r, die naar boven toe in dichtheid afneemt, worden lichtstralen, die van hemellichamen naar ons toekomen, gekromd (zie → Breking, sub II B). Daardoor staat een hemellichaam schijnbaar hooger aan den hemel dan in werkelijkheid. Dit verschil tusschen schijnbare en werkelijke hoogte noemt men refractie. Wegens onze gebrekkige kennis van de hoogere luchtlagen is de r. niet exact te berekenen. Uit theorie en waarneming volgt, dat zij verandert o.a. met de geogr. breedte, barometerstand, temp. en vochtigheid van de lucht, windkracht, kleur van het sterlicht. In de Oudheid was de r. al bekend. Tycho Brahe geeft voor het eerst vrij nauwkeurige tabellen, uit eigen waarnemingen afgeleid. Eerst Bessel (begin 19e eeuw) weet de r. uit waarnemingen van Bradley goed te bepalen. Een gevolg van de r. is de schijnbare afplatting van zon en maan aan den horizon: de onderrand wordt meer opgetild dan de bovenrand. Gemiddelde refractie:

Hoogte boven den horizon	90°	70°	50°	30°	10°	0°
Refractie in boogseconden	0	22″	50″	104″	330″	2199″

P. Bruna.

Refractometer, toestel voor het bepalen van den → brekingsindex van een stof. Hierbij wordt op totale reflexie ingesteld (r. van Abbe), of het licht valt scherend in (r. van Pulfrich), waarna men den grenshoek bepaalt en hieruit den gevraagden brekingsindex berekent. Voor gassen gebruikt men een interferometrische methode, bijv. met behulp van den interferentierefractometer van Jamin. In dezen r. worden met behulp van twee ongeveer evenwijdige planparallelle glasplaten interferentiestrepen opgewekt. Brengt men nu in den gang van een der interfereerende lichtbundels een laag van het te onderzoeken gas, dan verschuiven de strepen. Uit de grootte van de verschuiving kan de brekingsindex berekend worden. Deze methode is ook zeer geschikt voor het meten van kleine veranderingen in den brekingsindex, bijvoorbeeld ten gevolge van variatie van temperatuur, druk of concentratie. *Rekveld.*

Refractor, → Kijker.

Refrein, ook keerrijm of stokregel genaamd, is de regelmatige herhaling van denzelfden versregel of rijmende versregels aan het einde van elke strophe. R. komt zeer veel voor bij volksliederen, vaak met de bedoeling om meerderen in het refrein te doen instemmen. Bij de Rederijkers waren de r e f e r e i n e n een geliefkoosde dichtsoort; men onderscheidde refereinen in 't vroede (ernstige), refereinen in 't sotte (humoristische), en refereinen in 't amoureuse (minnedichten). In den stokregel was dan de hoofdgedachte van het gedicht neergelegd. Later is die beteekenis op den achtergrond geraakt en werd het r. meer om rhythmische redenen aangewend. Bekende dichters, die r. gebruikten, zijn o.a. Adama van Scheltema en René de Clercq. In de instrumentale m u z i e k verstaat men onder r. ook het rondo-thema. *ten Berge.*

Refrigeratorcar, koelwagen gebruikt voor het vervoer over groote afstanden van licht bederfelijke goederen, zooals vleesch, visch, fruit, groenten. De r. zijn van een koelinrichting voorzien, waarbij de koeling kan geschieden met blokken ijs of speciale koelmachines, meestal voorzien van een automatische temperatuurregeling. Het eerst in gebruik in 1867 tusschen Chicago en New York voor vleeschtransport. Sindsdien is de r. een belangrijke factor geworden voor de ontwikkeling van landbouw- en veeteeltgebieden. Met de koelschepen en koelhuizen samen hebben de r. een omwenteling teweeggebracht in de afzetmogelijkheid van licht bederfelijke levensmiddelen.

L i t.: Clark en Weld, Marketing agriculture products (1932); H. J. Macentire, Handb. of Mechanical Refrigeration (1928). *Snel.*

Refugié's, Fransche vluchtelingen (Hugenoten), die tijdens de vervolgingen der 16e en 17e e. hun land verlieten om elders, vooral in Zwitserland en de Nederlanden, een veilig heenkomen te zoeken.

Refutatie (Lat., = weerlegging) of c o n f u t a t i e, → Redevoering.

Regaal, 1° verouderd draagbaar orgel met enkel tongstemmen; voorlooper van het harmonium. Ook oude en veelal in onbruik geraakte tongspelen met korte klankbekers op het → orgel.

2° Een meubel voor het opbergen van → letterkasten: kastenregaal; of voor het opbergen van drukvormen: vormenregaal.

Regaldi, Giuseppe, Ital. declamator en dichter. * 8 Nov. 1809 te Varallo, † 14 Febr. 1883 te Bologna. R. reisde veel en maakte door zijn geïmproviseerde gedichten propaganda voor de risorgimento-gedachte. Van zijn verzen werd weinig gepubliceerd, over zijn reizen schreef hij in proza.

Werken: La Dora (1867); L'Egitto antico e moderno (1882). *Ellen Russe.*

Regaliën, → Heerlijke rechten.

Regaliënstrijd heet het conflict tusschen den paus en koning Lodewijk XIV van Frankrijk over diens voorrecht om van een aantal bisdommen tijdens de vacature de inkomsten te genieten en de beneficies met uitzondering van de pastoraten te bezetten. Oorzaak was: het besluit van den koning om dit privilege in strijd met het verbod van het tweede concilie van Lyon ook uit te strekken tot bisdommen, die er tot dan toe niet onder vielen. Het pauselijk protest werd beantwoord met een vergadering van de aan den koning welgezinde geestelijkheid, waarop het politiek en theologische Gallicanisme in de zgn. Declaratio werd vastgelegd. De paus wist een schisma te voorkomen, maar moest ten slotte het regaliënrecht over alle bisdommen onder eenige clausules aan den koning toekennen.

Lit.: M. Dubruel, En plein conflit. La nonciature de France; la secrétarie d'Etat du Vatican; les congrégations des affaires de France pendant la querelle de la Régale, 1674-'94 (1927). *Wachters.*

Regeering, term, gebruikt voor den koning met zijn ministers (→ Trias politica). → Regeeringsvorm.

Regeerings-almanak, op last van de Ned.-Ind. regeering uitgegeven werk in 2 dln., waarvan het 2e dl., bevattende kalender en personalia, elk jaar verschijnt, terwijl het 1e dl., waarin gegevens omtrent grondgebied en bevolking, inrichting van het bestuur van Ned.-Indië en een groot aantal bijlagen, bevattende de grondwet van het Koninkrijk der Ned. en tal van andere wetten, verordeningen, ordonnanties, reglementen enz., telkens uitkomt, wanneer dit noodig blijkt. *Olthof.*

Regeeringsjaren, → Tijdrekening.

Regeeringskinderen, ter beschikking der regeering gestelde kinderen. → Dwangopvoeding.

Regeeringsverandering 1795. Na den inval der Franschen in Ned. (Jan. 1795) verliet prins Willem V het land; toen begon er een omwenteling, welke vrij bleef van buitensporigheden en zich kenmerkte door „bedaard gedrag”. Zij geschiedde stedelijk en bestond in het verwijderen, meestal door revolutionnaire comité's, van vroedschappen, die vervangen werden door „provisioneele representanten”. Deze stedelijke revoluties werkten door: de gewestelijke staten werden eveneens „provisioneele representanten”, terwijl ook in de staten-generaal de patriotten zitting namen. De r. van 1795 droeg wel een „provisioneel” karakter (eerst in 1798 werd de nieuwe orde bevestigd), maar bracht toch belangrijke hervormingen. Afgeschaft werden het raadpensionarisschap, het stadhouderschap en het ambt van kapitein-generaal. De ridderschap (adel) werd uit de vergadering der representanten verwijderd en het platteland toegelaten. → Bataafsch Brabant en Drente kregen toegang tot de staten-generaal (1796), hetgeen de staatseenheid voorbereidde. Een der belangrijkste hervormingen was het invoeren der hoofdelijke stemming en de gebondenheid der minderheid aan de meerderheid.

Lit.: Colenbrander, De Bataafsche republiek (1908); Blok, Gesch. v. h. Ned. volk (IV); Brugmans, Gesch. van Ned. (VI 1937). *Verberne.*

Regeeringsvorm. Welke leer men ook houdt aangaande den oorsprong van het gezag in de maatschappij, het moet in een of anderen regeeringsvorm worden belichaamd. Volgens Vitoria is de gezagsdrager orgaan der samenleving, Suarez laat hem door een overeenkomst aan de macht komen; in de geschiedenis ziet men dit op vele manieren: erfrecht, keuze, troonsafstand, enz., alsook, onrechtvaardig, door usurpatie. Wat den vorm betreft, heeft men monarchie of polyarchie; de laatste is aristocratisch of democratisch. Ontaardingen van deze drie vormen zijn: tyrannie of despotie, oligarchie (bijv. de Republiek der Vereenigde Nederlanden in den Pruikentijd) en demagogie of ochlocratie. Monarchie en polyarchie kunnen absoluut of gematigd zijn (constitutie). Onze hedendaagsche r. steunen óf op het beginsel der → volkssouvereiniteit óf, als reactie daartegen, op een dictatuur, die in de practijk vrijwel overal ontaard is (voor Portugal maken we een uitzondering). Iedere r. kan goed zijn voor de welvaart van een volk, als hij zich maar aanpast bij het volkskarakter en belichaamd is in bevoegde, belangelooze personen, die werkelijk het algemeen belang zoeken. De goedheid van den r. hangt meer af van de personen dan van den vorm zelf. Absolute monarchie leidt licht tot despotisme, maar is sterk door eenheid van leiding. Aristocratie geeft doorgaans aanleiding tot oligarchie en onderdrukking der volksklassen. Democratie waarborgt wel de vrijheid des volks, maar veroorzaakt gemakkelijk partijtwisten en omwentelingen. Een democratische inslag in een krachtig centraal gezag schijnt de beste vorm. Dit behoeft niet de parlementaire monarchie te zijn, omdat men er niet ten onrechte weinig verantwoordelijkheid in ziet (de koning regeert maar bestuurt niet; „the king can do no wrong”; de wisselende ministeries in Frankrijk). Wel mag men zeggen, dat deze vorm in landen met ontwikkeld politiek gevoel en nuchtere rustigheid totnogtoe voldaan heeft, ofschoon de practijk van heden aanstuurt op een andere wijze van medezeggenschap des volks dan door een zich met alles bemoeiend parlement; wijze zelfbeperking zal deszelfs behoud zijn. In zich af te keuren is deze vorm niet, zooals geen enkele vorm dat in zich is. Dit is de uitdrukkelijke leer van Leo XIII. St. Thomas leert, dat die vorm de beste is, waar allen eenigermate deel erin hebben: een monarch aan het hoofd, met door en uit de onderdanen te kiezen ondergeschikte gezagsbekleeders. Hij wijst hierbij op den r. der Joden, door God zelf gegeven. De aanvallen op het parlementaire stelsel gaan uit van fascisme, nationaalsocialisme, en het universalisme van Spann. Ook de dictatuur van het proletariaat en de Volksfrontbeweging zijn het parlement ongunstig gezind. In Italië en Portugal wil men de corporaties aan de regeering laten deelnemen, desnoods door invoering eener corporatieve Kamer naast een politieke. *Keulemans.*

Lit.: encyclieken Libertas, Diuturnum, Immortale Dei, Graves de Communi re; Tischleder, Die Staatslehre Leos XIII (1927); Spann, Der Wahre Staat ([3]1931).

Regel (van een sluisdeur), → Puntdeur.

Regel van drieën (w i s k.), → Evenredigheid.

Regel, E d u a r d A u g u s t, Duitsch plantkundige. * 13 Aug. 1815 te Gotha, † 27 April 1892 te Petersburg als directeur van den botanischen tuin. Vsch. landbouwk. tijdschriften werden onder zijn leiding uitgegeven.

L i t. : E. von Herder, Ed. R. (in : Botan. Zentralblatt, dl. 51, 1892).

Regelcontract. Bij de meeste periodieken kunnen adverteerders contracteeren voor afname van een zeker aantal regels binnen een bepaalden termijn (meestal een jaar); zij genieten dan aanmerkelijke reductie op den voor zgn. losse plaatsingen geldenden regelprijs.

Regelend recht, ook aanvullend, dispositief of relatief recht genaamd, is het geheel der bepalingen, welke wijken voor de regeling, door de belanghebbende personen zelf bij overeenkomst gemaakt. Zoo komt de wettelijke gemeenschap van goederen tusschen de echtgenooten slechts tot stand, voorzoover daaromtrent bij huwelijksche voorwaarden geen andere bepalingen zijn gemaakt (Ned. B.W. art. 174; Belg. B.W. 1387 i.v.m. 1400 vlg.). Tegenover r. r. staat → dwingend recht.

L i t. : L. J. v. Apeldoorn, Inl. tot de studie v. h. Ned. recht ([3]1937, 97-103). *v.d. Kamp.*

Regelmaat (in de r e c l a m e) is de maat, waarmede periodieken, die advertenties per geplaatsten regel berekenen, deze meten. Een r. wordt uitgedrukt in typogr. punten (1 punt = ca. 0,376 mm). De r. der Ned. bladen bedraagt vnl. 6 à 10 punten. Voor het meten gebruikt men den r e g e l m e t e r, d.i. een speciale lineaal, waarop de regelmaat (en meestal ook de kolombreedte) van een blad staat aangegeven en waarmede dus het aantal regels, dat een advertentie inneemt, kan worden gemeten.

Regelmatige functie (w i s k.), → Reguliere functie.

Regelmatige veelhoek, → Veelhoek.

Regelschaar (m e e t k.). Op een éénbladige hyperboloïde liggen twee afzonderlijke stelsels van rechten, de twee regelscharen van dat oppervlak. → Regelvlak.

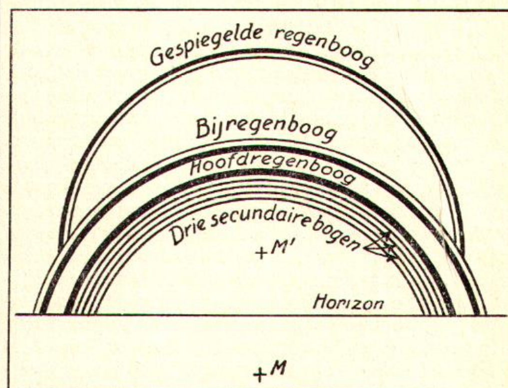
Regelvlak (m e e t k.), een oppervlak, dat ontstaan kan door beweging van een rechte. De tweebladige → hyperboloïde en de hyperbolische → paraboloïde zijn niet ontwikkelbare r., het raaklijnenoppervlak van een ruimtekromme is een ontwikkelbaar r. (→ Ontwikkelbaar oppervlak). De rechten, die drie gegeven ruimtekrommen (of vlakke krommen of rechten) snijden, vormen een r. De drie genoemde krommen zijn de richtkrommen of richtlijnen van het r.; de rechten, die het r. vormen, de beschrijvende rechten. *v. Kol.*

Regelweerstand of r e g e l i n g s w e e r s t a n d (e l e c t r.), een toestel, bestaande uit een aantal zoodanig met elkaar verbonden weerstanden, dat deze geheel of gedeeltelijk in een electrische keten kunnen worden ingeschakeld om den weerstand van deze te veranderen. → Seriemachine; Shuntmachine.

Regen is de vloeibare vorm van den → neerslag, welke als regendruppels van 0,1 à 5,5 mm middellijn, met een valsnelheid van 0,1 à 8 m per sec, op de aardoppervlakte valt. → Druppel. Onder r. verstaat men dikwijls alle neerslagvormen, bijv. in de termen regenhoogte, regenmeter, enz. Hevigen r. van korten duur noemt men een slag- of plasregen, en geweldigen r.: wolkbreuk. De regensoorten (nl. aanhoudende r., motregen en regenvlaag), de regenwolken (vnl. nimbostratus, stratus en cumulonimbus), de regenmeting, bij bepaling van de regenhoogte in mm, en de regenverdeeling over de aarde zijn in art. → Neerslag behandeld. Zie ook → Regenmeter. *V. d. Broeck.*

Regenbad (h y d r o t h e r a p i e), reactiedouche, na sommige hydrotherapeutische behandelingen toegepast om het ademhalingstempo rustig en langzaam te maken.

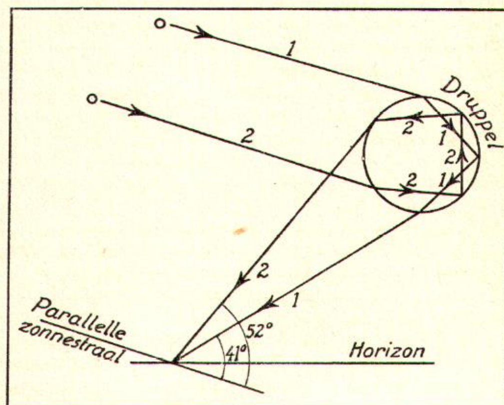
Regenboog, optisch luchtverschijnsel in den vorm van een cirkelvormigen band of boog, die uit aaneengesloten kleurringen is samengesteld en zich

Regenboog: hoofdboog, bijboog en drie secundaire bogen met gemeenschappelijk middelpunt M onder den horizon; gespiegelde regenboog met middelpunt M' boven den horizon. De roode zijde van de bogen is door een dikkere lijn aangeduid.

vertoont aan de zijde van den hemel tegenover die, waar de zon staat, wanneer deze lichtbron op een regenwand schijnt. Cf. → Halo en → Krans. Elke r. echter heeft zijn eigenaardige aantal, opvolging, helderheid en breedte van kleurringen en totale breedte van den band. Hoe grooter de druppels, waarin het verschijnsel ontstaat, des te duidelijker, helderder en smaller is de r. Men onderscheidt (zie fig.): den hoofdboog, den bijboog en secundaire bogen, waarvan het gemeenschappelijk middelpunt het tegenpunt der zon is. Hoe hooger dus de zon staat, des te lager is de r.

De h o o f d r e g e n b o o g heeft den rooden ring van 42° straal aan den buitenkant en den violetten

Regenboog. Straalbanen in een regendruppel; 1 = hoofdregenboog; 2 = bijregenboog.

aan den binnenkant. Hij is gemiddeld 2,5° breed en is gewoonlijk helder en wel ontwikkeld. Hij wordt vnl. gevormd door tweevoudige breking (met spectrale ontleding) en een-keer terugkaatsing der zonnestralen in de daarvoor beschikte regendruppels (zie fig.). De bijregenboog, of buitenboog, heeft den rooden ring van 50° straal aan den binnenkant en den violetten aan den buitenkant. Hij is gewoonlijk breeder en onduidelijker dan de hoofdboog, waarvan hij door een betrekkelijk donkere, 8° breede tusschenruimte gescheiden is. Beide bogen vormen den dubbelen r. De bijboog wordt vnl. gevormd door tweevoudige breking en twee-keer terugkaatsing der zonnestralen in de druppels. Zie fig. De secundaire bogen, of overtallige en interferentiebogen, leggen zich, ten getale van 1 tot 6 en meer, zonder of met smalle ongekleurde tusschenruimte, hetzij aan den violetten binnenring van den hoofdboog, hetzij (zelden) aan den violetten buitenring van den bijboog aan. Zij zijn betrekkelijk smal en worden verklaard door interferentie van lichtstralen, die evenwijdig uit de druppels treden.

Ongewone r. zijn gekleurde plekken of bogen van afwijkenden vorm, welke in de buurt van de gewone r. soms gezien worden. Bekend is o.a. de gespiegelde r., die ontstaat, doordat het zonnelicht eerst op een effen watervlakte terugkaatst en daarna de regendruppels treft. Een witte of kleurlooze r. kan ontstaan bij zeer kleine waterdruppels. Cf. → Mistboog. Een monochromatische r. (rood) wordt gevormd als slechts de roode stralen van een laag staande zon de regendruppels treffen. Ook de maan kan een zwakken r. doen ontstaan, nl. den maanregenboog.

Descartes 1635 verklaarde in beginsel het ontstaan van den r.; Airy 1836 gaf de volledige verklaring.

Lit.: J. M. Pernter en F. M. Exner, Meteorol. Optik ([2]1922); de art. Regenbogen in het Tschr. Onweders, Optische verschijnselen, enz. in Ned. *V. d. Broeck.*

In den Bijbel wordt de r. door God als een teeken gesteld van het verbond, dat Hij sloot met Noë en zijn nakomelingen (Gen. 9.9 vlg.). Ook is hij in sommige boeken een beeld van goddelijke majesteit (Apoc.4.3 en 10.1).

Bij andere volkeren is de r. ofwel een gunstig of een ongunstig teeken. *C. Smits.*

Regenboogbijbel, een bijbeluitgave, waarin door verschillenden kleurendruk de onderscheiden bronnen van de bijbelboeken volgens de moderne bijbelcritiek worden aangegeven. Een dgl. uitgave werd in 1893 begonnen van het O. T. te Leipzig. Van de Eng. vertaling zijn ook eenige deeltjes uitgegeven. Dit plan moest noodzakelijk mislukken door de tegenstrijdige opvattingen der moderne critici. *C. Smits.*

Regenboogforel, → Forel.

Regenboogklasse, eenheidsklasse van open zeilbooten, met een lengte van 8 m en een zeiloppervlak van 36,5 m².

Regenboogvlies of iris, voorste deel van het vaatvlies in het → oog. Het r. omgeeft als een ring de pupil, ligt vóór de lens en bevat ringspieren, waardoor de pupil kan worden vergroot of verkleind.

Régence (bouw- en meubelk.), de overgangsstijl van het Louis XIV naar het Louis XV of Rococo. Aldus genoemd naar den in deze periode regeerenden regent, den hertog Philippe d'Orléans (1715-'23). Zie → Lodewijkstijlen.

Regeneraat, → Rubber.

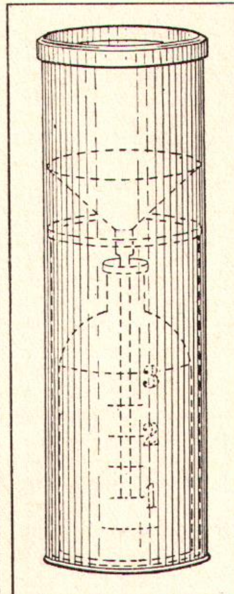
Regeneratie. Bij gasbereidingsovens verstaat men onder r. het overdragen van de warmte der afgassen aan de benoodigde secundaire lucht, door periodieke verwisseling der wegen van afgassen en secundaire lucht. Blijven de wegen hetzelfde van afgassen en secundaire lucht, maar wordt de secundaire lucht verwarmd via een dunnen wand van het afvoerkanaal der afgassen, dan spreekt men van recuperatie. *de Wilde.*

Regeneratieftoestel. In een zuivelfabriek wordt de volle melk, die ontroomd moet worden, voorgewarmd tot 35° à 40° C. Dit gebeurt o.a. in een dubbelwandig vat, waarin door een roerder de melk wordt omhoog gedreven; in de tusschenruimte wordt stoom toegelaten, die de binnenketel verhit en die de warmte weer afgeeft aan de melk. Maar ook gebruikt men ervoor boven elkaar aangebrachte, vertind koperen buizen, waarboven zich een goot met gaatjes bevindt. In de goot wordt melk gepompt en door de gaatjes verspreidt zich de melk over de buizen. De melk wordt van onder weer in een goot opgevangen en naar den ontroomer gevoerd. De gepasteuriseerde (ca. 80° C) ondermelk dient hier als warmtebron. Deze wordt binnen door de buizen van onderen naar boven gepompt. Het laatste der hier beschreven toestellen noemt men regeneratieftoestellen. Zie ook de figuur bij → Boterbereiding. *Verheij.*

Regengod, vaak de hemelgod, die de aarde bevrucht met den regen en dan ook dikwijls gedacht wordt als de echtgenoot van de vruchtbare moederaarde. Zoo is de regengod dikwijls ook vruchtbaarheidsgod, bijv. Indra, Zeus. De oude Mexicanen en de Kols in Bengalen beschouwen den regengod als een berggod, die in de wolken op de bergen woont. Deze opvatting is ook aanwezig bij Homeros ten opzichte van Zeus. De Chineezen en de Ewestammen vereeren regengeesten. Het oude Sjintoïsme vereerde een godin, die de schadelijke buien moest verdrijven. → Onweersgoden. *Bellon.*

Regenhoogte, → Neerslag; Regenmeter.

Regenmeter, ook neerslag-, pluvio-, hyetoof ombrometer genaamd, toestel om de hoeveelheid → neerslag te meten, die in een zeker tijdvak op een waarnemingsplaats valt. De r. in zijn eenvoudigste model (zie fig.) bestaat uit een trechter om den neerslag op te vangen en een flesch om het opgevangen water te vergaren. De hoeveelheid vergaard water wordt met een maatglas gemeten. De r. wordt bij voorkeur opgesteld op een effen grasveld, op een afstand van gebouwen, boomen, enz., welke ten minste zoo groot is als de hoogte van deze voorwerpen. De trechterrand van den r. wordt zoo dicht mogelijk bij den grond geplaatst. De r. is dikwijls zelfregistreerend ingericht (pluviograaf). *V. d. Broeck.*

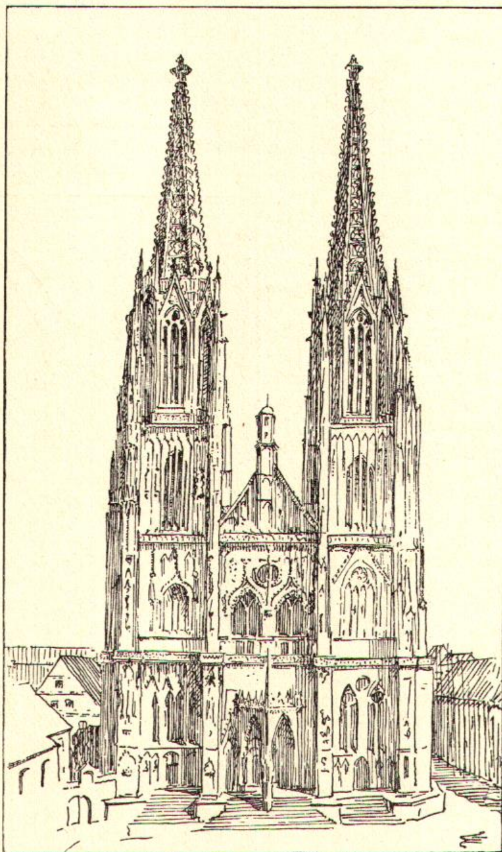
Regenmeter (model Snowdon).

Regenperiode (meteor.), ten minste 15 op-

eenvolgende dagen, waarvan geen enkele met minder dan 0,25 mm regenhoogte. **Natte periode:** ten minste 15 opeenvolgende dagen, waarvan geen enkele met minder dan 1 mm regenhoogte. → Droogte. *V. d. Broeck.*

Regensburg (Lat. Ratisbona), hoofdstad van de Opperpalts in Beieren (IX 576 E4). Gelegen aan den Donau in een dalketel van de Frankische Jura. Ruim 81 000 inw. (vnl. Kath.). Bij R. monden vanaf het Noorden de Regen en ten Westen de Naab in den Donau uit. Reeds vroeg was R. een belangrijke verkeers- en handelsstad. Het is dat door alle eeuwen heen gebleven. Nu nog de zetel van talrijke rivierscheepvaartreederijen, en in verband daarmede: scheepstimmerwerven en machinefabrieken. Vele bierbrouwerijen. *v. Wijk.*

Tot de **monumenten** behoort een deel van de Romeinsche Porta Praetoria. De St. Emmeranskirche heeft een krypte uit de 8e e.; is overigens uit 10e en 12e e.; in de 18e e. gedecoreerd door de gebr. Asam; de klokketoren van 1575 staat vrij van de kerk, de bijbehoorende kruisgang is een der rijkst bewerkte van Duitschland (1840 slecht gerestaureerd). De dom (St. Petrus) is een der groote Duitsche Gotische kathedralen, begonnen in 1275, tot in de 16e e. uitgebreid, eerst in de 19e e. voltooid; de kerk vertoont het Fransche type, doch vereenvoudigd. De plattegrond is die van een driebeukige kruis-basiliek met twee West-torens. Merkwaardig is het driehoekige ingangsportaal. Verder zijn bezienswaardig de oude kapel (11e en 15e e.; in de 18e e. gedecoreerd in den stijl van het Rococo), de Dominicaner kerk (13-15e e., slecht gerestaureerd 1869); de St. Jakobskirche (12e e.); de „Neupfarrkirche" (eens bedevaartskapel, 1519, de eerste origineele Renaissance-kerk in Duitschland); het oude raadhuis (14e-15e e., beroemd als zetel van den Rijksdag van 1663 tot 1806); het nieuwe raadhuis, gelegen naast het oude (1660-1720, Barok). *v. Embden.*

Regensburg. De dom.

Op het gebied der **kerkmuziek** bezit R. zijn beroemde, uit het Karolingische tijdvak stammende Domkoor, met het daaraan verbonden Singknabeninstitut. R. is ook de bakermat van de Caecilianer-beweging, die haar oorsprong vond in de actie van K. Proske tot herstel van den Palestrinastijl, en voor een nieuwe kerkmuziek, die daarop gebaseerd zou zijn (comp.: Mettenleider, Witt, Haberl, Haller e.a.). In 1868 werd door Witt de Allg. Deutscher Caecilienverein in het leven geroepen. In 1874 volgde de stichting (door Haberl) van de Regensburger Kerkmuziekschool, onder bescherming van het episcopaat. *de Klerk.*

Geschiedenis. De stad R. was oorspr. een Keltische nederzetting, waarbij zich in de 1e en 2e e. nog Rom. soldaten voegden. Van de 6e e. af was de stad afwisselend onder het bestuur van de Beiersche hertogen en de Oost-Frankische Karolingers, tot zij in 1245 een vrije rijksstad werd. De grootste bloei werd bereikt in de 11e en 12e e., het verval begon in de 2e helft der 14e e. De Hervorming brak zich baan in 1542.

Het b i s d o m Regensburg werd in 739 opgericht door den heiligen Bonifatius; het is sinds 1821 suffragaan van München-Freising.

L i t.: v. Hofmann, Die Stadt Regensburg (1922); Janner, Geschichte der Bischöfe von R. (3 dln. 1883-'86).

Godsdienstgesprek van Regensburg. 1° 27 April-22 Mei 1541 in tegenwoordigheid van den pauselijken legaat Contarini. Tot grondslag der bespreking dienden de 23 art. van het zgn. Liber Ratisbonis. In de aangenomen eenheidsformule ging men zóó ver, dat noch Rome noch Luther deze goedkeurden. Zie hieronder sub: Interim van R.

2° 27 Jan. - 20 Maart 1546, door Karel V bijeengeroepen om de werkzaamheden van het Concilie van Trente te beletten. Nog vóór zijn komst maakte het terugroepen der godgeleerden van Keur-Saksen hieraan een einde.

Interim van Regensburg. Als een gevolg van de mislukking van het godsdienstgesprek in 1541 (zie boven) schreef de keizer voor, dat beide partijen zich aan de artikelen, waarin men tot overeenstemming was gekomen, zouden houden tot de a.s. algemeene of nationale synode. Vond weinig weerklank.

Rijksdag van Regensburg. 1° Op den Rijksdag van 1541 werd het godsdienstgesprek van Hagenau (1540) zonder resultaat voortgezet.

2° Op dien van 1608 eischten de Lutheranen en Calvinisten eenparig de bekrachtiging van den godsdienstvrede van Augsburg (1555) en den definitieven afstand van de aan de Katholieken sedert dat jaar ontnomen goederen. Het gevolg was oorlog. *Wachters.*

Regenschaduw is de strook aardoppervlakte, die t.o.v. de praedomineerende regenaanbrengende winden aan de lijzijde van een bergketen e.d. gelegen is. Ze heeft een betrekkelijk geringe normale regenhoogte. → Föhn.

Regens chori, → Rector (4°: R. chori).

Regent (< Lat. regere = richten, leiden), bestuurder. Zoo heet dikwijls de overste van een seminarie r., zoo ook de bestuurders van een weeshuis, gesticht voor ouden van dagen, enz. Meer in het bijzonder worden met dezen naam de volgende functies aangeduid:

1° Ten tijde van de Ned. Republiek de **burgemeesters** en de **leden** van de stedelijke vroedschappen. Allengs vormden zij een gesloten kring, die slechts open stond voor bepaalde „regentenfamilies”. → Correspondentie (contracten van).

2° De **waarnemer van het koninklijk gezag.** In Ned. heeft regentschap plaats: a) in geval van minderjarigheid van den koning; b) in geval de koning buiten staat geraakt te regeeren; c) wanneer de koning tijdelijk de uitoefening van het kon. gezag heeft neergelegd. De regent wordt benoemd bij de wet, behoudens in het geval sub b, wanneer de → prins van Oranje of de dochter des konings, die de vermoedelijke troonopvolgster is, den leeftijd van 18 jaar bereikt hebben. Zij zijn dan van rechtswege regent. *Struycken.*

In België wordt het regentschap geregeld door art. 81 van de Grondwet. Dit artikel voorziet, dat indien bij 's konings overlijden zijn opvolger minderjarig is, beide Kamers in vereenigde vergadering bijeenkomen om in het regentschap en in de voogdij te voorzien. Regent is dus hij, die tijdens de minderjarigheid van den troonopvolger, bij overlijden van den koning door de Kamers is aangesteld om de uitvoerende macht waar te nemen. Een regent wordt eveneens benoemd, wanneer de koning in de onmogelijkheid is te regeeren (art. 82) en bij vacature van den troon (art. 85). Het regentschap mag slechts aan één persoon worden opgedragen. De regent mag slechts in dienst treden na de eedaflegging voorzien in art. 80. Hij heeft al de constitutioneele rechten van den koning en kan niet afgezet worden. Gedurende een regentschap kan geen verandering gebracht worden aan de Grondwet. *Rondou.*

3° **Inheemsch overheidspersoon** op Java, waar de provincies onderverdeeld worden in regentschappen, aan wier hoofd de regent staat, die meestal stamt uit een oude adellijke familie. De r., die boven zich heeft den resident, is voorzitter van den Regentschapsraad, bestaande uit een aantal leden van diversen landaard, welke deels gekozen deels benoemd worden. De Regentschapsraad stelt de begrooting van het autonome regentschap vast en vaardigt daarvoor verordeningen uit onder toezicht van de gedeputeerden der provincie. De r., die wordt bijgestaan door zijn plaatsvervanger, den patih, is de tusschenpersoon tusschen het Europ. bestuur en de Inlandsche wereld, oefent algemeen bestuur uit, heeft politioneele en rechterlijke bevoegdheid (Regentschapsgerecht; → Nederlandsch-Indië, kol. 420, sub F) en is verantwoordelijk voor de alg. orde en rust.

Op Amboina en in de Oeliassers heeten de negorijhoofden ook r., doch hun bevoegdheden, positie en aanzien zijn niet te vergelijken met die van de r. op Java. *B. Damen.*

4° Een **leeraar M.O.** in België. → Onderwijsbevoegdheid (sub B, b).

Regentencostuum, kleeding van de voorname standen op het einde van de 16e en in de 17e eeuw. → Kleederdrachten (sub D, 17e e.).

Regentenstuk, naam van het typisch Hollandsche groepsportret van regenten, dat, opgekomen in het 2e kwart der 16e eeuw (J. v. Scorel, Dirck Jacobs), een ontwikkeling doormaakte tot het eind der 18e eeuw (C. Troost). De bloeitijd werd bereikt in de kunst van Rembrandt, Fr. Hals, Th. de Keyser, B. v. d. Helst e.a. *Schretlen.*

L i t.: A. Riegl, Das holl. Gruppenporträt (1931).

Regentschap, → Regent.

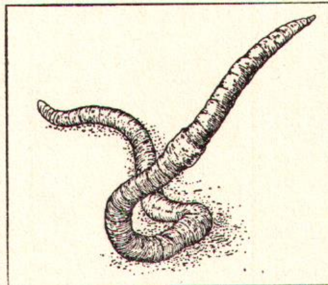
Regentschapsgerecht, → Nederlandsch-Indië (kol. 420, sub F).

Regentschapsraad, → Regent (3°).

Regenvlaag, → Neerslagvlaag.

Regenwater, → Drinkwater.

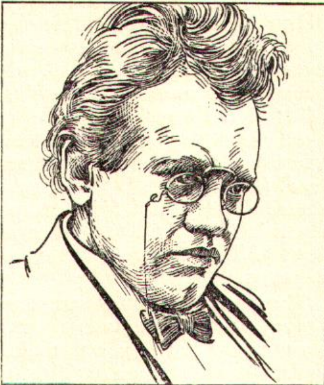
Regenworm (Lumbricus terrestris), behoort tot de fam. der Lumbricidae, klasse der ringwormen. Dit is de grootste inlandsche aardworm, die tot 36 cm lang wordt en uit 180 geledingen bestaat. Uitwendig gelegen ringspieren doen het dier zich verlengen, door daarbinnen gelegen lengtespieren treedt verkorting op; door afwisseling dezer bewegingen ontstaat de golvende kruipbeweging, waarmee het dier zich ook door de aarde boort. Hierbij spelen tevens een rol de borstels aan de flanken en de onderzijde van het dier, die als weerhaken fungeeren en het terugglijden beletten. Daarnaast vertoont de r. vsch. reflexbewegingen, zooals samentrekken van den geheelen romp na prikkeling. De kop draagt tastorganen, de huid bevat lichtgevoelige cellen. Door de mondopening, die onder den kop is gelegen, neemt de r. humusrijke aarde op, waarvan de voedende bestanddeelen in den darm worden verteerd. Ook trekken zij vaak bladeren e.d. des nachts in hun gangen; als deze stoffen voldoende vergaan zijn, worden zij als voedsel gebruikt. Darwin berekende, hoe jaarlijks per ha 25 000 kg droge aarde het lichaam der wormen passeert; hierdoor wordt de aarde los en vruchtbaar gehouden. De r. is daarom nuttig, ofschoon hij soms ook jonge planten in den grond trekt. Het regeneratievermogen is groot: als de achterste helft wordt weggesneden, groeit deze weer aan. Dit is van belang voor het dier, omdat vele vijanden (vogels, mollen, loopkevers) er jacht op maken. De r. wordt ook pier genoemd. *M. Bruna.*

Regenworm.

Regenwulp (Numenius phaeopus), vogel van de fam. der snippen, lijkt veel op den gewonen wulp, is echter kleiner, terwijl de snavel veel korter is. Trekt in den zomer onze streken door; een klein aantal verblijft dan aan onze kust en langs de Wadden, zonder daar echter te broeden. Leeft van alles, wat de zee op het strand achterlaat. *Bernink.*

Reger, Max, componist. * 19 Maart 1873 te Brand (Beieren), † 11 Mei 1916 te Leipzig. Leerling o.a. van Hugo Riemann. R. ging in 1901 naar München en in 1907 naar Leipzig, waar hij als leeraar voor compositie aan het Conservatorium werkte. Terwijl hij reeds als pianist en organist een grooten naam had, werd hij in 1911 dirigent van de beroemde Meininger Hofkapelle, waarmee hij talrijke concertreizen maakte. Ook, nadat hij in 1914 wegens een hartkwaal uit zijn functies ontslag genomen had, bleef hij intensief doorcomponeeren. R. is van een voor zijn tijd ongekende productiviteit geweest; behalve op het gebied van de

opera en het oratorium heeft hij voor alle denkbare muzikale vormen en bezettingen gecomponeerd. Zijn stijl is voortgekomen uit dien van Brahms en Bach, doch ook Wagner, Strauss en zelfs Debussy zijn hem niet vreemd gebleven. De voor zijn muziek karakteristieke techniek is die van het contrapunt, de door hem bij voorkeur gebruikte vormen zijn de driedeelige liedvorm, de variatievorm en de fuga. Zijn harmonische schrijfwijze is dikwijls overladen en door de voortdurende chromatiek en de enharmonische verwisselingen vermoeiend. Zijn werk is bovendien zeer ongelijk van waarde; naast ingevingen van de hoogste kwaliteit komen stukken van triviaal sentiment voor, vooral onder zijn liederen.

Max Reger.

W e r k e n (beknopt overzicht) : voor orgel Suite op. 16, Fantasie Ein' feste Burg, Fant. und Fuge B.A.C.H. Talrijke kleinere stukken ; voor piano : Bach-variaties, Aus meinem Tagebuche, Sonatinen op. 84, Praeludien und Fugen op. 94 ; voor 2 piano's : Beethoven-variaties ; kamermuziek ; orkestwerken : Sinfonietta op. 90, Serenade op. 95 ; Romantische Suite op. 125, Mozart-variaties op. 132 ; liederen, koorwerken, o.a. Psalm 100, Die Nonnen. — L i t. : M. Lindner, M. R. (1922) ; G. Bagier, M. R. (1923) ; S. Kallenberg, M. R. (1930) ; Fr. Stein, M. R. (uitvoerig, in voorbereiding). *Reeser.*

Regest, korte ontleding en beschrijving eener oorkonde, vermeldende dateering, beknopten inhoud der beschikking, beschrijving van het zegel, aard van het document en vermelding der bewaarplaats.

Regge, zijrivier van de Vecht in de prov. Overijsel (XIX 336 C/D 2-3); bifurcatie met de Schipbeek. Vroeger werd de R. tot Nijverdal voor aanvoer van Twentsche grondstoffen gebruikt. Langs de R. vindt men groengronden en kleine stukjes hoogveen. De R. volgt het oerstroomdal tusschen de Sallandsche heuvels en de heuvels bij den Ham-Daarle-Wierden. *Wierdsma.*

Reggio di Calabria, 1° Ital. p r o v i n c i e in het landschap Calabrië; opp. 3 195 km², ca. 565 000 inw. Bergrug tot 2 000 m hoogte; veel zuidvruchten, wijn, olijfolie.

2° H o o f d s t a d der prov. R. di C., aan de straat van Messina (XIV 320 E5), 30 m boven zee; ca. 110 000 inw. Aartsbisschopszetel. Bekende marktplaats voor landbouwartikelen. De stad heeft vaak te lijden van aardbevingen. R., het oude Rhegium, werd in de 8e eeuw v. Chr. gesticht door de Chalcidiërs. Sinds 270 v. Chr. stond ze onder de Romeinen. De Apostel Paulus vertoefde hier op zijn doorreis (Act.28.13). R. maakte de rijke geschiedenis van Z. Italië mee en werd dus veroverd door Alarik (410), Totila (549), de Mohammedanen (918), Pisa (1005), Robert Guiscard (1060) en Aragon (1282). *Heere.*

Reggio nell'Emilia, 1° Ital. p r o v i n c i e in het landschap Emilia; opp. 2 291 km², ca. 370 000 inw. Het vruchtbare gebied eindigt in het Z. tegen de Apennijnen en levert wijn ; veel veeteelt (kaas, worst).

2° H o o f d s t a d van de prov. R. nell'E. (XIV 320 C2), 60 m boven zee; ca. 91 000 inw. Bisschopszetel. Dom (9e eeuw), Basilica di San Prospero (10e e.). De dichter Ariosto werd hier 1474 geboren. R. heeft vele onderwijsinrichtingen; bekende marktplaats; locomotievenbouw. Het oude hertogdom werd in 1527 met Modena vereenigd en kwam in 1859 aan Piemont. *Heere.*

Régicide, koningsmoord of koningsmoordenaar, inz. de 387 leden van de Fransche Nationale Conventie, die in 1793 voor den dood van Lodewijk XVI stemden. In 1815 werden 153 r. uit Fr. verbannen; in 1830 konden zij terugkeeren.

Regie, 1° (e c o n.) → Staatsbedrijf. Zie ook → Gemeentebedrijf.

2° T o o n e e l l e i d i n g. De oudste vaste gegevens daaromtrent zijn ons overgeleverd in teksten uit de 13e en 14e e., waarbij alle gebaren, door een tooneelspeler bij de opvoering van een bepaald stuk te maken, aangeteekend zijn. De groote lengte van vele stukken maakte deze aanteekeningen soms zeer omvangrijk. Het Livre de conduite du régisseur van een groot mysteriespel, dat in 1501 te Bergen in Henegouwen werd opgevoerd, omvat bijv. niet minder dan 15 deelen! Ook in later jaren is steeds van een bewuste r. sprake geweest.

Tot de beroemde regisseurs van het begin der 19e e. behoorden in Duitschland Iffland en Ludwig Devrient. Hun stijl van spelen sloot zich aan bij de romantische richting, waartegen op het einde der eeuw een reactie intrad met het naturalisme, in Duitschland gepropageerd door de Meiningers en Otto Brahm, in Frankrijk door André Antoine, in Rusland door Stanislawskij. Een dergelijk zich-afwenden van de oude school vertoonde in Ned. de Tooneelvereeniging, die o.a. met opvoeringen van Heyermans duidelijk naar een naturalisme streefde. Baanbrekend voor een andere richting, waarbij het spel veel meer werd gestyleerd, was Max → Reinhardt, wiens invloed ook buiten Duitschland en Oostenrijk zeer sterk is geweest. In Ned. werkte bijv. Willem Royaards in diens lijn voort. Van Engeland uit hebben de opvattingen van Gordon Craig grooten invloed gehad op diverse regisseurs. Op zijn strakke en vereenvoudigde tooneelbeeld heeft in Ned. Eduard Verkade voortgebouwd. Groote regisseurs van moderne opvattingen zijn in Frankrijk o.a. Gaston Baty, Firmin Gémier, Charles Dullin en Jacques Copeau; in Engeland John Gielgud, bekend door zijn Shakespeare-opvoeringen. Een minder gestyleerden, hartstochtelijken stijl van spelen brengt thans in Nederland Defresne. In Vlaanderen De Gruyter, Teirlinck e.a.

De taak van den regisseur bij de f i l m is een andere dan op het tooneel, eensdeels door het uitermate fragmentarische van de gespeelde scenes, vooral echter doordat ook de hoofdlijnen der montage, waardoor het rhythme van de film ontstaat, in handen van den regisseur liggen. Ook in dezen jongen tak van kunst is baanbrekend werk verricht door groote regisseurs met vaak zeer persoonlijke opvattingen (Ernst Lubitsch, Josef von Sternberg e.a.). Een bewust zeer moderne, zuiver artistieke richting is daarbij een tijd lang vooral voorgestaan door regisseurs der avant-garde in Frankrijk (Alberto Cavalcanti, Jacques Feyder, René Clair e.a.). Tot de avant-gardisten in Duitschland behoorde Walter Ruttmann, in Rusland Eisenstein. Hun werk heeft thans het zeer speciale, soms bizarre karakter van de eerste jaren verloren.

L i t. : L. Monteyne, R. (1937). *v. Thienen.*

Regiment, grootste organieke eenheid van een enkel wapen (inf., cav., artill., enz.). Door het ontbreken van andere wapens is een r. in het algemeen niet geschikt zelfstandig het gevecht te voeren. Het r. staat in Ned. en België onder bevel van een → kolonel. Sterkte varieert naargelang het wapen (max. 2 500 man).

Regina, stad in Canada (VI 734 G3), hoofdstad van de prov. Saskatchewan. Ruim 53 000 inw. R. ligt in het korengebied van de Canadeesche Prairie, dicht bij het knooppunt van twee transcontinentale spoorwegen. De stad is tegelijk markt, verzorgingskern en exportplaats voor de omringende prairie. Zetel van een Kath. aartsbisschop. *D. Brouwer.*

Regina Coeli (Lat. = Koningin des Hemels), aanvangswoorden en benaming van een der → Maria-antiphonen, welke aan het eind van het Koorofficie gebeden worden, nl. die van den Paaschtijd. Haar oorsprong is onbekend, zij bestond echter in de 12e eeuw. Sinds de 18e e. nam zij ook gedurende den Paaschtijd de plaats in van het → Engel des Heeren. *Louwerse.*

Reginar of **Reinier,** naam eigen aan de leden van een der grootste Lotharingsche vorstengeslachten, nl. de eerste graven van H e n e g o u w e n. **Reginar I,** ten onrechte bijgenaamd L a n g h a l s, was door Karel den Eenvoudigen tot hertog van Lotharingen aangesteld en streefde ernaar alle landen tusschen Rijn en Schelde tot een feitelijk zelfstandigen staat onder zijn gezag te vereenigen. Hij stierf tusschen 25 Aug. 915 en 15 Jan. 916. Zijn nakomelingen hebben zijn politiek voortgezet. Zijn zoon **Reginar II** kon zich niet meer als hertog van Lotharingen handhaven, doch is van 915 tot ong. 940 bekend als graaf van Henegouwen. Rond diens zoon **Reginar III,** bijgenaamd L a n g h a l s, schaarden zich de grooten van Lotharingen in hun verzet tegen den strengen keizerlijken hertog Koenraad. Na aanvankelijk succes, werd R. door Koenraad's opvolger, aartsbisschop-hertog Bruno, overwonnen en in 958 naar Bohemen verbannen. Zijn graafschap Henegouwen ging in handen van anderen over, o.a. aan Godfried van Verdun. Op den duur slaagde een der zoons van den verbannene, **Reginar IV,** er in, het graafschap weder te bemachtigen en bestuurde het van 977-1013. Een andere zoon, Lambert, werd de stamvader der hertogen van Brabant. R. IV en zijn zoon **Reginar V** moesten voortdurend hun graafschap verdedigen tegen de aanspraken van de familie van Godfried van Verdun. Het huwelijk van R. V met Mathilde, dochter van Godfried, maakte een einde aan de rivaliteit tusschen beide geslachten. R. V stierf in 1039 en liet een eenigen zoon Herman na, die huwde met → Richilde. *Boeren.*

Regino van Prüm, abt, geleerde en schrijver. † 915. R. werd door vorstelijke intrigue van zijn waardigheid als abt van Prüm beroofd. Hij ging naar Trier, waar aartsbisschop Ratbod klaagde over den slechten zang; daarop schreef R. een werk De harmonica institutione (vooral steunend op Boëthius) en bracht in het Antiphonarium der kerk van Trier overal de juiste notenteekens aan. In De synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis schonk hij een practisch handboek voor kerkelijk recht, speciaal ten gebruike op visitatiereizen. In 908 voltooide hij een wereldkroniek, die van de Geboorte van Christus tot 906 loopt en zeer veel afgeschreven en door lateren benut werd.

L i t.: Manitius, Gesch. lat. Lit. des Mittelalters (I 1911). *Franses.*

Regiomontanus (Lat., = „Königsberger"), eigenlijk: J o h a n n M ü l l e r, Duitsch wiskundige en astronoom. * 6 Juni 1436 te Unfind bij Königsberg (Unterfranken), † 6 Juli 1476 te Rome. Na in vsch. steden te hebben gedoceerd, werd hij in 1475 door paus Sixtus IV naar Rome ontboden om advies te geven over kalenderhervorming en benoemd tot bisschop van Regensburg. Hij schreef vsch. wisk. werken, o.a. het oudste boek over trigonometrie, De triangulis (ca. 1464; uitg. Neurenberg 1533). *Dijksterhuis.*

Regionale geologie. Deze behandelt de geologie van bepaalde deelen der aardkorst, bijv. van Nederland. De verschillende stratigraphische etages en horizonten worden met locale namen aangeduid, bijv. Maestrichtien (Krijt van Maastricht), Amstelien (het Boven-Plioceen, dat te Amsterdam in groote dikte is aangetoond). *v. d. Geyn.*

Regionale metamorphose (g e o l.), het proces, waardoor de groote massa der metamorphe gesteenten ontstaat. Een samenwerking van contact- en dynamo-metamorphose, wellicht ook met omsmelting, die zich afspeelt in de diepere lagen der aardkorst in samenhang met gebergtevormende processen. → Metamorphose. *Jong.*

Regis, F r a n c i s c u s, → Franciscus Regis.

Register, 1° → Registratuur; Registratie.

2° Een in k a n s e l a r ij e n gebruikelijke verzameling, waarin de uitgaande oorkonden moesten worden overgeschreven. De aldus in tekst bewaarde oorkonden zijn zeker authentiek, maar zijn niet steeds van kracht geworden.

Van de commentarii (de klassieke Lat. naam voor r.) der Ouden is ons niets bewaard. Het is onzeker, of de Merovingen en de Karolingen hun oorkonden lieten registreeren. De pauselijke kanselarij echter zette de Antieke traditie zeker voort. Voor de oudere tijden is ons slechts één origineel r. der pausen bewaard, nl. dat van Gregorius VII. Vanaf Innocentius III zijn de pauselijke r. in onafgebroken reeks tot ons gekomen. De koningen van Frankrijk begonnen r. aan te leggen op het eind der 12e e.; de keizers deden zulks eerst in het begin der 14e e. In de 16e e. verminderde zoowel te Rome als Parijs de omvang der registratie ter kanselarij, daar de ministerieele bureau's en secundaire lichamen, zooals bijv. het Parlement van Parijs, de voor hen belangrijke stukken zelf begonnen te registreeren. Vaak registreert men nu ook de minuten (→ Minuut, 1°) in plaats van de origineelen, en dit gebruik gaat zoo'n omvang aannemen, dat op den duur de r. voor de minuutboeken hebben moeten plaats maken.

L i t.: H. Bresslau, Handb. der Urkundenlehre für Deutschland und Italien (I ²1912) ; A. de Boüard, Manuel de diplomatique fr. et pontif. (I 1929). *Boeren.*

3° Registers van den B u r g e r l ij k e n S t a n d zijn in N e d e r l a n d registers, waarin worden aangeteekend de feiten, die van invloed zijn op den staat der personen. In iedere gemeente worden door een of meer ambtenaren van den → burgerlijken stand zes registers gehouden: van geboorten, van huwelijksaangiften, van huwelijksafkondigingen, van toestemmingen tot het huwelijk, van huwelijken en echtscheidingen, van overlijden. Op het einde van ieder jaar worden de r. van den Burgerlijken Stand afgesloten. Iedereen kan zich van de r. van den Burgerlijken Stand uittreksels doen geven. Deze uittreksels hebben, als zij met de registers overeenstemmen, kracht van bewijs, tenzij hun valschheid bewezen wordt (B.W. art. 13 vlg.). *v. d. Kamp.*

Het Belg. recht kent slechts vier r. van den Burgerlijken Stand, nl. voor geboorten, huwelijken, overlijden en huwelijksaankondigingen. De eerste drie worden in dubbel, de laatste in enkel gehouden. De bewaring is toevertrouwd aan het College van Burgemeester en Schepenen (Gem. W. art. 110). Een der dubbels blijft berusten op het gemeentearchief, het ander wordt neergelegd ter griffie van de rechtbank van eersten aanleg. Zooals in Ned. hebben ook in België de r. van den Burgerlijken Stand een openbaar karakter en kan men er zich uittreksels van doen afleveren. Jaarlijks wordt binnen de 15 eerste dagen van Jan. een alphabetische tafel in dubbel opgemaakt van elk der registers (Wet 20-25 Sept. 1792 art. 8). Daarenboven wordt om de tien jaren een tienjaarlijksche alphabetische tafel van elk register in drievoud opgemaakt. *Rondou.*

4° Bij het drukken: het zuiver plaatsen van de te drukken bladzijden, zoodat het bedrukt oppervlak aan beide zijden van het papier volkomen overeenkomstig geplaatst is.

5° De toonomvang der muziekinstrumenten wordt naar ligging en toonproductie in registers ingedeeld. Zoo spreekt men van het lage, midden-, hooge, superhooge r.; soms ook van het overgangsregister. Bij de klarinet noemt men het lage r. (de grondtonen van het instrument) schalmei-r. (chalumeau); dan volgt een kort overgangs-r.; vervolgens, door overslaan in de duodecime, het klarinet-r., en ten slotte het superhooge register. Voor de r. van het → orgel, zie aldaar (sub D). *de Klerk.*

6° R. van de menschelijke stem is een reeks op elkaar volgende tonen, ontstaan door dezelfde manier van stemgeving en dus ongeveer gelijk van kracht en timbre. Men onderscheidt bij de mannenstem gewoonlijk twee registers, nl. borst- en falsetstem, en bij de vrouwenstem drie: borst-, middel of falset- en kopstem. *v. Amelsvoort.*

Register-accountant. Ter bescherming van den titel accountant, zoolang eenige wettelijke regeling van het beroep zich laat wachten, wordt door de georganiseerde accountants in Nederland gepoogd te komen tot een register, waarin de op grond van zekere studie en examens erkende accountant wordt ingeschreven, wat hem recht geeft op den titel register-accountant in tegenstelling tot den onbeschermden titel accountant. *C. Janssens.*

Registerton, → Tonnenmaat.

Registratie is de aanteekening van den geheelen of gedeeltelijken inhoud van een akte in daartoe bestemde ambtelijke registers. Alle akten kunnen worden geregistreerd. R. is in het Ned. recht slechts verplicht ten aanzien van: 1° akten, waarop een evenredig recht verschuldigd is, 2° akten van notarissen en deurwaarders en door griffiers opgemaakte akten van protest van handelspapier en 3° alle akten, die genoemd worden in een notarieele akte . In België is de registratie verplicht t.a.v. de openbare en authentieke akten, vnl. de notarieele akten; de exploiten van de deurwaarders en de gerechtelijke akten. Eveneens is verplicht te registreeren zekere onderhandsche akten, o.m. de akten van overdracht in eigendom van onroerende goederen; de overdrachten van handelszaken en burgerlijke cliëntele; de akten van jacht en verhuring. Voor de overige akten is de r. slechts verplicht, wanneer men van het stuk gebruik maakt in rechte of voor een gevestigde overheid. De r. wordt op het stuk vermeld en verplicht tot betaling van een vast of evenredig recht (registratierecht of registratiebelasting). Voor onderhandsche akten brengt de r. mede, dat haar bestaan voortaan ook tegenover derden vaststaat (Ned. B.W. art. 1917). Akten betreffende arbeidsovereenkomsten zijn in Ned. vrij van r. of worden, indien deze formaliteit wordt gewenscht, kosteloos geregistreerd (B. W. art. 1637ij). De r. is geregeld in de wet van 22 Maart 1917, Stbl. 243 (Registratiewet 1917). In België berust de r. nog steeds op de wet van 22 Frimaire jaar VII. *v. d. Kamp/Rondou.*

Registratierecht. De gewijzigde Ned. wet van 22 Maart 1917 houdt, naast de voorschriften betreffende het registreeren van akten, eenige heffingen in. Deze worden onderscheiden in vaste en evenredige rechten. De vaste rechten dragen economisch het karakter van een → retributie; zij zijn verschuldigd wegens het doen registreeren van bepaalde akten. Het tarief is 0,30 gld. (voor huiselijke papieren, kaarten, enz.) of 1,50 gld. (beide bedragen tijdelijk verhoogd met 20 opcenten). De evenredige rechten zijn zuivere belastingen. Zij worden geheven: a) van akten, houdende overdracht onder bezwarenden titel van binnen Nederland gelegen of gevestigde onroerende zaken; het recht bedraagt $2^1/_2$% (in sommige gevallen $^1/_2$%) van de verkoopwaarde, tijdelijk verhoogd met 20 opcenten. b) Wegens overdracht van aandeelen in naamlooze vennootschappen, welker vermogen voor het grootste gedeelte uit onroerende goederen bestaat; het bedrag van het recht is gelijk aan dat onder a; bij de berekening wordt de waarde van de in de N.V. aanwezige onroerende zaken in aanmerking genomen. c) Wegens het samenbrengen van vermogen in naaml. vennootschappen, commanditaire venn. op aandeelen en andere venn., welker kapitaal geheel of gedeeltelijk in aandeelen is verdeeld; het recht bedraagt $2^1/_2$ % over het gestorte kapitaal en $^1/_4$ % over het geplaatste kapitaal, dat niet is gestort; bij latere storting hiervan is $2^1/_4$ % verschuldigd. d) Ter zake van verkoopingen van roerende zaken, welke in het openbaar bij opbod, afslag of inschrijving worden gehouden; het bedraagt $^1/_2$ % van de opbrengst, tijdelijk verhoogd met 20 opcenten. De opbrengst van r. bedroeg over 1936: 9 760 300 gld.

Lit.: Dubois, De Registratiewet 1917 (serie Ned. Belastingrecht, [2]1932); Ittmann, De Registratiewet 1917 ([2]1928, met supplementen). *M. Smeets.*

In België onderscheidt men vlg. het huidig tarief vaste, evenredige en klimmende rechten. De vaste rechten zijn zooals in Ned. behoudens in enkele uitzonderlijke gevallen te beschouwen als het salaris van den ontvanger. In de meeste gevallen bedragen zij 15 frs. De evenredige rechten zijn zeer uiteenloopend en veranderen naargelang den aard der akten. De voornaamste zijn: a) de rechten verschuldigd op huurceelen: 0,15% op den globalen huurprijs van alle huur- of pachtjaren; b) de rechten verschuldigd op den afstand van handelszaak: 5% op den prijs, verhoogd met de lasten; c) op de akten van verkoop van onroerende goederen: 9% op de verkoopswaarde, behoudens wat betreft de kleine landelijke eigendommen en de goedkoope woningen, voor welke het tarief op 5% is bepaald; d) op de akten der Belg. vennootschappen (akten van stichting, wijziging of verlenging): 1,50% op het bedrag der inbrengen of der kapitaalsverhooging; e) op de akten van schenking. Hier verandert het toe te passen tarief naargelang den graad van bloed- of aanverwantschap tusschen den schenker en den begiftigde: 1° tusschen ouders en kinderen: 5%; 2° tusschen echt-

genooten zonder gemeene kinderen: 15%; 3° tusschen broers en zusters: 20%; 4° tusschen ooms of tantes en neven of nichten: 24%; 5° tusschen oudooms of oudtantes en achterneven of achternichten: 24%; 6° tusschen alle andere personen: 28%.

De klimmende rechten zijn die, welke, zonder procentsgewijs te zijn, veranderen naargelang de waarden opgegeven in de akte. Het voornaamste van deze rechten is dat, geïnd op de akten van vreemde vennootschappen.

Het totaal der ontvangsten van het dienstjaar 1936 bedroeg voor de registratie en overschrijvingsrechten 494 751 383 frs. *Rondou.*

Lit.: K. Bergé, Leerb. der registratie (I-III 1934-'36).

Registratuur (handel), de ordening en de bewaring van geschriften. Doel hiervan is deze steeds gemakkelijk en snel te kunnen terugvinden. Voor de ordening komen verschillende gezichtspunten in aanmerking, waarvan de voornaamste zijn: 1° de chronologische r. De stukken worden hierbij in tijdsvolgorde opgeborgen. Alleen is ze slechts dan bruikbaar, wanneer de tijd het eenige overwegende ordeningsgezichtspunt is. Meestal komt ze echter voor gecombineerd met een andere ordening. 2° De alphabetische r., veelal gebruikelijk voor personen. 3° De numerieke r., doorloopend of systematisch, zooals dit geschiedt in het → decimaal-stelsel. 4° De ordening naar onderwerp.

Naar de wijze van bewaring onderscheidt men: 1° de horizontale r., waarbij de geschriften al of niet gerangschikt, los, in bandjes of in mappen op elkaar gelegd worden. 2° De verticale of staande r., waarbij de geschriften, meestal in → ordners, staande worden opgeborgen; 3° De verticale hangregistratuur, waarbij de mappen worden opgehangen. *C. Janssens.*

Van staatswege heeft men twee soorten registers, 1° met tusschenkomst van een openbaar ambtenaar. Hiervoor zie men de bijz. artikelen, als → Bevolkingsregisters, → Bureau voor den industrieelen eigendom, → Handelsregister, Hypotheekregisters (in het art. → Hypotheek), → Kadaster, → Registers van den burgerlijken stand, → Registratie en → Scheepvaart (D). 2° In het Ned. recht leveren de zonder tusschenkomst van een openbaar ambtenaar opgemaakte, onderhands geteekende reg. geen bewijs op ten voordeele van dengene, die ze geschreven heeft. In bepaalde gevallen strekken zij tot bewijs tegen hem. In de overige gevallen is de bewijskracht in zijn nadeel aan het oordeel van den rechter overgelaten (B. W. art. 1911 en 1918). Ten aanzien van de aanteekeningen van een koopman is de rechter vrij hieraan ten voordeele van den koopman zoodanige bewijskracht toe te kennen, als hem goed dunkt (W. v. K. art. 7). De beoordeeling der bewijskracht van scheepsdagboeken is geheel aan den rechter overgelaten (W. v. K. art. 356). *v. d. Kamp.*

In het Belg. recht gelden de huiselijke papieren en de registers niet als bewijs ten voordeele van hem, die ze geschreven heeft. Zij gelden als bewijs tegen hem: 1° in alle gevallen, waarin zij een ontvangen betaling uitdrukkelijk vermelden; 2° wanneer zij uitdrukkelijk vermelden, dat de aanteekening geschied is om te voorzien in het gemis van een titel ten behoeve van hem, tot wiens voordeel zij een verbintenis uitdrukken (B.W. art. 1331).

In afwijking van bovengemeld beginsel kunnen de regelmatig gehouden koopmansboeken als bewijs tusschen kooplieden door de rechtbank worden aanvaard (W.v.K. art. 20). *Rondou.*

Registreerballon (meteor.), → Luchtballon (als hulpmiddel bij de meteor.).

Regius, 1° (ook: de Roy) Henricus, Ned. wijsgeer. * 1598, † 1679. Een der eerste aanhangers van het Cartesianisme te Utrecht; keerde zich later van Descartes af.

Lit.: M. J. A. de Vrijer, H. R., een Cartesiaansch hoogleeraar aan de Utrechtsche Hoogeschool (1917).

2° Martinus, priester. * 1549 te Ninove (O.-Vl.), † 29 Maart 1625 te Utrecht. Rondtrekkend missionaris in de Holl. Zending, herhaaldelijk gearresteerd, beboet en verbannen; volgens Sasbout → Vosmeer geschiedden op zijn voorspraak verscheidene wonderbare genezingen.

Lit.: Fruytier, in: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII).

Reglement (Belg. staatsrecht). Waar er sprake is van r., moet men onderscheid maken tusschen de alg. reglementen, uitgevaardigd door den koning [in Ned. heeten deze: algemeene maatregelen van bestuur (→ Wet)], en anderzijds de reglementen van inwendig bestuur en de politieverordeningen, uitgevaardigd door de prov. en gem. besturen, in Ned. verordening genaamd.

Krachtens art. 67 van de Belg. Grondwet maakt de koning de r. en besluiten, die noodig zijn voor de uitvoering der wetten, zonder deze nochtans te kunnen schorsen of hun uitvoering te verhinderen. Het reglementatierecht van den koning is dus beperkt door de wet zelf; onder voorwendsel van uitvoering eener wet mag de koning deze niet overtreden, wijzigen of aanvullen, hij mag geen verplichtingen aan de burgers opleggen, die de wetgever niet voorzien heeft.

Der. van inwendig bestuur en de politieverordeningen van prov. aard zijn uitgevaardigd door den prov. raad (prov. wet art. 85). Deze r. mogen niet in strijd zijn met de alg. reglementen. Zij mogen niet betrekking hebben op voorwerpen, die reeds geregeld zijn door een wet of door een alg. reglement. Daarenboven is dit reglementatierecht beperkt tot de aangelegenheden van prov. belang en die binnen de bevoegdheid vallen van de provincie als administratief organisme.

Dezelfde beginselen gelden „mutatis mutandis" voor het reglementatierecht van de gemeenten. Art. 78 van de gemeentewet voorziet, dat de gemeenteraad r. treft van gewoon beheer alsook verordeningen van gem. politie. De voornaamste voorwerpen, die binnen de bevoegdheid van het reglementatierecht der gemeenten vallen, zijn de volgende: 1° al wat de veiligheid betreft van het verkeer op de straten, openbare wegen, plaatsen, kaden, enz.; 2° de beteugeling van alle misdrijven tegen de openbare rust; 3° het behoud van de goede orde op de markten, fooren, openbare vermakelijkheden, vertooningen, herbergen, enz.; 4° het toezicht op de eetwaren, die openbaar te koop worden aangeboden; 5° de voorkoming en bestrijding van rampen, besmettelijke ziekten, enz.; 6° de voorkoming van de schade, die zou kunnen veroorzaakt worden door in vrijheid dolende krankzinnigen en dieren, enz. Deze opsomming is echter niet beperkend.

Lit.: M. Vauthier, Précis de Droit Administratif (1928). *Rondou.*

Nederland. Reglement van Orde. a) Het R. v. O. van den Ministerraad, vastgesteld bij K. B. van 27 Sept. 1905 (Stbl. 59), regelt o.m., over welke onderwerpen van regeeringsbelang in het bijzonder in den Ministerraad beraadslaagd en besloten moet worden, o.a. de wetsontwerpen, ontwerpen van algemeene maatregelen van bestuur, verdragen, benoemingen van

hooge ambtenaren. Het r. bepaalt verder, dat de Raad uit zijn midden een voorzitter kiest, telkens voor 1 jaar (minister-president), en geeft voorschriften voor de regeling der werkzaamheden.

b) R. v. O. van de Eerste en Tweede Kamer, vastgesteld resp. bij K. B. van 3 Aug. en 17 Oct. 1888, herhaaldelijk gewijzigd, behelst een uitvoerige regeling van de werkzaamheden der Kamers, o.a. het onderzoek der geloofsbrieven, bevoegdheden van den voorzitter, de orde der vergaderingen, de stemmingen, de wijze van behandeling der wetsontwerpen, enz. *Struycken.*

Reglementeering, → Bordeel; Prostitutie.

Regletten, typographische reepen „wit" ter dikte van $^1/_2$ of 1 augustijn, of ter dikte van 16 of 18 typogr. punten.

Regnard, Jean-François, ontegensprekelijk Molière's schitterendste opvolger, een der grondleggers van de 18e-eeuwsche comedie. * 7 Febr. 1655 te Parijs, † 1710 in zijn kasteel bij Dourdan. Bereisde vele landen en beleefde niet minder avonturen. R. schreef voor den Ital. troep te Parijs veel geestige, kleine stukjes, het meerendeel in samenwerking met Dufresny; o.a. La Descente de Mezzetin aux enfers (1689); La Foire Saint-Germain (1695). Vanaf 1696 werkte hij uitsluitend voor Le Théâtre français, waar zijn volmaaktste, naar de Klassieke traditie opgevatte comedies ten tooneele verschenen, nl.: Le Joueur (1696), Les Ménechmes (1705) en Le Légataire universel (1708).

R. mist Molière's ruim-omvattenden blik en algemeen menschelijke levensphilosophie. Zijn lach evenwel klinkt helder en onbedorven, al is hij veelal wild en niet genuanceerd. R.'s handigheid in het vlechten en ontvlechten van moeilijke situaties is groot. Kenners noemden zijn taal wel eens „la perfection du style comique", maar overdreven.

Uitg.: Oeuvres, door E. Fournier (2 dln.); Théâtre door L. Moland: Théâtre choisi d. G. Roth. (2 dln. 1913). — Lit.: A. Hallais, R. (1929). *Willemyns.*

Regnault, Henri Victor, natuur- en scheikundige. * 21 Juli 1810 te Aken, † 19 Jan. 1878 te Auteuil bij Parijs. Hij was 1854-'70 directeur van de porseleinfabriek te Sèvres. Verrichtte zeer veel precisiemetingen op het gebied van de warmteleer, die van groot nut voor verdere onderzoekingen waren. Zoo onderzocht hij de samendrukbaarheid en de uitzetting van gassen en vloeistoffen, bepaalde de verdampingswarmte van vele stoffen, alsook de soortelijke warmte. Hij construeerde een kwikmanometer voor hooge drukken en ontdekte tetrachloorkoolstof.

Werken: Relation des expériences, entreprises pour déterminer les lois et les données physiques nécessaires au calcul des machines à feu (3 dln. 1847-'70); Cours élémentaire de Chimie (2 dln. 1847-'49). — Lit.: Dumas, Eloge hist. de H.V.R. (1881). *J. v. Santen.*

Régnier, 1° Henri de, Fransch dichter en romanschrijver, een der hoofden van het tweede geslacht der Symbolistische school. * 28 Dec. 1864 te Honfleur (Calvados), † 23 Mei 1936 te Parijs (?). Leerling van Leconte de Lisle en Hérédia, wiens dochter (schreef onder pseud. Gérard d'Houville) hij huwde in 1896. Naast vele psychologische, ietwat te gekunstelde, doch in rijk geschakeerd proza geschreven romans, gaf hij fijn genuanceerde reisverhalen, maar vooral gedichtenbundels in meestal vrijen versvorm. Lid v. d. Acad. Franç. sinds 1911. Zijn werken, hoofdzakelijk zijn romans, baden in een zwoele atmosfeer; te vermijden om hun erotisch karakter. R.'s invloed was groot.

Werken. O. a. poezie: Poèmes anciens et romanesques (1890); Les Jeux rustiques et divins (1897); La Cité des Eaux (1902); Vestigia flammae (1921). Romans: La Double Maîtresse (1900); Le Bon plaisir (1902); Le Passé vivant (1905); L'Illusion héroïque de Tito-Bassi (1916); Divertissement provincial (1925). Reisindrukken: Esquisses vénitiennes (1906 en 1920); Nos rencontres (1931). — Lit.: R. Honnert, H. de R., son oeuvre (1923). *Willemyns.*

2° Mathurin, Fransch dichter. * 21 Dec. 1573 te Chartres; † 22 Oct. 1613 te Rouen. Een der knapste vertegenwoordigers van de onafhankelijke letterk. van het begin der 17e eeuw, vijandig tegenover de klassieke leer. Naast zijn soms rake, scherpgeteekende satyres (o.a. tegen Malherbe en zijn school), beoefende hij schier alle dichtsoorten; zijn werk is echter vaak zedeloos van inhoud. Zijn kunst vertoont een overdadige, weelderige fantasie, doch ze is dikwijls brutaal en onbetamelijk. Zijn zeer ontgoochelende en sceptische levensphilosophie kan vergeleken worden met die van Montaigne. *Willemyns.*

Uitg.: Oeuvres complètes, d. Courbet (1869); J. Plattard (1930). — Lit.: J. Vianey, M. R. (1896).

Regoer, de zwarte aarde van Dekkan (Britsch-Indië), die zeer geschikt is voor den katoenbouw. R. is een verweeringsbodem, ontstaan uit de bazaltlagen van N. Dekkan, die de hellingen van de O. Ghats en de rivierdalen bedekt.

Regout, 1° Edmond Robert Hubert, staatsman; kleinzoon van 3°, broer van 2°. * 4 Juni 1863 te Maastricht, † 18 Jan. 1913 te Den Haag. Officier van Justitie te Amsterdam, sedert 1910 minister van Justitie in hetzelfde ministerie, waar zijn broer als minister van Waterstaat optrad. Zijn belangrijkste werk was het tot stand brengen der zedelijkheidswetten, waaromtrent hem veel critiek gewerd van liberale en socialistische zijde. *Thewissen.*

2° Louis W. H., staatsman; kleinzoon van 3°, broer van 1°. * 27 Oct. 1861 te Maastricht, † 27 Oct. 1915 te Rome. Studeerde te Luik, waar hij in 1881 civiel ingenieur werd, vervolgens nog rechten en sociale wetenschappen aan de univ. van Amsterdam, waar hij in 1896 promoveerde tot doctor in de rechten op proefschrift: Arbeidsverzekering. Terug in Maastricht, werd hij terstond lid der Prov. Staten en na twee jaar lid van Gedep. Staten. Sedert 1904 lid der Eerste Kamer, waar hij zijn vader opvolgde. In 1909 werd R. minister van Waterstaat. Spoorwegenaanleg had vooral zijn aandacht. Van hem is de eerste opzet en afwikkeling der Maaskanalisatie. In 1913 afgetreden als minister wegens de verkiezingen, werd hij door Brabant weer naar de Eerste Kamer gezonden. Ofschoon R. geen opleiding als diplomaat genoot, werd hij bij de instelling van het gezantschap bij den paus in den Wereldoorlog op deze gezantschapsplaats benoemd op 12 Juli 1915. Te Rome overleed R. vrij spoedig. *Thewissen.*

3° Petrus Dominicus, Ned. industrieel; grootvader van 1° en 2°. * 23 Maart 1801 te Maastricht, † 18 Febr. 1878 te Vaeshartelt (Meerssen). Stichtte in 1834 in Maastricht een kristal- en aardewerkfabriek, welke nu nog onder den naam „Sphinx" bestaat, en die het begin vormde van de thans bestaande uitgebreide Z. Limb. tegel- en aardewerkindustrie. R. werd in 1845 mede-oprichter van de Aken-Maastrichtsche spoorwegmaatschappij. In 1850 richtte hij een gasfabriek op, waarbij i.p.v. ijzeren, glazen gasbuizen werden ingevoerd. Op den duur hebben deze echter

niet voldaan. In 1849 werd R. lid van de Eerste Kamer, waarin hij zich o.a. verzette tegen den onbeperkten vrijhandel en voor bescherming der industrie door het heffen van invoerrechten op buitenlandsche artikelen pleitte.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI). *Hoogeveen.*

Regres (Ned. recht) is het verhaal nemen door den houder van een handelspapier, dat niet geaccepteerd of betaald werd, op een zijner voormannen, te weten den → trekker, → nemer of → endossanten. Voor het recht van r. is vereischt, dat van de niet-acceptatie of de niet-betaling blijkt uit een akte van tijdig gedaan → protest of daarmede gelijkgestelde verklaring. In dat geval kan de houder zijn voormannen, die hoofdelijk jegens hem aansprakelijk zijn voor de in het papier uitgedrukte som, met rente en eventueele protestkosten, naar verkiezing aanspreken, zonder door zijn keuze zijn rechten jegens de anderen te verliezen.

Bij gebreke van tijdig protest of daarmede gelijkstaande vaststelling van non-acceptatie of non-betaling vervalt weliswaar het regresrecht, doch is niettemin de trekker tot vrijwaring jegens den houder verplicht, tenzij hij bewijst dat de betrokkene op den vervaldag het noodige → fonds in handen had [W.v.K., Boek I, titel VI, afd. 7 (voor de wissel) en titel VII, afd. 6 (voor de chèque)]. *Ariëns.*

Voor België gelden dezelfde hoofdbeginselen. Zij zijn georganiseerd door de art. 43 vlg. van de internat. Conventie van Genève van 7 Juni 1930, tot eenmaking van het wisselrecht, door de Belg. Kamer aangenomen en tot wet gepromulgeerd op 31 Dec. 1933. *Rondou.*

Regressie, 1° (geol.) naam voor een zich terugtrekken van de zee ten gevolge van een relatieve daling van het zee-niveau, in tegenstelling met een transgressie, waarbij de zeespiegel rijst. R. wordt veroorzaakt door → bodembewegingen of door → eustatische zeespiegel-schommelingen. Terwijl een transgressie zich in het stratigraphisch profiel uit door het optreden van mariene sedimenten, dikwijls beginnend met een brandingsconglomeraat, uit zich een r. dikwijls door een stratigraphisch hiaat. → Stratigraphie. *Jong.*

2° (Biologie) Vroeger bedoelde men met r. het ontbreken van een bepaalde overeenkomst tusschen twee variabele eigenschappen; thans duidt zij de verhouding aan tusschen twee of meer veranderlijke eigenschappen, waarbij de eene als onafhankelijk, de andere als afhankelijk wordt beschouwd. *Dumon.*

3° In de psycho-analyse wordt onder r. verstaan een terugvallen in een toestand, dien men te boven was gekomen. Men spreekt van de r. van de → libido ; daar beteekent r. een terugkeer tot een vroegeren vorm van bevrediging ten gevolge van een verdringing. In de statistiek beteekent r. een terugkeer tot een gemiddelde waarde. De regressie-coëfficiënt geeft aan de grootte van de regressie.

Regressief (philol.) duidt, in tegenstelling met progressief, aan dat een klank een (al dan niet onmiddellijk) voorafgaanden klank beïnvloedt. Voorbeeld van regressieve assimilatie: pollepel i.p.v. potlepel, van r. dissimilatie: Limburgsch malmer i.p.v. marmer.

Regulair kristalstelsel, een → kristalstelsel, gekenmerkt door tenminste 3 tweetallige en 4 drietallige symmetrie-assen. Dit is de hoogst bereikbare symmetrie in het rijk der kristallen. Enkele belangrijke vormen zijn: kubus, octaëder, pentagondodekaëder, rhombendodekaëder, tetraëder. In dit stelsel kristalliseeren vele elementen: diamant, goud, koper, platina; chloriden: fluoriet en steenzout; sulfiden: pyriet, loodglans; oxyden: spinel, magnetiet, en enkele silicaten: granaat, leuciet. Zie afbeelding 1-6 in kolom 685/6 in deel XV. *Jong.*

Regulares, → Echinoidea.

Regulateur (techn.), apparaat ter bevordering van den regelmatigen gang eener machine. Vindt vnl. toepassing bij stoommachines, waar de stoomtoelaat beïnvloed wordt door den stand van twee draaiende gewichten onder invloed van de centrifugaalkracht. De gewichten, die door de machine bewogen worden, gaan verder uit elkander bij snelleren, en meer naar elkaar toe bij langzameren loop en deelen deze beweging mede aan een stang, die op een klep in den stoomtoevoer of op de stoomschuifbeweging werkt. *Beukers.*

Regulier (Lat. regularis = volgens een regel levend), mannelijke of vrouwelijke kloosterling, die in een eigenlijke → orde geloften heeft afgelegd (C.I.C. can. 488, 7°). Soms wordt r. ook in een oneigenlijken, ruimeren zin gebruikt, nl. van kloosterling in het algemeen; aldus wanneer gesproken wordt van regulieren tegenover seculieren (wereldgeestelijken). *Schweigman.*

Reguliere Derde Orde of Kloosterlijke Derde Orde, → Derde Orden.

Reguliere functie (wisk.). Een in zeker gebied G van het complexe vlak (→ Complex getal) eenwaardige functie, die in ieder punt van G een → differentiaal-quotiënt bezit, heeft een in G reg. f. Men noemt een zoodanige functie ook wel regelmatig, holomorph, monogeen of analytisch.

Reguliere kanunniken, → Kanunniken (2°).

Reguline, merknaam voor agar-agar, gedrenkt met cascara-extract, in de geneeskunde gebruikt als laxeermiddel.

Regulus, → Goudhaantje.

Regulus, α Leonis, de helderste ster van het sterrenbeeld de → Leeuw. De magnitude bedraagt 1,34; de spectraalklasse is B8, de afstand 56 lichtjaren.

Regulus, Marcus Atilius, → Atilius (1°).

Rehabilitatie (faillissementsrecht). Ten verzoeke van den vroegeren gefailleerde of diens erfgenamen kan de rechter vaststellen, dat alle erkende schuldeischers ten genoegen van elk hunner zijn voldaan. In het Ned. recht heeft deze r. geen rechtsgevolgen; naar art. 592 Belg. Handelswetboek kan eerst de gerehabiliteerde koopman weer ter beurze komen, en als raadsman of vertegenwoordiger voor de handelsrechtbank verschijnen. Zie → Faillissement. *Petit.*

Rehobot (Hebr., = ruimte), Bijbelsche naam van een bron, die de dienaren van Isaäc groeven ten tijde van hun twisten met de herders van Gerar (Gen. 26.22); men zoekt haar in Er Roecheibe, ten Z. W. van Bersabee. De naam, die in Gen. 26.22 verklaard wordt met de woorden: „Nu heeft Jahweh ons ruimte gegeven en kunnen wij vruchtbaar zijn in het land”, komt veel voor op Prot. bedehuizen. *A. v. d. Born.*

Re-Hor-Achte, → Re.

Reichardt, Johann Friedrich, componist. * 25 Nov. 1752 te Koningsbergen, † 27 Juni 1814 te Giebichenstein. Was o.a. kapelmeester bij Frederik den Grooten. Zijn liederen nemen een voorname plaats in tusschen de zgn. Berliner Oden en Schubert's liederen.

Werken: vooral geschriften, o.a. reisbrieven ;

verder vocale en instr. werken. — Lit.: G. Heinrichs, J. F. R. (1922); Schletterer, J. F. R. (1928).

Reichenau, 1° eiland in de Untersee, den Z. W. uitlooper van het Bodenmeer. Behoort tot Baden (47°42'N., 9°4'O.). Ong. 5 km lang en 1,5 km breed; in den Z. O. hoek door dam met het vasteland verbonden. Drie plaatsjes: Ober-, Mitten- en Niederzell (samen ca. 2 400 inw., vnl. Kath.). Vruchten, wijn. Munster in Mittenzell (11e e.), Stiftskirchen in Niederzell (12e e.) en Oberzell (10e e.).

Vroeger lag op R. de bekende abdij Reichenau, die zeer grooten invloed had op Duitschlands cultuur, literatuur en kunst in de vroege M. E. In 724 door Karel Martel als eerste Benedictijner klooster op den rechter Rijnoever gesticht. Het telde vele beroemde abten en monniken en bezat een vermaarde kloosterschool. In 1540 werd het met het bisdom Konstanz vereenigd en in 1863 geseculariseerd.

Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII).

2° Badplaats in Neder-Oostenrijk aan de Schwarza in het Höllental. Ca. 5 000 inw. (vnl. Kath.).

Reichenbach, 1° stad in Saksen, gelegen aan de Göltzsch, aan den voet van het Ertsgebergte (IX 576 E3). Ca. 32 500 inw. (3% Kath.). Textielcentrum met ca. 400 textielbedrijven en hoogere textielschool.

2° Stad in Neder-Silezië, aan den N. O. voet van het Eulengebergte (IX 576 G3); ca. 17 500 inw. (33% Kath.).

Reichenberg (Tsjechisch: Liberec), stad in Bohemen aan den voet van het Reuzengebergte (X 577 C/D 1); ca. 35 000 inw. (vnl. Kath.), met de industrieele voorsteden 70 000. Historische textielindustrie. In de omgeving glasblazerijen.

Reichenhall, plaats in Z. Beieren aan de Saalach (IV 328 G4), 470 m boven zee. Ca. 8 300 inw. (vnl. Kath.). R. is een bekende badplaats met talrijke bronnen, w.o. met een zoutgehalte van 24%. Als herstellingsoord voor ziekten der ademhalingsorganen en voor hartkwalen veel bezocht. Van R. loopt een kabelbaantje naar den Predigtstuhl (1 614 m). Wintersport. Vlieghaven. *v. Wijk.*

Reichensperger, August, Kath. staatsman. * 22 Maart 1808 te Koblenz, † 16 Juli 1895 te Keulen. Met zijn broeder Peter (* 28 Juni 1810 te Koblenz, † 31 Dec. 1892 te Berlijn) een der stichters van de Centrum-partij.

Reichersberg bij Passau, klooster van Augustijner kanunniken; gesticht in 1084; beroemd door proost Gerhoh en zijn broeder Arno, die in de 12e eeuw ijverden voor de hervorming der geestelijkheid. R. bezit een kostbaar archief (ca. 2 000 oorkonden) en een groote bibliotheek (ca. 20 000 dln.). *Th. Heijman.*

Reichert, Karl Bogislaus, anatoom. * 20 Dec. 1811 te Rastenbirg (O. Pruisen), † 21 Dec. 1883 te Berlijn. In 1858 prof. te Berlijn. Ontwikkelings- en weefselleer hebben aan R. veel te danken; hij paste o.a. de celleer toe op de embryologie.

Reichsanzeiger, de te Berlijn verschijnende staatscourant voor het geheele Duitsche rijk.

Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold, Duitsche politieke organisatie, gesticht 22 Febr. 1924, van alle voorstanders, vnl. oud-strijders, van den republikeinschen en democratischen staatsvorm, op grond van de constitutie van Weimar; ontbonden in 1933.

Reichskammergericht, hoogste gerechtshof naast den Reichshofrat in het oude Duitsche Rijk (tot 1806); gesticht door den Rijksdag van Worms in 1495 Na 1648 moest de helft der leden Protestantsch, de helft Katholiek zijn. Het zetelde eerst te Frankfort en na vele wisselingen vanaf 1693 te Wetzlar. *v. Gorkom.*

Lit.: Smend, Das Reichskammergericht (I 1911).

Reichspost, hoofdorgaan der Oostenrijksche Katholieken. In 1893 te Weenen gesticht. De Reichspost is tot 1933 het voornaamste blad der Katholieke sociale partij geweest, en droeg den in vele opzichten voor Oostenrijk kenmerkenden ondertitel: onafhankelijk dagblad voor het Christelijke volk. Dit Weensche blad is heel vaak officieus geweest en wordt, vooral sinds Oostenrijk een autoritaire corporatieve staat is geworden, dikwerf door de hoogste autoriteiten en ook door het Vaderlandsche front als spreekbuis gebruikt. De tegenwoordige hoofdredacteur is staatsraad dr. F. Funder. *Oostendorp.*

Reichs Rundfunk Gesellschaft, het centrale punt voor het programmatisch gedeelte van het Duitsche omroepbestel. Onder haar ressorteeren de regionale omroep-organisaties. De R. R. G. heeft haar verbindingen met auteurs en componisten via de „Stagma” (Staatlich genehmigte Gesellschaft der Verwertung musikalischer Aufführungsrechte), via „Ammre” (Instituut voor de auteursrechten voor mechanische muziek) en via de „Gesellschaft für literarische Senderechte”. Met handel en industrie via de „Reichs Rundfunk Kammer”. De berichtgeving geschiedt via de „Dradag” (Drahtloser Dienst A.G.). De zenders worden in Duitschland geëxploiteerd door het Reichs Postministerium. In exploitatie zijn: 1 langegolfzender (Zeesen), 24 stations op midden-golven en 12 stations op korte golven. De luisteraars betalen in Duitschland een licentie ad 24 r. m. per jaar, te betalen per maand of per trimester. Radio-centrales zijn in Duitschland geautoriseerd bij decreet van 29 Dec. 1931. Per 31 Jan. 1933 waren er in Duitschland 112 radiocentrales met 20 343 aangeslotenen. Het totaal aantal ingeschreven luisteraars bedroeg per 30 Sept. 1937 in Duitschland: 8 412 848. *P. Speet.*

Reichstadt, hertog van, (Napoleon II), de „koning van Rome”, „l'Aiglon” van het drama van Rostan met dezen titel, zoon van Napoleon en Maria Louise. * 20 Maart 1810 te Parijs, † 22 Juli 1832 te Schönbrunn. R. hoopte, als koning van Frankrijk de Napoleontische traditie door te zetten, maar Metternich hield hem in Oostenrijk, waar hij van keizer Frans een militairen rang en het hertogdom R. kreeg (Bohemen).

De hertog van Reichstadt.

De actieve prins kwijnde in onvervulde idealen en stierf aan long-tuberculose. *V. Claassen.*

Lit.: Bourgoing, Le fils de Napoléon (1932).

Reid, 1° Thomas, Schotsch wijsgeer. * 1710 te Strachan, † 1796 te Glasgow. Hoogleeraar te Aberdeen en Glasgow. Aanvankelijk aanhanger van Berkeley,

kwam R. uit reactie tegen het scepticisme van → Hume tot een eigen kennisleer, die de beoordeeling van waar of valsch aan den common sense, het gezonde menschelijk verstand, toeschrijft, en de zekerheid van de objectiviteit der kennis daarop baseert. Daarmede werd R. de voorman van de → Schotsche school. *F. Sassen.*

Werken: Inquiry into the human mind on the principles of common sense; Essay on the intellectual powers of man; On the active powers of man. — Lit.: F. Harrison, The phil. of common sense (Londen 1907); F. Sassen, Nieuwere Wijsbegeerte tot Kant (1933).

2° Thomas Mayne, romanschrijver. * 4 April 1818 te Ballyroney (Ierland), † 22 Oct. 1883 te Londen. Ging als jongen naar Mexico, waar hij een avontuurlijk leven leidde. Na zijn terugkomst in Engeland begon hij te schrijven. Vooral bekend om zijn spannende jongensboeken: The Scalp Hunters; Boy Hunters; Young Voyagers.

Reidans, oorspronkelijk koordans in lange rei of rondedans in kring. Het is de oudste dansvorm der menschheid (rotsteekening Cogul in Spanje, uit het Palaeolithicum). Bloeitijdperk valt in de Grieksche Oudheid (→ Griekenland, sub Grieksche dans, kol. 358). Ook de eerste Christenen dansten hun religieuze dansen in reien; de Germanen kenden voorjaarsreien, nu nog inheemsch op de Färöer. In de middeleeuwen ontwikkelde zich een tegenstelling tusschen rei en dans; de eerste wordt voortaan gebruikt voor den zgn. voordans (→ Dans). Ten slotte ging de naam rei in het volksgebruik over op den springdans in $^2/_4$ maat [Ringelrei, Hopelrei (Duitschland)]. In onzen tijd poogden jeugdgroepen weer contact te krijgen met oude, vergeten volksdansen, welke zij in Ned. aanvankelijk beoefenden onder den naam reidans (mevr. Brom-Struick, Reidansen I en II). Momenteel is de naam r. in onbruik geraakt en spreekt men liever van herleving van → volksdans. *Terlingen-Lücker.*

Reiderland, waterschap in het O. der prov. Groningen (XII 448 E3), ten O. van het waterschap Oldambt tot de Duitsche grens, in het N. tot den Oostwolder-, Finsterwolder-, Reiderwolder- en den Stadspolder, in het Z. tot Oude Pekela en even ten Z. van Blijham en Bellingwolde. Het bestaat bijna geheel uit polders; alleen de hoogten van Beerta en Finsterwolde zijn boezemland. De boezem bestaat uit drie kanalen, het Beersterdiep, de Buiten Tjamme en het Bellingwolder zijldiep, loozend op den Dollart. *Bouma.*

Reiffenberg, Frederik August, baron de, geschiedkundige. * 14 Nov. 1795 te Bergen, † 18 April 1850 te Brussel. Prof. te Leuven in 1822-'30, en te Luik in 1835, conservator der Kon. Bibliotheek in 1837 en eerste secretaris van de Commission royale d'histoire. Hij leverde een groot getal werken, meestal uitg. van bronnen van de vaderlandsche geschiedenis.

Werken: o.a. Chronique rimée de Philippe Mouskès (2 dln. 1836-'45); Monuments pour servir à l'hist.... de Namur, de Hainaut et de Luxembourg (5 dln. 1844-'48). — Lit.: Ch. Terlinden, La Commission royale d'histoire (1934, 87). *Willaert.*

Reiffenstuel, Anacletus, Minderbroeder. * 2 Juli 1642 bij Tegernsee, † 5 Oct. 1703 te Freising. Doceerde moraaltheologie en kerkel. recht. Bekend door zijn Theologia moralis (later door zijn ordebroeder Ricci, prof. te Innsbruck, omgewerkt) en door zijn eveneens meermalen uitgegeven Jus canonicum universum. Door dit standaardwerk behoort R. tot de klassieke canonisten. *v. d. Borne.*

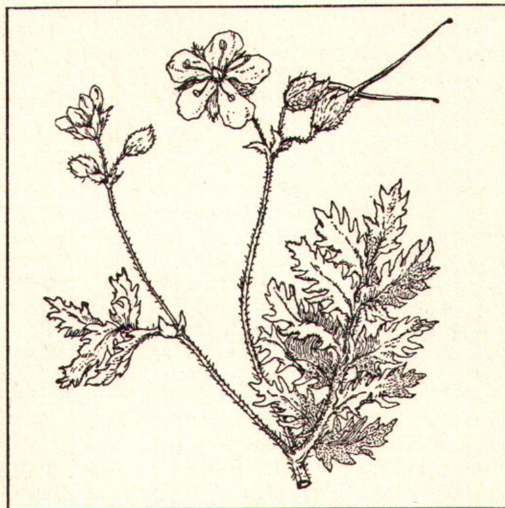
Lit.: Lex. Theol. Kirche (VIII); Contributi.... Storia dei Frati Min. (Trente 1926, 163 vlg.).

Reigers (Ardeidae), familie van vogels, steltloopers, van uiteenloopende grootte. Het wouwaapje (niet: woudaapje) is de kleinste vertegenwoordiger met een vleugellengte van 15 cm. Er behooren verder toe: purperreiger, groote en kleine zilverreiger, wachtreiger en roerdomp en de blauwe reiger (Ardea cinerea), met een vleugellengte van 45 cm. Prachtkleed: blauwgrijs, onderzijde wit. Pronkveeren aan de borst en op den schouder wit, die op den kop zwart. Jonge r. grauwer en zonder sierveeren. Ze nestelen in kolonies, meest in de lage streken van Nederland en elders, in hooge boomen, en soms in het riet. Er zijn in Ned. nog ca. 7 000 broedparen. Het voedsel bestaat uit visch, ratten, muizen, salamanders, insecten en schaaldieren. De vijf eieren zijn groenachtig blauw. De jongen verlaten na vijf weken het nest. De r. vliegt met S-vormig gekromden hals en uitgestrekte pooten. Het is een trekvogel, hoewel er verscheidene blijven overwinteren. *Bernink.*

Blauwe reiger.

Reigersbek (Erodium), een plantengeslacht van de fam. der ooievaarsbekken; komt met ong. 70 soorten in de gematigde streken voor; het zijn meestal kruidachtige planten met bladeren in een rozet en rose of blauwe bloemen, die alleen of in schermen staan;

Reigersbek (E. cicutarium).

de gesnavelde vruchten komen door schroefvormige hygroscopische bewegingen in den grond. In onze streken komt op zandgrond algemeen voor E. cicutarium met roode, rose of witte bloemen. In de duinen groeien de kleverige E. glutinosum met bijna witte bloemen en E. neglectum, met licht lila bloemen. *Bouman.*

Reigersbergh, Maria van, echtgenoote (1608) van Hugo de Groot. * 7 Oct. 1589 misschien te Boulogne, † 19 April 1653 te Den Haag, begraven in de Nieuwe Kerk te Delft bij haar man. Een krachtige natuur, liefdevolle trouwe echtgenoote, die voor haar man een sterke steun is geweest. Haar brieven (uitgeg. door Vollenhoven en Schotel, 1857) leeren ons de schrijfster van een zeer gunstigen kant kennen en zijn van belang voor een kijk op het leven van De Groot's gezin. Van R. is het plan der bekende ontsnapping van Hugo de Groot uit Loevestein.

Lit.: Fruin, Hugo de Groot en M. v. R. (in: Verspr. Geschr. IV). *J. D. M. Cornelissen.*

Reimann, Hans, Duitsch schrijver van humoresken en satyren. * 18 Nov. 1887 te Neusalz.

Voorn. werken: Tyll (1918); Sächs. Miniaturen (1922); Vergnügliches Handb. der dt. Sprache (1931); Quartett zu dritt (1932); Der wirkliche Knigge (1933).

Reimar van Hagenau of de Oude, de beste der minnezangers vóór Walther von der Vogelweide, wiens mededinger hij was, doch die hem na zijn dood verheerlijkte, uit het einde der 12e eeuw; gestorven vóór 1210. Hij bracht den Minnezang in steeds verfijnder vorm van den Elzas naar het hof te Weenen, waar hij als een soort hofdichter verbleef. *V. Mierlo.*

Uitg.: Vogt (in: Minnesangs Frühling). — Lit.: C. v. Kraus (in: Abhandl. der Bayer. Acad., 1919).

Reimarus, Hermann Samuel, wijsgeer der → Aufklärung. * 22 Dec. 1694 te Hamburg, † 1 Maart 1768 aldaar, waar hij prof. was voor Oostersche talen. Hij bewoog zich vnl. op philosophisch terrein; is deïst en hoort tot de school van Wolff. In zijn werken leverde hij een zeer sterke critiek op O. en N.T. Deze critiek is zuiver negatief en zonder waarde. Zijn geschriften zijn niet volledig uitgegeven.

Werken: o.a. Abhandl. v. d. vornehmsten Wahrheiten der natürl. Religion ([5]1791); Allg. Betrachtungen über die Triebe der Tiere ([4]1798). *C. Smits.*

Reim dich oder ich fresz dich (Duitsch) = Rijm, of ik verslind je (d.w.z. als het niet rijmt, deugt het niet). Titel van een hekeldicht door Hartmann Reinhold [pseud. van Gottfried W. Sacer (1635—'99), Nordhausen 1673] op het stuntelig gerijmel van zijn dagen. *C. Brouwer.*

Reimerswaal (Roemerswaal), stad op „Verdronken Beveland”, ontstaan vóór 1214, kreeg 1374 stadsrechten, bloeide ca. 1400 tot ca. 1525, vooral door zoutnering; daarna trad verval in door branden en dijkbreuken. Het volk begon weg te trekken, waartoe de plundering door de Watergeuzen 1573 bijdroeg; 1631 diende R. tot interneering van Spaansche soldaten en verlieten de laatste inwoners de stad.

Lit.: C. Slootmans, Wat de Schelde verzwolg (1934).

Reims, 1° arrondissementshoofdstad in het Fr. dept. Marne (XI 96 F2), op 83 m boven den zeespiegel gelegen in een ruime vlakte, beplant met druiven (Champagne). Ca. 115 000 inw. Aartsbisschopszetel. Talrijke onderwijsinstellingen en musea. Sterke vesting, militair vliegveld. Rondom de oude stad liggen de nieuwe industriewijken. In de eerste plaats is er fabricage van champagnewijn, daarnaast van biscuits, textiel, schoenen, linoleum en parfums. R. is een belangrijk verkeerscentrum.

Lit.: M. Legrand, R. (1932). *Heere.*

Bezienswaardigheden. Het voornaamste monument is de kathedraal Notre Dame, een hoofdmonument uit den bloeitijd der Gotiek, begonnen in 1211 (zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 112 in dl. XI en afb. 1 op de pl. t/o kol. 177 in dl. XII). Door alle eeuwen heen is er aan gewerkt en is ze uitgebreid, met behoud van den oorspronkelijken opzet (bijv. koorbalustrade van Viollet le Duc van 1865). In den Wereldoorlog verwoest, daarna met groote zorg weder opgebouwd en hersteld. Het is een driebeukige kruis-basilica met twee West-torens. Het dwarsschip is ook driebeukig, het koor daarentegen vijfbeukig. Verder vallen te vermelden: de abdijkerk St. Rémy, een Romaansch monument (begin 11e e.), later Gotisch verbouwd (1170 vlg.); de kerk St. Jacques (1190 begonnen, later sterk verbouwd); het aartsbisschoppelijk paleis, bezuiden de kathedraal. *v. Embden.*

Geschiedenis. Reims (Lat.: Durocortorum Remorum) was oorspr. de hoofdstad der → Remiërs. Had veel te lijden van de invallen der Barbaren, vnl. van de Wandalen (406) en van de Hunnen. Clovis werd te R. in 496 door den H. Remigius gedoopt. Later werden er de koningen van Frankrijk gezalfd en gekroond. De stad werd al vroeg een cultureel centrum van groote beteekenis. Een univ. werd er in 1547 door paus Paulus III opgericht. Gedurende den Wereldoorlog werd R. van 4 tot 12 September 1914 door de Duitsche legers bezet. Stad en kathedraal hadden onder de herhaalde beschietingen veel te lijden. R. is de vaderstad van den H. Joannes Baptista de la Salle. *De Schaepdrijver.*

2° Bisdom, later aartsbisdom (dioecesis Rhemensis); heeft vier suffragaan-bisdommen: Soissons, Châlons-sur-Marne, Beauvais en Amiens; het telt 40 dekanaten, 370 parochiën en ca. 500 000 zielen. Grootseminarie te Reims, klein-seminariën te R. en te Charleville. R. werd als bisdom op het einde der 3e e. gesticht. De H.H. Sixtus en Sinicius worden als de eerste bisschoppen vermeld. Wanneer R. tot aartsbisdom werd verheven, is niet met zekerheid bekend. Het was dit reeds ten tijde van Turpinus en van Hincmar. In de 10e e. was R. het voornaamste bisdom van het rijk. Het grootste gedeelte van België stond onder jurisdictie van zijn bisschop. In 1589 moest het een gedeelte van zijn gebied afstaan aan het nieuw opgerichte aartsbisdom Kamerijk. De Fr. Revolutie schafte het bisdom R. af; het werd echter in 1821 bij de nieuwe kerkelijke indeeling van Frankrijk als aartsbisdom hersteld.

Voornaamste bisschoppen: H. Remigius, H. Nivardus, Hincmar, kardinaal Willem I van Champagne (1176-1202), die van paus Alexander III het exclusief voorrecht voor de aartsbisschoppen van R. bekwam om de koningen van Frankrijk te zalven. Vele kerkelijke conciliën werden te R. gehouden. *De Schaepdrijver.*

Lit.: Gallia christiana (Parijs 1715-1865); La France catholique; annuaire du Clergé et des oeuvres (Parijs).

Rein, Wilhelm, Duitsch paedagoog, „de laatste der Herbartianen”. * 10 Aug. 1847 te Eisenach, † 20 Febr. 1929 te Jena. In 1886 prof. te Jena en leider van het Seminarium van Stoy, waardoor het centrum der paedagogiek van Herbart-Ziller van Leipzig naar Jena verlegd werd.

Voorn. werken: Pädagogik im Grundrisz (1890); Pädagogik in system. Darstellung (1902-'06);

Encykl. Handb. der Päd. (1895-'99). — Lit.: Lex. d. Päd. der Gegenwart. *Rombouts.*

Reinach, 1° Salomon, archaeoloog; broer van 2°. * 29 Aug. 1858 te St. Germain-en-Laye, † 4 Nov. 1932 te Parijs. In 1902 directeur van het museum in zijn geboorteplaats, tevens prof. aan de Ecole du Louvre te Parijs. Veelzijdig geleerde; publiceerde werken op het gebied van Klass. en Fransche archaeologie, kunstgesch. der M. E. en Renaissance, en godsdienstgeschiedenis. Zijn beginselen zijn vaak volstrekt strijdig met de Katholieke.

2° Théodore, veelzijdig geleerde; broer van 1°. * 3 Juli 1860 te St. Germain-en-Laye, † 28 Oct. 1928 te Parijs. Publiceerde studies op allerlei gebied: recht, gesch., staatsinstellingen, epigraphie, archaeologie, metriek, muziek, numismatiek, enz. Bekend is zijn uitg. van Flavius Josephus. 1894-1901 prof. aan het Collège de France. *Zr. Agnes.*

Lit.: Revue des Etudes Grecques (1928).

Reinaerde, Van den Vos, Middelnederlandsch dierenepos, het beste dierenepos (→ Dierenfabel) der M.E.: om de eenheid van bouw in de schikking van allerlei episoden; om de gezonde, kloeke, geestige scherts; om de werkelijke verbeelding, een echte schepping, geen loutere phantasie; om de fijne karakterschakeeringen van de dieren en de onovertroffen zuiverheid van het anthropomorphisme; om het leven, de beweging, den gang van het verhaal: de dichter gaat geheel op in zijn schepping; hij is er in, niet er naast; eindelijk en bovenal om de buitengewoon fijne psychologie, waarmee geheel het verhaal opgebouwd wordt: een echt, zuiver Vlaamsch kunstwerk. De dichter, Willem „die Madocke makede", waarschijnlijk een monnik, van de Premonstratensen-abdij van Drongen, of van de Benedictijnenabdij van St. Pieter te Gent, volgde een Fransch verhaal van Perrout de St. Cloud zeer zelfstandig, waarvan hij het zwakke slot door een merkwaardige ontknooping van eigen vinding heeft vervangen. De naam van een tweeden dichter, Arnout, door een handschrift (het Dycksche) in v. 6 van den proloog vermeld, is zeker oorspronkelijk geweest Perrout, de naam van Willems bron. Alles pleit er voor, dat de R. nog vóór het einde der 12e eeuw is ontstaan. Doel was: vroolijke scherts in leuke avonturen en bedrijven; diep-liggende bedoelingen zoeke men er niet achter. R. is zoo min de verpersoonlijking van den burgerstand als van welken stand ook. Later, eerst naarmate ook het dierenepos verburgerlijkt werd, kwamen de zucht naar leering en de satyre, soms bijtend en scherp, den toon en de voorstelling wijzigen. Dit is het geval met een nieuw deel van ongeveer gelijke lengte, dat een Westvlaming, zoowat honderd jaar later, er naar het model van het eerste aan toevoegde en dat de Reinaert II heet. De R. I en II zijn in den loop der eeuwen herhaaldelijk omgewerkt en in vreemde talen vertaald, zoowel in proza als in poëzie: de rijmdruk van Hinrek van Alcmer (ca. 1487), de Nederduitsche Reinke de Vos (1493). Deze laatste kwam in de 17e e. als Den Grooten ende Nieuwen Reinaert de Vos naar de Nederlanden terug. Doch reeds in 1479 was te Gouda een prozabewerking van den R. verschenen, of misschien reeds vroeger, daar een Eng. vertaling van William Caxton, in 1481 en 1489, daarop schijnt te berusten. Een nieuwe druk volgde te Delft in 1485; tot in 1564 het Antwerpsche volksboek van Plantijn uitkwam, waaruit vele latere volksboeken in Noord- en Zuid-Nederland zijn ontstaan. Onder den titel Reynardus Vulpes werd R.I. in het Latijn vertaald (tusschen 1267 en 1273) door zekeren Balduinus Junior; het Plantijnsche volksboek van 1564 werd in 1566 in het Fransch vertaald. Ook de Nederduitsche Reinke de Vos werd herhaaldelijk herdrukt; in 1544 verscheen een (ook meermaals herdrukte) Hoogduitsche vertaling; Goethe eindelijk bezorgde aan den Reinaert, dien „unheilige Weltbibel", de onsterfelijkheid, al stond zijn bewerking nog zooveel lager dan het oorspronkelijke Middelnederlandsche gedicht.

Uitg.: de parallel-uitgave volgens het Comburgsche en het vóór enkele jaren ontdekte Dycksche hs., door H. Degering en Buitenrust Hettema: het beste werkinstrument; verder door J. F. Willems (1836); door W. J. A. Jonckbloet (1856); door V. L. Van Helten (1887); door F. Buitenrust Hettema en J. W. Muller (1903). De laatste critische uitg. is die van J. W. Muller, met inl. (1914) en comm. (1917). — Lit.: Is. Teirlinck, De Toponymie van den R. (1912); J. W. Muller, Reinaerts avonturen en rollen in en na de middeleeuwen (Versl. en Med. Kon Vlaamsche Acad. 1926); de studiën van L. Willems (zi. dr. R. Roemans in Analytische bibliogr. van Dr. Le Willems, opgenomen in Hulde Dr. L. W., 1934); V. Mierlo, Gesch. van de Oud- en Middelned. Letterk. (1928); G. Ehrismann, Gesch. der Deutschen Lit. bis zum. Ausgang des M. A. (1935). *V. Mierlo.*

Reinald, andere schrijfwijze voor → Reinoud.

Reinald I van Gelre, → Irmingard (erfdochter van Limburg).

Reïncarnatie, → Zielsverhuizing.

Reincultuur, cultuur van microörganismen, geheel uit één soort bestaande. Om uit een mengsel van allerlei bacteriën (zooals bijv. meestal in sputum, faeces, keelslijm, enz. gevonden wordt) de vsch. microörganismen in reincultuur te isoleeren (reinkweeken) bestaan vsch. methoden. De meest gebruikte is die, waarbij het materiaal eerst verdund wordt en dan op voedingsbodems in Petri-schalen (zie → Petri, sub 4°) wordt uitgestreken met een glazen spatel. Hierbij maakt men gebruik van vsch. Petri-schalen, die achtereenvolgens met dezelfde spatel met bacteriehoudend materiaal worden bestreken. Op de laatste zullen slechts enkele bacteriën terecht komen, die ver genoeg uit elkaar liggen, dat de kolonies, die hieruit groeien, elkaar niet raken of overwoekeren. Iedere kolonie op die eindplaten is dus een reincultuur en bestaat uit één soort microörganismen.

Een andere methode is het materiaal zéér sterk te verdunnen en dan fijn te verdeelen in opgesmolten agar. Daarna laat men de agar stollen, waarbij de bacteriën als het ware gevangen en aan een bepaalde plaats gebonden worden. Wanneer de verdunning van het materiaal maar sterk genoeg is, liggen de bacteriën ver genoeg uit elkaar, dat de kolonies die eruit ontstaan, vrij van elkaar en afzonderlijk goed te behandelen zijn.

Ook kan men, zooals Pasteur deed (die nog slechts vloeibare voedingsbodems kende), het materiaal zéér sterk verdunnen, zoodat in een druppel ervan hoogstens één bacterie zal zitten. Wanneer men nu vsch. buisjes met voedingsbouillon ent met één druppel van dit sterk verdunde materiaal, zal meestal in ieder buisje slechts één bacterie terecht komen.

Weer andere methoden berusten erop zoodanige groeiverhoudingen te scheppen (chemicaliën, temperatuur, zuurstofspanning, enz.), dat er slechts een enkel soort microörganismen kan blijven leven.

Ook bestaat de mogelijkheid met fijne instrumenten (micromanipulator van dr. Schouten) uit een druppel bacteriënhoudende vloeistof onder den microscoop één enkele bacterie weg te nemen. *Wyers.*

Rembrandt. Het Joodsche Bruidje. Rijks Museum, Amsterdam.

Reinecke, C a r l H. C., musicus. * 23 Juni 1824 te Altona, † 10 Maart 1910 te Leipzig. Muziekpaedagoog, voortreffelijk dirigent en pianist, vruchtbaar componist.

Reine Claude, pruimvariëteit. De groote groene R. C. is nog steeds de beste → pruim. Vele verscheidenheden, ook paarse.

Reine linie (b i o l.), → Linie.

Reine stemming (m u z i e k) noemt men die stemming, waarbij de verhouding van de trillingsgetallen der tonen op zuiver acoustisch-mathematischen grondslag berust. In de practijk heeft zij het veld moeten ruimen voor de gelijkzwevende temperatuur (verdeeling van de octaaf in 12 gelijke deelen).

Reïnfectie (g e n e e s k.), het opnieuw besmet worden met denzelfden bacil, nadat de vorige infectie (besmetting) reeds genezen was. Ten gevolge van de eerste infectie kan het lichaam een veranderde reactie vertoonen (allergische of immuniteitsreactie) en hierdoor kan de tweede besmetting in haar verloop worden beïnvloed. De r. kan exogeen zijn, d.w.z. de bacillen komen weer van buitenaf in het lichaam, of ze kan endogeen zijn, d.w.z. de bacillen, die de r. veroorzaken, zijn afkomstig uit de genezen eerste infectie. Vele recidieven bij tuberculose berusten op den laatsten vorm van reïnfectie. *Wijnands.*

Reingoud, J a c o b u s, Zuid-Ned. avonturier in de 16e eeuw, afstammeling van een Brugsche adellijke familie. Eerst in Spaanschen dienst. Financieele moeilijkheden dreven hem naar het Noorden, waar hij bij Leicester een grooten invloed wist te krijgen in het financieel beheer. De Raad van State moest het beheer van het geldwezen afstaan aan een nieuw opgerichte Kamer van Financiën, waarvan R. tresorier was. Dit verwekte veel tegenzin vooral in Holland. In Sept. 1586 werden er voor R. compromitteerende papieren gevonden, die zijn verder verblijf onmogelijk maakten. Na Leicester's vertrek vluchtte hij naar Brussel, waar hij den Calvinistischen godsdienst liet varen en weer Katholiek werd. *J. D. M. Cornelissen.*

Reinhard Fuchs, → Dierenfabel; Heinrich der Glichesaere; Reinaerde.

Reinhardt, M a x, tooneelregisseur. * 9 Sept. 1873 te Baden bij Weenen. In 1893 debuteerde hij als acteur te Salzburg, waar hij de aandacht trok van Otto Brahm. In 1903 begon R. z'n werkzaamheid als regisseur in het Neues Theater met een baanbrekende opvoering van Shakespeare's Midzomernachtsdroom. Vervolgens leidde hij als opvolger van Brahm 't Deutsches Theater. Hij schiep daarbij een geheel eigen stijl, die van beteekenis zou worden voor een groot deel van Europa. Het naturalisme werd daarmede verlaten. Nog opende hij te Berlijn als tooneel voor experimenten: Schall und Rauch, het Kleines Theater en de Kammerspiele. Sedert 1909 werkt hij ook in andere landen, zoo leidde hij in vsch. groote steden opvoeringen van het gebarenspel Das Mirakel. Regelmatig regisseert hij de Festspiele te Salzburg en in de laatste jaren is hij veel werkzaam in Amerika, waar hij in 1935 de film Midzomernachtsdroom regisseerde. *v. Thienen.*

Max Reinhardt.

L i t. : E. Stern en H. Herald, R. und seine Bühne (1920) ; A. Kahane, Tagebuch des Dramaturgen (1928).

Reinheid, reiniging (r i t u e e l e). Rit. reinheid of onreinheid is voor ons een moeilijk te bepalen begrip. Het kan in een magische of religieuze beteekenis genomen worden. In m a g i s c h e beteekenis is onreinheid een toestand, waarin plaatsen, zaken of personen komen en die als gevaarlijk kan gekenmerkt worden, omdat hij geladen is met geheimzinnige krachten, die de menschen kunnen schaden. Die toestand ontstaat door het stellen van sommige handelingen, door aanraking met andere onreine dingen, dus door een soort besmetting, bij bepaalde lichaamstoestanden enz. Zoo is bij vele volkeren de man onrein na het geslachtelijk verkeer, de vrouw gedurende de menstruatie of onmiddellijk na een geboorte. Het aanraken van een doode, het betreden van zekere plaatsen enz. maken onrein. Vaak verdwijnt die onreinheid vanzelf na een zekeren tijd. In andere gevallen moeten bijzondere reinigingen gedaan worden: afwasschingen met water, zalving met olie, bestrijking met vet of bloed van sommige dieren, afrooken, afbranden, vasten, ommegangen enz.

In den r e l i g i e u z e n gedachtengang wordt de onreinheid in betrekking gebracht met de godheid. Zij is dan een toestand, die den mensch ongeschikt maakt tot het verkeer met de godheid. Die toestand kan veroorzaakt zijn door de zonde of het zedelijk kwaad, maar ook een uitsluitend ritueele beteekenis hebben. Zoo kan de priester belet zijn in de uitoefening van zijn ambt, omdat hij gezondigd heeft of enkel omdat hij bijv. met een doode in aanraking is geweest. Omgekeerd kan de mensch geheiligd zijn door het verkeer met de godheid of door het contact met heilige dingen, zoodat hij iedere aanraking met profanen of het profane moet vermijden, en het niet onderhouden van dien regel voor hem zelf of voor anderen zondig of gevaarlijk geacht wordt. Om den door de godheid vereischten toestand van reinheid te verkrijgen heeft de mensch zich aan allerlei reinigingsriten onderworpen, die over het algemeen dezelfde zijn, als voor de magische reinheid gebruikt worden. Vaak is het voorgekomen, dat oorspr. zuiver symbolische reinigingsriten zoo sterk hun symbolisch karakter verloren, dat ze een louter ritueele beteekenis kregen. Zoo drong de bekommernis om louter ritueele reinheid in de Antieke godsdiensten zeer sterk op den voorgrond. Vele Grieksche en Romeinsche wijsgeeren en geletterden kwamen daartegen in verzet. Ook het oudste Boeddhisme protesteerde zeer scherp tegen de talrijke ritueele reinigingen van het Brahmanisme. Vgl. → Onreinheid (wettelijke) en → Verzoeningsriten.

L i t. : K. L. Bellon, Inl. tot de godsdienstgeschiedenis (1935) ; Fr. Pfister (ration.), Rein-Unrein, Reinigungen (in : Religion in Gesch. und Gegenwart, 1930). *Bellon.*

Rit. r. bij de Joden. In de wet van Moses stonden talrijke voorschriften en verbodsbepalingen, die ten doel hadden de ritueele reinheid te behouden bij alle Joden en speciaal bij priesters en levieten. Deze wettelijke reinheid is niet dezelfde als natuurlijke reinheid. Onrein worden sommige dingen genoemd, die

bij gebruik of door aanraking den mensch onrein maken en hem zoo uitsluiten van het gemeenschappelijk en godsdienstig leven. Onder de voorschriften vallen de wetten over het gebruik der spijzen. Het gebruik van deze spijzen maakt volgens de wet onrein. Personen, die deze voorschriften overtreden, zijn onrein. Ook alle onbesnedenen, land en woningen der heidenen zijn onrein. Om deze onreinheid op te heffen waren religieuze wassching of offers voorgeschreven. Deze voorschriften zijn gegrond op een godsdienstig motief en waarschijnlijk houden ze verband met heidensche opvattingen, die aldus bestreden werden.

De Farizeën hebben deze bepalingen van de Mosaïsche Wet nog verder uitgestrekt. Daartegenover stelt Christus zijn leer van de moreele reinheid.

Ook in de Kath. liturgie komen wasschingen voor (→ Doopsel; Lavabo), als symbool van de inwendige reiniging. Vgl. ook → Kerkgang. *C. Smits.*

Reinier, andere naam voor → Reginar.

Reinier Snoy, lijfarts van Adolf van Bourgondië en geschiedschrijver. * 1477 te Gouda, † 1537. Van zijn hand verscheen te Frankfort in 1620: De rebus Batavicis libri XIII (in: Sweertius, Rer. Belg. Annales, II,1-193).

Reinigingsdienst, → Stadsreiniging.

Reinigingsmaand. Van 11-28 Febr. hadden in het oude Rome reinigingsfeesten van godsdienstigen aard plaats, genaamd Februalia, naar den oud-Italiaanschen god Februs, of Lupercalia, naar Lupercus (Rom. naam voor den god Pan), wiens beeld in een grot (lupercal) bij den Palatijn stond opgesteld. Daarbij liepen de deelnemers, slechts met een geitevel bekleed, in wilden optocht door de stad en sloegen iederen voorbijganger met zweepen van geiteleer. Hierom werd Febr. als reinigingsmaand beschouwd, wat ook in de M.E. in de benaming „mensis purgatorius" nog tot uiting kwam. *v. Campen.*

Reinilda (Renildis, Renula), Heilige, abdis te Maaseyck, zuster van de H. → Harlindis.

Reinilda-huizen, → Vrouwen van Bethanië.

Reinke, Johannes, Duitsch plantkundige en philosoof. * 3 Febr. 1849 te Ziethen, † 25 Febr. 1931 te Preetz (Holstein). In 1879 prof. in de plantkunde te Göttingen, in 1885 te Kiel. Als tegenstander van Häckel en als vitalist, schreef hij vsch. critische werken over de afstammingsleer.

Voorn. werken: Algenflora der westl. Ostsee deutschen Anteils (1889); Atlas deutscher Meeresalgen (1889 en 1892); Die Welt als Tat (1899); Philosophie der Botanik (1905); Kritik der Abstammungslehre (1920); Naturwissenschaft, Weltanschauung, Religion (1923). — Lit.: Knauth, Die Naturphilosophie J. R.'s und ihre Gegner (1912). *Melsen.*

Reinken, Jan Adam's, beroemd organist der N. Duitsche orgelschool. * 27 April 1623 te Wilshausen, † 24 Nov. 1722 te Hamburg. Organist te Deventer (1657-'58) en te Hamburg.

Werken: Hortus musicus (1687, voor 2 violen, viola en bas), Partite diverse, toccata, var. voor klavier. — Lit.: Tijdschr. Ver. N. Ned. Muziek Gesch. (VI, 3); A. Pirro, Scheurleer. Gedenkboek 1925.

Reinkens, Joseph Hubert, Oud-Kath. bisschop. * 1 Maart 1821 bij Aken, † 4 Jan. 1896 te Bonn. Hij werd in 1848 priester gewijd en doceerde te Breslau kerkgeschiedenis. Wegens verzet tegen het → Vaticaansch Concilie werd hij in 1872 geëxcommuniceerd en in 1873 gekozen tot eersten bisschop der Duitsche Oud-Katholieken en door den Jansenistischen bisschop Heykamp van Deventer gewijd. Vooral door zijn toedoen werden bij de Oud-Kath. het gebruik van het Latijn in de liturgie, de aflaten, het celibaat, enz. afgeschaft.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche. *Pauwels.*

Reinoud I, graaf van Gelre en Zutphen, regeerde 1271-1326. Zoon van Otto II, gehuwd met Ermengard, erfdochter van Limburg. Door haar overlijden werd hij gewikkeld in den Limburgschen successieoorlog; de slag van Woeringen, waarbij hij werd gevangen genomen, maakte hieraan een einde. In 1317 werd R. door Frederik van Habsburg tot rijksvorst verheven. Ziekelijkheid en zwakheid van geest bij R. I., werden aanleiding, dat zijn zoon R. II tegen hem opstond en hem in 1318 op het slot Montfoort gevangen zette, alwaar hij overleed. *Boeren.*

Reinoud II, bijgenaamd **de Zwarte,** graaf van Gelre en Zutphen, zoon van Reinoud I, regeerde 1326-'43. In het begin van den Honderdjarigen oorlog bood hij aan Eduard III van Engeland, met wiens zuster Eleonore hij gehuwd was, krachtdadige hulp, die hij zich met goud liet betalen. Van Eduard's bondgenoot, keizer Lodewijk van Beieren, ontving hij den titel van hertog tot belooning (1339). *Boeren.*

Reinoud III, hertog van Gelre, zoon van Reinoud II. * 13 Mei 1333, † 4 Dec. 1371. Gehuwd met Maria, dochter van hertog Jan III van Brabant. In den Honderdjarigen oorlog bleef hij den Eng. bondgenoot trouw, maar kon weinig daadwerkelijken steun verleenen wegens de binnenlandsche troebelen. Hierin koos hij de zijde der Heeckerens, terwijl zijn Eng. moeder Elionora en haar zoon Eduard zich aan de zijde der Bronkhorsten schaarden. In den slag bij Tiel (25 Mei 1361) werd R. door zijn broer gevangen genomen en onttroond. Na Eduard's dood in 1371, verwierf hij nog eenmaal de regeering, doch reeds enkele maanden hierna stierf hij. *Boeren.*

Reinoud IV, hertog van Gelre, zoon van Willem van Gulik, regeerde 1402-'23. Na de beëindiging van de oorlogen met Kleef en Holland, geraakte hij in twist met zijn onderdanen en werd gedwongen een eerste organisatie der Staten van Gelre toe te laten.

Reinoud, heer van Valkenburg. † 1332. Toen hij in 1318 het landverkeer van Maastricht naar Keulen bemoeilijkte, werd hij door hertog Jan III van Brabant te Leuven gevangen gezet. Nauwelijks in vrijheid gesteld, hervatte hij zijn vijandelijkheden. Ditmaal trad de hertog strenger op, bezette het kasteel Valkenburg (1328) en legde R. een acte van afstand voor. R. nam wraak door zich in 1332 aan te sluiten bij de bekende coalitie tegen Brabant. *Boeren.*

Reinuut. Sint Reinuut is in den volksmond een verbastering van Sint Reinout. Men dacht daarbij aan „rein aus" (schoonop) en maakte zoo Sinte Reinuut schertsend tot patroon der drinkebroers. Zie verder ook → Blauwe Schuit.

Reisbeschrijving, → Itinerarium; → Ontdekkingsgeschiedenis; → Periploes.

Reisbevrachting (Ned. recht) is een overeenkomst, waarbij een bemand schip ter beschikking van den bevrachter wordt gesteld voor het doen van bepaalde reizen. Naar art. 453 van het Ned. W. v. K. heeft r. altijd ten doel vervoer van goederen en/of personen en onderscheidt zij zich van de → tijdbevrachting hierdoor, dat van deze laatste sprake is, zoodra de vracht naar den duur berekend wordt; een bevrachting voor een reis van Rotterdam naar New York tegen een bedrag per dag is dus naar Ned. recht een → tijdbevrachting. *Loeff.*

Reisbureau, onderneming, welke zich belast o.a. met het bezorgen van reisbiljetten, logies, reisverzekeringen, reischèques, buitenlandsch geld, begeleiden van reizigers en reisgezelschappen, bespreken van plaatsen, verstrekken van inlichtingen. Meestal een zelfstandige, commercieele onderneming, ook wel ambtelijk bureau eener vervoersonderneming. De belangrijke r. kunnen r.-couponboekjes (→ Spoorkaartjes) samen stellen. In vele landen, echter niet in België en Nederland, is aan een r. monopolie voor den verkoop van spoorwegplaatsbewijzen verleend. *K. Bongaerts.*

Reischarter, → Charter (2°).

Reischèques zijn chèques (meestal in ronde sommen luidend), welke door reisbureau's en door sommige banken aan een bepaalden begunstigde tegen betaling worden terhandgesteld. Het doel der r. is te bereiken, dat de begunstigde geen contant geld op reis behoeft mede te nemen, doch nochtans op groote schaal in de gelegenheid is zijn r. om te wisselen in contant geld. De r. door de groote internationale reisbureau's en door groote banken uitgegeven worden practisch overal direct verzilverd of in betaling genomen. → Chèqueverkeer. *Huysmans.*

Reiscredietbrief, → Credietbrief.

Reisdorf, gem. in het O. van het groothertogdom Luxemburg; opp. 1 484 ha, ca. 640 inw.; landbouw, veeteelt.

Reisgids, 1° boekje, waarin de dienstregeling van ondernemingen voor het vervoer van personen zijn vermeld. De r. der spoorwegen, s p o o r b o e k j e, bevat ook de belangrijke aansluitingen en internationale verbindingen, loop der rijtuigen, opgaaf van treinen, die post vervoeren, tarieven. In de spoorboekjes der Europ. landen worden dezelfde teekens gebezigd. Zij verschijnen ten minste tweemaal 's jaars, vaak in vsch. uitgaven.

2° Boek, waarin een beschrijving met kaarten en plattegronden van landstreken, steden, musea, gebouwen en reis-bijzonderheden ten gebruike van toeristen. Een bekende uitg. is de Baedeker. *K. Bongaerts.*

Reiske, J o h a n n J a k o b, grootste Duitsche Graecist voor G. Hermann, tevens beroemd als grondlegger van de Arabische philologie. * 25 Dec. 1716 te Zörbig, † 14 Aug. 1774 te Leipzig. In 1748 prof. in Arabisch te Leipzig.

V o o r n. w e r k: Oratores Attici (12 dln.; meerdere uitg. door hem bewerkt, zijn na zijn dood uitgegeven door zijn vrouw, die ook zijn autobiographie publiceerde). — L i t.: Allg. Deutsche Biogr. (XXVIII, 129-143); J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (III, 14-18).

Reisroman, een al of niet gephantaseerde reisbeschrijving, waar doorheen een intrige verweven is, niet zelden met utopistische of satyrieke strekking. Er zijn avonturen-, detective-, schelmenromans, enz. In de Oudheid: Odyssee, Argonautica, Lucianus. In de M.E.: Sint Brandaen, Mandeville. In de 18e eeuw → Robinsonades; beroemd ook zijn Gulliver's Travels van Swift (1720-'25). In de Romantiek o.a. Sterne (Sentimental Journey). Voor de jeugd schreven Jules Verne en Karl May. → Reportage-roman. *v. d. Eerenbeemt.*

L i t.: J. Prinsen, De roman in de 18e e. in West-Europa (1925); W. Rehm, Der Reiseroman (1928).

Reisvereenigingen zijn een gevolg van den groei en popularisatie van het reizen in de laatste halve eeuw. Degenen, die voor genoegen op reis gingen, sloten zich aaneen in een vereeniging, om zelf de provisie te hebben, die anders in den zak van tusschenpersonen (reisbureau's enz.) terechtkwam. De r. organiseerde spoedig zelf de reizen, maakte het reizen gemakkelijk door het wegnemen van alle reiszorgen, ook voor hen, die de taal van het te bezoeken land niet machtig waren, die de reisgelegenheden niet kennen, die zich niet zelfstandig kunnen bewegen. Daartoe werd ook het instituut der „leiders" ingesteld. De r. maakte het reizen zoodoende populair in kringen, waar het anders nooit zou zijn doorgedrongen; zij opende de mogelijkheid om landen en natuurschoon te zien in een mate, die anders nooit zou bereikt zijn; zij heeft ook het reizen in het algemeen belangrijk goedkooper gemaakt.

Aan het reizen met een toevallig-bijeengezameld gezelschap zijn echter uit godsdienstig en moreel oogpunt wel bezwaren verbonden. Zoo ontstonden er Kath. r. De „Ned. R. voor Katholieken", gevestigd te Amsterdam, is gesticht met het doel: Kath. gezelschappen te vormen, waar men zeker is van Kath. reisgenooten, van Kath. leiding, van het nakomen van Kath. plichten, van het mijden van inrichtingen, waar een Katholiek zich niet behoort te vertoonen. Een hoofdbestuur, door de leden uit geheel het land gekozen, staat aan het hoofd. De techn. zaken worden behandeld door een centraal bureau; voorts is er een bibliotheek voor de leden met werken op reistechnisch en cultureel gebied, en heeft de vereeniging een eigen 14-daagsch orgaan, de „Kath. Toerist". De leden zijn zoo mogelijk in afdeelingen georganiseerd. Aantal leden in het reisseizoen ca. 6 500.

In andere landen is de organisatie der Katholieken op reisgebied eenigszins anders. Daar bestaan geen afzonderlijke Kath. r. In België bijv. wordt het reizen „in Kath. verband" verzorgd door een Kath. Reisbureau, dat samenwerkt met de Kath. vakbonden; in Engeland is het een met de geestelijkheid nauw samenwerkend lichaam, dat in den beginne zorgde voor het organiseeren van bedevaarten, doch langzamerhand ook vacantie-reizen door Katholieken op haar program zet. Vgl. → Reizen. *Schiphorst.*

Reisverzekering, in de z e e v e r z e k e r i n g: verzekering van een schip (casco), voor een bepaalde reis, in tegenstelling met de verzekering voor een bepaalden tijd (→ tijdverzekering). Oudtijds overheerschte de r., thans nog gebruikelijk bij zeilschepen. Het gevaar begint voor den verzekeraar te loopen vanaf het oogenblik, dat de kapitein het laden van goederen of van ballast is begonnen (art. 624 W.v.K.) en eindigt 21 dagen, nadat het schip de bestemmingsplaats heeft bereikt of zooveel eerder als de goederen gelost zijn (art. 625). Het schip kan verzekerd worden voor een uit- en thuisreis of voor meer dan een reis (verzekering voor verbonden reizen, art. 626). *Snel.*

Reitdiep, w a t e r w e g van de Noorder- en de Zuiderhaven te Groningen tot de Lauwerszee te Zoutkamp; bevaarbaar voor schepen tot 500 ton, doch schepen boven 300 ton hebben moeite bij het binnenkomen te Zoutkamp, en gaan daarom over Delfzijl. Lengte 31 km, breedte 20-40 m, diepte 2,5 m, 3 schutsluizen. In 1935 gingen door de schutsluis te Dorkwerd 6 482 sch. (inh. 528 000 ton). Grootendeels in beheer bij de prov. Groningen, een klein gedeelte bij de gem. Groningen.

Het R. is b o e z e m, boven de sluis bij Dorkwerd gemeenliggend met den boezem van het Eemskanaal, er beneden boezem van de waterschappen Hunsingo (ged.), Westerkwartier en de Reitdieppolders. In het laatste deel ligt even beneden den mond van het Kommerzijlsterdiep een dam met stroom- en schutsluis, waarbij het gemaal → Electra. *Bouma.*

Reïteratie-methode, → Repetitie-methode.

Reitsum, dorpje in de Friesche gem. → Ferwerderadeel.

Reitz, Frances William, Z.-Afrikaansch staatsman. * 5 Oct. 1844 te Swellendam, † 27 Maart 1934. Studeert te Londen, 1868 advocaat te Kaapstad, 1870 hoofdrechter te Bloemfontein, 1887 verkozen tot president van Oranje-Vrijstaat, herkozen in 1894. Zijn politiek was gericht op samenwerking met Transvaal; in 1887 sloot hij een tractaat van vriendschap en handel met → Krüger, wat in 1897 leidde tot een aanvallend en verdedigend verbond met Transvaal. In 1895 om gezondheidsredenen afgetreden, werd hij opvolger van → Leyds als staatssecretaris en als zoodanig opsteller van het ultimatum aan Engeland in October 1899; ook was hij onderteekenaar van het Vredesverdrag van Vereeniging in 1902. Hij weigerde den eed van trouw aan Engeland en vestigde zich in Den Haag. Na toekenning van zelfbestuur aan Transvaal (1907) teruggekeerd, werd hij lid en voorzitter van den Senaat der Unie van Z. Afrika tot 1920. R. was een warm Afrikaner van groote bekwaamheid en blanke oprechtheid. Hij dichtte in de volkstaal: Vyftig uitgesogte Gedigte (1888, tweemaal herdrukt). *Besselaar.*

F. W. Reitz.

Rei vindicatio, Romeinsch-rechtelijk het opeischen eener zaak in rechte door den eigenaar. De r. v. is gericht op vaststelling van eigendomsrecht (dominium); ze beoogt tevens, dat degene, tegen wien dit rechtsmiddel wordt toegepast (d.i. in den regel hij, die de zaak feitelijk onder zich heeft), de zaak aan den eigenaar afgeeft. → Reclame (kol. 457). *Hermesdorf.*

Reizen, het bezoeken van andere plaatsen of landen, als vacantie-reis, voor genoegen en ontspanning en om vreemde landen en streken te zien, is vooral in de laatste tientallen jaren enorm toegenomen. Omstreeks 1900 was het maken van een buitenlandsche reis voor ontspanning alleen maar weggelegd voor gefortuneerden, en dan nog alleen voor de meest-voortvarenden onder dezen; nu is r. zoo algemeen geworden, dat bijv. in arbeidscontracten, in statuten van werkliedenvereenigingen enz. het maken van een vacantiereis dikwijls met name genoemd wordt. De Wereldoorlog heeft mede het verlangen gewekt om vreemde landen te bezoeken, doordat vele duizenden eerst onvrijwillig heinde en ver door allerlei landen waren gesleept. Doch vooral de snelle ontwikkeling der techniek, de populariseering van auto- en motorvervoer hebben de goedkoope gelegenheid geschapen. R. kan, doordat het den blik verruimt, de ondervinding vergroot, veel bijdragen tot ontwikkeling van de reizigers zelf; daarenboven is r. van groot voordeel voor het land, vanwaar de reizigers komen, door het bekendmaken aldaar van anderer kunst- en cultuurproducten. Maar daartoe is noodig, dat r. ook goed voorbereid en zorgvuldig uitgevoerd worden. Ten slotte levert r. ook groote materieele voordeelen op voor het land, dat bereisd wordt, zoodat het bevorderen van het reisverkeer nááar een land een zaak is van algemeen belang, die van overheidswege gesteund moet worden. Zie ook → Reisvereenigingen. *Schiphorst.*

Reizende bibliotheek, → Openbare leeszalen en bibliotheken.

Reiztherapie, Duitsch voor → prikkeltherapie.

Rej van Naglowice, Mikolaj, Poolsch Prot. Humanist, stichter der moderne Poolsche letterkunde. * 1505 te Zorawno, † 1569 te Rejowiec.

Werken: Poolsche vert. der Psalmen (1546); Dierentuin (1562); Het Leven van een eerlijk mensch (1568). — Lit.: Brückner, Poln. Literaturgesch. (1920); Nitschmann, Gesch. der Poln. Lit. (1882).

Réjane, Gabrielle (Charlotte Réju), actrice. * 1857 te Parijs, † 14 Juni 1920 aldaar. Haar eerste groote succes behaalde zij in Ma Camarade van Meilhac. Met Madame Sans Gêne, waarvan de première in 1893 ging, maakte zij een tournée door Engeland en Amerika. In 1906 opende zij te Parijs het Théâtre Réjane. Haar groote kracht lag vooral in het blijspel. *v. Thienen.*

Rek. In het huisraad, horizontale plank of richel om iets op te plaatsen of aan te hangen. Handdoekrekje en boekenrekje vindt men reeds afgebeeld op 15e-eeuwsche schilderijen. Het zeer langwerpige wandrek, waaraan kruiken en kannen hingen, komt veel voor in de 17e e. Kunsthistorisch van veel minder beteekenis zijn het pijpenrek, lepelrek en eierrek.

Rekas, hoofdstatie van West-Manggarai op Flores, gesticht in 1926, toegewijd aan O. L. Vr. Troosteres der bedroefden. Thans (1937) telt het gebied meer dan 15 000 Katholieken.

Rekem (Rekheim), gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 C4), ten N. van Maastricht. Opp. 1 571 ha; ca. 2 200 inw. (Kath.). Kanton en dekenaat Mechelen. Landbouw, baksteen. Oud kasteel herschapen in Weldadigheidskolonie. Minderbroedersklooster. Oudheidk. vondsten.

Rekeneenheid, → Rekeningseenheid.

Rekenhof (Belg. recht). Het gebruik van 's lands middelen is onderworpen aan een dubbele contrôle, nl. van de Wetgevende Kamers en van het Rekenhof. Het vaststellen van de jaarlijksche rekeningen is opgedragen aan de Kamers, de dagelijksche contrôle behoort aan het R., waarvan de organisatie geregeld is door de wet van 29 Oct. 1846, gewijzigd door de wetten van 4 Juni 1921, 20 Juni 1922 en 17 Juni 1923. Het R. bestaat uit twee Kamers, elk met een voorzitter, vier leden en een griffier. Al de leden van het R. worden benoemd door de Kamer der Volksvertegenwoordigers voor een hernieuwbaren termijn van 6 jaar. De bevoegdheden zijn bepaald bij art. 116 van de Grondwet en bij de wet van 29 Oct. 1846; zij omvatten vnl.: 1° het nazicht en de vereffening van de rekeningen van het staatsbestuur en van het prov. bestuur; 2° het nazicht en de vereffening van de rekeningen van al wie tegenover de schatkist rekenplichtig is, nl. van de ontvangers der belastingen; 3° het nagaan of de uitgaven in de begrootingen voorzien niet overschreden worden; 4° de sluiting van de rekeningen der verschillende besturen van den Staat; 5° de voorlegging aan de Wetgevende Kamers van de alg. rekening van den Staat. De beslissingen van het R. zijn echte vonnissen, waartegen de betrokken partijen in verbreking kunnen gaan bij het Hof van Verbreking wegens vormgebrek of wegens schending der wet.

In Nederland wordt het Rekenhof → Rekenkamer genoemd. *Rondou.*

Rekenhorloge, rekenapparaat in horlogevorm. Aan de voorzijde bevinden zich zooals bij de → rekenlineaal twee schalen, terwijl aan de achterzijde een schaal voorkomt, waarop direct de resultaten kunnen worden afgelezen.

Rekening (boekh.), → Rekeningsysteem.

Rekening-courant. Rekening-courant-verhouding is de contractueele verhouding, die hetzij uit een stilzwijgende, hetzij uit een uitdrukkelijke (schriftelijke of mondelinge) overeenkomst voortvloeit, krachtens welke de in geld uitgedrukte transacties, die de contracteerende partijen met elkander afsluiten, langs den weg van compensatie zullen worden verrekend, zoodat bij afwikkeling der r.-verhouding slechts het saldo in rekening-courant door de betreffende partij zal behoeven te worden aangezuiverd. In den regel wordt tusschen partijen renteverrekening toegepast. De banken leggen zich er beroepshalve op toe om voor haar cliënten rekening-courant te houden. De r.-verhouding tusschen bank en cliënt wordt meestal nauwkeurig geregeld in de zgn. „Algemeene Voorwaarden", die de banken voor het verkeer met haar cliënten plegen vast te stellen. De verrekening der rente in rekening-courant kan rekenkundig op verschillende wijzen geschieden, doch geschiedt meestal volgens de zgn. staffelmethode, waarbij van transactie tot transactie de berekening der rentenummers over het saldo gedurende tusschenliggende periode plaats vindt. Indien een bank haar cliënt toestaat om ook in rekening-courant geld van haar ter leen te nemen, dan spreekt men van de opening van een → crediet in rekening-courant. Een rekening-courant kan zoowel in de eigen munteenheid van het land als in een vreemde munteenheid worden gevoerd, in het laatste geval spreekt men van een vreemdgeld- of vreemde valuta-rekening. Indien de r.-verhouding niet betrekking heeft op munteenheden doch op transacties tusschen partijen in effecten, dan spreekt men van een effecten- of stukkenrekening. *Huysmans.*

Lit.: O. B. W. De Kat, Effectenbeheer (1932).

Rekeningenplan, → Rekeningsysteem.

Rekening en verantwoording is het verslag van iemand, die voor een ander eenig beheer heeft gevoerd, aangaande dat beheer. Hiertoe zijn o.a. verplicht de lasthebber (Ned. B.W. art. 1839; Belg. B.W. art. 1993), de voogd (Ned. B.W. art. 467; Belg. B.W. art. 469), de curator (Ned. B.W. art. 506, Faill. w. art. 73; Belg. B.W. art. 509, Belg. Faill. w. art. 519), de bewindvoerder (Ned. B.W. art. 521), de executeur-testamentair (Ned. B.W. art. 1061; Belg. B.W. art. 1031), de bestuurder van een zedelijk lichaam (B.W. art. 1695), het bestuur eener N.V. (Ned. W.v.K. art. 49; Belg. Venn. w. art. 63) en de kapitein (Ned. W.v.K. art. 384; Belg. Scheepv. w. art. 78). Indien een rekenplichtige nalatig is r. e. v. te doen, kunnen de belanghebbenden hem daartoe in rechte oproepen. Dan wordt in het Ned. recht bij vonnis een rechter-commissaris benoemd, ten wiens overstaan de r. e. v. moet geschieden. Verschijnt de rekenplichtige niet, dan worden zijn goederen verkocht tot een bij vonnis bepaald bedrag (W. v. B. Rv. art. 771 vlg.). Ook wanneer een rekenplichtige r. e. v. wenscht af te leggen, doch de belanghebbenden in gebreke blijven haar op te nemen, wordt een rechter-commissaris benoemd, ten wiens overstaan dit kan geschieden (W.v.B. Rv. art. 782 vlg.). Voor rekening en verantwoording aangaande het beheer der rijksgelden zie → Comptabiliteitswet. *v. d. Kamp.*

Rekeningseenheid of rekeneenheid, de geldeenheid, waarin in een land de prijzen van goederen en diensten worden uitgedrukt. Zoo is de gulden de r. in Nederland.

Rekeningsysteem (boekhoudkundig) is het geheel van de uiteindelijke classificaties der financieele gevolgen van bedrijfsvoorvallen. In het r. onderscheidt men: 1° rekeningen van vermogensbestanddeelen en rekeningen van het vermogen. De eerste groep geeft uitsluitsel omtrent den stand van bezittingen en schulden, rechten en verplichtingen. De tweede groep omtrent den omvang van het vermogen en de verkregen resultaten. 2° Het summiere en het detail-rekeningsysteem. Het eerste omvat de grootboek- of balansrekeningen, waarin naar bepaalde gezichtspunten de bezittingen en schulden en de resultaten in groepen zijn gerangschikt; het tweede de detailrekeningen, gevende een analyse van de groepstotalen der eerste.

Bij de samenstelling van een r. dient men in het oog te houden den bijzonderen aard van het bedrijf, waarvoor het r. moet worden opgebouwd en de structuur van zijn vermogen. Op grond hiervan wordt gewoonlijk begonnen met het samenstellen van een zgn. rekeningenplan, aangevende alle te gebruiken groeps- en detailrekeningen, met een nauwkeurige aanduiding van wat op de verschillende rekeningen moet worden geboekt. Dit plan vormt dan verder den leidraad voor het geheele boekingensysteem.

Lit.: Schmalenbach, Der Kontenrahmen; Janssens, Hoofdlijnen der Inrichtingsleer (I, 33-63). *C. Janssens.*

Rekeningwetenschap, → Accountancy.

Rekenkamer, Algemeene (Ned. recht), staatsorgaan bij de Grondwet ingesteld, en welks samenstelling en taak door de wet is geregeld (Comptabiliteitswet van 21 Juli 1927, Stbl. 259, sedert herhaaldelijk gewijzigd). De hoofdzaak van de Alg. R. is het uitoefenen van de contrôle op alle Rijksontvangsten en -uitgaven. Ten einde de onafhankelijkheid van de leden der R. te waarborgen, worden zij voor hun leven aangesteld. Zij worden benoemd door den koning, uit een voordracht van 3 personen, opgemaakt door de Tweede Kamer. *Struycken.*

Voor België, zie → Rekenhof.

Voor de R. in → Nederlandsch-Indië, zie aldaar (kol. 418).

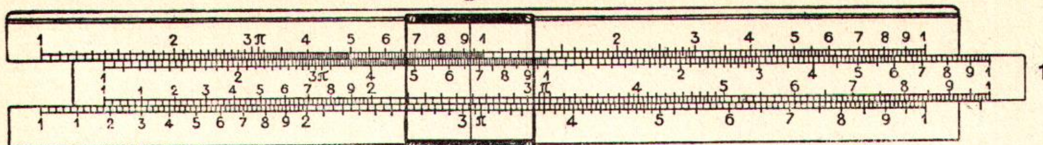
Rekenkunde of arithmetiek, onderdeel der wiskunde, dat zich bezighoudt met de eigenschappen der getallen. Men onderscheidt de elementaire r. en de hoogere r. of → getallenleer. De rekenkundige hoofdbewerkingen zijn: optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen. Andere bewerkingen zijn nog: machtsverheffen en worteltrekken en logarithmebepaling.

Voor voorstelling in de kunst, zie artikel → Arithmetica en afb. 2 op de pl. t/o kol. 64 in dl. III.

Lit.: A. v. Thyn, Rekenk. hoofdstukken (2 dln.).

Rekenkundige reeks. Een r. r. van de eerste orde is een → reeks, waarbij het verschil tusschen twee opeenvolgende termen steeds gelijk blijft. Vormen daarentegen de verschillen tusschen de opeenvolgende termen eener reeks een r. r. van de eerste orde, dan heet de oorspr. reeks een r. r. van de tweede orde. Zoo voortgaande definieert men een r. r. van de n-de orde.

Lit.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III [2]1926). *J. Ridder.*

Rekenliniaal; 1 = schuif; 2 = zoeker.

Rekenkundig gemiddelde van eenige gelijksoortige grootheden is hun som, gedeeld door hun aantal.

Rekenlineaal, instrument, dat dient, om met een voor de practijk meestal voldoenden graad van nauwkeurigheid snel te kunnen vermenigvuldigen, deelen, machtsverheffen en worteltrekken. Zij bestaat uit drie deelen, een vast gedeelte, de lineaal, een hierin verschuifbaar deel, de schuif, en een glazen of celluloid zoeker. Op de lineaal en de schuif zijn de getallen in logarithmische schaal aangegeven. Door deze logarithmische schaal kan bij de berekeningen worden gebruik gemaakt van de eigenschappen der logarithmen. Zie afb. hierboven. *C. Janssens.*

Rekenmachine, apparaat, waarmede de vier grondbewerkingen der rekenkunde, optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en deelen, kunnen worden uitgevoerd. Met name evenwel zijn r. geschikt voor de twee laatste bewerkingen, in tegenstelling tot de telmachines, die vooral op de twee eerste bewerkingen zijn ingesteld. Leibnitz construeerde in 1672 een eerste machine, waarmede de vier grondbewerkingen konden worden uitgevoerd. De thans in den handel zijnde r. worden onderscheiden in de toetsen- en de pennenmachines. Op de toetsenmachines wordt het vermenigvuldigtal met toetsen ingesteld, waarna met de hand of met electrische kracht door draaiing met den vermenigvuldiger wordt vermenigvuldigd. De volautomatische machine in deze soort bezit twee toetsenborden, één voor het instellen van het vermenigvuldigtal en één voor instelling van den vermenigvuldiger. De machine verricht na instelling dezer beide getallen de verdere bewerking geheel automatisch. Deelen geschiedt in omgekeerde richtingen. Op de pennenmachines wordt het vermenigvuldigtal met pennen, zooals op een kasregister, ingesteld. De verdere bewerkingen verschillen slechts weinig van die op de vorengenoemde machine. Er worden thans ook schrijvende r. gebouwd, welke de verkregen resultaten neerschrijven. *C. Janssens.*

Rekenmeetkundige reeks (w i s k.) van de n-de orde is een → machtreeks, waarvan de coëfficiënten a_0, a_1, a_2,... de termen zijn van een rekenkundige reeks van de n-de orde.

L i t.: F. Schuh, Lessen over de hoogere algebra (III ²1926).

Rekenonderwijs. Rekenen is een hoofdvak voor de lagere school, dat bij de meeste onderwijzers in blakende gunst staat. Ten deele terecht. Dat het het denkvak bij uitstek zou zijn, wordt theoretisch niet meer geloofd; zoodat feitelijk alleen het nut en de noodzakelijkheid voor het leven als bestaansgrond overblijft. Het leven nu vraagt niet veel meer dan het volledig beheerschen der hoofdbewerkingen met heele (niet te groote) en decimale getallen (niet verder dan duizendsten), plus grondige kennis van de elementen van het metrieke stelsel. De beruchte levensvreemde „denksommen" kunnen dus gemist worden en het zou het vak en den leerlingen ten zegen strekken, als door een flinke besnoeiing van de leerstof er tijd vrij kwam voor het verkrijgen van feillooze vaardigheid, waarmee de practijk het meest gediend is.

Rekenen is een abstract vak en eischt als zoodanig van jonge kinderen licht te veel: één of twee jaar uitstel zou het eindresultaat vermoedelijk niet schaden. In elk geval is in de laagste klassen der lagere school alleen aanschouwelijk rekenen op zijn plaats, met voorwerpen of figuurtjes, of beter nog, zooals Kellinga realiseerde, met teekeningen, die kunnen worden nagemaakt (zelfwerkzaamheid!). Het hoofdrekenen geraakte de laatste jaren in de verdrukking; de telmethode won veld ten koste van de monographische of groepeermethode, maar gaf aanleiding tot werktuiglijkheid; het beredeneerd oplossen van vraagstukken werd op de meeste scholen terecht geschrapt, daar het meer intellectueel kunnen van het kind vraagt dan dit op dien leeftijd presteeren kan. *Rombouts.*

Rekenplaat, → Nomographie.

Rekenstaafjes, staafjes met rechthoekige doorsnede, op welker lange kanten tafels van vermenigvuldiging staan, door → Napier in zijn Rabdologia (Edinburgh 1617) als hulpmiddel bij het rekenen ingevoerd.

Rekenstoornis kan voorkomen bij vsch. p s y c h o p a t h o l. toestanden, speciaal bij de → oligophrenie en de → dementie en in een anderen vorm bij neurotische toestanden.

Rekest, → Request.

Rekkared, → Reccared.

Rekkelijken, → Libertijnen; Remonstranten.

Rekken van s t a a f of c o n s t r u c t i e d e e l geschiedt door de normaalkracht, welke er op werkt. De rek is volgens Hooke evenredig met de belasting N. Voorts evenredig met de lengte l van de staaf, en omgekeerd evenredig met de doorsnede F en den → elasticiteitsmodulus E van het materiaal. De rek per lengte-eenheid noemt men de s p e c i f i e k e r e k ε; deze is dus, daar N/F de spanning σ voorstelt, welke ten gevolge van N ontstaat: $\varepsilon = \sigma/E$. Ook bij → buigen treedt rek en verkorting op van de vezels, welke onder en boven de neutrale lijn zijn gelegen, waardoor buigspanningen ontstaan, welke evenredig met den afstand vanaf de neutrale lijn naar buiten toe toenemen, omdat ook deze rek en verkorting van de vezels evenredig met dezen afstand toenemen.

M e e r s p e c i a a l wordt onder rek verstaan de totale verlenging van een proefstaaf van een te keuren materiaal tot aan het moment van breuk. Door den rek dan uit te drukken in procenten van de oorspr. staaflengte wordt een kwaliteitscijfer verkregen, dat in de betreffende keuringsvoorschriften is vastgelegd.

Rekken, 1° dorp in de G e l d e r s c h e gem. → Eibergen.

2° Gem. in de prov. W e s t - V l a a n d e r e n, ten Z. W. van Kortrijk, aan de Leie. Opp. 828 ha; ca. 4 200 inw. (Kath.). Kleistreek; landbouw en vlasteelt. Geregistr. monument: de kerk.

Rekkingsoefeningen, een soort g y m n a s-

tische oefeningen, vnl. door Niels Bukh toegepast (lenigheidsoef.), met de bedoeling banden en spieren te „rekken". Bepaalde houdingsafwijkingen en inkrimping van de bewegingsmogelijkheid der gewrichten werden toegeschreven aan verkorte spieren en banden, ontstaan door éénzijdigen arbeid en niet volledig gebruiken van den bewegingsomvang der gewrichten. Door middel van extreme en vaker herhaalde bewegingen, die zelf of met behulp van een toestel en/of helper worden uitgevoerd, tracht men spieren en banden telkens even over hun physiologische lengte heen te brengen. Wetenschappelijk is dit rekkingsprincipe niet bewezen; een langer maken van spier of band als blijvende toestand is zeer twijfelachtig althans als gevolg van een „rekken". Daar de practijk op goede resultaten kan wijzen (ook wel, door een te veel van r., op minder goede resultaten, nl. wegens het bevorderen van zgn. Schlotter-gewrichten), denkt men aan een afzwakking van de spiertonus en een versterking van de → antagonisten. Deze meening wordt versterkt door het feit, dat vele houdingsafwijkingen te wijten zijn aan een verstoord spier-antagonisme. *Goris.*

Rekkingstrap (philol.), → Normaaltrap.

Rekristallisatie is (in een polykristallijn materiaal) het groeien van de iets grootere kristalletjes ten koste van de zeer kleine. Dit treedt vooral op in metalen door mechanische bewerking of door verhitting. Het openbaart zich eerst door een steviger worden van het metaal, in een volgend stadium door groote brosheid. Buigt men bijv. een koperdraad eenige malen op dezelfde plaats heen en weer, dan voelt men, dat dit steeds moeilijker gaat, terwijl even later de draad breekt. De primitiefste wijze van harden bestaat in een lang voortgezet hameren, waardoor r. optreedt; dit heeft overigens het groote voordeel, dat men aldus uitsluitend een bepaald deel van het voorwerp kan harden, bijv. den scherpen kant van een bijl. Door uitgloeien laat deze harding zich opheffen. Anderzijds kan men, door bijv. een plaatje aluminium op een plaats te deformeeren, vervolgens, door voorzichtig verhitten, bewerkstelligen, dat er één groot kristal uitgroeit. *Zernike.*

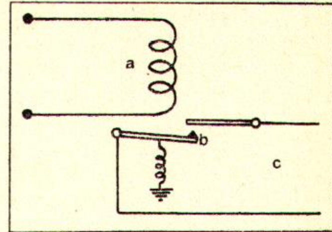
R. treedt ook op bij → metamorphose van gesteenten. Sommige mineraalkorrels groeien ten koste van hun omgeving, hetzij door r. in vasten toestand, hetzij uit oplossingen. De r. maakt het zoodoende mogelijk, dat de typische structuur der metamorphe gesteenten tot stand komt. *Jong.*

Rekspoede (Rexpoede), gem. in Fransch-Vlaanderen, XI 144 C2); ca. 1 300 inw., Vlaamsch sprekend; landbouw.

Rekverband, verband in de geneeskunde gebruikt bij afwijkingen, waar een langdurige, aanhoudende rekking gewenscht is, zooals bij repositie van beenbreuken en sommige ontwrichtingen, bij behandeling van gewrichtsziekten en contracturen. De rekkracht wordt geleverd door gewichten, elastische banden of veeren; de kracht grijpt aan op hechtpleisterstroken of banden, die met kleefstof op de huid bevestigd zijn of ook op een pen of draad, die door het betreffende lichaamsdeel geboord wordt. R. wordt ook extensie-verband genoemd. *Krekel.*

Rekwest, → Request.

Relais (electrotechn.), toestel, dat bij doorgang van een bepaalden stroom door de spoel a het contact b sluit, waardoor een tweede, van de eerste heelemaal onafhankelijke keten c gesloten wordt (zie fig.). Het aantal toepassingen is vrij groot. Noemen we bijv. in de sterkstroomtechniek het gebruik in de automatische schakelaars. Gaat de stroom door spoel a boven een bepaalde waarde, zoo wordt de armatuur aangetrokken, wat door sluiting van het contact b een spanning aanlegt op de uitschakelmagneet van den schakelaar. Bij telegraphie wordt een r. dikwijls gebruikt om de door een lange lijn verzwakte signalen te versterken. *Gillon.*

Relais.

Reland, Adriaan (Hadrianus Relandus), Palestinoloog van bijz. verdiensten en ook thans nog erkende internationale faam. * 17 Juni 1676 te De Rijp, † 5 Febr. 1718 te Utrecht. Ofschoon hij nooit in Palestina geweest is, is zijn hoofdwerk Palestina ex monumentis veteribus illustrata (2 dln. Utrecht 1714) een veel geraadpleegd repertoire van topogr. gegevens over Palestina. Van zijn werk verscheen een Ned. vertaling: Palestina opgeheldert ofte de gelegentheyd van het Joodsche land uit de gedenkstukken der Ouden getrokken en op vastere gronden als voorheen aangetoont en beweezen (Utrecht 1719). *A. v. d. Born.*

L i t.: J. Nat, De studie v. d. Oostersche talen in Ned. in de 18e en 19e e. (diss., Amsterdam 1929).

Reláta réfero (Lat.) = Wat (mij) verteld is, vertel ik weer („maar ik voel me niet altijd gedrongen het te gelooven"). Aldus Herodotus, 7,152 en passim. Ik sta dus niet voor de waarheid in; deze hangt af van de betrouwbaarheid van mijn zegsman.

Relatie of betrekking (philos.), een der tien → categorieën. Elke r. veronderstelt twee termen (relatum en correlatum) en een grond hunner onderlinge betrekking, waarnaar de r. ook wordt genoemd (bijv. oorzakelijkheidsbetrekking). Men onderscheidt een reëele r. en een logische r., naargelang deze grond al dan niet werkelijk aanwezig is. Een r. is veelal wederkeerig: zoo de r. van vader tot zoon en van zoon tot vader; soms echter niet: zoo is de r. van het schepsel tot zijn Schepper reëel, maar die van den Schepper tot het schepsel enkel logisch. *v. d. Berg.*

Relatief accident (wijsbeg.), een → accident, dat ófwel zelf bestaat in een betrekking tot iets anders (→ Relatie), ófwel den grondslag legt tot een zoodanige betrekking (gelijk bijv. → actie en passie, die grondslag zijn eener causaliteitsbetrekking).

Relatief convergent, → Reeks.

Relatie-logica, → Logistiek.

Relativisme (wijsbeg.). **a)** Kentheoretisch: de leer, dat niet de dingen zelf door ons worden gekend, maar enkel hun verschijnselen (→ Phaenomenon), d.w.z. de wijzen, waarop ze zich aan ons voordoen, en de wetmatige onderlinge betrekkingen of relaties tusschen deze verschijnselen (phaenomenalisme, positivisme).

b) Metaphysisch: de leer der betrekkelijkheid van alle → waarheid en waarheidsnormen (→ Criterium). Een absoluut vaststaande waarheid bestaat niet of kan tenminste niet worden gekend (→ Scepticisme): elke waarheid heeft slechts betrekkelijke waarde en geldt enkel voor bepaalde tijden en bepaalde personen. Voor andere tijden en personen

zullen ook andere waarheden en waarden moeten gelden. → Modernisme.

c) E t h i s c h : de leer der betrekkelijkheid van alle zedelijkheidsnormen, die hun ontstaan en voortbestaan zouden hebben te danken aan bepaalde omstandigheden van plaats en tijd, veranderde gemeenschapsopvattingen of positieve instelling. *v. d. Berg.*

Relativiteitsprincipe van Galileï-Newton, → Relativiteitstheorie.

Relativiteitstheorie. A) Natuurkundige uiteenzetting.

Wanneer men spreekt van de plaats of de beweging van een lichaam, dan heeft dat slechts zin, indien deze grootheden worden opgegeven t.o.v. een ander lichaam. In de mechanica gebruikt men voor dit laatste een zgn. coördinatenstelsel. Men denkt zich door een punt (den oorsprong) in de ruimte drie onderling loodrecht op elkaar staande rechte lijnen getrokken. Door elk tweetal van deze drie lijnen denkt men zich een plat vlak gebracht, waardoor dus drie, loodrecht op elkaar staande, platte vlakken ontstaan. De plaats van een punt is nu volkomen bepaald door de drie afstanden van het punt tot deze vlakken; deze afstanden heeten de coördinaten van het punt. T.o.v. dit coördinatenstelsel hebben deze een bepaalde waarde; t.o.v. een ander coörd. stelsel, dat een anderen oorsprong heeft, zijn deze waarden weer anders. Heeft het punt een beweging, dan moet deze beweging eveneens t.o.v. een coörd.-stelsel worden vastgelegd. Deze beweging is weer geheel afhankelijk van het coörd.-stelsel, ten opzichte waarvan de beweging wordt beschouwd. Als iemand een trein aan zich ziet voorbijrijden, dan kan men zeggen dat deze een zekere snelheid bezit t.o.v. den waarnemer. De grootte der snelheid bepaalt hij door de plaats van den trein te bepalen op twee tijdstippen die bijv. 1 seconde uiteen liggen. Indien deze waarnemer echter zelf een beweging heeft, bijv. als hij zelf in een trein rijdt, die parallel loopt met den anderen, dan zal hij tot een heel andere conclusie komen. Rijdt hij bijv. met dezelfde snelheid en in gelijke richting als de andere trein, dan ziet hij dezen niet aan zich voorbij schuiven, hij concludeert dus dat die andere trein geen snelheid heeft, zich niet beweegt. Een ander interessant voorbeeld is het volgende. Indien iemand in een, met constante snelheid rijdenden trein een bal verticaal omhoog werpt, zal hij zien dat de bal ook weer langs een rechte lijn naar beneden valt; de bal gaat volgens hem verticaal heen en weer. Maar iemand, die langs den weg staat, zal den bal een gebogen baan zien beschrijven. En een waarnemer buiten de aarde zal den bal (die behalve met den trein ook met de aarde mee beweegt) een veel meer ingewikkelde baan zien beschrijven. Elk der waarnemers zal meenen de „ware” baan te zien; het heeft echter volgens de r. geen zin van een „ware” baan te spreken. Beweging is slechts een relatief begrip, men kan slechts spreken van de beweging t.o.v. iets anders.

In vsch. stelsels, die t.o.v. elkaar in eenparig rechtlijnige beweging zijn, verloopen de mechanische verschijnselen volkomen volgens dezelfde wetten. Mechanisch is het dus onmogelijk een gemeenschappelijke eenparig rechtlijnige beweging van de geheele ons omringende stoffelijke wereld vast te stellen. (Een roteerende of versnelde beweging zou wel vast te stellen zijn, omdat in een roteerend of versneld stelsel de wet der traagheid niet meer opgaat.) Indien bijv. de sterren voor ons niet zichtbaar waren, zou het geen zin hebben te spreken van een gemeenschappelijke beweging van ons zonnestelsel. In de mechanica heeft het dus geen zin te spreken van een absolute ruimte (absoluut rustend stelsel), omdat het bestaan daarvan mechanisch niet is aan te toonen. Dit is het relativiteitsbeginsel van de klassieke mechanica, dat reeds lang bekend was **(relativiteitsbeginsel van Galileï en Newton).** Hierbij zij nog opgemerkt, dat de mechanica wel rekent met een relatieve ruimte, doch met een absoluten tijd. Bij de beschouwing van een beweging t.o.v. twee verschillende coörd.-stelsels neemt de klassieke mechanica immers aan dat de tijdrekening voor beide stelsels precies hetzelfde is.

Geldt dit r.-beginsel nu ook voor de overige physische verschijnselen, in het bijzonder de electrodynamica en daarvan speciaal het onderdeel de optica? Volgens de theorie van Huygens is het licht een voortplanting van trillingen in den aether, volgens Maxwell zijn deze trillingen van electrischen en magnetischen aard (zie → Licht). De aether is een onzichtbare, alles doordringende middenstof, die onbeweeglijk wordt verondersteld. Indien dit juist is, kan de aether beschouwd worden als plaatsbepalend voor de ponderabele lichamen. Dan zou men dus kunnen hopen, langs optischen weg de beweging van een lichaam vast te kunnen stellen t.o.v. dezen aether, m.a.w. de absolute beweging te bepalen. Immers, zoover bekend, is de voortplantingssnelheid van het licht constant en bedraagt zij 300 000 km/sec. Indien nu een waarnemer zich naar een lichtbron toe beweegt, zal hij een grootere snelheid waarnemen en omgekeerd. Aldus zou dan de absolute beweging van de aarde gemeten kunnen worden. Dit experiment is het eerst gedaan door Michelson (1887) en is later door velen herhaald. Het resultaat was, dat een beweging van de aarde t.o.v. den aether niet viel te constateeren (zie Proef van → Michelson). Om de aether-hypothese te redden, heeft Lorentz toen verondersteld, dat de lichamen in de richting van hun beweging door den aether een verkorting ondergaan (zgn. L o r e n t z - F i t z g e r a l d - c o n t r a c t i e), waardoor de verschijnselen bevredigend verklaard konden worden. Daartegenover stelde Einstein als opvatting, dat het onjuist is aan de aether-hypothese vast te houden, immers men kan dezen aether op geen enkele wijze constateeren. Dan heeft het ook geen zin meer te spreken van een absolute ruimte. Het relativiteitsbeginsel van de klassieke mechanica is dus ook geldig voor de optica en dus voor de electrodynamica.

Ter verklaring van de proef van Michelson heeft Einstein voorts een theorie opgesteld (de zgn. **speciale r.** van 1905), waarin hij aantoonde, dat de begrippen „lengte” en „tijd” evenmin absoluut zijn, doch ook afhankelijk van de beweging van twee coörd.-stelsels t.o.v. elkaar. Zoo kunnen twee gebeurtenissen voor den eenen waarnemer gelijktijdig plaats vinden; voor een anderen waarnemer, die zich t. o. v. den eersten beweegt, zullen deze echter niet gelijktijdig geschieden. Men denke zich bijv. op grooten afstand van elkaar twee klokken opgesteld; precies midden tusschen deze klokken bevindt zich een waarnemer. Deze wil zien, of beide klokken gelijk loopen. Hij zendt nu naar beide tegelijk een lichtsignaal. De wijzerplaten kaatsen deze signalen terug, die weer tegelijk bij den waarnemer aankomen, die dus tegelijk beide klokken kan aflezen. Stel dat hij constateert, dat beide precies denzelfden tijd aanwijzen. Laat nu het geheele stelsel van klokken en waarnemer tezamen een rechtlijnige eenparige beweging verkrijgen. De waarnemer zendt weer licht-

Samenzwering van Claudius Civilis (1661). Museum, Stockholm.

Zelfportret (1658). Part. collectie, New York.

Saskia van Uylenburgh. Museum, Kassel.

REMBRANDT II

1 1

2

 3

1. De drie kruisen (ets, 1653). 2. De aalmoes (ets, 1648). 3. Vrouw in Noord-Hollandsche dracht (teekening, ca. 1642; Teyler-Museum, Haarlem).

signalen uit. De voorste klok (in de richting der beweging) zal nu later door het lichtsignaal getroffen worden dan de achterste. De waarnemer zal beide klokken nu dus een verschillenden tijd zien aanwijzen; hij concludeert, dat beide klokken thans niet gelijk loopen. Laat hij nu de klokken gelijk zetten door twee helpers, die hij lichtsignalen toezendt, dan zullen de klokken weer niet meer gelijk zijn, zoodra de beweging tot stilstand komt. Hieruit volgt, dat „gelijktijdigheid" eveneens een betrekkelijk begrip is, het is weer geheel afhankelijk van de beweging van het coörd.-stelsel. Wiskundig wordt het verband tusschen ruimte- en tijd-coörd. van den eenen waarnemer en die van een anderen uitgedrukt door de transformatie-formules, welke door Lorentz werden afgeleid (Lorentz-transformatie).

Deze opvatting leidt tot merkwaardige gevolgtrekkingen, zoodra men met groote snelheden te maken krijgt. De trage massa van een lichaam blijkt bijv. afhankelijk te zijn van de snelheid er van. Verder wordt de energie aequivalent met massa, en wel is waar een massa m gelijkwaardig met een energie $E=mc^2$ (c is de lichtsnelheid).

In 1916 heeft Einstein deze opvattingen nog verder uitgebreid tot de **algemeene relativiteitstheorie,** waarin de aard der natuurwetten bestudeerd wordt in twee coörd.-stelsels, die zich niet eenparig rechtlijnig t.o.v. elkaar bewegen, doch versneld of draaiend. Hierbij wordt ook de gravitatie (zwaartekracht) in de beschouwingen opgenomen. De algemeene r. leent zich nog minder dan de speciale r. voor een elementaire uiteenzetting. Slechts enkele punten mogen hier nog vermeld worden. Interessant is het aequivalentie-beginsel, waartoe men komen kan door beschouwing van het volgende „liftexperiment": men denke zich een gesloten kist, waarin zich voorwerpen bevinden en een waarnemer. Stel dat de kist ver verwijderd is van de sterren enz., zoodat er geen zwaartekracht werkt. Dan zweeft de kist door de ruimte en de voorwerpen er binnen in zweven ook. Nu wordt er plotseling aan de kist getrokken met een constante kracht. De kist zelf krijgt dan een versnelde beweging, en de voorwerpen er binnen zullen dan weldra door een der kist-wanden worden opgevangen en daar tegen blijven liggen. De waarnemer binnen de kist zal nu meenen, dat hij in een gravitatieveld is terecht gekomen, immers alle voorwerpen „vallen" naar één kant. Mechanisch beschouwd is dus de versnelling van een systeem t.o.v. een ander systeem aequivalent met het bestaan van een gravitatieveld. Einstein veronderstelt nu, dat dit niet alleen in mechanisch opzicht zoo is, maar in alle opzichten. Dit heeft dan weer merkwaardige consequenties, zoo bijv. dat een lichtstraal in een zwaarteveld een kromme baan zal beschrijven. Dit verschijnsel is inderdaad waargenomen. Tijdens een zonsverduistering schijnen sterren, welke dicht bij de zon staan, een weinig verschoven door de afbuiging van de lichtstralen bij hun voorbijgang langs de zon. Een tweede bevestiging heeft de r. gevonden in een, vroeger onverklaarbare, afwijking in de baan van de planeet Mercurius, welke door de r. geheel wordt opgehelderd. Hetzelfde geldt voor de zgn. roodverschuiving in de spectra van verschillende sterren. Verder zou volgens de r. in de buurt van gravitatievelden de Euclidische meetkunde (de „gewone" meetkunde) niet meer geldig zijn; de afwijkingen zijn grooter naarmate de gravitatie sterker is. Dit is weer af te leiden uit het aequivalentie-beginsel. Zie ook → Ruimte.

In de laatste jaren is de r. uitgebreid tot een veelomvattende cosmologie. De meeningen daarover loopen vrij sterk uiteen, in elk geval zijn deze cosmologische theorieën geheel speculatief. De speciale r. kan men wel als bewezen beschouwen, de algemeene r. bevat nog vele uitspraken, welke experimenteel moeilijk te controleeren zijn; intusschen zijn er vsch. verschijnselen (zie boven), welke door de theorie geheel verklaard worden. Men hoede zich overigens voor de talrijke populaire uiteenzettingen van de r., alsmede voor de talrijke telkens opduikende berichten over het definitieve bewijs vóór of tegen de r. Een elementaire uiteenzetting dezer theorieën is eigenlijk niet goed mogelijk; hier geldt nog steeds het woord van prof. E. Picard: de kortste weg tot de relativistische theorieën leidt via de hoogere wiskunde.

Lit.: elementaire werken: J. D. v. d. Waals, De Relativiteitstheorie (Volks Univ. Bibl. 1923, beknopt); en : M. Born, Die Relativitätstheorie Einsteins und ihre physikalischen Grundlagen (1922). Studiewerken: A. D. Fokker, Relativiteitstheorie (1929) ; W. Pauli, Relativitätstheorie (Sonderdruck Encykl. der Math. Wiss., 1921) ; Weyl, Raum, Zeit, Materie (1923) ; Eddington, Mathematical theory of relativity (1924 ; ook in verbeterde Duitsche editie, 1925) ; de belangrijkste oorspr. verhandelingen in : Lorentz, Einstein en Minkowski, Das Relativitätsprinzip (1923). *Borghouts.*

B) Philosophische beoordeeling.

a) Relativiteit der beweging. De relativiteit der beweging kan nog op twee wijzen worden verstaan, die dikwijls juist in de r. met elkander worden verward. Vooreerst is iedere beweging van een lichaam relatief in dezen zin, dat zij krachtens haar begrip een ander lichaam veronderstelt ten opzichte waarvan het eerste zich beweegt. In dezen zin is het een tegenstrijdigheid van een absolute beweging te spreken, d.w.z. te meenen, dat als er slechts één lichaam bestond, dit zich zou kunnen bewegen.

Ten tweede noemt men een beweging relatief (juister wederkeerig, reciproque) in dezen zin, dat als A zich beweegt t.o.v. B, men ook mag zeggen, dat B zich beweegt t.o.v. A. Hier heeft men dus te doen met wat men in de moderne logica noemt een symmetrische relatie. Als men de beweging zuiver mathematisch beschouwt, is dit zonder twijfel waar. Beziet men echter de beweging als een physisch gebeuren, m.a.w. brengt men ook de oorzaken er van en andere physische relaties in rekening, dan kan het gebeuren dat slechts één lichaam zich beweegt t.o.v. het andere en niet omgekeerd.

b) De aether. Aanvaardt men met Lorenz den aether als een alle ponderabele lichamen doordringende zelfstandigheid (en met hen in wisselwerking), dan ligt het voor de hand de reciprociteit der beweging t.o.v. den aether te ontkennen. Nu heeft Einstein in de speciale r. wel is waar den aether laten vallen, maar in de algemeene r. was hij gedwongen hem weer, al was het dan dikwijls onder een anderen naam (gravitatieveld, „physikalischer Raum"), wederom in te voeren. Deze „ruimte" heeft dan volgens Einstein e.a. physische kwaliteiten, die van punt tot punt continu veranderen. Omtrent dezen „aether" hebben vele physici (Weyl, Reichenbach en ook Einstein) opvattingen, die wijsgeerig niet verantwoord zijn. Men ontkent o.a., dat deze „aether", al is hij dan een physische realiteit, een substantie zou zijn, omdat men substantie in Kantiaanschen of mechanistischen zin neemt en dan inderdaad tot tegenstrijdigheden moet komen. Volgens een objectieve en realistische wijsbegeerte moet echter

een reëel en uitgestrekt iets, dat physische eigenschappen heeft, op lichamen inwerkt en veranderlijk is, uiteindelijk een lichamelijke zelfstandigheid zijn. Zoo bevat dan ook de aether voor het realistisch substantiebegrip der scholastieke wijsbegeerte hoegenaamd geen tegenstrijdigheden.

c) Beweging en gelijktijdigheid. Maar, zoo beweert de r., de beweging t.o.v. dien aether kan door geen enkel experiment geconstateerd worden, dus bestaat ze niet. Om dezelfde reden wordt de objectieve gelijktijdigheid van van elkaar verwijderde verschijnselen ontkend. Deze redeneering wordt hier met betrekking tot de laatste ontkenning onderzocht; het gevonden resultaat geldt ook, zooals men gemakkelijk kan inzien, voor de loochening der „absolute” beweging.

Genoemde redeneering steunt op een positivistisch beginsel, door Einstein e.a. aldus geformuleerd: wat principieel niet gemeten kan worden, bestaat niet. Beschouwen we het hierboven (sub I) aangehaalde voorbeeld der twee klokken, zich bevindend op een grooten afstand van elkaar, en vragen we ons af: waarom is voor den waarnemer volgens de r. de gelijktijdigheid een betrekkelijk begrip? Het antwoord luidt: omdat hij voor het constateeren er van gebruik moet maken van een middel (lichtsignaal) dat, hoe snel ook, een zekeren tijd noodig heeft om den waarnemer te bereiken. Voor een waarnemer, die van zulke middelen niet gebruik behoeft te maken, maar die bijv. bij beide klokken tegelijk aanwezig kon zijn, zou deze reden niet meer gelden, zooals dan ook Einstein voor verschijnselen, die op dezelfde plaats (in de onmiddellijke tegenwoordigheid van een waarnemer) zich voltrekken, van een objectieve gelijktijdigheid blijft spreken. Welnu, ons menschelijk verstand is in het verstandelijk begrijpen als zoodanig niet aan den tijd gebonden en kan met klaarblijkelijkheid i n z i e n, dat er overal in het heelal een objectieve, in zich totaal gedetermineerde gelijktijdigheid bestaat, al kunnen we deze dan niet met onze menschelijke middelen w a a r n e m e n. Het bovengenoemd positivistisch beginsel is dan ook niet te aanvaarden, omdat het enkel rekening houdt met onze middelen van waarneming en niet met ons verstandelijk inzicht. Daarmede is echter de r. als zuiver physische theorie nog niet veroordeeld. Het oordeel daarover behoort om redenen van ken-critischen aard tot het ressort van de philosophie der wetenschappen en is nog niet tot een duidelijke beslissing gebracht.

L i t.: Hoenen, Cosmologia ([2]1936); artikelen van Stein (in Studiën dl. 93 en 94, 1920; dl. 96, 1921; dl. 104, 1925). *Hüffer.*

Relativum (Lat., ⟨ pronomen relativum = betrekkelijk voornaamwoord), in de grammatica de naam van den vorm, die den relatieven of betrekkelijken bijzin inleidt en met het → antecedent verbindt. De gewone vormen voor het r. in het Nederlandsch zijn: die, dat, wie, wat; minder gebruikelijk zijn welk en hoedanig, die echter tevens bijvoegelijk gebruikt kunnen worden. Wel in alle Indo-Germaansche talen werden de vormen van het r. oorspr. aan andere voornaamwoorden ontleend, in het Ned. aan het vragend en aanwijzend voornaamwoord, waarbij dan in sommige gevallen een relatief partikel werd toegevoegd, bijv. Gotisch: sa-ei. Vooral in de omgangstaal wordt het r. vaak vervangen door een voornaamwoordelijk bijwoord, bijvoorbeeld: waarvan i.p.v. van wie, wiens. *v. Marrewijk.*

Relegem, gem. in de Belg. prov. Brabant, ten N. W. van Brussel (VI 96 C2); opp. 356 ha; ca. 600 inw. (Kath.); landbouw.

Relictenfauna, verzamelnaam voor dieren, die beschouwd moeten worden als laatste overblijfselen van een fauna, die tijdens of onmiddellijk na het verdwijnen van het landijs aanwezig was. Thans leven deze dieren in arctische of subarctische gebieden of in koele bergstreken. Hiertoe hooren de goudplevier, enkele mierensoorten, verschillende keversoorten, een aantal wantsen. *v. d. Geyn.*

Relictenflora, verzamelnaam voor planten, die beschouwd moeten worden als overblijfselen van een flora, die gedurende of kort na den IJstijd groeide. De voornaamste planten, die hiertoe behooren zijn: Trientalis europaea, Empetrum nigrum, Cormes sueccia, Arnica montana. *v. d. Geyn.*

Relictstructuur (g e o l.) noemt men een structuur bij metamorphe gesteenten, waarbij nog resten van een vroegere structuur waarneembaar zijn, bijv. de rolsteenen in een gemetamorphoseerd conglomeraat.

Relief (r e c h t), → Leenstelsel (kol. 223).

Reliëf, 1° half-verheven b e e l d h o u w w e r k, waarbij dus de figuren der voorstelling niet geheel vrij staan, doch half uit het hout, steen, metaal, gips enz. naar voren treden. Men onderscheidt bas-reliëf, waar het naar voren komen minder, en haut-reliëf, waar dit sterker het geval is (men combineert met de Fransche benaming „reliëf” ook wel de Ned. termen hoog-reliëf en laag-reliëf, soms ook vlak-reliëf genoemd). Zulk r. kan zoowel op vazen, wandvakken (bijv. bij de Grieksche tempels), kunstnijverheidsvoorwerpen (metalen doozen) voorkomen. Minder vaak treft men het omgekeerde van dit r. aan, waarbij de voorstelling in het vlak van hout, steen, enz. is uitgehold (i.p.v. naar voren te komen); diep-reliëf. Reliëf-druk in papier wordt ook toegepast om het letterbeeld verheven op het papier te doen staan, waardoor het een licht- en schaduw-werking verkrijgt en dus meer opvalt dan vlak drukwerk.

Gesneden steenen, die voor was-, lak- en kleurstempels dienden, had men in de Oudheid reeds. Het charagma der Rom. keizers was van zulk een gesneden steen gedrukt; om dit stempel, een bekrachtiging van documenten, steeds bij zich te hebben, ging men het als zegelring dragen; hierin is de voorstelling gewoonlijk als diepreliëf gesneden. Ook de Chineezen sneden tot dergelijke doeleinden al zeer vroeg steenen stempels, terwijl ook de Egyptenaren lang voor het begin onzer jaartelling steenen sneden. De Grieken brachten de reliëfkunst tot groote hoogte; beroemd zijn de r. van het Parthenon, aan Phidias toegeschreven, waarvan het Britsch Museum te Londen prachtige ruitertafereelen bezit. Ook de Assyriërs versierden de paleizen en tempels met prachtige voorstellingen in reliëf; ook hiervan bezit het Britsch Museum er vele, terwijl andere Antieke r. in het Louvre te Parijs e.a. musea bewaard worden. Ornamentale r. (eier-lijsten, meanders e.d.) pasten de Grieken veel toe op kapiteelen en kroonlijsten. De → camee is een ook in de Oudheid reeds bekende soort reliëf.

De Gothische kathedralen maken van reliëf-beeldhouwwerk vooral gebruik in de portalen, waar heiligen langs de bogen worden gerangschikt; boven de deuren vindt men in de ruimte, door den spitsboog afgesloten, ook vaak reliëfs. Ook voor altaren past men het r. veel toe (in goud, marmer enz.).

Soms wordt r. op aardewerk: vazen, schotels, enz.

gekleurd. Een niet al te mooi voorbeeld hiervan is het zgn. → majolica. Bernard Palissy maakte in de 16e e. schalen, waterbekkens met gekleurd r. van visschen, schelpen, enz.

In Duitschland kende men o.a. de zgn. apostelkruiken, groote bierpotten, waarop gekleurde r. van apostelfiguren zijn aangebracht; vooral het 15e- en 16e-eeuwsche werk is beroemd, bovenal het Saksische.

In Engeland is Wedgwood (18e eeuw) met zeer fijn bewerkte r. op serviezen beroemd. *Poortenaar.*

2° (K r ij g s k.) Hoogte van grondophoogingen bij verdedigingswerken.

Reliëfdruk, 1° drukwerk voor blinden bestemd. → Brailleschrift.

2° De methode om letters of afbeeldingen verhoogd op het papiervlak of op boekbanden aan te brengen.

3° → Drukken (2°).

Reliëfmachine wordt gebezigd, wanneer voorwerpen als munten, medailles, basreliëfs enz. in druk op een vlak (steen, zink- of koperplaat) plastisch weergegeven moeten worden. Gewoonlijk wordt reliëfdruk bereikt met langs photochemischen weg verkregen stempels of in staal of klokkenmetaal gegraveerde platen en wordt gedrukt op sterke degelpersen of op zgn. verguldpersen. *Ronner.*

Reliëfperspectief, een wijziging van de perspectief, waarbij een lichaam niet als een vlakke figuur afgebeeld wordt, maar als een lichaam met sterk verkorte diepteafmetingen. De r. wordt toegepast in de beeldhouwkunst.

Reliek, Reliekengraf, → Relikwieën.

Religie (< Lat. religio, etymologie geheel onzeker). Sommige Ned. beoefenaars der vergelijkende godsdienstwetenschap willen aan het woord breedere beteekenis geven dan aan het woord godsdienst, dat ze reserveeren voor de vereering van den persoonlijken God, terwijl religie zou kunnen gebruikt worden voor alle gevoelens of manifestaties, die met geheimzinnige bovenzinnelijke machten, hoe vaag ook, in betrekking kunnen gebracht worden. Zelfs het streven naar een nationaal, cultureel of humanitair ideaal zou religieus kunnen genoemd worden. Dat is echter een misbruik van de eigenlijke beteekenis van het woord. Alhoewel niet strikt synoniem van → godsdienst beteekent het toch steeds in onze taal de houding, die de mensch tegenover de persoonlijk gedachte godheid aanneemt.

L i t. : K. L. Bellon, Inl. tot de godsdienstgeschiedenis (1935); id., Godsdienstwijsbegeerte (1934). *Bellon.*

Religieus socialisme, verzamelnaam voor vele los van elkander staande pogingen om het door Marx antigodsdienstig opgezette en in dien geest volgroeide socialisme met een of anderen vorm van godsdienst te verzoenen. Deze pogingen zijn te verdeelen in twee groepen: er zijn socialisten, die alle econ. en soc. theorieën van Marx volkomen willen handhaven, maar alleen zijn wereldbeschouwing, het historisch materialisme, verwerpen en vervangen door een vrijzinnigen, min of meer Christelijk getinten godsdienst van gewoonlijk eigen maaksel (H. de → Man, H. → Roland Holst-van der Schalk, L. Ragaz, P. Passy, H. Banning, enz.). Daarnaast zijn er positief Christelijke menschen, Katholieken of orthodox-Protestanten, die een brug willen slaan van hun geloof naar het socialisme; zij beschuldigen hun Kerken van plichtsverzuim tegenover de arbeiders, stellen zich niet tevreden met een sociaal program, solidarisme, enz., maar geven het integrale socialisme uit als een eisch van Christelijke naastenliefde (de groep van het tijdschrift De Blijde Wereld in Friesland, V. Heller, H. Mertens, P. Tillich in Duitschland, A. Verstraete in België, enz.); velen van hen eindigden met verloochening van hun positieve Christendom. De religieuze socialisten zelf beklagen zich over gebrek aan waardeering en invloed in hun partij, zoodat zij meer een sympathiek verschijnsel in de socialistische wereld dan een belangrijke factor erin zijn.

L i t. : C. van Gestel O.P., Het R.S. *Pauwels.*

Religieuze dans ontstaat uit de behoefte om sterke gemoedsbewegingen (in dit geval religieuze gevoelens) ook voor de zinnen waarneembaar te uiten door rhythmische bewegingen. Sommige godsdiensten en sekten hielden, dat deze r. d. ook tot eenheid met de godheid voerde. Bij primitieve volken kent men r. d. bij natuurverschijnselen, o.a. vuur-, zon- en maandansen; ook de toover- en geestdansen van de Mongoolsche Sjamanen en van de tooverpriesters der Germ. volken, en bijv. vele extatische dansen bij de natuurvolken van Afrika en Amerika (Zuni-Indianen) behooren tot de r. d. Deze extatische dansen worden dikwijls door narcotica of krampbewegingen opgevoerd tot razernij, waarop uitputting volgt (o.a. derwisjendansen, extatische dansen van Methodisten en sommige Christelijke sekten). De r. d. kan bij primitieve volken een obsceen karakter aannemen, wanneer vruchtbaarheidsdemonen bij de wisseling van jaargetijden met symbolische bewegingen geëerd worden. In de Oudheid was de r. d. bij de Egyptenaren van het Oude Rijk vnl. de taak der priesters en had tot inhoud de mythologie (Osiris en Isisdans) en het dooden-offer. Zie ook → Grieksche dans (dl. XII kol. 358). Evenzoo zijn er Etruskische en Rom. r. d. bekend. De r. d. onzer voorouders stoelt op heidensche cultusdansen, die als voorjaars-, Pinkster-, kermis- en oogstdansen veel van hun oorspronkelijk religieus karakter verloren. Een ander soort r. d. uit de M.E. was het gevolg van het doen van geloften in tijden van ziekten en nood: o.a. pestdansen, Vitus- of Johannesdansen, Echtenacher springprocessie (→ Echternach), Metzger Sprung (München). Deze r. d. ontaardden soms in → danswoede. R. d. in kerk en op kerkhof werd al vroegtijdig door de Katholieke Kerk afgewezen [o.a. St. Augustinus, en de synode van Auxerre (573) en vele volgende]. Toch bleven enkele Christelijke r. d. als tekst in de literatuur, als voorstelling in de beeldende kunsten en ook in hedendaagsche dansvormen bewaard: o.a. in het Vlaamsche rel. dansliedje: „In den Hemel is eenen dans”, ook in het ballet van de „Los Seises” (de Zes koorknapen uit Sevilla), in het uitvoeren van paradepassen bij processies, in het Vlöggelen op Paaschmorgen in Twente. Ten slotte kunnen we wijzen op de poging van de Graal om in zijn koordansen het relig. element weer (buiten de kerk) een plaats in den dans toe te kennen (Rorate-dans e.d.).

L i t. : v. d. Leeuw, In den Hemel is eenen dans; art. Tanz in Lex. f. Theol. u. Kirche. *Terlingen-Lücker.*

Religieuze kunst in het algemeen is iedere kunst, waardoor een religieuze gedachte, om het even onder invloed van welke religie of godsdienstig systeem deze ontstaan is, wordt uitgedrukt. Aldus zal het kunstwerk van een Christen, Mohammedaan, Boeddhist enz. slechts dan religieus zijn, als zij in hun artistieke schepping een gedachte, ontleend aan hun godsdienstig systeem, uitdrukken: het is dan Christelijke, Mohammedaansche, Boeddhistische enz. religieuze kunst. Is de artistieke weergave door genoemde personen enkel een uitdrukking van de Christelijke, Mohammedaansche,

Boeddhistische enz. cultuur, maar zuiver profaan van inhoud en slechts zeer indirect verband houdend met dogma of cultus van den resp. godsdienst, dan zou men kunnen spreken van Christelijke, Mohammedaansche, Boeddhistische enz. kunst, als zijnde kunst van Christenen, Mohammedanen, Boeddhisten, enz. Is de artistieke weergave van genoemde personen onder geen enkel opzicht de uitdrukking van de Christelijke, Mohammedaansche, Boeddhistische enz. cultus, dan spreekt men van zuiver profane kunst. → Kerkelijke kunst is uiteraard ook religieuze kunst, maar religieuze kunst is niet altijd kerkelijke noch → Christelijke kunst. Omdat de grenzen tusschen het profane en religieuze in de practijk dikwijls moeilijk zijn te trekken, is het vaak ook moeilijk te zeggen, of iets religieuze dan wel profane kunst is. *p. Gerlachus.*

Religieuzen. Er bestaan vsch. zustercongregaties, die den officieelen naam voeren van Religieuzen, met toevoeging van een bijz. titel. Zoo in België o.a. **R. der Afzondering van het H. Hart** (van Angers, Frankrijk), ook genaamd Sociëteit van Maria; doel: onderwijs; huizen te Brussel en elders. **R. van de Goddelijke Voorzienigheid;** doel: onderwijs, moederhuis te Wodecq. R. der Congregatie van de **Vereeniging der H.H. Harten** (van Dowaai, Fr.); doel: onderwijs; hoofdhuis voor België te Doornik, missiën in Argentinië en Kameroen. **R. van de Moeder Gods;** doel: onderwijs; moederhuis te Kaïn; missiën in Egypte. In Ned. en België: **R. der Eeuwigdurende Aanbidding,** gesticht 1857 door de Belgische gravin Anna de Meeûs; moederhuis te Watermael bij Brussel; doel: vereering van het H. Sacrament, alsook hulp aan arme kerken, bij catechismus, gesloten retraiten en missiën; in Ned. sinds 1870 een huis te Rotterdam (Eendrachtsstraat), van waar uit bediening van het bissch. retraitehuis De Thabor. Voor de **R. van O. L. V. Visitatie,** → Visitatie. Zie ook → Hart [Rel. v. h. H. Hart (kol. 783)] en verder het art. → Kloosterling.

L i t. : Nolet, Kath. Ned. (II 1932).

Religievrede. Toen rond het einde van 1577 de twisten tusschen Katholieken en Protestanten, vooral in Brabant en Vlaanderen (Antwerpen, Gent) de politieke eenheid van de generaliteit dreigden te vernietigen en dit op het oogenblik dat de strijdbenden van Don Juan en van Alexander Farnese immer meer naar het Noorden vooruitrukten, en tevens in Waalsch Vlaanderen de Malcontenten zich ten gunste van koning Philips zouden uitspreken, werd na langdurige onderhandelingen in Juli 1578 de Religievrede uitgeroepen: een statuut, dat aan Katholieken, Lutheranen en Calvinisten gelegenheid tot religie-uitoefening toestond. Onder den druk der politieke omstandigheden werd die R. slecht toegepast en was de aanvang van een Calvinistische overheersching. De invloed van den Franschen Calvinist Duplessis-Mornay, geestverwant van Oranje, was hierbij zeer groot.

L i t. : Elkan, Ueber die Entstehung des niederl. Religionsfriedens von 1578 und Mornays Wirksamkeit in den Niederlanden.

Relikwieën of r e l i e k e n (< Lat. reliquiae = overschot), in Christelijken zin: overblijfselen van heilige personen, 1° hun lichaam; 2° hetgeen met hun lichaam in aanraking is geweest: kleeren, martelwerktuigen, enz. (vgl. de → Lijdenswerktuigen des Heeren); 3° (in het Westen) voorwerpen, die met hun gebeente, en zelfs met sarcophaag enz. deze bevattend, in aanraking werden gebracht (→ Brandeum). De vereering dezer r. bestond vanaf de eerste tijden (vgl. Act. 5.15; 19.12), tevoren had zij ook bij de Joden bestaan (vgl. Ex.13.19; Num. 17.10; Jos. 24.37), terwijl bij de heidenen een dgl. uiting van menschelijken eerbied bestond t.o.v. hun „halfgoden”. In de r. vereeren de Christenen „lichamen, die eens levende ledematen waren van Christus en tempels van den H. Geest, bestemd om ten eeuwigen leven opgewekt en verheerlijkt te worden” (Conc. van Trente, sess. 25). Vanaf de eerste tijden kwamen de geloovigen bij de r. van martelaren bijeen om te bidden, vnl. (zeker sinds 2e e.) op den verjaardag van hun dood, waarvan de viering met een → vigilie werd ingeleid. Hieruit ontstond de gewoonte de kerken boven martelaarsgraven te bouwen, ofwel (4e e.) H.H. Gebeenten, na plechtige opgraving en overbrenging (en vigilieviering), erin bij te zetten onder het altaar. In het Oosten stelde men zich daartoe spoedig ook tevreden met een gedeelte dezer gebeenten, in het Westen bewaarde men deze lang ongeschonden (in Rome tot in 8e-9e e.) en vergenoegde zich liever met r. van de derde soort. Deze r. sloot men sinds de 6e e. ook in den altaaronderbouw op, eindelijk (11e-14e e.) in een dichtgemetselde holte of „graf” (sepulchrum) in het altaarblad. Nog steeds schrijft de Kerk daartoe minstens één martelaarsreliek voor; ook handhaafde zij de vigilieviering bij de r. vóór haar bijzetting in het te wijden altaar. Oud is ook het plaatsen van r. in schrijnen (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 193 in dl. XV) op het altaar, eveneens het gebruik van den zegen met r. te geven; het branden van licht ervoor bestond reeds in de 3e-4e e. Heden is de openbare vereering door Kerkelijke wetten streng bepaald, en wordt bijv. een document vereischt (in den regel van een kardinaal of bisschop), de echtheid der r. waarborgend, terwijl de vereering van r. van gelukzaligen een bijz. pauselijke toestemming vereischt; vroeger was de „verheffing” (elevatio) van een gebeente op last van den bisschop (opgraving, en plaatsing, ter vereering, op een waardige plaats), als gelijkstaand met heiligverklaring, voor alles voldoende. Voorname r. (bijv. hoofd, arm, hand, been, of deelen, waarin marteling heeft plaatsgehad), mogen, behoudens bijz. bisschoppelijke toestemming, alleen in kerken bewaard worden; kleine daarentegen mogen ook in private woningen bewaard worden, en de geloovigen mogen ze op zich dragen, gelijk men reeds deed in de 4e e. (vgl. C. I. C. can. 1276-1289). → Heiligenfeesten; Heiligenvereering ; Relikwiehouders. Zie verder afb. 3 op de pl. t/o kol. 721 in dl. IX (relikwie-buste) en afb. 3 op de pl. t/o kol. 61 in dl. II.

L i t. : Sdralek (in: Real-Encykl. d. christl. Alterthümer, s.v.) ; Thurston (in : The Cath. Encycl., s.v. ; met lit.-opgave). *Louwerse.*

Relikwiehouders (relikwieschrijn of rijve, relikwiekistje, relikwieborstbeeld, enz.) (zie pl., vgl. index in kol. 831/832). Van de groote vereering voor de relikwieën tijdens de M.E. getuigen de vele r., die bewaard bleven en tot de beste producties der edelsmeedkunst behooren. Tusschen al de kerkelijke voorwerpen vertoonen zij de meest verschillende vormen; in de M.E. worden deze meestal bepaald door den aard van de relikwie, die de r. bevat: zoo diende een r. in den vorm van een kruis voor de relikwie van het H. Kruis, een kroon bewaarde een fragment van de Doornen Kroon, een r. in den vorm van een arm (met zegenende hand) of een voet bevatte het overeenstemmend lichaamsdeel, in een borstbeeld vereerde men het hoofd van den heilige. Vele van deze vormen bleven tot in de 16e en 17e eeuw bewaard.

Tusschen de andere middeleeuwsche vormen zijn te noemen het koffertje, dat in vele gevallen tijdens de Kruistochten uit het Oosten naar onze gewesten overgebracht werd, en de grootere schrijn of rijve; aanvankelijk geheel met emailplaten bedekt, kende deze zijn hoogsten bloei tijdens de 12e en 13e eeuw (St. Servatiusschrijn of → Noodkist van St. Servaas te Maastricht en Onze-Lieve-Vrouweschrijn te Doornik); op het einde der 13e eeuw ontleent hij zijn versieringsmotieven aan de Gotische bouwkunst. In de 15e eeuw wordt de schrijn beschilderd (Ursulaschrijn te Brugge door Memlinc) en in latere eeuwen met gedreven zilverplaten bekleed.

Ten slotte zijn te vermelden de r. in den vorm van een monstrans (sedert de 13e eeuw) en het relikwieostensorium (sedert 14e eeuw), bestaande uit een glazen, doorzichtige buis, waarin de relikwie bewaard wordt, en een metalen voet.

L i t. : J. Weingärtner, Das kirchl. Kunstgewerbe der Neuzeit (1927); Lex. f. Theol. u. K. (s.v. Reliquiar).

Relindis, → Harlindis.

Reliquieën, → Relikwieën.

Relmuizen of s l a a p m u i z e n (Myoxidae), een fam. van de orde der knaagdieren, bewonen de heuvelachtige streken der Oude Wereld. Zij leven in en op boomen, steeds zoo verborgen mogelijk, slapen meest overdag. In de gematigde streken brengen zij den winter slapend in hun nest door, met een wintervoorraad, of op hun vet terend. Zij eten vruchten en zaden, ook kleine dieren; bij het eten zitten zij als eekhoorns op de achterpooten. De kop is smal met spitsen snuit,

Relmuis of zevenslaper.

vrij groote oogen en groote ooren; het lichaam is gedrongen met vrij lange pooten en staart. De z e v e n s l a p e r of r e l m u i s (Glis glis L.) leeft in Midden-, Z. en O. Europa en komt ook in Z. Limburg voor. Lichaam 16 cm, staart 13 cm lang; de bovenzijde is aschgrijs, de pluimvormige staart bruingrijs. De e i k e l m u i s (Eliomys quercinus L.) bewoont Midden- en Z. Europa en is in Z. Limburg vrij algemeen; lichaam 14 cm, staart 9 cm lang; de bovenzijde is bruingrijs; om de oogen een zwarte ring. De h a z e l m u i s (Muscardinus avellanarius L.) komt in Midden-Europa en in Z. Limburg voor; lichaam 14 cm, staart 7 cm lang; geelrood. *Keer.*

Remaclus, Heilige, bisschop van Maastricht. † Na 670. Uit Aquitanië afkomstig, verkondigde het geloof in de Ardennen, stichtte de abdijen van Stablo en Malmédy, volgde ca. 650 den H. Amandus op als bisschop van Maastricht, legde in 662 zijn ambt neder en trok zich in de abdij van Stablo terug. Hij wordt voorgesteld met een kerk in de hand en een wolf aan zijn voeten. Patroon van Luik. Feestdag 3 September.

L i t. : Alb. Hauck, Kirchengeschichte Deutschlands (1887). *De Schaepdrijver.*

Remagne, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 C/D 3); opp. 2 223 ha, ruim 600 inw. (Kath.). Leemgrond; bosschen. Rivier de Ourthe.

Remanentie (m a g n e t.) is de waarde der magnetische inductie, nadat de veldsterkte van een waarde, waarbij verzadiging optreedt, gelijk aan nul gemaakt wordt. In de fig. bij → ferromagnetisme geeft OB_r de waarde van de r. aan. De r. van weekijzer is van de grootte-orde 10 000 gausz. Ze loopt echter voor de vsch. ferromagnetische stoffen sterk uiteen en is sterk afhankelijk van de voorbehandeling (warmtebehandeling, inbrengen van spanningen) van het materiaal. *Elenbaas.*

Remarque, E r i c h M a r i a, Duitsch schrijver van sterk realistische oorlogsromans, met antimilitaristische strekking. * 1898 te Osnabrück.

V o o r n. w e r k e n : Im Westen nichts Neues (1929); Der Weg zurück (1931).

Rembang, 1° r e g e n t s c h a p van de afd. Rembang-Japara in de prov. Midden-Java; opp. 1 035 km², 290 375 inw. (eind 1930), w.o. 269 Eur., 6 851 Chin. en 51 andere Vreemde Oosterlingen; Inheemsche bevolking Javaansch; taal Javaansch. R. is in het N. vlakte, in het Z. heuvelland. De vruchtbaarheid is niet groot. Van belang is vooral de djaticultuur. Batikindustrie. Wordt doorsneden door een lijn der Ned.-Ind. Spoor (N. I. S.).

2° H o o f d p l a a t s van de afd. Rembang-Japara en van het regentschap en het district R. (XIV 496 G2); 13 791 inw. (eind 1930), w.o. 11 762 Inh., 202 Eur.; 1 808 Chin. en 19 andere Vreemde Oosterlingen. Mooie plaats, onmiddellijk aan zee gelegen, tamelijk koel en gezond. Wordt bezocht door de Jezuïeten van Semarang. *Brokx.*

Rembang-Japara (of R.-Djapara), afdeeling (residentie) van de prov. Midden-Java; omvat de regentschappen Pati, Koedoes, Japara, Rembang en Blora. Opp. 6 058 km²; hiervan zijn 204 764 ha droge en 188 359 ha natte (sawah) bouwvelden der Inheemsche bevolking; 1 885 548 inw. (eind 1930), w.o. 2 835 Eur., 25 354 Chin. en 645 andere Vreemde Oosterlingen. Het grondbezit der Inh. bevolking is zoowel erfelijk individueel als communaal, dit laatste met vaste en met wisselende aandeelen. Dit ressort is grootendeels vlakte. Het Z. wordt begrensd door het Midden Kalkgebergte, in het midden ligt het Noordelijk Kalkgebergte, terwijl in het N. de Moeriah (Moerjo) zich verheft. De vlakten zijn vooral meer in het O. niet bijz. vruchtbaar. In die gebieden, meer in het bijzonder in het daarbij aansluitend heuvelland, is de djaticultuur van buitengewoon belang. Er wordt petroleum gewonnen. Het aantal landbouwondernemingen is gering. R.-J. wordt doorsneden door de Semarang—Joana-Stroomtram (S. J. S.), alsmede door de lijn van de Ned.-Ind. Spoorweg (N. I. S.), welke Semarang met Soerabaja verbindt. Bevolking Javaansch, taal Javaansch. *Brokx.*

Rembours (h a n d e l s t e c h n.), wijze van verzending, waarbij de vervoerder het te vervoeren goed niet mag afleveren tenzij tegen betaling.

Rembourscrediet, → Accreditief.

Rembrandt Harmensz. van Rijn, schilder en etser (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). * 15 Juli 1606 te Leiden, † 4 Oct. 1669 te Amsterdam. In 1620 ingeschreven aan de univ. te Leiden, maar gaf de studie spoedig op om als schilder in de leer te gaan bij Jac. v. Swanenburch, daarna bij P. Lastman en Jac. Pynas. Ca. 1625 ging hij zelfstandig werken in eng contact met Jan Lievens en wat later met Ger.

Dou. Hij kreeg spoedig bekendheid zelfs tot in Amsterdam en in 1632 ontving hij vandaar opdracht om de Anatomische les van dr. Tulp te schilderen, wat voor hem een reden was zich (voorgoed) in de hoofdstad te vestigen. Hij huwde er twee jaren later met Saskia van Uylenburgh, de nicht van den kunsthandelaar Hendrick v. U., die zijn werken al eenige jaren verkocht. Zijn faam groeide met den dag en de opdrachten stroomden hem toe; door het fortuin zijner vrouw was hij reeds tot een grooten welstand gekomen en hij werd een vurig verzamelaar van kunst. In 1641 werd hun zoon Titus geboren en een jaar later overleed reeds Saskia. Dit jaar 1642, waarin hij o.a. de Nachtwacht voltooide, was hem uiterst rampspoedig en bracht het keerpunt. De opdrachtgevers van de Nachtwacht waren hoogst ontevreden en zijn kunst was van dat moment af bij het officieele Amsterdam vrijwel in den ban. Dit ontmoedigde den kunstenaar echter niet, hij keerde dieper in zich zelf, stoorde zich minder aan algemeen geldende kunstnormen, zoodat hij voortdurend in botsing kwam met het publiek en de opdrachten afnamen. Bovendien ergerde men zich, dat hij sedert 1645 met zijn huishoudster Hendrickje Stoffels (zie afb. 2 op de pl. t/o kol. 353 in dl. XVIII) samenleefde zonder haar te huwen (wat hij niet kon door een testamentaire bepaling van Saskia). Hij bleef intusschen toch massa's geld besteden aan zijn kunstverzamelingen, wat alles tezamen tot een financieele catastrophe leidde: in 1656 moest hij boedelafstand doen. Zijn huis en al zijn kunstschatten werden verkocht. Hij vestigde zich op de Rozengracht, waar Hendrickje en Titus een kunsthandel begonnen. Vergeten door het publiek, dat zijn kunst in het geheel niet meer begreep of waardeerde, leidde hij een armoedig leven, waarin echter huiselijk geluk een lichtstraal bracht, zooals uit de spaarzame gegevens duidelijk blijkt. In 1662 stierf zijn liefhebbende verzorgster en in 1668 overleed zijn zoon, zoodat de zwaar beproefde schilder eenzaam achterbleef met een 14-jarig dochtertje Cornelia, hem uit zijn verbintenis met Hendrickje overgebleven. Hijzelf stierf een jaar later en werd op 10 Oct. in de Westerkerk begraven.

In zijn geweldig uitgebreid oeuvre (schilderijen, teekeningen en etsen), dat voor het grootste deel bewaard bleef, kan men den fabelachtig rijken en veelzijdigen ontwikkelingsgang van een der grootste kunstenaars, die ooit geleefd hebben, volgen. R. heeft het menschelijk wezen in al zijn diepten, in alle schuilhoeken gepeild en doorvoeld, geen affect is hem vreemd gebleven. Hij had oog voor al het goede en schoone, voor al het slechte en zwakke in den mensch, maar speciaal voor al het leed, dat er woekert in het menschdom. Hij, die zelf zoo hard en wreed door het lot behandeld is, hij kende weemoed en ellende, het knagende leed der miskenning en verguizing, de smarten door verlies van dierbaren en hij wist dit alles met ongekende diepte en pakkende voordracht in zijn werken uit te beelden. Zijn repertoire kende geen grenzen; als geen ander heeft hij de portretkunst beheerscht en wie heeft als hij landschappen geschilderd, zóó vol fantasie en romantiek, wie de werking van licht en schaduw zóó geheimnisvol, zóó machtig vertolkt. Daarnaast was hij een diep denker en een innig religieus mensch; hoe ontroerend heeft hij de wijsheid van het Oude en Nieuwe Testament in beeld weten te brengen. Van géén kunstenaar misschien zijn de schetsteekeningen, vaak uit maar enkele krabbels of lijnen bestaande, van zóó rijken inhoud; feilloos juist wist hij het essentieele van een vorm, van een gebaar of een stemming weer te geven. Algemeen wordt hij beschouwd als de grootste etser, die ooit geleefd heeft. Een ongeëvenaard spel van licht en donker tooverde zijn etsnaald op de platen. Portretten en landschappen, interieurs en genrescènes, maar bovenal een schat van testamentische schoonheid vormen hier zijn rijk gevarieerd oeuvre. Zijn vroege werken (dateerend van 1627 af) zijn alle figuurlijke voorstellingen, die al aanstonds pakken door hun expressief vermogen. Uit 1629 (de kunstenaar is dan 23 jaar) dateert het vroegst bekende werk, waarin hij het lichtprobleem, dat hem zijn leven lang zou bezighouden, stelde (Christus en de Emmausgangers, Parijs, Jacquemart). Reeds 2 jaren later vond hij een monumentale oplossing in „Simeon in den Tempel" (Mauritshuis). Van zijn 21e jaar af kent men portretten van hem (vele zelfportretten); zijn vroegst bekende groepsportret, tevens het eerste hoogtepunt in zijn kunst, is de „Anatomische Les" (Mauritshuis). Zijn vroegste landschappen verschenen in mythologische voorstellingen in 1632. Uit zijn eerste huwelijksjaren dateeren een reeks portretten van Saskia, veelal in fantastische gewaden. Onder de religieuze schilderwerken zijner jeugdperiode zijn vooral te noemen de serie scènes uit Jesus' Lijden (München, Pinacotheek), die hij op aanbeveling van Huygens voor Frederik Hendrik uitvoerde, waarin zijn lichtgloed al volkomen rijp is. Een ander hoogtepunt werd dan in 1642 zijn „Nachtwacht". Van een jaar later dateert zijn prachtige ets „De drie boomen" (zie afb. 1 tegenover kolom 352 in deel X), een der juweelen van zijn graphisch oeuvre. Zijn subliemste uitwerking van gouden lichttonen is wel te vinden in een tweede „Christus en de Emmausgangers" (Louvre) uit 1648; compositorisch zoowel als kleurig concentreert zich hier alles in de diep menschelijke Jesus-figuur. Uit 1650 kent men eenige majestueuze landschappen, o.a. de Molen (Bowood, Engeland) en dat te Kassel. Vermoedelijk in hetzelfde jaar etste hij zijn beroemde „Honderdguldenprent", die het hoogtepunt van zijn etswerk vertegenwoordigt. Uit 1642 is het eerste portret van Hendrickje (Louvre), die hij nog herhaaldelijk schilderen zou. Ook de zelfportretten nemen in aantal toe; daarnaast toch altijd nog vele beeltenissen van anderen, deels op bestelling (Nic. Bruyningh, Kassel; Burg. Six), deels voor eigen genoegen (Man met gouden helm, Berlijn; Titus als Mars; Glasgow en Petrograd). Helaas is geen enkel zelfportret van na 1634 en geen enkel van Saskia, Hendrickje of Titus (behalve dat als monnik) in Nederland. Zijn schoonste beeltenissen uit de late periode van hem zelf zijn te Parijs, Weenen en vooral in Engeland. Een zijner machtigste scheppingen was zeker de samenzwering van Cl. Civilis, zijn voornaamste historische stuk, hem opgedragen voor het Amsterdamsche raadhuis, maar afgekeurd; het uitgesneden middengedeelte van het kolossale doek berust thans in het museum te Stockholm. De apotheose van zijn kunst is wel te vinden in drie werken uit zijn laatste levensjaren: in de Staalmeesters, zijn laatste groote opdracht voor een groepsportret, waar licht en ruimtewerking, groepeering en individueele expressie der figuren onze hoogste bewondering afdwingen (zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 273 in dl. XII), in de zgn. Jodenbruid (zie pl. in dit deel) en in de familiegroep te Brunswijk (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 265 in dl. II), in welke stukken men de rijkste kleuren, die zijn palet ooit schiep, en zijn geniaalste penseelstreek vinden kan, maar waarin ook het sterkst misschien het abstracte en tijdelooze, het eeuwige van zijn kunst tot uiting komt.

Het behoeft geen betoog, dat geen kunstenaar in eenige ons bekende school zooveel invloed naar alle kanten op tijdgenoot en nazaat heeft uitgeoefend als Rembrandt. Zijn directe leerlingen waren talrijk; vele waren zoozeer van hem afhankelijk, dat hun kunst ineenzakte, zoodra zij zijn atelier verlaten hadden (bijv. Nic. Maes); de begaafdste onder hen waren Fil. de Koningh, Ferd. Bol, Jac. Backer, Gerbr. v. d. Eeckhout, Aert de Gelder, Bar. Fabritius, maar ook lang na zijn dood werkte zijn invloed bezielend op vele kunstenaars in vsch. landen van Europa. Zie behalve bovengenoemde afb. van zijn werken nog: afb. 3 op de pl. t/o kol. 705 in dl. VII; afb. 2 op de pl. t/o kol. 65 in dl. IX; afb. in kol. 587 en afb. 1 op de pl. t/o kol. 625 in dl. X; afb. 4 op de pl. t/o kol. 576 in dl. XIV; afb. 2 op de pl. t/o kol. 176 in dl. XVII. Voor het monogram van R. zie afb. 1 en 2 in kol. 15 in dl. XVIII.

Lit.: E. Michel, R. (1893); C. Neumann, R. ([4]1924); id., Aus der Werkstatt R.'s (1918); Bode en Valentiner, R. in Bild u. Wort (1906); J. Veth, R.'s leven en kunst (1906); A. Rosenberg, R. d. Meisters Gemälde (in serie Klass. d. K.; 1908); W. Valentiner, Wiedergefundene Gemälde (1921); H. Singer, R. 's Radierungen; A. M. Hind, R. (1932); id., The etchings of R.; K. Bauch, Die Kunst d. jungen R.; J. de Bruyn, R.'s etsen (1926); J. v. Rijckevorsel, R. (diss. Nijm.). *Schretlen.*

Rembrandtdeutsche, → Langbehn (A. J.).

Rembrandttulp, gevlamde en gestreepte, tweekleurige tulpenvariëteit voor tuinversiering.

Rembry, Ernest, kanunnik, geschiedschrijver. * 22 Jan. 1835 te Moorseele, † 14 Mei 1907 te Brugge. Vriend van Gezelle, werkte hij mede aan diens Rond den Heerd en bleef zijn leven lang een zijner trouwste helpers en beschermers. Begaafd met een scherpen critischen geest, schreef hij vele gewaardeerde bijdragen. Sinds Mei 1894 was hij vicaris-generaal.

Voorn. werken: S. Gilles, sa vie, ses reliques, son culte (2 dln. 1879-'82); De bekende pastors van S. Gillis te Brugge (1890-'96); Le culte de S. Charles Borromée à Bruges (1901); Les remaniements de la hiérarchie épiscopale et les sacres épiscopaux en Belgique au XIXe siècle (1903-'04). *Allossery.*

Remedium of ruimte, de wettelijk toegestane afwijking in gehalte en/of gewicht van de munt. Zoo bedraagt het gehalte-remedium van de gouden munten in Ned. $1^1/_2{}^0/_{00}$, van de zilveren teekenmunten $3^0/_{00}$ en van de zilveren pasmunt $4^0/_{00}$, terwijl het gewichtsremedium bij het gouden tientje $2^0/_{00}$ en bij den rijksdaalder $4^0/_{00}$ bedraagt.

Remerschen, gem. in het Z. O. van het groothertogdom Luxemburg; opp. 1 063 ha, ruim 1 300 inw.; Moezel-dal; landbouw, wijnteelt; bezienswaardige kerk.

Remersdaal, gem. in het N. O. van de prov. Luik (XVI 704 E2); opp. 861 ha, ca. 500 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt, boomgaarden, rivier de Gulpe; kasteel Opsinnig; gewezen heerlijkheid afhankelijk van Valkenburg.

Remhelling (mijnbouw) is een galerij (→ Mijn), gedreven loodrecht op de richting van de grondgalerij volgens de helling van de laag; ze verbindt dus twee verdiepingen met elkaar. Loodrecht op de remhelling, dus volgens de strekking van de laag, worden de afbouwgalerijen gedreven.

Voor een eenigszins beduidend transport wordt de r. dubbelsporig gemaakt. Bovenaan bevindt zich de remtrommel, waarover de kabel loopt. Aan het eene einde hiervan hangt de volle wagen, aan het andere de leege. De laatste wordt door het gewicht van de volle omhoog getrokken. Wordt de snelheid te groot, dan wordt afgeremd aan de kabeltrommel.

Aan den voet van de r., dus bij de aansluiting aan de grondgalerij, wordt een veiligheidsinrichting gemaakt voor bij eventueele kabelbreuk omlaagstortende wagens. Het loopen in de r. zelf is verboden. Hiervoor wordt een galerij naast de r. gedreven of bij voldoende breedte een apart gedeelte gereserveerd. Zie ook → Mijn. *te Poel.*

Remich, gem. in het Z. O. van het groothertogdom Luxemburg (zie krt. dl. XVI, kol. 736); opp. 529 ha, ca. 1 800 inw.; centrum van Moezelwijnteelt; merkwaardige kasteelen; in de omgeving bekende wijnkelders in de rotsen.

Remicourt, gem. in het N. W. van de prov. Luik (XVI 704 C2); opp. 444 ha, ruim 1 000 inw. (Kath.); landbouw; fruithandel; oude heerlijkheid eertijds afhankelijk van Luik.

Remiërs, Keltische stam in de tegenw. Champagne, trouwe bondgenooten van de Romeinen. → Reims.

Remigius van Auxerre, geleerde en schrijver. * Na 840, † ca. 908. Leeraar en leider der school van Auxerre, vervolgens van die van Reims en Parijs. Hij schreef commentaren op de grammatica's van Donatus, Priscianus, Phocas en Eutyches; op Beda's De metrica arte, op Terentius, de Disticha Catonis, Juvenalis, Martianus Capella, Boëthius; gaf uittreksels uit het geschiedwerk van Valerius Maximus, verklaringen van Genesis, Psalmen en andere Bijbelboeken, en ten slotte een werk over de H. Mis. Waarsch. is R. ook de schrijver van → Mythographus Vaticanus.

Uitg. en lit. in: Manitius, Gesch. lat. Lit. des Mittelalters (I 1911). *Franses.*

Remigius, Heilige, bisschop **van Reims.** * 437 te Cerny (bij Laon), † 553. Een der voorn. grondleggers van het Christendom in Gallië en een der invloedrijkste mannen van zijn tijd tot in Duitschland toe, vooral na den doop van Clovis (ca. 496). Aan diens bekeering heeft hij zeker een voornaam aandeel gehad, doch hoe ver zich dit uitstrekt, en welke de practische bijzonderheden daarvan zijn, wordt op het oogenblik onder de geleerden zeer omstreden. Zeker is later R.'s leven met legenden omweven. Vier brieven en zijn testament zijn nog behouden. R. is patroon van stad en diocees Reims. Feestdag 1 Oct.; in Reims 13 Januari. *Gorris.*

Lit.: Acta Sanct. (Oct. I); Migne, Patr. Lat. (65); Monum. Germ. Epist. (II). Vgl. ook lit. bij → Clovis.

Remise, 1° (handelsecon.) het verzenden van geld of geldswaarden. Degene, die een r. uitvoert, is de remittent.

2° Een term bij sommige spelen zooals schaken, welke beteekent, dat het spel beëindigd is, zonder dat een van beide partijen wint.

3° Gebouw, waarin tramwagens e.d. gestald worden.

4° (Krijgsk.) Schuilplaats voor geschut op 19e-eeuwsche forten, waaruit het lichte geschut eerst werd gebracht na de artillerie-beschieting, opdat het nog te gebruiken was bij de nabijverdediging.

Remisier (banktechnisch) is een niet-officieele tusschenpersoon in den effectenhandel, die bij de commissionnairs orders aanbrengt.

Remissie, een spontaan optredende, meestal slechts tijdelijke verbetering bij ziekten, die doorgaans over langeren tijd en in haar geheel genomen veelal verergerend verloopen.

Remissierecht, → Pacht.

Remittent, → Remise (1°).

Remizow, Alexei Michailowitsj, Russ. symbolistisch schrijver, dichter en naturalist. * 7 Juli 1877 te Moskou. Woont te Parijs als emigrant. Als kenner der Russ. folklore en der oude tradities van het Russ. volk geldt R. als een der belangrijkste hedendaagsche Russ. schrijvers.

Werken in vertalingen: Legenden (1923); Sprookjes (1923); The Clock (1924); The fifth Pestilence (1924); Novellen und Träume (1917); Altruss. legenden (1923); Russ. Frauen (1923); Sur le Champ d'azur (1925); Pierrot (1925). — Lit.: Mirsky, Russ. Lit. (1926). *v. Son.*

Remming. 1° In de neurologie. Als twee verschillende prikkels, die ieder voor zich een reflex in tegengestelden zin zouden opwekken, gelijktijdig inwerken, dan kunnen zij onderling een r. bewerken. In het geheel onzer bewegingen speelt ook de r. een groote rol.

2° In de experimenteele psychologie kent men een soortgelijke r. in het psychische leven. → Inhibitie.

3° De psychoanalyse bracht inzicht in een andere r., die voor het practische leven van zeer groote beteekenis is. Neigingen en affecten en handelingen kunnen een r. ondergaan, die dan veroorzaakt wordt door onbewuste strevingen en processen en daarom dan ook meestal zich als onredelijk voordoet en niet verholpen kan worden door een bewust willen. Deze r. ziet men bij psychotische en neurotische toestanden en in lichten graad ook wel in het zgn. normale leven. Verlegenheid kan een typisch voorbeeld van deze soort r. zijn. Vgl. → Sperrung. *v. d. Sterren.*

Remmingwerk, constructie dienende ter bescherming van sluizen, bruggen e.d. tegen aanvaring. Een r. bestaat in den regel uit een houten paalwerk met houten verbindingsconstructie.

Remmon, rots op den weg van Gabaa naar de woestijn, waarheen de Benjaminieten vluchtten, toen zij door de overige Israëlietische stammen verslagen waren (Jud. 20 en 21); het tegenw. Rammoen, ten N. van Jerusalem.

Remonstranten, volgelingen van → Arminius, die tegenover de sombere praedestinatieleer van Calvijn (zie → Praedestinatie, sub C) een mildere opvatting verdedigde. Zij waren geesteskinderen van Erasmus en Coornhert, en werden ook „Rekkelijken" genoemd, tegenover de strenge **Contra-Remonstranten** of „Preciesen". De gevoelens der R. kunnen aldus samengevat worden: 1° uitverkiezing door God uit een voorgezien geloof; 2° algemeenheid van de voldoening door Christus; 3° vrije wil, of kracht van den verdorven wil ten goede; 4° ongenoegzaamheid der goddelijke genade ter bekeering van den zondaar, omdat de medewerking van den mensch vereischt is; 5° mogelijkheid van den afval der heiligen. Op de Synode van Dordrecht (1618-'19) viel de beslissing ten gunste van de tegenstanders der R.: 200 van hun predikanten werden afgezet, van wie 80 moesten vluchten. Op 30 Sept. 1619 werd te Antwerpen de **Remonstrantsche Broederschap** gesticht, onder leiding van → Wtenbogaert. Onder de grootste moeilijkheden kon de Broederschap haar bestaan handhaven. Zij is nu vrijwel geheel modern, en telt in Nederland ca. 30 000 leden met 27 gemeenten, 31 predikantsplaatsen. Hun naam ontleenen de R. aan een protest of „Remonstrantie", die zij in 1610 bij de Staten van Holland indienden. Vergelijk het art. → Dordrecht (Synode van).

Lit.: A. C. Rogge, Bijdr. tot de Gesch. der R. en Contra-R. (1860); J. Lammertse Lz., Het Protestantisme (IV 1931, alwaar uitgebr. lit.) *Lammertse.*

Remontantrozen, groep van rozen met talooze variëteiten, die tweemaal (voorzomer en herfst) bloeien. Veel r. zijn zeer welriekend. In de laatste jaren zijn de r. meerendeels verdrongen door de theehybriden en de polyantharozen.

Remontedepot, een te Millingen in 1886 opgericht depot, waar de in het buitenland (in den regel Ierland) aangekochte en voor het Ned. leger bestemde paarden ongeveer een jaar doorbrengen om te acclimatiseeren en op kracht te komen voor de dressuur, welke geschiedt voor de cavaleriepaarden bij de Rijschool te Amersfoort, voor de artilleriepaarden bij het Artilleriepaardendepot te Tilburg. Daarna worden de paarden bij de legeronderdeelen ingedeeld. *Nijhoff.*

Remous (Fr., = branding, luchtbranding) beduidt in het vliegwezen den instabielen toestand van een luchtlaag, waarin snel afwisselende luchtstijgingen en -dalingen voorkomen. → Convectie. De hevigste r. bestaat nabij en in de cumulonimbus en koud-frontwolken, welke gevormd worden in stijgende luchtstroomingen (de stijgingssnelheid hiervan kan meer dan 10 m per sec bedragen). R. is de hoofdoorzaak van de → luchtziekte. Een vlieger ontwijkt r. door boven de toppen der convectiewolken te vliegen, welke de bovengrens van het remous-gebied aanduiden. *V. d. Broeck.*

Remscheid, stad in het Rijnland, ten Z. van Wuppertal aan den W. rand van het Bergische land (IX 576, bijkaartje Ruhrgebied). Ruim 100 000 inw. (17,4 % Kath., 73,5 % Prot.). Sinds 1929 is de stad door annexatie vergroot met de voormalige steden Lennep en Lütringhausen, beide met veel textielindustrie. In het oude R. zelf is veel ijzer- en staalindustrie. Fabrieken van stalen buizen en huishoudelijke artikelen. *v. Wijk.*

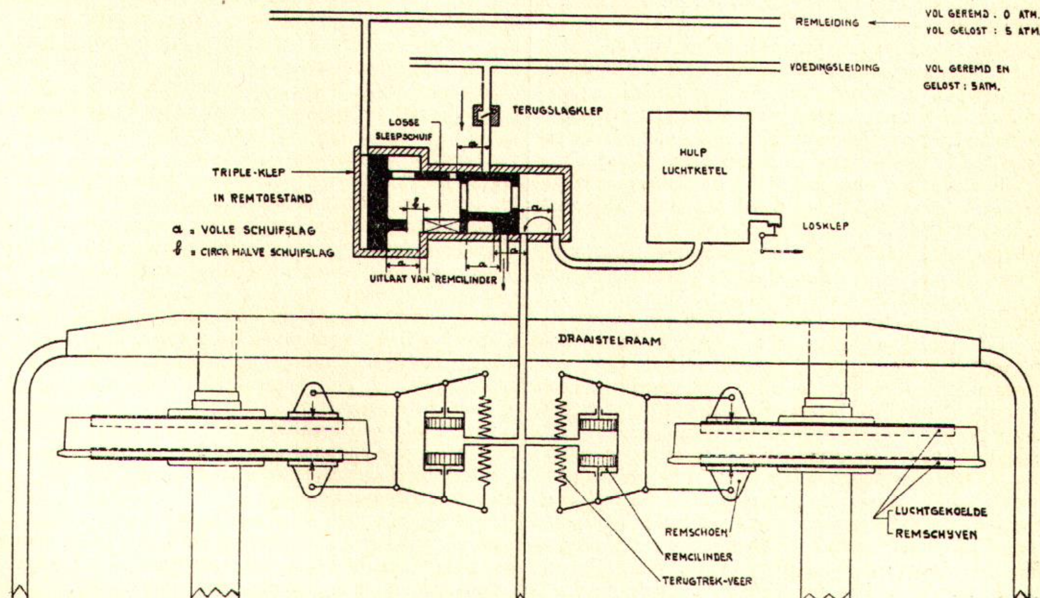
Remsysteem (bij de spoorwegen). Onder de r. zijn te onderscheiden: a) het uit de hand bediende r.; b) mechanisch half- of volautomatisch r., onder te verdeelen in vacuumremsysteem en luchtdrukremsysteem. Stoomremmen komen soms op stoomlocomotieven voor; c) electrisch resp. pneumatisch-electrisch r., bijv.: railrem; electrodynamisch r.

Doel van alle r. is door weerstand, bij systeem a en b door wrijvingsweerstand, opgewekt door het aanleggen van blokken tegen den wielband of van remschijven tegen schijven in het wiel (warmte) arbeidsvermogen van beweging ($^1/_2\, mv^2 + {}^1/_2 I\omega^2$) geheel of gedeeltelijk te vernietigen. De maximum remdruk wordt begrensd door de slipgrens van het geremde wiel.

Bij r., sub a genoemd, de handrem, worden door middel van schroef en hefboomen de remblokken aangedrukt. Het sub b vermelde r. vindt de meest uitgebreide toepassing bij de spoorwegen (Tweede Bernsche program 1920). De vacuumrem werkt met luchtverdunning, wordt toegepast bij de Ned.-Ind. Spoorweg Mij.; de luchtdrukrem werkt met samengeperste lucht, wordt toegepast bij de Ned. Spoorwegen. Het principe berust op de automatische Westinghouse-(Duitsch: Knorr-)rem (1872), waarvan de bovenste twee fig. schematisch de beide eindstanden weergeven.

Uit de figuren is af te leiden: 1° Overstroomen van lucht uit hulpreservoir naar remcylinder, d.i. vullen, stijgende remdruk, totdat de druk in de ruimte hulpreservoir-remcylinder gelijk is aan den druk in de treinleiding. 2° De eenmaal ingestelde remdruk kan,

Schema van Westinghouserem (stoomtrein). Boven: remmen los. De luchtpomp, uitgevoerd als zuigerpomp, gedreven door stoomzuiger of, bij electr. materieel, als rotorcompressor, gedreven door een electromotor, vult hoofdluchtketel, treinleiding en hulpluchtketels onder de voertuigen. Remcylinder staat in vrije verbinding met buitenlucht. Onder: remmen vast. Treinleiding in verbinding met buitenlucht. De druk in treinleiding daalt. Remcylinder verbonden met bijbehoorend hulpreservoir. Normale remcylinderdruk ca. 5 kg/cm².

Schema remmen van het electr. materieel der Ned. Spoorwegen (1937), in remtoestand (luchtdrukrem, systeem-Lambertsen; „knijprem”).

zonder algeheel lossen, wél, eventueel trapsgewijze, verhoogd worden door nog meer lucht uit de treinleiding te laten ontsnappen, doch kan niet, zonder algeheel lossen, verminderd worden. 3° Bij breuk van de treinkoppeling of bij groote lekkages in de treinleiding volgt automatisch vol remmen (vgl. vacuumrem). 4° Moet de lucht uit de treinleiding op één plaats ontwijken, aan treinkop bij bestuurder, dan zal het voorste treingedeelte eerder in remtoestand komen dan de achterste rijtuigen: de voortplantingssnelheid van de remwerking door den trein is klein. 5° Uitputtingsmogelijkheid bestaat, d.w.z. men kan niet naar willekeur een onbepaald aantal malen direct achtereen opnieuw remmen. Voor iedere remming is per remcylinder één vulling noodig. Er moet tijd beschikbaar zijn om den hulpluchtketel bij te vullen uit de treinleiding.

De niet-automatische Westinghouse- of Henry-rem, waarbij in principe de hoofdluchtketel direct op de remcylinders werkt, laat een trapsgewijze lossen toe, is practisch onuitputtelijk, doch 3° vervalt. Oplossingen voor 2° (d.w.z. naast trapsgewijze remmen óók trapsgewijze lossen), voor 4° (d.w.z. alle voertuigen gelijktijdig remmen, d.i. kleine „doorslagtijd” én snel stijgende remdruk, d.i. kleine „vultijd”) en voor 5° (d.w.z. onbeperkt aantal malen direct achtereen remmen: lange berghellingen) worden, met behoud van 3° (veiligheid), in de moderne luchtdrukremsystemen langs verschillende wegen bereikt: Kunze-Knorr-tweekamer-remsysteem met enkele treinleiding; Hildebrand-Knorr-remsysteem met twee cylinder- en twee hulpreservoirs; Lambertsen-Knorr automatische éénkamerluchtdrukremsysteem met dubbele leiding (zie onderste schema in kol. 546, toegepast bij Ned. Spoorwegen, electrisch materieel 1937).

L i t. : Bolleman Kijlstra, Grondbeginselen der Europ. luchtdrukremmen (1932). *Beijnes.*

Remus, → Romulus.

Ren, afgesloten loopplaats voor kippen. Aanbevolen wordt deze zoo groot te maken, dat de kippen altijd voldoende groenvoer kunnen vinden en voldoende zich kunnen bewegen. De zgn. stadsrennen zijn in den regel te klein.

Renaissance (zie pl.; vgl. index kol. 831/832).

A) Algemeen. Het is onmogelijk de vele meeningen omtrent het wezen der R. in een kort bestek met wat er voor en tegen pleit weer te geven. Hier worden, zonder critiek op andere opinies, maar ook zonder gedetailleerde bewijsvoering, in een beknopte synthese enkele elementen samengebracht, onmisbaar voor wie zich een algemeen denkbeeld wil vormen van de zaak waarover het gaat.

Wezen. De R. is de overgangsperiode tusschen middeleeuwen en nieuwen tijd. Zij moet gelocaliseerd worden ongeveer in de 15e en 16e eeuw. De term R. (It. renascito, renascimento) drukt de idee van een wedergeboorte uit. Voor het eerst verschijnt hij, omstreeks de helft der 16e eeuw, in verband met de beeldende kunsten, maar in het historisch spraakgebruik heeft hij de veel breedere beteekenis van een cultuurstrooming gekregen. Er wordt mee aangeduid een bepaalde oriëntatie van den menschelijken geest, voor zoover die op alle aspecten en uitingen van het menschelijk bedrijf en het menschelijk kunnen haar stempel heeft gedrukt: op omgangsvormen en verhouding tusschen de beide geslachten en de verschillende maatschappelijke standen; op godsdienst, bijgeloof en folklore; theologie, philosophie, paedagogie en ethiek; geschiedschrijving, wetgeving en economie; letterkunde, bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Om vast te stellen, of de R. werkelijk een wedergeboorte was op al deze gebieden en waarin die wedergeboorte dan wel bestond, moet zij bestudeerd worden in haar ontstaan.

De **oorsprong** der R. ligt in het Italië der 14e en 15e eeuw, waar de politieke en economische omstandigheden een breede ontplooiing van den menschelijken geest mogelijk maakten. Slechts in een goed-georganiseerden en welvarenden staat kan een cultureele „gouden eeuw” geboren worden. Zulke staten nu bestonden er toen in Italië verscheidene, door „tirannen” en „condottieri” van grooter of kleiner formaat gevormd naar den modelstaat, dien keizer Frederik II weleer in Zuid-Italië had gesticht. Zij waren meerendeels het resultaat van gewetenlooze politiek en werden in stand gehouden dank zij een uiterst straffe centralisatie, culmineerend in het absolutisme van den vorst. Mede in het belang hunner onsterfelijkheid bij het nageslacht hielden die heerschers ervan, hun hof tot een centrum te maken van kunst en wetenschap, waar de meest uiteenloopende talenten tot volledige ontwikkeling konden komen. Zoo deden de machthebbers van republieken gelijk Siëna, Genua, Venetië en Florence, waar een Lorenzo il Magnifico zich roem verwierf; zoo deden bijv. de Gonzaga’s te Mantua, de Montefeltro’s te Urbino, de Este’s te Ferrara, de Baglione’s te Perugia, de Visconti’s en de Sforza’s, o.a. Ludovico il Moro, te Milaan; zoo deden, ten slotte, als wereldlijke vorsten, de pausen Nicolaas V, Pius II, Sixtus IV, Leo X e.a. in den Kerkelijken Staat. Die vorstenhoven waren als evenzooveel broeikassen, waarin de middeleeuwsche cultuur, wel eenigszins kunstmatig, werd opgevoerd tot wat men noemt de cultuur der R.

Het nieuwe, dat de R. bracht, raakte eigenlijk meer methode en vorm dan inhoud. Het contrast tusschen de M.E. en R. mag niet te scherp geteekend worden. Wat bijv. het ideaal van heiligheid betreft, heksenvrees en bijgeloof, paganisme en anticlericalisme, vermenging van het heilige met het heidensche, riddereer en despotisme, smaak voor mysterie en allegorie zijn er wel geen wezenlijke verschillen aan te wijzen. Maar als het gaat over methode en vorm verschijnen er nieuwe nuancen en verspringt het accent. Die vormen nu zijn velerlei. Vooreerst is daar de invloed der Klassieken.

Doorwerking. De periode van bloei, welke zij beleefden, deed de Italianen der R. vanzelf terugdenken aan de grootheid van het Romeinsche rijk, hun eigen verleden, waarvan de overblijfselen voor het grijpen lagen. Vandaar ijverig speuren, navolgen en aanpassen in letterkunde (Humanisme), wijsbegeerte (academiën; Platonisme) en beeldende kunsten (evenmaat). Vervolgens (want het is verkeerd te meenen, dat de R. uitsluitend in deze belangstelling voor de Klassieke Oudheid bestond) zijn daar de nieuwe vormen op menig ander gebied; in heel den levenstoon: een hartelijker liefde voor realiteit en natuur, een zuiverder aanvoelen ook van de juiste verhoudingen en een zekere blijheid om harmonischer ontwikkeling en grooter raffinement van cultuur; in theologie en spiritualiteit: een loyaler waardeering voor het goede in den mensch ondanks den zondenval, waardoor zijn aandeel bij het proces der heiligmaking duidelijker naar voren kwam; in de beoefening der wetenschappen: een klaarder begrip voor de beteekenis der bronnen met als gevolg een saneering der methode in meer positieven zin en een herschepping van natuurkunde en historiographie door observatie en critiek.

R. en godsdienst. Soms werd de grens van het vormelijke echter wel eens overschreden. Zoo kwam het hier en daar tot navolging van de Klassieken in leven en leer; zoo sloeg wetenschappelijke critiek wel eens over in scepsis en rationalisme. Er zijn krasse voorbeelden aan te halen van overdreven zelfbewustzijn, afstootelijken hoogmoed, wreedheid en zinnelijkheid, belachelijke roemzucht en taai verzet tegen alle erkend gezag. Maar het is onrechtvaardig de R. naar zulke excessen, die in haar bloeitijd uitzonderingen bleven, te beoordeelen. Moet zij dan als Christelijk worden beschouwd? Op zich zijn haar methode en vorm iets neutraals. En de inhoud van haar gedachtenleven was over het algemeen eigenlijk nog veel te middeleeuwsch om kortweg als heidensch of rationalistisch te worden betiteld.

Die overschakeling van het vormelijke naar den inhoud werd in den loop der tijden hoe langer hoe meer regel en heeft de R. haar innerlijken samenhang doen verliezen. Van uit Italië over de verschillende cultuurcentra van Europa verbreid, beperkte zij zich daar, anders dan in het moederland, tot uitgezochte milieu's. Ofschoon uit haar aard allerminst reformatorisch gezind (het dogma van de verdorvenheid der menschelijke natuur kon immers het hare niet zijn) heeft zij door haar geest van critiek bij velen een mentaliteit geschapen, die hen gemakkelijk de Hervorming deed aanvaarden. Die geest van critiek, omgezet in het leven, bracht sommige Humanisten tot afval van de Kerk en heeft de R., louter als wetenschappelijk Humanisme, in de rangen der Reformatie binnen geleid. Maar de groote meerderheid der Humanisten bleef trouw.

Verspreiding. Heel de 16e eeuw lang ging de R. onverminderd voort de geesten te bevruchten. Haar religieus optimisme werd door de Contra-Reformatie niet alleen in theorie en beeld maar ook in practijk gebracht (l'humanisme dévot; Barok). Van den anderen kant is haar onafhankelijkheidszin mettertijd uitgegroeid tot het op de spits gedreven individualisme, zoo karakteristiek voor de periode der Verlichting.

L i t.: Ofschoon de hier geboden voorstellingswijze zich niet geheel dekt met die, welke daar gegeven wordt (wat gezien de gecompliceerdheid dezer stof wel niet te verwonderen valt), kan men ter oriënteering in de besproken problemen bijv. de volgende algemeene studies raadplegen: J. Burckhardt, Die Kultur der R. in Italien (1860); J. Huizinga, Het probleem der R. (in Tien Studiën, 1926); H. Hauser en A. Renaudet, Les débuts de l'âge moderne (1929); G. Brom, J. de Jong, P. de Brouwer en F. van den Borne O.F.M. (in Hist. Tijdschrift, XI 1932). Wat speciaal het literair en wetensch. Humanisme betreft: L. Pastor, Gesch. der Päpste (I 1891); F. Paulsen, Gesch. des gelehrten Unterrichts (I 1919); P. Polman O.F.M., L'Elément historique dans la controverse religieuse du XVIe s. (1932). *Polman.*

B) Voor Renaissance in de **letteren,** zie → Humanisme; Klassieke Philologie en Letteren; vgl. ook → Klassieke Oudheid.

C) Beeldende kunsten. De bovengeschetste elementen van een nieuwe levenshouding, samengevat onder den naam „Renaissance", gelden stuk voor stuk ook voor het gebied der beeldende kunsten. Men noemt vaak de herleving der Antieke vormen als sterkste karakteristiek der R. op kunstgebied, echter is hier de levensverhouding belangrijker dan de nieuwe vormenspraak, die ermee samengaat.

Het navolgen der Klassieke voorbeelden is nooit geheel nagelaten in Italië. Er zijn zelfs zulke duidelijke voorbeelden (de geheele 13e eeuw in Toscane), dat men van een p r o t o-R e n a i s s a n c e spreekt. Wel zijn de Klassieken in het Quattrocento (1400-1500) tot een algemeene leus geworden bij het streven naar duidelijke natuurweergave, naar realiteit.

Deze nieuwe belangstelling voor de realiteit komt tegen het einde van het Trecento in de kunst langzaamaan naar voren, als een naïeve vreugde in de klare weergave der natuur, en daardoor in een veel meer nauwkeurige waarneming van de natuur. Deze tendenz vindt men niet alleen in Italië, maar terzelfder tijd in geheel Europa; in de Nederlanden (v. Eyck), Frankrijk en Bourgondië zelfs nog eerder.

In dezen tijd wekt het → Humanisme belangstelling voor de Antieken, en opent ook voor den kunstenaar geschiedenis en mythologie der Oudheid. Maar in het begin van het Quattrocento is de kunstenaar toch nog niet toe aan het begrijpen van grondvormen en principen der Romeinsche kunst, van den geest, waaruit ze zijn voortgesproten. Wat de kunstenaar der vroeg-Renaissance ontdekt, is eerstens de natuurlijke voorstelling van den mensch op de Antieke beeldhouwwerken en verder de schat van ornamenten en details, vol evenwicht en afgewogen vorm, beide geheel in tegenstelling tot den overvloed van krullen en plooien der toen heerschende Gotiek. Wat het Quattrocento echter als „Antieke" wereld aanbiedt, is ondanks het masker van Antieke versieringen zijn eigen wereld. Niet de „hergeboorte der Antieke vormen" is het voornaamste, maar de reden, waarom ze werden nagevolgd, en dat is het streven om de zichtbare werkelijkheid zoo getrouw mogelijk weer te geven, en in het middelpunt daarvan: den mensch in zijn volle natuurlijkheid, in zijn eigen huis, in het landschap, dat hem omringt, in het leven van zijn tijd. Tot dit doel dienen ook de wetten, die nu gevonden en langzaam vervolmaakt worden: van anatomie, mathematisch perspectief, luchtperspectief, licht en kleur. De techniek neemt daardoor een hooge vlucht. Ook de olieverftechniek wordt in dezen tijd uitgewerkt. Al deze omstandigheden tezamen doen de ontwikkeling sneller voortgaan dan in een ander kunsttijdperk. Bovendien wordt deze ontplooiing nog verhoogd door de maatschappelijke constellatie en welvaart onder A) geschilderd. Dit alles heeft een sterken invloed op het type van den kunstenaar. Hij vindt in de Antieke wereld zooveel nieuwe stof, dat hij losser raakt van de tradities. De techniek schenkt hem zooveel nieuwe mogelijkheden, dat ieder der kunstenaars meer individueel kan werken; schilder en beeldhouwer blijven niet langer de dienende kunstenaars van de architectuur (paneelschildering, vrijstaand beeld worden algemeen). De groote lijn verdwijnt; het Quattrocento is veel minder één dan het Trecento. De kunstenaar wordt zich zijn individualiteit bewust. Hij streeft meer naar het persoonlijke, het onderscheidende; hij signeert, hij is niet langer de naamlooze meester of handwerker van de middeleeuwen. De kunstgeschiedenis begint (algemeen gezegd) van nu af regelmatig namen te kennen en met namen te werken.

Deze sterke ontwikkeling van het technische kunnen tezamen met het ontwaken der individualiteit voeren regelrecht naar de geniale kunstenaarspersoonlijkheid der hoog-Renaissance.

Een eeuw lang ongeveer (het Quattrocento) had men met strengen werkelijkheidszin geworsteld om zich achtereenvolgens eigen te maken : de juiste weergave van de natuur, de plastische vormgeving en

anatomischen opbouw van het menschelijk lichaam, de verkorting der perspectief, de weergave van sterke lichaamsbewegingen en hevige gemoedsaandoeningen, groote massale groepeeringen en sierlijke détails. En dat alles was door bepaalde kunstenaars met min of meer eenzijdigheid vooropgeschoven. Een eeuw lang had men talenten ontwikkeld. De groeiende verhoudingen rond de eeuwwisseling leidden ertoe om aan de grootste talenten hun geweldige kans te geven. Florence, dat het heele Quattrocento de leiding had, zag door het optreden van Savonarola zijn kunstproductiviteit verebben. Rome daarentegen, dat een eeuw lang zijn macht weer zag groeien, maar de uiterlijke verwaarloozing der Avignon-periode nog niet geheel was te boven gekomen, bezat juist toen eenige pausen (Julius II, Leo X), die het Renaissance-ideaal: de verheerlijking van den heerscher, aan het pausschap dienstbaar maakten, en de beste krachten tot zich trokken. Die grootsche scheppingsmogelijkheden werkten weer als een algemeene prikkel. Zoo kwam de nieuwe generatie op der hoog-Renaissance. Ze vatte als het ware de resultaten van het Quattrocento samen tot een vervolmaking, een hoogere eenheid. In plaats van voorzichtige weergave van modellen scheppen de kunstenaars nu typen vol karakter, in plaats van genre-achtige fijn-schildering geven zij groote, eenvoudige verhoudingen en gesloten opbouw. Met de hoog-Renaissance wint de schildering het weer van de realiteit; de plastiek, die in het Quattrocento dikwijls de leiding had, treedt terug naar de tweede plaats, alle kunsten werken weer samen, maar niet zooals in de middeleeuwen in een gemeenschap van meesters, doch onder de domineerende leiding van één genie. De kunstenaar treedt als mensch meer en meer op den voorgrond; een Michelangelo, een Titiaan, een Raffael zijn als vorsten, die hun werken wegschenken. Met de genieën sterft de hoog-Renaissance uit. De korte periode der laat-Renaissance, tweede helft van het Cinquecento, speciaal op het gebied der schilderkunst ook wel Manierisme genoemd, voert spoedig over naar de → Barok (ca. 1600), waarvan men in Michelangelo vaak reeds den beginner ziet. Voor de Renaissance in de verschillende kunsten en landen, zie o.a. de artikelen (met platen; vgl. de div. indices in kol. 831/832) → Bouwkunst, Nederland, Duitschland, Frankrijk, Engeland, Italië, Meubel, Muziekgeschiedenis, enz., en onder de namen der kunstenaars.

D) Voor **Karolingische Renaissance,** zie → Alcuinus, Karel de Groote (sub Beschaver).

Renaissance-cursief, -minuskel, → Humanistisch schrift.

Renaissance-tuin, → Tuinarchitectuur.

Renan, Ernest, Oriëntalist en specialiteit in de geschiedenis van Israël en het Christendom. * 27 Febr. 1823 te Frégmer, † 2 Oct. 1892 te Parijs, bijgezet in het Pantheon. Hij stond heel sterk onder invloed van Hegel en rationalistische richtingen, werd op jeugdigen leeftijd afvallig van zijn geloof. Hij schreef talrijke wetenschappelijk hoogstaande werken. Het meest beroemd werd hij echter door zijn Vie de Jésus, dat ontelbare uitgaven beleefde en in bijna alle talen is vertaald. Het was het meest gelezen boek der 19e e. R. was volslagen rationalist, maar daarbij letterkundige. Het leven van Jesus is het drama van een natuurkind, dat zich opwerpt als anarchist en daarbij ten gronde gaat. Door de kennis van Palestina, dat hij meermalen bezocht, door den literairen vorm, waarin dat leven beschreven werd, maakte het grooten indruk. Door dit boek is de invloed van R. voor velen noodlottig geweest. Ook door zijn andere werken oefende hij grooten invloed op zijn tijdgenooten uit. Zijn werken staan op den Index.

Werken: o.a. Vie de Jésus (1863); Les Apôtres (1866); St. Paul (1869); L'antéchrist (1873); Les évangiles et la seconde génération chrétienne (1877); L'église chrétienne (1879); Marc Aurèle et la fin du monde (1882); Histoire du peuple d'Israel (1887-1893). — Lit.: o.a. J. Pommier, La pensée religieuse de R. (1925); E. Renard, R., les étappes de sa pensée (1928); Boosten, Taine et R. et l'idée de Dieu (diss. Nijmegen 1936). *C. Smits.*

Renard, Georges, rechtsgeleerde en rechtsphilosoof. * 21 Nov. 1876 te Nancy. Prof. in publiek recht aan de univ. te Nancy. Werd Dominicaan in 1932, priester gewijd op 14 Juli 1936. Thans lector in de sociale wijsbegeerte en in het natuurrecht aan het theol. college van Saulchoir. Zijn groote verdienste is de uitbouw der institutie-gedachte in dien zin, dat hij er in ziet de moderne uitwerking van St. Thomas' leer over het „bonum commune" en de verhouding individu—gemeenschap. Dit gaat uit boven den inhoud, door zijn leermeester → Hauriou aan die gedachte gegeven, zoodat men mag spreken van een afzonderlijke leer der institutie van Renard, die een eigen school heeft. De institutie-leer plaatst nevens den mensch andere rechtssubjecten, die weliswaar in de menschelijke persoonlijkheid hun oorsprong vinden, doch deze overtreffen door hun continuïteit en duurzaamheid. Deze rechtssubjecten (instituties) hebben een sociaal karakter en hebben als finaal voorwerp het algemeen welzijn te bevorderen.

Voorn. werken: Le droit, la justice et la volonté (1924); Le droit, la logique et le bon sens (1925); Le droit, l'ordre et la raison (1927); La valeur de la loi (1928); La Théorie de l'Institution (I 1931; II in voorbereiding); L'Institution, Fondement d'une rénovation de l'ordre social (1932). *Rondou.*

2° Jules, romancier en tooneelschrijver van de laat-Naturalistische richting. * 22 Febr. 1864 te Châlons (Mayenne), † 22 Mei 1910 te Parijs. Vele van zijn uiterst nauwkeurige werken, waarin hij zich als een cerebraal naturalist laat gelden, werden, meestal door hem zelf, succesvol, voor het tooneel bewerkt.

Voorn. werken: L'Ecornifleur (1891); La Lanterne sourde (1893); Le Vigneron dans sa Vigne (1894); Poil de Carotte (1894; tooneel: 1900); La Maîtresse (1896); Histoires naturelles (1896-1904); Le Plaisir de rompre (1897); Le Pain de Ménage (1899); Ragotte (1909). Zijn „Journal" (1887-1910) (uitg. 1928) is een belangwekkend psychologisch document. — Lit.: A. du Fresnois, Une année de critique. J. R. (1913). *Willemyns.*

Renart, Jean, Fr. romanschrijver uit de 1e helft der 13e e., pas in de laatste jaren als een figuur van belang door de Romanisten herkend. Frissche verbeelding, opgewekte luim en scherpe waarneming van het leven kenmerken zijn epiek.

Voorn. werken: Lai de l'Ombre (uitg. Bédier 1913); l'Escoufle (ca. 1202, uitg. Michelant-Meyer 1894); Roman de la Rose ou de Guillaume de Dole (ca. 1212, uitg. R. Lejeune-Dehousse, 1936). — Lit.: R. Lejeune-Dehousse, L'oeuvre de J. R. (Luik 1935; hoofdwerk!); P. H. Beekman, J. R. and his writings (Parijs 1935). *Baur.*

Renata van Ferrara, Renée de France, dochter van koning Lodewijk XII van Frankrijk. * 25 Oct. 1510 te Blois, † 19 Juni 1575 te Montargis (Gâtinais). Huwde in 1528 met Ercole II Este, hertog van Ferrara. Na Ercole's dood (1560) in Frankrijk teruggekeerd, bevorderde zij daar de Hervorming.

Lit.: Rodocanach, R. de F. (1896). *v. Gorkom.*

Renaudot, E u s e b i u s, Fr. liturgist en Oriëntalist. * 22 Juli 1648 te Parijs, † 1 Sept. 1720 aldaar. R. was korten tijd Oratoriaan en had als zoodanig de lagere wijdingen ontvangen. Vriend en raadsman van vele zijner grootste tijdgenooten (o.a. Bossuet, Boileau, Racine). Gebruikte zijn wetenschap ook ter bestrijding der Calvinisten (medewerking aan „Perpétuité de la Foi" van Arnauld), was echter zelf sterk Gallicaansch en Jansenistisch getint.

V o o r n. w e r k e n : Historia Patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum ; Liturgiarum orientalium Collectio. Vele bleven onuitgegeven (Biblioth. nation., Parijs) ; uit deze putte → Denzinger (2°). — L i t. : Villien, L'Abbé E. R. (1904). *Louwerse.*

Renclus van Moiliens, kluizenaar, met zijn eigenlijken naam Bertremiel, schreef in het begin der 13e e., in den strophenvorm aab aab bba bba, twee uitvoerige boetgedichten: R o m a n s d e C a r i t é en M i s e r e r e. Dit laatste werd in denzelfden strophenvorm in het Middelnederlandsch als R i n c l u s, of Miserere, bewerkt door Gielys van Molhem en voortgezet door Heinric, misschien Heinric van Aken. Het handelt over 's menschen bestemming, en wekt op tot een heilig leven. De bewerking is niet onverdienstelijk, met eigen vindingen, levendige toespraken en plastische beelden.

U i t g. : C. P. Serrure, Vaderlandsch Museum (III) ; P. Leendertz (1893). Van het Fransch : A. G. van Hamel (1885). *V. Mierlo.*

Rency, G e o r g e s, pseud. van Alb. → Stassart.

Rendel, H. J. H a r r i s, palaeograaf en tekstcriticus. * 1852 te Plymouth. Sinds 1918 curator van de hss. der Rylands Library te Manchester.

V o o r n. w e r k e n : Biblical Fragments from Mount Sinai (1890) ; The Diatesseron (1890).

Rendement, 1° van k r a c h t w e r k t u i g e n, → Nuttig effect.

2° (E c o n.) De al dan niet percentsgewijze uitgedrukte batige opbrengst van een bezit. Te onderscheiden valt bruto- en netto-rendement; het laatste is de bate na aftrek van alle directe en indirecte lasten.

Rendeux, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 C/D 2); opp. 1 995 ha, ca. 1 200 inw. (Kath.). Leigrond; landbouw. Rivier de Ourthe. Kasteel.

Rendier, → Herten.

Rendiermos (Cladonia rangiferina, sylvatica en alpestris), korstmossoorten, die in onze streken in droge bosschen en op heiden voorkomen en in de toendra's van het hooge Noorden in den winter als voedsel voor de rendierkudden dienen. Zie afb. hiernaast.

René van Anjou, achtereenvolgens hertog van Bar, Lotharingen, Anjou, Provence, en koning van Napels. * 1409 te Angers, † 1480 te Aix. Telkens door mededingers verdreven, leefde hij voort in de herinnering van zijn onderdanen als „le bon roi René". Na 1442 wijdde hij zich aan de letteren en schreef gedichten, romans en ascetische werken.

René van Nassau, zoon van Hendrik III, graaf van Nassau en Claude de Châlon. * Nov. 1518 te Breda, † 21 Juli 1544 bij Saint-Dizier. Bij den dood van zijn kinderloozen oom Philibert (1530) erfde hij van moederszijde het prinsdom van Oranje. Zijn vader was hij reeds in 1528 opgevolgd als stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht en Franche-Comté. Hij was een bedrijvig veldheer in dienst van Karel V en sneuvelde zonder wettige kinderen na te laten. *Boeren.*

Renée de France, → Renata van Ferrara.

Renescure, Fr. naam voor → Ruisscheure.

Renesse, gem. op Schouwen in de prov. Zeeland. Omvat alleen het dorp R. Ca. 600 inw. (90% Prot., 10% Kath.). Opp. 849 ha; kleigrond en duinen met geestgrond. R. ligt aan de tramlijn Zierikzee—Haamstede.

Renet (< Fr. reinette = kleine koningin), naam voor talrijke appelvariëteiten. Omtrent de eigenschappen der appels zegt de naam nagenoeg niets. Bekende r. zijn goudrenet (= Schoone van Boskoop) en ananasrenet.

Renforcé of m a d a p o l a m, gebleekte, dunne katoenen stof, in platbinding geweven, voor de vervaardiging van hemden.

Renfrew, hoofdstad van het Schotsche graafschap Renfrewshire aan de Clyde; ca. 15 000 inwoners.

Renfrewshire, graafschap in Z. W. Schotland (XII 512 nr. 92), aan de rivier de Clyde; opp. 620 km², ca. 290 000 inw. Vlak wei- en bouwland in het O., hoogere heidegronden in het Z. en W. Landbouw, veeteelt, mijnbouw, metaalindustrie, scheepsbouw. Voorn. steden Paisley en Greenock, hoofdstad Renfrew.

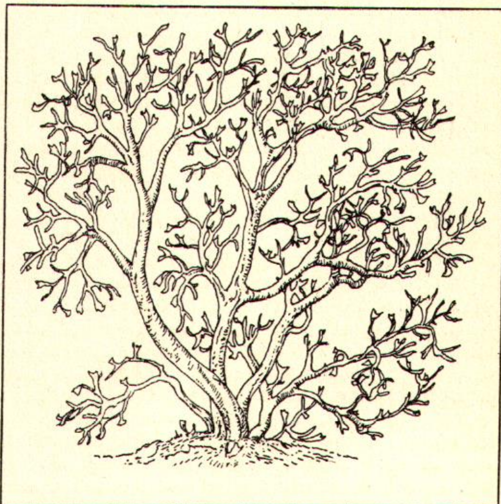
Rengers, Groningsch geslacht, dat aan het hoofd stond der Vetkoopers. Jonker J o h a n R., burgemeester van Groningen, werd 23 Oct. 1413 op het stadhuis van zijn vaderstad door de Schieringers vermoord.

Reni, G u i d o, schilder, etser en beeldhouwer. * 4 Nov. 1575 te Calvenzano, † 18 Aug. 1642 te Bologna, waar hij buiten Rome meest verbleef. Leerling van Caracci. In zijn tijd hooggeschat, ontving hij talrijke opdrachten. Hij was zeer vruchtbaar en zijn kunst was langen tijd zeer geliefd; in onzen tijd vindt zijn zoetelijk werk echter weinig waardeering meer. Zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 369 in dl. XIV.

L i t. : V. Costatini, G. R. (Florence 1928) ; H. Voss, Malerei d. Barok in Rom. *Schretlen.*

Renichon, M i c h i e l v a n, priester, schoolmeester te Bossière. * Te Temploux bij Gembloers, † (terechtgesteld) 1594 te Den Haag. R. zou door graaf Berlaymont uitgestuurd zijn om prins Maurits te vermoorden, maar werd te Breda aangehouden. Door dit feit liepen de alsdan gaande zijnde vredesonderhandelingen dood.

L i t. : Biogr. Nat. Belge ; Nw. Ned. Biogr. Wbk. ; P. J. Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk (III). *Erens.*

Rendiermos.

Renier, Pieter Jan, Vlaamsch fabeldichter. * 21 Juli 1795 te Deerlijk, † 29 Aug. 1859 aldaar. Bestuurder van een kostschool. Zijn fabels naar Lafontaine werden verzameld in Uitgekozen Verdichtselen (1832, [11]1863). Schreef ook een dichtbundel: Vlaemsche Mengeldichten (1843).

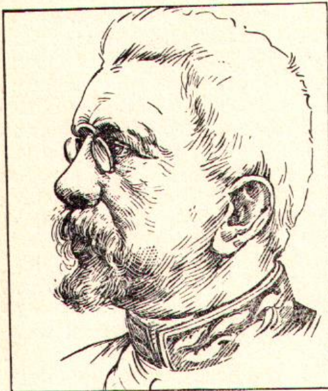
Lit.: Biogr. Nat. Belg. (XIX).

Renifleur (Fr., = snuffelaar), in de psychopathologie de naam voor personen, bij wie door het ruiken van menschelijke af- en uitscheidingsproducten, bijv. urine, sexueele gevoelens worden opgewekt.

Reninge, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. van Diksmuide, aan den IJzer. Opp. 2 290 ha; ca. 1 450 inw. (Kath.). Polder- en kleistreek; landbouw, weiden en veeteelt. R. leed veel van den Wereldoorlog.

Reningelst, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. W. van Ieperen. Opp. 2 103 ha; ca. 2 100 inw. (Kath.). Kleistreek; landbouw en hopteelt.

Renkin, Jules Louis, Belg. Kath. staatsman. * 3 Dec. 1862 te Elsene, † 15 Juli 1934 aldaar. Studeerde rechten, was toen reeds medestichter van L'Avenir Social, dat later zou vervangen worden door La Justice Sociale. In 1896 lid van de Kamer der Volksvertegenwoordigers, tot aan zijn dood. In 1907 min. van Rechtswezen, in 1908 bij de overname van Kongo werd hij gedurende de 10 jaar min. van Koloniën en verwezenlijkte hij grootelijks de organisatie van de kolonie. Na den Wereldoorlog nog herhaaldelijk minister en in 1932 kabinetsformateur. Hij is ook eenigen tijd voorzitter van de Kath. kamerfractie, stokhouder der balie van Brussel en staatsminister geweest.

J. L. Renkin.

R. was een der promotors der Christen-democratische partij in België, wier afgevaardigde hij altijd geweest is in de Kamer, waar hij blijk gaf van een helder inzicht en van een groot geloof in de macht van de Kath. idee. Ook zijn ijveren voor het herstel der eenheid onder de Katholieken en zijn streven om aan de Vlamingen in de partij recht te laten wedervaren, getuigt voor zijn persoonlijkheid. *Uytterhoeven.*

Renkum, gem. en dorp in de prov. Gelderland, aan den Zuid-Veluwerand, aan den rechteroever van den Rijn (XI 512 C/D 4). Omvat tevens de dorpen Heelsum, Wolfheze, Doorwerth, Heveadorp en Oosterbeek. Opp. 4 661 ha; bijna 20 000 inw. (54% Ned. Herv., 24% Kath., ruim 11% Geref. en bijna 11% zonder godsdienst). Bronnen van bestaan in Renkum en Heelsum: papierindustrie (ca. 1 200 arb.) en steenfabrieken; Doorwerth: landbouw en vreemdelingenverkeer; Wolfheze: landbouw, hoenderfokkerij, gestichtswezen (krankzinnigen- en blindengesticht), zomerbezoek; Heveadorp: rubberindustrie (N.V. Ver. Ned. Rubberfabrieken); Oosterbeek: landbouw, meubel- en steenind., chemische en elastiekfabrieken, vreemdelingenverkeer. Bekende natuur- en historische monumenten zijn: Nol in 't Bosch, landgoed Keyenberg en Wodanseiken. In de Kath. kerk te R. is een oud gepolychromeerd Mariabeeld (14e eeuw); genadeoord, waarheen velen ter bedevaart gaan (Betuwsche Meiprocessie). Te Heelsum tentoonstellingszaal van het schildersgenootschap „Pictura Veluvensis".

Alle plaatsen liggen aan den electr. tramweg Utrecht—Wageningen—Arnhem; Wolfheze ook aan de spoorlijn Utrecht—Arnhem; Oosterbeek ook aan de lijn Arnhem—Nijmegen. *Heijs.*

Renlies, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XII 176 D/E 6); opp. 1 409 ha, ca. 500 inw. (Kath.); rotsachtige landbouwstreek, beboschte omgeving; steengroeven; kerk met verbouwde gedeelten uit de 13e eeuw; vroeger afhankelijk van de abdij van Lobbes.

Renn, Ludwig, Duitsch schrijver van nationalistisch, later van communistisch getinte oorlogsromans. * 22 April 1889 te Dresden.

Voorn. werken: Krieg (1928); Nachkrieg (1930); Russlandfahrten (1932).

Rennellstroom. De Eng. geograaf James Rennell (* 1742, † 1830) kwam door zijn bestudeering van de stroomen in den Atl. Oceaan tot de gevolgtrekking, dat er in de Golf van Biskaje een stroom bestond in Oostelijke richting langs de Spaansche kust, welke daarna omboog in N. en N.W. richting langs de Fransche kust. Deze stroom zou verder in N.W. richting dwars van den ingang van het Eng. Kanaal en het Kanaal van Bristol stroomen tot bewesten Ierland. Door dezen stroom werd het abusievelijk terecht komen in het Kanaal van Bristol (Verkeerde Kanaal) van schepen, bestemd voor het Engelsch Kanaal, verklaard. Volgens latere onderzoekingen (vooral door middel van de „flesschenpost") bestaat deze zgn. Rennellstroom niet. Bovengenoemde verkeerde navigatie van uit het Westen komende schepen, welke eenige dagen geen astronomisch bestek hadden gehad, wordt toegeschreven aan onvoldoende kennis van de deviatie der kompassen en de zware getijstroomen. De R. is dan ook in de beschrijvingen en op de zeekaarten, waar hij in de eerste helft der 19e eeuw geregeld vermeld werd, geschrapt. *Wissmann.*

Rennenberg, 1° George, graaf van, → Lalaing (sub f).

2° Herman van, kanunnik van Luik, door Philips II tot tweeden aartsbisschop van Utrecht benoemd, stierf nog vóór de bekrachtiging, in 1585.

Rennenkampf, Paul, Russ. generaal. * 17 April 1854 in Estland, † (gefusilleerd) Mei 1918 te Taganrog. R. nam deel aan den Russisch-Japanschen oorlog. Tijdens den Wereldoorlog voerde hij het bevel over het 1e leger, en leed de nederlaag bij Tannenberg en bij Lodz; daarna werd hij gouverneur van St. Petersburg. R. is door de Bolsjewieken terechtgesteld.

Rennes, hoofdstad van het Fr. dept. Ille-et-Vilaine (XI 96 C2); 30 m boven de zee; ca. 90 000 inw. De oude stad, aan den rechteroever der Vilaine, is hooger gelegen dan de nieuwe stad aan den linkeroever. De oude stad werd na den brand van 1720 volgens een plan van Robelin herbouwd; bijz. mooi zijn de pleinen, verder vele fraaie gebouwen, o.a. de kathedraal St. Pierre, het Paleis van Justitie en het stadhuis. Aartsbisschopszetel. Univ. met 3 faculteiten (artsen- en apothekersopleiding), seminarie en vele vakscholen voor allerlei doeleinden (notariaat, landbouw, polytechniek, kunst, enz.). Radiostation. Bekende landbouwmarkt. Industrie (metaal, wol, zijde). *Heere.*

Rennes, Catharina van, componiste. * 2 Aug. 1858 te Utrecht. Leerlinge van Richard Hol (comp.) en Messchaert (zang). Haar groote verdienste ligt op het gebied van het kinderlied.

Werken: o.a. Instantaneetjes uit de Kinderwereld, Meizoentjes, Kleengedichtjes. Opmerkelijk zijn haar Vertellingen aan het Klavier (o.a. De Muizenwereld). Groote bekendheid verwierf haar Zonnelied.

Renoir, Auguste, Fr. schilder, beeldhouwer en graphisch kunstenaar. * 25 Febr. 1841 te Limoges, † 2 Dec. 1919 te Cagnes bij Nice. Begint als porseleinschilder te Sèvres, is daarna leerling van Gleyre met Monet en Sisley. R. begint als realist (Courbet), maar wordt spoedig → impressionist zonder zich te beperken tot het landschap en het → plein-air. Behalve landschappen schildert R. immers interieurs, stillevens, portretten en vooral naaktfiguren (in een voor R. karakteristiek paarsachtig rooden toon). R. geeft de voorkeur aan lichte, pastelachtige kleuren, die de weinig plastisch gegeven vormen en luchtige toetsen modeleeren. R. heeft een groot oeuvre nagelaten; van de schilderijen bevinden zich vele in part. collecties (o.a. Durand-Ruel te Parijs); het Gemeentemuseum in Den Haag bezit een paar goede voorbeelden van R.'s kunst. Zie afb. 7 op de pl. t/o kol. 128 in dl. XI.

Lit.: Meier-Graefe, A. Renoir (1911); Th. Duret, Renoir (1924); W. J. de Gruyter, Cézanne en Renoir (1928). *Korevaar-Hesseling.*

Renouvier, Charles, Fransch wijsgeer, neo-criticist. * 1815 te Montpellier, † 1903 te Parijs. R. gaat uit van het criticisme van Kant om te komen tot een philosophie der vrijheid, die hij als grondslag van alle geestelijk en zedelijk leven, wetenschap en wijsbegeerte beschouwt. Naast het redelijk inzicht (intelligence) wijst de zedelijke overtuiging (croyance) hem daartoe den weg. Tot het einde der 19e eeuw is zijn invloed groot geweest. *F. Sassen.*

Voorn. werken: Essais de critique générale; La science de la morale; Nouvelle monadologie; Critique de la doctrine de Kant; Dilemmes de la métaphysique pure; Personnalisme; en vele art. in het tschr. La critique philosophique. — Lit.: G. Séailles, La phil. de Ch. R. (Parijs 1905); O. Hamelin, Le système de R. (Parijs 1927); F. Sassen, Wijsb. der 19e eeuw (1934).

Rens, Frans, Vlaamsch publicist en dichter. * 13 Febr. 1805 te Geeraardsbergen, † 20 Dec. 1874 te Gent. Opziener van het L. O. Een der eerste pioniers der Vl. beweging, stichtte de maatschappij De Taal is gansch het Volk (1836); gaf uit: Nederduitsch Letterk. Jaarboekje (1834-'75) en het tijdschrift De Eendragt (1846-'78).

Werken: o.a. Gedichten (1839); Bladeren uit den Vreemde (1855). — Lit.: Biogr. Nat. (XIX); Jaarboek v. h. Willemsfonds (1876). *A. Boon.*

Renswoude (= Rhenen's woud), gem. in het O. van de prov. Utrecht, omvattend het dorp R. en de buurtschap Emmikhuizen (met den Emmikhuizerberg). Opp. 2 000 ha; 1 975 inw. (1 Jan. 1937), bijna 80% Ned. Herv., 10% Geref. Bodem: Diluviaal zand en in het Z. wat laagveen. Landbouw en veeteelt. *Akveld.*

Rentabiliteit is bedrijfseconomisch de percentsgewijze uitgedrukte winst in verhouding tot het gebezigde kapitaal. Voor een onderneming zijn er vier grondslagen voor de uitdrukking van de r.: 1° de winst, zonder den factor rente, wordt in % berekend over het gemiddelde van het in een periode gebruikte eigen zoowel als vreemd kapitaal. Is dit gemiddelde niet bekend, dan treedt hiervoor in de plaats het uit de balans afgeleide totaal; 2° de winst zonder de betrokken rente wordt in % uitgedrukt over het eigen kapitaal plus de vaste langloopende schulden; 3° de winst wordt in % uitgedrukt over het eigen kapitaal plus de reserves; 4° de r. wordt uitgedrukt door het dividendcijfer, dus de uitgekeerde winst in % over het nominale kapitaal.

Naast de kapitaal-rentabiliteit uitgedrukt op de eerste en derde wijze heeft voor de beoordeeling beteekenis de meting naar de omzetten. Evenzeer naar den factor arbeid, dus door vergelijking van loonen en salarissen met het provenu, zoowel in totaal als per arbeider. *v. Ketel.*

Lit.: W. Nicklisch, Die Betriebswirtschaft ([7]1932).

Rentabiliteitsbegrooting is die begrooting, welke alle rentabiliteitsfactoren, zoowel lasten als baten, gespecificeerd en gegroepeerd omvat en voor een begrootingsperiode vastlegt. Deze dient te worden vergeleken met de werkelijke cijfers in de betrokken periode ten einde oorzaken en conclusies vast te stellen en het beheer te beïnvloeden. *v. Ketel.*

Rentabiliteitswaarde (econ.) is de aan een bepaald object toe te kennen waarde, in verband met de met dat object te verkrijgen rendementen of opbrengsten. In dezen zin treffen wij het begrip aan in het handelsrekenen en in de bedrijfsleer.

In het handelsrekenen, meer speciaal in de financieele rekenkunde, verstaat men onder r.: de contante waarde van aflossingen, interesten en premies van leeningen. Men spreekt dan bijv. van r. van een obligatie.

In de bedrijfsleer wordt de r. gelijkgesteld met de gebruikswaarde, wanneer deze gebruikswaarde wordt afgeleid uit de winst of opbrengst. Een practisch bruikbare waardeeringsmaatstaf is de r. alleen dan, wanneer de waarde van een zaak in totaal moet worden vastgesteld.

Lit.: M. v. Overeem, Leerb. v. h. handelsrekenen (I 1936); C. Huijsman, Leerb. der bedrijfshuishoudkunde (1937). *C. Janssens.*

Rente is de prijs voor het beschikbaar stellen van kapitaal. Bij realistisch zuiver-theoretisch onderzoek (→ Economie) verlangt deze prijs geen andere verklaring dan ondernemersloon of arbeidsloon. Bij empirisch-theoretisch onderzoek wordt natuurlijk meer op de eigenaardigheden gelet, die den prijs kapitaalrente en de prijzen arbeidsloon, ondernemersloon, pacht onderscheiden.

Bij zuiver-theoretisch onderzoek stuit men nu op deze moeilijkheid: of r. een natuurlijke dan wel een historische economische categorie is. M.a.w. is in iedere menschen-maatschappij r. een noodzakelijke functie, dan wel is zij in het bijzonder gebonden aan de verschillende kapitalistische maatschappijen en zal zij bijv. in een toekomstige, niet-kapitalistische maatschappij verdwijnen? Is zij er dan ook in niet-kapitalistische tijdvakken niet geweest?

Tot de opvatting, dat r. een noodzakelijke functie is, komen vooral zij, die in navolging van v. Böhm-Bawerk aannemen, dat de diepste verklaringsgrond voor de categorie r. is: de hoogere waardeering voor heden-goed dan voor toekomst-goed. Bordewijk werkte dat ook uit in zijn Economist-artikelen „Robinson als rentetrekker" (1923). Nadrukkelijk geeft echter ook von Böhm toe, dat met het aanvaarden van zijn theorie niet is beslist over de vraag: aan wien deze aldus verklaarde r. zal toevallen. Hij sluit dus niet uit (dan op doelmatigheidsgronden), dat de gemeenschap de r. tot zich trekt en een afzonderlijke kapitalistenklasse wordt uitgesloten.

Onder hen, die v. Böhm's verklaring niet aanvaarden, bevinden zich o.a. zij, die de r. als een historische functie beschouwen en meenen, dat zij met het verdwijnen van de kapitalistische maatschappij verdwijnt en ook in niet-kapitalistische maatschappijen niet heeft bestaan. Zie ook → Rentetheorieën.

L i t. : E. v. Böhm-Bawerk, Kapital und Kapitalzins (1921) ; H. W. C. Bordewijk, Robinson als rentetrekker (1923) ; Fr. von Wieser, Der natürliche Wert (1889) ; J. A. Veraart, Arbeidsloon (1910). *Veraart.*

B a n k t e c h n i s c h valt r. uiteen in debetrente en → creditrente. De debetrente in rekening-courant wordt door de banken meestal afhankelijk gesteld van het officieele → disconto.

Geschiedenis. De Oudheid reeds behandelde de verschillende problemen, waartoe vandaag nog het rentebeding aanleiding geeft. Te Rome bijv. schijnt men wel eens tot uiterste solutiën overgegaan te zijn, en het rentebeding volledig verboden te hebben (lex Genucia, 342 v. Chr.), maar dat was uitzonderlijk, want doorgaans werd slechts een maximum vastgesteld, dat zelfs tamelijk hoog blijkt geweest te zijn: 12% krachtens een senaatsbesluit van 51 v. Chr. en waarsch. niet minder hoog onder de → Leges XII Tabularum. Het maximum werd aanzienlijk verlaagd door Justinianus en gebracht op 4% voor personen van hooge afkomst, 8% voor kooplieden en 6% in alle andere gevallen.

In het Oud-Fransche recht was de leening met r. verboden en strafbaar. Alleen in de provincies van geschreven recht, en zulks natuurlijk onder den invloed van het Justiniaansch recht, kwam het rentebeding voor, tot zelfs in burgerlijke leeningen, terwijl in de andere provincies men zijn toevlucht moest nemen tot allerlei middelen om de wet te ontduiken, zooals door het vestigen van renten. Onder den druk der economische ontwikkeling zullen de handelsgebruiken in de eerste plaats een algemeene verspreiding zien van het rentebeding, totdat eindelijk het tusschentijdig recht geleidelijk de vrijheid van het rentebeding invoert (Decreet v. d. Constituante 2 Oct. 1789; later de Wet van 11 April 1793). Het Burgerlijk Wetboek nam in 1807 het vrijheidsprincipe uit het tusschentijdig recht over, doch voorzag reeds mogelijke beperking door latere wetten. En werkelijk, reeds de wet van 3 Sept. 1807 kwam een maximum-interest opleggen van 5% in burgerlijke en 6% in handelszaken. *Kluyskens.*

Voor de m o r e e l e g e o o r l o o f d h e i d van het rentebeding, zie → Rentetitels; Renteverbod.

In het **Ned. recht** is bij wet van 22 Dec. 1857, Stbl. 171, het verbod van hoogere r. ingetrokken; de wettelijke r. is bij wijzigingswet van 2 Juli 1934, Stbl. 347, gesteld op 5% 's jaars, wegens de opheffing van het onderscheid tusschen handels- en niet-handelsdaden. Is de hoegrootheid van b e d o n g e n r. niet bij geschrift bepaald, dan is de wettelijke r. verschuldigd (art. 1804, 1805 B.W.). Ingevolge de Geldschieterswet van 28 Jan. 1932, Stbl. 19 (een nieuwe woekerwet), mag t.a.v. uitleening van geldsommen van 500 gld. of minder als bedrijf de r. niet hooger zijn dan volgens de bij algemeenen maatregel van bestuur vastgestelde tabellen.

Buiten rentebeding kan r. zijn verschuldigd: 1° als m o r a t o i r e r. door den schuldenaar eener bepaalde geldsom wegens vertraging in de betaling; de wet heeft, behoudens afwijkend beding, deze vertragingsschade op de wettelijke r. gefixeerd; behoudens wettelijke uitzonderingen, o.a. bij arbeidsloon (art. 1638 q B. W., 448 oud, 447 nieuw W. v. K.), voogdijbeheer (art. 449, 471) en lastgeving (art. 1842, 1847), of afwijkend beding is zij echter niet reeds verschuldigd van het tijdstip van het verzuim, maar eerst van den dag der rechtsvordering (art. 1286); 2° als c o m p e n s a t o i r e r., verschuldigd niet uit bijkomstige verplichting, wegens vertraging in de betaling, doch als hoofdsom, nl. als deel der vergoeding eener schade, welke uit een andere oorzaak voortkomt, bijv. wanneer degene, jegens wien de schuldenaar een onrechtmatige daad heeft gepleegd, tot herstel van nadeel geld heeft moeten aanwenden; deze r. is verschuldigd van den dag, waarop dit geld is besteed, en niet gebonden aan het beloop der wettelijke rente.

Over vervallen r. kan, naar art. 1287 B. W., wederom r. worden gevorderd, hetzij als moratoire of als bedongen r., mits die vervallen r. een geheel jaar bestrijkt; men mag niet vorderen of afspreken, dat r. na haar verschijning binnen een jaar wederom r. zal opbrengen, maar wel kan eenmaal vervallen r. tusschentijds bij overeenkomst in een rentedragende kapitaalschuld worden omgezet, zooals bij vaststelling van het saldo eener rekening-courant.

L i t. : Suyling (Inleiding tot het burgerl. recht, II, 1, 231-242). *Petit.*

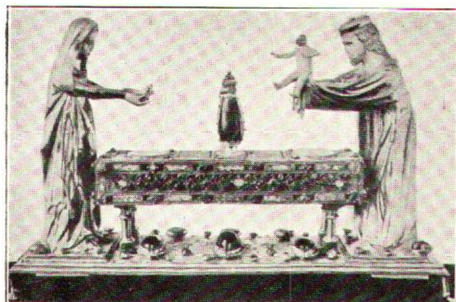
Het **Belgisch recht** keerde in 1865 (wet van 5 Mei) terug tot de vrijheid van rentebeding. De strafwet echter voorziet beteugeling der misbruiken (art. 494 W. v. Str.), en in die gevallen zal men op burgerlijk gebied het contract onbestaanbaar oordeelen. De rechtspraak gaat zelfs verder en, buiten elke strafbaarheid om, verklaart zij wel eens wegens een beding van immoreel-hooge interesten, een overeenkomst onbestaanbaar als strijdig met de goede zeden. Eindelijk onderwerpt art. 1154 Belg. B. W. het anatocisme aan bijz. beperkingen, en bepaalt, dat kapitaliseering van r. eerst na verloop van een jaar, en niet na een maand, een trimester of semester, kan plaats hebben. Deze regel wordt streng toegepast en werkelijke uitzonderingen doen zich bijna niet voor; men noemt vooral de r. van r. bij de behandeling van sommen in rekening-courant.

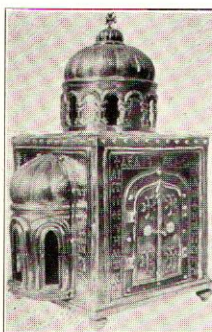
T.a.v. de contractueele r. en wegens den uitzonderlijken aard dezer vergoeding (want de verbruikleening is van nature kosteloos; art. 1905), vereischt de wet, dat het bewijs dezer verbintenis op een geschrift zou steunen. Als eenige uitzondering geldt het geval der rekening-courant, waarbij de geboekte sommen van rechtswege r. voortbrengen; bovendien dient aangestipt, dat r., die betaald werden ondanks de afwezigheid van schriftelijk beding, niet meer teruggevorderd kunnen worden (art. 1906).

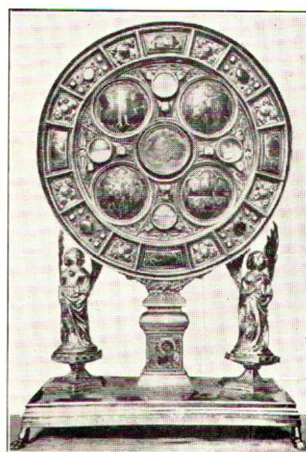
Van de contractueele r. onderscheidt men de wettelijke r., die kunnen loopen van rechtswege, in geval van aanmaning, van dagvaarding, of telken male dat de schuldenaar in gebreke is, en die door de wet op forfaitaire wijze bepaald worden. Het bedrag van de wettelijke r. is gesteld op $4^1/_2$% in burgerlijke zaken en $5^1/_2$% in zaken van koophandel (K.B. 18 Maart 1935); in fiscale zaken bedragen de moratoire r. 4% (K.B. 22 Aug. 1934) evenals t.a.v. de te laat komende betaling van douane- en accijnsrechten (K.B. 27 Oct. 1934). Overal waar dergelijke forfaitaire vaststelling door de wet gebeurt, mag men er slechts van afwijken om verder vergoeding toe te kennen in uitzonderlijke door de wet toegelaten gevallen. *Kluyskens.*

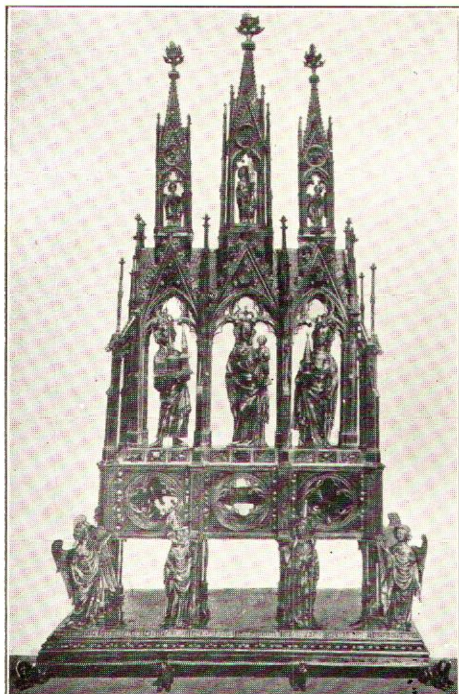
Rente (bij i n v a l i d i t e i t), → Invaliditeitswet.

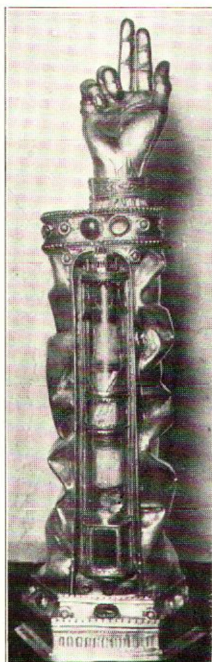
Rentearbitrage is de → arbitrage, die tot object heeft na te gaan, in welke markt een zeker voor be-

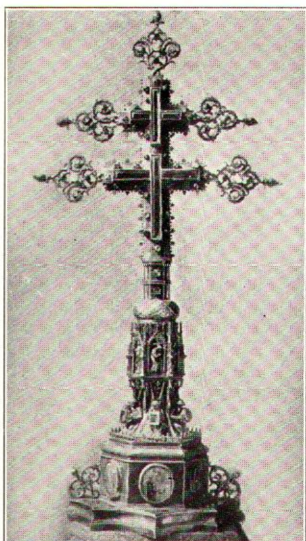

1

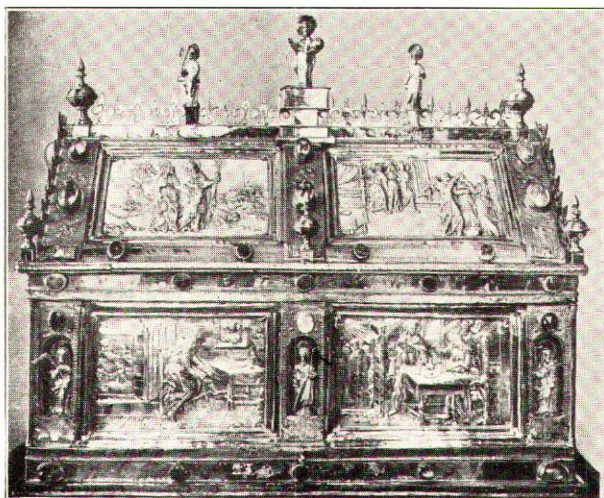

2

3

4

5

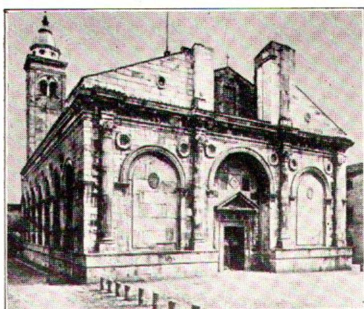
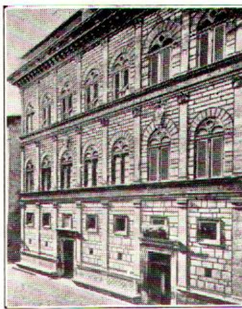
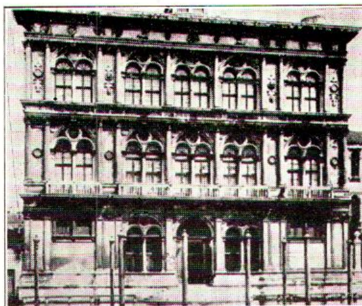

6

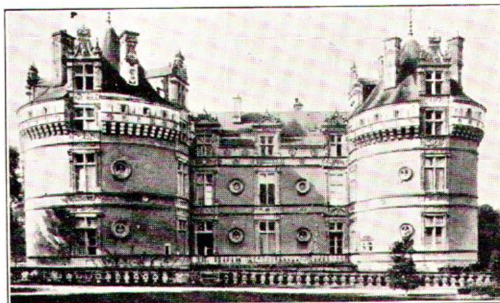
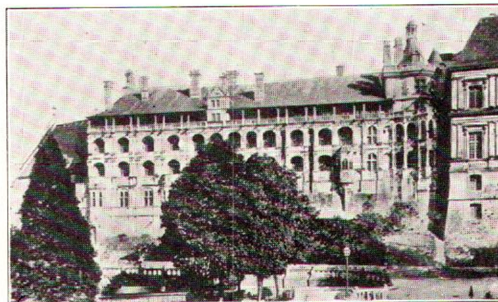

7

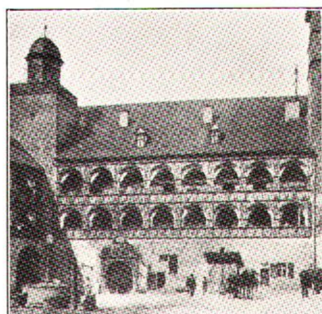
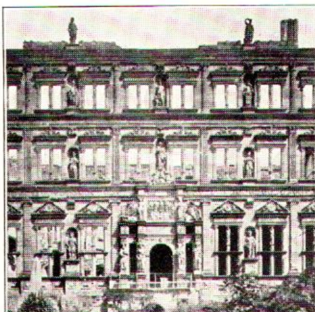

8

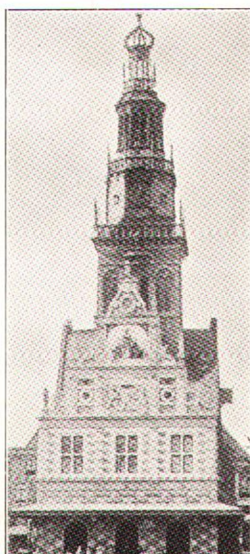
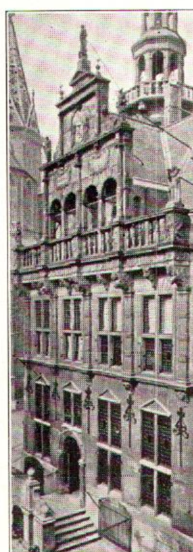
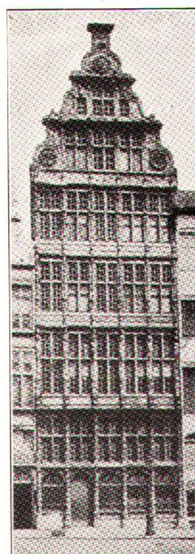
1-4. Relikwiehouders in den dom te Aken, resp. uit de 14e, 12e, 14e en eind 14e eeuw. 5. Arm met relikwie van den H. Thomas (St. Servaas, Maastricht; 15e eeuw). 6. Relikwie-kruis (Paters Recollecten, Gent; 1627). 7. Schrijn van de H. Maria van Oignies (St. Nicolaas, Nijvel; 1608). 8. Relikwie-buste van den H. Servatius (St. Servaas, Maastricht; 15e eeuw).

RENAISSANCE I

1

 3

4
 5

6
7
 8

9

 12

Italië: 1. Dom te Rimini (1455). 2. Palazzo Ruccellaï te Florence (1472). 3. Palazzo Vendramin Calergi te Venetië (1509). — Frankrijk: 4. Kasteel te Le Lude. 5. Kasteel te Blois, Noordvleugel (1524). — Duitschland: 6. Binnenplaats van den Plassenburg bij Kulmbach (1569). 7. Slot te Heidelberg (zgn. Ottheinrichsbau, 1559). 8. Binnenplaats van slot Hartenfels bij Torgau. — Nederland: 9. Voorm. St. Jansgasthuis te Hoorn (1563). 10. Waag te Alkmaar (1582). 11. Stadhuis te Den Haag (1565). 12. Huis te Antwerpen (16e eeuw).

paalden tijd te beleggen bedrag het voordeeligst kan worden ondergebracht.

Rentekoop (census), een in vroeger tijd gebruikelijke overeenkomst, waarbij men zich, tegen betaling van een som gelds ineens, het recht kocht om jaarlijks uit het inkomen van een anderen persoon een bepaald percentage te ontvangen. Wanneer dit inkomen zijn oorsprong vond in een reëele rentebron (vaste goederen), viel de overeenkomst (census realis) zeker niet onder het kerkelijk → renteverbod. Kwam het inkomen voort uit de persoonlijke bekwaamheid van den renteverkooper, dan verschilde de overeenkomst (census personalis) in wezen niet van een zuiver leencontract en had dus de bedongen rente geheel het karakter van geldrente. *Borret.*

Rentenbank, Deutsche, opgericht bij de wet van 15 Oct. 1923, ten einde door uitgifte van nieuwe Rentenbankscheine (Rentenmarken), gedekt door een belasting op land- en tuinbouw en industrieele bedrijven, een einde te maken aan de catastrophale waardedaling van de papieren Reichsmark en daartoe in de eerste plaats de bankbiljettenpers stop te zetten. Dit laatste bleek echter eerst op 7 April 1924 mogelijk. Ter completeering van de werking der R. werd op 13 Maart 1924 de → Gouddiscontobank opgericht. Ten gevolge van de groeiende critiek werd bij besluit van 30 Aug. 1924 de liquidatie bevolen van de Rentenmarken.

Lit.: Handwörterb. der Staatswissenschaften.

Rente-neurose. Soms ziet men, dat een arbeider die bij zijn werk een ongeval heeft gehad, daarna nog klachten houdt, die niet verklaard kunnen worden door de mechanische of psychische inwerking van het ongeval alleen en waarbij het verlangen naar het nog langer verkrijgen der ongevalsrente zeker een rol speelt. Toch is ook dit niet alleen de oorzaak der r.-n.; reeds vroeger bestaande neurotische toestanden vormen eveneens een factor bij het ontstaan. *v. d. Sterren.*

Rentenmark, → Rentenbank.

Rentetheorieën. Met dezen naam worden de theorieën aangeduid, die een oplossing willen geven aan de vraag, hoe het te verklaren is, dat iemand een arbeidloos inkomen geniet. a) De uitbuitingstheorie van Marx verklaart de rente uit de → meerwaarde, die aan den arbeider onthouden loon is. b) De onthoudingstheorie van Senior e.a. beschouwt de rente als een vergoeding voor het persoonlijk voordeel, dat de kapitalist zich ontzegt door zijn goed voor de productie beschikbaar te stellen. c) De gebruikstheorie van Say e.a. ziet in de rente het voordeel, dat het gebruik van het kapitaalgoed, dat van zijn wezen onderscheiden is, afwerpt. d) De productiviteitstheorie van Roscher e.a. leidt de rente uit de productiviteit van het kapitaal af, daar men met kapitaal tot grootere opbrengst in staat is dan zonder kapitaal. e) De tijdsverschil- of agiotheorie van von Böhm-Bawerk zoekt den oorsprong der rente in de grootere waarde, die tegenwoordige goederen boven toekomstige goederen hebben. Al deze theorieën maken geen onderscheid tusschen rente uit vaste goederen en rente uit leencontract. Dit onderscheid (zie → Rentetitels) wordt wel gemaakt door: f) de scholastieke theorie, die in haar verdere verklaringen steunt op de productiviteit van het gebruiksgoed, de onvruchtbaarheid van het verbruiksgoed en het grootere nut van het heden-goed boven het toekomst-goed.

Lit.: Böhm-Bawerk, Gesch. u. Kritik der Kapitalzinstheorien (1884). *Borret.*

Rentetitels. Hieronder worden verstaan de omstandigheden, die het heffen van rente veroorloven. Bij gebruiksgoederen, die meermalen denzelfden dienst kunnen bewijzen, is deze omstandigheid gelegen in het feit, dat ze kunnen gebruikt worden zonder teniet te gaan; het gebruik kan derhalve aan anderen tegen vergoeding (= rente) worden afgestaan (huurcontract).

Bij verbruiksgoederen, die bij het gebruik tenietgaan, is deze titel niet aanwezig. Deze goederen kunnen niet aan anderen in gebruik worden afgestaan (leencontract), zonder dat tevens de eigendom mee overgaat. Al het voordeel, dat de ingebruiknemer uit deze goederen trekt, komt derhalve aan hem als den nieuwen eigenaar ten goede. De vorige eigenaar behoudt alleen het recht om, na afloop van het contract, evenveel goederen van gelijke soort en hoedanigheid terug te ontvangen als hij had afgestaan; eischt hij bovendien nog een vergoeding voor het gebruik, dan eischt hij iets wat hem niet toekomt. Er kan dus nooit een inwendige titel aanwezig zijn om het heffen eener rente te rechtvaardigen. Er zijn echter uitwendige titels, die buiten het eigenlijk contract om, het vragen van rente rechtvaardigen: a) het persoonlijk nadeel, dat iemand door het afstaan van zijn goed ondervindt, b) de zekere winst, die hem door het afstaan ontgaat, c) het gevaar, dat hij loopt van niet zijn eigendom ongerept terug te ontvangen, d) de bedongen boete, door den leener te betalen, wanneer hij niet aan zijn verplichtingen voldoet. Sommigen voegen daar nog aan toe: de bepalingen van het staatsgezag, waardoor het heffen van rente bij geldleening geoorloofd wordt verklaard.

Bij het geld doet zich de eigenaardige moeilijkheid voor, dat het in zich een verbruikbare zaak is, en van den anderen kant, krachtens zijn hoedanigheid van ruilmiddel, het karakter aanneemt van de zaak, waartegen men het inruilt. In zich is het dus niet in staat rente op te leveren; heden ten dage echter, door de wijziging der econ. omstandigheden, wordt het geld niet meer bijna uitsluitend voor de aanschaffing van verbruikbare zaken aangewend. Daarom kan men zeggen, dat het geld a.h.w. het productieve karakter eener gebruikszaak heeft aangenomen, waarmede dus het heffen eener rente gerechtvaardigd is.

Lit.: Tummers, De leenrente (in: Studiën, dl. 96); Regout, Het rentevraagstuk (1922); Knoll, Der Zins in der Scholastik (1933); Staatslexikon (s.v. Zins). *Borret.*

Renteverbod. De Kath. Kerk heeft het heffen van rente bij een leencontract om wille van het contract zelf (inwendige titel) onrechtvaardig verklaard. Het heffen van rente werd niet onrechtvaardig, omdat de Kerk het verbood, maar de Kerk verbood het, omdat het uit zich zelf onrechtvaardig was. Zie hierover → Rentetitels. Het r., van de oudste tijden af door de Kerk onderhouden, werd voor het laatst uitdrukkelijk uitgevaardigd in de bulle Vix pervenit van Benedictus XIV (1745). Omstreeks 1830, toen het geld langzamerhand het karakter eener gebruikszaak had aangenomen, heeft de Kerk het verbod van renteheffing bij het geldleencontract niet langer gehandhaafd. In can. 1543 van het thans geldend kerkelijk wetboek wordt de onrechtmatigheid van den inwendigen titel bij het leencontract nogmaals uitgesproken, maar anderzijds het altijd aanwezig zijn van een buiten het contract ontstanen titel aanvaard.

Lit.: Funk, Gesch. des kirchl. Zinsverbotes (1876); Funk, Zur Gesch. des Wucherstreites (1901); Seipel, Die wirtschaftsethischen Lehren der Kirchenväter (1907); Cathrein, Moralphilosophie (II 1924). *Borret.*

Rentevoet, de verhouding tusschen de rente (d.i.

de voor de kapitaalhuur te betalen geldsom) en de kapitaalsom, in procenten uitgedrukt. De hoogte van den r. is voor de welvaart van groot gewicht. Immers de voortbrenging geschiedt in belangrijke mate met behulp van → crediet, waaruit volgt, dat de voortbrengingskosten, waaronder de rente van dat crediet begrepen is, hooger of lager zijn naarmate de r. stijgt of daalt. De r. wordt bepaald door vraag en aanbod, welke op hun beurt door vsch. factoren worden beïnvloed. Op de kapitaalrente zijn de gewone prijswetten van toepassing. De hoogte der kapitaalrente (dus de r.) zal komen te staan op het punt, waarop vraag naar en aanbod van kapitaal in evenwicht zijn. De bovengrens wordt aangewezen door de winst, welke wordt afgeworpen door de onder de ongunstigste omstandigheden werkende maar voor de behoeftenbevrediging toch nog noodzakelijke ondernemingen; de benedengrens wordt bepaald door de meerdere of mindere geneigdheid van de eigenaren van het kapitaal om dit uit te leenen, zulks in verband met de gevaren aan dit uitleenen verbonden. Kapitaal, geleend aan een exploratie-onderneming, loopt kans geheel verloren te gaan, terwijl kapitaal, aan een oude gevestigde spoorwegmaatschappij geleend, geen of weinig risico loopt. In het eerste geval zal de rente hoog en in het tweede geval laag zijn. Hieruit blijkt, dat rente een verbinding is van twee elementen: de eigenlijke rente of interest en de risicopremie. De aequatiewet geldt uiteraard alleen voor de interest, niet ook voor de risicopremie. De factoren, welke vraag en aanbod van kapitalen beïnvloeden, zijn o.m. 1° toeneming van de bevolking en/of van haar behoeften, een gunstige economische of politieke toestand, verhoogde ondernemingsgeest, gebrek aan vertrouwen bij de beleggers; in al deze gevallen heeft de r. neiging tot stijging. 2° Grootere kapitaalvorming, gebrek aan vertrouwen bij de ondernemers; hier zal de r. de neiging hebben tot dalen. Van beteekenis voor de hoogte van den r. is ook de aard van het crediet (kort of lang crediet), het risico daaraan verbonden en de organisatie van de kapitaalmarkt. In de practijk kan de r., door de circulatiebank vastgesteld, als het scharnierpunt beschouwd worden voor de overige. Immers van dezen r. gaat groote invloed uit op de discontorente, welke op de beurs berekend wordt, op de rente der credietbanken, die door herdisconteering hunner wissels bij de circulatiebank van den r. van deze laatste afhankelijk worden. De r., in zijn eeuwenlange ontwikkeling beschouwd, toont een daling. Terwijl nl. in het Oude Athene een rente van 12% niet als overdreven schijnt te zijn beschouwd en de Lex XII Tabularum van het Oude Rome een maximum van $8^1/_3$% vaststelde, bedroeg de r. vóór den Wereldoorlog 2 à 3%.

L i t. : Wicksell, Geldzins als Regulator der Güterpreise ; E. Voye, Ueber die Höhe der versch. Zinsarten ; Kahn, Gesch. des Zinsfusses in Deutschland.

Renversement des alliances, de groote verandering in het stelsel der politieke bondgenootschappen in Europa tusschen 1748 en 1756, den vrede van Aken en het begin van den Zevenjarigen Oorlog. Engeland, dat tot dan toe de bondgenoot van Oostenrijk was geweest, werd de bondgenoot van Pruisen, met het keurvorstendom Hannover als verbindend lid; Frankrijk, sedert eeuwen de vijand van het Habsburgsche Oostenrijk, trad met deze mogendheid in bondgenootschap en werd mede de vijand van het tot dan toe bevriende Pruisen. Aldus nieuw gegroepeerd traden de voornaamste Europ. mogendheden in den nieuwen grooten oorlog. *v. Gorkom.*

Renvoet (pes didactylus), vogelpoot zonder achterteen en met slechts 2 voorteenen; komt voor bij struisvogels.

Renvooiproces (N e d. en B e l g. f a i l l i s s e m e n t s r e c h t). Wanneer een vordering bij → verificatie, hetzij door den curator, hetzij door een anderen schuldeischer, is betwist, verwijst (Fr.: r e n v o y e r) de rechtercommissaris de partijen, zoo hij ze niet kan vereenigen, naar de door hem te bepalen terechtzitting der rechtbank, zooals ook geschiedt in geschillen over verdeeling van de opbrengst eener executie, zonder dat een dagvaarding is vereischt. *Petit.*

Reordinatie-kwestie is de omstreden vraag, of personen, die om een of andere reden op ongeoorloofde wijze gewijd zijn (bijv. die door een schismatieken bisschop gewijd zijn of ook wel die persoonlijk niet aan de canonieke eischen voldeden, zooals neophieten), overgewijd moeten worden. Terwijl men overtuigd was, dat de geldige priesterwijding niet herhaald kon worden, bleef het vraagstuk omtrent de voorwaarden van een geldige wijding zeer lang onopgehelderd. Men onderscheidt twee richtingen: die van Cyprianus: ieder buiten de Kerk of in de Kerk door een zondaar voltrokken Sacrament is ongeldig (zie ook → Donatisme) ; die van Augustinus: die de geldigheid van het Sacrament niet afhankelijk stelt van de waardigheid van den bedienaar. Vooral in de 12 e. is er over dit vraagstuk naar aanleiding van de toenmaals veel voorkomende gevallen van simonie veel gestreden. De laatste voorname verdediger van de leer van Cyprianus is kardinaal Humbertus van Silva Candida. Gratianus bracht klaarheid in het probleem en in de hoogscholastiek werd het in Augustijnschen zin definitief opgelost.

L i t. : A. Schebler, Die Reordinationen in der „Altkatholischen" Kirche unter besonderer Berücksichtigung der Anschauungen Rudolf Sohms (in : Kanon. Studien u. Texte, Bd. 10, 1936). *Sloots.*

Reorganisatie (b e d r ij f s e c o n.) omvat alle bijzondere wijzigingen in den bedrijfs- of financieringsopzet der onderneming. De oorzaken zijn van econ. of van bedrijfsecon. aard. Tot de eerste worden gerekend de wijzigingen in het productieproces. Voorts zijn van invloed veranderingen in de consumptie-verhoudingen, in de geld- of in de sociaal-econ. politiek. Tot de bedrijfsecon. oorzaken behooren de foutieve besteding van het kapitaal. Verder de onjuiste winstpolitiek door te optimistische of verkeerde berekening en vaststelling en door te hooge uitkeering. Ten slotte onjuiste kapitaalaantrekking, hetzij in totaal, hetzij in te groote aflossingsverplichtingen, of op te korte termijnen, hetzij tegen te hooge kosten. De r.-noodzaak komt tot uiting in de verliespositie, welke mede een illiquide kapitaalpositie kan veroorzaken. Ook in een over-liquide positie komt de r.-noodzaak tot uiting. Aan de r. ligt ten doel de algeheele positie te verbeteren zoowel organisatorisch als wat rentabiliteit en financiering aangaat. De r. wordt voltrokken: 1° door reductie van het aandeelenkapitaal; 2° door emissie van nieuw kapitaal; 3° door reductie of consolidatie van het vreemd kapitaal. Het r.-proces vereischt een minutieuze afweging van de belangen der financieel betrokkenen bij het kapitaal en de winst in verhouding tot de ondernemingspositie.

L i t. : H. A. E. Kramer, Reorganisaties van N.V. in Nederland (1928) ; H. Emmerich en W. S. Wolff de Beer, De Saneering (1937). *v. Ketel.*

Reparatricen, → Congregatie van Maria Eerherstelster.

Repeal, aanvankelijk een politiek slagwoord van den Ierschen leider O'Connel, waardoor deze bedoelde, dat de vereeniging van Ierland met Engeland (van 1801) moest worden herroepen. Op den grondslag daarvan ontstond in 1832 de zgn. R e p e a l - b e w e g i n g, tot opheffing van de reëele unie met Engeland en de restauratie van de Iersche zelfstandigheid. Zoo lang O'Connel leefde, werd de R.-beweging onophoudelijk doorgevoerd. Later werd ze overvleugeld en vervangen door de Home Rule Movement (1870-1916) en de Sinn Fein Movement (1900-'21). Doch eerst in 1921-'22 werd het einddoel, nl. de Home Rule, door Ierland bereikt (zie → Home Rule). *Lousse.*

Repelen, → Vlas.

Repercussa of repercussio (m u z i e k), 1° het opnieuw aanslaan van de meerdere tonen, die, op dezelfde hoogte, boven eenzelfde lettergreep werden gezongen; bij het Gregoriaansch in gebruik.

2° Oudere benaming voor → dominant.

Repertorium, → Bibliographie; Lectuurgids.

Repeteergeweer, → Handvuurwapenen.

Repetitie-mechaniek (m u z i e k), een door Seb. Erard in 1822 verbeterde hamermechaniek, sindsdien in de meeste vleugels en piano's met kleine wijzigingen toegepast. Zij bestaat uit: (boven)hamer, onderhamer met opstooter, vanger en demper. De bovenhamer bestaat uit een hamerkop en een hamersteel, onder welks uiteinde een klein rond kussentje is aangebracht. Tegen dit kussentje wordt door den opstooter de stoot gegeven, welke den hamerkop tegen de snaren doet slaan. De kop van den opstooter kan zich in een uitholling van den onderhamer heen en weer bewegen.

Wanneer de toets omlaag wordt gedrukt, gaat de onderhamer, die met zijn eene uiteinde vast zit, met het vrije uiteinde naar boven, den opstooter en bovenhamer mee opwippende. Dan schuift de kop van den opstooter van onder het kussentje weg (de zgn. uitloozing), en tegelijkertijd wordt de hamerkop tegen de snaar geslingerd, waarna hij weer een weinig terugvalt. Drukt men den toets slechts een weinig in, dan heeft de opstooter weer gelegenheid onder het kussentje te schuiven en is hij zoodoende gereed tot een nieuwen stoot. Hierdoor kan men den toets gemakkelijk eenige keeren snel na elkaar aanslaan. *von Essen.*

Repetitie-methode en **reïteratie-methode** (l a n d m.). Een hoekmeting met een theodoliet kan onnauwkeurig zijn door vsch. bronnen van fouten, bijv. in de aflezing, in de randverdeeling van het instrument, of in het richten. Er zijn twee methoden om deze fouten te elimineeren: 1° De r e p e t i t i e - m e t h o d e. Daarvoor is een speciaal ingericht instrument noodig, de zgn. repetitie-theodoliet (zie → Theodoliet). 2° De r e ï t e r a t i e - m e t h o d e: men meet den hoek n-malen en deelt de som van de aldus verkregen verschillen tusschen tweede en eerste aflezing door het aantal dier verschillen (n). Men moet hierbij evenwel zorg dragen de metingen telkens op een ander deel van den cirkelrand te verrichten. De toevallige veranderlijke fouten elimineert men aldus door de veelheid van metingen, waarbij deze fouten zoowel in positieven als in negatieven zin zullen voorkomen en daardoor elkaar opheffen.

Dergelijke methoden om door herhaalde metingen fouten te elimineeren worden aangewend bij precisiemetingen op allerlei gebied, bijv. de astronomie. Vgl. ook → Foutentheorie. *E. Bongaerts.*

Repetitio (Lat., = herhaling), een stijlfiguur, waarbij eenzelfde woord of uitdrukking bij stijging van gevoel herhaald wordt. Dit kan geschieden aan het begin van opeenvolgende zinnen (anaphora), aan het slot ervan (conversie) of aan beide tegelijk (complexie), ofwel een nieuwe zin hervat een woord van het vorig zinseinde (conduplicatio), enz. *v. d. Eerenbeemt.*

Repin, I l j a E f i m o w i t s j, baanbreker van realisme en luminisme in de Russ. schilderkunst. * 24 Juli 1844 te Tsjoegoeew (gouv. Charkow), † 1930 in Koeokkala (Finl.). Werd bekend door zijn Wolgabootsman (1871). In 1873 naar Italië en Parijs, waar Manet en de Spaansche schilders grooten invloed op zijn kunst uitoefenden. Het hoogtepunt van zijn scheppen valt omstreeks 1880 („Iwan de Verschrikkelijke vermoordt zijn zoon", meerdere portretten, w.o. vooral die van Moessorgskij en Tolstoj bekendheid verwierven). Later verliest zijn werk aan belangrijkheid. Hij overleefde zijn roem.

L i t.: I. Graber, I. R. (1933; Russ.). *Hackel.*

Répleat orbem (Lat.) = zij vervulle de wereld, zinspreuk van de (internationale) Kath. Universiteitenvereeniging [→ Universités Cath. (Fédération des)]. Haar wapen is zooals dat van de Ned. Kath. universiteit, maar zonder keizerskroon, en i.p.v. het kerkprovinciewapen den wereldbol, waarboven de H. Geest, omringd door sterren.

Repliek, Repliceeren, → Proces.

Report. Hieronder verstaat men het tegenovergestelde van → deport (1°), dus het verschil tusschen den prijs van de à contant gekochte effecten en den hoogeren prijs, waartegen deze later teruggeleverd moeten worden.

Reportage, alle journalistieke werkzaamheden in verband met de weergave in dag- of weekblad van bepaalde gebeurtenissen van openbaar belang. De dagblad-reportage (verslaggeverij) is vaak van zeer uiteenloopenden aard en vraagt van den reporter zeer uiteenloopende capaciteiten. In veel gevallen is deze arbeid dan ook gespecialiseerd. Zoo kennen de grootere bladen meestal reporters voor waarneming en arbeid van meer beschrijvenden aard, waarbij het snel en scherp opnemen van feiten en omstandigheden, en het snel en op pakkende wijze verwerken en weergeven van indrukken de hoofdvereischte is, en stenograaf-reporters, voor het snelle en accurate opnemen van het gesproken woord. Behalve de geschreven r. kent de journalistiek ook nog die door het photographisch beeld, de zgn. photo-reportage, terwijl de nieuwste vorm van reportage die is, welke gegeven wordt door den ooggetuige-verslaggever op het oogenblik van het gebeuren zelf via de radio-microphoon. *Scheepens.*

Reportage-roman (< Fr. reporter = verslag geven), soort roman uit den laatsten tijd, waarin, soms zonder eigenlijke intrige, het werkelijke leven in al zijn veelvoudigheid wordt weergegeven. Auteurs: E. E. Kisch, Alb. Londres, H. Hauser, Ilja Ehrenburg (Das Leben der Autos), N. Rost, L. Steffens, John Reed, Dos Passos, enz.; Alb. Kuyle, A. den Doolaard, B. Stroman. *v. d. Eerenbeemt.*

L i t.: Tazelaar, Het proza der nieuwe zakelijkheid (z.j.).

Repos ailleurs (Fr., = rustplaats elders), levensdevies van Phil. Marnix van St. Aldegonde, boven een schip in volle zee; rechts daarboven Christus in een aureool, waaronder de bijbel met het sterrenbeeld de Kleine Beer. Onder de afbeelding het distichon: Vela dato: atque a l i b i s e d e m tibi quaere repostam, //Coelica Evangelii quo cynosura vocat (Lat., = Hijsch uw zeilen en zoek elders de woonplaats, die voor u bestemd is, aan het firmament wenkt u de poolster van het Evangelie). *C. Brouwer.*

Repoussoir, in de schilderkunst een op den voorgrond van een schilderij sterk tegen het overige afstekend gedeelte (bijv. een boom tegen een ver verschiet), waardoor dit meer „wijkt", ver-af schijnt, dan het anders zou doen. De r. duwt a.h.w. het overige (schijnbaar) verder in den achtergrond terug, daar door het verschil van kracht de suggestie van diepte wordt gegeven. *Poortenaar.*

Reppel, gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 C2). Opp. 670 ha; ca. 500 inw. (Kath.). Landbouw.

Represailles, maatregelen in strijd met het volkenrecht genomen door een staat tegenover een anderen, die hun rechtvaardiging moeten vinden in het feit, dat zij strekken tot verweer tegen een onrechtmatige daad van een anderen staat. R. zijn dikwijls oorlogsdaden zonder oorlog waarvan door sterkere staten tegenover zwakkere wordt misbruikt gemaakt. Evenals de oorlog is de r. een vorm van eigenrichting tot rechthandhaving. Ook in het oorlogsrecht speelt de r. een zeer belangrijke rol.

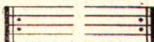
Lit.: de handboeken v. h. Volkenrecht. Verder: Yves de la Brière, Evolution de la doctrine et de la pratique en matière de représailles (in: Recueil des Cours A. D. I., 1928). *Nijhoff.*

Représentants du peuple en mission, ca. 200 leden van de Fransche Nationale Conventie (1792-'95), door haar naar de dept. en legers gezonden om toezicht te houden op heel het burgerlijk-militair bestuur en leven, en Frankrijk onder strenge centralisatie te brengen. Om hun eigenmachtig en gewelddadig optreden wel pro-consuls genoemd. *V. Claassen.*

Representation of the people Act, → Reformbill.

Repressieve methode (opvoeding). Deze methode wil zedelijk opvoeden door het nemen van maatregelen, als het kwaad al gebeurd is. Zij staat tegenover de preventieve. De opvoeder houdt zich op een afstand en vertoont zich schier alleen om te straffen of te berispen. Deze methode is den laatsten tijd meer en meer verlaten.

Reprise (muziek), de herhaling van 'n gedeelte; het herhalingsof repriseteeken bestaat uit een dubbele maatstreep met twee punten:

In den hoofd- of sonatevorm noemt men ook r. (of Da Capo) het hernemen van het hoofdthema na de doorwerking.

Reprobatie (verwerping), → Praedestinatie.

Reproductie (psychol.) is het terugroepen in het bewustzijn van gewaarwordingen, voorstellingen, gevoelens, verstandelijke percepties, die vroeger reeds bewust geweest zijn, en wel bij gelegenheid van een actueele perceptie of voorstelling. Klaarblijkelijk moet men dus aannemen (hypothese!), dat er iets van het vroeger bewuste blijvend in het bewustzijn is achtergebleven: dit noemt men spoor of engram (de Scholastieken spreken van herinneringsbeeld), en vervolgens, dat de actueele perceptie een zekeren invloed op het gereproduceerde uitoefent, m.a.w. dat zij motief of oorzaak ervan is. Deze oorzakelijkheid wordt verklaard door het functioneele begrip der → associatie, een verklaring uitgedrukt in de reproductie-wet: een bewustgeworden bestanddeel van een psychisch → complex, bestaande uit associatief verbonden voorstellingen, vertoont de neiging de andere bestanddeelen eveneens bewust te maken. Het gebeurt ook dikwijls, dat allerlei voorstellingen opduiken zonder duidelijke aanleiding, de zgn. vrijstijgende voorstellingen. De verklaringen van dit verschijnsel loopen sterk uiteen. Het vermogen om te reproduceeren heet → geheugen, dat experimenteel door de verschillende reproductiemethoden (besparings-, help- en treffermethode) onderzocht kan worden. *v. d. Veldt.*

Reproductie-graphiek. Men onderscheidt de graphiek in origineele, d.w.z. graphische kunst (houtsnede, ets, gravure, steendruk), wanneer de kunstenaar eigenhandig de voorstelling tot een drukplaat uitwerkt, en in reproductie-graphiek, waarbij langs photographischen weg drukplaten worden vervaardigd (cliché's, offset, photo-litho, rasterdiepdruk, enz.).

Reproductiekosten zijn de op een bepaald oogenblik te maken kosten voor de productie van een zeker goed. De waarde dezer kosten vormt de **reproductiewaarde.** Beide begrippen spelen een belangrijke rol zoowel in de economie (bij de leer der prijsvorming) als in de bedrijfshuishoudkunde (bij de leer van den kostprijs). *C. Janssens.*

Reproductie-photographie is het photographeeren van (reeds bestaande) photo's of andere afbeeldingen. Wordt hoofdzakelijk toegepast in de graphische bedrijven, maar ook het reproduceeren van reeds verbleekte of kleine amateurphoto's komt in de photographie veelvuldig voor.

Lit.: A. Boer, Reproductie-Fotografie.

Reproductierecht, → Auteursrecht.

Reproductieve remming (psychol.), → Inhibitie.

Reptilia, → Kruipende dieren.

Republiek (Lat. respublica, gemeenebest) is in het algemeen een bestuursvorm zonder monarch, gebaseerd op de medezeggenschap of absolute zeggenschap des volks, die door de Fransche Encyclopedisten gegrondvest werd op het beginsel der → volkssouvereiniteit en sindsdien geleidelijk in de meeste landen werd aangenomen (→ Regeeringsvorm). Ook in de Oudheid vindt men zeer vele republieken, terwijl vóór de Fransche revolutie o.a. de Republiek der Vereenigde Nederlanden (oligarchisch) bekend is. In landen, die van den monarchalen regeeringsvorm tot den republikeinschen zijn overgegaan, woedt nog immer een ondergrondsche strijd der monarchisten of → legitimisten tot herstel der monarchie. *Keulemans.*

De **Bataafsche Republiek,** na de komst van de Franschen op 18 Januari 1795 uitgeroepen als opvolgster van de Republiek der VII Vereenigde Nederlanden (vlg. het art. → Regeeringsverandering van 1795) kreeg na den staatsgreep van Daendels (22 Jan. 1798), die de Nationale Vergadering van federalisten en moderaten zuiverde, een constitutie (April 1798) volgens de beginselen der unitarissen. Gebroken werd met de gewestelijke zelfstandigheid; zelfs de prov. grenzen werden door de verdeeling in 8 departementen, genoemd naar de rivieren, weggevaagd. De wetgevende macht in het land kwam aan twee Kamers, door censuskiezers gekozen, de uitvoerende macht aan vijf directeuren. Napoleon, eerste consul geworden, maakte aan het Ned. Directoire een einde. De constitutie van 1801 geeft dan de uitvoerende macht aan een staatsbewind van 12 leden, een deel der wetgevende aan een Kamer, gekozen door censuskiezers. De departementen, die de oude prov. grenzen herkregen, werden zelfstandiger. Met de te sterke centralisatie van 1798 werd dus gebroken. Het staatsbewind was voor Napoleon al spoedig te slap; Rutger Jan Schimmelpenninck ontwierp een nieuwe constitutie, welke in Febr.

1805 door Napoleon werd goedgekeurd. Aan het hoofd kwam een raadpensionaris, voor vijf jaren benoemd, met uitgebreide bevoegdheid. Het Wetgevend Lichaam had weinig te zeggen en werd gekozen indirect door de departementale besturen. Een sterke centralisatie, een ontwikkeling in monarchale richting: de verheffing van Lod.-Napoleon tot koning (1806), was het einde der Bataafsche Rep. *J. D. M. Cornelissen.*

Republiek der VII Vereenigde Nederlanden. De eenige band, waardoor de zeven gewesten sinds 1588, het geboortejaar der Republiek, werden samengehouden, was de in 1579 gesloten Unie van Utrecht, een verbond ter verdediging, niet een grondwet. Voor het algemeene Landsbestuur bestonden uit den landsheerlijken tijd de → Raad van State en de → Staten-Generaal. De R. v. St., welks leden onder eede verplicht waren bovenal het Uniebelang te behartigen, had aanvankelijk de leiding van het Algemeen bestuur ontvangen van de St.-Gen., die de hoogste macht vormden in alle aangelegenheden, welke de gewesten gezamenlijk betroffen, maar waarin de afgevaardigden opkwamen voor de belangen van hun eigen gewesten. Na 1588 ontwikkelden de St.-Gen. zich echter tot een college van dagelijksch bestuur, sinds 1593 permanent zitting houdend. Gezien de invloed van de gewestelijke Staten op de besluiten der St.-Gen. werd de R. een Statenbond. Bindende macht t.o.v. het geheel oefende de stadhouder uit, door zijn positie in leger en vloot en persoonlijk aanzien. Zijn macht geleek op die van een souverein. In stadhouderlooze tijdperken was er geen rem tegen de overheersching van het beginsel der gewestelijke souvereiniteit, d.w.z. van Holland, dat door zijn raadpensionaris de leiding had der algemeene politiek. Voor de gesch., zie → Nederland (met kaart). *J. D. M. Cornelissen.*

Republiek Post, plaatsje in Suriname (5°33'N., 55°14'W.), 41 km ten Z. van Paramaribo, gelegen aan de spoorlijn; pompstation der waterleiding; in den drogen tijd een geliefde badplaats voor de stadsbewoners. In de nabijheid Vier Kinderen met Kath. kerk en school en Bersaba met kerk en school der Moravische Broeders. *fr. Virgilius.*

Republikeinsche partij, een der twee voornaamste partijen in de Ver. Staten, ontstaan ca. 1830, maar tot 1865 Whig party geheeten. Tegenover de democraten staat de R. p. centralisatie en protectionisme, evenals een imperialistische buitenlandsche politiek voor. Sedert den Secessie-oorlog tot 1933 was zij schier onafgebroken aan het bewind. In allerlaatsten tijd komt naast de beide oude partijen een arbeiderspartij sterk op: de American Labor Party. *V. Houtte.*

Lit.: Curtis, The r. p. (1904); Wyers, The r. p. (1928).

Repulsion (biologie) of afstooting, staat tegenover → koppeling (zie ook: → Crossing-over).

Requesens y Zunega, don Luis de, Spaansch staatsman en veldheer, grootcommandeur van Castilië, lid van den staatsraad van Spanje, gouverneur over de Nederlanden. * 25 Aug. 1528 te Barcelona, † 5 Maart 1576 te Brussel. Eerst ambassadeur van den Sp. koning te Rome, later luitenant-generaal ter zee, streed hij tegen de Mooren en Turken (o.a. slag van Lepanto), en werd na het gouverneurschap over het Milaneesche, in 1573 als opvolger van Alva tot stadhouder over de Nederlanden aangesteld. Hij vond bij zijn intrede een ontevreden bevolking, een verwarden militairen en een ontredderden financieelen toestand. Tijdens zijn bestuur werd de slag bij Mook op de rebellen gewonnen, maar hij slaagde er niet in de Scheldemonding vrij te maken. Tevergeefs trachtte hij de Ned. bevolking door het Generaal Pardon met den koning te verzoenen; evenmin kon hij de noodige gelden van de Staten bekomen, die voorwaarden stelden, welke ons het opstandige programma van 1566 herinneren. Door zijn toedoen werden in 1575 besprekingen te Breda met de Oranjepartij geopend, doch zonder resultaat. De zware schulden, aanhoudende tegenwerking, muiterijen in het Sp. leger waren oorzaak van groote ontmoediging bij R. Wellicht moet hieraan zijn vroege afsterven worden toegeschreven.

Lit.: A. Morel-Fatio, La vie de D. Luis de R. y Zuñiga (1905); D. Francisco Barado y Font, D. Luis de R. y la politica española en los Paises Bajos.

Request (ook: rekest of rekwest) is een verzoekschrift, bijv. aan den koning, den minister, de Staten-Generaal, de Prov. Staten of den gemeenteraad. Het indienen ervan noemt men requestreeren, den inzender requestrant. Volgens art. 8 der Ned. Grondwet en art. 21 der Belg. Grondwet heeft ieder het recht aan de bevoegde macht r. in te dienen (recht van → petitie). In het bijzonder verstaat men onder r. een verzoekschrift aan den rechter (→ Requestprocedure). *v. d. Kamp.*

Requeste-civiel (Ned. en Belg. recht) is een buitengewoon rechtsmiddel, door de wet in bepaalde gevallen toegekend tegen vonnissen in burgerlijke zaken, welke niet meer vatbaar zijn voor hooger beroep, cassatie of verzet. R.-c. kan worden ingesteld door hen, die bij het vonnis → partij waren, in eenige, door de wet met name genoemde gevallen, o.a. indien de beslissing berustte op na de uitspraak ontdekt bedrog der wederpartij, indien gevonnist is op stukken, die later voor valsch verklaard zijn, en indien men na het vonnis stukken van beslissenden aard in handen heeft gekregen, welke door toedoen van de wederpartij waren achtergehouden. Het r.-c. wordt behandeld voor denzelfden rechter, die het bestreden vonnis heeft gewezen (Ned. W. v. B. Rv. art. 382 vlg.; Belg. W. v. B. Rv. art. 480 vlg.). *v. d. Kamp.*

Requestprocedure noemt men de procedure in oneigenlijke of vrijwillige rechtspraak, waaronder men samenvat alle rechterlijke werkzaamheden, die niet bestaan in de vaststelling van wat recht is in een geschil, doch welke niettemin noodig zijn voor de handhaving der burgerlijke rechtsorde, zooals benoeming van een voogd of curator, handlichting, goedkeuring eener boedelscheiding en faillietverklaring. De gang van deze procedure is een andere, dan die van een gewoon proces. Zoo wordt een r. ingeleid niet door een dagvaarding, maar door een → request. Behandeling en uitspraak geschieden niet ter openbare rechtzitting, doch in → raadkamer. De rechter is niet gebonden aan de wettelijke regels omtrent het bewijs. *v. d. Kamp.*

Requetés, de soldaten van een der rechtsche partijen in den burgeroorlog van tegenwoordig Spanje, nl. die der traditionalisten, de vroegere → Carlisten. Zij vinden hun meeste aanhangers in Navarre en bij een deel der Basken. Mola († 1937) was haar voornaamste generaal.

Requiem-mis (Zwarte Mis; Lat.: Missa defunctorum sive animarum), Mis, opgedragen voor de zielerust der overledenen. De eerste formulieren ervan komen (in grootere verscheidenheid dan de hedendaagsche) voor in het → Sacramentarium Leonianum (en Gelasianum). Het Missale Romanum bevat heden 3 formulieren voor Allerzielendag, en (onder de Votiefmissen) nog 3 andere, voor begrafenis, jaargetijden,

enz. De opbouw ervan vertoont een streven tot bewaring van den ouderen, eenvoudigen ritus der Rom. Mis, en tot het bepalen, voor zoover als mogelijk, van de vsch. vrede- en zegenwenschen tot de intentie der overledenen. De Introïtus is ontleend aan het apocryphe vierde Boek van Esdras: een Sequentia (→ Dies irae) volgt op den Tractus; het Offertorium heeft den vorm van een Responsorium en schijnt overblijfselen te bewaren van plaatselijke oud-Christelijke opvattingen betreffende een tijdsverloop, waarin de overgang der ziel naar de eeuwigheid plaats had. De Communio heeft eveneens een Responsoriumvorm. In plaats van het Ite Missa est wordt Requiescant in Pace (Dat zij rusten in vrede) gebruikt. De liturgische kleur is zwart. → Doodenliturgie. *Verwilst.*

Lit.: Merk, Die Totenmesse (i.d. Appendix; 1924).

Muziek. In de polyphone Requiem uit de 16e eeuw, van Pierre de la Rue, Févin, Moralès, Guerrero, Palestrina, Orlando di Lasso, Vittoria, Asola, Anerio e. a., werd bij voorkeur gebruik gemaakt van Gregoriaansche thema's. Nadien werd het Requiem een dankbaar onderwerp voor dramatisch beïnvloede muziek. Vooral de sequens Dies irae werd vaak met theatrale effecten uitgebuit. De meest vermaarde concertante Requiems werden geschreven door Jomelli, Mozart (voltooid door Süssmayer), Gossec, Cherubini (2), Berlioz, Benoit, Verdi, Saint-Saëns, Fauré. Het Requiem voor 3 mannenstemmen en orgel van Perosi heeft voor kerkelijk gebruik veel verbreiding gevonden. Het „Deutsches R." van Brahms staat los van den liturgischen tekst; het is gecomponeerd op Bijbelteksten, door den componist zelf samengelezen. Als apart genre is te noemen het instrumentale „Requiem in memoriam Matris" van Willem Landré, waarin Gregoriaansche thema's verwerkt zijn. *de Klerk.*

Requiésca(n)t in pace! (Lat.) = Hij (zij) ruste(n) in vrede! Vredewensch der Kath. doodenliturgie, bijv. na afloop der uitvaartmis (i.p.v. Ite, missa est) en in het doodenofficie; gewoonlijk in afkorting (R.I.P. of R.i.p.) op grafsteenen. Ontleend aan Ps. 4. 9. (waar van dood echter geen sprake is). *C. Brouwer.*

Requisitie, opvordering, in den regel voor het leger, van leverantiën, transportmiddelen en eigendommen. Bij voorkeur zal het benoodigde door aankoop of huur worden aangeschaft; indien dit door onwil of overvraging niet mogelijk is of indien de omstandigheden niet toelaten volledig met de belangen der burgerij rekening te houden, dan kan door vordering of zelfs zonder deze het benoodigde in bezit worden genomen. Het bedrag der schadeloosstelling wordt zoo spoedig mogelijk uitbetaald. Zie art. 32 en 33 der Ned. Inkwartieringswet (Wet van 14 Sept. 1866, meermalen gewijzigd). Van belang zijn ook de art. 73-76 van de Onteigeningswet, benevens de wet Staat van Oorlog en van Beleg (Wet van 23 Mei 1899, meermalen gewijzigd).

In oorlogstijd geldt voor het door den vijand bezette gebied de Afd. III van het reglement behoorende bij het Verdrag nopens de wetten en gebruiken van den oorlog te land van 1907. *Nijhoff.*

In België wordt het recht van r. omschreven door de wet op de mil. opeischingen van 12 Mei 1927 (Stbl. 25 Mei 1927, nr. 145).

Requisitoir, vordering van het → Openbaar Ministerie, waarbij geëischt wordt veroordeeling van verdachte tot een bepaalde straf of ook wel diens vrijspraak of ontslag van rechtsvervolging. Dit r. wordt door het O. M. schriftelijk overgelegd (het kan daarbij al dan niet het woord voeren), nadat getuigen en verdachten door den rechter zijn ondervraagd; 't omschrijft de straf of maatregel, indien deze worden geëischt, en vermeldt tevens welk bepaald strafbaar feit zou zijn begaan. De verdachte of zijn raadsman kan hierop antwoorden, het O. M. kan daarna andermaal het woord voeren, den verdachte wordt echter op straffe van nietigheid het laatste woord gelaten. *Kleene.*

Rerum ecclesiae, encycliek over de missieactie, uitgevaardigd door paus Pius XI op 28 Febr. 1926. Achtereenvolgens worden de plicht en de middelen tot het steunen van de missies uiteengezet en richtlijnen gegeven voor den missiearbeid zelf, in aansluiting op de encycliek Maximum illud van Benedictus XV in 1919.

Rerum novarum, de aan de aanvangswoorden ontleende benaming der encycliek van paus Leo XIII over den toestand der arbeiders (15 Mei 1891). Na een inleidend woord over den feitelijken toestand der arbeiders, worden in R. N. de pogingen van het socialisme om door invoering van het collectief bezit verbetering aan te brengen als onmachtig, onrechtvaardig en verwarring scheppend afgewezen. De natuurrechtelijke oorsprong van het privaat-bezit wordt bewezen uit de redelijke natuur van den mensch, uit den aard van het leven in gemeenschap en uit de bestemming der stoffelijke goederen ten bate der geheele menschheid. De taak tot aanbrenging van verbeteringen berust bij de Kerk, bij den Staat en bij de klassen der werkgevers en werknemers. Het loon moet toereikend zijn om een oppassend werkman met zijn gezin te onderhouden. Het recht van vereeniging moet worden erkend en de werklieden moeten vereenigingen oprichten ter behartiging hunner rechten. Vergelijk → Quadragesimo Anno. *Borret.*

Res (Rom. recht), zaak, vermogensbestanddeel (al datgene, wat tot iemands vermogen kan behooren). Naast andere verdeelingen der r. speelt die in r. mancipi (onroerend goed op Italischen bodem, bepaalde dienstbaarheden, slaven, bepaalde last- en trekdieren) en r. nec mancipi (overige zaken) een belangrijke rol in het Rom. recht. Vlg. → Mancipatio. *Hermesdorf.*

Rescius (ook Ressen), Ruthger, Hellenist en drukker. * Einde 15e eeuw te Maaseik, † 20 Oct. 1545 te Leuven. Was de eerste leeraar in Grieksch aan het college van Busleiden te Leuven, en werd om zijn onderwijs geprezen door Erasmus. Samen met Jan Sturm van Schleiden richtte hij te Leuven een drukkerij op, welke vsch. uitgaven bezorgde van Grieksche werken, bestemd voor het onderwijs.

Lit.: Biogr. Nat. Belge; Pirenne, Hist. de Belgique (III, 309). *Erens.*

Rescontre is in den beurshandel de afwikkeling door rescontreering van de transacties van koop en verkoop (met gemeenschappelijken vervaldag), die gedurende een zekere periode zijn afgesloten. Dit rescontreeren houdt in, dat zoo weinig mogelijk handelaren tot effectieve levering van het door hen verkochte of tot effectieve inontvangstname van het door hen gekochte behoeven over te gaan, zóó, dat slechts zij, die per saldo meer hebben gekocht dan verkocht, het verschil effectief in ontvangst hebben te nemen, terwijl slechts zij die per saldo meer hebben verkocht dan gekocht, het verschil effectief hebben te leveren. De koop- en verkooptransacties door één handelaar per een bepaalden vervaldag (rescontredag) aangegaan, vallen dus door rescontreering tegen elkander weg, zoodat slechts

de prijs- of koersverschillen behoeven te worden verrekend. Het invoeren van een r.-stelsel heeft ten doel den georganiseerden beurshandel in vervangbare waren (effecten, valuta's, stapelgoederen) zooveel mogelijk te bevorderen door de handelaren van onnoodig in ontvangstnemen en leveren van goederen te ontlasten. Zie → Beurs; Termijnhandel. *Huysmans.*

Rescript (< Lat. rescribere = terugschrijven) beteekent in het kerkelijk recht, in aansluiting aan het Rom. recht, een antwoord-schrijven op een aanvraag of verzoek, waardoor de H. Stoel of een andere ordinaris een gunst verleent (Lat. vakterm: rescriptum gratiae) of in een rechtszaak iets beslist (rescriptum iustitiae). Alwie wetgevende macht heeft, kan ook r. geven. Een r. geldt in het algemeen slechts voor het afzonderlijke geval, waarvoor het gegeven wordt; evenwel kan het, bij wijze van uitzondering, krachtens den wil van den gever ook alg. gelding hebben (C.I.C. 36-62).

In het Rom.recht zijn van groote beteekenis geweest de keizerlijke r., beslissingen van den keizer als hoogsten rechter in processen, welke niet bij hem zelf, doch bij de gerechten aanhangig waren: antwoordschrijven van den keizer op een vraag van rechterlijke ambtenaren of op een verzoek van partijen, waarin de keizer op grond van de hem medegedeelde feiten de rechtsbepalingen aangaf, welke op het betrokken geval dienden te worden toegepast. Hoewel oorspronkelijk enkel voor het betrokken geval van kracht, kregen de r. later, ten tijde van Trajanus en vooral sedert Hadrianus ook alg. gelding, wanneer zij nl. ter openbare kennis werden gebracht. *Schweigman.*

Resectie (geneesk.), letterlijk het uitsnijden, waarbij in tegenstelling tot het totaal verwijderen, gedeelten van organen langs operatieven weg uit de continuïteit van het orgaan verwijderd worden, bijv. bij gewrichts- en beenaandoeningen, bij darmziekten.

Reseda of wouw, een plantengeslacht van de fam. der Resedaceeën; komt met 50 soorten van Perzië tot Spanje voor. In onze streken vindt men: R. Luteola, de wouw, een tweejarige tot 1 m hooge plant met lichtgele bloemen en smalle bladeren; vroeger gekweekt om de gele kleurstof luteoline; R. lutea, de wilde wouw, een tweejarige of overblijvende plant, 20-60 cm hoog met gele reukelooze bloemen en driespletige bladeren, veel langs spoorwegen en in de duinen. Gekweekt worden R. odorata met witgele welriekende bloemen, eenjarige plant 15-30 cm hoog, en de tweejarige R. alba met veerdeelige bladeren en witte bloemen, die tot 60 cm hoog wordt. Uit deze soorten wordt een aetherische olie gewonnen voor de parfumerie. *Bouman.*

Wouw (Reseda Luteola).

Resende, Garcia de, Portug. kroniekschrijver en dichter. * 1470 te Evora, † 1536. Opgevoed aan het hof van koning João II, nam hij persoonlijk de gebeurtenissen waar, die hij beschrijft in zijn Vida de Dom João II (1545). In 1514 secretaris van het gezantschap, dat de koning onder leiding van Tristan da Cunha naar paus Leo X zond. Behalve kleinere werken in proza, schreef hij in 300 decimas een merkwaardig overzicht van zijn tijd: Miscellania e Variedade de Historias. In zijn lijvig Cancioneiro Geral (Cancioneiro de R.) verzamelde hij contemporaine poëzie.

Uitg.: facsimile-uitg. van A. M. Huntington (New York 1904). *Terlingen.*

Reservaat, → Natuurreservaat.

Reservatie van jurisdictie in de biecht, zie → Casus reservatus.

Reservatie-recht is het den paus krachtens zijn primaat toekomende recht, zich de verleening van kerkelijke → beneficies voor te behouden (C. I. C. can. 1431). Volgens het hedendaagsch kerkelijk recht zijn aldus voorbehouden o.a. alle consistoriale beneficies (bisdommen en prelaturen nullius) en alle beneficies, vacant geworden ten gevolge van overlijden, bevordering, bedanken of verplaatsing van kardinalen, pauselijke legaten, hoogere beambten der Rom. curie: can. 1435. Zie verder: can. 396 § 1, 1432 § 3, 1433. *Schweigman.*

Reservatio mentalis, synoniem van → Restrictio mentalis.

Reservátis reservándis (Lat.) = Voorbehouden, wat voorbehouden moet worden; met het (altijd) noodige voorbehoud.

Reservatum ecclesiasticum (Lat., = geestelijk voorbehoud, → Augsburg (sub Godsdienstvrede van Augsb.).

Reserve (bedrijfsecon.). R. zijn in de onderneming teruggehouden winsten. Zij vormen het bespaarde deel van het inkomen der onderneming, waarover slechts door de gezamenlijke aandeelhouders kan worden beslist. Doel der algemeene reserve is financiering van expansiedrang der onderneming en voorziening tegen aantasting van het kapitaal. Bij de niet rechtspersoonlijke ondernemingsvormen worden deze in de zaak blijvende winsten bijgeboekt op kapitaal. Bij de rechtspersoonlijke ondernemingsvormen worden deze bedragen met name als r. in balans en grootboek opgevoerd.

De r. worden voor verschillende gezichtspunten onderscheiden in: 1° echte en onechte of fictieve r.; de eerste zijn inderdaad uit ingehouden winsten ontstaan, de tweede vormen een groep, die eigenlijk meer waarde-vermindering van activa voorstellen, doch onder den naam van r. worden opgevoerd. 2° Zichtbare en onzichtbare of geheime r. al naargelang ze in de balans als speciale posten worden opgevoerd. De eerste groep treft men vooral aan op de balansen der administratieve ondernemingen, bijv. levensverzekeringen. Stille r. ontstaan vooral door hoogere waardeering van passiva of onderwaardeering van activa; de grootte van deze r. is geheim. 3° Algemeene en bestemmingsreserves, al naargelang bij het in het leven roepen ervan reeds direct een speciale bestemming aan de r. wordt gegeven of niet. Een wettelijke plicht tot r.-vorming bestaat niet voor de Ned. N.V.'s, wel bijv. in België. Toch wordt de vorming van r. meestal door de statuten voorgeschreven, dat zijn dan statutaire r.

Reservefonds wordt meestal in dezelfde beteekenis gebruikt als r., alhoewel door „fonds” een zekere zelfstandigheid van vermogensbestanddeel(en) op den voorgrond wordt geplaatst. Een afzonderlijk fonds treft men meestal alleen aan bij dividend- en vernieuwingsreserve.

L i t. : Kreukniet en de Jongh, Depreciatie en Reservefondsen ([7]1930) ; de Jongh, De reservevorming der Nederlandsche N.V. (1919). *C. Janssens/v. Vugt.*

Reserve-amortisatie (h a n d e l s e c o n.), een bijzondere reserve, waarvan de vorming wettelijk is voorgeschreven bij kapitaal-inkrimping door amortisatie. Intrekking van aandeelen moet gepaard gaan met gelijktijdige vorming van een bijzondere reserve gelijk aan de voor amortisatie aangewende bedragen. *v. Vugt.*

Reservedruk van v e z e l s t o f f e n, methode, waarbij men witte of gekleurde figuren eerst opdrukt en daarna het weefsel verft. Zie → Drukken (sub 2°).

Reservekader noemde men in Ned. de groep vrijwillig dienende militairen, die voldeden aan bepaalde eischen van wetenschappelijke ontwikkeling, hun dienst begonnen als aspirant-vaandrig en werden opgeleid tot reserve-officier. Vanaf 1 Augustus 1933 worden geen vrijwilligers voor het r. meer aangenomen.

Reservevoedsel. Bij vsch. planten worden in den zomer de organische stoffen, die niet noodig zijn voor den groei en de levensverrichtingen, als reservevoedsel opgestapeld in bepaalde bewaarplaatsen, zooals knollen, bollen, wortelstokken en zaden. Het r. doet in het volgende voorjaar dienst als materiaal voor de eerste ontwikkeling. De voornaamste reservestof is het zetmeel; een aardappel bestaat voor 20%, een tarwekorrel voor 70% uit zetmeel. Andere reservestoffen zijn eiwitstoffen, vetten (in olierijke zaden), rietsuiker (bijv. suikerbiet), inuline (bij Composieten) en cellulose (o.a. in zaden van palmen).

Voordat de reservestoffen getransporteerd kunnen worden van de bewaarplaatsen naar de plaatsen, waar zij noodig zijn voor den groei, moeten zij meestal eerst met behulp van enzymen in eenvoudiger verbindingen gesplitst worden. *Melsen.*

Resident, in Ned.-Indië, staat aan het hoofd van een residentie. → Nederlandsch-Indië (kol. 418, sub Territoir).

Residentiebode, te DenHaag verschijnend Kath. dagblad. De tegenwoordige directeur-hoofdredacteur is jhr. mr. C. H. M. J. J. van Nispen tot Sevenaer.

Residentieplicht (k e r k e l ij k r e c h t), de verplichting van onderscheidene geestelijken, wien kerkelijke ambten zijn toevertrouwd, om op de plaats van hun ambt verblijf te houden. Dient als waarborg voor een behoorlijke persoonlijke verrichting der ambtsbezigheden.

Hoewel al vroegtijdig door Kerkvergaderingen voorgeschreven en vooral in het Corpus Iuris Canonici uitvoerig geregeld, liet de vervulling der r. in de M.E., met name ten gevolge van cumulatie van kerkelijke ambten, toch veel te wenschen over; eerst de maatregelen, door de Kerkvergadering van Trente (1545—’63) genomen, hebben verbetering gebracht.

Krachtens het hedendaagsch kerkelijk recht is er vooreerst een r. in ruimeren zin, voor alle geestelijken geldend, t.w.: zij mogen zonder verlof van hun ordinaris hun bisdom niet voor geruimen tijd verlaten (C.I.C. can. 143); vervolgens een r. in engeren zin (waarop de in den aanvang gegeven begripsbepaling van toepassing is), enkel geldend voor geestelijken, die een kerkelijk ambt hebben, waaraan deze r. is verbonden. Deze r. geldt o.m. voor kardinalen (can. 238), diocesane bisschoppen (can. 338), tot koordienst verplichte kanunniken (can. 418), apostolische vicarissen en prefecten (can. 301), dekens (can. 448), pastoors (can. 465), kapelaans (can. 476), oversten van kloosterlingen (can. 508). Wat de zielzorggeestelijken betreft, de hun door het algemeen kerkelijk recht opgelegde r. is in de meeste bisdommen door het particulier recht nog nader geregeld en verscherpt. *Schweigman.*

Resignatus, ook R e n a t u s, Heilige, vijfde bisschop van Maastricht, omtrent 440. Oude Martyrologia plaatsen zijn sterfdag op 1 Dec. Verder onbekend.

L i t. : Henschenius, De episcopatu Traiectensi Diatriba (Antverpiae 1653) ; Habets, Gesch. v. h. bisdom Roermond (I).

Res iudicata (R o m. r e c h t), eigenlijk zaak (geschil), waarin een vonnis gewezen is. De r. i. bindt de bij het geding betrokken partijen. Zou een der partijen iets willen doen in strijd met het vonnis, dan kan de tegenpartij zich daartegen verweren met een beroep op den inhoud van het vonnis (exceptio rei iudicatae). Naar Rom. recht bleef de r. i. ook voor de toekomst van beteekenis (beroep erop mogelijk mits geschil en partijen dezelfde). *Hermesdorf.*

Resolvente (w i s k.). **1° Resolvente van Galois.** Het bepalen van de wortels van een vergelijking $a_0+a_1x+...+a_nx^n = 0$ kan worden vervangen door het bepalen van één wortel van één enkele → irreducibele vergelijking $b_0+b_1x+....+b_mx^m = 0$, de resolvente van Galois van de gegeven vergelijking. Alle wortels van de eerste vergelijking zijn → rationale functies van één wortel van de resolvente.

2° Resolvente van Lagrange. Dit is een hulpfunctie, waarvan men zich bedient, om het oplossen van → cyclische vergelijkingen terug te brengen tot het oplossen van → binomiaalvergelijkingen.

L i t. : H. Weber, Lehrb. der Algebra (I [2]1898) ; R. Fricke, Lehrb. der Algebra (I 1924). *Verriest.*

Resonantie, algemeen natuurkundig verschijnsel, waarbij een bepaald electrisch of mechanisch systeem trilt met de maximale amplitude. Wanneer men beschouwt een bepaald mechanisch of electrisch systeem, met bepaalde eigenfrequentie, dat in trillingstoestand kan worden gebracht door een uitwendige periodieke storing van bepaalde frequentie, kan men wiskundig aantoonen, dat het beschouwde mechanisch stelsel met maximale amplitude zal trillen, wanneer zijn eigenfrequentie overeenstemt met de frequentie der opgelegde trilling. Op deze wijze kan worden verkregen, dat door een betrekkelijk kleine uitwendige storing een systeem aan het trillen kan worden gebracht. Op dit verschijnsel berust het zgn. meetrillen of resoneeren der pianosnaren, wanneer in de buurt een stemvork met overeenstemmende frequentie wordt aangeslagen. Van het resonantieverschijnsel wordt ook gebruik gemaakt om het geluid te versterken (klankkast van een stemvork of viool; → Resonantiebodem; → Klankbollen).

De m e n s c h e l ij k e s t e m wordt versterkt door de r. van de vsch. met lucht gevulde ruimten, die middellijk of onmiddellijk in verbinding staan met het strottenhoofd.

E l e c t r i s c h e r. speelt een rol bij de radio-ontvangst ; de electr. trillingskringen worden door → afstemmen in r. gebracht met de te ontvangen golf.

RENAISSANCE II

1

2

3

5

5

6

7

9

1. Botticelli, Detail uit de geschiedenis van Moses (1482; Sixtijnsche kapel, Rome). 2. Titiaan, Madonna (ca. 1515; Mus., Weenen). 3. Holbein de Jonge, Mansportret (1541; Mus., Weenen). 4. F. Clouet, Mansportret (1562; Louvre, Parijs). 5. L. Cranach, Vrouwenportret (ca. 1515; Neurenberg). 6. Jan van Scorel, Jerusalemvaarders (Frans Halsmus., Haarlem). 7. P. Brueghel, Oude vrouwenkop (Mus., München). 8. M. van Heemskerck, Familiegroep (ca. 1540; Mus., Kassel). 9. B. van Orley, Margaretha van Oostenrijk (Mus., Brussel).

Van links naar rechts: L. Ghiberti, Paneelen van een deur van het Baptisterium te Florence (1424); A. del Verrocchio, David (1476; Bargello, Florence); P. Vischer de Oude, Koning Artus (1513; Hofkirche, Innsbruck); G. Dubroeucq (1505—1584), De Kracht (St. Waltrudis, Bergen).

Van links naar rechts: B. da Majano (1442—1497), Buste (Mus., Florence); Veit Stoss, Maria (ca. 1508; Mus. Neurenberg); L. Richier, Graflegging (1564; Ste. Etienne te Saint-Mihiel).

Links: J. Mone (?), Grafmonument voor Engelbrecht II van Nassau (ca. 1530; Groote Kerk, Breda). Rechts: M. Colombe, Grafmonument van Frans II van Bretagne (1507; St. Pierre, Nantes).

Resonantiebodem, de houtplaat, waarover de snaren van strijk-, tokkel- en hamermechaniek-instrumenten gespannen zijn en die dient om den klank te versterken. → Resonantie. Vgl. → Resonator.

Resonantiekromme of afstemkromme is een, in de radio-techniek, belangrijke kromme, die de impedantie van een trillingssysteem geeft als functie van de frequentie. I.p.v. impedantie wordt vaak een andere, van de frequentie afhankelijke, electrische grootheid genomen, bijv. de stroomsterkte. Door haar vorm geeft een r. uitsluitsel over de grootte van de demping, selectiviteit, enz. *v. Gils.*

Resonantiestraling, → Phosphorescentie.

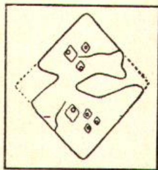
Resonantietheorie van het gehoor, → Gehoororgaan (sub B).

Resonator, hol lichaam (kogel), waarin de luchtmassa op een bepaalden toon is afgestemd, dienende tot klankversterking door → resonantie. Niet te verwarren met → resonantiebodem. Zie ook → Klankbollen.

Resorcine, → Metadioxybenzol.

Resorptie, 1° (biol.) → Opzuiging.

2° In de geologie verstaat men onder resorptie het verschijnsel, dat een eerder uitgekristalliseerd bestanddeel van een stollingsgesteente door veranderde uitwendige omstandigheden, bij het uitvloeien bijvoorbeeld, gedeeltelijk weer wordt opgenomen door het magma. Algemeen bij eerstelingen, die dan een kennelijk aangevreten vorm vertoonen. *Jong.*

Resorptie-verschijnselen bij een eersteling van kwarts.

Resp., afkorting voor → Respective en → Respondeatur.

Respective (Nieuw-Latijn) = onderscheidenlijk; opeenvolgend; en; of.

Respighi, Ottorino, componist. * 9 Juli 1879 te Bologna, † 18 April 1936 te Rome, waar hij directeur van het Liceo di S. Cecilia was. Een der vruchtbaarste en markantste Ital. componisten van neo-romantische richting. Hij stond een tijdlang onder invloed van de Duitsche en Russische componistenschool. Gaarne betrekt hij de oude kerktoonaarden en Gregoriaansche motieven in zijn composities.

Voorn. werken: opera's: Re Enzo (1905), Semirama (1910), Belfagor (1923), La fiamma (1934); mysteriespel: Maria Egiziaca (1931); voor orkest: Fontane di Roma (1916), Pini di Roma (1924, met „nachtegaalsolo" op gramofoonplaat), Vetrate di Chiesa (1927); Concerto gregoriano (viool- en orkest); Conc. in modo misolidico (piano en ork.); Poema autunnale (viool en ork.); talrijke liederen; piano- en kamermuziekwerken. — Lit.: M. Saint-Cyr, O. R. (in: Musicisti contemporani, 1932). *Koole.*

Respiratorisch quotiënt, → Ademhalingsquotiënt.

Respondeatur (Lat.) = (daarop) is te antwoorden.

Responsa prudentium, → Ius respondendi.

Responsoriaalzang, bijzondere wijze van psalmgezang (→ Psalmodie), nl. door solist en koor: een solist zingt op een meer versierde melodie de psalmverzen, het koor (volk) luistert toe, en betuigt na elk vers zijn instemming door het zingen van een keervers, het „responsum": Amen, Alleluia, Quoniam in aeternum misericordia eius (Ps. 135), e.a. Deze wijze van zingen was bij de Joden, de oude Christenen, en is nog tegenwoordig algemeen in gebruik; bij het Officie: de groote Responsories, later ook het Invitatorium der Metten, het Responsorium breve der Kleine Uren en Completen; bij de Mis het Graduale-Responsorium (men zie bijv. den grooten Hallel-psalm 117, Confitemini, voor 1en Paaschdag: na elk vers werd het Responsorie Haec dies herhaald; later zijn deze verzen over de Paaschweek verdeeld, zoo echter, dat het Resp. Haec dies bij elken dag behouden bleef), later ook het Offertorium. De zangen van dit genre zijn geen eigenlijke psalmodie meer, doch psalmodische zangen. *Bruning.*

Responsorium (Lat., < responsum = antwoord, keervers), onderdeel der H. Mis en der kerkelijke getijden, aldus genoemd naar de wijze, waarop de tekst wordt voorgedragen. → Responsoriaalzang.

Respijtdagen, dagen, gedurende welke in sommige landen de betrokkene van een wissel de betaling kan uitstellen. In Engeland bijv. kent de wet 3 r. (days of grace), behalve bij chèques en bij wissels, welke op zicht of vertoon betaalbaar zijn of waarop achter den vervaldatum het woord „fixed" is gevoegd.

In Ned. is volgens art. 173 Ned. W. v. K. geen enkele r., noch wettelijke noch rechtelijke, toegestaan. Practisch heeft de betrokkene toch in zooverre een r., dat het → protest op zijn vroegst één werkdag na den vervaldag kan geschieden. *Witsenboer.*

Ressaix, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XII 176 D4); opp. 431 ha; ruim 4 000 inw. (vnl. Kath.); heuvelachtige streek, steenkoolmijnen, landbouw; kerk uit 12e e. met merkwaardige binnenversiering; historische hoeve „De le Court", overblijfsel van versterkt kasteel „La Hutte". R. was eertijds afhankelijk van de abdij van Lobbes. *V. Asbroeck.*

Ressegem, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten Z. W. van Aalst (XIX 176 D4). Opp. 389 ha, ca. 1 100 inw. (Kath.). Landbouw.

Ressen, → Rescius.

Rest (wisk.), 1° → Deeling.

2° Een getal a, dat ondeelbaar is t.o.v. een getal b, heet een n^{de} machtsrest van b, indien er een n^{de} macht x^n bestaat zoodanig, dat $x^n - a$ deelbaar is door b. Voor $n = 2$ spreekt men van kwadraatrest, voor $n = 3$ van kubiekrest, voor $n = 4$ van bikwadraatrest. *v. d. Corput.*

Rest. The Rest is silence (Eng.) = De rest is het zwijgen. In Shakespeare's drama Hamlet de laatste woorden van dezen vóór zijn dood.

Restauratie, 1° van oude monumenten, speciaal van bouwwerken, is het herstellen in de vormen en den geest van den ontstaanstijd. Deze werkwijze dateert van de 19e eeuw: in bloeitijden van architectuur geschiedden herstellingen of veranderingen in den stijl van den eigen tijd (zie de Renaissance-bekroningen van middeleeuwsche torens). Dit was aesthetisch zeer goed mogelijk, doordat de bouwmeesters voldoende architectonisch begrip hadden, om hun eigen kunst met het bestaande tot een hoogere eenheid te verbinden.

De 19e e. is in W.Europa een periode, waarin een ware opruiming van oude gebouwen wordt gehouden, ten gevolge van den snellen uitleg der steden en de daaruit voortkomende reorganisatie van hun centra; de snelle ontwikkeling van techniek en hygiëne stellen heel andere eischen aan de gebouwen; en de ontwikkeling van het verkeer eischt ruimte (dempen van grachten, sloopen van stadspoorten).

Dit snelle verdwijnen van oude architectuur en stadsschoon roept verzet wakker; bovendien is de eigen-

tijdsche architectuur in verval en biedt niets evenwaardigs; het restaureeren doet zijn intrede. Groote restaurateurs zijn o.a. in Frankrijk Viollet le Duc, in Ned. dr. Cuypers. Hun restaureeren, hoe bewonderenswaardig ook, bevredigt thans niet meer ten volle; én doordat deze voorgangers tamelijk vrij te werk gingen, en, zij het in ouden stijl, soms groote gedeelten zelf nieuw ontwierpen (welke toch gewoonlijk als „namaak" te onderkennen blijven), én doordat de technische uitvoering niet zooals vroeger geschiedde door den kundigen handwerksman met weinig gereedschap, maar op moderne manier met veel mechanische hulpmiddelen, die de uiterlijke verschijning veel te gaaf en te vlak maken. Door de moderne werkwijze wordt een monument „dood gerestaureerd".

Thans gelden de volgende beginselen: a) slechts dát onderdeel wordt „gerestaureerd", waarvan de oorspronkelijke vorm nog betrouwbaar is weer te vinden; b) kan de oude vorm niet meer worden gereconstrueerd, dan worden moderne vormen ontworpen, zoo harmonisch mogelijk aansluitend bij het bestaande werk; c) bij de uitvoering worden de oude werkwijzen weer toegepast.

In Ned. staan alle restauraties onder toezicht van de officieele „Rijkscommissie voor de Monumentenzorg"; reeds zijn belangrijke resultaten verkregen. Het blijft inmiddels te betreuren, dat men zich noodgedwongen goeddeels moet bepalen tot het instandhouden van opzichzelfstaande gebouwen, belangrijk uit een oogpunt van kunst en geschiedenis, doch dat men, wat wellicht nog belangrijker zou zijn, waardevolle stadsbeelden, welke dikwijls bestaan uit op zichzelf beschouwd vrij bescheiden oude gebouwen, nog niet kan bewaren. *v. Embden.*

2° Het restaureeren van schilderijen bestaat in het eenvoudigste geval uit het verwijderen van oude, dof geworden of vergeelde vernislagen en het aanbrengen van een nieuw vernis. Vaak dient ook een latere overschildering verwijderd te worden, die soms is aangebracht om de verkoopsmogelijkheid te vergrooten, soms om aan naaktfiguren kleeding toe te voegen, of om beschadigingen bij te werken.

R. is een uiterst gevoelig werk, zoowel technisch als artistiek; het bijschilderen moet steeds tot het allernoodigste beperkt blijven. Bij het wegnemen van oude vernislagen is het allereerst zaak, niets van de oorspronkelijke verflagen weg te nemen. Alleen zeer geoefende en betrouwbare restaurateurs dienen r. van schilderijen ter hand te nemen.

3° Bij beeldhouwwerken wordt de toevoeging van afgebroken deelen (armen, neuzen) zelden een verbetering geacht, en terecht. Hoe minder aan eenig kunstwerk wordt toegevoegd, hoe beter. Vele kunstwerken zijn door onkundig ingrijpen onherstelbaar beschadigd. *Poortenaar.*

4° In de politieke geschiedenis verstaat men onder r. het herstel op den troon van een door revolutie verdreven dynastie. In Frankrijk kent men de r. van de Bourbons met Lodewijk XVIII na den val van Napoleon I (1814/15 — 1830). Bij uitbreiding wordt de naam van r. ook gegeven aan de geschiedenis van de Europ. staten tijdens deze periode in Frankrijk.

Resteigne, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 D5), aan de Lesse; ca. 550 inw. (vnl. Kath.); opp. 1 674 ha; landbouw; hardsteen.

Re(s)tif de la Bretonne (gen.: Nicolas-Edme Restif), Fransch romancier. * 23 Nov. 1734 te Sacy (Auxerrois), † 3 Febr. 1806 te Parijs. Een groot, onuitputtelijk, kunstenaar, echter zeer ongelijkmatig en zuiver erotisch zedenschilder, moreel weerzinwekkend, wiens werken te vermijden zijn. Vroeg voorlooper der Realisten van 1850.

Voorn. werken: Le Paysan perverti (1775); La Paysanne pervertie (1785); Monsieur Nicolas (1794-'97). — Uitg.: Oeuvres d. Ed. du Trianon (9 dln. 1930). — Lit.: A. du Tabarant, Le Vrai visage de R. d. l. B. (1936); Funck-Brentano, R. d. l. B., portraits et documents inédits (1928). *Willemyns.*

Restitutie, 1° (moraaltheol.). R. wordt wel in zoo wijden zin genomen, dat het alle teruggave van andermans goed omvat, ook als men dat rechtmatig in zijn bezit had, bijv. ter leen of in bewaring. Gewoonlijk echter duidt men er meer speciaal teruggave in den zin van herstel van onrecht mede aan. Het is een daad van ruilrechtvaardigheid (justitia commutativa), wijl het den naaste geeft wat hem rechtens toekomt, en dat volgens normen van strikte gelijkheid en gelijkwaardigheid. Herstel van onrecht is een gewetensplicht, volgens de klassieke uitspraak van Augustinus: „de zonde wordt niet vergeven, als men het ontvreemde goed niet teruggeeft" (Migne, Patr. Lat. XXXIII, 662).

De algemeene wortel van den restitutieplicht is het onrecht door den naaste geleden: en dan wel te verstaan van onrecht in strijd met het ruilrecht. Bij nadere ontleding krijgt men deze twee titels: a) bezit van andermans goed (res accepta); wie het goed van een ander in zijn bezit heeft, hetzij te goeder of te kwader trouw, is verplicht tot teruggave daarvan; een plicht, die overigens door het positieve burgerlijke recht nader omschreven moet worden; b) onrechtvaardige benadeeling (injusta acceptio); wie een ander door onrechtmatige daad schade heeft toegebracht, is verplicht tot schadevergoeding, om het even of hij zelf daar voordeel uit heeft getrokken of niet. Voor een rechtstreekschen plicht in geweten is in dit laatste geval vereischt, dat men ook in geweten aan onrecht schuldig zij (culpa theologica); het burgerlijk recht echter kan met reden de schuldigheid en den daaraan beantwoordenden restitutieplicht een grootere uitbreiding geven (culpa juridica). Door verdrag kan men eventueel een nog verder gaanden plicht tot schadevergoeding op zich nemen. Ook medeschuldigheid aan het onrecht door anderen toegebracht, verplicht tot restitutie: een plicht, die overigens voor de verschillende vormen van medeschuldigheid verschillend ligt.

Niet alleen onrecht in zake de materieele goederen, maar ook onrecht, den evenmensch in de hoogere goederen van eer, goeden naam en de geestelijke goederen aangedaan, verplicht tot zoo goed mogelijk herstel van het aangedane onrecht, in den vorm van eerherstel etc. Volgt uit dergelijk persoonlijk onrecht ook nog materieele schade, dan is men verplicht ook die te vergoeden, voor zoover men daaraan schuldig is. Hetzelfde geldt van de materieele schade, die ten gevolge van moord, doodslag, verminking etc. geleden wordt. Dat men ook het persoonlijk onrecht, in moord, verminking, eerroof etc. zelve vervat, zoo goed mogelijk door materieele compensatie zou moeten herstellen, laat zich niet als een onmiddellijke gewetensplicht vaststellen.

Lit.: St. Thomas, Summa Theol. (2. 2, qu. 62); St. Alphonsus, Theol. moralis (lib. III, tr. 5); Aertnys-Damen, Theol. moralis (I[12]1932); Merkelbach, Summa theol. moralis (II [2]1935); Bender, Het recht en zijn eigenschappen (1936). *Buijs.*

2° In de **plantk.** verstaat men onder r. de vorming van nieuwe organen bij planten, die door beschadiging een of meerdere deelen verloren hebben. Soms worden de nieuwe deelen gevormd op het sneevlak bijv. bij het afsnijden van $^1/_2$ mm van den top van een wortel, waarbij dan op het sneevlak een nieuwe top gevormd wordt. Dikwijls wordt de wond afgesloten door een → callusmassa, waarin dan knoppen worden aangelegd, die tot nieuwe stengels kunnen uitloopen. In de meeste gevallen echter worden de nieuwe organen gevormd op eenigen afstand van de wond; hierbij kan een naburig reeds aangelegd orgaan tot ontwikkeling komen (bijv. uitloopen van slapende knoppen bij het snoeien) of het orgaan wordt geheel nieuw gevormd (bijv. het ontstaan van wortels op een afgesneden tak van een wilg). In sommige gevallen zijn zelfs afgesneden bladeren en wortels in staat de heele plant te restitueeren. *Melsen.*

Restitutie-edict, het decreet van 1629, waarbij keizer Ferdinand II de teruggave eischte van alle goederen, die sinds 1555 aan de Katholieken ontnomen waren. Bovendien werd de godsdienstvrede van → Augsburg alleen geldig verklaard voor de Lutheranen. Had alleen resultaat in Oostenrijk. *Wachters.*

Restitutiestelsel, → Schoolstrijd.

Restitutio in integrum (Rom. recht), maatregel te nemen door den Rom. praetor, waarbij partijen herplaatst worden in den toestand, waarin zij verkeerden vóór het stellen eener rechtshandeling, welke den praetor achteraf beschouwd in strijd voorkomt met de billijkheid. Hierin bezat men een middel om het verouderde ius civile terzijde te schuiven. Waar de r. diep ingreep in het rechtsleven (rechtszekerheid), maakte de praetor er slechts bij hooge uitzondering gebruik van. *Hermesdorf.*

Restitutionisme wordt een theorie genoemd over het ontstaan van de wereld (→ Cosmogonie), die in het begin van de 19e eeuw een tijdlang opgang maakte. Zij nam de gegevens der wetenschap over en leerde, dat de aarde na zich ontwikkeld te hebben door een natuurramp getroffen was, die alle leven vernietigde. God zou daarna in zes dagen wederom alles hersteld hebben. Deze theorie wordt door volstrekt niemand meer gehouden. *C. Smits.*

Restling (geol.), berg of verheffing op een schiervlakte, die door zijn grooten afstand van de erosiebasis door de erosie gespaard is gebleven.

Restorno, → Ristorno.

Restprobleem (wisk.). Hieronder verstaat men de bepaling van getallen, die bij deeling door gegeven getallen gegeven resten overlaten. Sun-Tsu gaf in een Chin. werk Suan-Ching (getallenleer), omstreeks de 1e eeuw na Chr., in den vorm van een duister vers, een regel, genaamd t'ai-yen (groote generalisatie), om een getal te bepalen met de resten 2, 3, 2 bij deeling respectievelijk door 3, 5, 7 (Chin. restprobleem). *v. d. Corput.*

Restrictie (= beperking). In de economische beteekenis wordt r. gebruikt voor: a) beperking van het crediet door de → circulatiebank; b) beperking van de productie van bepaalde landbouw- of industrieproducten. In de jaren na den Wereldoorlog werd deze r. via internationale overeenkomsten toegepast o.a. op tin, rubber, thee, suiker, koffie. Zij heeft de bedoeling om het aanbod in een betere verhouding tot de vraag te brengen en daardoor het prijspeil zoodanig te verhoogen, dat de betrokken ondernemingen wederom rendeerend worden.

Restrictio mentalis (moraaltheol.) of innerlijk voorbehoud. Daaronder verstaat men het uitspreken van woorden en wendingen, die in hun gewonen zin iets anders beteekenen, dan hetgeen men wil uitdrukken; in de bedoeling van den sprekenden persoon wordt als het ware iets bijgevoegd, dat hij niet duidelijk uitspreekt en dat den zin van het antwoord verandert. Het voorbehoud is louter inwendig, wanneer de uitgesproken woorden, in de gegeven omstandigheden, maar in één zin kunnen begrepen worden, wanneer niemand opmerken kan, dat dusdanig voorbehoud gemaakt wordt. Is integendeel het voorbehoud merkbaar door de omstandigheden, dan spreekt men van voorbehoud in breeden zin: door de omstandigheden krijgen de woorden om zoo te zeggen een nieuwe beteekenis, die een normaal ontwikkeld mensch betrekkelijk gemakkelijk er in ontdekken zal.

Door de Kath. schrijvers wordt vrij algemeen aangenomen, dat de → leugen naar haar wezen slecht is en dus nooit geoorloofd kan zijn. Die stelling kan aanleiding geven tot moeilijkheden in het practische leven. Er kunnen gevallen voorkomen, waarin het dwaas en onbezonnen, ja schadelijk voor zich zelf of den evenmensch is de waarheid te zeggen. Zwijgen zal dikwijls een aanduiding zijn, haast even duidelijk als het bekend maken der waarheid; en liegen mag men niet. In die gevallen is het zedelijk geoorloofd zich uit de ongelegenheid te trekken door het gebruik van de r. m. Woorden zijn teekenen tot uitdrukking der gedachte; maar de beteekenis van een teeken is niet absoluut, zij kan veranderen door de omstandigheden, waarin het gebruikt wordt; die omstandigheden maken als den contekst uit, welke de juiste beteekenis der gebruikte woorden bepaalt en waarnaar de zin der uitdrukking moet opgemaakt worden.

Het voorbehoud in strengen zin of het louter inwendig voorbehoud, waarbij de beteekenis, die men inwendig aan de gebruikte uitdrukking geeft, door niemand kan gemerkt worden, is gelijk te stellen met een leugen en als dusdanig ongeoorloofd. Het voorbehoud in breeden zin, wanneer de beteekenis, die men aan de woorden geven wil, uit de omstandigheden kan opgemaakt worden, is geoorloofd onder twee voorwaarden: 1° dat men geen verplichting heeft de waarheid bekend te maken, en 2° dat men een voldoende reden heeft om de waarheid te verbergen. Aldus voorgesteld, kan de leer aangaande de r. m. geen aanstoot geven; het is ten slotte maar een middel om den onbescheiden en ongerechtigden ondervrager op beleefde wijze af te wenden.

Lit.: A. Janssen, Leergang van bijz. moraalphilosophie (1937, 243); F. G. Metzler, Erziehe zur Wahrhaftigkeit (1924, 62); V. Cathrein, Moralphilosophie (II 1924, 98); F. Koessing, Ueber die Wahrheitsliebe (1893, 109); L. Godefroy (in: Dict. Théol. Cath. X 1928, 566); A. Vermeersch (in: Dict. Apol. Foi Cath., IV ^{4}1922, 978); verder alle handboeken van moraalphilosophie en -theologie. *A. Janssen.*

Reststelling (algebra). Deze stelling zegt, dat de veelterm $f(x) = b_0+b_1x+\ldots b_nx^n$ bij deeling door x—a een rest $f(a) = b_0+b_1a+\ldots+b_na^n$ overlaat.

Reststikstof noemt men de stikstof, die vrij gemaakt kan worden uit bloedserum, nadat alle eiwit, dat immers ook veel stikstof bevat, daaruit verwijderd is. De quantitatief belangrijkste stof, die deze reststikstof oplevert, is ureum, maar daarnaast zijn er nog vele andere, bijv. urinezuur, kreatine en kreatinine, aminozuren, ammoniakzouten en enkele min-

der bekende stoffen (peptiden, nucleotiden, enz.). In normale omstandigheden bevat het serum 20-30 mg N per 100 cc. Een van de factoren, die het gehalte aan reststikstoffen van het bloed bepalen, is de nierfunctie; de bepaling ervan is veelal een middel om zich over de nierfunctie een oordeel te vormen. Er zijn echter nog wel andere factoren, die het reststikstofgehalte mede beïnvloeden, bijv. dieet, mineralen, stofwisseling, enz. *Wyers.*

Reststralen (n a t u u r k.). Doorzichtige stoffen hebben voor die golflengten der straling, waarvoor een sterke absorptie aanwezig is, ook een groot → reflectievermogen. Laat men dus straling aan een dgl. stof reflecteeren, dan zullen in de gereflecteerde straling die golflengten met veel grooter energie aanwezig zijn, waarvoor een sterke absorptie en dus een sterke reflectie optreedt. Maakt men nu een opstelling, waarbij de straling meerdere malen aan dezelfde stof gereflecteerd wordt, dan zullen na de laatste reflectie alleen bedoelde golflengten met meetbare energie aanwezig zijn. Deze overblijvende stralen heeten reststralen. De methode der r. wordt vooral toegepast in het → infrarood (Rubens). Voor kwarts verkrijgt men bijv. in het infrarood r. met de volgende golflengten: 8,5, 9,02 en 20,75 μ. *Rekveld.*

Reststroom. Wanneer men van de horizontale beweging, welke een waterdeeltje in zee ondergaat, dat gedeelte elimineert, hetwelk veroorzaakt wordt door de periodieke beweging van het getij, dan houdt men de niet periodieke beweging als gevolg van stroom en winddrift over, welke reststroom wordt genoemd. Voor het bepalen van den r. moeten dus in het algemeen de waarnemingen ter plaatse zich minstens over één maansdag (24,84 uur) uitstrekken. *Wissmann.*

Restterm eener reeks, → Reeks.

Resultante, (w i s k.) → Eliminatie; (m e c h a n i c a) → Kracht (sub Parallelogram van krachten).

Resurrectionisten (afkorting **C.R.**), in 1841 door de Poolsche priesters Bogdan Janski en Peter Semenenko te Rome gesticht. Doel: opleiding van priesters voor Polen; voor missies, en vooral hereenigingswerk, onder Bulgaren en Roethenen. Huizen in Weenen, Lemberg, Krakau, Warschau, enz.; in Bulgarije, Turkije, Adrianopel, Malta, de Ver. Staten en Canada.

L i t.: Heimbucher, Die Orden u. Kongreg. der Kath. Kirche ([3]II 1934). *Gorris.*

Retabel (laat-Lat.: retabulum, eigenl. retrotabulum, ⟨ retro = achter, en tabula = tafel, plank), naam, in de M. E. gegeven aan een (sinds 11e e.) achter, tegen of op het altaar aangebrachten wand, oorspr. slechts versierd met voorstellingen in reliëf of schildering, en die zich in N. Europa ontwikkelde tot het zgn. vleugelaltaar, waarbij die wand ten deele uit luiken was samengesteld, welke bij groote feesten geopend werden en zich dan ver buiten de altaartafel uitstrekten. Verder werd geleidelijk de r. meer en meer uit bouwkundige elementen opgebouwd, zich daarbij vaak in pyramidevorm zeer hoog verheffend. Zie → Altaar (met afb.) en → Altaarstuk.

L i t.: Braun, Der christl. Altar (1924). *Louwerse.*

Retardatie of v e r t r a g i n g (a n t h r o p o l.) wordt door Bolk c.s. het verschijnsel genoemd, dat bij den mensch een ontwikkeling in verlangzaamd tempo plaats grijpt. Daardoor blijft de mensch in volwassen toestand een grootere gelijkenis vertoonen met een embryonaal stadium van den menschaap bijv. dan met den volwassen menschaap zelf. Een vermindering van r. beteekent dan een versnelling van ontwikkelingstempo en brengt den mensch dus weer tot grootere gelijkenis met dierlijke vormen, die bij den mensch als degeneratieverschijnselen gelden, zooals de hazenlip, de Mongolenplooi e.d. → Microcephalie. *Chorus.*

Reteh, rechtstreeks bestuurd landschap in de res. Riouw en Onderhoorigheden.

Retentierecht of recht van terughouding is het recht van een schuldeischer, om een zaak van den schuldenaar, die hij onder zich heeft, terug te houden, totdat de schuldenaar aan zijn verplichtingen heeft voldaan. Zoo zijn in N e d. arbeidslieden, die eenig goed van een ander onder zich hebben om daaraan eenig werk te verrichten, gerechtigd om dat goed onder zich te houden tot de volle voldoening van de kosten en arbeidsloonen, daaraan besteed (B.W. art. 1652). Evenzoo hebben de bewaarnemer (B.W. art. 1766) en de lasthebber (B.W. art. 1849) een r., totdat hun alles betaald is, wat hun ter zake der bewaring of lastgeving verschuldigd is. Het r. gaat niet te niet door faillissement van den schuldenaar (Faill.w. art.60). *v. d. Kamp.*

In B e l g i ë wordt een gelijksoortige toepassing van het r. gemaakt; o.a. ten aanzien van den bewaarnemer (art. 1948), van den pandhouder (B.W. art. 2073 en 2083; W.v.K. b.I, tit. VI, art. 1), van den lasthebber (bij analogie B.W. art. 1948 en 2082), van dengene, die te goeder trouw zekere herstellingen en verbeteringen aan een zaak heeft gebracht (B.W. art. 555, 570, 867 en 1673), van den onbetaalden verkooper (B.W. 1612 en 1613), van pachters en huurders ter zake van wettelijk bepaalde vergoeding (B.W. 1749). *Kluyskens.*

Retentio (Lat., = terughouden), geneesk. term voor het terughouden van iets wat onder normale omstandigheden hetzij het lichaam moet verlaten of zich naar een andere plaats moet begeven. Bijv. bij R. urinae kan de blaas, bij R. alvi de darm niet geledigd worden, bij R. van den teeltbal daalt deze niet in het scrotum. *Klessens.*

Rethel, A l f r e d, schilder. * 15 Mei 1816 te Diepenbend bij Aken, † 1 Dec. 1859 te Düsseldorf. Leerling van von Schadow en Veit. R. is een romantisch gestemd schilder, voor wien het onderwerp zeer belangrijk is. Hij ontleent zijn onderwerpen aan de Duitsche sagen, aan de geschiedenis of aan den Bijbel. De teekening speelt bij hem een groote rol; deze is echter meestal slap en de compositie mist bij hem ook het wel overwogen meesterschap der 16e-eeuwsche kunstwerken, waarop ze klaarblijkelijk geïnspireerd zijn. Bekend zijn zijn groote fresco's met tafereelen uit het leven van Karel den Grooten (stadhuis te Aken) en zijn studies voor den Tocht van Hannibal over de Alpen (Prentenkabinet te Dresden). Tot zijn beste werken behooren de houtsneden met Doodendansen (zie afb. in kol. 245, 254 en 255 in dl. IX).

L i t.: J. Ponten, Alfred Rethel (Klass. d. Kunst 1910). *Korevaar-Hesseling.*

Rethisch, → Raetisch.

Rethymno(n), Ital.: R e t i m o, Grieksche havenstad aan de N. kust van Kreta (III 672 F7); ca. 11 000 inw. (1928); zetel van Orthodoxen bisschop, hoofdstad van den nomos (= district) R. (opp. 1 980 km², ca. 68 000 inw.).

Reticella-kant of p u n t o a r e t i c e l l a, → Kant (sub A).

Reticentie (Lat. reticentia = verzwijging), een stijlfiguur, ook → aposiopèse geheeten.

Reticius van Autun, bisschop en kerkelijk schrijver van begin 4e eeuw. R. stond in Gallië in hoog aan-

zien, nam deel aan de synoden van Rome (313) en Arles (314) in zake het Donatisme. Hij schreef eenige, thans verloren, werken.

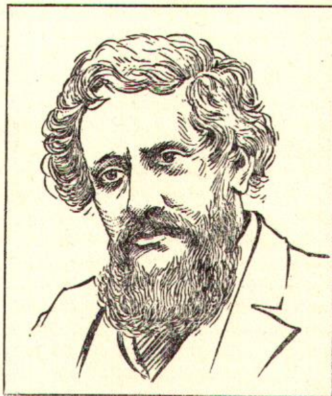
L i t. : Bardenhewer, Gesch. altkirchl. Lit. (II ²1914).

Reticulo-endotheliaal apparaat. Hieronder vat men samen een groep lichaamscellen, die niet aan één orgaan gebonden zijn, maar wel dezelfde functies hebben. Eén van de functies van deze cellen is bijv. om niet in de bloedbaan thuishoorende stoffen op te nemen. Ze zijn in vele organen te vinden, bijv. in lever, milt, lymphklieren, enz., enz. In het algemeen zijn ze nauw verbonden met bloed en lymphestroom en meestal in de wanden of de omgeving der vaten te vinden. Later vond men, dat deze cellen een belangrijke rol spelen bij den strijd van het lichaam tegen infecties en intoxicaties, want ook bacteriën en sommige voor het lichaam schadelijke stoffenworden in deze cellen opgenomen en onschadelijk gemaakt. *Wyers.*

Retie, gem. in de prov. Antwerpen (II 512 E 2), ten Z. O. van Turnhout; opp. 4 157 ha; ca. 4 000 inw. (Kath.). Zandgrond, landbouw, dennenbosschen. Leerlooierij en sigarenfabrieken. De St. Maartenskerk werd in 1264 door het kapittel van St. Maarten te Luik aan de abdij van Tongerloo geschonken: blauwsteenen doopvont uit de 13e e.; beelden uit 16e, 17e en 18e e., doksaal uit de priorij van Korsendonk (→ Oud-Turnhout). Nieuwe glasramen van Steyaert. Klooster der Zrs. Franciscanessen. Kasteel du Four; koninklijk domein. Bij incognitoreizen heet de koning van België g r a a f v a n R e t i e. Kapel van O.L.Vr. ter Sneeuw, te Werbeek, van 1644.

L i t. : De Ridder, Het dorp Rethy (1860); Welvaarts, R. op Kerkelijk Fondatiegebied (1891): id., Werbeek, zijne Kapel en Bedevaart (1891). *Lauwerys.*

Retief, P i e t e r, Z.-Afrik. volksman. * 1780 te Wagenmakersvallei (nu Wellington, Kaap-Kol.), † 6 Febr. 1838. R. verhuisde 1814 naar Graaf Reinet, waar hij tot welvaart kwam. Hij leerde hier de moeilijkheden der grensboeren kennen, voegde zich in 1837 bij den Grooten Trek (zie → Unie van Zuid-Afrika) en publiceerde in het Grahamstown Journal zijn beroemde declaratie van de redenen en het doel van den Trek (22 Januari 1837). Hij werd verkozen tot gouverneur en commandant-generaal met uitvoerende macht, bereikte in Oct. Natal en onderhandelde met Dingaan over afstand van gebied aan de Boeren. Dingaan teekende een tractaat van afstand, doch twee dagen later werden bij het afscheid R. en zijn 56 ongewapende gezellen wreedaardig vermoord.

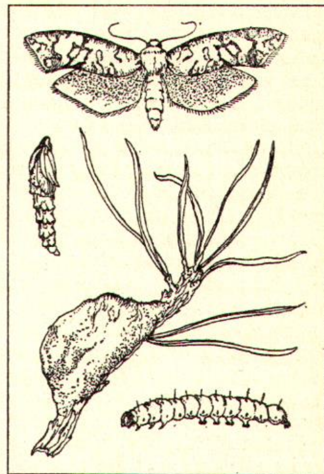

Pieter Retief.

L i t. : G. S. Preller, P. R. (Pretoria 1908). *Besselaar.*

Retimo, Ital. naam van → Rethymnon.

Retinia, vlindertje, behoorend tot de familie der → bladrollers. Drie soorten, R. turionana (dennenknoprups), R. buoliana (dennenlotrups) en R. resinella (harsbuilrups), komen in onze streken vooral in jonge grove-dennenbosschen voor. De rupsjes der eerste soort vreten de knoppen uit en veroorzaken daardoor de vorming van pruiken of bezems aan de eindscheuten, waardoor de gezonde groei belet wordt; de rupsjes van de tweede soort doen de eindscheuten afsterven of omknikken, waardoor zgn. waldhoorn-of bajonetvergroeiing ontstaat. De harsbuilrups komt het minst veelvuldig voor, zij veroorzaakt harsbobbeltjes onder de knoppen. De retinia's, vooral de beide eerste soorten, behooren tot de categorie insecten, die steeds schadelijk optreden. Zie → Insecten (schadelijk voor den boschbouw). *Sprangers.*

Retinia (harsbuilrups). Boven: vlinder en pop; onder: harsbuil en rups.

Retinne, gem. ten O. van Luik (XVI 704 D2); opp. 454 ha, ca. 2 500 inw. (Kath.); landbouw, steenkoolmijnen, nederzetting reeds bekend in de 9e eeuw. R. werd erg geteisterd in 1914.

Retorsiemaatregelen, maatregelen van handelspolitieken aard, welke de bedoeling hebben óf tijdelijke pressie op een ander land uit te oefenen om dit tot concessie te dwingen óf om te dienen als vergeldingsmaatregel. Hiertoe worden meestal gebezigd speciale hoogere invoerrechten (retorsierechten), ook in den vorm van een → surtaxe. Bij de Retorsiewet 1933 werd de Ned. regeering gemachtigd om, wanneer de omstandigheden dit noodig maken, invoerverboden af te kondigen en bijzondere invoerrechten te heffen.

Retorsierechten, → Retorsiemaatregelen.

Retort, → Gasfabricage.

Retorta, voormalige Norbertijner abdij, gesticht nabij Valencia in 1143. Het klooster genoot de gunst der Spaansche koningen, bereikte een grooten bloei en stond aan het hoofd van 9 andere kloosters. Het ging 1835 ten onder in den eersten Carlisten-oorlog.

Retortenkool, een ontledingsproduct van sommige distillatieproducten van steenkool (→ Gasfabricage). De zeer heete wanden van een retort of kameroven kraken de gasvormige producten o.a. tot graphiet, dat zich als een korst aan den wand afzet.

Retoucheeren, opwerken van een s c h i l d e r ij, ets, enz. Rembrandt retoucheerde vaak werk van leerlingen, waardoor de vraag of een bepaald schilderij zijn eigenhandig werk mag heeten, soms zeer moeilijk te beantwoorden is.

In de b e e l d h o u w k u n s t is r. een oppervlaktebehandeling. Wanneer een boetseerwerk in gips is afgegoten, heeft het hierdoor geleden. Om dit weer bij te werken, gebruikt men retoucheergereedschap, stalen staafjes, 15 à 20 cm lang, eindigende aan beide zijden in platte, puntige of ronde einden. Hiermede snijdt, krast of schrapt men en werkt zoo de onvolkomendheden weg. *Etienne.*

In de p h o t o g r a p h i e werd het door de aanvankelijk zeer onvolkomen kleurweergave (o.a. het volkomen zwart worden van primair rood en geel en het wit worden van primair blauw) noodig een te donker weergegeven kleur op een negatief lichter te maken; een onvolkomen weergave der huid, zooals het naar voren komen van onzichtbare onderhuidsche vlekken, weg te werken. Hiervoor ontstond retouche. Men onderscheidt directe en indirecte, negatieve en positieve r. Directe r. wordt op het negatief aangebracht en zal zichtbaar zijn zooals aangebracht; het is dus de kunst deze r. zóó aan te brengen, dat ze toch niet hinderlijk opvalt. Indirecte r. wordt meer toegepast voor lichter of donkerder maken van bepaalde gedeelten van het negatief en positief en wordt bij het negatief nooit op de emulsie aangebracht. Gebruikt men als negatief een glasplaat dan wordt deze aan de glaszijde van matlak (negatieflak) voorzien, waarop r. aangebracht wordt. Gebruikt men film, dan neemt men of een tweede film, voorzien van een matte laag, of plakt een glasplaat, voorzien van matlak, tegen de film. *Ziegler.*

Retourkabel verbindt de rails bij e l e c t r i s c h e t r a c t i e met de secundaire transformatorleiding in het onderstation ofwel met de minpool van de dynamo in de centrale en vormt de terugvoerleiding van den stroom, zoodat het ontstaan van vagebondeerende stroomen in den grond wordt vermeden. *Pot.*

Retourvracht, de vracht, die door een verkeersmiddel, dat de bestemmingsplaats bereikt heeft, wordt meegenomen naar het punt van uitgang. Vooral van belang voor het zeevervoer, in verband met de lange afstanden. Krijgt een schip geen retourlading, dan moet in ballast, d.i. zonder nuttige lading, worden teruggevaren, waarbij tegenover de kosten geen opbrengsten staan. Bij dit eenzijdige vervoer worden de vrachten duur. Bij de lijnvaart is meestal r. aanwezig. Bij de zgn. wilde of trampvaart, die speciaal het massavervoer in bepaalde perioden van het jaar (oogstproducten) tusschen de vsch. werelddeelen verwerkt, is een evenwicht tusschen uitgaande en thuiskomende vrachten moeilijker te bereiken. Vaak worden ertsen en steenkool als r. meegenomen. Dikwijls wordt van het zgn. d r i e h o e k s v e r k e e r (of driehoeksvaart) gebruik gemaakt, bijv. koffietransport van Brazilië naar Noord-Amerika, waar op dat moment de graanuitvoer naar Europa begint, van waar weer transport van industrieele producten naar Zuid-Amerika. *Snel.*

Retractoren (< Lat. retrahere = terugtrekken), spieren bij vsch. dieren, waardoor uitstulpbare organen weer in den ruststand kunnen worden gebracht. Zulke r. vindt men bijv. bij huisjesslakken, om het dier in het huis te trekken, en bij vele wormen om den kop in te trekken.

Retraite, lett.: het zich terugtrekken. **Begrip.** Bij de Katholieken gebruikelijk woord voor g e e s t e l i j k e a f z o n d e r i n g. Bestaat deze in het volgen van een aantal voordrachten, terwijl men in zijn gewone dagelijksche bezigheden blijft, dan spreekt men van een o p e n r e t r a i t e (vergelijk ook het artikel → Volksmissie). Zondert daarentegen de retraitant zich geheel van alles af in een andere omgeving, meestal een apart voor dit doel gesticht huis, dan is het een g e s l o t e n r e t r a i t e. Door den streng gehandhaafden regel van het stilzwijgen kan aldaar een zoo groot mogelijke afgeslotenheid van de wereld bereikt worden. „Daar kan de ziel in de stilte der eenzaamheid zich onttrekken aan de zorgen en beslommeringen van het dagelijksche leven en zich ernstig verdiepen in de overweging der eeuwige waarheden” (Pius XI in de encycliek „Mens Nostra”).

Geschiedenis. Hadden de volgelingen van den H. Ignatius op diens aansporing en voorbeeld aan kleine groepen van drie of zes personen de geestelijke oefeningen gegeven in hun eigen huizen en colleges, het plan tot afzonderlijke huizen voor gesloten r. schijnt eerst in 1562 te Alcala opgevat te zijn door pater Villanueva S.J. Bijna geheel gelijk aan onze tegenwoordige retraitehuizen was het retraitehuis van den H. Carolus Borromaeus († 1584) te Milaan. „Hij volgt de methode der Jezuïeten en tracht die door het lezen hunner regelen beter te begrijpen” [mgr. A. Ratti (Pius XI), in: St. Charles Borromée et les Exercices de St. Ignace]. In Frankrijk heeft de H. Vincentius à Paulo († 1660) het retraitewerk krachtig bevorderd en de volledige ontwikkeling der retraitehuizen voorbereid. Het huis St. Lazare te Parijs had jaarlijks 700 tot 800 retraitanten. Ook buiten Parijs, later ook in Italië en Spanje, zetten de Lazaristen hun actie voor gesloten r. voort. De paters der Sociëteit van Jesus richtten na Alcala in de eerste helft der 17e e. retraitehuizen op te Manresa in N. Spanje, te Parijs en op andere plaatsen, o.a. ook een te Maastricht in 1599. Het eerste in Frankrijk met dezelfde bestemming als onze tegenwoordige retraitehuizen (nl. voor geestelijken en leeken), ontstond in 1659 te Vannes in Bretagne. De stichter was P. Vincentius Huby S.J. Zijn werk vond in geheel Frankrijk navolging. Vrouwenretraitehuizen volgden, vooral op initiatief van de eerbiedw. Catharina de Francheville, stichteres der Congregatie „Filles de la S. Vierge”. De H. Joh. Eudes († 1680) en de H. Alphonsus de Ligorio († 1787) en hun volgelingen steunden en verbreidden het retraitewerk met allen ijver, zoodat het ingang vond in bijna alle landen van Europa, tot in de buitenlandsche missiën. De Fransche Revolutie verwoestte nagenoeg overal het retraitewerk.

Eerst in de tweede helft der 19e eeuw leefde het opnieuw op en beleefde een steeds stijgenden bloei. Het begon in F r a n k r ij k te Parijs onder Henri Watrigant S.J.

Op Frankrijk volgde B e l g i ë. Aldaar gaf A. Petit S.J. reeds in 1884 r. aan leeken in het Jezuïetennoviciaat te Drongen. In 1892 ontstond het eerste retraitehuis: „Notre Dame du travail” te Fayt-le-Manage voor mijnwerkers van Henegouwen. In 1896 stichtte p. van de Put S.J. een retraitehuis te Gent voor de beide Vlaanderens; een te Lier voor de prov. Antwerpen, te Alken voor Limburg. In het Walenland kwamen Xhovémont voor de prov. Luik en Namen, Aarlen voor Luxemburg. Er werden ook retraitehuizen gebouwd door andere ordesgeestelijken en seculiere priesters. Het aantal bezoekers in het jaar 1936 bedroeg 1 000 tot 2 000 per huis. R. werden gegeven voor vsch. categorieën: priesters; heeren van deftigen en middenen werkmansstand; ijveraars en leden der H. Hartbonden; Kajotters, onderwijzers; college- en hoogeschoolstudenten. Ook worden herhaaldelijk recollecties gehouden voor oudretraitanten.

In N e d e r l a n d werden gesloten r. gegeven van 1884 af in het Missiehuis te Steyl. Tot 1906 namen daaraan ruim 1 500 Nederlanders deel. Het eerste Ned. retraitehuis voor vrouwen en meisjes werd 5 April 1906 geopend te Eysden (L.) door zusters uit Bretagne: Filles de Notre Dame de la retraite. De groote stoot

tot het bouwen van retraitehuizen en de organisatie van het retraitewerk hier te lande is gegeven door een groep heeren, die in een Belg. retraitehuis r. deden. Op hun initiatief werd „Manresa" te Venlo, alleen bestemd voor mannen, in 1908 door W. Cramer S.J. gebouwd. In hetzelfde jaar kwam het „Cenakel" te Tilburg voor vrouwen tot stand. In 1910 zetten de pp. Redemptoristen de traditie voort van hun heiligen stichter en bouwden retraitehuizen te Amersfoort, te Noordwijkerhout en twee jaar later te Seppe. Deze zijn toegankelijk voor mannen en vrouwen. In Mei 1913 volgde „Loyola" te Vught, in 1924 „St. Ignatius" te Spaubeek, beide door de Jezuïeten; de zusters van Eysden stichtten 1913 te Roermond een tweede retraitehuis, de Relig. der Eeuwigd. Aanbidd. een te Rotterdam; tevens verrezen nog in 1927 dergelijke stichtingen te Bergen (N.-H.) en Zenderen, bestuurd door de Redemptoristen. Een bisschoppelijk retraitehuis te Heerlen werd geopend in 1933 voor vrouwelijke retraitanten.

De talrijkste r. zijn de drie- en vierdaagsche voor leeken. Ook komen meer en meer in zwang de achtdaagsche, meest priesterretraites. In 1936 bedroeg het aantal retraitanten gemiddeld 3 000 per huis, in sommige meer dan 4 000; in die voor uitsluitend vrouwen en meisjes tusschen 1 000 en 2 000. Meer dan in België is er in Ned. van den aanvang af naar gestreefd het retraitewerk in de parochieele zielzorg op te nemen, zoodat het grootste procent retraitanten uit de parochies geleverd wordt. De actie voor de r. gaat van twee centra uit: de pastorie en het retraitehuis. Krachtig helpt daarbij het „Liefdewerk", tevens spaarvereeniging, „De Retraitepenning", om finantieel zwakkeren tegemoet te komen. Waar bovendien de maandelijksche → recollecties en gezamenlijke H.H. Communies gehouden worden, blijft de retraitegedachte levendig. Ook bevorderen de godsdienstige vereenigingen, de stands- en vakorganisaties de r. onder hun leden door een retraitefonds en propaganda in organen. Het meeste resultaat heeft evenwel de persoonlijke aanbeveling van degenen, die een goede r. deden.

L i t.: Pius XI, Apost. Constitutie Summorum Pontificum (in: Acta Ap. Sedis dl. 14, 1922); id., encycliek Mens Nostra (in: Acta Ap. Sedis dl. 21, 1929; ook in het Ned. vert.); P. Albers S. J., Retraitehuizen (in: Studiën, dl. 97 1922); Manresabode (maandblad der pp. Jezuïeten, Venlo); De Thabor (pp. Redemptoristen, St. Gerardushuis, Seppe N.-Br.); Nolet, Kath. Ned. (I 1930). *Mengelberg.*

Retranchement, gem. in W. Zeeuwsch-Vlaanderen in de prov. Zeeland; omvat het dorp R. en enkele buurtschappen. Ca. 650 inw. (vnl. Prot.). Opp. 1 037 ha; kleigrond en duinen. Landbouw en veeteelt. R. is, zooals de naam aanduidt, ontstaan als versterking aan den mond van het Zwin. Enkele deelen van de oude wallen zijn nog intact. Opkomende badplaats. 's Zomers electrische tram naar de Belg. kust. Verder tramverbinding met Sluis en Breskens. *C. v. d. Broek.*

Retributie (N e d. b e l a s t i n g r e c h t). R. is een heffing voor een door de overheid bewezen dienst en verschilt hierdoor van belasting. R. is een bijz. tegenprestatie, die hij betaalt, die een of meer organen van het publiekrechtelijk lichaam voor een bijz. doel in werking brengt (bijv. tol-, veer- of bruggeld). Bij de beoordeeling, of de overheid een bepaalden dienst verleent, tegenover welken de betaling staat, is op het wezen der overheidsverrichtingen te letten. R. kan er ook zijn, als die corporatie het individu dwingt tot een handeling. Is die corporatie tot een handeling verplicht, dan is er r., indien die verplichting geen publiekrechtelijke is en de handeling bovendien het karakter heeft van bijzonderen en niet van algemeenen dienst. De rechtsbescherming, welke de corporatie krachtens haar aard moet verleenen, is nooit r. Is de r. hooger dan de tegenprestatie, dan is er in wezen een belasting. *Russel.*

In het B e l g. b e l a s t i n g r e c h t zijn de r. meer bekend onder den naam van **vergeldingstaksen.** Zijn geen eigenlijke belastingen, maar de vergelding voor een rechtstreeksch voordeel, dat de vergunning- of voordeelhouder geniet. Onder deze rechten zijn te rekenen o.m. de plaatsgelden in de hallen, op de markten, op de jaarmarkten, in de slachthuizen, en op de openbare wegen, als ook de waag-, meet- en peilgelden.

Retroflexio uteri, → Kanteling van de baarmoeder.

Retrograad of terugloopend, **1°** (s t e r r e n k.) → Rechtloopend.

2° (G e n e e s k.) Bij die gevallen van → amnesie, die ontstaan door organische beschadiging der hersenen (bijv. een hersenschudding), ziet men vaak, dat de nieuwste herinneringen het eerste en het sterkste verdwijnen en dat deze ook weer het laatste terugkomen. Dit noemt men r e t r o g r a d e a m n e s i e.

Retrograde of k r e e f t d i c h t is een vers, dat men van voren naar achteren en omgekeerd kan lezen; een gekunstelde en graag beoefende dichtvorm der rederijkers.

Retropulsie (g e n e e s k.), een gedwongen niet te stuiten achterwaartsche beweging. R. wordt gevonden als uiting van een aandoening van de subthalamische hersenkernen, bijv. bij Paralysis agitans, en komt naast en in tegenstelling met propulsie voor.

Retrospectie (terug-schouwing) is het observeeren van eigen bewustzijnsverschijnselen niet tijdens het verloop daarvan (→ introspectie), maar onmiddellijk daarna.

Retté, A d o l p h e, Fransch symbolistisch dichter en vers-librist. * 25 Juli 1863 te Parijs, † 1930 te Beaune. Bekeerde zich van het anarchisme tot het Katholicisme. Schreef belangwekkende herinneringen over het Symbolisme.

V o o r n. w e r k e n. Poezie: La Forêt bruissante (1896); Lumières tranquilles (1901); Poésies de la Forêt (1903); Poésies 1897-1906 (1907). Proza: o.a. Fontainebleau, la Ville, le Palais, la Forêt (1902); La Symbolisme (1903); Du Diable à Dieu (1907, bekeeringsverhaal); Le Règne de la Bête (1908); Sous l'Etoile du Matin (1910); Léon Bloy (1924); La Basse-Cour d'Apollon (1925); Moeurs littéraires (1925).

Retz, J e a n F r a n ç o i s P a u l d e G o n d i, b a r o n d e, kardinaal en staatsman. * 20 Sept. 1613 te Montmirail, † 24 Aug. 1679 te Parijs. Werd priester als leerling van den H. Vincentius a Paulo en in 1643 coadjutor van den aartsbisschop van Parijs, ondanks de ergernis van zijn lichtzinnig gedrag. Hij intrigeerde ijverig tegen Richelieu, later tegen Mazarin, gold met den Prins van Condé als leider der Fronde van 1648. Toch wist hij de gunst te winnen van de regentes Anna van Oostenrijk en kreeg door haar invloed den kardinaalshoed (1652), maar door Mazarin vervolgd, moest hij vluchten naar het buitenland. Teruggekeerd in 1662, moest hij afstand doen van zijn aanspraken op het aartsbisdom Parijs en leefde sedertdien meestal op zijn bezittingen, waar hij zijn beroemde Mémoires schreef, welke in 1717 werden uitgegeven en in de 19e eeuw opnieuw; ook zijn „Oeuvres" (in 10 dln. 1872-'96), welke evenzeer zijn begaafdheid als schrijver doen blijken. *v. Gorkom.*

L i t.: Chantelauze, Le Card. de R. et l'affaire du chapeau (2 dln. 1878); L. Batiffol, Le Card. de R. (1927).

Reuchlin, Johannes, grondlegger van de Klassieke studiën in Duitschland. * 22 Febr. 1455 te Pforzheim, † 22 Juni 1522 te Tübingen. Hij studeerde in Parijs, Bazel en Italië, leerde grondig Grieksch, verzorgde schooluitgaven van Xenophon, Aeschines en Demosthenes, en stelde voor de lectuur der Latijnsche schrijvers zijn Vocabularius breviloquus samen (1504). Als goed kenner van het Hebreeuwsch mengde hij zich dapper in den strijd over het al of niet bewaren der Joodsche boeken, bij welke gelegenheid de tegenstanders van R. door Ulrich von Hutten en Rubianus in een felle satire (→ Epistolae obscurorum virorum) duchtig bespot werden. *E. De Waele.*

Reukaltaar (Oude Test.). In het Heilige zoowel van den Tabernakel als van den Tempel stond het reukaltaar, waar de reukoffers gebracht werden. Het draagbare r. van den Tabernakel wordt beschreven in Exodus (37.25 vlg.). Het r. in den Tempel stond tegen het voorhangsel, recht tegènover den ingang. Het was op dezelfde manier gebouwd, alleen van nog kostbaarder materiaal. → Reukoffer. *C. Smits.*

Reukcellen, → Reukorgaan.

Reukerwt, → Lathyrus.

Reukgras (Anthoxanthum), geslacht van de grassenfamilie; heeft een aarpluim. A. odoratum, het gewone r., komt in onze streken algemeen voor ; het geeft vnl. den typischen geur aan het hooi.

Reukharen, 1° haarvormige uitsteeksels op de sprieten en tasters der gelede dieren, die als reukorganen worden beschouwd; **2°** haarvormige aanhangsels der reukcellen. → Reukorgaan.

Reukhout, hout van den Weichselboom (Prunus Mahaleb) ; gebruikt voor pijpen en snuisterijen.

Reuklobben (lobi olfactorii), die hersendeelen, waarvan de banen der reukzenuw uitgaan. De r. ontstaan als uitbochting der voorhersenen, zitten dus vóór aan de groote hersenen (bij den mensch vóór onder). → Reukorgaan.

Reukmeter of olfactometer, instrument voor het kwantitatief onderzoek van den reuk. Het bestaat uit twee cylinders, die over elkaar kunnen schuiven. De buitenste cylinder bevat een riekende vloeistof. Aan den binnensten cylinder wordt door den proefpersoon geroken. Door het uitschuiven van den binnensten cylinder kan men de intensiteit van den geur vergrooten. *Nelissen.*

Reukoffer. Door de Israëlieten moest tweemaal daags zoowel in den Tabernakel als in den Tempel, 's morgens en 's avonds, een offer gebracht worden van geurige specerijen. Dit geschiedde op het → reukaltaar.

Reukorgaan, zintuigorgaan, waarmee de aanwezigheid van gasvormige stoffen wordt waargenomen en deze onderling worden onderscheiden. Een afzonderlijk r. naast de smaakorganen vindt men alleen bij de gewervelde dieren en de geleedpootige dieren, die een landleven leiden. Bij de meeste lagere dieren is de reukzin niet onderscheiden van den smaak, zoodat men hier beter van chemischen zin kan spreken (bijv. huid van den regenworm).

Bij de insecten vindt men het r. vooral op de voelsprieten of antennen, in den vorm van reukkegeltjes (reukharen) en reukbuisjes met bijz. zintuigcellen. Het aantal dezer kegeltjes bedraagt op één spriet van den mannelijken meikever ca. 50 000. In het algemeen is het r. der insecten goed ontwikkeld, maar ook sterk gespecialiseerd op bepaalde prikkels (geur van bloemen, nestreuk der sociale insecten, spoorreuk, waardoor mieren den weg vinden). Bij de gewervelde dieren is het in den neus gelegen r. duidelijk onderscheiden van het smaakzintuig, en staat door de reukzenuw met een afzonderlijk deel der groote hersenen (→ Reuklobben) in verbinding (zie nr. IV op de afb. in kol. 243 en nr. I en II op de afb. in kol. 245, beide in dl. XIII). Wel kan bij visschen alléén prikkeling door opgeloste stoffen plaatsvinden, maar toch bestaat hier anatomisch verschil en arbeidsverdeeling tusschen de organen der neusholte en de smaakcellen der huid. Bij de andere gewervelde dieren is het r. ingeschakeld in den weg der ademlucht; de wand der neusholte is bedekt met een slijmvlies en meestal sterk vergroot door plooien, die de zgn. reukschelpen vormen. Het sterkst zijn deze ontwikkeld bij de zoogdieren, bij welke het r. vaak het belangrijkste zintuig is: macrosmatische dieren. Apen en mensch hebben minder goeden reuk, zijn dus microsmatisch, terwijl bij de anosmatische walvisschen een r. ontbreekt.

Het reukslijmvlies is een epitheel, dat uit één laag cellen bestaat, en reukcellen vertoont met daartusschen gelegen steuncellen. Bij de zoogdieren hebben de reukcellen een smal cellichaam met ronde kernen, die in groot aantal boven elkaar liggen; zij dragen fijne zintuigharen. Aan de oppervlakte van het slijmvlies monden verder klieren uit, die dit vochtig houden. *M. Bruna.*

Reukstoffen. Enkelvoudige reukstoffen zijn chemische verbindingen, behoorende tot vsch. klassen der → organische chemie (koolwaterstoffen, alcoholen, aldehyden, ketonen, ethers, esters, lactonen), die om hun geur bereid worden hetzij door isolatie van of synthese uit bestanddeelen van etherische oliën, hetzij uit grondstoffen, afkomstig van teer of petroleum. Ten deele zijn zij geheel gelijk aan de in de natuurlijke etherische olie voorkomende r., ten deele zijn zij daarvan totaal verschillend (kunst-muskus). Sommige worden gefabriceerd in hoeveelheden van duizenden kg (terpineol voor de zeepindustrie), andere in hoeveelheden van eenige honderden grammen (alifatische aldehyden). Vele r. worden in uiterst geringe hoeveelheden nog door ons waargenomen; zoo zou één druppel jonon (verwant aan de r. der viooltjes) voldoende zijn om een half millioen m^3 lucht duidelijk te parfumeeren. Het is aan Ruzocka gelukt de r. van de muskus synthetisch te bereiden. Deze is zoo krachtig van geur, dat voor een zakdoekparfum 1 g op 100 l parfum voldoende is. De kunstmatige r. hebben de etherische bloesemoliën niet verdrongen, integendeel de vraag daarnaar is toegenomen, omdat deze in de → parfumerieën niet gemist kunnen worden.

Over het verband tusschen de chemische samenstelling van een r. en haar geur is nog weinig bekend; de geur wordt bepaald door de aanwezigheid van geurgevende (odorophore) groepen (bijv. de aldehydegroep), waarbij geconstateerd is, dat veranderingen in de chemische eigenschappen van deze groepen parallel loopen met veranderingen in den geur van de reukstof.

Voor **samengestelde reukstoffen,** zie → Parfumerieën.

L i t . : A. Wagner, Die Riechstoffe und ihre Derivate (4 dln. 1929-'31) ; R. Sornel, Le technique Industriel des Parfums Synthetiques (1923); G. Cohn, Die Riechstoffe ([2]1924) ; R. Knoll en A. Wagner, Synthetische und Isolierte Riechstoffe ([2]1928). *Prins.*

Reukzenuw, → Reukorgaan.

Reukzout, kristallen van ammoniumcarbonaat (vlugzout), gedrenkt in parfum, gewoonlijk lavendelolie.

Reuland, → Burg Reuland.

Reun (Rein) bij Graz (Stiermarken), de oudste der Cisterciënser-abdijen, welke vanaf de stichting (1129) tot heden onafgebroken bleef voortbestaan.

Réunion of Bourbon, bergachtig eiland in den Indischen Oceaan ten O. van Madagaskar (I 520 en 536 I7); Fransche bezitting; opp. ca. 2 510 km², ca. 200 000 inw. R. is vnl. uit vulkanische gesteenten opgebouwd; de „Piton des Neiges" bereikt 3 150 m. Het klimaat is heet en vochtig; er worden twee seizoenen onderscheiden: een heete, natte zomer en een droge en frissche winter. De flora is rijk: tropische cultures, vnl. rietsuiker en vanille. Een ziekte heeft den verbouw van koffie sterk verminderd. De bergranden dragen dichte wouden. De oorspronkelijke fauna is bijna geheel uitgeroeid. De bevolking bestaat vnl. uit afstammelingen van de oude kolonisten, die zich vóór drie eeuwen op het onbewoonde eiland vestigden. Verder vindt men er ook Hindoes, Chineezen en Arabieren. De inwoners wonen hoofdzakelijk in de steden, die langs de kust liggen en die door een kustspoorlijn met elkaar verbonden zijn. In het N. ligt de hoofdstad Saint-Denis. Administratief wordt het eiland onderverdeeld in twee arrondissementen; aan het hoofd staat een gouverneur. Uitgevoerd worden rhum, vanille, tropische vruchten. De voorn. havens zijn : Pointe des Galets en Saint-Pierre.

Het eil. R. vormt een afzonderlijk bisdom : St. Denis; bijna alle bewoners zijn Kath. De geestelijkheid bestaat vnl. uit Priesters van den H. Geest.

Lit.: E. Guilloteaux, La R. et l'île Maurice, Nossi-Bé et les Comores (1920) ; H. Foucque en H. Barquissau, L'île de la R. (1923) ; L'île de la R. (uitg. v. Agence génér. des Colonies). *V. Asbroeck.*

Réunion, Chambres de, de zgn. rechtscolleges, welke Lodewijk XIV na den Vrede van Nijmegen (1678) stichtte in Lotharingen, Elzas en Franche-Comté, om na te gaan, welke Duitsche landen en steden behoord hadden tot de streken, welke hij verworven had door de vredesverdragen van Munster en van Nijmegen en waarop hij meende daardoor recht te hebben. De Kamer voor Lotharingen zetelde te Metz; voor den Elzas te Breisach; voor Franche-Comté werd het Parlement van Besançon met deze taak belast. Op grond van vonnissen van deze Kamers ontnamen de Franschen een groot gebied aan Duitsche heerschappijen; op 30 Sept. 1681 daarbij ook Straatsburg zonder eenig vonnis vanwege de betrokken Kamer. Na lange onderhandelingen met het Duitsche Rijk werd in 1684 een twintigjarige wapenstilstand gesloten, volgens welken Lodewijk alles wat hij tot 1 Aug. 1681 door de Réunions tot zich had genomen en ook Straatsburg mocht behouden. Eerst bij den Vrede van Rijswijk (1697) moest hij een deel daarvan teruggeven; behield echter alle veroveringen in den Elzas.

Lit.: Kaufmann, Die Reunionskammer zu Metz (1900) ; Schulte, Frankreich und das linke Rheinufer (1918). *v. Gorkom.*

Reup, → Rogge.

Reus, mensch (of iets) van buitengewone grootte. Reuzen zijn vaak als verpersoonlijkte natuurkrachten voorgesteld en komen als zoodanig veel voor in sagen en sprookjes. Ook de legendarische stichters van steden worden soms als reuzen voorgesteld in optochten, waarbij zij dansen, terwijl het „Reuzenlied" gezongen wordt zooals te Brussel, Antwerpen, Geeraardsbergen, Hasselt, Wetteren. In Venlo defileeren in optochten nog mee de reus → Valuas en zijn vrouw. In tegenstelling tot de dwergen werden de r. meestal als lomp, wreed en onbehouwen voorgesteld; zij wierpen bergen op en verlegden rivierbeddingen. *Knippenberg.*

Voor r. in de sterrenk. zie → Hertzsprung (sub Hertzsprung-Russell-diagram).

Réus, stad in de Sp. prov. Tarragona aan de spoorlijn Barcelona—Saragossa (41°9′N., 1°8′O.); ruim 30 000 inw. (Kath.). Gotische San Pedrokerk (16e e.); theater. Uitvoer van weefartikelen, zeep, lederwaren, machines, wijn en ooft. Salon is de nabijgelegen haven- en badplaats. *Sipman.*

Reusch, Franz Heinrich, Oud-Kath. theoloog. * 4 Dec. 1825 te Brilon (Westfalen), † 3 Maart 1900 te Bonn. In 1849 priester gewijd, doceerde te Bonn exegese, weigerde zich te onderwerpen aan het Vaticaansch Concilie en werd in 1872 geëxcommuniceerd. Hij werd vicaris-generaal van bisschop → Reinkens, maar trok zich na de afschaffing van het celibaat uit zijn ambten terug. Van hem stamt het Oud-Kath. rituale. *Pauwels.*

Reusel, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.W. van Eindhoven aan de Belg. grens (XVIII 632 F/G 3). Opp. 3 065 ha; ong. 2 900 inw. (nagenoeg allen Kath.). Landbouw en veeteelt, industrie, vooral van sigaren: filiaalfabrieken vanuit Eindhoven met ong. 1 250 arbeiders, waarvan ong. 250 in R. woonachtig. Ook nog fabricage van landbouwwerktuigen, bier, limonade. In R. is het jongenspensionaat „St. Cornelius" van de Fraters te Tilburg gevestigd en het „St. Franciscus van Sales-gesticht" met meisjes-pensionaat, U.L.O. en huishoudschool der Zusters van Veghel. In de gemeentebosschen ligt een kei van ong. 2 000 kg. De Norbertijnen van Postel hadden vroeger in R. veel bezittingen; zij bedienden deze parochie tot 1835. *v. Velthoven.*

Reusens, Edmond, archaeoloog, palaeograaf en historicus. * 1831 te Wijnegem, † 1903 te Leuven. Doctor in de theologie. Hoogleeraar aan de univ. te Leuven. Richtte met mgr. de → Ram de Analectes pour servir à l'hist. ecclésiastique de Belgique op.

Werken: o. a. Eléments d'archéologie chrét. ; Elém. de paléogr. ; Matricule de l'Université de Louvain (1426-1453).

Reuss, 1° twee voormalige vorstendommetjes in Thüringen, sinds 1918 opgeheven.

2° Rechter zijrivier van de Aar (Zwitserland), ontspringt op den Furka. Stroomt door het Urserental naar het Urner-meer, vervolgens door het Vierwoudstedenmeer, verlaat dit weer bij Luzern, om bij Brugg in de Aar uit te monden. Lengte ong. 160 km.

Reuss, Eduard, Prot. theoloog en exegeet. * 18 Juli 1804 te Straatsburg, † 15 April 1891 aldaar. Hij behoorde tot een gematigde critische richting. Door zijn leerlingen werden zijn theorieën ontwikkeld over de Pentateuchcritiek.

Werken: o. a. Gesch. der Hl. Schriften des N.T. (1842) ; Bibliotheca N.T. graeci (1872) ; Gesch. des A. T. (1881). *C. Smits.*

Reutelgeruischen (geneesk.) zijn die bijgeruischen, welke men bij de auscultatie van de longen waarneemt en welke veroorzaakt worden doordat de lucht bij in- en uitademen vernauwingen in de luchtpijptakken passeert. Deze vernauwing kan veroorzaakt worden, doordat het slijmvlies is gezwollen of doordat er zich slijm in de luchtpijptakken bevindt. Uit den aard der r. in combinatie met de verdere bevindingen van het onderzoek der borstkast, kan men eenigszins den aard en den ernst der afwijking opmaken. *Wynands.*

Reuter, 1° Christian, Duitsch tooneel-

schrijver uit de school van Molière en satyristisch romancier. * 1665 te Kütten, † na 1712 waarsch. te Berlijn.

Voorn. werken: L'honnête femme (1696); Der ehrlichen Frau Schlampampe Krankheit und Tod (1696); Schelmuffski (1696). — Uitg. d. Witkowski (1916). — Lit.: F. Zarncke, C. R. (1884); Deneke, Schelmuffski (1927).

2° Fritz, Duitsch schrijver, hoofdfiguur uit de Platduitsche Heimatkunst. * 7 Nov. 1810 te Stavenhagen (Mecklenburg), † 12 Juli 1874 te Eisenach. Als student in de verboden Burschenschaften gecompromitteerd en voor hoogverraad gevangengezet (1833), kwam R. pas na de amnestie van 1840 vrij. In 1853 begon hij zijn schrijversloopbaan met Läuschen und Rimels, gaf in 1860 zijn beroemdsten bundel Olle Kamellen, in 1863 het met humor verhaalde Ut mine Festungstid en in 1862-'64 zijn hoofdwerk Ut mine Stromtid. R. is een meester van de eenvoudige vertelling; zijn humor verraadt invloed van Dickens. Zijn taal is een vrij sterk verlitterairde Platduitsch.

Fritz Reuter.

Uitg.: d. Seelmann (7 dln. 1905 vlg.). — Lit.: A. Wilbrandt, F. R. (1900); P. Warncke, F. R. (1923); W. Seelmann, Reuter-Forschungen (1910); A. de Haas, F. R.'s religiöse Weltanschauung (1924); R.-Bibliographie (in: Jahrb. f. niederd. Sprachforschung, 1896 en 1920). Sinds 1896 een R.-Museum te Eisenach. *Baur.*

3° Gabriele, Duitsch feministisch romanschrijfster. * 8 Febr. 1859 te Alexandrië.

Voorn. Werken: Aus guter Familie (1895); Frau Bürgelin und ihre Söhne (1899); Ellen von der Weiden (1900); Das Tränenhaus (1909); Ins neue Land (1916); Die Herrin (1918); Vom Kinde zum Menschen (autobiogr., 1922).

4° Ludwig von, Duitsch admiraal. * 9 Febr. 1869 te Guben. Voerde tijdens den Wereldoorlog het bevel over een divisie kruisers; 21 Juni 1919 bracht hij te Scapa Flow, waar de Duitsche vloot geïnterneerd was, deze tot zinken. *Cosemans.*

Werk: Scapa Flow, das Grab der dt. Flotte (1921).

Reuter office, het Engelsche nieuwsbureau, dat in Britsche binnenlandsche en imperiale aangelegenheden als officieus kan gelden. De stichter van het Reuter office, Paul Julius von Reuter, die te Parijs reeds rond 1840 een financieel persbureau had gevestigd, breidde zijn instelling, toen hij de telegraaf voor zijn doel kon gaan gebruiken, aanmerkelijk uit, eerst te Aken, later te Verviers en dan definitief te Londen, waar von Reuter tot Engelschman genaturaliseerd werd. Langzaamaan werden ook politieke berichten in den dienst opgenomen; overal (o.m. te Amsterdam) werden bijkantoren opgericht. De invloed van het Reuter office op de ontwikkeling der pers is buitengewoon groot geweest; langen tijd heeft het bijna het monopolie der internationale berichtgeving gehad. *Oostendorp.*

Reuvens, Caspar Jac. Christ., archaeoloog. * 22 Jan. 1793 te Den Haag, † 26 Juli 1835 te Rotterdam. Sinds 1818 hoogleeraar te Leiden in de archaeologie, die hij ook practisch beoefende door zijn grondleggend werk voor de archaeol. wetenschap in Ned., door waardevolle uitbreiding van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden en door zijn opgravingen te Arentsburg.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (IV). *W. Vermeulen.*

Reuver, voornaamste dorp (3 500 inw.) der Limb. gem. Beesel aan den rijksweg Roermond—Venlo (XVI 448 D3); belangrijke kleiwarenindustrie.

Reuzel, wit, bijna reukeloos vet, verkregen door net- en niervet van gezonde varkens beneden 100° uit te smelten (bladreuzel). Zuurgetal niet hooger dan 3, additiegetal niet hooger dan 60. Een mindere kwaliteit is afkomstig uit de rugstreek van het varken, terwijl van nog mindere kwaliteit producten zijn, verkregen uit slachtafval of gemengd met runder- of schapentalk. R. wordt gebruikt als huishoudvet en grondstof voor margarine. Verder in de geneesk. bij de bereiding van zalven. Wordt in groote hoeveelheden als zgn. lard geïmporteerd uit de Ver. Staten van Amerika (Chicago).

Reuzen, → Reus.

Reuzenboom, Sequoia sempervirens en S. gigantea, naaldboomsoorten uit Californië. Beide soorten worden tot ca. 100 m hoog en kunnen tot 25 à 30 m in omtrek worden. S. gigantea groeit in W. Europa goed.

Reuzenduiven, een groep duiven, die den zgn. reuzenfactor bezitten. Reeds de oude Romeinen hebben dit soort duiven zuiver gefokt en thans nog zijn de zgn. Romagnolles in Italië een zeer zorgvuldig gefokt ras: groot en diep van vorm, zeer geschikt voor de vleeschproductie; zij zijn vroegrijp, maar eischen een goede verzorging. Ook behooren hiertoe de in Z.W. Frankrijk gefokte Montaubans. *Verheij.*

Reuzengebergte (Duitsch: Riesengebirge), gebergte langs een deel van de grens van Bohemen en Silezië (XX 512 E/F 3), vrijwel geheel bestaande uit graniet, daar de bedekkende lagen weggeërodeerd zijn. In de ca. 1 400 m hooge hoofdkam ligt o.a. de Schneekoppe (1 603 m), en bevinden zich nog vsch. karen uit de IJstijden. In dit hoogste der Duitsche middelgebergten liggen de nederzettingen ten gevolge van boschen weideëxploitatie ver het gebergte in. *v. Wijk.*

Reuzengroei, → Gigantisme.

Reuzenhaai (Selache maxima L.), een 12 m lange soort van de orde der haaien, uit den Atlant. Oceaan, verdwaalt soms aan de Ned. kusten. De kleur is bruinzwart, blauwgetint, met witte onderzijde. Zijn voedsel bestaat vooral uit kwallen. In W. Ierland wordt hij vooral om zijn lever gejaagd. Het leerachtige vleesch smaakt onaangenaam.

Reuzenhagedissen noemt men de groote soorten der hagedissen, die in vroegere aardperioden, vooral het Mesozoicum, geleefd hebben. Van de recente vormen zijn de 3 m lange → varanen de grootste. Zie verder onder → Kruipende dieren (palaeontologisch): Mosasauria, Ichthyosauria, Sauropterygia, Dinosauria, Pterodactyloidea; voor Plesiosaurus zie → Slanghagedis.

Reuzenhert (Megaceros giganteus), een uitgestorven soort damhert, heeft in het Diluvium N. Europa bewoond; zijn overblijfsels zijn vooral talrijk in Ierland gevonden. Het r. had een aanzienlijke grootte (3 m lang en 2 m hoog) en een reusachtig gewei, met 2 m lange takken, waarvan de einden 3 m van elkaar stonden. *Keer.*

Reuzenhoningklaver (Melilotus), ook wel b o k h a r a k l a v e r genoemd, is een vlinderbloemige plant met diepgaanden penwortel en hoog opschietende stengels, die spoedig hard worden, waardoor het gewas voor veevoeder minder geëigend is.

Reuzenkangeroe, → Buideldieren.

Reuzenmossel (Tridacna gigas), grootste mosselsoort, die in den Stillen Oceaan leeft. De schelp wordt tot 1 m groot en 150 kg zwaar, en wordt wel doopvontschelp genoemd.

Reuzensalamander (Megalobatrachus maximus Schl.), → Japansche reuzensalamander.

Reuzenschildpadden, → Landschildpadden.

Reuzenslangen heeten de groote, zelden meer dan 10 m lange, niet vergiftige soorten van de fam. der Boidae. De kop, min of meer duidelijk van den romp afgezet, is driehoekig of lang-ovaal, van boven naar onderen afgeplat, naar voren versmald en afgerond. Het lichaam is krachtig, zijdelings samengedrukt; de staart vrij kort; bij de aarsopening bevindt zich meestal aan weerszijden een hoornen, stompe klauw als overblijfsel van een voetstompje. De kaken en het gehemelte dragen sterke tanden. De r. bewonen alle heete en waterrijke streken tusschen de keerkringen. Het zijn nachtdieren, die zich voeden met dieren, welke, doodgedrukt, in hun geheel ingeslikt worden. De r. leggen eieren of zijn eierlevendbarend; soms schijnen de eieren door het wijfje bebroed te worden. De fam. wordt in twee subfamilies verdeeld: de Pythoniae der Oude en de Boinae der Nieuwe Wereld. Voorname soorten zijn: de oelarsawa der Maleiers, op alle eilanden in den Indischen Oceaan; de → tijgerslang in Voor-Indië; de donkere python in Achter-Indië, Z. China en op Java; de reuzen- of → koningsslang in Noordelijk Zuid-Amerika; de → Anaconda in het stroomgebied van de Amazone. *Keer.*

Reuzenster, → Hertzsprung (sub Hertzsprung-Russell-diagram).

Reuzenuil, → Nachtuilen.

Reuzenzwam (Polyporus giganteus), een steelzwammensoort van de fam. der buisjeszwammen; komt als parasiet voor aan den voet van oude boomstammen, vooral beuken, en vormt daar zoden, die meer dan 1 m groot kunnen worden; de bruine, met concentrische banden geteekende hoed is bezet met korrels en schubben. *Bouman.*

Reval (Estisch: Tallinn), hoofdstad, belangrijkste haven- en industriestad der republiek Estland aan de Finsche Golf (X 380 C1); ca. 135 000 inw. (82% Esten), waarvan 90% Prot., 7% Orthod., 1% Kath. en 2% Joodsch. Zetel der Estische regeering en der buitenl. gezantschappen (Ned. zaakgelastigde resideert te Riga); Ned. consulaat. Krijgsschool, techn. scholen, conservatorium. De haven van R. is ijsvrij. Als industriestad fabriceert R. papier, machines, chocolade, lederwaren, spiritus. Uitvoer van hout, papier, visch, eieren, boter, vlas. Invoer van metalen, koloniale artikelen, tabak, wol, kunstmest. De stad is schoon gelegen en heeft in hoofdzaak nog een middeleeuwsch karakter. De Prot. domkerk dateert uit de 15e e.; het kasteel, thans zetel der regeering, uit de 13e e.; de Prot. Olaikerk wordt reeds in 1367 vermeld; het Gotische stadhuis is van de 14e e., het Schwarzhäupterhaus van 1532, de Kath. Petrus en Pauluskerk van 1845.

De stad R. werd in 1219 gesticht en werd in 1248 lid der Hanze, kwam in 1346 aan de Duitsche Orde, was 1565-1710 Zweedsch en 1710-1920 Russisch. Een Kath. bisdom bestond te R. van 1219 tot 1550. *v. Son.*

Revalorisatie (e c o n.), het geheel van maatregelen, welke ten doel hebben na een inflatie gedeeltelijk tot het prijspeil van vóór de inflatie terug te keeren. Indien de bedoeling is het oude prijspeil geheel te herstellen, spreekt men van → reflatie.

Réveil, godsdienstige opwekking, in het begin der 19e eeuw ontstaan te Genève, waarin te onderscheiden valt een Calvinistisch en Labadistisch-mystisch element. Naar Ned. werd dit R. overgebracht door Fransche dominees. En toen Da → Costa zijn „Bezwaren tegen den geest der eeuw" schreef, werd men in de ingedommelde Calvinistische kringen wakker en begon zich tegelijk het Labadistische element in de Conventikelen duchtig te bewegen. Het R. was als godsdienstige beweging min of meer anti-kerkelijk, en dat heeft zich gewroken. De Kerken erkenden de beweging niet. En zoo verliep de oorspronkelijk vrij sterke beweging. Haar voorstanders had zij gevonden in Bilderdijk, die ook haar geestelijke vader genoemd wordt; in Capadose, Willem de Clercq, Willem en Dirk van Hoogendorp, v. d. Kemp, Groen van Prinsterer, Elout van Soeterwoude. Het R. was in eigenlijken zin een reactie op de revolutie en den daarop gevolgden tijd van inzinking.

L i t. : J. A. Wormser, De onkerkelijke Rigting (z.j.); J. C. Rullmann, Reveil (in: Chr. Enc. IV); J. H. Landwehr, Leerb. der Kerkgesch. ([4]1924). *Lammertse.*

Revelatie, ander woord voor → openbaring.

Reven (s c h e e p v.) is het verkleinen der zeilen bij te harden wind. Bij het b i n d r i f wordt een reep van het zeil bijeengebonden en zoodoende buiten werking gesteld. Bij het p a t e n t r i f wordt het zeil gerold op de om haar lengteas draaiende giek.

Revendicatie, → Revindicatie.

Revenons à nos moutons! (Fransch) = Laten we tot onze schapen terugkeeren! (tot ons onderwerp). In de 15e-eeuwsche klucht Maistre Pierre Patelin (vers 1291) zegt de rechter dit tot een lakenkooper, die een schapen- en een lakendiefstal doorelkaar wart. De uitdrukking gaat terug op Martialis' Epigr. 6, 9, waar een advocaat het over drie geiten moet hebben en wijdloopig redeneert over den slag van Cannae enz., enz. *C. Brouwer.*

Reverdy, P i e r r e, hevig aangevochten Kath. Fransch dichter, met nochtans onbetwistbaar, doch zeer ongelijkmatig talent. Vatbaar voor alle nieuwe kunstexperimenten. * 1889 te Narbonne (Aude).

V o o r n. w e r k e n: La Lucarne ovale (1916); La Guitare endormie (1919); Les Epaves du ciel (1924); Le Gant de Crin (1927); Flaques de verre (1929); Risques et Périls (1930).

Rèvere, G i u s e p p e, dichter en patriot. * 2 Sept. 1812 te Triëst, † 22 Nov. 1889 te Rome. Maakte deel uit te Milaan van het Salon der contessa Maffei. Schreef één hist. drama Lorenzo dei Medici (1839) en vele bundels sonnetten. Zijn verzen zijn vol humor.

W e r k e n: Sdegno ed affetto (1845); Marengo (1848). *Ellen Russe.*

Reverendíssimus [Lat.; letterl. = Hoogwaardigste; in Ned. titulatuur: Hoogwaardige (Excellentie, Heer, enz.)], deel van den (tegenw.) aanspreektitel der bisschoppen aan het hoofd van Lat. brieven: nl. Excellentissime ac Reverendissime Domine, alsook in de formulieren; abtstitel. Vgl. Decretum de titulo „Excellentiae Reverendissimae", Act. Apost. Sed. 1931, 22; gedateerd 31 Dec. 1930. *C. Brouwer.*

Reveréndus Dóminus (Lat.) = Eerwaarde heer. Titel voor geestelijken in het algemeen; afkorting R. D. Correspondeert aan het Duitsche „Hoch-

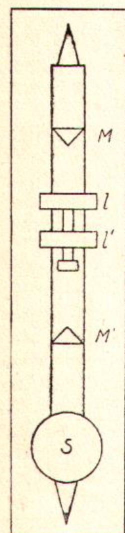
würden"; en aan het Engelsche Reverend (afk. Rev. of Revd.), terwijl in de laatste taal Very Rev. voor een deken, Right Rev. voor een bisschop, Most Rev. voor een aartsbisschop de titel is. *C. Brouwer.*

Reversibel (scheik.) of omkeerbaar noemt men een reactie, wanneer deze in twee tegengestelde richtingen verloopen kan (→ Omkeerbare reacties). In de colloidchemie spreekt men van een reversibel sol, wanneer dit na indrogen of indampen door toevoeging van het dispersiemiddel weer in colloidale oplossing gebracht kan worden. *A. Claassen.*

Reversible (textiel) beteekent in het algemeen een stof met verschillende boven- en onderzijde. Speciaal is het een katoenen voering- of damesstof met meestal grijze boven- en zwarte onderzijde.

Reversie (biologie), het weer te voorschijn treden van een zgn. ancestrale eigenschap. Door het kruisen van twee bepaalde witte reukerwtrassen bijv. kan men opnieuw een paars ras bekomen.

Reversieslinger van Kater, een in de geodesie veel gebruikt toestel om g, de versnelling der zwaartekracht, te bepalen. Van den reversieslinger kan men gemakkelijk de lengte l bepalen, die men voor de toepassing der slingerformule $g = \frac{4\pi^2 l}{t^2}$ moet kennen. Bij een gewonen slinger is de bepaling dier lengte, ook wel mathematische slingerlengte genoemd in tegenstelling met de werkelijke, zeer lastig. De r. bestaat uit een metalen staaf met twee evenwijdige messen M en M', die in haar symmetrievlak liggen. Om zeker te zijn, dat het zwaartepunt niet juist op het midden van den afstand der twee messen ligt, wordt aan een der uiteinden van den r. een metalen schijf S geplaatst. Twee loopgewichten, l en l', kunnen over de metalen staaf glijden en vastgezet worden door een schroef; zij laten toe het zwaartepunt van den r. een weinig te verplaatsen. Men laat het toestel achtereenvolgens om de twee messen slingeren, en door de plaats der loopgewichten te wijzigen, tast men zoolang tot voor beide slingeringen de slingertijd even groot is. De mathematische slingerlengte is dan gelijk aan den afstand der twee messen. *J. Wouters.*

Reversie-slinger.

Reverskraag, kraag, die met de omgeslagen gedeelten (revers) van een mantel of jas een geheel vormt, doch waarbij duidelijk zichtbaar is, dat kraag en revers afzonderlijk gesneden en bewerkt zijn.

Rèves, gem. in het N. O. van de prov. Henegouwen (XII 176 E3); opp. 1 093 ha, ruim 1 300 inw. (Kath.); landbouw; kerk uit 18e e. (doopvont uit 16e e.); oudheidk. vondsten; verbouwd oud kasteel; heerlijkheid eertijds afhankelijk van Trazegnies.

Révész, Geza, psycholoog. * 9 Dec. 1878 te Siofok (Hongarije). Dr. in de philosophie, Göttingen, 1905. Prof. in de psychologie aan de Gemeente-universiteit te Amsterdam. Maakte vooral studie van de gehoorswaarneming, van de muzikale begaafdheid en van de psychologie van het bedrijfsleven.

Werken: o.a. Zur Grundlegung der Tonpsychologie (1913); Psychologie van het Bedrijfsleven (1930). Hij geeft uit: Acta Psychologica. *W. Willems.*

Revindicatie of terugvordering, in België meer gangbare naam voor → reclame (zie aldaar, kol. 457). → Rei vindicatio.

Revinien (geol.), onderafdeeling van het Cambrium in de Ardennen.

Revinien kwartsiet, een grofkorrelig, grijzig gesteente, veelal met kwartsbanden in het Ned. rivier-Diluvium en zoodoende in tuingrind.

Revisie, 1° (typogr.) drukproef, getrokken ter nadere contrôle van reeds gecorrigeerd zetsel.

2° Revisie in strafzaken (Ned. recht) is de herziening van arresten en vonnissen; kan plaats hebben op tweeërlei grond: 1° dat bij meerdere arresten of vonnissen bewezenverklaringen zijn uitgesproken, die niet zijn overeen te brengen; 2° dat later omstandigheden aan het licht komen, die, waren zij eerder gebleken, zouden hebben geleid tot vrijspraak, ontslag van rechtsvervolging, niet-ontvankelijkverklaring van het Openbaar Ministerie of toepasselijkverklaring eener minder zware strafbepaling. Aanvraag om r. wordt ingediend bij den Hoogen Raad. In het eerste geval verwijst deze de zaak naar een gerechtshof, dat nog niet van de zaak of zaken kennis genomen heeft, indien hij de aanvraag gegrond acht, onder vernietiging der bestreden arresten en/of vonnissen; in het tweede geval wordt eerst nog een onderzoek ingesteld, waarna gelijke verwijzing kan volgen.

Voor Belg. recht, zie → Herziening. *Kleene.*

Revisie in burgerlijke zaken is een rechtsmiddel, waardoor → partijen kunnen opkomen tegen een vonnis, door den → Hoogen Raad in eersten aanleg gewezen. Het geschil wordt dan door dit college opnieuw behandeld, terwijl het is samengesteld uit 7 leden, waaronder ook de 5, die in eersten aanleg hebben geoordeeld. De r. wordt geregeld in de art. 359-375 van het W.v.B.Rv. *v. d. Kamp.*

Revisionisme, naam eener beweging onder de socialisten, waarbij op verwerping van het doctrinaire der marxistische theorieën en op herziening van het Erfurter Program wordt aangedrongen. De naam is afkomstig van het werk van Alfred Nossig: Revision des Sozialismus (1901). De wetenschappelijke uiteenzetting leverde → Bernstein in een reeks artikelen in het tijdschrift: Die Neue Zeit (1896) en in zijn boek: Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgabe der Sozialdemokratie (1899). Later stichtte hij het tijdschrift: Sozialistische Monatshefte. De revisionisten bleven zich op Marx beroepen, doch zij waren tegen de direct revolutionnaire en vóór de parlementaire actie. In Ned. ging de S.D.A.P. sterk in revisionistische richting, hetgeen leidde tot uitstooting van Wijnkoop, Ceton en van Ravesteijn. In andere landen waren o.a. voorstanders van het revisionisme: in Frankrijk Jaurès, in Italië Turati en Bissolati, in België Anseele.

Lit.: Diepenhorst, Leerb. v. d. Economie (I 1934); Aengenent, Leerb. d. Sociologie (1931). *Borret.*

Revius, Jacobus, Prot. theoloog en dichter. * Nov. 1586 te Deventer, † 15 Nov. 1658. Student te Leiden 1604. Predikant te Zeddam, Winterswijk en ten slotte te Deventer. In 1641 regent van het Statencollege te Leiden. Predikant-dichter, die godsdienst en poëzie in leven en werken samenbracht en in evenwicht hield zonder aan een van beide te kort te doen. Hij neemt als poëet onder onze 17e-eeuwsche grooten met zijn Over-Ysselsche Sangen en Dichten (1630) een eigen plaats in. Zijn dichtwerk is grootsch, muzikaal en zuiver, terwijl zijn talent bijzonder is door zijn streven en rijk door zijn kennen. Voor alles klinkt erin het „Richt U tot God" en overal is dit dan ook 's dichters

allereerste leuze en wil hij God den Heer met zijn werk dienen. In de twee boeken van zijn genoemden bundel doorloopt hij de gewijde geschiedenis, terwijl de overige gedichten zijn vaderlandsche poëzie bevatten. Als godgeleerde was hij een vooraanstaand man, als historicus verdienstelijk voor de geschiedenis zijner vaderstad. Gedenksteen in de Groote Kerk te Deventer.

J. Revius.

Uitg.: Over-Ysselsche Sangen en Dichten, ed. Dr. W. A. P. Smit (2 dln. 1930 '35). — Lit.: Kalff, Gesch. der Ned. Lett. (IV, 403); Te Winkel, Ontwikkelingsgang ([2]IV, 71); Brugmans, Nieuw Ned. biogr. Wbk. (VI, 1174); Posthumus Meyjes, J. R. (1895); W. A. P. Smit, De Dichter R. (1928); P. v. Valkenhoff, De gouden Tak (1937, 46). *Vermeeren.*

Revolutie, → Opstand.

Revolutiebouw. De sterke bevolkingsvermeerdering der West-Eur. groote steden na 1850, als gevolg van hygiënische (bevolkingsvermeerdering) en economische (trek naar de groote stad) factoren, heeft geleid tot het ontstaan van speculatiebouw van woonhuizen. Deze werden nl. niet meer opgericht op bestelling van den toekomstigen bewoner, doch door een ondernemer, om ze later aan nog onbekende gegadigden te verhuren. De neiging eenerzijds de rentabiliteit zoo hoog mogelijk op te voeren door den prijs te drukken ten koste van de kwaliteit van het bouwwerk, anderzijds het gebrek aan een voldoend aantal geschoolde arbeiders, mede een gevolg van het algemeene verval van het handwerk in deze periode, heeft geleid tot zeer slechte en slordig afgewerkte huizen. Deze bouwwijze wordt bestempeld met den naam revolutiebouw. Voorbeelden ervan vertoonen alle grootestadswijken, vooral de volkswijken, uit deze periode.

De r. heeft aanleiding gegeven tot het ontstaan van een intensief gemeentelijk bouw- en woningtoezicht. Overwonnen is het verschijnsel op het oogenblik echter nog geenszins. *v. Embden.*

Revolution, The Glorious. Aldus wordt gewoonlijk in de traditioneele Eng. geschiedenis genoemd de groote omwenteling van 1688-'89, waarbij de Kath. koning Jacob II uit het huis Stuart van den troon werd gestooten door zijn schoonzoon, den Ned. stadhouder prins Willem III van Oranje, en waarna deze met zijn gemalin Maria werden gekroond tot koning en koningin van Engeland. *v. Gorkom.*

Revolver, repeteer-vuistvuurwapen, waarin de munitie in een om zijn lengteas draaienden (Eng.: to revolve) cylinder achter den loop wordt gebracht. → Handvuurwapenen.

Revolving credi(e)t (< Eng. to revolve = omdraaien) (handelsecon.), crediet, gebruikelijk in den overzeeschen handel en ontleend aan de Eng. bankpraktijk. De banken financieren hierbij den import van haar cliënten doorloopend tot een maximaal bedrag, waarbij de omslachtige formaliteit van een voortdurend hernieuwde aanvrage om crediet vervalt. Het crediet wordt hierbij automatisch vernieuwd, in tegenstelling met de gewone zgn. afloopende credieten, die op een bepaalden datum eindigen. Men kan het r. c. nog onderscheiden in cumulatief en niet-cumulatief crediet. In het eerste geval mag het niet opgenomen bedrag van een vorigen termijn nog nadien worden gebruikt, in het tweede geval niet.

Lit.: M. van Overeem, Organisatie en Techniek van den Handel (II 1933); W. F. Spalding, Banker's Credits (1923); Wilbert Ward, American commercial credits (1922). *Snel.*

Revue (Fr. revoir = herzien), **1°** vertooning bij wijze van tooneel van los aaneengeregen tafereelen met één hoofdgedachte, vroolijk, met toespelingen op actueele (vaak plaatselijke) gebeurtenissen, satyriek, afwisselend, met veel praal van décor en costumeering, ballet en zang. Het genre dateert pas van deze eeuw. Een bekend Nederlandsch revue-kunstenaar is Buziau. *v. d. Eerenbeemt.*

2° Een Fransch soort tijdschriften, waarin artikelen over alle terreinen van cultureel en politiek leven voorkomen. Voorb.: Nouvelle Revue critique, Revue des deux Mondes, e.d. Komt overeen met de Eng. review.

Revue des Lectures, → Lectuurgids.

Rewbell, Jean François, Fr. jurist. * 8 Oct. 1747 te Colmar, † 23 Nov. 1807 aldaar. Lid van de Constituante en van de Nationale Conventie, waar hij voor den dood van Lodewijk XVI stemde. In 1795 bracht R. met Siéyès het Haagsch verdrag tot stand. Later vormde hij in het Directoire met Barras en La Réveillière Lépeaux het driemanschap, dat door den staatsgreep van 18 Fructidor de Jacobijnenpolitiek handhaafde. Na den staatsgreep van Napoleon op 18 → Brumaire moest hij zich uit de politiek terugtrekken. *V. Claassen.*

Rewijck, Erhardt, Utrechtsch schilder, die als gezel van Bernard van Breidenbach in 1483-'84 een bedevaart deed naar het H. Land en er de beschrijving van uitgaf als Die heylighe Bevaerden tot dat heilighe Grafft in Jherusalem: het oudst gedrukte reisboek, 1488 te Mentz. Hij voorzag het werk met platen van zijn hand. *V. Mierlo.*

Rexbeweging, → Rexisme.

Rexisme, politieke beweging, ca. 1934 in België ontstaan onder de leiding van Léon Degrelle (* 1905). Rex was aanvankelijk de naam van den uitgeversdienst van het A. C. J. B., de Katholieke Belgische jeugdorganisatie. Het bestuur van dien dienst was aan Degrelle opgedragen. Aanvankelijk stelde deze zijn onmiskenbare talenten van polemist en redenaar ten dienste van het Christus-Koning-ideaal (vandaar de naam Rex). Langzamerhand echter helde hij naar de politiek over, scheidde zich van het A. C. J. B., dat op zuiver godsdienstig terrein wenschte te blijven, kwam in Nov. 1934 in openlijk verzet tegen den conservatieven vleugel van de Kath. staatspartij en nam als afzonderlijke groepeering deel aan de wetgevende verkiezingen van 1936. De Rexisten bekwamen ongeveer 275 000 stemmen en 21 zetels, wat terecht als een groot succes werd gevierd. Hoewel in vele opzichten nog weinig afgelijnd, kan het programma van de nieuwe partij als volgt samengevat worden: strijd tegen de politieke partijen en hun corruptie, erkenning van de rechten der natuurlijke groepeeringen, als daar zijn: huisgezin,

beroepsorganismen, staat, oplossing van het taalvraagstuk door toekenning van gelijke rechten aan Vlamingen en Walen in het kader van den Belg. staat, gelijkheid in feite en in rechte van het Kath. vrij onderwijs en de staatsscholen. Een intense propaganda met massa-vergaderingen en aanklachten wegens corruptie tegen vooraanstaande persoonlijkheden uit de politieke sferen moet het rexistisch ideaal overal doen doordringen. Meer dan eens hebben de bisschoppen voor de gevaren en gevolgen van het onstuimig Rexisme gewaarschuwd.

Lit.: Jean Denis, Bases doctrinales de Rex (1936); Marcel Laloire, La Mystique et la Doctrine de Rex (in: La Vie intellectuelle, Febr. 1937). *De Schaepdrijver.*

Rexpoede, andere spelling voor → Rekspoede.

Rey, Jacobus Herklaas De la, → De la Rey.

Reyd, Everard van, geschiedschrijver. * 1550 te Deventer, † 25 Febr. 1602 te Leeuwarden. Vluchtte 1567 naar Duitschland; werd in 1584 raad van den Frieschen stadhouder Willem Lodewijk. Geruimen tijd na zijn dood werd zijn „Historie der Nederlandscher Oorlogen, begin ende voortganck tot den jare 1601" uitgegeven (Arnhem 1626), waarin zijn eigen tijd (van 1583 af) breedvoerig wordt verhaald. Een rijke en belangrijke bron, waarin hij uit eigen aanschouwing veel over Maurits' oorlogen geeft en waarvoor hij over tal van staatsstukken beschikte. Gloeiend van haat tegen Spanje en Spaanschgezinden, schrijft hij niet „sine ira". Hofredenaar van Maurits en Willem Lodewijk. *J. D. M. Cornelissen.*

Reijen, kerkdorp in de N. Brab. gem. → Gilze c.a. (XVIII 633 E2).

Reygersbergh, → Jan Reygersbergh van Cortgene.

Reykjanes, Z. W. schiereiland van IJsland, bijna geheel uit lava opgebouwd. Op de talrijke spleten staan rijen kraters. Veel schildvulkanen en solfataren. Het water der rivieren verdwijnt in spleten en holen en komt in groote bronnen aan de kust te voorschijn. De hooge deelen hebben geen plantengroei, de lagere zijn bezet met heide en struiken. *fr. Stanislaus.*

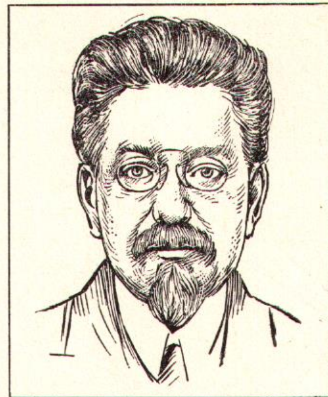
Reykjavik, hoofdstad van IJsland, gelegen in het Z.W. aan de Faxafjördr; ca. 25 300 inw. (ca. 150 Kath.). Geestelijk centrum van het land: Kath. en Luth. bisschop, univ. met 4 faculteiten, landsbibliotheek, rijksarchief, nationaal museum. In R. vergadert het Althing. Het is de voornaamste haven- en handelsstad van IJsland; scheepvaartverkeer in 1932: 239 schepen met 205 000 N.R.T. Industrie van levensmiddelen, houtindustrie, zouten en drogen van visch. Visscherij is het voornaamste middel van bestaan. De stad breidt zich snel uit: in 1801 307 inw., in 1880 2 600. Kath. kerk en St. Jozefshospitaal. *fr. Stanislaus.*

Reymerstok, dorp (parochie) in de Limb. gem. → Gulpen (XVI 448 C5).

Reymerswael, Jan van, Minderbroeder van de Keulsche provincie, die eenigen tijd te Antwerpen heeft verbleven, schrijver van het diep gevoelde consolatie-boek Der Sondaren Troest (Antwerpen 1492).

Lit.: W. Schmitz O.F.M., Het aandeel der Minderbroeders in de Middeleeuwse lit. (1937, 33).

Reymont, Wladyslaw Stanislaw, Poolsch episch schrijver. * 7 Mei 1867 te Kobiele Wielkie, † 5 Dec. 1925 te Warschau. Verwierf 1924 den Nobelprijs voor letterk. R. was een schrijver van zeer groot talent en muntte vooral uit door zijn natuur- en karakterbeschrijvingen; hij streed voor verbetering van sociale toestanden; hij was zeer geloovig. Zijn belangrijkste werken zijn in vele talen vertaald.

W. S. Reymont.

Werken: De Comedianten (1896); Het beloofde land (1899); De boeren (4 dln. 1902-1909); Het Jaar 1795 (1918); De opstand (1924). — Lit.: J. Lorentowicz, Essai sur l'oeuvre de R. (1924); Wojciechowski, Poolsche Letterkunde (Poolsch, 1930). *v. Son.*

Reynaud, Louis, Fransch Germanist, gespecialiseerd in vraagstukken rakende het Fransch-Duitsch comparatisme. * 1876. Hoogleeraar te Clermont-Ferrand.

Voorn. werken: Lenau (1904); Les origines de l'influence française en Allemagne (1913); L'influence allemande en France au 18e et 19e s. (1923); Les origines anglo-germ. du romantisme (1926).

Reyneke van Stuwe, 1° Jacqueline Pierrette (pseud. Eline van Stuwe), schrijfster. Geb. te Muntok. Redactrice van de Hollandsche Lelie en de Haagsche Vrouwenkroniek. Schrijfster van diverse (vrouwen)romans zonder veel waarde. Evenals het werk van Jeanne Reyneke van Stuwe van beteekenis als specimen voor de vrouwenroman na tachtig.

Voorn. werken: Schaakmat (1915); In de Nevelen (2 dln. 1923); De Wisselingen van het Lot (1925); Hotel De Residentie (1930). *Vermeeren.*

2° Jeanne, letterkundige; echtgenoote van Willem Kloos. * 1 September 1874 te Solo. Schonk een uitgebreid oeuvre, voornamelijk romans uit het Haagsche leven. Zonder van veel beteekenis te zijn blijft haar werk merkwaardig als een specimen van den Ned. vrouwenroman na 1880, ook omdat zij voorgangster van enkele andere damesschrijfsters was.

Voorn. werken: Romans: Hartstocht (1899); Zijden en Keerzijden. Cyclus in 16 dln., waarin: Huize ter Aar (1905); Het leege Leven (1906). Een andere serie is: Van Vrouwenleven (6 dln.). Verder: In den klaren Dag (1932); Gevangenen (1933); 's Menschen Vijand (1934). Poëzie: Impressies, Sonnetten en Verzen (1898); Verzen (1900). Drama: Judith (1903). — Lit.: Robbers, De Ned. Lit. na 1880 (1927); A. Haighton (in: De nieuwe Gids, 1929); A. H. M. Romein Verschoor, Vrouwenspiegel (^{2}1936). *Vermeeren.*

Reynolds, sir Joshua, Eng. portretschilder. * 16 Juli 1723 te Plympton, † 23 Febr. 1792 te Londen. Leerling van Thomas Hudson. Bezocht Italië, Frankrijk, Vlaanderen, Holland en kwam onder invloed der groote schilders van den Barok (Rembrandt). Werd in 1768 de eerste president van de Royal Academy en als zoodanig in den adelstand verheven. In 1784 werd hij de opvolger van Ramsay als hofschilder. R. bezat zelf een verzameling van schilderijen en heeft ook een letterkundig oeuvre nagelaten, dat bestaat uit toespraken, gericht tot de Royal Acad., en de indrukken van zijn reizen. Beroemd is R. door zijn portretten van personen uit de hoogste kringen, die als kleurrijke verschijningen

zijn opgevat, daarbij zeer bevallig van compositie zijn en levendig geobserveerd (zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 497 in dl. XII). Warm en broeierig zijn de kleuren dezer werken, waarvan de beste tusschen 1776 en 1792 ontstaan zijn. R. heeft ook fraaie kinderportretten gemaakt, zooals de Strawberry Girl (Wallace Coll.) en Innocence (Nation. Gall.). Mooie voorbeelden van R.'s portretkunst bevinden zich in de Eng. musea en in vele particuliere collecties in Engeland. Vele zijner portretten zijn gecopieerd als zwartekunstprenten (mezzotint).

L i t.: W. Armstrong, Sir J. R. (1905); A. Dayot, R. peintre et esthéticien (1931). *Korevaar-Hesseling.*

Reynvisch, J o a n n e s, Minderbroeder. † 23 Jan. 1545 te Mechelen. Was prov. overste, toen de Ned. kloosters als eigen prov. van de Duitsche werden afgescheiden in 1529. Bekend predikant tegen de Hervorming, o.a. te Utrecht. *v. d. Borne.*

L i t.: Collect. Francisc. Neerl. (II 1931, 183 vlg.).

Reypens, L é o n c e, Jezuïet, Vlaamsch schrijver en dichter. * 26 Febr. 1884 te Mortsel. Promoveerde in de Germ. philologie te Leuven, publiceerde talrijke bijdragen tot de geschiedenis van de Ned. ascetische mystieke letterkunde. Schreef ook doorvoelde en verzorgde gewijde poëzie. *A. Boon.*

W e r k e n: Beatrijs van Nazareth, Seven Manieren van Minnen (met P. Van Mierlo, 1926); Ruusbroec (1926); Ruusbroec, Licht- en Liefdebloemen (1926). V e r z e n: Gewijde Bloei (1921); Liederen van Moeder (1924); Berchmans-sonnetten (1925). P r o z a: Christusuren (3 dln. 1921, '24, '31; onder pseud. Theophilus).

Reyphins, L o u i s A u g u s t i n, Belg. voltairiaansch rechtsgeleerde. * 22 Nov. 1767 te Rousbrugge, † 26 Jan. 1838 te Brussel. Was aanhanger der Vonckisten; 11 Sept. 1815 lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal der Nederlanden; had een groot aandeel in de besprekingen en nam het herhaaldelijk op voor de liberale idee. Uit godsdiensthaat en om den terugkeer van het oud régime te beletten nam hij het in 1825 openlijk voor Willem I op; hij werd raadsheer van den koning en volgde hem trouw; alleen met het invoeren van het Nederlandsch in Vlaamsch België was hij niet accoord. Hij werd voorzitter der Tweede Kamer en vergezelde in Oct. 1830 als raadsheer den Prins van Oranje naar Antwerpen. *Uytterhoeven.*

Rf, → Rinforzando.

Rh, in de s c h e i k u n d e het symbool voor het element rhodium (→ Platinametalen).

Rhabanus Maurus, → Hrabanus Maurus.

Rhabarber, andere spelling voor → rabarber.

Rhabdas, N i c o l a a s, Grieksch wiskundige, 14e eeuw. Schrijver van brieven over arithmetica en uitgever van een werk van Planudes over Indische rekenkunde.

Rhachitis, → Rachitis.

Rhadamanthys (G r. m y t h.), zoon van Zeus; broeder van Minos. Na zijn aardsche leven werd hij, zooals Homerus vertelt, naar het Elysium verplaatst. Bij lateren is hij met Minos en Aeacus rechter in de onderwereld.

Rhaeticus, Lat. naam van den wiskundige G e o r g J o a c h i m v o n L a u c h e n. * 16 Febr. 1514 te Feldkirch, Vorarlberg (Rhaetica), † 4 Dec. 1576 te Kaschau (Hong.). Hoogleeraar te Wittenberg en Leipzig. Hij verzorgde den druk van het werk van Copernicus en stelde goniometrische tafels samen.

Rhaetisch, → Raeto-Romaansch.

Rhamnaceae, → Wegedoornachtigen.

Rhamphorhynchus, → Kringende dieren.

Rhangabé, → Rangabes.

Rhapsoden (waarsch. ⟨ Gr. rhaptein = naaien; ooidè = zang; dus: die zangen aaneennaait), in de Oud-Grieksche lit. de benaming van de rondreizende voordragers van de epische poëzie, gebeurlijk zelf dichters. Nog in de 4e eeuw v. Chr. traden zij op bij de nationaal-Grieksche feesten, o.m. te Olympia en te Athene op de Panathenaeën. In zijn dialoog Io steekt Plato den draak met den r. Io en dus met de r. in het algemeen. *V. Pottelbergh.*

Rhapsodie, muziekvorm: phantasie op volksliederen of dansmelodieën. Vgl. → Rhapsoden.

Rhat of G h a t, oasengroep in Z.W. Tripolitanië (I 536 E2); belangrijk karavaansnijpunt.

Rhät, → Trias.

Rhazes (Aboe Bekr Moehammed Ben Zakaraijja el-Razi), beroemdste Arabische geneeskundige practicien. * 850 te Raj in Perzië (vandaar el-Razi), † 923 of 932 te Raj of Bagdad. Studeerde eerst wijsbegeerte en muziek, op 30-jarigen leeftijd geneeskunde; werd ziekenhuisdirecteur en hofarts. Belangrijkste werken Contineus, Almansor, en een boek over pokken en mazelen. Hij munt uit door zelfstandige waarneming en ziektebeschrijving.

L i t.: Choulant, Geschichte etc.; Leclerc, Histoire de la médecine arabe. *Schlichting.*

Rhea, de vijfde satelliet van Saturnus, ontdekt door Cassini in 1672. De gemiddelde afstand tot Saturnus bedraagt 535 000 km, de omloopstijd 4,5175 dagen. De helderheid is die van een ster van de tiende grootte. De middellijn is ong. 2 000 km, ruim de helft van de maanmiddellijn. *de Kort.*

Rhea Silvia, → Rea Silvia.

Rheden, gem. en dorp in de prov. Gelderland, in het Z. O. van de Veluwe aan den linkeroever van den IJsel (XI 512 E 3-4). Omvat tevens de dorpen Dieren, Ellecom, Velp, De Steeg, Laag-Soeren en Spankeren. Opp. 8 866 ha; ca. 27 000 inw. (ruim 58% Ned. Herv., 20% Kath., 8% Geref.; 4% andere kerkgen. en bijna 10% zonder godsdienst). Middelen van bestaan: landbouw, veeteelt en bloemkweekerij; langs den IJsel diverse steenfabrieken. Industrie goed ontwikkeld, plaatselijk verschillend. Pensionwezen in alle plaatsen, gunstig gelegen aan den spoorweg en straatweg Arnhem—Zutphen. Het meest Zuidelijke en grootste dorp is Velp (12 600 inw.), vnl. villaplaats en pensionwezen. Meer naar het N. het gehucht Worth Rheden (1 050 inw.). Rheden (3 900 inw.) met betonfabriek en motorenfabriek; De Steeg (1 000 inw.), zetel van het gemeentebestuur, bekend vacantieoord; Ellecom (1 000 inw.) en verder Dieren (5 900 inw.), centrum van land- en scheepvaartverkeer; het Apeldoornsch kanaal mondt hier met een drietrapssluis uit in den IJsel (niveauverschil 9,5 m). Industrie: o.a. rijwielen (Gazelle), emaille, leder, sigaren en timmerfabriek. Spoorlijn naar Apeldoorn. Ten N. van Dieren Laag-Soeren (450 inw.) met geneesk. badinrichting, en Spankeren (550 inw.). Als belangrijkste natuurmonumenten en bezienswaardigheden zijn te noemen: het Nationaal Natuurpark aan den Veluwezoom in bezit van de Ver. tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland, t.w. „Hagenau" (zie afbeelding 5 op de plaat t/o kolom 304 in deel XVIII), „Rhederoord", „Onzalige bosschen", „Rhedersche en Worth-Rhedersche heide", „Herikhuizen" en „Beekhuizen". Verder de Middachter Allee en tuin van het kasteel Middachten; het Natuur- en Oudheidkundig Museum voor den Veluwezoom te Velp, waar

ook de oude Romaansche kerk met toren (12e e.). Van de Ned. Herv. kerk te Rheden dateert de toren uit 1100, de kerk uit de 15e e. Tot de hoogste punten van het sterk geaccidenteerde gebied behooren de Zijpenberg (104 m), Rouwersberg (100 m) en Carolinenberg (67 m). Het geheel vormt een prachtig Glaciaal erosielandschap.

L i t.: Rheden en Rosendaal (uitg. V.V.V. Rheden); Verslag Gemeente Rheden. *Heijs.*

Rhegius (eigenlijk R i e g e r), U r b a n u s, Luth. reformator. * Mei 1489 te Langenargen, † 27 Mei 1541 te Celle. Priester sedert 1519. Hij liep in 1521 naar Luther over, werd als dompredikant in Augsburg ontslagen, en huwde in 1526. Na zijn verdrijving uit Augsburg in 1530 op bevel van den keizer werkte hij voor de Reformatie vooral in het hertogdom Lüneburg. Hij liet talrijke geschriften na.

L i t.: Seitz, Die theolog. Entwicklung des U.R. (1898); id., Die Theologie des U.R. (1898). *Wachters.*

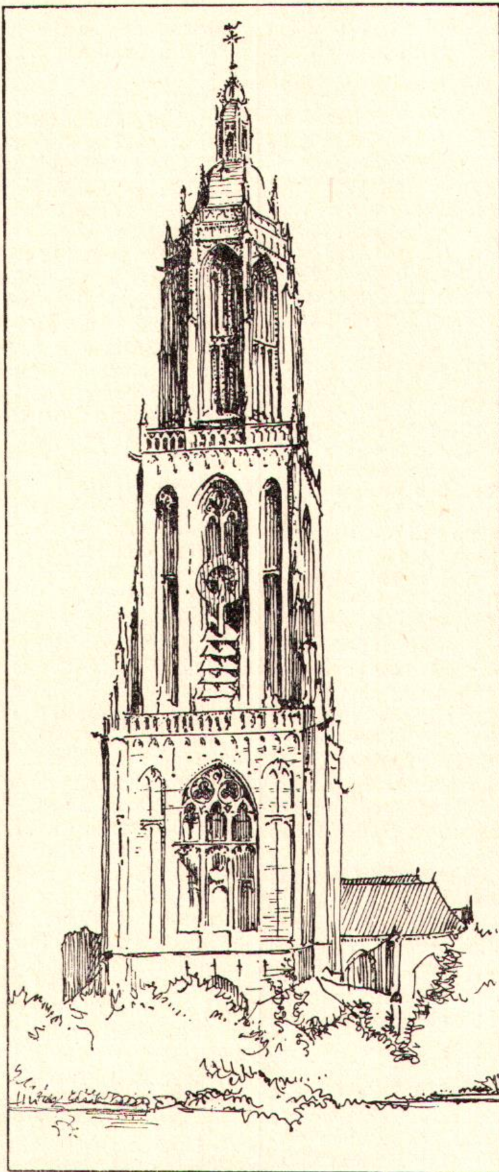
Rheinau bij Schaffhausen, voormalige Benedictijner abdij, gesticht in de 9e eeuw. Het klooster had veel te lijden van de Hongaren (925) en was tijdens de Reformatie den ondergang nabij. In de 17e eeuw zette een periode van nieuwen bloei in, welke tot het einde der 18e eeuw voortduurde. P. M. Hohenbaum van der Meer (1718-'95) werd de Zwitsersche Mabillon genoemd. De kantonale regeering van Zürich hief de abdij in 1862 op. *Th. Heijman.*

Rheinberger, J o s e p h, muziektheoreticus en componist. * 17 Maart 1839 te Vaduz (Lichtenstein), † 25 Nov. 1901 te München, waar hij leeraar aan de Muziekschool was.

W e r k e n: o.a. Akadem. Festouverture; pianoconcert; kamermuziek; 20 orgelsonates; 2 orgelconcerten; opera's: Die Sieben Raben (1869), Des Türmers Töchterlein (1873); de legende Christophorus; 12 missen; 3 requiems; motetten. — L i t.: Th. Kroger, J. R. (1916), H. Groce, The organ works of R. ([2]1932).

Rheine, stad in Westfalen, Pruisen, aan den rechteroever van de Eems (IX 576 B2). Ca. 31 700 inw. 83% Kath.). Textiel- (katoen) en machinefabrieken. Got. Dionysiuskirche (1484), Antoniusbasiliek (1905).

Rheingau, het deel van het stroomgebied van den Rijn van Bieberich tot Bingen (IX 512 B/C 3), gelegen aan den voet van de W. uitloopers van den Taunus. Voornaamste plaatsen: Wiesbaden en Rüdesheim. Vruchtbaar gebied (veel wijnbouw, groenteteelt), met druk vreemdelingenbezoek.

Rhenen. Cuneratoren.

Rheinische Missionsgesellschaft, Protestantsch missiegenootschap, ontstaan in 1828 uit een aantal in de Rijnprovincie bestaande vereenigingen. Werkt ook in Ned.-Indië in de Bataklanden (in 1936: 368 535 Christenen, 576 scholen met 41 300 leerl. en 652 leerkrachten, 60 Bataksche geestelijken), vanwaaruit de Batakkerk zending uitoefent o.a. in Atjeh en Tapanoeli. Verder op Nias (113 291), de Mentaweieilanden (1 554) en Enggano (2 à 300). De vereeniging ondervindt de laatste jaren groote moeilijkheden op financieel gebied ten gevolge van de toestanden in Duitschland. *Olthof.*

Rhenaniaphosphaat, → Phosphaten.

Rhené-Baton (eigenl.: René Baton), componist en dirigent. * 5 Sept. 1879 te Courseulles s. Mer. Hij was o.a. tweede dirigent der Lamoureux-concerten. Fijnzinnig componist.

V o o r n. w e r k e n: pianosuites: En Languedoc, En Bretagne; orkest: Fresques antiques; kamermuziek; 60 liederen; een opera.

Rhenen, gem. in het Z.O. van de prov. Utrecht, aan den Rijn en daarnaar genoemd, omvattend o.a. de stad R., verder een gedeelte van het dorp Elst en Achterberg. Opp. 4 393 ha, 8 323 inw. (1 Jan. 1937), bijna 80% Ned. Herv., enkele Kath. Bodem: Diluviaal zand en wat klei. Een bekende verheffing is de Heimen- of Grebbeberg (tot 53,4 m) met de „Steenen tafel" van koning Frederik van de Palts. De stad ligt gunstig voor het verkeer, aan den Rijn, de tramlijn Utrecht —Arnhem en de spoorlijn Amersfoort—Kesteren. Landbouw, veeteelt en industrie van steen, sigaren en kokosmatten. De tabaksbouw beteekent weinig

meer. R. is een zeer oud stadje. De Cunerakerk met haar zeer mooien toren van ca. 1500 behoort sinds de 16e eeuw aan de Hervormden. Vóórdien was R. een bedevaartsplaats. In de 17e eeuw had Frederik van de Palts er een „Koningshuis", dat echter in 1812 is afgebrand. Het stadhuis dateert in zijn huidigen vorm van 1738. Te R. is een bekend dierenpark. *Akveld.*

Rhenium, chemisch element, metaal, teeken Re, atoomgewicht 186,31, rangnummer 75, in de 7e kolom van het → periodiek systeem thuishoorend, daarin met mangaan en masurium (?) een natuurlijke familie vormend, het dwimangaan van Mendelejew. R. smelt bij 3 440° C, heeft soortelijk gewicht 20,53 en vormt stabiele verbindingen, waarin het bij voorkeur zes- of zevenwaardig is, bijv. het kaliumperrhenaat, $KReO_4$. R. werd in 1924 door het echtpaar Noddack-Tacke ontdekt in platina-ertsen, later ook in grootere hoeveelheid in molybdenieten aangetroffen. De ontdekkers meenden tezelfder tijd ook nog een tweede element gevonden te hebben, het masurium (de elementen werden genoemd naar den Rijn, Lat. Rhenus, en de Masoerische meren, symbolen van de West- en Oostgrens van Duitschland); later onderzoek maakt het echter waarschijnlijk, dat het bestaan van dit tweede element nadere bevestiging behoeft. *Zernike.*

Rheobase heet de electr. stroomsterkte, die nog juist in staat is een prikkeling van spier of zenuw op te wekken (→ Chronaxie).

Rheotaxis, beweging van vrij levende organismen in of tegen de richting van stroomend water. Zoo bewegen zich de plasmodiën van slijmzwammen tegen stroomend water in (positieve r.), terwijl zij op lateren leeftijd, wanneer zij sporangiën gaan vormen, hun beweging omkeeren (negatieve r.). Van **rheotropie** spreekt men, wanneer men te maken heeft met deelen van planten, waarvan de groeirichting bepaald wordt door de richting van het stroomende water bijv. maïswortels, die in de stroomrichting groeien. *Melsen.*

Rheotropie, → Rheotaxis.

Rhesus, volgens de Gr. sage koning van Thracië, die den Trojanen te hulp kwam. Hij werd echter door Diomedes en Ulysses gedood.

Rhetisch schrift, → Raetisch schrift.

Rhetorica in de Oudheid. De welsprekendheid als **leerbare kunst** werd door → Corax en Tisias in Sicilië in het leven geroepen en door de Sophisten, in het bijzonder door Gorgias, in de 5e eeuw v. Chr. over geheel G r i e k e n l a n d, vnl. te Athene, verspreid. Van Gorgias komen de indeeling in politieke, gerechtelijke en epideiktische of feestrede, alsook de regeling der kunst tot in haar onderdeelen. De sophistiek koppelde de r. aan de vorming van den toekomstigen leider; Aristoteles vat de r. op als onderdeel van de wijsbegeerte, een standpunt, waartegen Plato scherp had gereageerd, maar dat door nagenoeg alle wijsgeerige scholen (niet door Epicurus) werd gehuldigd. Met de politieke vrijheid verdwijnt echter ook de levende r., maar vele centra krijgen hun rhetorenschool (beroemd die van Apollonius en Molon te Rhodos) en de r. is de bekroning van alle hoogere vorming. Aldus doordringt de r. hoe langer hoe meer alle letterkundige genres der post-Klassieke, ook der Christelijke literatuur (op enkele uitzonderingen na, bijv. Polybius), waarbij over het algemeen het Atticisme de bovenhand had op het → Asianisme. Van de 2e eeuw af is de rhetor, hetzij hij een eigen school leidt (zoo o.m. Libanius), hetzij hij met zijn pronkredenen rondreist (zoo onder meer Aelius Aristides), een zeer gevierde, door magistraten en keizers hoog vereerde persoonlijkheid.

R o m e. In de laatste eeuwen van de Republiek komen de leidende figuren onder Griekschen, hetzij Asianistischen, hetzij Atticistischen invloed. De invloed van Cicero, die in feite tot de twee richtingen behoort, heeft de voorgaande werken doen verloren gaan. Quintilianus is hier met Cicero de groote theoreticus. Met het verlies der politieke vrijheid in den keizertijd ontaardde de Lat. r. vaak tot holle declamatie, maar beïnvloedde sterk de latere, ook de Christelijke, literatuur.

L i t.: Volkmann, Die Rhetorik d. Griechen u. Römer ([3]1901); Blass, Die Attische Beredsamkeit (4 dln. [2]1887-'98); Norden, Die Antike Kunstprosa (2 dln. [3]1923). *V. Pottelbergh.*

In de **middeleeuwen** werd aan de studie der r. nog steeds groote waarde gehecht; zij was een der leervakken van het trivium, het hooger onderwijs (→ Artes liberales). De **Renaissance** hield haar in eere naar het voorbeeld der Klassieken. Later ging ze buiten de seminaries in de meeste landen als leervak te loor. **Thans** komt er weer meer belangstelling.

Voor a f b e e l d i n g i n d e k u n s t, zie afb. 7 op de pl. t/o kol. 64 in dl. III.

Als **stijlmiddel** komt r. overeen met → pathos, door lyrische, epische en dramatische dichters aangewend. Wanneer dit onecht, opgeschroefd is en tot bombast wordt, dan gebruikt men de woorden rhetoriek en rhetorisch in ongunstigen zin; ze verhouden zich dan tot de echte rhetorica als „dichterlijke taal" tot poëzie. *v. d. Eerenbeemt.*

Rhetoriek, → Rhetorica.

Rhetorische vraag, → Interrogatie.

Rheum, → Rabarber.

Rheumatiek, ziekte van spieren, zenuwen of gewrichten. Naam is afkomstig van Gr. rheuma (= stroom), dus een in het lichaam rondwarende ziekte, met als voornaamste symptomen zwellingen, stofwisselingsstoornis en pijn. De naam rheuma wordt ook toegepast op vele aandoeningen, waar men geen andere oorzaak voor weet dan kouvatten.

Een groot deel van de rheumatische ziekten wordt opgevat als van ontstekingachtigen oorsprong; ook worden zij wel gerekend tot, of in verband gebracht met allergische ziekten. Een groote beteekenis komt toe aan het begrip der focale infectie, d.i. besmetting vanuit ontstekingshaarden in het lichaam zelf: bijv. het adenoïd weefsel in mond en keel, etterhaardjes rondom de tanden enz. Bij recidiveerende r. vermag soms het verwijderen van dgl. haarden verbetering te brengen. In Amerika was een algemeene kruistocht tegen adenoïd weefsel en tandcaries hiervan het gevolg. De acute gewrichtsrheumatiek eischt een snel ingestelde en goed doorgevoerde behandeling, wegens het gevaar van chronisch worden en van blijvende beschadiging van de gewrichten, het hart of andere organen. Tegen de chronische vormen is naast de medicamenteuze therapie de physische therapie met succes werkzaam. In Ned. wordt in de laatste jaren de r.-bestrijding krachtig ter hand genomen, o.a. door het oprichten van consultatie-bureau's, oprichting van een afdeeling van de Ligue intern. contre le Rheumatisme, enz. De prophylaxis ervan bestaat uit het vermijden van vocht, het zoeken naar betere en hygiënischer woning, beroepsverandering, enz. *Mom.*

Rheumine, → Acetosal.

Rheydt, → Gladbach-Rheydt.

Rhianus van Creta, → Aristomenes.

Rhigas, Konstantinos, Grieksch schrijver en patriot. * 1753 te Velestinos (Thessalië), † Mei 1798. Als vurig patriot stichtte hij te Boekarest een geheim genootschap om zijn land van de Turken te bevrijden; won daarvoor ook Oostenrijkers en zelfs Turken (o.a. Pasvan Oglou). Maar hij werd door Oostenrijk aan Turkije uitgeleverd en op weg naar Konstantinopel in den Donau verdronken. *V. Claassen.*

Rhin, naam van twee Fr. departementen in het vroegere Duitsche gebied van den Elzas, nl. Bas-Rhin, 4 786 km², ca. 688 000 inw., hoofdstad Straatsburg, en Haut-Rhin, 3 508 km², ca. 517 000 inw., hoofdstad Calmar.

Rhinanthus, → Ratelaar.

Rhingrave (< Rheingraf), benaming van den zeer wijden kniebroek, die na 1650 mode werd. De beide pijpen werden soms zelfs waarschijnlijk tot een rokje aaneengemaakt, dat over den korten pofbroek gedragen werd. De r. zou door den Rijngraaf Salm het eerst te Versailles gedragen zijn en daaraan zijn naam ontleenen. Vgl. → Kleederdrachten, sub D, 17e e. ; en afb. 33 aldaar. *v. Thienen.*

Rhinitis, neusslijmvliesontsteking. → Neus.

Rhinoceros, Rhinocerotidae. Voor Recente soorten, zie → Neushoorndieren.

Palaeontologie. R. treden voor het eerst op in het Eoceen van Zevenburgen: Prohyracotherium. Uit het Oligoceen is een slanke vorm bekend: Hyracodon, naast meer gedrongen vormen: Baluchitherium. Uit het Mioceen is een neushoorn bekend zonder horens: Aceratherium, en een geslacht met 2 horens: Diceratherium. Van den Pliocenen neushoorn, Ceratorhinus, met twee horens, worden de drie in het Ned. Diluvium resp. jong-Plioceen voorkomende soorten afgeleid, nl. Rhinoceros etruscus, Rh. merckii en Rh. antiquitatis. De eerste twee vormen zijn zeer verwant, Rh. etruscus is de meest primitieve en oudste soort, Rh. merckii is meer gespecialiseerd. Rh. antiquitatis, of de wolharige neushoorn, stamt af van Rh. merckii. Bij laatstgenoemde soort is het neustusschenschot nog maar half verbeend, bij Rh. antiquitatis is dit geheel verbeend en heet tichorhinum. Dit is een voornaam onderscheidingskenmerk tusschen deze Diluviale soorten. *v. d. Geyn.*

Rhinolalia, → Neus.

Rhinolieth is neussteen. → Neus.

Rhinolophidae (hoefijzerneuzen), → Handvleugeligen.

Rhinopharynx is neuskeelholte. Zie → Neus; Neusholte.

Rhinophyma, → Neus (sub Ziekten).

Rhinoscleroom, infectieziekte van den neus, die voorkomt in Oost-Europa en in de tropen. Vaak gaat het proces door tot in keel en luchtpijp; soms wordt het aangezicht aangetast.

Rhinoscopie, onderzoek van den → neus.

Rhinton, Oud-Grieksch comicus, van Syracuse afkomstig, uit de laatste helft der 4e eeuw v. Chr., gevestigd te Tarente. Het oud-Dorisch, geïmproviseerd volksspel, den zgn. Phlyax, inheemsch in Zuid-Italië, heeft hij verheven tot de zgn. hilarotragodia, d.w.z. de parodie van mythen en tragische thema's (zooals Plautus' Amphitruo). Enkele fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

Rhisnes, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 C1), ten N. W. van Namen; ca. 1 300 inw. (vnl. Kath.); opp. 962 ha; landbouw; steen- en marmergroeven. Kasteel-hoeve La Falise (16e eeuw).

Rhizoctonia (Gr., = worteldooder) of lakschurft, een zwamsoort, die alleen maar in myceliumtoestand en als sklerotium (een rusttoestand van het mycelium (→ Hyphen) bekend is, zoodat men niet weet, onder welke klasse van zwammen R. ondergebracht moet worden. Het meest bekend is R. violacea, die klaversoorten, peen, suikerbiet, mangelwortel en aardappel (→ Aardappelparasieten) aantast. R. strobi verwoest in Z. Europa aanplantingen van Weymouthdennen. *Bouman.*

Rhizoïden noemt men wortelachtige deelen van lagere planten tot en met de bladmossen, waar het uitgroeisels van de opperhuidcellen zijn, evenals de wortelharen van de hoogere planten. De r. dienen evenals de wortels voor het opnemen van water en bij autotrophe planten bovendien van de opgeloste voedingszouten. *Bouman.*

Rhizomorphen zijn dikke, meestal gekleurde, ondergrondsche weefselstrengen, bij zwammen, die daardoor ongunstige perioden doorkomen in een rusttoestand.

Rhizoom, → Wortelstok.

Rhizophora, → Mangrove.

Rhizopoda, → Wortelpootigen.

Rhodaanverbindingen (scheik.), organische producten, die de SCN-, rhodaan- of thiocyaangroep bevatten. De voornaamste verbinding is rhodaanammonium of ammoniumthiocyanaat, dat in groote hoeveelheden uit ruw lichtgas wordt gewonnen. Ze vormt het uitgangsproduct voor de bereiding van thioureum, dat voor de bereiding van kleurstoffen en kunstharsen en als versneller bij de verwerking van rubber van belang is. De eenvoudigste r. is H.C.N.S, het thiocyaanzuur of rhodaanwaterstofzuur, waarvan vele zouten, de rhodaniden, en twee reeksen esters bekend zijn. Rhodaankwikzilver begint bij verhitting slangachtige figuren te vertoonen en wordt daarom voor de demonstratie van chemische pharaoslangen gebruikt. *Hoogeveen.*

Rhodanthe, → Roosjes-immortelle.

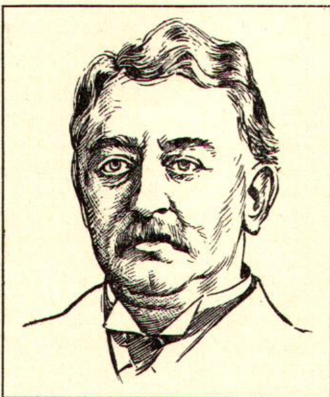
Rhode, dienstmaagd van Maria, de moeder van Joannes Marcus. R. ontving Petrus na diens wonderbare bevrijding uit de gevangenis (Act. 12.13).

Rhode Island, staat in het O. der Ver. St. van N. Amerika (zie kaart → New York). Opp. 2 740 km²; ca. 690 000 inw. R. I. is een van de oudste staten van de V. St., een van de zgn. New-Englandstaten, gesticht in de 17e eeuw. Laag, vlak kustgebied, waar de Narragansettbaai en haar vertakkingen diep in doordringen. Oorspr. landbouwkolonie; thans vnl. industriegebied (vnl. textiel); men is geheel afhankelijk van geïmporteerde grondstoffen. De zeer dichte bevolking leeft bijna geheel in de steden (92%). Textielindustrie, metaalnijverheid en horlogerie. Groote fabrieksplaatsen: Pawtucket, waar in 1791 door Samuel Slater de eerste katoenfabriek in Amerika werd gesticht; Woonsocket en de hoofdstad Providence, waar ook de Kath. bisschop zetelt. *D. Brouwer.*

Rhode-Island Reds, ook wel kort Reds genoemd, een hoenderras in N. Amerika gefokt en vandaar naar Europa geïmporteerd; het is middelzwaar; opvallend is de mooie warmroode kleur der veeren; zij leggen goed, vooral in het 1e jaar, ook in den winter; in het 2e jaar is de leg minder, zij worden dan gemakkelijk vet; eieren lichtbruin van kleur; broedschheid komt vrij veel voor. De fokkerij op kleur is niet gemakkelijk. Zij bezitten een enkelvoudigen kam, soms is deze roze. Het ras is sterk. *Verheij.*

Rhodes, 1° Alexandre de, Jezuïet, missionaris en apostel van Tonkin 1627-'59. * 1591 te Avignon, † 1660 in Perzië. Zijn methode was er vooral op gericht de inlanders zelf te doen medewerken in en verantwoordelijk te stellen voor het missiewerk. Hij gebruikte daartoe een verregaande → aanpassing (zie aldaar, kol. 79), de prediking van het Christendom onder den geleerden stand, en de vorming van ontwikkelde catechisten. Bij zijn dood waren er 300 000 Katholieken. *A. Mulders.*

2° Cecil John, Eng. staatsman, de stichter van het Britsche Rijk in Z. Afrika. * 5 Juli 1853 te Bishop-Stortford (Herfordshire), † 26 Maart 1902 te Muizenberg (Kaapkolonie). R. vestigde zich in 1870 in Zuid-Afrika, waar hij weldra in de diamantnijverheid een leidende positie innam. Vanaf 1881 speelde hij ook een politieke rol in de Kaapkolonie. Hij trad op als voorstander van de uitbreiding der Britsche bezittingen naar het Noorden toe, waarvoor de Boerenrepublieken moesten veroverd worden, en zelfs van een verbinding van de Kaap met Kairo op Britsch gebied. Op zijn aanraden nam de Britsche Z. Afrikacompagnie bezit van het naar hem genoemde → Rhodesia. Voor het Rhodesmonument te Rondebosch bij Kaapstad, zie afb. 6 op de pl. t/o kol. 753 in dl. XIV.

Cecil Rhodes.

Lit.: T. H. Macdonald, Life of R. (1907); E. Bode, C. R. der Eroberer Südafrikas (1932); Lockhart, C. R.'s great life (1933); D. von Mikusch, C. R. Der Traum eines Weltherschers (1936). *V. Houtte.*

3° James-Ford, Amerik. historicus. * 1 Mei 1848 te Cleveland, † 22 Jan. 1927 te Brookline (Mass.). Nadat hij als industrieel een aanzienlijk fortuin had verzameld, legde hij zich toe op de studie van de geschiedenis en gaf werken uit over de Ver. Staten gedurende de 19e eeuw.

Werken: o.a. Hist. of the United States (tot 1850; 8 dln. [2]1920); Hist. of the civil war (1917).

Rhodesia, Britsch gebied in Z. Afrika (I 536 en 520 F/G 6), genaamd naar Cecil John → Rhodes. Het grenst in het Z. aan Transvaal en Beetsjoeanaland, in het W. aan Port. Angola, in het N. aan Belg.-Kongo, in het N. O. aan Tanganjika en Njassaland, in het O. aan Port. Oost-Afrika. De Zambesi scheidt R. in een N. en een Z. deel.

Noord-Rhodesia. Opp. 750 000 km², met 7 000 Blanken en 1¼ millioen Inboorlingen; maakt deel uit van de Centraal-Afrik. hoogvlakte, waar uitgestrekte heuvelruggen de waterscheidingen vormen. Het land is nauwelijks ontgonnen en bestaat uit „veld" of savanne; bevat veel wild: olifanten, leeuwen, nijlpaarden, neushoorns, giraffen, antilopen, „bokken", elanden en zebra's. Is rijk aan mineralen: steenkolen, asbest, chroomerts, koper, zilver, goud, mica en lood. De landbouw levert maïs, tarwe, katoen, tabak en ooft. Het klimaat helt naar het tropische, met regelmatigen regenval van Dec. tot Maart. De spoorweg naar Kongo doorsnijdt het land van Z. naar N. De voornaamste plaatsen zijn: Livingstone, Fort Jameson, Abercorn en Broken Hill.

N.-R. is een kroonkolonie. De gouverneur wordt bijgestaan door een uitvoerenden raad van 5 hoofdambtenaren en een wetgevenden raad van 14 leden, waarvan 5 vrij gekozen worden door de blanke ingezetenen.

Lit.: Gouldsbury en Sheane, The great Plateau of N. Rh. (1911): Worsfield, Union of S. Africa (1913).

Zuid-Rhodesia. Opp. 390 000 km², met ruim 50 000 Blanken en bijna 1 mill. Inboorlingen; ligt op een hoogvlakte 1 000 tot 1 700 m hoog, en beslaat het vroegere → Masjona- en → Matabeleland; de waterscheiding tusschen Zambesi en Limpopo loopt Z. W.-N. O. en helt van 1 600 tot 300 m. Het klimaat veroorzaakt heete dagen en koele nachten. Fauna, mineralen en landbouw als vermeld onder N. Rh. De voornaamste plaatsen zijn: Boelawayo, Wankie, Salisbury, Victoria, Oemtali, Gwelo, Enkeldoorn en Melsetter. R. is door den spoorweg met de kusten van Afrika verbonden: Z.waarts met het spoorwegnet der Unie van Z. Afrika, W. met dat van Z. W. Afrika en Angola; N. met de Kongo en O. met Beira.

Z.-R. heeft zelfbestuur. De wetgevende macht berust bij twee Kamers: Wetgevenden raad, bestaande uit gouverneur en verantw. ministers; Wetgevende vergadering, bestaande uit 30 leden gekozen in 11 kiesdistricten.

Lit.: Off. Yearbooks Colony of Southern Rhodesia.

Geschiedenis. Uit praehistorische tijden dagteekenen de sporen van schatgravers (→ Monomotapa) en mijnwerkers als → Zimbabwe, naar verluidt de goudmijnen van Salomon en Hiram. In 1837 vestigden zich in deze oorden de Matabele, verdreven uit den tegenw. Oranje-Vrijstaat en Transvaal door de Voortrekkers. In 1884 en 1888 veroverden de Engelschen dit gebied en bestuurden het onder de Gecharterde Britsch Z.-Afrik. Compagnie. In 1923 werden de rechten dezer Comp. aan de Britsche kroon overgedragen en het gebied in tweeën verdeeld; N. en Z. van de Zambesi. 1 Oct. 1923 verkreeg het Z. zelfbestuur; 20 Febr. 1924 werd het N. een kroon-kolonie. De stichting van dit gebied onder Britsche vlag was de kroon op den levensarbeid van Rhodes: de omsingeling der Holl. republieken en de afsnijding van haar expansie N.waarts.

Kath. missie. N. R. vormt de apost. prefectuur van Broken Hill, toevertrouwd aan de Jezuïeten. Ruim 13 000 Kath. Z. R. valt onder het apost. vicariaat van Salisbury, toevertrouwd aan de Jezuïeten. Bijna 35 000 Katholieken.

Lit.: D. Livingstone, Missionary Travels (1857); T. Baines, Gold Regions in S. Africa (1877); F. C. Selous, A Hunter's Wanderings in Africa (1881); T. Bent, Ruined Cities in Mashonaland (1892); G. Mac Call Theal, Records of S. E. Africa (1896-1904); E. T. Jollie, Rhodesia (1924); Marshal Hole, The Making of Rhodesia (1926). *Besselaar.*

Rhodium, → Platinametalen.

Rhodocera, → Citroenvlinder.

Rhodochrosiet, een mangaanmineraal ($MnCO_3$), romboëdrisch kristalliseerend, rose of geel gekleurd. Als erts ontgonnen in Zuid-Spanje, de Pyreneeën en de Harz.

Rhododendron, een plantengeslacht van de fam. der heideachtigen; komt met 300 boom- of struikvormige soorten in koele en bergachtige streken vooral in O. Azië voor. Zij hebben leerachtige blijvende of

jaarlijks nieuwe bladeren. De bloemen zijn trechter- tot schaalvormig, rood, violet, geel of wit. Veel aangeplant worden R. ponticum, 1 à 2,6 m hoog, uit

Rhododendron flavum (gele azalea).

W. Azië, met purperen of lila bloemen in schermvormige trossen; bekende alpenplanten, zgn. alpenrozen, zijn R. ferrugineum, waarvan de bladeren van onderen roestkleurig zijn, en R. hirsutum met gewimperde bladeren. In kassen en als kamerplant kweekt men veel R. indicum (Azalea indica) uit China en Japan. De bladverliezende azalea's kunnen het geheele jaar buiten blijven, o.a. R. flavum, de gele azalea, en R. senense (molle), de zachtharige azalea, met gele of vleeschkleurige bloemen. *Bouman.*

Rhodoniet of k i e z e l m a n g a a n, mangaanmineraal, triklien kristalliseerend, bruin of rose. De samenstelling is $MnSiO_3$. Als erts in Spanje, den Oeral, Zweden en Nieuw-Zuid-Wales ontgonnen.

Rhodope-gebergte (Turksch: D e s p o t o D a g), bergland in het Z.O. van het Balkan-schiereiland tusschen Mesta en Maritza (III 672 E/F 4); vnl. kristallijne leisteen, graniet en gneis, hoogste top: Sütke (2 183 m). De hoogste deelen reiken tot boven de boomgrens, de lagere hellingen dragen dichte beuken- en lindenwouden. De schaarsche bevolking bestaat vnl. uit Bulgaren (w.o. vele Pomaken), in het Z. Grieken. Onder R.-g. in ruimeren zin vat men wel het geheele bergland samen, gevormd door R.-g., Rila en Perim-gebergte. *Hoek.*

Rhodos, 1° voornaamste e i l a n d van de aan Italië toebehoorende Egeesche Eilanden, nabij het Zuid-Westen van Klein-Azië (III 672 G/H 6-7). Oppervlakte omstr. 1 400 km²; ca. 45 000 inw. (80 % Grieken, verder Turken, Spanjolen en Italianen). Tertiair gesteente omhult Secundaire kalk, die als bergrug, tot 1 200 m hoogte, door het eiland loopt. De bosschen gaan sterk achteruit. Mooi klimaat, goede bevloeiing. De kust levert gerst, olijfolie, sinaasappels, citroenen, zijde, uien.

G e s c h. Door zijn gunstige ligging was R. van oudtijds een voornaam centrum van handel en zeevaart, en, na het aanleggen in 407 v. Chr. van de havenstad Rhodos, nam het onder de Gr. staten een vooraanstaande plaats in. Toen het na een periode van overheersching van de Cariërs, en nadien van de Perzen, door Alexander's toedoen zijn vrijheid had heroverd, brak een tijdperk van grooten voorspoed aan. Tot aandenken aan den heldhaftigen weerstand in 307 bij de belegering door Demetrius van Macedonië, werd door Chares de beroemde kolos (een der 7 wereldwonderen) ter eere van den zonnegod opgericht. In de Gr.-Rom. Oudheid is R. wegens zijn mild klimaat een mode-verblijfplaats geweest; beroemd was eveneens zijn rhetorenschool. Paulus bezocht R. op zijn laatste reis naar Jerusalem (Act.21.1).

Nadat R. in 71 n. Chr. bij het Rom. rijk was ingelijfd, bleef het deel uitmaken van Byzantium, tot het in 1309 werd bezet door de ridderorde van St. Jan. Met legendarischen heldenmoed hebben de Johannieters dezen voorpost der Christenheid tegen de Mohammedanen verdedigd, tot zij in 1522 bezweken voor Soliman II. Sindsdien bleef R. Turksch, tot het in 1912 door Italië werd in bezit genomen.

2° H o o f d s t a d van het eiland R. (III 672 H6); ca. 16 000 inw. (meest Grieken; ca. 5 700 Mohamm., 3 300 Joden). De middeleeuwsche stad telt nog vele vestingwerken en paleizen (ridders van St. Jan, 14e eeuw). De nieuwe Ital. havenstad heeft een Ital. univ., meteorol. instituut en radiostation. Zetel van den Grieksch-Kath. aartsbisschop van R.

L i t. : Guida d'Italia del T.C.I. : Possedimenti e coloni (1929) ; Ghazaleh Bey, L'île de R. (Kairo 1929).

Rhodotypos, → Kaimastruik.

Rhombendodekaëder, kristalvorm uit het regulaire → kristalstelsel, begrensd door 12 ruitvormige vlakken. Veelvuldig bij granaat. Zie afb. 4 in kol. 686 in dl. XV.

Rhombenporfier (g e o l.), een uitvloeiingsgesteente van een alkali-syenietisch magma, gekenmerkt door ruitvormige eerstelingen van anorthoklaas in een grondmassa van alkaliveldspaat en augiet.

Rhombisch kristalstelsel, → kristalstelsel, gekenmerkt door drie onderling loodrechte symmetrieassen, en drie door deze assen gaande symmetrievlakken. Pyramiden en prisma's zijn de voornaamste vormen. In dit stelsel kristalliseeren o.a. topaas, zwavel, baryt, aragoniet. Zie afb. 18 t/m 21 in kol. 685/686 in dl. XV. *Jong.*

Rhomboëdrisch kristalstelsel, een onderdeel van het hexagonale → kristalstelsel, waarin de hexagonale as door een drietallige → spiegelas vervangen is. Typische vorm is de door 6 ruitvormige vlakken begrensde r h o m b o ë d e r. In dit stelsel kristalliseeren vele carbonaten, o.a. calciet en dolomiet. Zie afb. 13 en 14 in kol. 685 in dl. XV.

Rhombus = ruit. → Parallelogram.

Rhön, middelgebergte in Duitschland op de grens van Unter-Franken en de prov. Hessen (IX 512 C/D 3). Geologisch bestaat het uit een groot Triasdek (Bontzandsteen), waar bazaltkoppen bovenuit steken. Vroeger was er een uitgestrekte bebossching, welke echter zoo goed als geheel verdwenen is. Economisch heeft het gebergte weinig te beteekenen. Wel is het van zeer groot belang voor de Duitsche zweefvliegsport, welke er veel beoefend wordt. *v. Wijk.*

Rhonchi, Lat.-Gr. woord voor → reutelgeruischen.

Rhône, 1° waterrijkste r i v i e r van Frankrijk (XI 96 F/G 3-5), in lengte de tweede rivier (810 km, waarvan 260 km in Zwitserland). Het stroomgebied omvat ca. 100 000 km². De R. ontspringt op 1 750 m hoogte ten W. van den St. Gotthard uit den → Rhônegletsjer, doorloopt het 120 km lange, 3 km breede dal Wallis en mondt op 375 m hoogte uit in het Meer van

Genève. Bij Genève treedt zij uit het meer en doorbreekt de Jura in nauwe kloven (Perte du R. bij Bellegarde). Bij Lyon neemt zij de waterrijke Saône op en stroomt dan in Z. richting als woeste bergstroom 200 km voort tusschen Centraal Massief en West-Alpen. Bij Avignon vangt de aanslibbingsvlakte aan, bij Arles de eigenlijke delta. Met twee armen, Groote en Kleine R., omsluit zij de Camargue, een moerassig gebied, thans meest weiland. Enkele voorname zijrivieren zijn de Isère en de Durance. De gemiddelde watercapaciteit is bij Lyon 425 m^3/sec, bij Avignon 2 000 m^3/sec. De waterhoeveelheid is tamelijk gelijkmatig, maar de scheepvaart heeft sterk te lijden van de stroomsnelheid, de vele kiezelbanken en de slibbanken aan de monding. Tusschen Lyon en Arles is eenige rivierscheepvaart. Er zijn groote plannen voor de verbetering, vooral ten behoeve van Straatsburg en Marseille. Ook voor het opwekken van waterkracht is de R. van beteekenis.

Lit.: Lenthéric, Le R. ([2]1905); Pardé, Le régime du R. (2 dln. 1925). *Heere.*

2° Departement in Oost-Frankrijk; opp. 2 859 km^2, ca. 1 050 000 inw., hoofdstad Lyon. 10 % woeste grond, 10 % bosch, 10 % wijnbouw, 35 % weiland, 35 % landbouw (tarwe, haver, aardappels, ooft, moerbei). Zeer veel industrie, vooral zijde en kunstzijde.

Rhônegletsjer, in het Berner Oberland, Zwitserland (46°37′N., 8°24′O.), tusschen de Galenstock, Rhônestock en Dammastock in het O. en de Gerstenhörner en Gelmerhörner in het W. Lengte ong. 20 km. Hier ontspringt de → Rhône.

Rhönrad, een nieuw, uit Duitschland afkomstig toestel, te gebruiken bij lichaamsoefeningen; het bestaat uit twee evenwijdig aan elkaar geplaatste hoepels (van ca. 2 m diameter), die op vier plaatsen verbonden zijn door dwarsstangen, waaraan handvaten en/of voetenklemmen. Een zich binnen het r. bevindend persoon kan het op eigen kracht een rollende beweging geven, zich aldus leeren verplaatsen en zijn bewegingen leeren coördineeren in bijzondere omstandigheden. De algemeene invoering van het r. wordt verhinderd door de betrekkelijk hooge aanschaffingskosten, door zijn slechts individueele bruikbaarheid en de benoodigde ruimte. Zie afb. 2 op de pl. t/o kol. 545 in dl. XII. *Goris.*

Rhoon, gem. in de prov. Z. Holland, gelegen op het eiland IJselmonde; opp. 1544 ha; ca. 2400 inw. (1936), waarvan 16 % Katholiek, 18 % Gereformeerd en 63 % Ned. Herv. De bodem bestaat uit zeeklei. 1895 en 1934 zijn belangrijke deelen der gemeente bij Rotterdam getrokken.

Rhopalocera, → Dagvlinders.

Rhotacisme (< Gr. rhoo, de letter r) (philol.), overgang tot r van een s- of z-klank, meest tusschen vocalen. Lat. honos (= eer), in de verbogen vormen honor- (gen. honoris < honosis); jus (= recht), gen. juris. In de Germ. talen is r veelal uit z, zooals het Gotisch uitwijst: Duitsch Hort (= schat), Gotisch huzd; langer, Gotisch laggiza; meer, Gotisch maiza.

Rhymer, Thomas de (Thomas of Erceldoune), Schotsch dichter en profeet. * 1220 ?, † 1297? Zijn naam is verbonden aan tal van folkloristische versfragmenten. De romance Thomas and the Elfqueen, die aan hem wordt toegeschreven, is een van de vroege versies van de Tristan-sage.

Lit.: J. Geddie, Thomas the Rymour and his Rhymes (1920). *Beek.*

Rhijn, Pieter Johannes van, sterrenkundige. * 24 Maart 1886 te Gouda. Hij verbleef 1912-'14 op de Mount Wilson-sterrenwacht in Californië en was 1915-'21 assistent onder prof. J. C. Kapteyn, 1919 privaatdocent, 1921 hoogleeraar in de sterrenkunde te Groningen. Zijn voornaamste werkzaamheid bestaat in onderzoek van den bouw van het Melkwegstelsel (gepubliceerd in „Publications of the Astronomical Laboratory at Groningen", „Bulletin of the Astr. Institutes of the Netherlands" en andere periodieken). *P. Bruna.*

Rhynchocephalia, → Kruipende dieren.

Rhynchonella, → Brachiopoda.

Rhynchospora, → Snavelbies.

Rhijn-Naeff, Antonia van, → Naeff (Top).

Rhyoliet, → Lipariet.

Rhys Davids, 1° Carolina A., echtgenoote van 2° (zie onder).

2° Thomas William, Eng. Indoloog, speciaal op het gebied van het Boeddhisme. * 12 Mei 1843 te Colchester, † 27 Dec. 1922 te Chipstead. 1882-1912 prof. te Londen, oprichter en langdurig president van de Pali Text Society. Zijn vrouw, mrs. Carolina A. Rhys D., geb. Foley, die zich aan dezelfde studie wijdde en zich op het gebied der Boeddhistische psychologie specialiseerde, volgde hem als zoodanig op.

Werken: naast uitgaven en vert. in de Indian Text Series, Sacred Books of the East en Sacred Books of the Buddhists, nog: Buddhism ([22]1910); Buddhist India ([2]1905); Early Buddhism (1908). Van mrs. R. D.: The Birth of Indian Psychology and its Development in Buddhism (1936). *Zoetmulder.*

Rhythme, 1° een der belangrijkste elementen der muziek, omvat den tijdsduur der tonen, de combinaties van verschillende notenwaarden, de maat als groepeering van een bepaald aantal teleenheden, en staat in nauw verband met het tempo. Het r. geeft plastischen vorm aan de melodie en verleent haar de noodige stuwing. Steunt de vocale muziek op het taalrhythme, de instrumentale muziek kan zich oneindig meer verscheidenheid van r. veroorloven. Het gelijktijdig aanwenden van twee of meer contrasteerende rhythmen noemt men polyrhythmiek. *de Klerk.*

Voor Gregoriaansch rhythme, zie → Gregoriaansche zang (IV); → Benedictijnen (sub Gregoriaansch); → Mensuralisme; → Mocquereau; → Pothier; Rhythmische teekens.

2° In de taal is r. de golvende beweging, ontstaan door de opeenvolgende accentcontrasten der klanken, nl. verschil in intensiteit, toonhoogte, tijdsduur of kwantiteit, timbre of klankkleur (r. du timbre) en sonoriteit of klankvolheid. Het r. in de taal beantwoordt aan het r., dat leeft in iederen mensch; bij de natuurvolkeren zien wij rhythmische taaluitingen ontstaan ter begeleiding van arbeidsbewegingen of van den dans.

R. is een wezenskenmerk zoowel van proza als van poëzie; in proza is het een vrij (maar geen bandeloos!) r.; in poëzie een streng r., gebonden aan het metrum of de versmaat; maar zóó, dat het r. veel bewegingsvrijheid behoudt. Twee verzen met hetzelfde metrum kunnen een geheel verschillend r. hebben. De regelmaat van proza-rhythme kan zóó groot worden, dat het de poëzie benadert. Zoo bijv. de proza-gedichten van Lod. van Deyssel. Men onderscheidt verder een woord- en een zinsrhythme.

Lit.: K. Marbe, Ueber den Rhythmus der Prosa (1904); Jac. v. Ginneken, Principes de linguistique psychologique (1907, 252 vlg.); E. Sievers, Rhythmisch-Melodische Studien (1912); H. Padberg, De Mooie Taal (1924). *ten Berge.*

Rhythmische gymnastiek. Deze benaming

wordt gegeven aan de oefeningsvormen van bepaalde gymnastiek- en danssystemen, welke den mensch willen brengen tot het toepassen van zijn rhythme in zijn bewegingen. Steunend op uiteenzettingen over rhythme van → Klages werd uitgegaan van het beginsel, dat de menschen in het algemeen en ieder mensch in het bijzonder een door natuur en aanleg gegeven en bepaald levensrhythme bezit. Dit moet in alle bewegingen tot uiting kunnen komen, wil er sprake zijn van goede en natuurlijke beweging. Door allerlei onnatuurlijke beïnvloeding wordt de rhythmiek der bewegingen geremd en gestoord. Vooral aan den wil wordt verweten, dat hij het bewegingsrhythme niet tot zijn recht laat komen. Daarom wordt er in de r. g. naar gestreefd de bewegingen „onwillekeurig” te doen verloopen. Na voorbereidende → ontspanningsoef. tracht men te komen tot bewegingen, die opgewekt door een uiterlijken impuls, geheel volgens het eigen levensrhythme beheerscht en bepaald worden.

Als voorlooper van de r. g. mag Delsark genoemd worden, terwijl → Dalcroze de practische grondslagen gaf. Klages fundeerde haar philosophisch. En na dezen kwamen o.a. R. → Bode, v. → Laban en → Loges volgens eigen inzichten met hun oefensystemen, terwijl verschillende „scholen”, o.a. die te Hellerau (later te Laxenburg bij Weenen), Loheland (van v. Rohden en Langgaard), de ideeën der voorgangers voortzetten of weer wijzigden.

Moeten theoretische (ook wel enkele practische oefeningsvormen), maar vooral de wijsgeerige grondslagen door ons o.a. om hun dualistisch uitgangspunt worden afgewezen en kan men de zeer verspreide beoefening van de r. g. grootendeels verklaren als een mode-verschijnsel, door haar toepassing zijn eenige waardevolle bewegingselementen (soepelheid, vloeiend) weer eens onder de aandacht gebracht. Daar de r. g. leidt tot dans is het betrekken van de muziek bij het oefenen sterk door haar bevorderd. Vooral de meisjes-gymnastiek is sinds de toepassing van de r. g. geheel van aanschijn veranderd. *Goris.*

Rhythmische teekens bij het Gregoriaansch, in eigenlijken zin alle teekens, die betrekking hebben op het rhythme, o.m. de pauze-teekens; in meer beperkten zin de speciale teekens, die de Benedictijnen van Solesmes gebruiken om het rhythme nader te preciseeren, hetzij deze steunen op de zgn. rhythmische hss., hetzij ze enkel gebaseerd zijn op de theorie van → Mocquereau. Over het al of niet-toelaatbare dezer teekens is lang gestreden; ze zijn toegelaten: zie de decreten der Ritencongregatie van 14 Febr. 1906, 25 Jan. 1911, 11 April 1911 en 23 Juni 1917. *Bruning.*

Ria (mv. rias), naam van verdronken riviermondingen aan de kust van Galicië (N.W. Spanje). Met den naam **riaskust** wordt in de geomorphologie een kust aangeduid, waar verdronken riviermondingen in groot aantal optreden (bijv. Bretagne). Zij zijn gebonden aan → rompgebergten, wier dalen door het binnendringen van de zee tot zeebochten werden. *Hol.*

Ria, Karolingische gouw, omvatte ongeveer de tegenw. prov. Antwerpen.

Riangwoeloe, hoofdstatie van het Lewotobigebied op Flores. Sinds 1928 heeft de missie ruim 500 ha grond in erfpacht, waar vnl. koffie (robusta) wordt aangeplant.

Rib, → Ribben.

Ribadeneira, Pedro de, Jezuïet, ascetisch schrijver. * 1 Nov. 1526 te Toledo, † 22 Sept. 1611 te Madrid. Hij werd met belangrijke zendingen belast in Spanje, Engeland en in de Nederlanden, waar hij de vestiging der Jezuïeten tot stand bracht. Van zijn ascetische werken is het meest bekend: Flos Sanctorum (2 dln. Madrid 1599).

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI, IX); Prat, Hist. du Père R. (1862). *v. Hoeck.*

Ribbank, zeer lage tweedeurskast met twee laden in de kroonlijst. Tevens dient de r. om er kunstwerken op te plaatsen. De r. komt voor in het Ned. mobilair der 17e eeuw.

Ribbe, → Drievlakshoek; Tweevlakshoek; Veelvlak.

Ribbeck, Otto, Klassiek philoloog. * 23 Juli 1827 te Erfurt, † 18 Juli 1898 te Leipzig. Prof. te Bern, Bazel, Kiel, Heidelberg, Leipzig. R. bestudeerde vooral de oudere Lat. dichters, bezorgde een uitg. van de Fragmenta scaenicae Romanorum poesis en een critische uitg. van Vergilius met prolegomena.

Lit.: O. R., ein Bild seines Lebens aus seinen Briefen, door zijn vrouw (1901); J. E. Sandys, A. Hist. of class. Scholarship (III, 188 vlg.). *Zr. Agnes.*

Ribbelingen noemt men het gegolfde zandoppervlak van duinen of stuifgronden. Ook worden fossiele r. aangetroffen in zandsteen; ze duiden dan op een voormalige duin- of woestijnvorming.

Ribben, 1° (dierk.) (costae) **a)** bij den insectenvleugel: de chitine-aders of nerven, die aan de vleugels stevigheid verleenen.

b) Bij de gewervelde dieren: kraakbeen- of beenachtige spangen, die van de ruggegraat naar beneden loopen en de borstholte beschermen. → Riboperatie.

Ribbreuk komt vaak voor bij → contusie van de borst en gaat gepaard met heftige pijn op de breukplaats en pijnlijke ademhaling. Als long of bloedvaten niet getroffen zijn, verloopt de genezing in den regel vlot onder een eenvoudig, rust gevend verband.

2° Bij het boekbinden de ribbels op den rug van den band. Ze zijn „echt”, als ze ontstaan doordat de katerns, waaruit het boek bestaat, zoo genaaid zijn (handwerk), dat de touwen daar een ribbel vormen en de band, daaroverheen gelegd, dus ook „ribben” moet krijgen. Ze heeten „valsch”, wanneer dit niet het geval is, het boek machinaal genaaid is, en ze alleen om het mooie aanzien, zonder noodzaak, worden aangebracht. *Poortenaar.*

3° (Textiel) → Ribs.

Ribben of Molengat, een vaarwater in den mond van het Haringvliet, dat tusschen de Bollen en het Drogezand van den Hinder (deze zandbank heet ook Ribben) in het Noordergat uitloopt; bevaarbaar voor schepen met weinig diepgang.

Ribbenademhaling, → Ademhalingsbewegingen.

Ribbenhuis, bij → centrale verwarming een verwarmingselement, bestaande uit een pijp, waarop ribben zijn aangebracht, om daardoor het uitstralend verwarmingsvermogen te vergrooten.

Ribbenkruisgewelf, → Gewelf.

Ribble, rivier in N. W. Engeland (XII 464 E 4-5), ontspringend op het Penninisch Bergland, stroomend door het graafschap Lancashire, uitmondend bij Preston in de Iersche Zee.

Ribe, hoofdstad van het gelijknamige Deensche ambt, aan de Ribe Aa (VIII 688 B3); ca. 5 900 inw. De H. Ansgarius preekte hier in 857 het Christendom. In 948 werd het bisdom R. gesticht met Liafgar als eersten bisschop. In 1536 werd de Kath. bisschop gevangen genomen en in 1537 werd een Luth. bisschop aangesteld. De Romaansche kerk dateert uit de 12e e. (zie afb. 3 op de pl. t/o kol. 656 in dl. VIII). Tot

aan de Hervorming was R. de voornaamste handelsstad van Denemarken met uitvoer van vee, koren en visch. Nu ligt R. 7 km van de kust en is marktplaats van een rijk landbouwgebied. *fr. Stanislaus.*

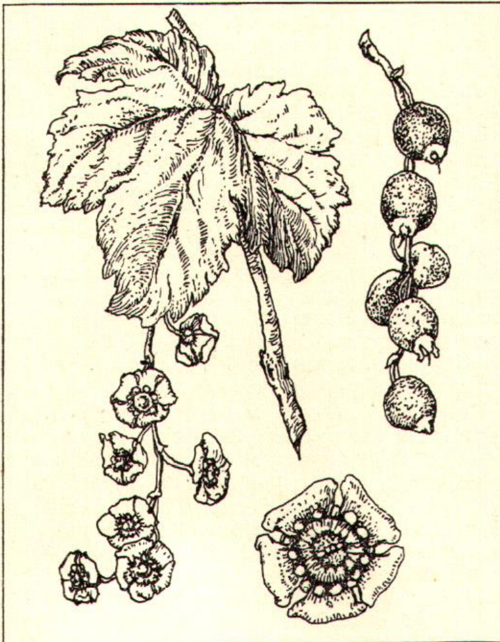
Ribeiro, Bernardim, Portug. bucolisch schrijver. * Te Torrão, † 1552. Studeerde in Lissabon en werd 1524 secretaris van João III. In zijn pastoralen roman Livro de Sandades, meer bekend onder de drie beginwoorden „Menina e moça", de eerste in de Portug. literatuur, vervlecht hij zijn eigen lotgevallen. Zijn vijf Eglogas behooren met die van zijn vriend Sá de Miranda tot de beste, die de Portug. letteren voortbrachten.

Uitg.: d. J. de Pessanha (1891). — Lit.: M. da Silva Gaio, B. R. (1932). *Terlingen.*

Ribera, Jusepe de, in Italië genaamd **Lo Spagnoletto,** Spaansch schilder en etser. * Ca. 1590 te Jatiba, † 2 Sept. 1652 te Napels. Leerling van Fr. Ribalta te Valencia. R. studeerde verder in Italië onder invloed der groote meesters en bleef te Napels wonen, waar hij zich nauw aansloot bij de kunst van Caravaggio en de school der Tenebrosi. R. zette de traditie dezer richting voort om de religieuze onderwerpen op realistische wijze te behandelen, in een krachtig clair-obscur. Bij R. werd het licht echter een middel om het duister te doordringen en daarmee verfijnder picturale tegenstellingen te bereiken. In overeenstemming hiermee was ook zijn voorkeur voor het etsen (de voornaamste etsen tusschen 1621 en 1628). Vanaf 1616 bezitten we talrijke gedateerde werken (ca. 50 schilderijen in het Prado en te Napels) van dezen forschen, sterk picturaal aangelegden schilder, die de oudste der groote Sp. meesters uit de Barok is. Karakteristiek voor R. zijn o.a. Marteling van den H. Bartholomeus (Prado), Isaac zegent Jacob (Prado), Communie der Apostelen (Napels, S. Martino). *Korevaar-Hesseling.*

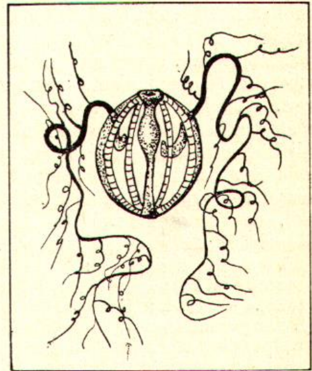
Lit.: A. L. Mayer, R. (1923); G. Pillement, R. (1929).

Ribes, een plantengeslacht van de fam. der steenbreekachtigen; omvat 127 struikvormige soorten, die in de Noordelijke gematigde streken en in de Andes voorkomen. De bladeren zijn handspletig, de bloemen staan in trossen en hebben gekleurde kelkbladeren, kleine schubachtige kroonbladeren en onderstandige vruchtbeginsels, die later bessen worden. Als sierplanten kweekt men R. aureum en sanguineum met gele en roode bloemen en R. multiflorum met van onderen witviltige bladeren en groenroode teruggeslagen kelkbladeren. Verder kweekt men om de vruchten → aalbes en → kruisbes. *Bouman.*

Ribes sanguineum; links: takje met bloemen; rechts: takje bessen; onder: bloem afzonderlijk.

Ribkwallen (Ctenophora), klasse van holtedieren, die ook wel als afzonderlijke onderstam wordt beschouwd. Het lichaam is kogel- of eivormig, doorzichtig en vaak prachtig gekleurd. Acht banden met trilhaarplaatjes bewegen het dier door het water voort. Bijna steeds zijn twee lange vangarmen aanwezig, waarmee het voedsel, allerlei kleinere dieren, wordt gevangen. Vele r. bezitten lichtvermogen: Venusgordel. Zij leven vrijzwemmende in alle zeeën; het aantal soorten bedraagt ongeveer 100. Op de Noordzeekust vindt men de kogelkwal (Pleurobrachia pileus). *M. Bruna.*

Ribkwallen. Kogelkwal.

Riboperatie bestaat in den regel in het verwijderen van meer of minder ribben, al of niet met het beenvlies, soms om een ziek gedeelte der rib weg te nemen, meestal om een toegangsweg te banen naar de er onder liggende organen.

Ribot, Théodule, Fransch wijsgeer. * 1839, † 1916 te Parijs. Stichtte in 1876 de „Revue philosophique"; was buitengewoon hoogleeraar aan de Sorbonne en gewoon hoogleeraar in de vergelijkende en experimenteele psychologie aan het Collège de France en lid van de Académie. Hij is een der baanbrekers van de empirische psychologie.

Werken: o.a. Les Maladies de la Mémoire (1881); Les Maladies de la Volonté (1883); Les Maladies de la Personalité (1885); La Psychol. de l'attention (1888); La Psychol. des Sentiments (1896); Essai sur l'imagination créatrice (1900). *Hoefnagels.*

Ribs (ook: reps, rips) noemt men de, van de platvervlechting afgeleide, bindingen, die ribben van kettingeffecten in dwars- of van inslageffecten in lengte-richting in het weefsel doen ontstaan. Alle weefsels met ribben, varieerend van de dunste tot de dikste, kunnen met den naam r. aangeduid worden. Speciale soorten r. zijn: o.a. r. barré, een stevige zijden stof met lengteribben, voor dassen; r. façonné, een fantasieweefsel met ribben in de lengte en breedte volgens een patroon gerangschikt; r. boordenstof of → piqué, r. → ottoman; r. papillon, een kamgaren mantel- of japonstof met platvervlechting; met moulinégaren voor den ketting is de stofnaam r. mouliné; r. popeline, een met 5-schafts inslagsatijn geweven fijne kamgaren stof voor mantels en japonnen; r. soleil, als r. popeline met 3-schafts inslagkeper geweven, bovenzijde ribsachtig,

onderzijde glad. Andere namen voor ribsstoffen zijn: épinglé, → cord, côte, côtelé, → éolienne, veloutine, → faille, Moscovite, Bengaline. In vele gevallen is ook → crêpe een gekroesde ribsstof met zwakke ribben. *Schroeder.*

Ribuariërs, → Ripuariërs.

Ribuarische wet, → Volksrechten.

Ribzaad (Chaerophyllum), een plantengeslacht van de schermbloemigen, met 36 soorten, waarvan een soort: → dollekervel, algemeen in onze streken voorkomt.

Ricardo, David, Eng. economist. * 19 April 1772 te Londen, † 11 Aug. 1823 aldaar. Genoot zijn opvoeding in Holland en Engeland; op 14-jarigen leeftijd trad hij reeds op aan de beurs. In 1793 ging hij tot het Anglicanisme over. R. gaf zeer vele publicaties in het licht, vooral op het gebied van het geld- en bankwezen. In 1819 werd hij lid van het parlement, waarin hij o.a. ageerde tegen de staatsloterij. Hij was een der scherpzinnigste vertegenwoordigers van de zgn. Klassieke School, wier deductieve methode hij met mathematische preciesheid toepaste, waardoor hij tot practisch foutieve gevolgtrekkingen kwam. Zijn leer heeft grooten invloed gehad, vooral op de leer der → grondrente, de arbeidswaardeleer (→ Waarde), de ijzeren loonwet (→ Arbeidsloon, sub Loontheorieën), de kwantiteitstheorie. *Borret.*

Voorn. werken: The principles of political economy and taxation (1817); Protection of Agriculture (1822). — Lit.: Pierson, Verspr. econ. geschriften (I. De grondslagen v. R.'s stelsel); Ammon, R. als Begründer der theor. Nationalökonomie (1923); Biaugeaud Essai sur la théorie ricardienne de la valeur (1934).

Riccati, Jacopo Francesco, conte, wiskundige. * 28 Mei 1676 te Venetië, † 15 April 1754 te Treviso. Zijn naam is verbonden aan de differentiaalvergelijking $dy/dx = A + By + Cy^2$, waarin A, B, C functies van x zijn. Zijn zonen Vincenso (1707-'75), Giordano (1709-'90) en Francesco (1718-'91) beoefenden eveneens de wiskunde.

Lit.: Opere del Conte J. R. (4 dln. 1758). *Dijksterhuis.*

Ricci, 1° Laurentius, Jezuïet, laatste generaal vóór de opheffing der Orde. * 2 Aug. 1703 te Florence, † 24 Nov. 1775 te Rome. In 1758 tot generaal gekozen. Bij de opheffing der Orde werd hij in 1773, tijdens den loop van het door den paus bevolen proces, geïnterneerd in den Engelenburg, waar hij tot zijn dood bleef. *v. Hoeck.*

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI); Carayon, Le Père R. et la suppression de la Comp. de Jésus (1869); De Jonge, De Orde der Jezuïeten (II 1929).

M. Ricci.

2° Matteo, Jezuïet, astronoom en missionaris. * 1553 te Macerata, † 1610 te Peking. R. vertrok in 1582 als missionaris naar China. Hij zocht den steun en de sympathie te winnen van den keizer en den geleerdenstand door het beoefenen van Europ. wetenschappen, vnl. de wis- en sterrenkunde, die er in hoog aanzien stonden (zie afb. in kol. 417 in dl. VII). Hij nam zelf de levenswijze van een Chin. geleerde en mandarijn aan (onder den naam Li-ma-to), verdiepte zich in de leer van Confucius en de Chin. cultuur, en schikte zich ook in een aantal gebruiken (beweening der dooden, voorvadercultus, burgerlijken eeredienst van Confucius). Verder behield hij de gebruikelijke Godsnamen en modificeerde de kerkelijke geboden, alles echter met een uitgesproken voorloopig karakter: om de Chin. ziel niet van den Christus af te stooten. Zijn opvolgers Schall en Verbiest hebben de vruchten van zijn pionierswerk geplukt. Aan den lateren → aanpassingsstrijd heeft de afgunst groote schuld; de goede bedoelingen en de groote geestesgaven van R. zijn boven allen twijfel verheven.

Lit.: Bernard, L'apport scientifique de M. R. à la Chine (Zikawei 1935). *A. Mulders.*

3° Scipione, Jansenistisch gezind bisschop. * 9 Jan. 1741 te Florence, † 27 Jan. 1810 te Rignano bij Florence. Sedert 1780 bisschop van Pistoja. Hij was geheel doortrokken van Jansenistische en Josephistische denkbeelden, en beheerde, gesteund door zijn landsheer, groothertog Leopold van Toscane, zijn bisdom in dien geest. 1786 hield hij te → Pistoja een diocesane synode, waarvan in 1794 door Rome 85 stellingen werden veroordeeld. In 1791 trad hij af als bisschop. Zijn strijd tegen de verouderde toestanden was te rechtvaardigen, doch hij richtte dien ook tegen essentieel Kath. leerstellingen (Constitutie der Kerk, pauselijke macht, genade, Sacramenten, enz.) en loffelijke instellingen (Orden, processies, broederschappen, feestdagen e.a.). *Gorris.*

Riccia, → Watervorkjes.

Ricciarelli, Daniele, genoemd **Dan. da Volterra,** schilder en beeldhouwer. * 1509 te Volterra, † 4 April 1566 te Rome. Leerling van Sodoma en boezemvriend van Michelangelo, die zijn kunst sterk beïnvloedde. Zijn schilderwerk doet hem van zijn sterkste zijde kennen, maar zijn prachtige portretbuste van Michelangelo is zijn meesterwerk.

Lit.: A. Venturi, Storia del arte Ital. (IX). *Schretlen.*

Riccio, Andrea, goudsmid, medailleur en beeldhouwer. * 1470 te Padua, † 1532 aldaar. Een veelzijdig en vruchtbaar kunstenaar, die, vooral geïnspireerd op de Antieken, deze met een nieuw naturalisme wist te bezielen. Zijn bronzen hooren tot de schoonste van zijn tijd; zijn uiterst sierlijke ornamentiek is onuitputtelijk in motieven. Hoofdwerken te Padua (kandelaar in Santo) en Verona.

Lit.: A. Planiscig, A. R. (1927). *Schretlen.*

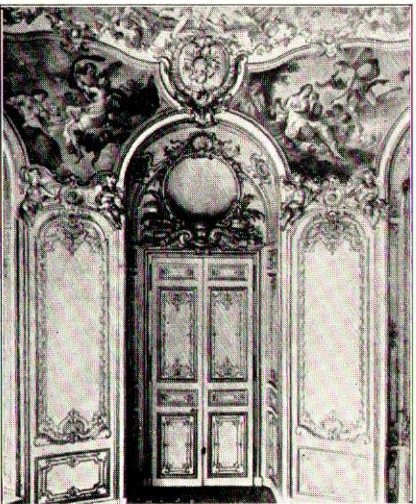
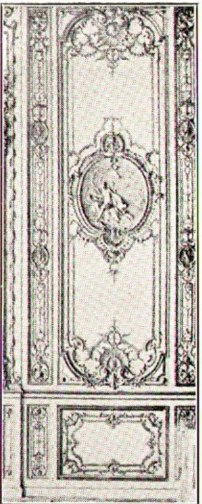
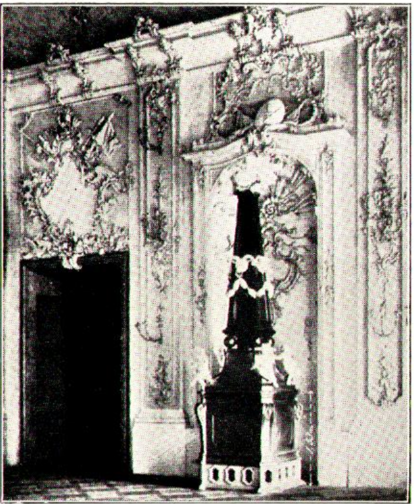
Ricercar (Ital.), instrumentale compositievorm in de 16e en 17e eeuw, aanvankelijk aequivalent van den door-imiteerenden motetstijl, werd later door monothematische tendens het prototype van de fuga. Soms zijn de namen fantasia (of fancie) en capriccio identiek met r. Latere ricercari, o.a. van J. S. Bach, zijn zeer kunstig doorgewerkte fuga's. *de Klerk.*

Ricfried, ook wel Dodo genaamd, ca. 920 graaf in de Betuwe. Tot zijn familie behoorden de Utrechtsche bisschoppen → Balderik en → Ansfried en de keizerlijke praefect → Godfried (van Hattuaria).

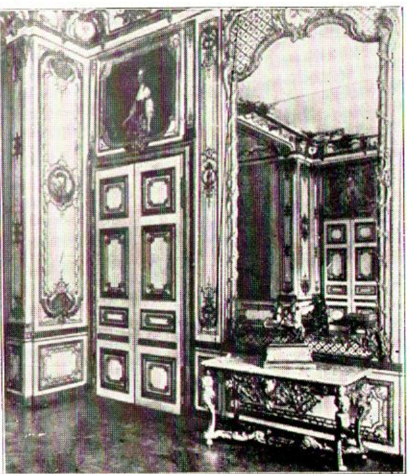
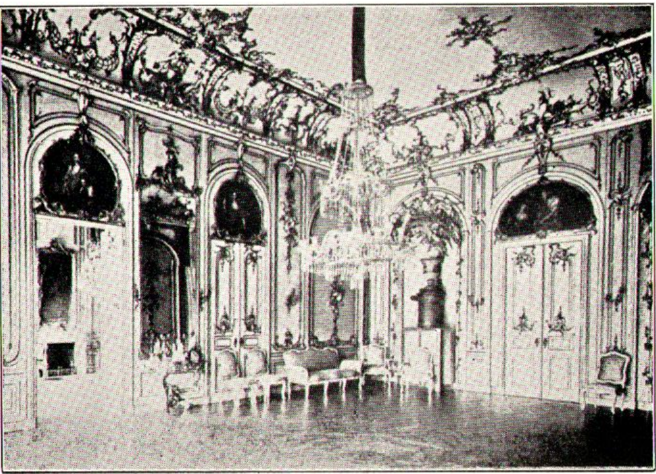
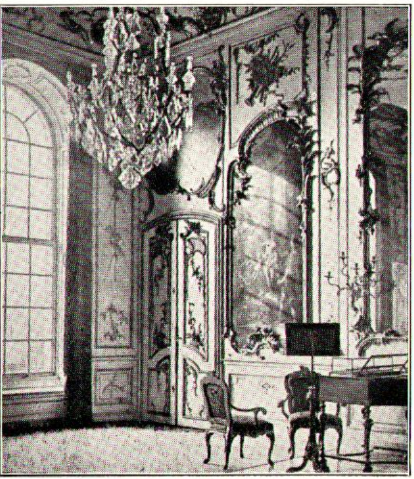
Richard, graaf van Cornwall, Duitsch koning (1257-'72). * 1209, † 2 April 1272. Zoon van Jan zonder Land. Hij werd in 1257 voor de poorten van Frankfort door een quasi-rijksdag tot koning gekozen en te Aken gekroond. Af en toe verbleef hij in zijn rijk, riep in 1269 een mislukten rijksdag te Worms bijeen en keerde daarna voorgoed naar Engeland terug.

Lit.: Bappert, R. v. C. seit seiner Wahl zum deutschen König (1905). *Wachters.*

1

2

3

4

1. Interieur der kloosterkerk te Zwiefalten (ca. 1750). 2 en 3. Salondeur resp. paneel in Hôtel de Soubise (ca. 1735), Parijs. 4. Witte zaal in het Residentieslot te Würzburg.

5

7

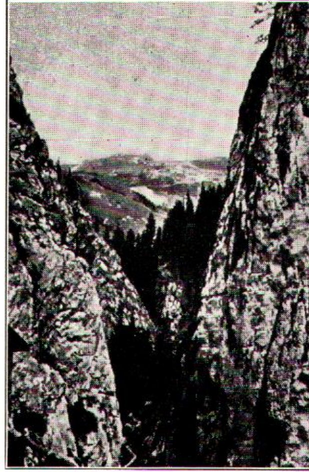
5. Vertrek van Lodewijk XV (1738) in het paleis te Versailles. 6. Danszaal in het slot Wilhelmstal bij Kassel. 7. Muzieksalon in Sanssouci te Potsdam.

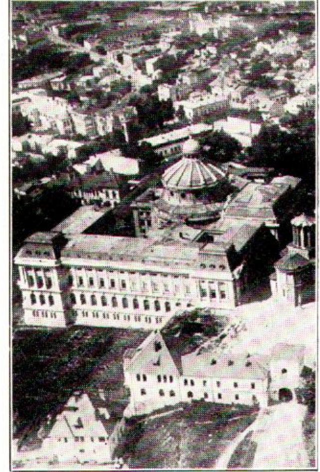
ROEMENIË

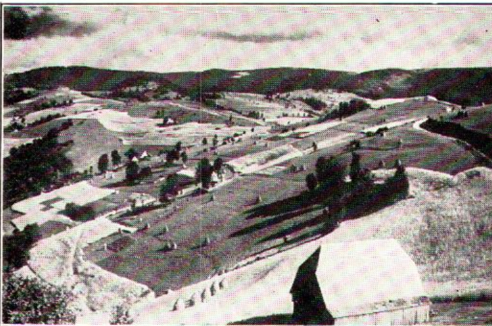
1

 2

3

4

 5

6

 7

8

 9

1. Gezicht op Kroonstad (Brasov). 2. Panorama van Sighisoara (Schässburg). 3. Houten kerkje in het Noorden van Transsylvanië. 4. In de Karpathen. 5. Boekarest, parlementsgebouw. 6. Heuvelland van den Dobroedsja. 7. De Zwarte Zee-kust bij Balcic. 8. Het koninklijk slot te Sinaia. 9. Het koninklijk paleis te Boekarest.

Richard I, bijgenaamd **Leeuwenhart,** koning van Engeland. * 8 Sept. 1157 te Oxford, † 6 April 1199 bij het beleg van het kasteel Chaluz ten Z. van Limoges (Fr.). Na zijn troonsbestijging in 1189 trok hij als een der leiders van den derden kruistocht naar het H. Land, veroverde Cyprus en Akka, overwon Saladijn bij Arsoef en keerde 1192 terug, omdat het complot van zijn broer Jan en den Fr. koning Philips II Augustus zijn troon in gevaar bracht. Wegens zijn uitlevering aan keizer Hendrik VI kon hij eerst in 1194 de trouweloosheid van Philips wreken.

Lit.: Norgate (1924); Wilkinson (1933). *Wachters.*

Richard II, koning van Engeland. * 6 Jan. 1367 te Bordeaux, † 14 Febr. 1400 te Pontefract als gevangene. Hij volgde in 1377 zijn vader Eduard III op, maakte in 1389 de edellieden, die zijn poging om het parlement omver te werpen hadden verijdeld, onschadelijk en regeerde sindsdien als onbeperkt heerscher. In 1399 moest hij afstand doen ten gunste van zijn neef Hendrik van Lancaster.

Lit.: Wallon, R. II (1864); The diplomatic correspondence (1933). *Wachters.*

Richard III, koning van Engeland. * 2 Oct. 1452 te Fotheringhay, † 22 Aug. 1485 bij Bosworth. Na den dood van zijn broer Eduard IV regent van diens zoon Eduard V. Hij liet dezen met zijn broertje en andere bloedverwanten vermoorden en beklom in 1483 den troon. Ook zijn tegenstanders liet hij gewetenloos uit den weg ruimen, totdat één van hen, Hendrik Tudor, erin slaagde dezen laatsten Plantagenet in een veldslag te overwinnen, waarin R. sneuvelde.

Lit.: Gairdner, A hist. of the life and reign of R. III (1898); Markham, R. III. His Life and Character (1906); Shakespeare, King R. (drama). *Wachters.*

Richard van Aduard (De Busto), Engelschman uit de 13e eeuw, Cisterciënser monnik, in 1236 leeraar aan de kloosterschool van Aduard in Groningen. Een monnik dier abdij heeft zijn leven beschreven en roemt hem om zijn wetenschap en om zijn deugden.

Lit.: Moll, Kerkgesch. v. Ned. v. d. Herv. (II, 2); W. v. Heteren O.S.B., De gelukz. R. v. A. (in: Volksalmanak v. Ned. Kath., V 1892); Kronenburg, Neerlands Heiligen in de M.E. (IV 1901).

Richard de Bury, → Bury (Richard de).

Richard van Clapwell, Dominicaan, Scholastiek wijsgeer en godgeleerde, een der eerste aanhangers van het Thomisme in Engeland (eind 13e eeuw).

Lit.: F. Sassen, Patristische en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932).

Richard van Mediavilla (Middletown, Meneville), Franciscaan, Scholastiek wijsgeer en godgeleerde, „doctor solidus”. † 1300-’08. Verbindt Thomistische elementen met de hoofdpunten van het → Augustinisme.

Lit.: F. Sassen, Patristische en Middeleeuwsche wijsb. ([2]1932).

Richard Rolle van Hampole, → Rolle van Hampole.

Richard Scrope. * 1350, † 18 Juni 1405 te Pontefract Castle. In 1398 aartsbisschop van York. Hij sprak de ban uit tegen koning Hendrik IV van Engeland, die zijn neef en voorganger Richard II van den troon had gestooten en (misschien) doen vermoorden. R. werd door Hendrik IV gevangen genomen en onthoofd. Ondanks het verbod des konings werd R. door het volk als heilige vereerd; de Kerk echter heeft deze vereering nooit erkend.

Lit.: Bibl. Hagiogr. Lat. (II s.v.); Lexik. f. Theol. u. K. (VIII).

Richard van Verdun, Gelukzalige, Benedictijn, abt en kloosterhervormer in Lotharingen en Frankrijk. † 1046. Zie → Benedictijnen (kol. 555).

Richard van St. Victor, Augustijner koorheer, mystiek theoloog. † 10 Maart 1173. R., van geboorte een Ier, trad te Parijs in het klooster Sint Victor, waar hij 1162 prior werd. Hij was leerling van → Hugo van Sint-Victor. R. kende de wijsbegeerte van zijn tijd, maar achtte die gevaarlijk voor de theologie en wijdde zich in hoofdzaak aan de mystiek. Hij schreef twee werken over meditatie en contemplatie: Benjamin minor en Benjamin major; een Liber excerptionum, compendium van het Didascalicon van Hugo. Zijn dogmatisch werk De Trinitate in zes boeken is van waarde voor de geschiedenis der Scholastiek. Zijn exegetische werken zijn overwegend mystisch-allegorisch. *Franses.*

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (dl. 196).— Lit.: Manitius, Gesch. lat. Lit. d. Mittelalters (III 1931); Sassen, Gesch. d. patrist. en middeleeuwsche wijsbegeerte ([2]1932).

Richard, Antinomie van, → Antinomieën der verzamelingsleer.

Richardia, → Zantedeschia.

Richardot, 1° Frans, beroemd kanselredenaar, bisschop van Atrecht. * 1507, † 1574. Eerst Augustijn, later geseculariseerd en seculier priester; 1529 prof. in de theol. te Doornik; 1554 wijbisschop van Besançon; 1556 hulpbisschop van Atrecht. Op 29 Dec. 1558 sprak hij in Sint-Goedele te Brussel de lijkrede uit over keizer Karel V. Bisschop van Atrecht, in 1561, als opvolger van Granvelle. Aanwezig op het Concilie van Trente, 1563; sprak aldaar 11 Nov. 1563 een bekende rede uit over het huwelijk. Een der organisators der univ. van Dowaai. *Valvekens.*

2° Jan Grusset, staatsman. * 1540 te Champlitte (Bourgondië), † 3 Sept. 1609 te Atrecht. Raadsheer bij den Grooten Raad van Mechelen. In den opstand tegen het Spaansche gezag hield hij aanvankelijk de partij van de Staten-Generaal; pas na 1579 stond hij Alexander Farnese in zijn moeilijke taak ter zijde. Nam sinds 1597 als president van den Geheimen Raad de werkelijke leiding van de Zned. politiek in handen, tijdens een merkwaardige periode (de regeering van Albert en Isabella).

Richards, Theodore William, Amer. chemicus. * 31 Jan. 1868 te Germantown (Pennsylvanië). Prof. in de chemie te Cambridge (Mass.). R. verkreeg in 1930 den Nobelprijs voor chemie voor zijn baanbrekende onderzoekingen, welke hoofdzakelijk betrekking hadden op de samendrukbaarheid van zeldzame elementen en voor zijn uiterst nauwkeurige bepalingen van de → atoomgewichten. *Hoogeveen.*

Richardson, 1° Dorothy, Eng. romanschrijfster, gehuwd met den illustrator Alan Odle; gaf een serie romans in het licht onder den verzamelnaam Pilgrimage, waarin de reacties van een vrouwelijke kantoorbediende Miriam Henderson op de haar omringende omstandigheden en de menschen, met wie ze in aanraking komt, tot in details worden weergegeven, haar geheele gevoels- en gedachteleven dus. Naast lange stukken, die al te eentonig reflexief zijn, komt men telkens weer bij fragmenten van groote schoonheid en zuiverheid.

Werken: Pointed Roofs (1915); Backwater (1916); Honeycomb (1917); The Tunnel (1919); Interim (1919); Deadlock (1921); Revolving Lights (1923); The Trap (1925); Oberland (1927); Dawn’s Left Hand (1930). — Lit.: John Cowper Powys, D. R. *J. Panhuijsen.*

2° Sir John, poolvorscher. * 1787 te Dumfries (Schotland), † 5 Juni 1865. Nam als scheepsarts deel

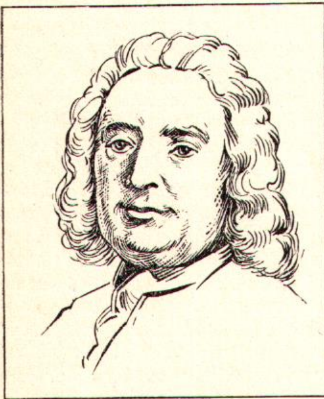
aan de Noordpoolexpedities van Franklin in 1819-'22 en 1825-'27.

Werken: o.a. The Polar Regions (1861). Dierkundige werken.

3° Owen William, natuurkundige. * 26 April 1879 te Dewsbury (Yorkshire). Sinds 1924 directeur van het Kings College Laboratorium te Londen. Zijn verdiensten liggen op het gebied van de electronen-emissie van gloeiende lichamen. De Wet van R. geeft het verband tusschen electronenemissie en temperatuur. Hij vond de afkoeling van een draad door uitzenden van electronen en (met H. L. Cooke) het verwarmen ervan door absorptie van electronen. Leverde belangrijke bijdragen op spectroscopisch gebied en over R-stralen. In 1928 kreeg hij den Nobelprijs. *J. v. Santen.*

Werken: Electron Theory of Matter (1914); The Emission of Electricity from Hot Bodies (1916).

4° Samuel, romanschrijver, vader van den roman in heel Europa, in het bijzonder van den sentimenteelen, Puriteinschen familieroman van den kleinen middenstand. * 1689 in Derbyshire, † 4 Juli 1761 te Londen. R. zou geestelijke worden, maar daar de middelen ontbraken, ging hij in de leer bij een drukker in Londen. In dit vak is hij gebleven. Het feit, dat hoe langer hoe meer meisjes hem vroegen hun liefdesbrieven te schrijven, bracht hem er toe een Brievenboek samen te stellen, wat zich echter spoedig ontwikkelde tot zijn eersten roman in briefvorm, Pamela (1740; kerkel. index). Hierin bleek, hoe uitgebreid zijn kennis van het vrouwenhart was en hoe aandachtig hij de betrekkingen tusschen de seksen had bestudeerd. Die zijn ook het onderwerp van Clarissa Harlow (1748) en Sir Charles Grandison (1753). De drie werken hebben ook den moraliseerenden toon gemeen. R. beschouwde preeken als zijn eersten en grootsten plicht. Hij beïnvloedde Rousseau (Julie), Goethe (Werther) en Chateaubriand (René). Ook in Ned. had hij bewonderaars en navolgers, o.a.: Feith (Julia, 1783; Ferdinand en Constantia, 1785), Wolff en Deken (Sara Burgerhart, 1782; Willem Levend, 1785).

S. Richardson.

Uitg.: Works (ed. L. Stephen, 12 dln. 1883). — Lit.: B. W. Downs, S. R. (1928); W. Scott, Life of S. R. (in Ballantyne's Novelists' Library). *Beek.*

Richelieu, 1° Armand Emmanuel Sophie Septimanie du Plessis, hertog van, Fransch staatsman. * 25 September 1766 te Parijs, † 17 Mei 1822 aldaar. Uitgeweken voor de Fransche Revolutie keerde hij met de Restauratie naar Frankrijk terug en werd eerste minister van Lodewijk XVIII (1815). Richelieu voerde een gematigde royalistische politiek; op het congres van Aken (1818) bekwam hij voor zijn land de vervroegde ontruiming van het grondgebied en een vermindering van de oorlogsschatting. *Bousse.*

Lit.: de Crousaz-Crétêt, Le duc de R. en Russie et en France (1897); R. de Cisternes, Le duc de R., son action aux conférences d'Aix-la-Chapelle (1898).

2° Jean Armand du Plessis, hertog van, Fransch staatsman, sedert 1622 kardinaal. * 9 Sept. 1585 te Parijs, † 4 Dec. 1642 aldaar. Voelde zich geroepen tot het militaire en politieke leven, maar moest priester worden, om het bisdom Luçon in zijn familie te kunnen behouden, terwijl zijn oudste broeder, die daarvoor bestemd was, Kartuizer werd. Als priester gedroeg hij zich waardig, bevorderde de Contra-Reformatie, o.a. door de Capucijnen in zijn diocees te brengen. In 1616 werd hij staatssecretaris van Concini, den toenmaligen gunsteling; won ook het vertrouwen van de regentes Maria de Medici en werd in 1624 eerste minister met grooten invloed op koning Lodewijk XIII. Als zoodanig kon hij gaan ontwikkelen zijn ijzeren wilskracht (un coeur de fer) tot verheffing van Frankrijks macht in Europa, in het buitenland tegenover de Duitsche en Spaansche Habsburgers; in het binnenland tot verheffing van het koninklijk gezag tegenover de traditioneele macht van den feodalen adel en tegenover de politiek-militaire zelfstandigheid der Hugenoten, waaraan hij een einde maakte, o.a. door het beleg en de verovering van hun vrijstad La Rochelle (1628). Tegenover den adel stelde hij uitbreiding der bevoegdheid van koninklijke ambtenaren, veelal van burgerlijken huize, o.a. der intendanten, en onderdrukte meedoogenloos het adellijk verzet daartegen, zich uitend in een reeks van adellijke samenzweringen tegen den eersten minister. In de oorlogen van zijn tijdperk steunde hij financieel en militair evenzeer als diplomatiek alle tegenstanders van het Habsburgsche huis, zonder er in het minst acht op te geven, dat hij daardoor den belangen van het Katholicisme ten zeerste schade deed, hetgeen de pausen van zijn tijd, o.a. Urbanus VIII, hem tevergeefs onder het oog hielden. De uitbreiding van Frankrijk in de richting van den Rijn, de verovering van den Elzas was van dit alles het gevolg. Frankrijk werd door de inwendige kracht van het koningschap en tegenover het buitenland de eerste mogendheid van Europa; ook economisch en cultureel kwam Frankrijks beteekenis door R.'s bewind sterk op den voorgrond, door bevordering van zijn uitvoerhandel en door de stichting der Académie française (1635). Hij stierf aan een langdurige jichtziekte. Zijn „Mémoires" zijn uitgegeven in verschillende series. *v. Gorkom.*

Kardinaal Richelieu.

Lit.: Hanotaux, Hist. du Card. de R. (2 dln. 1893-1903, onvoltooid); Fagniez, Le père Joseph et Richelieu (2 dln. 1894); Federn, R. (1926); Pastor, Gesch. der Päpste (XIII 1928); Hilaire Belloc, Richelieu (1932).

Richelieuborduursel, wit borduurwerk, waarbij de motieven gefestonneerd en met brides verbonden zijn. Motieven en brides zijn met picotjes versierd. Het

fond wordt later weggeknipt, waardoor het werk een kantachtig aanzien krijgt. Veel toepassing aan kerkelijk linnen (altaar- en communiedoeken, superpli's). R. is aldus genoemd naar kard. Richelieu. *J. Rutten.*

Richelle, gem. in het N. van de prov. Luik (XVI 704 D2); opp. 191 ha, ca. 600 inw. (Kath.); kalksteengroeven, landbouw, wapenfabricage; Maasdal; kerk uit 18e e.; heerlijkheid eertijds afhankelijk van het hertogdom van Dalhem; geteisterd in 1914.

Richepin, Jean, buitengewoon productief Fransch dichter, romancier en tooneelschrijver. * 4 Febr. 1849 te Médéah (Algerië), † 12 Dec. 1926 te Parijs. Leidde lang een zwerversleven, bereisde vele landen als leeraar, matroos, tooneelspeler, enz. Zijn gedichten zijn klassiek door de stevigheid en klaarheid van het vers, romantisch door hun vurigheid en hun schitterende beelden, naturalistisch door het onderwerp. Zijn tooneelwerken, kloek gebouwd, ongedwongen lyrisch en aangrijpend pathetisch, missen evenwel psychologische diepte. Le Flibustier (1888), Le Chemineau (1897), La Glu (1883) kenden terecht veel bijval.

Verdere werken. Poëzie: o.a. La Chanson des Gueux (1876); Les Blasphèmes (1884); Mes Paradis (1894); Mon coeur (1924). Romans: o.a. Les Morts bizarres (1876); La Glu (1881); Truandailles (1890). Essays: L'Ame Athénienne (1912); A travers Shakespeare (1914). *Willemyns.*

Richer, Edmond, strijder voor het Gallicanisme. * 1560 in Champagne, † 29 Nov. 1631 te Parijs. Promoveerde 1592 tot doctor in de theologie aan de Sorbonne, waarvan hij 1608-'12 syndicus was. Zijn verdedigingsgeschrift van Gerson bracht hem tot het schrijven van het Libellus de ecclesiastica et politica potestate (1611), dat om de ideeën over het pauselijk primaat en de conciliaire theorie in 1613 door de Congregatie van den Index werd verboden en tot zijn afzetting als syndicus leidde. In 1629 herriep hij op aandringen van Richelieu.

Lit.: Puyol, E. R. (2 dln. 1876). *Wachters.*

Richilde, gravin van Henegouwen door haar huwelijk met Herman van Saksen, graaf van Bergen, eenigen zoon van → Reginar V van Henegouwen. Na Hermans dood, in 1051, hertrouwde zij met Boudewijn van Vlaanderen. Na den dood van haar tweeden man in 1067, moest zij jarenlang een vergeefschen strijd voeren met haar zwager, Robert den Fries, om het bezit der Vlaamsche nalatenschap. Haar zoon Arnulf sneuvelde in den slag bij Kassel (1070). Om den steun van den bisschop van Luik en van den Duitschen keizer te verkrijgen, droeg R. haar graafschap in leen op aan de kerk van Luik, maar de verwachte steun bleef uit. R. overleed in 1086. *Boeren.*

Richmond, 1° W. voorstad van Londen (XII 464 bijkaartje 3), aan den rechteroever van de Theems, graafschap Surrey, met beroemd park; ca. 38 000 inwoners. Zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 480 in dl. XII.

2° Schoongelegen oud stadje in het romantische Swale-dal, graafschap York, Engeland; ca. 5 000 inwoners.

3° Hoofdstad van Virginia (Ver. St. van N. Amer., XVIII 608 L6). Ca. 183 000 inw. R. ligt aan de rivier de James. Het speelde een groote rol in de Zuidel. Staten; na den Burgeroorlog verloor het zijn beteekenis als zoodanig. Belangrijke industrie, door de waterkracht van de stroomversnellingen van de James en de naburige kolenlagen: tabaksbewerking en machines. Zetel van Kath. bisschop. *D. Brouwer.*

4° Woonwijk van → New York.

Richtbok, hulpmiddel voor het schietonderricht, bestaande uit een schraag op drie pooten, met op den bovensten horizontalen balk twee vorken, waarin een geweer of karabijn wordt gelegd. De achterste vork is voorzien van een inrichting om deze in horizontale en verticale richting te verplaatsen, ten einde het wapen in de juiste richting te brengen. *A. Lohmeijer.*

Richter, 1° Adrian Ludwig, schilder en graphisch kunstenaar. * 28 Sept. 1803 te Dresden, † 19 Juni 1884 aldaar. Leerling van zijn vader Carl August R. Na een verblijf in Italië wordt hij teekenleeraar aan de porseleinfabriek te Meissen; daarna prof. aan de Acad. te Dresden. R. is grooter als teekenaar dan als schilder; zijn beste werken zijn de teekeningen voor series houtsneden, waarin hij het leven van het Duitsche volk of het Duitsche landschap op gemoedelijke, eenvoudige wijze in beeld brengt. De namen dezer series zijn karakteristiek voor den tijd: Erbauliches und Beschauliches; Neuer Strauss fürs Haus; enz. Als schilder kan men R. in het museum te Dresden leeren kennen (o.a. Brautzug im Frühling, 1847). *Korevaar-Hesseling.*

Lit.: P. Mohn, L. R. (in: Künstlermonogr., 1926).

2° Emil Ludwig, vermaard Luth. kerkrechtleeraar. * 15 Febr. 1808 te Stolpen (bij Dresden), † 8 Mei 1864 te Berlijn. Sedert 1836 prof. in het kerkelijk recht achtereenvolgens te Leipzig, Marburg, Berlijn. Zijn geschriften munten uit door objectieve behandeling ook van het Kath. kerkelijk recht.

Voorn. werken: uitg. v. h. Corpus Iuris Canonici (2 dln. 1836-'39); Lehrb. des evang. u. kath. Kirchenrechts (1842, [8]1886). *Schweigman.*

3° Ernst Friedrich Eduard, componist en muziek-theoreticus. * 24 Oct. 1808 te Groszschönau, † 9 April 1879 te Leipzig.

Werken: o.a. kerkelijke werken; vele muziektheoretische leerboeken.

4° Franz Xaver, belangrijk componist van de zgn. Mannheimer school. * 1 Dec. 1709 te Holleschau, † 12 Sept. 1789 te Straatsburg. In 1769 kapelmeester te Straatsburg. R. heeft voor de ontwikkeling van den nieuwen stijl vele verdiensten. Het „zingend allegro" doet reeds aan Mozart's stijl denken.

Werken: 69 symphonieën, strijkkwartetten, triosonaten, klavierconcerten (meest in Londen gedrukt), kerkelijke werken, oratorium. — Lit.: Denkmäler Tonkunst Bayern (III, 1; VII, 2; XVI, 1,2). *Piscaer.*

5° Johann Paul Friedrich, → Jean Paul.

Richthofen, Ferdinand von, Duitsch geograaf. * 5 Mei 1833 te Carlsruhe (Silezië), † 6 Oct. 1905 te Berlijn. Nam in 1860 en 1868-'72 deel aan een tweetal expedities naar Oost-Azië, in het bijzonder China; 1875 hoogleeraar te Bonn, dan te Leipzig en 1886 te Berlijn. Legde de grondslagen der moderne physische landbeschrijving en oefende veel invloed uit op de Duitsche geographie in het einde der vorige eeuw.

Hoofdwerk: China (1877-1912, ten deele posthuum). Verder: Führer für Forschungsreisende ([2]1901); Tagebücher aus China (1907). *Jong.*

Richthofengebergte, Noordelijk deel van den Nan-sjan in China (III 480 G/H 5; VII 384 B/C 3); reikt tot 5 700 m en draagt groote gletsjers.

Lit.: Obrutsjew, Zentral-Asien, Nord China und Nansjan (Petersburg 1901).

Richtige heffing. Wet tot bevordering van de richtige heffing der directe belastingen (Ned.

belastingrecht). Gewijzigde wet van 29 April 1925, Stbl. 171, ingevoerd ten einde paal en perk te stellen aan juridische constructies, welke geheel of grootendeels ten doel hadden directe belastingen te ontgaan in gevallen, waarin daarvoor economisch geen rechtvaardiging aanwezig was. De wet geeft den fiscus de bevoegdheid geen rekening te houden met rechtshandelingen, waarvan op grond dat zij geen wezenlijke verandering van feitelijke verhoudingen hebben ten doel gehad of op grond van andere bepaalde feiten en omstandigheden moet worden aangenomen, dat die rechtshandelingen achterwege zouden zijn gebleven, indien daarmede niet de heffing van eenige hierna te noemen belasting geheel of ten deele onmogelijk zou worden gemaakt. Deze regeling geldt voor de → directe belastingen met uitzondering van de grondbelasting, alsmede voor de gem. woonforensenbelasting. De wet bevat een speciale procedure; rechter in eerste en hoogste instantie is het Gerechtshof te Den Haag.

Lit.: v. d. Poel, Wet ter bev. v. d. richtige heffing enz.; Léon, Rechtspraak (III 1931, afl. 7); de Willigen, in: De Vakstudie (dl. XC; wordt met supplementen bijgehouden). *M. Smeets.*

Richtingaanwijzer, wettelijk verplichte installatie in auto's, die toelaat een voorgenomen richtingsverandering aan te kondigen. In sommige landen eischt de wet een systeem met uitslaande pijlen, die hetzij mechanisch, hetzij electromagnetisch worden bediend en die des nachts verlicht moeten zijn; in andere landen daarentegen is het electrische knipperlicht het meest in voege. *Guljé.*

Richtingscoëfficiënt, Richtingscosinus, → Rechte.

Richtingsloos (geol.) noemt men een textuur, indien in de rangschikking der mineralen geen voorkeur voor eenigerlei richting is te bespeuren.

Richtingzoeker, ander woord voor → radiopeiler.

Richtkracht (natuurk.) is de kracht, die een draaibaar lichaam, indien dit uit zijn evenwichtsstand is uitgeweken, weer naar zijn evenwichtsstand wil terugdrijven, bijv. de torsie van een draad of de veerkracht van een veer.

Richtkromme, → Regelvlak.

Richtkijker, vizierinrichting, voor het afwerpen van bommen uit luchtvaartuigen. De Zeissrichtkijker type 6 bijv., vervaardigd door de Ned. Instrumentencompagnie Nedinsco te Venlo, werkt geheel automatisch, ook voor wat betreft het lossen van de bommen op het juiste oogenblik. De vizierlijn van dezen kijker blijft bij bewegingen van het luchtvaartuig automatisch gestabiliseerd; het doel kan zonder fouten bij het werpen, ongeacht de windrichting, worden aangevlogen; de zgn. daginvloeden op de bommenbaan kunnen als correctiehoekwaarden worden ingesteld, terwijl het instrument bovendien aanwijst de grondsnelheid van het vliegtuig, den automatisch bepaalden voorhoudhoek bij den worp, alsmede den drifthoek. *Koppert.*

Richtlijn, → Brandpunt; Kegelsneden; Kegel; Regelvlak.

Ricimer, Romeinsch legeraanvoerder van Germ. afkomst, die langen tijd het West-Rom. rijk beheerschte. Hij stierf in 472 aan de pest.

Ricinolzuur, $C_{18}H_{34}O_3$, oxy-vetzuur, komt voor in ricinusolie, waaraan het haar bijz. karakter verleent.

Ricinus, → Wonderboom.

Ricinusolie, → Wonderolie.

Rickert, Heinrich, Duitsch wijsgeer, Neo-Kantiaan. * 1863, † 1936. Hoogleeraar te Freiburg i.B. en later als opvolger van → Windelband te Heidelberg. R. is een der voormannen van de Badensche School van het → Neo-Kantianisme.

Werken: Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft; Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung; Der Gegenstand der Erkenntnis; Vom System der Werte; Phil. des Lebens; Allgemeine Grundlegung der Phil. — Lit.: H. De Vleeschauwer, Stroomingen in de hedendaagsche wijsbegeerte (1934); F. Sassen, Wijsbegeerte van onzen tijd (1937).

Rickettsia, microörganismen, genoemd naar den onderzoeker Ricketts; diplococcusachtige microörganismen, die als de verwekkers van de vlektyphus worden beschouwd.

Ricklin, Eugène George, Elzassisch politicus. * 12 Mei 1862 te Dammerkirch. Arts; 1903-'18 lid van den Rijksdag, ingeschreven in de Centrumpartij; 1926 medestichter van den Heimatbund; 1928 als autonomist veroordeeld tot een jaar gevangenis.

Ricochetschot, schot, waarbij het afgevuurde projectiel tijdens zijn vlucht door het stooten tegen een hard voorwerp uit zijn baan geraakt. Met het oog op de veiligheid mogen op schietbanen geen voorwerpen aanwezig zijn, waartegen kogels kunnen afspringen. *A. Lohmeijer.*

Ricotti, Ercole, Ital. militair schrijver. * 12 Oct. 1816 te Vogliera, † 24 Febr. 1883 te Turijn. Oorspr. waterbouwkundig ingenieur, doch hij wijdde zich aan de studie der mil. historie.

Werken: Storia delle compagnie di Ventura ital. (1893); Storia della Monarchia Piemontese (6 dln. 1861-'69).

Rictrudis, Heilige, abdis. * 614 in Gascogne, † 687 te Marchiennes. Na den dood van haar gemaal, den H. Adalbald, trok zij zich in het door hem gestichte klooster Marchiennes terug, waarvan zij de eerste abdis werd. Feestdag 12 Mei.

Lit.: Biogr. Nat. Belg. (XIX); v. d. Essen, Etude sur les Vitae des Saints mérovingiens. *Feugen.*

Rictus, Gabriël Randon de Saint Amand, pseud.: Jehan, Fransch volksch dichter van aristocratische geboorte. * 1867 te Boulogne-sur-Mer, † 1933 te Parijs. Bezong op diep menschelijke en aangrijpende wijze in „argot faubourien" het oneindige leed van de arme menschjes. Hij is een goed chansonnier, die als dichter evenwel werd overschat. Hij droeg zijn verzen vóór in „Le Cabaret des Quat'z Arts" (1896) en „Au Chat Noir" (1896-'97).

Voorn. werken: Les Soliloques du pauvre (1897); Doléances, nouveaux Soliloques (1900); Cantilènes du malheur (1902); Fil-de-fer (1906); Le Coeur populaire (1914). — Lit.: J. Landre, Les „Soliloques du Pauvre" de J. R. (1930). *Willemyns.*

Ridder, hij, die zich gedurende de M. E. bij wijze van beroep in dienst stelt van den vorst of van een machtig heer tot het verrichten van diensten te paard (miles). Naarmate de hoedanigheid van r. erfelijk wordt, vormt zich een ridderstand, waarbij én beroep én afstamming (ridderboortig) een bepalende rol vervullen. Deze stand kende eigen wetten en eigen opvattingen van plichten (standseer). Aan de hoven werd bijzondere zorg besteed aan de vorming van hen, die eenmaal tot den ridderstand zouden behooren (trouw, moed, streven naar ideaal). De formeele opneming geschiedde door den ridderslag, waarbij de „knaap" (puer), geknield tusschen twee riddermatige mannen, een plechtige gelofte aflegt, waarna degeen, die hem tot r. slaat, een zwaard laat rusten

op den nek van den nieuwen r. (symbool van dienstbaarheid). Vervolgens wordt de r. bekleed met de onderscheidingsteekens (gulden sporen, mantel). Tegenover de door den r. bewezen of te bewijzen diensten staat in den regel een belooning (vrijdom van bepaalde lasten, leen). Heeft het ridderwezen tijdens de kruistochten zijn hoogsten bloei bereikt, daarna geraakt het in verval. Tot dit verval werkte o.m. mede de steeds verder gaande versplintering van bezittingen (de r. had zich ter vervulling van zijn ridderplicht vaak groote uitgaven te getroosten). Zie nog → Adel; Adelsrecht. *Hermesdorf.*

Ridder van de droevige figuur, → El caballero de la triste figura.

Ridders van Pruisen, → Duitsche Orde.

Ridder, 1° Alfons De, → Elsschot (Willem).

2° André De, Vlaamsch schrijver. * 20 Oct. 1888 te Antwerpen. Hoogleeraar in financ. wetenschappen en statistiek aan het Hooger Handelsgesticht en de Kol. Hoogeschool te Antwerpen en aan de Univ. te Gent. Redactie-secretaris van De Vl. Arbeid (1907), De Boomgaard (1910-'12), Het → Roode Zeil (1920), Sélection. In zijn decadente romans schildert hij de Antwerpsche grootstad met de zedelijke ellende van de gegoede burgerij. Denzelfden geest vindt men in zijn geromanceerde biographieën. Voorbehouden lectuur.

Werken: Romans: Gesprekken met den Wijzen Jongeling (1910); De koude Eroos (1911); Filiep Dingemans' Liefdeleven (1911); De gelukkige Echt van Mijnheer Dingemans (1912); De gelukkige Stonde (1913). Biogr.: Ninon de l'Enclos en de vrouwen der 17e Eeuw (1917); Jean de la Fontaine, zijn vrienden en vriendinnen (1918); Remy de Gourmant (1918). Critiek: Stijn Streuvels, zijn leven en zijn werk (1908); Hugo Verriest (1909); Onze Schrijvers geschetst in hun leven en werken (1909); Bij L. Couperus (1917); La Littérature flamande contemp. (1923); Le Génie du Nord (1925); Baudelaire (met G. Van Roosbroeck, 1911) en Pol De Mont (id., 1911); Anthologie des Ecrivains flam. contemp. (met W. Timmermans, 1926). *A. Boon.*

3° J. de, in het midden der 18e eeuw schoolmeester te Veurne en Ninove bij Gent; schrijver van meerdere treurspelen (tragicomedies), waarvan het bekendste is Bloedigh Moord-Thonneel in Don Renory (1754).

Lit.: Kalff, Gesch. der Ned. Lett. (VI, 501); Te Winkel, Ontwikkelingsgang (^{2}V, 329). *Vermeeren.*

Ridderkerk, gem. in het O. van het eil. IJselmonde (Z. Holland); bestaat uit de dorpen R., Slikkerveer, Bolnes, Rijsoord en Oostendam; opp. 2 498 ha; ca. 14 800 inw. (1930), waarvan 63% Ned. Herv., 24,5% Geref., 4,5% zonder kerkgenootschap. Land- en tuinbouw en industrie (scheepswerven, machinefabrieken, electromotoren, klinknagels en schroefbouten, caoutchouc- en gutta-perchafabrieken). Bezienswaardig is het landgoed Huijs Ten Donck. *Hakewessel.*

Ridderorden. A) **De geestelijke r.** der M. E. ontstonden in den tijd der Kruistochten, eerst tot bescherming der pelgrims en tot hulp aan zieken en armen; later eveneens tot strijd tegen de heidenen, bijz. tot bescherming en verdediging van het H. Land. De drie voornaamste waren: → Johannieters, → Tempelieren en → Duitsche Orde. Daarnaast vond men tal van kleinere, meest plaatselijke groepeeringen. Hun regels waren ontleend aan die der Benedictijnen (Cisterciënsers), Augustijnen en Basilianen. Gewoonlijk omvatte de Orde drie klassen: ridders voor den wapendienst, kapelaans voor het koor, broeders voor het dienstwerk in huis en in den krijg; vaak ook donati en geaffilieerde vrouwenkloosters. De ridders legden de drie geloften af. De R. hebben op menig gebied groot nut afgeworpen, het minst echter op geestelijk gebied, met uitzondering van de Duitsche Orde in haar scholen. Naarmate het hoofddoel: strijd tegen de ongeloovigen en hulp aan de pelgrims, verviel, verloren de Orden aan beteekenis en sloop verslapping der tucht in. De meeste zijn geleidelijk door secularisatie verdwenen. Zie de afzonderlijke trefwoorden. *Lindeman.*

B) **Wereldlijke r.,** onderscheidingsteekens door de overheid uitgereikt wegens bijz. verdienste tegenover den koning, den staat of de maatschappij. De r. worden ingesteld door een wet op initiatief des konings. Er zijn drie Nederlandsche r. ingesteld: de → Militaire Willemsorde, de Orde van den Ned. Leeuw (→ Leeuwenorden) en de → Oranje-Nassau-orde.

Vreemde r. mogen door Nederlanders slechts aangenomen worden met verlof van den koning. Een sanctie op het overtreden van dit verbod is er niet. *Struycken.*

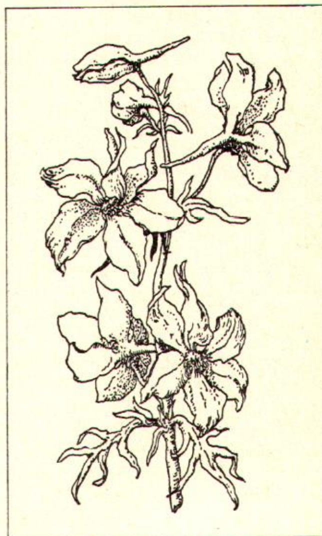
In België onderscheidt men vijf nationale orden, nl.: de → Leopold-orde, de orde van de → Afrikaansche Ster, de Koninklijke Orde van den Leeuw [→ Leeuwenorden (in België)], de Kroon-orde, ingesteld door het decreet van den koning-souverein, van 15 Oct. 1897, en de Orde van Leopold II, ingesteld door het decreet van den koning-souverein, van 24 Aug. 1900. De laatste drie orden omvatten zes klassen, nl. groot-kruis, groot-officier, commandeur, officier, ridder en gemedailleerde.

Lit.: Almanach Royal (1937). *Rondou.*

C) **Pauselijke r.** Door den paus als wereldlijk vorst worden de volgende ridderorden verleend aan degenen, die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor Kerk of maatschappij, of den H. Stoel: de → Christusorde, de Piusorde (→ Pius IX), de → Gregoriusorde, de → Sylvesterorde, de orde van de → Gouden Spoor, de orde van het Heilig Graf (→ Graf, II). Daarenboven verleent de paus de volgende onderscheidingen: het kruis → Pro Ecclesia et Pontifice, de medaille → Bene Merenti en die van het H. Land.

Ridderroman, de uit de M.E. bekende, berijmde verhalen van ridderavonturen. → Hoofsche epiek.

Ridderspoor of Delphinium, plantengeslacht van de fam. der boterbloemachtigen. De bloem is gespoord. Vsch. soorten hebben als tuinplant of snijbloem waarde. De wilde r. (D. consolida) komt als onkruid op akkers voor en heeft meest donkerblauwe bloemen. Gekweekte r. zijn de tuinridderspoor (D. ajacis) en de Chineesche r. (D. grandiflorum) enzoovoorts.

Tuinridderspoor.

Ridderus, Franciscus, Ned. predikant en dichter. * 1620 te

Middelharnis, † 11 Jan. 1683 te Rotterdam. Als dichter heeft hij een ietwat ongunstige bekendheid door zijn erotisch gedicht Bruyloftsbedde, dat een reeks spotdichten uitlokte. Hij schreef een groot aantal hist. en godsd. verhandelingen met sprekende titels, opgevuld met gedichten, novellen en anecdotes.

W e r k e n: Huys-oeffeningen ([15]1766); Bloedspiegel der Religie; Kerkspiegel; Geestelijk gebouw, opgetimmerd uit de eerste woorden van 1 Petr.2.5. — L i t.: Glazius. in: Godgeleerd Nederland (III 1856); Nederduytsche en Latijnsche Keurdigten (1710). *Piet Visser.*

Ridéndo dícere verum (Lat.) = Lachend de waarheid zeggen. Zoo wordt Horatius' Satyr. 1, 1, 24 geciteerd, waar lett. staat: Quamquam ridentem dicere verum // Quid vetat? (Maar schertsend de waarheid zeggen, wat hindert dat?). Lachend of schertsend beteekent in ieder geval: zonder bitterheid. *C. Brouwer.*

Riding (oorspr. thriding = derde deel), naam gegeven aan de drie onderdeelen van het graafschap York (East, West en North), elk met apart vertegenwoordigend lichaam en eigen administratie. De City of York staat hier administratief buiten. Het graafschap Tipperary (Iersche Vrijstaat) is ook in Ridings verdeeld, doch slechts in twee deelen, North en South. *G. de Vries.*

Riding, L a u r a, Amer. dichteres en schrijfster van verhalen en romans. * 16 Jan. 1901 te New York. Zoekt, naar eigen getuigenis, uit de historisch opportunistische beschouwing der realiteit tot een objectieve beslissende beschouwing te komen; dit geeft aan haar geheele werk een wat drogen, sterk beredeneerden inslag; maar desniettemin gaf ze nu en dan poëzie en proza van groote oorspronkelijkheid en artistieke beteekenis. Haar werk is moeilijk te verstaan en vereischt voorzichtigheid. *J. Panhuijsen.*

V o o r n. w e r k e n: gedichten: Poems: A Joking Word (1930); Poet: A Lying Word (1933). Romans: 14 A (met George Ellidge); A Trojan Ending (1937). Critieken: Contemporaries and Snobs (1928); A Survey of Modernist Poetry (met Robert Graves, 1927).

Riebeckiet (m i n e r a l.), een natrium-ijzerhoornblende, blauw tot zwart van kleur. Als donker bestanddeel in sommige alkali-granieten en -syenieten. Een vezelige variëteit wordt in den Oranje-Vrijstaat ontgonnen als asbest en als siersteen (krokydoliet).

Riebeeck, 1° A b r a h a m v a n, gouverneur-generaal van Ned.-Indië (1709-'13); zoon van 2°. * 18 Oct. 1653 bij Kaap de Goede Hoop, † 17 Nov. 1713 te Batavia. Bekleedde achtereenvolgens vsch. rangen in dienst der Oost-Ind. Compagnie. Maakte als G.G. tochten in de binnenlanden van Java. Tijdens zijn bewind werd in de Bataviasche ommelanden de koffieaanplant ernstiger dan tot dan toe ter hand genomen. *Olthof.*

2° J a n A n t h o n i e v a n, Ned. kolonisator; vader van 1°. * 1618 te Culemborg, † 18 Jan. 1677 te Batavia. Zoon van scheepskapitein, opgeleid tot heelmeester, vergezelde zijn vader op verre reizen; was 1640 te Batavia en elders in Indië in betrekking; deed in 1650 reizen naar Groenland en West-Indië en werd in 1651 op zijn verzoek als stichter der nederzetting aan de Kaap uitgezonden, waar hij 7 April 1652 landde. R. besteedde tien jaren om de grondslagen van blanke beschaving en Christendom diep en degelijk te leggen. Hij worstelde met dezelfde moeilijkheden, die nog Z. Afrika teisteren: ongestadig klimaat, naturellenprobleem, econ. en soc. regeling. In en na 1657 reikte hij grondbrieven uit aan vrijburgers (grondslag van natievorming); in 1662 werd hij aangesteld als commandant van Malaka, in 1665 als secretaris van den Raad van Indië. Zijn grafsteen uit de Groote Kerk van Batavia en die zijner eerste vrouw zijn gedeeltelijk teruggevonden en berusten nu in het museum te Kaapstad. Voor zijn standbeeld te Kaapstad, zie afbeelding 5 op de pl. t/o kol. 753 in deel XIV. *Besselaar.*

Jan van Riebeeck.

L i t.: Godée Molsbergen, J. v. R. ([2]1937); Wilde, De Stichting der Kaapkolonie (in: Studiën, dl. 54 1900).

Riecke, B e g i n s e l v a n, houdt in, dat indien een gesteente onder gerichten druk komt te staan, op de plaatsen van maximalen druk oplossing optreedt, terwijl zich nieuwvorming en groei der mineralen voltrekt op plaatsen van geringeren druk. Zoo ontstaan bij éénzijdigen druk plaatvormige, bij tweezijdigen druk stengelige mineralen. *Jong.*

Ried, dorp van ca. 500 inw. in de Friesche gem. → Franekeradeel (XI 208 B2).

Riedel, J o h a n n G e r a r d F r i e d r i c h, Ned.-Ind. bestuursambtenaar. * 17 Febr. 1832 te Tondano, † Dec. 1911 te Batavia. Werkte (tot 1883) aan de reorganisatie van het Inlandsch bestuur achtereenvolgens in de Minahasa, op Billiton, Timor en Onderhoorigheden en Ambon.

W e r k e n: De sluik- en kroesharige rassen tusschen Celebes en Paupa (1886; ofschoon eenigszins verouderd, nog steeds geraadpleegd); verder tal van opstellen over taal-, land- en volkenkunde van Ned.-Indië in binnen- en buitenl. tijdschriften.

Riedt, J a n v a n, → Joannes van Riedt.

Riegger, 1° P a u l J o s e p h, R i t t e r v o n, canonist; vader van 2°. * 29 Juni 1705 te Freiburg i. Br., † 2 Dec. 1775 te Weenen. Hij werd in 1733 prof. te Innsbruck, in 1753 te Weenen. Door zijn Gallicaansche ideeën, neergelegd in zijn werk Institutiones iurisprudentiae ecclesiasticae (4 dln. 1765-'72), werkte hij mee om de Kerk onder den druk van het Josephisme te brengen.

2° J o s e p h A n t o n S t e p h a n, R i t t e r v o n, canonist; zoon van 1°. * 13 Febr. 1742 te Innsbruck, † 5 Aug. 1795 te Praag. Ook hij was een verwoed strijder voor het Josephisme en streefde er naar de Kerk tot een staatsinstelling te verlagen. Hij verzorgde meerdere uitg. over de bronnen en de lit. van het kerkelijk recht. *Wachters.*

Riego y Nuñez, R a f a e l, Spaansch generaal en revolutionnair. * 24 Oct. 1785 te Santa Maria de Tuñas (bij Oviedo), † 7 Nov. 1823 te Madrid. Hij stelde zich met Quiroga aan het hoofd van een opstand, die op 1 Jan. 1820 onder de troepen te Cadiz tegen Ferdinand VII uitbrak, en proclameerde aldaar opnieuw de constitutie van 1812, het politiek ideaal der Spaansche Liberalen. Toen de Franschen Spanje binnenrukten om den wettigen vorst in zijn macht te herstellen (1823), werd R. door hen gevangen genomen en aan Ferdi-

nand VII uitgeleverd, die hem te Madrid deed terechtstellen. De zgn. Riego-hymne (Himno de Riego), voor het eerst bij de intrede van R. te Malaga in 1820 uitgevoerd, gold tot den afstand van koning Alfons XIII in 1931 als de Spaansche Marseillaise.

L i t. : Miguel del Riego, Memoirs of the life of R. and his family (1824); Nard en Pirala, Vida militar y politica de R. (1844). *Lousse.*

Riehl, A l o i s, Duitsch wijsgeer, critisch realist. * 1844 te Bozen, † 1924 te Berlijn, hoogleeraar aldaar. De realiteit van het eigen Ik en de buitenwereld acht R. met de zintuiglijke waarneming onmiddellijk gegeven; het wezen der werkelijkheid blijft echter onkenbaar.

W e r k : Der phil. Kritizismus u. s. Bedeutung f. d. positive Wissenschaft. — L i t. : F. Sassen, Wijsb. der 19e eeuw (1934). *F. Sassen.*

Riel, kerkdorp in de N. Brab. gem. → Alphen (XVIII 632 F2).

Riem, een hoeveelheid papier van 500 vellen.

Riemann, 1° G e o r g F r i e d r i c h B e r n h a r d, wiskundige. * 17 Sept. 1826 te Breselenz (Hannover), † 20 Juli 1866 te Selasca (Lago Maggiore). Hij studeerde te Göttingen en Berlijn, promoveerde 1851 te Göttingen op een beroemd geworden dissertatie: Grundlagen für eine allg. Theorie der Funktionen einer veränderlichen komplexen Grösse, en werd 1854 docent aldaar met het uitspreken van de voor de verdere ontwikkeling van wis- en natuurkunde fundamenteele rede: Über die Hypothesen welche der Geometrie zu Grunde liegen, waarin het begrip van de Riemannsche ruimten wordt ontwikkeld. In 1857 werd hij buitengewoon, in 1859 gewoon hoogleeraar te Göttingen. Zie ook → Integraal (2°).

U i t g. : Werke, d. Weber en Dedekind (²1892); Über die Hypothesen etc., met aant. van H. Weyl (³1923). *Dijksterhuis.*

2° (K a r l W i l h e l m J u l i u s) H u g o, musicoloog. * 18 Juli 1849 te Grossmehlra (bij Sondershausen), † 10 Juli 1919 te Leipzig. Wijdde zich, na eenige jaren arbeid als dirigent en paedagoog, aan de studie der geschiedenis en theorie der muziek. Bracht op vsch. gebied nieuwe ideeën (phraseeringsleer, harmonieleer, rhythmiek van het middeleeuwsche lied, variatie-suite, enz.).

W e r k e n : onder vele andere : Gesch. d. Musiktheorie (²1921); Hdb. d. Musikgesch. (5 dln. ²1922); Hdb. d. Harmonielehre (⁸1920); Lehrb. d. Kontrapunkts (⁶1921); analyses o.a. van Beethoven's pianosonaten; Grosse Kompositionslehre (3 dln. 1901-'13); werken over muziekaesthetica, acoustiek, orgel, enz. Van groote beteekenis is zijn Musiklexikon (1882, ¹¹1929, bewerk. v. Einstein). — L i t. : Riemann-Festschrift (uitg. Mennicke, 1909); R.-Heft (in: Ztschr. f. Mus. Wiss., I 1919). *Koole.*

Riemenschneider, T i l m a n, beeldhouwer in laat-Gotischen stijl. * Ca. 1460 te Osterode, † 7 Juli 1531 te Würzburg. Een der grootste beeldhouwers, die Duitschland heeft voortgebracht. Met een feillooze beheersching der techniek wist hij een diepte van gevoel uit te beelden, zooals zelden bereikt is. Zijn stijl vertoont een licht geïdealiseerd naturalisme en is vaak zeer pathetisch, maar nooit uitbundig. In Z. Duitsche kerken (speciaal in Würzburg) vindt men zijn meeste werken. Zie de pl. t/o kol. 365 in dl. I; afb. 1 op de pl. t/o kol. 545 in dl. IX; afb. 1 op de pl. t/o kol. 192 in dl. XII.

L i t. : A. Diehl, T. R. (1932); J. Bier, T. R. (I en II 1925-'30). *Schretlen.*

Riempjes (p l a n t k.), Ned. naam voor → Corrigiola littoralis.

Riemsdijk, 1° jonker J e l i s v a n, Geldersch edelman. * Ca. 1493, † 1539. R. diende een tijd lang de Geld. zaak in Friesland. Belangrijker was zijn rol in Gelderland zelf, waar hij na 1526 de ambtmannie van Maas en Waal bekleedde. Wegens geheime onderhandelingen met Karel V werd hij te Nijmegen op het schavot ter dood gebracht. *Boeren.*

2° Jhr. J o h a n C o r n e l i s M a r i u s v a n, musicoloog. * 16 Dec. 1841 te Maastricht, † 30 Juni 1895 te Utrecht. Als bestuurslid van de Ver. voor Ned. Muziekgeschiedenis gaf hij liederen uit Valerius' Gedenckclanck en Reinkens Hortus Musicus uit. Verder werkte hij mede aan de uitg. van het Ned. Volksliederenboek en dirigeerde een a cappella-koor. Composities: Muziek bij Oedipus (1890), liederen. *Koole.*

Riemsnijder, H e n d r i k, Ned. dichter. * 1744 te Wologda (Rusland), † 5 April 1825 te Parijs. R., van Ned. afkomst, was in 1782 als secretaris van de commissie der O. Ind. Comp. naar Parijs gezonden.

W e r k e n : Fabelen en Vertelsels (1774); Dichtlievende Rhapsodiceën (1779), Proeve van dichtlievende kleinigheden (1779); in samenwerking met W. Bilderdijk een bundel erotische poeziё: Galante Dichtluimen (1781). — L i t. : R. A. Kollewijn, Bilderdijk (1891, I); A. de Jager (in : Ned. Museum, 1874, II). *Piet Visser.*

Riemst (ook: Riempst), gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 C5), op 104 m hoogte; opp. 386 ha; ca. 650 inw. (Kath.). Landbouw.

Rieneck, Beiersche stad ten N.W. van Gmünden, en graafschap. Gedurende de 12e en het begin van de 13e e. waren de graven van → Loon ook graven van Rieneck.

L i t. : A. Hansay, L'ancien comté.... de Looz (in : Mélanges Pirenne, 1926, 197).

Rienne, gem. in het Z. der prov. Namen (XVIII 240 C6); ca. 700 inw. (vnl. Kath.); opp. 1 611 ha; landbouw; houthandel.

Rienzo, → Cola di Rienzo.

Ries, 1° (ook: Rees, Reys, Rijs, Rijke) H a n s d e, Ned. Doopsgez. hervormer en dichter. * Dec. 1553 te Antwerpen, † 14 Sept. 1638 te Alkmaar. Hij stelde met Lubbert Gerrits de belijdenis der Doopsgezinden op. Ondanks zijn verdraagzaamheid werd hij herhaaldelijk vervolgd; hij was leeraar van vsch. Doopsgezinde gemeenten, o.a. Amsterdam en Alkmaar. Hij was vriend van Vondel, Coornhert en Spieghel. Zijn onderhoud verdiende hij als reeder van haringbuizen.

W e r k e n : vele theol. vlugschriften, liederen (o.a. in Het Boeck der Gesangen, 1618, waaraan ook Vondel bijdroeg); Historie der Martelaren (1615). — L i t. : Leendertz, Leven van Vondel (1910); J. S. Ballot (in: Doopsgez. bijdr., 1864); Kort Verhaal v. h. leven en de daden v. H. de R. (1644); Catalogus v. d. Doopsgez. bibl. te Amsterdam (II 1888); A. Brons, Mennoniten (²1912); Ger. Brom, Vondels Geloof (1935). *Piet Visser.*

2° F e r d i n a n d, Duitsch componist. * 29 Nov. 1784 te Bonn, † 13 Jan. 1838 te Frankfort a.M. Leerling van Beethoven. Bekend pianist. Schreef meer dan 200 werken, doch zonder oorspronkelijkheid.

Riese, A d a m, Duitsch rekenmeester. * 1489 bij Bamberg, † 30 Maart 1559 te Annaberg. Hij heeft door talrijke werken over rekenkunde veel bijgedragen tot het doordringen van het rekenen met Indo-arabische cijfers.

L i t. : B. Berlet, A. R. (Leipzig 1892).

Riesener, J e a n H e n r i, Fransch meubelmaker van den Lodewijk XVI-stijl. * 1724 te München-Gladbach, † 1806 te Parijs. Onder zijn werken, die uitmunten door hun sierlijke vormgeving, hun juiste

verhoudingen en hun sober ornament, zijn vooral bekend het schrijfbureau van Lodewijk XV en dat van Marie-Antoinette.

L i t. : J. de Salverte, Les ébénistes du XVIIIe siècle ([2]1927). *V. Herck.*

Riet (Phragmites), een plantengeslacht van de fam. der grassen; omvat 3 soorten. In onze streken wordt algemeen gevonden Ph. communis (slootriet, bladriet of dekriet), met kruipenden wortelstok, langs waterkanten, 1-3 m hoog. Deze grassoort komt over de geheele aarde voor.

Als bouwmateriaal is r. te onderscheiden in p l a f o n d r i e t ter bevestiging van het stucwerk, en

Riet (Ph. communis); van links naar rechts: pluim, stengel met bladeren, wortelstok.

d a k r i e t voor de afdekkingen van boerenwoningen en landhuizen. Ook worden ca. 5 cm dikke, geperste rietplaten toegepast voor lichte isoleerende en brandvrije wanden.

In de waterbouwkunde gebruikt men r. als onderste vullaag bij zinkstukken, ten einde het wegzuigen van den grond onder het zinkstuk door het stroomende water te voorkomen; verder als spreilaag ter bescherming van nieuw gevormde dijkstaluds tegen golfslag in combinatie met stroobeugels (rietmat). Zeer belangrijk is r. voor de duinvoetbescherming. Men plaatst dan schermen van half ingegraven riet haaks op de heerschende windrichting, waardoor het stuivende zand wordt opgevangen en het een zware berm gaat vormen; op deze wijze kunnen zelfs behoorlijke dijken gevormd worden en zandplaten worden ingepolderd (zgn. Stuifpolders op Westelijk Vlieland). *Metz.*

Riet, J. v a n, → Joannes van Riedt.

Rietgans (Anser fabalis), vogel van de fam. der ganzen. Hoofdkleur bruingrijs met donkerder vlekken en lichte randen; vleugeldekveeren blauwgrijs, staart wit gezoomd, borst en buik grijswit ; snavel zwart met oranje-gelen band; pooten oranjegeel. Lengte 80 cm. Broedt in het hooge Noorden, is 's winters veel aan onze kusten op schorren en slikken. Ook komt voor de k l e i n e r. (Anser brachyrhynchus), waarvan kop en hals meer donkerbruin zijn; snavel zwart met rose vlek, pooten bleekrood. Op dezelfde plaatsen als de gew. r. voorkomend. *Bernink.*

Rietgors (Emberiza schoeniclus), ook: rietmusch en rietvink genaamd, vogel van de familie der vinken. In prachtkleed is de kop van het mannetje zwart en heeft dit een witten halskraag ; heeft verder veel van een musch. Wijfje: bovenkop bruin met zwarte streepjes; keel vuilwit. Broedt in onze streken in lage, rietrijke streken. Leeft van insecten en zaden. Nest dicht bij den grond, ca. 5 eieren, vuilwit en gevlekt. De r. is een trekvogel, keert echter al eind Febr. terug. *Bernink.*

Rietgras, → Kanariegras.

Riethoven, gem. in de prov. N. Brabant ten Z.W. van Eindhoven (XVIII 632 H3); opp. 1 652 ha; ong. 750 inw. (allen Kath.). Gemengd bedrijf: landbouw en veeteelt. Mooie bosschen met in den zomer veel kampeerders. In het gehucht Waalwijk werd een urnenveld blootgelegd. Aan de Keersop een schilderachtige waterradmolen.

Riethoven, 1° B. M., → Rythovius.

2° J a n v a n, pseud. van Joh. A. → Vesters.

Rietsuiker is → saccharose. De benaming wordt ook wel in het bijzonder gebruikt voor suiker vervaardigd uit riet, in tegenstelling tot suiker uit bieten verkregen (bietsuiker). → Suikerfabricage.

Rietveld, gem. in de prov. Z. Holland ten W. van Woerden; bevat de buurtschappen R. en De Bree; opp. 686 ha; ruim 700 inw. (58% Ned. Herv., 21% Geref., 16% Kath.). Laagveen, langs den Ouden Rijn met klei bedekt; weiland. Veeteelt, landbouw en steen- en pannenbakkerij.

Rietvoorn, → Ruisvoorn.

Rietzanger (Acrocephalus schoenobanus), zangvogel, slanker en iets grooter dan een musch. Olijfbruin met donkerder vlekjes en streepjes. Schedel bruin, keel wit, onderzijde vuilwit. Alg. broedvogel in moerassige streken. Voedsel: insecten, bessen. Zingt dag en nacht zeer afwisselend.

Rièzes, gem. in het uiterste Z. van de prov. Henegouwen (XII 176 bijkaartje); opp. 771 ha, ca. 4500 inw. (Kath.); Zwarte Water; beboschte omgeving, veeteelt; landbouw; eertijds afhankelijk van Chimay.

Rif (o c e a n o g r.), smalle, dikwijls langgerekte, bank in zee, welke óf boven het wateroppervlak uitsteekt óf daar zoo weinig onder blijft, dat zij voor de scheepvaart gevaarlijk wordt. Soms bestaan r. ook uit een reeks klippen, die een soort van kam vormen. Evenals bij de banken spreekt men, in verband met de samenstelling der bovenlaag, van zand-, schelp-, steen-, rots- en → koraalriffen. De zandriffen zijn gewoonlijk door aanslibbing ontstaan, de steen- en rotsriffen zijn gewoonlijk overblijfselen van een door de zee vernielde kust. *Wissmann.*

Rif (z e i l v a a r t), een voorziening van een zeil om het oppervlak daarvan te verminderen bij harden wind.

Rif of Er Rif, Spaansche kolonie in Marokko, in het N. begrensd door de Middell. Zee, in het W. door den Atlantischen Oceaan (XVII 260 C-E 3). Opp. ca. 34 000 km², ca. 295 000 inw. Voor het landschap, zie → Marokko (sub A). De bevolking bestaat in hoofdzaak uit de Berbergroep der Riffijnen en uit Arabieren.

Naast Moorsch-Arabisch worden er meerdere Berberdialecten gesproken. Het belangrijkste middel van bestaan is landbouw, alhoewel zeer primitief. Ook wordt er lood en ijzererts gevonden. Kerkelijk behoort het R. tot het vicariaat van Tanger (ca. 65 000 Kath.). Bij verdrag tusschen Engeland en Frankrijk kreeg Spanje in 1904 de beschikking over het R., waar het in 1927 zijn gezag vestigde.

Riga, hoofdstad en belangrijkste haven- en industriestad der republiek Letland aan de riv. Duna op 15 km van de Golf van R. (X 380 C2); ca. 390 000 inw. (60% Letten, 11% Duitschers, 11% Joden, 9% Russen; 65% Prot. en 11% Kath.). Zetel der Lettische regeering, der apost. nuntiatuur, der buitenlandsche gezantschappen. Beurs, hoogeschool (sinds 1919), observatorium, staatsbibliotheek, musea, radiostation. De haven van R., die zeer goed gelegen is, heeft R. tot een der belangrijkste havensteden der Oostzee gemaakt. R. fabriceert textielwaren, machines, tabaks- en papierwaren. Invoer van textielen, steenkool, koloniale waren, kunstmest, zout. Uitvoer van hout, boter, vlas.

De binnenstad bezit vele merkwaardige oude gebouwen; de buitenstad is modern aangelegd met ruime straten, pleinen en parken; in de nabijheid bevindt zich een villastad in een bosch en een druk bezocht strand. De Dom of Mariakerk dateert van 1211 en is Prot. sedert de Hervorming, was tot 1931 zetel van de Duitsche gemeente, sindsdien van het Prot. Lettische aartsbisdom. De Kath. St. Jacobskerk is van 1225, de Prot. Duitsche Petruskerk van de 15e e., het slot (thans zetel van den president der republiek) van 1330, het Schwarzhäupterhaus van 1330, het stadhuis van 1750; van de oude vesting bestaat nog de zoogenaamde Pulverturm.

R. werd in 1201 door bisschop Albert van Lijfland gesticht, in 1282 lid der Hanze, in de 16e eeuw ingelijfd door de Duitsche Orde; in 1552 werd R. Prot. In 1582 kwam het aan Polen, in 1621 aan Zweden, 1710-1918 behoorde het aan Rusland. Op 18 Maart 1921 werd te R. de vrede gesloten tusschen Sowjet-Rusland en Letland en Polen.

Onmiddellijk na de stichting der stad begon de kerstening van Lijfland en in 1255 werd R. zetel van het aartsbisdom voor de Oostzeelanden. Na de Hervorming werd het aartsbisdom opgeheven en de Kath. godsdienst te R. verboden, door de Polen in 1582 hersteld en door de Zweden in 1621 weer verboden. Sedert 1762 werd er de Kath. godsdienst geduld. In 1918 is te R. een Kath. aartsbisdom opgericht.

L i t.: Von Löwis of Menar, Geschichtl. Führer durch R. (1918). *v. Son.*

Rigaud, H y a c i n t h e, portretschilder. * 18 Juli 1659 te Perpignan, † 29 Dec. 1743 te Parijs. Een der gevierdste en knapste portretschilders van Frankrijk, die enorm carrière maakte. Hij portretteerde den koning, hof, adel en rijke burgerij; verstond de kunst om zijn modellen met een voornamen zwier en praal flatteus uit te beelden.

L i t.: L. Réau, Histoire de la peinture française au 18e s. (1925). *Schretlen.*

Rigaudon, dans van Provençaalschen oorsprong, opgewekt van karakter, in tweedeelige maat met opslag; vond paarsgewijze, met herhaling van de eerste r., nu en dan een plaats in de suite van de 18e eeuw.

Rigel, *β* Orionis, de helderste ster van Orion, een ster van de magnitude 0,34. De ster staat op een afstand van ongeveer 500 lichtjaren, waaruit dan volgt, dat haar lichtkracht 14 000 maal die van de zon is, de grootste goed bepaalde lichtkracht van een ster. R. is een dubbelster; beide componenten behooren tot het spectraaltype B8, de afzonderlijke helderheden zijn 0,34 en 7,3 stergrootten, de afstand bedraagt gemiddeld 9,5″. De hoofdster is een spectroscopische dubbelster, de omloopstijd van dit stelsel is bijna 22 dagen. De middellijn van R. is, met den interferometer gemeten, 0,002″, overeenkomend met een werkelijke middellijn van 40 millioen km. *de Kort.*

Righi, A u g u s t o, natuurkundige. * 27 Aug. 1850 te Bologna, † 8 Juni 1920 aldaar. Hij werkte met succes op het gebied van de electrische trillingen (oscillator en resonator van R.). Tegelijk met Hallwachs ontdekte hij de electronenemissie bij het lichtelectrische effect. Marconi is een van zijn leerlingen. *J. v. Santen.*

Right. The r. man in the right place (Engelsch) = De rechte man op de rechte plaats. Citaat uit een redevoering van Austen H. Layard (* 1817, † 1894) in het Eng. Lagerhuis (15 Januari 1855). Veelal „Nederlandsch” vermaakt tot: The r. m. o n the r. p. *C. Brouwer.*

Rigi, bergmassief in Zwitserland (47°4′N., 8°28′O.), uit meerdere toppen bestaande. De hoogte van den R. Kulm (het hoogste punt) is 1 800 m. De R. wordt omgeven door drie meren, t.w. Vierwoudstedenmeer, Meer van Zug, en het Lowermeer. De R. verschaft prachtige vergezichten. Veel toerisme.

Rigiditeit of s t ij f h e i d noemt men de eigenschap van vaste stoffen zich tegen vormveranderingen te verzetten, eventueel na vormverandering in den oorspronkelijken toestand terug te keeren. Stoffen, die r. bezitten, zijn dus e l a s t i s c h. De r. wordt meestal uitgedrukt in de torsie-coëfficiënt, die de kracht aangeeft, welke noodig is om een draad van bepaalde afmetingen te wringen over een bepaalden hoek. Voor de inwendige aarde vindt men een r., die te vergelijken is met die van staal, van de orde van grootte van 10^{12} dyne/cm^2. *Jong.*

Rigor, verstijving, meestal gebruikt als afkorting van r i g o r m o r t i s, lijkverstijving. Deze begint enkele uren (meestal ongeveer $1^1/_2$ uur) na den dood aan gezichts- en halsspieren en breidt zich geleidelijk uit naar beneden over de andere spieren van het lichaam. Na 7 tot 9 uur is de lijkverstijving volledig. Het is dan zeer moeilijk en slechts met groote kracht mogelijk de ledematen te buigen. Door deze buiging wordt de r. opgeheven en wordt het lidmaat weer normaal bewegelijk. Soms treedt hij dan opnieuw op, maar alleen wanneer hij nog slechts korten tijd bestond en zijn hoogtepunt nog niet had bereikt. In het algemeen kan men zeggen, dat wanneer na opheffing van den r. in een lidmaat daarin opnieuw r. optreedt, de dood nog geen 7-9 uur bestond.

Hoelang de lijkverstijving der lichaamsspieren blijft bestaan, hangt af van velerlei factoren (vooral de temperatuur). Meestal houdt zij na 48-72 uren vanzelf op maar bij in de kou bewaarde lijken kan zij wel 8 of 10 dagen blijven bestaan. Het hart is meestal na $^1/_2$ uur al in lijkverstijving; en soms na 12, maar ook vaak pas na 48 uur weer slap.

Bij het verstijven der lichaamsspieren treedt geen beweging op.

Bij strychnine-vergiftiging of wanneer kort voor den dood zware spierinspanning heeft plaats gevonden of bij aan honger gestorvenen treedt snel zeer sterke r. op; in de warmte ontstaat hij sneller dan in de kou. De oorzaak van de lijkverstijving is nog niet met

volledige zekerheid bekend. Waarschijnlijk berust zij op een zwelling van het spiereiwit ten gevolge van een ophooping van melkzuur; dit laatste zou in de spieren ontstaan, doordat er geen aanvoer meer is van zuurstof. *Wyers.*

Rigorisme is onredelijke en onnatuurlijke gestrengheid in zake de zedelijke of wettelijke verplichtingen of die van den eeredienst. Bekend vooral in de geschiedenis der moraal zijn het r. van de → Furizeërs, van → Tertullianus, van het Manicheïsme (→ Mani), van de → Katharen, van het → Jansenisme, van het absolute tutiorisme inzake de oplossing van gewetenstwijfels (→ Moraalsysteem), van de → Puriteinen en dat van → Kant, die niet alleen de zinnelijke, maar zelfs ook de hoogere neigingen en affecten van alle zedelijke waarde verstoken acht en juist in het onderdrukken van en den strijd tegen de zinnelijke neigingen een maatstaf ziet der zedelijke waarde.

R. vervreemdt de moraal van het leven en roept als reactie het libertinisme op. Zie verder → Casuïstiek en → Laxisme. *Buys.*

Rigsmaal, → Rigsthula.

Rigsthula (ook Rigsmaal), Oudnoorsch gedicht van ca. 900 n. Chr., uit den kring der Edda-gedichten. Het verheerlijkt het koningschap.

Rigweda (Sanskrit-lit.), beter: Rigweda-Samhita, hymnenverzameling, belangrijkste der 4 samhita's der → Wedaliteratuur, bestaande uit 1028 hymnen, verdeeld over 10 boeken (mandala's); oudste godsdienstige lit. van Indië, ontstaan, toen de Ariërs nog in den huidigen Pandzjab woonden, en een beeld gevend van hun godsdienstige en cultureele toestand en gebruiken. Hun godsdienst is een natuurmythologie; aan Indra (waarsch. stormgod) en Agni (vuurgod) zijn de meeste hymnen gewijd.

Lit.: M. Winternitz, Gesch. der Ind. Lit. (I 1907; met opgave v. lit. en vert.); H. Oldenberg, Religion des Veda ([4]1923). *Zoetmulder.*

Rike. Vanden Rike der Ghelieven, het eerste van Ruusbroeck's mystieke schriften, waarin vijf rijken van God onderscheiden worden: het uitwendig, zinnelijk rijk; een natuurlijk rijk; het rijk der schriftuur; het rijk der genade en der glorie; het rijk dat God zelf is. Een uiteenzetting over de zeven gaven van den H. Geest maakt er het hoofddeel van uit.

Uitg.: J. David (Gent 1858-1868); L. Reypens S.J., in de nieuwe uitgave van Ruusbroec (Mechelen 1931). *V. Mierlo.*

Riksingen, gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 B5), ten N. van Tongeren. Opp. 326 ha; ca. 700 inw. (Kath.). Landbouw. Kerk herbouwd in 1856, met toren uit 13e-14e e., en gedenksteen der kerkwijding in 1036.

Riksja, ook dzjinriksja, kleine wagen op twee wielen, getrokken door een man. De r. dient voor personenvervoer. Vermoedelijk ca. 1870 in Japan uitgevonden. Thans in geheel Oost-Azië.

Riksmaal is de naam, die in de Skandinaafsche landen gegeven wordt aan de gefixeerde schrijftaal en de algemeen beschaafde omgangstaal in tegenstelling tot de dialecten. In Noorwegen wordt sinds 1899 de naam R. gebruikt voor een algemeen beschaafd, dat op Deenschen grondslag veel Noorsche bestanddeelen in zich heeft opgenomen. Zie → Landsmaal en → Noorwegen (sub IV Taal en letterk.). *Baur.*

Lit.: D. A. Seip, Grundlaget for det norske r. (1916).

Rikwa-meer of Roekwa-meer, meer in het Tanganjikaterritorium (I 520 G5); zonder afvloeiing naar zee; 800 m boven zee gelegen in de slenk tusschen Tanganjika- en Njassameer, waar een zeer hooge temp. heerscht; in 1880 door Thomson ontdekt.

Rila Planina (Turksch: Rilo Dag), bergland in Z. W. Bulgarije (III 672 E3), waar Isker, Maritza en Mesta ontspringen, hoogste top: Moesalla (2 926 m). De lagere hellingen dragen dichte beukenwouden; daar ligt het historisch belangrijke Rilaklooster, een beroemd Bulgaarsch pelgrimsoord. Boven de boomgrens vindt men vele kleine meren in ronde kommen (karen), gevolgen van gletsjervorming in den IJstijd. *Hoek.*

Rilke, Rainer Maria, Duitsch dichter van mystisch-symbolistische richting. * 4 Dec. 1875 te Praag, † 29 Dec. 1926 te Val Mont bij Montreux. De jeugdpoëzie van Rilke stond in het teeken van H. v. Hofmannsthal's impressionisme; later hebben vooral St. Georg, de Russische modernen en J. P. Jacobsen invloed gehad op zijn werk. Zijn vroegste verzamelingen (Larenopfer, 1895; Mir zur Feier, 1899; Das Buch der Bilder, 1902) werden nauwelijks opgemerkt. Maar het sterk poëtisch gehalte en de diepe zwaarmoedige problematiek van Das Stundenbuch (1906), Neue Gedichte (1907 vlg.), Marienleben (1913), Duineser Elegien (1923) werkten diep in op de W. Europ. lyriek, vooral in Frankrijk. Zijn dichterlijke roman Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge (1910) kende grooten bijval.

Rainer Maria Rilke.

Uitg.: Ges. Werke (6 dln. 1927 vlg.). — Lit.: Faesi, R. M. R. (1919); Andreas-Salomé, R. M. R. (1928); Zech, R. M. R. (1930); K. Sieber, R. M. R. (1932); M. Pobé, R. M. R. (1933); F. Dehn, R. M. R. (1934); J. F. Angelloz, R. M. R. L'évolution spirituelle du poète (1936). *Baur.*

Rillaar, gem. in de Belg. prov. Brabant (VI 96 E2); circa 3 400 inwoners (Kath.); opp. 1 588 ha; landbouw.

Rilland-Bath, gem. op Z. Beveland in de prov. Zeeland; omvat de dorpen Rilland, Bath en Völckerdorp. Ca. 2 000 inw. (60% Ned. Herv., 10% Kath.). Opp. 4 133 ha, vruchtbare kleigrond. Landbouw, veeteelt, fruitteelt. De gem. breidde zich de laatste jaren uit door de inpolderingen tegen de Brabantsche grens en die ten Z. van den dam. In het polderland, grenzend aan N. Brabant, ontstond Völckerdorp. Het dorp Bath ligt aan de diepe vaargeul naar Antwerpen. Het dorp Rilland heeft een Kath. kerk en ligt aan de spoorlijn Roosendaal—Vlissingen. *C. v. d. Broek.*

Rillen (op het maanoppervlak), → Maan.

Rilo Dag, Turksche naam van → Rila Planina.

Rimbaud, Jean Nicolas Arthur, Fransch symbolistisch dichter onder invloed van Baudelaire. * 1854 te Charleville, † 1891 te Marseille. Onrustige zwerversnatuur; vroeg geestelijk rijp en

moreel verdorven. Op 17-jarigen leeftijd heeft hij reeds Le Bateau Ivre, zijn beroemdst gebleven gedicht, geschreven. Van 1872 tot '73 verblijft hij te Brussel en te Londen samen met Verlaine, aan wien een ziekelijke passie hem bond. Une saison en Enfer, autobiographisch document van groote waarde, is van 1873. Vervolgens hervat R. zijn nomadisch bestaan en zegt de dichtkunst voorgoed vaarwel. R. luidt de hallucinatorische poëzie in. Zijn invloed op de jongere generaties was overweldigend, o.a. op Claudel, Salmon, enz., nadat hij reeds vroeger zich had laten gelden op Verlaine, die in 1886 R.'s Illuminations had uitgegeven. Men heeft het recht niet R. als een Christen te beschouwen. In zijn werk is nergens een uitdrukkelijke geloofsbelijdenis te vinden.

Uitg.: Oeuvres Complètes (1932). — Lit.: Monda en Montel, Bibliogr. des oeuvres d'A. R. (1928); M. Coulon, Au coeur de Verlaine et de R. (1925); id., Le Problème de R., poète Maudit (1923); id., La Vie de R. (1929); J. M. Carré, La Vie aventureuse de J. A. R. (1929); A. Rolland de Renéville, R. le Voyant (1929); F. Ruchon, J. A. R. (1929); J. Rivière, R. (1930); A. Fontaine, Génie de R. (1934); E. Delahaye, La part de Verlaine et de R. dans le sentiment religieux contemporain (1935); Daniel, R. Le drame spirituel (1936). *Willemyns.*

Rimboe, verbastering van het Maleische rimba = woud, oerwoud, wordt door de Europeanen in Nederlandsch-Indië veelal gebruikt in de beteekenis van wildernis.

Rimburg, dorp in het dal der Worm, behoort tot de Limb. gem. Ubach-over-Worms. Oudtijds was R. een heerlijkheid, waarvan het gebied zich uitstrekte aan weerszijden van de Worm en waaruit in 1795 de gem. R. gevormd werd. Deze werd in 1816 verdeeld tusschen Pruisen en Nederland. Het deel ten W. van de Worm, met het dorp Broekhuizen, werd de Ned. gem. Rimburg (208 ha, ca. 250 inw.), die in 1886 vereenigd is met de gem. Ubach-over-Worms. In 1851 werd R. een parochie.

Het kasteel R., dat thans tot Pruisen behoort, was de zetel der heeren van R. en beheerschte de uit den Rom. tijd dateerende heerbaan, die van Maastricht—Heerlen via R. naar Keulen leidde. Talrijke archaeol. vondsten.

Lit.: Hanssen, Die Rimburg (1912). *Jongen.*

Rime riche (Fr.), rijk rijm of gelijk rijm, waarbij niet alleen de klinkers en de daaropvolgende medeklinkers der rijmende woorden overeenstemmen, maar ook de voorafgaande medeklinkers. Heele lettergrepen en zelfs woorden worden dus herhaald (bijv.: genomen-vernomen; hout-houdt). R. r. komt meestal voor in volkspoëzie. *ten Berge.*

Rimestad, Christian, Deensch dichter en criticus onder Fransch-symbolistische inspiratie. * 1879. Navolger en vertaler o.m. van Baudelaire en Maeterlinck.

Voorn. werken: Afterne (1905); De höstlige hymner (1910); Kaerlighedsdigte (1920); Belgiens store digter (1915); Fra Stuckenberg til Seedorff (1923); Elegier og hymner (1926); Baudelaire (1927).

Rimini, stad in het O. van Italië, in de prov. Forli (XIV 320 D2); 7 m boven zee; ca. 63 000 inw. Aartsbisschopszetel. Gotische dom uit de 13e eeuw, 1446-'55 door Alberti in Renaissance-geest omgebouwd, Palazzo dell'Arengo (1204), het Gotische Castello Malatesta (1446), thans gevangenis. Verder Rom. amphitheater, triomfboog, witte marmeren brug van vijf bogen. Landbouwmarkt. Het zeestrand is bekend.

R., in de Oudheid Ariminum, is een Umbrische nederzetting, 268 v. Chr. Latijnsch. Het beheerschte den weg naar het N. In de M. E. waren de Malatesta's heeren van R. In 1503 kwam het aan Venetië, in 1528 aan den Kerkelijken Staat. *Heere.*

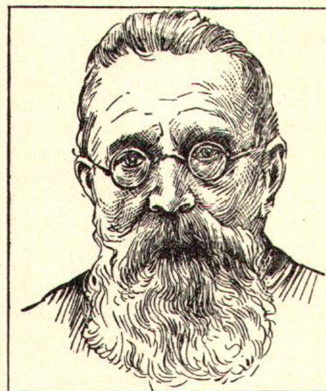
Synode van Rimini, in zake het Arianisme, 359. Er waren ca. 400 bisschoppen aanwezig, onder wie ook St. Servatius, bisschop van Tongeren. De groote meerderheid was orthodox. Toch werd op hen zoo'n pressie uitgeoefend, dat allen na 7 maanden van onderhandelen de zgn. 4e formule van → Sirmium onderteekenden. Paus Liberius was echter noch aanwezig, noch vertegenwoordigd. Hieronymus riep naar aanleiding van deze onderteekening uit: „Heel de wereld zuchtte en zag met verbazing, dat zij Ariaansch was geworden." Dit is overdreven. De bisschoppen waren al meer dan een half jaar uit hun diocesen verwijderd gehouden, moesten naar huis. Er werd doorloopend sterke drang uitgeoefend en vooral: de formule kón goed worden uitgelegd. Maar de Arianen zouden er niet zoo voor gewerkt hebben, als zij er geen winst voor hun zaak in zagen. Daarom blijft de onderteekening te betreuren. Men vergete echter niet, dat het geen algemeen concilie was. *Franses.*

Lit.: Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (I,2, 1907).

Rimpelkalk (geol.). De onderste afdeeling van de Schelpenkalk (→ Trias) bestaat uit kalksteenlagen met vaak rimpelig oppervlak. Deze rimpels zijn ontstaan bij verharding van het kalksteen, hebben dus geheel anderen oorsprong als ribbelingen, die bijv. op bontzandsteen worden aangetroffen. *v. d. Geyn.*

Rim-Sin, koning van Larsa (ca. 1925 v. Chr.), in Zuid-Babylonië, broer van zijn voorganger Warad-Sin, die door zijn vader, den Elamietischen usurpator Koedoer-Maboek, op den troon van Larsa was gebracht. R. veroverde Isin. Zelf werd hij door den koning van Babylon, → Hammoerabi, in het 30e jaar van diens regeering onttroond. Waarsch. is hij de in Gen. 14.1 genoemde Arioch, koning van Ellasar. *Alfrink.*

Rimskij-Kors(s)akow, Nikolaj Andrejewitsj, componist. * 18 Maart 1844 te Tisjwin (gouv. Nowgorod), † 21 Juni 1908 op zijn landgoed Loebensk (gouv. Petersburg). Aanvankelijk marine-officier, wijdde hij zich sinds 1873 geheel aan de muziek. Hij behoort tot de zgn. groep der jong-Russen. Het best uit hij zich in de opera. Door zijn brillante orkestbehandeling en boeiende harmoniek beïnvloedt hij een tijdlang de jong-Fransche school (o.a. Ravel).

Rimskij-Korsakow.

Werken: Symphonie 1859 (de eerste Russ. symphonie!); pianoconcert cis kl.t.; symph. Sprookjessuite Shéhérazade; kamermuziek; opera's: Het meisje van Pskow (1873), De Tsarenbruid (1899), Sadko (1899), Tsaar Saltan (1900), De verzonken stad Kitesj (1907), De gouden Haan (1908). — Lit.: autobiographie:

Chronik meines mus. Lebens (1908, Duitsch 1927); N. v. Gilse van der Pals, R.-K. (diss., 1914). *Koole.*

Rinclus, → Renclus.

Rincón, dorp op → Bonaire (zie krt. aldaar).

Rindja, eiland tegenover de Z. helft van de Westkust van Flores. Opp. 250 km². Het is zeer rotsachtig, vooral de kust. De sultan van Bima had daar de weideplaatsen voor zijn kudden.

Rindjani, of Piek van Lombok, werkzame vulkaan op Lombok in Ned.-Indië, een van de hoogste in den Archipel (3 755 m) met een groote caldera (6,5 bij 9 km). Uitbarstingen zijn bekend o.a. uit de jaren 1884-1901, het laatst was hij werkzaam in 1915. *Jong.*

Rinforzando (Ital.), vakterm voor muzikale dynamiek; beteekent: versterken.

Ring. 1° Het gebruik van ringen is te allen tijde bekend geweest: hals-, arm- en beenringen; neus-, ooren lippenringen; vingerringen. Bij de Ouden waren naast armbanden het meest verspreid: vingerringen, zoowel als louter sieraad [Lc.15.22 (de verloren zoon), Jac.2.2] als ter aanduiding van eenige waardigheid of macht [Gen.41.42 (de ring, dien de Pharao aan Joseph schonk), Esth.3.10-12]. De Romeinen droegen één of meer r. aan elken vinger; zij leerden die dracht waarsch. van de Sabijnen, die r. en banden droegen aan den linkerarm. Aanvankelijk mochten alleen de Senatoren gouden r. dragen bij gezantschapsdiensten; de gewone burgers droegen ijzeren r. Ook zegelringen kenden de Romeinen reeds. De symbolische beteekenis van den r. (als onderpand van trouw) vinden wij vooral terug in den trouwring, ook reeds bij de Romeinen in gebruik (zonder steen); evenzoo in de plechtigheid door den → doge van Venetië gehouden, wanneer hij Venetië's huwelijk met de zee verzinnebeeldde, doordat hij aan boord van de → Bucentaurus een gouden r. in zee wierp. Op magisch gebruik wijst de uitdrukking „Den r. van → Gyges bezitten", hetgeen beteekent „verkrijgen wat men wenscht"; de Lydiër Gyges nl. zou door middel van een r. zich onzichtbaar hebben kunnen maken en koning → Candaules zoo van de heerschappij hebben beroofd. De elfen konden zich in zwanen veranderen door het aanleggen van den „zwanenring".

In de liturgie. De r., welken de Romein zijn verloofde aan den linker ringvinger schoof, bleef door het Christendom gehandhaafd; ook Godgewijde maagden droegen zulk een r. wellicht reeds in de 4e e. Later schonken beide verloofden elkander wederkeerig een r. In de 11e eeuw verplaatste dit gebruik zich naar het oogenblik der huwelijkssluiting, hetgeen op zijn beurt leidde tot het dubbele gebruik van én verlovings- én trouwringen (het dragen ervan aan de rechterhand is van oud-Germaanschen oorsprong). Liturgisch werd het gebruik dier r. eigenlijk eerst, toen zij door den priester werden gezegend. Ook de bisschoppen gebruikten r. (een zegelring), lang voordat zij (begin 7e e.) een teeken werden van hun waardigheid en, vlg. de wijdingsen overreikingsgebeden, van hun macht (zegel) en van hun trouw aan de hun toevertrouwde kudde. Het recht van het gebruik van zulk een r. breidde zich later uit tot abten (12e-15e e.), tot kardinalen, apost. protonotarii en pauselijke huisprelaten; ook magistri en doctoren kregen bij hun promotie een ring, als teeken van hun waardigheid. Zie ook → Trouwring; Visschersring.

2° (Wisk.) Men zegt, dat een verzameling getallen (functies) een ring vormt, wanneer de bewerkingen optelling, aftrekking en vermenigvuldiging, toegepast op 2 getallen (functies) van de verzameling, steeds weer een getal (functie) van de verzameling opleveren. Voor de deeling behoeft de eigenschap niet te gelden. Een integriteitsgebied is een bijzonder geval van een getallenring. *v. d. Corput.*

Lit.: B. L. v. d. Waerden, Moderne Algebra (I 1930); D. Hilbert, Die Theorie der algebr. Zahlkörper (in: Jahresber. d. deutschen Mathem. Verein. 4, 1897).

3° (Econ.) Tijdelijke aaneensluiting van speculanten om door opkoopen van bepaalde goederen schaarschte op de markt te verwekken. Men spreekt ook wel van → corner, hoewel die feitelijk door een enkel persoon wordt doorgedreven. Bekende corners: voor tarwe- en katoen in de Ver. St. van Amerika en voor koper in Frankrijk (1887). In de 20e eeuw zeldzamer geworden door de sterke stijging van de productie. Rings of corners zijn zuiver speculatief en economisch niet te rechtvaardigen. Ten onrechte wel eens gerangschikt onder de → kartels. De zgn. shipping rings, conferences of pools, welke te sterke concurrentie in de scheepvaarttarieven willen tegengaan of waarbij de deelnemers de vrachtgebieden onder elkaar verdeelen, hebben geen speculatief, doch een zakelijk karakter.

4° Onder r. verstaat men ook nog de vereenigingen, die ten doel hebben om met politieke middelen bepaalde persoonlijke voordeelen te verwerven, bijv. de Tammany-ring, die het stedelijk bestuur van New York jarenlang beheerschte en door minder oirbare practijken haar aanhangers verrijkte. *Snel.*

Lit.: R. Liefmann, Konzerne und Trusts ([8]1930).

5° (Stedebouwk.) Monumentaal aangelegde weg, om het centrum van een stad, ter plaatse van een ouden vestinggordel. Aldus genoemd naar het prototype van zulk een ceintuurweg: den Ring te Weenen. Een voorbeeld is het complex Stadhouderskade—Weteringschans met aansluitende weggedeelten te Amsterdam. *v. Embden.*

Ring, Ludger tom, schilder. * 1496, † 3 April 1547 te Münster i. W., waar hij gewerkt heeft; vooral kerkschilderingen en verdienstelijke portretten.

Lit.: R. Hölker, Die Malerfamilie t. R. (1927).

Ringanker, een ringvormig → anker van een electrische machine met de daarop aangebrachte ringwikkeling. → Gramme; Gelijkstroommachine.

Ringbloem (Anacyclus), een plantengeslacht van de fam. der samengesteldbloemigen; komt met enkele soorten uit Z. Europa met koren aangevoerd voor. Witte bloemen hebben A. pulcher en clavatus. A. radiatus, ook als sierplant gekweekt, heeft gele straalbloemen. *Bouman.*

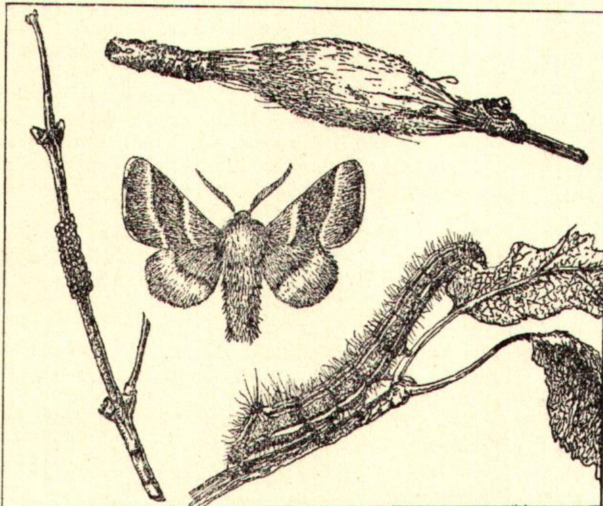
Ringdicht, → Rondeau.

Ringduif, → Boschduif.

Ringelrups noemt men de rups van Malacosoma neustria, een vlinder van de familie der spinners. Deze wordt 13-15 mm lang en is okergeel tot roodbruin gekleurd, met donkere dwarsbanden op de voorvleugels. Zij vliegt in Juni-Juli en zet de eieren in meerrijige ringen om dunne takjes af. Elk ringetje bevat ong. 300 eitjes, die door een kleefstof worden samengehouden. Deze overwinteren, en in April komen de rupsen te voorschijn. Einde Mei zijn deze volwassen, en ong. 5 cm lang met witte streep midden op den rug, waaraan evenwijdig zwarte, roode en blauwgrijze strepen verloopen. De rupsen blijven lang bijeen en trekken zich des nachts terug in nesten van een dun spinsel; later verspreiden zij zich meer.

De r. richt vaak groote schade aan bij vruchtboomen, iepen, meidoornhagen e.d., waarvan knoppen en blad worden aangevreten. Bestrijding vindt plaats door wegknippen der eiringen en vernietiging der rupsennesten of door bespuiting met carbolineum, creoline en andere middelen.

Lit.: Rupsenplagen (Meded. v. d. Plantenziektenk. Dienst, nr. 59, [3]1933). *M. Bruna.*

Ringelrups; midden: vlinder; onder: rups; links: takje met eierring; boven: takje met spinsel.

Ringelwikke of duivelsnaaigaren (Vicia hirsuta), een plantensoort van de fam. der vlinderbloemigen; heeft geveerde samengestelde bladeren en armbloemige trosjes van blauwwitte bloempjes. Het eenjarige kleine plantje is algemeen in onze streken en wordt tot 60 cm hoog. Zie ook → Warkruid. *Bouman.*

Ringen, van fruitboomen, is een bewerking, die men bijz. toepast op appel en peer, wanneer men den groei wil matigen en den bloei aanmoedigen. Men neemt dan een 1 tot 3 cm breeden schorsring om den stam weg en laat een schorsverbinding van ca. 2 cm breedte zitten. Deze bewerking onderbreekt den dalenden sapstroom door de zeefvaten in de schors naar den wortel, die daardoor gaat kwijnen. Boven den ring heeft een voedselophooping plaats en deze veranderde voedingstoestanden temperen den takgroei en bevorderen de bloemknopvorming. Wanneer men de verbinding niet uitspaart en rondom ringt, kan de boom sterven. De beste tijd om te ringen is April. Men kan het ringen vervangen door het aanbrengen van een metalen klem. *Rietsema.*

Ringersche vloeistof, vloeistof, bestaande uit een oplossing van natrium, kalium- en calciumchloride, en natriumbicarbonaat in water, isotonisch met bloed, gebruikt in de geneeskunde als intraveneuze of onderhuidsche inspuiting.

Ringgang (geol.), een intrusie in den vorm van een kegel- of cylindermantel, van vrij groote dikte. Trechtergangen zijn dergelijke vormen, maar dunner. Hun ontstaan hangt vermoedelijk samen met het wegzakken van kegel- of cylindervormige gedeelten van de korst, ten gevolge van vulkanische werking; het magma dringt dan langs de breuken omhoog. Vooral bekend uit Schotland. *Jong.*

Ringgit, in Ned.-Indië gebruikelijke naam voor rijksdaalder, naar de poppetjes (Hoog-Jav. ringgit), welke op de reaal staan, aan welke munt de rijksdaalder bij invoering werd gelijkgesteld. Zie ook → Wajang.

Ringhagedissen (Amphisbaenidae), een fam. van de orde der hagedissen, hebben een lang, wormvormig, met een ruwe, leerachtige huid bekleed lichaam en een korten, dikken staart. Enkele bezitten voorste ledematen. Alle leven in den grond, meestal in mieren- of termietennesten. Hun woongebied is Amerika en Afrika, van enkele het Middellandsche-Zeegebied. Het geslacht dubbelslang (Amphisbaena) omvat de meeste soorten. De bekendste is de ibijara der Brazilianen (A. alba L.), 52 cm lang. *Keer.*

Ringkade, geheel gesloten kade, waarmede een gedeelte uiterwaard of schorgrond tegen normale hoogwaterstanden wordt beschermd zonder gebruikmaking van nevenliggende dijken of kaden.

Ringköbing, Deensch ambt in W. Jutland; opp. 4 662 km², ca. 156 000 inw. De gelijknamige hoofd- en havenstad aan de R.-fjord (VIII 688 B 2) telt ca. 4 000 inw. Het kanaal van Hvide Sand, de toegang tot de fjord, is moeilijk open te houden. Visscherij, marktplaats voor het veeteeltgebied in de omgeving. *fr. Stanislaus.*

Ringkraakbeen, cricoïed (cartilago cricoidea), komt voor in het skelet van den keelkop. → Keel.

Ringkreeften (Arthostraca of Edriophthalmata), onderafd. der hoogere kreeften, bij welke de oogen ongesteeld zijn en een rugschild ontbreekt. Hiertoe behooren de vlookreeften en pissebedden.

Ringmusch (Passer montanus), ook boom- of bergmusch genoemd, een iets kleinere vogel dan de gewone huismusch, met bruinen kop en witten halsring, die echter in den nek niet gesloten is; keel, ooren oogstreek zwart. Over den bruinen vleugel twee lichte, smalle bandjes; in prachtkleed (voorjaar) met zwarten snavel. Broedt in holle boomen en onder pannen, in rietschelven en hooimijten en in de onderzijde van reigernesten. Zaad- en insecteneter. *Bernink.*

Ringnevel. Onder de ca. 150 bekende planetarische nevels zijn er een 15-tal ringvormige, waarvan de Ringnevel in de Lier de meest bekende is. In werkelijkheid bestaan zij uit concentrische ellipsoïdale gasschillen, die naar het midden toe doorzichtiger zijn, met een centrale ster van zeer hooge temp. De grootste schijnbare afmeting van den Ringnevel in de Lier bedraagt 83 boogseconden, wat bij den geschatten afstand van 1600 lichtjaren beantwoordt aan $^2/_3$ lichtjaar. De temp. der centrale ster bedraagt 70 000° C, volgens Zanstra.

Lit.: Handb. der Astrophysik (V, hfst. 6). *Stein.*

Ringoppervlak (meetk.) of torus, een oppervlak, dat ontstaat door wenteling van een cirkel om een rechte, die in het vlak van den cirkel ligt.

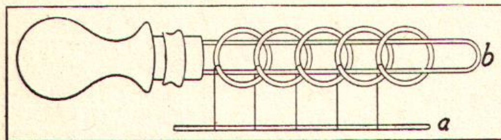
Ringovens zijn ovens, welke uit vsch. compartimenten bestaan, welke tezamen een gesloten ring vormen. Deze compartimenten bevatten de te verhitten (branden) voorwerpen, gewoonlijk baksteenen of ander ceramisch materiaal, terwijl door gaten in het dak brandstof geworpen wordt. Het régime van den oven is nu aldus: de lucht voor de verbranding wordt aan-

gezogen door compartimenten, welke gaar gebrand goed bevatten, dat aldus zijn warmte aan de lucht afstaat; de verbrandingsgassen strijken door compartimenten, waarin zich versch materiaal bevindt, dat aldus warmte uit deze gassen opneemt. Een en ander wordt bewerkstelligd door een systeem van schuiven en rookkanalen. *Zernike.*

Ringreactie (s c h e i k.), een reactie, waarbij een bepaalde kleur optreedt en die zoo wordt uitgevoerd, dat men het reagens voorzichtig op of onder de te onderzoeken oplossing giet, zonder dat er menging plaats heeft. De reactie speelt zich af in de grenslaag en is dan dikwijls veel gevoeliger dan bij gewone menging. De voornaamste r. is die met ferrosulfaat en zwavelzuur op nitraat. *Zernike.*

Ringslang, → Colubrinae.

Ringspel (= baguenaudier), wiskundig spel. De fig. toont 5 even groote ringen, welke om een van een handvat voorzienen gebogen metalen draad b zitten.

Ringspel.

Elk van deze ringen is door een draad, die door het inwendige van den voorgaanden ring en door b gaat, met een staafje a verbonden. Het spel bestaat nu daarin, dat men tracht de ringen van b te scheiden.

L i t.: W. Ahrens, Mathemat. Unterhaltungen und Spiele (I, 61). *T. Ridder.*

Ringsysteem (s c h e i k.) is een cyclische verbinding. De uitdrukking r. is een Germanisme, bijv. „Vielgliedriche Ringsysteme” beteekent „groep van cyclische verbindingen, waarvan de ring uit een groot aantal koolstofatomen bestaat”.

Ringvaart, vaart gevormd rondom een droog te leggen meer, buiten den ringdijk. De r. dient eenerzijds om het bij de drooglegging en drooghouding door de gemalen of windmolens uitgeslagen water op te nemen en af te voeren en anderzijds om de eertijds over het meer voerende scheepvaartverbindingen op te vangen en om te leiden (R.-Haarlemmermeer); → Droogmakerij; Landaanwinning. *Metz.*

Ringvat, → Vaatbundel.

Ringvuur, aardappelziekte. → Aardappelparasieten.

Ringwormen (Annelida), klasse der wormen, waarbij het lichaam duidelijk in segmenten verdeeld is. Verder draagt elke lichaamsring voetvormige uitsteeksels, die met haren of borstels zijn voorzien; deze ontbreken bij de Archianneliden. Het aantal daarvan is groot bij de v e e l b o r s t e l i g e r. (zeemuis), slechts gering bij de w e i n i g b o r s t e l i g e r. (regenworm). Inwendig vindt men een lichaamsholte, gevuld met een vloeistof, welke bij de voeding en uitscheiding een rol speelt; bij bloedzuigers is deze holte grootendeels door weefsel opgevuld. Onder de huid ligt meestal een spierlaag, bestaande uit ring- en lengtespieren, welke ter voortbeweging dient. Van de zintuigen is de tastzin het meest ontwikkeld.

De meeste r. leven in zee, vooral bij de kust. Vele dezer soorten graven zich in den bodem in (zeepier) of maken een huis van zandkorrels e.d. (goudkammetje). Andere zoeken tusschen steenen en planten naar hun voedsel, dat bestaat uit kleine dieren, die met de sterke kaken worden gevangen (zeeduizendpoot). De in zee levende soorten planten zich voort door vrijzwemmende larven, die vaak in groot aantal in het plankton voorkomen. Zie verder → Regenworm; Enchytraeus; Slingerwormen. Voor fossiele r., zie → Annelidae.

L i t.: Brehm, Tierleben (I [4]1918, 273 vlg.); F. Hempelmann (in: Handwörterb. d. Naturwiss. I [2]1931, 315 vlg. en 335 vlg.; verdere lit. aldaar). *M. Bruna.*

Rinket, schuif in een sluisdeur, dienende om het water in de sluis toe te laten of het daaruit te laten wegstroomen.

Rinne, p r o e f v a n, onderzoek van het gehoororgaan met de stemvork, waardoor de beengeleiding wordt vergeleken met de luchtgeleiding.

Rinnegom, dorp in de N.-Holl. gem. → Egmond-binnen (XVIII 672 A3); de Kath. parochie hier heet Egmond-binnen.

Rinsumageest, dorp van ca. 1 300 inw. in de Friesche gem. → Dantumadeel (XI 208 C1). Ten N. van dit dorp lag, aan de Ee, eertijds het Cisterciënser klooster → Klaarkamp.

Rinuccini, O t t a v i o, dichter. * 1562 te Florence, † 28 Maart 1621 aldaar. Schreef den tekst voor de eerste opera’s, nl. Dafne en Euridice van Peri en Arianna van Monteverdi.

L i t.: F. Meda, O. R. (1894); Civita, O. R. (1900).

Riobamba, hoofdstad van de prov. Chimborazo in de rep. Ecuador, 2 650 m boven zeeniveau, gelegen op een hoogvlakte in de Andes. Ruim 25 000 inw. Bisschopszetel.

Rio de Janeiro, 1° b o n d s s t a a t in de rep. Brazilië (VI 160 G6); opp. 68 982 km², ca. 2 200 000 inw. Het landschap wordt vnl. ingenomen door de Serra de Mantiqueira (hoogste top 2 821 m) en de Serra do Mar (hoogste punt 2 232 m), die naar het N. W. afdaalt tot ca. 400 m, om vervolgens te stijgen tot ruim 1 800 m, waar de keten overgaat in een plateau. In het Z. liggen vóór de Serra een aantal geïsoleerde massieven. De zijrivieren van de Parahyba hebben rijpe dalen gevormd in de N. helling van de Serra. Langs de kust treft men lagunen aan. Het klimaat is heet en vochtig. Landbouw is hoofdmiddel van bestaan: suiker, koffie, bananen, sinaasappelen; verder tuinbouw, textiel- en zijde-industrie, zoutwinning, boter- en kaasbereiding. Hoofdstad Nichteroy (ca. 130 000 inw.).

2° H o o f d s t a d van de rep. Brazilië (VI 160 G6) en van het federale district (1 164 km²). Ruim 1 730 000 inw. De stad is schitterend gelegen [bekend door zijn eigenaardigen vorm is de Pão de Assucar (Suikerbrood), een berg bij den ingang van de baai, 390 m]. De kern vormt de oude stad, gelegen aan den oever der baai tegenover Ilha dos Cobras. Dit stadsdeel (zakenkwartier) wordt van Zuid naar Noord doorsneden door de Avenida Rio Branco; de straten snijden deze loodrecht. Ten W. van de oude stad liggen de regeeringsgebouwen en in het Z. de woonkwartieren. Bekende gebouwen zijn de Bibliotheca Nacional, Museu Commercial en Nacional, plantentuin, universiteit, polytechnische school, kathedralen. Het klimaat is gezond. Van veel beteekenis zijn de veelzijdige industrieën. R. de J. is een van de voornaamste exporthavens van de Braz. goederen (koffie, tabak, maté, koffie, rubber, ruwe wol, suiker, ertsen) en uitgangspunt van het Braz. spoorwegnet in de midden-Braz. staten. In 1930 voeren binnen: 32 390 schepen met 41,14 millioen B.R.T., en voeren uit 32 248 schepen met 41,16 mill. B.R.T. Aartsbisschopszetel. *Zuylen.*

Rio de Oro, Spaansche kolonie, het middendeel van de West-Sahara innemend (I 536 B2). Met de exclave Ifni heeft zij een opp. van 280 000 km² en ong. 50 000 bewoners. Het binnenland bestaat uit een graniet- en gneismassief van 300-350 m hoogte, dat in terrassen van Tertiaire kalk naar de havenlooze kust afdaalt. Spaarzame grasgroei; aan de kust, die door het koude opwelwater vischrijk is, liggen armoedige visschersplaatsen; ook vanuit de Canarische Eilanden komt men hier visschen. In het binnenland wonen nomaden, die met hun schapen en kameelen van bron tot bron trekken. R. werd in 1884 door Spanje in bezit genomen; het binnenland is nog zoo goed als onafhankelijk. De hoofdplaats Villa Cisneros ligt aan de Rio de Oro-baai.

L i t.: d'Almonte, Ensayo de una breve descripción del Sáhara español (1914). *v. Velthoven.*

Rioe-Kioe-eilanden, eilandenboog in Oost-Azië (XIV 464 B 4-5), die Formosa en Kioesjioe verbindt. In 1879 werden zij voorgoed door Japan bezet. 55 eilanden, ca. 2 400 km² met ca. 600 000 inw. Mooi moessonklimaat, vruchtbaar, overvloedige visscherij; nijvere, goed ontwikkelde bevolking.

L i t.: Simon, R. K. Inseln (1914). *Heere.*

Rio Grande, 1° rivier in P o r t. - G u i n e a (I 520 B3).

2° Bronrivier van de Parana in B r a z i l i ë (VI 160 E-G 5-6), welke ontspringt op de W. hellingen van de Mantiqueira; ze breekt door hoogvlakte en campos heen, vormt de grens tusschen Minas Geraes en São Paulo, en vereenigt zich na een loop van 1 230 km met de Paranahyba bij Sant Anna tot Parana. *Zuylen.*

Rio Grande do Norte, staat in het N. O. van de rep. Brazilië (VI 160 H3), opp. 52 411 km², ca. 818 700 inw. Het binnenland wordt ingenomen door het N. deel van het plateau van Borborema (600-700 m), dat grootendeels bestaat uit gneis. Langs de kust Quartaire afzettingen met lagunen. Het klimaat aan de kust is heet vochtig, het binnenland heeft minder neerslag. De rivieren hebben weinig beteekenis, zelfs de Rio Grande, waarnaar de staat genoemd is, is slechts over een geringen afstand bevaarbaar. Hoofdmiddel van bestaan is landbouw: katoen, suikerriet, verder veeteelt. De industrie omvat vooral zoutwinning. De bevolking bestaat grootendeels uit Negers, Mulatten, Indianen. Hoofdstad, tevens haven, is Natal. *Zuylen.*

Rio Grande do Sul, 1° s t a a t in het Z. gedeelte van de rep. Brazilië; opp. 285 289 km², 3 264 000 inw. De Noordgrens wordt gevormd door de rivier de Uruguay, die een diep dal heeft ingesneden in het plateau, waartoe het N. deel behoort. Meerdere basaltruggen doorsnijden dit plateau. Oude bergmassieven hellen zacht naar de Westzijde, doch steil naar de lage kustzone, die moerassig is en lagunen heeft (Lagoã dos Patos). Langs de W. hellingen hebben de rivieren diepe dalen in de puinhelling uitgeschuurd. Een zacht golvend karakter heeft het Z. gedeelte. Het klimaat is in doorsnede warm; neerslag neemt af van Noord naar Zuid. Hoofdmiddelen van bestaan zijn landbouw en veeteelt. Er zijn delfstoffen aanwezig, doch de exploitatie is nog gering. Industriesteden zijn Rio Grande en Pelotao. Hoofdstad: Porte Alegre.

2° (Ook: Rio Grande) H a v e n s t a d in de gelijknamige Brazil. prov. (VI 160 E8), gelegen aan de Lagoã dos Patos. Ca. 50 000 inw. Textielindustrie, conservenfabrieken en handel in vleesch. *Zuylen.*

Rioja, La, 1° landschap in de Spaansche provincie L o g r o ñ o, in het heuvelland ten Zuiden van de Ebro; levert wijn, groenten en ooft. Hoofdplaats Logroño.

2° P r o v i n c i e in de rep. A r g e n t i n i ë (II 808 C 2-3); opp. 89 498 km², ca. 97 600 inw. Grootendeels bergland, tusschen de Andes gelegen, met een weinig veeteelt en wijnbouw. Kopererts in de omgeving van Famatina en Chilecito.

3° H o o f d s t a d der gelijkn. prov. (II 808 C2); ruim 9 000 inwoners. *Zuylen.*

Rioja, F r a n c i s c o d e, Spaansch priester-dichter. * Ca. 1580 te Sevilla, † 1659. R. bekleedde een eereambt aan het Sp. hof. Behoort als dichter tot de groote classici.

V o o r n. g e d i c h t e n: A la rosa; Al jazmin; A la arboleda; Al verano; A la riqueza.

Riom, arrondissementshoofdstad in het Fr. dept. Puy-de-Dôme (XI 96 E4), 340 m boven zee, ca. 11 000 inw. Mooie kerken (St. Amable, 12e e.) en andere gebouwen (paleis van Justitie, 14e e.). Industrie (tabak, textiel, gelei).

Rion, in de Oudheid P h a s i s genoemd (I 744 F/G 2-3), hoofdrivier van Georgië, ontspringt in het Z. W. van den Kaukasus uit den Elenagletsjer, bereikt bij Koetais de vlakte en mondt bij Poti in de Zwarte Zee. Lengte 315 km, 85 km bevaarbaar.

Rio Negro, 1° t e r r i t o r i u m in het Noordelijk gedeelte van Patagonië (II 808 B/C 4-5); steppe. Opp. 203 000 km², ca. 60 000 inw. Veeteelt.

2° Linkerzij r i v i e r van de Amazone (VI 160 B/C 1-2), behoorende tot het type van rivieren, die veel plantaardige stoffen meevoeren (zgn. „rios negros"), ontspringt als Guainia in Columbia, vormt de grens met Venezuela, heeft meerdere zijrivieren: de Içana, de Uaupés, de Rio Branco, en stroomt door deels rotsigen en zandigen bodem. De waterscheiding met de Orinoco is zeer laag; door de Cassiquiare ermede verbonden (bifurcatie).

3° R i v i e r in Zuid-Argentinië (II 808 C/D 4-5) met als bronrivieren de Neuquen en de Limay, mondt bij Viedma uit in den Atl. Oceaan, na een loop van ca. 1 000 km.

4° Z i j r i v i e r van de Uruguay (II 808 E/F 3), die na een loop van 500 km daarin uitmondt bij Fray Bentos. *Zuylen.*

Riool, 1° in w o o n p l a a t s e n. Rioleering is een samenstel van buizen met toebehooren, dienende voor afvoer van vloeibare of half vloeibare afvalstoffen uit gebouwen. Te onderscheiden valt een r. binnen het gebouw en in het bijbehoorende erf: de huisrioleering, en een r. in de openbare wegen.

De h u i s rioleering bestaat, bij een woonhuis, uit een stelsel van verticale leidingen, zgn. s t a n d l e i d i n g e n, meestal van lood of gietijzer, waarmede vuil water en faecaliën uit de zgn. ontvang-inrichtingen (waschtafels, baden, gootsteenen, closets, enz.) worden gevoerd naar een vrijwel horizontaal liggende leiding onder den beganen grondvloer, welke gewoonlijk van gietijzer is samengesteld en waarmede het afvalwater buiten het gebouw wordt geleid, hetzij naar de openbare rioleering, hetzij naar een beerput of → septic tank, dan wel rechtstreeks naar open buitenwater. Ook het op de daken en goten opgevangen hemelwater wordt door verticale (zinken) leidingen, regenwaterpijpen, naar bovenbedoelde grondleiding afgevoerd. Soms worden hemelwater, huishoudwater en drekstoffen gescheiden gehouden en gaan alleen laatstgenoemde naar een beerput of openbare rioleering en loozen eerstgenoemde op open water. Bedoelde

grondleiding is gewoonlijk van zgn. ijzeraarde- of grèsmateriaal.

Een openbaar riool is niet altijd aanwezig. In dorpen worden ook de drekstoffen dikwijls eenvoudig geloosd op de slooten. Bij dichter wordende bebouwing heeft dit vervuiling van het openbare water tengevolge, zoodat overgegaan moet worden tot het plaatsen van septic tanks, hetgeen kan worden gezien als een overgangsstadium tot den aanleg van een openbare rioleering.

De openb. r. bestaat uit een betonnen buizenstelsel, dat zijn inhoud afvoert naar één hoofdriool. Dit laatste loost hetzij op open water ofwel is aangesloten op een inrichting voor → afvalwaterzuivering.

Een openbare rioleering is over het algemeen kostbaar; bij het opstellen van een → uitbreidingsplan dient reeds aanstonds rekening te worden gehouden met de mogelijkheid een doeltreffend en eenvoudig rioleeringssysteem te kunnen aanleggen. *v. Embden.*

2° (Bij sluizen) Een kanaal, uitgespaard in de sluismuren, door middel waarvan het water in de sluis kan worden toegelaten of daaruit kan wegstroomen. Men onderscheidt twee soorten van r.: 1° r., welke over de geheele lengte van de sluis doorgaan, waarvan derhalve de bovenmond met het bovenpand en de benedenmond met het benedenpand in verbinding staat, en waarbij de verbinding met de schutkolk wordt gevormd door op regelmatige afstanden geplaatste kleine zijriolen, de zgn. zijspruiten. 2° Korte omloopriolen, welke alleen in de sluishoofdmuren zijn uitgespaard. Het omloopriool in het bovenhoofd, dienende voor het inlaten van water, brengt het bovenpand in verbinding met de schutkolk onmiddellijk achter de bovendeur, terwijl het omloopriool in het benedenhoofd, dienende voor het uitlaten van water, de schutkolk onmiddellijk voor de benedendeur verbindt met het benedenpand.

De r. worden afgesloten door rioolschuiven, waarvan de meest voorkomende typen zijn vlakke wiel- of glijdschuiven en → cylinderschuiven. Ook komen als afsluitingsmiddelen wel voor tolkleppen, welke draaibaar zijn om een horizontale as, en toldeuren, draaibaar om een verticale as. *Egelie.*

Rio Pecos, → Pecos.

Rios, los, provincie in de rep. Ecuador, grootendeels bergland. Opp. 5 947 km², ruim 65 000 inw. Cultures.

Rios, 1° Bartelomeo de los, Augustijn. * 1580 te Madrid, † 1652 aldaar. Hij kwam in België (1625) als hofpredikant der aartshertogen Albert en Isabella. Vooral is hij bekend als stichter en verspreider der „liefde-slavernij”, waarvan de Z. Grignion de Montfort een eeuw later de groote apostel werd. De eerste broederschap stichtte hij (1626) te Brussel in de Augustijnenkerk. De Mariale leer van R. wekte groote belangstelling; zijn „Hierarchia Mariana” is een meesterwerk. De zegepraal der Kath. legers te Kalloo (1638) wordt toegeschreven aan het vurig optreden van R.; zijn borstbeeld staat er nog in de kerk.

Lit.: Ossinger, Bibliotheca Augustiniana (747). *A. V. d. Born O.E.S.A.*

2° José Amador de los, → Amador de los Ríos (José).

Rio Tinto, rivier in Z. Spanje (prov. Huelva). Mondt uit in de Golf van Cadiz. Zeer rijk kopererts-gebied aan haar bovenloop.

Rio Tinto, Minas de, stad in de Sp. prov. Huelva (37°20′N., 6°44′W.); ca. 10 000 inw. (Kath.). R. ligt tegen de Z. helling van de Sierra Aracena aan de spoorlijn Huelva—R.; centrum van rijke zwavelkies- en koperontginningen.

Riouw-Archipel, eilandengroep in Ned.-Indië (XVII 432 B5), gelegen op een onderzeeschen rug, welke de voortzetting vormt van de Noord—Zuid gerichte bergketens van het schiereiland Malaka en Achter-Indië, en bestaande uit de Karimoen-, de Batan-, de Lingga- en de Singkepgroep; elke bestaande uit een hoofdeiland, waarnaar de groep genoemd wordt, en omliggende kleine eil. Administratief behoort de R. tot de afd. Tandjoeng Pinang (met gelijknamige hoofdplaats) van de residentie → Riouw en Onderhoorigheden. De geheele afd., waaronder ook eenige, in de Z.Chin. zee gelegen, niet tot den R. behoorende eilandengroepen, is 10 842 km². De R. zelf telt 134 876 inw., w.o. 495 Europ., 34 248 Chin. en 897 andere Vreemde Oosterlingen. De Inheemsche bevolking telt 61 881 echte Maleiers, d.i. 40% der totale bevolking. In de binnenlanden leven nog enkele stammen nomadisch of half-nomadisch, evenals langs de kusten: 1790 Orang Laoet en 3 083 Orang-Mamak; → Orang. (Alle cijfers zijn vlg. de volkstelling 1930.) De landbouw is het hoofdmiddel van bestaan. Voor uitvoer komen de producten der Europ. ondernemingen vooral in aanmerking (rubber), maar ook die van Chin. en Inl. landbouw (peper, gambir, klapper) en van den mijnbouw (tin).

Wegens herhaalde niet-nakoming zijner contractueele verplichtingen en minachting voor de Ned. vlag werden bij besluit van den gouverneur-generaal van Ned.-Indië van 3 Febr. 1911 de sultan en de tengkoe besar van Riouw en Onderh. van hun waardigheden ontzet, en in 1913 (Ind. Stbl. nr. 19) werd het sultanaat bij het rechtstreeks bestuurde gebied ingelijfd.

Kerkelijk behoort de R. tot de apost. prefectuur van Banka en Biliton. *Olthof.*

Riouw en Onderhoorigheden, residentie van Sumatra, met als hoofdplaats Tandjoengpinang; ca. 300 000 inwoners, w.o. 600 Europeanen en 40 000 Chineezen. De res. ligt deels op Sumatra, deels op den archipel tusschen Sumatra en Malaka. Zeevisscherij, gambircultuur, houtaankap. Op Singkep tinmijnen. Het op Sumatra gelegen gedeelte van Riouw en Onderhoorigheden behoort tot het apostolisch vicariaat Padang. *v. Vroonhoven.*

R. I. P., afkort. van → Requiesca(n)t in pace.

Ripert, Emile, Kath. Fransch dichter en litterairhistoricus, gespecialiseerd in de studie der Provençaalsche literaturen. * 19 Nov. 1882 te La Ciotat.

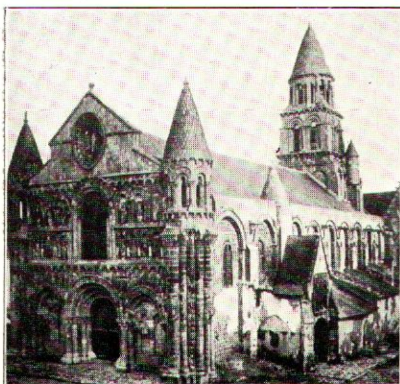
Voorn. werken: La terre des lauriers (1912); La Sirène blessée (1920); Le poème d'Assise (1926); Le train bleu (1929); Dans ses quinze ans était Mireille (1931); Le roi René (1933); La Renaissance Provençale (1918); La versification de Fr. Mistral (1918); La litt. fr. méridionale (1938). *Baur.*

Ripieno (Ital.), het orkest-tutti in den concerto-grosso-stijl, tegenover het concertino van de obligaat-(solo-)spelers. De spelers van het r. worden ripienisten genoemd.

Ripley, markstad in het Eng. graafschap Derbyshire; ca. 13 000 inw.; kolenmijnen en metaalindustrie.

Ripoll, Sta. Maria de, voormalig Benedictijner klooster in Catalonië, gesticht in 874. In de 11e eeuw bereikte de abdij haar hoogsten bloei. Beroemd was vooral haar Scriptorium, dat vele en kostbare handschriften vervaardigde. In den Carlisten-oorlog werden de monniken vermoord en de abdij in brand gestoken (1835). *Th. Heijman.*

ROMAANSCHE KUNST I

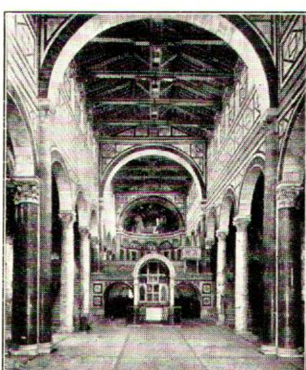
1

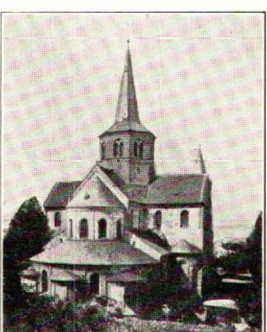
 3

4

 6

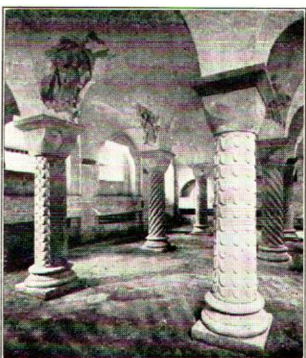
7

 9

10

 12

Frankrijk: 1. Nôtre Dame la Grande te Poitiers (1143). 2. Saint-Pierre te Angoulême (begin 12e eeuw). 3. Interieur der St. Etienne te Nevers (1099). — Italië: 4. S. Zeno te Verona (ca. 1140). 5. Dom te Cremona (1141). 6. Interieur der S. Miniato al monte, Florence (1150). — Duitschland: 7. Dom te Worms (1234). 8. St. Godehard te Hildesheim (1133). 9. Interieur van den dom te Spiers (1060, vernieuwd 1770). — Nederland: 10 en 11. Krypte en interieur der abdijkerk te Rolduc (12e eeuw). 12. Krypte der St. Lebuinuskerk te Deventer (11e eeuw).

ROMAANSCHE KUNST II

1

2

3

4

6

1. Kapiteel uit de Sainte-Eutrope te Saintes (Fr.) (12e eeuw). 2. Tympanon van het Vorstenportaal van den dom te Bamberg (ca. 1240). 3. Kapiteelen uit de O. L. Vrouwekerk te Maastricht (eind 12e eeuw). 4. De zgn. H. Maagd van dom Rupert (ca. 1140; Oudheidkundig museum, Luik). 5. Tympanon van het hoofdportaal van de Saint Pierre te Moissac (Fr.) (ca. 1135). 6. Altaarfragment in de Sint Servaas te Maastricht (ca. 1180).

Ripon, badplaats in W. Riding, Yorkshire (Eng.); ca. 9 000 inw. R. is beroemd door de middeleeuwsche (nu Anglicaansche) kathedraal. De krypte is nog van een vroegere kerk, door St. Wilfried in 681 gebouwd. In de nabijheid de Fountains Abbey, in 1132 door Cisterciënsers gebouwd, een der schoonste en bestbewaarde abdijen van Engeland.

Te R. werd ca. 650 een Keltisch klooster gesticht doch door den H. Wilfried († 710) omgevormd in een Benedictijner abdij met Romeinsche gebruiken. In dit klooster genoot de H. Willibrordus zijn opleiding. Onder aartsbisschop Oswald (972-993) werd in R. een kapittel van seculiere kanunniken gevestigd. Thans is het de zetel van een Anglicaanschen bisschop.

Ripperda, Jan Willem, baron van, politiek avonturier. * 7 Maart 1680 te Groningen, † 5 Nov. 1737 te Tetoean (Marokko). Werd overste in het Ned. leger, sloot in 1715 als gezant te Madrid voor de Staten-Generaal een handelsverdrag met Spanje. Trad daarna in Sp. dienst, en won de gunst van koning Philips V en van diens gemalin Elizabeth Farnese, zoodat hij met de regeering werd belast. In 1726 kwam hij reeds ten val, kwam in 1731 in dienst van den sultan van Marokko, ging onder den naam Osman Pasja tot den Islam over; viel na een nederlaag tegen de Spanjaarden ook daar in ongenade (1732). *v. Gorkom.*

Lit.: Naber, J. W. R. (in: Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh. VII); Nepveu, Bijdr. tot 't leven van J. W. R. (in: Bijdr. Ned. Hist. Gen. VII); Syveton, Une cour et un aventurier au XVIIIe siècle. Le baron de R. (1896).

Rips, De, kerkdorp in de N. Brab. gem. → Bakel c.a. (XVIII 632 J2).

Ripuariërs of Ribuariërs, groep der → Franken, welke de beide Rijnoevers van Moezel tot Betuwe bewoonde.

Ripuarische wet, → Volksrechten.

Riquier, St., bij Abbeville (Picardië) werd door den H. Richarius in 625 gesticht als Benedictijner klooster. 793-814 stond de H. Angilbertus aan het hoofd der abdij. In 1659 sloot het klooster zich bij de Maurijnen aan. Het werd in 1719 afgebrand, dan weer opgebouwd en later tot seminarie ingericht. *Th. Heijman.*

Risico (Ned. recht) noemt men de kans op nadeel in het vermogen door tenietgaan, verlies of beschadiging van een zaak. In het algemeen dragen de eigenaar en hij, die een zakelijk recht heeft op de zaak, het r. (bijv. B.W. art. 1792). Is echter de zaak het voorwerp van een verbintenis, dan geldt als regel, dat het r. is voor den schuldeischer (B.W. art. 1273, 1427 en 1480), bijv. bij → koop en verkoop voor den kooper (B.W. art. 1496), tenzij 1° het tenietgaan of verlies of de beschadiging den schuldenaar kan worden toegerekend (B.W. art. 1280, 1427 en 1480) of 2° de schuldenaar nalatig is geweest, haar te leveren (B.W. art. 1273, 1427 en 1480). In het laatste geval is de schuldenaar echter niet aansprakelijk, als de zaak op gelijke wijze bij den schuldeischer zou zijn vergaan, als ze hem geleverd was (B.W. art. 1480). Verder zijn er nog bijzondere regels voor bepaalde gevallen. *v. d. Kamp.*

Risicobank, → Centrale Werkgevers-Risicobank.

Risji (Sanskrit, = ziener, profeet), naam van de legendarische heiligen van het Brahmanisme, aan wie het auteurschap der heilige boeken en bijz. wondermacht wordt toegeschreven.

Risoluto (Ital.), muziekterm: vastberaden.

Risorgimento (italiano). Het woord R. beteekent heropstanding en verscheen voor het eerst met een politieke beteekenis in de Ital. literatuur in 1775. Men bedoelde ermee de politieke verrijzenis, de eenmaking van Italië. Meer bepaaldelijk werd de naam R. gegeven aan de eenheidspartij, die, onder leiding van Gioberti, de gebroeders d'Azeglio e.a., de eenmaking nastreefde zonder behulp van het buitenland („Italia farà da se"), onder een constitutioneel-parlementaire monarchie, en met minder radicale middelen dan de republikeinsche partij van Mazzini (Giovine Italia). Kort na de inname van Rome, ca. 1878, begon men in Italië propaganda te voeren tot verovering van de „Italia irrendenta" (de aan vreemde mogendheden onderworpen, door Italianen bewoonde gebieden): een nieuwe periode in de ontwikkeling van den Risorgimento, die daardoor tot de vredesverdragen van 1919 verlengd werd. In zeker opzicht is de R. overigens nog niet afgesloten, daar alle Ital. eischen, o.a. wat betreft Dalmatië, Corsica, Malta en andere streken nog niet in vervulling zijn gegaan. De R. is thans voor de openbare opinie in Italië een mythos geworden.

Eigenaardig is hiermee in verband de ontwikkeling van de historiographie. Den ideologischen oorsprong van den R. meenden de liberale geschiedschrijvers der 19e eeuw, ook in Italië, te vinden in de Fransche Revolutie van 1789 en in de hervormingen, door de Franschen tusschen 1796 en 1814 in Italië ingevoerd. Daartegenover verklaren thans de fascistische schrijvers, als G. Volpe, A. Luzio e.a., dat de R.-ideeën van zuiver Ital. afkomst zijn: staatsphilosophen en staatslieden der 18e en 17e eeuw, als Alberoni, Vico, Tanucci, hebben ze geproclameerd. De Fransche Revolutionnairen en Napoleon I worden dientengevolge niet langer als bevrijders, maar als veroveraars beschouwd en ongeveer op gelijken voet met de Oostenr. overheerschers gesteld. *Lousse.*

Lit.: Raulich, Storia del R. (5 dln. 1920-'26); Nuovo dizionario del R. (2 dln. 1931). Zie ook de zeer belangrijke reeks art. in de Encicl. Ital. (XXIX 1936, s.v.).

Rissole, een dubbelgeslagen cirkeltje bladerdeeg, met zout of zoet vulsel, gebakken in frituurvet.

Riss-ijstijd, → Diluvium.

Ristorno is het teruggeven, door den verzekeraar aan den verzekerde, van de door dezen betaalde premie wegens de nietigheid of het vervallen der overeenkomst van verzekering. In ruimeren zin verstaat men er ook onder de ontheffing van den verzekerde van diens verplichting tot premiebetaling.

In het algemeen is de verzekeraar, krachtens art. 281 Ned. W. v. K., tot teruggave der premie verplicht in alle gevallen van nietigheid of verval van de verzekering (bijv. bij dubbele of bij over-verzekering) mits de verzekerde te goeder trouw handelde, en voorzoover de verzekeraar geen risico heeft geloopen. Bij zeeverzekering (art. 635 vlg. W. v. K.) heeft de verzekeraar, bij verval der verzekering, recht op een vergoeding van ten hoogste 1 % der verzekerde som. *Ariëns.*

Risum teneátis, amíci? (Lat.) = zoudt ge uw lachen kunnen houden vrienden? Horatius, Epist. ad Pisones (A.P.) 5. Gewoonlijk niet als vraag, doch als gebod geciteerd.

Rita, begrip uit de Indische Veda's, verwant met het arta-begrip der Perzen, de algemeene wereldwet, zoowel voor het natuurgebeuren als voor het zedelijk handelen der menschen, door de goden uitgevaardigd. Vaak treden de goden voor die wet terug en schijnt het, of ze er zelf aan onderworpen zijn. Vergelijk → Arta, Tao. *Bellon.*

Rita van Cassia, Heilige, Augustines. * 1381 te Rocca-Porrena (Umbrië), † 1457 te Cassia (ibid.).

Weduwe geworden, werd ze in 1415 wonderbaar in het Augustinessenklooster te Cassia binnengeleid. In 1443 werd ze gestigmatiseerd aan het voorhoofd. Tijdens haar laatste ziekte deed ze, in den winter, een wonderbare roos plukken in haar vroeger tuintje. Vandaar het Augustijnsch gebruik, op haar feestdag (22 Mei) rozen te wijden, genaamd **St. Rita-rozen,** door welke vele genezingen zijn verkregen. R. is in 1628 zalig-, 1900 heiligverklaard; „de heilige der hopelooze of onmogelijke zaken". Haar lichaam is tot heden ongeschonden bewaard gebleven. *A. V. d. Born O.E.S.A.*

Lit.: Levensschets der H. Rita (Augustijnen, Gent).

Ritardando (Ital.), muziekterm: vertragend.

Rita-zusters, congregatie, gesticht 1911 te Würzburg door p. Ugolin Dach, Augustijn. Eerst derde-ordelingen zonder geloften; in 1918 Augustijner Zusters met kloostergeloften. Hun hoofddoel, naast zelfheiliging, is: verpleging en huishoudelijke hulp bij arme kraamvrouwen. Zij helpen de Ned. Augustijnen in hun Boliviamissie. *A. V. d. Born O.E.S.A.*

Rite, → Ritus.

Ritencongregatie (Lat. Congregatio Sacrorum Rituum, afgekort: S.R.C.) werd ingesteld door paus Sixtus V (1588), belast met alles wat op onmiddellijke wijze de uitoefening van den openbaren godsdienst der Kerk aangaat, en alles wat zalig- en heiligverklaringen betreft. Zij onderging wijzigingen onder Pius X (1904 en 1914) en onder paus Pius XI (1930). Sindsdien is zij belast met: 1° de riten (ook den kerkzang), 2° de zalig- en heiligverklaringen, benevens al wat de relikwieën aangaat, 3° de geschiedkunde der heiligen en de verbetering der liturg. boeken dienaangaande. → Congregaties der Rom. Curie. *Louwerse.*

Ritenstrijd, → Aanpassingsstrijd.

Ritenuto (Ital.), muziekterm: terughoudend.

Ritmeester, officier van het wapen der cavalerie, in rang gelijk met → kapitein.

Ritnaalden of draadwormen noemt men de larven der → kniptorren. Een r. is langgestrekt, rond en heeft een harde huid; de kleur is geel of bruin.

Ritornel (Ital. ritornello), in de 14e eeuw bij de Florentijnsche componisten het tweede deel van een madrigaal, dat steeds denzelfden tekst houdt en als refrein terugkomt. In den monodischen stijl (na 1600) zijn r. zuiver instrumentale tusschenspelen in vocale werken.

Ritschl, 1° Albrecht, Prot. theoloog. * 25 Maart 1822 te Berlijn, † 20 Maart 1889 te Göttingen. 1846 prof. te Bonn, 1864 te Göttingen. Eerst onder invloed van Hegel en F. C. Baur, vormde hij langzamerhand een eigen systeem, dat na 1870 in Duitschland vooral overheerschte. R. was op de eerste plaats exegeet en historicus en pas daarna dogmaticus. Negatief wordt zijn systeem gekarakteriseerd door zijn afwijzen van metaphysiek en mystiek; positief door zijn uitgangspunt: het volkomen zelfstandige geloof van de Christelijke gemeente. *Pauwels.*

Lit.: Lex. f. Theol. Kirche (hier werken en lit.-opg.).

2° Friedrich Wilhelm, Klassiek philoloog; neef van 1°. * 6 April 1806 te Groszvargula bij Erfurt, † 9 Nov. 1876 te Leipzig. Bekend om zijn studies op het gebied van het Oudlatijn, wat hem naast Plautus bracht tot de studie van hist. linguistiek, metriek en epigraphie.

Voorn. werk: uitg. v. Plautus; Priscae latinitatis monumenta epigraphica. — Lit.: O. Ribbeck, F. W. R., ein Beitrag zur Gesch. der Philologie (2 dln. 1879-'81); Allg. Deutsche Biogr. (XXVIII 653-661). *Zr. Agnes.*

3° Giza, Ned. dichteres. * 1869. Afkomstig uit Hongarije, beheerscht deze dichteres niet geheel en al het Nederlandsch. Haar werk heeft een speciale bekoorlijkheid door zijn directheid, naïveteit en eenvoudigheid. Zij publiceerde onder meer Gedichten (1905), Nieuwe Verzen.

Lit.: W. Kloos, Nieuwere Lit. Gesch. (V 1914, 217).

Rittelmeyer, Friedrich, stichter van de Christengemeenschap. * 5 October 1872 te Dillingen. Was vrijzinnig en modern georiënteerd predikant te Neurenberg en Berlijn. Door omgang met Rud. Steiner kwam hij in contact met de → Anthroposophie en vormde in 1922 zijn eigen beweging om de opvattingen der Anthroposophie met het Christendom te vereenigen, waardoor het Christendom van het Evangelie geheel verloren ging.

Lit.: J. P. Verhaar, De Moderne Theos. Beweging (328 vlg.). *Pauwels.*

Ritter, 1° Carl, Duitsch geograaf. * 7 Aug. 1779 te Quedlinburg, † 28 Sept. 1859 te Berlijn. Ritter is met Alex. von Humboldt de stichter van de wetensch. aardrijkskunde. Hij was met overtuiging de meening toegedaan, dat de aardrijkskunde de relatie tusschen natuur en mensch, tusschen landschap en volksgroep moet opsporen. Volgens hem voltrekt zich de geschiedenis der volken naar vaste lijnen; de aarde is daarbij das Erziehungshaus der Menschheit. Bij al zijn beschouwingen gaat R. van het vaststaande feit uit, dat God de aarde en het leven daarop volgens een wijze bedoeling geordend heeft; dit plan moet in al zijn grootheid worden blootgelegd. Gedurende zijn lang professoraat te Berlijn (1821-'59) helde R. steeds meer naar de geschiedenis over, zoodat bij hem de geographie zijn zelfstandig karakter dreigde te verliezen.

Werken: Europa (2 dln. 1804-'07); Die Erdkunde im Verhältnis zur Natur und Gesch. des Menschen (2 dln. 1817-'18); Einleitung zur allg. vergleich. Geographie (1852); Gesch. der Erdkunde und der Entdeckungen (1861). — Lit.: F. Ratzel, Zu C. R.'s hundertjähr. Geburtstag (uitg. in: Kleine Schriften, 1906). *v. Velthoven.*

2° Moriz, Duitsch historicus. Ging na het Vaticaansch concilie (1870) over tot het Oud-Katholicisme. * 16 Jan. 1840 te Bonn, † 28 Dec. 1923 aldaar. Prof. te Bonn 1873-1911.

Werken: o.a. Deutsche Gesch. im Zeitalter der Gegenreformation (3 dln. 1889-1908).

3° Pierre Henri, Ned. letterkundige. * 16 Aug. 1882 te Utrecht. Was van 1918-'34 hoofdredacteur van „Utrechts Dagblad"; maakte sensatie door de publicatie der zgn. → Utrechtsche documenten. Sinds 1934 litterair adviseur en boekrecensent van den A.V.R.O. Heeft talrijke boeken geschreven, waarbij hij vooral als letterkundig criticus naam verwierf.

Voorn. werken: Zeeuwsche mijmeringen (1919); De ijlende reis (1923); De kritische reis (1929); Ina Boudier-Bakker, de vertelster weerspiegeld (1931); De donkere poort (1931). *Oostendorp.*

Ritthem, gem. op Walcheren in de prov. Zeeland; omvat het dorp R. en het fort Rammekens. Ca. 700 inw. (vnl. Prot.). Opp. 974 ha; kleigrond. Landbouw. Bezienswaardig is de Vliedberg.

Rituale Romanum (agenda, manuale sacerdotum, obsequiale, parochiale, pastorale, sacerdotale, sacramentale), liturgisch boek, bevattend den ritus der sacramenten en sacramentaliën (ook van begrafenis en processies), ten dienste der priesters (de bisschoppelijke functies staan opgeteekend in het Pontificale Romanum). Sinds de 11e e. treft men dgl. boeken aan voor privaatgebruik, later (15e e.) verschij-

nen de officieele voor vsch. bisdommen. In 1614 gaf paus Paulus V een r. uit ten dienste der geheele (Westersche) Kerk: het hedendaagsche R. Romanum, dat achtereenvolgens opnieuw werd uitgegeven door Benedictus XIV (1752), Pius X (1913) en Pius XI (1925). Het is verdeeld in 12 titels, benevens een toevoegsel (appendix).

Lit.: Eisenhofer, Handb. d. christl. Liturgik (I 1933). Voor oude R. zie in: Braun, Litur. Handlex. (1924) (Literatur, I Quellen). *Verwilst.*

Ritualisme, een richting in de oude → Oxfordbeweging, die (sinds 1858) ernaar streeft een Katholiseerende leer vooral in ritus en leven tot uiting te brengen, door invoering van Kath. liturgische gebruiken, devoties, religieuze orden en zielzorg-methoden. Daartoe stichtte lord Halifax in 1860 de English Church Union. Pogingen om het → Book of Common Prayer in den zin van het R. te reformeeren, mislukten door afwijzing van het Parlement in 1927, maar practisch werd het toch bereikt. Het R., dat vrijwel samenvalt met de High Church Party, wordt heden gevolgd door 3 à 4 000 geestelijken (van de 18 000), doch door weinig biss. *Beijersbergen van Henegouwen.*

Lit.: → Anglicanisme; Oxfordbeweging. Verder: A. Janssens, Het hedendaagsche Anglicanisme (I 1930).

Ritueele moord, het dooden van een mensch uit godsdienstige motieven om vooral het bloed voor den eeredienst te gebruiken. Wordt in het bijzonder van oudsher aan de Joden tegenover de Christenen verweten. Het kan wel niet anders, of in den loop der tijden zijn er feiten van Christenmoorden door Joden aan te halen, gelijk ook omgekeerd. Doch de beschuldiging van „ritueelen" moord is niet bewezen. Verschillende pausen hebben daartegen de Joden in bescherming genomen, o.a. Innocentius IV, Gregorius X, Clemens XIV en andere. Volgens veel geleerde schriftuurkenners steunt de valsche beschuldiging op het feit, dat bij het Paaschfeest „roode" wijn is voorgeschreven. Volgens een Midrasj op Ex. 2.23 vindt dit gebruik zijn oorsprong in de herdenking van Joodsch kinderbloed, waarin een Egyptische prinses zich baden moest. Hierbij komen nog de teksten (o.a. Num. 23.24), waar gezegd wordt, dat Israël het bloed zijner vijanden zal drinken, wat slaat op het inbezitnemen van den vijandelijken oorlogsbuit. De Talmoed verbiedt het drinken van bloed; ook de Sjoelchan Aroech. Dat niettemin later menigmaal de Talmoedplaatsen, die handelen over bloed, geschrapt zijn, geschiedde niet, als zouden ze den r. m. voorschrijven of goedkeuren, doch uit voorzichtige voorzorg tegen anti-Semietischen laster.

In wijderen zin zou men ook → koppensnellerij, → bouwoffers van menschen, e.d. tot de r. m. kunnen rekenen, doch hier zitten geen God-vereerende, maar magische doeleinden bij voor. Vgl. → Menschenoffers.

Lit.: H. L. Strack, Das Blut im Glauben u. Aberglauben (1900); F. Frank, Der Ritualmord (1901; ook in het Ned.); A. Orel, Gibt es jüdische R. M.? (1928); A. Hellwig, Blutlügen (1929). *p. Constantinus.*

Ritus (Lat., = gebruik, ceremonie, wettige vorm), afwijkende vorm: rite, vastgestelde vorm der liturgische handelingen, en wel: 1° van vsch. dezer afzonderlijk genomen, als a) ondergeschikte, bijv. r. der bewierooking, r. der offerande, b) voorname (voor welke ook de term → ordo wordt gebruikt), bijv. Misritus, Doopritus, enz.; 2° voor alle tezamen genomen, maar volgens plaatselijk gebruik beperkt, bijv. Grieksche r., Koptische r., Romeinsche r. enz., ofwel in nog ruimeren zin: Latijnsche r. (waaronder, naast den Rom., ook andere als de Ambrosiaansche, de Mozarabische, die der Kartuizers, der Dominicanen, der Carmelieten, enz. zijn vervat); in het laatste geval gebruikt men ook het woord liturgie. → Ritencongregatie; Rubrieken. *Louwerse.*

Ritzema Bos, Jan, grondlegger van de plantenziektenkundige wetenschap en organisator van het staatstoezicht op plantenziekten en van het onderwijs in de phytopathologie. * 1850 te Groningen, † 1925 te Wageningen. Werd in 1873 leeraar te Wageningen, 1895 buitengewoon hoogleeraar te Amsterdam, 1905 hoogleeraar te Wageningen en in 1906 eerste directeur van het phytopathologisch laboratorium aldaar.

Werken: o.a. Tierische Schädlinge und Nützlinge (1891); Landbouwdierkunde; Ziekten en beschadigingen der landbouwgewassen en der ooftboomen.

Riva, stad in de Ital. prov. Trente (XIV 320 C2); 70 m boven zee; ca. 13 000 inw. Prachtig gelegen aan het Gardameer, veel vreemdelingenverkeer. Vischvangst, zijderupsen, olijfolie.

Rivadeneyra, Pedro de, → Ribadeneira (Petrus).

Rivarol, Antoine, comte de (eigenl. Ant. Rivaroli), Fransch schrijver en „homme d'esprit". * 26 Juni 1753 te Bagnols (Languedoc), † 13 April 1801 te Berlijn. Naast tallooze kleine geschriften en vinnige pamfletten publiceerde hij een beroemd gebleven Discours sur l'universalité de la langue française, in 1784 door de Berlijnsche Academie met goud bekroond.

Uitg.: Oeuvres choisies d. M. de Lescure (2 dln. 1880); Discours sur l'Universalité de la langue fr. (crit. uitg. 1929). — Lit.: Le Breton, R. (1895). *Willemyns.*

Rivas, Ángel de Saavedra Remirez de Baquedano, hertog van, Spaansch militair en schrijver. * 10 Mei 1791 te Cordoba, † 22 Juni 1865 te Madrid. Aanvankelijk aanhanger van de klassieke ideeën, wordt hij na zijn buitenlandsche reizen de „Quijote van het Romantisme". Uit den legendarischen roman Moro Expósito en Don Álvaro blijken zijn sterke fantasie, zijn krachtige taal en versificatie, onbeïnvloed door den vorm en de koelheid van de 18e-eeuwsche rhetoriek. *Borst.*

Lit.: G. Boussagol, A. de S., Duc. de R. (1926); E. Allison Peers, R. and Romanticism in Spain (1923); E. Funes, Don Álvaro o la fuerza del sino, Est. crít. (1899).

Rivier. A) Aardr. Een r. is een klimatol. verschijnsel, dat slechts daar kan optreden, waar de neerslag de verdamping overtreft. Geschiedt dit slechts gedurende een gedeelte van het jaar, dan ligt in de overige maanden de rivierbedding droog (fiumaren van Italië). Wordt een r. uitsluitend door het regenwater, dat echter voor een groot deel in den bodem wegzakt en eerst later in den vorm van grondwater of bronnen de r. bereikt, gevoed, dan spreekt men van een regenrivier; soms worden deze ook door het smeltwater van sneeuw in de middelgebergten gevoed (Maas). Wordt de r. gevormd door het smeltwater van een gletsjer, dan noemt men deze een gletsjerrivier (bijv. de Rhône in haar bovenloop). De grootere gletsjerrivieren nemen echter vaak stroomafwaarts zijrivieren op, die door het regenwater enz. gevoed worden, zoodat de hoofdrivier dan een gemengd type vertoont (Rijn) met een constanter watermassa dan een echte regenrivier. Het in bronnen of als grondwater te voorschijn tredende water stroomt volgens bepaalde lijnen, de afhelling volgende, in beken af. Deze bronbeken vereenigen zich tot een r., die weer zijrivieren kan opnemen. De hoofd-

rivier met al haar zijrivieren vormt een rivier-systeem, het door haar ontwaterde gebied haar stroomgebied.

Een grootere r. wordt ook wel stroom genoemd. De stroomdraad is de lijn, die de punten van de r. met de grootste stroomsnelheid verbindt. Hij ligt even onder de oppervlakte, bij rechtlijnige r. in het midden van den r.-spiegel, bij kronkelende r. ligt hij dichter bij den concaven oever en slingert dus van den eenen oever naar den anderen. Naast de watermassa is het verval, d.i. het hoogteverschil tusschen twee punten van de r., de belangrijkste factor voor de r.-werkzaamheid. Betrekt men het verval op de lengte-eenheid, gewoonlijk den km, dan spreekt men van verhang. Ten gevolge van het bestaande verval stroomt onder invloed van de zwaartekracht het rivierwater naar beneden en kan daarbij arbeid verrichten: 1° door de wrijving bij het stroomen te overwinnen, 2° door te erodeeren (→ erosie), 3° door materiaal te verplaatsen: zand en grind. Ook stoffen in zwevenden toestand (slib) en in opgelosten toestand (zouten, enz.) worden meegevoerd.

Bij enkelvoudige r. kan men onderscheiden: den bovenloop met sterk verhang (diepte-erosie en transport), den middenloop met middelmatig verhang (transport, zijdelingsche erosie, meandervorming; → Dalkronkel), den benedenloop met gering verhang (accumulatie). Door erosie, transport en accumulatie tracht de r. een regelmatige verhanglijn, een evenwichtsprofiel te verwerven. De groote stroomen zijn meestal samengestelde r., uit gedeelten met zeer verschillende ontstaanswijze samengevoegd, wat in de opeenvolging van deelen met zeer verschillend verhang in de verhanglijn tot uiting komt.

Wat den aanleg der r. op een landoppervlakte betreft, worden in de terminologie van Davis onderscheiden: consequente r., dit zijn r., die een oorspr. afhelling, bijv. van een opgeheven kustvlakte, volgen. De zijrivieren, die zich het sterkste in de zachte lagen ontwikkelen en dus de strekking dezer zachte lagen volgen, worden subsequente r. genoemd; terwijl onder insequente r. zijrivieren van consequente r. verstaan worden, voor wier richting en ligging geen bepaalde oorzaak aan te wijzen is. Resequente r. zijn zijrivieren van subsequente, die dus dezelfde richting als de consequente r. bezitten, ofwel r., die de cons. richting bezitten, maar zich niet bij de vorming van een oorspr. afhelling direct daarop gevormd hebben, doch eerst veel later, nadat de afwatering een tijdlang bijv. door subs. r. geschied was. Obsequente r. zijn r., die in tegengestelde richting als de cons. stroomen; zij ontstaan bij een aantapping en aan de steile zijde van cuestas. Voor het begrip epigenetische en antecedente r., zie → Dal. Zie ook → Rivierverbetering; Kanaliseeren; Aantapping. Voor het gebruik van rivierwater als → drinkwater, zie aldaar. *Hol.*

De **namen** van rivieren zijn deels zeer oud, doordat van de oudste tijden af stroomen en andere wateren als mijlpalen en herkenningsteekens dienden. Reeds voor-Keltisch waarschijnlijk is de naam der Maas, Keltisch die van Rijn, Isara (de Oise en de Isère in Frankrijk, de IJzer in Vlaanderen), Wezer, enz. Aan Germ. benamingen zijn buiten die op beek, vliet, nog te noemen die op → -a (aha, aa, water) als Gouda, eig. goudkleurig water, Quirnaha (thans Kürnach), molenwater. Mark is dikwijls de naam van een grenswater, terwijl Kelt. waternamen met Div- of Dev- (la Dive, Divonne) van mythol. oorsprong zijn (goddelijk, d.i. genezend water).

Lit.: → Plaatsnaam; Toponymie. Verder: Ekwall, Engl. River-Names (1928). *Mansion.*

B) Ned. recht. Ned. ligt aan den mond van drie groote internationale rivieren: Maas, Rijn en Schelde. De bevoegdheid om t.a.v. die r. regelingen te treffen is in belangrijke mate beperkt en geregeld door een aantal internat. verdragen, die ten doel hebben de belangen, die de vsch. oeverstaten bij het gebruik dier r. als internat. verkeerswegen en voor irrigatie- en andere doeleinden hebben, te regelen en te verzoenen. De grondslag voor al die verdragen is de zgn. Weener-Slotacte van 1815, die de vrijheid van scheepvaart voor de internat. r. als beginsel stelde. Dit beginsel is nader uitgewerkt en toegepast voor de Maas en de Schelde in de verdragen met België van 19 April 1839, 5 Nov. 1842 (Stbl. 1843, 3) en 20 Mei 1843 (Stbl. 45) e.a., en voor den Rijn in de Akte van Mannheim van 1868, gewijzigd bij het Verdrag van Versailles, echter op 14 November 1936 eenzijdig door Duitschland opgezegd. *Struycken.*

Rivier, Simon, tooneelspeler te Amsterdam tijdens den brand van 1772, voegde zich bij het Rotterdamsch tooneelgezelschap, dat in 1787 ontbonden werd. Later bij reizende troepen. Vruchtbaar auteur, die ook de uitgave van een weekblad voor het tooneel beproefde.

Werken: o.m. treurspelen: Hertog Willem V (1774); Amadi of de verloste Afrikaansche Slaaf (1779); Het Ontzet van Dordrecht etc. (1784). — Lit.: Kalff, Gesch. der Ned. Lett. (VI); Te Winkel, Ontwikkelingsgang (^{2}V); Frederiks en v. d. Branden, in: Biogr. Wbk. (^{2}1891, 657). *Vermeeren.*

Riviera (Ital., = kuststrook), de smalle zoom van Marseille naar Spezia, verdeeld in Côte d'Azur (in Frankrijk), R. di Ponente (Westelijke R.) en R. di Levante (Oostelijke R.). Het middenstuk van Genua tot Cannes is zeer mooi en heeft vele badplaatsen (Nice, Monte Carlo, Menton, San Remo, Pegli). Het milde klimaat (8° - 24° C) schiep een weelderigen subtropischen plantengroei. De R. di Levante is minder beschut gelegen. Het Westelijke Fr. gebied heeft nog al van Mistral te lijden. Het aantal uren zonneschijn is zeer groot, maar de plotselinge avondkoelte is gevaarlijk. *Heere.*

Rivierdiluvium, → Rijndiluvium.

Rivierdonderpad, → Donderpad.

Rivierdijk, dijk, welke, wanneer de rivier niet tusschen hooge gronden is gelegen, de begrenzing van het rivierbed vormt. In den regel ligt tusschen den r. en het zomerbed de uiterwaard. Is dit niet het geval, grenst de dijk dus onmiddellijk aan het zomerbed, dan spreekt men van schaardijk. De kruin van den r. moet reiken tot 0,80 à 1,00 m boven den hoogsten te verwachten waterstand. Men zegt dan, dat de dijk 0,80 à 1,00 m „waakt”. Het buitenbeloop van een schaardijk moet verdedigd worden, hetzij met rijswerk, met steenbestorting of met steenbezetting. *Egelie.*

Rivière, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 C3), ten Z. van Namen, aan de Maas; ca. 300 inw. (Kath.); opp. 664 ha; landbouw.

Rivière, Jacques, Fransch letterkundige en vooraanstaand criticus, een der helderste geesten van zijn tijd. * 15 Juli 1886 te Bordeaux, † 14 Febr. 1925 te Parijs. Directeur van de Nouvelle Revue Française, waarvan Gide de stuwkracht was en blijft en van wien R. een navolger was, vooraleer Proust en

Freud te ontdekken. Kwam onder leiding van Paul Claudel tot het Godsgeloof. Zijn Etudes (1912) zijn diep doordacht en sterk gebouwd.

V o o r n. w e r k e n : L'Allemand (1918) ; A la trace de Dieu (1925) ; Rimbaud (1930) ; Moralisme et littérature (met R. Fernandez, 1933). Zijn briefwisseling met P. Claudel (1926), met Alain Fournier (1926-'28). — L i t. : Fr. Mauriac, Le Tourment de J. R. (1926) ; P. Charlot (1929) ; E. G. De Roos, Het essayistisch werk van J. R. *Willemyns.*

Rivieren (ook: D e Z i c h e m i s), E u s t a c h i u s v a n, Dominicaan, kerkelijk schrijver. * Te Sichem, † 16 April 1538. Een der eerste Belg. theologen, die zich tegen Luther te weer stelde, tegen wien hij drie werken publiceerde.

L i t. : Biogr. Nat. Belge.

Riviergrondel, → Grondel (1°).

Rivierklei, → Klei; Kleigrond.

Rivierkreeft (Potamobius Astacus), hoogere kreeft van de onderorde der tienpootigen, die in vele landen van Europa voorkomt, vooral in bergbeken met helder, stroomend water. De r. wordt tot 16 cm lang en valt op door het stevige pantser, dat kop en borst bedekt, alsmede door de krachtige scharen en lange sprieten. Met de laatste zoekt het dier naar allerlei plantaardig en dierlijk voedsel. Wanneer gevaar dreigt, zwemt de r. weg door een klappende beweging van den platten staart, waardoor zij achteruit schiet; als zij zich in haar schuilplaats tusschen steenen e.d. bevindt, neemt zij een typische afweerhouding aan met uitgebreide en geopende scharen. Op geregelde tijden wordt het pantser door vervelling vernieuwd. Het aantal eieren bedraagt ong. 300; deze worden door het wijfje aan de pooten van het achterlijf meegedragen, tot daaruit het volgende jaar de jongen komen.

De r. vormt een gezocht gerecht en wordt gevangen in fuiken of netten. Een ernstige vijand is de kreeftpest, die waarsch. door een bacil wordt veroorzaakt. In Ned. wordt de r. gevonden in Limburg, waar hij echter door beekvervuiling, vooral in Zuid-Limburg, dreigt te verdwijnen, terwijl hij ook in Gelderland werd gevangen (o.a. in de Ratumsche beek). Zie afb. 3 in kolom 669 in dl. XV. *M. Bruna.*

Riviermossel, → Verfmossel.

Riviernamen, → Rivier (s. v.).

Rivierparelmossel (Margaritana margaritifera), komt voor in Noord- en Midden-Europa, Siberië en Noord-Amerika. Zij wordt 12 cm lang en levert → parels.

Rivierprik, → Prikken.

Rivierschildpadden of l e d e r s c h i l d p a d d e n, een fam. van de orde der schildpadden. Hebben een tot een slurf verlengden snuit en een cirkel- of eirond, meestal vlak gewelfd rugpantser. Kop en pooten kunnen onder het schild teruggetrokken worden. De r. kunnen lucht uit het water opnemen; als kieuwen doen dienst draadvormige uitwassen van het slijmvlies van den bek. De r. zijn nachtdieren, die het water alleen verlaten, om hun kogelronde, witte eieren af te zetten. Voedsel: waterdieren. Hun vleesch wordt gegeten. De r., waarvan de grootste 1,5 m lang en 100 kg zwaar zijn, leven in de rivieren van Azië, Afrika en N. Amerika. *Keer.*

Rivierverbetering heeft ten doel de rivier beter geschikt te maken voor afvoer van water en ijs, voor de scheepvaart of voor beide. De verbeteringswerken of n o r m a l i s e e r i n g s w e r k e n omvatten in hoofdzaak het verbeteren van het tracé van de rivier door het verflauwen of afsnijden van bochten, terwijl vergrooting van de diepte wordt nagestreefd door het beperken van de breedte tot de zgn. normaalbreedte. Is het doel alleen het verkrijgen van een regelmatig bed voor afvoer, dan stelt men geen hooger eisch dan het verkrijgen van een regelmatige stroomgeul. Dient de r. ook voor de scheepvaart, dan moet over de geheele lengte een vaargeul van voldoende breedte worden gevormd met voldoende diepte bij lagen afvoer. Men tracht zooveel mogelijk de rivier te doen bestaan uit flauw gebogen vakken, omdat de vaargeul daarin een vaste ligging heeft. De beperking van de breedte wordt verkregen door het uitbouwen van kribben of strekdammen. De lijnen langs de koppen der kribben of langs de strekdammen noemt men de n o r m a a l o e v e r l ij n e n. In sterke bochten heeft de vaargeul de neiging smal en diep te worden. Men streeft daar naar verbreeding van de geul door beperking van de diepte door middel van grondkribben. Voert de rivier des zomers zeer weinig water af, dan is met normaliseeren geen voldoende vaargeul te verkrijgen. Men moet dan zijn toevlucht nemen tot → kanaliseeren.

L i t. : Handbuch der Ingenieurwissenschaften (III. Teil, 6. B. 1921). *Egelie.*

Rivierzand, naam voor speciale soort grof, scherp zand, meestal afkomstig uit de Waal. Het is vrijwel het eenige zand, dat voor goed betonwerk in aanmerking komt.

Rivinus (Duitsch: Bachmann), A u g u s t Q u i r i n u s, Duitsch plantkundige. * 9 Dec. 1652 te Leipzig, † 30 Dec. 1723 aldaar. Stelde een kunstmatig plantensysteem op, waarbij hij in hoofdzaak lette op de eigenschappen van de bloemkroon.

V o o r n. w e r k e n : Ordo plantarum (1690-'99) ; Introductio generalis in rem herbariam (1690).

Rivius, J o a n n e s, Augustijn. * 11 Juli 1599 te Leuven, † 1 Nov. 1665 te Regensburg. Provinciaal der Keulsch-Belgische provincie; in 1647 verkozen tot bisschop van Den Bosch; wegens de opheffing van dit bisdom (1648) kon hij zijn zetel niet in bezit nemen. Het meest bekende zijner geschriften is zijn critisch boek over het Leven en de Werken van St. Augustinus. *A. V. d. Born O. E. S. A.*

L i t. : Paquot, Mémoires (VIII).

Rixensart, gem. in Waalsch Brabant (VI 96 D4), opp. 852 ha; ca. 3 900 inw. (Kath.); landbouw, nijverheid. Schilderachtige omgeving; kasteel uit de 16e e., vele villa's. Bijparochie in het gehucht Le Bourgeois.

Rixfried, bisschop van Utrecht, genoemd in een oorkonde van keizer Lodewijk den Vromen van 18 Maart 815, terwijl in de St. Salvator van Utrecht een grafschrift is overgeleverd.

Rixtel, → Aarle-Rixtel.

Rixtel, P i e t e r v a n, Ned. dichter. † 10 Mei 1673 te Haarlem. Hij was procureur en behoorde tot de „Bendt der Dighteren", aan welks hoofd Jan Zoet stond; zijn gedichten zijn opgenomen in De Parnassus aan het IJ (1663); Mengeldichten (1669); Grooten Robbert (tooneelspel, 1672).

L i t. : Wagenaar, Vaderl. Hist. (XIV) ; Jan Zoet, Uytsteekentste Digtkunstige Werken (1675) ; J. Koopmans, in : N. Taalgids (XI). *Piet Visser.*

Riza Sjah Pehlewi, tegenwoordige sjah van Iran sinds 1925. * 1878. Zie → Perzië (sub Geschiedenis).

Rizos-Nerulos, J a k o b o s, Grieksch staatsman en letterkundige. * 1778 te Konstantinopel, † Dec. 1850 aldaar. 1829-'32 eerste secretaris van de Gr. Nationale Vergadering, daarna in vsch. staatsambten werkzaam; schreef treurspelen en satyres.

Rjazan, Russ. stad ten Z.O. van Moskou, aan de Troebesj; ca. 60 000 inw. Likeurstokerijen, schoenenfabricatie. Voormalige zetel van Orthodoxen bisschop.

Rjetsj (Russ., = Woord), Russ. dagblad, orgaan der Kadettenpartij (→ Kadet, 2°), verscheen te St. Petersburg 1906-'17.

Rjukan, stad in Telemarken, Z. Noorwegen (60°N., 9°O.); ca. 8 000 inw. De Norsk Hydro, de Noorsche stikstofindustrie van het Tinnelfgebied, benut de waterkracht van den 105 m hoogen Rjukanfoss, d.i. rookenden waterval. Er is per sec. 47 m³ water beschikbaar en de installatie heeft een vermogen van 360 000 pk. Chemische ind. en metallurgie.

R.K.N.A.U., afk. voor R.K. Ned. Athletiek Unie; deze is gevestigd te Den Bosch en opgericht 7 Sept. 1930. Haar doel is de onderlinge samenwerking van de aangesloten (diocesane) bonden te behartigen en het geven van raad en voorlichting op het gebied der athletiek-beoefening.

Roanne, arrondissementshoofdstad in het Fr. dept. Loire (XI 96 F3); 280 m boven zee; ca. 40 000 inw. Belangrijke industrie (textiel, papier, leer, ijzer).

Roanoke, 1° s t a d in Virginia (Ver. St. van N. Amer., 37°20'O., 79°58'W.). Ca. 70 000 inw. De exploitatie van de ijzerertsen in de nabijheid, en de gunstige ligging t.o.v. het verkeer maakten R. tot een belangrijk industriecentrum.

2° R i v i e r in de Ver. Staten van Amerika, aan de Oosthelling van de → Appalachen. *D. Brouwer.*

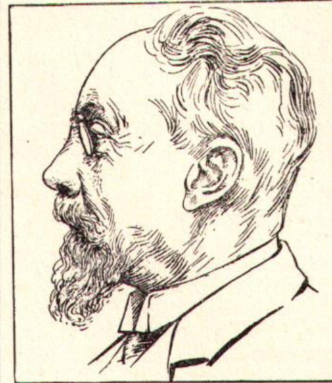
Roaring fourties (Eng.), ook „brave westenwinden", zijn de krachtige heerschende winden van N.W. tot W. in de gematigde zone, vooral op de oceanen van het Z. halfrond. Zij ontstaan door het algemeen afnemen van den luchtdruk vanaf 30° Z. poolwaarts. De R. f. correspondeeren met de heerschende, maar onregelmatige, winden uit Z.W. tot W. over de gematigde zone van het N. halfrond, welke hier echter dikwijls door andere winden vervangen worden, ten gevolge van de groote uitgestrektheid der Noordelijke vastelanden. *V. d. Broeck.*

Rob (g e n e e s k.), een gelei, verkregen door vruchten met water te infundeeren of te koken en in de daaruit verkregen colatuur suiker op te lossen. De Ned. Pharm. (⁵1926) beschrijft er nog twee, nl. r. van jenever-vruchten en van vliergelei.

Robben of **vinvoetigen** (Pinnipedia) vormen de onderorde der zeeroofdieren van de orde der roofdieren. Hun lichaam is spoelvormig, met kort, gekroesd wolhaar en stijf bovenhaar. De kop is rond, afgeplat, de neusgaten zijn sluitbaar, de lippen dragen sterke borstelharen. Het gebit is als dat der landroofdieren, alleen zijn de kiezen onderling meer gelijk. De ledematen zijn kort en slechts tot zwemmen geschikt; alle pooten hebben vijf, door zwemvliezen verbonden teenen. De r. bewonen alle zeeën, ook enkele binnenzeeën. Zij verlaten het water, om zich in de zon te koesteren, te slapen of hun jongen te voeden. De r. leven in troepen, één mannetje met meerdere wijfjes en jongen, en voeden zich met visch, schelpdieren en andere zeedieren. Om hun vel, vleesch en traan wordt er veel jacht op hen gemaakt. De r. worden in drie fam. verdeeld: de fam. der → oorrobben (Otariidae), → zeehonden (Phocidae) en → walrussen (Odobenidae). *Keer.*

Robbeneiland, rotsachtig, boomloos, maar grasrijk eiland in de Tafelbaai, 12 km buiten Kaapstad, 6 bij 3 km groot. Sedert 1657 gebruikt als strafkolonie; vanaf 1846 verblijfplaats van melaatschen en krankzinnigen. Tegenwoordig wordt R. als strategisch punt aanzienlijk versterkt. *Besselaar.*

Robbers, H e r m a n J., letterkundige. * 4 Sept. 1868 te Rotterdam, † 15 Sept. 1937 te Amsterdam. Na studie op het Erasmiaansch gymnasium in de uitgeverszaak van zijn vader werkzaam. Nadien naar Amsterdam, waar hij zich na een vijftiental jaren uitsluitend aan literairen arbeid wijdde. Vanaf 1905 voerde hij de redactie van Elseviers Maandschrift. Begaafd romanschrijver, goed criticus en voornaam essayist. In zijn romans verheerlijkte hij de bourgeoisie van de 19e eeuw, waarvan hij de objectieve, maar daarom niet minder intens scheppende, vertegenwoordiger en uitbeelder wilde zijn. Zijn werk is zakelijk en stoer, kalm en degelijk, en vooral beheerscht. Nu reeds historisch, bezit het zijn waarden als „document humain". Typisch vertegenwoordiger van het echte Hollandsche realisme, mist zijn werk te zeer het bovennatuurlijke en heeft het zijn schaduwzijden in het uitspinnen van dezelfde motieven en de uit tachtig verklaarbare breedheid van beschrijving. Daartegenover staan goede psychologie en atmospheer, terwijl in zijn beste werk leven en kunst tot een geheel verbonden zijn, waarin subjectiviteit en objectiviteit elkaar in evenwicht houden. Hij debuteerde onder pseud. P h o c i u s. Hij was enkelen, vnl. vrouwelijke, auteurs tot voorbeeld.

Herman Robbers.

W e r k e n : o.m. Een Kalverliefde ; De verloren Zoon en De vreemde Plant (1895) ; De Roman van Bernard Bandt (1897) ; De Bruidstijd van Annie de Boogh (1901) ; Van Stilte en Stemming (1905); De Roman van een Gezin : De gelukkige Familie (1909) ; Eén voor één (1910) ; Helene Servaes (1914) ; Een Mannenleven (1923-1927) ; Redding (1933). Essays : Het Ontstaan van een Roman (1922) ; De Ned. Lit. na 1880. — L i t. : M. H. v. Campen, in : Boekzaal (IV) ; D'Oliveira, De jongere Generatie (z.j.) ; L. v. Deyssel, Beschouwingen en Kritieken (z.i.); Is. Querido, Letterkundig Leven (II 1916) ; E. Zernike, H. R. als Romanschrijver (1928). *Vermeeren.*

Robbia, d e l l a, Florentijnsche kunstenaarsfamilie der Renaissance.

1° A n d r e a, beeldhouwer; neef van 2°. * 1435 te Florence, † 1525 aldaar. Hij volgde zijn oom op aan het hoofd der bloeiende werkplaats. Van hem zijn o.m. de bekoorlijke medaillons met kinderfiguren aan den gevel van het Vondelingenhospitaal te Florence. — Zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 625 in dl. XVII.

2° L u c a, beeldhouwer, oom van 1°. * 1399 te Florence, † 1482 aldaar. Als beeldhouwer maakte hij de marmeren zangerstribune voor den dom van zijn geboortestad. In de ceramiekkunst verwierf hij grooten naam door plastische werken in terra cotta geheel te overtrekken met tinglazuur. In zijn talrijke, stemmingsvolle reliëfs, waarin de voorstelling der Madonna veel voorkomt, worden de figuren meestal met witte glazuur bekleed, terwijl de achtergrond blauw

of groen is; voor andere details als bloemen- en vruchtenfestoenen gebruikte hij verder geel, goud en mangaanpaars. Daar de uitstekende eigenschappen van het glazuur zijn werken bestand maakten tegen wind en regen, vonden deze hun plaats niet enkel in het binnenhuis en in kerken (o.m. ter versiering van de altaren), maar ook in buitengevels (deurtympanons enz.). *V. Herck.*

Robbrecht I de Fries, → Robert I van Vlaanderen.

Robechies, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XII 176 bijkaartje); opp. 538 ha, ca. 300 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt, boschbouw; op een heuvel gelegen.

Robelmont, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 D4); opp. 944 ha; ca. 350 inw. (Kath.); kalkgrond, landbouw.

Robert, zie ook → Robertus.

Robert van F r a n c i ë, → Francië.

Robert, koning van F r a n k r i j k (996-1031). Hij trok in 1006-'07 met Hendrik II van Duitschland te velde tegen Boudewijn van Vlaanderen, die o.a. Valenciennes had bezet.

Robert, naam van meerdere graven van N a m e n. **Robert I** leefde in de 10e e. en behoorde waarschijnlijk tot de familie der → Reginar's. Hij liet drie zonen na: Albert, die hem opvolgde, Giselbertus en Radbod. **Robert II**, zoon van Albert, was door zijn moeder een neef van → Lambert I van Leuven. Hij hielp zijn neef in diens strijd tegen bisschop Balderik van Luik (overwinning bij Hougaerde, 1012) en sneuvelde met hem in den slag bij Florennes (1015). *Boeren.*

Robert I Bruce, koning van S c h o t l a n d (1306-'29). Toen in 1305 de Schotsche nationale leider W. Wallace door Eduard I was terechtgesteld, scheen het of deze Schotland in zijn macht had. Spoedig echter trad R. Bruce, earl of Carrick, op als leider in den strijd voor de nationale onafhankelijkheid; in 1306 werd hij te Scone tot koning gekozen. R. bezat groote bekwaamheid; evenwel kan niet worden ontkend, dat hij in dezen strijd zich zelf zocht. Tusschen 1307 en '14 heeft hij heel Schotland veroverd; het laatste versterkte kasteel, Stirling, viel in zijn handen tengevolge van den slag bij Bannockburn (1314). De Schotsche onafhankelijkheid was een feit. Dit werd echter pas vastgelegd in het verdrag van Northampton (Maart 1328); als onderpand van den vrede huwde R.'s zoon David Bruce met Johanna, 7-jarige zuster van Eduard.

L i t. : J. Bain, The Edwards in Scotland, 1296-1337 (1901); F. F. Tout, Hist. of England (Longmans „Political History of England", III). *Slootmans.*

Robert I (Robbrecht) **de Fries**, graaf van V l a a n d e r e n. * Ca. 1029-1032, † 13 Oct. 1092 te Cassel (Fr. Vlaanderen). Tweede zoon van Boudewijn V van Rijsel, huwde 1063 Geertruid, de weduwe van Floris I van Holland; hieraan dankt hij zijn bijnaam, ook dien van c o m e s a q u a t i c u s (Latijn, = watergraaf). Bij den dood van zijn broer Boudewijn VI (1070) zette hij diens zoon Arnulf ter zijde en besteeg den Vlaamschen gravenzetel. Voor Vlaanderen was hij een krachtig en talentvol organisator; zijn stiefzoon Diederik V van Holland steunde hij krachtig in den strijd tegen Utrecht c.s. *Rogier.*

L i t. : Ch. Terlinden, Robert Ier le Frison (1935).

Robert II van Jerusalem, graaf van V l a a n d e r e n (1092-1111); zoon en opvolger van Robert den Fries. † 5 Oct. 1111. R. werd reeds in 1087 door zijn vader met het medebestuur over het graafschap belast. Zette de expansie-politiek van zijn vader voort ten koste van het keizerrijk en verwierf voogdijrechten op het sticht Kamerijk. Hij nam deel aan den eersten Kruistocht.

L i t. : Van Roosbroeck e.a., Gesch. v. Vlaanderen (1936-'37). *De Schaepdrijver.*

Robert III, graaf van V l a a n d e r e n (R o b e r t v a n B e t h u n e), oudste zoon van Guy van Dampierre. * Ca. 1246, † 17 Sept. 1322. Gedurende den strijd tusschen Vlaanderen en Frankrijk (slag van Groeninghe) werd hij met zijn vader door den koning van Frankrijk, Philips IV den Schoonen, in de gevangenis geworpen. Volgde in 1305 zijn vader op als graaf van Vlaanderen en sloot met den Fr. koning het verdrag van Athis-sur-Orge, waarbij hij, in ruil voor de erkenning van zijn grafelijke rechten, afstand deed van Rijsel, Dowaai (Douai) en Orchies. Nam deel aan den zevenden Kruistocht.

L i t. : R. Van Roosbroeck e.a., Gesch. v. Vlaanderen (II 1937). *De Schaepdrijver.*

Robert van Arbrissel. * Ca. 1060 in Bretagne, † 23 Febr. 1170 te Orsan. Hij trok als boeteprediker rond en stichtte in 1100 voor zijn volgelingen het dubbelklooster Fontevrault onder den Benedictijner regel met eigen constituties. Zijn methoden ontmoetten veel tegenspraak.

L i t. : Hist. de l'ordre de Fontevrault (I, R. d'A.); Acta Sanct. Febr. (III). *Lindeman.*

Robert Biket, Anglo-Normandisch dichter uit de 12e eeuw. Zijn Lai du cor (ca. 1150) is na Haveloc, waarvan de schrijver onbekend is, de oudste → lai, ouder dan die van Marie de France (ca. 1167).

T e k s t : Digby MS. 86, Bodl. Library, Oxford. — L i t. : Fr. Wolf, Über die Lais (1841).

Robert de Borron, ridder uit het einde der 12e e. in Engeland ten tijde van Hendrik II; dichter van een Graalroman, waarvan nog ca. 4 000 verzen bewaard zijn. Zijn kunst is veel eentoniger; maar zijn werk is van groote beteekenis voor de ontwikkeling der Graallegende.

U i t g. : Fr. Michel (1841). *V. Mierlo.*

Robert van Chester, Eng. geleerde uit de 12e eeuw. Hij vertaalde Arab. werken over wiskunde en alchemie in het Latijn, o.a. de Algebra van → Al-Khwarizmi (uitg. door L. Ch. Karpinsky, New York 1915).

Robert Grosseteste, → Grosseteste (Robert).

Robert Guiscard, hertog van Apulië. * Ca. 1015, † 1085. Met zijn broers veroverde hij aan het hoofd van zijn → Noormannen Zuid-Italië op de Byzantijnen, nam in dien strijd paus → Leo IX gevangen, dien hij evenwel met den grootsten eerbied behandelde, en beschermde → Gregorius VII tegen het geweld van keizer Hendrik IV.

Robert van Kamerijk, → Robertus Cameracensis.

Robert Kilwardby, Dominicaan, theologant. † 11 Sept. 1279 te Viterbo. Hij studeerde te Parijs en trad in Engeland in de Dominicanenorde. Was 1261-1272 provinciaal der Eng. provincie. Gregorius X benoemde hem in 1272 tot aartsbisschop van Canterbury en in 1278 benoemde Nicolaas III hem tot kardinaalbisschop van Porto en S. Rufina. In zijn werken bestreed hij het Aristotelisme van den H. Thomas.

W e r k e n : in Scriptores O. P. (I, 374 vlg.). — L i t. : M. D. Chenu O.P., Les réponses de St. Thomas et de R. K. à la consult. de Jean de Verceil (1271) (in : Mélanges Mandonnet, I, 191 vlg.). *Lambermond.*

Robert Macaire, spreekwoordelijk geworden held uit den tooneeldraak L'auberge des adrets (1823) van Antier, Lacoste en Chapponier. Hij is het type van den

gewiksten, stoutmoedigen, cynischen en toch ook speelsch geestigen booswicht. Zijn medespeler Bertrand is, in het stuk, de duistere misdadiger, die door R. M. ten slotte vermoord wordt.

Lit.: G. Doutrepont, Les types populaires de la litt. fr. (I 1936, 379 vlg.). *Baur.*

Robert van Melun, wijsgeer en exegeet, bisschop van Hereford. * Ca. 1100, † 1167. R., geboren Engelschman, studeerde in Parijs, waar hij prof. werd; verplaatste later zijn school naar Melun. Hij keerde ca. 1160 naar Engeland terug en werd bisschop van Hereford.

Werken: Libri Sententiarum; Quaestiones de epistolis Pauli; Quaestiones de divina pagina. — Zijn werken zijn nog niet uitgegeven. — Lit.: Manitius, Gesch. lat. Lit. d. M.A. (III 1931); Ueberweg-Geyer, Die patrist. u. scholast. Philosophie (1928). *Franses.*

Robert van Molesme, Heilige, stichter van de Orde der → Cisterciënsers. * Ca. 1027, † 1111. Uit liefde tot strenge tucht zich in de eenzaamheid terugtrekkend, stichtte hij de abdij van Molesme. De weldra talrijke monniken maakten ook daar het ideaal van R. onbereikbaar, wat hem in 1098 met zijn prior Alberik tot stichting van → Cîteaux bracht. Later nam hij weder de leiding van Molesme op zich. Feestdag 29 April. *Lindeman.*

Robert, 1° Carl, archaeoloog en philoloog. * 8 Maart 1850 te Marburg a. d. Lahn, † 17 Jan. 1922 te Halle. Sinds 1877 achtereenvolgens prof. te Berlijn en Halle.

Werken: o.a. bewerking van L. Preller, Griech. Mythologie (2 dln. [4]1887-1926); Pausanias als Schriftsteller (1909); Archäol. Hermeneutik (1919). — Lit.: O. Kern, Herm. Diels und C. R. (1927).

2° Hubert, schilder. * 22 Mei 1733 te Parijs, † 15 April 1808 aldaar. Leerling van M. A. Slodtz; werkte 11 jaar in Rome en onderging daar den invloed van Piranesi en Pannini. Te Parijs teruggekeerd, werd hij in 1765 lid van de Academie en de schilder van het Antieke landschap in 18e-eeuwschen geest. De groote cyclussen met landschappen, die R. voor de woningen der aristocratie maakte, zijn zelden meer ter plaatse en verspreid in verschillende collecties. Niettegenstaande zijn landschappen door hun stoffage met onderdeelen van ruïnes, watervallen e.d. nog aan theaterdecors doen denken, treffen zij toch door levendige observatie en pittig modelé der details, waaraan het luchtige 18e-eeuwsche sentiment charme verleent. Het contact met de natuur blijft in R.'s landschappen levend. Men kan Robert in het Louvre goed leeren kennen.

Lit.: P. de Nolhac, H. R. (1910); Tristan Leclère, H. R. et les pays. fr. du 18e s. (1913). *Korevaar-Hesseling.*

Roberti, Ercole de, schilder. * Ca. 1456 te Ferrara, † 1496 aldaar. Geschoold onder Cos. Tura en beïnvloed door Lor. Cossa en Mantegna. Werkte lang in dienst van den hertog van Este; zijn oeuvre is klein.

Lit.: C. Gamba, E. de Ferrara in l'Esposizione d. pitt. ferr. di rinascimento (1933).

Roberts, 1° Elizabeth Madox, Amer. romanschrijfster. * 1885 te Perryville (Kentucky). Haar romans, die uitmunten door soberheid en zuivere natuurbeschouwing, behandelen vaak het leven der pioniers in het oude Kentucky. Zij behaalde de Fiske Prize voor poëzie.

Werken: My Heart and my Flesh (1927); The Great Meadow (1930). Gedichten: The Time of Man (1930). *J. Panhuijsen.*

2° Frederick Sleigh, graaf van Kandahar en Pretoria (1901), Eng. veldmaarschalk, een der voornaamste bewerkers van de Eng. expansie op het einde der 19e eeuw. * 30 Sept. 1832 te Cawnpore (Indië), † 14 Nov. 1914 te St. Omaars. Opperbevelhebber in Indië (1885-'92), in Z. Afrika tijdens den Boerenoorlog (1899-1900), daarna tot 1904 van de geheele Eng. legermacht.

Lit.: Hunt, Lord R. (1915). *V. Houtte.*

Robertskruid, → Ooievaarsbek.

Robertson, 1° John George, Eng. Germanist, hoogleeraar te Londen. * 18 Jan. 1867.

Voorn. werken: Hist. of german lit. (1931); Schiller after a century (1905); The genesis of Romantic lit. theory (1923); Goethe and Byron (1925); Goethe (1927). Uitgever van Modern language Review (1905) en van Publications of the Eng. Goethe Society (sinds 1923).

2° William, Schotsch historicus. * 19 Sept. 1721 te Borthwick (Midlothian), † 11 Juni 1793 bij Edinburg. Hij werd kapelaan van den koning 1761, hoofd van de Edinburgsche univ. 1762; „moderator of the General Assembly" en koninklijk historiograaf in 1763.

Werken: o.a. Hist. of Scotland in the reigns of Queen Mary and of James the VI (2 dln. 1759); Hist. of the reign of the Emperor Charles the V (3 dln. 1769).

Robertson-Lavalle, Carlos, Argentijnsch chirurg. * 1885 te Buenos-Aires. Prof. aan de univ. ald. Publiceerde in 1920 een nieuwe operatieve behandelingswijze van de gewrichtstuberculose. Deze methode bestaat in het inbrengen van elders uitgenomen gezonde beenstukjes in of nabij het aangedane gewricht. De methode werd in Frankrijk getoetst, maar ze bleek te falen, hetgeen niet behoeft te verwonderen, daar tuberculose als zijnde een aandoening van het geheele organisme, nooit alleen door een zuiver plaatselijk middel tot genezing is te brengen. De methode heeft niettemin eenige verdienste, wanneer ze wordt toegepast, nadat het genezingsstadium is ingetreden, doch heeft dan ten doel, de gevolgen van de tuberculose sneller tot genezing te brengen. *v. Haeff.*

Robertus Bellarminus, → Bellarminus.

Robertus Cameracensis, Capucijn, geestelijk schrijver. * Te Kamerijk, † na 1696. Hij verzamelde ten gerieve der predikanten een uitvoerige alphabetische lijst van citaten uit allerlei schrijvers en een tweede dgl. verzameling met bijbelteksten. *p. Hildebrand.*

Werken: Aurifodina Universalis scientiarum divinarum atque humanarum (2 dln. Parijs 1680); Aurif. Univ. Scient. divinarum (Rijsel 1696). Beide werken herdrukt tot in 19e e., en gezamenlijk uitgegeven in 6 dln. Parijs 1868. — Lit.: Bernardus a Bononia, Bibl. Capucc. (Venetië 1747); Paquot, Mémoires (XVIII).

Robertville, gem. in het O. van de prov. Luik (XVI 704 F3); opp. 4 461 ha, ruim 1 600 inw. (vnl. Kath.); landbouw, veeteelt, boschbouw; rivier de Warche; R. was eertijds afhankelijk van de abdij van Stablo.

Roberval, Gilles Persone de, wiskundige. * 8 Aug. 1602 te Roberval (bij Beauvais), † 27 Oct. 1675 te Parijs. Hoogleeraar in wiskunde aan het Collège de France. Hij behoort tot de voorbereiders der differentiaal- en integraalrekening.

Lit.: E. Walker, A study on the Traité des Indivisibles of G. P. de R. (1932).

Robespierre, Maximilien Marie Isidore, leider in de Fr. Revolutie. * 10 Mei 1758 te Atrecht, † 28 Juli 1794 te Parijs. R. verloor vroeg zijn ouders; de bisschop van Atrecht bezorgde hem een beurs aan Louis-le-Grand te Parijs, waar R. een „verlicht" en dwepend vereerder van Rousseau werd. Na zijn studies werd hij advocaat te Atrecht; zocht de gunst van de volksklasse, die hem 1789 in de Staten-Generaal

koos, waar R. zich de voorvechter van de democratie toonde, o.a. door zijn voorstel tot alg. kiesrecht. Toch was zijn prestige in de Constituante gering, maar in de Jacobijnenclub steeg het voortdurend. Sinds Juni 1791 leidde hij haar in republ. richting; de Revolutie van 10 Augustus 1792 is gedeeltelijk R.'s werk; in de Conventie dreef hij den dood van Lodewijk XVI door; bestreed er de „bourgeoisie"-politiek van de Gironde en ook haar oorlogspropaganda, omdat die de aandacht van de binnenl. revolutie aftrok. Na haar val keerde R. zich tegen de Hébertisten, die hem de volksgunst dreigden te ontstelen en tegen Danton als „défaitist". Daarna heerschte R. met zijn vertrouwelingen Saint Just en Couthon drie maanden onbeperkt. Niet uit wreedheid, maar uit machtsjaloezie en hoogmoed handhaafde en verscherpte hij de Terreur, want zijn vijanden waren hem identiek met vijanden van de „deugd", zij moesten uitgeroeid worden en daarom noemde R. de Terreur „een uiting van de deugd" (zie spotprent in kol. 93 in dl. XI). Juist de ergste terroristen voelden zich door hem bedreigd en dat dreef hen onder leiding van Fouché tot een complot, dat R. met zijn broer A u g u s t i n (* 1764) en 80 anderen op 10 Thermidor, An II (28 Juli 1794) onder de guillotine bracht.

Robespierre.

Een definitief oordeel over R. is nog niet mogelijk, al heeft vooral Mathiez († 1932) veel opgehelderd en de opinie ten gunste van R. beïnvloed. R. bezat veel natuurlijke deugden; leefde als celibatair eenvoudig; nooit door geld of vrouwen beheerscht; hij hechtte aan zijn bijnaam „Incorruptible". R. voelde zich de Messias van de democratie; vereenzelvigde zijn belang met het hare; droomde zich een maatschappij van gelijkheid, waarin het alg. belang het bijzondere zou overheerschen ten voordeele van de massa. Al mag men hem geen socialist noemen, toch kwam hij door de „omstandigheden" tot de wetten van 8/13 Ventôse (26 Febr.—3 Maart 1794), die den grondslag van den eigendom aantastten.

L i t. : Claassen, R. (1931, met lit.). *V. Claassen.*

Robiano, J o a n n e s A n t o n i u s d e, 11e bisschop van Roermond. * 19 Aug. 1698 te Brussel, † 28 Juni 1769 te Roermond. Zijn familie was afkomstig uit Milaan. Hij weigerde eerst den bisschopszetel van Antwerpen, doch aanvaardde in 1746 dien van Roermond. R. was een kerkvorst van sober leven en grooten ijver voor het zielenheil.

L i t. : Jos. Habets, Gesch. v. h. tegenw. Bisd. Roermond (II 1890).

Robin Hood, legendarische Engelsche held, een schepping van de verbeelding van het gewone volk, zooals koning Arthur het ideaal was van de hoogere standen. Hij is de ideale roover, de onvergelijkelijke boogschutter, de beschermer van vrouwen, een vurig vereerder van de H. Maagd. Gewoonlijk spelen de verhalen in Yorkshire en Nottinghamshire, met name in Sherwood Forest.

Zijn naam komt het eerst voor in de tweede editie van „Piers Plowman", 1377. Hij was zeer populair in de 15e en 16e eeuw. Veel oud materiaal over hem is verzameld in het in 1510 gedrukte werkje „A Lytell Geste of Robyn Hode". Talrijke pogingen en gissingen zijn er gedaan om hem in de geschiedenis te plaatsen. *Beek.*

L i t. : de beste collectie Robin-Hoodgedichten is die van J. Ritson (1795). Zie ook : J. Hunter, Great Hero of the Ancient Minstrelsy of England, Robin Hood (1852).

Robinia, een plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen; komt met 10 boom- en struikvormige soorten in N. Amerika en Mexico voor. De bladeren zijn oneven geveerd, de steunblaadjes in doornen veranderd, de bloemen staan in hangende trossen. In onze streken vindt men veel aangeplant en ook verwilderd de zgn. acacia, R. pseudacacia, met witte bloemen; afgeknot groeien ze weer uit in bolvorm. De roode regen, R. hispida, een struik, heeft rose-roode groote bloemen en borstelige takken. De steunblaadjes zijn hier niet in doornen veranderd. *Bouman.*

Robinia pseudacacia.

Robinson, 1° E d w a r d, de grootste Palestina-onderzoeker van de 19e eeuw, de vader der Bijbelsche aardrijkskunde. * 10 April 1794 te Southington (Ver. St.), † 27 Jan. 1863 te New York. Maakte in gezelschap van een missionaris in Syrië een korte reis door Palestina (April-Juni 1838) en verbleef daar in 1852 voor nog geen vier maanden. Behalve dat hij Silo, Bethsames en ten deele ook Megiddo en Jezreël wederom ontdekte, heeft hij in dien korten tijd een materiaal verzameld, dat nu nog van de grootste waarde is. Gepubliceerd in Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea (2 dln. Londen 1841), aangevuld door Later Biblical Researches (Londen 1856). Zijn werk wordt echter ontsierd door een onverbloemde vooringenomenheid tegen de Christelijke traditie om-

trent de Heilige Plaatsen, die hij meer wantrouwde, dan wetenschappelijk verantwoord was. *A. v. d. Born.*

Lit.: Henry B. Smith en Roswell D. Hitchcock, The Life, Writings and Character of E. R. (New York 1863).

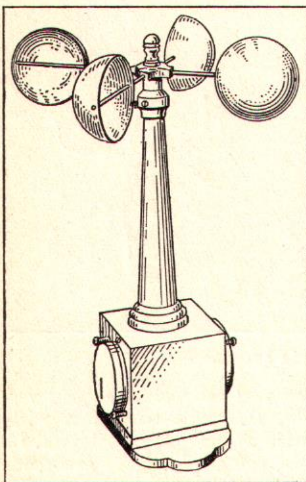
2° Edwin Arlington, Amer. dichter. * 12 Dec. 1869 in den staat Maine. Stud. aan de Harvard University; verkreeg herhaaldelijk den Pulitzer Prize voor poëzie. Hij wordt de Amer. Browning genoemd om zijn voortzetting van diens zielsontleding en innerlijken monoloog. Zijn openbaring van het onderbewuste zielsleven is soms meesterlijk. *J. Panhuijsen.*

Werken: o.a. The Children of the Night (1897); Captain Craig (1902); The Man Against The Sky (1916); Cavender's House (1928); Modred (1929); The Glory of the Nightingales (1930); Matthias at the Door (1931).

3° John, Eng. Prot. godgeleerde. * Ca. 1576 in Lincolnshire, † 1 Maart 1625. Hij gaf zijn werk als Anglicaansch geestelijke in Norwich op en predikte een gematigd → Congregationalisme. Met zijn gemeente week hij in 1608 uit naar Amsterdam, in 1610 naar Leiden. Hij wist van de Virginia-Company vrije godsdienstuitoefening in N.Amerika te verkrijgen en bereidde het vertrek voor van de zgn. Pilgrimfathers, die meest uit zijn gemeente stamden. Hij schreef buiten den brief „to the Church of God at Plymouth, New England" vsch. werken ter verdediging van het Congregationalisme. Uitgegeven door Ashton (3 dln. 1851). *Wachters.*

Lit.: Davis, J. R. (1897); Powicke, J. R. (1920); Eekhof en Romig (in Ned. Arch. v. Kerkgesch.; 1928).

4° John Thomas Romney, Iersch astronoom en natuurkundige. * 1792, † 1882. De **Robinson'sche windmeter** (of **molentje**), van 1846, bestaat hoofdzakelijk uit vier halve-bolopperviakken, waarvan de snelheid der draaiing om een verticale as op een bepaalde wijze van de windsnelheid afhangt. Zie figuur. *V. d. Broeck.*

Robinson'sche windmeter.

Robinson Crusoë, → Crusoë.

Robinsonade, soort roman, verwant met → reis- en avonturenroman, waarin de lotgevallen worden geschilderd van een persoon of groep personen, die door schipbreuk of anderszins op een onbewoond of onbeschaafd eiland zijn terecht gekomen. Al vindt men het motief reeds eerder (bij Cats bijv.), het genre maakte vnl. opgang sinds het beroemde werk van Daniel Defoe, Robinson → Crusoë (1719), in den tijd van Verlichting en beginnende Romantiek; vandaar heeft de r. vaak een of andere strekking: terugkeer naar de natuur, staatspolitieke theorieën, enz. Onder de vele zijn te noemen: Insel Felsenburg van Schnabel (1731), Les aventures de M. Robert Chevalier van Lesage (1732), Robinson der Jüngere van Campe (1779).

Lit.: J. Prinsen, De roman in de 18e e. in W.-Europa (1925); H. Ullrich, Defoes Robinson Crusoe, Gesch. eines Weltbuchs (1924). *v. d. Eerenbeemt.*

Robles, Gaspar de, heer van Billy, Zned. veldheer, van Portug. afkomst. † 4 Mei 1585 te Antwerpen. Al vroeg opgenomen in het leger van Karel V, vergezelde hij den keizer op diens tochten naar Duitschland. Bij het verzet der Ned. grooten tegen het Sp. bewind hield hij de partij van Margareta van Parma. Na een ambassade naar koning Philips II (1567) tot kolonel bevorderd, nam hij deel aan de krijgstochten tegen de Ned. rebellen. In 1572 tot gouverneur van Friesland aangesteld, werd hij door de opstandelingen in Groningen gevangen genomen. Zijn verdiensten voor de beveiliging van Friesland tegen het water zijn erkend in het merkwaardige tweehoofdige standbeeld op den zeedijk te Harlingen: het eene ziet naar de zee, het andere naar het land. Zijn naam is ook bewaard in de Caspar Roblesvaart of het Kolonelsdiep (dl. XI, krt. t/o kol. 208, D2). Later diende hij don Juan, werd in 1581 stadhouder van Limburg en vergezelde Alexander Farnese op zijn militaire tochten. Te Antwerpen werd hij, bij den aanslag van den Italiaan Gianibelli op de beruchte brug over de Schelde, door de ontploffing gedood. *V. Roosbroeck.*

Roboam, zoon van Salomon, eerste koning van Juda na de verdeeling van het rijk (3 Reg.11.43); verviel later in afgoderij.

Robot, naam van (vroegere) heerendiensten in Slavische deelen der Donaulanden.

Robijn, vroeger algemeen elk rood edelgesteente, thans alleen dat edelgesteente, dat uit gekristalliseerd aluminiumoxyde bestaat, dus roode → korund. Deze heet echte of Oostersche r.; balas-robijn is een → spinel (zie afb. 3 en 11 op de pl. t/o kol. 688 in dl. IX). De voornaamste vindplaats is Opper-Birma. De kwaliteit wordt beoordeeld naar de zuiverheid van de kleur, welke bij de beste als „duivenbloed" gekenmerkt wordt. Vroeger waren zulke r. boven twee karaat meer waard dan even zware diamanten. De prijzen zijn echter teruggeloopen nadat het gelukt is r. synthetisch te vervaardigen. In de tweede helft der 19e eeuw zijn hiertoe vsch. methoden bekend geworden, doch de thans uitsluitend gebruikte berust op het volgende principe. In een verticaal naar beneden gerichte knalgasvlam wordt door de toevoerbuis van de zuurstof zeer fijn gepoederd aluminiumoxyde gestrooid. Op een vuurvast support, dat zich even onder de punt van de vlam bevindt, groeit dan het kristal peervormig aan. Dit kristal onderscheidt zich alleen daarin van de echte r., dat er microscopisch kleine luchtbelletjes in zitten en dat de kristalvlakken een weinig gekromd zijn. Het treffen van de juiste kleur heeft groote moeilijkheden gekost; sinds lang was bekend, dat deze bij de natuurlijke door chroomoxyde veroorzaakt wordt; de synthetische hiermede goed te kleuren lukt echter alleen, wanneer het gebruikte aluminiumoxyde geheel vrij van magnesia is. Ook schijnt het wenschelijk te kleuren met een mengsel van chroomoxyde en ijzeroxyde. *Zernike.*

Robijnglas is door goud (goudrobijnglas) of koper (koperrobijnglas) rood gekleurd glas. Zie verder → Glas (sub Gekleurd glas).

Rocaille, schelpvormig motief in de bouw- en sierkunst, waaraan het → Rococo zijn naam ontleent.

Rocamadour, → Amadour.

Rocca, Angelo, → Angelo.

Rocha Pita, Sebastião da, Braziliaansch schrijver. * 1660 te Bahia, † 1738. Is een der weinige auteurs, die, trots alle stijlgebreken aan zijn tijd eigen, de Braziliaansche letteren verrijkte. In zijn „Historia

de America Portugueza" (1730), rijk aan onuitgegeven documenten, laat hij zich te veel door zijn fantasie, te weinig door de historische feiten leiden. *Terlingen.*

Rochdale, markt- en fabrieksstad bij Manchester in Engeland, aan de rivier de Roch (53°37'N., 2°9'W.); ca. 90 000 inw.; uitgangspunt van de coöperatieve organisaties in Engeland (→ Coöperatie).

Roche, 1° E., professor in de wiskunde te Montpellier. * 1820, † 1883.

Limiet van Roche. In 1850 bewees E. Roche, dat een satelliet in vloeibaren toestand, zoolang hij op een behoorlijken afstand blijft van zijn planeet, onder den invloed der vloedwerking van die planeet alleen een vervorming zal ondergaan. Komt hij echter binnen een zekeren minimum-afstand, dan overtreft de vloedwerkende kracht der planeet de onderlinge aantrekkingskracht zijner deelen, en wordt hij uit elkaar gerukt. Heeft de satelliet dezelfde dichtheid als de planeet, dan ligt die limiet op een afstand gelijk aan 2,44 (volgens Jeans juister 2,4554) maal den straal der planeet.

L i t.: E. Roche, La figure d'une masse fluide soumise à l'attraction d'un point éloigné (Acad. de Montpellier, Sciences, I 1850); J. H. Jeans, Astronomy and Cosmogony (1928). *Stein.*

2° H u b e r t J e a n M a r i e l a, Belgisch acteur. * 21 Juli 1864 te Antwerpen, † 1928 te Brussel. In 1924 directeur van den Volksschouwburg te Antwerpen. Romantisch spel; Vlaamsche warmte met N. Ned. stempel. Zijn glorierol was Cyrano de Bergerac.

3° M a z o d e l a, Canadeesch romanschrijfster. * 1885 te Toronto (Canada); woont in Toronto. Haar werkwijze is traditioneel, gelijkt die van Galsworthy, maar zij beschrijft het Canad. leven origineel, geestig en objectief; haar kroniek van de Whiteoak-familie blijkt zelfs na een vergelijking met Galsworthy's „Forsyte Saga" verrassend goed. *J. Panhuysen.*

W e r k e n: o.m. Explorers of the Dawn (1922); Jalna (1927, bekroond); Finch's Fortune (1931).

4° P a u l d e l a, → Delaroche (2°).

Rochea of s t r u i k d i k b l a d, een plantengeslacht van de fam. der vetplanten; komt met vsch. soorten in Z. Afrika voor. Veel gekweekt worden als kamerplant: R. coccinea, het scharlaken dikblad, met dicht op elkander geplaatste kruisstandige bladeren; R. versicolor, met smalle bladeren en rose of witte bloemen; en R. odoratissima, met welriekende gele bloemen. *Bouman.*

Rochefort, 1° gem. in de prov. N a m e n (XVIII 240 D4), aan de Lomme; ca. 3 500 inw. (vnl. Kath.); opp. 2 862 ha; landbouw, steengroeven, rood marmer. Bezienswaardigheden: de abdij van St. Remy, gesticht in 1230, gedeeltelijk vernield in 1793, gerestaureerd door de Trappisten. Grot, ontdekt in 1867, bestaande uit vier diepe afgronden, met elkaar verbonden door gaanderijen en gangen, met als voornaamste bezienswaardigheden: „De zaal van den Alchimist" en „De Waterval". St. Remy-kerk te Hamerenne; kasteelruïnen; kapel van Lorette (1620); mooie wandelplaatsen met uitzicht op heel den omtrek. *Ghoos.*

2° Arrondissementshoofdstad in het dept. Charente-Inférieure (W. F r a n k r ij k; XI 96 C4), 5 m boven zee, ca. 28 000 inw. Belangrijke oorlogshaven met milit. onderwijsinrichtingen, vliegvelden en weerdienst. Veel handel met N. Europa. Industrie (cement, conserven). Colbert was de stichter in 1666. Napoleon werd hier overwonnen door de Engelschen in 1809; 15 Juli 1815 gaf hij er zich over aan den Eng. kapitein Maitland van de „Bellerophon". *Heere.*

Rochefoucauld, d e l a, → Larochefoucauld.

Rochehaut, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 A/B 3); opp. 1 016 ha, ruim 450 inw. (Kath.). Leem- en leigrond. Leigroeve. Rivier de Semois. Panorama van Frahan. Tabaksteelt.

Rochelle, L a, hoofdstad van het Fr. dept. Charente-Inférieure (XI 96 C3); ca. 42 000 inw. Bisschopszetel. Handelshaven; het drukste verkeer gaat via de voorhaven La Pallice (9 m diepgang). Invoer van koren, hout, vleesch. Handel in visch, oesters. Scheepswerven. *Heere.*

De stad La R. was in de 16e en 17e eeuw het toevluchtsoord en de vesting der Hugenoten, waar zij op de synode van 1571 een eigen geloofsbelijdenis opstelden. Na een vergeefsche belegering door den hertog van Anjou in 1572 gelukte het Richelieu in 1628 haar in te nemen. Het b i s d o m La R. werd in 1648 op verzoek van Lodewijk XIII door Innocentius X opgericht en is suffragaan van Bordeaux. *Wachters.*

L i t.: Barbot, Hist. de La R. (3 dln. 1886-'90).

Rocherath, gem. in het O. van de prov. Luik (XVI 704 G3); opp. 4 263 ha, ca. 1 400 inw. (Kath.); landbouw, veeteelt, beboschte omgeving.

Rochester, 1° oude bisschopsstad in het Eng. graafschap K e n t, aan de rivier de Medway; ca. 32 000 inw. Veelsoortige industrie. Veelbezocht worden de (nu Anglic.) kathedraal, in de 11e eeuw begonnen door bisschop Gundulph, tot in de 16e eeuw uitgebreid. Zij staat gedeeltelijk op de grondvesten van een Angelsaksische kerk uit ca. 600. Verder een eveneens door Gundulph gebouwd kasteel met grooten vierkanten toren, verschillende oude kerken, raadhuis en korenbeurs.

Het voormalige bisdom werd in 604 opgericht door den H. Augustinus in samenwerking met koning Ethelbert. De laatste Kath. bisschop was de H. John Fisher († 1535).

2° Stad in den staat N e w Y o r k (Ver. St. van N. Amer., XVIII 608 L5). Ca. 330 000 inw. R. ligt bij het Ontariomeer. Door aanwending van waterkracht ontstond hier industrie. Beroemd zijn de Eastmanfabrieken, die de geheele wereld van Kodak's en photomateriaal voorzien. Kath. bisschopszetel en priesterseminarie.

Rochester, J o h n W i l m o t, g r a a f v a n, Eng. dichter. * 10 April 1647 te Ditchley (Oxford), † 26 Juli 1680 te Woodstock Park. R. was een der losbandigste hovelingen van Karel II, en een handig rijmelaar van gepolijste „vers de société". Zijn verzen zijn grootendeels bevallige, lyrische niemendalletjes, sommige echter uiterst plat. Hij schreef ook een tragedie, Valentinian, een imitatie van Beaumont en Fletcher.

U i t g.: Coll. works, ed. J. Hayward (1926); Poetical works, ed. Quilter Johns-Halifax (1933). — L i t.: Ch. Williams, R. (1935). *Beek.*

Rochet (laat-Lat.: rochettum, ⟨ Germ. rok), naam (sinds 13e e. in Duitschland) voor de niet-liturgische alb, die sinds de 9e e. vnl. onder den naam van camisia, in Rome door pausen diakens, daarbuiten door alle geestelijken als overkleed werd gedragen. Geleidelijk korter geworden en ontdaan van zijn gordel, onderscheidt het r. zich sinds de 17e e. van den superpli enkel door zijn nauwe mouwen. Rechtens mag het heden (met mozetta en cappa magna) slechts gedragen worden (in koor en in het openbaar) door niet-reguliere

bisschoppen en ook door prelaten; door anderen alleen krachtens privilegie.

Lit.: Braun, Die liturg. Gewandung (1907); id., Die liturg. Paramentik (1924). *Louwerse.*

Rochette, Raoul, archaeoloog. * 1789 te Saint-Amand (Cher), † 1854 te Parijs. Talrijke publicaties, o.a. Cours d'archéologie (1828-'35).

Rochlitz, Johann Friedrich, musicoloog. * 12 Febr. 1769 te Leipzig, † 16 Dec. 1842 aldaar. Onder zijn leiding stond Allgem. Musikalische Zeitung (1798-1818 redacteur), waarin de voornaamste meesterwerken uit dien tijd (Beethoven, Haydn!) werden besproken.

Lit.: H. Ehringer, F. R. als Musikschriftsteller (1928).

Rochow, Friedrich Eberhart, Freiherr von, schoolhervormer uit den tijd der Philantropijnen. * 11 Oct. 1734 te Berlijn, † 16 Mei 1805 te Reckahn. Hij hervormde het onderwijs voor de hem onderhoorige boerenbevolking.

Rochus, Heilige, patroon der pestzieken, omdat hij door gebed en het kruisteeken in Italië veel pestzieken genas. * 1295 te Montpellier, † 1327 aldaar. Zelf aangetast te Piacenza, trok R. zich terug in het woud, waar een engel hem verpleegde en een hond hem voedsel bracht en zijn wonden lekte. Vooral sedert de 15e eeuw zijn er veel bedevaartplaatsen ter eere van den H. R. gesticht. Zie pl. t/o kol. 800 in dl. XI.

Iconographie: voorgesteld als jonge man met pelgrimsstaf (Joos van Cleve), gewoonlijk zijn kleed optillend om zijn wonden te toonen, soms een engel en een hond naast zich (Matsijs, München). Vooral in Italië veel voorstellingen onder invloed der „Scuole di San Rocco", broederschappen ter verpleging der pestzieken; ook in de Nederlanden (Antwerpen, St. Jacob; beelden in Museum, Utrecht). *p. Gerlachus.*

Lit.: K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (514-516); K. Smits, Iconogr. van de Ned. Primitieven (203-204); A. Fliche, Saint Roch (in: L'art et les Saints, 1930).

St. Rochusbrood wordt als gewijd brood door het volk gegeten ter eere van den Heiligen Rochus, tegen pest en besmettelijke ziekten. Vooral in het Zuiden van Ned. en in de Ardennen wordt deze heilige nog druk vereerd. *Knippenberg.*

Rochussen, Jan Jacob, Ned. staatsman. * 23 Oct. 1797 te Etten, † 21 Jan. 1871 te Den Haag. In 1840 minister van Financiën. Onder zijn ministerie werd het amortisatie-syndicaat opgeheven en de overgang van de uitgestelde tot werkelijke schuld vervroegd. Na de verwerping van zijn conversie-voorstellen, trad R. in 1843 af; in 1845 volgde zijn benoeming tot gouverneur-generaal van Ned.-Indië. Als zoodanig kreeg hij oneenigheid met den apost. vicaris J. → Grooff (zie aldaar). R. wist door krachtige maatregelen het muntwezen te herstellen; ook hield hij zich meer dan andere gouv.-gen. met de Buitengewesten bezig en achtte bezetting van deze gebieden noodzakelijk, maar de op het behoud van het Batig Slot gerichte moederlandsche politiek maakte hem dit onmogelijk. Alleen het optreden van James Brooke in Serawak dwong de Ned. regeering althans op Borneo in R.'s richting. Vele onlusten in de buitengewesten dwongen tot ingrijpen: Chineezenopstand op Borneo in 1849, expedities naar Bali in 1846, 1848 en 1849, onlusten op de Soeloe-eil., in Palembang en op Bangka. Na zijn aftreden als gouv.-generaal in 1851 was R. nog lid der Tweede Kamer (1852-'57) en kabinetsformateur in 1858, waarbij hij zelf de portefeuille van Koloniën nam. Als zoodanig ging hij ook over in het nieuwe kabinet van Hall Heemstra tot 1860. Daarna was hij nog lid van de Tweede Kamer 1864-'69. *Olthof.*

Rockall, onbewoond eilandje in den Atlantischen Oceaan, 400 km ten W. van de Hebriden, behoorende tot het Ver. Koninkrijk van Groot-Brittannië en N. Ierland.

Rockanje, gem. in de prov. Z.Holland op het eil. Voorne; opp. 3 113 ha; ca. 2 750 inw. (84 % Ned. Herv. en 12 % Geref.). Duingrond (zand) en klei. Land- en tuinbouw. Het meertje van R. is vermoedelijk de rest van een oude geul (de Waal); aan afgestorven plantenstengels scheidt zich kalktuf af als gevolg van de kalkafscheidende werking van algen; in het meertje leven bryozoën-kolonies. Het vermoeden dat de modder radium zou bevatten, bleek onjuist. *Hakewessel.*

Rockefeller, John Davison, N.Amerik. grootindustrieel. * 8 Juli 1839 te Richford, † 23 Mei 1937 te Daytona Beach (Florida). Sedert 1865 in den petroleumhandel; in 1872 stichtte hij de Standard Oil Company, met het doel de wereldproductie te monopoliseeren. Zijn ontzaglijk fortuin besteedde hij grootendeels aan werken van wetensch. en philanthropischen aard, zooals R. Institute for medical Research (1909), Spelman Fund of New-York, de universiteit te Chicago, enz.

Lit.: Browne, A Study of J. R. (1905); John K. Winkler, J. D. R. (1930). *Cosemans.*

Rockford, stad in Illinois, Ver. St. van N.Amer., ten W. van Chicago (XIV 39). Ca. 86 000 inw. Belangrijke industriestad aan de Rockriver. Marktcentrum van het veeteeltgebied. Kath. bisschopszetel.

Rocky Mountains, → Noord-Amerika (sub B).

Roclenge, → Rukkelingen-op-den-Jeker.

Rococo is de naam voor een bepaalden vorm van de 18e-eeuwsche kunst, die in hoofdzaak samenvalt met den Lodewijk XV stijl (→ Lodewijkstijlen, s.v.) (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). De term heeft uitsluitend betrekking op het ornament, hoewel het begrip ook wel gebruikt wordt voor de cultuur, de mode enz. uit het midden van de 18e eeuw. De naam is afkomstig van het Fr. roc (rots) of rocaille (grotten met schelpincrustatie); in het Rococo-ornament spelen schelpvormen dan ook een groote rol, maar ook veeren, palmetten en golfachtige motieven, in het algemeen dus beweeglijke vormen, die vaak asymmetrisch zijn toegepast. Aan lichte kleuren, zooals zeegroen, saumon, fijn blauw, wordt met goud en zilver de voorkeur gegeven. In het R. viert de Barok haar laatste triomfen; de synthetische en sterk beweeglijke vormen en de neiging om deze eerder decoratief dan constructief toe te passen, komen in het R. met groote virtuositeit tot uiting. De architectonische lijnen gaan schuil onder het sierlijke ornament; het onderscheid tusschen dragende en gedragen onderdeelen gaat verloren, alles wordt overwoekerd door het decor, dat in Frankrijk uiterst verfijnd is toegepast en in Duitschland (waar de naam speciaal in zwang is) vaak is ontaard in overdrijving. Zie afb. 3 op de pl. t/o kol. 45 in dl. I, afb. 3 op de pl. t/o kol. 17 in dl. X, en afb. 7 op de pl. t/o kol. 561 in dl. XVII. *Korevaar-Hesseling.*

In de literatuur. In historischen en psychologischen samenhang met de plastische kunsten vindt men het R. bij de 18e-eeuwsche dichters als grillige en speelsche lyriek, soms epiek, anacreontisch of idyllisch van inhoud en toon, week en wuft, licht en vroolijk. *v. d. Eerenbeemt.*

Voor Rococo- t u i n s t ij l, zie → Tuinarchitectuur.

Rocourt, gem. ten N.W. van Luik (XVI 704 D2); opp. 417 ha, ca. 2 400 inw. (Kath.); landbouw, phosphaatfabrieken; oude heerlijkheid met zeer bewogen geschiedenis. De slag bij Rocourt (Oct. 1746) in den Oostenrijkschen Successieoorlog bracht den Franschen een overwinning op de bondgenooten Oostenrijk, Engeland en de Ned. Republiek.

Rod, E d o u a r d, Zwitsersch Franschtalig romancier. * 31 Mei 1857 te Nyon (Zwitserland), † 29 Jan. 1910 te Grasse. Hij debuteerde in de letteren als navolger van Zola. Sindsdien keerde hij zich naar de psychol. romans, waarin moeilijke zedelijke vraagstukken opgeworpen worden. Als criticus en hoogleeraar aan de faculteit te Genève (1886-'93) bevorderde hij in Frankrijk de kennis van de vreemde letterkunden. Stroeve stijl.

W e r k e n : Romans : o.a. La course à la Mort (1885) ; Le Sens de la Vie (1889) ; Le Ménage du pasteur Naudée (1893) ; L'inutile effort (1903) ; Aloyse Valéryen (1909). Critiek : o.a. Etudes en Nouvelles études sur le XIXe siècle (1888 en 1898); Lamartine (1893); Essai sur Goethe (1898). *Willemyns.*

Rodbertus-Jagetzow, J o h a n n K a r l v o n, grondlegger van het staatssocialisme. * 12 Aug. 1805 te Greifswald, † 6 Dec. 1875 te Jagetzow (Pommeren). Steunend op Fichte, ontwierp hij vóór Marx een wetenschappelijk socialistisch stelsel op ethischen, nationalen en monarchistischen grondslag. Hij ziet in den arbeid den eenigen productiefactor en wil een normalen arbeidsdag, waarbij den arbeider een loon verzekerd wordt, dat toeneemt met de stijging van den algemeenen goederenvoorraad. Hij bestrijdt het economisch individualisme op scherpzinnige wijze en ziet het eenige redmiddel uit de huidige misstanden in de afschaffing van het privaatbezit aan grond en kapitaal.

V o o r n. w e r k e n : Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftl. Zustände (1842) ; Der Normalarbeitstag (1871). — L i t. : Andler, Les origines du Socialisme d'Etat (1897) ; Muziol, Karl R. als Begründer der sozial-rechtlichen Anschauungsweise (1927) ; Handwörterb. der Staatswissensch. *Borret.*

Rode, 1° H i n n e (Johannes), rector van de St. Hiëronymusschool en overste van de Broeders van het Gemeene Leven te Utrecht. Geb. in Friesland, † ca. 1557 te Wolhusen bij Embden. Hij volgde in den Avondmaalsstrijd de opvatting van Cornelis Hoen, trok naar Wittenberg om Luther te raadplegen, werd in 1522 als rector afgezet en trad daarna in persoonlijke relatie met Oecolampadius te Bazel, Zwingli te Zürich en Butzer te Straatsburg. Ca. 1525 preekte hij te Deventer als aanhanger van Zwingli, werd 1527 Evangelisch pastoor te Norden in Oost-Friesland, en schijnt daarna wegens ontevredenheid der Lutheranen deze plaats met Wolhusen te hebben verwisseld.

L i t. : Clemen, H. R. in Wittenberg, Basel, Zürich (in : Zeitschr. für Kirchengesch., 1927) ; Eekhof, De Avondmaalsbrief v. Corn. Hoen (1917). *Wachters.*

2° J a n v a n, → Brederode (2°).

Rodebeek, → Sint Lambrechts-Woluwe.

Roden, gem. in het N. der prov. Drente (IX 352 A1); omvat de dorpen en gehuchten R., Roderwolde, Nietap, Lieveren, Steenbergen; ca. 5 500 inw. (92,7 % Prot. en 7 % onkerkelijk); opp. 6 229 ha, waarvan 17 % bouwland, 55 % grasland, 1 % tuingrond, 7 % bosch, 20 % woest (1932); vnl. landbouw en veeteelt, gemengde bedrijven; stoomzuivelfabr. te R. Bekend om zijn natuurschoon: bosschen, het Leekstermeer. Bij Steenbergen een geschonden hunebed. De oude havezate Mensinga is in modernen stijl herbouwd. *Bouma.*

Rodenbach, 1° A l b r e c h t, Vlaamsch dichter; broer van 2°. * 27 Oct. 1856 te Roeselare, † 24 Juni 1880 aldaar. Op het klein-seminarie van zijn geboortestad leerling van Hugo Verriest: ontstaan van de → Blauwvoeterij. Als student in de rechten te Leuven organiseerde hij met P. De → Mont de Hoogstudentenbeweging. Als levenstaak stelde hij zich voor de erkenning van de miskende moedertaal en de heropbeuring van zijn verarmde volk. Zijn verzen zijn meest strijdliederen, bespiegelende gedichten (Ter Waarheid, Abyssus), herinneringen aan de Klassieke en Germaansche oudheid of aan Vlaanderen's verleden, natuurstemmingen (De Zwane): soms erg romantisch, maar gedragen op een forsch rhythme en uitgedrukt in een breeden, plastischen stijl. De taal is West-Vlaamsch getint. Zijn drama Gudrun over de vrijwording van Moerland uit de Romeinsche overheersching heeft groote gebreken in bouw en karakterteekening, maar is grootsch opgevat en in enkele deelen goed uitgewerkt.

Albrecht Rodenbach.

W e r k e n : Een Vijftig Vlaamsche Studentenliederen (1877) ; Eerste Gedichten (1878) ; Gudrun (1882). — U i t g. : A. R. Gedichten (2 dln. 1930). — L i t. : H. Verriest, Twintig Vl. Koppen (I 1901) ; L. Van Puyvelde, A. R., zijn Leven en zijn Werk (1908) ; F. Rodenbach, A. R. en de Blauwvoeterij (1909) ; A. Vermeylen, Van Gezelle tot Timmermans (1923) ; L. Dosfel, Verzameld werk (II 1928) ; C. Verschaeve, De dichter A. R. (in : Jong Dietschland, 1909) ; R. Lissens, Het Impressionisme in de Vl. Letterk. (1934). *A. Boon.*

2° F e r d i n a n d, schilder-letterkundige, broer van 1°. * 2 Maart 1864 te Roeselare. Sedert jaren te Brussel. Schreef operette-achtige blijspelen ten gerieve van het dorpstooneel.

3° G e o r g e s, Belg. Franschtalig dichter en romancier, een der stichters van La Jeune Belgique, neef van 1° en 2°. * 16 Juli 1855 te Doornik, † 25 Dec. 1898 te Parijs. Vanuit Parijs lanceerde hij „Bruges la Morte” met haar drukkende atmospheer van grijzen weemoed, waarin zijn jeugd was verloopen. Als dichter eertijds hoog in aanzien, munt hij uit in het weergeven van overgangskleuren en tusschenstemmingen. De nevelige hoekjes van de oude Vlaamsche steden inspireeren hem zeer gelukkig.

V o o r n. w e r k e n : Bruges la Morte (1896) ; Le Carillonneur (1897). Poëzie : La Jeunesse Blanche (1886) ; Le Règne du Silence (1891) ; Les Vies encloses (1896). Tooneel : Le Voile (1894). — L i t. : E. Révoil, G. R. (1909) ; P. Maes, G. R. (1926). *Willemyns.*

Rodenburg, gem. in het Z.O. van het groothertogdom Luxemburg; opp. 2 103 ha, ca. 800 inw. ; landbouw, veeteelt.

Rodenburgh, T h e o d o o r, Ned. tooneelschrijver. * Ca. 1578 te Antwerpen, † Oct. 1644 aldaar.

R., die een zusterszoon was van H.L. Spieghel, reisde veel in Europa als half-officieel gezant van kleine vorsten en zaakwaarnemer van kooplieden. Dit bracht hem o.a. in Spanje, waar hij in aanraking kwam met Lope de Vega, die een grooten invloed heeft gehad op R.'s tooneelwerk. Hij schreef tal van stukken voor de Amsterdamsche Kamer In Liefde bloeyende, waarvan hij tot 1617 een der hoofdpersonen was. In de letterkundige en tooneelwereld is hij een persoon van beteekenis geweest; zijn praalzucht en snoeverij maakten hem niet erg bemind, vooral bij Breero, wiens Spaansche Brabandei tegen R. gericht is. Na zijn terugkeer uit Spanje is zijn twist met Hooft, Coster en Breero oorzaak, dat dezen de oude Kamer verlieten. Zijn avontuurlijke aanleg bezorgde hem ook in den handel een minder goeden naam. Na 1632 woonde hij meestal in de Z. Nederlanden.

Werken: Trouwen Batavier (gespeeld in 1609, gedrukt in 1617); Jalourse Studentin (1617); Melibea (3 dln. 1617); Wraeckgierigers Treurspel (1618); Eglentiers Poëtens Borstweringh (proza en poëzie, 1619); een vert. van Sydney's Apologie for Poetrie (grootendeels in het vorige opgenomen, zonder naam van den auteur, 1635); Sigismund en Manuela (1638); Vrou Jacoba (1638); Geboorte Christi, Ecce Homo, Aendachticheydt op 's Heeren doodt (1639). — Lit.: Kollewijn, Th. R. en Lope de Vega (in: De Gids, 1891, III); Unger, Th. R. (in: Oud-Holland, 1885); S. A. Worp, Dirk R. (in: Oud Holland, 1895); Alblas, Bibliogr. der werken van Th. R. (1894); Worp-Sterck, Gesch. v. d. Amsterd. Schouwburg (1920). *Piet Visser.*

Rodenrijs, gehucht in de Z. Holl. gemeente → Berkel.

Rodentia, → Knaagdieren.

Rodenwaldt, Gerhart, archaeoloog. * 16 April 1886 te Berlijn, 1916 hoogleeraar te Giessen, sinds 1932 te Berlijn, tevens 1929 president van het Archäol. Inst. d. Deutschen Reichs.

Werken: Die Kunst der Antike (1927); Die Akropolis (1930).

Roderik, laatste koning der West-Goten in Spanje 710-711. In laatstgenoemd jaar sneuvelde hij in den slag van → Jerez de la Frontera tegen de Arabieren onder Tarik, waardoor bijna geheel Spanje voor eeuwen onder de macht der Mohammedanen kwam.

Roderwolde, dorpje in de Drentsche gem. → Roden (IX 352 A1).

Rodin, Auguste (eigenlijk: François Auguste René), beeldhouwer, schilder en etser. * 12 Nov. 1840 te Parijs, † 17 Nov. 1917 te Meudon. Leerling van Lecocq de Boisboudran, daarna werkzaam in de ateliers van Barije en Carrier-Belleuse, omgang met Dalou en Carpeaux. R.'s eerste zelfstandige werk is L'homme au nez cassé (1864). R. werkt in de porseleinfabriek te Sèvres, reist (invloed van Meunier en Michelangelo) en werkt 1870-'79 te Brussel aan de decoratie van de Beurs met Rassenbourg. 1876-'77 ontstaat l'Age d'Airain, een mannenfiguur, waarvan men R. verweet, dat het een afgietsel naar een Belgisch soldaat was. R. sluit zich in dit werk inderdaad sterk aan bij de natuur, waarvoor hij een enorme bewondering koesterde. Hij geeft echter juist geen slaafsche navolging van de natuur, maar zijn persoonlijken, sterk synthetisch gezienen indruk, waarbij het licht een groote rol speelt. „De sculptuur is de kunst om de vormen in het spel van licht en schaduw weer te geven", heeft R. gezegd. R. is de grootste impressionist onder de beeldhouwers geworden. Hij geeft echter meer dan den zuiver visueelen indruk; hartstochtelijke en diepe gedachten legt hij in zijn werken neer, de geheele scala van menschelijke gevoelens heeft hij uitgedrukt. Zijn vurig temperament en behoefte aan karakteristiek dreven R. vaak tot ongebonden vormen; zijn figuren kunnen dan ook niet dienen tot versiering van een gebouw (vgl. de sculpturen voor de Hellepoort, 1875-1880, Mus. Rodin). Typisch voor R. zijn beelden, waarvan slechts de kop bijv. zeer zorgvuldig gemodeleerd is, terwijl minder belangrijke deelen onvoltooid zijn; een groote suggestieve kracht gaat hiervan uit (zie afb. 3 op de pl. t/o kol. 128 in dl. XI en afb. midden-onder op de pl. t/o kol. 689 in dl. XII).

R.'s opvattingen leert men kennen uit zijn beide publicaties: Les Cathédrales de France (1914) en L'Art (1911). Het grootste deel van R.'s oeuvre, waartoe ook teekeningen, etsen en enkele schilderijen behooren, bevindt zich in Hôtel Biron, vroeger atelier van R., te Parijs, thans Musée Rodin. Tot zijn bekendste scheppingen behooren Le Penseur (1904), Les Bourgeois de Calais, Le Baiser, enz. en een serie prachtige portretbustes. Van de bronzen beelden bestaan soms verschillende exemplaren.

R.'s kunst heeft enorme bewondering gewekt; spoedig na zijn dood is de sculptuur teruggekomen van het Impressionisme en daarmee is de invloed van zijn kunst verminderd.

Lit.: C. Mauclair, A. R. (1918); L. Bénedite, A. R. (1926); R. M. Rilke, A. R. (1928). *Korevaar-Hesseling.*

Rodriguez, het kleinste eiland der → Maskarenen (I 536 I7); opp. 111 km², ong. 8 000 bewoners, die vnl. van veeteelt en vischvangst leven. Britsch bezit; de hoofd- en havenstad is Port Mathurin.

Lit.: Bertuchi, The Island of R. (1923).

Rodriguez, 1° Alfonsus, Heilige, Jezuïet. * 25 Juli 1532 te Segovia, † 31 Oct. 1617 te Palma. Als weduwnaar in de Sociëteit van Jesus getreden (1571), was hij gedurende geheel zijn 46-jarig Jezuïetenleven als portier werkzaam aan het college te Palma op Majorca. In 1888 door Leo XIII heiligverklaard.

Lit.: Bertrand, St. Alphonse R. (1917). *v. Hoeck.*

2° Alfonsus, Jezuïet, ascetisch schrijver. * Ca. 1540 te Valladolid, † 21 Febr. 1616 te Sevilla.

Voorn. werk: Ejercicio de perfeccion y vertudes christianas (in veel talen overgezet; nieuwe Ned. bewerking door J. Alb. Thijm: De oefening der Christelijke volmaaktheid, 4 dln. ⁴1936). — Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VI 1895).

Rodulphus Glaber (de Kale), Benedictijn, geschiedschrijver. † Ca. 1050. R., blijkbaar een onrustige natuur, leefde afwisselend in vsch. kloosters, o.a. Dijon, Cluny en Auxerre. Zijn hoofdwerk zijn de Historiae in 5 boeken. Het staat niet hoog. Zijn vorming was zeer gebrekkig (den Vesuvius plaatst hij bijv. in Afrika). Toch is zijn werk vooral cultuurhistorisch van belang, omdat hij veel materiaal biedt, wat men elders niet vindt.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (142). Voor de Historiae: M. Prou (Parijs 1886). — Lit.: Manitius, Gesch. lat. Lit. d. Mittelalters (II 1923). *Franses.*

Roeanda-Oeroendi. A) Aardrijkskunde en economie. Belgisch mandaatgebied in Midden-Afrika (XV 512 G 3), vóór den Wereldoorlog deel uitmakend van Duitsch Oost-Afrika. Grenzen: ten N. Oeganda, ten O. en ten Z. Tanganjika Territorium, ten W. Belgisch-Kongo. Opp. ca. 53 000 km², met ong. 3 500 000 inwoners.

Aardkunde en regionale verscheidenheid. R.-O. is in hoofdzaak samengesteld ui zeer oude kristallijne gesteenten, die een opgeheven sc iervlakte vormen,

waarvan echter het Westelijk deel zeer werd verbrokkeld door tectonische krachten. In het W. ontstonden breuken, langs welke een diepe slenkzone inzonk en waarin de Oostelijke meren en dalen van Belgisch-Kongo voorkomen. Ook vormden zich daar vulkanische gebergten, de Viroenga, waarvan thans nog twee vuurtoppen werkzaam zijn. De aardbevingen, die zich dikwijls voordoen, vinden vooral hun verklaring in den tectonischen bouw.

Men kan de volgende l a n d s t r e k e n onderscheiden: 1° Het Imbo-laagland in het Z.W. langs de Roezizi en het Tanganjika-meer, met het heetste klimaat, dat men aantreft in R.-O.

2° Langs het Kivoe-meer liggen de bergstreken van de Impara, Roesenji, Boedaha en Boegoje, die tamelijk steil afdalen van Oost (ca. 2 000 m) naar West (ca. 1 600 m); het klimaat is gematigd en er valt veel regen.

3° De hoogste bergstreken, die tot ruim 4 000 m reiken (vulkanen), vormen een hoogen scheidingskam tusschen Kongo en Nijlbekken. Het klimaat is hier over het algemeen vochtig; op de hellingen komen dichte wouden voor; op de hoogvlakten talrijke weilanden.

4° De centrale hoogvlakten hebben over het algemeen een gematigd klimaat, met onregelmatigen neerslag. Alleen Boejenzi heeft regelmatige en overvloedige regens en is daardoor een zeer vruchtbare streek, die wel eens als de voorraadschuur van R.-O. beschouwd wordt.

5° De Oostelijke savanne-streken, met onregelmatigen neerslag en soms lange droogten, zijn rijk aan beboschte savannen en uitgebreide moerassen en meren. Hierin ligt het Nationale Kagera-park.

Economische beteekenis. Dank zij de wetenschappelijke opsporingen heeft men den rijkdom aan delfstoffen kunnen bepalen: tinerts komt in groote hoeveelheid voor en wordt reeds ontgonnen door Europeesche maatschappijen vooral in het Noorden. Ook ontgint men goud; ijzer is overvloedig aanwezig, verder graphiet en mica. Zout wordt gewonnen, meestal door de inboorlingen. De l a n d b o u w levert vooral de volgende voedingswaren: aardappelen, erwten, boonen, sorgoem, eleusine, maniok, aardnoten, sesam en koren. Onder de nijverheidsgewassen dienen vermeld: koffie, die thans de belangrijkste inlandsche nijverheidsteelt is (reeds ruim vijf millioen struiken); katoen wordt vooral aangeplant in het dal van de Roezizi en langs het Tanganjika-meer; de elaïs nagenoeg in dezelfde streken; tabaksplantages treft men aan ten N.O. van het Kivoe-meer. Talrijke Europ. vennootschappen nemen een aanzienlijk aandeel in de landbouwontginning. De voornaamste bron van bestaan echter is de v e e t e e l t, gekenmerkt door zwaar hoornvee, dat gelijkenis vertoont met het zeboetype. De Watoesi-volken zijn meestal de eigenaars van den veestapel, die ook een godsdienstige beteekenis heeft: de „nyambo" of heilige dieren van den koning. Men raamt het hoornvee op een millioen stuks, waaronder echter talrijke minderwaardige dieren.

De inboorlingen zamelen veel voortbrengselen in, die de natuur spontaan oplevert, zoowel planten als dieren. Het wild vertoont een groote verscheidenheid, vnl. in het N. en in het N.W., veel minder in het Z.O. De huiden van zwaar vee worden verhandeld, zoowel als die van geiten, schapen, buffels, apen, enz. Ook honig en bijenwas worden druk verhandeld.

Zooals uit onderstaande statistiek blijkt, stijgt de h a n d e l weer regelmatig sedert het verdwijnen van de crisistoestanden.

	Jaren				
	1931	1932	1933	1934	1935
Uitvoer:	Frs.	Frs.	Frs.	Frs.	Frs.
naar					
Belgisch-Kongo	8.457.942	6.751.474	3.807.728	5.518.090	6.316.708
Andere landen	6.527.417	6.345.082	11.838.277	23.834.745	38.707.816
Totalen	14.985.359	13.096.556	15.646.005	29.352.835	45.024.524
Invoer:					
van					
Belgisch-Kongo	7.277.606	2.472.587	4.280.230	4.006.772	4.358.470
Andere landen	53.255.522	20.870.793	23.279.166	26.610.291	34.107.843
Totalen	60.533.128	23.343.380	27.559.396	30.617.063	38.466.313

De handelsbetrekkingen gaan deels over Belg. Kongo naar den Atl. Oceaan, deels over het Tanganjika Territorium naar den Indischen Oceaan (zie kaart → Afrika en Belg. → Kongo). De onontbeerlijke voorwaarde voor een degelijke uitbating is het inrichten van een voldoende v e r k e e r s n e t. Behalve een spoorlijn in aanleg in het naburige Westen, op Kongoleesch grondgebied, bestaat er een drukke zeevaartdienst op de Tanganjika- en Kivoe-meren, waar R.-O. ook voordeel uit haalt. Een wegennet, dat thans ruim 2 000 km lengte beslaat, verbindt de voornaamste centra met elkander en met de omliggende gewesten.

Bestuur. De Volkenbond heeft aan België het m a n d a a t toegekend over R.-O. Deze twee gebieden worden bestuurd door een ondergouverneur-generaal (zetel te Oesoemboera), bijgestaan door een hoofdcommissaris. R.-O. is verdeeld in twee residenties: Roeanda (zetel Kigali) en Oeroendi (zetel Kitega). De i n l a n d s c h e p o l i t i e k bestaat hierin, dat België een onrechtstreeksch bestuur uitoefent, hetwelk de inheemsche organisatie zooveel mogelijk eerbiedigt en benuttigt. De s o c i a a l-e c o n o m i s c h e w e r k z a a m h e i d bewijst ten volle, dat België in R.-O. de beste zorgen besteedt aan het verbeteren van de levensvoorwaarden der bewoners. Tegen den herhaaldelijk optredenden hongersnood heeft België allerlei middelen aangewend: het aanleggen van wegen voor snelvervoer; het droogleggen van gronden en het

bevloeien van andere, om de oppervlakte der cultures uit te breiden; het invoeren van niet-seizoenproducten, o.a. maniok en aardappelen, die als reserve moeten dienen in geval van nood; het reduceeren van den overvloedigen veestapel en derhalve van de graslanden; de herbebossching; het voorzichtig wijzigen van de sociaal-economische toestanden onder de inboorlingen, om tot meer economisch evenwicht te geraken.

Ten slotte moet nog vermeld worden, dat het officieel bestuur, in samenwerking met de missies, de bevolking medische hulp verleent, den arbeid beschermt, het onderwijs bevordert, de dieren- en plantenveredeling wetenschappelijk verzorgt, de misbruiken beteugelt en derhalve vrede en orde doet heerschen en welzijn tot stand brengt.

Missie. Roeanda is een apostolisch vicariaat met residentie te Kabgaji, bediend door de Witte Paters. Het telt bijna 250 000 Kath., onder wie ook reeds 17 inlandsche priesters werkzaam zijn. Oeroendi, eveneens apost. vicariaat met residentie te Ungera, en ook verzorgd door de Witte Paters, telt ruim 230 000 Kath. en 10 inlandsche priesters. Zie ook → Kongo (kol. 532).

L i t. : Behalve de ambtelijke stukken, als : Jaarverslagen over het Belgisch-Beheer over R.O., het Ambtelijk Blad van R.O., Wetgeving en Reglementen van R.O. (uitg. v. h. Ministerie van Koloniën 1926), kan men o.a. de vlg. studies raadplegen : O. Louwers, La campagne africaine de la Belgique et ses résultats politiques (1921) ; mgr. Gorju, En zigzags à travers l'Urundi (1926) ; R. P. Dufays, Pages d'Epopée africaine (1928) ; Halewyck de Heusch, Voies et moyens de civilisation au Ruanda (1928) ; Borgerhoff, Le Ruanda et l'Urundi (1928) ; Th. Heyse, Le Mandat Belge sur le Ruanda-Urundi (1930) ; P. Ryckmans, Dominer pour Servir (1931) ; Pagès, Un royaume hamite au Centre de l'Afrique (1933) ; A. Michiels en N. Laude, Onze Kolonie (1936) ; Tijdschrift Grands Lacs (1935 en 1936, twee speciale nummers over Roeanda en Oeroendi) ; Bijdragen in het tijdschrift „Congo" ; Uitgaven van het Kon. Belg. Koloniaal Instituut ; Watteyne, Het Kivumeer (1935). *V. Asbroeck.*

B) Geschiedenis. Voorheen vormde R.-O. twee Afrik. koninkrijken; het behoorde laatstelijk tot Duitsch-Oost-Afrika, doch werd onder den Wereldoorlog door de Belgische koloniale troepen veroverd. De Volkenbond bood België het mandaat er over aan en op 20 Oct. 1924 werd dit door de Belgische wet goedgekeurd. De bevolkingen, de Wanjaroeanda en de Waroendi, worden zoowel van rassenkundig als van volkenkundig standpunt uit in drie wel onderscheiden groepen ingedeeld: de Watoezi, met sterk Hamietischen inslag, zijn herders en veefokkers: zij vormen de heerscherskaste; de Bahoetoe, welke verreweg de meerderheid uitmaken, behooren tot het Negerras: zij doen aan landbouw; de Batwa, pygmeeën of dwergen, soms in dienst van de Watoezi, leven van jacht en roof. Allen spreken Bantoetalen, respectievelijk het Kinjaroeanda en het Kiroendi. Zie → Kongo (sub Anthropographie, Ethnographie, Missiegeschiedenis, Talen). *De Cleene.*

L i t. : Rijckmans, Dominer pour servir (1931) ; Borgerhoff, Le Ruanda et l'Urundi (1928) ; Zuure, Afrikaansche Vulpenkrassen (I Naar Urundi ; II Bij de Barundi. 1921). Zie verder lit. onder hoofdartikel.

Roebel, de Russische rekeneenheid. Aanvankelijk (sinds 1315) een zilveren munt, verdeeld in 100 (later 200) dengi, werd de r. tijdens het Sowjetbewind nominaal goudroebel met de theoretische waarde van $^1/_{10}$ van de tsjerwonetz, d.i. 0,774 23 gram fijn goud. De r. is verdeeld in 100 kopeken. Tegenw. waarde (1937) ca. 0,35 gld.

Roeblew (Roebljow), A n d r e j, de grootste oud-Russ. schilder, monnik o.a. in het Spasso-Androniewskij-klooster. * 1370, † 1430. Leerling van Theophanes den Griek te Nowgorod. Werkte in 1405 in de kathedraal der Annuntiatie in Moskou. R.'s voornaamste werk is de beroemde Drievuldigheidsicoon (thans in het Moskousche Staatsmuseum; zie afb. 5 op de pl. t/o kol. 800 in dl. XIII; zie ook afb. 8 op dezelfde plaat). Eenigen tijd geleden zijn werken van R. ontdekt in de Oespenskij-kathedraal te Zwenigorod. Ook in de Koimesis-kathedraal te Wladimir zijn gedeelten van fresco's van R.'s hand gespaard gebleven (Laatste Oordeel). Het werk van dezen „Russischen Fra Angelico" vormt het hoogtepunt van de oud-Russ. schilderkunst.

L i t. : → Rusland (sub Kunst). *Hackel.*

Roebroek (R u y s b r o e c k, R u b r u q u i u s), W i l l e m v a n. * Ca. 1210 te Roebroek bij St. Omaars, † ca. 1270. R. reisde als Franciscaan van 1253-'55 in Franschen dienst over den Zuid-Oeral, naar Centraal-Azië tot de Mongoolsche residentie Karakoroem en bracht de eerste berichten over deze landstreken naar Europa.

L i t. : Batton, W. v. R. (1921).

Roecx, J a c o b u s, ascetisch schrijver der Windesheimers van de priorij van Grobbendonk. † 7 Aug. 1527. Van hem verschenen twee werken na zijn dood: Den Wingaert der Sielen (1545) en Den Gheestelicken Steen (1556, bij Cock te Antwerpen).

L i t. : F. Prims, Drie ascetische schrijvers van O.L.V. v. d. Troon (in : Versl. en Meded. der Vl. Akad., 1932).

Roedecactussen (Rhipsalidanae), een onderfamilie van de cactussen; leven op boomen en rotsen en bezitten zelden doornen. De stengels vertakken zich veelvuldig en zijn slap, rond, soms hoekig of plat. De bloemen zijn klein; de bessen rood, purper of wit. Bekende geslachten zijn: Rhipsalis en Hatiora.

Roedelooper, → Wichelroede.

Roederer, P i e r r e L o u i s, g r a a f, Fr. jurist en staatsman. * 15 Febr. 1754 te Metz, † 17 Dec. 1835 te Bois-Roussel. Lid van het Parlement van Metz; in de Constituante bestreed R. de monarchie, maar werd in 1792 haar verdediger. Onder Napoleon medeoprichter van het Legioen van Eer; lid van den Staatsraad en van den Senaat. In 1815 werd hij door Bourbon uit zijn ambten ontzet; na 1830 door Louis-Philippe hersteld. *V. Claassen.*

Roedra, stormgod in de Wedische mythologie.

Roefidsji (R o e f i j i), belangrijkste rivier van het Tanganjika-territorium (I 536 G5), langer dan de Rijn; niet voor stoomschepen bevaarbaar, daarom alleen van locale beteekenis. De R. ontstaat uit veel bronrivieren in het gebied van het Njassameer en eindigt in een groote delta tegenover het eiland Mafia.

Roefisque, havenplaats in Fransch West-Afrika (I 536 B3); ong. 20 000 inwoners.

Roegali, plaats in Roeanda-Oeroendi (Oeroendi; XIV 514 E3); missiepost der Witte Paters; lagere scholen; verplegingspost; maatschappelijke werken.

Roeiorganen bezitten de → roeipootkreeften in den vorm van splijtpooten, de zwemvogels als zwempooten in water levende schildpadden als platte, breede pooten.

Roeipootigen (Steganopodes), ook roeivoetigen of pelikaanvogels genaamd, groep vogels met kort loopbeen en vier lange teenen, die alle door een groot zwemvlies zijn verbonden. De romp is gestrekt, de hals middelmatig lang, de kop klein, vleugels spits. Tot de r. behooren vier families: de aalscholvers, de pelikanen, de fregatvogels en de keerkringvogels. *Bernink.*

SANTA MARIA IN COSMEDIN

Roeipootkreeften (Copepoda), orde van lagere kreeften. De r. zijn klein: lengte 0,5-10 mm; zij leven in zoet- of zeewater en danken den naam aan de gevorkte sprieten, waarmede zij zich zwemmende voortbewegen. In zoetwater leeft de éénoog [→ Cyclops (met afb.)]; vsch. soorten parasiteeren op visschen.

Roeisport, een tak van watersport, bestaande uit het met behulp van roeiriemen voortbewegen van een boot. Het roeien wordt beoefend als sport, tot ontspanning of als wedstrijdroeien. De booten worden onderscheiden in zgn. g l a d d e, waarbij om den weerstand en het gewicht zoo gering mogelijk te maken, de deelen, die den romp vormen, onmiddellijk aan elkaar aansluiten, verbonden door een binnenkiel, en zgn. o v e r n a a d s c h e, waarbij door de elkaar gedeeltelijk bedekkende planken naden worden gevormd en een buitenkiel aanwezig is. Als wedstrijdbooten komen vooral de eerste in aanmerking. De riemen hebben hun steunpunt op het boord (inrigged) of met behulp van een constructie buiten boord (outrigged); de zitplaats der roeiers is vast, of, zooals in alle wedstrijdbooten, op rails rollend (sliding); het aantal roeiers bedraagt tegenwoordig één, twee, vier of acht. De roeier alléén bedient twee riemen (sciff of scull), twee roeiers kunnen ieder een of twee riemen hebben. De eventueel aan de bemanning toegevoegde stuurman heeft een belangrijke functie bij de leiding en het aanvuren der ploeg. De „slag”, de eerste roeier voor den stuurman, geeft het tempo aan.

Het wedstrijdroeien was reeds in de Oudheid bekend, maar dank zij Engeland heeft het in de vorige eeuw in Europa en Amerika zoo groote populariteit verworven. Sinds ca. 1900 beoefenen ook dames het stijl- en afstand-roeien. De kampioenswedstrijden (over 2 000 m) worden in Nederland georganiseerd door de Ned. Roeibond (landelijke organisatie, aangesloten bij de Fédération Internat. des Soc. d'Aviron), waarnaast sinds 1883 een Ned. Studenten Roeibond bestaat (wedstrijd tot 1937 over 3 000 m, thans over 2 000 m).

Roek (Corvus frugilegus), vogel van de fam. der kraaien. Kleur geheel zwart met metaalglans. Bij oude r. zijn mondhoeken en kin grijs, alsof de veertjes daar zijn uitgevallen. Lengte, met staart, tot 50 cm. Broedt in kolonies, zelfs in de stad. Algemeen. Alleseter.

Roek.

Roekeloosheid, Lat.: audacia (m o r a a l-t h e o l.), op onbezonnen wijze zich blootstellen aan gevaren, vooral aan levensgevaar. Spruit meestal voort uit een overdreven geringschatting van het leven, hoogmoed, ijdelheid of dwaasheid. De r. is zonde, in zoover zij aanleiding geeft tot andere zonden en een tekortkoming beteekent aan de liefde, die men zich zelf verschuldigd is. R. is tegen de deugd van sterkte, door overdrijving. *A. Janssen.*

Roeland, h i s t o r i s c h Hruodlandus, Britannici limitis praefectus, die sneuvelde in de passen van Roncevalles in de Pyreneeën, toen op 15 Aug. 778 de Basken de achterhoede van Karel den Grooten overvielen. In de e p i e k is deze nederlaag van den keizer tot den heldenstrijd omgezet, die het onderwerp uitmaakt van het beroemde → Roelandslied. Vgl. → Chanson de Roland.

Roeland, 1° E d m o n d, tooneelschrijver; zoon van 2°. * 1873 te Brussel, † 1929 aldaar. R. deed een ernstige poging om het buitenlandsch tooneel, i.c. Frankrijk, bij te houden. Zijn werken zijn technisch goed gebouwd en vertoonen een pakkende kern van psychologisch conflict, maar zonder beeldende kracht.

2° J a n, tooneelschrijver; vader van 1°. * 5 Jan. 1837 te Gent, † 12 Juni 1875 te St. Pieters-Jette. Voorlooper van het Realisme, maakt hij zich moeizaam los van de Romantiek. Vooral zijn hist. werk steekt af bij dat van zijn tijdgenooten. Ook zijn taal, al blijft die ontoereikend. Hij mist originaliteit en fantasie. Zijn techniek is vrij stevig.

W e r k e n: Gemeene Kerels (1870); De Weduwe Kasuifel (1873); Kristina (1876). *A. De Maeyer.*

Roelandslied. Van de → Chanson de Roland kwam tegen het einde der 12e eeuw een Middelnederlandsche vertaling tot stand, waarvan nog enkele, zeer gehavende, fragmenten bewaard zijn. Zie ook → Roeland.

U i t g.: J. Van Mierlo (1935), waar verder over verhouding van de bewerking tot het Fransch, over beteekenis enz.

Roelants, M a u r i t s, Vlaamsch schrijver. * 19 Dec. 1895 te Gent. Maakte deel uit van de groep van 't Fonteintje (1921-'24); redacteur van Forum (1930-'35). Zijne verhalen, gewoonlijk gebouwd op een minimaal gegeven, zijn in een keurig-voorname taal geschreven en getuigen van diep psychologisch inzicht.

W e r k e n: Gedichten: Eros (onder pseud. Maurice Minne, met Ray Vere, ps. Reimond Herreman, 1914); De Kom der Loutering (1918); Het Verzaken (1930). Romans: Komen en gaan (1927; bekroond met driejaarl. staatsprijs); De Jazz-speler (1928); Twee Helden (1929); Het Leven, dat wij droomden (1931). — L i t.: P. Kenis, Een overzicht van de Vl. Letterk. na Van Nu en Straks (1930). *A. Boon.*

Roelens, V i c t o r, missiebisschop. * 21 Juli 1858 te Ardooie (W. Vl.). Witte Pater van Algiers, vertrok in 1891 naar Opper-Kongo; 1895 apost. vicaris en titulair bisschop van Djerba, 1896 gewijd te Mechelen. Een der grootste pioniers van de Christelijke beschaving aldaar, is hij de eerste bisschop in Kongo en heeft er de eerste inlandsche priesters opgeleid en gewijd. *Allossery.*

L i t.: P. Allossery, Onze W. Vl. zendelingen (I 1925).

Roelindo, plaats in Roeanda-Oeroendi (Roeanda; XIV 514 E3). Missiepost der Witte Paters; lagere scholen; verplegingspost; maatschappelijke werken.

Roelofarendsveen, dorp in de Z.H. gem. → Alkemade.

Roels, Franciscus Mattheus Joannes Agathos, psycholoog. * 10 Jan. 1887 te Utrecht. Dr. in de philosophie, Leuven 1913. Prof. in de psychologie eerst aan de Kath. Univ. te Nijmegen, daarna aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Maakte studie van de wilshandeling.

Werken: o.a. (met van der Spek) Handleiding voor psychologisch onderzoek op school ([2]1930). Zijn voornaamste werk is Handboek der Psychologie (3 dln. 1934 vlg.).

Roelvink, Herman, auteur van verdienstelijke tooneelstukken. * Te Amsterdam. Ingenieur. Studeerde te Delft en te Boston. Bekendste werken zijn: Freuleken (comedie), Lentewolken (blijspel), Een goed Humeur (comedie) en Mrs. O (blijspel).

Roemaliza, sultan van Oedjidji tijdens de → Arabische veldtochten. Was meester over de oevers van het Tanganjikameer, waar hij de posten van → Jacques bestreed, alvorens commandant → Dhanis aan te vallen (1893). Na $2^1/_2$ maand dagelijksche gevechten kregen de Belgen versterking uit Stanley-Falls. R. trok zich terug in zijn vesting van Kabambore, die op 25 Jan. 1894 werd ingenomen. Hij ontsnapte en vluchtte naar Duitsch Oost-Afrika.

Roemans, Robert, Vlaamsch bibliograaf. * 14 April 1904 te Gent. Doctor in de Germ. philologie.

Werken: Bibliographie van de Moderne Vl. Lit. (I Tijdschriften 1893-1930, versch. 10 afl. 1930 vlg.); verder bibliogr. v. Cyr. Buysse (1931), Ruusbroec (1931), M. Sabbe (1932), L. Scheltjens (1933), L. Willems (1933), A. Vermeylen (1934), Toussaint van Boelaere (1935).

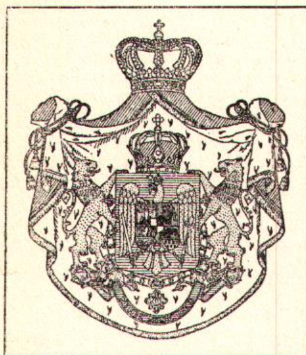
Roembati, afdeeling van het landschap Ohin aan de N.W. kust van Nieuw-Guinea (Ned.-Indië).

Roemelië, tot 1864 naam van het Turksche deel van het Balkan-schiereiland tot aan Bosnië.

Roemenen, Romaansch volk in Z.O. Europa, totaal ca. 15 millioen, waarvan ca. 14,5 mill. in Roemenië, de anderen in N.O. Bulgarije, Joego-Slavië (bij Widin), Hongarije, Z.W. Rusland en de Ver. Staten van Amerika. Bovendien worden soms wel tot de Roemenen gerekend de nauw verwante → Aromoenen. *Hoek.*

Roemenië (România), koninkrijk aan den Beneden-Donau. Zie pl. (vgl. index in kol. 831/832). Voor de kaart, zie t/o kol. 112 in dl. XIX.

I. Aardrijkskunde en economie. A) Opbouw en reliëf. Het centrale landschap wordt gevormd door 't hoogland van Zevenburgen met den boog van Z. en O. Karpaten en Bihar-gebergte. Daaromheen scharen zich de overige deelen: ten W. en N.W. de aan R. behoorende rand der Groote Hongaarsche Laagvlakte, ten N. O. en O. Boekowina, Moldavië en Bessarabië, die reiken tot Dnjestr, Zwarte Zee en Donaudelta. Tusschen Z. Karpaten en Donau ligt de vlakte van Walachije, waar zich het economisch en geestelijk zwaartepunt van den staat bevindt en dientengevolge de hoofdstad Boekarest. Tusschen Donau en Zwarte Zee behoort het heuvelland van den Dobroedsja tot R. Zoo ontstaat een rijk, waarvan de omtrek den cirkelvorm nadert. Doch de Karpaten, die als een enorme muur midden door het land gaan, bemoeilijken de verbindingen ten zeerste, een bezwaar, dat zich te ernstiger doet gevoelen, omdat de tegenw. Westgrens van R. geen natuurlijke grens is.

Wapen van Roemenië.

B) Klimaat. De laagvlakten bezitten een landklimaat: groote temperatuurverschillen en geringen neerslag. In de berglanden zijn de temperatuurschommelingen kleiner en is de neerslag grooter; met uitzondering van de bekkenlandschappen in Zevenburgen valt daar meer dan 750 mm, meestal zelfs meer dan 1 000 mm per jaar.

Plaats (hoogte in m)	Gemiddelde temp.		Neerslag in mm per jaar
	Jan.	Juli	
Boekarest (82)	—3,6° C	22,8° C	583
Braila (30)	—4,3° C	23,4° C	430
Sibiu (415)	—4,3° C	19,4° C	550
Sinaia (860)	—5,1° C	16,0° C	800

C) Planten- en dierenwereld. De gebergten zijn met dichte wouden bedekt, waarbij drie gordels te onderscheiden zijn, nl. van beneden naar boven: eiken, beuken en naaldboomen. De lagere deelen van het land zijn arm aan bosschen, in het Z.O. komen zelfs steppen voor. In de Karpaten leven nog beren, wolven, vossen, herten en wilde zwijnen. Beroemd is de rijke vogelwereld langs de moerassige Donauoevers.

D) Bevolking. a) Aantal en dichtheid. Op bijna 300 000 km² telde R. in 1936 ca. 19 320 000 inw., dus 65 per km². De grootste bevolkingsdichtheid vertoont Boekowina (86), de laagste Dobroedsja (39). Het zeer schaars bewoonde Karpatengebied drukt het dichtheidscijfer van Transsylvanië (54) en Banaat (50).

b) Nationaliteiten. Roemenen vormen de meerderheid, nl. 75 % van het aantal inwoners. Hun verspreiding geeft de kaart van Volken en Talen der Donaulanden (XIX 113), waarop men ook de voornaamste woonplaatsen kan vinden van de volgende in R. wonende nationaliteiten: Magyaren (en Székler) 9,3 %, Joden 4,8 %, Duitschers (en Saksen) 4,3 %, Oekraïners of Klein-Russen 2,4 %, Bulgaren 1,2 %, Turken (en Tataren) 1,1 %, Serven (Banaat), Groot-Russen (Bessarabië), Zigeuners (vnl. Zevenburgen), Polen (Boekowina) en Armeniërs (Zevenburgen), de laatsten allen minder dan 1 %. Zie ook → Roemenen.

c) Godsdienst. De Nationale Orthodoxe Kerk, die 70,7 % der bevolking omvat (bijna alle Roemenen, Serven, Bulgaren en de Russen in Bessarabië), staat onder het bestuur van de H. Synode, waarvan de Roemeensche patriarch te Boekarest voorzitter is. Leden zijn verder de vier metropolieten [Jassy, Kiesjenew, Czernowitz en Sibiu (Hermannstadt)] en de 12 bisschoppen. Onder de Roomsch-Katholieken onderscheidt men de Geünieerden (9,6 %), nl. de Oekraïners in Boekowina en een deel der Roemenen in Zevenburgen (metropoliet van Alba Iulia en Fagaras, zetelend te Blaj, bisschoppen te Klausenburg, Lugoj, Grosswardein en Baia Mare) en de R. Kath. van den Latijnschen ritus (6,4 %), nl. Székler en vele andere Magyaren, de Duitschers in het Banaat en een deel der Saksen in Zevenburgen (aartsbisschop te Boekarest en bisschoppen te Alba Iulia, Jassy, Grosswardein en Temesvar). Protestant zijn een deel der Saksen en Magyaren in

Zevenburgen en in de Hong. laagvlakte (6,3 %). Verder vormen de Joden 4,8 % en de Mohammedanen 1,4 % der bevolking.

d) Sociale verhoudingen. 80 % der Roemenen is agrarisch. Pas in 1864 werden in het toenmalige R. de heerendiensten afgeschaft. De massa van het volk bleef echter bestaan uit arme en onontwikkelde (1910: 80 % analphabeten) pachters en arbeiders. In 1924 werd van de groote landgoederen het gedeelte boven 100 ha onteigend tegen een bijna waardelooze „vergoeding" en in kleine perceelen uitgegeven. Hiervan werd gebruik gemaakt om in de na 1918 verworven deelen het Roemeensch-sprekende element te versterken. Zeer zwaar werden o.a. de Kath. instellingen in Zevenburgen getroffen. De toch reeds lage opbrengst per ha daalde door de agrarische hervorming; de handelsbalans werd ongunstig beïnvloed, doordat de boeren zich meer toelegden op de teelt van maïs, hun hoofdvoedsel, dan op die van tarwe, die vnl. voor export bestemd is. De adel heeft de Westersche beschaving overgenomen en verblijft deels in West-Europa; een groote klove gaapt tusschen hen en de massa der bevolking. Over de corruptie door politieke leiders wordt algemeen geklaagd. De handel is grootendeels in handen der Joden. In overeenstemming met de lage sociale positie der bevolking zijn hun armoede, hun ellendige hutten, hun politieke onmondigheid en de hooge sterfte (1935: 21 ‰). In de laatste jaren wordt krachtig propaganda gevoerd voor betere volksontwikkeling. De Duitschers en Magyaren staan economisch en cultureel op veel hooger peil, maar missen politieken invloed.

E) Middelen van bestaan [vgl. Statistiek in dit artikel (kol. 695) en econ. kaart Donaulanden (t/o kol. 113 in dl. XIX)]. **Landbouw,** waarvoor ca. 49 % van den bodem gebruikt wordt, is het voornaamste middel van bestaan; graansoorten overwegen in de laagvlakten geheel en al en beslaan in totaal 79 % van het bouwland. Ondanks de geringe productie per ha (tarwe per ha: Ned. 3 à 4 maal zooveel als R.) is R. het voornaamste exportland van maïs en tarwe in Europa. Wijnbouw wordt vooral uitgeoefend in het heuvelland aan den voet van Karpaten en Bihar-gebergte en in Z. Bessarabië. **Veeteelt** wordt in sommige deelen van de Dobroedsja en in de Karpaten nog wel op de wijze der nomaden gedreven (vnl. schapen), maar de uitbreiding van de graanteelt heeft in de andere Roemeensche gebieden de stalvoedering (runderen en varkens) noodig en mogelijk gemaakt. **Woud** vindt men vnl. in de berglanden, het bedekt ca. 22 % van R.; ofschoon de ontginning wordt belemmerd door gebrek aan wegen, vormt de houtexport 8 % van den totalen uitvoer. Belangrijke **visscherij**-gebieden zijn de Donaudelta en de kust der Zwarte Zee. **Mijnbouw** is van zeer groote beteekenis, vooral door den enormen petroleumrijkdom in den Miocenen buitenrand der Karpaten. De bronnen bevinden zich in de districten Prahova (centrum: Campina), Dambovitsa, Bacau en Buzeu; dochtermaatschappijen van de „Koninklijke Shell" leveren ca. 20 % der productie (1936). Met behulp van pijpleidingen geschiedt de uitvoer over Constantsa en over de Donauhavens Giurgiu, Cernavoda en Braila. In 1936 was R. het vierde productieland van petroleum ter wereld; petroleum en petroleumproducten vormen ca. 50 % van den Roemeenschen export. Zout wordt gewonnen aan beide zijden der Karpaten en aan de kust. Steenkolen en ijzererts vindt men in het Banater Gebergte, steen- en bruinkolen ook langs de Karpaten, methaangas bij Klausenburg, zilver, goud, koper, lood, antimoon en bauxiet in het Bihargebergte. De **industrie** bepaalt zich hoofdzakelijk tot het verwerken van agrarische producten en aardolie: meelfabrieken, distilleerderijen, bierbrouwerijen, hout- en leerbewerking, petroleumraffinaderijen. Eenige meubel-, textiel- en aardewerkindustrie bezitten Boekarest en de steden in Zevenburgen. IJzer- en staalindustrie vindt men nabij het Banater-gebergte in: Resita, Steierdorf-Anina en Hunedoara. **Handel:** uitgevoerd worden vnl. agrarische producten en petroleum, ingevoerd allerlei fabrikaten. De handel is vnl. gericht naar Midden-Europa.

F) Verkeer. De voornaamste spoorlijnen zijn de tak van den Oriënt-Express: Temesvar—IJzeren Poort—Boekarest—Constantsa, en de lijnen Grosswardein—Kroonstad—Boekarest en Czernowitz—Galatz. De totale lengte van het net van staatsspoorwegen bedraagt 11 200 km (1935), bovendien zijn er vnl. in Zevenburgen nog particuliere lijnen. De lengte van het wegennet was in 1935 ca. 106 000 km. De belangrijkste haven van R. is thans Constantsa, verder beschikt het land over ruim 20 Donauhavens, waaronder Galatz en Braila, voor schepen van 6 à 7 m diepgang bereikbaar, de belangrijkste zijn. Maros, Sereth, Proeth en Dnjestr zijn gedeeltelijk voor kleine schepen bevaarbaar. De Roemeensche zeehandelsvloot heeft ondanks groote subsidies slechts een inhoud van ca. 90 000 ton (1936). Er bestaat een dagelijksche vliegdienst Parijs—Boekarest—Stamboel.

G) Onderwijs. In R. zijn vier univ. met totaal ca. 3 000 studenten (Boekarest, Jassy, Klausenburg en Czernowitz), hoogescholen voor handel, techniek, architectuur, muziek en plastiek. De middelb. scholen telden in 1935 ca. 170 000 leerlingen (82 % op openbare scholen). Het aantal leerlingen der lagere scholen is sedert 1924, toen de 4-jarige leerplicht tot een 7-jarigen werd uitgebreid, bijna verdubbeld en bedroeg in 1935 ca. 2 500 000, waarvan 94 % op openbare scholen.

H) Bestuur. R. is een parlementaire monarchie. Het parlement bestaat uit twee Kamers, nl. een Senaat met 248 leden, deels door het volk gekozen, deels ex-officio zitting hebbend, en een Kamer van volksafgevaardigden met 385 leden, direct gekozen door alle belasting betalende burgers van 21 jaar en ouder. De Roemeensche v l a g vertoont drie staande banen in de kleuren blauw, geel en rood. V o l k s l i e d : „Traiasca Regele in pace si onor" (= Dat onze koning leve in vrede en eer), dateerend van 1862.

I) Statistieken.

Volkstelling op 1 Juli 1936.

Provincie	Opp. in km²	Inwoners	Per km²
Klein-Walachije	24 078	1 629 961	68
Groot-Walachije	52 505	4 382 385	83
Dobroedsja	23 262	893 739	39
Moldavië	38 058	2 658 804	70
Bessarabië	44 422	3 081 837	68
Boekowina	10 442	901 583	86
Transsylvanië	62 229	3 383 040	54
Crisana en Maramures	21 338	1 447 538	68
Banaat	18 715	940 443	50
Roemenië	295 049	19 319 330	65

Grootste steden (aantal inw. in 1000-tallen in 1936): Boekarest (641), Kiesjinew (115), Czernowitz (111), Jassy (105), Galatz (102), Klausenburg (99), Temesvar (90), Grosswardein (81), Ploësti (77), Arad (76), Braila (69), Kroonstad (61), Constantsa (60), Craiova (56), Satoe Mare (51), Sibiu (49).

Bodemgebruik (1935): bouwland 49 %, weiland 13 %, woud 22 %, andere grond 16 %.

Landbouwproducten (in 1000-tallen tons in 1935): maïs 5 110, tarwe 2 625, gerst 924, haver 594, rogge 323, aardappelen 1 700, bietsuiker 155, tabak 13, wijn 10,5 millioen hl.

Veestapel (in 1000-tallen in 1935): paarden 2165, runderen 4 326, schapen 11 836, geiten 421, varkens 2 969.

Mineralenproductie (in 1000-tallen tons in 1935): petroleum 8 394 (1929: 4 300, 1914: 1 800), zout 309, kolen (ca. 90 % bruinkool) 1 925, ijzererts 93, pyriet 10, lood 5, zink 5, koper 1, aardgas 1 914 millioen m³.

Handel (1935). Munteenheid 1 leu (meervoud: lei) = 100 bani; goudpariteit 0,48 goudgulden. Koers eind 1937: 100 lei = 1,35 gld. Buitenlandsche handel (1935): invoer 10 848 millioen lei: uitvoer 16 756 mill. lei. Ingevoerde goederen (in % van totalen invoer): textielgrondstoffen en -waren 31, machines 16, ijzer en staal 15, andere metalen 4, auto's 3.

Uitgevoerde goederen (in %): petroleumproducten 50, graan en meel 19, hout en houtwaren 8, levende dieren 6. Ingevoerd uit (in %): Duitschland 24, Tsjecho-Slowakije 13, Oostenrijk 11, Groot Brittannië 10, Italië 8, Frankrijk 7, Hongarije 7 (België 2,4 en Nederland 1,2).

Uitgevoerd naar (in %): Duitschland 17, Italië 16, Oostenrijk 13, Groot-Brittannië 10, Hongarije 8, Tsjecho-Slowakije 6, Frankrijk 4 (Nederland 1,7, België 0,7).

Havenverkeer (1935). Binnengekomen: zee: 2 610 schepen, 6 329 847 ton; rivier: 35 157 schepen, 15 071 869 netto ton. *Hoek.*

L i t.: E. de Martonne, La Valachie (1902); C. G. Rommenhöller, Groszrumänien (1926); V. Bercaru, La Réforme agraire en R. (1928); J. C. Roucek, Contemporary R. and her Problems (1932): E. Severin, Le Pétrole en R. (1932); G. C. Logio, Rumania (1933).

J) Weermacht. Het leger bestaat uit: 88 reg. inf., 4 bat. lichte inf., 1 korps jagers (12 bat.), 4 reg. vechtwagens, 24 comp. mitrailleurs, 32 reg. cav., 1 afd. bereden jagers, 57 reg. en 28 afd. art., 3 reg. spoorwegtroepen, 3 reg. verbindingstroepen, 1 reg. pontonniers, 8 reg. pioniers, 1 reg. auto's, 6 vestingbataljons, 4 gasreg. benevens de hulpdiensten. Luchtmacht: 773 legeren 26 marinevliegtuigen. Groote eenheden: 7 legerkorpsen (21 divisiën), 1 korps jagers (2 divisiën), 1 gardedivisie, 4 cav. divisiën, 2 luchtvaartdivisiën, onderverdeeld in eskaders en brigaden. Verplichte mil. dienst van 21e tot 50e jaar, waarvan 5 jaar in actieve leger, 15 jaar in de reserve en 9 jaar in de militie. Wettelijke 1e oefeningstijd: 3 jaar voor de luchtvaart, marine, gendarmerie en grenswacht, 2 jaar voor de rest. Practisch zijn deze diensttijden 27 en 18 maanden. Mil. vóóroefening (verplicht) van 18e tot 21e jaar. Jaarlijksch effectief: 141 399 (16 478 off.). Sterkte gendarmerie en grenswacht (militair georganiseerd) 62 947 (1 125 off.).

De v l o o t bestaat uit: 7 torpedobooten en torpedojagers, 1 onderzeeboot, 53 kanonneerbooten, monitors, patrouillevaartuigen e.d. Bemanning 5 839 (326 off.).

L i t.: Annuaire mil. (1936). *v. Munnekrede.*

II. Geschiedenis.

A) Profaan. Het thans als koninkrijk R. bekende land werd kort voor het begin der Christel. jaartelling gekoloniseerd door Romeinen, welke er Thraciërs, Daciërs en Getae aantroffen en waarsch. ook reeds Slaven. Keizer Trajanus sloeg in 98 een brug over den Donau bij Orsowa, veroverde R. en stichtte er vestingen. Tijdens het verval van het Rom. Rijk werd R. bezet door Hunnen, Goten, Lombarden, Saksers, Bulgaren en Hongaren. Het W. kwam blijvend bij Hongarije. Na den inval der Tataren in de 13e e. vormden zich vorstendommen: Walachije en Moldavië, die afwisselend onder invloed van Turkije en Polen kwamen. Stefan de Groote van Moldavië (1457-1504) stichtte een onafhankelijk rijk, dat in 1513 onder Turksche macht kwam. In 1593 verdreef Michaël de Dappere de Turken en werd vorst van Walachije, Moldavië en Transsylvanië, doch in 1618 herkregen de Turken de macht, die het land veelal door Grieken lieten besturen, waardoor Gr. invloed in Staat en Kerk in R. toenam. Nadat Constantijn Brancovan (1688-1714) tevergeefs getracht had de Roemeensche eenheid te herstellen, werd bij den vrede van Karlowitz (1699) tusschen Oostenrijk en Turkije Transsylvanië aan Oostenrijk afgestaan. In het Turksche deel bestuurden de Grieksche Phanorioten (uit Konstantinopel) het vorstendom als hospodars; hoewel zij drukkende belastingen oplegden, hebben zij voor de ontwikkeling van R. veel gedaan. Rusland begon zich in de 18e e. voor R. te interesseeren en verkreeg bij den vrede van Koetsjoek-Kainardji (1774) het recht de Orthodoxen in R. te beschermen; in 1812 verkreeg Rusland Bessarabië. Na den opstand van Ypsilanti tegen de Turken (1820) werden Roemeensche hospodars aangesteld, Sturdza in Moldavië en Ghika in Walachije; door Rusland's invloed verkregen de vorstendommen in 1834 een règlement organique, een soort grondwet. Na een mislukte poging van Juan Cuza het land onder Russ. protectoraat vrij te maken, werd prins Karel van Hohenzollern (uit den Kath. tak van dat geslacht) in 1866 tot vorst gekozen niettegenstaande tegenstand van Turkije. Een grondwet kwam tot stand, die, met veranderingen in 1879 en 1884, nog van kracht is. In den Russ.-Turkschen oorlog van 1877 verklaarde R. zich 26 April 1877 onafhankelijk en 26 Maart 1881 tot koninkrijk. Men steunde in de buitenl. politiek deels op Rusland, deels op Oostenrijk. In den Wereldoorlog trachtte R. de aan Rusland en Oostenrijk behoorende Roem. gebieden te herkrijgen. Na neutraal gebleven te zijn tot den dood van koning Karel (Oct. 1914), verklaarde koning Ferdinand, gehuwd met de Eng. prinses Maria, in 1916 den oorlog aan de Centralen, die Boekarest in Dec. 1916 bezetten; de regeering begaf zich naar Jassy. Door de Russ. revolutie van steun verstoken, moest R. 7 Mei 1918 vrede sluiten met de Centralen en de Dobroedsja aan Bulgarije afstaan, doch weldra kwam R. in opstand, en gesteund door de Fr. generaals Berthelot en Franchet d'Esperey werden de verloren gebieden herwonnen en bovendien Transsylvanië en Bessarabië, zelfs een oogenblik Hongarije, bezet en kwam het koninkrijk, zooals het thans bestaat, tot stand. In 1920 sloot R. (minister Take Jonescu) een verdedigend verbond met Joego-Slavië en Tsjecho-Slowakije, de zgn. „Kleine Entente". In 1927 stierf koning Ferdinand; zijn zoon Karel is koning, nadat eenige jaren diens zoon Michaël geregeerd had onder een regentschapsraad, daar Karel wegens zijn echtscheiding was afgetreden. Een groote agrarische hervorming na

den Wereldoorlog heeft het land moeilijke oogenblikken bezorgd, terwijl partijstrijd vele elkander snel opvolgende regeeringen ten gevolge heeft. R. is sedert 1919 lid van den Volkenbond.

Lit.: N. Jorga, Hist. des Roumains et de leur civilisation (1920); id., Gesch. der Rumänen u. ihrer Kultur (1929); A. Muzet, La R. nouvelle (1920); Xénopol, Hist. des Roumains (1896); Damé, Hist. de la R. contemp. (1900); J. Buchan, Romania (1924); Seton-Watson, Hist. of the Rumanians (1934).

B) Kerkelijk. Reeds in de 3e e. begon de kerstening van R. Een der belangrijkste missionarissen was bisschop Nikolas († 414). In de 10e e. begon de Slavische ritus ingang te vinden; onder invloed van Byzantium ging R. met het Grieksche Schisma mede, hoewel het schisma eerst in 1359 in Walachije en in 1401 in Moldavië voltrokken werd; Transsylvanië bleef Katholiek. De Byzantijnsche ritus werd achtereenvolgens in de Slavische, Grieksche en nu in de Roem. taal gevierd; in 1863 werden alle kloosters, die in handen waren van Gr. monniken en een vijfde van het land omvatten, onteigend. In 1885 verklaarde de Roemeensche Orthodoxe Kerk zich autocephaal en sindsdien staat een patriarch aan haar hoofd.

De Kath. Kerk bleef tot in de 19e e. in R. arbeiden als in een missiegebied. Eerst in 1864 werd het bisdom Jassy en in 1884 het bisdom (thans aartsbisdom) Boekarest gesticht. Op 10 Mei 1927 kwam een bevredigend Concordaat met den H. Stoel tot stand, dat in 1929 geratificeerd is. De godsdienstige wetgeving in R. is van 1928.

Er zijn in R. ca. 11 millioen Orthodoxen, $1^1/_2$ millioen Kath., $1^1/_2$ millioen Geünieerden, $1^1/_2$ millioen Prot. en 1 millioen Joden. *v. Son.*

Lit.: C. Auner, Brevis Historia (1933); Jorga, Gesch. der Roem. Kerk (Roemeensch, 1909); Candea, Der Katholizismus i.d. Donau Fürstentümern (1916).

III. Roemeensche taal en letterkunde. A) Het **Roemeensch** behoort, zooals de naam aanduidt, tot de Romaansche talen, en is meer bepaaldelijk de spontane ontwikkeling van het Balkan-Latijn tot vier dialecten: het Daco-Roemeensch in de Rom. provincie Dacië, het Aromoenisch in het Pindosgebergte en Macedonië; het Maglenitisch in het Karadzogebergte en het Istrisch in het schiereiland Istrië. Deze vier onderling weinig verschillende dialecten vertoonen, naast een wondere zelfstandige taalontwikkeling, diepgaanden invloed, in vormleer, syntaxis en woordvoorraad, van de omringende talen, vooral de Slavische en het Grieksch, het Magyaarsch en het Albaneesch.

B) Van een Roem. **literatuur** kan slechts sprake zijn sinds het einde van de 15e eeuw: de vroegste documenten zijn, naast een rijk ontwikkelde volkspoëzie, religieuze werken, vertalingen uit Slavisch of Grieksch (Coresi's bijbelvertaling 1560), en waarvoor nog, als teeken van die afhankelijkheid, het Cyrillisch alphabet wordt gebruikt (tot ca. 1820). Na 1660 ontwikkelt zich een sterk nationaal gekleurde historiographie, met de Kronieken van Ureche, Ibison, Costin († 1692) en Cantemir (1673-1728). Maar een uitgesproken prae-romantisch letterkundig nationalisme ontstaat op het eind van de 18e eeuw, vooral onder invloed van West-Europeesche (Fr. en Ital.) stroomingen: historicus Sjincai († 1816); letterkundige bemiddelaarsfiguren I. Vacarescoe (1740-1799), Georg Asaki (1788-1869) en H. Radoelescoe (1802-'72). Belangstelling voor de volkskunst toonde vooral Anton Panoe (1797-1854).

Een meer oorspronkelijk letterkundig leven breekt zich pas baan na 1848, welk revolutiejaar een intens nationaal zelfbewustzijn in R. opwekt. Naast een populaire richting, waarin M. Cogalniceanoe (1817-'91), de romanciers B. P. Hasjdeu (1836-1907), C. Negruzzi (1808-'68), Jon Creanga (1837-'89), de historicus Balcescoe (1819-'52) en de dichters A. Moeresianoe (1816-'63), B. Alecsandri (1821-'90) en D. Bolintineanoe (1826-'72) de hoofdfiguren zijn, ontstaat, rond de groep der → Junimea, omstreeks 1865 de zgn. critische of aesthetische richting met den beoefenaar van den boerenroman J. Slavici (1848-1925), de lyrici M. Eminescoe (1849-'89), Georg Cosjbuc, O. Goga (* 1881), St. O. Iosif (1876-1913), T. Maiorescoe, A Vlahuta (1858-1919), J. Minulescoe (* 1881), P. Cerna (1881-1913), de tooneelschrijvers Bogd. Hasjdeu (1836-1907), L. Caragiale (1843-1912), V. Eftimin (* 1889) en M. Sorboe, en de krachtig realistische epici M. Sadoveanoe (* 1880) en L. Rebreanoe (* 1885). De heele moderne Roem. lit. wordt gedragen door een uitgesproken socialistische strekking. De leidende critische geest en litterairhistoricus is N. Iorga (* 1871). Carmen Sylva schreef in hoofdzaak Duitsch, Hél. Vacarescoe en Pan. Istrati vooral Fransch.

Lit.: O. Densoesianoe, Hist. de la langue roum. (1901-'32); M. Gaster, Gesch. der rumän. Lit. (in: Gröber's Grundriss der rom. Philol., II 1898); N. Iorga, Istoria literaturei române (1901 vlg.); H. Morf, in: Hinneberg's Kultur der Gegenwart (dl. I, XI, 1, 1909); N. Iorga en S. Gorceix, La litt. roum. (1920); Apostolescu, L'influence des romantiques fr. sur la poésie roum. (1909). *Baur.*

IV. Roemeensche kunst. Deze is vnl. volkskunst, die zich ontwikkelde onder invloed van omliggende landen en vreemde kolonisten: aardewerk en houten versierselen in boerenhuizen. De fraaie borduursels, door Roemeensche boerinnen vervaardigd, zijn specifiek Roemeensch. De architectuur stond vroeger onder invloed der Oost-Romeinsche en Byzantijnsche kunst, doch begon zich sedert de 16e e. oorspronkelijk te ontwikkelen (kerken in Borzesti en Curtea). Als schilders worden geroemd Grigoresco, Luchian en Andreesco. Het nationale kunstmuseum te Boekarest geeft een goed overzicht over Roemeensche volkskunst.

Lit.: Jorga, L'Art roumain (1922); id., L'Art populaire en Roumanie (1925); id., Les Arts mineurs en Roumanie (1936); Petranu, Holzkirchen der Siebenbürger Rumänen (Sibiu 1934); Stefanescu, La peinture religieuse en Valachie et Transylvanie (1932). *v. Son.*

Roemer, groen of bruin getint kelkvormig drinkglas met breeden, cylindervormigen steel, die gewoonlijk met rozetten (zgn. noppen) versierd is en die zich onderaan verbreedt en den voet vormt. De r. kwamen sedert de 16e eeuw in gebruik. Zie afb. 2 van de pl. t/o kol. 17 in dl. XII.

Roemers Visscher, 1° Anna, dichteres, oudste dochter van Roemer Visscher; zuster van 2°. Geb. waarsch. 1583 te Amsterdam, † 1651 te Alkmaar. In 1624 gehuwd met Dominicus Boot van Wesel. Vermoedelijk in 1640 werd zij met haar man Katholiek. Zij werkte mede aan haar vaders Sinnepoppen en bezorgde daarvan een uitgave, vertaalde onder meer de Honderd Christelijke Zinnebeelden van De Montenay, en gaf ook zelf gedichten uit. Met haar zuster Maria Tesselschade is zij een typisch geëmancipeerde vrouw der Renaissance, bekoorlijk, veelzijdig begaafd, harmonisch ontwikkeld, kunstvaardig (glas-graveeren), maar vooral „wijs". Bewonderaarster van Cats. Haar

dichtwerk is in hoofdzaak didactisch; het geeft blijk van talent, dat echter dikwijls overschat is om haar aantrekkelijke persoonlijkheid. Zij nam ook deel aan den Muiderkring. Bekend is haar portret door Goltzius (1612).

U i t g.: Alle de Gedichten van Anna Roemers Visscher (ed. N. Beets 2 dln. 1881); Fr. Kossmann, Onuitgegeven gedichten (in: Oud-Holland 1924, ook afzonderlijk uitgeg.). — L i t.: Kalff, Gesch. der Ned. Letterk. (IV); Te Winkel, Ontwikkelingsgang (^{2}III); Sterck, in: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V); id., Oorkonden over Vondel en zijn Kring (1918); Unger (in: Oud-Holland, III 1885). *Vermeeren.*

2° M a r i a T e s s e l s c h a d e (Tesselschade genoemd naar aanleiding van s c h a d e, door haar vader kort voor haar geboorte bij T e s s e l geleden), dichteres; zuster van 1°. * 21 Maart 1594, † Juni 1649 te Amsterdam. In 1623 gehuwd met den zeeofficier A. J. Crombalch, die in 1635 overleed. Zij was het sieraad van den Muiderkring en is evenals Anna, ja, meer dan deze, omdat zij in schoonheid en geest boven deze uitmuntte, een typisch geëmancipeerde Renaissance-vrouw, eveneens bekoorlijk, veelzijdig begaafd (zang), harmonisch ontwikkeld en kunstvaardig. Bewonderaarster van Hooft. Haar dichtwerk, waarvan slechts enkele verzen zijn overgeleverd, is van betere kwaliteit dan dat harer zuster. Zij bezat een grooter talent, al werd ook zij door haar tijdgenooten overschat. Na Vondel's overgang ging zij eveneens tot de Katholieke Kerk over (1641), hierbij heftig door Huygens bestreden. Goltzius teekende ook haar (1612).

U i t g.: Een onwaerdeerlycke Vrouw. Brieven en verzen van en aan Maria Tesselschade (ed. Worp, 1918). — L i t.: Zie boven bij 1°. *Vermeeren.*

Roen of R u n, het meest Westelijk gelegen eiland der Banda-groep, Ned.-Indië (kaart dl. III kol. 710); opp. ca. 3 km². De O. I. Compagnie roeide er alle notemuskaatboomen uit. Sedert 1875 opnieuw daarmee beplant.

Roendi (Kiroendi), → Kongo (sub IV: Talen).

Roengoe, plaats van Belg.-Kongo (XIV 514 D2); provincie Stanleystad; district van Oeële; op den linker oever van de Bomokandi; bezettingspost. Autoweg naar Isiro; handelscentrum. Missiepost der pp. Dominicanen; lagere en beroepsscholen; verplegingspost; maatschappelijke werken.

Roep, proclamatie, ook → huwelijksafkondiging.

Roepat, P o e l a u, eiland in de Straat van Malaka, nabij het eiland Bengkalis. Zeer moerassig. Er wonen eenige Orang Akit op vlotten of paalwoningen. Vischvangst en jacht.

Roeping is de uitnoodiging van God om den priesterlijken of kloosterlijken staat te omhelzen, of in ruimeren zin, zich aan een verheven levenstaak te wijden. Deze uitnoodiging behoeft niet te worden opgevat als een bijz. inspraak van den H. Geest of een gevoelige aandrang van den geroepene. Naar aanleiding van een strijdvraag over het wezen der **priesterroeping** benoemde Pius X een commissie van kardinalen (1912), die verklaarde, dat een goede b e d o e l i n g en g e s c h i k t h e i d voldoende zijn, om door den bisschop geroepen te worden. Deze geschiktheid omvat die natuurlijke en bovennatuurlijke gaven van verstandelijken aanleg en deugd, die een waarborg bieden, dat men de priesterlijke taak naar behooren zal kunnen vervullen (Acta Apost. Sed. IV, 485). Vooral in verband met het voorgeschreven coelibaat is voor de geschiktheid tot het ontvangen der hoogere wijdingen beproefde deugd noodzakelijk. De roeping door den bisschop is de u i t w e n d i g e, canonische roeping (vgl. Hebr. 5.5). De Catechismus Romanus verklaart: Men kan zeggen, dat door God geroepen wordt, wie door de wettelijke bedienaren der Kerk geroepen wordt (P. II, c. VII, n. 3). De i n w e n d i g e roeping bestaat in den bijstand van God, die de ziel beweegt en aanzet en die de bereidvaardigheid schenkt tot den priesterlijken staat en de daarmee verbonden offers.

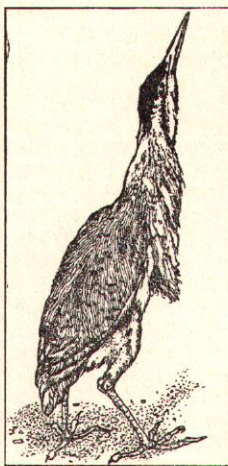
Voor de roeping tot den **kloosterstaat** gelden ook de vereischten van goede bedoeling, onder Gods genadewerking, en geschiktheid (vgl. Kerkel. Wetb. can. 538). De geschiktheid moet voor de verschillende kloosterlijke gemeenschappen verschillend beoordeeld worden; in het algemeen wordt niet die graad van deugd gevorderd, die voor het ontvangen der hoogere wijdingen noodzakelijk is.

Ofschoon het steeds raadzaam is een erkende roeping te volgen, is men daartoe niet onder zonde verplicht, omdat de roeping een uitnoodiging is, tenzij men redelijkerwijze zou moeten aannemen, dat men door de roeping niet te volgen zijn zaligheid in ernstig gevaar zou brengen. De vrijheid om den geestelijken of kloosterlijken staat te omhelzen wordt beschermd door de strafbepaling, vervat in can. 2325 van het Kerkel. Wetb. tegen ieder, die dwang zou uitoefenen. De ouders mogen zich niet verzetten tegen de r. hunner kinderen; wel mogen zij die met voorzichtigheid onderzoeken of beproeven. Hun taak is het door de Christelijke opvoeding, het bewaren van een echt Kath. sfeer in het gezin en door hun hoogachting voor den priesterlijken of religieuzen staat de werking van Gods genade in de zielen hunner kinderen te vergemakkelijken.

L i t.: J. Lahitton, De la vocation sacerdotale (1928); A. Mulders, La vocation au sacerdoce (1925); St. Alphonsus, Theol. Mor. (IV, 78; VI, 63-77). *P. Heymeijer.*

Roeping, Kath. Ned. maandbl., opgericht door dr. H. W. E. Moller (1922), tegenw. hoofdred. G. Knuvelder. R. brengt bijdragen op letterk., sociaal-econ. en staatk. terrein, alsook alg. cultureele beschouwingen.

Roer, toestel om een schip te sturen. Het bestaat uit een houten of ijzeren bord, dat draaibaar aan de achtersteven is bevestigd en zoodanig dat de verlengde as binnen boord kan worden bewogen. Oorspr. werden de schepen gestuurd door een „riem” achter en terzijde van het schip. Op oude afbeeldingen van schepen komt deze „stuurriem” meestal voor. Eerst in de 12e of 13e e. schijnt het vaste roer algemeen toegepast te zijn.

Roerdomp.

Bij een b a l a n s r o e r is de spil of koning niet aan het vooreinde, doch een weinig naar achter aangebracht, zoodat een gedeelte van het roeroppervlak voor de spil ligt. Hierdoor wordt de kracht, noodig om 't r. te bewegen, verminderd. *Bijvoet.*

Roer, → Dysenterie (van vogels).

Roer, rechterzijriv. van de Maas; ontspringt op het Hohe Venn, stroomt door den Eifel, langs Monschau, Gulik, Vlodrop, St. Odiliënberg en mondt bij Roermond in de Maas; 207 km lang.

Roerdomp (Botaurus stellaris), ook butoor en reidomp genoemd, vogel van de familie der reigers.

Lengte 63 cm. Hoofdkleur: mengeling van geel en bruin en donkerder stipjes; kruin zwart, keel wit met zwarten knevel. Onderzijde lichter; snavel en pooten groengeel. Goed voorbeeld van mimicry. Leeft in rietvelden en moerassen. Vrij zeldzame broedvogel. Des avonds weerklinkt zijn roep: een langgerekt „oemp-oemp" drie keer achter elkaar. Voedt zich met visschen en allerlei waterinsecten. De naam schijnt verkeerdelijk afgeleid te zijn van het Duitsch: Rohrdommel. *Bernink.*

Roerende feesten, naam soms gebruikt voor veranderlijke feesten. → Feesten.

Roerend goed, → Goed (1°). Voor de gesch. van het r e c h t, zie → Anevang; Intertiatio; Meubles n'ont pas de suite.

Roerfluit, orgelregister. → Orgel (sub D, 1°).

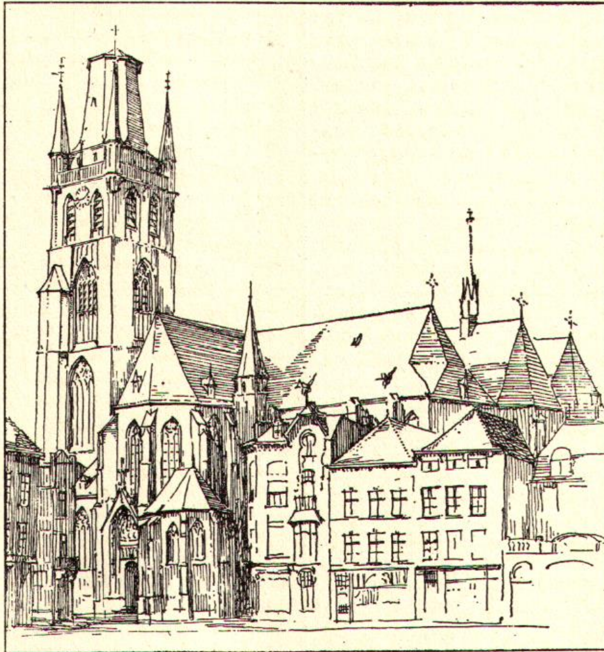
Roermond, 1° **stad** en gemeente in de Ned. prov. Limburg (XVI 448 C/D 4); bisschopszetel; cultureel en handelscentrum van Midden-Limburg; marktplaats, verkeersknooppunt; bezit tal van bezienswaardigheden. De gem. R. omvat de stad R. en de gehuchten Roer en De Weerd (ten W. van de Maas). Opp. 1 089 ha; 17 041 inw. (1 Jan. 1936), waarvan 95 % Kath., bijna 3 % Prot. en 0,04 % Israëliet.

Ligging. R. ligt op het voor overstroomingen beveiligde laagterras ten O. van de Maas en ten N. van de Roer (28 m + A.P.), aan een kruispunt van wegen (spoorwegen Maastricht—Nijmegen, M. Gladbach — Antwerpen en Roermond—Weert—Eindhoven); brug over de Maas. Aan zijn ligging en aan de graven van Gelder, die er in 1224 een abdij stichtten en R. tot hoofdstad van Opper-Gelder maakten, dankte R. zijn beteekenis als vesting en handelsstad (lid der Hanze). Ook bloeide er de lakenindustrie. Door staatkundige oorzaken gingen in de 18e e. handel- en industrie achteruit en in de laatste eeuw deelde R. niet in den algemeenen vooruitgang (1850: 7 200 inwoners, 1900: 12 500) en werd het de stad van een deftige burgerij en winkeliers. De Maaskanalisatie opent voor R. nieuw perspectief.

Plattegrond. De stad wordt omgeven door singels, die de plaats innemen der vestingwallen (geslecht 1e helft 19e e.). Uitbreiding heeft plaats gehad naar het Z.O. langs de Kapellerlaan en naar het Oosten (Roermondsche Veld). Een monumentale brug (uit 1771) leidt over de Roer naar de voorstad St. Jacob (ten Z. van de Roer). Langs de Maas liggen de Maasweiden (eigendom der gem.) met een nieuwe haven en industrieterreinen. De straten van R. snijden elkaar Oost—West Noord—Zuid en zijn (voor den tijd van aanleg) breed.

Beteekenis. Zetel van het bisdom R. Centrum van Limburg en hoofdplaats van Midden-Limburg; kantongerecht, arrondissementsrechtbank; kantoren van de Limb. Tramweg Mij. en van den Limb. Land- en Tuinbouwbond; de Coöperatieve Roermondsche Eiermijn (E.E.R.), de grootste van Europa (omzet 200 millioen eieren per jaar), de Zuidned. Zuivelbond (omzet 7,2 mill. kg boter in 1934) met koelhuis; groenten- en fruitveiling.

Hoofdmiddelen van bestaan zijn groot- en kleinhandel, naast opkomende industrie: chemische producten (verven, kleur- en reukstoffen), houtbewerking (meubels en emballage), meelbereiding, beton en kleiwaren, rijwielen, kunstnijverheid. In de omgeving land- en tuinbouw.

Roermond. St. Christoffelkerk.

Bezienswaardigheden zijn de Romaansche Munsterkerk (11e-12e e.; zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 385 in dl. VIII), de Gotische kathedraal of St. Christoffelkerk, de Ned. Hervormde kerk (oorspr. Minderbroederskerk), het groot-seminarie (oorspr. Kartuizerklooster), het Louisahuis (Godshuis; oorspronkelijk gouvernementsgebouw), het Paleis van Justitie (oorspr. bisschoppelijk paleis), het huis De Steenen Trappen (thans klooster), de Kapel in 't Zand met Kruiswegpark, de H. Hartkerk in het Roermondsche Veld, de Rattentoren (overblijfsel der vestingwerken), de Steenen of Maria-Theresiabrug over de Roer, het Henri Luyten - Dr. Cuypersmuseum.

Verzorging der bevolking. De gem. telt 3 parochies: St. Christoffel, H. Hart (Roermondsche Veld) en de voorstad St. Jacob, en 2 rectoraten: Munsterkerk en O. L. Vrouw in 't Zand. R. heeft een Ned. Herv. en een Geref. kerk en een synagoge. Kloosters: Redemptoristen (in 't Zand), Arme Broeders van den H. Franciscus, Ursulinen, Zusters van het Arme Kind Jesus, Kleine Zusters van den H. Jozef (Ziekenhuis). Onderwijs: seminarie van het bisdom R.; R.K. Leergangen voor M.O.; Biss. College met gymnasium, H.B.S. met afdeeling A en B voor jongens; R.K. H.B.S. voor meisjes; Rijks H.B.S.; biss. kweekschool voor onderwijzers, landbouwschool, tuinbouwwintercursus, huishoud- en industrieschool en 25 scholen voor L.O. en U.L.O. Kunsten: beoefening van de beeldhouw- en schilderkunst en muziek (Kon. Zangvereeniging Roermonds Mannenkoor).

L i t.: Gedenkboek, ter gelegenheid van 700-j. bestaan der stad R. (1932); Limburg (1935). *Jongen.*

Geschiedenis. Oorspr. een bezitting van het stift

St. Odiliënberg, wordt R. in 1213 het voornaamste dorp van den graaf van Gelder genoemd. Zijn beteekenis neemt zeer toe door de stichting der Munsterabdij in 1218, waardoor het de kern van Opper-Gelder wordt. In 1232 kreeg R. stadsprivilege. In de 15e e. was R. Hanzestad. De stad leed veel tijdens de Geldersche opvolgingsoorlogen. In 1543 werd Karel V hertog van Gelre. De Tachtigjarige oorlog is feitelijk bij R. begonnen, dat reeds op 21 April 1568 belegerd werd door een vooruitgetrokken legerbende, die naderhand bij Dalhem door de Spanjaarden werd verslagen. R. werd door het Spaansch garnizoen hevig gekweld. In 1572 is de stad in handen gevallen van Willem den Zwijger (zie onder, sub Martelaren van R.). Van 1632 (Maasveldtocht) tot 1637 was R. bezet door de Staatschen en het bleef bij den vrede van Munster Spaansch. Tijdens den Spaanschen Successie-oorlog was R. van 1702-'15 door de Republiek bezet en bij den vrede van Utrecht werd het Oostenrijksch. Aan de Brabantsche Revolutie tegen Jozef II heeft ook R. deel genomen. R. was van 1794-1814 ingelijfd bij Frankrijk, behoorde na den val van Napoleon tot het gouvernement Nederrijn der verbonden mogendheden en werd na het Weener congres aan Willem I toegewezen. Bij de Belg. revolutie koos het de zijde van den opstand en het werd in 1839 onder hevig protest bij Nederland gevoegd.

In de dagen der Contra-Reformatie is R. 'n belangrijk centrum geweest, en bezat 't o.a. een Jezuïetencollege.

L i t. : Gedenkboek van R. als stad (1932). Vsch. art. in de Publ. d. Limbourg. *Thewissen.*

Martelaren van Roermond. Dit zijn 23 geestelijken, onder wie 12 Kartuizers, die onder vreeselijke kwellingen gedood werden door de soldaten van Willem den Zwijger, toen deze op 24 Juli 1572 R. stormenderhand had veroverd. De schuldvraag is nooit volledig ten gunste van Oranje beantwoord. De prins heeft niets gedaan tot hun bescherming of ter bestraffing der moordenaars. Zijn gezag over de huurtroepen was echter zeer gering op dat oogenblik.

L i t. : Habets, Geschiedenis van het bisdom R. (II 1875-heden, 67). *Thewissen.*

2° Bisdom. Bij de oprichting van nieuwe bisdommen in 1559 door Philips II werd R. zetelstad van het gelijknamige bisdom, suffragaan van Mechelen. Het bisdom omvatte: het Overkwartier van R., het ambt van Kesssel, het kwartier van Nijmegen, het land van Cuyk, het graafschap Horn en het land van Valkenburg, een verbrokkeld en klein gebied, geïsoleerd zelfs van de zetelplaats en later gedeeltelijk in handen der Prot. Hollandsche Republiek. Van 1559 tot 1801 zetelden er 14 bisschoppen. De eerste was Lindanus. Soms bleef de zetel onbezet, daar de inkomsten van het bisdom te gering waren. Sedert 1661 was de St. Christoffelkerk kathedraal. Daarvóór was het de kerk van den H. Geest, waarheen het kapittel van St. Odiliënberg verplaatst was. Het bisdom verdween in 1794 bij de komst der Franschen. In 1824 werd tevergeefs bij koning Willem I aangedrongen op herstel van het bisdom. In 1840 werd de prov. Limburg een apost. vicariaat onder bestuur van den deken van Roermond, mgr. Paredis. In 1853 werd het bisdom Roermond opgericht, zich uitstrekkend over de Ned. prov. Limburg.

L i t. : Habets, Gesch. van het bisdom R. (4 dln. 1875-heden). *Thewissen.*

Roertrommel, → Trommel.

Roes, → Alcohol (sub Alcohol-psychosen, 1a en 1b). Ook het bewusteloos raken door andere verdoovingsmiddelen noemt men roes.

Roesbrugge-Haringe, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N.W. van Poperinge, aan den IJzer. Opp. 1 195 ha; ca. 1 700 inw. (Kath.). Kleistreek; landbouw.

L i t. : Rubbrecht, Geschiedboek der gem. R.-H. van 1800 tot 1907.

Roeselare, stad in de prov. West-Vlaanderen aan den Mandel (gekanaliseerd). Opp. 2 313 ha; ca. 29 300 inw. (Kath.). Klein-seminarie; retraitehuis der Redemptoristen; scholasticaat en juvenaat der Broeders van de Christelijke Scholen; vrije middelbare land- en tuinbouwschool; hospitaal, kliniek en godshuis. Weefnijverheid: jute, katoen en vooral vlas; bleekerijen, appreteeren en verven van weefsels. Constructie-werkplaatsen, bouwnijverheid en houtbewerking. R. is een centrum van tuinbouw en een voorname cichoreimarkt. *Hennus.*

G e s c h i e d e n i s. R. behoorde tot den pagus Mempiscus, tot het ambacht van Ieperen, en was eigendom in de 8e eeuw, zoo niet reeds vroeger, van de St. Pietersabdij van Elnon (St. Amand). Bij den aanvang der 13e e. was R. in leekenhanden, en kwam weldra den graaf van Vlaanderen toe, die er een stad van maakte. Wolweverij en vooral linnennijverheid in de 14e e. Als leen kwam R. in de 15e e. aan de fam. van Eechaute, in de 17e aan de Montmorency's. *Prims.*

Roesengo, plaats van Roeanda-Oeroendi (Oeroendi); missiepost der Witte Paters met lagere scholen en maatschappelijke werken.

Roeser, g e m e e n t e in het Z. van het groothertogdom Luxemburg; opp. 2 380 ha, 1 650 inw.; landbouw, veeteelt. Het D a l v a n R. is een breede vlakte langs de Alzette in de omgeving van Roeser.

Roesig (Fr.: Rachecourt), gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVI 736 D4); hoogte 274 m, ca. 750 inw. (Kath.); opp. 863 ha, zand- en rotsgrond.

Roeskaja Mysl (Russ., = Russische gedachte), Russ. literair en politiek tijdschrift, door de liberale Intelligentsia van 1880-1918 te Moskou uitgegeven, verschijnt thans te Belgrado.

Roeskaja Prawda (Russ., = Russische waarheid), uit de 12e en 13e e. dateerende, door geestelijken samengestelde codificatie van rechtsuitspraken van Russ. vorsten, welke rechtskracht bezat.

Roeske, F r e d e r i k J a n, koordirigent en componist. * 27 Oct. 1868 te Amsterdam. Leerling van F. Coenen, Viotta en Zweers. Verwierf groote bekendheid als dirigent van de Kon. liedertafel „Apollo" en componeerde vele mannen- en gemengde koren.

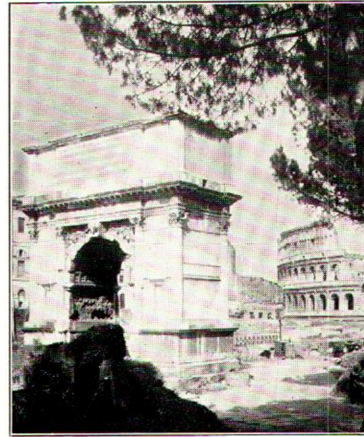
Roeskoje Slowo (Russ., = Russisch woord), letterkundig Russ. tijdschrift in de 19e eeuw, waarin Pisarew en Rozanow belangrijke bijdragen schreven; later Moskousch dagblad van liberale richting, zeer veel gelezen in Rusland in het begin van de 20e eeuw; hield in 1917 op te verschijnen. *v. Son.*

Roesler, C a r l F r i e d r i c h H e r m a n n, economist. * 18 Dec. 1834 te Lauf (Mittelfranken), † 2 Dec. 1894 te Bozen. Van 1862-'78 prof. te Rostock in de staatswetenschappen. In 1878 ging hij tot het Katholicisme over. Van 1879-'93 was hij werkzaam in Japan aan de reorganisatie van het Jap. staatswezen naar Europ. model. Hij was een scherp tegenstander van Adam Smith, wien hij gebrek aan ethisch, organisch en historisch inzicht in de sociale verhoudingen verweet. De hoogste sociale beginselen zijn onveranderlijk wegens hun betrekking tot God, den Oppersten Wetgever.

V o o r n. w e r k e n : Über die Grundlehren der von

ROME I

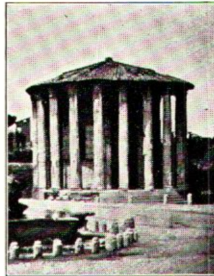

1

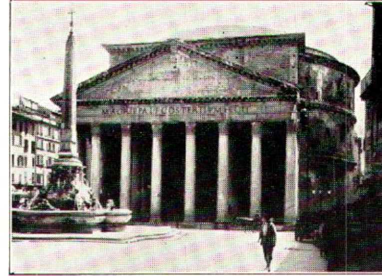

2

3

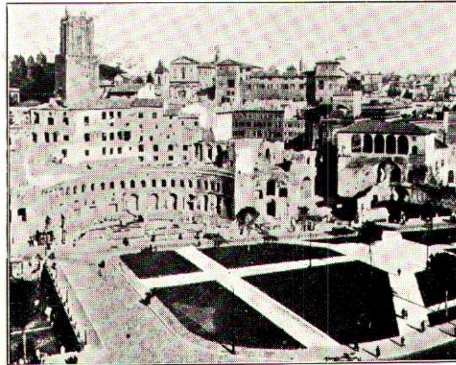

4

5

7

8

10

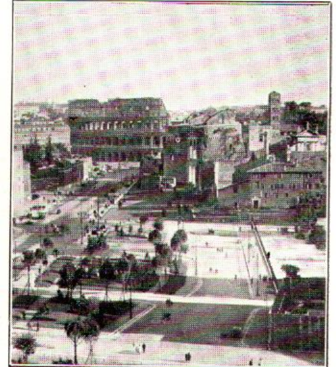
1. Gezicht op het Forum Romanum vanaf S. Francesca Romana. 2. Titusboog, met rechts: het Colosseum. 3. Forum Romanum; v. l. n. r.: tempel van Vespasianus, S.S. Martina e Luca, boog van Septimius Severus, tempel van Saturnus. 4. Forum Romanum; v. l. n. r.: tempel van Romulus (zoon van Maxentius), basiliek van Maxentius, S. Francesca Romana (geheel rechts). 5. Boog van Constantijn, met rechts: het Colosseum. 6. Tempel van Fortuna (Vesta). 7. Pantheon. 8. S.S. Trinità de'Monti. 9. De markthallen van Trajanus met daarachter de Torre delle Milizie; rechts de loggia van het voorm. klooster der Maltezerridders. 10. Senatorenpaleis op het Capitool, met links: museum van het Capitool.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1. Gezicht op het Victor Emmanuel-monument, over het Forum Trajanum met de Trajanus-zuil. 2. Gezicht op het Palazzo Venezia vanaf het V. Emmanuel-monument. 3. Via dell' Impero vanat het Colosseum gezien. 4. Foro Italico; v. l. n. r.: S. Maria di Loreto, S. Nome di Maria, Trajanuszuil, Torre delle Milizie. 5. Via dell' Impero vanaf het V. Emmanuel-monument gezien. 6. Quirinaal. 7. Gezicht op Monte Capitolino vanaf S. Sabina. 8. Piazza del Popolo, gezien vanaf Monte Pincio. 9. Piazza del Popolo met Monte Pincio; links S. Maria del Popolo.

Ad. Smith begründeten Volkswirtschaftstheorie (1868); Lehrb. des soz. Verwaltungsrechts (2 dln. 1872); Vorlesungen über Volkswirtschaft (1878). — L i t.: Pesch, Lehrb. d. Nationalökonomie (I); Staatslexikon. *Borret.*

Roest (van ijzer) is, scheikundig gesproken, waterhoudend ferri-oxyde, hetwelk ook nog koolzuur, sulfaat, chloor kan bevatten. De snelheid, waarmede ijzer roest, hangt, behalve van de samenstelling van dit ijzer, sterk af van de temperatuur, den toestand van de atmosfeer, den bewegings- of rusttoestand van het ijzer en waarschijnlijk ook nog van een aantal onbekende factoren; want hoewel er juist de laatste jaren veel onderzoekingen op het stuk van r. verricht zijn, valt er nog veel op te helderen. Het volgende schijnt inmiddels vast te staan: r. wordt vooral veroorzaakt door kleine druppeltjes water, in het bijzonder wanneer deze dauw telkens opnieuw neerslaat; het roesten begint in fijne scheurtjes van het oppervlak en breidt zich dan verder uit. R. wordt bevorderd door in het water opgeloste stoffen, vooral wanneer deze van zuur karakter zijn, en door bepaalde vaste stofjes, zooals kool, op het oppervlak. Deze punten verklaren voor een groot deel de waarnemingen, die men gedaan heeft omtrent vlugger en langzamer roestend ijzer. Het roest langzaam in woonkamers, waar gestookt wordt (droge atmosfeer, weinig verandering in temp. en relatieve vochtigheid); in industrie-streken, waar de lucht veel roet en zwaveligzuur bevat, sneller dan in landelijke omgeving. *Zernike.*

Roest (plantenziektenkunde), een verzamelnaam voor talrijke, vrij eenvormige plantenziekten, veroorzaakt door de roestzwammen (Uredinaceae). Het mycelium van de roestzwam, dat tusschen de plantencellen leeft, vormt gedurende den zomer roestkleurige (gele, oranje, roode) sporenhoopjes op de bladeren. Hieruit ontwikkelen zich de zomersporen, die op hun beurt weer sporenhoopjes vormen, enz. Aan het eind van de groeiperiode van de waardplant vormen zich de tweecellige wintersporen, die dienen om de zwam den winter door te helpen en de geslachtelijke voortplanting in te leiden. Deze kan vrij ingewikkeld zijn. Sommige roestsoorten behoeven hiervoor een tusschenwaardplant (verhuizende r.), bij andere geschiedt de overwintering en de geslachtelijke voortplanting op dezelfde plant (eenhuizige r.). De r. zijn zeer gespecialiseerd, er bestaan bepaalde biologische rassen, die slechts bepaalde planten uit hetzelfde gewas aantasten. Vooral aan de granen kunnen de r. groote schade aanrichten. Men onderscheidt: op de rogge en tarwe de gele, bruine en zwarte r.; op de haver de kroon- en zwarte r.; op de gerst de gele, dwerg- en zwarte r. Dit zijn alle Puccinia-soorten. Ook bieten kunnen ernstig door r. (Uromyces) worden aangetast. Bestrijding is niet bekend. Ook op de peer komt vrij veel r. voor (roodachtige plekjes op de bladeren). *v. Schendel.*

L i t.: L. R. Sorauer, Handb. der Pflanzenkrankheiten.

Roestmos (Frullania), een levermossengeslacht; komt met 300 soorten over de geheele aarde voor. F. dilatata komt in onze streken op boomstammen voor. In de urnvormige blaadjes aan de onderzijde leven raderdiertjes.

Roestsjoek (Bulgaarsch: Russe), Donauhaven in Bulgarije (III 672 G3); ca. 51 000 inwoners (1934). Graanuitvoer. Spoorlijnen naar Varna en Trnovo. Zetel van den Roomsch Katholieken bisschop van Nicopoli.

Roestvrij staal, chroom-nikkelstaal (13-14 % chroom en een weinig nikkel), dat door een speciale warmtebehandeling volkomen roestvrij is.

Roestzwammen, → Roest.

Roet, de zwarte stof, die zich bij onvolledige verbranding vormt, bestaat uit fijn verdeelde koolstof, gemengd met andere stoffen, die al naar de gebruikte brandstof verschillen. Bij hout en kolen zijn deze van teerachtigen, bij petroleum en oliën van vetachtigen aard (lampzwart). Gewoonlijk als ongewenscht product beschouwd, wordt r. niettemin op industrieele schaal bereid als grondstof voor zwarte verf, drukinkt, Oost-Indischen inkt. In China dateert deze industrie reeds van 2600 v. Chr. en de uit dit land komende inkt is nog steeds ongeëvenaard. Sedert een tiental jaren wordt ook veel r. gebruikt in de rubberindustrie als vulmiddel. Ter verkrijging van dit r. laat men gas (vooral aardgas) met lichtende vlam verbranden tegen een roteerenden, van binnen met water gekoelden cylinder (gas- of vlammenroet). *Zernike.*

Roetdauw, een plantenziekte, is de bedekking van bladeren, vruchten en twijgen met het zwarte mycelium van de saprophytische roetdauwzwammen (Capnodiumsoorten etc.). De zwarte myceliumlaag houdt licht en lucht tegen en bemoeilijkt dus de assimilatie. R. volgt meestal na → honigdauw.

L i t.: M. v. d. Broek en P. J. Schenk, Ziekten en beschadigingen der Tuinbouwgewassen (1a).

Roeteng, hoofdstatie der geheele Manggarai op Flores. Gesticht in 1921, op de hoogvlakte van Roeteng, 1 200 m boven zee, toegewijd aan den H. Joseph. Het gebied telt nu (1937) al meer dan 50 000 Kath., waarvan ca. 15 000 in de naaste omgeving van R. wonen. Door de hooge ligging kunnen de nachten koud zijn, de temp. kan er dalen tot bij het nulpunt, maar het klimaat is er niet guur, zooals in Badjawa, omdat de vlakte is ingesloten door hooge bergketenen. R. is tevens bestuursplaats zoowel van het Europ. als van het Inl. bestuur. Ook de Protestanten hebben er een klein kerkje gebouwd, vnl. voor de uitheemschen, daar er geen Manggaraiers zijn, die tot het Protestantisme zijn overgegaan. *v. d. Windt.*

Roethe, Gustav, Duitsch Germanist van de philologisch-historische richting. * 5 Mei 1859 te Graudenz, † 17 Sept. 1926 te Gastein, als hoogleeraar te Berlijn.

V o o r n. w e r k e n: Reinmar von Zweter (1889); Nibelungias und Waltharius (1909); Die Entstehung des Urfaust (1920); Deutsche Reden (1927).

Roethenen, de in de → Boekowina, → Karpato-Rusland en Oost-Galicië (→ Galicië, 2°) wonende Oekrainiërs (→ Oekraïne). Hun geschiedenis vormt een deel der Oekrainsche geschiedenis.

Voor de **Roetheensche liturgie,** zie → Byzantijnsche liturgie.

Roetteken, Hubert, Duitsch Germanist, gespecialiseerd in de letterkundige aesthetica en in de moderne literatuurgeschiedenis. * 8 Juni 1860 te Grünfelde. Hoogleeraar te Würzburg.

V o o r n. w e r k e n: Poetik I (1902); voortgezet in Euphorion (1923 vlg.); H. von Kleist (1907).

Roetvoorn, → Ruisvoorn.

Roeulx, stadje ongeveer in het centrum van de prov. Henegouwen (XII 176 D 3-4); opp. 1 058 ha, ca. 2 900 inw. (vnl. Kath.); landbouw, steenkoolmijnen in de omgeving; merkwaardig kasteel der prinsel. familie de → Croy; weinig overblijfselen van de vroegere abdij. R. was een belangrijke heerlijkheid, die veel te lijden had in den loop der tijden; park en rijk versierd kasteel zijn toegankelijk voor het publiek.

Roevere, A n t h o n i s d e, → Roovere.

Roewah, Javaansche verbastering van het Arab. woord arwâh, zielen, op Java naam van de achtste maand van het Mohamm. jaar, elders sja'ban geheeten, en aldaar in het kader der inheemsche vooroudervereering de maand geworden, waarin men de graven der overleden familieleden verzorgt en te hunner eer offers brengt. *Berg.*

Roewenzori (R o e n s o r o), een met sneeuw en ijs bedekt hooggebergteland tusschen het Edward- en Albertmeer, in Afrika, onder den evenaar gelegen (XV 512 G2); reikt tot 5 120 m hoogte. De R. bestaat uit archaeïsche en eruptieve gesteenten; jong-vulkanische gesteenten komen weinig voor. Beneden de alpine zone met weinig plantengroei liggen zware wouden. De hoofdtop werd in 1906 door prins Ludwig Amadeus van Savoye bestegen. *v. Velthoven.*

L i t. : Freiberg, Das Ruwenzorigebirge (1929).

Roey, J o z e f E r n e s t V a n, kardinaal-aartsbisschop. * 13 Januari 1874 te Vorsselaar. In 1903 doctor en magister in de godgeleerdheid te Leuven; 1926 aartsbisschop van Mechelen; 20 Juni 1927 kardinaal.

Kardinaal van Roey.

Roffel (m u z i e k), soort tremolo op trommen en pauken.

Rog, → Roggen. Voor f o s s i e l e r., zie → Haaien.

Rogationes is de officieele naam voor → Kruisdagen.

Rogatisten, afgescheiden groep van → Donatisten. → Rogatus. Stonden tegenover de meer fanatieke Claudianisten.

Rogatus, Donatistisch bisschop van Kartenna, stichtte ca. 370 een eigen partij, die meer gematigd was dan de overige Donatisten en speciaal het optreden der → Circumcellionen afkeurde.

Rogel, Bijbelsche naam van een bron, ten Z.O. van Jerusalem gelegen, daar waar het Hinnomdal in het Cedrondal uitkomt, nu de Jobs- of Nehemiasbron (Bir Ejjoeb). Behalve als grensplaats (Jos.15.7; 18.16) wordt zij genoemd in de geschiedenis van den opstand van Absalom tegen David (2 Reg.17.17), en in die van Adonias' mislukten staatsgreep (1 Reg.1.9).

Roger I, graaf van S i c i l i ë. † 22 Juni 1101 te Mileto (Calabrië). R. was de jongste der 12 zonen van graaf Tancred van Hauteville. Toen zijn broer → Robert Guiscard in 1059 hertog was geworden, begon R. den strijd tegen de onderling zeer verdeelde Arabieren op Sicilië. Dank zij den steun van de vloot der stad Pisa werden de Arabieren in 1063 verslagen. Ook Robert steunde zijn broer; de paus zegende de onderneming en zond een gewijd vaandel. In 1072 volgde de verovering van Palermo. R. noemde zich nu graaf van Sicilië en voltooide 1090 de verovering van het eil. *Slootmans.*

Roger Bacon, → Bacon (3°).

Roger van Marston, Franciscaan, Scholastiek wijsgeer en godgeleerde. † Na 1298. Aanhanger van het → Augustinisme, in de kennisleer door Alfarabi en Avicenna beïnvloed.

L i t. : F. Sassen, Patristische en Middeleeuwsche Wijsb. (²1932).

Roger, 1° (ook: Rogerius) A b r a h a m, Calv. zendeling. † 1649 te Gouda. R. was 1632-'42 zendeling der Ned. Hervormde Kerk te Paliacatta (thans Poelikat), ten N. van Madras. Zijn „Open-Deure tot het Verborgen Heydendom" (Amsterdam 1651; Duitsche vert., Neurenberg 1663; Fr. vert., Amsterdam 1670), behelzende een overzicht van de godsdiensttoestanden in de eerste helft der 17e e. op de Oostkust van Zuid-Indië, is van blijvend belang als kenbron van het Zuid-Indische Hindoeïsme, en bevat daarenboven, in een aanhangsel, de vert. van gedeelten van het werk van den Sanskrit dichter → Bhartrihari. *Scharpé.*

L i t. : De open-deure tot het verborgen heydendom, door Abraham Rogerius, uitg. d. W. Caland (Werken uitg. door de Linschotenvereeniging, 10, 1915).

2° E s t i e n n e, beroemd muziekdrukker en uitgever. * 1665 te Caen, † 7 Juli 1722 te Amsterdam, waar hij zich in 1697 als refugié vestigde. Hij gaf o.m. composities van Lully, Scarlatti en Vivaldi uit en den beroemden Dictionnaire de Musique van Brossard. Na 1722 zette zijn schoonzoon Mich. Charles le Cène het bedrijf voort tot diens dood in 1743.

L i t. : J. W. Enschedé, Quelques notes sur E. R. ; Cl. Veerman, E. R. (in : De Muziek, VI, 337). *Koole.*

Roger Ducasse, componist. * 18 April 1873 te Bordeaux. Leerling van Fauré. Gloedvol lyricus.

V o o r n. w e r k e n : strijkkwartet ; pianokwartet ; variaties voor harp en ork. ; het Mimodrama Orphée (1914) ; de opera comique Cantegrill ; symphonisch gedicht Au jardin de Marguérite. — L i t. : autobiogr. in : Bruyr, L'écran des musiciens (1930) ; L. Ceillier, R.-D. (1920) ; A. Coeuroy, La musique fr. moderne (1922).

Roger Ducos, L o u i s, Fr. politicus. * 25 Juli 1747 te Dax, † 16 Maart 1816 te Ulm. In 1789 koos R. dadelijk partij voor de Revolutie; later sloot hij zich bij de Girondijnen aan. Hij als eerste stelde in de Conventie scheiding van Kerk en Staat voor en stemde er voor den dood van Lodewijk XVI. In 1799 lid van het Directoire; hielp Napoleon bij zijn staatsgreep en werd toen voorloopig 2e consul; in 1800 vicepresident van den Senaat. In 1814 stemde hij voor Napoleon's afzetting, maar werd in 1815 toch als régicide door de Bourbons verbannen. *V. Claassen.*

Rogers, S a m u e l, Eng. dichter. * 30 Juli 1763 te Newington Green (thans deel van Londen), † 18 Dec. 1855 te Londen. Zoon van een bankier. Volgde zijn vader op. In zijn later leven was hij de Maecenas van vele kunstenaars. Hij had een fijnen literairen smaak, maar geen originaliteit. In zijn gedicht Italy (1822) imiteerde hij Byron, en in Pleasures of Memory (1792) de vormen van de 18e-eeuwsche didactische dichters.

A n d e r e w e r k e n : Columbus (1810) ; Jacqueline (1814) ; Human Life (1819). *Beek.*

Rogge (Secale), een plantengeslacht van de fam. der grassen; komt slechts in twee soorten voor: de echte rogge (S. cereale; zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 160 in dl. XII) en de steppenrogge (S. silvestre). Deze laatste soort komt in de steppen van Z.O. Europa en Azië voor; de as van de bloeiwijze is behaard en breekt gemakkelijk, zoodat de naam S. fragile beter van toepassing is; de naam silvestre (= in het bosch voorkomend) is geheel verkeerd. S. cereale var. eucereale omvat de cultuurvormen. *Bouman.*

Gebruik. Hoewel r. ook als veevoer wordt toegepast,

is het belangrijkste gebruik dat voor de broodbereiding (→ Brood). Als maalproducten van rogge, die tot brood kunnen worden verwerkt, kunnen naast de gebroken (geschrote) r., het roggemeel en de roggebloem worden vermeld. Roggemeel wordt door vermaling van de geheele korrel, zonder afscheiding van de zemelen, verkregen. Roggebloem is door afzeven (afbuilen) van de zemelen bereid en is dus uit de meelachtige kern van de korrels afkomstig. In den regel is echter het → maaldiagram bij de roggebloemfabricatie veel eenvoudiger dan bij het maken van tarwebloem (→ Meelfabricatie); zoo laat men veelal de bewerking van het poetsen (→ Poetsmachine) weg.

Behalve voor de broodbereiding dienen roggebloem en roggemeel ook als grondstof voor de fabricatie van ontbijt- en honigkoek en van plakmeel voor behangers.

Baktechnisch bestaat het groote verschil tusschen de maalproducten uit tarwe en die uit de r., dat de laatstgenoemde geen kleefstof (→ gluten) bevatten, hetgeen bij de broodbereiding in een geringeren samenhang van het deeg en een minder losse structuur van het brood tot uiting komt. *G. v. d. Lee.*

L i t. : M. P. Neumann, Brotgetreide und Brot (1929).

Cultuur. In Nederland werd in 1936 ruim 61% van het bouwland met graan beteeld. Hiervan nam de gerst 7,7% in beslag, de haver 22,8%, de tarwe 27,3% en de rogge 42,3%. Deze sterke uitbreiding dankt de r., naast haar geschiktheid voor allerlei doeleinden (bereiding van brood, koek, spiritus; als veevoeder; het stroo voor karton- en stroohulzenfabricage en als dekstroo enz.), vooral aan de geringe eischen, die zij aan bodem en klimaat stelt. R. is daardoor hét graangewas voor de lichtere gronden: löss- en leemhoudende zandgronden, dalgronden en zelfs, doordat zij vrij goed bestand is tegen droogte, voor de armere zandgronden. Zij is zeer wintervast en vindt daardoor een groote verbreiding in het koudere deel van de gematigde luchtstreek. Natte, slecht ontwaterde gronden zijn niet geschikt; aanhoudende regen en vooral nachtvorst tijdens den bloei benadeelen de vruchtzetting ten zeerste. R. stelt geen hooge eischen aan de vruchtopvolging, r. na r. (zgn. „eeuwige roggebouw”) komt voor. Doordat zij betrekkelijk vroeg het veld ruimt, is r. zeer geschikt als dekvrucht voor ingezaaide klaver, serradella en stoppelwortels, terwijl na r. nog voldoende tijd blijft voor den verbouw van een groenvoeder- of groenbemestingsgewas. T.a.v. de bemesting stelt zij slechts matige eischen. De grondbewerking voor r. moet tijdig gebeuren, aangezien het gewas een goed bezakten grond vraagt. Ondiep zaaien verdient aanbeveling. De zaaitijd ligt van half Oct. tot half Nov. R. wordt nog veel breedwerpig gezaaid, rijenzaai is met het oog op de bestrijding van onkruid, o.a. korenbloem, zeer gewenscht. Het meest verbouwde roggeras is de Petkuser winterrogge, in 1881 door F. von Lochow te Petkus uit een kruising verkregen. Daarnaast worden nog verbouwd de Zeeuwsche r., de Koningsrogge, de Carstensrogge, de von Lochow's kortstroo-rogge, de zgn. reupvrije Ottersumsche r., enz. Het maaien van de r. met haar betrekkelijk lang stroo levert voor den zelfbinder, vooral bij legering, nogal moeilijkheden op. Zomerrogge en dan meest de Petkuser zomerrogge, wordt weinig verbouwd en meest na mislukte winterrogge.

R. heeft te lijden van: opvriezen (dus rollen in het voorjaar), slakkenvreterij, kiemschimmels, de larve van de halmwesp, de Hessische mug, den graanloopkever, de smalle graanvlieg, thrips, moederkoren, roest, stengelbrand, voetziekten en vooral van het stengelaaltje, dat de zgn. reup of stock veroorzaakt.

Groene r. (snijrogge) wordt in het voorjaar als veevoeder en groenbemesting gebruikt en kan als zoodanig het optreden van aardappelschurft iets tegengaan. Meer dan 90% van den roggewereldoogst levert Europa. In tegenstelling met bijv. tarwe is er slechts een geringe wereldhandel in r.; het gewas wordt meest verbruikt in de landen, waar het groeit.

Voor geschiedenis, verbreiding en botanische kenmerken, zie → Graan; → Kruiprogge.

L i t. : J. Z. ten Rodengate Marissen, Bijz. Plantenteelt (I [3]1922); J. Becker-Dillingen, Handbuch des Getreidebaus (1927). *Dewez.*

Rogge, C o r n e l i u s, Ned. historicus. * 1762 te Amsterdam, † 29 Aug. 1806 te Leiden. Hij werd Remonstrantsch predikant te Noordwijk in 1787, te Berkel in 1790 en was het te Leiden van 1794 tot zijn dood.

W e r k e n : o.a. Tafereel v. d. gesch. der jongste omwenteling in de Ver. Nederlanden (1796); Gesch. der staatsregeling voor het Bataafsche volk (1799). — L i t. : H. Brugmans, in : Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VIII).

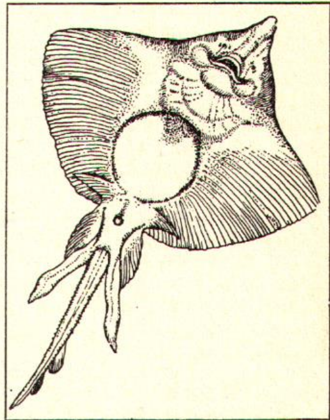
Roggebloem, Roggebrood, → Rogge.

Roggehaan (f o l k l o r e) is een spookdier. → Haan.

Roggel, gem. in de Ned. prov. Limburg, 10 km ten N.W. van Roermond (XVI 448 C3); opp. 2 296 ha, meest humusrijke zandgrond; ca. 2 100 inw. (Kath.). Landbouw en veeteelt. Meubelfabriek. R. maakte deel uit van de schepenbank Heijthuizen in het land van Horn tot 1679, toen het tot heerlijkheid verheven werd met een afzonderlijke schepenbank. *Jongen.*

Roggemeel, → Rogge.

Roggen (Batoidea) vormen een orde van de onderklasse der kraakbeenvisschen. De groote borstvinnen omzoomen den geheelen kop en romp, waardoor deze deelen de gedaante van een groote schijf verkrijgen. De oogen en daarachter de ruime ademgaten liggen op de bovenzijde, de vijf paar vrije kieuwspleten en de mond aan de onderzijde van den kop. De aarsvin ontbreekt, de rugvinnen zitten op den staart. Bij de fam. der roggen (Rajidae) is het lichaam ruitvormig met een even langen staart; de buikvinnen zijn elk in twee lappen verdeeld. Aan de Ned. kusten komen vier soorten voor. De g e w o n e of s t e k e l r o g (Raja clavata L.), 1,5 m lang en 1 m breed, heeft op de boven- en onderzijde harde doorntjes; de bovenzijde is olijfgroen. De g l a d d e r. (R. asterias L.) gelijkt op den gewonen r., maar de onderzijde is glad; de bovenzijde is geel- of roodgrijs-bruin. De s p i e g e l r o g (R. miraletus L.) is zeldzaam, heeft twee groote blauwe vlekken op de geelbruine bovenzijde. De v l e e t (R. batis L.) heeft een puntig verlengden snuit. Verder behooren tot de orde der r.: de → zaagvisch, de → sidderrog en de → pijl-staartrog. Voor de f o s s i e l e r., zie → Haaien. *Keer.*

Roggen. Vleet (onderkant).

Roggeveen, J a c o b, Ned. zeevaarder. * Jan. 1659 te Middelburg, † Febr. 1729 aldaar. In 1706 door de O.I.C. benoemd tot raad van Justitie te Batavia; in 1714 in Ned. terug, wist hij de W.I.C. te bewegen een onder zijn leiding staande expeditie uit te rusten naar de onbekende landen in de Stille Zuidzee. 1 Aug. 1721 vertrokken onder R.'s opperbevel drie schepen; ontdekt werden het Paascheiland, eenige van de Toeamotoe-eilanden en de Samoa-groep. In Ned.-Indië aangekomen werden de twee nog overgebleven schepen met de lading in beslag genomen en de bemanning naar het vaderland gestuurd; later betaalde de O. I. C. een schadeloosstelling en de gages van de bemanning. *de Visser.*

W e r k e n : Reis van Mr. Jac. R. (nr. IV van de Werken der Linschoten-vereen., uitg. F. E. Mulert). — L i t. : Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, m. uitgebr. bibliogr.).

Roghman, R o e l a n d, landschapschilder en graveur. * Ca. 1620, † 1686 te Amsterdam. Hij was in Italië, waar hij invloed van Salv. Rosa onderging. Zijn landschappen zijn romantisch met sterke schaduwpartijen. Hij was bevriend met Rembrandt.

L i t. : R. Grosse, Die holl. Landsch. kunst (1925).

Rogier, C h a r l e s, Belg. vrijzinnig staatsman. * 12 Aug. 1800 te St. Quentin (Fr.), † 27 Mei 1885 te Brussel. Studeerde te Luik, waar hij zich als advocaat vestigde; bestreed heftig in de pers de Ned. regeering, nam in 1830 deel aan de straatgevechten te Brussel, werd lid van het Voorloopig Bewind en min. van Binnenl. Zaken, wat hij afwisselde met het gouverneurschap over de prov. Antwerpen. Bij het ontstaan der liberale oppositie tegen het Unionisme, was hij in het parlement de meest gezaghebbende woordvoerder der oppositie. Gedurende de doctrinaire periode was hij herhaaldelijk min. van Binnenl. Zaken; hij had een groot aandeel aan de innerlijke organisatie van België en is aldus verantwoordelijk voor de eentalige Fransche inrichting van het land. Als min. van Buitenl. Zaken 1861-'68 wist hij de econ. zelfstandigheid van het land o.m. tegen Italië te handhaven. *Uytterhoeven.*

Rogmans, J o h a n, tenorzanger. * 23 Oct. 1852 te Haarlem, † 17 Oct. 1911 te Amsterdam. Studeerde bij Messchaert. Vooral als oratoriumzanger stond hij in hoog aanzien.

Rognée, gem. in de prov. Namen (XVII 240 A3), ten N.W. van Walcourt, ca. 300 inw. (Kath.); opp. 586 ha; landbouw; steengroeven.

Rohde, E r w i n, philoloog, kenner van de Grieksche Oudheid, verdediger van Nietzsche's opvattingen. * 5 Oct. 1845 te Hamburg, † 11 Jan. 1898 te Heidelberg.

H o o f d w e r k : Psyche (2 dln. 1890-'94, [10]1925), waarin hij Tylor's leer over het animisme op de Gr. godsdienstgesch. toepaste.

Rohlfs, G e r h a r d, Duitsch Afrika-reiziger. * 16 April 1831 te Vegesack, † 2 Juni 1896 te Rüngsdorf bij Godesberg. In 1850 nam hij dienst tegen Denemarken, in 1852 in het Oostenr. leger en 1855-'61 in het Fr. vreemdelingenlegioen in Algerije. Van 1862-'63 bereisde hij het toen nog onbekende Marokkaansche gedeelte van de Sahara en bezocht de oase Tasilelt; 1863-'64 trok hij over den Hoogen Atlas en drong door in het gebied der Toearegs tot Toeat; 1865-'67 reisde hij van Tripolis door de Sahara en den Soedan naar de Golf van Guinea, en na nog eenige kleinere reizen in de Lybische woestijn drong hij 1878-'79 door tot de Koefra-oasen. Als Duitsch gezant bereisde hij Abessinië en 1884-'85 was hij generaal consul voor Duitschland te Zanzibar. R.'s reizen zijn meer bekend door het avontuurlijke dan door hun wetensch. beteekenis.

W e r k e n : Reise durch Marokko (1868) ; Von Tripolis nach Alexandria (2 dln. 1871) ; Quer durch Afrika (2 dln. 1874) ; Drei Monate in der Lib. Wüste (1875) ; Exp. zur Erforsch. der Lib. Wüste (1876) ; Kufra (1881). — L i t. : K. Quenther, G. R. (1912). *de Visser.*

Röhm, E r n e s t, Duitsch nationaal-socialistisch leider. * 23 Nov. 1887 te München, † 30 Juni 1934. Als officier nam hij deel aan den Wereldoorlog; daarna bestreed hij aan de zijde van Hitler de republiek van Weimar; na in 1929 en 1930 als officier in Bolivia gefungeerd te hebben, nam hij in 1931 de leiding over van de S.A. en S.S., en werd na de nat.-soc. revolutie staatssecretaris in Beieren. Beschuldigd van hoogverraad, werd hij, samen met von Schleicher, G. Strasser e.a., vermoord door zijn vrienden. *Cosemans.*

Rohob (Rechob), stad in Coelesyrië, aan den weg naar Hama.

Rohrbacher, R e n é F r a n ç o i s, Fr. priester en kerkhistoricus. * 27 Sept. 1789 te Langatte (Meurthe), † 17 Jan. 1856 te Parijs. Vóór de veroordeeling van Lamennais was hij een zijner aanhangers; hij werd prof. in de kerkgeschiedenis aan het seminarie van Nancy. Hoewel zijn Hist. universelle de l'Eglise cath. [tot 1545 (29 dln. 1842-'49); 9e uitg. (tot 1889) 20 dln. 1889-1903] niet op de bronnen teruggaat en apologetisch is opgevat, blijft zij een der beste synthesen van de kerkgeschiedenis. *Willaert.*

A n d e r e w e r k e n : o.a. Des rapports naturels entre les deux puissances (1838) ; Vies des saints (1852).

Roisin, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 B5); opp. 1 222 ha; ca. 1 700 inw., vnl. Kath.; heuvelachtige omgeving; landbouw, tabaksplantage, steengroeven. Kasteel, oude baronie, Romeinsche en voor-historische vondsten.

Rojas, F e r n a n d o d e, klassiek Spaansch schrijver uit de 15e eeuw. * Te Montalbán. Men schrijft hem toe de → Celestina.

L i t. : M. Serrano Sanz, Noticias biogr. de F. de R., autor de la C., y del impresor Juan de Lucena ; F. del Valle Lersundi, Documentos referentes a F. de R. (in : Rev. Filol. Esp., 1925).

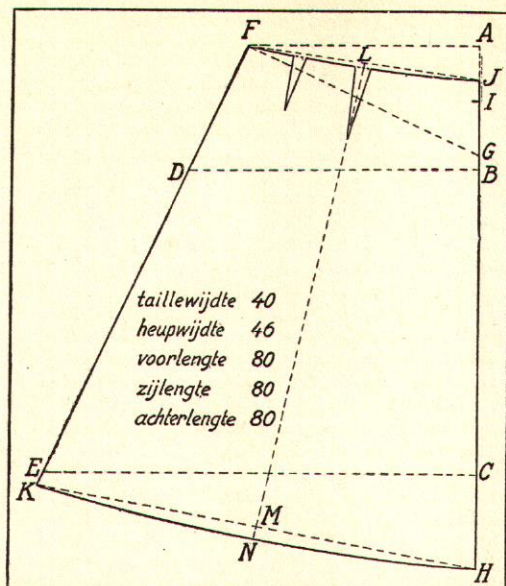
Rojas Zorilla, F r a n c i s c o d e, Spaansch tooneelschrijver. * 1607 te Toledo, † 1648. Schrijver van ca. 30 drama's en comedia's in vsch. genres. Kleurt zijn stukken te sterk en vervalt in → Gongorisme.

V o o r n. w e r k e n : García del Castañar (drama) ; Entre bobos anda el juego (comedia). Corneille, Lesage, Scarron e.a. volgen hem na. — L i t. : E. Cotarelo, D. F. de R. Z. (Madrid 1911) ; M. Pelayo, Obras de Lope (X, 71) ; Del rey abajo (ed. N. Flaten, 1929).

Rok, onderdeel van de vrouwenkleeding. De costuumrok behoort tot de bovenkleeding, de onderrok tot de onderkleeding. Laatstgenoemde wordt nog slechts bij de plattelandsdracht en het nationaal costuum gehandhaafd (→ Volksdrachten). Bij de gewone dameskleeding is de onderrok vervangen door de onderjurk.

De snit van den r., speciaal van den costuumrok, wordt bepaald door de mode, waarbij men echter eenige telkens terugkeerende grondtypen kan onderscheiden, nl. gladden rok, plooirok, klokrok en volantrok. De g l a d d e r. wordt zonder meer naar het grondpatroon geknipt, waarbij de onderwijdte ong. $1^1/_2$ maal de heupwijdte bedraagt.

Voor den p l o o i r o k wordt het grondpatroon in zooveel deelen verdeeld, als men plooien wenscht. Deze deelen worden op de stof gelegd met een tusschenruimte voor de plooidiepte, die aan den onderkant niet meer mag bedragen dan het dubbele van de plooibreedte tot een maximum van 8 cm.

Rok. Het maatnemen. De maten, noodig voor het grondpatroon van den rok, zijn: taillewijdte, heupwijdte 20 cm onder de taille gemeten, voorlengte, zijlengte en achterlengte van den rok. De laatste drie maten worden gemeten van uit de taille tot op den grond. Alvorens het patroon te teekenen moet van deze maten zooveel afgetrokken worden als de rok, volgens de heerschende mode, boven den grond moet hangen. Bovendien moeten de breedtematen door twee gedeeld worden, omdat een half patroon geteekend wordt.

De opstelling. Trek een rechten hoek. A-B = altijd 20 cm. A-C = voorlengte min 10 cm = 80 min 10 = 70 cm. B-D = heupwijdte + 2 cm = 48 cm. C-E = onderwijdte ($1^1/_4$, 1½ of 2 maal de heupwijdte). Deze onderwijdte is afhankelijk van de mode. Trek een lijn over E en D, tot deze de horizontale lijn vanuit A snijdt = F. Trek een lijn loodrecht op F. Het snijpunt met de verticale lijn vanuit A is G. I = de helft van A-G. I-J = altijd 3 cm. Trek de lijn J-F. Is de voorlengte van den rok korter dan de zijlengte, dan moet dit verschil bij J naar beneden afgemeten, is zij langer dan moet dit verschil bij J naar boven afgemeten worden en vandaaruit de lijn naar F getrokken. Vanaf dit nieuwe punt J wordt de voorlengte naar beneden gemeten.

J-H = voorlengte = 80 cm; F-K = achterlengte = 80 cm. L = de helft van J-F. M = de helft van H-K.

Trek de lijn L-M en meet hierop de zijlengte af = N. Hol de lijn F-J bij L 1 cm uit en maak den onderkant af volgens voorbeeld. De bovenkant wordt door figuurnaden op taillewijdte gebracht. Deze figuurnaden worden in den zijnaad en zoo noodig midden tusschen zij- en achterkant geplaatst.

De klokrok bestond aanvankelijk uit 7, 9, soms 11 banen, die vanaf de kniehoogte naar onder belangrijk werden verwijd. De latere klokrok bestaat uit een of twee stukken, welke half- of geheel cirkelvormig zijn. Voor dezen klokrok wordt het grondpatroon in verschillende deelen geknipt en deze deelen worden aan den onderkant minstens 20 cm uit elkaar geschoven. In een klokrok mogen geen heupnaadjes gemaakt worden.

De volantrok wordt gevormd door aan den onderkant van den gladden r. een gedeelte af te knippen en dit deel op bepaalde afstanden in te knippen en aan den onderkant uit elkaar te schuiven. Ook hier zullen de patroondeelen weder naar elkaar toe vallen, waardoor de beweeglijke golving ontstaat, die een volant kenmerkt. De rokken zijn ongevoerd. *J. Rutten.*

Rok. Heilige Rok, hoogvereerde relikwie van den Heiland in Trier. Of dit inderdaad het onderkleed zonder naad is (door Maria geweven?), waarover de beulen op Golgotha het lot wierpen, is niet met historische zekerheid te bewijzen. De H. R. wordt sinds vier eeuwen in Trier vereerd, maar was er reeds ca. 1100 aanwezig als relikwie. In de Gesta Trevirorum van vóór 1107 wordt gezegd, dat de relikwie door bisschop Agroecius († 335) naar Trier werd gebracht. Op ivoren snijwerk in Trier ziet men een afbeelding, die verklaard wordt als de overbrenging van relikwieën van den Zaligmaker door keizerin Helena naar Trier. Dat ivoren kunstwerkje wordt gedateerd tusschen de 5e en 8e eeuw. Ook de zijden stof, waarmede men den H. R. bedekt heeft, om hem te bewaren, is volgens deskundigen uit diezelfde eeuwen en de relikwie is natuurlijk ouder dan het omhulsel. Een bezwaar is echter, dat Frankische schrijvers der 6e eeuw nog meenen, dat de H. R. zich in Galatië of in Jerusalem bevindt, en dat tegen het eind der 11e eeuw nog beweerd wordt, dat de H. R. in het altaar der kerk van Lateranen geborgen is. In later eeuwen komen er steeds meer H. Rokken te voorschijn. Men kan ten slotte dit zeggen: de echtheid van den H. R., in de 19e eeuw vooral door professoren van Bonn bestreden, is zeker mogelijk, is ook aannemelijk, als men wil: zeer waarschijnlijk, maar staat niet absoluut vast. Sinds 1512 werd de H. R. herhaaldelijk plechtig ter vereering uitgesteld en die vereering is nog zoo levendig, dat er in 1933 meer dan 2 millioen pelgrims naar Trier zijn getrokken. De H. R., die door vsch. bekleedsels bijeengehouden moet worden, bestaat uit effen bruinachtig geverfde stof, waarsch. linnen, en was van voren 1,48 m, van achteren 1,57 m lang, boven 0,70 m breed en beneden 1,09 m. *Franses.*

L i t.: in: Lex. Theol. Kirche (VIII 1936).

Rokan, rivier in Oost-Sumatra; ontspringt op den Ophir in de res. Sumatra's Westkust, stroomt in Noordelijke richting naar de Straat van Malaka. Aan den mond ligt Bagan-siapiapi.

Rokitansky, K a r l, F r e i h e r r v o n, medicus. * 19 Febr. 1804 te Königgrätz, † 23 Juli 1878 te Weenen. Studeerde pathologische anatomie en werd in 1834 daarin prof. te Weenen. In 1842 verscheen zijn Handbuch der pathol. Anatomie. Het alg. gedeelte was spoedig waardeloos, maar het speciale deel was door de nauwkeurige beschrijving onovertroffen. Met Virchow was hij de grootmeester van dat vak in de 19e eeuw. *Schlichting.*

Rokitno-moerassen, moerasgebied ten O. van Warschau, in het stroomgebied van de Pripet en haar zijrivieren. → Polesië.

Rokkengeld, → Recognitiën.

Roksem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z.O. van Oostende. Opp. 556 ha; ca. 800 inw. (Kath.). Zandstreek; landbouw.

L i t.: Bierre, Oorspr. van 't Prioraat R. (1908).

Rokyczana, J o a n n e s. * Ca. 1397 te Rokyczani (bij Pilzen), † 21 Febr. 1471 te Praag. Priester, sinds 1438 rector der univ. van Praag, 1445 gekozen aartsbisschop van Praag, doch ondanks den steun van koning → Podiebrad door den paus niet bevestigd. Leider en woordvoerder van de gematigde → Utraquisten, op het Concilie van → Bazel 1433 en later.

Rol, 1° onderdeel van een dramatischen t e k s t, door een afzonderlijken speler te zeggen; ook meer uit-

gebreid heel diens functie in het spel. Men onderscheidt hoofdrol (protagonist), tegenrol (antagonist), verwikkelingsrol (tritagonist), bijrollen (deus-ex-machina, hulpspelers, figuranten, enz.). *v. d. Eerenbeemt.*

Lit.: B. Verhagen, Dramaturgie (1927).

2° Register aan boord van een oorlogsschip, aangevende de indeeling der bemanning onder bepaalde omstandigheden, bijv. de alarmrol, brandrol, gewapende-sloepenrol, verlaatrol, e.d. De scheepsrol bevat de namen van allen, die in die r. in betaling loopen, ook al zijn zij ergens anders te werk gesteld.

3° In het procesrecht noemt men rol het → register, waarin door den → griffier alle burgerlijke → processen worden ingeschreven en genummerd naar de volgorde van aanbrenging. Bij elk daarvan worden vermeld de namen van de → partijen en haar → procureurs (in België: pleitbezorgers), terwijl op de r. ook kortelijk aanteekening wordt gehouden van alles, wat er in ieder proces voorvalt. Als het rechterlijk college is verdeeld in meerdere Kamers voor burgerlijke zaken, die van koophandel daaronder begrepen (→ Rechtbank), dan wordt er voor iedere Kamer een afzonderlijke r. gehouden. Ook is er een afzonderlijke r. voor de zaken, die voor den president in → kort geding worden behandeld. Door inschrijving van de zaak op de r. wordt het proces aanhangig (→ Placet). De griffier geeft een uittreksel uit de r. aan den (eersten) deurwaarder, die aan de hand daarvan ter terechtzitting op last van den president de zaken afroept, die aldaar moeten dienen. *v. d. Kamp.*

4° In de liturgie de afwikkelbare rol in de sacristie, waarop alle plechtigheden van het jaar beschreven zijn en elken dag het daarop betrekking hebbende te lezen is.

5° (Landb.) Om kluiten te verkruimelen, den grond te effenen voor het gelijkmatig onderbrengen van fijne zaden en bietenzaad, om opgevroren wintergraan en te losse graszode weer aan te drukken en tevens om den grond voor de vochtvoorziening van het kiemende zaad en het groeiende gewas vaster te maken, wordt veelal vóór, maar ook dikwijls ná het zaaien, gebruik gemaakt van een r. Dit is een holle (soms met water of zand opgevulde) of massieve cylinder van hout, giet- of plaatijzer, staal of steen, door middel van assen bevestigd aan een raam, al of niet voorzien van een dissel of lemoen. Voor het breken van kluiten en vooral van korsten zijn de zgn. schijf- of ringrollen beter geschikt dan de gladde r. Zij bestaan uit gietijzeren of stalen schijven met scherp toegesneden of afgeronden rand, meestal los geplaatst op een gemeenschappelijke as. Aan den rand zijn deze schijven daarenboven meestal óf allemaal, zooals bij de sterrol en de Crosskillrol, óf afwisselend, zooals bij de Cambridgerol, getand. De staafrol, waarbij de holle cylinder uit staven bestaat, is meer geschikt voor het aandrukken en effenen van zware gronden. Onoordeelkundig toegepast kan rollen, vooral met gladde rollen, schadelijk zijn, doordat het dichtslempen van den grond er door bevorderd wordt. *Dewez.*

6° (Vliegterm) → Kunstvlucht.

Roland, → Roeland.

Roland de la Platière, 1° Jean Marie, Fr. politicus van weinig talent. * 18 Febr. 1734 te Villefranche (bij Lyon), † 10 Nov. 1793 te Radepont (bij Rouen). Correctheid, zakenkennis en geschriften, waarin hij de opkomende liberale economie verdedigde, bezorgden hem den post van inspecteur des manufactures te Amiens, later te Lyon. In Parijs sloot hij zich bij de Girondijnen aan. Niet talent, maar de invloed van zijn vrouw (zie hieronder) maakte hem in Maart 1792 minister van Binnenl. Zaken, doch om zijn opdringerigheid werd hij in Juni door Lodewijk XVI ontslagen; sedert deelde hij den haat van zijn vrouw tegen het hof. Na den val van de monarchie opnieuw minister onder Danton. Om de vijandschap van de Jacobijnen nam hij 23 Jan. 1793 ontslag; ontvluchtte Parijs na den val van de Gironde en pleegde zelfmoord bij Rouen.

2° Marie Jeanne „Manon", geb. Phlipon, echtgenoote van 1°, leidster van de Girondijnen. * 17 Maart 1754 te Parijs, † 8 Nov. 1793 aldaar. Al op 8-jarigen leeftijd las zij de Klassieken en Rousseau; werd daardoor een dweepster met klassieke vrijheid en vijandin van de monarchie, van Marie Antoinette in het bijzonder. In haar salon gaven haar krachtige wil en geest richting aan de Girondijnenpolitiek. Zij leidde feitelijk het ministerie van haar man, dien zij meer uit achting dan uit liefde had gehuwd. R. stond zeer vijandig tegenover de Jacobijnen en vooral tegenover Danton, die „haar" Gironde bestreed en dien zij verantwoordelijk stelde voor de Septembermoorden. Na den val van de Gironde weigerde zij te vluchten; schreef in de gevangenis nog haar autobiographische Mémoires en stierf door de guillotine.

Werken: Mémoires (2 dln., ed. Perraud); Lettres (2 dln., ed. Perraud). *V. Claassen.*

Roland Holst, 1° Adrianus, Ned. letterkundige; neef van 2°. * 23 Mei 1888 te Amsterdam. Studeerde 1908-'11 in Engeland, o.a. te Oxford, onderging er den invloed der Engelsche, Schotsche en Iersche poëzie, speciaal van Shelley, Swinburne en Yeats. R. schrijft een eenzelvige, diep-bewogen lyriek, waarin het motief der onvoldaanheid over de aardsche levensvoorwaarden en het heimwee naar een zuiveren, paradijselijken staat van lichaam en ziel sterk op den voorgrond komt. De jongere generatie erkent in hem een meester van de Ned. poëzie. Hij vertaalde King Lear en Richard III van Shakespeare.

Werken: Poëzie: Verzen (1911, ²1924); De Belijdenis der Stilte (1913); Voorbij de Wegen (1920); De Wilde Kim (1925); Ex Tenebris Mundi (1926); Een winter aan zee. Proza: Tusschen Vuur en Maan (²1933; zie afb. 4 op 477/8 in dl. V); Deirde en de zonen van Usnach (1920); De Afspraak (1925); Over den dichter Leopold (1926). — Lit.: Albert Verwey, Proza (IV, 23); J. Greshoff en J. de Vries, Gesch. der Ned. Lett. (322); G. Bruning, Nagelaten Werk; A. v. Duinkerken, Twintig Tijdgenooten. *Asselbergs.*

2° Richard Nicolaas, Ned. kunstschilder, graphicus, glazenier en schrijver; oom van 1°. * 4 Dec. 1868 te Amsterdam. Leerling van de Amsterdamsche academie. Gehuwd met Henriette → Roland Holst-van der Schalk. Vestigde zich te Laren (N.H.), later te Zundert en Bloemendaal. Hij schilderde aanvankelijk zonnige tuinen en dgl. onderwerpen, maar veranderde van richting, te beginnen met zijn pessimistische „Anangkè". In de negentiger jaren is R. geworden een der meest overtuigde vertegenwoordigers (ook de theoreticus) van de Amsterdamsche reactie op de kunst van de Haagsche School, de groote voorstander van de „monumentale" richting. Hij heeft daarbij sterken invloed van de Eng. prae-Raffaëlieten getoond. De sociale inslag bij dit streven is duidelijk. R. pleit en werkt voor de eenheid en de samenwerking der kunsten, voor een meer geestelijke bezieling, zooals die in de groote cultuurperioden vóór de Renaissance bestond. Hij denkt, volgens zijn

uitlating, bij het woord monumentaliteit aan „wijde en heerlijke verten” die opengaan, aan nieuwe vormen, „die zich gaan verwezenlijken in heel het geestelijk en maatschappelijk leven, in alle verhoudingen der menschen onderling”. R. teekende portret, lithographeerde, maakte affiches. Muurschilderingen in de Beurs van Berlage en in het gebouw van den Diamantbewerkersbond te Amsterdam. Veel gebrandschilderde vensters, o.a. de groote transseptramen in de Domkerk te Utrecht. Over R. kan men met vrucht zijn eigen geschriften lezen, zijn verzamelde opstellen. *Engelman.*

R.’s proza heeft naast de theoretische waarde als beginselverklaring voor de monumentale kunst, ook een artistieke zuiverheid en welluidendheid, die het best tot uitdrukking komt in den kleinen bundel „Overpeinzingen van een Bramenzoeker” (1923), ingeleid door Arthur van Schendel. *Asselbergs.*

Roland Holst - van der Schalk, Henriette, Nederlandsch letterkundige. * 24 December 1869 te Noordwijk. Huwde met prof. R. N. Roland Holst, trad in de socialistische partij, ging later over tot het communisme, kwam vervolgens terug van de materialistische dogmatiek om in een algemeen religieusgetint wereldbeeld het Godsbestaan te plaatsen als eerste feit, oorsprong aller liefde. Haar dichtwerk, vol rijk vrouwelijk pathos, verheerlijkt de bevrijding van het proletariaat in meestal zeer vrije strophen van breede rhythmische beweging en oratorischen zwier. In haar later werk toont zij een milde bezinning en een geestelijke rijpheid, zooals weinig lyriek in onze taal bevat. Haar strijdbaar, soms koppig proza, haar al te vrije, maar soms grootsche dramatiek, haar nobele levenshouding vooral, die uit al haar geschriften spreekt, dwingen bewondering af; als dichteres wordt zij terecht bij Hadewych en Anna Bijns vergeleken. Haar biographisch werk openbaart naast groote menschenkennis een onuitputtelijk vermogen tot edele geestdrift. Zij behoort tot geen enkele letterkundige school, maar vertegenwoordigt eenzaam de opstandige bezieling en de tragiek der vrouwelijke teederheid.

Henriette Roland Holst.

Werken. Poëzie: Sonnetten en Verzen in terzinen geschreven (1895); De Nieuwe Geboort (1902); Opwaartsche Wegen (1907); De Vrouw in het woud (1912); Het Feest der Gedachtenis (1915); Verzonken Grenzen (1918); Tusschen twee werelden (1923); Heldensage (1927); Verworvenheden (1927); Vernieuwingen (1929); Tusschen tijd en eeuwigheid (1934). Dramatische poëzie: Thomas More (1912); Het Offer (1921); De kinderen (1922); Arbeid (1923); Wij willen niet (1931); De Moeder (1932); De roep der stad (1933); Der Vrouwen weg (1933). Biographieën: J. J. Rousseau (1912); De Held en de Schare (1920); Tolstoi (1930); Guido Gezelle (1932); Herman Gorter (1933); Rosa Luxemburg (1935). Voorts talrijke sociologische, politieke en aesthetische verhandelingen. Bloemlezing: Keur uit de gedichten, ingeleid door S. A. Baelde (1928). — Lit.: Bernard Verhoeven, De Zielegang van H. R. H. (1925; tot dusver de eenige samenvattende studie). Recensies op afzonderlijke boeken vindt men in talrijke critiekenbundels en tschr.-jaargangen. *Asselbergs.*

Roland-Manuel (eigenlijk: R. Alexis M. Lévy), componist. * 22 Maart 1891. Leerling van Roussel en Ravel. Behalve als componist (o.a. liederen, strijktrio, symph. gedichten, opera buffa) is hij als muziekcriticus werkzaam. Twee belangrijke studies over Ravel (1921 en 1928). *Koole.*

Rolandslied, → Roelandslied.

Rolapen, → Aap (2°).

Rolbeweging (luchtvaart) wordt genoemd een draaiing om de lengteas van een vliegtuig. Zij kan door uitwendige krachten (remousstooten) ontstaan en wordt tegengegaan door middel van de dwarsbesturing. Deze geschiedt door middel van de stuurvlakken aan den vleugelachterrand, ailerons genaamd, welke een tegengestelde beweging maken, zoodra de stuurknuppel zijwaarts wordt bewogen of het stuurwiel verdraaid. Bij neerwaartschen aileron-uitslag wordt de draagkracht (lift) van de betreffende vleugelhelft vergroot, bij opwaarts uitgeslagen aileron verkleind. Hierdoor kan de ingezette r. worden tegengegaan, dan wel een dwarshelling aan het vliegtuig worden gegeven, bijv. bij het maken van een bocht. *v. Lammeren.*

Rolbriefje, → Placet.

Rolde, gem. in de prov. Drente ten O. van Assen (IX 352 B2); omvat de dorpen R., Grollo, Ballo en Schoonlo; ca. 3 500 inw. (85 % Prot., 13,7 % onkerkelijk); opp. 10 584 ha, waarvan 17 % bouwland, 22 % grasland, 54 % woest, 6 % bosch (1932); vnl. landbouw en veeteelt, gemengde bedrijven; zuivelfabr. te R. en Grollo; belangrijke paardenmarkt te R. Bezienswaardigheden: 2 hunebedden te R., 1 te Balloërveld, tumulibosch, → Ballerkoel te R.; te Grollo het → Grollerholt. Zie afb. 8 op de pl. t/o kol. 384 in dl. IX. *Bouma.*

Roldeur (waterbouwk.), sluisdeur, welke door zijdelings wegrollen wordt geopend. R. vinden vooral toepassing bij groote sluizen, bijv. de nieuwe sluis te IJmuiden.

Rolduc, klein-seminarie en bisschoppelijk college van het bisdom Roermond, gevestigd in de voormalige abdij van reguliere kanunniken van Hertogenrade (Rode-le-duc). De abdij is gesticht in het jaar 1104 door den H. Ailbertus, komende van Doornik, die de nog bestaande krypte bouwde, driescheepig en met fraaie kapiteelen. De Romaansche kerk werd gebouwd van 1107 tot 1209 (zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 384 in dl. XVIII). De kloosteromgang dateert van denzelfden tijd, de overige gebouwen van de 16e en 17e eeuw. In de abdijkerk van R. werden de hertogen van Limburg begraven. De abdij werd opgeheven in 1804. Volgens den wensch der laatste kanunniken werd zij in 1831 bestemd tot klein-seminarie van het bisdom Luik, na de afscheiding van België (1840) van het bisdom Roermond. Zie ook → Annales Rodenses.

Lit.: de Annales Rodenses zijn uitgegeven door Ernst, in: Hist. du Limbourg (VII 1840). Verder: Corten en Ruyten, R. in woord en beeld (z. j.). *Thewissen.*

Rolevinck, Werner, Kartuizer te Keulen, schrijver van een wereldgeschiedenis, Fasciculus Temporum, die in het Middelnederlandsch werd vertaald en uitgegeven te Utrecht, 1480.

Rolfilm, photographisch opnamemateriaal, bestaande uit een strook celluloid, waarop een lichtgevoelige laag is aangebracht. Elke film is zoo lang,

dat een aantal opnamen na elkaar kan worden gemaakt. Opgerold in de camera vastgezet, wordt ze na iedere opname iets verder afgerold en het belichte gedeelte op een tweede spoel opgerold. → Film (1°).

Rolgewricht of spronggewricht, bij de zoogdieren een gewricht tusschen kuit- en scheenbeen eenerzijds, en de bovenste voetwortelbeenderen anderzijds. De gewrichtsvlakken rollen bij de beweging langs elkaar.

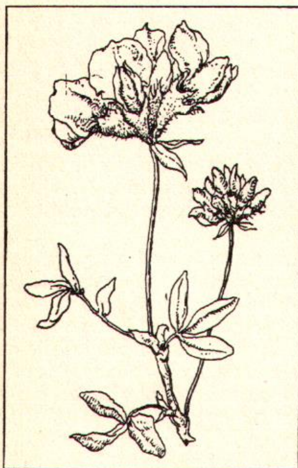
Rolin, 1° Albéric, jurist. * 1843 te Mariakerke, † 1936 te Brussel. Prof. in strafrecht (1881) en internat. privaatrecht (1890) te Gent. Was secretaris-generaal van het → Institut de droit international.

Werken: Principes du Droit internat. privé et applications (3 dln. 1899). Drie dln. van het Annuaire de droit internat. (betr. de zittingen van Florence, Parijs en Madrid) zijn van zijn hand.

2° Nicolas, staatsman. Geb. omstr. 1381 te Autun, † 1462 aldaar. Van 1422 tot aan zijn dood was hij kanselier van Bourgondië en teekende o.a. in die hoedanigheid den vrede van Atrecht (1435). Van hem werden portretten geschilderd door van Eyck en Rogier van der Weyden.

Rolkast (tuinbouw), serre of warenhuis met verrijdbare kap, die in verband met de eischen van het gewas kan worden verplaatst, waardoor een betere vruchtwisseling en een meer onafgebroken gebruik van het glas mogelijk worden.

Rolklaver (Lotus), een plantengeslacht van de fam. der vlinderbloemigen; komt met 90 soorten in de gematigde streken van Europa en Azië alsmede in Kaapland en Australië voor. Het zijn struiken of kruidachtige planten met drietallige bladeren. De bloemen, rood, geel of wit-gekleurd, staan zelden alleen, meestal in schermen of hoofdjes. In onze streken komen algemeen voor: de geelbloemige moerasrolklaver (L. uliginosus), 30-45 cm hoog en overblijvend; op zandgrond de rolklaver (L. corniculatus), met gele, rood aangeloopen bloemen, 7-30 cm hoog; en vrij algemeen op zilten grond de smalbladige rolklaver (Lotus tenuifolius). *Bouman.*

Rolklaver (L. corniculatus).

Rolkromme (meetk.) of roulette is de baan, beschreven door een punt van een kromme lijn (bijv. een cirkel), die over een vaste rechte of kromme rolt. Voorbeelden van r. zijn de cycloïde, epicycloïde en hypocycloïde.

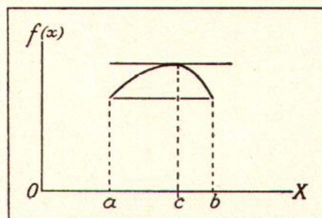
Rollaag. Bij metselwerk spreekt men van r., indien de steenen niet, zooals normaal, liggend op hun platte zijde gemetseld worden, doch staande naast elkaar. Men past r. toe ter afdekking van tuinmuren, borstweringen enz., alsmede boven raam- en deuropeningen.

Rolland, Romain, een der meest begaafde letterkundige figuren van het huidige Frankrijk: romancier, tooneelschrijver, moralist, aestheticus, criticus, musicoloog. * 29 Jan. 1866 te Clamecy (Nièvre). Zijn meesterwerk is Jean-Christophe (10 dln. 1904-'12), een monument van de hedendaagsche Fransche romankunst, dat den zielestrijd van een gansch geslacht beschrijft; het zet de reeks „roman-cycles" van de 20e eeuw in. R. leeft afgekeerd van het Katholicisme, doch was nooit atheïst. Zijn stijl is levenskrachtig en niet nutteloos schitterend. Nobelprijs in 1916. Zijn Théâtre de la Révolution (1909) bevat mooie brokken historisch-revolutionnaire dramatiek: Les Loups (1898), Danton (1900), Le 14 juillet (1902), La Montespan (1904), Pâques fleuries (1926), Les Léonides (1928), enz. R. schreef ook geleerde studies over muziekgeschiedenis; levensbeschrijvingen van groote mannen: Vie de Beethoven (1903), Vie de Michel-Ange (1905), Vie de Tolstoï (1911); politieke werken: Au dessus de la Mêlée (1915), Les Précurseurs (2 dln. 1920). Verdere romans: Colas Brugnon (1918), Clérambault (1920), L'Ame enchantée (5 dln. 1922-'33).

Lit.: Jean Bonnerot, R. R. (1922); Christian Sénéchal, R. R. (1933). *Willemyns.*

Rolle, Michel, Fr. wiskundige. * 21 April 1652 te Ambert, † 8 Nov. 1719 te Parijs. Hij schreef over meetkunde en algebra.

Theorema van Rolle. Is f(x) een → reëele functie, die tusschen a en b (a en b inbegrepen) continu is en in ieder tusschen a en b gelegen punt (a en b niet inbegrepen) een → differentiaal-quotiënt bezit, terwijl de waarden van de functie in a en b aan elkaar gelijk zijn, dan bestaat er volgens het Theorema van R. tusschen a en b een punt c, waar het diff.-quotiënt nul is; de graphische voorstelling van f(x) (zie fig.) bezit dus in c een horizontale raaklijn. *J. Ridder.*

Theorema van Rolle.

Rolle van Hampole, Richard, Eng. mysticus. * Tusschen 1290 en 1300 te Thornton (York), † 29 Sept. 1349 te Hampole. Na studiën te Oxford en Parijs priester gewijd, begon hij in 1326 een kluizenaarsleven en werd mystiek begenadigd. Na eenige jaren van afzondering trok hij een tijdlang predikend rond; de laatste jaren van zijn leven bracht hij door in de nabijheid van het Cisterciënserklooster Hampole. De begonnen voorbereiding tot zijn heiligverklaring werd niet voltooid. Zijn geschriften, die zeer groote verspreiding vonden, werden door Lollarden en Wiclifieten, die hem tot de hunnen wilden rekenen, geïnterpoleerd. Doch men mag hem niet, zooals gedaan is, een „voorlooper van Wiclef" noemen; evenwel heeft niet deze laatste, gelijk gewoonlijk wordt voorgesteld, doch R. door zijn vertaling van zeer talrijke fragmenten uit den Bijbel de H. Schrift nader tot het volk gebracht.

Voorn. werken. Het auteurschap van het in de M. E. zeer populaire werk: The Pricke of Conscience, dat op R.'s naam stond, wordt hem in een speciale studie van H. E. Allen (Oxford 1928) op deugdelijke gronden ontzegd. De volgende werken zijn onbetwist van zijn hand: De incendio amoris, De emendatione vitae, Contemplations of the drede and love of God, Remedy against temptations, The form of perfect living, Bijbelvertalingen (zie boven). Van de meeste dezer werken zijn

talrijke manuscripten over, en drukken zoowel oude als moderne vanaf de 16e tot de 20e e. — Lit.: Cathol. Encycl. (XIII); D. Knowles, The English Mystics (1927); H. E. Allen, Writings ascribed to R. R. of Hampole and materials for his biography (1928; vlg. The Month 65 1928, 369-371); E. Schnell, Die Tractate des R. R. v. H. „Incendium Amoris" und „Emendatio Vitae" (diss. Erlangen 1932); Fr. M. Cooper, The life of R. R. (1933). *Feugen.*

Rollegem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. van Kortrijk. Opp. 847 ha; ca. 2 500 inw. (Kath.). Kleistreek; landbouw; steen- en pannenbakkerijen; weefnijverheid.

Rollegem-Kapelle, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N.W. van Kortrijk. Opp. 483 ha; ca. 1 200 inw. (Kath.). Zandstreek; landbouw en weefnijverheid.

Rollend materiaal is een verzamelnaam voor het op den (spoor)weg gebruikte materiaal der spoorwegen in tegenstelling met het zich niet op den weg verplaatsend materiaal, zooals de gebouwen, werkplaatsen, seininstallaties, enz.

Rollendruk, het bedrukken van papier, dat van een rol door de drukmachine wordt geleid, in tegenstelling met het drukken op losse vellen. Het drukken op rollenpapier geschiedt zoowel op een rotatiepers als op een offset- en rasterdiepdrukmachine.

Rollenhagen, Georg, Duitsch Luth. dichter van didactisch-satyrisch werk en schooldrama's. Beïnvloed door den Reinaert en door het Grieksche comische epos. * 22 April 1542 te Bernau, † 20 Mei 1609 te Maagdenburg.

Voorn. werken: Der Froschmäuseler (1595); Abraham (1569); Tobias (1576). — Uitg. d. Goedeke (1876), d. Bolte (1930). — Lit.: Gaedertz, G. R. (1881); J. Bolte, G. R. (1929). *Baur.*

Roller, → Deining.

Rolliers, Emmanuel Benoit, leider van den Boerenopstand in Vlaanderen tegen het Fransche Republikeinsche bestuur in 1798. * 3 Dec. 1769 te St. Amands (Schelde), † 23 Mei 1851 te Willebroeck. In Nov. 1798 dwong de overmacht van het Fr. leger hem zich na heldhaftige gevechten terug te trekken; hij vestigde zich later te Willebroeck.

Rollin, Charles, didacticus. * 30 Jan. 1661 te Parijs, † 14 Sept. 1741 aldaar. Onderwees de wijsbegeerte aan vsch. Parijsche colleges. Wegens Jansenisme kwam er een einde aan zijn practisch werk. Het door hem uitgewerkte studieplan is naast dat der Jezuïeten tot diep in de 19e eeuw richtinggevend geweest.

Werken: Traité des Etudes (4 dln. 1726-'31); Histoire ancienne (13 dln. 1730-'38); Hist. romaine (door Crévier voltooid en uitgebreid, 28 dln.). — Lit.: Herders Lex. der Pädagogik. *Rombouts.*

Rollo da Gemona, Basilius, Franciscaan. * 1648, † 1704. Een van de bekwaamste Sinologen van zijn tijd. Vervaardigde Dictionarium Sino-Latinum; De Guignes jr. plunderde daaruit de stof om zijn eigen woordenboek uit te geven (Imprimerie Nationale, Parijs, 1813) zonder bronvermelding; Jérôme Mangier de Saint-Arsène liet het werk herdrukken te Hongkong (1853) zonder den Franschen tekst. De Jezuïeten te Hö-kien-foe benuttigden het ook voor hun Chin.-Latijnsch-Fransch woordenboek (1877).

Roloux, gem. ten W. van Luik (XVI 704 C2); opp. 326 ha, ca. 380 inw.; landbouw; Romaansche kerk.

Rolpaal, paal, welke wordt geplaatst in een bocht van een jaagpad om de jaaglijn te leiden. Verticaal geplaatste cylinders, hoog 2 m en met een middellijn van 0,30 à 0,35 m, zijn onder en boven met een tap draaibaar in een pot, welke aan den paal is bevestigd. *Egelie.*

Rolstaartbeer of kinkajoe (Cercoleptes candivolvulus Schr.), een soort van de fam. der kleinberen (→ Beerachtigen), leeft in het Z. van Noord- en het N. van Zuid-Amerika. De r., 90 cm lang, met een grijpstaart van 50 cm, heeft een gerekt lichaam met lage pooten. Het is een nachtdier, dat vooral van planten leeft en uitstekend klimmen kan.

Rolsteenen, door bergstroomen medegevoerde steenen; door het voortdurend rollen en over elkander schuren verkrijgen ze een ronden vorm. Ze worden in Ned.-Indië zeer veel gebruikt voor waterbouwkundig metselwerk (kali-rolsteenen).

Rölvaag, Ole Edvart, Noorweegsch-Amerikaansch schrijver van zoowel in het Noorweegsch als in het Engelsch gepubliceerde verhalen, met als thema vooral de Noorweegsche emigratie naar Amerika. * 1876 in Helgoland (Noorw.), † 1931 te Northfield (Minnesota). *Baur.*

Voorn. werken: Amerikabreve (1912); Paa glemte veie (1914); To tullinger (1920); Laengselens baat (1921); I de dage (1924; Ned. vert.: De groote stilte); Riket grundlaegges (1925); Peder Seier (1928; Ned. vert.: Overwinning); Den signede dag (1931).

Rolwagen (spoorwegen), een zware, laaggebouwde platformwagen met opliggende rails, in dwarsrichting verplaatsbaar over meerdere parallel liggende sporen. Toegepast in werkplaatsen om voertuigen zonder wisselrangeeren van het eene spoor op een parallelspoor te brengen.

Rolwerk, Ned. versieringsmotief, ontstaan rond het midden der 16e eeuw uit de → cartouche, waarvan de lijsten met hun omkrullende symmetrische uitgroeiingen en doorstrengelingen zich verder zelfstandig ontwikkelen en geheele vlakken bedekken. Evenals in de cartouche verlevendigen bloemen- en vruchtenfestoenen dit sierwerk. *V. Herck.*

Roly, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 B4); ca. 200 inw.; opp. 1 794 ha; landbouw; houthandel.

Röm, Duitsche naam voor → Römö.

Roma, 1° provincie in Midden-Italië, in het landschap Lazio. Opp. 7 545 km², ca. 1 600 000 inw. R. strekt zich van de smalle moerassige kuststrook uit tot het bergland van de Apennijnen, waartoe o.a. behooren de Volsinische bergen met het Meer van Bolsena, de Sabijnsche en Albaner bergen. De hoogste top, de Monte Viglio, reikt tot 2 150 m. Vooral landbouw (tarwe, maïs, olijven, wijn) en veeteelt (runderen, schapen, zijderupsen). Industrie (zijde, leer) en mijnbouw (zwavel, asphalt) beteekenen niet veel. Voornaamste haven: Civitavecchia. *Heere.*

2° Lat. naam van de stad → Rome en van de personificatie van deze stad. De afbeelding van deze godin kwam op Rom. munten voor.

3° Eiland, tot de Zuid-Wester-eilanden, Ned.-Indië (XVII 816 B3), behoorend. Opp. ca. 130 km². Het is een heuvelland (hoogste top ca. 700 m) en weinig vruchtbaar. Bevolking Protestant.

Roma locúta (est), cáusa finíta (est) (Lat.) = Als Rome gesproken heeft, is de zaak beslist. In deze volgorde vers 784 der Lat. vertaling van het satyrisch gedicht Philotanus van J. B. de Grécourt (1683-1734) uit 1720 tegen de bul Unigenitus (1713); maar het

tweede gedeelte staat in St. Augustinus' Sermo 131, 10 (Migne, Patrol. Lat. 38, 734), waar hij laat uitkomen, dat paus Innocentius I de besluiten van de anti-Pelagiaansche synoden van Karthago en Mileve (416) heeft bekrachtigd, en erop laat volgen: „Laat nu toch eindelijk de dwaalleer een einde nemen!". *C. Brouwer.*

Romaansche kunst. Zie pl. (vgl. den index in kol. 831/832).

A) Bouwkunst en plastiek. Via de → Karolingische bouwkunst ontwikkelt zich, te beginnen ca. 1000 n. Chr., in de Germaansche landen Lombardije, Normandië, Bourgondië en de Rijnstreek, gaandeweg een eigen architectuur, voortbouwend weliswaar op het Romeinsche erfdeel, en beïnvloed vanuit Byzantium, Syrië en Armenië (de samenhangen zijn nog niet geheel opgehelderd), doch ontegenzeglijk getuigenis afleggend van de eigen geestesgesteldheid der Germaansche volkeren. De in de 19e e. in zwang gekomen benaming van R.b. (vooral door invloed van A. de Caumont) is dus in wezen minder juist.

Nieuw is de veel rijkere ruimtelijke organisatie van het kerkgebouw, welke mede werd bevorderd door de uitbreiding van de liturgie en de ontwikkeling van het monnikenwezen. De krypte wordt een integreerend deel van het kerkgebouw; tusschen dwarsbeuk en koor wordt voor de kloosterlingen een presbyterium of priesterkoor gelegd, waardoor de oude T-vormige plattegrond (crux commissa) den eigenlijken kruisvorm verkrijgt (crux immissa of crux capitata); en ten slotte doet de zgn. Westbouw zijn intrede, een soort tweede dwarsbeuk, bij de ingangszijde van de kerk, geflankeerd door torens en met een kapel of koor, met altaar op de verdieping. De oud-Christelijke → narthex blijft behouden. Ook de dwarsbeuk wordt door torens gemarkeerd, evenals de viering (het kruispunt van langschip en dwarsbeuk).

Nieuw is de vervanging van de vlakke zoldering of den open dakstoel door steenen g e w e l v e n, hetzij koepel-, dan wel ton- of kruisgewelven. Nieuw is verder het verticalisme, dat typisch on-Klassiek is (de oude vroeg-Christelijke basiliek was naar Romeinsch voorbeeld duidelijk horizontaal gericht), welk verticalisme in het interieur o.a. tot uitdrukking komt in de pijlers, de lisenen, de gewelven en in het exterieur in de vele torens. Klassiek in ruimeren zin blijft evenwel het gevoel voor orde, evenwicht en harmonie, dat spreekt uit de toegepaste verhoudingen, uit de betrekking tusschen ruimte en de omsluitende massa, tusschen de horizontaal en de verticaal gerichte tendenzen, tusschen de verzorging en de verschijning van het inwendige en het uiterlijk en tusschen de verschillende deelen van het exterieur.

De rijke ruimtelijke structuur van de Rom. kruisbasilica is van een groote klaarheid en eenvoud en een strenge gebondenheid en vastheid en berust op eenvoudige principes. De ruimtelijke grond-elementen zijn de kubus en de halve bol, beide weer gebaseerd op het kwadraat, en wel met name op het kwadraat, dat in den plattegrond ontstaat door de doorsnijding van den middenbeuk van het langschip en den (even breeden) dwarsbeuk. Ter weerszijden van dit vieringskwadraat liggen overeenkomstige vierkanten: de beide dwarsbeuk-armen, terwijl er in Westelijke richting een reeks van drie of vier dergelijke kwadraten bij aansluit, tezamen het langschip vormend; links en rechts begeleid door zijbeuken van de halve breedte. Hiermede is het zgn. „gebonden systeem" in plattegrond gegeven.

Betreffende de toegepaste detailvormen nog het volgende: de steunpunten zijn kwadratische pijlers of ronde zuilen, soms om en om toegepast. Als boog komt de halfcirkelvormige r o n d b o o g (vandaar de vroeger gebruikelijke benaming „rondboogstijl"). Representatief voor de vele kapiteelvormen is het t e e r l i n g k a p i t e e l (zie afb. 10 op de pl. Kapiteel in kol. 18 in dl. XV). Het o r n a m e n t is typisch Germaansch: ingewikkeld vervlochten band- en schubmotieven, veel vormen ontleend aan houtsnijwerk, fantastische fabeldieren, krachtige plant- en bladvormen. Soms typische historie-kapiteelen (o.a. O.L.Vr. kerk Maastricht). Typeerende architectonische versieringsmotieven zijn de dwerggalerijen en blindboogfriezen onder de gootlijsten alsmede de gekoppelde vensters: twee kleine rondboogvensters, naast elkaar geplaatst en gescheiden door een fijn zuiltje, gemeenschappelijk overwelfd door één grooten rondboog. Het interieur was rijk gepolychromeerd met vlakversieringen of (evenzeer gestyleerde) voorstellingen.

Het figurale b e e l d h o u w w e r k is streng gestyleerd en architectonisch opgevat. Sedert de 10e eeuw komt monumentale steenplastiek voor, waaronder de portalen van Moissac, Toulouse en Vézelay; in de Nederlanden: centra Maastricht, Luik en Tongeren, Doornik (doopvonten); gepolychromeerde houtplastiek is zeldzaam (Mariabeelden te Leuven en Oudergem).

Van de monumenten kunnen hier slechts enkele der allerbelangrijkste worden vermeld (vele der hieronder genoemde gebouwen zijn bij de div. steden, provincies of landen afgebeeld of bij het art. → Bouwkunst).

In F r a n k r i j k is de ontwikkeling kort (1000-1240) en zeer gevarieerd: St. Rémi te Reims en St. Philibert te Tournus (ca. 1000) hebben reeds rijk ontwikkelde kooromgangen, Cluny (1089) heeft een kapellenkrans om den kooromgang en een rijk ontwikkeld silhouet. De afdekking geschiedt nu eens met doorgaande tongewelven (N. Dame du Port te Clermont, St. Sernin te Toulouse, N. Dame la Grande te Poitiers), dan weer met een vlak plafond met dwarsbogen (Cerisy la Forêt) of met kruisgewelven (St. Trinité, Caën), met onderbroken tongewelven (Vézelay, Autun) of met koepels (Périgueux, Angoulême). Reeds ca. 1100 kondigt zich de Gotiek aan (St. Etienne te Caën, Mont St. Michel) met kruisribgewelven.

E n g e l a n d inspireert zich in deze periode (11e en begin 12e e.) vooral op Normandië (kathedralen te Durham, Winchester, Peterborough, Ely).

S p a n j e heeft belangrijke R. monumenten, onder invloed van Cluny (Santiago de Compostella, 1072-1128; S. Isidoro te Leon; S. Vincente te Avila).

I t a l i ë vertoont een rijke verscheidenheid in de domkerken te Cremona, Parma, Ferrara, Verona, Milaan (S. Ambrogio), alle uit de 12e eeuw.

D u i t s c h l a n d is zéér belangrijk voor de ontwikkeling van de R. k. Te noemen vallen de kerken te Gernrode, Paulinzella, Spiers, Worms, Keulen (St. Maria im Kapitol, 1043, St. Gereon, St. Aposteln), Maria Laach, Limburg a. d. L., Bamberg, Hildesheim, Soest, Mainz, enz.

In N e d e r l a n d vallen te vermelden: de Paltskapel op het Valkhof te Nijmegen (eigenlijk nog Karolingisch), de O. L. Vrouwe-kerk te Maastricht, de St. Servaas aldaar, de abdijkerk te Rolduc, de kerk te Susteren, de St. Plechelmus te Oldenzaal, de kerk te Ootmarsum, de kerk te St. Odiliënberg, de O. L.

Vrouwe- of Munsterkerk te Roermond, de St. Pieter te Utrecht en vele kleine kerkjes, speciaal in Limburg, Friesland en Groningen.

Belgische Romaansche monumenten zijn: de torens van de St. Jacob te Gent, de St. Bartholomaeus te Luik, toren en voorhal van de St. Jacob aldaar, de kerk te Nijvel, de St. Vincentius te Zinnik, de kathedraal te Doornik (behalve het koor).

Lit.: Martin, L'art Roman (3 dln. 1910-'14); R. de Lasteyrie, L'architecture en France à l'époque Romane (1912); G. T. Rivoira, L'origine della architettura lombarda (1901-'07); A. Haupt, Die Baukunst der Germanen (1909); Julius Baum, Romanische Baukunst in Frankreich (1910); F. N. M. Eyck tot Zuylichem, Les églises romanes du royaume des Pays Bas (Utrecht 1858); Alberdingk Thijm, De Romaansche kunst in ons land (1859). *v. Embden.*

B) Schilderkunst. Deze beperkt zich tot monumentale schilderkunst, met voorstellingen uit O. en N. Testament en de levens der heiligen. Voorbeelden te Saint-Savin, Poitou en veel kerken van het Rijnland (→ Werden, Essen, Keulen), ook een fresco-schildering in de Bergkerk te Deventer en een geschiedenis der H. Margaretha in de kathedraal van Doornik.

C) Nijverheidskunsten: boekverluchting (Evangeliarium van Egmond, Sacramentarium van Utrecht; Evangeliarium te Tongeren, St. Notgerusvoorstelling te Luik). Vooral de edelsmeedkunst werd vlijtig beoefend, waarbij de Byzantijnsche techniek van het smeltwerk reeds vroeg bekend blijkt. Rijnland en Maasland munten uit door groevensmeltwerk (champlevé) en geelkoperbewerking (doopvont van St. Germanus te Thienen in het Jubelparkmuseum; paaschkandelaars te Postel) en het brons (zuil van Hildesheim; doopvont St. Bartholomaeus te Luik), maar vooral de goudsmeedkunst (triptiek van het H. Kruis te Tongeren, Noodkist van St. Servaas te Maastricht) wordt meesterlijk beoefend.

Lit.: F. Pijper, Handb. tot de gesch. der christel. kunst (139-140); R. Maere, Beeldhouwkunst, schilderkunst en kunstnijverheid voor 1400 (in: Geschiedenis van de Vlaamsche kunst, 1937, 89-106). *p. Gerlachus.*

Romaansche talen zijn talen, die uit het volkslatijn zijn ontstaan: door het huwelijk van Romeinsche legioensoldaten met vrouwen uit de oudere bevolking der vsch. Zuideuropeesche landen. Juist doordat deze vrouwen en hun kinderen telkens de uitspraak van hun eigen articulatiebasis en verdere grammatische spreekwijzen op het Latijn toepasten, hebben zich die parallel-verwante talen toch op eigen wijze ontwikkeld: 1° het Sardisch (op Corsica en Sardinië), 2° het Spaansch, 3° het Catalaansch, 4° het Portugeesch, 5° het Provençaalsch, 6° het Fransch, 7° het Raeto-romaansch, 8° het Roemeensch, 9° het Italiaansch. Buiten Europa in de koloniën ontwikkelde het Fransch een eigen dialect in Canada, het Portugeesch in Brazilië en het Spaansch vsch. dialecten in Chili, Peru, Argentinië, Mexico en op Cuba. Voor de Creoolsche talen, zie onder → Creoliseering. *J. v. Ginneken.*

Romaansch varken komt voor in Z. en Z.W. Europa; staat wat eigenschappen betreft tusschen het Europ. en Aziatisch varken; is klein van stuk, vroegrijp; met korte kop en pooten, gebogen rug; haarkleur is roodbruin tot zwart; bijna haarloos; is niet al te vruchtbaar, levert echter malsch, niet te vet vleesch. De beste vertegenwoordiger is het Napolitaansche varken, dat gediend heeft tot de vorming van het Engelsche Yorkshirevarken. *Verheij.*

Romagna, het vroegere → exarchaat van Ravenna, dat onder de benaming R. sinds 754 deel uitmaakte van den → Kerkelijken Staat.

Romain (Romanus) Franciscus, Dominicaan, bouwkundige. * 1646 te Gent, † 7 Jan. 1735 te Parijs. Hij was leekebroeder en behoorde eerst tot het klooster van Gent, waar hij in 1672 intrad, later tot dat van Maastricht. Hij herbouwde den eersten boog van de Maasbrug te Maastricht en stond later in dienst van Lodewijk XIV, die hem vsch. bouwwerken en het toezicht op bruggen en wegen in zijn rijk opdroeg. Ook zorgde hij voor de verfraaiing der Dominicanenkerk te Maastricht.

Lit.: G. A. Meijer O. P., Chronicon abbreviatum conventus Mosae Trajectensis O. P. (1909, 85 vlg.); Annal. Hist. et Archéol. Maestricht (I, 166 vlg.). *Lambermond.*

Romains, Jules, pseud. van Louis Farigoule, hedendaagsch Fransch schrijver. * 26 Aug. 1885 te Saint-Julien-Chapteuil (Haute-Loire). Lid van „l'→Abbaye". Stichter en theoreticus van het → „Unanimisme", in welke leer God niets anders is dan een vorm of een symbolische voorstelling van de samenleving. Naast l'Armée dans la Ville (1911), Cromedeyre-le-Vieil (1920), waarin zijn unanimistische aesthetiek op het drama toegepast wordt, verwierf hij groot succes met Knock ou le Triomphe de la médecine, die sappige doch bijtende grappigheid paart aan rijk-menschelijke zielekennis. Zijn onvoltooide cyclische roman Les Hommes de bonne Volonté (12 dln. 1932-'37) is een voldragen meesterwerk. Zijn werk is overigens uit wijsgeerig en zedelijk oogpunt dikwijls bedenkelijk.

Verdere werken: o.a.: Poezië: l'Ame des hommes (1904), en: La Vie unanime (1908). Romans: Le Bourg régénéré (1900); Puissances de Paris (1911); Donogoo-Tonka (1920); de trilogie Psyché: I Lucienne (1922), II Le Dieu des corps (1928), III Quand le Navire.... (1929). — Lit.: M. Israël, J. R. (1931).

Roman (Fr., = dichtwerk in de volkstaal). **A) Definitie.** Een r. is een uitgebreid verdicht verhaal in proza, in hetwelk geheel of gedeeltelijk het leven van een mensch of groep menschen wordt uitgebeeld in verband met een zieleproces. Hij is dus in wezen psychologisch. Een persoonlijkheid ontwikkelt er zich in langs lijden en strijd naar het geluk, dat dikwijls gesteld wordt in het bezit van een geliefd persoon. Zie ook → Roman à clef.

B) Geschiedenis. a) Voorgeschiedenis. Vóór de Romantiek doet zich wat wij een r. noemen zelden voor. In de r. geheeten verhalen domineert niet het innerlijke der helden, maar het uiterlijk gebeuren. Bij de Hellenisten en Romeinen treft men herder- en avonturenromans aan, welke in de Renaissance hernieuwde belangstelling en navolging hadden. In de M.E. waren er epische gedichten van eenigen omvang, welke men r. noemde: Karolingische, Keltische of Britsche (→ Hoofsche epiek), Klassieke en Oostersche, waarvan er vele tegen het einde der M.E. tot volksboeken in proza werden omgewerkt. Vanaf 1500 bloeien de Amadis-romans vol minne en avontuur, naast herder- en schelmenromans, resp. idyllisch en realistisch.

b) Eigenlijke gesch., tevens indeeling. De Romantiek bracht belangstelling mee voor de psyche van zelfs de gewone menschen. Aanvankelijk beoefent men vooral den burgerlijken r., later den historischen r. De burgerlijke r. (graag in briefvorm; → Brief) kent een sentimenteele richting: Richardson, Rousseau, Goethe, en een humoristisch-realistische richting: Fielding. Hist. r. schreven Walter Scott, Manzoni, Van Lennep, Bosboom-Toussaint, Conscience. Omstreeks 1850 komt de realistische r. op (→ Realis-

me), zoekt zijn stof in den eigen tijd, in de kringen der burgerij en beeldt het leven uit, gelijk het in werkelijkheid is; Balzac, Flaubert (Mad. Bovary). Kort erna de naturalistische r. (→ Naturalisme), van den vorigen in de practijk vaak moeilijk te scheiden; er wordt aan de realiteit een wetensch. ondergrond gegeven: de mensch wordt geschilderd als product van voorgeslacht en omgeving en dat vol temperament; bij voorkeur koos men pathologische gevallen. Schrijvers: Zola, gebr. de Goncourt, Lod. van Deyssel, Querido, Stijn Streuvels. De naturalistische r. wordt gemakkelijk tendenz-roman, waarin bijv. stellingen worden verdedigd tegen Christelijke huwelijksmoraal of op sociaal gebied. Den realistischen en naturalistischen r. tezamen noemt men ook wel in engeren zin psychologischen r. (Dostojewskij). Een crimineele r. ontleedt de psyche van misdadigers, een → detective-roman ontwart een schuldvraag. Men spreekt o.a. nog van persoonlijkheids-, gezins- en familieroman (resp. Romain Rolland, Robbers, Boudier-Bakker). In Nederland is belangrijk de kind-roman. De dorpsroman (Goldsmith) bloeit tot in onzen tijd (Stijn Streuvels, Ant. Coolen). Na en naast het Realisme en Naturalisme keerde men terug tot den droom: → neo-Romantiek. In den nieuwen hist. r. overheerscht zeer sterk het algemeen-menschelijke; schrijvers: Arthur van Schendel, Ary Prins, Sigrid Undset. Omstreeks 1920 ontstaat de vitalistische r. als reactie tegen het Realisme en overdreven Psychologisme. Hij wil het moderne leven weergeven direct, zakelijk, suggestief; ook daar zijn meerdere soorten te onderscheiden.

C) Waardeering. De r. is dé dichtsoort van onzen tijd, het meest geschreven en gelezen. Zedelijke gevaren zijn aan zeer vele verbonden ; daarom zijn roman-repertoria (→ Lectuurgids) en tijdschriften als → Boekenschouw onontbeerlijk. *v. d. Eerenbeemt.*

L i t. : men zie de leer- en handboeken van aesthetica, poëtica en letterkunde. Voor Ned. speciaal van belang : W. v. Leeuwen, Naturalisme en Romantiek (1935) ; J. Prinsen, De hist. r. (1919) ; M. H. v. Campen, Ned. romancières (1921) ; C. Tazelaar, Moderne romankunst ([3]1923) ; A. Romein-Verschoor, De Ned. romanschrijfster na 1880 (1935) ; C. Tazelaar, Het proza der nieuwe zakelijkheid (z.j.). Verder meer in het algemeen : J. Prinsen, De r. in de 18e e. in W. Europa (1925) ; B. v. Meurs, De r. (1870) ; Anonym, Gedanken über den christl. Romanschriftsteller (in : Der Gral, XXX 1935-'36, 465).

Roman van Amiran is de middeleeuwsch Georgische sage over de Kaukasische zonnegodheid, en als zoodanig met de Avestische Mithramythen te vergelijken.

Roman de la Rose (of van de Rose), → Rose.

Roman à clef (Fr., = sleutelroman) is een soort → roman, waarin de personages op bedekte wijze tijdgenooten beduiden, in het Frankrijk der 17e e. ontstaan; hangt samen met den geest van Hôtel Rambouillet en de richting der → Precieusen. Auteurs: Gombauld (Endymion), La Calprenède (Cassandre, Cléopatre, Pharamond) en Mlle. de Scudéry met den r. bij uitnemendheid Le grand Cyrus (10 dln. 1649-'53), waarin Condé, de overwinnaar van Rocroi, verheerlijkt wordt. Ten behoeve der lezers van zulke romans verzamelde Baudeau zijn Grand Dictionnaire des Prétieuses (1661). Het genre werd nagevolgd in Ned. (Baltes Boekholt, Samuel van Hoogstraten) en Duitschland (von Zesen, von Ziegler).

L i t. : J. Prinsen, De roman in de 18e e. in W. Europa (1925). *v. d. Eerenbeemt.*

Romana notaria (scriptura). In de p a l a e o g r a p h i e wordt aldus een soort curiaalschrift genoemd, dat sinds de 10e e. in de bureaux en kloosters van Rome en omgeving gebruikt werd. De r. n. ontwikkelde zich uit de jongere Romeinsche cursief.

L i t.: P. Kehr (in: Göttingischen Gelehrten Anzeigen, 1896); B. Bretholz, Lat. Paläogr. ([3]1926). *Lampen.*

Romance. 1° R. noemt men de t a a l, die zich in de 12e eeuw in Spanje uit het Latijn ontwikkelt. Haar volmaaktheid getuigt van intellect, fijn taalgehoor en gevoel. De hoofdeigenschappen, die het zelfs boven het Latijn stellen en het Grieksch doen benaderen, zijn soepelheid, helderheid, evenwichtigheid tusschen vocalen en consonanten, klankvolume en harmonie. Dichters gaan het gebruiken; de epiek is haar eerste vorm (Poema del Cid, Reyes Magos, Sta. María Egipcíaca, Crónica del Cid, enz.).

L i t. : Millot, Hist. lit. (III 1774). *Borst.*

2° Een episch-lyrisch g e d i c h t, dat bestemd is om gezongen te worden; van → ballade hierdoor onderscheiden, dat het onderwerp liefelijker (vaak de liefde). de toon zachter is met neiging naar het sentimenteele, Gedurende de M. E. bijzonder in Spanje, tijdens de Romantiek overal opbloeiend.

L i t. : A. Zijderveld, De romance-poëzie in N. Ned. van 1780-1830 (1915). *v. d. Eerenbeemt.*

3° Als m u z i k a l e kunstsoort ontleent de r. haar karakter aan de letterkundige r. en gebruikt den liedvorm. In de 18e eeuw kreeg de vocale r. een plaats in de lichtere opera en werd in Frankrijk de gebruikelijke vorm van het lied met klavierbegeleiding. Veel opgang maakten Martini's „Plaisir d'amour" en de romances van Hortense de → Beauharnais. Het sentimenteele overwoekerde het epische karakter. Haydn bracht de r. als instrumentalen vorm in symphonie en solo-concert. Nadien ontstond ook de instrumentale r. voor solo-instrument met begeleiding, als stuk van zangerig karakter. *de Klerk.*

Romanche-ketel of R o m a n c h e - d i e p (o c e a n o l.), zeer diepe inzinking tusschen 0° en 0°30'Z. en 18° en 19°W. nabij den Centraal-Atlantischen Rug in den → Atlantischen Oceaan. Werd genoemd naar het Fr. onderzoekingsvaartuig Romanche, dat hier in 1883 een diepte van 7 370 m loodde. *Wissmann.*

Romanelli-holen. Deze zijn gelegen op het schiereiland Salentina in Z.-Italië, nabij het stadje Castro, ca. 50 km bezuiden Lecce (Terra d'Otranto); er werden rotsgraveeringen ontdekt, die dateeren uit het laat-Palaeolithicum.

L i t. : G. A. Blanc, Grotta R. (in : Archivio per l'Anthrop. e l'Etnol., 50 1920).

Romanes, G e o r g e J., bioloog en dierpsycholoog. * 20 Mei 1848 te Kingston (Canada), † 23 Mei 1894 te Oxford. Studeerde te Cambridge. Vriend van Ch. Darwin. Prof. aan de universiteit te Edinburgh.

Romanesca, Ital. naam der → gaillarde.

Romanesk (Fr. romanesque), ongeveer hetzelfde als r o m a n t i s c h; beteekent in meer objectieven zin: „als in een roman", zoo gevoelvol, verbeeldingrijk, ongewoon vreemd, avontuurlijk; in subjectieven zin: romantisch aangelegd.

L i t. : De Vries en Te Winkel e. a., Groot Woordenboek der Ned. taal (s.v.). *v. d. Eerenbeemt.*

Romani, F e l i c e, Ital. librettoschrijver. * 31 Jan. 1788 te Genua, † 28 Jan. 1865 te Moneglia. Bewonderaar van Metastasio. Hij schreef teksten voor Donizetti, Meyerbeer en Bellini, o.a. Norma en La Somnambula.

Romania, → Latijnsch Keizerrijk.

Romanino, G i r o l a m o, schilder. * Ca. 1485 te Brescia, † 1562. Gevormd in de Lombardische school, maar ook beïnvloed door de Venetianen. Zijn figurenrijke composities zijn persoonlijk en monumentaal, zijn koloriet is rijk; hij sierde vele kerken met fresco's (Brescia, Bergamo, Verona e.a.) en maakte bovendien verdienstelijke portretten. Hij is de hoofdfiguur der school van Brescia. *Schretlen.*

L i t. : N. Nicodemi, G. R. (Brescia 1925).

Romanistiek is de afdeeling der Romaansche taal- en literatuurwetenschap en wordt ook gebruikt voor de gezamenlijke geleerden, die zich hiermee bezighouden.

Romanones, A l v a r o d e F i g u e r o a y T o r r e s, g r a a f v a n (sinds 1909), Spaansch staatsman. * 1 Aug. 1863 te Madrid; meermalen minister sedert 1901, leider van de liberale partij; president van de Cortes in 1909, min. pres. in 1912, 1915-'17 en 1918-'19; tijdens den Wereldoorlog betoonde hij veel sympathie voor de Entente, en in 1923 bestreed hij Primo de Rivera. *Cosemans.*

Romanow, 1° Russische d y n a s t i e, welke 1613-1917 over Rusland regeerde. Het Bojarengeslacht R., hetwelk oorspronkelijk R. Zacharow-Kosjkin heette, was verwant met de dynastie van → Rurik door het huwelijk van Iwan den Verschrikkelijken met Anastasia R. In 1613 werd Michaël Feodorowitsj R., zoon van den metropoliet Filaret, door volkskeuze tsaar. In mannelijke lijn stierf het geslacht R. uit met den dood van Peter II in 1730, in vrouwelijke lijn met dien van keizerin Elisabeth in 1762, doch de opvolgers, stammend uit het huwelijk van Anna Petrowna, dochter van Peter den Grooten, met den hertog van Holstein-Gottorp, hebben door toevoeging van den naam R. deze dynastie voortgezet en Rusland tot grooten bloei gebracht. De meeste R. lieten zich leiden door de denkbeelden: autocratie, orthodoxie, nationalisme. Na den moord op keizer Nicolaas II (1918) is grootvorst Kyril Wladimirowitsj (* 1876), thans wonend in Normandië, hoofd van het geslacht R. geworden. *v. Son.*

L i t. : Funk en Nazarewski, Hist. des R. (1930) ; Princess Catharine Radziwill, The Taint of the R. (1931) ; Funk, De Dynastie der R. (Russ. Gedenkboek, 1913).

2° A l., → Alexeï (Michailowitsj).

3° Grootvorst K o n s t a n t ij n K o n s t a n t i n o w i t s j (pseudoniem: K. R.), Russ. dichter. * 22 Aug. 1858 te Strelna, † 15 Juni 1915 te Pawlowsk. Zijn drama De Koning der Joden (Russ., 1912) heeft groot succes beleefd.

Roman-repertorium, → Lectuurgids.

Romantiek. A) In het algemeen verstaat men onder R. een omstreeks het midden der 18e eeuw opkomende en tot diep in de 19e e. doorwerkende mentaliteit en kunstrichting, welke, als reactie tegen het verstarde Neo-Klassicisme, het rationalisme en de Verlichting, aan het gevoel en de phantasie, aan het nationale en exotische ruim plaats gaf. Men schenkt meer aandacht aan den mensch, aan de natuur, aan het kind, aan de volkspoëzie, aan cultuur- en literatuurgeschiedenis van het verleden en den vreemde. Zelf-analyse en Weltschmerz treden vooral aanvankelijk sterk op den voorgrond. De R. is belangrijk voor de literatuur, beeldende kunst en muziek, doch heeft geen eigen bouwstijl geschapen [→ Neo-stijlen (sub Neo-Gotiek)].

B) In de letterkunde. Het meest beteekende de R. op het gebied der letterkunde; in alle landen van Europa bracht zij vernieuwing. Als gangmakers gelden Lessing, Rousseau en Richardson, theoretisch en practisch. Men onderscheidt een oudere en een nieuwere periode, welke zich in de verschillende landen niet volkomen dekken; men kan ze resp. doen aanvangen met de jaartallen 1740 en 1800; voor de Ned. gelden resp. 1780 en 1830. Omstreeks 1880 was de R. uitgebloeid, maar ze herleefde eenigszins in de → Neo-Romantiek. Beroemde dichters en schrijvers: in Frankrijk Rousseau, Chateaubriand, Lamartine, Victor Hugo, De Vigny, De Musset; in Engeland Richardson, Fielding, Young, Macpherson, Burns, Wordsworth, Coleridge, Walter Scott, Byron, Shelley, Keats; in Duitschland Klopstock, Wieland, Herder, gebr. Schlegel, Hölderlin, Brentano, Görres, Eichendorff, ook Schiller en voor een deel van zijn werk Goethe; in Italië Manzoni, Leopardi; in Denemarken Öhlenschläger; in Zweden Tegnér, in Polen Mickiewicz, in Rusland Poesjkin; in Nederland Wolff en Deken, Feith, Bilderdijk, Potgieter, Beets, Multatuli, Alberdingk Thijm; in Vlaanderen Ledeganck, Van Beers, Conscience.

L i t. : een samenvattende behandeling, zelfs een alzijdige nationale, bestaat er over de R. nog niet. Men kan raadplegen : G. Brom, Barok en R. (1923) ; M. Deutschbein, Das Wesen des Romantischen (1921) ; O. Walzel, Deutsche R. (II [5]1923) ; Th. Gautier, Hist. du R. (1901) ; G. Brom, R. en Katholicisme in Ned. (II 1926) ; J. Prinsen, Multatuli en de R. (1909) ; id., De hist. roman (1919). *v. d. Eerenbeemt.*

C) In de beeldende kunst heeft de term R. meer betrekking op den geest van het kunstwerk, en daarmee samenhangend op den inhoud en het onderwerp, dan op den vorm en op de visueele kwaliteiten. Zij geeft de voorkeur aan subjectieve aandoeningen, welke in overgevoeligheid en sentimentaliteit kunnen ontaarden. Evenals in de lit. vluchten de kunstenaars uit het heden naar het verleden, naar de idylle of naar het sprookje. Tijdens de R. vindt men dan ook in de beeldende kunsten onderwerpen, ontleend aan de M.E., aan Dante of aan romantische dichtwerken, aan legendes of sprookjes, enz. Bij de romantische, onevenwichtige emoties past eigenlijk een ongebonden vorm. Vandaar dat de beste romantische schilderijen die der koloristen zijn, zooals van Delacroix, den genialen schilder, voor wien de kleur veel belangrijker was dan de vorm. Deze opvatting strookt beter met het uitdrukken van beweeglijke effecten en hevige aandoeningen dan die der Klassicisten, voor wie de (vaak academische) vorm hoofdzaak is. Er ontstaan bij deze meesters conflicten tusschen inhoud en vorm, wanneer zij de ongebonden, romantische emoties in een gebonden vorm willen geven en dit komt aan de aesthetische kwaliteit niet ten goede (sommig werk van Ingres, Bonguereau e.a.). Vooral in de beeldhouwkunst komt dit conflict voor; groote romantische sculptuur bestaat er in de eerste helft van de 19e eeuw dan ook niet. In de schilderkunst rekent men, dat de R. begint in 1824 met „Le Massacre de Scio" van Delacroix (Louvre), in dien tijd „Le Massacre de la peinture" genoemd. Hartstochtelijke emoties werden in een vol, warm koloriet, picturaal gezien, uitgedrukt. De R. is slechts langzaam door het Realisme overwonnen.

L i t. : L. Rosenthal, La peinture romant. (1900) ; id., Du R. au Réalisme (1914). *Korevaar-Hesseling.*

D) R. in de muziek is die muziek, waarbij de subjectieve expressie boven het objectief-formeele domineert. Zij is sterk door de literatuur en de schilderkunst beïnvloed (programma-muziek, poème symphonique);

zij ontwijkt de werkelijkheid (idylle, romance, fantasie) en kiest haar stof in onhistorische, of verafgelegen tijden (de opera's Lohengrin, Genoveva, Oberon); in deze periode komen het lied en de opera tot nieuwen bloei (Schubert, Schumann, Brahms); zij kent de grootste tegenstellingen: het intieme, stil-verdroomde pianostuk (Schumann, Chopin), het hybridische „Gesammtkunstwerk" (Wagner's Ring der Nibelungen) en de „massa"-symphonie (Beethoven's 9e, Mahler's 8e). Typeerend is E. T. A. Hoffmann's uiting: „Die Musik ist allein echt romantisch, denn nur das unendliche ist ihr Vorwurf".

De vroeg-Romantische muziek (ca. 1775-1820) komt uit de Sturm und Drang voort (Friedemann Bach, ged. ook Haydn, Mozart en Beethoven), terwijl Weber met zijn Freischütz (1821) de poort der hoog-Romantiek ontsluit. In Frankrijk: Berlioz, Fel. David, in Italië Verdi; in Duitschland splitst de R. m. zich in die der componisten, welke zich aan de techniek van Mendelssohn en Schumann houden (Brahms), en die van de Zukunftmusiker: Liszt, Wagner, Cornelius. Deze groep leidt tot de Neo-Romantici (ca. 1890): R. Strauss, Reger, Pfitzner.

L i t. : E. Kurth, Romant. Harmonik u. ihre Krise in Wagners Tristan (^{3}1923, standaardwerk) ; E. Istel, Die Blütezeit der Mus. Rom. in Deutschland (1909) ; E. Glöckner, Stud. z. romant. Psychologie der Musik (1909) ; D. G. Mason, The Romantic composers (1906) ; Ch. Laforêt, La vie musicale au temps romant. (1929). *Koole.*

Romantische School (in de e c o n o m i e), een in den aanvang der 19e eeuw in Duitschland opgekomen ideeënrichting, die tot de algemeene geestesbeweging der Romantiek te rekenen is. Zij neemt scherp stelling tegen het individualisme der zgn. Klassieke School, waar zij de organisch-universalistische beschouwing tegenover stelt. Zeer vele onduidelijkheden hebben aan de verbreiding van haar in opzet goede en juiste grondgedachten afbreuk gedaan. Voorn. vertegenwoordigers: Adam Müller, Baader, Görres, Von Haller, Carlyle, Ruskin. Tegenwoordig wordt naar haar teruggegrepen; vooral Spann bouwt op haar voort.

L i t. : Baxa, Gesellschaft u. Staat im Spiegel deutscher Romantik (1924) ; Spann, Fundament der Volkswirtschaftslehre (1929). *Borret.*

Romantisme, → Romantiek.

Romanus, F r a n c i s c u s, Dominicaan, bouwkundige. → Romain.

Romanus de Zanger, Heilige, Grieksch hymnendichter, waarsch. eerste helft der 6e eeuw. R. is nog niet lang geleden ontdekt en geldt nu als de grootste hymnendichter der Grieksche Kerk. Er is hevig over gestreden, of R. in de 6e of in de 8e eeuw leefde; het is nu wel zeer waarsch. dat hij zijn hymnen dichtte tusschen 536 en 556. Zij bezingen kerkelijke feesten, heiligen en bijbelsche personen. De beginletters van elke strophe vormen meestal een acrostichon en iedere hymne heeft een refrein.

L i t. en proeven van Duitsche v e r t. in Bardenhewer, Gesch. altkirchl. Lit. (V 1932). *Franses.*

Romberg, M o r i t z H e i n r i c h, geneesheer. * 11 Nov. 1795 te Meiningen, † 16 Juni 1873 te Berlijn. Sinds 1840 leider der universiteitspolikliniek en prof. in de bijz. pathologie en therapie (sinds 1845) te Berlijn.

W e r k : Lehrb. d. Nervenkrankheiten (^{3}1855-'57).

Romberg's verschijnsel noemt men het door R. aangetoonde verschijnsel, dat bij vsch. ziekten, o.a. tabes, neuritis en bij cerebellaire aandoeningen, de lijder, die met aaneengesloten voeten staat, gaat wankelen, zoodra hij de oogen sluit. *Klessens.*

Rombout, J a n, pseud. van J. R. v. d. → Lans.

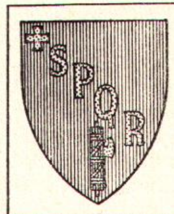
Rombouts, G o d f r i e d F r a n s, kloosternaam: frater Sigebertus, pseud.: Govert Grazer, opvoedkundige. * 15 Jan. 1883 te Bergeijk (N.B.). Leeraar aan de kweekscholen te Tilburg en te Goirle; hoofdredacteur van Ons Eigen Blad, tschr. voor practische Roomsche opvoeding; oprichter en leider van de Opvoedkundige Brochurenreeks, begonnen in 1921, thans 65 nummers.

W e r k e n : o. a. De psychologie der kleutertaal (1919) ; Montessorianisme, uiteenzetting en critiek (1920); Prof. Dr. Herman Bavinck, gids bij de studie van zijn ped. werken (1922) ; Katechismus en katechese (1923) ; Nieuwe Banen in psychologie en pedagogiek (^{4}1931) ; Wat laat ik mijn kinderen lezen ? (1926) ; Hist. Pedagogiek (3 dln. 1927-'28) ; Zielk. Begrippen (^{3}1931) ; Don Bosco, zijn leven en daden (1929) ; Don Bosco als opvoeder (1930) ; Kath. Pedagogiek. I. Het Kind (1931).

Rome, hoofdstad van het koninkrijk Italië (XIV 320 D4) en middelpunt der geheele Kath. wereld (→ Vaticaansche Stad); opp. 17 km^2; ruim 1 000 000 inwoners. Zie pl. (vgl. den index in kol. 831/832).

I. Aardrijkskunde en economie.

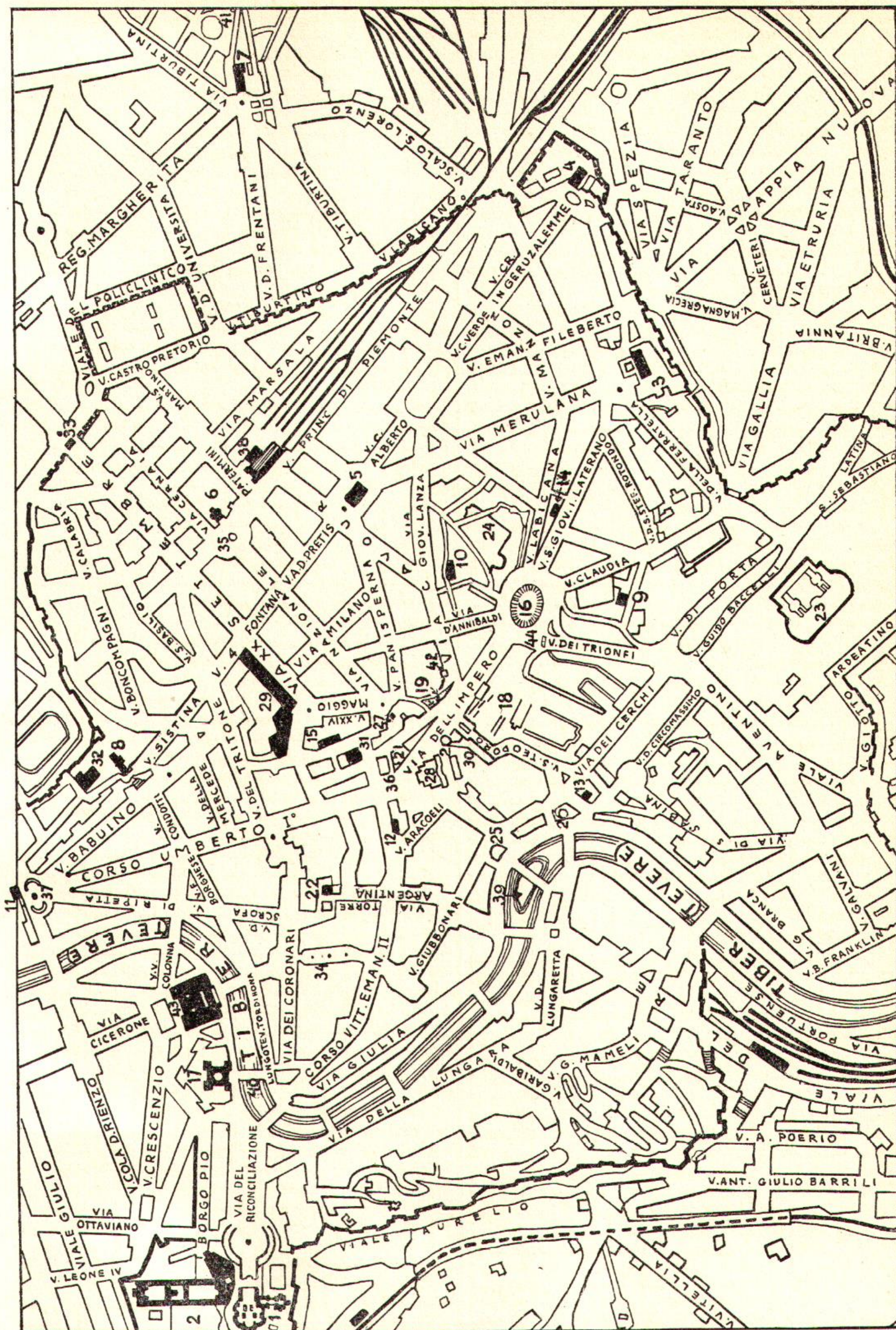
A) Ligging. R. ligt op 13-80 m hoogte boven den zeespiegel, aan weerszijden van den Tiber, 27 km van de monding, te midden van de uit vulkanische tufsteen bestaande Romeinsche Campagna. Het gematigd warme klimaat heeft groote schommelingen (zomergemiddelde 23,6° C, wintergemiddelde 7,5° C). Van oudsher lag de stad zeer gunstig, omdat een eilandje gelegenheid bood de rivier over te trekken; de kleine zeeschepen konden tot hier de rivier opvaren; de heuvels boden bescherming tegen overstrooming; tufsteen en travertijnsche steen waren als bouwmate-

Wapen van Rome.

Rome. Verklaring der cijfers van de tegenoverliggende kaart.

1. St. Pieter
2. Vaticaan
3. St. Jan van Lateranen met paleis
4. S. Croce in Gerusalemme
5. S. Maria Maggiore
6. S. Maria degli Angeli
7. S. Lorenzo buiten de muren
8. S.S. Trinità de' Monti
9. S.S. Giovanni e Paolo
10. S. Pietro in Vincoli
11. S. Maria del Popolo
12. Il Gesù
13. S. Maria in Cosmedin
14. S. Clemente
15. Gregoriaansche universiteit
16. Colosseum
17. Engelenburcht
18. Forum Romanum
19. Forum van Augustus
20. Forum der keizers
21. Forum van Trajanus
22. Pantheon
23. Thermen van Caracalla
24. Thermen van Trajanus
25. Teatro di Marcello
26. Tempel van Vesta
27. Torre delle Milizie
28. Victor Emmanuel-monument
29. Quirinaal
30. Capitool
31. Palazzo Colonna
32. Villa Medici
33. Porta Pia
34. Piazza Navona
35. Piazza Esedra
36. Piazza Venezia
37. Piazza del Popolo
38. Stazione di Termini
39. Tiber-eiland
40. Ponte Sant' Angelo
41. Campo Verano
42. Torre dei Conti
43. Paleis van Justitie
44. Titusboog

VIA TIBURTINA
V. SCALO S. LORENZO
REG. MARGHERITA
V. D. UNIVERSITA
V. D. FRENTANI
V. TIBURTINA
V. LABICANO
VIALE DEL POLICLINICO
V. TIBURTINO
V. CASTRO PRETORIO
VIA MARSALA
V. PRINC. DI PIEMONTE
V. C. ALBERTO
VIA MERULANA
V. EMAN. FILEBERTO
V. LABICANA
V. S. GIOV. I. LATERANO
V. CLAUDIA
V. DEI TRIONFI
VIA SPEZIA
VIA TARANTO
VIA APPIA NUOVA
VIA ETRURIA
V. MAGNAGRECIA
V. BRITANNIA
VIA GALLIA
V. DELLA FERRATELLA
V. LATINA
S. SEBASTIANO
V. DI PORTA
V. GUIDO BACCELLI
V. DEI CERCHI
V. D. CIRCOMASSIMO
VIALE AVENTINO
VIALE G. OTTO ARDEATINO
V. CALABRIA
V. BONCOMPAGNI
V. SISTINA
V. DEL TRITONE
V. D. PRETIS
VIA MILANO
V. PANISPERNA
VIA CAVOUR
V. GIOV. LANZA
VIA D'ANNIBALDI
VIA DELL'IMPERO
V. XXIV MAGGIO
V. BABUINO
V. CONDOTTI
V. DELLA MERCEDE
CORSO UMBERTO I°
DI RIPETTA
TEVERE
V. ARACOELI
VIA TORRE ARGENTINA
V. GIUBBONARI
CORSO VITT. EMAN. II
VIA DEI CORONARI
V. D. SCROFA
V. V. COLONNA
VIA CICERONE
V. CRESCENZIO
V. COLA D. RIENZO
VIALE GIULIO
VIA OTTAVIANO
V. LEONE IV
BORGO PIO
VIA DEL RICONCILIAZIONE
VIA GIULIA
VIA DELLA LUNGARA
V. GARIBALDI
V. G. MAMELI
V. D. LUNGARETTA
TIBER
V. B. FRANKLIN
V. G. BRANCA
V. GALVANI
V. PORTUENSE
VIALE DEL RE
V. A. POERIO
V. ANT. GIULIO BARRILI
VIALE AURELIO
V. VITELLIA
VIA DI S. SABINA
V. S. TEODORO
2
4
5
6
8
9
10
11
12
13
15
16
17
18
19
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
41
42
43
44

riaal beschikbaar, Carrarisch marmer kon gemakkelijk worden aangevoerd; de nabije bergen boden helder drinkwater en in den zomer koelte en gezondheid.

B) Bevolking. Het aantal inwoners heeft in den loop der eeuwen zeer gevarieerd: in den bloeitijd van het keizerrijk gaan de schattingen tot 2 millioen; ca. 1500 zou dit gedaald zijn tot ca. 50 000; in 1861 bedroeg het 184 000. Sinds R. hoofdstad van het nieuwe koninkrijk werd, wies het aantal snel aan tot meer dan één millioen. Vreemdelingen uit alle deelen der wereld zijn aanwezig in verband met de godsdienstige en cultureele beteekenis van de stad.

C) Bestuur, enz. Het bestuur wordt waargenomen (sinds 1926) door een podestà met den titel governatore, benoemd door de regeering, evenals het raadgevend lichaam: Consultà. R. is residentie des Konings, zetel van de Corporatieve Kamer, van de leiding der Fascistische partij, van de voornaamste bestuurslichamen, staatsinstellingen, hof van cassatie, van de internat. handelskamer, van vele gezanten en consuls. Daarnaast is R. de zetel van den paus, van het college van kardinalen, van de pauselijke bestuursinstellingen, gezanten bij den Pauselijken Stoel geaccrediteerd, enz.

D) Middelen van bestaan, enz. R. heeft vóór alles beteekenis om zijn plaats in het centrum der Kerk. Het groote vreemdelingenverkeer betreft het Vaticaan en de talrijke kerken. Daarnaast komt het bezoek aan musea, bibliotheken en oudheden. Als zetel der wereldlijke overheid trekt het eveneens talrijke bezoekers. Vooral in de laatste jaren wordt de stad verfraaid, oude bouwwerken blootgelegd en het verkeer verbeterd, om den toeloop te bevorderen. De industrie is van minder beteekenis; er is veel kunstnijverheid (goud, ceramiek, mozaïek), daarnaast wapens, vliegtuigen, papier, meel. De voornaamste drukkerijen van Italië zijn er gevestigd.

E) Verkeer. In de binnenstad wordt dit onderhouden door autobussen, in de buitenwijken door tramlijnen. R. is een belangrijk kruispunt van wegen en spoorwegen en heeft een hoofdstation naast vier kleinere stations. De vliegdiensten strekken zich uit naar alle grootere Ital. steden, benevens naar Alexandrië, Barcelona, Tunis, Parijs, Weenen, Berlijn, Konstantinopel, enz. Het vliegveld ligt 3 km ten N. van Rome, de watervlieghaven ligt aan den mond van den Tiber bij Ostia (Idroscalo Carlo del Prete). Zeehaven is Civitavecchia. Het radiostation San Paolo ligt 4 km ten Z. van Rome.

F) Omgeving. Deze is rijk aan mooie uitstapjes, vergezichten en bezienswaardigheden. Bij de poort San Sebastiano vangt de Via Appia aan, de oude Romeinsche heerweg, die langs vele bouwwerken voert. Buiten de poort San Paolo ligt de bekende, 35 m hooge heuvel der scherven, de Monte Testaccio, met het bekende Prot. kerkhof (graf van Shelley). Aan de overzijde van den Tiber de Monte Mario, 140 m boven de zee, met een mooi uitzicht; in het Oosten, buiten de poort San Lorenzo, het rijk met monumenten versierde Kath. kerkhof. Talrijke bezoekers trekken naar het vulkanische Albaner gebergte, naar Tivoli met de Villa d'Este en naar Bagni met de zwavelbaden. Een electrische tram voert naar het zeebad Ostia en ook het pauselijk paleis te Viterbo is zeer in trek.

L i t. : A. de Waal, Rompilger ([12]1925) ; Roma Sacra, Ein Bilderzyklus (1925) ; F. Stahl, R. das Gesicht der ewigen Stadt (1929) ; O. Kaemmel, R. und die Campagna ([4]1925) ; L. Bertarelli, R. e Dintorni (1931) ; E. Sobrero, Roma (1932) ; G. Faure, Rome (z.j.). *Heere.*

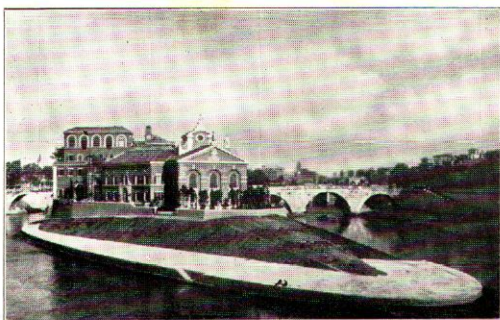
G) Bezienswaardigheden (voornaamste profane en Christelijke). R. met zijn eeuwenoude roemrijke geschiedenis biedt den bezoeker een variatie van monumenten en kunstschatten zooals geen andere stad ter wereld: zij omvatten een tijdperk van 25 eeuwen. In R.'s musea vinden wij de schatten van Egypte, Klein-Azië, Griekenland, West-Europa en de vele karakteristieke cultuurgoederen uit alle missielanden (ethnographisch en missiologisch museum in het Lateraan en in het Museo Kircheriano).

a) Uit den **heidenschen tijd** zijn over: vele meesterwerken van b e e l d h o u w k u n s t : de Apollo van Veii in het Etruskisch museum; de stervende Galliër en de Venus Capitolina in het museum van het Capitool; de doorntrekker, de wolvin met Romulus en Remus, de wagenmenner, het meisje met de duif, de neerstijgende Nike in het paleis der Conservatoren; de Laocoöngroep, de Apollo van Belvedere, de Hermes in het → Vaticaan; de Stoel van Venus, de Apollo in het Nationaal museum.

De monumentale b o u w w e r k e n van het heidensche Rome dateeren bijna alle uit den tijd der keizers (27 v. Chr. - 312 n. Chr.). Het zijn deels grafmonumenten, als het Mausoleum van Hadrianus, thans → Engelenburcht, en van Augustus (Augusteo), deels tempels of gebouwen van openbaar nut als de basilieken, de thermen en theaters, of ook triumph- en gedenkteekens als de bogen van Titus, Septimius Severus, en Constantijn, de zuilen van Trajanus en Hadrianus, de uit Egypte gevoerde of naar Egyptisch model geslagen obelisken, verder de resten van keizerlijke paleizen, aquaducten en de Aureliaansche stadsmuur.

Van de tempels en basilieken, die zich bijna alle op het Forum Romanum en de Fora der keizers bevinden, zijn gewoonlijk slechts ruïnen over: marmeren vloeren met basementen van zuilen, muurbrokken met enkele stukken van een architraaf en kroonlijst en hier en daar enkele hoog oprijzende zuilen, bijv. die van den tempel van Saturnus, van Concordia, van Castor en Pollux, van Vesta; beter zijn de tempels bewaard gebleven, als zij later tot kerken werden ingericht, zooals het → Pantheon, de tempel van Antonius en Faustina (thans S. Lorenzo in Miranda), het volkomen intact gebleven ronde tempeltje van Fortuna (Vesta) en het vierkante van Fortuna Virilis op het plein van de Bocca della Verità. Ook van de uitgestrekte, meesta vijfschepige zuilenhallen of basilieken, die voor rechtszittingen, beurszaken, geldwissel en conversatie dienden en vaak een bibliotheek bezaten, kennen wij in den regel slechts het grondvlak, zooals van de Basilica Ulpiana op het Forum van Hadrianus, of de Basilica Aemilia en Julia op het Forum Romanum. Alleen van de basiliek van Maxentius of Constantijn is het eene zijschip bijna geheel behouden, overwelfd door drie hooge bogen; de daaraan vastklevende resten van het middenschip toonen, welke een ontzaglijke ruimte de Romeinen op een 40 m hoogte hebben durven en kunnen overwelven. Van de theaters is het Theatrum Flavianum, thans → Colosseum genoemd, wel het meest imposant, maar ook het kort geleden ontmantelde Teatro di Marcello is een goed voorbeeld van de Romeinsche monumentale bouwkunst. De voorliefde der Romeinsche keizers en van hun architecten voor het grootsche blijkt niet minder uit de ontzaglijke thermen van Caracalla en Diocletianus: uit de overgebleven machtige muurblokken van die van Caracalla kan men nog goed de plaatsen terugkennen, die bestemd waren voor koude, warme en heete baden,

ROME III

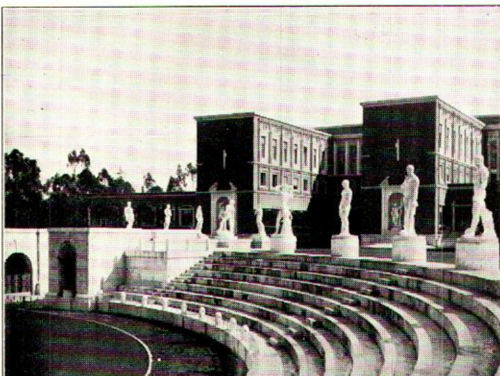

1

2

3

4

5

6

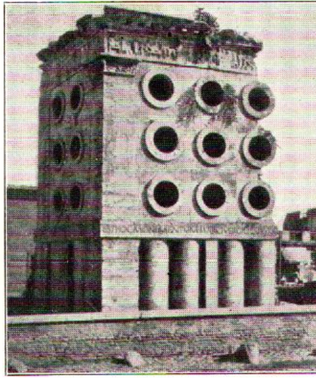

7

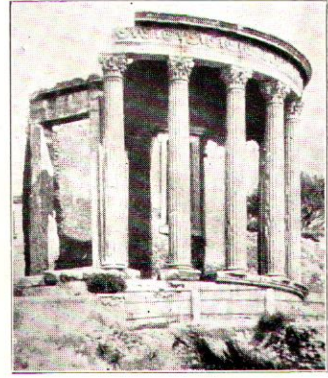

8

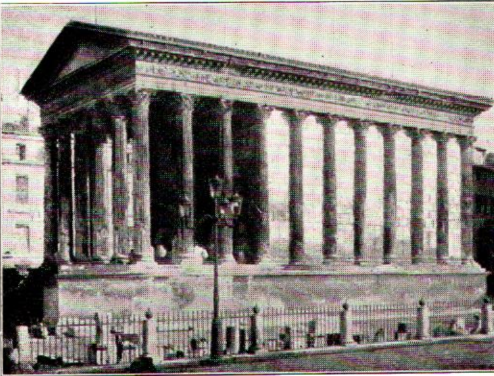
1. Tiber-eiland met Ospedale Fate-bene-fratelli. 2. Victor Emmanuel-brug. 3. Museum voor moderne kunst. 4. Paleis van Justitie. 5. Rectoraatsgebouw in de Città Universitaria. 6. Forum Mussolini. 7. Villa Medici (achtergevel). 8. Tivoli. In de tuinen van Villa d'Este.

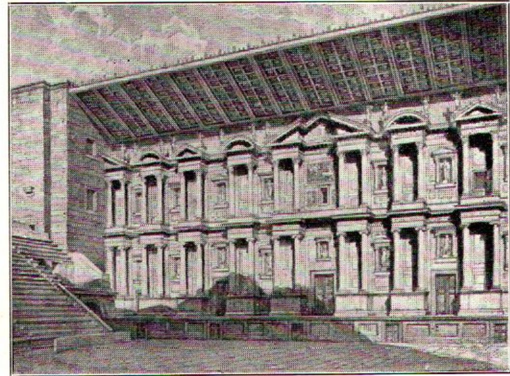
ROMEINSCHE RIJK (KUNST) I

1

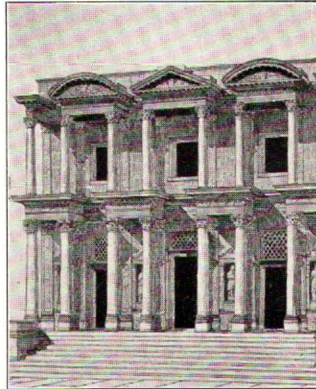

2

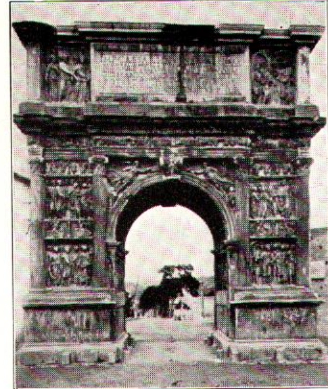

3

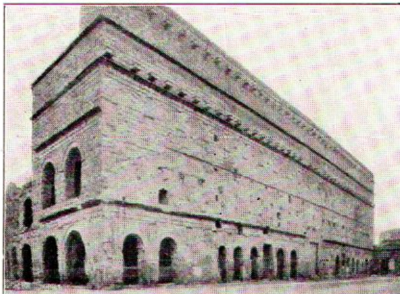

4

5

6

7

8

9

10

11

1. Herculestempel te Cori (ca. 100 v. Chr.) 2. Grafmonument van den bakker Eurysaces in den vorm van een bakoven, te Rome. 3. Tempel te Tivoli (1e eeuw v. Chr.). 4. Tempel van Caius en Lucius (zgn. Maison carrée) te Nîmes. 5. Tooneelwand te Aspendus (reconstructie). 6. Poort van Hadrianus te Athene. 7. Bibliotheek te Ephesus (reconstructie). 8. Boog van Trajanus te Beneventum (114 n. Chr.). 9 en 11. Theater te Orange, buiten- en binnenzijde. 10. Grafmonument der Secundiniërs te Igel bij Trier (3e eeuw n. Chr.).

voor de athletiek, voor wandelingen en boekerijen. De resten van de thermen van Diocletiaan boden plaats voor een groot Kartuizerklooster en thans het nationaal museum, benevens de ruime kerk van S. Maria degli Angeli en vsch. andere gebouwen. Minder goed te reconstrueeren zijn de keizerlijke paleizen op den Palatijn, maar de veelkleurige marmeren vloeren, de nymphea, de tuinen, de kolossale onderbouw en de grotesken van het gulden huis van Nero geven nog een beeld van de macht, rijkdom, levensverfijning van deze dikwijls wreede wereldbeheerschers.

b) Uit Christ. tijd zijn meesterstukken van plastische kunst aanwezig: de Moses van Michelangelo in de kerk van S. Pietro in Vincoli; de grafmonumenten van de St. → Pieter en de beelden van Bernini in de Galleria Borghese; meesterstukken van schilderkunst als de fresco's in het Vaticaan, in de Farnesina en in vele kerken; de talrijke paneelen en doeken in de Vaticaansche Pinacotheek, de Galleria Barbarini, Colonna, Corsini, Doria, en de G. d'arte moderna, en in de meeste kerken en paleizen: werken van Giotto en Cavellini, van de Umbrische en Toscaansche meesters uit de vroeg-Renaissance, van Michelangelo en Rafael en hun leerlingen, van de Caracci, Caravaggio, Guido Reni en Domenechino; kostbare mozaïeken uit vsch. eeuwen (S. Costanza, S. Pudenziana en Maria Maggiore, S. Cosma e Damiano, S. Agnese en S. Lorenzo, beide buiten den muur, S. Cecilia, S. Clemente enz.).

Wat de bouwkunst betreft zijn het vooral de → catacomben en de kerken, die de aandacht van den bezoeker ten volle waard zijn; de groote basilieken St. → Pieter, St. → Paulus, St. Jan van → Lateranen en de S. Maria Maggiore; deze laatste, de grootste der Mariakerken in Rome, dateert uit de 4e eeuw en werd in 432 na het Concilie van Ephese door paus Sixtus III aan Maria toegewijd; met haar vijf schepen, haar spaarzame verlichting in de zijbeuken, haar recht architraaf heeft zij nog goed den ouden basiliekvorm bewaard, ook al zijn enkele van haar mooie lijnen eenigszins gebroken door de latere, overigens ook fraaie, aangebouwde kapellen. Ook uiterst interessant zijn de kleinere kerken, zoowel die uit de weelderige periode der eerste Christelijke keizers als uit latere eeuwen: de thans geheel gerestaureerde S. Sabina, en de S. Maria in Cosmedin, S. Lorenzo buiten de muren en de S. Clemente. Deze laatste is vooral merkwaardig om de vsch. cultuurlagen, die hier, met eeuwen tusschenruimte, boven elkaar zijn bewaard gebleven. Boven aanzienlijke muurresten uit den tijd van de Rom. republiek liggen een Mithras-grot en deelen van een Romeinsch huis (van paus St. Clemens I?) uit de 1e eeuw; daarboven een kerk uit het midden der 4e e., die gedeeltelijk een onderkerk vormt van de thans nog bestaande St. Clemens-basiliek uit het begin der 12e e. Aantrekkelijk zijn ook de liefelijke kloosterhoven, de chiostri, intieme tuintjes omgeven door een wandelgang, die gevormd wordt door fraaie, dikwijls gedraaide en altijd met mozaïek versierde zuiltjes, die 'n afhellend dak dragen, zooals bij de St. Jan van Lateranen, St. Paulus, S. Quattro Coronati, S. Lorenzo buiten de muren, alle aangelegd en versierd in de 12e en 13e e. door een lid van de kunstenaarsfamilies van Vasaletto of der Cosmaten.

De Renaissancetijd schonk aan Rome opnieuw prachtige kerken, beroemd om haar nobele verhoudingen en halfronde bogen, de meesterlijke fresco's van Pinturicchio, Perugino e.a.: St. Pieter, S. Maria del Popolo, S. Maria della Pace, S. Pietro in Montorio, benevens enkele voorportalen als dat van S. Pietro in Vincoli, S. Dodeci Apostoli. Maar bij dit alles blijft toch de Barokdestijl, die het meest in den Romeinschen kerkstijl domineert en den eigenlijken aanblik aan de eeuwige stad heeft gegeven. De meesters Bernini, Da Cortona, Maderna, Borromini schiepen toen de Gesù, de Chiesa nuova, S. Maria in Capitelli, de gevels en versiering van talrijke andere kerkgebouwen, van St. Jan van Lateranen, van St. Pieter, S. Carlino, S. Agnese op de Piazza Navona (beide laatste van Borromini). Ook de profane bouwwerken en de stadspleinen met hun sierlijke fonteinen danken grootendeels hun ontstaan aan den Baroktijd: het Quirinaal, het Palazzo Doria, Chigi, Pamphili, Borghese, de Villa Medici en Madama, ofschoon ook die der M.E. (behalve eenige huizen de Torre delle Milizie, dei Conti, dei Colonna, del Grillo, dei Capoci, della Scimmia, dei Margani) niet geheel ontbreken. Enkele uit den Renaissance-tijd domineeren zelfs, als het Palazzo Venezia, thans regeeringsbureau van Mussolini, de Cancellaria, het Palazzo Farnese, terwijl zich in de Borgo's, Via Giulia en het Campo Marzio nog vsch. dergelijke fraaie bouwwerken bevinden. Zeer vele der genoemde gebouwen en kunstwerken zijn in deze encyclopaedie bij de diverse trefwoorden of bij algemeene artikelen (bijv. Bouwkunst, Italië e.d.) afgebeeld.

L i t.: Jordan, Topogr. d. Stadt R. im Altertum (3 dln. 1878-1907); Gilbert, Gesch. u. Topogr. d. Stadt R. im Altertum (3 dln. 1883-'90); L. Homo, La Rome antique (1921); Ch. J. Hülsen, Forum und Palatin (1926); G. Lugli, I Monumenti ant. di R. e suburbio (dl. I: La zona archeologica, 1931); Enciclopedia Italiana (XXIX, 589-928); Leopold, Post en Smit, Rome (1937). *Post.*

H) Rome als godsdienstig, cultureel en wetenschappelijk middelpunt.

a) Godsdienstig. Zie hiervoor onder → Vaticaan en → Vaticaansche Staat.

b) Wetensch. en cultureele instellingen. 1° Pauselijke instituten. De Pontificia Accademia Scientiarum is de oude Accademia dei nuovi lincei, door paus Pius XI gereorganiseerd 28 Oct. 1936. Zij bestaat thans uit 70 leden, waaronder 37 niet-Italianen, en 15 niet-Katholieken. Haar doel, de bevordering vooral van de natuurkundige wetenschappen, tracht ze te bereiken door voordrachten, onderling contact der leden en het uitschrijven van prijsvragen. Toen zij in 1603 werd opgericht door Federico Cesi en den Nederlander Joh. Heck, was zij een particulier genootschap, maar in 1801 werd zij door Pius VII heropgericht als een instelling van den staat; als zoodanig bleef zij bestaan, maar in 1870 scheidde een deel zich af en werd de Reale Accademia dei Lincei (zie J. Stein, in: Studiën, 1937).

De andere pauselijke genootschappen, soms ook met den titel van academie, opgericht ter bevordering van meer speculatieve wetenschappen, voor theologie, voor liturgie, voor den Kath. godsdienst, voeren een meer bescheiden bestaan. Van beteekenis is echter de Academie voor Christelijke archaeologie, in 1852 opgericht en door Pius XI 11 Dec. 1925 hervormd, die de leiding heeft bij de opgravingen in de catacomben. Zij moet onderscheiden worden van het pauselijke Instituut voor Christelijke archaeologie, opgericht 11 Febr. 1928, om hooger onderwijs te geven in het genoemde vak en daarvoor acad. graden te verleenen.

Behalve dit instituut bestaan er in Rome verschillende pauselijke instellingen van hooger onder-

w ij s, die alle het recht bezitten om graden te verleenen: de → Gregoriaansche universiteit, met het daaraan verbonden Bijbelinstituut en het Oostersch instituut; het Collegium Urbanum of van de Propaganda, opgericht door Urbanus VIII voor de opleiding van missionarissen: het is nog altijd een internaat, dat studenten van 35 naties huisvesting verleent, de lessen worden echter ook door anderen, nl. bewoners van vsch. Romeinsche colleges gevolgd; de Apollinaris, eigenlijk de juridische faculteit van het Seminarium Romanum, verleent graden in het canoniek en Romeinsch recht; het Angelicum onder leiding der Dominicanen, bijzonder voor de Thomistische theologie en philosophie, bezit naast de gewone opleiding voor priesters een cursus formalis en superior en wordt door ruim 600 studenten bezocht; het Antonianum is het internationaal college van de Orde der Franciscanen en wordt alleen door interne studenten van de genoemde Orde bezocht; de hoogere muziekschool, door Pius X gesticht, 3 Jan. 1911 ingewijd en sinds 10 Juli 1914 in het bezit van het recht om graden te verleenen. Dit recht bezit niet het Anselmianum, het internationaal college der Benedictijnen, ook slechts voor interne leerlingen van die Orde bestemd. Het Collegium dei Nobili ecclesiastici, een internaat voor zonen van den Ital. adel, die priester willen worden, en behalve den seminariecursus buitenshuis binnen de muren de lessen volgen, die hen geschikt zullen maken voor posten aan de Curie of in de diplomatie.

Bij dit alles blijven de → Vaticaansche bibliotheek en het archief het voornaamste studie-centrum van het pauselijke Rome. Zie verder ook nog: → Romeinsche colleges. Zie ook → Vaticaansche sterrenwacht.

2° Niet-pauselijke instellingen. Naast de pauselijke instellingen heeft Rome vele cultureele en wetenschappelijke instituten, die van den staat zijn. Naar de Académie française is gevormd de Koninklijke academie van Italië, waarin voor 40 uitstekenden der Ital. wetenschap plaats is. Zij houden hun vergadering in de Farnesina. Verder de Reale Accademia dei Lincei, die zich in 1870 van de gelijknamige pauselijke afscheidde en haar zetel heeft in het Palazzo Corsini; dan de R. Accademia medica, de R. Accademia di S. Cecilia en de R. Acc. di S. Luca, waarvan de namen reeds haar bedoelingen aangeven; eveneens verscheidene associaties, comité's en instituten op de toepassing der wetenschap gericht, en ten slotte heeft Rome een rijksuniversiteit, een technische hoogeschool, een handelshoogeschool, een academie voor schoone kunsten en een voor architectuur.

Van de bibliotheken is de Biblioteca nazionale of di Vittorio Emanuele het best voorzien. Den grondslag vormde de bibliotheek der pp. Jezuïeten en 59 andere geconfiskeerde kloosterbibliotheken, daarna werd ze goed bijgehouden met in Italië verschenen boeken. Zij bevat thans behalve 3 500 handschriften ruim 600 000 boeken. Belangrijk is ook de hiermede eenigszins verbonden Bibliotheca Casanatensis, gesticht door kard. Casanatense en door hem aan de Dominicanen gegeven, maar in 1873 geannexeerd met 5 460 handschriften en 200 000 boeken. Meer op oudere boeken aangelegd zijn de Bibliotheca Angelica, gesticht door Angelo Rocca, later Augustijn, die ze aan de Orde der Augustijnen schonk, bevattende 125 000 boeken, 1 000 incunabels en bijna 3 000 manuscripten, en de Bibliotheca Vallicelliana, eens in het bezit van de Oratorianen, beide bij de wet van 1873 geannexeerd. Rome heeft een ontelbaren schat boeken, maar het consulteeren er van is niet zoo gemakkelijk als van de Ned. boekerijen.

Rome heeft twee internat. instituten van wetenschappelijk-practischen aard, nl. dat van landbouw en dat voor de unificatie van privaatrecht. Vervolgens hebben vsch. naties er academies of instituten opgericht, hetzij ter vorming van kunstenaars of ter opleiding van geleerden, hetzij voor wetenschappelijk onderzoek: de Amerikaansche academie (voor kunstenaars en geleerden), de British Academy en de Britsche school, de Fransche Academie en de Fransche school, de Duitsche Academie, het Duitsch archaeologisch instituut, de Hertziana voor kunsthistorie en het Pruisisch historisch instituut, de Spaansche academie, de Roemeensche academie en de historische instituten van de Görresgesellschaft, van Oostenrijk, België, Nederland, Tsjecho-Slowakije, Polen, Portugal en Zweden.

L i t.: zie boven, sub G (Bezienswaardigheden). *Post.*

II. Geschiedenis. Stichting en vroegste geschiedenis zijn met sagen omhuld (zie ook → Romeinsche Rijk sub Geschiedenis). Necropolen onder het oude Forum, op den Esquilinus en Quirinalis wijzen op zeer oude bevolking. In de eerste eeuwen van het koningschap zijn waarsch. vier perioden te onderscheiden: 1° de oudste nederzetting, het Roma Quadrata, op den Palatinus; 2° het Septimontium of de uitbreiding over de 7 heuvelen; 3° verdere uitbreiding tot het Rome van de 4 Regiones; 4° uitbreiding met de omwalling door Servius Tullius.

Na den val van het koningschap en de eerste consolidatie van de republiek had Rome te lijden van de invallen van de Galliërs, die in 390 v. Chr. de stad verwoestten. Slechts de burcht, het Capitool, kon stand houden; bij een stillen overval door de Galliërs onder Brennus werden de wachten gewaarschuwd door het geschreeuw van de aan Juno toegewijde ganzen. Van toen af, tot de verovering van R. door Alaric in 410 n. Chr., zou de stad niet meer door vreemde overheerschers betreden worden. In de 3e en 2e e. werd Rome in het verloop van de geleidelijke onderwerping van Italië door wegen met andere steden van Italië verbonden, o.a. de via Appia en de Via Flaminia; grootsche waterleidingen werden vanuit het bergland aangelegd: Aqua Appia e.a. Binnen de stad werden, vooral sinds de 2e e. door het contact met de Hellenistische wereld tempels en markthallen gebouwd: Basilica Porcia (185 v. Chr.), B. Aemilia (179), B. Opimia (121).

De door Caesar ontworpen plannen, grootendeels door Augustus uitgevoerd, maakten Rome meer en meer tot een grootstad met huizen van meerdere verdiepingen, grootsche religieuze en profane gebouwen (voor de fora, tempels, theaters, triumphbogen, circus, Colosseum en andere bouwwerken, zie onder Bezienswaardigheden in dit artikel). Bij den grooten brand in 64 n. Chr. werden drie Regiones geheel, zeven ten deele verwoest. In het verloop van den keizertijd werd naast het aloude Capitool de Palatinus met zijn paleizen een tweede centraal punt. Beroemd zijn ook de prachtige villabouw en parkaanleg aan den rand van de stad, o.a. op den Esquilinus. In den laatsten keizertijd werden de bouwwerken steeds grootscher van afmetingen; speciaal ontwikkelde zich sterk de gewelfbouw, doch evenzeer verminderde de kunstzinnigheid. Onder Aurelianus en Probus werd de stad met een nieuwen, ong. 15 m hoogen walmuur omringd. Een laatste bloeiperiode beleefde R. onder Diocletianus en

Constantijn den Grooten. Uit dezen tijd is èen soort van beschrijving van de 14 Regiones bewaard: → Curiosum Urbis Romae. Met de verheffing van Konstantinopel tot residentiestad van den keizer begint de gestadige achteruitgang van het Oude Rome (330). In 410 werd de stad door de West-Goten onder Alarik ingenomen. *W. Vermeulen.*

Sinds dien tijd is R.'s lot uiterst wisselvallig en vaak diep rampzalig; wellicht geen stad is zoo dikwijls aangevallen, belegerd, ingenomen, geheel of gedeeltelijk geplunderd en verwoest, en daarbij nog voortdurend ten prooi geweest aan inwendige beroeringen, als R. Eerst kwam de eindelooze reeks van invallen der Barbaren; na de West-Goten o.a. de Hunnen onder Attila (452), de Vandalen onder Genseric (455), de Herulen onder Odoacer (476), de Oost-Goten onder Totila (549); doch er zijn er veel meer. R. verloor dan ook aanmerkelijk in aanzien tegenover Ravenna, dat de gewone residentie werd van de heerschers over Italië. Tijdens het herstel der Byzantijnsche macht (552-568) werd Rome met omgeving een hertogdom en kreeg de stad een oogenblik verademing, doch weldra volgde de voortdurende dreiging der Longobarden (568-753); feitelijk moesten de pausen het door Byzantium aan zijn lot overgelaten R. ook wereldlijk besturen en beschermen; door de schenking van Pepijn (754) werd deze feitelijke toestand ook juridisch erkend. Na het verval der Karolingers brak er een zeer donkere tijd aan: van het einde der 9e tot diep in de 11e eeuw was de stad ten prooi aan de heftigste familietwisten en adelsintrigues (de Theodora's, Marozia, Alberic, de Crescentii, de Tusculani enz.), tegelijkertijd had ze zwaar te lijden van de verwoestende aanvallen der Saracenen, die haar zelfs in 846 binnendrongen en de St. Pieter plunderden. Ten gevolge hiervan ommuurde paus Leo IV het stadsgedeelte over den Tiber (Leostad). Het ingrijpen der Duitsche keizers eind 10e en begin 11e e. schiep wel eenige orde, doch de onrust bleef voortduren ten gevolge van den aard der Romeinen zelf: onderlinge veeten en omwentelingspogingen bleven aan de orde. De H. Bernardus schrijft van de Romeinen dier dagen: „Een volk, dat geen vrede kan houden en gewoon is aan tumultmaken; een hard en onhandelbaar volk, dat van geen onderwerping weet, dan wanneer het niet meer in staat is tegenstand te bieden" (in: De Consideratione, gericht tot paus Eugenius III).

Na een plundering door de Noormannen in 1085 werd R. onder → Arnold van Brescia ca. 1145 een tijd lang republiek, terwijl de Duitsche keizers van het eind der 10e tot in de 16e e. tientallen van malen naar R. trokken, soms vreedzaam ingehaald, dikwijls met geweld zich toegang verschaffend. Geen wonder dat het inwonertal herhaaldelijk tot een minimum slonk; dat er schatten aan monumenten en eerbiedwaardige herinneringen vernield werden, en dat de pausen hoe langer hoe minder in de woelige stad resideerden en ten slotte zich te Avignon vestigden (→ Babylonische Gevangenschap), waarvan → Cola di Rienzo gebruik maakte (1347) om weer de republiek uit te roepen.

Pas sinds het midden der 15e e. wordt R. weer voorgoed pauselijke residentie en begint de uiterlijk schitterende periode der Renaissance-pausen. De stad werd met overvloed van Renaissancewerken verrijkt, waarbij echter opnieuw veel belangrijke resten uit ouderen tijd verloren gingen. De „Sacco di Roma" (verwoesting van R.) door de Duitsche legers in 1527 bracht nog eens groot onheil over de stad; sindsdien leefde zij in betrekkelijke rust onder vreedzaam pauselijk bestuur en in een bedrijvige bouwwerkzaamheid (Barokstijl). Met de Fransche Revolutie werd R. van 1798 tot 1801 weer eens republiek; van 1801 tot 1814 was het de „tweede stad" van Napoleon's keizerrijk. De revolutie van 1848 bracht opnieuw de republiek, die slechts een jaar standhield; in 1870 werd R. aan den paus ontroofd en tot hoofdstad van Italië verklaard. Vergeefs trachtte het koninkrijk aan R. zijn kerkelijk en pauselijk karakter te ontnemen: wie Rome bezocht, voelde er zich op de eerste plaats in de pausstad. Met het fascisme begon een nieuwe opbloei; ras steeg het inwonertal tot boven het millioen; de reusachtige bouwwerken en doorbraken door Mussolini bevolen, zullen na voltooiing wel een eigen stempel op de stad drukken, hopelijk zonder haar karakter van hoofdstad der Christenheid te schaden. Want door alles heen is R. steeds gebleven: de stad der pausen en het middelpunt van het Katholicisme.

Vgl. ook → Kerkel. Staat, Italië, Paus en andere in dit artikel betrokken trefwoorden.

L i t. : o. a. Von Reumont, Gesch. der Stadt Rom (3 dln. 1867-'70) ; Grisar, Gesch. Roms u. der Päpste (I 1901, tot het jaar 600, niet verder verschenen) ; Pastor, Gesch. der Päpste (16 dln., tot 1800) ; Schmidlin, Papstgesch. der neuesten Zeit (1933). *Gorris.*

Rome. (Grand) Prix de Rome, prijs in 1803 voor leerlingen in de compositie aan het Parijsche Conservatorium ingesteld. Hij omvat een 3-jarig reis-stipendium en een verblijf in de daarvoor door de Fr. regeering aangekochte Villa Medici te Rome. Ook beeldhouwers en architecten kunnen dezen prijs behalen. *Koole.*

Rome (t ij d s c h r i f t), → Thompson.

Romedenne, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 B4); ca. 800 inw. (vnl. Kath.); opp. 1 415 ha; landbouw.

Romein, een der → lettersoorten.

Romeinen. Brief aan de Romeinen, een schrijven van den Apostel Paulus aan de geloovigen van Rome, dat in onze Bijbeluitgaven, ofschoon niet het eerst geschreven, als eerste onder Paulus' brieven gegeven wordt. De echtheid wordt slechts door weinigen ontkend. Wel meenen sommigen, dat hoofdstuk 16 bij een anderen brief zou behoord hebben.

Paulus schreef dezen brief in Corinthe tijdens zijn derde missiereis omstreeks 57-58. Hij geeft er zijn verlangen in te kennen en zijn plan ook Rome te bezoeken, waar reeds een bloeiende Christengemeente bestond. Als inleiding tot zijn bezoek geeft hij in dezen brief een overzicht van zijn Evangelieprediking: het Evangelie is een kracht Gods voor Jood en heiden. Door het geloof komen zij tot het heil. Ofschoon de Rom. Christengemeente vnl. uit bekeerde heidenen bestond, komt Paulus in den brief telkens terug op de verhouding van Jodendom en Christendom. Daar hij bovendien de voornaamste grondwaarheden van het geloof behandelt, neemt deze brief een zeer voorname plaats in onder de brieven van Paulus. Hij is ontelbare malen gecommentarieerd en over de exegese van sommige pericopen is en wordt steeds gedisputeerd. Vanaf hoofdstuk 12 worden meer practische vermaningen aan de geloovigen gericht. *C. Smits.*

L i t. : o. a. Lagrange, L'Epître aux Romains ([2]1923); Bardenhewer, Der Römerbrief des hl. Paulus (1926).

Romeinsch cement, een zgn. natuurcement, verkregen door een in de natuur in gemengden toestand voorkomende grondstof, gewoonlijk een leemhoudende kalkmergel, te branden en daarna fijn te malen onder

bijmenging van een toeslagstof ter regeling van den bindtijd.

Romeinsche colleges. Voor de opleiding van de geestelijkheid in Rome dienen behalve de seminaries van St. Jan en van St. Pieter en de vele studiehuizen van de meeste Ordes en congregaties ook de zgn. Romeinsche colleges. Zij zijn bestemd om aan de studenten, die hun theol. studies aan een der pauselijke onderwijsinstituten maken, huisvesting en religieuze vorming te verleenen. In vele worden nog aanvullende lessen of repetitie-uren gegeven. Er zijn een menigte dgl. colleges ontstaan van vsch. naties, wier studenten aan een bepaald onderscheidingsteeken aan toog of sjerp kenbaar zijn: het Amerikaansch, Belgisch, Canadeesch, Ethiopisch (de eenige binnen de Vaticaansche Stad), Germaansch-Hongaarsch (→ Collegium Germanicum), Grieksch, Engelsch, Iersch, Syrisch-Maronietisch, Zuid-Amerikaansch, Poolsch, Portugeesch, Russisch, Roetheensch, Tsjecho-Slowaaksch, Schotsch en Spaansch. Naast deze colleges voor studenten, die nog geen priester zijn, bestaan er andere voor priesters, die hoogere cursussen volgen: de → Santa Maria dell'Anima, en het Ned. college, opgericht door mgr. dr. B. Eras en door mgr. J. Jansen op 16 Mei 1931 ingewijd. Iets eenigs in zijn soort is het Collegio Campo Santo Teutonico, opgericht in 1876 en bestemd voor priesters, die wetenschappelijke onderzoekingen in Rome te verrichten hebben. Aldaar ligt dr. Schaepman begraven. Ook het College Beda heeft een bijzonder doel: het biedt vooral huisvesting, vorming en onderricht aan de bekeerde Anglicaansche geestelijken, die priester willen worden, en telt aldus leerlingen van 25 tot 65 jaar.

Voor de Rom. pauselijke instellingen van h o o g e r o n d e r w i j s, zie → Rome [sub Wetensch. en cultureele instellingen (kol. 738)]. *Post.*

Romeinsche Curie, → Curie (2°).

Romeinsche cijfers, → Cijfer (1°).

Romeinsche kunst, Romeinsche Rijk (s.v.).

Romeinsche Kwestie. A) Ontstaan. Aldus noemt men den toestand van conflict, ontstaan tusschen den paus en het koninkrijk Italië, toen dit laatste den Kerkel. Staat, en het laatste restant daarvan, Rome, had overweldigd (20 Sept. 1870). De paus verklaarde, dat hij hierin niet kon en mocht berusten. En inderdaad: het hoofd der Kerk, met zijn millioenen onderdanen van allerlei nationaliteit, moet onafhankelijk zijn van elke nationale macht, wil hij niet zijn invloed en aanzien bij de andere volken, met hun wantrouwend en gevoelig nationalisme, verliezen. De zgn. → Babylonische Gevangenschap (sub 2°) heeft dit voldoende bewezen. In de tegenwoordige omstandigheden is die onafhankelijkheid echter niet anders te verwezenlijken, dan doordat de paus niemands onderdaan zij, doch vrij souverein over een eigen gebied. De kern van de Rom. K. ligt dus niet in een geschil over grondgebied (een lembo di terra, gelijk sommige Italianen smalend zeiden), maar in de vraag of de paus vrij en onafhankelijk zal zijn voor het oog der heele wereld.

Tegen den roof der Kerkel. Staten gingen wel private stemmen van protest op, ook van Protestanten, doch de staten erkenden het voldongen feit. Zelfs haastte zich Nederland (amendement-Dumbar 17 Nov. 1871) zijn gezantschap bij den H. Stoel op te heffen, doch de overige regeeringen handhaafden hun gezanten. Ook Italië besefte het voordeel, dat er in een draaglijke verhouding tot den H. Stoel voor haar gelegen was en bood aan Pius IX de zgn. **Garantiewet** aan (13 Mei 1871), waarvan de voornaamste bepalingen zijn: De paus is onschendbaar en bezit alle voorrechten van een souverein. Hij blijft in het genot van eenige paleizen (die exterritoriaal verklaard worden), heeft vrije correspondentie, vrij gezantschapsrecht met alle immuniteiten daaraan verbonden, en ontvangt een jaarlijksche toelage van ruim 3 millioen lire. Pius IX, en evenzoo al zijn opvolgers, weigerden de Garantiewet te erkennen: Het was geen verdrag tusschen twee gelijkwaardige souvereinen, maar een gunstbetoon, toegestaan door een eenzijdige, zuiver Ital. wet, waarvan de uitvoering, en zelfs de wijziging of intrekking, uitsluitend afhing van de willekeur der aan het bewind zijnde regeering.

B) Verloop. De paus sloot zich op in het Vaticaan en weigerde uit protest Ital. grondgebied te betreden. Bij het decreet → Non Expedit (van 1868, toen reeds vier-vijfde van den Kerkel. Staat overweldigd was) werd aan de Katholieken verboden deel te nemen aan de verkiezingen, omdat dit een indirecte erkenning van het wettig bestaan van Italië in zich zou sluiten; Kath. staatshoofden werden aan het Vaticaan niet ontvangen, wanneer zij eerst het Ital. hof bezochten, hetgeen elk bezoek van een Kath. vorst aan Rome feitelijk onmogelijk maakte (met het oog op de belangen van den wereldvrede heeft Benedictus XV in 1920 deze bepaling verzacht). Afgezien van de verdrukking en de berooving der Kerk (confiscaties, hatelijke wetten tegen Kath. huwelijk en onderwijs enz.), en de beleedigingen, waaraan de paus blootstond, zoowel van de zijde van het gepeupel (overbrenging van het lijk van Pius IX, 1881) als van de magistraten (monument van Garibaldi tegenover het Vaticaan, redevoeringen van Rome's burgemeester Nathan), was deze toestand van conflict de meest sprekende waarborg voor alle landen der wereld, dat de paus, hoewel van alle materieele macht beroofd, geen werktuig was in de handen der Ital. politici, maar dat hij integendeel onafhankelijk van hen zijn beslissingen nam en zijn regeeringsdaden stelde. Tijdens de Rom. K., die duurde van 1870 tot 1929, is dan ook het moreele aanzien der pausen zeer gestegen. Doch de toestand was toch paus en Kerk onwaardig, en noodlottig voor het Kath. leven in Italië.

C) Oplossing der Rom. K. Reeds onder Benedictus XV (1914-'22) werden ondershands en onofficieel pogingen tot toenadering beproefd, maar de anti-kerkelijke machten waren nog te sterk en de onverbiddelijke eisch van den paus: erkenning van zijn souvereiniteit, gewaarborgd door het vrij bezit van een eigen grondgebied, te zwaar. Pius XI toonde van den aanvang af, 1922, den vasten wil een oplossing te zoeken (zegen vanaf de buiten-loggia van St. Pieter na zijn verkiezing); van zijn kant begreep Mussolini, die in hetzelfde jaar aan het bewind kwam, de macht van den godsdienst voor de maatschappelijke orde en het belang van Italië bij een goede verstandhouding tot de Kath. Kerk. Na delicate, lang geheim gebleven onderhandelingen kwamen de Lateraansche verdragen van 11 Febr. 1929 tot stand. Dit is geen eenzijdige Ital. wet, zooals de Garantiewet, doch een overeenkomst tusschen twee souvereine machten. Italië erkent daarin de internationale souvereiniteit van den H. Stoel, niet als een op dat oogenblik verleende gunst, maar „come attributo inerente alla sua natura", als een eigenschap, eigen aan zijn wezen. Voor de politieke bepalingen zie men → Kerkel. Staat (sub Stad van het Vaticaan);

voor de godsdienstige bepalingen van het tegelijkertijd gesloten concordaat zie men → Lateraan (sub Verdragen en Concordaat). Hiermee was voor het oog van heel de wereld de paus onttrokken aan elke afhankelijkheid van Italië. Gelijk Mussolini in een redevoering in die dagen zeide: „Er is een vrije en souvereine Kerk in een vrijen en souvereinen Staat. Er is een Stad van het Vaticaan en er is een koninkrijk Italië. Doch die beide zijn absoluut los van elkaar, alsof ze duizenden kilometers van elkander verwijderd lagen”.

Lit.: Bastgen, Die Römische Frage, Dokumente und Stimmen (3 dln. 1917-'19); Schneider, Het probleem van den paus in het Volkenrecht (1919); Gorris, art. over de Rom. K. in tschr. Studiën (April en Mei 1923, Jan. 1924); Goulmy, Ontstaan, ontwikkeling en oplossing der Rom. K. (1929); Mollat, La Question Romaine de Pie VI à Pie XI (1932). De verdragen in Acta Apost. Sedis (1929). *Gorris.*

Romeinsche liturgie, → Romeinsche ritus.

Romeinsch(e) recht. In de oudste geschiedenis van Rome is het R. r. de samenvatting van gedragsregels (gewoonten, wetten), welke uitsluitend gelden voor Rom. burgers (cives). Fragmentarische gegevens omtrent dit oudste recht vindt men in de → Leges XII tabularum. Dit exclusivistisch recht was bij de expansie van het Rom. rijk en de daarmede gepaard gaande versteviging in de verhouding tot niet-Romeinen niet te handhaven. Men was genoodzaakt het oude en bovendien verouderende recht aan te passen (→ Ius gentium). Voor uitbouw en aanpassing van het R. r. aan nieuwe toestanden is van beteekenis het werk der magistraten (→ Ius honorarium) en der rechtsgeleerden (prudentes, → Ius respondendi). De latere keizers gaven herhaaldelijk opdracht tot het maken van samenvattingen van het geldend recht [→ Edicta (edictum perpetuum), → Codex Theodosianus, → Codificatie van Justinianus], waardoor men rechtseenheid trachtte te verkrijgen en waardoor tevens bereikt is, dat belangrijke gedeelten van het R. r. bewaard bleven tot heden toe. Niet gering is voorts de beteekenis van het R. r. van de tallooze keizerlijke verordeningen (constitutiones), die in verschillende Codices en in de Novellae (→ Codificatie van Justinianus) te vinden zijn. Ook verscheiden rechtsscholen (→ Beiroet) hebben tot den bloei en de verbreiding van het R. r. medegewerkt.

Zoowel door de helderheid der juridische begrippen als door den omvang der regelende voorschriften en instellingen wordt het begrijpelijk, dat men de eeuwen door steeds groote bewondering gekoesterd heeft voor het R. r. De casuïstiek moge een belangrijke plaats in de belangstelling van den Rom. jurist hebben ingenomen, daarnaast kan gewezen worden op constructieve momenten en op een logisch doordachte systematiseering der stof. Individualistische opvattingen worden den Romein verweten, waarbij echter maar al te zeer vergeten worden de sociale gedachten, die (vooral in het latere R. r.) tot uitdrukking gekomen zijn. Vormde de studie van het R. r. aan de middeleeuwsche universiteiten voor den aanstaanden jurist het belangrijkste vak, hebben de Humanisten zich met hernieuwde belangstelling geworpen op de bestudeering van dit recht (bronnen), langzamerhand is de beteekenis van het R. r. in het academisch leerplan terzijde gedrongen. Feitelijk wordt het nog steeds als propaedeuse gedoceerd (Frankrijk, België, Nederland, enz.).

Na den dood van keizer Justinianus († 565) beleeft het R. r. een tijdperk van verval. Van een wetenschappelijke belangstelling voor het recht, dat het Rom. wereld-imperium beheerscht heeft, is eeuwenlang weinig of niets te bespeuren, al is niet te ontkennen, dat zijn invloed is doorgedrongen (infiltratie) in het recht van die volken, welke deelnamen aan de groote volksverhuizing (invloed op de Germaansche → volksrechten). In de School van Bologna (→ Glossatoren) herleeft de belangstelling voor het R. r., althans voor de Justiniaansche codificatie. Behalve het feit, dat de Kerk leefde onder Romeinsch recht (ecclesia vivit secundum legem romanam), heeft de omstandigheid, dat Bologna een Europeesch centrum wordt voor de juridische vorming, de receptie (practische receptie) van het R. r. in de 14e-16e eeuw voorbereid. Er komen dan „geleerde” rechters, die hetzij te Bologna hetzij elders een volslagen romanistische opleiding gehad hebben. Deze practische receptie uit zich hierin, dat de rechterlijke (vooral hoogere) colleges in de vsch. landen van West-Europa R. r. gaan toepassen, waar eigen inheemsch recht ontbreekt of te kort schiet (R. r. aanvullend). Soms gaat men zelfs zóóver, dat het R. r. het eigen recht van de eerste plaats verdringt (Reichskammergericht). Aan deze practische receptie ging de theoretische vooraf: men beschouwde het R. r. als een soort eigen recht, omdat men in het H. Roomsche rijk de voortzetting zag van het Romeinsche (West-Rom.) rijk (10e eeuw en later).

De Ned. Afschaffingswet van 1838 (art. 1) bepaalt o.m.: Het wettelijk gezag van het Romeinsche recht is en blijft afgeschaft. Deze afschaffing had te voren plaats gehad door Lodewijk Napoleon (Besluit van 1809).

Lit.: Hermesdorf, Schets der uitwendige gesch. v. h. Rom. recht (1936, 30-33; met lit.-opgave). *Hermesdorf.*

Romeinsche Republiek, 1° van 509-30 v. Chr. Zie hiervoor → Romeinsche Rijk (sub I B).

2° Herhaalde malen is in Rome de republiek uitgeroepen. Zie hiervoor het art. → Rome (sub II: Gesch.). Geheel onder Franschen invloed stond de Rom. Republiek:

3° Van 1798 tot '99. De vermoording in Rome van den Fr. generaal Duphot tijdens een oproer, waarin Fr. agenten de hand hadden, werd voor het Directoire aanleiding de stad door generaal Berthier te doen bezetten en den Kerkel. Staat in te richten tot Rom. Rep. (15 Febr. 1798). Pius VI werd naar Fr. gevoerd. Toen de 2e coalitie de Franschen uit Italië verdreef, werd de Rom. Rep. opgeheven (Juli 1799) en Pius VII in het bezit van den Kerkel. Staat gesteld. *V. Claassen.*

Romeinsche ritus, een lid der Latijnsche liturgiefamilie, welke, in Rome ontstaan (4e e.) en eerst tot deze stad beperkt, zich onder invloed van godsdienstige en politieke factoren, niet minder echter door onmiskenbare eigen waarde, wijd en zijd voortplantte en in het Westersche patriarchaat geleidelijk al zijn mededingers verdrong. Zijn bloei viel in de eeuwen rond Gregorius den Grooten († 604). Evenals de Romein was hij sober, practisch, juridisch, majestueus. Langzamerhand, vnl. onder Karel den Grooten en nog later, drongen Byzantijnsche, in grooter aantal echter Gallicaansche elementen dezen ritus binnen, door welke versmelting deze won aan populariteit. Een rijker symbolisme, een streven naar het mysterieuze en naar een dramatisch verloop stemden hem meer af op het gevoel, en maakten hem daardoor aannemelijk, aantrekkelijk en boeiend ook voor niet-Romeinsche geestesgesteltenis. Bij de hervorming na het Concilie van Trente ontmoeten wij een sterk uitgesproken stre-

ven naar terugkeer tot vroegeren eenvoud. De R. r. is de meest verspreide in de Kath. Kerk. *Verwilst.*

L i t. : Baumstark, Vom geschichtl. Werden d. Liturgie (1923) ; Callewaert, De S. Liturgia universi (1933, nr. 64-118) ; Wilmart, Le génie du Rite romain (1920).

Romeinsche Rijk [zie kaart Italië (historisch) in dit deel en de platen (vergelijk den index in kolom 831/832)]. **I. Geschiedenis. A) Koningstijd** (753-510 v. Chr.). De sage vermeldt → Romulus als stichter van Rome; voor deze stichting zouden we tot het jaar 753 v. Chr. moeten teruggaan. Waarsch. bestond er reeds lang een nederzetting op den Palatinus en den Quirinalis, die in de 7e e. in de macht van de Etrusken kwam. De overlevering meldt 7 koningen: Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Marcus, Tarquinius Priscus, Servius Tullius en Tarquinius Superbus. De historische kern van de ons met name door Livius bewaarde verhalen is wel, dat Rome langzamerhand zijn macht uitbreidde ten koste van de naburige stammen, waartoe vooral de Tarquinii, waarsch. een Etruskische dynastie, hebben bijgedragen. Door de toenemende machtspositie van den adel moest ca. 510 het koningschap wijken voor den republikeinschen regeeringsvorm.

B) Romeinsche Republiek (509-30 v. Chr.). **a) Tot de onderwerping van Italië** (509-265). In plaats van den koning kwamen twee jaarconsuls (zie in dit art. onder II). De eerste strijd voor de vrijheid werd gevoerd met Porsenna, koning van Clusium, waarmede de sagen van Horatius Cocles, Mucius Scaevola en Cloelia verbonden zijn. In 396 werd het Etruskische Veii veroverd. Na den terugtocht van de Galliërs, die het grootste gedeelte van Italië doorkruisten en ca. 390 Rome innamen, breidde de republiek zich naar Latium en Etrurië uit en sloot bondgenootschap met verschillende steden, in 348 zelfs met Carthago. Uit de ontbinding van den sinds 493 bestaanden Latijnschen Bond in het jaar 338 en de daarmede verbonden nauwere onderwerping van Latium en Campanië aan Rome begon de definitieve onderwerping van geheel Italië.

Er volgden jaren van wisselenden strijd met het nieuwe naburige volk van de Samnieten. Een laatste gemeenschappelijke stormloop door Samnieten, Galliërs, en Etrusken tegen Rome's groeiende macht eindigde in 295 met een schitterende overwinning voor de Romeinen bij Sentinum. Deze nieuwe machtsuitbreiding naar het Zuiden verwikkelde Rome in de moeilijkheden tusschen de Grieksche steden van Z. Italië en de inheemsche bevolking. De bescherming in 282 aan Thurii verleend, leidde tot een oorlog met de voornaamste Grieksche stad, Tarente, die op haar beurt Pyrrhus, koning van Epirus, te hulp riep. Na zijn overwinningen bij Heraclea en Ausculum in 280 en 279 leed hij bij Beneventum een verpletterende nederlaag, verliet 275 Italië, waarop Tarente in 272 capituleerde. Omstreeks 265 was Rome meester van heel Italië ten Z. der Povlakte.

b) Vestiging van de Rom. wereldheerschappij (264-133). De verovering van Italië bracht Rome in contact met de Punische grootmacht van Carthago, die zich reeds op Sicilië deed gelden. De drie groote oorlogen, die beide machten in den loop van ruim een eeuw met elkander voerden, brachten aan Rome de heerschappij over de landen rondom de Westelijke helft van de Middellandsche Zee en eindigden met de totale verwoesting van Carthago. Wel wist in den tweeden Punischen oorlog (218-201) de Carthaagsche veldheer Hannibal na een bewonderenswaardigen tocht over de Alpen tot diep in Italië door te dringen en in 216 bij Cannae aan de Romeinen een verpletterende nederlaag toe te brengen, doch de Romeinen herstelden zich en wisten ten slotte door den slag bij Zama (202) Carthago geheel te verslaan. Achtereenvolgens veroverden zij Sicilië, Sardinië, Corsica alsook gedeelten van Spanje, terwijl zij na de verwoesting van Carthago in 146 ook groote gedeelten van N. Africa aan zich onderwierpen. Oostwaarts vestigden de Romeinen hun macht in Macedonië door de overwinningen bij Cynoscephalae (197) en Pydna (168), in Griekenland door de verwoesting van Corinthe (146), in Klein-Azië na de overwinning bij Magnesia (189) op Antiochus III van Syrië, terwijl in 133 het Rijk van Pergamon bij testament aan Rome verviel.

c) Burgeroorlogen (133-30 v. Chr.). Het feit, dat bestuur en staatsinrichting niet die veranderingen hadden ondergaan, die de groei van de Rom. macht vroeg, alsook de toespitsing van de sociale tegenstellingen in Italië en binnen Rome zelf waren oorzaak, dat de laatste eeuw van de republiek een aaneenschakeling werd van burgertwisten. Het optreden van Tiberius en Gaius Gracchus, vooral van den laatste, op het einde van de 2e e., bracht de problemen van de grondverdeeling en het burgerrecht voor Rome's bondgenooten scherp op den voorgrond en schiep een blijvende tegenstelling tusschen twee volksgroepen: de aristocratie of Optimates en de volksvrienden of Populares. Een groot gevaar vormden eenigen tijd de oorlogen tegen Jugurtha (111-105) en Cimbren en Teutonen (113-101), waarin Marius voor de Romeinen de overwinning bevocht, doch tevens persoonlijk een grootmacht werd. De tegenstelling tusschen Marius als leider van de Populares en Sulla als leider van de Optimates trad eenigen tijd op den achtergrond door den Bondgenootenoorlog (90-88). Marius stierf in 86; Sulla, in 82 tot dictator benoemd, voerde talrijke hervormingen in. De verzwakking van Rome's macht kwam na Sulla's dood (78) duidelijk aan het licht: in Spanje opstand van Sertorius tegen de hervormingen van Sulla, slavenopstand onder Spartacus (73-71), groeiende macht van het zeerooverswezen, langdurige strijd van Mithridates tegen Rome. Pompeius wist al deze vijanden van den staat te overwinnen, en sloot in 60 met Caesar en Crassus het eerste Driemanschap. Ook de gevaarlijke samenzwering van Catilina (62) werd gelukkig bedwongen. Caesar gelukte het als proconsul van Gallië geheel Gallië tot aan den Rijn te onderwerpen. In 50 begon de strijd tusschen Caesar en Pompeius; de laatste werd in 48 vermoord, Caesar verkreeg in 46 de dictatuur, doch viel zelf 15 Maart 44 als slachtoffer van de republikeinen. In Nov. 43 werd er een nieuw Driemanschap gevormd: Octavianus, Antonius en Lepidus, waaruit na de overwinning bij Actium (31 v. Chr.) en den val van Alexandrië (30 v. Chr.) Octavianus als princeps te voorschijn trad.

C) Het Romeinsche Keizerrijk (30 v. Chr.-476 n. Chr.).

a) Het Principaat, zoo genoemd naar den titel van den keizer (nl. princeps = eerste of voornaamste van het volk) of D y a r c h i e (= heerschappij van twee, wijl de macht berustte bij den princeps en den Senaat te zamen), 30 v. Chr.-284 n. Chr. Buiten Italië steunde Octavianus' macht op het oppercommando van het leger en de bestuursmacht over de zgn. keizerlijke provincies, in Rome zelf op de consulaire macht tot 23 v. Chr. en daarna op de machtspositie van het volkstribunaat. In 27 had hij den titel „Augustus" ont-

vangen, in 12 werd hij tevens Pontifex Maximus. De grenzen van het rijk trachtte hij te versterken, het plan om Germanië te veroveren werd na de nederlaag van Varus in het Teutoburgerwoud (9 n. Chr.) opgegeven. Onder zijn opvolger Tiberius (14-37 n. Chr.) trad aanvankelijk het alleenheerscherselement meer op den voorgrond; grooten invloed verwierf zijn vertrouweling Seianus, praefect van de Praetoriaansche lijfwacht. Gaius Caesar Caligula (37-41) voelde zich als een „goddelijke" alleenheerscher. Onder Claudius (41-54) werd de centralisatie van bestuur voortgezet. Nero (54-68), aanvankelijk onder den gunstigen invloed van Seneca, onteerde verder zijn regeering o.a. door zijn wreedaardig optreden tegenover de Christenen. Na korte tusschenregeeringen van Galba, Otho en Vitellius in 69 beklom met Flavius Vespasianus (69-79) de Flavische dynastie den troon. In 70 werd Jerusalem door zijn zoon Titus verwoest. In dezen tijd viel ook de opstand van de → Bataven. Na de regeering van Titus (79-81) en Domitianus (81-96) verhief de Senaat Nerva tot keizer (96-98). Deze werd opgevolgd door zijn aangenomen zoon Traianus (98-117), die de Daciërs onderwierp en eveneens in het Oosten het rijk uitbreidde. Hadrianus (117-138) versterkte de grenzen en trachtte den innerlijken bloei van de provincies op te voeren. Deze toestand handhaafde zich onder Antoninus Pius (138-161), doch onder Marcus Aurelius, den philosoofkeizer (161-180), had het rijk reeds te lijden van aanvallen van Parthen, Marcomannen, Quaden e.a. Na den moord op zijn opvolger Commodus (180-192) ontwikkelt zich de strijd tusschen de soldatenkeizers, van wie Septimius Severus (193-211) zich langeren tijd wist te handhaven. Zijn zoon Caracalla breidde door de Constitutio Antoniniana in 212 het burgerrecht uit over het geheele rijk. De volgende jaren waren vol verwarring: invallen van Barbaren en binnenlandsche verwarring door een reeks van soldatenkeizers. In 248 vierde men het duizendjarig bestaan van Rome's macht. Eerst keizer Galienus (253-268) kon de meest noodzakelijke hervormingen in leger en staatsbestuur aanbrengen. Aurelianus (270-275) verdreef Alamannen, Goten en Vandalen uit het rijk en omgaf Rome met een nieuwen stadsmuur.

b) Monarchisch stelsel (284-395). Aan Diocletianus 284-305) gelukte het een absolute alleenheerschappij in te voeren. Het rijk werd op geheel nieuwe wijze georganiseerd. Naast Diocletianus kreeg ook Maximinianus den titel van Augustus, Galerius en Constantinus Chlorus werden Caesares = onderkeizers. In 303 ontketende Diocletianus een geweldige Christenvervolging (zie → Kerkvervolgingen); in 305 legde hij de regeering neer. In een nieuwen strijd tusschen vsch. pretendenten versloeg Constantijn zijn tegenstander Maxentius bij de Milvische brug (312; zie → Labarum); toen in 325 Licinius wegens samenzwering ter dood was gebracht, was Constantijn alleenheerscher (325-337). Door het Edict van Milaan (313) verkregen de Christenen volledige vrijheid van godsdienst. Onder zijn regeering had het Concilie van Nicaea plaats. In 330 werd Byzantium hoofdstad van het rijk. In den onderlingen strijd na Constantijn's dood handhaafde zich ten slotte Constantius als alleenheerscher; hij was een steun voor de Arianen. Zijn opvolger Julianus de Afvallige (361-363) trachtte nog eenmaal het Christendom te verdrukken. Met Valentinianus I (364-378) besteeg een nieuwe dynastie den troon. Zijn opvolger Gratianus benoemde den Spanjaard Theodosius (379-395) tot keizer van het Oosten, aan wien het nog eenmaal gelukt is het Rom. Rijk alleen te besturen. Hij verhief het Christendom tot staatsgodsdienst. Na zijn dood volgden zijn beide zoons op, van wie Honorius het West-, Arcadius het Oost-Romeinsche Rijk te besturen kreeg. Het Rom. Rijk was voorgoed uiteengevallen.

c) Verval van het Rijk (395-476).

Voor het **Oosten,** zie → Byzantijnsche Rijk.

Het **West-Rom. Rijk** zou zich weldra oplossen in een aantal kleinere staten. De Vandaal Stilicho (395-423) streed tegen de West-Goten onder Alarik; dezen verwoestten Italië en veroverden in 410 zelfs Rome. In 409 kwam Spanje in de macht van Vandalen en Sueven; Franken en Alamannen drongen in Gallië binnen; in het Z. van Gallië ontstond het Rijk van de West-Goten; in 452 verwoestten de Hunnen de Po-vlakte; in 455 werd Rome geplunderd door de Vandalen onder Genserik. Dan volgen een rij van keizers met kortstondige regeering elkander op, totdat de laatste West-Romeinsche keizer Romulus Augustulus door den Germanenvorst Odoacer wordt afgezet in 476. Voor de gesch. der successie-staten zie → Italië, Frankrijk, Spanje, enz. (sub Geschiedenis).

L i t . : Niese, Grundrisz d. röm. Gesch. ([5]1923); Th. Mommsen, Röm. Gesch. (I-III en V [13]1923-'25); Rostovtzeff, Hist. of the Ancient World (II Rome 1928); J. Vogt, Röm. Gesch. (I 1932); Fr. Altheim, Epochen der röm. Gesch. von den Anfängen bis zum Beginn der Weltherrschaft (1934); Dessau, Gesch. der röm. Kaiserzeit (2 dln. 1924-'30). *W. Vermeulen.*

II. Bevolking en bestuur.

A) Bevolkingselementen. a) Tijdens het Koningschap. De oudste civitas Romana (Rom. Staat) bevat drie stammen (tribus), de Latijnsche Ramnes, de Sabijnsche of Umbrische Tities en de waarsch. Etruskische Luceres. Elke stam bevat tien curiae, die godsdienstige, politieke en tevens militaire groepeeringen zijn. Enkel de patricii, die tot een der op verwantschap steunende gentes behooren, zijn cives optimo jure, bezitten dus de volledige civitas met alle publieke en private rechten. Het plebs, dat buiten de gentes staat, heeft geen private rechten. De zgn. clientes hebben zekere rechten en plichten, samengevat in het ius patronatus, ten opzichte van de gentes, waarvan ze afhangen. Beide laatste klassen bezitten enkel stemrecht, dus één enkel der publieke rechten. De primitieve staat is dus zuiver patricisch. Aan Servius Tullius (578-534 v. Chr.) worden o.m. de volgende hervormingen toegeschreven: De oude stammen worden door vier nieuwe vervangen, waarin zoowel clientes, plebei als patricii worden ingeschreven als burgers. Rechten en plichten worden vastgelegd volgens het fortuin (census): de grondbezitters (ander bezit bestaat nagenoeg niet) worden ondergebracht in een der vijf classes, die elk in centuriae (militaire eenheden) zijn onderverdeeld; de anderen vormen vijf afzonderlijke centuriae; allen samen vormen zij de 193 centuriae van het Populus Romanus, waarvan de proletarii, die niets bezitten, ook 1 centuria uitmaken.

b) Onder de Republiek. Afgezien van het onderscheid tusschen de cives eenerzijds en de peregrini (vreemdelingen) anderzijds, die weliswaar een zekeren rechtstoestand (caput) maar zonder burgerrecht bezitten, telt Rome vier sociale standen: buiten het plebs, waarin de oude clientes overgaan, en het oude adellijke patriciaat, ook voortaan de nobiles, d.w.z. de families, zoo plebeïsche als patricische, waarvan een lid een hoogere magistratuur (curulis) heeft bekleed, en de

equites, waarvan een deel de politieke loopbaan verkiest, maar waarvan het andere deel zich vooral aan handel en geldzaken wijdt, tot in 123 v. Chr. beide loopbanen worden gescheiden en alleen het laatste deel voortaan den ordo equester uitmaakt. De slaven blijven als rechtsloozen buiten de civitas. Naast de te Rome verblijvende vreemden, wier betrekkingen met de burgers worden geregeld door de praetores peregrini (vanaf 241 v. Chr.), staan de steden van het aangehechte Latium, die het ius Latinum bezitten, hetwelk in hoofdzaak het ius commercii bevat, alsook de mogelijkheid om het volledige burgerrecht te verkrijgen. Later werd het ius Latinum ook aan andere steden, zoo binnen als buiten Italië, toegekend. Trouwens ten opzichte van de in den vreemde door Rome gestichte koloniën, de onderworpen of anders met Rome verbonden steden of staten worden uiteenloopende types van rechtsstatuut toegepast: er zijn coloniae, municipia, oppida latina en coloniae latinae, verder civitates foederatae et liberae, civitates liberae et immunes, civitates dediticiae, en wat men zou kunnen noemen: bevriende naties (bijv. Judaea). In Italië zelf waren al deze soorten van civitates vertegenwoordigd, tot in 75 v. Chr. door geleidelijke uitbreiding van het Rom. burgerrecht alle Ital. steden nog enkel in een der twee volgende klassen waren gerangschikt: óf municipia civium romanorum óf coloniae civium romanorum. In 89 v. Chr. kreeg ook Gallia Cispadana en in 49 v. Chr. ook Gallia Transpadana het burgerrecht. Buiten Italië worden de provinciae elk door een Romeinsch magistraat, hetzij pro consule, hetzij pro praetore bestuurd, die telken jare door den Senaat wordt aangesteld; elke provincia heeft haar eigen keure (lex provincialis) en betaalt een stipendium of vectigal, zooals ook de civitates dediticiae.

c) Onder het Keizerrijk worden de jura publica der burgers natuurlijk zeer besnoeid; anderzijds wordt het getal civitates, die volledig Rom. burgerrecht krijgen, zeer uitgebreid, doordat de keizer veelvuldig gebruik maakt van zijn recht den status der steden te wijzigen. Italië zelf wordt, zoo niet in rechte, dan toch in feite, hoe langer hoe meer vanuit Rome bestuurd als een provincia. De eigenlijke provinciae buiten Italië worden ofwel rechtstreeks door den keizer bestuurd door middel van de legati (provinciae Caesaris) ofwel, maar niet uitsluitend, door den senaat door middel van de proconsules (provinciae senatus); vanaf Alexander Severus houdt dit onderscheid op en alle worden keizerlijke provinciae.

Als sociale klassen komen in aanmerking: de ordo senatorius, door Augustus ingericht, waaruit de keizer zijn hoogere magistraten kiest; de ordo equester, waaruit vooral de hoogere officieren worden gekozen. Deze beide standen nemen thans de plaats in van den ouden republikeinschen adel, die ver is uitgestorven, maar door toevoeging van plebeïsche elementen blijft voortbestaan in de derde, zeer beperkte klasse van het patriciaat. Alle andere burgers, de groote massa, vormen de vierde klasse, het plebs.

B) Bestuursorganen. a) Onder het Koningschap. De koning (rex), verkozen door het patriciaat en door de comitia curiata met het imperium bekleed, is enkel gebonden door het gewoonterecht (mos maiorum). In de uitoefening van zijn alzijdige macht wordt hij bijgestaan door pontifices, augures en fetiales; door een tribunus celerum (aanvoerder der ruiterij) en voor rechtszaken door duumviri perduellionis en quaestores parricidii. In zijn afwezigheid uit Rome vervangt hem de praefectus urbi. Onder de patricii kiest de rex zich een raad van 100, later 300 leden, den senatus, die ook de beslissingen der volksvergadering moet bekrachtigen (patrum auctoritas). Het volk komt bijeen in de comitia curiata, waar zonder bespreking wordt gestemd o.m. over de koningskeuze, oorlog en vrede, en in de minder belangrijke comitia calata.

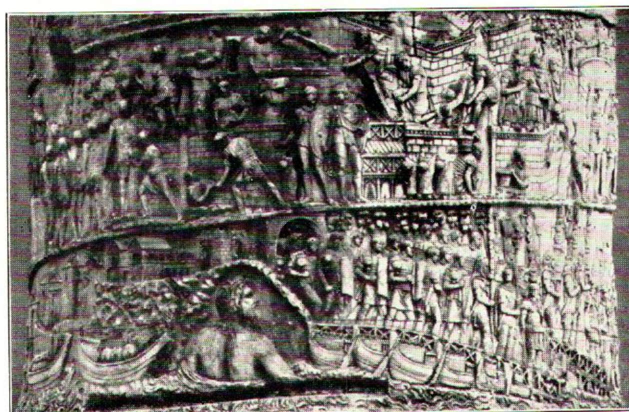
b) Tijdens de Republiek. Naast de twee voornoemde comitia ontstaan nu ook de comitia centuriata en de comitia tributa, beide gegroeid uit de bevolkingsindeeling onder Servius Tullius. De com. centuriata komen op de eerste plaats. In de concilia plebis, uitsluitend voor het plebs, worden de plebeïsche magistraten verkozen. De comitia stellen de magistraten aan, stemmen de wetten en vonnissen in beroep, doch vanaf 149 v. Chr. bestaan bestendige rechtbanken (quaestiones perpetuae). De oude koninklijke bevoegdheden worden geleidelijk gesplitst en aan telkens nieuwe magistraturen toegekend, die langen tijd den patriciërs voorbehouden zijn; het plebs krijgt mettertijd ook eigen, maar dan plebeïsche magistraten. De gewone, nl. die, welke jaarlijks worden vervangen, zijn: de consules, quaestores, tribuni plebis, aediles plebeii, censores (om de 5 jaar), praetores, aediles curules en viginti sex viri. In buitengewone omstandigheden worden ook gebeurlijk buitengewone ambtenaars aangesteld: de reeds van vroeger bestaande ambten van interrex, praefectus urbi en duumviri perduellionis, waarbij nu ook komen de ambten van den dictator, den magister equitum, de decemviri legibus scribundis en de tribuni militum consulari potestate. Al deze ambten, die op verschillende tijdstippen in het leven zijn geroepen, worden verder volgens verschillende principen geclasseerd in: maiores en minores, curules en non curules, cum imperio en sine imperio, magistraturen uitgeoefend binnen Rome of buiten Rome (nl. de promagistraten, hetzij pro consule of pro praetore of pro quaestore). De candidaten moeten de gevestigde orde (cursus honorum) eerbiedigen: eerst quaestor, dan aedilis curulis, verder praetor en ten slotte consul.

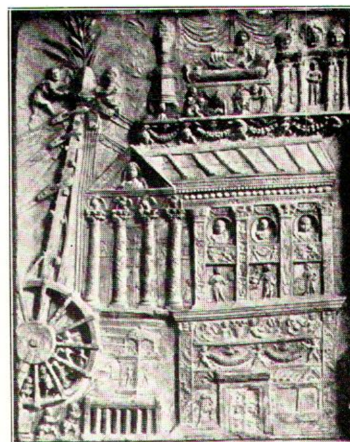
De voorwaarden van verkiesbaarheid verschillen met den tijd. Elk gewoon ambt wordt door ten minste twee collegae bezet, die tegenover elkaar en tegenover ieder lager ambtenaar de intercessio (veto-recht) bezitten. Doch de kern van het staatsbestuur is de senatus, die in beginsel uit de afgetreden magistraten is samengesteld. De senatus is feitelijk bevoegd in alle zaken van openbaar belang.

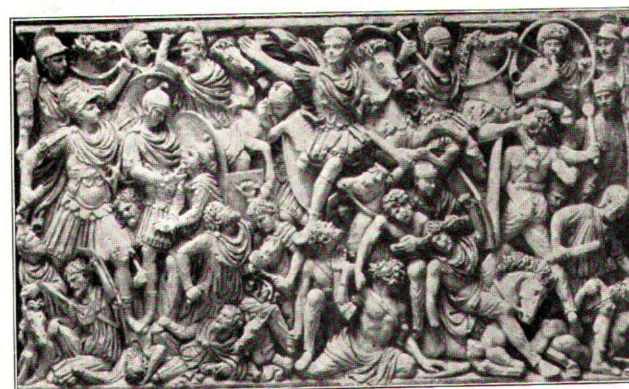
c) Tijdens het Keizerrijk. De bevoegdheden van de oude magistraten en van den senatus zijn thans vereenigd in de handen van den keizer. De oude magistraturen blijven bestaan (niet echter het censoraat), doch zijn nog enkel eereposten, die toegang verleenen tot den senaat en tot de nieuwe, hoogere functies. Deze laatste zijn o.m. de amici of comites Augusti (keizerlijke raad), de kanselarijen of secretariaten, maar vooral de praefecturen, w.o. de praefecti praetorio, de praefectus urbi, de praefectus annonae en de praefectus vigilum. Voor elk van deze posten kiest de keizer eigenmachtig zijn candidaten. De senaat, waarvan de leden door den keizer worden ingeschreven, oefent in theorie samen met den keizer alle gezag uit (dyarchie), maar heeft in feite alle administratieve bevoegdheid verloren; daarentegen heeft hij zekere rechten van de comitia overgenomen, nl. de aanstelling tot de oude magistraturen, de rechtspraak in strafrechtelijke en deels ook in bur-

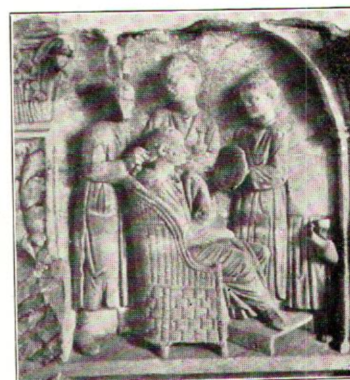

1

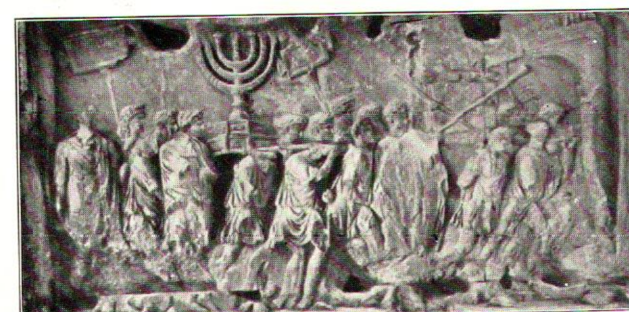

2

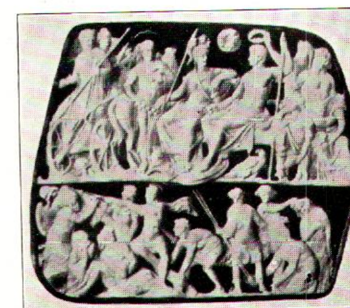

3

4

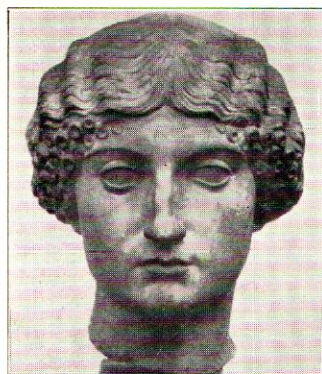

5

6

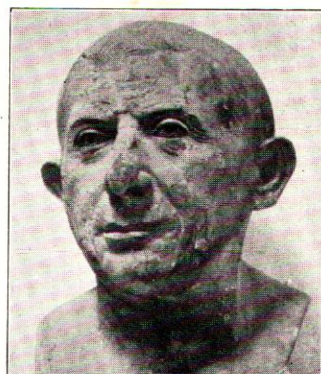

7

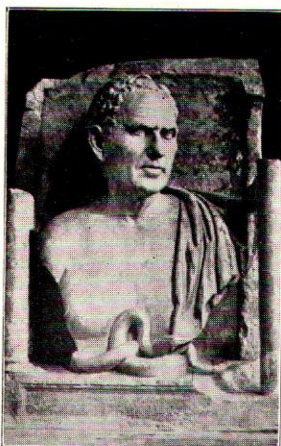

8

1. Romeinsche waardigheidsbekleeders. Fries der Ara Pacis Augustae (Uffizi, Florence). 2 en 4. Reliëfs van het graf der Hateriërs, resp. voorstellende een opbaring en een grafmonument met hijschmachine (1e eeuw n. Chr., Lateraan-Mus., Rome). 3. Reliëf van de Trajanuszuil. 5. Barbarenslag. Reliëf van een sarcophaag (3e eeuw n. Chr., Thermen-Mus., Rome). 6. Toiletscène. Reliëf van een grafsteen uit Neumagen (2e eeuw n. Chr., Museum, Trier). 7. De buit uit den tempel te Jerusalem in den triomftocht van Titus. Reliëf van den Titusboog te Rome (81 n. Chr.). 8. Gemma Augustea (13 v. Chr., Kunsthist. Mus., Weenen).

1

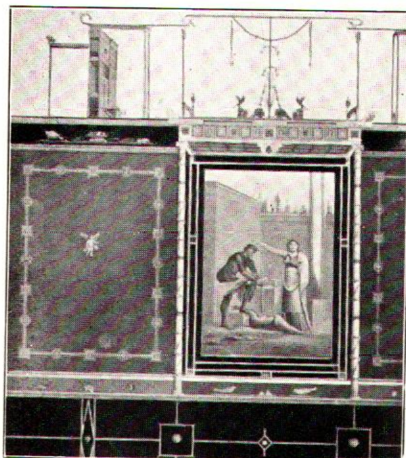

2

3

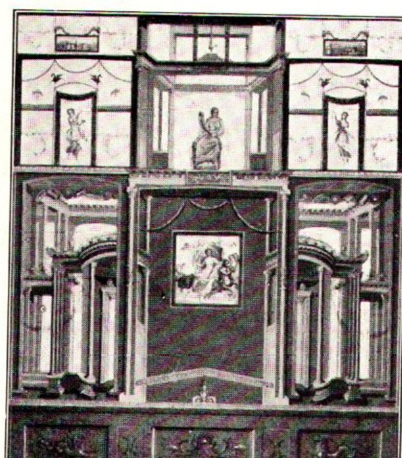

4

5

6

7

8

9

10

11

12

1 en 2. Marmeren kop van Livia (Glyptotek, Kopenhagen). 3. Bronzen kop van den bankier Caecilius Jucundus (1e eeuw n. Chr., Museum, Napels). 4 en 6. Man en vrouw van het graf der Hateriërs (1e eeuw n. Chr., Lateraan-Mus., Rome). 5. Antinoüs. Marmeren reliëf (Villa Albani, Rome). 7. Muurschildering in Pompeji (derde stijl). 8. Marmeren kandelaar uit de villa van keizer Hadrianus te Tivoli (Vaticaan, Rome). 9. Muurschildering te Pompeji (vierde stijl). 10. Zilveren beker van Boscoreale (Louvre, Parijs). 11 en 12. Zilveren bekers uit Hildesheim (Antiquarium, Berlijn).

gerlijke zaken. De provinciae worden nog enkel voor een deel door den senatus bestuurd (zie hierboven). Wat van de oude volksvergaderingen nog overblijft, mag o.m. elken nieuwen keizer toejuichen en luisteren naar de mededeelingen van de magistraten. Geheel het rijk wordt dus rechtstreeks of onrechtstreeks bestuurd door den keizer, door middel van decreta, mandata, edicta of rescripta.

C) Financiën. a) In den tijd der **Republiek** waren de inkomsten en uitgaven van den Rom. staat weliswaar aangepast aan de locale noodwendigheden, maar in den grond vertoonden ze weinig verschil met de onder Griekenland (kol. 341) beschrevene te Athene: de vectigalia of de opbrengsten van den ager publicus (het staatsdomein); taksen, als die op verhandelde koopwaar en op de vrijmaking van slaven; boeten en verbeurdverklaringen; het tributum of oorlogsbijdrage, geëischt van het belastbaar vermogen van ieder burger (tot 167 v. Chr.) enz., vulden de staatskas, het aerarium populi Romani. Dit werd ook genoemd aerarium Saturni, omdat het bewaard werd in den tempel van Saturnus op het Forum. Het aerarium werd door de quaestors beheerd onder het toezicht van den Senaat; inkomsten en uitgaven echter werden grootendeels geregeld door de censors.

b) Onder het **Keizerrijk** werd de macht, en dus ook het beheer der financiën, verdeeld tusschen den keizer en den Senaat. Deze laatste behield het aerarium, waarvan het belang spoedig verminderde ten voordeele van de keizerlijke kas, den zgn. fiscus caesaris (= het korfje van C.), waarover de keizer beschikte en die steeds in belang toenam, naarmate de attributen van den keizer evenals de inkomsten aangroeiden. Het privaatvermogen van den keizer, het zgn. patrimonium, geraakte weldra versmolten met den fiscus, doch werd door Septimius Severus weer daarvan gescheiden. Om te voorzien in de aan de veteranen uit te betalen vergoedingen stichtte Augustus een afzonderlijke kas, het aerarium militare. Onder denzelfden keizer werd in gansch het rijk een volkstelling gehouden, waardoor o.m. beoogd werd een overzicht te verkrijgen van het rijksvermogen. Dit geschiedde verder na een zeker tijdsverloop in elk deel of elke provincie. De prov. hadden hun eigen fiscus, door de procuratores in naam van den keizer beheerd; de fiscus van Rome zelf was toevertrouwd aan den „vrijgelatene a rationibus", die vaak een ontzagwekkend persoon werd (cf. Pallas, de gunsteling van Claudius). De keizers moesten vele nieuwe, voorheen onbekende bronnen van inkomsten zoeken om het hoofd te bieden aan de immer stijgende uitgaven, veroorzaakt vooral door den uitbouw, de organisatie en de veiligheid van het wereldrijk (het Imperium Romanum).

Onder Diocletianus onderging het financiewezen een grondige reorganisatie. Het oude aerarium, dat in de 3e eeuw nog enkel de stadskas was van Rome, werd toen ook voorgoed versmolten met den fiscus.

L i t . : Hirschfeld, Die Kaiserlichen Verwaltungsbeamten, bis auf Diocletian ([2]1905); Guiraud, Etudes Econ. sur l'Antiquité (1905).

D) Krijgswezen. a) Onder het Koningschap. Vóór Servius Tullius leverde het patriciaat uit elken stam 100, later meer ruiters; de clientes dienden in de legio, die 3 000 man bevatte. Na Servius Tullius wordt het geheele volk in 193 eenheden (centuriae) ingedeeld, waarvan de eerste 18 de ruiterij vormden, de andere de infanterie of legio. Alle burgers, behalve de proletarii, zijn in geval van oorlog (anders is er geen eigenlijk leger) van 17 tot 60 jaar tot krijgsdienst verplicht, een regeling, die ook onder de Republiek gehandhaafd blijft.

b) Tijdens de Republiek. Ten tijde der Punische oorlogen bevat de legio, die immer de kern is gebleven van het Rom. leger, 60 centuriae (bijv. van elk 60 manschappen) of 30 manipuli, en een afdeeling ruiterij van 300 man, ingedeeld in 10 turmae. Vanaf 403 v. Chr. wordt de ruiterij gescheiden van de legiones en dan aangeworven bij de bondgenooten. Deze laatsten (socii), in Italië aangeworven, vormden de beide vleugels; buiten Italië werden ook hulptroepen (auxilia) gevormd. Daarbij moeten nog gevoegd o.m. de lichtgewapenden en specialisten uit den vreemde (bijv. de sagittarii uit Creta) en de eerewacht (cohors praetoria) van den generaal. De opperbevelhebbers zijn de beide consules; de bijgevoegde troepen staan onder de praetores; de dictator beveelt aan allen. Elke legio heeft 6 tribuni militum, 60 centuriones en 60 optiones of luitenanten der centuriones. Elke turma der ruiterij heeft 3 decuriones, bijgestaan door 3 optiones; de eerste decurio voert de ruiterij in haar geheel aan. Om te dienen in de legiones moest men een zeker fortuin bezitten, hetwelk echter geleidelijk werd verminderd. In den beginne moest immers ieder soldaat voor zijn eigen bewapening (niet het paard) zorgen. In 406 v. Chr. werd de soldij ingevoerd, doch niet voor de officieren; de veroverde buit vergoedde den staat voor de onkosten. Marius schafte elk onderscheid in rang, fortuin en bewapening af; zelfs de proletarii werden in de legiones opgenomen. Vanaf Marius komen ook de bestendige legers in voege (te voren afzonderlijke lichtingen voor elke oorlogsoperatie), die hoe langer hoe meer uit beroepssoldaten bestaan. Marius hervormde ook de indeeling der legio: elke legio was voortaan samengesteld uit 10 cohortes, die elk 3 manipuli of 6 centuriae bevatten. Buiten de straffen en belooningen voor de gewone soldaten, waren bijzondere belooningen voor den overwinnenden generaal voorzien : de titel van imperator, openbare dankgebeden, de ovatio en, het hoogste, de triumphus. In de handen van den generaal leggen de soldaten den eed af (sacramentum).

c) Onder het **Keizerrijk** blijft zoowel de organisatie van de legio als de verplichte dienstplicht bestaan; doch daar de legers bestendig en de soldeniers uit den vreemde overtalrijk zijn, bezetten de Rom. burgers enkel de hoogere posten. De legiones legeren in de provinciae en hebben een bestendig kamp. Legiones en auxilia worden in den vreemde gevormd; te Rome zelf worden nieuwsoortige en bestendige legerafdeelingen ingericht, waaronder het grootste belang hebben: 1° de zgn. cohortes praetoriae (keizerlijke wacht), uit Italianen samengesteld, onder Tiberius ten getale van 10 maal 1 000 man, onder leiding van de praefecti praetorio; 2° de politie, onder leiding van den praefectus urbi, wordt te Rome waargenomen door de uit Italianen samengestelde cohortes urbanae; 3° de nachtwacht, die tevens de brandweer is, de zgn. cohortes vigilum, staat onder den praefectus vigilum; 4° 's keizers persoon wordt bewaakt door een uit Barbaren samengestelde lijfwacht. Alle legermacht staat onder het opperbevel van den keizer; de oude eeretitel, de ovatio en de triumphus zijn hem alleen voorbehouden. Anderzijds wordt de soldij aanzienlijk verhoogd en ook een rustgeld verleend na volbrachten dienst.

De vloot was eeuwenlang de zwakke zijde van de Rom. legermacht en te allen tijde werd de dienst op de vloot als minderwaardig aangezien; enkel vreemdelingen, vrijgemaakten of zelfs slaven streden op zee.

De eerste vloot verschijnt in 338 v. Chr. Onder de Republiek wordt zoo noodig voor elken tocht een vloot ingericht. Augustus schiep een bestendige vloot met vaste vlootbases (o.m. Misenae en Ravenna); voortaan werden de slaven uitgesloten en werd de vloot enkel bediend door vrijgemaakten en vreemdelingen. Na 26 jaar dienst krijgen de zeesoldaten burgerrecht. Elk eskader staat onder een praefectus classis.

L i t. : Marquardt, Mommsen e. a., Handbuch der Römischen Altertümer (7 dln. 1881-'88 ; waarvan Fransche bewerking met aanvulling door Girard, Weiss e. a., 20 dln. 1888-1907) ; Bouché-Leclercq, Manuel des Institutions Romaines (1886) ; Willems, Le Droit Public Romain ([7]1910) ; Homo, Les Institutions politiques Romaines (1927). *V. Pottelbergh.*

III. Romeinsche godsdienst. Oorspr. was deze een godsdienst van landbouwers en veefokkers met als hoofdkenmerk de vereering van één oppersten hemel- en onweersgod Juppiter, die in zijn opperheerschappij reeds sterk aangetast is door den lente- en krijgsgod Mars en den weinig bekenden Quirinus. De vereering van het verpersoonlijkte haardvuur, Vesta, en van den huisbeschermer Janus nam ook een voorname plaats in. De goddelijke macht werd ook gedacht als zich splitsend in verschillende goden met scherp afgelijnde machtsbevoegdheid, de functiegoden, die bepaalde plaatsen of handelingen, die voor een landbouwend volk van belang zijn, onder hun bescherming namen. Naargelang de Rom. staatsgemeenschap zich vormde en verder ontwikkelde, werden deze opvattingen dienstbaar gemaakt aan den Rom. staat. Dit kwam weldra tot uiting door de stichting van den tempel op het Capitool kort voor het ontstaan der republiek. Juppiter Optimus Maximus heerschte nu over Latium. De triade Juppiter, Juno, Minerva, onder Etrurischen invloed ontstaan, werd het centrum van den Rom. eeredienst. De Grieksche invloed deed zich gelden door de overbrenging der Sibillijnsche boeken en de stichting van een nieuw priestercollege, belast met de uitvoering van Gr. ceremonies, de duumviri sacris faciundis en door de opname van Gr. goden met Apollo aan het hoofd. Toch bleef nog het onderscheid met de oude goden, de „di indigites" gehandhaafd. De nieuwe goden, de „di novensides", vormden een afzonderlijken kring en mochten geen tempel binnen het Pomerium hebben. De Etrurische haruspices kregen meer invloed, vooral door de vermeerdering van de door hen te verklaren vreemde verschijnselen (prodigia). Dit bleef echter ook binnen zekere grenzen tot aan den tweeden Punischen oorlog.

N a d e n t w e e d e n P u n i s c h e n o o r l o g begon een nieuwe periode, waarin de Grieksche eerediensten vrijer binnendrongen, de Rom. goden zelf hun eigen wezen verloren en op den duur niets anders meer waren dan Gr. goden met een Lat. naam. Het onderscheid tusschen oude (indigites) en nieuwe goden (novensides) werd ten voordeele van de Gr. goden opgeheven. Naar Gr. voorbeeld werd een kring van twaalf goden gevormd onder den naam van „di consentes". Gr. goden kregen tempels binnen het Pomerium, de Rom. goden zelf werden met Gr. riten vereerd. Zelfs de Oostersche eerediensten met de Magna Mater → Cybele aan het hoofd drongen binnen. Op het einde der Republiek verschenen de Perzische Mithra en de Egyptische Isis. De drang van het Oostersche element werd steeds sterker, vooral gedurende de wanordelijke tijden van het einde der Republiek. De soldaten van Sulla en Pompeius, die in Klein-Azië gestreden hadden, waren daaraan niet vreemd. De senaat vond het vaak noodig scherpe politiemaatregelen tegen sommige uitspattingen van de Oostersche eerediensten te treffen. De staatseeredienst bleef nog weerstand bieden aan de Oostersche eerediensten. De „sacra romana", waaronder de vergriekschte Rom. godsdienst moet verstaan worden, stonden scherp gekant tegen de „sacra peregrina" (de vreemde eerediensten). Zelfs de Gr. eerediensten, waarin het hartstochtelijke, orgiastische element sterker op den voorgrond trad, zooals de mysteriën van Dionysos, werden slechts getoleleerd en meer dan eens werden zij in de politiemaatregelen betrokken. Dit belette evenwel niet, dat de Romeinen van den ouden trant terecht klaagden over het verval van der vaderen eenvoud ook op godsdienstig gebied.

A u g u s t u s nam de hervorming van den staatseeredienst op zich. Hij bouwde de vervallen tempels weer op, richtte de vervallen priesterschappen weer in en begunstigde de moeilijker te vervullen priesterambten met allerlei voordeelen. Hij omringde zich met dichters en schrijvers, die den roem der oude goden bezongen. Toch was dat geen herstel van den ouden republikeinschen staatseeredienst, want alles wat aan den ouden roem uit den tijd der Republiek kon herinneren, werd zorgvuldig vermeden. Augustus' bedoeling was het keizerlijk gezag op godsdienstige basis te vestigen. Daarom zal hij het keizerlijk huis zooveel mogelijk met den godsdienst associeeren. Apollo, zijn bijzondere beschermgod, kreeg een schitterenden tempel op den Palatijn, Vesta als godin van den haard van het keizerlijk huis verving Vesta, de godin van den staatshaard, enz. Juppiter Capitolinus, die zóó innig verbonden was met den roem der Republiek, trachtte hij, alhoewel tevergeefs, in de schaduw te dringen. Augustus was te behendig politicus om publieke vereering van zijn persoon te Rome toe te laten. Hij bevorderde evenwel sterk den eeredienst van Caesar, zijn adoptief-vader, en van zijn eigen genius, die met de lares verbonden werd. Na zijn dood werd Augustus onder de divi, de goddelijken, opgenomen. Dit gebeurde eveneens met verschillende zijner opvolgers. Die vergoddelijking der overleden keizers, samen met de vereering van den genius van den heerschenden keizer, drukte haar stempel op den staatseeredienst van de eerste twee eeuwen van het Keizerrijk. In de provincies werden Augustus en sommige keizers reeds tijdens hun leven als goden vereerd. Hier ook werden de religieuze opvattingen, zooals ze zich onder Gr. invloed ontwikkeld hadden, steeds meer met plaatselijke en provinciale opvattingen vermengd. Met de Antonijnen werden de laatste dammen gebroken, die de sacra romana tegen den invloed der sacra peregrina moesten verdedigen. Caracalla, die het Rom. burgerrecht aan alle volkeren van het Keizerrijk verleende, zette ook de poorten wijd open voor de vreemde eerediensten. Alleen het Jodendom en het Christendom werden van deze begunstiging uitgesloten, in zoover zij zich schrap zetten tegen ieder syncretisme, tegen ieder compromis met de heidensche eerediensten. De strijd werd nu gevoerd tusschen het Christendom en de Oostersche godsdiensten. Een oogenblik zelfs zal het schijnen alsof → Mithra onder de hooge bescherming van Diocletianus de overwinning zal behalen, maar met de overwinning van Constantijn, die het Christendom de vrijheid schonk, was het pleit beslecht. Na een vluchtige opflakkering onder Julianus den Afvalligen leidde de

Rom. godsdienst nog een kwijnend bestaan in enkele afgelegen hoeken, om eindelijk geheel af te sterven.

Lit.: G. Wissowa, Religion und Kultus der Römer (1902); A. Grenier, Le génie romain dans la religion, la pensée, l'art (1925); G. Boissier, La religion romaine d'Auguste aux Antonins (1884); F. Cumont, Les religions orientales dans le paganisme romain ([2]1929); J. Toutain, Les cultes paiens dans l'empire rom. (3 dln. [2]1920); F. Altheim, Röm. Religionsgesch. (3 dln. 1931-'33); L. Deubner, Röm. Religion 1925-1933 (in: Arch. für Religionsw. 1936, blz. 100-136). *Bellon.*

IV. Voor Rom. **rechtswezen,** zie → Romeinsche recht.

V. Taal. Zie hiervoor het art. → Latijnsche taal.

VI. Literatuur. A) Voor de **Grieksche literatuur** zie → Griekenland (dl. XII, kol. 348-351) en → Byzantijnsche letterkunde (dl. VI, kol. 597).

B) Latijnsche letterkunde.

a) Heidensche. 1° De tijd van de Republiek. Vijf eeuwen lang had Rome geen literatuur. Het stelde zich tevreden met enkele cultus-, bruilofts- en oogstliederen, met wat doodenklachten en soldatenliedjes. Als de Lat. lit. ontstaat, na 250 v. Chr., is het onder den onmiddellijken invloed van de Grieksche en met Gr. kunstscheppingen in Lat. gewaad. Het e p o s begint met een vertaling van de Odyssee door Livius Andronicus, nog in Saturnii, een oud-Lat. versmaat. Rom. stof behandelde Naevius in zijn Bellum Punicum. Ennius dichtte de Annales in hexameters, die een strengere prosodie eischen. Lucretius bracht een philos.-didactisch epos in zijn De Rerum Natura. Livius Andronicus is ook de schepper der Lat. t r a g e d i e; na hem komen Naevius, Ennius, Pacuvius en Accius. Met hen sterft de tragedie uit. De c o m e d i e is fabula palliata (Gr. stof en milieu) bij Livius Andronicus, Naevius, Plautus, den eersten dichter, van wien volledige werken over zijn, en Terentius. Deze moet wijken voor de fabula togata met echt Rom. milieu (Afranius, Titinius en Quinctius Atta), die weer verdwijnt voor de fabula Atellana, een voortzetting van de oeroude Oscische volksklucht (Novius en Pomponius). Ook deze legt het op den duur af tegen den Mimus (Laberius en Publilius Syrus). De l y r i e k is pas sinds ca. 150 v. Chr. beoefend: Lucilius (satyren) en, een eeuw later, Catullus (gevoelslyriek). In het p r o z a toont zich de Gr. invloed nagenoeg alleen in den vorm, de inhoud (vooral gesch. en recht) is Romeinsch. De eerste Rom. prozawerken waren in het Grieksch geschreven (Fabius Pictor); dezen ban brak Porcius Cato in zijn Origines. De historici Caesar en Sallustius en vooral de veelzijdige C i c e r o, de schepper van het „Klassiek Latijn”, voeren het proza dan tot een ongekende hoogte op.

2° Het tijdperk van keizer Augustus (43 v. Chr.-14 n. Chr.), de gouden eeuw der p o ë z i e, wier beoefenaars nu pas voor „vol” werden aangezien. Augustus gebruikte hen graag als spreekbuis voor zijn vredesideeën; beschermers als hij en Maecenas steunden hen financieel. Dichten werd een modemanie. Nagenoeg alle soorten poëzie werden beoefend; alleen de tragedie maakte een uitzondering. V e r g i l i u s, Rome's grootste dichter, bood in zijn meesterwerk, de Aeneis, een nationaal-Rom. epos, volmaakt in techniek en taal. Daarnaast staan de Georgica, een dichtwerk over den landbouw, en de Bucolica of Eclogae, een idealiseering van het eenvoudige landleven in dien tijd van hypercultuur. H o r a t i u s' oeuvre (Epoden, Oden, Satyren en Brieven) toont, tot welk een variëteit van metra en melodie de Lat. taal gebracht kan worden. Ook de elegie kwam in dezen tijd tot hoogen bloei; al is de inhoud zeer gevarieerd, toch blijft de erotiek het hoofdmotief. Tot ons kwamen elegieën van Tibullus, Propertius en Ovidius. De laatste is bovendien beroemd om zijn Metamorphosen. Eveneens het proza werd zeer druk beoefend in deze periode. Kenmerken: een romantische trek, die zich van het heden afkeert en troost zoekt in het roemrijk verleden; de redenaars zoeken hun heil in gefingeerde controversiae en suasoriae; een groot deel van het proza was vakliteratuur, geen kunst, en ging dan ook verloren. Wij bezitten slechts een excerpt van het geschiedwerk van Pompeius Trogus en een deel van het werk van Livius, waarin Rome's verleden wordt verheerlijkt.

3° De Zilveren Eeuw (14-117). In dezen naam ligt reeds een waardeoordeel ten opzichte der voorgaande periode. Na Augustus treedt onmiddellijk een groote verandering in; dan blijft de Lat. lit. zich zelf ongeveer gelijk tot Hadrianus. Voor deze verandering zijn de volgende oorzaken aan te geven. De keizers bevorderden de lit. door bibliotheken en wedstrijden; zij beoefenden haar ook zelf (behalve keizer Caligula), vooral in autobiographieën en mémoires. Maar anderzijds verlamden zij elke vrije uiting door hun despotisme; zoo de stof niet geheel buiten politiek en geschiedenis lag, moest men den keizer in het gevlei komen of zwijgen. Zoo was de toestand tot de keizers Nerva en Traianus. Daarbij komt nog, dat de rhetorica in ongunstigen zin, als formeele schablonenkunst met pathos en woordenvuurwerk, bij bijna alle auteurs de overhand kreeg. Men „leerde” gedichten „maken”. Proza en poëzie naderden elkaar in stijl en woordenschat. En ten slotte: de lit. in den tijd van Augustus stond zoo hoog, dat overtreffen haast onmogelijk was, en navolgen wordt licht „afzakken”, wanneer de tijd zelf geen nieuwe perspectieven opent.

Phaedrus verheft de poëtische f a b e l tot zelfstandige literatuur-soort; Martialis brengt het e p i g r a m tot zijn hoogste hoogte; Persius en Juvenalis schrijven s a t y r e n. Van Seneca bezitten wij negen t r a g e d i e s (waarsch. leesdrama's); de c o m e d i e is bijna uitsluitend Mimus en Mimiambus. Een geliefkoosd onderwerp der d i d a c t i s c h e poëzie wordt de astrologie (Germanicus en Manilius). Naast e p e n van epigonen als Lucanus, Valerius Flaccus, Silius Italicus en Statius brengt Petronius in zijn s c h e l m e n r o m a n een nieuw soort epische prozavertelling. Boven de andere prozaïsten van deze periode (Seneca, Quintilianus, Plinius, Suetonius) staat torenhoog uit T a c i t u s, wiens Annales en Historiae gerekend mogen worden tot de beste en meest kunstzinnige geschiedwerken der wereld.

4° Van keizer Hadrianus tot het einde van het West-Rom. Rijk (117 - ca. 500 n. Chr.), periode van verval der heidensche Lat. lit. Heel deze tijd van bijna vier eeuwen kent geen groote kunstenaars, noch in proza, noch in poëzie. Een kunstwerk stelt hooge eischen aan vorm én aan inhoud. Inhoud had het heidensche Rome niet meer; het teerde op zijn vroegere grootheid en trachtte nu door gezochte, steeds excentrieker wordende vormen en uiterlijke woordschittering dit gebrek aan inhoud te maskeeren. De rhetorica, die ook reeds in de vorige periode haar fatalen invloed deed gelden, maar toen althans nog middel bleef, werd nu doel. Een gevolg van dit streven was ook het opnemen van allerlei archaïsmen en vulgarismen in de taal, om toch vooral het „gewone” te vermijden. De stad Rome is niet meer het centrum der cultuur; de

litteraire grootheden dezer eeuwen bleven wonen in hun eigen vaderland (speciaal N. Afrika en Gallië). Een groot deel van het proza was vakliteratuur en ontaardde steeds meer in onzelfstandige compendia, met name op het gebied van geschiedenis, recht en grammatica.

Het heidensche Rome had de wereld niets meer te zeggen; het had zich zelf overleefd. Het jeugdige Christendom met zijn geheel nieuwe ideeënwereld zou de Lat. lit. nog eens bezielen en tot een heerlijke hoogte opvoeren.

Voor de verdere Lat. lit. na het einde van het West-Rom. Rijk, zie → Klassieke philologie en letteren.

L i t.: Schanz-Hosius-Otto, Röm. Literaturgesch. (7 dln.); Teuffel-Kroll-Skutsch, Gesch. der röm. Lit. (3 dln.); A. Gudeman, Gesch. der röm. Lit. (3 dln.); R. Pichon, Histoire de la litterature latine; E. Norden, in: Einleitung in die Altertumswissenschaft (I). *Zr. Agnes.*

b) Christelijke literatuur. Voor leven, werken en leer der afzonderlijke Christelijke schrijvers en Kerkvaders moet naar de trefwoorden verwezen worden. Voor overzicht der G r i e k s c h e Christel. literatuur, zie → Byzantijnsche letterkunde. Hier volgt een beknopt, in hoofdzaak chronologisch, overzicht der L a t ij n s c h e oud-Christelijke letterkunde.

De oudste Christelijke schrijvers, die in het Latijn schreven, zijn de Afrikaner Tertullianus en Minucius Felix (over de prioriteit is men het niet eens) eind 2e, begin 3e eeuw. In Rome schrijft Hippolytus dan nog Grieksch. Ca. 250 ontmoeten wij S. Cyprianus in Carthago en Novatianus in Rome. Ca. 300 verklaart Victorinus van Pettau de Apocalyps en publiceeren de Afrikanen Arnobius en Lactantius hun apologetische werken. Met het midden der 4e eeuw begint een bloeiperiode, die ongeveer een eeuw aanhoudt. Aan begin en einde van die periode staat een kerkleeraar: St. Hilarius van Arles en paus Leo de Groote. Daartusschen ligt de werkzaamheid van drie groote Kerkvaders en Kerkleeraars: Ambrosius, Hiëronymus en Augustinus, den kerkvorst, den geleerde, den denker. Ongetwijfeld staan zij hoog uit boven hun tijdgenooten. Maar toch zou men een zeer onvolledig beeld van dien tijd en van de litteraire productie hebben, wanneer men alleen aan die grooten aandacht schonk. Naast hen mogen genoemd worden: in Italië Firmicus Maternus, Marius Victorinus, Eusebius van Vercelli, paus Damasus, Zeno van Verona, Filastrius van Brescia, Chromatius van Aquileja, Paulinus van Nola en ten tijde van paus Leo: Petrus Chrysologus, Prosper van Aquitanië, Arnobius de Jongere, Maximus van Turijn. Gallië telt naast St. Hilarius een Phoebadius van Agen, Sulpitius Severus, Joannes Cassianus, Eucherius van Lyon, Vincentius van Lerins, Salvianus van Marseille. Spanje o.a. een Gregorius van Elvira, Pacianus, Prudentius, Paulus Orosius. N. Afrika kent naast Augustinus een Optatus van Mileve, Possidius van Calama, Quodvultdeus van Carthago. Het was dus wel een eeuw van intense literaire bedrijvigheid. Het meerendeel der werken van al die schrijvers zijn preeken, brieven en dogmatisch-polemische tractaten. Daarnaast moet echter ook de exegese worden genoemd en de hagiographie. Ook de poëzie werd ijverig en met succes beoefend door Prudentius, Paulinus, paus Damasus, Ambrosius, Juvencus, Sedulius. Met den schitterenden redenaar Leo den Grooten eindigt dan wel de bloeiperiode, maar nog in dezelfde 5e eeuw mocht Gallië toch nog groot gaan op een Apollinaris Sidonius, Faustus van Reji, Gennadius van Marseille, Claudianus Mamertus en N. Afrika op Vigilius van Thapsus en Victor van Vita, den geschiedschrijver der Vandaalsche vervolging. De 6e eeuw bracht mannen van beteekenis voort als Boëthius en Cassiodorus, Eugippius, Ennodius en ten slotte paus Gregorius den Grooten in Italië, Fulgentius van Ruspe, Ferrandus, Facundus van Hermiane, Liberatus en Primasius in Afrika, Caesarius van Arles, Venantius Fortunatus en Gregorius van Tours in Gallië. In Spanje beleefden de kerkelijke literatuur en wetenschap een nieuwen opbloei door Isidorus van Sevilla, Ildephonsus en Julianus van Toledo, in de 7e eeuw. Ten slotte moeten nog vermeld worden de schrijvers van Engeland Gildas Sapiens, Aldhelm en Beda de Eerbiedwaardige. Met dezen Kerkleeraar eindigt de patristische tijd definitief. De opsomming van al deze namen moge eenigszins een beeld geven van de rijke productie der Latijnsche oud-Christelijke letterkunde. Voor de beteekenis van iederen schrijver afzonderlijk zij naar de trefwoorden verwezen. Vgl. ook → Patrologie. *Franses.*

VII. Romeinsche kunst is de verzamelnaam voor de kunststroomingen, kunstenaars en kunstwerken in het aan Rome onderworpen gebied, dat in een tijdsverloop van drie eeuwen uitgroeide tot het Imperium tusschen Rijn en Donau, Euphraat en Sahara. De $2^1/_2$ eeuw van 510 tot 272 v. Chr. kunnen wel nog niet rechtstreeks als eeuwen van Romeinsch-Italische kunst beschouwd worden, maar toch beteekenen ze een voorbereidingstijd, waarin de Latijnsch-Italische kenmerken met de karaktertrekken der Helleensche kunst geleidelijk en door wensch en streven van de veroverende Romeinen tot een zeker geheel worden omgevormd. Zoo komt de aanpassing van den Griekschen tempelbouw op het uit Etrurië afkomstig podium tot stand. In de toegepaste kunst dienen de munten met de essentieel Rom. symbolen en beeldenaars (aes grave) te worden vermeld. Op deze voorbereidingsperiode volgt dan een republikeinsch tijdperk (272-44 v. Chr.) en een principaatskunst: bouw-, beeldvorm-, schilder- en toegepaste kunst zijn de titels der onderdeelen.

A) Republikeinsch tijdperk. a) B o u w k u n s t. Vooral na de verovering van Italië en de geleidelijke onderwerping van Hellas en het gehelleniseerde Oosten begint de Romeinsche genius een nieuwe kunst op te bouwen uit het Italisch-Etruskisch erfdeel van nuchtere, religieuze zakelijkheid en het Grieksch-Hellenistische met zijn schat van oude kunstvormen. Boog en gewelf, de Tuscaansche bouworde, gedeeltelijk ook de tempelvorm, huistype, grafgebouwen en sarcophagen hooren tot het eerste, de overige typen van bouwworden (tholos, koepel, porticus, theater, enz.) komen van Hellas. Het architectonisch karakter der bouwelementen (vooral bij zuilen) gaat verloren: de zuilen worden sierstukken bij een nieuwe bouwrealiteit, die met den aard van het materiaal (steenmortel of Rom. beton) samenhangt, en door ton- en kruisgewelf, koepel, nissen- en apsidenbouw wordt gekenmerkt. Zoowel het „atriumhuis” als het huis met atrium en peristylium vinden we in de republikeinsche periode. Geen enkele tempel der 3e of 2e eeuw staat nog geheel of gedeeltelijk overeind. Sacrale en burgerlijke bouwkunst der 1e eeuw v. Chr. is vooral met de namen van Sulla, Pompeius en Caesar verbonden. Tot de Sullaansche bouwperiode behooren de orakeltempel te Praeneste, de tempel van Juppiter Capitolinus te Rome en het Staatsarchief (Tabularium); in opdracht van Pompeius werd een groot gebouwencomplex (o.a. het theater) voltooid; de bouwplannen van Caesar

werden later door Augustus uitgevoerd. Merkwaardige grafgebouwen zijn het graf der Scipionen, het bakkersgraf in ovenvorm te Rome en het graf van Caecilia Metella aan de Via Appia. Ook de gebouwen van het sociale leven beginnen een rol te spelen, nog bescheiden echter in vergelijking met de bouwwerken van het principaat.

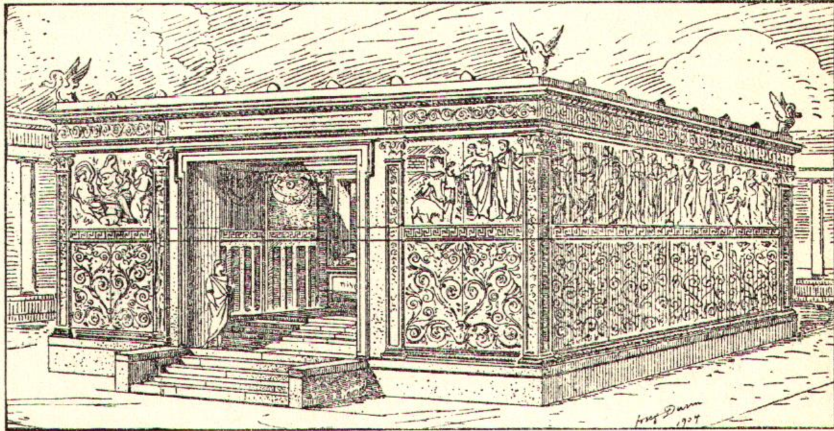
b) Beeldhouwk. Een beslissende factor in het Italisch-Hellenistisch kunsteclectisme is de systematische roof der Helleensche beeldhouwwerken, tevens de aanleiding tot de copieerwoede, waarin Pasiteles en zijn leerlingen de voornaamste vertegenwoordigers waren. Toch komen daarnaast reeds de Rom. „specialiteiten", portret en historisch reliëf, in voortreffelijke voorbeelden voor. Vooral het portret wordt gekenmerkt door een uitgesproken Italisch verisme.

c) Schilderkunst. Van de groote schilderkunst dezer periode bestaat, sommige woningen van Pompeii daargelaten, niets meer dan de beschrijvingen van historici (Livius) en oudheidliefhebbers (Plinius) of zinspelingen bij de blijspeldichters.

B) De tijd van het keizerlijk Imperium beteekent een artistieke wisselwerking tusschen de hoofdstad en de hybriede rijksdeelen: kunst en rijkdom van het groote Rom. rijkslichaam vloeien naar het hart, Rome, toe, of stroomen van dit hart in het groote lichaam terug.

a) Bouwk. Niet alleen kennen we voortreffelijke voorbeelden van het atrium-peristyliumhuis te Pompeii en elders, maar ook beroemde villae (bijv. van Hadrianus te Tivoli), horti (bijv. te Rome), waarin zich geleidelijk een Rom. tuinkunst gaat ontwikkelen, en vooral heerscherspaleizen, zooals de resten van de „domus" van Augustus, Tiberius en Septimius Severus op den Palatijn, het kunstzinnige „domus aurea" van Nero en het gedeeltelijk bewaarde, monumentale paleis in kampvorm, dat Diocletianus bij Salona liet bouwen. Op het → Forum Romanum bevond zich menige podiumtempel; het best behouden voorbeeld is de tempel van Caius en Lucius (= „Maison Carrée") te Nîmes. Ook bouwde men veelvuldig ronde tempels (tempel aan den Tiber, te Tivoli, tempel van Vesta): de monumentaalste is zeker het → Pantheon. Ook in de provincies, vooral te Baalbek, vinden we voorbeelden van grandiooze Rom. bouwkunst. Het meest bekende der keizerlijke grafmonumenten is zeker de tegenw. → Engelenburcht, het mausoleum, waarmee de bouwheer Hadrianus misschien het beroemde voorbeeld van Halikarnassos wilde overtreffen. In aanzienlijke steden vormt het forum steeds een soort openluchtmuseum; verreweg het meest vermaard zijn het → Forum Romanum en de aangrenzende keizerlijke fora (van Caesar, Trajanus, Augustus, Nerva en Vespasianus) met hun tempels, basilieken, eerebogen, zegezuilen enz. In menige stad van het Imperium vindt men thans nog een goed bewaard Romeinsch theater (theater van Marcellus te Rome, verder te Athene, Aspendus, Orange, en in Afrika). De „Porta Nigra" te Trier, het Germaansche Rome, is het beste voorbeeld van een monumentale Rom. stadspoort. In alle deelen van het rijk treft men circi (→ Circus) en → amphitheaters, → thermen en → gymnasia, waterleidingen en bruggen aan.

b) De Rom. beeldhouwkunst, die rijkelijk uit het Grieksche erfdeel putte, vertoont een afwisselend waardeeren van de rustige, klassieke kunst en de bewogen barokkunst van het Hellenisme. Het klassicisme (van Augustus tot aan de Flaviërs) had zijn voorname vertegenwoordigers in de Neo-Attici, de archaïseerende beeldhouwers en de reeds vermelde school van Pasiteles. Grootsch als de Parthenonfries (→ Parthenon) was het beeldhouwwerk der Ara Pacis Augustae. In de Flavische periode huldigt men meer het illusionisme, zoowel in de beeldhouwkunst (bijv. reliëfs in den Titusboog) als in de schilderkunst (zgn. 4e stijl). Een meedoogenloos realisme spreekt uit portretten als dat van den bankier Caecilius Jucundus te Pompeii. De 2e eeuw wordt gekenmerkt door de nobele portretten der baarddragende keizers, en vooral door de heerlijkste beeldschepping der eeuw, den schoonen jongeling Antinoüs. Het historische reliëf kennen we niet alleen door „uittreksels" of losse episoden (bijv. op eerebogen), maar vooral in het doorloopend verhaal der „res gestae" op de bewaarde eerezuilen van Trajanus en Marcus Aurelius te Rome. Een hoogtepunt in de provinciale kunst vormen het grafmonument van Igel en de grafsteenen van Neumagen (2e eeuw). In de 3e eeuw worden meer en meer de principes der schilderkunst toegepast (oogen der portretten, tapijtachtig uitzicht der sarcophaagreliëfs). Vanaf de 3e eeuw raakt de levensader uitgeput: de vormentaal verstart, de inhoud wordt levenloos. Wel zal het Christendom een nieuwen inhoud inblazen, doch de vormverstarring blijft.

De Ara Pacis Augustae te Rome (reconstructie).

c) In de schilderkunst onderscheidt men vier stijlen: den incrustatiestijl, die de steenlagen in pleister nabootst (200-80 v. Chr.), den architectuurstijl (tot 30 v. Chr.), den Egyptiseerenden „Empire"-stijl (tot 50 n. Chr.) en den rococostijl der fantastische architectuur (tot in de 2e eeuw).

d) In de toegepaste kunst dienen te worden vermeld de → „terra sigillata”, het glaswerk (een beroemd centrum was Keulen), de gemmen en kameeën, de munten, gebruiksvoorwerpen in brons en in edelmetaal [gesloten vondsten te Boscoreale (bij Pompeii), het huis van Menander te P., te Berthouville en te Hildesheim]. *F. De Waele.*

Lit.: F. J. de Waele, Antieke Kunstgeschiedenis (Antwerpen 1937, hfst. 8 en 9, met verdere lit.-opg.).

Romeinsche School (muziek) noemt men de stijlrichting, die de meerstemmige muziek te Rome insloeg rond het midden der 16e eeuw. Zij streefde naar een zuiver vocale a cappella-schrijfwijze, buiten iedere medewerking van instrumenten, en ontdaan van alle instrumentale wendingen en figuren in de stemvoering. Deze richting wordt vertegenwoordigd tot in latere eeuwen. De zgn. Palestrinastijl vertoont er de kenmerken van, al is hij geenszins eigen aan Palestrina, maar evenzeer aan zijn leerlingen, als bijv. G. M. Nanini e.a. *Lenaerts.*

Romeinsche tuinen, → Tuinarchitectuur.

Romeinsch vierkant of Latijnsch vierkant (wisk.). Plaatst men op een schaakbord met n^2 velden de getallen 1, 2, . . ., n zoo, dat geen enkele rij en ook geen enkele kolom twee gelijke getallen bevat, dan ontstaat een Romeinsch vierkant (figuur 1). Bevat bovendien geen der diagonalen twee gelijke getallen, dan heet het een Romeinsch diagonaalvierkant (figuur 2). *v. d. Corput.*

3	4	5	1	2	6
5	3	4	2	6	1
4	2	3	6	1	5
1	5	6	3	4	2
2	6	1	5	3	4
6	1	2	4	5	3

Romeinsch vierkant. Fig. 1.

1	2	3	4	5
3	4	5	1	2
5	1	2	3	4
2	3	4	5	1
4	5	1	2	3

Romeinsch vierkant. Fig. 2.

Römer, Ole, sterrenkundige. * 25 Febr. 1644 te Aarhuus (Denemarken), † 19 Sept. 1710 te Kopenhagen. R. was 1672-’81 te Parijs opvoeder van den dauphin; 1681 prof. in de wiskunde te Kopenhagen en werkzaam aan de sterrenwacht aldaar. Hij is bekend door de uitvinding van het passage-instrument. Verder deed hij de eerste bepaling van de snelheid van het licht, uit het tijdsverschil tusschen opvolgende verduisteringen van manen van Jupiter. Wanneer de aarde tot Jupiter nadert, heeft het licht bij iedere volgende verduistering een korteren weg af te leggen om de aarde te bereiken, dan bij de vorige. Het tijdsverschil tusschen twee opvolgende verduisteringen lijkt dus iets korter dan het in werkelijkheid is. Als de aarde zich van Jupiter verwijdert, lijkt dat tijdsverschil langer. *P. Bruna.*

Romerée, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 B4); ca. 400 inw. (Kath.); opp. 1 311 ha; landbouw.

Romero, Juliano, Spaansch bevelhebber in de Nederlanden tijdens den 80-jarigen oorlog. † 1577 bij Cremona. Kwam met Alva mede en is volgens Bor verantwoordelijk voor de uitmoording van Naarden in 1572; hij droeg in het volgend jaar krachtig bij tot de inneming van Haarlem. Tijdens de vredesonderhandelingen te Breda (1575) was R. gijzelaar van Spaansche zijde; het volgend jaar, bij de Spaansche Furie te Antwerpen, trachtte hij de burgerij tegen de geweldenarij der soldatesque te beschermen; in 1577 vertrok hij naar Italië, waar hij spoedig overleed, tengevolge van een val van zijn paard.

Lit.: Strada, De Bello Belgico (Antv. 1648, reg. i.v.).

Romershoven, gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 B5). Opp. 292 ha; ca. 600 inw. (Kath.). Landbouw. Kerkje in Empirestijl.

Romme, Carl Paul Maria, Ned. politicus. * 21 Dec. 1896 te Oirschot. Bewoog zich aanvankelijk in de gemeentepolitiek te Amsterdam (leider der Kath. raadsfractie) en had 1932-’33 zitting in de Tweede Kamer. In 1934 volgde zijn benoeming tot buitengewoon hoogleeraar in het arbeidsrecht aan de Kath. Econ. hoogeschool te Tilburg. Voorts kreeg hij in Juni 1937 zitting in de Eerste Kamer en aanvaardde hij enkele weken later de portefeuille van Sociale Zaken in het vierde kabinet-Colijn. *Verberne.*

C. P. M. Romme.

Rommelkruid, een mengsel van vsch. specerijen, waaraan suiker, zoethoutwortel of rood santelhout is toegevoegd. Het wordt gebruikt bij de worstbereiding.

Rommelpot (folklore), → Carnaval.

Romney, George, schilder. * 15 Dec. 1734 te Beckside bij Dalton (Lancashire), † 15 Nov. 1802 te Kendal. Leerling van Steele te Kendal, reisde in Frankrijk en Italië. Te Londen gevestigd, werd hij spoedig een der meest gezochte portretschilders en de concurrent van Reynolds. Vele zijner portretten zijn als zwartekunstprenten (mezzotint) gereproduceerd. Bekend zijn R.’s portretten van de beroemde Lady Hamilton. R.’s oeuvre is zeer groot en zeer ongelijk van kwaliteit; zijn beste stukken vertoonen een vlotte, weinig kleurrijke schilderwijze, eenvoudiger van opzet dan die van Reynolds. Het meerendeel zijner portretten bevindt zich in particuliere Eng. collecties.

Lit.: H. Ward en W. Roberts, R. (1904); A. B. Chamberlain, G. R. (1911). *Korevaar-Hesseling.*

Romney Marsh, een vroeger moerassige, nu Alluviale kustvlakte aan de Straat van Dover, graafschap Kent, Engeland; voor schapenteelt gebruikt.

Romney New, een van de → Cinque Ports in het Eng. graafschap Kent, nu 2 km van zee gelegen.

Romny, Oekrainsche stad bij Poltawa; ca. 40 000 inwoners.

Römö, een van de N. Friesche eilanden, sedert

1920 behoorend aan Denemarken (VIII 688 B3); opp. 99,7 km², 800 bewoners. Visscherij en veeteelt. Hoofdplaats: Kirkeby.

Rompgebergte, begrip, oorspr. toegepast op de geplooide massieven (→ Massief) der Duitsche middelgebergten. Hun oppervlakte bezit oogenschijnlijk het karakter van een plateau, maar de plooiingsstructuur verraadt, dat het in werkelijkheid opgeheven → schiervlakten zijn. *Hol.*

Rompkoeler (luchtvaart), water- of oliekoeler, die aan den romp van een vliegtuig wordt aangebracht. Meestal is de r. onder den romp aangebracht en daarin intrekbaar om het koelend oppervlak naar behoefte te verkleinen. Voor oliekoeling worden soms de olietank of de olieleidingen zelf gebruikt, waarbij deze direct aan de romp-oppervlakte liggen.

Rompparlement, → Duitschland (kol. 517).

Rompstand, de aangeboren houding van den romp, samenhangend met karakterologische en raseigenschappen van het menschelijk individu, welke houding van doorslaanden invloed is op het stemtimbre. Deze houding (en dus ook het timbre van spreek- en zangstem) kan bewust en kunstmatig worden gewijzigd, wat het weergeven door spreker of zanger van hem individueel moeilijk liggende teksten en melodieën beduidend vergemakkelijkt. *I. Meyer.*

Lit.: Over de r. der voornaamste Ned. dichters en schrijvers: Jac. v. Ginneken (in: De Nieuwe Taalgids; VII).

Romsee, gem. ten O. van Luik (XVI 704 D2); opp. 361 ha, ca. 2 900 inw., vnl. Kath.; landbouw, steenkolenmijnen. Geteisterd in 1914.

Romualdus, Heilige. * Ca. 952 te Ravenna, † 1027. Eerst Benedictijner monnik en abt te Ravenna; stichtte later vsch. kluizenaarsgroepen, o.a. te Camaldoli, dat het hoofdklooster werd van een Benedictijner congr. met streng ascetische kluizenaarsidealen. Feest 7 Febr. en 19 Juni. *Lindeman.*

Lit.: Acta Sanct. Febr. (II); Heimbucher, Die Orden und Congr. der Kath. Kirche (³I, 315 vlg.).

Romulus en **Remus,** volgens de Rom. sage de stichters van Rome. Vlg. de overlevering waren zij tweelingbroeders, zonen van Mars en Rea Silvia. Amulius wilde de kinderen laten verdrinken, maar een wolvin redde ze. Door den herder Faustulus grootgebracht, doodden zij Amulius, waarna zij 753 v. Chr. de stad Rome stichtten. Romulus versloeg hierbij Remus. *Weijermans.*

Romulus Augustulus, laatste West-Rom. keizer (475-476 na Chr.), om zijn jeugd Augustulus genoemd. Odoacer, de vorst der Rugiërs, zette in 476 R. A. af, waardoor hij een einde maakte aan het West-Rom. rijk.

Roncaglia, Ital. plaatsje in de Po-vlakte. **Rijksvergadering van R., 1°** de bijeenkomst, door Frederik Barbarossa in 1154 in de vlakte van R. gehouden, waar de kroonvazallen en consuls der steden hem huldigden en vele klachten, vooral tegen Milaan, inbrachten.

2° Eenzelfde vergadering te R. in 1158, waarop de machtigste leenmannen en afgevaardigden der grootste steden onder den invloed van vier aanwezige rechtsgeleerden der univ. van Bologna de rechten en plichten van vorst en onderdanen volgens het oude Rom. recht vaststelden. *Wachters.*

Roncevalles, dorp in de nabijheid van den pas van R. (1 057 m) (XI 96 C5), die den overgang vormt van de W. Pyreneeën. Hier sneuvelde in 778 → Roeland tegen de Basken.

Roncq, Fr. spelling voor de Fr. Vl. gem. → Ronk.

Ronda, La, → La Ronda.

Rondbekken, klasse der visschen, bestaande uit twee geslachten, de slijmprikken en de negenoogen. Het lichaam is aalvormig zonder buik- of borstvinnen; recht er door heen loopt de darm, die bij de kieuwen met den lichaamswand is vergroeid. Zie verder → Prikken.

Rondboog, gemetselde boog in halfcirkelvorm. Komt vooral voor in de Romeinsche, Romaansche en Renaissance-architectuur.

Rondboogfries, gemetselde fries, bestaande uit naast elkaar gestelde rondbogen. Typeerend voor de Romaansche bouwkunst.

Rondboogstijl, verouderde benaming voor de Romaansche architectuur.

Rond den Heerd, „een leer- en leesblad voor alle lieden" over letterkunde, geschiedenis, godsdienst, folklore (1866-'90). Verscheen wekelijks. Gesticht door G. Gezelle en James Weale. Gezelle nam het beheer waar tot 1871 en schreef er zijn prozabewerkingen naar het Engelsch in (De Doolaards in Egypten, Van den kleenen Hertog) en talrijke opstellen over liturgie (Ring van het Kerkelijk Jaar) en natuurkunde (Uitstap in de Warande). Na 1871 werd A. Duclos hoofdredacteur met medewerking van De Bo, Callebert, Rembry, e.a. *A. Boon.*

Lit.: A. Walgrave, Het Leven van G. Gezelle (I 1923).

Ronde, rondgang van een militaire patrouille, van een officier of van een onderofficier tot verzekering van de orde, rust en veiligheid en tot contrôle van de waakzaamheid der wachten en der schildwachten.

Rondeau [Fr., = rondloopend (gedichtje)], **1°** in de Fransche verskunst een kort gedicht van bepaalden vorm, nl. van 13 regels met slechts twee rijmklanken en met herhaling der aanvangswoorden van den eersten regel na den 8en en 13en (r. simple), of ook een van 20 regels in 5 strophen, waarbij de vier verzen der eerste strophe elk op hun beurt de beginregel zijn van de volgende strophen. Eenvoudig en licht van inhoud en toon. In de 16e eeuw Marot, in de 17e eeuw Voiture, in de 19e eeuw Musset. → Rondeel. *v. d. Eerenbeemt.*

2° (Muziek) Middeleeuwsche vorm van een danslied, waarbij solo (couplet) wordt afgewisseld met steeds terugkeerend refrein. Vooral in de meerstemmige muziek speelt het r. een groote rol. Componisten o.a. Adam de la Halle (1240-'87). In 14e en 15e eeuw zijn r. gezangen met instrumentale begeleiding, terwijl het Fr. chanson ook den vorm van een r. aanneemt. Het instrumentale r. is uit vocale r. ontstaan, en wordt veel gebruikt als vorm van het laatste deel van sonate, concert en symphonie. Zelfstandig rondo voor orkest is o.a. Tiel Eulenspiegel van R. Strauss. *Piscaer.*

Rondebosse, uitdrukking, in de beeldhouwkunst gebruikt om aan te duiden, dat het beeldhouwwerk rondom afgewerkt en vrijstaand is. Staat tegenover → reliëf.

Rondeel, vers, bestaande uit 8-regelige strophen, waarvan de 1e, 4e en 7e regel gelijk zijn en de 2e rijmt met de laatste. Rijmschema $a^1b^1a^2a^1a^3b^2a^1b^1$. Het r. is van Provençaalschen oorsprong. Bekend is het r.: Egidius waer bistu varen?, een klaaglied uit de middeleeuwen (waarsch. 15e e.). *ten Berge.*

Rondeel, lage, doch groote ronde toren voor de opstelling van geschut tot bestrijking van de wallen van steden en burchten in de late M.E.

Rondeweg, doorgaande verdedigingslijn of wee-

gang, waarop schutters e.a. stonden langs den geheelen omtrek van een kasteel. De r. liep langs tinnen (gedekt door kanteelen), door torens en andere gebouwen en was in den regel moeilijk te bereiken vanaf den grond.

Rondhout, alg. benaming voor houten onderdeelen als masten, stengen, raas, sprieten, boomen en gaffels van een scheepstuig.

Ronding heet in de philologie het verschijnsel, dat bij voorklinkers en openklinkers de lippen gerond of gestulpt worden, zoodat bijv. ie > uu, e > u, aa > ao wordt. Sommige dialecten hebben een heel sterke neiging tot ronding, bijv. Zuid-Holland (spelen > speulen), Leuven (hem > uum). De r. kan een gevolg zijn van de omgevende klanken (→ O-umlaut), maar tenslotte zit het meestal in de articulatiebasis. Van Ginneken verklaart haar als prae-Slavisme. → Delabialiseering. *Weijnen.*

Rondo, andere schrijfwijze van → Rondeau (2°).

Rondwormen (Nemathelminthes), ongelede wormen met rolrond lichaam. Hiertoe behooren de → spoelwormen (Ascaridae).

Ronge, Johannes, afvallig priester en stichter van de Duitsch-Katholieke Kerk, wier leer een mengsel is van Katholicisme en Protestantisme met rationalistische tendenzen. * 16 Oct. 1813 te Bischofswalde bij Grottkau (Silezië), † 26 Oct. 1887 te Weenen (begraven te Breslau).

Lit.: H. J. Christiani, R.'s Werdegang bis zu seiner Exkommunikation (1924).

Ronggeng, op Java een publieke danseres, veelal tevens publieke vrouw, werkt bij wajang-vertooningen als zangeres mede. Uit de omstandigheid, dat de R. eer met onderscheiding dan met minachting worden bejegend en evengoed trouwen als andere meisjes, wordt afgeleid, dat het oorspr. priesteressen waren.

Ronggowarsito, de laatste groote Javaansche dichter. Geb. vermoedelijk in 1803 te Soerakarta, † in 1873 of 1875 aldaar. R. was uit een oud geslacht van letterkundigen gesproten, en ingewijd in den geheelen cyclus van Jav. profane en gewijde wetenschap; slechts in zijn latere leven door Europ. geleerden een weinig beïnvloed; door de Javanen beschouwd als de laatste → poedjonggo, die de Wahjoe had, d.i. de goddelijke inspiratie, die hem in staat stelde naar den eisch de geschiedenis der Javaansche koningen te schrijven. Van zijn omvangrijke oeuvre is het belangrijkst de → Poestoko Rodjo.

Lit.: Hazeu, Oud en Nieuw uit de Javaansche letterkunde (1921). *Berg.*

Rongy, gem. in het W. van de prov. Henegouwen (XIII 176 A3); opp. 671 ha, ca. 1 400 inw. Heuvelachtige landbouwstreek, aardewerk, tabakplantage. Kath. kerk uit de 18e eeuw. Kasteel. R. werd geteisterd in 1918.

Ronins. De 47 Ronins (Japan), → samoerai's van den → daimio Asano, die, na den dood van hun meester op diens moordenaar Kira gewroken te hebben, gezamenlijk zelfmoord pleegden (1703). Tot op heden worden de 47 R.'s als helden van feodale trouw, o.a. in romans en tooneelspelen, door de Japanners geëerd. Vgl. → Japan (sub Letterk., kol. 467).

Ronk (Roncq), gem. in Fransch-Vlaanderen (XI 144 E 2-3); ca. 6 700 inw., meerderheid Franschsprekend. Klooster: Zusters van de H. Teresia (Avesnes). Nijverheid en landbouw.

Rönne, hoofdstad van het Deensche eiland Bornholm (VIII 688 bijkaartje); ca. 10 600 inw. (ca. 100 Kath.). R. ligt op een 10 m hoog terras aan de Z.W. kust, bestaande uit horizontale lagen van de Bornholmer kolenformatie, die ook kaolien bevatten. Aan de oppervlakte vruchtbare keileem. Terra-cotta-fabrieken, scheepswerven en machine-industrie; voornaamste haven van het eiland met uitvoer van terracotta, majolica, fayencewaren en graniet. Oudheidk. museum. Kath. kerk. *fr. Stanislaus.*

Ronquières, gem. in het N. van de prov. Henegouwen (XIII 176 D3); opp. 1 470 ha, ca. 1 350 inw. Landbouw, veeteelt. Rivieren: Samme en Zennette. Kerk met gedeelten uit de 16e eeuw. Kapel O.L. Vr. van Quinroux. R. behoorde toe aan het hertogdom Brabant.

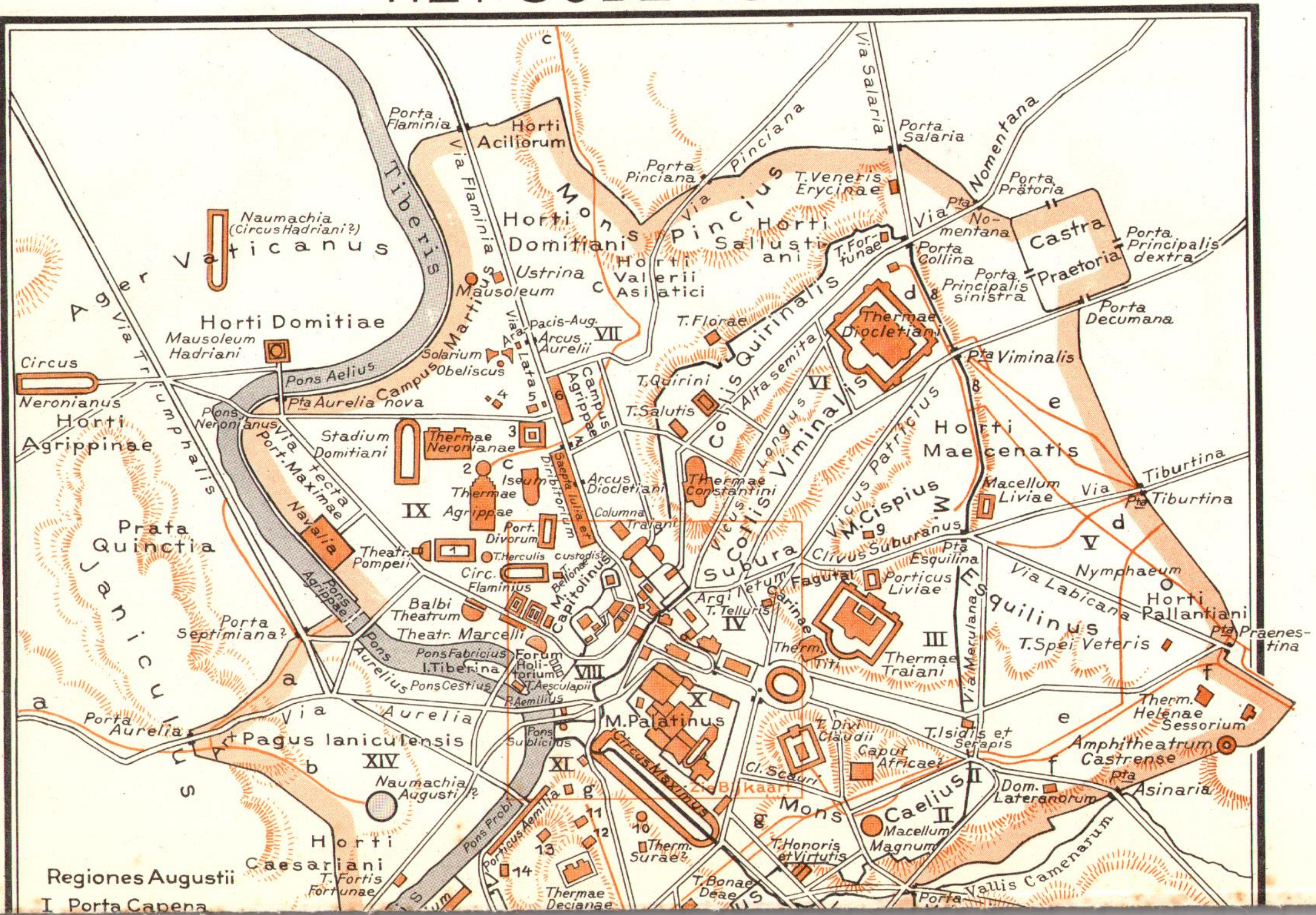
Ronsard, Pierre de, Frankrijks beroemdste Pleiade-dichter (→ Pleiade). * 11 Sept. 1524 te Couture (Vendômois), † 27 Dec. 1585 te Saint Cosmes (Tours). Op 18-jarigen leeftijd half doof geworden, ging hij zich geheel aan de letteren wijden. Met De Bellay en Baïf studeerde hij gedurende 7 jaar Grieksch aan het College van Coqueret. Zijn Odes (1550) bezorgden hem een Europ. bekendheid. Amours de Cassandre (1552), Hymnes (1555), Amours de Marie (1555), Discours sur les Misères de ce Temps (1562-'64), Eglogues (1560, '64, '67), La Franciade (1572), Sonnets pour Hélène (1574), maakten hem op korten tijd tot een beroemd en door de koningen beschermd dichter. R. is de stichter van de moderne Fransche lyriek. Hij had zich tot doel gesteld aan Frankrijk te geven een poëzie, dien naam waardig en meende daarbij in de leer te moeten gaan bij de Grieksche en Lat. Ouden, wier letterkundige dichtsoorten, het epos incluis, hij in Frankrijk ingang deed vinden. Zijn poëzie gaat dan ook vaak gebukt onder geleerden ballast. Waar hij echter naar zijn ziele luistert om ons te spreken van de liefde en de natuur, vermogen vooral zijn anacreontische odes en zijn sonnetten diep te ontroeren. R. was een overtuigd Katholiek, tegenstander van de Calvinisten. In zijn Discours sur les Misères de ce Temps, eerste geniaal voorbeeld van de oratorische dichtkunst, smeekt hij, door vaderlandsliefde gedreven, de Protestanten en Katholieken hun moorddadige twisten te staken. Zijn stijl, steeds zuiver en stevig, is soms te gekunsteld, doch hij heeft den Alexandrijn buigzaam en muzikaal gemaakt. Deze uitnemende dichter en taalverrijker werd gedurende twee eeuwen als onbelangrijk aangezien, tot Sainte-Beuve hem in 1828 aan de vergetelheid onttrok.

Uitg.: Oeuvres complètes, crit. uitg. d. C. Laumonier (8 dln. 1923-'35); Textes choisis et commentés d. P. Villey. — Lit.: M. Raymond, Bibliographie critique de R. en France (1927); H. Lognon, P. d. R., essai de biographie (1912); P. de Nolhac, R. et l'Humanisme (1921); P. Laumonier, R. poète lyrique (1923); G. Cohen, R., sa vie et son oeuvre (1924). *Willemyns.*

Ronse, stad in het Z.W. der prov. Oost-Vlaanderen (XIX 176 B 5-6). Opp. 3 172 ha, ca. 25 000 inw. (Kath.). Arrondissementshoofdplaats en dekenaat. Oneffen bodem: kalk-, klei- en steengrond. Landbouw. Nijverheid: wollen dekens, weverijen, bleekerijen en steenbakkerijen. De St. Hermeskerk vertoont sporen van de vsch. stijlen van 11e tot 18e e.; schrijn van den H. Hermes en krocht. St. Martenskerk in Gotiek der 13e e., weer in gebruik sedert 1896.

R. bestond reeds in den Romeinschen tijd, werd geëvangeliseerd door St. Amandus (ca. 650), die er een klooster bouwde ter eere van St. Petrus en Paulus, dat in 880 door de Noormannen werd vernield. De

HET OUDE ROME

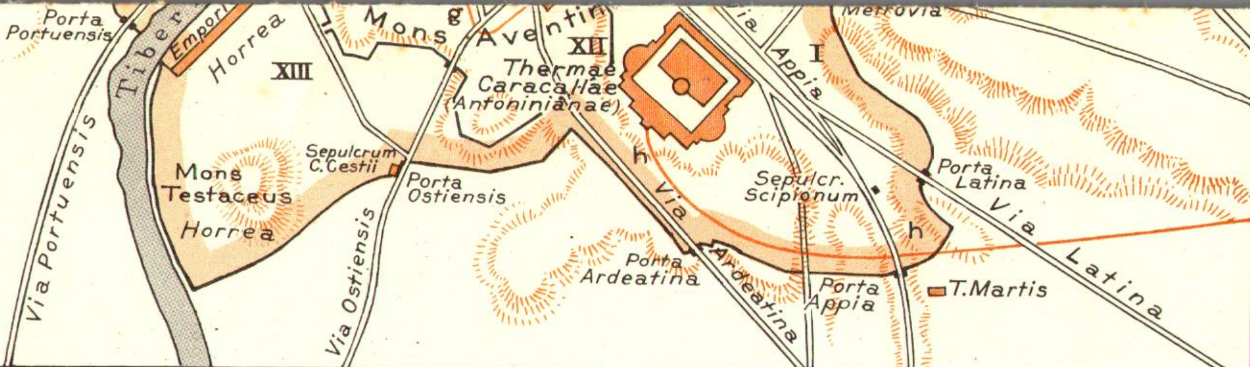

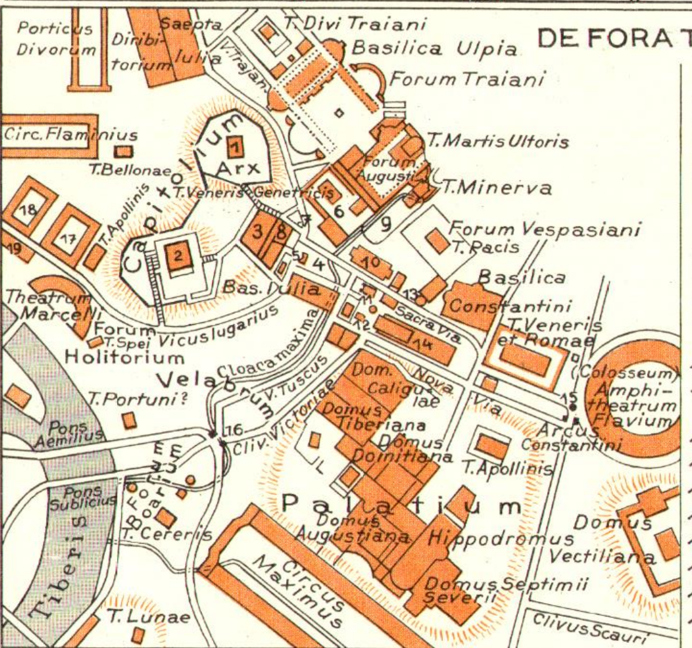

MARE SAR
SARDINIA
Nura
Turris Libisonis
Erycium
Olbia
Coracenses
Bosa
Viniolae
Sulci
Uselis
Neapolis
Ilienses
Siculenses
Sarcapos
Carales
Accipitrum
Plumbaria
Chersonesus Pr.
Nora
Tegula
Cunicularium Pr.
MARE TYRRHENUM
Pontiae Iae.
Minturnae
Sinuessa
Cumae
Neapolis
Aenaria
Capreae
Herculaneum
Pompeii
Stabiae
Salernum
Pr. Minervae
CAMPANIA
Capua
Nola
Beneventum
Aquilonia
Venusia
APULIA
Poediculi
Egnatia
Brundisium
CALABRIA
Messapii
Sallentini
Tarentum
Potentia
Forum Popilii
Paestum
LUCANIA
Grumentum
Aciris
Bradanus
Metapontum
Heraclea
Hydruntum
Callipolis
Velia
Sinus Tarentinus
Salentinum Pr.
SYBARIS
Thurii
Crathis
Crimisa Pr.
Petelia
Consentia
Neaethus
Croton
Lacinium Pr.
Terina
Bruttii
Hipponium
Scolacium
Strongyle
Ustica
Liparaeae Iae.
Lipara
Pelorus Pr.
Fr. Siculum
Naulochus
Mylae
ITALIA
Caulonia
Locri Epizephyrii
Messana (Zancle)
Rhegium
Tyndaris
Herculis Pr.
M. IONIUM
Drepanum
Aegates Ins.
Eryx
Segesta
Lilybaeum
Elymi
Panormus
Himera
Sicani
SICILIA
Nebrodes M.
Tauromenium
Naxos
Aetna
Selinus
Halycus
Henna
Heraei M.
Catana
Symaethus
Agrigentum (Acragas)
Leontini
SYRACUSAE
Gela
Camarina
Pachynus Pr.
MARE SICULUM
MARE AFRICUM
Hippo Zarytus
Utica
Pr. Mercurii
Cullu
Rusicade
Hippo Regius
Bagradas
Tunes
CARTHAGO
Clupea
Cossyra
Neapolis
Hadrumetum
Gaulus
Melita
Grieksche koloniën
Phoeniciesche koloniën
Hoofdwegen
Latini = Volken
Schaal 1: 4.900.000
0 50 100 150 km
O.L.v.Gr.

ITALIË (historisch)

II Caelimontium
III Isis et Serapis
IV Templum Pacis
V Esquiliae
VI Alta Semita
VII Via Lata
VIII Forum Romanum
IX Circus Flaminius
X Palatium
XI Circus Maximus
XII Piscina Publica
XIII Aventinus
XIV Trans Tiberim
Porta Portuensis
Via Portuensis
Tiber
Emporium
Horrea
XIII
Mons Testaceus
Horrea
Sepulcrum C. Cestii
Porta Ostiensis
Via Ostiensis
Mons Aventinus
XII
Thermae Caracallae (Antoninianae)
h
Via Ardeatina
Porta Ardeatina
Sepulcr. Scipionum
Porta Appia
Via Appia
I
Porta Latina
Via Latina
T. Martis

DE FORA TIJDENS DE KEIZERS
Schaal 1:13.000
Porticus Divorum
Diribitorium
Saepta Iulia
T. Divi Traiani
Basilica Ulpia
Forum Traiani
Circ. Flaminius
T. Bellonae
Arx
Capitolium
T. Martis Ultoris
Forum Augusti
T. Minerva
T. Veneris Genetricis
T. Apollinis
Forum Vespasiani
T. Pacis
Basilica Constantini
Bas. Iulia
Theatrum Marcelli
Forum Holitorium
T. Spei
Vicus Iugarius
Cloaca maxima
Sacra Via
T. Veneris et Romae
Colosseum
Amphitheatrum Flavium
Velabrum
V. Tuscus
Dom. Caligulae
Nova Via
T. Portuni?
Pons Aemilius
Cliv. Victoriae
Domus Tiberiana
Domus Domitiana
Arcus Constantini
T. Apollinis
Pons Sublicius
Forum Boarium
T. Cereris
Palatium
Domus Augustiana
Hippodromus
Domus Vectiliana
Circus Maximus
Domus Septimii Severi
Tiberis
T. Lunae
Clivus Scauri
1. Templum Iunonis Monetae
2. Temp. Iovis Capitolini
3. Tabularium et Aerarium
4. Forum Romanum
5. Miliarium aureum (Gouden mijlpaal)
6. Forum Caesaris
7. Carcer (Gevangenis)
8. Templum Concordiae
9. Forum Nervae (transitorium)
10. Basilica Aemilia
11. Templum Divi Iulii et Rostra Iulia
12. Templum Vestae
13. Temp. Divi Romuli
14. Atrium Vestae
15. Meta sudans
16. Arcus Constantini
17. Porticus Octaviae
18. Porticus Philippi
19. Porticus Minucia

Schaal 1:25.000
1. Portica et Curia Pompeii
2. Pantheon
3. Porticus Argonautum
4. Ustrina Antoninorum
5. Temp. et Col. Marci Aurelii
6. Porticus Vipsania
7. Arcus Claudii
8. Agger Servii Tullii
9. Temp. Iunonis Lucinae
10. Templum Mercurii
11. Templum Minervae
12. Templum Dianae
13. Temp. Iunonis Reginae
14. Temp. Iovis Dolicheni
a Aqua Traiana
b " Alsietina
c " Virgo
d Anio vetus
e Aqua Marcia
f " Claudia
g " Appia
h " Severiana

oude kerk dateert waarsch. uit de 7e e. Het lichaam van St. Hermes werd hierheen in 800 overgebracht. R., in 1280 door Guy van Dampierre in leen gegeven aan zijn zoon, Guy van Namen, werd in 1549 aangekocht door den vader van kardinaal Granvelle en kwam in 1737 in het bezit van J. F. E. de Merode, markies van Westerloo. In de 15e-16e e. bloeide R. door de lakennijverheid, doch het werd zwaar door branden geteisterd. Keltisch-Germaansche en Gallo-Romeinsche voorwerpen. Hunebed in Jolybosch; zwerfsteen gevonden in 1879. In de buurt ligt de Muziekberg met een vlakte, hoog 140 m, bekroond met den Geuzentoren. *Lauwerys.*

Ronse, Edmond, archivaris te Veurne. * 10 December 1816 te Veurne, * 7 Juni 1881 aldaar.

Voorn. werken: Jaarboeken v. Veurne en Veurne Ambacht door P. Heyndrickx (4 dln. 1853-'55); Gesch. der stad en kastelnij van Veurne (samen met Fr. De Potter en P. Borre; 2 dln. 1873-'75). Leverde bijdragen aan Rond den Heerd en tal van bladen en tijdschriften.

Ronselaar, persoon, die met list, bedrog of andere oneerlijke middelen iemand voor eenigen krijgsdienst aanwerft. De r. handelt in den regel uit winstbejag. In Ned. is door de publiekrechtelijke regeling der militaire dienstverbintenissen het ronselen voor de Ned. krijgsmacht uitgesloten. Tegen het ronselen voor vreemden krijgsdienst waakt art. 205 W. v. Str. Vreemde krijgsdienst is ook krijgsdienst bij opstandelingen in een vreemden staat. *A. Lohmeijer.*

Lit.: T. J. Noyon, Het Wetboek van Strafrecht.

Ronsele, gemeente in de provincie Oost-Vlaanderen (XIX 176 D2). Oppervlakte 251 hectare, circa 400 inwoners (Katholiek). Landbouw.

Ronselen, → Ronselaar.

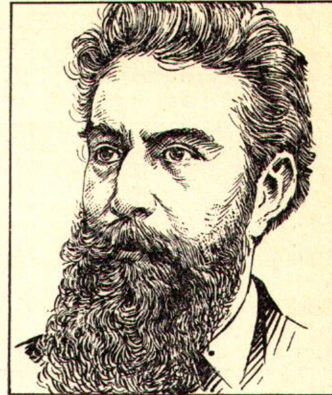
Röntgen, 1° Gerhard Moritz, Ned. werktuigkundige. * 7 Mei 1795 te Essen (Oost-Friesl.), † 28 Oct. 1852 te Bloemendaal. Aanvankelijk marineofficier in Franschen (1810-'13) en Ned. dienst, hetgeen mogelijk was, omdat Oost-Friesland ingelijfd was bij het koninkrijk Holland, later (1824-'41) regeeringsadviseur in zaken van werktuigkunde. Maakte in regeeringsopdracht enkele reizen naar Engeland om er de ijzerindustrie te verkennen. Van beteekenis is zijn arbeid als pionier van het Ned. stoomvaartwezen, in ruime mate gesteund door Willem I. R. is medestichter en leider van de Ned. Stoombootmij. en van de bekende werf Feijenoord te Rotterdam, uitvinder o.a. van de receiver compound machine, van beslissend belang voor de stoomvaart.

Lit.: Mallet, La machine compound de R. (1901); de Boer, Leven en bedrijf van Gerhard Moritz Röntgen (1923). *Verberne.*

2° Julius, Duitsch componist en pianist. * 9 Mei 1855 te Leipzig, † 13 Sept. 1932 te Utrecht. In 1876 leeraar aan het Amsterdamsch Conservatorium, 1886-'98 dirigent van Toonkunst en 1918-'25 directeur van het Conservatorium. Als begeleider van Stockhausen en Messchaert oogstte hij grooten roem. Vsch. composities op allerlei gebied.

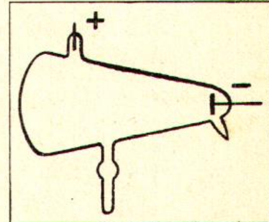
3° Wilhelm Conrad, Duitsch natuurkundige. * 27 Maart 1845 te Lennep (Rijnland), † 10 Febr. 1923 te München, waar hij sinds 1900 prof. was. In 1895 ontdekte hij de naar hem genoemde stralen (→ Röntgenstralen), door hem eerst X-stralen genoemd, waarvan hij diepgaand de eigenschappen onderzocht. Verder onderzocht hij de soortelijke warmte van gassen, de piëzo-electriciteit van kwarts, den invloed van druk op den brekingsindex van vloeistoffen. In 1901 kreeg hij den (eersten) Nobelprijs voor natuurkunde.—R. heeft te Utrecht gestudeerd.

Werk.: Eine neue Art von Strahlen (1896).—Lit.: O. Glasser, W. C. R. und die Gesch. der R.-Strahlen (1931). *J. v. Santen.*

W. C. Röntgen.

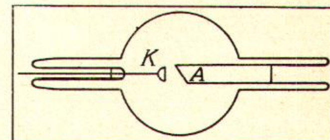
Röntgen-analyse,-buis, enz., → Röntgenstralen. Voor **Röntgenspectrum,** zie ook → Karakteristieke straling.

Röntgenstralen. In 1895 ontdekte W. C. → Röntgen (in Würzburg), dat wanneer de twee electroden van een → ontladingsbuis (zie fig. 1) worden verbonden met de polen van een inductieklos van Rhumkorff, de ontladingsbuis een straling uitzendt, die in staat is voor licht ondoordringbare voorwerpen (zwart papier, hout enz.) te doordringen. De werking van deze stralen uit zich in het vermogen de lucht geleidend te maken voor electriciteit, verder door de inwerking op een photographische plaat en doordat bepaalde stoffen (barium-platina-cyanuur, calciumwolframaat, zinksulfide) onder invloed van deze stralen licht geven.

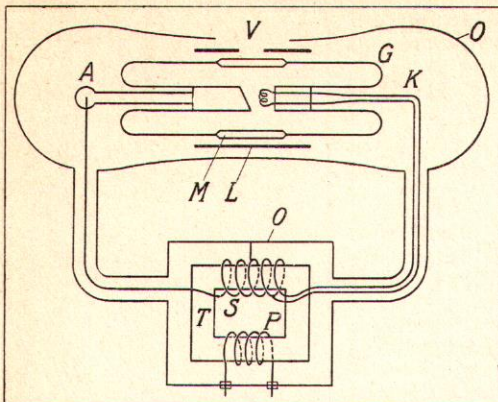

Röntgenstralen. Fig. 1. Buis van Crookes.

In het algemeen komen r. tot stand, wanneer electronen van voldoende snelheid (bijv. beantwoordende aan een potentiaalverschil van 10 000 V en hooger) een stof (bijv. glas of metaal, in geringe mate ook gassen zooals lucht) treffen. De uit Röntgen's proef voortgekomen röntgenbuizen (fig. 2) zijn dan ook steeds volgens dit principe gebouwd: een metalen kathode zendt onder invloed van de ontlading kathodestralen (d.z. electronen) uit. Deze treffen een metaalstuk (antikathode), dat de electronen opvangt en de stralen uitzendt. Veelal is de antikathode tevens anode en dient dus voor afvoer van den electronenstroom. In moderne buizen zendt de kathode niet onder invloed van een ontlading, maar door hooge temperatuur electronen uit (thermische emissie, gloeikathodebuizen). Deze buizen zijn in veel hoogere mate luchtledig dan de oudere zgn. gasbuizen of ionenbuizen. De moderne Metalix-buizen (Philips) hebben een gedeeltelijk metalen wand, die dienstbaar gemaakt is aan bescherming tegen schadelijke straling en tegen spanningsgevaar (fig. 3).

Röntgenstralen. Fig. 2. Röntgenbuis (ionenbuis). K = kathode; A = anode = antikathode.

Röntgenstralen. Fig. 3. Moderne röntgenbuis met stralings- en spanningsbeveiliging. A = anode, K = (gloei)-kathode; M = metalen buiswand; G = glazen buiswand; L = loodscherm; O O = gemeenschappelijk geaard omhulsel van buis en transformator; V = venster; T = transformator; S en P = secundaire, resp. primaire wikkeling.

De aard der r. is, naar men thans aanneemt, dezelfde als die der lichtstralen, met dit verschil, dat de golflengte veel kleiner is. Definitief werd dit in 1912 aangetoond door von Laue, Friedrich en Knipping, die lieten zien, dat r. bij een kristal buigingsverschijnselen teweeg brengen, die geheel te vergelijken zijn met de buiging van het licht. Deze buigingsverschijnselen geven eenerzijds het middel aan de hand de golflengte van r. te bepalen (röntgenspectroscopie), terwijl zij aan den anderen kant inlichtingen verschaffen over den bouw van vsch. kristallen (röntgenographische kristalanalyse).

Men onderscheidt in het spectrum der r. een continu spectrum, dat alleen afhangt van de snelheid, waarmede de electronen de antikathode treffen, en een lijnenspectrum, het zgn. karakteristiek spectrum (fluorescentie-spectrum, → Karakteristieke straling), dat van element tot element verschillend is.

Het doordringend vermogen der r. (hardheid) hangt met de golflengte samen en wel zoodanig, dat de hardheid grooter is, naarmate de golflengte kleiner is.

De medische toepassingen der r. zijn tweeërlei. Beide berusten op het doordringend vermogen; het zijn: 1° de afbeelding van inwendige organen (bijv. beenderen) op het lichtende scherm of op de photographische plaat (diagnostiek). Ook weeke organen en lichaamsholten (maagdarmkanaal, nieren, genitalia) kunnen hierbij door vulling met geschikte (barium- of jodiumhoudende) oplossingen of suspensies zichtbaar worden gemaakt. 2° De bestraling van inwendige organen, bijv. boosaardige gezwellen. Voor dit doel (röntgentherapie) gebruikt men veelal stralen van groote hardheid (200 000 V en meer).

Ook de techniek (onderzoek van metalen) maakt van de röntgendoorlichting gebruik. *W. de Groot.*

L i t. : A. Bouwers, Physica en Techniek der R. (1927).

Röntgentherapie. Onder r. verstaat men in de g e n e e s k u n d e behandeling van zieken met röntgenstralen. → Radiotherapie; Röntgenstralen.

Roobeek (Fr. Roubaix, gewestelijk: Robaais), gem. in Fransch-Vlaanderen, hoofdplaats van 3 kantons in het arrond. Rijsel (XI 144 E3); ca. 117 000 inw., meerderheid Franschsprekend. Ten bate der Vlaamschsprekenden zijn er vele zgn. „Vlaamsche Werken”, instellingen van liefdadigen en maatschappelijken aard. Merkwaardigheden: St. Maartenskerk, op de Markt; het nieuwe postgebouw in Vlaamschen stijl; de kerk van O. L. V. van Lourdes in nieuw-Vlaamschen stijl door Dupire; museum.

Reeds bekend in de 11e e., kreeg het van Karel den Stouten in 1469 het eerste nijverheidsprivilege, maar bleef onder den druk van de grootere privilegiën van Rijsel onbelangrijk, totdat Turgot ingreep. In 1800 had het nog pas 8 000 inw., in 1850 25 000. Thans is het, vooral door immigratie van Vlamingen uit België, uitgegroeid tot een der grootste nijverheidssteden van Frankrijk, die zich nog steeds uitbreidt. Meer dan de helft der huidige nijverheid omvat weverijen van wol, zijde, katoen, jute, linnen, enz.

Er is een Kath. school voor M.O. (Biss. College); verder 3 Kath. techn. middelb. scholen; een Kath. techn. hoogeschool. 5 Kath. kostscholen voor meisjes. Kloosters: van Predikheeren en Jezuïeten; van Zusters van O. L. V. van Gedurigen Bijstand, Carmelitessen, Clarissen, Zusters der Liefdadigheid, van het Kindeke Jezus (4), van Niederbronn, van den Werkman, der Armen, Dominicanessen, Zusters van Tours, der Wijsheid (2), der H. Familie, van de Vereeniging der H.H. Harten, van O. L. V. Visitatie. *v. Es.*

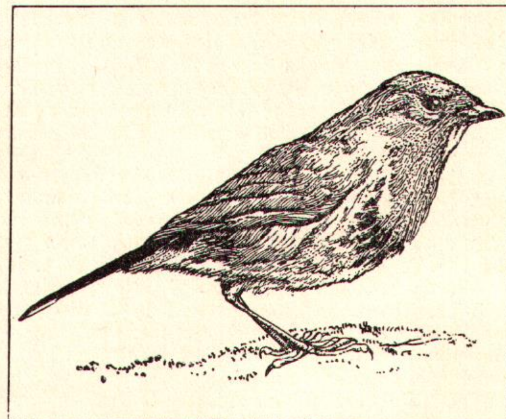
Rooborst, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten N.O. van Oudenaarde (XIX 176 C5). Opp. 354 ha, ca. 900 inw. (Kath.). Oneffen bodem. Landbouw. Kerktoren uit de 13e e. Kasteel met groot park en vijver.

Rood, liturgische kleur voor: Pinksteren met vigilie en octaaf (= vuurkleur); H. Kruisfeesten en Lijdensfeesten, Apostel- en Martelaarsfeesten (= bloedkleur), ook voor de bij deze feesten aansluitende votiefmissen. → Kleuren (sub Kerkel. kleuren).

Roodbeenmerg, → Merg.

Roodboek, → Geelboek.

Roodborstje (Erithacus rubecula), zangvogel ter grootte van een musch. Bovenzijde groenachtig bruin; borst, keel, wangen en voorhoofd oranjeachtig, buik

Roodborstje.

vuilwit; pooten bruin. Zeer alg. broedvogel, ook in tuinen en parken. Nest op den grond, aan walkanten, in klimop, enz.; legt 5 à 7 roomkleurige eieren, roodbruin gevlekt. Zingt het heele jaar door. Het lied is vol afwisseling. *Bernink.*

Roodborsttapuit (Saxicola torquata rubicola),

zangvogel, iets kleiner dan een musch. Kop, wangen, keel en rug zwart, aan den hals een witte vlek; borst roestbruin, staartveeren bruin. Een groote witte vlek op den schouder. Het wijfje heeft een bruinen kop, zwarten keel en een bleeke roestkleurige borst. Broedvogel op heiden en weiden en in de duinen. Niet algemeen. Leeft van insecten; bouwt het nest op en in den grond, goed verstopt. Komt reeds half Maart op de broedterreinen terug. *Bernink.*

Rood diepzeeslik, een niet-organogeen diepzeesediment, dat afkomstig is van het deel der aardkorst, dat onder water ligt. Scheikundig is het een waterhoudend aluminiumsilicaat.

Roode Adelaar. Orde van den Rooden Adelaar, Pruisische onderscheiding; in 1705 gesticht door Georg Wilhelm van Bayreuth, in 1792 door Pruisen overgenomen. 5 klassen. Devies: Sincere et constanter. Teeken: wit geëmailleerd kruis; in het hart een gekroonde roode adelaar. Lint: zwart en wit.

Roodeberg (Mont Rouge), heuvel van 143 m hoogte, ten Westen van Lokeren, tegen de Fransche grens in West-Vlaanderen (XI 144 C/D 2).

Roode hond, 1° (Rubeola) → Hond (roode).

2° (Lichen tropicus) Een vooral in vochtig tropenklimaat veelvuldig voorkomende huidaandoening. In het bijzonder daar waar de huid aan druk of wrijving onderhevig is en het zweet stagneert, ontstaan heftig jeukende roode pukkels. Geeft aanleiding tot gestoorde nachtrust, prikkelbaarheid en nervositeit. Ter voorkoming veel wasschen, maar vooral goed afdrogen der huid, ruim gebruik van speksteenpoeder, hygiënisch, goed poreus ondergoed (net- en reformstoffen, geen flanel); niet met vochtig ondergoed blijven rondloopen. Ter behandeling gebruikt men anti-roodehond-schudmengsels of gemengde strooipoeders. Vloeistofopname beperken. *E. Hermans.*

Roode klaver, → Klaver.

Roode Klif, één van de drie keileemheuvels (→ Mirnserklif) in Gaasterland, die door de voormalige Zuiderzee sterk aangegrepen zijn. Om verderen afslag te voorkomen, is dit klif, dat beteekenis heeft als zee- (nu meer-)wering, in de jaren 1893-'96 schuin afgegraven en met gras beplant, terwijl ter bescherming tegen den golfslag aan den voet paalwerk werd gezet. Daarmee verloor het zijn wetenschappelijk belang. Oude kronieken verhalen, hoe de oude Friezen meenden, dat vaak vuur en vlammen uit dit klif ten hemel sloegen. *van der Meer.*

Roode knoopmier (Myrmica rubra), mierensoort, die haar naam ontleent aan de roode kleur en de twee knoopvormige geledingen van de verbinding tusschen borststuk en achterlijf. De lengte bedraagt ong. 5 mm. De r. k. komt overal tusschen het gras voor en kan pijnlijke steken toebrengen.

Roode kroon, naam van de roode kap met eigenaardige spiraal, kroon van den koning van Beneden-Egypte, met de witte kroon vereenigd tot de → dubbele kroon.

Roode Kruis. De internat. vereeniging „Het Roode Kruis" is geboren op het slagveld van Solferino (24 Juni 1859), dat een der bloedigste was van den oorlog tusschen Frankrijk—Sardinië en Oostenrijk. De om zijn menschlievendheid alom vereerde Zwitser Henri Dunant zag daar ten gevolge van de allertreurigste organisatie van den mil. geneeskundigen dienst ontzettende tooneelen, die hij op schrift stelde in het bekende werk „Un souvenir de Solferino". Dit kan worden beschouwd als de baanbreker voor de Conventie van Genève van 22 Aug. 1864, de eerste conventie, die de rechtspositie van personeel en materieel der militaire gewonden- en ziekeninrichtingen gedurende den oorlog internationaal regelde. Deze conventie werd in 1868, 1906 en 1929 herzien, aangevuld en mede van toepassing verklaard op de door haar regeering erkende en toegelaten vrijwillige vereenigingen tot hulpbetoon op het slagveld.

Aan het hoofd van het internationale Roode Kruis (30 millioen leden) staat het Comité international de la Croix-Rouge (1863), belast met de handhaving van de grondbeginselen van het Roode Kruis. Daarnaast staat de Ligue des Sociétés de la Croix-Rouge (1919), een bond van de nationale Roode Kruisvereenigingen, die beoogt de onderlinge samenwerking en hulp te bevorderen in vredestijd. Ofschoon in het algemeen het „Comité", waarvan alle leden Zwitser moeten zijn, zijn werkzaamheid meer richt op den tijd van oorlog en de Ligue op den tijd van vrede, is samenwerking tusschen beide organen onmisbaar. Daartoe is een vertegenwoordiger van het Comité gedelegeerd bij het bestuur van de Ligue en omgekeerd.

In Nederland werd op initiatief van koning Willem III bij K.B. van 19 Juli 1867 nr. 60 als onderdeel van het internat. Roode Kruis de „Vereeniging Het Ned. Roode Kruis" opgericht. Wijlen Z.K.H. Prins Hendrik heeft sinds 1908 meer dan 25 jaren het voorzitterschap der vereeniging bekleed en thans treedt H.K.H. Prinses Juliana als voorzitster op.

Was aanvankelijk het Roode Kruis alleen bestemd om in oorlogstijd hulp te verleenen, van lieverlede werd zijn werkzaamheid uitgebreid tot het verleenen van medewerking bij het lenigen van rampen in binnen- en buitenland in vredestijd (zie de Ned. K.B. van 2 April 1909, nr. 90 A en 19 Maart 1913, nr. 113). Deze taak heeft het Ned. Roode Kruis herhaaldelijk vervuld, o.a. bij den hongersnood in Rusland (1922), aardbeving in Japan (1923), de stormramp in Borculo (1925), den watersnood in Gelderland en de aardbeving op Sumatra (1926), enz. In 1935 werd een ambulance naar Abessynië uitgezonden. Voorts heeft het Ned. Roode Kruis bemoeienis met het exploiteeren van ziekenhuizen (Den Haag en Beverwijk) en parkherstellingsoorden (Amsterdam en Haarlem), met het oprichten van een bloedtransfusiedienst (thans in 33 afdeelingen), met het africhten van Roode-kruishonden en honden als blindengeleiders, met het inrichten van magazijnen met materiaal voor verpleging van zieken (Centraal magazijn te Amsterdam en 12 Kringmagazijnen), met het bestrijden van volksziekten, met het inrichten van hulpposten langs de verkeerswegen, waarvan er thans 538 bestaan.

Het Ned. Roode Kruis wordt bestuurd door een hoofdbestuur, dat te Den Haag zetelt; de dagelijksche leiding wordt uitgeoefend door een dagelijksch bestuur, waarin o.m. zitting hebben een afgevaardigde van de Johannieter Orde en van de Souvereine Orde van Malta. Het land is verdeeld in kringen met aan het hoofd een kringcommissaris. In alle gemeenten kunnen afdeelingen van minstens 20 gewone leden worden opgericht. De afdeelingen (thans 124) kiezen haar eigen bestuur en hebben o.a. tot taak het aanwerven en opleiden van mannen (helpers) en vrouwen (helpsters), om desvereischt Roode-Kruis-diensten te vervullen. Uit de helpers worden transportcolonnes (thans 80) gevormd, die verdeeld zijn in mobiele en plaatselijke, de eerste om hulp te verleenen, waar zulks ook verlangd wordt, de laatste alleen in de plaats der inwoning.

De minimum-sterkte van een transportcolonne is een ploeg (8 man); 3 ploegen vormen een sectie, meerdere secties een compagnie. De commandanten zijn in rang gelijk gesteld met militairen, terwijl de uniformen veel op de legeruniformen gelijken. Dit alles houdt natuurlijk verband met het feit, dat het Roode-Kruispersoneel voor een deel in oorlogstijd in legerverband treedt. De helpsters worden opgeleid in het verleenen van eerste hulp en in de verpleegkunst. Haar hoofdtaak ligt in de ziekenhuizen. Zij worden onderscheiden in helpsters 3e, 2e en 1e klasse; het werkcostuum bestaat uit een jurk van beige linnen, witten sluier, wit schort enz., het straatcostuum uit een bruinen mantel en sluier. In oorlogstijd wordt de hoofdcommissaris toegevoegd aan den inspecteur van den Geneeskundigen dienst der landmacht, de legercommissaris aan het Hoofdkwartier van het veldleger en de overige mil. commissarissen aan bepaalde legeronderdeelen. Ingevolge het K.B. van 28 Maart 1925 nr. 126 moet het Ned. Roode Kruis in oorlogstijd beschikbaar stellen 2 400 helpers (er zijn er thans ca. 3 000) en 2 000 helpsters (thans slechts ca. 850). Van die helpers zijn er een aantal bestemd om eenige Roode Kruis-compagnieën te vormen; deze zijn in beginsel bestemd voor den dienst achter het front, in het bijzonder om de gewonden van het front naar het evacuatie-gebied te vervoeren. Daartoe moeten zij zijn opgeleid in het inrichten (desnoods met geïmproviseerde middelen) voor gewonden- en ziekenvervoer van alle soorten van voer- en vaartuigen, spoorwagens, vrachtauto's enz. Het meest moderne vervoermiddel vormt het vliegtuig. Verder wordt in geval van mobilisatie een zgn. Informatiebureau in werking gesteld, zijnde een bureau voor inlichtingen omtrent zieken, dooden, gewonden, vermisten, krijgsgevangenen en geïnterneerden. Een bijz. commissie is belast met het verstrekken van hulp en met de contrôle op de verzending van geschenken aan krijgsgevangenen en geïnterneerden. Aan het hoofd van het bureau staat een directeur.

Ook in de Ned. koloniën zijn onderdeelen van het Ned. Roode Kruis gevestigd. In N e d. - I n d i ë bestaat het Roode Kruis thans uit 30 onderafdeelingen en 17 correspondentschappen; C u r a ç a o vormt één onderafdeeling. De organisatie is in beginsel gelijk aan de Nederlandsche. *v. Munnekrede.*

In B e l g i ë. De vereeniging van het Belg. Roode Kruis heeft rechtspersoonlijkheid verkregen door de wet van 30 Maart 1891. Bij K. B. van 22 Jan. 1892 werd zij aangesteld als auxiliaire gezondheidsdienst van het Belg. leger. Zelfde doelstreving en werkkring als in Nederland. Organisatie: het Belg. R. K. wordt bestuurd door een alg. raad en is ingedeeld in negen prov. comité's, het is bijgestaan door een geneeskundig comité. In bijna alle steden en gemeenten van eenig belang bestaat een plaatselijke afdeeling. *Rondou.*

Roode Mist, naam, door zeelieden gegeven aan het passaatstof in de omgeving der Kaap-Verdische Eilanden. Het neervallende stof, uit de Sahara afkomstig, wordt door den Harmattan aangevoerd. Het is uiterst fijn, poedervormig, geelbruin tot roodbruin van kleur en kan het zicht aanmerkelijk belemmeren. Soortgelijke verschijnselen komen ook in de Roode Zee, de Golf van Aden en in Ned.-Indië (tijdens den Oost-moesson) voor. *Wissmann.*

Rooderegen, → Robinia.

Roodeschool, dorp in de Gron. gem. → Uithuizermeeden (XII 448 D2).

Roode Spook, H e t (nl. het socialisme), titel van een brochure van Auguste Romien (Le spectre rouge), waarin hij een burgeroorlog voor Frankrijk voorspelde (1851).

Roode-Torenpas, 360 m hooge pas met autoweg en spoorlijn langs Aloeta in de Transsylvanische Alpen, verbindt Zevenburgen (Bekken van Hermannstadt) met Walachije (XIX 112 H/J 4).

Roode Valken. De Roode-Valkenbeweging ontstond in Oostenrijk in 1925, werd in 1928 opgericht in Nederland, te Weenen in 1929 door het internat. socialistisch jeugdcongres officieel erkend als de organisatie van de jeugdigen van 12-16 jaar. De leden worden in groepen verdeeld van 8 tot 12 jongens of meisjes. Deze vormen een horde, binnen welk verband de coëducatie is opgeheven. De hordes van een afdeeling vormen een troep. Hier is de coëducatie bewaard gebleven. De R. V. hebben eigen wet en uniform. Organisatorisch vormen zij in Ned. een onderdeel van de Arbeidersjeugdcentrale. Voor België, zie → Jeugdwerk (II B b).

L i t. : Onze R. V. (uitg. van de A. J. C.) ; B. Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging (II, 347 vlg.) ; Dux (7e jaargang, 189). *B. de Groot.*

Roode vuur, → Rood vuur.

Roode Zee (misschien zoo genoemd naar de dikwijls in groote massa's voorkomende algen), smalle, langgerekte, middellandsche zee, een breukdal tusschen het tafelland van N.O. Afrika en dat van Arabië (I 536 G/H 2-3). Opp. ca. 459 000 km², gem. diepte 488 m, grootste diepte (op 21°N.) ruim 2 100 m, lengte ruim 2 200 km, grootste breedte 355 km. In het midden loopt een ruim 1 000 m diepe geul, welke ong. 1/3 der breedte inneemt, aan beide zijden is de R.Z. ondieper en vol koraalbanken en riffen. Aan het Noordeinde vindt men de Golf van Suez of Sinaï (max. diepte 73 m) en die van Akaba (max. diepte 1 300 m). In het Zuiden staat de zee door Straat Bab El Mandeb in verbinding met den Ind. Oceaan, in het Noorden sedert 1869 door het Suezkanaal met de Middellandsche Zee.

Het zoutgehalte is een der hoogste van de geheele aarde en neemt toe van Zuid naar Noord; bij Perim 36,5‰, in de Golf van Akaba 40,5‰, in de Golf van Suez tot 43‰.

De zeewatertemperatuur is eveneens zeer hoog, in den winter 21,5°, 's zomers 33° à 35°C; van af 700 m diepte tot den bodem heerscht homothermie van 21,5°C. Kleur in het midden blauwgroen, in het Zuiden en bij de banken groen. De getijden, komende uit den Ind. Oceaan, zijn sterk, het verval neemt van het Z. naar het N. toe, springtij bij Perim 1 m, bij Suez 2,1 m. De stroomen staan in het algemeen onder den invloed der moessons en der windbuien, alsmede van het getij. Het stroombeeld is nog onzeker; in het algemeen schijnt aan de Westzijde een stroom in Z. richting, aan de Oostzijde eene in N. richting te staan. De vroeger zoo beruchte zgn. dwarsstroomen zijn waarsch. terug te brengen tot gevolgen van kompasafwijkingen, foutieve observaties (ten gevolge van abnormale straalbuiging) en verzettingen door het getij. De R. Z. is een der warmste gebieden van de geheele aarde. Er is een belangrijk verschil in temp. tusschen de winter- en zomermaanden. Van Nov. tot April is het N. gedeelte vrij koel, 15 à 17°C, en tamelijk droog (relatieve vochtigheid 45 à 65%). Bezuiden 18° à 20° N. is het dan veel warmer, gem. 25° C, en vochtiger (rel. vochtigheid ca. 85%). In de zomermaanden is de scheidingslijn niet zoo scherp en is de temp. in de geheele R. Z. boven 25° C, gewoonlijk zelfs 30° tot 35° C bij groote vochtigheid. In Aug. is de gem. temp. van nagenoeg de geheele R. Z. zelfs

32,5° C. De regenval is zeer gering, bij Suez slechts 23 mm per jaar. In het Zuiden is hij, hoewel nog gering, grooter, vooral aan den Westkant en bedraagt bijv. bij Suakim 217 mm per jaar. De verdamping van het zeewater bereikt het enorme bedrag van 2 600 mm p. j. Vooral in het N. treden herhaaldelijk zware, droge, buien uit het N. en W. op. De droge woestijnwind uit de Sahara voert dikwijls zware stofwolken mee en veroorzaakt een soort dikken mist (→ Roode mist). De R.Z. heeft een levendige kustvaart, vnl. van lichte Arab. vaartuigen; voor groote zeilschepen is de zee ongeschikt. De groote scheepvaart is zeer druk, vooral sedert de opening van het Suezkanaal, daar zij een deel is van de route van het groote verkeer van Europa met Oost-Afrika, Indië, Australië en het Verre Oosten. Door het Suezkanaal, Perim, Aden, Soedan, enz. beheerscht Engeland dezen verkeersweg. In hoeverre het versterken van Massaoea en de verovering van Abessinië door de Italianen hierin verandering zal brengen en wat daarvan de gevolgen zullen zijn, zal de toekomst nog moeten leeren. *Wissmann.*

De **doortocht van de Israëlieten** door de Roode Zee geschiedde vermoedelijk tusschen het Timsah-meer en de Bittere meren, ten N. van de Golf van Suez; dus niet door wat wij tegenwoordig Roode Zee noemen.

L i t. : P. Heinisch, Das Buch Exodus (1934, 112-116).

Roode zeil, H e t, vrijzinnig tijdschrift „voor kunst, letteren, leven" (Brussel 1920) onder redactie van A. De Ridder, A. Cornette, G. Van Hecke, F. Van Hecke, e.a. Zette de richting voort van Van Nu en Straks en De Boomgaard.

L i t. : P. Kenis, Een Overzicht van de Vl. Letterk. na Van Nu en Straks (1930) ; R. Roemans, Bibl. van de Mod. Vl. Lit. (I, afl. 9). *A. Boon.*

Roodhalsfuut (Podiceps griseigena), vogel van de futenfamilie, ca. 45 cm lang. Prachtkleed: kop en hals zwart, bovenzijde bruinzwart, met kleine oorveertjes, hals en borst roestrood. Onderkant satijnwit. Snavel zwart. Zeer zeldzame broedvogel. In het winterhalfjaar aan te treffen langs de kusten. Hij is kleiner dan de gewone fuut, maar steviger gebouwd. *Bernink.*

Roodhuiden, naam, waarmee vaak de → Indianen aangeduid worden. De naam is in zooverre verkeerd, dat de huidkleur der Indianen niet rood, maar koperkleurig bruin is. De gewoonte, die haast alle Indianen hebben, zich bij zekere gelegenheden, vnl. bij het oorlogvoeren, met gestampte haematiet rood te verven, heeft tot het misverstand en tot den naam R. aanleiding gegeven. *Olbrechts.*

Roodhuis, dorpje in de Friesche gem. → Hennaarderadeel; de Kath. parochie te R. wordt ook Oosterend genoemd.

Roodkeelduiker (Colymbus stellatus), vogel, in onze streken de meest voorkomende zeeduikersoort; algemeen aan de kust in het winterhalfjaar. Lang tot 90 cm. Kop en hals zijn grijs; schedel zwart, bovenzijde bruinzwart met witte vlekjes, onderzijde wit; vleugels en staart zwart. Snavel blauwzwart. Van een roodbruin aan de keel is niets te bespeuren. *Bernink.*

Roodkerk, dorp van ca. 300 inw. in de Friesche gem. → Dantumadeel.

Roodkoper(erts), → Cupriet. Zie ook → Koper.

Roodkopklauwier (Lanius senator), zangvogel, iets kleiner dan een spreeuw. Het mannetje heeft een zwarten rug en roodbruinen nek en achterhoofd; voorhoofd zwart, oogstreep zwart; onderzijde wit; staart zwart met witte zoomen. Het wijfje is bruin. Zeldzame broedvogel in het Z. onzer streken. Leeft van insecten, kleine vogels, eieren enz. Nestelt in sleedoornstruiken en jonge boomen. Prikt gevangen prooi op dorens en prikkeldraad, evenals zijn naaste verwanten (→ Doorndraaier) dat doen. *Bernink.*

Roodolmgrond, andere naam voor → darg.

Roodoorngrond, bruin of roodachtig gekleurde bovengrond van sommige laaggelegen oude kleigronden. R. is rijk aan humus en fijn verdeeld ijzeroxyde, als regel arm aan koolzure kalk; de waterbeweging in dgl. gronden laat veelal te wenschen over.

Roodstaart, → Gekraagde roodstaart.

Roodvonk, besmettelijke ziekte met een acuut verloop, gekenmerkt door een → angina met begeleidend → exantheem (dit laatste kan ook ontbreken). Hiernaast zijn de mond-, neus-, kinbleekheid (uitsparing van het exantheem), de aardbeientong en het vervellen, nadat het exantheem verbleekt is, naast de koorts, karakteristieke verschijnselen. De verwekkers zijn streptococcen, die naar het bloed een oplosbaar → toxine afscheiden. De gevoeligheid (onderzocht met behulp van de → Dick-reactie) voor de ziekte is het grootst in den kleuterleeftijd; echter zijn ook volwassenen en kinderen boven het jaar vatbaar. Voor de diagnose is het verschijnsel van Schulz-Charlton van belang. In het einde van de derde week kunnen levensgevaarlijke verwikkelingen optreden, als oor-, nier-, hartklepontstekingen en roodvonksepsis). De overbrenging geschiedt door contact met de lijders (vooral gevaarlijk bij zich ontwikkelende middenoorontsteking e.a.), met besmette voorwerpen of door het drinken van besmette melk. De → incubatietijd is kort en duurt gemiddeld 2 tot 5 dagen. De sterfte kan zeer sterk wisselen; bij sommige epidemieën is ze hoog, bij andere laag. Sydenham heeft in 1675 het r. het eerst uit de groote groep van koortsende ziekten (pestilentiën) als een zelfstandig ziektebeeld herkend, afgezonderd en beschreven. De onvatbaarmaking tegen het r., door → inenting met roodvonktoxine, heeft nog een onzekere toekomst, hoewel de verwachtingen over de doelmatigheid van dezen ingreep gunstig gestemd zijn. Onder chirurgische r. verstaat men dien vorm, die optreedt na brandwonden, waterpokken e.a. *Botman.*

Rood vuur, een aantasting van de aalbes door de saprophytische zwam Nectria cinnabarina. Zij is een echte wondparasiet. In herfst en winter ziet men vermiljoen rood gekleurde, wratachtige zwamhoopjes op den bast. Vanuit het doode hout wordt ook het levende aangetast en tot afsterven gebracht.

L i t. : M. v. d. Broek en P. J. Schenk, Ziekten en beschadigingen der Tuinbouwgewassen (1 a). *v. Schendel.*

Roodwieren (Rhodophyceeën), klasse van lagere planten, die naast de groene kleurstof nog een roode, phycoerythrine, hebben. Er heeft geslachtelijke en ongeslachtelijke voortplanting plaats. De vorm der planten is zeer verschillend. De onderklasse der Bangialen omvat 4 geslachten met weinige soorten. Bangia komt zoowel in zee- als zoetwater voor. De Floridales, de tweede onderklasse, omvat 20 fam. met tegen de 300 geslachten. Hiertoe behooren o.a. de Carrageenwieren en de kalkwieren. *Bouman.*

Roodijzererts is slecht gekristalliseerde → h a e m a t i e t.

Roodzwenkgras (Festuca rubra) is een voor de betere gronden minder goed gras. In zijn veredelde vormen echter voor de lichtere gronden van beteekenis, doordat het in ons klimaat goed bestand is tegen droog-

te en koude. Het vormt een dichte zode en levert een behoorlijke opbrengst. Wordt tevens veelvuldig gebruikt als gazongras. *Dewez.*

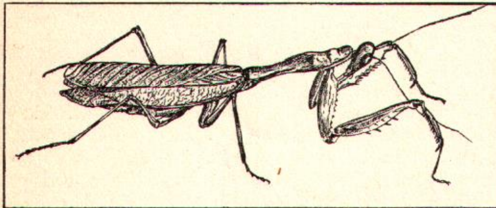
Roof onderscheidt zich van gewonen diefstal door het geweld of de bedreiging, waar de diefstal mee gepaard gaat; zoo voegt r. aan het zakelijk onrecht een schennis toe van de persoonlijkheidsrechten. Naar zedelijke beoordeeling moet daarom r. zwaarder worden aangeslagen en ook strafrechtelijk gelden speciale normen. *Buys.*

Roofbouw. Indien aan den grond door de bemesting minder plantenvoedsel, vooral phosphorzuur, kali en kalk, wordt toegevoegd als door den oogst er aan onttrokken wordt, dan pleegt men volgens von Liebig roofbouw.

Roofdieren (Carnivora), een orde van de klasse der gewervelde dieren. Leven uitsluitend of grootendeels van dierlijk voedsel. Het hoofdkenmerk is hun gebit, dat uit zes snijtanden in elke kaak, groote, spitse hoektanden en kiezen met spitse knobbels bestaat. Zij worden in twee onderorden verdeeld: de → landroofdieren en de zeeroofdieren of → robben. *Keer.*

Roofhuwelijk, → Huwelijk (sub III).

Roofsprinkhanen (Mantidae), fam. van rechtvleugelige insecten uit landen met warm of zacht klimaat. De kop is zeer beweeglijk, zoodat de groote

Bidsprinkhaan.

oogen den prooi gemakkelijk kunnen bespieden. Tot de r. behoort de bidsprinkhaan (Mantis religiosa), die met opgeheven en gevouwen voorpooten den prooi afwacht. *M. Bruna.*

Roofvliegen (Asilidae), fam. van vliegen, die in alle landen voorkomen. De buit bestaat uit andere insecten, die in de vlucht gevangen worden; de larven leven in aarde of rottend hout en voeden zich met insectenlarven, die zij uitvreten.

Roofvogels (Rapaces) zijn gekenmerkt door den vrij korten, krachtigen snavel, waarvan de bovensnavel haakvormig over den ondersnavel grijpt. De pooten zijn krachtig met stevige, cirkelvormig gebogen klauwen; drie teenen staan naar voren en één naar achteren. Het loopbeen is meestal niet bevederd; het scheenbeen altijd, soms is de bevedering hiervan sterk verlengd („broek"). R. vliegen uitstekend. Zij leven alle van dierlijk voedsel. In Ned. komen 28 soorten r. voor; over de geheele aarde verbreid ca. 350 soorten: arenden (waarvan een der kleinste soorten is de dwergarend, Eutolmaëtus pennatus), buizerds, gieren, uilen, valken, enz. *Bernink.*

Roofwantsen (Reduviidae), fam. van wantsen, die zich voeden met andere insecten. Hiertoe behoort Reduvius personatus, die bruinzwart is en dichtbehaard, en 15-16 mm lang wordt. Deze soort vindt men in huis op stoffige plaatsen, zij kan pijnlijk steken. De larve omhult zich met stofdeeltjes om zich onzichtbaar te maken (stofwants). *M. Bruna.*

Rooi (< Sp. arroyo = beek), droge rivierdalen op de Ned. → Benedenwindsche eilanden, die na zware regens eenigen tijd water bevatten.

Rooien, het vellen van boomen of struiken door ontgraving van de wortels. Geschiedt vnl. wanneer de boschgrond voor den landbouw wordt bestemd.

Rooilijn, lijn, welke door gebouwen niet mag worden overschreden (Woningwet). Men onderscheidt in N e d e r l a n d een voorgevel- en een achtergevelrooilijn. Eerstgenoemde is de belangrijkste, aangezien deze voldoende breedte voor den weg moet vrijhouden.

De definitie van de Woningwet laat de mogelijkheid open dat achter de voorgevelrooilijn wordt gebouwd, doch deze vrijheid wordt door de meeste plaatselijke verordeningen opgeheven. Men spreekt dan van een d w i n g e n d e r., waarin de voorgevel móet worden geplaatst. De achtergevelrooilijn is nimmer dwingend: men mag altijd binnen het door deze lijn afgepaalde gebied blijven, doch nimmer daarachter bouwen. De achtergevel-rooilijn zorgt dus voor behoud van voldoende open achterterrein bij elk gebouw.

Men onderscheidt verder algemeene en bijzondere rooilijnen. Eerstgenoemde worden vastgesteld in de bouwverordening, en gelden voor een geheelen weg of zelfs een geheel deel van een gemeente (de bouwverordening zou bijv. kunnen bepalen, dat de voorgevelrooilijn overal 5 m uit den kant van den weg ligt, dan wel de voorgevels van reeds aanwezige bebouwing volgt).

Bijzondere rooilijnen worden in teekening gebracht en kunnen dus rekening houden met alle bijzondere plaatselijke omstandigheden. Zij worden vastgesteld hetzij bij afzonderlijk Rooilijnbesluit, hetzij impliciet, bij de vaststelling van een → uitbreidingsplan. In beide gevallen hebben belanghebbenden gelegenheid bezwaren in te brengen bij den Gemeenteraad, met mogelijkheid van beroep op Gedep. Staten of de Kroon. Ook kunnen zij recht doen gelden op vergoeding van schade, welke zij door het leggen van een r. zouden loopen. *v. Embden.*

In B e l g i ë wordt onder r. ook verstaan de lijnrichting, aangegeven voor het aanbrengen van aanplantingen langs de straten en openbare wegen. De vaststelling der algemeene rooiplannen wordt opgedragen aan den gemeenteraad, onder goedkeuring van den Koning na advies van de Bestendige Deputatie (Gemeentewet art. 76, 7°). *Rondou.*

Rook, → Rookgas; (k r ij g s k .) → Nevel (3°).

Rooken, 1° als g e n o t m i d d e l, zie → Sigaar, Sigaret, Tabak.

2° C o n s e r v e e r e n van visch en vleesch, door deze te hangen boven den rook van een houtvuur. De voedingsstoffen drogen hierbij in en worden bovendien voor bederf gevrijwaard, doordat houtazijn, formaldehyde en creosoot, stoffen met een bacteriedoodende werking, die bij de verbranding vrijkomen, er in dringen. Deze verbrandingsproducten geven aan genoemde voedingsmiddelen een smaak, die door velen gewaardeerd wordt. *Botman.*

Rookfilter, → Gasmasker.

Rookgas, verbrandingsproduct van vaste, vloeibare of gasvormige brandstof. R. bevat steeds stikstof, koolzuur, waterdamp, in den regel ook zuurstof, somtijds niet volledig verbrande bestanddeelen, zooals koolmonoxyde en roet. Door chem. analyse, bijv. met een → Orsat-apparaat of met automatisch werkende registreerende toestellen, krijgt men een goed inzicht in de verbranding. Ook kent men thans toestellen tot het meten van de dichtheid van den rook. *F. v. Berckel.*

Rookgevende munitie, munitie van klein kaliber, waarvan het projectiel in de lucht een rookstreep achterlaat, waardoor de baan wordt afgeteekend. De rookgevende stof bevindt zich achter in het projectiel. R. m. dient om na te gaan of de baan naar het doel juist is. Vgl. → Rookprojectielen.

Rookgordijn, → Nevel (3°).

Rookkanaal, 1° (stoomtechn.) deel der bemetseling of der omkleeding van een stoomketel tot den schoorsteen, waardoor de verbrandingsgassen geleid worden en waarin deze een groot deel van hun warmte aan het ketelwater afgeven.

2° (Tuinbouw) Inrichting voor verwarming van broeikasten; in België zeer veel in zwang, vooral voor de druiven. R. eischen aanleg van ondergrondsche vuurhaarden en zijn daarom op natte gronden minder gebruikelijk.

Rookkast, ijzeren kast aan het einde van den pijpketel, waar de verbrandingsgassen worden opgevangen om in tegengestelde richting weer door of langs den ketel te worden geleid. Voor de r. van een locomotief zie nr. 9 in afb. 1 op de pl. t/o kol. 576 in dl. XVI.

Rookkwarts, het mormorion van Plinius, het cairngorm (stone) der Schotten, is geel tot bruin of zwart gekleurd → bergkristal (→ Kwarts). De oorzaak der kleur staat niet vast; men heeft gedacht aan een organische stof en ook aan een titaan-verbinding.

Rooklooster, → Oudergem.

Rookpenningen, belasting, welke door de Utrechtsche bisschoppen tijdens de M.E. in Drente geheven werd. De omslag bestond in twee Groninger penningen voor ieder huis, waar gestookt werd.

Rookprojectielen, granaten gevuld met rook- of nevelvormende stoffen (phosphor, nevelzuur). Een geringe springlading zorgt voor het vrijkomen van de(n) rook(nevel) in het springpunt. De granaten zijn voorzien van een schokbuis (→ Buis, sub B). Zij dienen tot het leggen van een rook- (nevel-)scherm om vijandelijke waarneming te belemmeren. Vgl. → Rookgevende munitie. *Nijhoff.*

Rookvang, deel der bemetseling of der omkleeding van een stoomketel aan het einde van het rookkanaal, waar de verbrandingsgassen worden opgevangen alvorens in den schoorsteen te ontwijken.

Rookvormer, → Strijdmiddelen (chem.).

Rookzwak buskruit bestaat uit geheel of gedeeltelijk gegelatineerde nitrocellulose (schietkatoen), waaraan al of niet nitroglycerine is toegevoegd. Men noemt het resp. schietkatoenkruit en nitroglycerinekruit. Al naar gelang van het doel, dat bereikt moet worden, kunnen naast de keuze van den uitwendigen vorm (korrels, blaadjes, staven, ringen, poeder) nog andere stoffen, als verbrandingsregelende middelen, stabilisatoren enz., toegevoegd worden. *Hoogeveen.*

Lit.: Kast, Spreng- und Zündstoffe (1921).

Room, het product verkregen door natuurlijk oproomen of centrifugale ontrooming van melk; dient als grondproduct voor → boterbereiding. Volgens het Ned. melkbesluit moet koffieroom tenminste 20%, slagroom minstens 40% vet bevatten.

Roomboter, → Boterbereiding.

Roomkaasje (Petit Suisse), klein cylindrisch kaasje, doorsnee ca. 12 cm en 4 cm hoog; bereid uit volle melk, waarbij gevoegd wordt 10% room. Het is een weeke kaassoort, die zeer vetrijk is en slechts korten tijd kan bewaard worden.

Roomsch. De → Katholieke Kerk kan volgens den catechismus de Roomsch-Katholieke Kerk genoemd worden, omdat haar opperhoofd, de Paus, te Rome verblijft en bisschop van Rome is. Roomsch zonder meer staat gelijk met Roomsch-Katholiek: Roomsche gebeden, de Roomsche Mis. Spreekt men van: de Roomschen, dan heeft dit dikwijls een minachtenden en smalenden klank; men wil dan aangeven, dat de „Roomschen", evenals de Protestanten, de Anglicanen enz. een onderdeel zijn van de „Katholieke" of Algemeene Kerk van Christus; daarom verlangen vele Katholieken, dat deze naam niet meer zal worden gebruikt en alleen die van Katholiek zal gelden. Enkele staande uitdrukkingen als: Roomsch-koning, het heilige Roomsche Rijk, herinneren nog aan de vroegere beteekenis, toen R. gelijk stond met Romeinsch. *Pauwels.*

Roomsche kamille (Anthemis), → Kamille.

Roomsche kervel (Myrrhis odorata), een plantensoort van de fam. der schermbloemigen; heeft zachtbehaarde, drievoudig geveerde bladeren en witte bloemen. De overblijvende plant, die meer dan 1 m hoog wordt, komt als gekweekte en verwilderde plant voor.

Roomsch-Katholieke Staatspartij, staatkundige partij in Nederland.

Geschiedenis. De politieke organisatie der Ned. Katholieken is van vrij recenten datum. Saamhoorigheid was er bij hen steeds, hetgeen uit hun moeilijk isolement verklaarbaar is. Ook bestond er soms eenige politieke bedrijvigheid (→ Petitiebeweging; → Sasse van Ysselt, Leopold), doch eerst ca. 1840 komt er meer beweging. Er worden desiderata geformuleerd (→ Broek, le Sage ten; → Noordbrabander); de strijd tegen het recht van → placet, het algemeen petionnement der Katholieken ten gunste van de grondwetsherziening van 1848, de actie van een Kath. comité voor de verkiezingen van 1848 (zie → Geleerde Man) toont opkomend besef van staatk. saamhoorigheid.

Van 1848 tot 1871 gingen de Katholieken samen met de liberalen; toen kwam het definitief tot een breuk. Nu waren de Katholieken staatkundig geïsoleerd, en zelf vormden zij geen eenheid. Naast liberaliseerenden, en anderen wier staatk. gevoelens in conservatieve richting gingen, ontwikkelde zich een zgn. „ultramontaansche" richting, die geen andere was dan een principieel Katholieke. De oprichting der kiesvereeniging „Noord-Brabant" (1870) door J. B. van → Son was een concentratie van deze „ultramontaansche" krachten en leidde tot een „opruiming" van liberaliseerende Katholieken in Kamer, Prov. Staten en gemeenteraden.

Een nieuwe periode begon in 1880, toen → Schaepman lid van de Tweede Kamer werd. Van meet af wilde hij de vorming van een Kath. partij. De Katholieken zaten echter te veel gevangen in de traditie om zijn brochure „Eene Katholieke partij. Proeve van een program" (1883) te kunnen waardeeren, om een samengaan met de anti-revolutionnairen tegen de liberale hegemonie te kunnen begeeren. Bovendien waren er allerlei vraagstukken aan de orde, die óf de Katholieken samendreven (schoolkwestie) óf hen verdeelden (kiesrechtuitbreiding). Schaepman's streven naar staatkundige eenheid vond intusschen toch weerklank, het eerst in Friesland, waar hij reeds in 1882 de zeven Kath. kiesvereenigingen in een bond had kunnen vereenigen. Een volgende stap was de constitueering van de vereeniging der Kath. Tweede-Kamerleden in Dec. 1891. Daarop volgde in Oct. 1896 de aanvaarding door alle Kath. kamerleden van een door Schaepman gesteld program van beginselen, dat in Mei 1897 over-

genomen werd door een vergadering te Utrecht van afgevaardigden van alle Kath. kiesvereenigingen. Hoe weinig er nog sprake was van een politieke organisatie, blijkt uit de omstandigheid, dat het een program was van afgevaardigden en niet van een staatkundige partij. Een organisatorisch verband ontstond op 30 Mei 1904 door de stichting van een bond van Kath. kiesvereenigingen. Eerst in 1926 werd de arbeid voltooid, toen, onder invloed van de invoering der evenredige vertegenwoordiging (1917), de partij een reglement ontving en de naam R.K.S.P. in gebruik kwam.

Betrekkelijk weinig hebben de Katholieken te lijden gehad van separatistische bewegingen. Een Katholiek-democratische volkspartij (1899) kwam niet tot ontwikkeling. Voorts ontstond in 1922 de Nieuwe Kath. Partij, welke zich verzette tegen de heerschende democratische gedachte; haar bestaan eindigde weldra. Niet tot separatisme leidde de zgn. Michaëlbeweging (1925), welke krachtig opkwam voor het democratisch beginsel. Voorts was in 1923 een R.K. Volkspartij gevormd, die in 1925 en 1933 een kamerzetel kon bezetten. Na 1933 volgde een fusie van deze partij met den Kath. Democr. Bond tot Kath. Democr. Partij, die in 1935 aan de statenverkiezingen en in 1937 aan de kamerverkiezingen zonder veel succes deelnam. Vóór 1888 steeg het aantal Katholieken in de Tweede Kamer niet boven de 20. Daarna bleef het steeds op ca. 25, om na de invoering van algemeen kiesrecht en evenredige vertegenwoordiging (1917) wederom te stijgen tot ca. 30 (tegenwoordige stand, zie → Nederland, sub II D).

Program. Het staatkundig program is sedert 1896 uiteraard meermalen gewijzigd; in 1936 kwam er een geheel nieuw tot stand, dat de basis werd voor het program van actie 1937. De R.K.S.P. is „de zuiver staatkundige vereeniging der Kath. Nederlanders", die haar beginselen wint uit de Openbaring, „zooals deze door het kerkelijk leergezag wordt vertolkt", en acht een „positief-Christelijken grondslag voor staat en maatschappij onmisbaar." Derhalve wil zij „dien grondslag beschermen en wetgeving en bestuur van een positief-Christelijken geest doortrokken zien". Op sociaal gebied vraagt het program „opbouw van een orde, op economisch, sociaal en cultureel gebied, doortrokken van sociale rechtvaardigheid en sociale liefde, welke haar juiste beteekenis en hechten grondslag vinden in de christelijke levensbeschouwing". Die opbouw van een econ. soc. orde moet berusten op samenwerking van de bedrijfsgenooten en voeren tot zelf-doen onder toezicht van de overheid, die waken moet voor de harmonie tusschen bedrijfsbelang en algemeen welzijn.

De **organisatie** der R.K.S.P. is omschreven in een reglement, dat in 1926 tot stand kwam en in 1934 fundamenteel herzien werd en uitgebreid. De partij bestaat uit leden, georganiseerd in gemeentelijke of parochiale afdeelingen. Daarin kunnen kernen bestaan, clubs, ter staatkundige vorming, ontwikkeling en scholing der leden. De afdeelingen zijn vereenigd in kringen, welke samenvallen met de kieskringen voor de kamerverkiezingen. Bovendien kent men statenkringen met het oog op de verkiezingen voor de Provinciale Staten. De hoogste organen zijn de partijraad en het partijbestuur. De **partijraad**, die belast is met de samenstelling der programs (algemeen staatkundig program; program van actie), bestaat uit stemgerechtigde en adviseerende leden. Stemgerechtigd zijn de afgevaardigden der kringen en de leden van het partijbestuur. Tot de adviseerende leden behooren de leden van de Staten-Generaal en een onbepaald aantal „vertegenwoordigers van den Kath. arbeid op wetenschappelijk, cultureel of sociaal gebied in Nederland". Het **partijbestuur** telt zoo veel leden als er kieskringen zijn, die benoemd worden door en uit de kringbesturen benevens de leden van het dagelijksch bestuur. De voorzitter wordt gekozen door den partijraad. Hem wordt bijstand verleend door het secretariaat, dat gevoerd wordt door een politiek en een administratief secretaris. Deze laatste is belast met de leiding van het **partijbureau,** het Dr. Schaepmanhuis, gesticht in 1933, als resultaat van een in 1928 begonnen „Dr. Schaepman-fonds"-actie tot bijeenbrengen van een stamkapitaal.

Lit.: o.a. De Bruyne-Japikse, Staatk. Gesch. van Ned. in onzen tijd (VI z.j.); Witlox, De Kath. staatspartij in haar oorsprong en ontwikkeling geschetst (2 dln. 1919, 1927); Commissaris, Van toen wij vrij werden (2 dln. I [3]1929, II 1929); Albers, Gesch. v. h. Herstel der Hiërarchie i. d. Ned. (2 dln. 1903); Gorris, Nuyens beschouwd in het licht van zijn tijd (1908); Brom, Schaepman (1936); Verberne, Gesch. v. Ned. (VIII 1938); „De R. K. Staatspartij", orgaan van de R. K. S. P. *Verberne.*

Roomsch-koning, koning van het Romeinsche Rijk, sedert 1125 de gebruikelijke titel, vroeger niet voorkomend, van den nog niet tot keizer gekroonden koning van Duitschland (Imperium Romanum Nationis Germanicae).

Roomsk Frysk Boun, organisatie der Kath. Friezen in de Friesche Beweging, opgericht 1917. Onder de oprichters en voormannen zijn te noemen J. J. v. d. Wey (vgl. zijn „Plaats der Kath. in de Friesche Taalbeweging", 1918), prof. dr. T. Brandsma O.Carm.,mag. A. C. Doodkorte O.P., J. Rypma, P. Rynja e.a. Werd als doel o.m. opgegeven: bevordering der Friesche taal en letterkunde op Kath. grondslag, reeds spoedig was de taal meer middel dan doel (→ Friesche Beweging). Daarnaast doet het Boun als zelfstandige organisatie mee aan de alg. Friesche actie, mits de Kath. beginselen er zich niet tegen verzetten. Na een veelbelovend begin kwamen eenige jaren van inzinking; thans gaat het R. F. B. bestendig vooruit. Naast een eigen tijdschrift „For Roomsk Fryslân", verschijnen geregeld kleine Friesche artikelen in het Kath. dagblad „Ons Noorden". Een Friesch kerkboekje, enkele almanakken, Doodkorte's „Ljeafde for it Heitelân" zijn daarnaast de meest bekende uitgaven. *van der Meer.*

Roon, eilandje aan de Z.W. kust der Geelvinkbaai (Noord-Nieuw Guinea, Ned.-Indië, XVII 816 C2), door Straat Noemamoeran van den vasten wal gescheiden. Het is een koraalformatie met basaltsteen en zand en zeer rijk aan bronnen. Hoogste punt 300 m. De Prot. zending is er werkzaam. *Geurtjens.*

Roon, Albrecht, graaf van, Duitsch generaal, met Bismarck en Moltke een der drie intiemste medewerkers van Wilhelm I. * 30 April 1803 in Pommeren, † 23 Febr. 1879 te Berlijn. Sedert 1821 in het leger. Als minister van Oorlog (1859-'73) bewerkte hij de reorganisatie van het leger, waardoor Pruisen zegevierend zijn nationale oorlogen kon voeren.

Lit.: v. Gossler, Graf A. v. R. (1903). *V. Houtte.*

Roorda, Taco, Ned. oriëntalist. * 19 Juli 1801 te Britsum, † 5 Mei 1874 te Leiden. Studeerde theologie in Groningen en Oostersche talen te Leiden, dr. theol. Groningen 1824, dr. honoris causa in de letteren Leiden 1825. In 1828 hoogleeraar in het Hebreeuwsch en aanverwante vakken in Amsterdam, vanaf 1834 ook in de bespiegelende wijsbegeerte. Als lid van het hoofdbestuur van het Ned. Bijbelgenoot-

schap met de Jav. Bijbelvertaling in aanraking gekomen, begon hij zich op de studie van het Javaansch toe te leggen. Aldus werd R. de grondlegger van de studie van het Javaansch in Nederland, de auctor intellectualis van de wetenschappelijke opleiding der a.s. Indische bestuursambtenaren, hier te lande Indologen geheeten. Zijn hoofdwerken zijn het Jav.-Ned. Handwoordenboek, dat hij in 1847 te zamen met Gericke publiceerde, en dat in den derden druk van 1901 nog thans het beste Jav. woordenboek is, en zijn Jav. grammatica van 1855, van welker verkorte editie in 1906 nog een vijfde druk verscheen, doch die thans volkomen verouderd is. Ofschoon op R. striemende critiek uitgeoefend is geworden, o.a. door H. N. van der Tuuk, is hij als een geleerde van den eersten rang te beschouwen, en hij heeft op de ontwikkeling der studie van Indonesische talen een zeer grooten invloed uitgeoefend. *Berg.*

Roordahuizum, dorp van ca. 750 inw. in de Friesche gem. → Idaarderadeel (XI 208 C2).

Roos (p l a n t k.), **1°** (Rosa) een plantengeslacht van de fam. der roosachtigen; komt met meer dan 100 soorten in de Noordelijke gematigde streken voor en in de tropen op de bergen. De meestal groote bloemen zijn vnl. rood, geel of wit van kleur. De geveerde bladeren vallen in den winter af behalve bij enkele groenblijvende soorten. Bij R. persica, met gele bloemen, zijn de altijd groenblijvende bladeren enkelvoudig met scherpe spits. De meeste rozensoorten hebben stekels, harde puntige vergroeiingen van de opperhuid. De roode rozenbottels zijn schijnvruchten. Het is de vervormde bloembodem, die de vruchtjes insluit. Vrij algemeen zijn in onze streken de hondsroos (R. canina) en in het gebied van de rivieren de heggeroos (R. dumetorum). Kleine rose bloemen heeft de egelantier (R. eglanteria); de duinroos (R. speciosissima) heeft witte, soms rose bloemen en is dicht met stekels bezet. De viltroos (R. tomentosa) en bottelroos (R. pomifera) zijn zeldzaam. *Bouman.*

De **rozestruik** kweekt men: 1° door s t e k, waarbij dan een zgn. wortelechte struik ontstaat. 2° Door v e r e d e l i n g, nl. enting of oculeeren op een of andere wilde roos. Als onderstam dient meest de uit zaad gekweekte inheemsche Rosa canina, die uitstekend op onzen grond en in onze luchtstreek past en die lang levende struiken geeft; in sommige plaatsen stekt men, gebruik makende van den vochtigen grond, onderstammen, vooral van Rosa cinnamomea en R. rugosa-hybriden. Dit vergemakkelijkt wel den kweekersarbeid, doch komt aan de duurzaamheid der struiken niet ten goede. Veredelde rozen kunnen, mits op goeden onderstam, beter tegen ons koude en natte klimaat dan wortelechte. 3° De kweekwijze u i t z a a d zonder daaropvolgende veredeling. Het resultaat is dan of wel een wilde roos of een min of meer tamme zaailing, die dan als regel van de moederstruik afwijkt. Deze werkwijze wordt gebezigd door sommige kweekers om nieuwe verscheidenheden te winnen. R. hebben in den winter gaarne eenige beschutting. *Rietsema.*

De **bloem** van de roos heeft groote waarde als snijbloem en is een belangrijk handelsartikel in de centra van tuinbouw. In het Middellandsche-Zeegebied en Voor-Azië bereidt men er de etherische rozenolie uit.

De kroonbladen van Rosa gallica, uit dubbele bloemen, vóór haar volkomen ontplooiing verzameld, worden in de geneeskunde gebruikt o.a. ter bereiding van r o z e n h o n i g, een stroopachtige, naar rozen riekende, heldere donkerroode vloeistof, verkregen door menging van een infuus van rozebladen met suiker en gebruikt o.a. bij aandoeningen van het tandvleesch.

Rozenvijanden. De voornaamste r. zijn: **a) Plantaardige.** M e e l d a u w of „h e t w i t”, veroorzaakt door de zwam Sphaerotheca rosae (→ Meeldauwzwammen). Bestrijding: spuiten met → Californische pap. V a l s c h e m e e l d a u w of „h e t z w a r t”, veroorzaakt door de zwam Peronospora sparsa. Op de bladeren kleine paarsachtige zwarte vlekken. Het aangetaste blad valt zeer spoedig af. Bestrijding: vroeg spuiten met 1%-ige → Bordeaux'sche pap. S t e r r o e t d a u w ; veroorzaakt door de zwam Diplocarpon rosae. Stervormige zwarte plekken op het blad als gevolg van stervormigen groei onder de opperhuid. Vroegtijdige afval van blad. Bestr.: kort na het uitloopen bespuiten met 1%-ige Bordeaux'sche pap. **b) Dierlijke.** → B l a d l u i z e n. S p i n t (→ Mijten). R o z e n c i c a d e n (→ Cicaden). R o z e n b l a d w e s p (Hylotoma rosae); in de toppen der jonge scheutjes leggen de bladwespen (gele vlieg) de eitjes in rijen; de beschadigde scheut groeit krom. De larven vreten aan de bladeren van den rand af, alleen de hoofdnerven blijven over. → S l a k v o r m i g e b a s t a a r d r u p s. → R o z e n k e v e r t j e. Bestrijding tegen laatstgenoemde drie en tegen alle vretende insecten spuiten met 0,3%-ig loodarsenaat in 1%-ige kalkmelk.

L i t. : Verslagen en Meded. v. d. Plantenziektenk. Dienst (nr. 32) ; Karl Flachs, Krankheiten und Parasiten der Zierpflanzen (1931). *v. Schendel.*

In de Christel. symboliek is de roos het zinnebeeld van de liefde, van dapperheid, van het bloed van Christus of de martelaren, terwijl zeven rozen de zeven vreugden van Maria verbeelden. De geestelijke of mystieke roos is een symbool van Maria; een gouden of gulden roos het symbool van Christus en van het voorbeeld zijner deugden. *p. Gerlachus.*

Voor de **liturgische** → **Gouden roos,** zie aldaar.

2° Roos van Jericho (Anastatica hierochuntica), een plantensoort van de fam. der kruisbloemigen; komt in Arabië, ten Z. van de Doode Zee en in Egypte voor (niet in Jericho). Na den bloei rolt de plant in elkander, raakt los van de standplaats en wordt door de wind voortgerold, waardoor de rijpe zaden verspreid worden. Bij bevochtiging maken de houtige takjes hygroscopische bewegingen en gaan uit elkaar, zoodat de plant a.h.w. weer opbloeit (vooral wanneer de nog aanwezige zaden gaan kiemen en groene kiemblaadjes te voorschijn brengen). *Bouman.*

In het v o l k s g e l o o f is de r. van Jericho als tooverplant vermaard bij waarzeggen en droomverklaring en beschermt ze tegen bliksem. Door de Kruistochten werd deze woestijnplant in Europa bekend. In den Kerstnacht wordt ze in water gezet en bloeit dan open om het Kerstkind te begroeten, door Isaïas aangeduid als de spruit en de bloem uit den wortel van Jesse. De Kerstnacht, vallende in het oude Joeltijdperk, gold in het volksgeloof als zeer geschikt voor voorspellingen; die tijd droeg ook een vruchtbaarheidskarakter.

L i t. : Jos. Schrijnen, Essays en Studiën in Vergel. Godsdienstgesch., Mythologie en Folklore (blz. 237-245) ; A. Tille, Die Geschichte der Deutschen Weihnacht (1890). *Knippenberg.*

Roos (g e n e e s k.) noemt men het optreden van licht gekleurde, eenigszins vettig aanvoelende schilfers op het hoofd. Overal elders op het lichaam vindt eveneens schilfering plaats, doch op de behaarde huid blijven de schilfers meer aan de huidoppervlakte verbon-

den. R. is een verschijnsel, dat meestal tijdens de puberteit optreedt en bij veel menschen in niet aanzienlijke mate wordt gevonden. Treedt R. krachtiger op, dan verdient bestrijding door het gebruik van hoofdwaschmiddelen (o.a. de oplossing volgens Pekelharing) aanbeveling, daar anders versterkte haaruitval kan optreden. *E. Hermans.*

Roos, 1° Jacques Reinhard Brandes de, criminoloog. * 25 Febr. 1875 te Arnhem, † 10 Sept. 1934 te Den Haag. Hij doctoreerde in 1900 in de rechtswetenschap te Amsterdam en werd in 1906 secretaris van de Centrale commissie voor de Statistiek. In 1919 adjunct-directeur van het Centraal bureau voor de Statistiek; sinds 1923 lid van het Institut internat. de statistique. Zijn Inleiding tot de beoef. der crimin. aetiologie is het eerste Ned. standaardwerk op dit gebied.

Werken: o.m. De strafmiddelen in de nieuwere strafrechtswetenschap (1900); Inl. tot de beoef. der crimin. aetiologie (1908); De sexueele criminaliteit (1909); De criminaliteit op leeftijden van 70 jaar en hooger (1910); Oorzaken der criminaliteit; methodiek en classificatie van misdadigers (1914); Statistiek der onvolwaardige arbeidskrachten en de volkstelling (1928). *v. d. Kamp.*

2° Joannes, priester en apologeet (pseud.: Adr. v. Woelwijk). * Te Rotterdam, uit Remonstr. ouders, † 15 Mei 1703, te Delft. Werd 1643 Kath., studeerde te Leuven, werd priester, Oratoriaan, missionaris in de Holl. Zending, 1665-'96, met vaste statie te Delft (Begijnhof), lid van het vicariaat en aartspriester van Delfland. R. had hechte relaties met naar → Delft uitgeweken Fransche Jansenisten en toonde sporen daarvan in zijn geschriften (herdruk in 5 dln. Antwerpen 1738).

Lit.: Allard S. J., De gebr. R. (in: Studiën, jg. 22, dl. 34, 1890). *Rogier.*

3° Sjoerd Hendrik de, letterteekenaar en boekverzorger. * 14 Sept. 1877 te Drachten (Fr.). R. deed ca. 1903 zijn intrede in de wereld der boekversierders met een door hem verzorgde uitgave van „Kunst en Maatschappij” van William Morris. Ontwierp de eerste nieuwe Ned. letters: Hollandsche Mediaeval (romein en cursief), Ella (cursief), Erasmus Mediaeval (romein en cursief) en de bij de laatste aansluitende vette letter Grotius. Als teekenaar ontwierp hij bandteekeningen en schutbladen. R. had van 1927 tot '35 een eigen drukkerij „De Heuvel-Pers” (Hilversum), waar hij werkte met een speciaal door hem voor zijn drukkerij ontworpen „Heuvel-type” (→ Private Press).

In 1933 verscheen zijn Egmont-letterserie. → Boek (kol. 480).

Roosachtigen (Rosaceeën), een plantenfam. met 100 geslachten en meer dan 2 000 soorten; heeft een groote econ. beteekenis, omdat hiertoe behooren appel, peer, kers, mispel, pruim, braam, aardbei. Sierplanten zijn roos (eveneens van groot econ. belang), meidoorn, theebloempje, Kerria, lijsterbes, en in het wild komen in onze streken voor nagelkruid, moerasspirea, pimpernel en ganzerik. *Bouman.*

Roosbeek, 1° gem. in de Belg. prov. Brabant (VI 96 E3); ca. 950 inw. (Kath.); opp. 465 ha; landbouw.

2° (Fr.: Rebecq-Rognon) Gem. in Waalsch-Brabant, aan de Zenne (VI 96 B4); opp. 1 779 ha; ca. 4 300 inw. (Kath.); landbouw, steengroeven.

Roosbroeck, Gustaaf Van, Vlaamsch schrijver. * 1888 te Antwerpen. Prof. aan de Columbia University te New York. Gaf een bundel sombere symbolistische Sproken van Droom en Dood uit (1908). Schreef met A. De Ridder essays over Baudelaire (1911) en P. De Mont (1911).

Lit.: A. De Ridder (in: Vlaamsche Gids, Juni 1926).

Roosdorp, Frits, pseud. van F. C. M. → Schröder.

Roose, Pieter, Zned. staatsman. * 1585 te Antwerpen, † 27 Febr. 1673 te Brussel. Raadsheer bij den Raad van Brabant, in 1632 president van den Geheimen Raad; hartstochtelijk verdediger van de aartshertogen Albert en Isabella en bekamper van de verzoening met het Noorden. Hij was de autocratische leider van de Zned. regeering, de vijand ook van de Fransche politiek.

Roosebeeke, plaats in West-Vlaanderen (bij Kortrijk), waar in 1382 de Vlamingen, onder → Philips van Artevelde, verpletterend verslagen werden door de Franschen.

Rooseboom, Willem, Ned. staatsman en gouv.-gen. van Ned.-Indië. * 9 Maart 1843 te Amsterdam, † 6 Maart 1920 te Den Haag. R. doorliep vsch. rangen in het Ned. leger, 1884-'91 lid der Tweede Kamer, 1891-'94 directeur der Hoogere Krijgsschool en sous-chef van den generalen staf, commandant der stelling Amsterdam, bevelhebber der 1e militaire afd., 1899-1904 gouverneur-generaal van Ned.-Indië. Onder zijn bestuur werd de onderwerping van Atjeh voortgezet (Van Heutz), een opstand in Djambi gedempt, Korintji onderworpen. In 1901 werden het Binnenlandsch Bestuur en het rechtswezen op Java gereorganiseerd, in 1902 ook in de Vorstenlanden de gedwongen koffie-cultuur gedeeltelijk opgeheven, gouvernements-pandhuisdienst en opiumregie ingevoerd, landbouw- en credietbanken opgericht, de Mindere Welvaarts-Commissie ingesteld (→ Mindere-welvaartonderzoek), spoorwegen aangelegd en irrigatiewerken uitgebreid en de voornaamste havens versterkt.

Na zijn terugkeer naar Nederland vestigde R. zich te Den Haag, was voorzitter der staatscommissie voor de zeemacht in Ned.-Indië, en 1907-'17 voorzitter van het curatorium der Ned.-Indische Bestuursacademie. *Olthof.*

Roosendaal en Nispen, vermaard spoorweg- en industriecentrum in het W. van de prov. N.-Brabant (XVIII 624 A1), bestaande uit de stad R. en het kerkdorp Nispen. Opp. 5 552 ha; ruim 25 000 inw., waarvan ong. 24 000 Kath., 900 Prot. en 250 onkerkelijken.

Ligging. R. dankt zijn beteekenis aan de ligging tusschen België en Holland, tusschen Zeeland en N. Brabant, waarmee het door goede wegen verbonden is: begin 19e e. kwam de straatweg Nijmegen—Tholen tot stand; in 1854 de spoorlijn van Antwerpen over R. naar den Moerdijk, weldra gevolgd door de verbinding Zeeland—N. Brabant—Limburg. Voorts ligt R. aan een vaarwater: door de Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet is het voor schepen tot 600 ton te bereiken. De vlugge groei van R., ten gevolge van zijn gunstige verkeerspositie, geschiedde niet naar een vastomlijnd plan, zoodat een weinig logisch stadsbeeld ontstond. In de laatste jaren wordt echter gestreefd naar een methodische uitbreiding, waarbij de onbewoonde ruimten met woonwijken en parken worden opgevuld. Komt nog de verkeersroute R.—Moerdijkbrug tot stand en een verbinding met het Wilhelmina-kanaal, dan voldoet de ligging aan zeer hooge eischen.

Beteekenis. Van de arbeidende bevolking is ong. 25 % in den landbouw, 40 % in de nijverheid, 20 % in het verkeerswezen en 15 % in den handel werkzaam.

De industrie nam er, vooral in de 20e e., een hooge vlucht: ongeveer 3 000 arbeiders vinden er een bestaan in. Vooral fabricage van: sigaren, suiker, suikerwerken, borstels, tricot, melkproducten, kandij en hoeden. Door de belangrijke treinverbindingen, tevens als grensstation, veel spoorwegambtenaren en -werklieden (ongeveer 900).

Bezienswaardigheden. Plaatselijk museum in het oud-stadhuis met vsch. oudheden en schilderijen van den Antwerpschen schilder Alfred Ost, in 1937 geschonken. Twee fraaie parken, één in het centrum, dateerend van 1881 en in 1935 door de gemeente aangekocht, een in het N. van de stad, in 1933 door dr. ir. Bijhouwer aangelegd. In de oude St. Jansparochie een statige pastorie, in 1762 door de abdij van Tongerloo gebouwd; nog steeds bedienen de Witheeren deze parochie. Vóór de nieuwe kerk te Nispen de gedeeltelijk uit de 14e e. dateerende toren.

Verzorging der bevolking. De stad R. telt 5 parochies; Nispen is een aparte parochie. Bovendien een openbare kerk van de pp. Redemptoristen. In het St. Joseph's Missiehuis van Mill Hill is de philosophie voor de Eng. en Ned. studenten gevestigd. De zustercongregatie „Charitas" heeft in R. haar moederhuis, evenals de Congreg. der Zusters Penitenten-Recollectinen van de Onbevlekte Ontvangenis (→ Franciscanessen). Deze congreg. verschaft onderdak aan het St. Gertrudis-lyceum voor meisjes, waarvoor zij ook een internaat inrichtte. Voor het St. Norbertus-lyceum voor jongens openden de Broeders van Oudenbosch een convict. De Kath. landbouwwinterschool is het wetenschappelijk centrum van den West-Brabantschen landbouw.

Geschiedenis. Reeds in de 12e e. bouwde Tongerloo te Nispen een kerk; daaruit ontstond de oudste parochie van de stad R. (1268). In 1290 werd R. een zelfstandige heerlijkheid, in 1498 werd zij bij de Baronie van Breda gevoegd. Door de gunstige ligging en vele privileges nam de beteekenis van R. aanzienlijk toe; turfhandel was de hoofdbron van bestaan. Een turfvaart verbond R. met de hoogvenen van Zundert. Begin 19e e. werd R. tot stad verheven; toen had het 4 500 inw. De moderne ontwikkeling zette met de komst van den spoorweg, midden vorige eeuw, in.

L i t.: J. T. Boekholt, R. en Nispen in verleden en heden (1924); Chr. Vermeeren, Gids voor R. (1932). *v. Velthoven.*

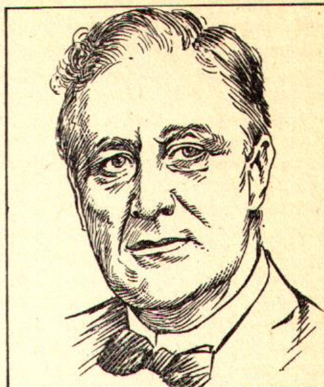
Roosendaalsche en Steenbergsche Vliet, riviertje, dat ontstaat uit het samenstroomen van eenige beken bij Roosendaal; hier is een haven gegraven, de Nieuwe Roosendaalsche Vliet genoemd. In 1833 is de R. door sluizen van het Volkerak afgesloten en in 2 panden verdeeld. Steenbergen en De Heen zijn met de gekanaliseerde Steenb. Vliet verbonden.

Roosendael, J a n v a n, → Kartuizers (in de Ned.).

Rooses, M a x, kunsthistoricus. * 1839 te Antwerpen, † 1914 aldaar. Zijn critieken en studiën betreffen vooral de schilders der Vlaamsche Renaissance.

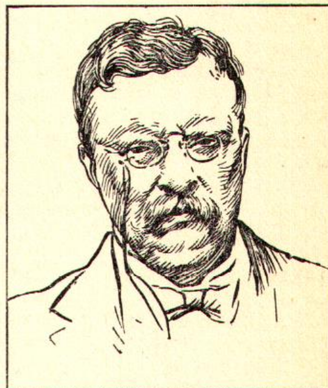
W e r k e n: o.a. Gesch. der Antwerpsche schilderschool (1879); L'oeuvre de P. P. Rubens (5 dln. 1886-'92); Christophe Plantin, imprimeur anversois ([2]1897); Corresp. de Rubens (6 dln. 1887-1909; ged. met Ch. Ruelens); Ant. v. Dijck, Vijftig meesterwerken (1899; vert. in Fr., D., Eng., Russ. en Ital.); P. P. Rubens (1906; vert. in Fr. en D.); Jacob Jordaens (1906; vert. in Fr. en D.). Leidde de uitg. van: Vlaanderen door de eeuwen heen (2 dln. 1912-'13).

Roosevelt, 1° F r a n k l i n, N. Amer. staatsman; neef van 2°. * 30 Jan. 1882 te Hyde Park. Advocaat. Democr. onderstaatssecretaris van Marine in 1913; in 1928 gouverneur van New York, in 1932 (met ingang van 1 Maart 1933) gekozen tot opvolger van den republ. president H. Hoover. Al dadelijk had hij de gevolgen van de heerschende crisis te bekampen, waartegen hij drastische maatregelen nam: devaluatie, protectionisme, enz. (→ National Recovery Act; New Deal). 1936 als president herkozen. *Cosemans.*

F. Roosevelt.

2° T h e o d o r e, N. Amer. staatsman; oom van 1°. * 27 Oct. 1858 te New York, † 6 Jan. 1919 te Sagamore Hill. Stamde uit een Holl. familie. In 1897 werd hij republ. onderstaatssecretaris van Marine. Na als vrijwilliger deel genomen te hebben aan den oorlog met Spanje, werd hij in 1899 tot gouverneur van New York benoemd, en in 1900 vicepresident van de Unie, president in 1901 en in 1904; in 1912 stichtte hij de partij der Progressisten. Tijdens den Wereldoorlog hevig anti-Duitsch.

Th. Roosevelt.

W e r k e n: zeer talrijk, o.m. An Autobiography (1913); Memorial edition (24 dln. 1923). — L i t.: H. F. Pringle, Th. R. (1931). *Cosemans.*

Rooseveltdam, stuwdam in Arizona, Ver. St. van N. Amerika, gebouwd 1903-'11. De 84 m hooge dam stuwt het water van de Salt River op. Door den aanleg hiervan kon ca. 2 600 km² woestijngrond in vruchtbaar bouwland veranderd worden.

Roosjesimmortelle (Rhodanthe manglesii), een plantensoort van de fam. der samengesteldbloemigen; wordt als eenjarige sierplant met rose of witte alleenstaande bloemen veel gekweekt voor winterbouquetten. De 60 cm hooge plant is afkomstig uit Nieuw-Holland.

Roosten (m e t a l l u r g i s c h), verhitten aan de lucht, waardoor verbranding optreedt; wordt vooral gezegd van sulfiden, waarbij de zwavel verbrandt tot zwaveldioxyde en als zoodanig ontwijkt, terwijl het metaal in oxyde overgaat en in dezen vorm overblijft. Geroost worden bijv. pyriet, zinkblende, loodglans. *Zernike.*

Rooster, 1° bij stookinrichtingen de ligplaats

voor de (vaste) brandstof, met spleetvormige openingen tot het doorlaten van de verbrandingslucht.

2° Onderdeel van een → radiolamp.

Roostercondensator (r a d i o t e c h n.), een in den roosterkring van de detectorlamp geschakelde → condensator, die een belangrijke rol vervult bij → detectie. Ook de scheidingscondensator in den roosterkring van een versterkerlamp wordt, onjuist, r. genoemd.

Roosteren noemt men het verhitten op een fel vuur, zonder vet.

Roosteren, gem. in de Ned. prov. Limburg, 12 km ten N. van Sittard tusschen Maas en Juliana-kanaal (XVI 448 C4). Opp. 774 ha, meest rivierklei; ruim 1 000 inw. (vnl. Kath.). Landbouw en veeteelt. Door de schutsluis in het Juliana-kanaal te R. passeerden in 1935: 19 309 schepen, met 9 653 847 ton laadvermogen en 4 186 042 t lading. R. is door een brug over de Maas verbonden met Maaseik (België).

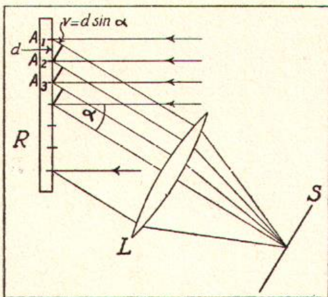
R. ressorteerde tot 1795 onder de schepenbank van Echt in het ambt Montfort, maar was reeds in 1281 een parochie. Visschersweert is in 1839 bij het tractaat van grensscheiding bij R. gevoegd. *Jongen.*

Roosterkringdetectie, → Detectie.

Roosterpunt (w i s k.) heet een punt, waarvan de → coördinaten geheele getallen zijn.

Roosterspanning is het spanningsverschil tusschen het rooster van een radiolamp en de, ten opzichte hiervan, positieve kathode. De r. wordt verkregen met behulp van een roosterspanningsbatterij of „automatisch" bijv. met een weerstand in de kathodeleiding.

Roosterspectroscoop, spectroscoop waarin als kleurschiftend systeem een rooster of tralie wordt toegepast. Dit is een vlakke, spiegelende plaat, waarop op onderling gelijken, zeer kleinen afstand groeven A_1, A_2,.... zijn gekrast. Principe (zie figuur): een evenwijdige lichtbundel valt op het rooster R. De krassen zijn nu te beschouwen als lichtbronnen, die in dezelfde phase trillen. Hierdoor ontstaan interferentieverschijnselen. Licht van een golflengte λ kan slechts uittreden onder een zoodanigen hoek α, dat het wegverschil v tusschen twee opeenvolgende stralen een heel aantal golflengten bedraagt. Er moet dus voldaan zijn aan $v = d \sin\alpha = n\lambda$, waarin d den onderlingen afstand van twee lijnen, de zgn. roosterconstante, en n een geheel getal voorstelt. De uittredende, voor elke golflengte evenwijdige stralen worden door een lens L op een scherm S vereenigd. De onderlinge afstanden der spectraallijnen op het scherm zijn evenredig met het golflengteverschil (normaal spectrum). Naast het spectrum van eerste orde (n=1) komen nog, in het algemeen zwakkere, tweede- en derde-orde spectra voor.

Roosterspectroscoop.

Het meest in gebruik is het Rowland-rooster, waarop de groeven niet op een vlakken, maar op een hollen spiegel zijn gegraveerd. Het rooster zelf maakt voor elke golflengte den lichtbundel convergent, zoodat de afbeeldende lens L uit de opstelling verwijderd kan blijven. Het oplossend vermogen van dit rooster is door het groote totaalaantal lijnen (tot 80 000) zeer groot. Het leent zich daarom goed voor het oplossen van zeer fijne spectraal-structuren. Het groote aantal lijnen per cm (14 476 per inch) maakt de dispersie zeer groot (enkele meters voor het zichtbare spectrum). *W. Dekkers.*

L i t. : H. Bouasse en Z. Carrière, Diffraction (1923).

Roosterwerk (b o u w k.), soort houten fundeering, zonder palen, bestaande uit vloerplaten steunend op loodrecht hierop staande balken op hun plat. Een r. is dus een fundeering „op staal" en kan slechts worden toegepast bij een vasten ondergrond. Tegenw. vervangt men het r. gewoonlijk door een gewapend-betonplaat.

Roost-Krenwik (Fr. : Rosoux-Crenwick), gem. in het N.W. van de prov. Luik (XVI 704 B2); opp. 480 ha, ca. 800 inw., vnl. Kath.; landbouw; twee kerken: te Roost en te Krenwik; bestond eertijds uit twee afzonderlijke heerlijkheden.

Roosvenster, cirkelrond venster met rijke tracee-ring, gewoonlijk bezet met gebrandschilderd glas. Beroemd zijn de r. in de gevels der groote Gotische kathedralen.

Rooten, → Vlas.

Roothaan, J o a n n e s Ph., Jezuïet. * 23 November 1785 te Amsterdam, † 8 Mei 1853 te Rome. Na aan de universiteit te Amsterdam te hebben gestudeerd, vertrok hij in 1804 naar Wit-Rusland om zich in de daar gedeeltelijk voortbestaande Sociëteit van Jesus te doen opnemen. In 1812 priester gewijd; leeraar aan het gymnasium te Dunaburg; rector van het College te Turijn. In 1829 gekozen tot generaal der in 1814 herstelde Orde, waarvan hij „de tweede stichter" genoemd wordt. Zijn generalaat was fel bewogen, maar zeer vruchtbaar. Hij herstelde de oude buitenlandsche missies en stichtte vsch. nieuwe; bracht de methode van studie en onderwijs meer in overeenstemming met de eischen van den nieuwen tijd en ijverde voor het gebruik der „Geestelijke oefeningen" ook buiten de Sociëteit. Door de woelingen van 1848 uit Rome verdreven, leefde hij tot 1850 in ballingschap en benutte dien tijd om de voornaamste huizen der Orde in de vsch. landen te bezoeken; hij is toen ook in Ned. geweest. Onder zijn bestuur steeg het aantal Jezuïeten tot ruim 5 000 en werden 10 nieuwe provincies gesticht. Het proces zijner zaligverklaring is ingeleid.

J. Ph. Roothaan S.J.

L i t. : Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VII); Albers, P. J. R. en de voorn. lotgevallen zijner Orde (2 dln. 1912); de Jonge, De Orde der Jezuïeten (III 1931); de Jonge en Pirri, Opera spiritualia Joan. Phil. R. (2 dln. Rome 1936); id., Epistolae Joan. Phil. R. (Rome 1936); N. Ned. Biogr. Wbk. (IV). *v. Hoeck.*

Roovere, Anthonis de, rederijker van Brugge (eerste helft der 15e e.), † 16 Mei 1482 te Brugge. Al vroeg werd hij als Vlaemsch doctoer, als poetisch Rhetoricien, als princhе der Rhetorijcke begroet. Metselaer, d.i. waarschijnlijk bouwmeester, bleef hij steeds de dichtkunst beoefenen. Vooral de inrichting van optochten werd hem toevertrouwd. Van zijn spelen verdient vooral het Quicunque vult salvus esse vermeld te worden: een spel op het symbolum Athanasianum en de Twaalf artikelen des geloofs, met felle zedengispingen. Verder vele godsdienstige of stichtelijke gedichten, en refereinen over Minne-vragen, volksche gedichten in losse, koozende, vlugge taal. Meestal is hij hekelend bitter, met een weerklank van de zedelijke en maatschappelijke onevenwichtigheid en ontreddering dier dagen. Zoo is zijn werk van groot cultuurhistorisch belang. Zijn best bekende gedicht Vander Mollen feeste is een wel lugubere doodendans. Hem wordt nog een spel Van Pays ende Orloghe toegeschreven. In 1562 werden zijn gezamenlijke werken te Antwerpen uitgegeven door zijn stadsgenoot Edw. de Dene.

Uitg.: van het spel Quicunque door prof. Scharpé (in: Leuvensche Bijdragen 1900); Theo de Jager bezorgde een Bloemlezing uit R.'s werk (1927). — Lit.: G. C. van 't Hoog, A. de R. (1918). *V. Mierlo.*

Rooverrivier, → Aantapping.

Rooy, 1° Adrianus H. M. J. van, gynaecoloog. * 27 Dec. 1880 te Rotterdam, † 24 Nov. 1937 te Nijmegen. In 1911 doctor in de geneeskunde (Gent); 1920 hoogleeraar te Amsterdam in de gynaecologie en verloskunde, op welk gebied R. een geheel zelfstandige bewerking gaf van het Leerb. der Verloskunde van prof. Treub (den 7en druk). Hij was o.m. lid der Radiumcommissie van den Volkenbond (1926) en tevens een figuur van beteekenis in het Kath. maatschappelijke leven.

2° Antoon van, baritonzanger. * 1 Jan. 1870 te Rotterdam, † 28 Nov. 1932 te München. Leerling van Stockhausen. Blonk vooral uit als Wagnervertolker.

Roozebeke, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten O. van Oudenaarde (XIX 176 B/C5). Opp. 183 ha, ca. 500 inw. (Kath.). Oneffen bodem. Landbouw.

Rop, Antoon Leonard, schrijver. * 15 Oct. 1837 te Den Haag. Was o.a. hoofdonderwijzer te Amsterdam. Schrijver van jeugdverhalen in de Kindercourant. Medewerking aan Ned. Spectator, Volks-Almanak voor Ned. Katholieken, De Gids, Eigen Haard, etc. Vertaalde Goethe's Hermann und Dorothea in hexameters (1885).

Werken: Gedichten (1876); Duinbloemen (1879); Immortellen en Rozen (1884). — Lit.: Te Winkel, Ontwikkelingsgang (2 VII, 533); Zuidema, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II).

Roper, William, Eng. biograaf. * 1496, † 1579. Huwde met Margaret, de dochter van den H. Thomas More. Hij is bekend om zijn uitvoerige levensbeschrijving van zijn schoonvader. Ofschoon hij Katholiek bleef, bekleedde hij onder de regeering van Elizabeth de betrekking van griffier aan het Hooggerechtshof en was herhaaldelijk lid van het Parlement tusschen 1529 en 1558.

Lit.: The Lyfe of Sir Thomas Moore... (ed. Elsie Vaughan Hitchcock, 1935). *Beek.*

Ropp, Eduard, Freiherr von, aartsbisschop. * 2 Dec. 1851 te Lixna bij Dunaburg. 1902 bisschop van Tiraspol, 1904 bisschop van Wilno; 1906 lid der Rijks-Doema; 1907 ontzet uit zijn diocees door den keizer van Rusland; 1919 aartsbisschop van Mohilew met standplaats Petrograd; door de Bolsjewieken ter dood veroordeeld, door interventie van den nuntius Ratti (den lateren paus Pius XI) gered; uit Rusland verbannen. Leeft thans te Warschau. R. was steeds tegenstander der Oostersche liturgie bij het Hereenigingswerk. *v. Son.*

Rops, Félicien, Belg. schilder en graphisch kunstenaar. * 7 Juli 1833 te Namen, † 22 Aug. 1898 te Essones (bij Parijs). Autodidact. Als graphisch kunstenaar debuteerde R. met litho's in Le Crocodile (1853) en Uylenspiegel (1856). In 1862 ontstond de geëtste titelplaat voor Cafés et Cabarets van Alfred Delvau te Parijs; weldra volgden lange reeksen van illustraties van boeken, die alle min of meer erotisch van inhoud zijn: Les Cythères parisiennes (1864); Les Sataniques (1874), enz. R. heeft zich bijna uitsluitend tot dgl. onderwerpen bepaald en deze zoowel technisch als aesthetisch met groote virtuositeit behandeld. Hij werkte in zeer vele graphische technieken en drukte gaarne onderdeelen van grootere illustraties als aparte prenten af. In zijn teekeningen, aquarellen en schilderijen (vnl. in part. collecties) behandelt R., met uitzondering van enkele landschappen, dezelfde onderwerpen, waarbij steeds de vrouw als wezen der zinnelijke begeerte het hoofdmotief is.

Lit.: M. Exsteens, l'Oeuvre gravé et lith. de F. R. (1928). *Korevaar-Hesseling.*

Ropsjin, pseud. van Boris → Sawinkow.

Ropij, → Rupee.

Ro-railer. Voor het huis-tot-huisvervoer van personen en goederen werd in 1931 in Engeland een bus gebouwd, voorzien van een dubbel stel wielen op assen. Naast een wiel met luchtband werd een normaal spoorwegwiel om de as bevestigd. De wielen met luchtbanden kunnen in korten tijd op eenvoudige wijze omhoog gedraaid en vrij van de as gemaakt worden, waardoor het voertuig geschikt is voor de voortbeweging over rails. Voor de beweging over den weg zijn beide wielen concentrisch op de assen bevestigd. De aandrijving geschiedt op de gewone wijze op de achteras. Voor de beremming zijn afzonderlijke remtrommels aangebracht. Groote toepassing heeft dit systeem niet gevonden, al zijn de exploitatiekosten gering. In Ned. heeft de Rotterdamsche Tramweg Maatschappij een ro-railer op haar lijnen in gebruik op het traject Rotterdam—Rockanje. *Pot.*

Rördam, Valdemar, Deensch dichter van veelzijdige begaafdheid en uitgesproken neo-rationalistische, anti-decadente strekking. * 23 Sept. 1872 te Dalby.

Voorn. werken: Gudrun Dyre (lyrisch epos 1902); Den gamle Kaptajn (1906); Grönlandsfaerd (1909); Buddha, Lykkens Yndling (1925); Konge ofret (1927); Udvalgte Digte gennem 20 Aar (1918); Den gamle Praestegaard (1916); Köbstad-idyller (1918).

Rore, Cyprianus de, Ned. componist. * 1516 waarsch. te Mechelen, † 1565 te Parma. Leerling van Adr. Willaert te Venetië en na diens dood (1562) zijn opvolger als kapelmeester aan San Marco, ook werkzaam te Ferrara en te Parma. R. is een der beste madrigalisten zijner eeuw; hij liet ook talrijke motetten en enkele missen na. *Lenaerts.*

Rorik, zie ook → Rurik.

Rorik, broer van Harold van Rüstringen; liet zich ca. 850 door keizer → Lotharius met Dorestad, Walcheren, Kennemerland en andere streken beleenen.

Röros of Röraas, stad in het boven-Österdal in Noorwegen (XVIII 704 B3), 640 m boven zee; ca.

2 500 inw. R. is een der koudste plaatsen van Noorwegen: jaargemiddelde —1°, Jan.-temp. —11°. R. ontstond na de ontdekking van het kopererts in 1645. Tot 1915 was de jaarlijksche productie ca. 500 ton koper, nu veel minder. In de omgeving is door den kopermijnbouw het bosch geheel verdwenen. De mijnwerkers doen er ook aan veeteelt. *fr. Stanislaus.*

Rorschach, badplaats aan den Z. oever van het Bodenmeer (47°29′ N., 9°29′ O.), in het kanton St. Gallen. 402 m boven zee. Ca. 12 000 inw. (56% Kath.). Machinebouw, zijdebewerking. Haven.

Rorschach, Hermann, Zwits. zenuwarts. * 1884, † 1922. Vooral bekend door een door hem gevonden en uitgewerkte psychologische proef. Het proefmateriaal bestaat uit 10 platen, waarop geheel willekeurige, maar vrijwel symmetrische figuren zijn afgebeeld. Hoewel deze figuren niet iets bepaalds voorstellen, kan men er toch allerlei wezens en voorwerpen in zien (zooals men ook in wolken bijv. van alles zien kan). Het is gebleken, dat dat, wat gezien wordt door den proefpersoon, zeer nauw samenhangt met zijn psychische structuur en toestand, zoodat men uit de gegeven antwoorden zeer belangrijke conclusies kan trekken over den graad en den aard der intelligentie en over de structuur en toestand van het drift- en gevoelsleven en het karakter. Ook abnormale psychische toestanden uiten zich op een zeer bepaalde wijze in deze proef.

Werk: Psychodiagnostik ([3]1937). *v. d. Sterren.*

Rosa, → Roos (1°).

Rosa van Lima, Heilige, Dominicanes. * 20 April 1586 te Lima (Peru), † 24 Aug. 1617 aldaar. Haar ouders waren Caspar Flores en Maria d'Oliva. Het grootste deel van haar leven bracht zij in het ouderlijk huis door en muntte uit door gebed en heldhaftige versterving. Zij was lid der wereldlijke Derde Orde van St. Dominicus. In 1668 werd zij door Clemens IX zalig en in 1671 door Clemens X heilig verklaard. Feestdag 30 Augustus. Zij is de patrones van Amerika en Indië. In Nederland wordt zij sedert 1668 bijzonder te Sittard vereerd als patrones tegen besmettelijke ziekten. Zij is de schutsheilige der stad Sittard en de tweede patroonheilige der St. Michaëlskerk aldaar. In de kunst wordt zij voorgesteld als Dominicanes met een krans van rozen en doornen om het hoofd. *Lambermond.*

Lit.: Acta Sanct. (Aug. V, 1868, 892 vlg.); Année Dominicaine (Aug. [2]1898, 951 vlg.); Het leven van de H. R. v. L. en hare vereering te Sittard (1932, anoniem).

Rosa van Viterbo, Heilige. * 1235 te Viterbo (Midden-Italië), † 6 Sept. 1252. Beoefende op voorbeeldige wijze werken van barmhartigheid en trad op jeugdigen leeftijd in de Derde Orde van S. Franciscus en bestreed publiek de aanmatigingen van Frederik II t.a.v. paus Innocentius IV. Werd uit de stad verbannen, maar keerde terug, nadat de pauselijke partij de macht had herkregen. Feest 4 September.

Lit.: Archiv. Francisc. Hist. (XIV 1921, 18); Lex. f. Theol. u. Kirche (VIII). Biogr.: Barascud (Den Haag 1867); De Kerval (Vannes 1896); G. Goyau, Figurines Francisc. (1921, 36 vlg.). *v. d. Borne.*

Rosa, Salvatore, Ital. dichter, schilder en musicus. * 21 Juni 1615 bij Napels, † 15 Maart 1673 te Rome. R. improviseerde gedichten vol satyre. Hij verwijlde aan het hof der Medici en vlg. eigen zeggen „schilderde om roem, doch dichtte uit speelschheid”.

Uitg.: Sei Satire (Barbera 1860, met voorwoord van Carducci). *Ellen Russe.*

Rosacea (geneesk.) noemt men het verschijnsel, dat, vnl. op neus, wangen en voorhoofd, zich een diffuus ofwel vlekkig optredende roodblauwe verkleuring vormt, waarbij meestal na eenigen tijd kleine en ook kleinere puisten optreden (Acne rosacea). Als oorzakelijke momenten worden genoemd maag-darmstoornissen, alcoholisme, uitwendige prikkels (hitte, koude, ruwe wind) en mechanische oorzaken van bloedcirculatie in het gelaat. Soms kan vooral bij mannen de acne r. gepaard gaan met sterke verdikking der huid van de wangen, maar vooral ook van den neus, waardoor een knol- of knobbelneus (rhinophyma) ontstaat. *E. Hermans.*

Rosaceeën, → Roosachtigen.

Rosario, voorname handelsstad in de rep. Argentinië (II 808 D3), in de prov. Santa Fé; gelegen aan den rechteroever van de Parana. Ruim 500 000 inw. De stad heeft een universiteit, is knooppunt van verkeer. Uitvoer van granen en industrieproducten. In 1933 kwamen in: 4 667 schepen met 4 149 mill. N.R.T., gingen uit: 4 560 schepen met 4 169 mill. N.R.T. R. is in 1725 gesticht. *Zuylen.*

Rosarium, tuin of tuindeel, met rozen beplant. Een r. is in den bloeitijd zeer fraai en kan ook uitstekende diensten bewijzen voor het demonstreeren van de bruikbaarheid der tallooze rozenvariëteiten. Buiten het bloeiseizoen is een r. minder aantrekkelijk, hetgeen men wel verhelpt door de tusschenplanting van vroeg bloeiende bolgewassen, zooals Chionodoxa, Scilla, Muscari en Crocus. *Rietsema.*

Roscellinus van Compiègne, Scholastiek wijsgeer en godgeleerde, nominalist. * 1050 te Compiègne, † 1125 te Tours. Leeraar te Compiègne, Loches, Besançon en Tours. Volgens zijn tegenstanders → Anselmus van Canterbury, Abélard en Joannes van Salisbury zou R. een sensualistische kentheorie hebben gehuldigd en alle abstracte kennis hebben verworpen. Voor zoover echter de weinige teksten ons tot oordeelen in staat stellen, schijnt R. wel aan te nemen, dat alle werkelijkheid concreet en individueel is, en de algemeene begrippen als voces, klankvormen, aan te duiden, maar is het niet met zekerheid uit te maken, of hij ook de mogelijkheid van de vorming van algemeene begrippen door het denken ontkent en het verband tusschen de voces en de dingen zonder meer loochent.

De leer van R. over de H. Drievuldigheid (→ Tritheïsme) werd in 1093 door het Concilie van Soissons veroordeeld.

Lit.: F. Sassen, Patristische en Middeleeuwsche wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

Roscher, Wilhelm Georg Friedrich, met Hildebrand en Knies grondlegger der Historische School in de economie. * 21 Oct. 1817 te Hannover, † 4 Juni 1894 te Leipzig. Prof. te Göttingen en Leipzig; heftig bestrijder van het neo-Malthusianisme.

Voorn. werken: System der Volkswirtschaft (5 dln. 1854); Gesch. der National-Ökonomik in Deutschl. (1874). — Lit.: Hammerstein, W. R. als National-ökonom u. Christ (in: Stimmen aus Maria-Laach, Bd. 48 1895); M. Müter, Die Methodologie der Wirtschaftswissenschaft bei R. und Knies (1928).

Rose of rozerood, liturgische kleur (= gemilderd paars) voor de Zondagen → Laetare en → Gaudete. Zie → Kleuren (sub Kerkel. kleuren).

Rose, Roman de la, beroemde allegorische liefdesroman, door → Guillaume de Lorris, die er het eerste, en Jean de Meung, die er het tweede deel van dichtte. Hein van → Aken bewerkte het in het Middelnederlandsch: de dichter heeft vnl. het tweede deel besnoeid; door stichtelijke beschouwingen heeft

hij wellicht gemeend het werk, dat ook in het Fransch veel gelezen werd, minder schadelijk te maken.

Uitg.: Eelco Verwijs (1868). *V. Mierlo.*

Rosé, Arnold Josef, violist. * 24 Oct. 1863 te Jassy. Leider van het naar hem genoemde strijkkwartet te Weenen, 1881 concertmeester en solo-violist aan het Weensche Hoforkest.

Rosebery, Archibald Philip Primerose, earl of, Eng. liberaal staatsman. * 7 Mei 1847 te Londen, † 21 Mei 1929 te Epsom. Lid van het Hoogerhuis sedert 1868, minister van Buitenl. Zaken in 1886 en in 1892-'94; daarna volgde hij Gladstone als eerste minister op tot 24 Juni 1895; earl of Midlothian sedert 1911; bij het uitbreken van den Wereldoorlog trok hij zich uit het politieke leven terug. *Cosemans.*

Werken: Pitt (1891); Sir Robert Peel (1899); Napoleon: last Phase (1900); Lord Randoph Churchill (1906); Speeches 1874-'96 (1896); Appreciations and Adresses (1899); Miscellanies: literary and historical (1921). — Lit.: Thruston, Earl of R., statesman and sportsman (1928); Marquis of Crewe, Lord R. (1921).

Rosée, gem. in de prov. Namen (XVIII 240 B4); ca. 700 inw.; opp. 1 605 ha; landbouw; houthandel. Kasteel.

Rosegger, Peter, Oostenrijksch-Duitsch schrijver van realistische → Heimatkunst. * 31 Juli 1843 te Alpl, † 26 Juni 1918.

Voorn. werken: Das Buch der Novellen (1872); Waldheimat (1877); Heidepeters Gabriel (1882); Der Gottsucher (1883); Jakob der Letzte (1888); Das ewige Licht (1896); Erdsegen (1900); Abenddämmerung (1919). — Uitg.: Gesammelte Werke (40 dln. 1913 vlg.). — Lit.: A. Vulliod, P. R. (Parijs 1912); R. Plattensteiner, P. R. (1928); H. L. Rosegger, R. und sein Heimatland (1925); O. Kohlmeyer, P. R. (1933). *Baur.*

Rose-kwarts, rose tot rood gekleurd bergkristal; de kleur wordt waarsch. teweeggebracht door een weinig titaan.

Roselies, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 F4); opp. 242 ha, ca. 1 100 inw. (vnl. Kath.). Steenkoolontginning. Landbouw. Rivier de Sambre. Talrijke Gallo-Romeinsche vondsten. R. was tot in 1878 een gehucht van Presles.

Roselle (Hibiscus sabdariffa), een opgericht kruid, behoorende tot de Malvaceae, afkomstig uit tropisch Amerika en in Britsch-Indië aangeplant voor de winning van vezel voor jutezakken. Cultuurproeven op Java aangelegd ca. 1924, leverden geen bevredigend resultaat op. Wel wordt het gewas hier aangeplant als groente, bekend onder den naam „Amerikaansch zuur". De bladeren vervangen de zuring en van de vleezige kelken en bijkelken wordt een roode gelei bereid.

Lit.: Heyne, De nuttige planten van Ned.-Indië (II 1927). *Dijkstra.*

Rosemondt, Godeschalk, theoloog en hoogleeraar. * Ca. 1480 te Eindhoven, † 5 Dec. 1526 te Leuven als voorzitter van het Paus-Adriaan-College. Hij maakte deel uit van den inquisitieraad van Tapper, toen deze in Den Haag 1525 Pistorius (→ Bakker, 3°) veroordeelde. Hij gaf enkele devotieboekjes uit.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk.; Biogr. Nat. Belge.

Rosenberg, 1° Alfred, Duitsch schrijver van tendentieus nationaal-socialistische propaganda-schriften tegen het Christendom. * 12 Jan. 1893 te Reval. R. ijvert voor een valsche mystiek van het racisme, tot een soort godsdienst verheven. Zijn innige samenwerking met Hitler gaf aan zijn elucubraties een gezag, dat ze wetenschappelijk niet verdienen. *Baur.*

Voorn. werken: Der Mythus des zwanzigsten Jahrhunderts (1930; Index!); Das Wesensgefüge des National-sozialismus (1932); Blut und Ehre (1934).

2° Carl Benjamin Hermann, Baron von, natuuronderzoeker in dienst der Ned.-Ind. regeering. * 7 April 1817 te Darmstadt, † 15 Nov. 1888 te Den Haag. Verrichtte gedurende 16 jaar onderzoekingen op Sumatra. In 1856 bij het topogr. bureau te Batavia gedetacheerd; in 1862 belast met het doen van natuurk. onderzoekingsreizen. Vanuit Ambon bezocht hij Gorontalo, Kei- en Aroe-eil., Timor, enz.

Voorn. werken: Der Malayische Archipel; Reistochten in de afd. Gorontalo; Reis naar de Zuid-Ooster-eil.; Reistochten naar de Geelvink-baai; tal van art. in tijdschriften. *Olthof.*

Rosenblüt, Hans, Duitsch volksschrijver uit de 15e eeuw; een der hoofdproducenten van het Neurenbergsch → Fastnachtspiel. Schreef ook kluchten en priamelen.

Uitg.: A. v. Keller, Fastnachtspiele (3 dln. 1853). — Lit.: K. Euling, H. R. (1905); J. Demme, H. R. (1906).

Rosenbusch, Harry, Duitsch petrograaf. * 24 Juni 1836 te Hannover, † 20 Jan. 1914 te Heidelberg. Sedert 1878 hoogleeraar te Heidelberg. Een der grondleggers der microscopische petrographie; zijn Mikroskopische Physiographie der Mineralien und Gesteine, eerst verschenen in 1873, is nog (I [5]1921-'27, II [4]1904-'07) het standaardwerk der petrographie. Het werd nooit voltooid: het omvat alleen de mineralen en de stollingsgesteenten. Ook zijn Elemente der Gesteinslehre ([4]1923) blijft in gebruik. Wetenschappelijk stond hij scherp tegenover de Fransche school van Michel Lévy, hij verdedigde de afzonderlijke positie der ganggesteenten en de overwegende beteekenis van den gebergtevormenden druk voor de regionale metamorphose. *Jong.*

Rosengarten, een der mindere Middelhoogduitsche volksepen uit de tweede helft der 13e eeuw. Het gedicht is in verschillende, onderling soms sterk van elkander afwijkende redacties overgeleverd.

Uitg.: G. Holz (1893).

Rosenheim, stad in Opper-Beieren (IV 328 F/G 4), gelegen aan de Inn, 450 m boven zee. Ruim 19 000 inw. (93 % Kath.). R. is een oude handelsstad op den weg van Italië naar N. Duitschland. Handel en industrie (hout, papierwaren, machines). Vele huizen in laat-Got. en Renaissance-stijl.

Rosenplüt, Hans, → Rosenblüt.

Rosenthal, Moritz, phenomenaal pianovirtuoos. * 18 Dec. 1862 te Lemberg. Leerling van Mikuli en Liszt.

Roseolae (geneesk.), kleine roode plekjes in het huidniveau, welke door verhoogden bloedtoevoer [geen bloeduitstorting (bij druk verdwijnen ze even)] worden veroorzaakt, en meestal na betrekkelijk korten tijd weer verdwijnen zonder litteekens achter te laten. Men ziet r. optreden bij vsch. infectieziekten. Vooral bij typhus zijn ze zeer bekend, waar ze vooral op de buikhuid voor den dag komen. In het begin van het tweede stadium van syphilis komen eveneens r. zoowel op romp als armen en beenen voor den dag. *E. Hermans.*

Rose's metaal, makkelijk smeltbare legeering, bestaande uit 50 deelen bismuth, 25 lood en 25 tin; smeltpunt 95° C.

Roséspreeuw (Pastor roseus), vogel van de spreeuwenfamilie. Mantel, stuit en kleine vleugeldekveeren roserood. De rest zwart met groenen metaalglans. De zwarte schedelveeren zijn tot een kuif verlengd. De r. hoort thuis in de steppen van Centraal-

Azië en leeft vnl. van insecten. Zeer zeldzaam in onze streken. *Bernink.*

Roset, → Rozet.

Rosette (Arab. Rasjid), Egypt. stad van ong. 24 000 inw., 15 km ten Z. van den W. Nijlmond gelegen (I 536 bijkaartje Nijldelta B1). Tot in het begin der 19e eeuw de belangrijkste haven van Egypte, daarna door Alexandrië overvleugeld; nu weer eenige opleving. Rosette ligt te midden van palmtuinen en rijstvelden. *v. Velthoven.*

Bij R. werd in 1799 bij de expeditie van Napoleon de zgn. **Steen van Rosette** gevonden, een steen met inscriptie ter eere van Ptolemaeus V uit 196 v. Chr. Hij werd naar Europa vervoerd. De tekst is opgeteekend in → hiëroglyphen, demotisch en Grieksch. Door vergelijking der in → cartouche geschreven koningsnamen in de hiëroglyphen met het Grieksch gelukte het Champollion eenige hiëroglyphen te ontcijferen. Deze eerste gegevens op geniale wijze uitbuitend, slaagde hij er in de ontcijferaar van het hiëroglyphenschrift te worden. De steen is tegenw. in het British Museum in Londen, een afgietsel o.a. in het Rijks Museum van Oudheden in Leiden. *Bent.*

Rosières, gem. in Waalsch Brabant (VI 96 D4); opp. 449 ha; ca. 800 inw. (Kath.); landbouw.

Rosini, G i o v a n n i, Ital. schrijver. * 24 Juni 1776 te Lucignano (Arezzo), † 16 Mei 1855 te Pisa. Prof. in de welsprekendheid aan univ. van Pisa, matig dichter, doch belangrijk prozaïst. Zijn geschiedk. roman: La Monaca di Monza, is in den trant van Manzoni's Promessi Sposi, maar van veel minder belang. Het jonge paar van R. beleeft avonturen in het Florence der 18e eeuw. *Ellen Russe.*

A n d e r e w e r k e n: Luisa Strozzi; Il conto Ugolino della Gherardesca (in editie der Classici italiani).

Rosiwal, M e t h o d e v a n, een methode ter bepaling van de volumen-procentische mineralogische samenstelling van een gesteente en daarmede (aangezien de soortelijke gewichten der gesteentevormende mineralen vrij gelijk zijn) bij benadering ook van de gewichtsprocentische samenstelling. Zij berust op het feit, dat bij een richtingslooze textuur aangenomen mag worden, dat in een doorsnede de oppervlakte, die door de verschillende mineralen wordt ingenomen, evenredig is aan hun aandeel in den opbouw van het gesteente. De verhouding dezer oppervlakten is nu weer te bepalen door een willekeurige zigzaglijn te trekken en uit te meten welk deel van deze lijn binnen het te meten oppervlak ligt. De sommen dezer lijnstukken verhouden zich weer als de oppervlakken. Shand e.a. hebben zgn. i n t e g r a t i e t a f e l s geconstrueerd, waarbij een slijpplaatje van een gesteente onder het microscoop verschoven wordt door een aantal micrometerschroeven. Hierdoor is het mogelijk de benoodigde lijnstukken eenvoudig te meten en op te tellen, hetgeen het thans mogelijk maakt de mode van een gesteente vlug en vrij nauwkeurig te bepalen.

L i t.: Holmes, A., Petrographical Methods and calculations ([2]1930, 312 vlg.). *Jong.*

Rosjestwenskij, S i n o w i j P e t r o w i t s j, Russ. admiraal. * 30 Oct. 1848, † 14 Jan. 1909 te Petersburg. R. bracht in 1904 en 1905 de Russ. Oostzeevloot rond Kaap de Goede Hoop naar Oost-Azië. Ter hoogte van Saigon voegde zich het 3e eskader, afkomstig uit de Zwarte Zee, bij de Oostzeevloot. De overtocht ging door ongeoefendheid van het personeel en gebreken van het materieel met groote moeilijkheden gepaard. Op 27 en 28 Mei 1905 werd deze vloot door Togo bij Toesjima verslagen. R. raakte zwaargewond in krijgsgevangenschap. In April 1906 werd hij door een krijgsraad veroordeeld en uit den zeedienst ontslagen.

Roskilde, Deensche stad in midden-Seeland, aan de Roskildefjord (VIII 688 F3); ca. 14 200 inw. Knooppunt van spoorwegen; ijzer- en papierindustrie. Tot 1443 hoofdstad van Denemarken en tot aan de Hervorming zetel van den bisschop van Seeland. Het bisdom R., gesticht in 1022, hoorde eerst onder Bremen, later onder het aartsbisdom Lund. In 1536 werd het door Christiaan III opgeheven. De kathedraal werd in 1084 ingewijd, in 1191 en vlg. jaren in den overgangsstijl tusschen Romaansch en Gotiek herbouwd (invloed van de kathedraal van Doornik), na den brand van 1282 en later nog meermaals vernieuwd. Verder zijn te R. vsch. koningsgraven, o.a. de kapel van Christiaan IV. Bij den vrede van R. in 1658 moest Denemarken de kustprov. Bohuslän, Halland, Skaane en Blekinge aan Zweden afstaan. *fr. Stanislaus.*

Roslawl, Russ. stad bij Smolensk; ca. 30 000 inw.

Rosmalen, gem. in de prov. N. Brabant ten N.O. van Den Bosch (XVIII 632 H1), bestaande uit de kerkdorpen R., Hintham en Maliskamp. Opp. 3 519 ha; ong. 5 800 inw. (ong. 5 600 Kath.). Landbouw en veeteelt; veel bouwvakarbeiders; eenige industrie van tricot. In R. is de psychiatrische inrichting Coudewater gevestigd. De St. Lambertuskerk, dateerend van ong. 1500, is zeer verdienstelijk gerestaureerd en vergroot. *v. Velthoven.*

Rosmarijn, Rosmarinus officinalis, altijdgroene heester van de fam. der lipbloemigen. Bladeren van boven donkergroen, van onder grijsachtig. Bloemen wit met blauwachtige vlekken. De r. komt voor langs de Middellandsche Zee. Uit de bladeren wordt de **rosmarijn-olie** gewonnen, een etherische olie, o.m. in de geneeskunde en in de parfumerie gebruikt.

Rosmeer, gem. in de Belg. prov. Limburg (XVI 480 C5), op 110 m hoogte; opp. 501 ha; ca. 800 inw. (Kath.). Hoogste punt van Limburg. Landbouw. Kerk van 1791 met toren, gedeeltelijk uit de 12e-13e eeuw.

Rosmini-Serbati, A n t o n i o, Ital. wijsgeer, ordesstichter en staatsman. * 1797 te Roveredo, † 1855 te Stresa. Priester 1821, stichtte in 1828 het I s t i t u t o d e l l a C a r i t à (voor mannen en vrouwen) en ontwikkelde een ontzaglijke werkzaamheid voor de godsdienstige en zedelijke verheffing en de politieke vrijmaking van zijn volk; diplomatiek agent van Sardinië te Rome in 1848, weigerde den kardinaalshoed, werd pauselijk minister van onderwijs, doch viel spoedig in ongenade. Na langen strijd werden in 1887 veertig stellingen uit zijn werken door Leo XIII veroordeeld.

Volgens de eigen kennisleer van R., door Plato en Augustinus geïnspireerd, moet alle waarheidskennis haar grond vinden in een „eerste waarheid", die geen andere is dan de idee van het Zijn als zoodanig, welke den mensch in dien zin is aangeboren, dat hij zich daarvan door een onmiddellijke innerlijke ervaring bewust is (ideologisch psychologisme). Ook de zijnsleer van R. is door Plato beïnvloed. → Ontologisme.

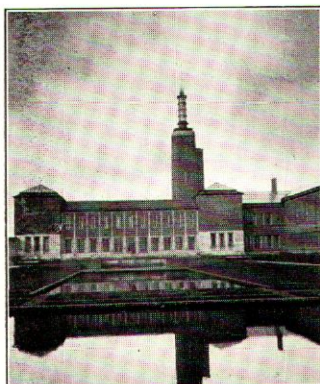
W e r k e n: Dell'educazione cristiana; Opuscoli filosofici; Nuovo saggio sull'origine delle idee; Filosofia del diritto; Introduzione alla filosofia. — L i t.: K. Werner, Die ital. Phil. des 19 Jhdt. (Weenen 1884-'88); F. Palhoriès, R. (Parijs 1908); F. Sassen, Wijsb. der 19e eeuw (1934); Rivista Rosminiana (sinds 1906). *F. Sassen.*

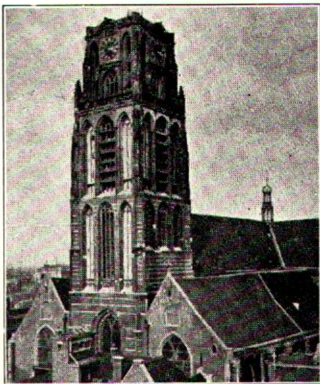
Rosmolen. Naast den tredmolen kent men den r.

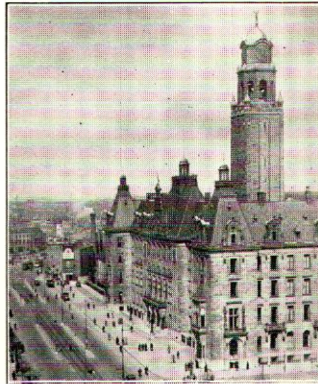
ROTTERDAM I

1

2

3

4

5

6

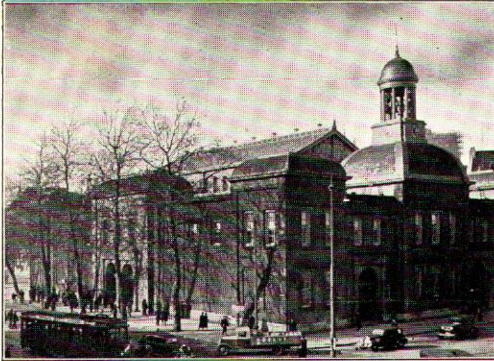

7

8

9

1. De Kolk met op den achtergrond de St. Laurenskerk. 2. Gezicht van het Noordereiland op de Maas met beide bruggen en het Witte Huis. 3. Museum Boymans (achterzijde). 4. Toren van de St. Laurenskerk. 5. Het stadhuis aan den Coolsingel. 6. Schiekade vanaf het Hofplein gezien. 7. Leuvehaven. 8. Hofplein met Delftsche Poort, daarachter de stadhuistoren. 9. Oostplein.

ROTTERDAM II

1

 2

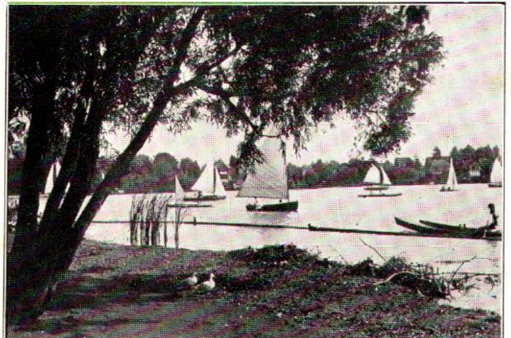
3

 4

5

 6

7

 8

1. Beursgebouw. 2. Postkantoor en stadhuis aan den Coolsingel. 3. Boompjes. 4. Bruggen over de Koningshaven (rechts: de hef-spoorbrug). 5. Aelbrechtskolk. 6. Rijnhaven. 7. Provenierssingel. 8. Aan de Bergsche Plas.

om de spierkracht van trekdieren te benutten voor het drijven van machines, o.a. dorsch-, hakselmachine e.d. Bij den r. loopen de aan een of meerdere trekboomen aangespannen dieren in een kring rond, draaien daardoor een groot tandrad, welks draaiende beweging door andere tandraderen op de transmissie van de machine wordt overgebracht, daarbij 20—40-voudig versneld. *Dewez.*

Rosny, J o s e p h H e n r i, en zijn broeder J u s t i n B o ë x, bekend onder de gemeenschappelijke initialen **J. H.,** Fransche romanschrijvers. * Te Brussel, de eerste in 1856, de tweede in 1859. In samenwerking of afzonderlijk hebben ze een buitengewoon uitgebreid en verscheiden oeuvre tot stand gebracht, waarin ze de meest diverse milieu's uit vele tijden, zelfs uit den vóórhistorischen, beschrijven. Hun eerste werk Nell Horn (1886) is naturalistisch; doch in 1887 braken ze met Zola en onderteekenden het „Manifeste des Cinq". Voorn. werken: Le Bilatéral (1887), Vamireh (1894). Sinds 1909 hebben ze hun samenwerking verbroken. R. aîné, de meest begaafde, gaf vsch. belangrijke boekdeelen uit, o.a. La Guerre du feu (1911), La Juive (1923); R. jeune is een waardeloos scribent. De gebr. R. werden door E. de Goncourt aangewezen om deel uit te maken van zijn Académie; R. aîné is er thans (1937) voorzitter van. *Willemyns.*

L i t. : Léon Daudet, Ecrivains et artistes (III 1928).

Rosport, gem. in het O. van het groothertogdom Luxemburg (zie kaart dl. XVI, kol. 736), in het Sauerdal; opp. 2 949 ha, ca. 1 700 inw.; landb., wijnbouw.

Ross, 1° sir J a m e s C l a r k e, Eng. zeeofficier en poolreiziger; neef van 2°. * 15 April 1800 te Londen, † 3 April 1862 te Aylesbury. R. nam 1819-'27 deel aan de poolreizen van Parry en 1829-'33 aan die van zijn oom John R. In 1839 ondernam hij een tocht naar het Zuidpoolgebied, drong door tot de door hem genoemde Rossbarrière (→ Ross-zee) en ontdekte Zuid-Victorialand, waar hij al bij benadering de ligging der magnetische Zuidpool vaststelde. Van 1848 tot '49 leidde R. de eerste Franklin-opsporings-expeditie.

W e r k : Voyage of Discovery and Research in the Southern and Antarctic Seas (2 dln. 1847). *de Visser.*

2° Sir J o h n, Eng. poolreiziger; oom van 1°. * 24 Juni 1777 te Inch, † 30 Aug. 1856 te Londen. Als marineofficier onderzocht R. in 1818 de N.W. doorvaart. R. ontdekte de Melvillebaai en Kaap York, maar zag zich in de Lancaster Sont den weg naar het W. versperd. Van 1829-'33 maakte R. met zijn neef een tweeden tocht, waarop voor het eerst van een stoomschip gebruik werd gemaakt; verkend werd King William land en Boothia Felix, waar de magnetische Noordpool werd ontdekt. Van 1850-'51 leidde Ross de tweede hulpexpeditie tot opsporing van Franklin. *de Visser.*

W e r k e n : Voyage of Discovery for the Purpose of Exploring Baffin's bay (2 dln. 1819); Narrative of a second voyage in search of a North-West Passage (1835).

3° L u d w i g, Duitsch archaeoloog. * 22 Juli 1806 te Altekoppel bij Bornhöved (Holstein), † 6 Aug. 1859 te Halle. Hoewel hij vooral epigrafist was, heeft hij zich tijdens zijn vrij lang verblijf in Griekenland (1832-'43) zeer werkzaam betoond voor het behoud der gebouwen van den Acropolis, alwaar de eerste opgravingen door hem ondernomen werden. *E. De Waele.*

4° R o n a l d, * 13 Mei 1857 te Almora (Ned.-Indië), † 16 Sept. 1932 te Londen. Ontdekte de wijze van overbrenging der → malaria, waardoor de bestrijding daarvan mogelijk werd. Nobelprijs in 1902.

Ross-chevreaux, chroomgelooid paardenleer, afgewerkt als chevreaux (chroomgelooid geitenleder), dus niet gekrispeld. → Leder (sub Fabricage).

Rossé, J o s e p h, Elzassisch autonomist. * 28 Aug. 1892 te Altmünsterol. Journalist; 1928 veroordeeld tot een jaar gevangenis; 1932 afgevaardigde in de Fr. Kamer.

Rosseau, J a c o b, boertig 18e-eeuwsch poëet, auteur van parodieën op Aran en Titus (1716) en Medea (1722). Verder travestieën als Het Verjaarfeest van Venus (1717) en De helsche Kermis (1718). Ten slotte schrijver van een „kaamerspel": De zingende Kramer of vermakelyke Krispyn (1717), waarin gebruik gemaakt is van een kleine honderd volksdeuntjes en straatliedjes.

L i t. : Te Winkel, Ontwikkelingsgang (2 V, 26); Ebbinge Wubben, Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II, 1235).

Rosseels, E m m a n u e l, tooneelschrijver. * 11 Juli 1818 te Antwerpen, † 1904 aldaar. Werd 1876 administrateur van het Plantijn-Museum zijner geboortestad. Zijn „Julia" opende de reeks Vlaamsche tooneelspelen te Antwerpen. Hij was lid, later voorzitter van de „Olijftak"; stond midden in den taalstrijd en later in de politiek, wat funest werkte op zijn tooneel. Nog later ging hij over tot het Protestantisme en kregen zijn stukken een sterk moraliseerenden inslag. Het best is hij in de blijspel-kluchten, waarvan er nu nog goed speelbaar zijn. Romantiek met een dosis gezonden werkelijkheidszin. Scenische waarde; taal stram, maar vrij zuiver. *A. De Maeyer.*

W e r k e n : De verfranschte Meisjes (1841); Theodoor van Rijswijck (1859); De Duivenmelker (1859).

Rosse grutto (Limosa lapponica), vogel, steltlooper, ter grootte van een kievit. Voorjaarskleed: kop, hals, borst en buik roestkleurig bruinrood, de rug bruingrijs met witte vlekken; groote slagpennen bruinzwart. In den winter is de r. g. van boven bruingrijs. Snavel iets omhoog gebogen. De r. g. is een trekvogel, die in Lapland broedt. Vertoeft in onze streken 's zomers zoowel als 's winters. *Bernink.*

Rosselli, C o s i m o, schilder. * 1439 te Florence, † 1507 aldaar. Geschoold onder Nero di Bicci, Gozzoli en Baldovinetti, kreeg hij al vroeg opdrachten voor wandschilderingen, o.a. te Fiesole, Pisa en Florence. In 1480 naar Rome, waar hij gelijk met Ghirlandajo, Botticelli en Perugino fresco's in de Sixtijnsche kapel schilderde. Na zijn terugkeer in Florence hoorde hij hier tot de toonaangevende kunstenaars. Er is veel van zijn werk bewaard (ook portretten). Zijn bekendste leerling was Piero di Cosimo.

L i t. : R. v. Marle, Developm. ital. schools of paint. (XI 1929). *Schretlen.*

Rossellino, A n t o n i o, beeldhouwer. * 1427 te Settignano, † 1479 te Florence, waar hij meest werkzaam was. Opgeleid bij zijn broeder Bernardo, die architect en beeldhouwer was, maar vooral beïnvloed door Des. da Settignano. Zijn kunst is zeer liefelijk en stijlvol, vooral zijn portretbustes en jongelingsbeelden (S. Sebastiaan te Empoli!) bezitten groote charmes. In ornament zoowel als compositie geeft hij blijk van een rijke fantasie.

L i t. : H. Gottschalk, A. R. (1930). *Schretlen.*

Rossetti, 1° C h r i s t i n a, Engelsche dichteres; zuster van 2°. * 5 Dec. 1830 te Londen, † 29 Dec. 1894 aldaar. Zij leidde een teruggetrokken, godsdienstig leven, wat in bijna al haar verzen weerklank vindt. Nooit preekt of moraliseert zij in haar gedichten. Zij aanvaardt de droefheid en het leed van het leven zon-

der te trachten zichzelf of anderen er boven te verheffen. Zij schreef veel voor kinderen, en in haar meer serieuze werken is zij de dichteres van het Anglo-Katholicisme.

Voorn. werken: Goblin Market and other Poems (1862); A. Pageant and other Poems (1881); New Poems (1896). Bovendien een treffende commentaar op de Apocalypse, The Face of the Deep. — Lit.: E. Birkhead, Chr. R. and her Poetry (1931). *Beek.*

2° Gabriel Charles, genaamd: Dante Gabriel, dichter en schilder; broer van 1°. * 12 Mei 1828 te Londen, † 9 April 1882 te Birchington-on-Sea. Zoon van naar Engeland uitgeweken Ital. ouders. Zijn vader was goed kenner van Dante, voor wien R. eveneens groote vereering had. Opgevoed in King's College-school, wijdde R. zich op de Royal Acad. aan de schilderkunst. Eenigen tijd is hij leerling van Ford Madox Brown; in 1848 sluit R. zich aan bij de Pre-Raphaelite Brotherhood. In 1857 schildert hij met Morris en Burne Jones La Mort d'Arthur (fresco's in de Oxford Union debating-hall). 1860 huwt R. miss E. Siddal, die de hoofdfiguur is op de meeste zijner schilderijen. De inhoud speelt in R.'s schilderkunst een groote rol en zijn werken bezitten een sterk litterair element, dat verwant is aan de Romantiek. De vorm is altijd smaakvol, maar vaak wat week en slap van lijn. Beroemd is R.'s Annuntiatie (1850; zie afb. 6 op de pl. t/o kol. 497 in dl. XII) en het groote stuk Dante's Droom (1870-'71, Liverpool, Nat. Gall.); de Tate Gallery te Londen bezit vele van R.'s beste werken. Op het laatst van zijn leven schildert R. bij voorkeur vrouwelijke figuren, stralend in een geheimzinnige, eenigszins decadente schoonheid. Als literator leverde R. fraaie vertalingen van Oud-Ital. poëzie (Early Italian Poets, 1861) en schreef hij verzen en sonnetten, waarin hij aan middeleeuwsche onderwerpen de voorkeur gaf (The Blessed Damsel, The Portrait, Ballads and Sonnets, 1881).

Lit.: R. L. Mégzoz, D. G. R. (Londen 1928); Ev. Waugh, R. (Londen 1928). *Korevaar-Hesseling.*

Rossi, 1° Giovanni B. de, Ital. archaeoloog. * 23 Febr. 1822 te Rome, † 21 Sept. 1898 te Castel Gandolfo. Leerling van pater Marchi, begon hij, na een zorgvuldige voorstudie van de Handelingen der Martelaren, het systematisch onderzoek van het Romeinsch catacombengebied. Behalve de necropool van den H. Callistus ontdekte hij vele heiligen-graven (o.a. van H.H. Cecilia, Nereus en Achilles) en vsch. kerkhoven. Het resultaat van zijn arbeid publiceerde hij vnl. in Bulletino d'Archeologia cristiana (over dertig jaren), in zijn (onvoltooide) Roma Sotterranea (drie deelen) en Inscriptiones christianae urbis Romae. *E. De Waele.*

2° Luigi, componist en zanger. * 1598 te Torremaggiore, † 19 Febr. 1653 te Rome. Schreef te Parijs de opera Le mariage d'Orphée et d'Euridice.

Werken: opera, oratorium, kerkelijke comp. en cantates (waarin aria's in da-capovorm). — Lit.: H. Prunières, Notes sur la vie de L. R. (1910, in: Sammelb. der Internat. Musik Ges. XII, 1).

3° Pellegrino Luigi Edoardo, graaf, rechtsgeleerde en staatsman. * 13 Juli 1787 te Carrara, † 15 Nov. 1848 te Rome. Eerst prof. te Bologna, dan in politieken dienst van Murat, vervolgens van Zwitserland, werd hij in 1834 prof. in het staatsrecht aan de Sorbonne te Parijs en als Franschman genaturaliseerd. In 1845 trad hij op als gezant van Frankrijk bij paus Pius IX, doch de republikeinsche regeering zette hem wederom af. Daarop belastte de paus hem in 1848 met de vorming van de regeering der pauselijke staten. Twee maanden later werd hij op den trap van het paleis van de „Cancellaria" vermoord.

Werken: R. schreef talrijke werken, waarin hij de theorieën van Adam Smith en Malthus verdedigde, o.a. Traité de droit constitutionnel (2 dln. 1839); Cours d'écon. polit. (2 dln. 1839-'41); Mélanges d'économie polit., d'hist. et de philos. (2 dln. 1857); Lettres polit. (uitgeg. d. G. Dolt, 1933). — Lit.: Giovagnoli, P. R. e la rivol. romana (3 dln. 1898-1911). *Bousse.*

Rossignol, gem. in de Belg. prov. Luxemburg (XVIII 736 C/D 4); ong. 1 000 inw. (Kath.); opp. 2 112 ha, zand- en rotsgrond, kalkovens. Kasteel (1609). In 1914 had te R. een slag plaats tusschen Duitschers en Franschen.

Rossinant of Rozinant (< Sp. rocin = klepper, antes = vroeger), naam die Don Quijote aan zijn strijdros gaf, te kennen gevend, dat het vroeger een gewoon rijpaard was. Beteekent thans: knol.

Rossini, Gioacchino Antonio, operacomponist. * 29 Februari 1792 te Pesaro, † 13 November 1868 te Ruelle. In 1813 wereldberoemd door Tancred. Schreef in 1816 de Barbier van Sevilla, die als de beste opera-buffa wordt beschouwd. Sedert 1823 te Parijs. Na 1829 componeerde hij nog slechts het beroemde Stabat Mater en eenige kerkelijke werken. *Piscaer.*

Rossini.

Werken: vele opera's, o.a. L'Italiana in Algeri, Otello, Aschenbrödel, Diebische Elster; cantates; vocale en instrumentale werken. — Lit.: L. Dauriac, R. (1905); G. Radiciotti, R. (1928); A. Bonaventura, R. (1934).

Rosslare, overtochtshaven van het Z.O. van den Ierschen Vrijstaat naar Fishguard in South Wales (XII 464 C/D 5).

Rosso di San Secondo, Pier Maria, Ital. tooneelschrijver en journalist. * 30 Nov. 1887 te Caltanizzetta. Reisde in Duitschland en Holland. Zijn stukken zijn sensueel, met Pirandello-motieven. In 1934 ontving hij den Mussoliniprijs voor letterkunde.

Werken. Tooneel: Marionette che passione (zijn beste werk); Per fare l'alba; La bella addormentata (1931). Romans: La fuga (1914); Luce del nostro cuore (1932). *Ellen Russe.*

Rossolimo, G., prof. in de pathologische paedologie aan de universiteit te Moskou. Bekend door zijn schematische voorstellingswijze van de geschiktheden van een persoon (= psychologische profielen). * 1860 te Odessa, † Sept. 1928. Dr. in de medicijnen, Moskou 1887.

Lit.: Klinik f. Psych. u. nerv. Krankh. (1911).

Rossum, gem. en dorp in de prov. Gelderland, in het O. van de Bommelerwaard aan den linker Waaloever (XI 512 B4). Opp. 744 ha; ca. 1 300 inw. (61 % Ned. Herv., 33 % Kath. en 5 % Geref.). Landbouw. Steenfabrieken. Bij R. het kanaal van St. Andries (ver-

binding Maas en Waal). De heerlijkheid R. behoorde aan den Geld. veldheer Maarten van Rossum. Talrijke vondsten uit den Rom. tijd (museum te Leiden). *Heijs.*

Rossum, 1° Maarten, → Maarten van Rossum.

2° Willem Marinus van, kardinaal, Redemptorist. * 3 Sept. 1854 te Zwolle, † 30 Aug. 1932 te Maastricht (graf en museum te Wittem, standbeeld te Den Bosch). Priester gewijd 17 Oct. 1879. Na te Wittem prof. en rector te zijn geweest, werd hij, in 1895 naar Rome geroepen, consultor van het H. Officie (1896), lid van de codificatie-commissie (1904), kardinaal 27 Nov. 1911, groot-poenitencier (1915), prefect der Propaganda 12 Maart 1918, en was pauselijk delegaat bij de Internat. Eucharistische Congressen van Weenen (1912) en Amsterdam (1924). Zijn, ook als dogmatisch schrijver, groote verdiensten worden overtroffen door zijn (na de ontwrichting van den Wereldoorlog) in alles voorzienenden reuzenarbeid voor de missies, waardoor hij „in de geschiedenis der missiebeweging een eerste plaats zal blijven innemen" (Osserv. Rom. 1 Sept. 1932). Hij stichtte het agentschap Fides (400 correspondenten in de missielanden); centraliseerde de missieliefdewerken; vermeerderde de zelfstandige missiegebieden (1918: 295; 1931: 446); stelde nieuwe apost. delegaties in (1918: 3, 1931: 9); bevorderde de opleiding van inheemsche priesters (1918: 3 581; 1931: 4 798) en bisschoppen (1913: 4 en alleen in Voor-Indië; 1931: 23). *Mosmans.*

Kardinaal van Rossum.

Lit.: in: Kath. Missiën (1932, 269); Zschr. Miss. Wiss. (1932, 352); Illustr. Vatic. (1932, 893); Volksmissionaris (1932, 290-305); Het Missiewerk (XIV, 140-164); Drehmanns, Kard. v. R. (1935); De Meulemeester, in: Bibliogr. Génér. des Ecriv. Rédempt. (II, 444-447).

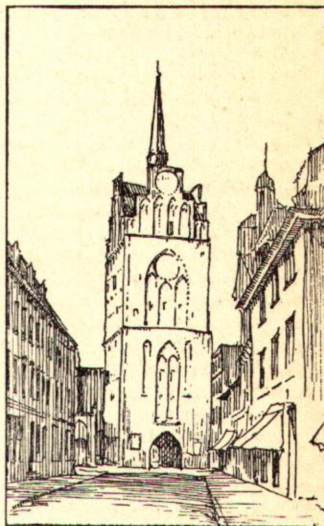
Ross-zee, diep in het vasteland rond den Zuidpool dringend gedeelte van de Zuidelijke IJszee, tusschen Zuid-Victorialand (in het W.) en King Edward VII land (in het Z.O.). In het Z. wordt de zee begrensd door den IJsmuur of IJsbarrière (Ross-barrière). Deze barrière is 750 km lang en steekt 30 à 40 m boven de wateroppervlakte uit; haar Noordrand beweegt met het getij op en neer, verder rust zij op het vastelandsplat; dikte 300 à 400 m; zij werd in 1841 ontdekt door James → Ross en evenals de R. naar hem genoemd. Van den rand brokkelen veelvuldig ijsbergen af. Sedert 1902 schuift de rand geregeld elk jaar ca. 400 m om de Noord, vóórdien trok hij geregeld jaarlijks wat terug. De R. wordt dikwijls door walvischvaarders bezocht en zij is het uitgangspunt geweest van vele ontdekkingsreizen in het Zuidpoolgebied. De Rosszee en omgeving vormen een territorium van Nieuw-Zeeland. *Wissmann.*

Rostand, Edmond, Fransch dichter en dramaticus. * 1 April 1868 te Marseille, † 2 Dec. 1918 te Parijs. Dank aan Cyrano de Bergerac (1897) en l'Aiglon (1900), die als een nieuwe Cid werden toegejuicht, kende het tooneel in verzen begin dezer eeuw een ongemeenen opgang. R.'s rhetorisch lyrisme is verouderd; van zijn rijmgoochelarij is weinig overgebleven. Zijn waarde ligt in den gezonden luchtstroom, dien hij na de vele naturalistische platheden over het tooneel deed varen.

Verdere werken: o.a. La Samaritaine (1897); Chantecler (1910); La dernière nuit de Don Juan (1921). — Lit.: A. Lautier en F. Keller, E. R. (1924); J. Rictus, Un bluff littéraire, le cas E. R. (1903); J. Haraszti, E. R.; étude complète sur le poète et sur son oeuvre (1913). *Willemyns.*

Rostellum, spierkussen aan den top van vsch. lintwormen, dat een hakenkrans draagt, waarmee het dier zich vasthecht.

Rostock, stad in Mecklenburg (IX 576 E1) gelegen aan de beneden Warnow. Ca. 93 600 inw. (93 % Prot.). R. heeft via Warnemünde een spoorwegveer naar Gjedser op Falster. Voorname haven. Scheepswerven, scheepvaartreederijen. Invoer van grondstoffen voor het achterland, uitvoer vnl. landbouwproducten. Het oude stadsgedeelte maakt veelal nog een middeleeuwschen indruk: goed bewaard gebleven resten van stadsmuur en poorten (o.a. Kröpeliner Tor, 14e e.), vele laat-Got. bouwwerken. Marienkirche (Gotisch, 14e e.), Nikolaikirche (14e e.) met houtgesneden hoofdaltaar en wandschilderingen (uit de 15e e.), Petrikirche (15e e.) met 127 m hoogen toren (16e e.), Jakobikirche (15e e.), voormalig Cisterciënser klooster met mooi houtsnijwerk. Verder een Got. stadhuis met leelijk voorstuk (1727). De universiteit heeft een bibliotheek met ca. 500 000 deelen. Verder nog vele andere inrichtingen van onderwijs.

Rostock. Kröpeliner Tor.

Rostow aan den Don, Russ. stad aan de rivier den Don bij de zee van Azow; ca. 600 000 inw. Zeer belangrijke haven- en industriestad en handelscentrum van Z. Rusland. Univ. (4 faculteiten), musea, radiostation. Tabaks- en lederindustrie, papier- en metaalwaren. Scheepswerven. *v. Son.*

Rostowzew, Michael, geschiedkundige en archaeoloog. * 10 Nov. 1870 te Kiew. 1901-'18 prof. aan de univ. te St. Petersburg, daarna aan vsch. univ. in Amerika. Bijzonder van beteekenis voor de soc. en econ. geschiedenis.

Werken: o.a. Stud. zur Gesch. des röm. Kolonats (1910); The social and econ. hist. of the Roman Empire (1926); The excavations at Dura Europos (met P. Baur, 3 dln. 1929-'32); Caravan Cities (1932). *W. Vermeulen.*

Rostra (Lat., = scheepssnebben), het spreekgestoelte, de tribune op het forum (in 338 v. Chr. versierd

met de scheepssnebben van de op de Antiaten buitgemaakte vloot), en de plaats daaromheen. In later tijd vond ook een gedeelte van den buit uit de Punische oorlogen daar een plaats. *Weijermans.*

Rostrum, 1° sneb van oorlogsschepen uit den Rom. tijd, gewoonlijk met ijzer beslagen. Doel was het rammen van vijandelijke schepen. → Rostra.

2° Naam voor vsch. dierlijke lichaamsdeelen: **a)** zuigsnuit der steekvliegen. **b)** Snavel der vogels. **c)** Spits uitsteeksel vóór aan het kopborststuk der tienpootige kreeften. **d)** Snavelvormig, kraakbeenig uitsteeksel aan den schedel van haaien en steuren.

Rosweyde, Heribertus, Jezuïet, hagiograaf. * 21 Jan. 1569 te Utrecht, † 4 Oct. 1629 te Antwerpen. Omstreeks 1607 stelde hij een plan op voor een wetensch. bewerking van de Levens der Heiligen en begon de uitvoering met Joannes Bollandus, die het werk na den dood van R. voortzette en uitbreidde. Vgl. → Bollandisten.

Voorn. werken: Generale legende der Heylighen (Antwerpen 1619); Generale Kerkelijke Historie (ald. 1623). — Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (VII, XI); N. Ned. Biogr. Wbk. (II). *v. Hoeck.*

Roswinkel, dorp in de Drentsche gem. → Emmen (IX 352 C2).

Roswita (Roswitha, Hrotsvith) **van Gandersheim,** eerste Duitsche dichteres. * Ca. 932, † kort na 1001. R. trad jong in het klooster Gandersheim; in de praefatio op haar drama's verklaart zij haar naam als clamor validus Gandershemensis, de sterke stem van G. Haar werken zijn geschreven in het Latijn, maar de karakters en opvattingen zijn Germaansch: 1° acht in disticha en Leonijnsche hexameters gedichte heiligenlegenden. 2° Zes moraliseerende en godsd. spelen in proza: Gallicanus, Dulcitius, Callimachus, Abraham, Paphnutius en Sapientia. Ze waren bedoeld als een Christelijke vervanging van Terentius. Dit doel is niet bereikt, doch in zich zijn deze werken (de titel Comoediae stamt van Celtes, den eersten uitgever) de vrucht van een groot dichterlijk talent. In heel de vroege M.E. staan deze pogingen tot een Christelijk drama alleen. De dialoog is levendig, de opeenvolging der tooneelen goed. R. schrikt ook voor gewaagde scènes niet terug, maar de reinheid zegeviert ten slotte altijd. 3° Carmen de Gestis Ottonis I imperatoris, een hist. epos in Leonijnsche hexameters; daarvan zijn ruim 900 verzen over. 4° De primordiis coenobii Gandershemensis, over het begin van het klooster Gandersheim. 5° Twee kleine gedichten, eerst later bekend geworden.

De Humanist Conrad Celtes vond haar werk in een hs. van St. Emmeram te Regensburg (nu in München) en gaf haar werken 1501 uit. In den lateren tijd werden fragm. van andere hss. gevonden in Keulen en Klagenfurt.

Uitg.: in Migne, Patr. Lat. (dl. 137); volledige Duitsche uitgave door Helene Homeyer (1936). *Zr. Agnes.*

Rosyth, Britsche oorlogshaven aan de Firth of Forth in het Schotsche graafschap Fifeshire; van groote beteekenis tijdens den Wereldoorlog.

Röszler (Rosetti), Franz Anton, componist. * 1750 te Leitmeritz, † 30 Juni 1792 te Ludwigslust. Op vsch. plaatsen kapelmeester, 1789 te Ludwigslust.

Werken: kerkelijke, vocale en instrumentale composities. — Lit.: in: Denkmäler Tonkunst Bayern (XII, 1, en XXV).

Rot (milit.), deel van een in gelederen opgestelde afdeeling voetvolk. Twee man vormen een r. Met vieren naast elkaar vormen zij een dubbel r. Vier aan vier in den vorm van een pyramide geplaatste geweren zijn geweren, welke „aan rotten" zijn gezet.

Röt, → Trias.

Rota (rotta, rotte), middeleeuwsch snaarinstrument. → Chrotta.

Rota (Lat., = rad, d.w.z. tafelronde), Heilige Romeinsche, een, in tegenstelling met andere (bijv. in Spanje), kerkelijke rechtbank te Rome voor zaken, die strikt rechterlijk beslist moeten worden. Bestaat uit een deken en minstens tien raadsleden (auditeurs). Drie leden maken een turno uit en vormen zoo een collegiale rechtbank. De zaken kunnen echter ook door het heele College behandeld worden. In eerste instantie behandelt de r. zaken, die volgens can. 1557 § 2 C.I.C. aan den paus gereserveerd zijn, of andere, die de paus haar opdraagt, maar niet de causae maiores (→ Causa maior). Tweede en derde instantie zijn dan andere turni van de r. zelf. Hof van cassatie is de → Signatuur. Gewoonlijk is echter de r. beroepshof in tweede instantie van de bisschoppelijke rechtbank of in hoogste instantie van de hoogere gewone instanties (metropoliet). De r. is ontstaan uit de vroegere auditores, die reeds vóór 1326 een college vormden. Vroeger had de r. groote macht, ook als Hooge Raad in den Kerkelijken Staat, later is hare rechtsmacht vervallen, omdat de rechtszaken door de H. Congr. van het Concilie behandeld werden. Door Pius X werd zij in 1907 als dienstdoende rechtbank hersteld. C.I.C. can. 259, can. 1598-1601. *Drehmanns.*

Rotalidae, → Foraminiferen.

Rotan, de benaming voor een groote groep van klimmende palmsoorten, vnl. behoorende tot de geslachten Calamus, Daemonorops, Korthalsia en Plectocomia. De meest waardevolle soort is Calamus Caesius. Deze wordt in Ned.-Indië wel gecultiveerd in tegenstelling met andere soorten, die vrijwel uitsluitend in het wild voorkomen. R. dient voor de fabricatie van meubels en wandelstokken en het vlechten van matten.

Lit.: Heyne, De nuttige planten van Ned.-Indië (I 1927). *Dijkstra.*

Rotary, een humanitaire en sociale beweging, georganiseerd in plaatselijke R. clubs en sinds 1912 in een internationale R. League. De eerste R. club werd in 1905 te Chicago opgericht door den advocaat P. Harris; ondernemers, zakenmenschen en leden der vrije beroepen mogen er lid van worden, maar van ieder beroep slechts één per club. Het doel is: bevordering van de onderlinge hulpvaardigheid en eerlijkheid onder de leden en van vrede en betere verstandhouding onder de menschen; godsdienst en politiek blijven buiten bespreking. In 1933 waren er ong. 3 600 clubs met 150 000 leden. In 1929 werd door de Congregatie van het Consistorie over het lidmaatschap van geestelijken het Non expedit uitgesproken; in 1930 werd door de Ned. bisschoppen het lidmaatschap aan de Katholieken verboden. De reden hiervan is, dat „het doel (van deze vereeniging) zeker prijzenswaardig is, maar zij het wil bereiken door de beoefening van ethische beginselen, die losgemaakt zijn van iederen godsdienst" (Analecta Aartsbisd. Utrecht, 1930). *Pauwels.*

Rotatie, 1° (meetk.) draaiing of wenteling van een figuur om een punt in een plat vlak, of om een rechte in de ruimte.

2° (Sterrenk.) De aarde wentelt om haar as in een tijd van 23 h 56 min. 4 sec; de as maakt een hoek van 66°33′ met het vlak van de aardbaan; ten gevolge van de aantrekking van zon en maan op de

niet geheel bolvormige aarde verandert de stand van die as in de ruimte; → Praecessie; → Nutatie. Ook neemt die as geen geheel onveranderlijken stand in in het aardlichaam; → Breedtevariatie. De aswentelingstijd neemt door de wrijving der getijstroomen zeer langzaam toe en ondergaat ook onregelmatige veranderingen; → Dag. Over de rotatie van de andere → planeten, de → maan en de → zon, zie de desbetreffende artikelen.

Over de rotatie der vaste sterren is nog weinig bekend. Door de rotatie hebben sommige deelen van de ster een snelheid naar ons toe, andere een snelheid van ons af; de spectraallijnen van die deelen hebben dus door het Dopplereffect (→ Doppler) een verschuiving resp. naar het violet en naar het rood. Daar we steeds het licht van alle deelen van het sterschijfje gemengd waarnemen, uit zich het rotatie-effect in een verbreeding der spectraallijnen. Wazige spectraallijnen wijzen dus op een snelle rotatie. Daar echter de breedte der lijnen van allerlei factoren afhankelijk is, is een bepaling van de rotatiesnelheid uit de intensiteitsverdeeling in de spectraallijnen niet eenvoudig. Bij eclipssterren neemt men in sommige phasen van de verduistering alleen het spectrum waar van een der randen van de hoofdster; het rotatie-effect beïnvloedt dan de radieele snelheidskromme. Bij enge dubbelsterren zooals Algol en β Lyrae is de rotatietijd gelijk te stellen aan omloopstijd (getijdenwerking). *Reesinck.*

Rotatiemotor, vliegtuigmotor, bij welken de krukas in vasten stand aan het vliegtuig is bevestigd en het carter, waaraan de luchtschroef, met de cylinders ronddraait. Thans in onbruik, was dit type motor tot omstreeks 1919 gewild, vnl. om het voor dien tijd geringe gewicht per P.K., ondanks de groote nadeelen zooals bijv. aanzienlijk brandstofverbruik, vooral smeerolie, en gyroscopische werking. → Vliegtuig.

Rotatiepers, → Drukpersmachine; Diepdruk; Offset.

Rotatoria, → Raderdiertjes.

Roté, 1° (soms genoemd Rotti) een eilandje ten Z.W. van Timor (XVIII 432 F8). Bestuursplaats is Baä. De oude 18 radjaschappen zijn in 1928 onder één radja vereenigd en in 1931 zijn die oude radjaschappen omgevormd tot inlandsche gemeenten. Op R. zijn vele en goede paardenpaden. Producten: was, copra, schildpad en groote productie van suikerstroop, het hoofdvoedsel gedurende voedselschaarschte (Max Havelaar over de niet-etende bevolking van het eiland R. bij Timor!). Er zijn een 12-tal meertjes, en aan de Noordkust is een druipsteengrot, verder komen voor „slikbronnen” of zgn. „moddervulkanen”. Vgl. → Rotineesch. In 1930 telde het eiland 57 000 zielen, waarvan 33 000 gekerstend door de zending. *v. d. Windt.*

2° Straat Roté is een 10 km breede zeestraat tusschen de eilanden Roté en Timor; de straat is zeer diep; in het Z.O. liggen de ondiepe Beatriceriffen.

Roteerende sector, toestel, in de photometrie gebruikt om de straling van een lichtbron op een meetbare wijze te verzwakken. Zij bestaat uit een schijf met verstelbare, sectorvormige openingen, die snel om een as draait.

Rotem, gem. in de Belg. prov. Limburg, ten Z. van Maaseik (XVI 480 C3); opp. 1 450 ha; ca. 2 000 inw. (Kath.). Landbouw.

Roten. Vlasstengels, onder water bewaard, ondergaan na eenige dagen een duidelijke gisting. Hierdoor worden verscheiden bestanddeelen, hoofdzakelijk pectinestoffen, opgelost, tengevolge waarvan de bastvezels, welke van groote technische waarde zijn, van de overige schorsdeelen en van het houtdeel van den stengel losgemaakt worden. Zulk rotingsproces wordt in stilstaand (blauwroterij) of in zacht stroomend water (witroterij) verwezenlijkt. Anaërobe pectine-aantastende bacteriën zijn hier het werkdadigst. In industrieele roterijen wordt dit biologisch proces door temperatuurregeling en waterverversching methodisch geactiveerd. Soms wordt nog het oude dauwroten op land of weide toegepast. Hier zijn hoofdzakelijk schimmels werkzaam. Hennep en vele andere vezels worden ook door roting verkregen.

Lit.: M. W. Beijerincx, Verzamelde Geschr. (IV Delft 1921); F. Michothe, Le Lin (1929); E. Kayser, Microbiologie appliquée à la Transformation des Produits Agricoles (1921). *Frateur.*

Rotenon, → Flit.

Rotgans (Branta bernicla), ook ringelgans genoemd, vogel van de familie der ganzen. In prachtkleed zijn kop, hals, bovenborst en staart zwart. Aan den hals aan weerszijden een lichte vlek. Bovenzijde en stuit donker bruingrijs. Snavel en pooten zwart. Zeer menigvuldig in den winter, vooral op de Wadden; hun geroep klinkt als „rot-rot”. Wordt veel geschoten. Broedt in het hooge Noorden. Zie afb. in kol. 341 in dl. XI. *Bernink.*

Rotgans, Lucas, Ned. schrijver. * Oct. 1654 te Amsterdam, † 3 Nov. 1710 te Maarssen. Hij nam deel aan den oorlog in 1672 en ging in 1674 aan de Vecht wonen. Daar schreef hij zijn gedichten op ietwat hoogdravenden toon en tooneelstukken naar Fransch model.

Werken: Boerenkermis; Oud-Hollandsche Kermisparnas (nog in de 19e eeuw herdrukt); Gedichten (1691); Koning Willem III (1708); Poëzy (1721); Zedelessen uit oude verdichtselen; Stichtsche Lofbazuin; Eneas; Scilla. — Lit.: Kloos, Een daad van eenvoudige rechtvaardigheid (1909); F. Halma, in de uitg. van R.'s Poezij (1715); Gimpel, in Eigen Haard (1910). *Piet Visser.*

Roth, 1° Joseph, Duitsch romanschrijver van anti-nationaalsocialistische strekking. * 2 Sept. 1894 te Schwabendorf; uitgeweken na 1932.

Voorn. werken: Hôtel Savoy (1924); Die Flucht ohne Ende (1927); Hiob (1930); Radetzkymarsch (1932).

2° Rudolf von, Duitsch Sanskritist. * 3 April 1821 te Stuttgart, † 23 Juni 1895 te Tübingen. Hoogleeraar te Tübingen, stichtte nadat hij leerling van Burnouf en Wilson geweest was, de Wedische en Awestische philologie in Duitschland. Zijn interpretatie van den Rigweda steunt uitsluitend op den tekst, zonder rekening te houden met de inheemsche commentaren. Als medewerker van Böthlingk is R. de grondlegger der Wedische lexicographie.

Lit.: Windisch, Gesch. d. Sanskrit-Philologie (Grundr. d. indo-arischen Philologie I, 1, b, 1917-'20). *Scharpé.*

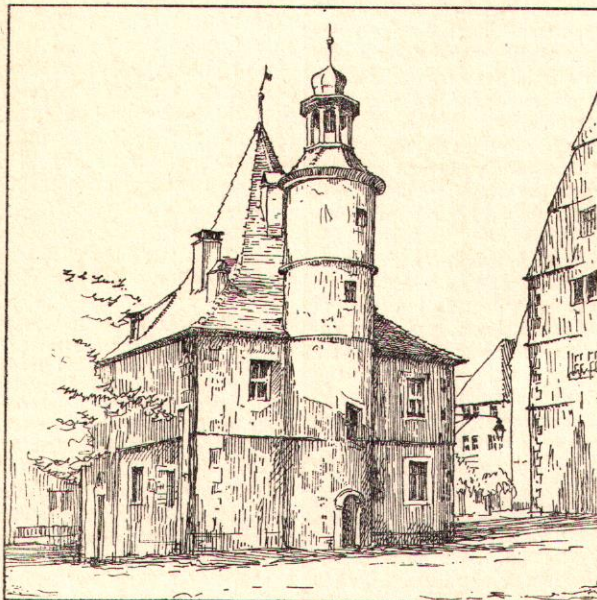
Rothaargebergte, gebergte in het Sauerland, Duitschland (IX 512 C3), tusschen de riviertjes de Lenne, de Eder en de Sieg. Hoogste punt: de Kahler-Asten bij Winterberg. Het R. is vrijwel geheel met uitgestrekte loofbosschen bedekt. Als vacantieoord zeer in trek.

Rothem, gehucht en parochie in de Limb. gem. → Meerssen (XVI 448 B/C 5).

Rothenburg ob der Tauber, Beiersche stad gelegen in Midden-Franken op den hoogen oever van de Tauber, 425 m boven zee. Ca. 9 340 inw. (87 % Prot., 12 % Kath.). R. is een der mooiste voorbeelden van den typischen middeleeuwschen Duitschen stedenbouw. De nog goed bewaarde omwalling (ca. 1400) met haar weergang en vele torens en poorten (vnl. 14e e.;

eenige midden in de stad uit de 12e-13e e., overblijfselen van oudere stadsmuren) geeft een zeer karakteristiek, uitermate schilderachtig stadsbeeld. De meeste kerken zijn opgetrokken in Gotischen bouwtrant, terwijl de profane gebouwen vnl. uit den tijd der laat-Gotiek en Renaissance stammen. De voornaamste kerken zijn de (Prot.) St. Jakobskirche van ca. 1400 (1855 gerestaureerd) met prachtig houtgesneden altaar van Riemenschneider. Verder de Schäfer- of St. Wolfgangskirche (in den stadsmuur ingebouwd; 1480), de Franziskanerkirche (ca. 1300), de Johanniterkirche (ca. 1400), de Spitalkirche (ca. 1300). Zeer bijzonder is het raadhuis, dat bestaat uit een Oud-Gotisch gedeelte (13e e., met toren) en een deel in Renaissance-stijl (1575). R. bezit ook eenige mooie fonteinen of „Brunnen” (zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 769 in dl. X).

Reeds in 942 wordt R. als stad genoemd, 1274-1803 was het een vrije rijksstad. Sedert 1544 is de stad overwegend Prot. Gedurende den Dertigjarigen Oorlog is R. verscheidene malen belegerd en ingenomen. *v. Wijk.*

Rothenburg o/T. Hegereiterhaus.

Rothenfels, stadje in Beieren, aan den Main, op 151 m hoogte gelegen. Ca. 500 inw., Kath. Er is een burcht (→ Quickborn).

Rother, → König Rother.

Rotherham, fabrieksstad aan de Rother in het Engelsche graafschap Yorkshire (XII 464 F5); ca. 70 000 inw. IJzer- en chemische industrie.

Rothermere, lord Harold Sidney Harmsworth, Eng. dagbladmagnaat; jongere broer van lord → Northcliffe. * 26 April 1868 te Londen. R. nam van zijn broeder de Daily Mail over en stichtte een groot aantal provinciale bladen, waardoor hij grooten, echter geenszins te overschatten invloed op de openbare meening kreeg, zonder dat het hem evenwel gelukte dien invloed ook op de regeering uit te oefenen. Een tijd lang heeft hij met zijn concurrent, den imperialistischen lord Beaverbrook, en ook met den leider der Eng. fascisten, sir Oswald Mosley, samengewerkt. R. heeft vaak, vooral t.o.v. de buitenlandsche politiek, sensationeele posities ingenomen. Hij verdedigde het Hongaarsche revisionisme, bepleitte herziening van het verdrag van Versailles en teruggave der koloniën aan Duitschland; hij sympathiseerde sterk met het nationaal-socialisme.

Gedurende den Wereldoorlog was R. een tijdlang minister van Luchtscheepvaart. In 1914 werd hij baron, in 1919 viscount. In September 1932 legde hij de leiding van de Daily Mail ten gunste van zijn zoon Esmond neer. *Oostendorp.*

Rotheux-Rimière, gem. ten Z.W. van Luik (XVI 704 C/D 2); opp. 1 044 ha, ca. 900 inw.; landbouw, veeteelt, beboschte omgeving; kerk uit de 18e eeuw; vormde eertijds afzonderlijke heerlijkheden.

Rothmann (Rotmann), Bernt, Wederdooper. * Ca. 1495 te Stadtlohn bij Munster, † 25 Juni 1535 waarsch. bij de verovering van Munster. Van kapelaan te St. Mauritz bij Munster werd hij volgeling van Melanchton, daarna van Zwingli, totdat zijn dweepzieke ideeën hem bij de Wederdoopers brachten, onder wie hij als hofprediker van zijn „koning” Jan van Leiden in Munster optrad. Hij liet vsch. theologische geschriften na. *Wachters.*

Rothschild, bankiershuis, gesticht door Meyer Amschel R., die als handelaar in oudheden in de Judengasse te Frankfort aan den Main woonde. * 1743, † 19 Sept. 1812 aldaar. In den tijd der Revolutie-oorlogen begon hij groote geldzaken te ondernemen. Hij had vijf zonen, van welke er vier groote zaken begonnen te Londen, Parijs, Weenen en Napels, terwijl de oudste te Frankfort bleef. In den Napoleontischen tijd had het huis veelvuldige betrekking met vorst Karel van Dalberg, leider van den Rijnbond, en verkreeg van hem het burgerrecht voor de Joden te Frankfort. Nathan Rothschild financierde te Londen Wellington's strijd tegen Napoleon; vroegtijdige kennis van den afloop bij Waterloo wist hij tot groote voordeelige speculaties aan de Londensche beurs te benutten. Ter belooning van hun veelvuldige bemoeiing met de financieele afwikkeling van den langen oorlogstijd werden alle leden van het geslacht door Metternich's tusschenkomst verheven in den adelstand (1816), maar tegelijk raakten de onder zware schulden zuchtende staten onder hun toezicht. Financieel en maatschappelijk werden zij steeds machtiger, gingen hun zaken ook verbinden met de nieuwe spoorweg- en stoomscheepvaartbelangen; bij de door hen geplaatste staatsleeningen stelden zij ook politieke voorwaarden, zoodat zij mede gingen beslissen over oorlog en vrede. Tegen het einde der regeering van Napoleon III, die hen aanvankelijk koel had bejegend, waren zij te Parijs weer zeer machtig. Bij den praeliminairen vrede van Versailles (1871) nam Alfons R. († 1905), de zoon van James, die zich het eerst te Parijs had gevestigd, de garantie der groote oorlogsschatting voor den Franschen Staat op zich en kreeg aldus groot aandeel in de bekende snelle afbetaling dezer som van vijf milliard francs. De tijd van hun persoonlijk ingrijpen in de politiek was echter tegelijk voorbij; de groote naamlooze vennootschappen traden ook in het bankbedrijf in de plaats der particuliere bankiers.

Alleen in Engeland handhaafde zich Lionel R. (†1879), de oudste zoon van Nathan, die de eerste van het geslacht te Londen was geweest, als vriend van Disraëli, in zijn politieken invloed, o.a. in den befaamden aankoop der Suezkanaal-aandeelen op 26 Nov. 1875. Te Frankfort stierf het huis uit in 1901 met den dood van Wilhelm Karl; het bestaat daar voort in het huis Goldschmidt-Rothschild. In den Wereldoorlog stonden hun huizen aan den kant der landen, waarin zij waren gevestigd en werden mede betrokken in de financieele lotgevallen van die landen.

L i t. : Berghaeffer, Meyer Amschell R. (1923); Ehrenberg, Die Fugger, R., Krupp (1925); Corti, Das Haus R. (2 dln. 1927-'28); Ravage, Glanz und Niedergang des Hauses R. (1930). *v. Gorkom.*

Rothstein, H u g o, Duitsch turnpaedagoog. * 20 Aug. 1810 te Erfurt, † 23 Maart 1865 aldaar. Artillerie-officier. Trachtte de gymnastiek in Duitschland geheel volgens Zweedsche opvattingen en methoden (→ Ling) te doen beoefenen. De heftige strijd, dien R. ontketende (o.a. door Die Gymnastik nach dem System des schwedischen Gymnasiarchen P. H. Ling, 5 dln.), ontwikkelde zich eerst in het voordeel van R. (in 1851 werd hij chef der Königl. Zentralturnanstalt), doch toen de medici zich aan den kant zijner tegenstanders schaarden, keerden zijn kansen en trad R. in 1863 af. *Goris.*

Rotifera, → Raderdiertjes.

Rotineesch of Rottineesch, Indonesische taal, gesproken op → Rotè (Roti, Lotè), een eilandje ten Z.W. van Timor, van geen belang als cultuurtaal, noch om het aantal sprekers, doch een der best bekende Indonesische talen geworden door J. C. G. Jonker's magistrale Rottineesche Spraakkunst (1915) en Rottineesch-Hollandsch Woordenboek (1908). *Berg.*

Rotliegendes, → Perm.

Rotor, 1° het draaiend deel van een → e l e c t r i s c h e m a c h i n e, in tegenstelling met het stilstaande deel, dat **stator** genoemd wordt. → Inductiemotor.

2° Rotor van Flettner, → Flettner (Rotor van).

Rotrou, J e a n d e, tooneelschrijver. * 19 of 20 Juni 1609 te Dreux, † Juni 1650 aldaar. Zijn streven was het romantische tooneel van Spanje en Engeland bekend te maken in Frankrijk. Tegen 1650 verschenen zijn drie meesterwerken: Le véritable St. Génest, Don Bertrand de Cabrère en Cosroès.

U i t g. : compl. werken uitg. onder leiding v. Viollet le Duc (1822). — L i t. : Chardon, La vie de R. mieux connue (1884).

Rots, → Gesteenten.

Rotsbeen (os petrosum), dikwandig beenkapsel om het inwendig oor; is vaak, zooals bij den mensch, met andere beenderen tot slaapbeen versmolten.

Rotsbes, → Andromeda (plantengeslacht).

Rotsboorschip, vaartuig gebruikt bij den aanleg van waterwerken in rotsachtig terrein. In de zijde zijn boormachines opgesteld; hiermee worden series gaten geboord, welke men met springstof vult. Na de explosie wordt het puin met emmer- of lepelbagger verwijderd. Onder het boren wordt de snijkant van de boor met een krachtigen waterstraal schoon gehouden.

Rotsbreker. Bij den aanleg of het onderhoud van waterwerken maakt men gebruik van een r., indien weinig water voorhanden is of indien het laten springen van den rotsbodem voor de omgeving gevaar oplevert. Het is een zwaar massief, voorzien van een verwisselbaar puntstuk van zeer hard staal. Dit massief is aan een staaldraad bevestigd en kan met een lier opgeheschen worden. Ter geleiding van den r. dient een koker, waardoor het mogelijk wordt tot op groote diepte te breken. Door het herhaaldelijk laten vallen van den r. splijt de rots, welke dan door een baggerwerktuig kan worden opgeruimd. Een r., die een gewicht heeft van 10 ton, kan rotsen breken tot een waterdiepte van 3 tot 9 m. *E. Bongaerts.*

L i t. : Paulman-Blaum, Die Nassbagger; E. C. Shackland, Dredging of Harbours and Rivers.

Rotsduif (Columba livia), ook k l i p d u i f of w i l d e d u i f, wordt beschouwd als de stamvorm van al onze tamme duivenrassen. De Europ. r. heeft een helderblauwe kleur met witte stuit, vaak met zwarte banden over de vleugels. In andere werelddeelen vindt men vsch. kleurvariaties, soms geheel witte, een enkele maal zwarte, soms rood- en geelgetinte. De r. is ong. 34 cm lang met een vleugelspanning van 65 cm; snavel zwart, matig ontwikkelde en gladde snavelwratten en oogranden; oogkleur lichtrood; korte, bloedroode en onbevederde pooten. Is gemakkelijk te temmen (duiven van San Marco te Venetië). Komt algemeen voor in Azië, Afrika, in de landen om de Middellandsche Zee, ook in Schotland en Noorwegen; broedt in holten van rotswanden. *Verheij.*

Rotselaar, gem. in de Belg. prov. Brabant (VI 96 D2), ten N. van Leuven; ca. 3 050 inw. (Kath.); opp. 1 835 ha; landbouw. Merkwaardigheid: donjon van het kasteel Terheyden.

Rotsgraf, → Graf (kol. 228).

Rotsmispel (Amelanchier), andere naam voor → krentenboompje.

Rotsschilderingen, → Holenkunst.

Rotstempels, → Holentempels; Indië (sub IX: Indische kunst).

Rotstuin, tuin of tuindeel met natuurlijke of kunstmatige rotsen voor de teelt van alpenplantjes (de r. wordt dan alpinum genaamd) en van rotsplantjes. De bekoring van een r. schuilt eenerzijds in den rotsaanleg zelf, welke als exotisch ornament in vlak land zeer gewild is, anderzijds in de ontplooiing van een flora, welke zich voor andere beplanting niet zoo goed leent. De rotsplanten en andere gewassen, die er voor in aanmerking komen, zijn veelal zeer bloemrijk en vullen een seizoen, waarin nog niet veel bloem en kleur wordt geboden. Wat de plaatsing aangaat, is volle zon een vereischte, terwijl nauwkeurig moet worden toegezien, dat aanleg niet stoort in de omgeving. Als rots bezigt men natuursteen of imitatie. Veelal wordt de fout begaan, dat men de steenen met grillige en scherpe kanten omhoog legt in plaats van met de verweerde en afgeronde zijde. Met beton maakt men de beste kunstmatige rotsen. Als beplanting komen veelal in aanmerking de bloemrijke Arabis, Aubrietia, Alyssum, Saxifraga, Phlox amoena, Dianthus deltoides en verder heesters als kleine Rhododendrons, rotsmispels, Pinus montana (dwergden) en kruipende Juniperus. *Rietsema.*

Rotte, rivier in de prov. Z. Holland; ontstaat bij Moerkapelle en loopt langs Ter Bregge naar Rotterdam, waar zij in de Maas mondt. In Schieland rekent men den waterstand veelal naar het Rottepeil. → Rotteboezem.

Rotteboezem is de boezem met een waterpeil van 0,34 tot 0,53 m —N.A.P., waarop het 11 300 ha groote poldergebied nabij Rotterdam bemalen wordt. De R. loost niet direct op het buitenwater, doch moet eerst opgemalen worden naar den zgn. „Hoogen Boezem" met een peil van ca. 0,90 m+N.A.P.; deze kan

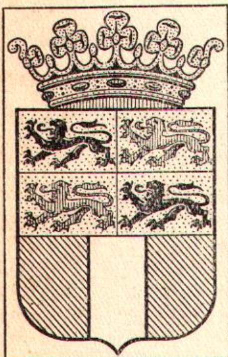
door een spuisluis bij de Oostpoort te Rotterdam vrij loozen op de Nieuwe Maas, terwijl bij hoogen Maasstand een noodgemaal in werking treedt. *P. Bongaerts.*

Rotten boroughs. In Engeland verstond men hieronder, sedert de tweede helft der 18e eeuw, vervallen, soms ook gansch verdwenen steden, die hun vroeger recht van vertegenwoordiging in het parlement behouden hadden. Dit recht werd door den eigenaar van het land uitgeoefend, of door druk op de weinig talrijke kiezers, en dikwijls door omkooperij, verworven. De parlementshervorming (→ Reformbill) van 1832 maakte een einde aan dezen toestand. *Bousse.*

Rottenbuch, voormalig klooster ten Z. van Landsberg (Beieren); aanvankelijk bewoond door Benedictijnen, doch in 1074 door Augustijner kanunniken betrokken, die in de 11e en 12e eeuw ijverden voor de hervorming van de geestelijkheid. Het klooster werd in 1802/3 opgeheven. *Th. Heijman.*

Rottenburg, stad in Wurttemberg, gelegen aan den Neckar. Ca. 7 700 inw. (vnl. Kath.). Industrie. Rond R. wordt veel hop geteeld. R. is sinds 1827 zetel van een bisdom, dat ressorteert onder Freiburg. Bedevaartskerk St. Maria in Weggental (Barok, 1682); in 1933 ca. 80 000 pelgrims. Van den stadsmuur bestaan nog eenige gedeelten alsook een paar poorten. Voornaamste kerk is de St. Martin (15e e.).

Rotterdam, gemeente in de prov. Z.-Holland, is een der grootste havensteden van Europa (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). De stad is ten deele ten N., ten deele ten Z. van de Maas gebouwd. Het N. deel wordt verdeeld in: 1° het eigenlijke R. ten Noorden van de rivierbocht, 2° Kralingen, 3° Delfshaven, 4° Spangen. Het Z. deel omvat: 1° Feijenoord met Noordereiland, 2° Katendrecht, 3° Charlois, 4° Hillesluis. De opp. van R. beslaat 6 281,15 ha, die van het bij R. gevoegd gebied van Hoek van Holland 2 933 ha. Op 1 Febr. 1937 bedroeg het aantal inwoners: 598 621. Het havengebied, d.i. R. plus randgemeenten, had ca. 730 000 inw. of 9 % van de Nederl. bevolking. In 1830 had R. 72 000 inw., in 1869: 116 000.

Wapen van Rotterdam.

Door het toenemend havenverkeer en door annexatie zien we een snelle toename der bevolking. In 1895 waren er 276 000 inw. (annexatie van Charlois en Kralingen), in 1914: 473 000 inw. (annexatie van Hoek van Holland). In 1935 werden deelen van Pernis, Hoogvliet, Poortugaal en Rhoon met te zamen 7 172 inw. geannexeerd. Hierdoor is het geographisch centrum ten Z. van de Maas komen te liggen. Vanaf 1928 is het regel dat het aantal vertrekkenden grooter is dan het aantal vestigenden. In 1926 was de toename tegenover 1925: 10 648, in 1930: 3 778, in 1931: 364 en in 1932: 508 minder dan in 1931. Hier volgen eenige cijfers van de laatste jaren:

Jaar	Geboortecijfer	Sterftecijfer	Vestiging	Vertrek
1923	23,03	8,31	35,83	41,40
1928	20,63	8,54	45,36	41,19
1930	20,17	7,62	46,20	52,27
1931	18,50	8,66	34,68	44,49
1932	17,92	7,74	32,36	43,41
1933	16,60	7,34	32,62	40,03

Naar de godsdienstige gezindte is de bevolking te verdeelen in: 39,4 % Ned.-Herv., 22,8 % Kath., 4,7 % Geref., 1,7 % Israëlieten, 1,2 % Evangelisch-Luthersch, en 22,1 % zonder kerkgenootschap. Door de vele vreemdelingen komen daarnaast vsch. andere godsdiensten voor; merkwaardig is in dit opzicht „Chinatown” in Katendrecht. Wat den gezondheidstoestand betreft: nog in de 1e helft der 17e eeuw werd het water uit singels en havens gedronken. Ingewandziekten kwamen veel voor (zgn. rotterdammertjes). Toen werden de slooten gedempt en de stad gerioleerd (uitgevoerd door Rose). In 1858 werd het zgn. waterproject uitgevoerd (met versch Maaswater worden grachten en singels doorgespoeld). Het sterftecijfer is sterk gedaald; in 1856 bedroeg het nog $31^{0}/_{00}$.

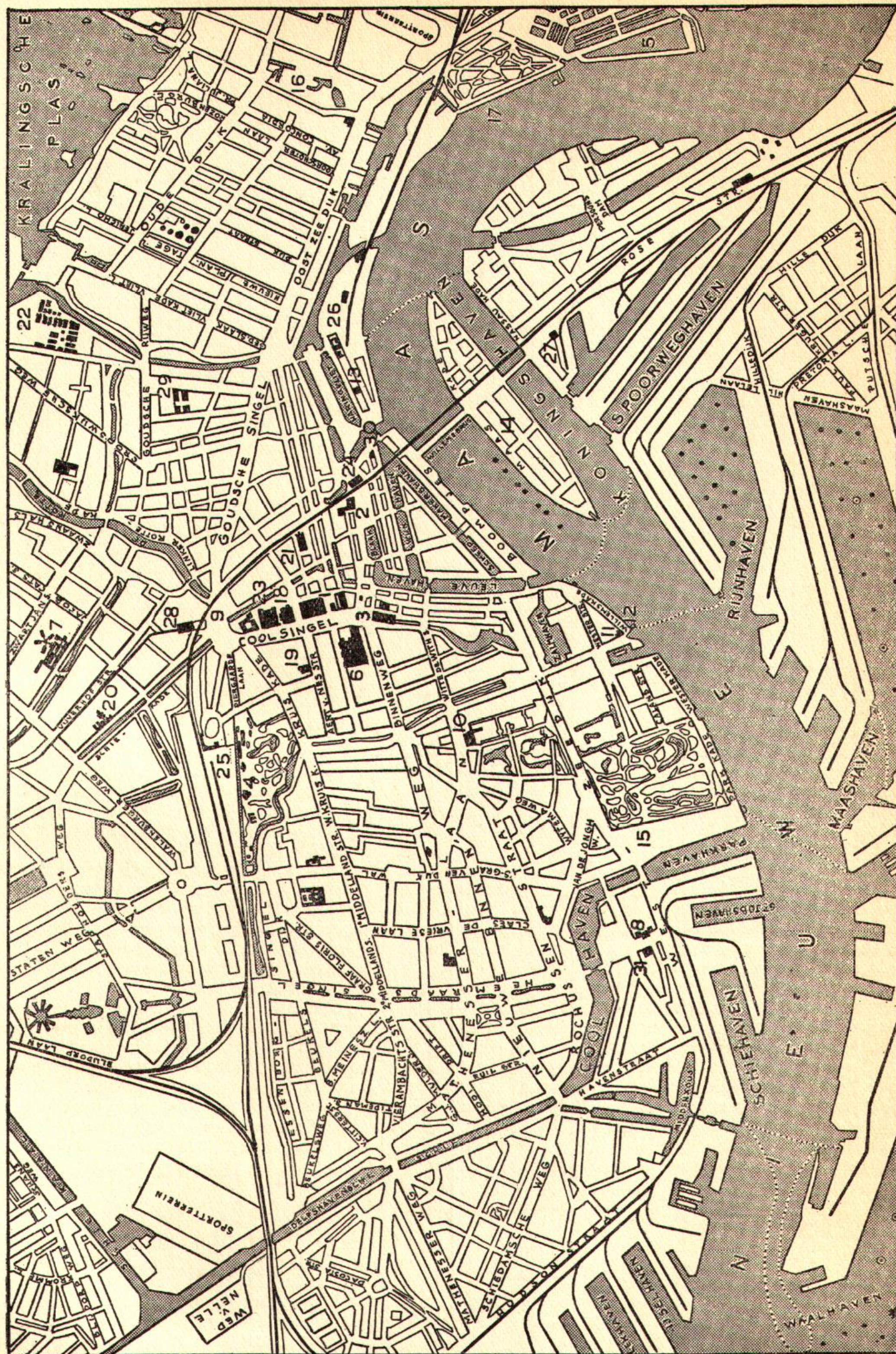
Gemeentebedrijven. In 1873 werd de drinkwaterleiding aangelegd (Maaswater). Deze leverde in 1931: 29 millioen m^3 water (voorziet ook de omliggende gemeenten). In 1912 werd de eerste vuilverbrandingsinrichting opgericht. De gemeentelijke stroomlevering had het eerst plaats op den linker Maasoever in 1892. De veren over de Maas zijn gemeentelijk. Voor 1900 was er alleen het veer naar Katendrecht. Er zijn nu 5 personen-, één wagen- en één personen-en-wagenveer. In 1878 werd de Maasbrug aangelegd. Voor de nieuwe hef-spoorbrug zie afb. 1 op de pl. t/o kol. 353 in dl. VI. Het verkeer over de Maas is een zeer brandend vraagstuk. Men is thans bezig dit op te lossen door het aanleggen van een tunnel onder de Maas door.

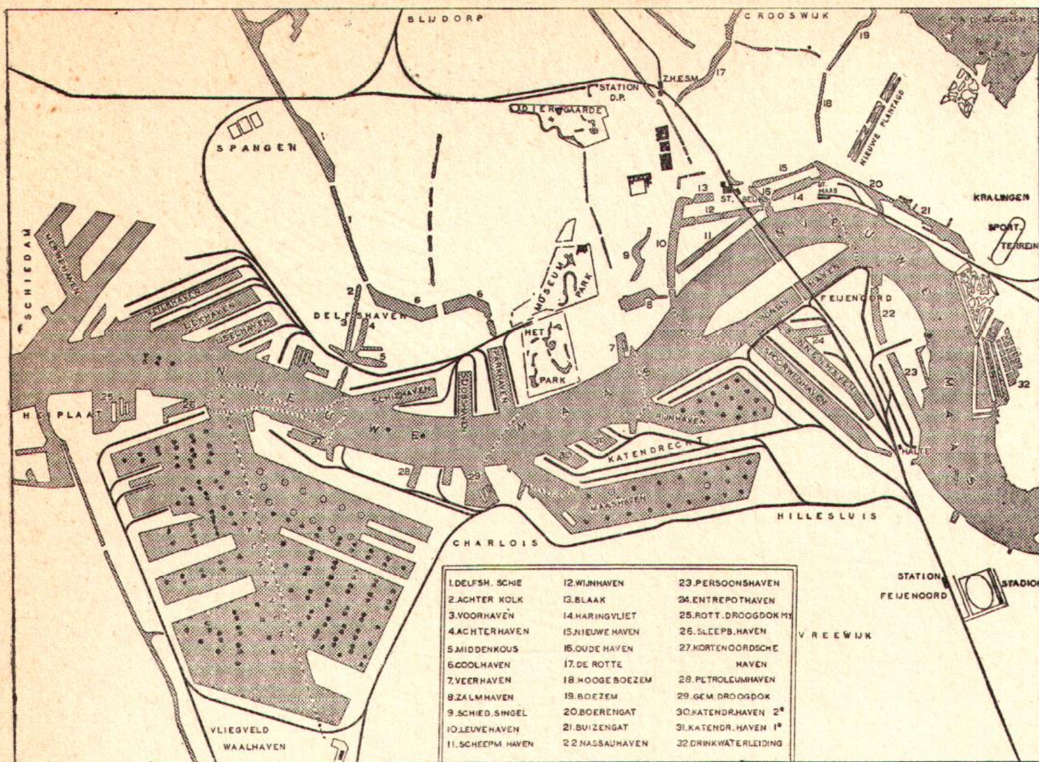
De snelle bevolkingsaanwas van de laatste 50 jaar deed een sterke vraag naar arbeiderswoningen ontstaan. De aanleg van de leelijke wijken in het W., N. en O. waren er het gevolg van. Na den Wereldoorlog heerschte woningnood. In 1920 bedroeg het aantal samenwonende personen en gezinnen 140 000. Met kracht is ingegrepen (onteigening enz.). Van 1916 tot 1918 werden 8 252 woningen gebouwd (zie afb. 3 en 4 op de pl. t/o kol. 705 in dl. II). De krotten in de oude stad worden met groote doorbraken opgeruimd. Door de city-vorming raakt de binnenstad steeds meer ontvolkt. In 1830 woonden in de binnenstad nog 70 000 personen, in 1920: 44 000, in 1930 nog slechts 21 000.

Verklaring der cijfers van de tegenoverliggende kaart van Rotterdam.

1. Beurs (Nieuwe)
2. Beurs (Oude)
3. Bijenkorf
4. Diergaarde
5. Drinkwaterleiding
6. Gem. Ziekenhuis
7. Gevangenis
8. Hand.hoogeschool
9. Hofplein
10. Museum Boymans
11. Museum v. Land- en Volkenkunde
12. Maritiem Museum Prins Hendrik
13. Museum (Nat. Techn. Scheepv.-kundig)
14. Noordereiland
15. Park (Het)
16. Park Honingen
17. Plantage (Oude)
18. Postkantoor
19. Schouwburg (Gr.)
20. St. Franciscus-gasthuis
21. St. Laurenskerk
22. Slachthuis
23. Stadhuis
24. Station Beurs
25. Station D.P.
26. Station Maas
27. Station Rott. Tramw. Mij.
28. Station Z.H. E.S.M.
29. Veemarkt
30. Witte Huis
31. Zeevaartschool

Rotterdam

KRALINGSCHE PLAS
GOUDSCHE SINGEL
COOL SINGEL
OOST ZEE DIJK
MAAS
KONINGSHAVEN
SPOORWEGHAVEN
RIJNHAVEN
MAASHAVEN
NIEUWE MAAS
SCHIEHAVEN
WAALHAVEN
PARKHAVEN
SPORTTERREIN
BOOMPJES
LEUVE HAVEN
COOL HAVEN
HAVENSTRAAT
STATEN WEG
DIJNNENWEG
ROSE STR.
PRETORIA L.
HILLE DIJK
LAAN
WEG NELLE

De havens van Rotterdam.

Van groote beteekenis blijkt het „Gewestelijk plan Zuid-Holland West" voor Rotterdam. Twee streekplannen worden ontworpen: voor IJselmonde en Westland. De dienst der stadsuitbreiding is in 1930 opgericht en met gemeentewerken samengevoegd. R. is een polderstad, drooggehouden door 3 gemalen. Op den linker Maasoever zijn 2 gemalen.

Handel. In de 20e eeuw werd de eigen handel vervangen door commissie en expeditie. De concentratie der bedrijven versnelde de afneming van den eigen handel. De regionale functie is hoofdzaak bij R., het is een doorvoerhaven. Door de grootindustrie in het achterland zijn het hoofdzakelijk grondstoffen, die aangevoerd worden. De massagoederen worden over den Rijn verder gevoerd. De haven heeft tot taak de massagoederen van de zeeschepen in lichters of in enkele gevallen in wagons te laden. Als opslagplaats is R. van geringe beteekenis. De handel is verplaatst naar Mannheim en Duisburg. De stukgoederen worden meer per wagen vervoerd; hiervoor komt de haven met de beste spoorweg- of autoverbinding in aanmerking. De uitvoer uit het industrieele achterland is vooral stukgoed. De invoer is grooter dan de uitvoer; veel schepen hebben dan ook geen retourlading.

R. is de aangewezen haven voor het Duitsche achterland. Antwerpen is in dit opzicht de groote mededinger, doch ligt niet zoo gunstig. Ook Hamburg ligt ongunstiger voor dit industriegebied dan R. Het is niet meer dan natuurlijk, dat alle drie de havens, gesteund door maatregelen hunner respectieve regeeringen, hun positie trachten te handhaven, of zelfs te verbeteren.

Het transitoverkeer is voor R. het voornaamste: in 1934 waren de inkomsten hiervan 25 millioen gld. Hoeveelheden der over de genoemde havens ter zee aan- en afgevoerde goederen in tonnen van 1 000 kg (afgerond): Antwerpen: 18 900 000 ton, Hamburg: 19 000 000 ton, Nieuwe Waterweg: 26 000 000 ton, Rotterdam 22 000 000 ton.

Havenbedrijf. De oude havens zijn gegraven, de jongere gebaggerd. Aan Johan van Oldenbarnevelt is het te danken dat R. onder de groote Ned. steden werd opgenomen. In 1577 werden de Nieuwe haven en de Blaak gegraven. Door de Oost- en West-Ind. Compagnie nam de handel sterk toe. Nieuwe havens werden aangelegd: Leuvenhaven (1598-1604), Wijn- (1603), Bier- (1613), Glas- (1613) en Scheepmakershaven (1613). Langs de Maas werden boomen geplant, de zgn. „Boompjes". De groote opkomst van R. dagteekent evenwel van na 1870 met de groote vlucht, die het West-Duitsche industriegebied nam. De Koningshaven, die 1871-'77 gegraven werd, was voorzien van beweegbare bruggen, ingevolge de Acte van Mannheim, waarin bepaald werd, dat de vaart op de rivier vrij moet zijn. Er is een hefbrug voor spoorwegverkeer (vrije doorvaarthoogte 8,50 m boven laagwater) en een basculebrug voor gewoon verkeer.

In 1863 werd het ontwerp van Caland, tot doorgraving van de Hoek, wet. In 1875 had de doorgraving nog slechts een diepte van 4 m, voor de toenmalige schepen voldoende. In 1873 werd de Ned.-Amer. Stoomvaart Mij. opgericht, in 1875 de Stoomvaartreederij Rotterdamsche Lloyd. In 1873 werd door Pincoffs de Rotterdamsche Handelsvereeniging opge-

richt. Van 1873 tot 1879 was de Spoorweghaven aangelegd. De Handelsvereeniging kreeg de terreinen tusschen Spoorweg- en Koningshaven in erfpacht voor havenaanleg (mogelijk gemaakt doordat in 1869 deelen van Katendrecht en IJselmonde geannexeerd waren). Zoo kon 1874-'78 de Binnen- en Entrepothaven gegraven worden. Na het bankroet der vereeniging in 1879 nam de gemeente het erfpachtcontract over. Dit eindigde in 1882, waarna alles overgenomen werd door de gemeente en tevens een nieuw havenplan ontworpen (Rijnhaven). In 1881 werd de Nieuwe Waterweg op een diepte van 5,50 m gebracht. De aanvoer van granen en ertsen nam toe. Hier zijn geen kaden voor noodig, maar alleen waterruimte om de schepen zoo snel mogelijk aan beide zijden te lossen. De Maas beneden de bruggen werd nu ook nog haven (naast verkeersweg).

In 1885 werd de Wilhelmina-haven aangelegd. Van 1887-1894 werd de Rijnhaven uitgevoerd (voor rijnaken). Van 1887-'88 werd de eerste Katendrechtsche haven gegraven. Het petroleum-etablissement kwam in 1877 in Charlois. In 1890 werd de Parkhaven aangelegd. In Feyenoord kwam voor industriedoeleinden de Nassauhaven (1890-'92) en de Persoonshaven (1901) tot stand. Van 1898-1905 volgt de aanleg van de Maashaven.

Van 1906-'09 werd de St. Jobshaven en van 1899-1909 de Schiehaven gegraven. Voor den toenemenden aanvoer van massagoederen werd de Waalhaven geprojecteerd (310 ha, het dubbele van alle bestaande havenbassins). In 1906 werd begonnen, 1917-'19 is het werk gestaakt. In de Waalhaven werden weer kaden gebouwd, als gevolg van de veranderde lostechniek (met laadbruggen, die ver over de schepen heenvielen).

In 1912 werden twee stukgoederenhavens aangelegd: de Lek- en de IJselhaven (resp. tot 16 en 15 m diep), en twee industriehavens: de Keile- en de Koushaven (1911-'12). In 1917 werd door een wet een gedeelte van Pernis, Rhoon, Poortugaal en Hoogvliet onteigend voor den aanleg van een hout-, fabrieks-, handels- en petroleumhaven. Van 1932-'37 werd de zeer modern geoutilleerde Merwedehaven aangelegd.

Van 1870 tot 1933 besteedde R. 129 millioen gld. voor havenaanleg en 37 millioen gld. voor onderhoud.

Behalve de oude in de stad gelegen havens, beschikken alle andere over spoorwegaansluiting. Toen de linker Maasoever in 1877 in exploitatie werd genomen, werd het goederenstation Feyenoord aangelegd. Op den rechter Maasoever zijn de havens aangesloten op het rangeeremplacement van de Hudsonstraat.

De lengte der ligplaatsen voor zeeschepen bedroeg in 1933: 51 km, waarvan 32 km aan kaden, en 125 ligplaatsen aan 152 boeien en meerstoelen.

R. heeft 10 drijvende dokken in de gemeente en 5 in Schiedam. Ongerekend de veembedrijven is de loodsoppervlakte 369 000 m². De veembedrijven hebben een opp. van 147 000 m². De grootste der drie graansilo's heeft een capaciteit van 64 000 ton. Zee en havens staan in open gemeenschap; de toegangsweg heeft een lengte van 33 km.

R. is een gemeentelijke haven, behalve de Nieuwe Maas en gedeeltelijk de Koningshaven, terwijl enkele stukken nog aan industrieele ondernemingen en spoorwegen behooren. R. is geen vrijhaven; de toegang tot de zee is rijkseigendom. De haven wordt beheerd in den vorm van een afzonderlijk bedrijf. De directeur houdt voeling met den burgemeester, die tevens voorzitter is van een commissie, welke bestaat uit 6 raadsleden en 4 particulieren. Er is sprake van om de havenbelangen onder te brengen in een zgn. havenschap, een maatschappij tot exploitatie van het geheele havengebied beneden Dordrecht tot de zee; dit havenschap zou dan wettelijk het monopolie tot exploitatie en onderhoud van het gebied krijgen. Van de te R. gevestigde scheepvaartondernemingen zijn de voornaamste: 1° de Ned.-Amer. Stoomvaart Mij. (Holl.-Amerikalijn), van 1873; 2° Rotterdamsche Lloyd, van 1875; 3° Batavierlijn, van 1870. Verder nog Cornelders Scheepvaartmij., Van Nieveldt Goudriaan, Wambersie, Kuyper van Dam en Smeer, enz. Te Vlaardingen en Maassluis is nog de N.V. C. Smit en Co.'s sleepdienst gevestigd.

Voor het v l i e g v e l d → Waalhaven, zie aldaar (zie ook afb. 7 op de pl. t/o kol. 592 in dl. XV).

De industrie in R. is een typische havenindustrie; verder een consumptie-industrie. Voor industrieën biedt R. groote commercieele voordeelen, naast nadeelen als hooge loonen, grondbelasting en bouwkosten, en weinig beschikbare industrieterreinen.

Bezienswaardigheden, voornaamste gebouwen en instellingen. Hier dienen genoemd te worden: de Groote of St. Laurenskerk (anno 1436), een Gotische kerk, evenals het oude kerkje aan de voorhaven te Delfshaven, in welks nabijheid in 1620 „de Pelgrimvaders" den tocht naar Amerika begonnen. Van de musea: Museum Boymans (thans in een nieuw gebouw), het Museum voor land- en volkenkunde, het Maritiem museum Prins Hendrik en het Nationaal Technisch Scheepvaartkundig Museum.

In een nis van den voorgevel van het nieuwe stadhuis staat het beeld van Johan van Oldenbarnevelt, ook is er een monument voor Caland, den stichter van den Waterweg, en een standbeeld voor van Hogendorp, verder is er een monument voor den chemicus van 't Hoff en een voor den directeur der gemeentewerken G. J. de Jongh (1845-1926), den schepper van vele nieuwe havens. Op onderwijsgebied dienen genoemd te worden: de Ned. Handelshoogeschool en een middelbaar technische school. Met de zeevaart in verband staat de zeevaartschool. Verder nog het Bataafsch genootschap voor proefondervindelijke wijsbegeerte. Op 31 Dec. 1931 kwamen op de lijst van weldadige instellingen voor: 199 instellingen, die op allerlei gebied van sociale verzorging werkzaam zijn. Van gemeentewege worden geregeld en bestuurd: de gemeentelijke dienst voor maatschappelijk hulpbetoon, met het onder het beheer van het bestuur van dien dienst staande gemeentelijk tehuis voor ouden van dagen, de ziekenhuizen aan den Coolsingel en aan den Bergweg en de psychiatrische inrichting Maasoord te Poortugaal. *Hakewessel.*

L i t.: Statistische Mededeelingen der gem. R. (driemaandelijksch); Jaarcijfers bij het gemeenteverslag; Jaarverslag van de Kamer v. Koophandel; Schuiling, Nederland (1936); L. J. C. v. Ravensteyn, R. in de 19e eeuw; A. de Vries, De Rijnvaart en haar beteekenis voor R.; L. v. Vuuren, Die Niederlande (1933).

Geschiedenis. R. ontstond in de 13e e. door vorming van woonkernen in de Rottedelta; een der oudste ontstond vóór 1280 op een plaat in de Merwe, het Roode Zand, waarop het slot Bulgerstein verrees en aan welker bewoners (de „goede burgers uter Uterwijk") Jan I zekere privilegiën schonk, die hij 1299 uitbreidde over de kiem van het eigenlijke R., het dijkgehucht op de plaats, waar Schieland's zeedijk (Hoogstr.) den hoofdtak der Rotte (Binnenrotte) afdamde. Willem III

schiep 1328 een ambacht R. met de Rotte (Binnenrotte) als Westgrens; Willem IV voegde er 1340 het gebied tusschen Rotte en Roode Zand bij en vergunde het graven van een eigen Schiemond (Rotterd. Schie—Delftsche Vaart—Spui); Aelbrecht vergrootte het ambacht met Bulgerstein en gaf 1358 recht tot omwalling. Tot begin 19e eeuw bleef R. vnl. beperkt tot het ca. 1360 omwalde gebied, onder geleidelijke toevoeging van op de Merwe gewonnen stukken. In de M.E. was de haringvangst c.a. hoofdbron van bestaan; daarnaast waren bierbrouwerij en lakenbereiding, ook vrachtvaart ter zee, van beteekenis. De afval van Spanje (1572) opende ruim verschiet: vooral door immigratie van Zuidned. reeders en kooplieden (o.a. Joh. van der → Veeken) en het doorzicht van zijn pensionaris → Oldenbarnevelt (1576-'86) werd R. eind 16e e. centrum van groote koopvaardij; begin 17e eeuw schiep het een nieuw havencentrum tevens scheepswerventerrein in Leuve-, Wijn- en Scheepmakershaven. Het kreeg een Kamer der Oost-Indische (1602) en der West-Indische Compagnie (1621); de vestiging der Merchant Adventurers (1635) leidde tot Eng. immigratie en druk verkeer op Engeland. In de 18e e. verrezen fabrieken: suikerraffinaderijen, koffiebranderijen, tabakskerverijen, jeneverstokerijen; door den bouw van patriciërshuizen langs de havens werd het Rotterdam-Zuid van toen (de „waterstad" bezuiden Hoogstr.), een der schoonste stadslichamen, in de 19e e. helaas goeddeels vernietigd of verminkt. De ontwikkeling in de 19e e. is vertraagd door den toestand van den weg naar zee. De Maasmond (Brielle) was sedert ca. 1750 voor grootere schepen onbruikbaar; deze gingen door Goereesche gat, Haringvliet, Holl. Diep, Dordtsche Kil, Oude Maas en Botlek. Onvoldoende verbeterde de toestand door het Voornsche Kanaal (1829), radicaal door den Nieuwen Waterweg (1863 begonnen naar ontwerp van → Caland, later herzien door W. F. Leemans). Vsch. factoren (o.a. de industrialisatie van het Rijnland, de exploitatie van Afrika, de opbloei van de Ver. Staten) werkten samen tot R.'s snellen uitgroei na 1870, waartoe vooral Pincoffs (* 1827 te Rotterdam, † 1911 te New York) den stoot gaf. Profiteerend van den vooruitzienden blik der 17e- en 18e-eeuwsche regenten, die R. het bezit van Feyenoord hadden bezorgd, schiep de stad zich een nieuw R.-Zuid aan den linker Maasoever, waar een haven- en handelscentrum van wereldnaam groeide, sedert 1874 door een bruggenstelsel met de oude stad verbonden. Links en rechts van de Nieuwe Maas is R. snel uitgegroeid, wat annexatiën noodig maakte (1869 deelen van IJselmonde, Katendrecht en Charlois; 1886 Delfshaven; 1894 Kralingen, Katendrecht en Charlois; 1903 deel van Overschie; 1904 deel van Hillegersberg; 1909 deel van Schiedam; 1914 Hoek-van-Holland; 1932 deel van Schiedam; 1934 Pernis, Hoogvliet en deelen van Rhoon en Poortugaal). Bevolkingsgetallen 1500: ca. 7 000; 1560: ca. 11 000; 1625: ca. 26 000; 1725: ca. 52 000; 1800: ca. 57 000; 1830: ca. 72 000; 1850: ca. 85 000; 1875: ca. 130 000; 1900: ca. 330 000; Maart 1937: ca. 600 000.

K a t h o l. K e r k. De parochie dateert van 1298-1306, aan den bouw der huidige St.-Laurenskerk (sedert 1572 Herv.) werd 1390 begonnen. Middeleeuwsch R. had vsch. kapellen, een begijnhof, 4 vrouwen-, 2 mannenkloosters, 2 gasthuizen, een H.-Geest-, een Leproos- en een vrouwenhuis; alles ging 1572 voor het Katholicisme verloren. Behoudens bezoeken van missionarissen bleef R. tot 1609 zonder zielzorg; daarna ontstonden staties: 1609 Jezuïeten (Leeuwenstr., 1709 door Franciscanen overgenomen, huidige kerk van 1779, schoonste Ned. schuilkerk, 1936 gerestaureerd), 1615 seculieren (Oppert, thans Oud-Kath.), 1628 Dominicanen (Steiger, huidige kerk 1836), 1647 tweede seculiere statie („Paradijs", thans Oud-Kath.), 1799 secul. (Houttuin, huidige kerk van 1835), 1849 Jezuïeten (Wijnhaven, thans Westzeedijk). Sedert 1853 beleefde R. gestadigen uitbouw van de Kath. organisatie; het telt thans 22 parochie- en 5 rectorale hulpkerken, tal van kloosters, charitatieve instellingen, Kath. scholen (gymn., lyc., H.B.S., L.O., voorber. o.) en een vereenigingsleven van allerlei aard. De bevolking was 1930 voor ca. 23 % Katholiek.

L i t. : Unger en Bezemer, Bronnen voor de gesch. v. R. (4 dln. 1892-1907); R. in den loop der eeuwen [I. Alg. stadsgesch. door C. te Lintum ; II. Kerkel. leven, o.a. Hensen, R. K. Rotterdam ; fragmenten van dln. III-V, o.a. van IJsselsteyn, De haven v. R. (compl.)]; van Ravesteyn, R. tot het einde v. d. 18e e. (1933) ; id., R. in de 19e e. (1924) ; Bijlsma, R.'s welvaren 1550-1650 (1918) ; Lambermond, Gedenkb. Steigersche statie (1928) ; Gedenkb. O. L. V. Onb. Ontv. (Wijnhaven; 1924); voor de geannexeerde gemeenten : de Blécourt, Ambacht en gemeente (Kralingen ; 1912) ; Cleophas van Wijk-bij-Duurstede O. M. Cap., Gesch. v. Charlois (1934) ; Donkersloot en Brunsting, Gesch. v. Pernis (1934) ; → Delfshaven. Rijk materiaal in : Rotterdamsch Jaarboekje (1888-heden). *Rogier.*

Rotterdamsche Lloyd, naamlooze vennootschap, gevestigd te Rotterdam, opgericht door de firma Wm. Ruys en Zonen in 1883. De R. L. onderhoudt passagiers- en vrachtdiensten tusschen Rotterdam en Ned.-Indië, via Marseille. Het kapitaal bedraagt circa 30 millioen gulden en de totale vloot circa 242 000 B.R.T. De nieuwste passagiersschepen zijn de motorschepen Baloeran (16 981 B.R.T.) en Dempo (16 979 B.R.T.). Er zijn 2 schepen van 10 000 in aanbouw. *de Poorter.*

Rotterdamsche Schie, vaart in de prov. Z. Holland, van Overschie naar Rotterdam, gegraven als gevolg van een vergunning in 1340 door graaf Willem IV verleend.

Rottevalle, dorp van ca. 1 100 inw., liggend in de Friesche gem. → Achtkarspelen, Smallingerland en Tietjerksteradeel (XI 208 D2).

Röttger, K a r l, Duitsch dichter; uitgegaan van de Charon-groep, ontwikkelde hij zijn poëzie tot een oorspronkelijke, adogmatische godsdienstig-getinte lyriek. * 23 Dec. 1877 te Lübbeke.

V o o r n. w e r k e n : Tage der Fülle (1910, 1934) ; Christus-legenden (1914) ; Das Herz in der Kelter (roman 1927) ; Der Heilige und sein Jünger (1934) ; Das Buch der Gestirne (1933). — L i t. : bibliogr. in : Die neue Literatur (Dec. 1933). *Baur.*

Rotting, ontbinding van doode planten en dieren, waarbij de eiwitstoffen onder invloed van micro-organismen (bacteriën, schimmels) ontleed worden in eenvoudiger stoffen. Hierbij ontstaan eerst aminozuren, waarvan het ammoniak afgesplitst wordt, terwijl de overblijvende zuren door afwisselende oxydaties en reducties verder gesplitst worden. Op deze wijze ontstaan ten slotte zeer eenvoudige stoffen, zooals waterstof, methaan, koolzuur, stikstof, ammoniak, zwavelwaterstof en phosphorwaterstof. Bij de afbraak der aromatische aminozuren ontstaan eenige merkwaardige tusschenproducten, o.a. indol, skatol, cadaverine, neurine. Sommige daarvan zijn aansprakelijk voor den onaangenamen reuk der rottende organismen, terwijl andere zeer giftig zijn. *Melsen.*

Rottingsslik, → Slik.

Rottmann, C a r l, schilder. * 11 Jan. 1797 te Handschuchsheim bij Heidelberg, † 7 Juli 1850 te München. Leerling van zijn vader en van Joh. Xeller, invloed van de Romantische landschappen van Fohr en der Klassicistische landschappen van Poussin. R. maakte reizen naar Italië en Griekenland en schilderde zelf landschappen, die, wat het licht betreft, picturaler zijn dan streng Klassicistische landschappen, maar die toch nog meer op geïdealiseerde tooneeldecoratie lijken dan op direct naar de natuur en atmosferisch weergegeven landschappen. Zij behooren aldus nog tot de sfeer der Romantisch-Klassicistische kunst. De Duitsche musea bezitten voorbeelden van R.'s landschappen, die vnl. op de Ital. en Grieksche natuur geïnspireerd zijn. Bekend zijn de in opdracht van Ludwig van Beieren geschilderde fresco's naar Ital. steden in de Arcaden van de Hofgarten te München. Zooals gewoonlijk doen ook bij R. de voorstudies en aquarellen door hun frischheid en eenvoud moderner aan dan de gecomponeerde landschappen.

L i t.: Fr. Krausz, C. R. (1930). *Korevaar-Hesseling.*

Rottum, 1° dorp van ca. 600 inw. in de F r i e s c h e gem. → Heerenveen (XI 208 C3).

2° Dorpje in de G r o n. gem. → Kantens (XII 448 C2).

Rottumeroog, → Warfum.

Rouaan (R o u e n), hoofdstad van het Fr. dept. Seine-Inférieure (XI 96 D2), 16 m boven zee, ca. 123 000 inw. De naam „ville musée" wijst op de vele bouwwerken; het belangrijkst is de kathedraal Notre-Dame (12e-15e eeuw) in Normandisch-Got. stijl; verder de abdijkerk van St. Ouen (14e e.), in Got.-rayonnant-stijl (voor plattegrond zie afb. 4 in kolom 171/172 in dl. XII), de laat-Gotische kerk St. Maclou (15e e.), het laat-Gotische paleis van Justitie (15e e.; zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 177 in dl. XII), typische middeleeuwsche burgerlijke bouwwerken (zie afb. 5 op de pl. t/o kol. 624 in dl. XIII). Aartsbisschopszetel. Zeer vele onderwijsinrichtingen van allerlei soort; meteorologisch instituut. Militair vliegveld. Bekende industriestad: textiel, machines, scheepsbouw. Sinds den Wereldoorlog nam de bloei sterk toe; opslagplaats voor hout en petroleum; invoer van steenkool. R. was de hoofdstad van het oude hertogdom → Normandië, welks hertog tevens koning van Engeland was. Pas in 1449 kwam R. voorgoed in het bezit van Frankrijk. In 1431 werd hier Jeanne d'Arc verbrand. *Heere.*

L i t.: Levainville, R. (1912); A. Maurris, R. ([20]1929).

Rouaaneend, een met de wilde eend in kleur overeenkomend eendenras, maar tweemaal zoo zwaar; van Fransche origine, waarsch. ontstaan uit de gewone boereneend; levert malsch en smakelijk vleesch (weegt gemest 7 à 8 kg) en legt vrij goed; de kuikens zijn teer, mogen daarom niet te vroeg in het water. De volwassen eend kan ook buiten water.

Roubaix, Fr. naam voor → Roobeek.

Rouché, S t e l l i n g v a n, een a l g e b r a ï s c h e stelling, welke uitsluitsel geeft omtrent het aantal oplossingen van een stelsel van p lineaire vergelijkingen in n onbekenden. Al naargelang der omstandigheden heeft zulk een stelsel nul, één of oneindig veel oplossingen. → Cramer (1°, sub Regel van C.).

L i t.: Schuh, Lessen over de hoogere algebra (I [2]1921).

Roucourt, gem. in het W. van de prov. Henegouwen, $19^1/_2$ km ten Z.O. van Doornik; opp. 353 ha, ca. 1 150 inw. (vnl. Kath.); kanaal, landbouw, chemische en staalnijverheid. Bezienswaardige verbouwde kerk, bedevaartsplaats. Kasteel de Blois d'Arondeau. R. heeft een bewogen geschiedenis; Rom. vondsten. *V. Asbroeck.*

Roucourt, J a n, theoloog. * 1636, † Sept. 1676 te Brussel. Plebaan te Brussel en kerkelijk censor der boeken. Jansenistisch getint.

Rouffaer, G e r r e t P i e t e r, Ned. beoefenaar van de geschiedenis der groote ontdekkingsreizen, en van de koloniale geschiedenis, archaeologie, ethnologie en aanverwante vakken. * 7 Juli 1860 te Kampen, † 8 Jan. 1928 in Oud-Rozenburg. R. was een geleerde van groot formaat, gedurende het eerste kwartaal van deze eeuw verbonden aan de Koloniale Bibliotheek te Den Haag, die door hem groot gemaakt is. Een biographie en een lijst van zijn talrijke geschriften in Bijdr. tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië (LXXXIV, blz. 163 vlg.). *Berg.*

Rougé, vicomte E m a n u e l d e, Fr. Egyptoloog. * 11 April 1811 te Parijs, † 27 Dec. 1872 te Bois-Dauphin. Sinds 1860 prof. aan het Collège de France.

W e r k e n: o.a. Le poème de Pentaour (1861); Rituel funéraire des anc. égypt. (1861-'63); Chrestomathie égypt. (1867-'76).

Rouget de Lisle, C l a u d e J o s e p h, Fr. genie-officier, vooral bekend als dichter en componist van de „Marseillaise". * 10 Mei 1760 te Louis-le-Saulnier, † 26 Juni 1836 te Choisy-le-Roi. Tijdens de Terreur werd R. gevangen gezet; kwam daarna in het leger terug, maar bleef steeds in ondergeschikten post.

Roulade (Fr.), coloratuurgedeelte (→ Color) in solo-gezangen.

Rouleau, 1° meest gebruikte m a c h i n e voor het → drukken van vezelstoffen.

2° R o l g o r d ij n van geweven stof en uit smalle, door koorden verbonden houten staven bestaand, dat door middel van een koord op lichte katrollen opgehaald en neergelaten kan worden. Hierbij is óf slechts één katrol aangebracht, terwijl het daaraan bevestigde koord tusschen twee blikken schijven wordt opgewonden, óf boven en onder bevindt zich een katrol, welke samen door een strak gespannen koord zonder eind in beweging worden gebracht. Een andere r. werkt met een tandwiel; zoodra men het koord loslaat, wordt dit door een pal vastgezet. *J. Rutten.*

Roulerius (ook: V a n R o e s s e l a r e), priester-dichter. * Te Rijsel, † 1597 aldaar. Van zijn rijk dichterswerk blijft nog over zijn tragedie: Stuarta Tragedia (Dowaai 1593, heruitgegeven door Woerner te Berlijn, 1906).

L i t.: Biogr. Nat. Belge; De Seyn, Dict. biogr. des Sciences, des Lettres et des Arts (1935, s.v. De Rouler).

Roulette, 1° (m e e t k.) → Rolkromme.

2° W i e l t j e, met punten bezet, in een handvat gezet, dat bij het etsen van metalen, hetzij voor versiering, hetzij voor etskunst (prenten), gebruikt wordt om stippels te maken.

3° H a z a r d s p e l, genoemd naar de gelijknamige draaischijf, waarop genummerde roode en zwarte vakjes. De zgn. bankhouder laat een ivoren balletje over de in beweging gebrachte draaischijf rollen. Het nummer van het vakje, waarin het balletje ten slotte terechtkomt, wint.

Roumanille, J o s e p h, met Mistral en Aubanel een der merkwaardigste dichters van de → Felibrige. * 8 Aug. 1818 te Saint-Rémy (dept. Bouches-du-Rhône), † 24 Mei 1891 te Avignon. Hij leidde de beroemde „Librairie Roumanille", die er grootelijks toe bijdroeg de Provençaalsche werken te verspreiden.

Zijn werken werden vereenigd in twee deelen: Lis oubreto en vers (Les petites oeuvres en vers, 1859 en 1903) en Lis oubreto en proso.

Lit.: zie → Felibrige. *Willemyns.*

Round-Table-Conference. Hiermede worden aangegeven de besprekingen te Londen (aan een ronde tafel; vandaar de naam), gehouden in 1930, 1931 en 1932 tusschen de vertegenwoordigers van het Britsche Rijk en de Rijksgrooten van Britsch-Indië. De ronde tafel drukte een zekere gelijkheid van allen uit. Over de besprekingen en het resultaat, zie → Engelsch-Indië (sub III, kol. 225.) *L. Janssens.*

Rousseau, 1° Henri (bijgenaamd Le Douanier), Fransch schilder. * 1844 te Laval, † 1 Sept. 1910 te Parijs. R. schilderde als dilettant, terwijl hij van beroep douane-beambte was. Met zijn vereenvoudiging van vorm en koloriet, heeft hij in portretten, landschappen, enz. invloed van beteekenis uitgeoefend op de ontwikkeling der Fr. schilderkunst.

Lit.: W. Uhde, H. R. (1914); Basler, H. R. (1927).

2° Jean-Baptiste, 18e-eeuwsch Fransch dichter. * 1671 te Parijs, † 1741 te Brussel. Tot aan de opkomst van het Romantisme zag men in hem een meester van de lyrische poëzie. Thans evenwel doen zijn verzen, niettegenstaande hun stijl-rhythmische volmaaktheid, koud en zielloos aan.

Voorn. werken: Odes; Allegories; Cantates; Epîtres; Epigrammes; Comédies. *Willemyns.*

3° Jean-Jacques, Fransch-Zwitsersch wijsgeer en paedagoog der Verlichting. * 1712 te Genève, † 1778 te Ermenonville. Van Protestantsche afkomst, werd R. na een zeer avontuurlijke jeugd, onder invloed van Mad. de Warens in 1728 Katholiek; kwam ten slotte terecht in den kring der → Encyclopedisten te Parijs. De bekroning van zijn antwoord op een prijsvraag van de Academie van Dijon verzekerde zijn succes als schrijver. Zijn verdere werken schreef hij als gast van verschillende edellieden. Om zijn denkbeelden gedwongen Frankrijk te verlaten, vluchtte hij naar Zwitserland, maar voelde zich ook daar niet veilig, waarom hij met → Hume naar Engeland vertrok; spoedig keerde hij echter naar Frankrijk terug en stierf er op het kasteel van een zijner beschermers.

Jean-Jacques Rousseau.

R. is een man van onevenwichtig karakter en geringen geestelijken diepgang; overgevoelig tot het sentimenteele toe, bitter tegen zijn naaste omgeving en tegen geheel de samenleving. De eenheid van gedachten ontbreekt hem. Hij is de wijsgeer van het gevoel, waaraan hij zijn scherp verstand en onverbiddelijke logica ondergeschikt maakt; zijn denken is te kenmerken als naturalistisch en individualistisch.

De gedachte der → Cynische School, dat de cultuur in strijd is met de natuur en den mensch heeft bedorven, keert in de eerste geschriften van R. (Discours sur les sciences et les arts; Discours sur l'inégalité parmi les hommes) in historische belichting terug. In den „natuurtoestand" leefde de mensch goed, gelukkig en tevreden in de volledige voldoening zijner behoeften. Toevallige omstandigheden noopten hem, zich met anderen in verbinding te stellen; dit gaf den oorsprong aan den „wilden toestand", waarin allerlei ondeugden en gebreken, door geen wetten geregeld, in het menschdom opkwamen; het privaat bezit ontstond, hetgeen de opstelling van regels ter beveiliging daarvan noodzakelijk maakte. Dit gaf het aanzijn aan den „maatschappelijken toestand", die de ongelijkheid onder de menschen bekrachtigde.

In zijn Contrat social aanvaardt R. de noodzakelijkheid van staat en maatschappij, die door vrijwillige overeenkomst van de enkelingen tot stand zijn gekomen, en tracht hij aan te geven, hoe daarin de voordeelen van den natuurtoestand het best bewaard kunnen blijven. De enkeling behoort enkel afhankelijk te zijn van de wet, de onpersoonlijke uitdrukking van den „algemeenen wil", waarin van ieder bijzonder willen en alle eigenbelang geabstraheerd is. De „algemeene wil" ontleent zijn bindende kracht uitsluitend aan het „maatschappelijk verdrag"; in den staat blijft het volk in zijn geheel souverein; het beslist over den regeeringsvorm; de gezagsdrager is slechts gevolmachtigde van het volk. Godsdienst is privaatzaak, maar de staat kan die natuurlijke grondbegrippen op godsdienstig gebied aan de onderdanen opleggen, wier uitwendige belijdenis voor het gemeenschapsleven noodzakelijk is.

In Emile ou sur l'éducation wil R. in den vorm van een roman een stelsel van opvoedkunde opbouwen, dat den opvoedeling in de samenleving de onschuld en de deugden van den natuurtoestand en de aangeboden goedheid van den mensch laat behouden. Zonder eenige gedachte aan een hoogere bestemming zal de opvoeding slechts mogen beoogen den mensch als mensch te vormen, en zijn natuurlijke ontwikkeling tegen de schadelijke invloeden van samenleving en beschaving te vrijwaren. Gezag en gehoorzaamheid worden geheel uitgeschakeld; ook een positief godsdienstonderwijs is uitgesloten.

De godsdienstphilosophie van R., samengevat in de Profession de foi du vicaire savoyard, verkondigt een gevoelsgodsdienst, waartoe de onbedorven menschelijke natuur, sprekend in het geweten, den mensch brengt; deze houdt de erkenning in van een hoogsten wil en verstand, oorzaak der wereld, van onstoffelijkheid en onsterfelijkheid der ziel, maar niet van vergelding in het andere leven.

Voor de meerdere waardeering van de natuur, ook in de opvoeding, in een tijd van overbeschaving en decadentie, heeft R. ongetwijfeld verdienste. Tal van zijn opmerkingen over vrije ontwikkeling der natuurlijke gaven, zelfwerkzaamheid, eenvoud en waarachtigheid in de opvoeding, zijn in de paedagogiek gemeengoed geworden. Maar zijn principieele grondslag in de volstrekte onbedorvenheid der menschelijke natuur, en de uitsluiting van de bovennatuurlijke bestemming is onaanvaardbaar. *F. Sassen.*

Verdere werken: La nouvelle Héloise; Rêveries d'un promeneur solitaire; Confessions. — Lit.: J. Lemaître, J. J. R. (Parijs 1907); E. Faguet, R. penseur (Parijs 1912); A. Schinz, La pensée de J. J. R. (Parijs 1929); P. Mason, La religion de R. (Parijs 1916); P. Sakmann, J.J.R. („Die groszen Erzieher", Berlijn 1913).

4° Théodore, Fr. schilder en etser. * 15 April

1812 te Parijs, † 22 Dec. 1867 te Barbizon. Leerling van Rémond en G. Lethière. R. schilderde uitsluitend landschappen; hij heeft heel Frankrijk doorkruist en vestigde zich ten slotte te Barbizon in het bosch van Fontainebleau. Hij werd het hoofd van de school van → Barbizon, een groep schilders, die zich toelegden op het schilderen van landschappen om hun zelfs wil; een fijn lyrisch sentiment herinnert soms nog aan de Romantiek. De voordracht van R.'s landschappen mist nog het spontane en atmosferische der Impressionisten; de teekening is krachtig, het koloriet broeierig. R.'s stukken werden op de salons steeds geweigerd, vandaar zijn bijnaam „Le grand refusé"; de wereldtentoonstelling van 1855 bracht hem succes. Op R.'s landschappen nemen de boomen een groote plaats in (zie afb. 4 op de pl. t/o kol. 737 in dl. III); zij helpen de boschinterieurs vormen, die hij bij voorkeur geeft. R. maakte gaarne experimenten met zijn techniek, waardoor thans menig stuk bedorven is. Dit is bijv. het geval met de forsche „Descente des Vaches" in het Mesdagmuseum (Den Haag). In het Louvre is R. door fraaie werken vertegenwoordigd.

L i t. : P. Dorbec, Th. R. (1910). *Korevaar-Hesseling.*

5° V i c t o r, Belg. beeldhouwer. * 16 Dec. 1865 te Feluy-Ardennes. Leerling van Van der Stappen te Brussel; werd 1902 leeraar aan de Academie van Schoone Kunsten te Brussel. In het Museum te Brussel vindt men van hem o.a. Demeter (half-figuur, 1898), borstbeeld van Constantin Meunier, Het Geheim (marmergroep, 1917). Van hem is ook het gedenkteeken Dank van België, te Londen (1920).

L i t. : M. des Ombiaux, V. R. (1909).

Roussel, A l b e r t, componist. * 5 April 1867 te Toerkonje (Tourcoing), † 23 Aug. 1937. Wijdde zich na een korte marineloopbaan aan de muziek, onderging invloed van vsch. stijlen (Franck's romantiek, exotiek, im- en expressionisme).

V o o r n. w e r k e n : 4 symphonieën ; Evocations voor koor en orkest ; de suite Pour une fête de printemps ; pianoconcert ; kamermuziek ; operette. — L i t. : R. Vuillemin, A. R. (1919) ; R.-nummer van : Revue musicale (1929) ; R. Dumesnil, L'oeuvre Sinfonique de A. R. (in : Musique franç., Febr. 1933).

Rousselot, P i e r r e, Fransch Jezuïet en Neo-Scholastiek wijsgeer. * 1878 te Nantes, † 1915 voor Verdun. Heeft door zijn proefschrift: L'intellectualisme de S. Thomas (Parijs 1908, ²1924, ³1936) den grondslag gelegd voor de „verstehende" interpretatie van het Thomisme. *F. Sassen.*

Roussillon, landschap in Zuid-Frankrijk (XI 96 E5), tusschen Pyreneeën en Corbières; hoofdstad Perpignan. De bevolking spreekt Catalaansch. In 1642 werd het door Lodewijk XIII op Spanje veroverd.

Rouveron, gem. in het Z. van de prov. Henegouwen (XIII 176 D5); opp. 681 ha, ca. 460 inw.; landbouw, steengroeven; verbouwde kerk. Kasteel, Romeinsche vondsten.

Rouvier, M a u r i c e, Fr. politicus. * 17 April 1842 te Aix, † 7 Juni 1911 te Neuilly. Eerst advocaat en journalist; sedert 1871 député, in 1881 minister; min.-pres. in 1887 en in 1905-'06, toen de scheiding van Kerk en Staat voltrokken werd.

W e r k : L'enseignement public en France (1905). — L i t. : Gignoux, R. et les finances (1931).

Rouvreux, gem. in het centrum van de prov. Luik; opp. 911 ha, ca. 1 300 inw. (vnl. Kath.); bergachtige en beboschte omgeving; landbouw, veeteelt, steengroeven; kasteel d'Amblève.

Rouvroy, P e t e r v a n, schrijver te Antwerpen in de eerste helft der 17e e. Licentiaat in de godgeleerdheid. Pastoor te Nieuwekerke bij Ieperen.

W e r k e n : Tobias-Lever voor de onkuyssche Weerelt (1639) ; Tobias-Galle voor de blinde Weerelt (1640). — L i t. : Frederiks en v. d. Branden, Biogr. Wbk. der Noord- en Zuidned. Letterk. (2 1891, 674). *Vermeeren.*

Rouw. De Ouden kenden als rouwgebruiken, buiten die van klagers en klaagsters, lijkzangen, offers, doodenmalen enz., vnl. het afleggen van allen feestelijken tooi: gewaad, versierselen (afsnijding van hoofdhaar en baard, ofwel verwaarloozing van deze); het dragen van sombergekleurde kleeding; de onthouding van alle feestelijkheden. De Christenen braken hiermede slechts in de mate als er feitelijk geen reden voor r. bestond, gelijk bijv. bij den dood van martelaren, enz.; later, na de vervolgingstijden, bleef echter de Kerk zich nog steeds verzetten tegen alle misbaar en overdrijving; haar lijkdienstgebeden zijn daar ook heden nog een voorbeeld van: zij zijn een mengsel van droefheid en boete, en van blijde hoop. Ook de liturgische rouwvoorschriften zijn schaarsch: 1° verbod van alle feestversiering, 2° zwart voorgeschreven (sinds 16e e.) als kleur voor de gewaden van priester, diaken, enz. bij lijkdienst en met Allerzielen, op Goeden Vrijdag, violet echter voor antependium en conopaeum; in sommige gevallen mag bovendien het violet het zwart vervangen, in andere is dit verplicht (bijv. bij uitstelling van het Allerh. Sacrament op Allerzielendag, enz.).

L i t. : Beukering, Doodenliturgie (in : Tijdschr. v. Liturgie, 1930). *Louwerse.*

Rouwmantel (v l i n d e r), → Koningsmantel.

Roux, gem. in het O. van de prov. Henegouwen (XIII 176 E4); maakt deel uit van het industriebekken van → Charleroi; opp. 576 ha, ca. 11 000 inw., vnl. Kath. Rivier: de Piéton en kanaal van Charleroi naar Brussel; steenkoolmijnen, metaal- en chemische nijverheid; spiegelfabricage; oud kasteel, kerk met gedeelten uit de 18e eeuw; R. was eertijds afhankelijk van Jumet. *V. Asbroeck.*

Roux-Miroir, gem. in Waalsch Brabant (VI 96 E4); opp. 759 ha; ca. 480 inw. (Kath.); landbouw.

Rovani, G i u s e p p e, Ital. romanschrijver. * 12 Jan. 1818 te Milaan, † 26 Jan. 1874 aldaar. Nam deel aan den oorlog van 1848, werd verbannen, doch later benoemd aan de bibliotheek der Brera; hij bestudeerde de gesch. van Lombardije en stierf in een krankzinnigengesticht. *Ellen Russe.*

W e r k e n : Lamberto Malatesta (1843) ; Manfredo Pallavicini (1845) ; Cento Anni (hist. roman, belangrijk voor Lombardisch tijdsbeeld 18e en 19e eeuw).

Rovaniemi, nederzetting in het N. van Finland aan de Kemijoki, 4 km ten Z. van den poolcirkel (X 720 C2); ca. 5 500 inw. Verkeerscentrum voor heel Lapland, jaarlijks twee groote markten, o.a. voor bontwerk. In den winter ski- en sledesport op den 216 m hoogen Ounavaara aan de overzijde der rivier.

Rovenius, P h i l i p p u s, apost. vicaris der Holl. Zending. Gedoopt 1 Jan. 1574 te Deventer, † 1 Oct. 1651 te Utrecht. Studeerde te Leuven, 1599 priester, 1602-'06 verbonden aan Alticollense, 1606 vic.-gen. van het bisdom Deventer, herstelde het Katholicisme in Twente en Lingen, 11 Oct. 1614 apost. vicaris en 17 Oct. 1620 aartsbisschop van Philippi i.p.i. Hij woonde tot 1626 te Oldenzaal, daarna soms te Brussel (abdij van Voorst), meest te Utrecht ten huize van jonkvr. Hendrika van Duvenvoorde, waar hij 1639 door de justitie overvallen werd. Hij ontkwam, maar de in beslag genomen papieren leidden tot een

proces, dat uitliep op verbanning; hieraan is niet de hand gehouden.

R. is een der grootste Ned. kerkvoogden. Hij heeft rusteloos het land doorkruist om het H. Vormsel toe te dienen, de Holl. Zending over de Noordel. gewesten uitgestrekt, haar door zijn verordeningen vastheid gegeven, eenheid gebracht in catechismus en liturgie (zijn Rituale en zijn Propria zijn tot 1853 gebruikt), een veelgebruikt gebedenboek geschreven (Het gulden wierookvat), het conflict met het Haarl. → kapittel opgelost en in 1633 in het → vicariaat een adviescollege geschapen. Een schaduwzijde is zijn houding jegens de regulieren, die hij bits en hooghartig behandelde en in zijn brieven en verslagen zoo kleineerde, dat het te Rome ergernis wekte. Als schrijver heeft R. eveneens beteekenis. Hij is stipt rechtzinnig, vrij van het veldwinnend rigorisme, pleit voor veelvuldig communiceeren, waarschuwt tegen scrupulantisme, bevordert de heiligenvereering, vooral van de H. Maagd, en verdedigt de pausel. onfeilbaarheid. Zijn goedkeuring aan de uitg. van Jansenius' Augustinus kan verklaard worden uit de betrekkingen, die hij met Jansenius (ex-president van Pulcheria) had onderhouden; dat de H. Stoel het werk reeds veroordeeld had, heeft hij stellig niet geweten.

Rovenius.

V o o r n. w e r k e n : Tractatus de missionibus (1625); Het gulden wierookvat (1634); Institutiones christianae pietatis (1635); Reipublicae christianae libri duo (posthuum, 1668). — L i t. : Knuif en de Jong, Ph. R. en zijn bestuur der Holl. Z. (in : Arch. aartsb. Utr., dl. L); aanvullend materiaal in : Cornelissen, Rom. bronnen (I ; Rijks Geschiedk. Public., groote serie 77). *Rogier.*

Rovetta, G e r o l a m o, roman- en tooneelschrijver. * 30 Sept. 1851 te Brescia, † 8 Mei 1910 te Milaan. Zijn stukken oogstten meer bijval bij het publiek dan bij de critici, de romans missen psychologisch inzicht. Zijn drama Romanticismo over de Oostenr. bezetting in Lombardije heeft waarde voor de historie.

W e r k e n : Il tenente dei lancieri (1896, zijn beste roman). — L i t. : E. Bevilacqua, G. R. e la sua famiglia materna (1925). *Ellen Russe.*

Rovoema, grensrivier tusschen Tanganjika-territorium en Port. Oost-Afrika (I 536 G6).

Rowe, N i c h o l a s, Eng. tooneelschrijver en dichter. * 30 Juni 1674 te Little Barford (Bedford), † 6 Dec. 1718 te Londen. Studeerde rechten, maar gaf zich spoedig geheel aan literatuur. In de 18e e., toen het emotioneele bewust geweerd werd en een effen, kunstmatige dichtkunst alom heerschte in Engeland, stond het drama op zeer laag peil. Rowe's drama's The Fair Penitent, Jane Shore, etc. maken hierop geen uitzondering. Het tragisch element is bijna altijd geheel afwezig.

Hij is de eerste uitgever en biograaf van Shakespeare (1709). In 1715 werd hij benoemd tot hofdichter. *Beek.*

Rowland, H e n r y A u g u s t u s, Amer. natuurkundige. * 27 Nov. 1848 te Honesdale (Pa.), † 16 April 1901 te Baltimore, waar hij sinds 1876 prof. was. Hij construeerde het naar hem genoemde uiterst nauwkeurige rooster (1882; → Roosterspectroscoop). Hij onderzocht verder het zonnespectrum, toonde de magnetische werking aan van een bewegend electrisch geladen lichaam (**Rowland-effect,** 1876) en bepaalde zeer nauwkeurig het mechanische warmteaequivalent.

L i t. : The physical papers of H. A. R., coll. by a committee of the faculty of the univ. (1902). *J. v. Santen.*

Rowlandson, T h o m a s, Eng. teekenaar, etser en aquarellist. * Juli 1756 te Londen, † 22 April 1827 aldaar. Hield zich o.a. bezig met caricatuur en boek-illustratie (bij Goldsmith, Fielding en anderen). Zie afbeelding 4 op de plaat tegenover kolom 16 in deel VII.

L i t. : J. Grego, R. the caricaturist, his life, works and times (2 dln. 1890); A. P. Oppe, Th. R. (1923).

Rowno, Poolsche garnizoensplaats in prov. Wolhynië aan de Uscie; ca. 50 000 inw. (55 % Joodsch); textielwaren, graan- en houthandel.

LIJST DER IN DEEL XX OPGENOMEN PLATEN EN KAARTEN